ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tomul LXII, 2025

SUMAR

STUDII ŞI ARTICOLE

MEDIAEVALIA

SUZANA SIMON, ALEXANDRU SIMON, *Doamna Clara și Papa Inocențiu al VI-lea în vara anului 1360: înainte și după apariția Mitropoliei* Ungrovlahiei …… 1

ARTHUR CONSTANTIN BĂRBOI, *Chiril „Valahul” și Iosif: primii episcopi de Asprokastron? Noi considerații asupra jurisdicției ecleziale din spațiul moldo-rutean (1303-1375)* …… 9

DANIEL MIREA, *Din cronologia documentelor lui Radul cel Mare (anii 1501-1508)* …… 23

IOAN-AUREL POP, ALEXANDRU SIMON, *Un medic sicilian, regii săi și domnul său: din raportul unui nunțiu papal la curtea regelui romanilor* …. 55

DREPT ȘI SOCIETATE

MIHAI ANATOLII CIOBANU, *Patru ispisoace, câteva sate și o mână de oameni* …… 65

CĂTĂLINA CHELCU, *Surse judiciare în Moldova premodernă: două vidomostii ale Cămării ocnei de la începutul secolului al XIX-lea* …… 91

ISTORIA EPIDEMIOLOGIEI

SORIN GRIGORUȚĂ, *Surse documentare pentru istoria epidemiilor de altădată. „Vidomostiile” privitoare la bolnavii și morții de ciumă din Iași (1829)* …. 113

ISTORIA CULTURII

PETRONEL ZAHARIUC, *Contribuții privitoare la istoria relațiilor dintre mănăstirea Zograf și Țările Române de la începuturi până la mijlocul secolului al XIX-lea* (I) …… 139

ALEX DRACE-FRANCIS, Obiceiurile de căsătorie ale țăranilor români *(1837): o lucrare necunoscută a lui Mihail Kogălniceanu și soarta ei* …… 177
CĂTĂLINA MIHALACHE, *Hainele care contează: coduri vestimentare ale profesorilor din secolele XIX-XX* …… 207

BIOGRAFII ȘI COMUNITĂȚI

REMUS TANASĂ, *Note biografice despre Grigore Buiucliu și* Junimea …… 229
VIRGINIA BLÎNDA, *Dr. Maria Cuțarida-Crătunescu (1855/1856-1919) – povestea unei vieți uitate* …… 241
LIGIA LIVADĂ-CADESCHI, *Dr. Ion Ghiulamila (1872-1936), „un specialist izolat", cu o profundă vocație socială* …… 259

CALEIDOSCOP INTERBELIC

CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, *Memoria Marelui Război în corespondența diplomatică. Morminte de soldați germani căzuți în luptele din România* …… 275
GHEORGHE CLIVETI, *Carte, ziaristică și politică militantă, la Nicolae Iorga, în anii „desăvârșirii crezului național"* …… 289
ȘTEFAN SILVIU POMPAȘ, *Noi contribuții privind tulburările calendaristice din Moldova și Basarabia în perioada 1934-1936* …… 303

DIPLOMAȚIE ȘI EDUCAȚIE

MIHAI-DANIEL BOTEZATU, *Aspecte privind ancheta Ligii Națiunilor asupra proiectului de lege a învățământului particular din 1925* …… 321
BOGDAN ȘTEFAN BARCAN, *Problema școlilor românești din Albania (1924-1927)* …… 343

RELAȚII INTERNAȚIONALE

MIHAI ȚURCANU, *Aspects of the Problem of the Consequences of the Ribbentrop-Molotov Pact and the Vienna Diktat in Anglo-Soviet Relations (1941-1944)* …… 371
PAUL NISTOR, *Înființarea Biroului Comercial al Republicii Populare Române de la New York. Context politic și economic (1958-1961)* …… 389
HADRIAN GORUN, *Continuity and Discontinuity in Nicolae Ceaușescu's Policy. Quasi non-Alignment, anti-Sovietism and neo-Stalinism* …… 401

ANII COMUNISMULUI

GABRIEL MOISA, *A Nationalist Demonstration in Oradea (1972) and Its Consequences* …… 411

RECENZII

ȘTEFAN PETRESCU, LIDIA TRĂUȘAN-MATU, *Apostol Arsachi (c. 1792-1874), medic, om politic și everghet*, ediție bilingvă română și greacă, cuvânt-înainte: acad. Georgeta Filitti, cuvântul sponsorului: Danae Stambouli, traducere în limba greacă: Apostolos Patelakis, Georgios K. Ioannidis, București, Editura Omonia, 2023, 365 p. + 24 planșe color (Laurențiu Vlad) …… 423

ADRIAN-BOGDAN CEOBANU, *Șefii misiunilor diplomatice ale României (1878-1916): dicționar*, cuvânt-înainte de Mihai-Răzvan Ungureanu, Cluj-Napoca, Editurile Argonaut & Mega, 2025, 446 p. (Cătălina Mihalache)…. 425

MARIUS TURDA, *În căutarea românului perfect. Specific național, degenerare rasială și selecție socială în România modernă*, traducerea textelor din limba engleză de Marius-Adrian Hazaparu, Iași, Editura Polirom, 2024, 312 p. (Laurențiu Vlad) …… 426

STÉPHANE COURTOIS, NICOLAS WERTH, JEAN-LOUIS PANNÉ, ANDRZEJ PACZKOWSKI, KAREL BARTOSEK, JEAN-LOUIS MARGOLIN, *Cartea Neagră a Comunismului. Crime, teroare, represiune*, ediția a II-a, revăzută și adăugită de Armand Goșu și Dorin Dobrincu, București, Editura Spandugino, 2025, 984 p. + 24 p. (reproduceri de fotografii) (Alexandru D. Aioanei)…… 430

ALEXANDRU L. COHAL, DORIN DOBRINCU, GEORGE ȚURCĂNAȘU (coord.), *Regionalizarea. Către un model de bună guvernanță a României*, Iași, Editura Polirom, 2023, 320 p. (Bogdan Caranfilof)…… 434

ABREVIERI …… 441

YEARBOOK OF THE "A. D. XENOPOL" INSTITUTE OF HISTORY

Tome LXII, 2025

CONTENTS

STUDIES AND ARTICLES

MEDIAEVALIA

SUZANA SIMON, ALEXANDRU SIMON, *Lady Clara and Pope Innocent VI in the Summer of 1360: before and after the Emergence of the Metropolitanate of* Ungrovlachia 1

ARTHUR CONSTANTIN BĂRBOI, *Cyril "the Vlach" and Joseph: The First Bishops of Asprokastron? New Considerations on the Ecclesiastical Jurisdiction in the Moldavian-Ruthenian Area (1303-1375)* 9

DANIEL MIREA, *About the Chronology of the Documents of Radul the Great (years 1501-1508)* 23

IOAN-AUREL POP, ALEXANDRU SIMON, *A Sicilian Doctor, His Kings and His Lord: From the Report of a Papal Nuncio at the Court of the King of the Romans* 55

LAW AND SOCIETY

MIHAI ANATOLII CIOBANU, *Four Charters, Several Villages, and a Handful of People* 65

CĂTĂLINA CHELCU, *Judicial Sources in Premodern Moldavia: Two Reports of the Salt Mine Treasury from the Early 19th Century* 91

HISTORY OF EPIDEMIOLOGY

SORIN GRIGORUȚĂ, *Documentary Sources for the History of Epidemics of the Past. Reports on the Sick and the Death Toll of the Plague in Iași (1829)* 113

HISTORY OF CULTURE

PETRONEL ZAHARIUC, *Contributions to the History of the Relations between the Zographou Monastery and the Romanian Principalities from the Early to the Mid-19th Century* (I) 139

ALEX DRACE-FRANCIS, The Marriage Customs of the Romanian Peasants of Wallachia *(1837): an Unknown Work by Mihail Kogălniceanu and Its Fate* ... 177

CĂTĂLINA MIHALACHE, *The Clothes That Matter: Dress Codes for Teachers from the 19th to the 20th Century* 207

BIOGRAPHIES AND COMMUNITIES

REMUS TANASĂ, *Biographical Notes on Grigore Buiucliu and* Junimea 229
VIRGINIA BLÎNDA, *Dr. Maria Cuțarida-Crătunescu (1855/1856-1919) – A Tale of a Forgotten-Life* 241
LIGIA LIVADĂ-CADESCHI, *Dr. Ion Ghiulamila (1872-1936), "An Isolated Specialist" with a Deep Social Calling* 259

INTERWAR KALEIDOSCOPE

CLAUDIU-LUCIAN TOPOR, *Memories of the Great War in Diplomatic Correspondence. Graves of German Soldiers who Fell in Battle in Romania* 275
GHEORGHE CLIVETI, *Professional Writings, Journalism and Militant Politics, at Nicolae Iorga, during the "Years of his Great Ideal"* 289
ȘTEFAN SILVIU POMPAȘ, *New Contributions on the Calendar Disturbances in Moldova and Bessarabia during 1934-1936* 303

DIPLOMACY AND EDUCATION

MIHAI-DANIEL BOTEZATU, *Aspects Concerning League of Nations Investigation on the Project of Private Education Law from 1925* 321
BOGDAN ȘTEFAN BARCAN, *The Issue of Romanian Schools in Albania (1924-1927)* 343

INTERNATIONAL RELATIONS

MIHAI ȚURCANU, *Aspects of the Problem of the Consequences of the Ribbentrop-Molotov Pact and the Vienna Diktat in Anglo-Soviet Relations (1941-1944)* 371
PAUL NISTOR, *The Establishment of the Commercial Office of the People's Republic of Romania in New York. Political and Economic Context (1958-1961)* 389
HADRIAN GORUN, *Continuity and Discontinuity in Nicolae Ceaușescu's Policy. Quasi non-Alignment, anti-Sovietism and neo-Stalinism* 401

THE COMMUNISM YEARS

GABRIEL MOISA, *A Nationalist Demonstration in Oradea (1972) and Its Consequences* 411

BOOK REVIEWS 423
ABBREVIATIONS 441

STUDII ŞI ARTICOLE
MEDIAEVALIA

DOI: 10.59277/AIIX.62.01

SUZANA SIMON[*]
ALEXANDRU SIMON[**]

DOAMNA CLARA ŞI PAPA INOCENŢIU AL VI-LEA ÎN VARA ANULUI 1360: ÎNAINTE ŞI DUPĂ APARIŢIA MITROPOLIEI *UNGROVLAHIEI*

Tot informaţiile cunoscute despre Doamna Clara provin din registrele Papalităţii: (1) scrisoarea papei Urban al V-lea către ea, văduva voievodului Alexandru, prin care i se cerea Clarei să-şi intensifice eforturile pentru ca şi *Ancha* a Serbiei să revină (nu să treacă) la adevărata credinţă a Sfântului Scaun, după ce sora ei, Ana a Bulgariei, se întorsese deja la aceasta (ianuarie 1370)[1]; (2) scrisoarea aceluiaşi papă către Vladislav I, căruia i se învedera că schisma nu-i aparţinea lui (ci vechilor săi înaintaşi)[2] şi i se cerea să asculte de *noverca*[3] sa, Clara (aprilie 1370)[4], căreia, mai devreme, în ianuarie, papa nu-i ceruse să acţioneze şi în privinţa voievodului Vladislav[5]; (3-6) indulgenţele concedate

[*] Cercetător ştiinţific gradul II, Institutul de Istorie şi Ştiinţe Sociale, Academia Croată de Ştiinţe şi de Arte, Zagreb; e-mail: smiljan@hazu.hr.
[**] Cercetător ştiinţific gradul I, Centrul de Studii Transilvane, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca; e-mail: alexandru.simon@acad.ro.

[1] Archivio Segreto Vaticano, Città del Vaticano (ASV), Registra Vaticana (Reg. Vat.), [reg.] 250. *1370-1371*, f. 20[r] (în ultimă ediţie: *Acta Urbani PP. V* (*1362-1370*) (= *Fontes*, III, 11), editor Aloisie L. Tăutu, Roma, 1964, nr. 180, p. 305-306).

[2] Text şi interpretări în Adrian Ioniţă, Beatrice Kelemen, Alexandru Simon, *AL WA: prinţul negru al Vlahiei şi vremurile sale* (= *Minerva*, III, 14), Cluj-Napoca, 2017, p. 197-198, 736. Reluarea problemei stăpânirii Asăneştilor la nordul Dunării de Jos (şi în anii 1230-1240) se impune. Referinţa papei Urban al V-lea la „vechea schismă" şi pomenirea fostului soţ al Clarei, voievodul Alexandru o leagă de ruptura dintre Ioan Asan al II-lea şi Roma de la 1235-1237 (Stelian Brezeanu, *Imperator Bulgariae et Vlachia*", în *RdI*, XXXIII, 1980, 4, p. 651-674; Dimiter Angelov, *Theodore II Laskaris, Elena Asenina and Bulgaria*, în *Средновековният българин и „другите". Сборник в чест на 60-годишнината на проф. дин Петър Ангелов*, editori Georgi Nikolov, Angel Nikolov, Sofia, 2013, p. 273-297).

[3] Amintim înţelesurile avute de *noverca*. În ordinea frecvenţei, *noverca* însemna (1) mamă vitregă, (2) mamă adoptivă şi (3) soacră (Charlton T. Lewis, Charles Short, *A Latin Dictionary*, Oxford, 1879, p. 1219, *sub vocea* „nŏverca"; Charles du Fresne du Cange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis*, în ediţia online: http://ducange.enc.sorbonne.fr/noverca). Mai ales ultimul sens (cel de *mater uxoris*) poate fi demn de interes. Du Cange favoriza, dar pe temei de secol al XV-lea în special, traducerea prin *mater uxoris*.

[4] ASV, Reg. Vat. 250, f. 70[v] (8 aprilie 1370; dintre ediţii amintim: Augustin Theiner, *Vetera Monumenta Hungariae Historica*, II. *Ab Innocentio P. VI. usque ad Clementem P. VII. 1352-1526*, Roma, 1860 (VMHH), nr. 191, p. 197-198; *Acta Urbani PP. V*, no. 193, p. 324; după VMHH, II, scrisoarea aceasta, precum şi cea către Clara, a fost republicată şi în Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I-2. *1346-1450*, editor Nicolae Densuşianu, Bucureşti, 1890, nr. 122-123, p. 158-159).

[5] „La fel cum" Urban al V-lea nu l-a pomenit pe Alexandru în scrisoarea către Vladislav I din aprilie 1370, deşi a amintit-o pe Clara, *noverca* lui Vladislav şi, în ianuarie 1370, văduva lui Alexandru. În opinia noastră, există două variante: (1) subiectul Alexandru era prea delicat pentru a-i fi reamintit voievodului de

Clarei, tot în ianuarie 1370, de către papa Urban al V-lea[6]; (7) indulgența acordată Clarei de către predecesorul lui Urban al V-lea, Inocențiu al VI-lea, cu zece ani mai înainte (în august 1360)[7]. Cea din urmă sursă este cea mai importantă. Ea conține „coordonatele" identității Clarei: era *de Ungaria*, adică, de neam regesc[8], și era *voivodissă* a Țării Românești, adică stăpânitoare *din mila lui Dumnezeu*[9], deși ținea de dioceza Transilvaniei[10] (din Ungaria)[11].

---

către papă; (2) *noverca* însemna de fapt soacră, adică Ana, soția lui Vladislav, numită la rândul ei, la Athos însă, *voivodissă* (dar și *autocratissă*) într-o danie făcută împreună cu soțul ei Mănăstirii Kutlumuz (Petre Ș. Năsturel, *Aux origines des relations roumano-athonites: l'icône de saint Athanase de Lavra du voïévode Vladislav*, în idem, *Études d'histoire byzantine et post-byzantine* (= *Bibliothèque de l'Institut d'Études Sud-Est Européennes*, VIII), ediție Emanuel Constantin Antoche, L. Cotovanu, Ionuț-Alexandru Tudorie, București/Brăila, 2020, p. 475-481), era fiica Clarei (și a lui Alexandru). Ar mai putea fi formulată ipoteza că Clara (numai ea, după moartea lui Alexandru)/Alexandru și Clara îl adoptase/adoptaseră pe Vladislav, dar ar fi o forțare nepermisă (deocamdată?) de surse.

[6] ASV Regista Avenionensia (Reg. Aven.), [reg.] 172. *1369-1370*, f. 334^{r} (în *Acta Urbani PP. V*, nr. 180b-d, p. 306-308).

[7] ASV, Reg. Aven., 144, f. 473^{r} (cu semnalarea lui Ștefan Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în secolele XIII-XIV*, în *AIINC*, X, 1945, p. 149-220, la p. 176-177).

[8] Să mai spunem că *de Vngaria* ca *din Ungaria*, nu făcea sens și pentru că Clara ținea de dioceza Transilvaniei, ceea ce, din capul locului, scotea din discuție apartenența ei la familia Dobokai, atât de des vehiculată în istoriografia română, dar și în cea maghiară (de subiect a căutat să se distanțeze Marius Diaconescu în *Structura nobilimii din Transilvania în epoca angevină*, Cluj-Napoca, 2013 [2014], p. 190; din păcate, cunoaștem doar varianta tipărită din 2013 [2014] a acestei teze).

[9] Voievod era, după cum bine se știa, o dregătorie. „Feminizarea" titlului îl trecea în sfera dinastică, monarhică, soția purtătorului preluându-l ca *voivodissă*. Ca termen de comparație apropiat, ne putem gândi la *comitissele* de Flandra sau chiar de Cipru (William Duba, Chris Schabel, *The White Nuns in Outremer: A Documentary History of St Theodore Abbey in Nicosia, Cyprus, the Longest-Lived Cistercian Monastery in the Latin East, ca. 1230 – ca. 1550*, în „Frankokratia", IV, 2023, p. 1-57, la nr. 2, p. 41; Charlotte Cartwright, *Before She Was Queen: Matilda of Flanders and the Use of Comitissa in the Norman Ducal Charters*, în „Haskins Society Journal", XXII, 2010, p. 59-82).

[10] În absența a măcar unei episcopii care, în parte sau integral, să coincidă cu teritoriul stăpânirii, deținerea unui titlu monarhic (*din mila lui Dumnezeu/din grație divină*) era teoretic imposibilă. După papă, nu exista o diocеză a *W*(a)*lac*(h)*iei*. În aceste condiții, observăm că drept *de Ungaria* au apărut în registrele pontificale (cunoscute), sub Benedict al XII-lea (aparent nu și sub predecesorul său, Ioan al XXII-lea), Clement al VI-lea, Inocențiu al VI-lea, Urban al V-lea și Gregorie al XI-lea (1334-1372), numai bărbați: [I] mari dregători ai regatului apostolic, Toma Szécsényi (1345), numit și *wenada* (!), deși nu mai era voievod al Transilvaniei, judele curții regale Paul Nagymártoni (1344, 1345) și paharnicul și comitele Nicolae Kont (1350), viitor palatin, [II] apropiați și protejați ecleziastici ori monastici ai papei, franciscanul *Elias* (1338, 1340), trimis la hanul Özbeg și (probabil) viitor arhiepiscop de Preslav, Dionisie, capelanul papei (1346), Petru Bertrand (!), de curând convertit (1347), și Ștefan *de Insula* (Szigeti), episcop de Nitra (1350), [III] luptători ai crucii, ca ioanitul Petru („al lui"?) Ladislau (1347) și trei *milites* Nicolae („al lui"?) Paul, *Sebeh* („al lui"?) Ioan (1357) și Petru Zuder (1372), dar și [IV] fostul rector de la Bologna, Ioan Uzsai (1343) (*Regesta supplicationum*, editor Árpád Bossányi, I. *VI. Kelemen Pápa. 1342-1352*, Budapest, 1916, nr. 43, p. 24; nr. 145, p. 73; nr. 175, p. 92; nr. 196, p. 103; nr. 197, p. 104; nr. 310, p. 156; nr. 341, p. 168; nr. 430, p. 209; nr. 432, p. 211; II. *VI. Ince Pápa. 1352-1362; V. Orbán Pápa. 1362-1370; VII. Kelemen Ellenpápa. 1378-1394*, Budapest, 1918, nr. 113, p. 317; VMHH, I, nr. 940-941, p. 627-628; nr. 960-962, p. 638-640; nr. 1108, p. 738; II, nr. 260, p. 128). Clara nu se potrivea acestor „profile". Întrucât distribuția cronologică a mențiunilor este destul de grăitoare, dar și din cauză că numai frânturi din registrele pontificale sunt cunoscute, titulatura *de Ungaria* ar merita o cercetare de sine-stătătoare. Din acest motiv am și evitat referirile la seria de regeste *Anjou-kori oklevéltár* (Budapest/Szeged, 1990-), în raport cu care este de precizat că, în volumele XXIX, editor Ferenc Piti (2014), și XLIV, editor Ferenc Sebők (2021), volume dedicate anilor 1345 și 1360, mențiunea *de Ungaria* nu este de găsit).

[11] Un amestec asemănător de contradicții, reale și aparente, este greu de găsit. Foarte interesant este astfel și că, la 1370, Urban al V-lea nu a pomenit calitatea *de Ungaria* a Clarei și apartenența ei la dioceza Transilvaniei, deși creștinii de rit *latin* din Țara Românească încă țineau de scaunul de la Alba Iulia (*cf. DRH*, D. *Relațiile între Țările Române*, I. *1222-1456*, editori Șt. Pascu, Constantin Cihodaru, Konrad G. Gündisch, Damaschin Mioc, Viorica Pervain, București, 1977, nr. 56, p. 98).

Dilecte in Christo filie mulieri Clare de Vngaria, Wayuodisse Wlacie[12] *Transiluanensis diocesis salutem/et cetera. Prouenit et cetera. Ut in superiori quae dirigitur Isabelle Romsselle usque. Datum apud Villanouam/auinionensis diocesis, Idus Augusti anno octauo* [Avignon, 13 august 1360][13].

În ceea ce privește cererile aprobate ale Clarei se făcea trimitere, în maniera încetățenită deja în cancelaria pontificală de la Avignon[14], la prima „indulgența-model"/la primele „indulgențele model" emise la începutul acelui an. În acest caz, era vorba despre Isabella Romselle, cetățeană a orașului Amiens[15], despre care registrul nu oferea informații legate de statutul ei social, filial ori matrimonial.

Dilecte in Christo filie Hisabelli [!] *Romselle mulieri ciui Ambianensis salutem et cetera. Prouenit ex/tue deuocionis affect que nos et Romanam ecclesiam reuereris ut petitiones tuas illas presertim/quam anime tue salutem respiciunt ad exaudicionis gratiam admittamus hinc est quod nos tuis supplicationibus/inclinati ut confessor tuus quem duxeris eligendum omnium pecatorum tuorum de quibus corde contrite/et ore confessa fueris semel tamen in mortis articulo plenam remissionem tibi in sinceritate fidei/vnitate Sancte Romane ecclesie ac obedientiam et deuocionem nostrum uel succes-sorum nostrorum Romanorum pontificum/ canonice intrantium persistenti auctoritate apostolica concedere ualeat deuocioni tue tenore presentium indul-/gemus. Sic tamen quod idem confessor de hiis de quibus fuerit alteri satisfactio impendenda eam tibi/per te si superuixeris uel per heredes tuos si tunc forte transieris faciendam iniugat quam tu uel/illi facere teneamini ut prefertur. Et ne quod absit propter huius modi gratiam reddatur procliuior ad/illicita imposterum committenda uolumus quod si ex confidentia remissionis huius modi aliquam forte com-/mittens quo ad illa predicta remissio tibi nullatemus suffragetur. Nulli ergo et cetera*[16]*. Nostre concessionis/et uoluntatis infringere et cetera. Datum Auinione III Nonis Januarii anno octauo etc.* [Avignon, 2 ianuarie 1360][17].

Nimic din ceea ce Clara avusese, ceruse și primise nu era ieșit din comun în Apusul Creștinătății de rit *latin* (confesor, iertare de păcate, probitate)[18]. La 1360, viața părea destul de normală pentru, s-ar părea, singura femeie *de Ungaria* din sursele pontificale cunoscute din vremea Angevinilor, fără să fie regină (mamă/văduvă) a Ungariei[19]. Aceasta ne duce nu la nord de Carpați, ci la sud de Dunăre.

---

[12] Pentru a ușura înțelegerea textului (și așa încărcat de note), pe cuprinsul lucrării, am folosit forma *de **U**ngaria* (nu *de **V**ngaria*) în raport cu Clara. Am evitat în schimb să folosim ***V**lacia* în loc de ***W**lacia* în legătură cu Clara. Utilizarea lui *W* pare să indice o influență germană în redarea numelui țării. La 1370, Clara a figurat în registrele papale drept văduva lui Alexandru *weida*/*weyda*.

[13] ASV, Reg. Aven., 144, f. 473^{r}.

[14] Orientativ: Ursmer Berlière, *Suppliques d'Innocent VI (1352-1362): textes et analyses* (= *Analecta Vaticano-Belgica*, V), Rome, 1911, nr. 696, p. 298; nr. 722, p. 606; *Regesta supplicationum*, II, nr. 407, p. 444; nr. 409, p. 445; Barbara Bombi, *Anglo-Papal Relations in the Early Fourteenth Century: A Study in Medieval Diplomacy*, Oxford, 2019, p. 32-52.

[15] Am putea specula că ea avea legături cu viitorul antipapă Clement al VII-lea, Robert de Geneva, care, la vârsta de optsprezece ani, era cancelarul bisericii din Amiens și un apropiat al papei Inocențiu al VI-lea (Guillaume Mollat, *Clément VII*, în *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastique*, XII (1953), cols. 1162-1175, la col. 1163).

[16] Abreviere pentru: *Nulli ergo omnino hominum liceat hanc paginam nostrae diffinitionis et constitutionis infringere vel ei ausu temerario contraire*.

[17] ASV, Reg. Aven., 144, f. 430^{v}.

[18] Este încă un motiv pentru care nu („mai") putem privi cererile ei, aprobate de Urban al V-lea în ianuarie 1371, drept (potențiale) indicii ale pericolelor la care *doamna Clara*, „ca *catolică*", era expusă în Țara Românească.

[19] Vezi mai sus exemplele, din anii 1330-1370, identificate în culegerile de documente.

Fetele Elisabetei Piast, regina-văduvă a Ungariei, au fost inserate într-o „miniatură de familie" din *Cronica pictată de la Viena*[20]. Fratele lor bun, Ludovic, nu le-a pomenit vreodată[21]. Nici sursele coeve nu pomenesc vreo fată de-a lui Carol-Robert, fie și ea dintr-un alt mariaj[22]. Explicațiile se pot lega de „psihologia lui Ludovic"[23] sau de supraviețuirea redusă a informațiilor din epocă[24].

Un atribut asociat – din porunca ei (trebuie subliniat) – soției lui Ioan Stratimir (1359-1360), Ana, ni se pare foarte important astfel: *svetorodna*/„din neam sfânt"[25] (*бл҃говѣрнаа и с҃т*[оо]*роднаа ц҃рца анн*)[26]. Născător la rândul său de controverse[27], atributul ne duce și la tradiția – păstrată la Mănăstirea Tismana în ajunul Revoluției de la 1848[28] – a doamnei Țării Românești din *sângele Sfântului Ludovic* al Franței[29], cu ai săi

[20] Adrian Ioniță, Beatrice Kelemen, Alexandru Simon, *AL WA*, p. 353-355 (și fig. 27). Elisabeta Piast era reprezentată alături de trei băieți (sigur Ludovic, Andrei și Ștefan, cei din urmă nemaifiind însă în viață la vremea realizării miniaturii) și două fete, una dintre ele purtând culorile *Valahiei* (ale Basarabilor), de la acea vreme, galben (aur) și verde.

[21] O realitate care a dat destulă bătaie de cap istoricilor maghiari. Citățm selectiv (pe urmele lui Gyula Kristó, *Károly Róbert családja*, în „Aetas", XX, 2005, 4, p. 14-28): Pál Engel, *Anjouk*, în *Korai magyar történeti lexikon (9-14. század)*, editori Gy. Kristó, P. Engel, Ferenc Makk, Budapest, 1994, p. 49; Stanisław Sroka, *A magyar Anjouk családi története*, Kraków, 1998, p. 39-40; Tamás Kádár, *Új adatok és észrevételek I. Károly (Róbert) király házasságai kérdéséhez*, în „Turul", XCV, 2022, 3, p. 122-127.

[22] Vezi și Veronika Rudolf, *Megjegyzések I. Károly első és második házasságához*, în Turul", XCVI, 2023, 2, p. 64-72.

[23] Al. Simon, *Regatul Ungariei și Țara Românească la începutul anului 1345: despre un document de la regele Ludovic I de Anjou*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie", seria a V-a, XXXVIII, 2023, p. 51-96.

[24] Suntem totuși convinși, „după exemplul" registrelor genoveze, adică, caffeze din Crimeea (vezi și idem, *Caffa și Moldova la 1387. Pe marginea unor notițe genoveze*, în *AIIX*, LXX, 2023, p. 1-14), că registrele pontificale conțin încă destule informații privitoare la Țările Române în anii 1300.

[25] Foarte recent, Ivan Biliarsky a tradus – probabil mai elocvent – *svetorodna* prin „născută în sfințenie" (*Transmiterea și legitimarea puterii ultimilor suverani bulgari din dinastia Asăneștilor (1323-1396)*, în *RI*, NS, XXXIV, 2023, 1-3, p. 19-63, la p. 32).

[26] *Bdinski Zbornik. An Old-Slavonic Menologium of Women saints (Ghent University Library MS. 408, A.D. 1360)*, ediție J[an]. L. Scharpé, F[rans]. Vynke, Bruges, 1973, p. 19-20 (traducere în engleză), 242 (original). Textul colofonului era: „Prin milostivirea Tatălui, prin mijlocirea Fiului și cu ajutorul Sfântului Duh, în zilele prea-piosului și vrednicului rege Ioan Stratimir, țar al tuturor bulgarilor și al grecilor [!], prin grija pioasei și din neam sfânt născutei țarine Ana și la porunca ei, această carte a fost scrisă sub titlul *Compilație* [de vieți] *de sfinte femei, de binecuvântați și de martiri*. Fie ca ea să întărească domnia țarului, a țarinei și a copiilor lor, pentru puterea trupurilor lor și pentru mântuirea sufletelor lor. Scris în orașul Vidin, în anul 6868 [1 septembrie 1359 – 31 august 1360]. Slavă veșnică lui Dumnezeu. Amin".

[27] Originea *valahă* a Anei a fost astfel contestată. Nu se cunoșteau sfinți (dinastici) din familia Basarabilor, iar mama ei era doar o nobilă din Ungaria (Maya Petrova Taneva, *The Bdinski Sbornik: A Study of a Medieval Bulgarian Book (Historical, Typological, and Textual Analysis)* [teză de doctorat, Central European University], Budapest, 2003).

[28] [Sébastien Rheal (Gayet) – Ion Heliade Rădulescu,] *La résurrection des peuples. La Roumanie renaissante*, Paris, 1850, p. 8-9 ([...] *une inscription et des fleurs delys trouvée dans le monasthère de Tismana, témoigne que le Domnu avait épousé une princesse du sang de Saint Louis* […]). Informațiile, privitoare – subliniem la rândul nostru – la soția întemeietorului țării, un *Michel I-er Bass. ban des Bassiens* (!), fuseseră adunate vreo cinci ani mai devreme, s-ar putea sub ghidajul lui Nicolae Bălcescu (*cf.* Nicolae Iorga, *Mormântul lui Vladislav Vodă*, în *RI*, VIII, 1922, 7-9, p. 125-127, la p. 127). O tradiție similară fusese înregistrată și la Argeș, la începutul anilor 1840 (Michel Bouquet, *Album valaque. Vues et costumes pittoresques de la Valachie*, Paris, 1843; *cf.* Virgil Drăghiceanu, *Curtea Domnească din Argeș. Note istorice și arheologice*, în *BCMI*, X-XVI, 1917-1923, p. 9-76, la p. 44; „[...] o principesă catolică, soția primului voevod al Valachiei, Negru-Vodă, descinzând ea însăși din Burbonii Ungariei, fondă în Carpați, singura capelă, închinată cultului, pentru care strămoșii săi duseseră așa de departe în orient gloria armelor lor [...]"; nu am putut însă verifica traducerea lui Drăghiceanu, neregăsind vreun text în copiile online ale *Albumului*).

[29] În comparație (sârbă), a se vedea și Nicolas Petrovitch, *La reine de Serbie Hélène d'Anjou et la Maison de Chaources*, în „Crusades", XIV, 2015, p. 167-181.

crini[30]. Rămânând chiar și în limitele strânse ale informațiilor sigure, este evident că Ana *Basarab*[31] putea fi din *neam sfânt* numai dacă se trăgea din regii Ungariei, fie ei Arpadieni[32], fie ei Angevini (Ludovic de Anjou fiind canonizat încă din 1317)[33]. O asemenea legătură era posibilă doar prin mama Anei, Clara[34] de Ungaria[35]. „Un fel de rudă”[36] a regelui Ludovic al Ungariei era formularea minimală pentru a descrie relația acestuia cu *voivodissa* Clara și fetele ei, *Basarabe*, a căror vară („*anepsia* marelui voievod <al Țării Românești>”)[37] îi fusese soție fratelui bun al lui Ioan Stratimir, Ioan Asan al IV-lea, țar de Preslav († 1349)[38], „porfirogenetul” cuplului țaral bulgar destrămat Ioan Alexandru – Teodora *Basarab*[39]. Ea a fost însă „uitată”. S-au mai „uitat” și alte realități de epocă.

Ad annum 1360, Clara de Ungaria și a Țării Românești și fetele ei pun în evidență și un „detaliu” creștin. Când patriarhul ecumenic de Constantinopol, Calixt I, cu acordul

---

[30] Iorga a folosit cazul – și în sinteza sa din 1937 (*Istoria românilor*, III. *Ctitorii*, p. 248) – drept argument pentru înmormântarea lui Vladislav I la Tismana.

[31] În *Domnița Anca și patronajul ei literar*, din *AARMSI*, seria a III-a, IV, 1924-1925, p. 373-377, Iorga nu a remarcat că titlul dat de Ana soțului ei (*împărat al tuturor bulgarilor și al grecilor*) „ciuntea” Bizanțul, la, poate, niciun an de la oficializarea Mitropoliei *Ungrovlahiei* de către Marea Biserică.

[32] În general: Gábor Klaniczay, *Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, Budapest/New York, 2002, p. 148-150. În Transilvania: Anca Gogâltan, *The Holy Hungarian Kings, the Saint Bishop and the Saint King in the Sanctuary of the Church in Mălâncrav*, în „Ars Transsilvaniae”, XII-XIII, 2002-2003, p. 103-121.

[33] Este vorba despre Sfântul Ludovic de Toulouse (1274-1297), fiul mijlociu al lui Carol al II-lea de Anjou, regele Neapolelui, și al Mariei Árpád (Melanie Brunner, *Poverty and Charity: Pope John XXII and the Canonization of Louis of Anjou*, în „Franciscan Studies”, LXIX, 2011, p. 231-256). Primul născut fusese Carol-Martel, tatăl lui Carol-Robert. Regele Ludovic a fost botezat în onoarea acestui proaspăt sfânt de familie.

[34] Viitoarea *voivodissă* fusese botezată după Clara Offreduccio/de Assisi (1194-1253), unul dintre primii discipoli ai Sfântului Francisc, canonizată deja în 1255 (Chiara Frugoni, *Una solitudine abitata: Chiara d'Assisi*, Roma, 2006). Din punct de vedere onomastic, reținem și că Sfântul Ludovic de Anjou fusese, la rândul său, un franciscan. De asemenea, reamintim (Adrian Ioniță, Beatrice Kelemen, Alexandru Simon, *AL WA*, p. 361) că, la 1334, Elisabeta Piast a întemeiat, în Buda Veche, mănăstirea franciscană a Sfintei Clara/a Clarisselor. Ea i-a fost reședință ca regină-văduvă. În această mănăstire, preferata marilor familii nobile din Regatul Ungariei, a fost călugăriță cel puțin una dintre fetele lui Vladislav de Opole și ale Elisabetei *Basarab*, Kinga.

[35] *Cf.* deja Sashka Georgieva, *The Last Bulgarian-Wallachian Diplomatic Marriage in the Middle Ages: Facts and Hypothese*, în „Bulgaria Mediaevalis”, VIII, 2017, p. 483-494, la p. 491-494. Ea a argumentat împotriva contestării identității basarabe a Anei, contestare începută la sfârșitul anilor 1990 (Petrova Georgieva-Gagova, M. Petrova<-Taneva>, *Коя е «светородната царица Анна» от Бдинския сборник?*, în „Светогорска обител Зограф”, III/1999, p. 257-264). Dar pentru că nu cunoștea nici semnalarea Clarei *de Ungaria* de către Ștefan Pascu (nici nu prea avea cum), ci doar istoriografic română „activă online”, pentru care Clara era numai o nobilă din Regatul Ungariei, (eventual) din familia Dobokai, Georgieva a presupus că Ana *Basarab* a asumat/i s-a atribuit calitatea de *svetorodna* sub influență sârbească, sfințenia dinastiei Nemanizilor fiind deja un loc comun în Balcani.

[36] În original: […] *quandam suam consanguineam ipso Regi* [...] (*cf.* deja Sima Ćirković, *O jednoj srpsko-ugarskoj alijansi*, în „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta”, XLIV, 2007, 2, p. 411-421).

[37] Kyril Petkov, *The Voices of Medieval Bulgaria. Seventh-Fifteenth Century: The Records of a Bygone Culture* (= *East-Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450*, V), Leiden/Köln/Boston, 2008, no. 168, p. 431.

[38] Principalele informații: Ivan Galabov, *Kritisches zu einer Ausgabe einer wichtigen mittelalterlichen bulgarischen Inschrift*, în *Studia in honorem Veselin Besevliev*, editor Vladimir Georgiev, Sofia, 1978, p. 255-261; Jordan Andreev, *България през втората четвърт на XIVв.: цар Иван Асен IV, синът на Иван Александър*, Sofia, 1993, p. 17-18. Sashka Georgieva (vezi *Did Ivan Alexander's Divorce in 1347 affect the Tsar's Relations with his Father-in-law Ivanko Basarab?*, în *Laudator temporis acti. Studia in memoriam Ioannis A. Božilov*, editor I. A. Biliarsky, I. *Religio, historia*, Sofia, 2018, p. 655-665) a pledat pentru datarea în anul 1352 a morții lui Ioan Asan al IV-lea în luptă cu turcii bizantini, adică chiar înaintea nunții lui Ioan Stratimir cu Ana.

[39] Subiectul pe larg la Adrian Ioniță, Beatrice Kelemen, Alexandru Simon, *AL WA*, p. 288-296 (și fig. 2, 4-6).

împăratului bizantin Ioan al V-lea Paleologul, a oficializat Mitropolia *Ungrovlahiei* la rugămințile voievodului și *authentes*-ului Alexandru (mai 1359)[40], Papalitatea lui Inocențiu al VI-lea nu era supărată pe Bizanț (dimpotrivă, trimițându-și și ajutoare contra turcilor)[41]. În vremea *voivodissei* Clara, se negocia, în continuare, unirea Bisericilor[42]. Nici Ungaria regelui Ludovic I[43] nu (prea) dușmănea Țara Românească a lui Alexandru *Basarab*[44], căreia trebuise însă să-i cedeze Severinul (cândva între verile anilor 1359 și 1360)[45], practic în schimbul nesusținerii de către Argeș a Moldovei revoltate contra Budei angevine[46].

La drept vorbind, la 1359-1360, nu se poate afirma existența „unui front românesc anti-angevin" și nici a unei rupturi a *W*(a)*laciei* de Ungaria în numele „dreptei credințe"[47]. Se poate grăi în schimb despre o putere românească de la Dunăre, în a cărei ridicare o doamnă de Ungaria a jucat un mare rol.

[40] *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV. *Scriitori și acte bizantine, secolele IV-XV*, editori Haralambie Mihăescu, Radu Lăzărescu, Nicolae-Șerban Tanașoca, Tudor Teotoi, București, 1982, nr. XLV-9-10, p. 196-203.

[41] Vezi informațiile strânse în două lucrări clasice Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant* (= *Memoirs of the American Philosophical Society*, CXIV, CXXVII, CLXI, CLXII), I. *The Thirteenth and Fourteenth Centuries*, Philadelphia, PA, 1976, p. 234-236; Joseph Gill, *Byzantium and the Papacy, 1198-1400*, New Brunswick, NJ, 1979, p. 211-212. După cum se poate vedea, informațiile nu erau „secrete de stat".

[42] *Cf.* deja – des-citata lucrare a lui – Oskar Halecki, *Un empereur de Byzance à Rome. Vingt ans de travail pour l'union des Églises et pour la défense de l'Empire d'Orient*, Warsaw, 1930, p. 61-62.

[43] Cum o descendență – în parte – arpadiană a Clarei pare destul de puțin probabilă, la ora actuală, i-am vedea pe Ludovic și pe Clara mai degrabă frați buni, avându-i drept părinți pe Carol-Robert de Anjou și pe Elisabeta Piast. Din ce se cunoaște, Carol-Robert a avut un singur copil din flori, pe Coloman, episcop de Győr (*cf.* deja Antal Pór, *Kálmán, győri püspök (1317-1375)*, în „Századok", XXIII, 1889, 5, p. 369-384).

[44] Al. Simon, *Campaniile dalmate și italiene ale nobililor de Recaș: implicațiile unui document regal din august 1359*, în „Banatica", XXXII, 2022, 2, p. 11-21.

[45] *Cf.* deja Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. O istorie a Ungariei medievale (895-1526)*, ediție Adrian Andrei Rusu, Ioan Drăgan, Cluj-Napoca, 2005, p. 192; Adrian Ioniță, Beatrice Kelemen, Alexandru Simon, *AL WA*, p. 527.

[46] Pentru evenimentele din Moldova, vezi Victor Spinei, *Constituirea statului medieval al Moldovei*, în *SMIM*, XLII, 2024, p. 11-118, la p. 47-54. În mod cert, la vremea cedării Banatului de Severin de către Ludovic (sursele în P. Engel, *Magyarország világi archontológiája. 1301-1457* [ediție digitală], Budapest, 2000, *sub voce* „Szörényi bán"), acesta revenise din campania sa din Serbia (Gy. Kristó, *Az Anjou kor háborúi*, Budapest, 1988, p. 147-148), al cărui împărat, Ștefan Uroș al V-lea, o repudiase probabil deja pe sora bună a Anei, *Ancha* (vezi, de exemplu, din iulie 1360, și *Monumenta Ragusina. Libri reformationum* (= *Monumenta spectantia Historiam Slavorum Meridionalium*, X, XIII, XXVII-XIX), II. *1347-1352, 1356-1360*, editor Franjo Rački, Zagreb, 1882, p. 293).

[47] Două precizări sunt utile în încheiere: (1) pentru Marea Biserică, și regele Cazimir al III-lea al Poloniei a fost „fiu ei" la 1370 (Franz Miklosich, Joseph Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, I, Wien, 1860, nr. 318, p. 577-578); (2) principala miză a Patriarhiei Ecumenice (și a împăratului) în primăvara anului 1359 a fost ca Țara Românească să nu mai aibă relații cu Serbia, aflată în continuare sub anatema Constantinopolului (*cf.* deja Vitalien Laurent, *L'archevêque de Pec et le titre de patriarche après l'union de 1375*, în „Balcania", VII, 1944, p. 303-310), în vreme ce relațiile dintre Bizanț și Bulgaria (rupte și din cauza autorității ecleziastice „rusești" asupra Lituaniei) se normalizaseră (recent: Bistra Nikolova, *В коя година патриарх Калист отговаря на въпроса на българските монаси? 1355 или 1361?*, în „Исторически преглед", LXXVIII, 2022, 2, p. 5-21).

LADY CLARA AND POPE INNOCENT VI IN THE SUMMER OF 1360: BEFORE AND AFTER THE EMERGENCE OF THE METROPOLITANATE OF *UNGROVLACHIA* (Summary)

Keywords: Pope Innocent VI, Louis I of Anjou, king of Hungary, Clara of Hungary, voivodissa of Wallachia, Alexander Basarab, voivode of Wallachia, Anna Basarab, tsarina of Bulgarian Vidin, matrimony, crusading, Church union.

Lady Clara of Wallachia († post April 1370), the wife of Alexander *weida* and the *noverca* of Wladislav I of Wallachia, remains one of the most controversial figures in the medieval history of the Romanians, irrespective of gender. Two coeval sources shed new light on her identity and role. On 13 August 1360, Pope Innocent VI addressed her as *Clare de Vngaria, Wayuodisse Wlacie*. At roughly the same time (in the byzantine year 6868; i.e., 1 September 1359 – 31 August 1360), Clara's daughter, Anna, tsarina of Bulgarian Vidin, called herself *ѿ*[оо]*рождаа* ('born from holy kindred'/'born in holiness'). Because there were no saints neither among the Assenids (the dynasty of her husband, and first-degree cousin on her father's side, John Stratsmir), nor among the Basarabs (the dynasty, in the making, of her father Alexander), Anna had, on her mother sides, royal Hungarian blood (Arpadian or Angevine) and *de Vngaria* stood, in Clara's case, for 'from the royal House of Hungary'. These genealogical features put into perspective the genesis of the Metropolitanate of Ungrovlachia (May 1359) that occurred during intense crusader and Church union talks between the Papacy in Avignon and Byzantium (Emperor John V Palaeologous and Ecumenical Patriarch Callistus I), with Hungary and Wallachia, two reluctant allies, "in the middle". At about the same time (after June 1359 – prior to August 1360), King Louis I of Anjou, presumably Clara's brother, also had to entrust the disputed Banate of Severin to voivode Alexander of Wallachia (either Clara's first and only husband or her second one), most likely in exchange for Wallachian's non-intervention in Louis' conflict with the Wallachian rebels in Moldavia.

DOI: 10.59277/AIIX.62.02

ARTHUR CONSTANTIN BĂRBOI*

CHIRIL „VALAHUL" ȘI IOSIF: PRIMII EPISCOPI DE ASPROKASTRON? NOI CONSIDERAȚII ASUPRA JURISDICȚIEI ECLEZIALE DIN SPAȚIUL MOLDO-RUTEAN (1303-1375)

Noțiunea de „jurisdicție ecleziastică" poate fi o construcție înșelătoare. La prima vedere, o jurisdicție eclezială poate desemna un teritoriu bine definit, asupra căruia biserica își exercită puterea spirituală și politică. Acest binom, autoritate temporală – autoritate spirituală, format din interludiul a două construcții ale puterii, cea politico-teritorială și cea socio-politică, este considerat a fi unul dintre fundamentele societății medievale, iar prin urmare el trebuie extins la scara întregii lumi creștine, fără a ține uneori cont de anumite particularități aferente fiecărei regiuni în parte. Prin același binom, înțelegem că biserica își exercita influența doar în interiorul granițelor fiecărui stat, iar fiecare eparhie își cunoștea aria jurisdicțională, care se plia de asemenea la rândul său după formele organizării politice la nivelul macrocosmic al statului sau microcosmic al regiunilor. Această interpretare, atribuită superficial și spațiului românesc, a condus în mod involuntar la ideea conform căreia biserica de rit grec a Moldovei s-a dezvoltat individual, a avut o organizare bisericească proprie, formând ea însăși o jurisdicție ecleziastică independentă. Perspectiva pe care o propun este una diferită. „Ecclesia" moldovenească nu s-a dezvoltat independent, nu a fost supusă unui proces îndelungat, secular, condusă de un cler autohton, ci era parte integrantă a unei astfel de jurisdicții, legată de bisericile aferente spațiului rusesc. Plecând de la această premisă, am observat că evenimentele care se petrec în biserica rusă au un anume impact și în organizarea bisericească al celui de-al doilea voievodat valah. Pe fondul acestui raționament, analiza mea se plasează în interiorul a două borne cronologice: anul 1303, data înființării mitropoliei de Halici, și anul 1375, constituind un *terminus ante quem* pentru hirotonirea lui Iosif, primul mitropolit al Moldovei, ca episcop de Asprokastron[1].

Eparhia Haliciului: între episcopie și mitropolie (1303-1347)

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, Imperiul Bizantin se afla într-o situație de criză atât pe plan extern, cât și pe cel intern. Ceea ce a rămas din Imperiu după

* Facultatea de Istorie, Universitatea din București; e-mail: arthurbarboi7@gmail.com.

[1] Pentru localizarea Episcopiei de Asprokastron, pe Nistru sau pe Nipru, subiect îndelung dezbătut în istoriografia română, a se vedea Liviu Pilat, *Mitropolitul Ciprian al Rusiei, Episcopia de Asprokastron și conflictul Moldovei cu Patriarhia Ecumenică*, în idem, *Studii privind relațiile Moldovei cu Sfântul Scaun și Patriarhia Ecumenică (Secolele XIV-XVI)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2012, p. 45-80, la p. 59-60. Profesorul ieșean argumentează în favoarea localizării episcopiei pe Nipru.

recucerirea Constantinopolului de la latini era amenințat din toate părțile: turcii care deveniseră un adevărat pericol dinspre Asia Mică, sârbii și bulgarii din nord, veneții și genovezii în insulele din arhipelag, respectiv Marea Neagră și latinii în Peloponez și o parte a Greciei Centrale[2]. La aceste pericole trebuie adăugată și dorința lui Carol de Anjou de a recuceri întregul imperiu, intenție consfințită inclusiv de papă și oprită doar de celebrul episod al Vecerniilor siciliene[3]. Politica unionistă a primului Paleolog instalat la Constantinopol, Mihail, cât și conciliul de la Lyon, nu au fost suficiente pentru a facilita relații pașnice cu Occidentul, iar pe plan intern, a dus la o puternică ostilitate a clerului față de biserica latină. Astfel, basileul Andronic al II-lea a moștenit de la tatăl său două mari probleme: restaurarea ortodoxiei, cauzată de politicile pro-papale ale lui Mihail, cât și conflictele împotriva arseniților[4]. Politica anti-unionistă a lui Andronic a reușit să stabilizeze relativ situația internă a imperiului. Acesta este contextul în care trebuie înțeleasă politica activă a patriarhului Athanasios I în eparhia Rusiei, susținută de către împărat.

În cei șase ani de păstorire, Athanasios a urmărit consolidarea autorității patriarhale asupra creștinilor răsăriteni, prin crearea unor noi mitropolii subordonate direct Constantinopolului[5]. Printre aceste noi mitropolii se regăsea și cea a Haliciului, înființată deopotrivă din dorința suveranului galițian Iuri al II-lea, care a obținut acordul împăratului și a patriarhului în vederea ridicării bisericii sale la rangul de arhiepiscopie. Odată cu desprinderea Galiției din eparhia Kievului și a întregii Rusii, au fost atașate acesteia printr-o bulă de aur a împăratului cinci episcopii sufragane: Volodîmîr, Przemyśl, Luțk, Turov și Chełm[6]. Ulterior, pe lista episcopiilor sufragane avea să apară pentru prima oară în actele patriarhale și Episcopia de Asprokastron. Prima consemnare a episcopiei respective în registrele bizantine nu este datată exact, în schimb este recunoscut faptul că fondarea sa este antecedentă întemeierii mitropoliei de care aparține. Atâta timp cât cunoaștem că prima sa mențiune apare în timpul lui Andronic al II-lea, înființarea episcopiei trebuie plasată în intervalul 1303-1328[7]. Tot despre Episcopia de Asprokastron, Meyendorff afirmă că prezența sa este intermitentă în documentele cancelariei bizantine[8].

Cei patru mitropoliți ai Haliciului au fost: Nifon, Petru, Gavril și Teodor. Singurul document care atestă prezența și ordinea acestor patru căpetenii bisericești este scrisoarea lui Cazimir al III-lea cel Mare către patriarhul de Constantinopol, Philotheos (I) Kokkinos[9]. În prezent, nu se știe mai nimic despre primul și al treilea mitropolit, păstorirea lor fiind datată cu aproximație între 1303-1305, respectiv 1326-1329. Petru, cel de-al doilea mitropolit, este cunoscut deoarece, în niște împrejurimi neobișnuite, a ajuns nu doar arhipăstor al Haliciului, ci și al Kievului și al întregii Rusii. Motivația patriarhului

---

[2] Aleksandr A. Vasiliev, *Istoria Imperiului Bizantin*, traducere de Ionuț-Alexandru Tudorie, Vasile-Adrian Carabă, Sebastian-Laurențiu Nazâru, Iași, Editura Polirom, 2010, p. 552.

[3] *Ibidem*, p. 620-622.

[4] *Ibidem*, p. 625. Arseniții se opuneau implicării împăratului în lucrurile care țin de sfera ecleziastică, mai ales în urma politicii unioniste a lui Mihail Paleologul (*ibidem*, p. 622-627).

[5] John Meyendorff, *Byzantium and the Rise of Russia*, New York, St. Vladimir's Seminary Press, 1989[2], p. 92-93.

[6] Jan Fijalek, *Sredniowieczne biskupstwa Kościoła wschodniego na Rusi i Litwie na podstawie źródeł greckich*, în „Kwartalnik Historyczny", X/1896, p. 487-521, la p. 492.

[7] [...] *τὸ Ἀσπρόκαστρον εἰς τὸ στόμιον τοῦ Ἐλισσοῦ ποταμοῦ* [...] (Jean Darrouzès, *Notitiae episcopatuum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris, Institut Français d'Études Byzantines, 1981, Anexă, nr. 2, p. 403).

[8] John Meyendorff, *Byzantium*, p. 78.

[9] *Ibidem*, Anexă, nr. 4, p. 287.

pentru această hirotonire nu este foarte clară[10], însă merită menționat că, după ce Petru s-a întors în Rusia, a sprijinit politica lui Ivan Kalita de impunere a hegemoniei Cnezatului Moscovei, dublată de transformarea acestuia într-un centru bisericesc al Rusiei[11]. În acest timp, mitropolia Haliciului a rămas vacantă, încercându-se o incorporare a celei din urmă în eparhia kieveană. Politica de subordonare ecleziastică a ținuturilor rutene a continuat și după moartea lui Petru, Teodor, noul cap al bisericii rutene fiind hirotonit episcop (nu mitropolit, cum ar fi trebuit) al Haliciului, de către noul arhiepiscop al întregii Rusii, grecul Theognost[12]. În contextul schimbării deopotrivă a căpeteniei Bisericii din Galiția, cât și a celei cu jurisdicție asupra Întregii Rusii, începutul deceniului al IV-lea al secolului ne prezintă cu o situație incertă din punctul de vedere al statutului bisericii haliciene în cadrul ortodoxiei[13].

Conform lui Meyendorff, între 1345 și 1346, spre sfârșitul războiului civil bizantin, a fost ridicat din nou Haliciul la rang de mitropolie, pe baza unui acord între Cazimir al Poloniei și noul prinț al Galiției, Liubartas[14]. Ipoteza respectivă este în cea mai mare parte fundamentată doar pe o mențiune făcută de împăratul Ioan al VI-lea Cantacuzino în legătură cu venirea „recentă" a lui Teodor la Constantinopol pentru a-și aranja numirea ca arhiepiscop[15]. Pentru a construi o argumentație care să susțină propria supoziție, faimosul bizantinist se dedă unui joc de cuvinte, în care interpretarea cuvântului „recent" (*πρὸ ὀλίγου*) dobândește o conotație legată de reînființarea scaunului metropolitan, însă doar în legătură cu faimosul crisobul de desființare a acesteia, din 1347. Cu alte cuvinte, dacă, în 1347, basileul declara că arhiepiscopul Galiției a sosit de curând la Constantinopol (*ἔλθων δὲ πρό ὀλίγου ἔνταυθα ὁ ἀρχιερεὺς Γαλλιτζῆς*[16]), acest lucru ar însemna numaidecât că mitropolitul a venit în ultimii ani, iar fiindcă venirea sa echivalează cu refondarea mitropoliei, înseamnă că datarea sa în anii 1345-1346, pe baza unui acord între Cazimir și Liubartas, se poate susține. Analizând documentele patriarhale legate de această perioadă, consider că lucrurile pot fi mai nuanțate, iar un adverb temporal, vag de altfel, nu poate fi utilizat drept un argument pentru datarea unei acțiuni, fie ea exactă sau oferind o marjă care să cuprindă câțiva ani.

Exegeza documentului în care este menționat acest adverb de timp trebuie efectuată și în raport cu destinatarul acestuia. În esență, documentul este o scrisoare a împăratului către prințul galițian, Liubartas, în care îi explică temeiul deciziei sale, argumentând oarecum antitetic necanonicitatea fondării Mitropoliei Haliciului în paralel cu tradiția celei de Kiev, care a fost atestată încă de când neamul rușilor a primit cunoașterea lui Dumnezeu și Sfântul Botez (*ὅτι αὐτόθι ἔθιμον ἦν καὶ νενομισμένων, ἀφ' ὅτου τὸ ἔθνος τῶν Ῥώσων ἐδέξατο τὴν θεογνωσίαν, καὶ τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι ἐφωτίσθη*[17]). Pe de o parte,

[10] Dimitri Obolensky, *Byzantium, Kiev and Moscow: A study in Ecclesiastical Relations*, în idem, *Byzantium and the Slavs*, New York, St. Vladimir's Seminary Press, 1994, p. 109-166, la p. 118-119.

[11] John Meyendorff, *Byzantium*, p. 79-80.

[12] Jan Fijalek, *Sredniowieczne*, p. 500.

[13] În 1329-1331 este menționat ca episcop, în 1331 pentru o perioadă scurtă este menționat un anume mitropolit al Haliciului (adică acest Teodor), iar în 1332 titlul său revine din nou la cel de episcop (John Meyendorff, *Byzantium*, p. 154-155).

[14] *Ibidem*, p. 157-160. Fijalek data revenirea Bisericii haliciene la rangul de mitropolie în 1345 (*Sredniowieczne*, p. 508-509, nota 6). Ihor Skochylias plasează aceeași acțiune în anii 1341-1342 (*Галицька митрополія XIV – першої половини XV століть: особливості еклезіальноГо, правовоГо та суспільноГо статусу*, în „Княжа доба: історія і культура", IV/2011, p. 246-279, la p. 266).

[15] John Meyendorff, *Byzantium*, p. 160, nota 49.

[16] *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, I. *Acta Patriarchatus Constantinopolitani, MCCCXV-MCCCCII*, I [*1315-1372*], editori Franz Miklosich, Joseph Müller, Carl Gerold, Wien, 1860 (în continuare MM), nr. 119, p. 265-266, la p. 265.

[17] *Ibidem.*

în acest context al retoricii cancelariei bizantine, „recenta" venire a lui Teodor pentru învestire este doar o accentuare a efemerității canonice pe care a avut-o Haliciul ca mitropolie (*ἔλθων δὲ πρό ὀλίγου ἔνταυθα ὁ ἀρχιερεὺς Γαλλιτζῆς*[18]) și a stării de ilegalitate în care se afla, dat fiind faptul că a fost ridicat din interesele foștilor patriarhi în contrast cu tradiția seculară a eparhiei rusești și nu reprezintă de fapt și de drept o perioadă scurtă cuprinsă între anii 1345 și 1347. În favoarea acestui argument, grăitor este faptul că la 1337 este menționată căpetenia ecleziastică galițiană ca membru sinodal sub denumirea de arhiereu[19], aceasta fiind și ultima mențiune a sa până în 1347. Dacă într-adevăr ar fi fost vorba de o acțiune recentă, scribul bizantin ar fi folosit termenul de *προσφάτως*, or construcția *πρό ὀλίγου* poate fi tradusă mai exact prin: „cu ceva timp (cu puțin?) în urmă"[20].

Pe de altă parte, în documentul prin care sinodul a confirmat crisobulul imperial legat de această evanescență arhiepiscopală, este menționat că, de curând, într-un timp marcat de confuzie (*καιρός τῆς συγχύσεως*), profitând de vicisitudinile cu care s-au confruntat imperiul și biserica, a fost refondată mitropolia[21]. Întrebarea firească este următoarea: la ce se referă basileul prin expresia „timp marcat de confuzie"? Timpul marcat de confuzie reprezintă perioada războiului civil bizantin[22]? În acest caz, care ar fi legăturile între războiul civil bizantin și problemele ecleziastice aferente sferei rusești? Dacă legăm în mod direct situația bisericii rusești de cea a controversei palamite (partea ecleziastică integrantă a războiului), rezultă în mod logic că mitropolitul kievean era isihast sau cel puțin găsea doctrina curentului mistic atractivă, în timp ce eparhul galițian, nu. Să fie vorba de o ipopsifiere „antiisihiastă" a eparhului galițian? Într-adevăr, dacă am asuma faptul că hirotonirea lui s-a produs în 1345, am putea să o legăm vag, cel puțin cronologic, de excomunicarea lui Grigore Palamas din 1344[23], însă tot nu ar exista o asociere fondată pe vreun temei între cele două evenimente. De asemenea, după cum am menționat anterior, ierarhul marii mitropolii rusești, Theognost, ar fi trebuit în mod logic să fie un sprijin al isihasmului. Pe baza scrierilor lui Nichifor Gregoras, Dimitri Obolensky demonstrează opusul acestei idei, Theognost, fiind din contră, un adversar vădit al palamiților[24]. Refacerea Mitropoliei de Halici pe fondul tendințelor antiisihaste este nejustificabilă, deci amplasarea sa în cadrul unei scindări teologice nu poate fi

[18] *Ibidem.*

[19] [...] *Διὰ ταῦτα ἡ μετριότης ἡμῶν καὶ ἡ περὶ αὐτὴν ὁμήγυρις τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων, τοῦ Ἐφέσου, τοῦ Ἡρακλείας, τοῦ Κυζίκου, τοῦ Σάρδεων, τοῦ Παλαιῶν Πατρῶν, τοῦ Δυρραχίου, τοῦ Ἄπρω, τοῦ Ἀμαστρίδος, τοῦ Λακεδαιμονίας, τοῦ Μαδύτου, τοῦ Μηθύμνης, τοῦ Γαλίτζης, τοῦ* Κῶ(ς) *καὶ τοῦ Μηδείας* [...] (MM, I-1, nr. 75, p. 168-171, la p. 171). Desigur, cuvântul *ἀρχιερέων* (arhiereu) poate desemna în același timp două realități bisericești: episcop și mitropolit, deci ne putem gândi automat și la varianta că menționarea căpeteniei galițiene în această listă nu constituie un argument care să evoce rangul metropolitan. Dat fiind faptul că toate provinciile respective desemnează realități arhiepiscopale (1), iar eparhul galițian nu este menționat nici măcar ultimul (2), având în vedere cutumele medievale legate de orânduiala rangurilor transpuse în ordinea consemnării martorilor unui document, nu există motive pentru care Teodor să fi ocupat altă funcție în 1337 în afara celei de mitropolit.

[20] Evangelinos Apostolides Sophocles, *Greek Lexicon of The Roman and Byzantine Periods*, New York, Charles Scribner's Sons, 1900, p. 801 (sub voce *ὀλίγος*), 918 (sub voce *πρὸ*), 951 (sub voce *πρόσφατος*).

[21] MM, I, nr. 120, p. 267-271, la p. 267. Documentul a fost tradus în engleză de John Meyendorff, *Byzantium*, Anexă, nr. 1, p. 280-282.

[22] [...] *The „time of confusion" referred to here is the period of civil war in Byzantium* [...] (John Meyendorff, *Byzantium* p. 280, nota 1).

[23] Vezi studiul introductiv al lui Norman Rusell în *Gregory Palamas: The Hesychast Controversy and the Debate with Islam. Documents relating to Gregory Palamas*, ediție N. Russel, Liverpool University Press, 2020, p. 2-35, la p. 6.

[24] Dimitri Obolensky, *Byzantium*, p. 114-115.

validă. Realmente, dizolvarea arhiepiscopiei rutene s-a produs din cauza relațiilor apropiate dintre Simeon al Moscovei și Ioan al VI-lea[25], cât și a anulării tuturor decretelor patriarhale ale lui Ioan Kalekas (1334-1347), fiind declarat eretic după moartea sa, survenită în același an. Asocierea problematicii mitropoliilor cu problemele interne bizantine este doar contigentă, având în vedere că în zona Rusiei nu a existat o scindare paralelă pe fondul isihasmului. Așadar, „timpul confuziei/timpul marcat de confuzie” ar trebui legat în cele din urmă, după părerea mea, de începutul patriarhatului lui Ioan Kalekas, el fiind cel care a ridicat la rang metropolitan eparhia Haliciului, cu puțin timp înainte de 1337[26].

Ἀσπροκάστρου Κυρίλλου – Chiril, episcop al Cetății Albe

În august 1345, în cadrul unei hirotoniri desfășurate în episcopia Smolensk erau prezenți episcopii Ioan de Breansk și un anume Chiril de Asprokastron:

> Μηνὶ Αὐγούστῳ, ἰνδικτιῶνος ιγ', ἔτους ϛωνγ', ψῆφος γινομένη τῆς θεοσώστου πόλεως Σμολενίσκου παρόντων καὶ τῶν θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων Πριανίσκου Ἰωάννου, Ἀσπροκάστρου Κυρίλλου, συναινουντων καὶ τῶν λοιπῶν ψηφισθέντων οὖν τριῶν ἀξίων προσώπων κατὰ τάξιν κανονικὴν προκριθεὶς καὶ ἐκλεγείς ὁ ἱερομόναχος Εὐθύμιος, ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Εὐθύμιος[27].

În prima jumătate a secolului al XIV-lea, Eparhia de Halici cuprindea Episcopiile Halici, Volodîmîr, Przemyśl, Luțk, Turov, Chełm (încă din 1303), Breansk, Poloțk, Smolensk (integrate ulterior, pe fondul expansiunii Lituaniei), Pereyaslav și Asprokastron (care apar însă intermitent)[28]. La prima vedere, ar părea că, datorită apropierii geografice dintre Kiev, Breansk și Smolensk, nu poate fi vorba despre Asprokastron ca eparhie sufragană a Haliciului, ci, mai degrabă, despre o altă episcopie cu același nume, localizată de bizantini undeva în apropierea Kievului[29]. Însă, lista în care sunt amintite ambele episcopii omonime menționează că prima, cea din proximitatea Kievului, era subordonată Mitropoliei Kievului și a Întregii Rusii (*Τῷ Κυέῳ τῆς ‘Ρωσίας ὑπόκεινται ἐπισκοπαὶ αὗται*), pe când cea de-a doua (*τὸ Ἀσπρόκαστρον εἰς τὸ στόμιον τοῦ Ἐλισσοῦ ποταμοῦ*) aparținea de eparhia numită „Mica Rusie”, adică Halici (*καὶ εἰς τὴν Μικρὰν ‘Ρωσίαν*). Dacă există două episcopii care poartă același nume, se pune următoarea întrebare: unde rezida de fapt episcopul Chiril?

În afară de delimitarea în funcție de apartenența episcopală a celor două mitropolii cu același nume, este de menționat faptul că în documentul editat de Jean Darrouzès, Asprokastronul de la Kiev poartă adjectivul *μέγα* „marele Asprokastron” diferențiindu-se

---

[25] John Meyendorff, *Byzantium*, p. 160-161.

[26] La finele celui de-al doilea mandat al patriarhului anterior, Isaia (1328-1332), Teodor purta doar demnitatea episcopală.

[27] *Analecta Byzantino-Russica*, editor W. [Vasilij Eduardovic] Regel, Eggers & I. Glasunof – Voss' Sortment (G. Haessel), Sankt Petersburg/Leipzig, 1891, nr. III-8, p. 55. Din istoriografia română: Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident, la începuturile culturii medievale românești (secolele X-XIV)*, București, Editura Academiei RSR, 1974, p. 199; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982[1], p. 235; Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997[1], p. 186-191; Laurențiu Rădvan, *Oraşele din Ţările Române în Evul Mediu (sfârşitul secolului al XIII-lea – începutul secolului al XVI-lea)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2011, p. 500; Liviu Pilat, *Mitropolitul Ciprian*, p. 59-60.

[28] John Meyendorff, *Byzantium*, p. 78.

[29] [...] *τὸ Ἀσπρόκαστρον τὸ μέγα πλησίον τοῦ Κυέβου* [...] (Jean Darrouzès, *Notitiae episcopatuum*, anexa 2, p. 403).

astfel de eparhia omonimă de pe râul Eliseu. În cadrul hirotonirii din Smolensk, acest adjectiv nu apare, indicând o probabilitate mai largă a identității lui Chiril ca ierarh al celei de a doua episcopii. Este însă adevărat că absența acestui adjectiv din hirotonirea din 1345 nu poate juca rolul unui argument concludent în această direcție. Dacă detaliile legate de acest episcop nu sunt concludente, iar prezența adjectivului *μέγα* nu poate juca rolul unui factor definitiv de diferențiere între cele două eparhii, studierea canoanelor bisericești poate oferi un răspuns. În privința participării unui episcop străin la o hirotonie din cadrul mitropoliei, relevante sunt canonul 35 din Canoanele Apostolice și canonul 20 din cadrul Sinodului al VI-lea Ecumenic. Așadar, canonul 35 prevede incapabilitatea episcopului de a hirotoni în afara ariei sale jurisdicționale fără o învoire din partea capului bisericii locale, iar canonul 20, într-un mod foarte riguros, evocă faptul că episcopul nu poate nici măcar catehiza oameni din cadrul altei mitropolii în afară de cea de care aparține[30]. Conform celor două canoane menționate anterior, un Chiril al „Mega Asprokastronului" nu ar fi putut participa în mod legal la o hirotonire, mai ales a unui episcop, în eparhia vecină. Așadar, nu rămâne decât asocierea acestui Chiril ca titular al eparhiei sufragane Haliciului[31].

Pe baza a ceea ce am argumentat în subcapitolul anterior, în 1345, eparhia Haliciului avea rangul de mitropolie, iar Asprokastronul era o episcopie sufragană activă, al cărei scaun era ocupat de acest Chiril. Alte informații despre acest episcop nu există până în momentul de față. În schimb, opt ani mai târziu, găsim în Episcopia de Przemyśl un alt Chiril, sub numele de Chiril Voloșîn (Chiril „Valahul" – Кѵрилом Волошином). Să fi fost vorba despre aceeași persoană?

Chiril „Valahul", episcop de Asprokastron? O nouă perspectivă asupra originii sale

Chiril „Valahul" este o figură ambiguă a istoriografiei românești, descoperită de către istoricii polonezi la finele secolului al XIX-lea într-un document datat la 1353[32]. Într-adevăr, menționarea unui episcop valah în Eparhia de Przemyśl este neobișnuită, mai ales că exegeza documentului respectiv nu oferă alte indicii relevante pentru a clarifica această prezență.

Prezența unui episcop „valah" într-o episcopie ruteană a dat naștere unei sumedenii de ipoteze, în principal legate de joncțiunile românilor ortodocși maramureșeni cu

[30] Ioan N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii*, Sibiu, 1992, p. 27 (canonul 20: *Episcopul să nu îndrăznească să facă hirotonii în afara eparhiei sale, în cetățile și în satele care nu-i sunt supuse lui*), 118 (canonul 35: *Să nu fie îngăduit episcopului să învețe în chip obștesc în altă cetate care nu ține de el*). Trebuie menționat faptul că Mitropolia de Halici se bucura de o largă autonomie înainte de suprimarea sa, grație sprijinului direct al patriarhului Ioan Kalekas. În favoarea acestui sprijin, grăitor este titlul pe care îl purta Theognost la 1339 și la 1347. Cu alte cuvinte, în condițiile existenței unei mitropolii la Halici, Theognost este numit în 1339 *μητροπολῖτα Ρωσίας* (mitropolit al Rusiei), iar după suprimarea acesteia de către împăratul bizantin, același cap al bisericii a primit titlul de *μητροπολίτης Κυγέβου, ὑπέρτιμος καὶ ἔξαρχος πάσης Ῥωσίας* („mitropolit al Kievului, preacinstit și exarh al întregii Rusii"), arătând practic reunirea bisericii rusești sub oblăduirea acestui mitropolit (Andrei Pliguzov, *On the Title „Metropolitan of Kiev and All Rus'"*, în „Harvard Ukrainian Studies", XV/1991, 3-4, p. 340-353, la p. 345).

[31] Pe baza apropierii geografice, Victor Spinei a afirmat: [...] identificarea Asprokastronului din jurisdicția ecleziastică a Kievului, menționat în vremea lui Andronic II, și probabil a celui amintit în 1345, cu orașul Bielgorod, situat la circa 25 km nord-vest de Kiev, pe râul Irpen – unde existența unui centru episcopal a fost atestată încă din anul 1072, iar ulterior și în secolele XII-XIII – este cât se poate de evidentă [...] (Victor Spinei, *Moldova*, p. 235). Trebuie reținut că geografia ecleziastică nu se suprapune mereu celei politice.

[32] Antoni Prochaska, *Akt graniczny czerwonoruski z 1353 r.*, în „Kwartalnik Historyczny", X/1896, p. 813-816, la p. 814-815.

eparhiile din Rusia Roșie, unii dintre ei accentuând ideea prozelitismului catolic[33]. În primul rând, o emigrație a românilor nord-transilvăneni pe fondul „propagandei catolice" este neîntemeiată, Maramureșul nereprezentând cu adevărat un focar al prozelitismului latin. Primele biserici catolice au fost înființate la începutul secolului al XIV-lea, însă doar la granița vestică a comitatului, în cele cinci târguri de coroană[34]. Prima mențiune a unei instituții ecleziale în interiorul comitatului este legată de fondarea unei mănăstiri a eremiților, puțin înainte de 1363, deci mai devreme cu câțiva ani față de mențiunea acestui episcop[35]. În afară de faptul că mențiunea episcopului este precursoare înființării primei mănăstiri catolice, eremiții erau în genere un ordin care alegeau să trăiască în izolare, cu alte cuvinte nu puteau fi angrenați în propovăduirea religiei latine[36]. În al doilea rând, „o organizație bisericească independentă" a maramureșenilor condusă de acest episcop este o ipoteză bazată pe o solidaritate etnică, intrinsec congruentă și celei ecleziale, care nu se susține în cadrul documentelor existente[37]. Nu cunoaștem și probabil nici nu a mai existat alt arhiereu „valah" în eparhia respectivă, iar alegerea întru episcop nu poate servi doleanțelor religioase (de altfel, inexistente) ale maramureșenilor. Conform canoanelor 1 apostolic și 4 al primului Sinod Ecumenic, episcopul trebuie să fie hirotonit de către minimum doi alți episcopi și acceptat în unanimitate de ceilalți sufragani, iar hotărârea să fie consfințită de către mitropolit[38].

În medievalitatea târzie, particularitatea relațiilor dintre monarhiile catolice și supușii lor de rit grecesc în zona de contact între civilizația latină și cea ortodoxă a dus la dezvoltarea interesului unor capete încoronate pentru intervenția în cadrul alegerilor episcopale sau chiar în afacerile organizaționale ale Bisericii. Cazimir al III-lea, primul rege polonez care a încorporat Galiția în cadrul stăpânirilor sale, reprezintă un exemplu grăitor al acestui fenomen. Întrebarea este dacă ar fi fost posibil ca noul stăpân al regiunii Przemyśl, care găzduia o populație valahă numeroasă în secolul al XIV-lea în comparație cu restul teritoriilor galițiene[39], să fi intervenit pentru numirea unui episcop din sânul lor. Problema se pune în felul următor: ar fi fost regele Poloniei interesat în susținerea unui episcop doar pentru această comunitate, situație, de altfel, neîntâlnită? Prima așezare de drept valah a fost întemeiată abia la 1377[40], cu alte cuvinte, până atunci, locuirea acestora în Rutenia se petrecea într-o formă relativ dezorganizată, iar însăși prezența lor, neconsemnată, trebuie să fi fost mai mult sau mai puțin nesemnificativă din punct de vedere politic, neatrăgând atenția Coroanei. Este, așadar, improbabil ca numirea lui Chiril ca episcop de Przemyśl să aibă vreo legătura cu politica polonezâ în regiune.

---

[33] Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1980, p. 260; Nicolae Mareș, *Despre obârșiile sacerdotului Karol Józef Wojtyła*, în „Saeculum", XIX/2020, 5-6, p. 113-119, la p. 114.

[34] Marius Diaconescu, *Catolicismul în Maramureș (I). Mănăstirea eremiților*, în „Satu Mare. Studii și comunicări", XIV/1997, p. 123-132, la p. 123. Pentru începuturile bisericii catolice în Maramureș, vezi idem, *Biserica catolică din Maramureș în secolele XIII-XVI*, în „Satu Mare. Studii și comunicări", XV-XVI/1998-1999, p. 277-293.

[35] Idem, *Catolicismul*, p. 124-125.

[36] *Ibidem*, p. 123.

[37] Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii Românești din Transilvania*, I, Sibiu, Editura Librăriei Arhidiecezane, 1935, p. 39; Simeon Reli, *Biserica Ortodoxă Română din Maramureș în vremurile trecute*, Cernăuți, Editura Mitropoliei Bucovinei, 1938, p. 25.

[38] Ioan N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*, p. 7, 53.

[39] Grzegorz Jawor, *Așezările de drept valah și locuitorii lor din Rutenia Roșie în Evul Mediu Târziu*, traducere de Gabriela Gavril-Antonesei, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2012, p. 150.

[40] *Ibidem*, p. 145.

Totuși, cum putem explica apariția din neant a unui episcop „valah” într-o episcopie care recent a fost încorporată în domeniile coroanei polone? Am argumentat că ideea ipopsifierii și hirotonirii lui Chiril ca rezultat al legăturilor dintre bisericile galițiene și maramureșene este fragilă[41], iar la o analiză mai atentă cade. În acest sens, ar trebui să aruncăm o privire asupra evenimentelor întâmplate în spațiul extracarpatic. În rândurile de mai sus am adus în discuție prezența unui Chiril drept căpetenie bisericească a Asprokastronului, datată în anul 1345. Având în vedere faptul că Przemyśl și Asprokastron erau ambele episcopii sufragane ale Mitropoliei de Halici, ar fi mai verosimil să ne gândim că nu este vorba despre o hirotonire locală, ci de un transfer episcopal de la Asprokastron în Regatul Poloniei după 1347.

În lipsa altor documente, nu putem cunoaște motivele acestei presupuse mutări și nici esența reală a termenului de „valah”. Mențiunea *Волошином* nu e neapărat să reprezinte apartenența etnică a personajului. În ceea ce privește termenul „valah”, acesta poate avea mai multe semnificații: o realitate etnică, una geopolitică, o poreclă sau chiar toate împreună. În absența unor documente suplimentare, atât pentru Rusia Roșie, cât și pentru spațiul românesc nu putem cunoaște cu certitudine motivele acestei presupuse mutări, însă proveniența celor două scaune față de aceeași eparhie poate constitui o legătură cu Asprokastronul.

Fondarea Mitropoliei Lituaniei și conflictele din deceniul al șaselea al veacului al XIV-lea

Suprimarea mitropoliei de Halici nu a reprezentat o victorie pe termen lung a bisericii rusești, proaspăt unificată sub mitropolitul Theognostus din dorințele lui Simeon al Moscovei. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, tendințele hegemonice moscovite au întâmpinat o opoziție tot mai puternică din partea Lituaniei, aflată sub conducerea marelui duce Algirdas. În acest context, competiția dintre Moscova și Lituania nu s-a limitat la domeniul politic, ci s-a extins și în sfera ecleziastică, provocând o nouă scindare în Biserica rusă. Presiunile exercitate concomitent de către ambele părți au făcut ca situația să fie greu de gestionat de către patriarhul bizantin. În 1352, mitropolitul Kievului și a întregii Rusii, aflat în pragul morții din cauza unei boli severe, l-a desemnat pe Alexis, episcopul de Vladimir, drept succesor[42]. În paralel, Algierdas, auzind de starea gravă a mitropolitului, a trimis propriul candidat, Teodoret, direct la Constantinopol pentru a fi hirotonit arhiereu al aceleiași eparhii. Patriarhul bizantin, confruntat cu presiunile ambelor părți, a preferat să refuze cererea lituanienilor, cel puțin până la momentul în care scaunul va rămâne vacant[43]. Nemulțumit de răspuns, marele duce lituanian l-a trimis pe Teodoret la patriarhul de Târnovo, de la care a primit consacrarea mitropolitană[44]. Ca reacție la imixtiunea bulgarilor, basileul alături de noul patriarh l-au consacrat pe Alexis drept mitropolit legitim al Kievului și a întregii Rusii[45].

La mijlocul secolului al XIV-lea, autoritatea Patriarhiei Ecumenice în Răsărit cunoștea oricum un declin considerabil: biserica sârbă, ridicată la rang de patriarhat, era

[41] Reamintim și „problema” bisericii cu sacristie a lui Bogdan I de la Cuhea (Maria Crăciun, *Apud ecclesia: Church burial and the development of funerary rooms in Moldavia*, în *Sacred Space in Early Modern Europe*, editori Will Coster, Andrew Spicer, Cambridge University Press, 2005, p. 144-166, la p. 147).

[42] J. Meyendorff, *Alexis and Roman: A study in byzantino-russian relations (1352-1354)*, în „Byzantinoslavica”, XXVIII/1967, p. 278-288, la p. 281.

[43] *Ibidem.*

[44] S[tephen]. C[hristopher]. Rowell, *Lithuania Ascending. A Pagan Empire within East-Central Europe, 1295-1345*, Cambridge University Press, 1994, p. 164.

[45] J. Meyendorff, *Alexis and Roman*, p. 282-283.

ostilă față de Constantinopol; biserica bulgară încerca să-și extindă influența, intervenind inclusiv în problemele altor mitropolii; biserica rusă era scindată de doi mitropoliți, care revendicau aceeași jurisdicție[46]. Așadar, profitând de problemele bisericii răsăritene și conștientizând că bizantinii nu vor tolera implicarea bulgarilor în altă eparhie, Algierdas a renunțat rapid la Teodoret. În schimbul său, a fost ales un călugăr din Tver, pe nume Roman, a cărui ipopsifiere s-a încheiat cu hirotonirea întru mitropolit al Lituaniei, scaun rămas vacant încă din 1329. Presiunile lituanienilor au continuat, iar Roman și-a depășit cu mult aria jurisdicțională, operând ca un mitropolit al întregii Rusii[47]. Acest lucru a dus la o nouă confruntare între cei doi mitropoliți, fiecare venind la Constantinopol pentru a-și susține drepturile. În fața acestui conflict, patriarhul bizantin a adoptat o soluție de compromis, împărțind din nou eparhia rusească. Roman a primit sub jurisdicția sa Episcopiile de Polotsk, Turov, Novgorodok și cele ale fostei Mitropolii de Halici[48]. Dacă Mitropolia Haliciului includea în componența sa la 1345 și Episcopia de Asprokastron, avându-l pe Chiril ca titular, înseamnă că și eparhia respectivă a fost incorporată în nou-întemeiata Mitropolie a Lituaniei. Așadar, în urma conflictelor și a succesivelor compromisuri, Mitropolia Lituaniei a devenit o putere spirituală majoră în regiune, extinzându-și influența asupra teritoriilor din nord, est și sud.

Mitropolia Lituaniei și Moldova (1362-1370)

Moartea lui Roman nu a dus chiar la *statu-quo*-ul anterior, cel puțin din punct de vedere canonic, mitropolia Lituaniei a rămas vacantă, iar Biserica rusă a continuat să fie divizată, indiferent de influența pe care mitropolitul Kievului o putea exercita asupra celeilalte eparhii. Primii pași de reunificare ecleziastică a mitropoliei rusești apar în anul 1370, odată cu reluarea statutului de episcopie al Lituaniei, pe fondul războaielor lui Algierdas cu Moscova din 1368-1372[49]. Diminuarea rangului ecleziastic nu a adus niciun beneficiu pentru Alexios și Moscova, deoarece cel care a profitat de fapt de acest vid de putere a fost Cazimir cel Mare. Dacă, în iunie 1370, Constantinopolul confirma rangul episcopal al acestei eparhii, câteva luni mai târziu (probabil august-septembrie) Cazimir cerea reînființarea Mitropoliei de Halici[50]. Decizia sa reprezenta pe de o parte interesele sale de a fideliza elita ruteană neintegrată încă în regat, iar pe de altă parte urmărea desprinderea noilor teritorii cucerite de influența eparhiilor din est.

La 24 iulie 1370, papa Urban al V-lea le-a scris arhiepiscopului de Praga, Jan Očko de Vlasim, și episcopilor de Wrocław și Cracovia, Przecław de Pogorzela și Florian Mokrski, cu privire la convertirea voievodului Moldovei, Laţcu[51]. Scrisorile relevă faptul că Laţcu și poporul său voiau să renunțe la orice fel de schismă, precum și faptul că Siretul se afla în Dioceza de Halici[52]. Într-adevăr, Mitropolia de Halici fusese suprimată în 1347, însă ea funcționa ca episcopie sufragană în cadrul Bisericii Lituaniei,

[46] Dimitri Obolensky, *Byzantium*, p. 122.

[47] S. C. Rowell, *Lithuania Ascending*, p. 165-166.

[48] [...] *τὸ Πωλότζικον καὶ τὸ Τούροβον μετὰ καὶ τοῦ Νοβογραδοπουλίου, τοῦ καθίσματος τοῦ μητροπολίτου, καὶ τὰς τῆς μικρᾶς Ῥωσίας ἐπισκόπας* [...] (MM, I, nr. 183, p. 425-430, la p. 426).

[49] S. C. Rowell, *Lithuania Ascending*, p. 166.

[50] John Meyendorff, *Byzantium*, Anexă, nr. 4, p. 287. Meyendorff de asemenea afirmă că data emiterii scrisorii sale nu poate fi plasată cu mult timp înainte de moartea sa survenită la data de 5 noiembrie 1370 (*ibidem*, p. 191).

[51] Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I-2. *1346-1450*, editor Nicolae Densușianu, București, 1880, nr. 124-125, p. 160-163.

[52] […] *ut oppidum suum Ceretense Halecensis diocesis* […] (*ibidem*, p. 162).

indiferent că a rămas vacantă sau nu[53], având în această perioadă jurisdicție inclusiv asupra Siretului. Ideea că *țara nu poate rămâne fără o lege*[54], artificiu retoric evocat de Cazimir la 1370 în vederea reînființării Mitropoliei de Halici, făcând aluzie la ortodocșii din Rutenia, are rolul de a demonstra că arhiereul Kievului și al Întregii Rusii nu putea păstori de la Moscova asupra noilor episcopii pe care le-a primit după retrogradarea Mitropoliei Lituaniei, și nu dovedește în fapt o degringoladă în cadrul organizării bisericești din această eparhie[55]. În plus, în același document în care Cazimir cere refondarea mitropoliei, Antonie este deja amintit ca episcop. Atât mențiunea sa ca episcop (*τὸν ἱερώτατον ἐπίσκοπον Ἀντώνιον*), cât și faptul că se bucura de sprijinul regelui, boierilor și prinților (*καὶ μετὰ τῶν ἡμετέρων ῥηγάδων καὶ ἀρχόντων*)[56], duc spre ideea că Antonie era la 1370 un arhiereu local, cel mai probabil păstorind chiar în Galiția.

În plus, ar fi greu de crezut că papalitatea nu era bine informată în legătură cu tensiunile din zona respectivă. Nu trebuie uitat numărul de franciscani trimiși în această zonă în veacul al XIV-lea, cât și faptul că rețelele acestora constituiau surse de circulație importante ale informației. Dacă scrisorile au fost emise în luna iulie, ținând cont de durata transportului de știri în perioada medieval târzie, informațiile pe care le deținea papa la momentul emiterii decretului despre zona respectivă erau încă din timpul existenței Mitropoliei lituaniene. Acest lucru denotă faptul că zona Siretului împreună cu împrejurimile sale se aflau sub jurisdicția mitropoliei lui Algierdas.

Reînființarea Mitropoliei de Halici (1371)

În urma scrisorii lui Cazimir, în 1371 Antonie a fost hirotonit ca mitropolit, iar sub oblăduirea sa se aflau Episcopiile de Volodîmîr, Przemyśl, Turov și Chełm. Documentul de învestire a acestuia relevă totuși câteva informații interesante, mai mult sau mai puțin dezbătute de istorici. Un aspect remarcabil al amintitei scrisori este mențiunea clară care atestă că niciunul dintre arhiereii vecini nu are autoritate să intervină în treburile noului mitropolit[57]. Această clauză nu își are în mod logic sensul într-un astfel de document, dacă ne gândim la faptul că incapacitatea unei căpetenii bisericești de a acționa dincolo de aria sa jurisdicțională a fost consfințită încă din primele secole ale creștinătății, prin canoane. Or, condiția aferentă care juca rolul de întărire a delimitării granițelor ecleziastice în detrimentul Mitropoliei Rusiei evocă de fapt situația complicată a bisericii rusești, caracterizată prin ingerințe eparhiale și negocieri constante ale liderilor politici și ecleziali cu împăratul și patriarhul.

O altă mențiune este legată de faptul că noul mitropolit trebuia să se prezinte înaintea arhiereului Ungrovlahiei (pe drumul de întoarcere de la Constantinopol în Galiția?) pentru ca, împreună cu acesta, să îndeplinească atât alegerile episcopilor, cât și

---

[53] Nu putem cunoaște cu siguranță dacă a existat vreun episcop de Halici după incorporarea sa în cadrul Mitropoliei lituaniene. Singura mențiune a tuturor arhiereilor galițieni se regăsește în scrisoarea lui Cazimir al III-lea, însă aceasta amintea doar pe cei care au ocupat poziția de mitropolit. Rolul acestei scrisori era legat însă de sublinierea unei continuități a eparhiei aferente în prima jumătate a secolului al XIV-lea.

[54] L. Pilat, *Între Roma și Bizanț. Societate și putere în Moldova (secolele XIV-XVI)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2008, p. 33.

[55] Reproșurile legate de „neglijența" de care a dat dovadă Alexios în conformitate cu ortodocșii din vestul eparhiei sunt prezente în scrisoarea Patriarhului Filoteu către acesta (John Meyendorff, *Byzantium*, p. 192-193).

[56] MM, I, nr. 318, p. 577-578, la p. 578.

[57] [...] *ετι τε ἐπιλαβεσθαι καὶ τῶν ὀθενδήποτε διαφερόντων τῇ κατ' αὐτὸν ταύτῃ ἐκκλησίᾳ δικαίων, καὶ μὴ ἔχειν ἄδειαν τινὰ τῶν ἁπάντων ἢ τῶν πλησιοχώρων ἀρχιερέων ἢ καὶ ἄλλον τίνα ὑποκρατῆσαι τι τῶν ὑπό τὴν ἐνορίαν πάσαν αὐτοῦ δικαίων καὶ χεῖρα πλεονεκτικὴν αὐτοῖς ἐμβαλεῖν, ἐπεὶ οὗτος καὶ μόνος ἐστι τῆς ἐκκλησίας ταύτης καὶ προστάτης καὶ ἀρχιερεύς, καὶ τῶν αὐτῆς δικαίων καὶ οἰκονόμος καὶ κύριος καὶ διδάσκαλος* [...] (*ibidem*, nr. 319, p. 578-580, la p. 579).

hirotoniile[58]. Pasajul respectiv a fost interpretat drept o dovadă a faptului că în dioceza galițiană nu opera alt episcop, iar din acest motiv mitropolitul avea nevoie de consimțământul ierarhului din Valahia[59]. Pe scurt, implicarea Mitropolitului Țării Românești este motivată doar de inexistența altei căpetenii bisericești în Halici. Am arătat deja că scrisoarea lui Cazimir, care descria situația Bisericii Ortodoxe din domeniile recent anexate, conține anumite nuanțe retorice, ceea ce înseamnă că nu evocă chiar realitatea. În primul rând, cum ar putea ca mitropolia nou-înființată să aibă doar scaune vacante? Chiar dacă Mitropolia Lituaniei a rămas vacantă din 1362, asta nu înseamnă că, treptat, toate episcopiile sufragane au rămas fără cârmuitori. Episcopii se puteau hirotoni între ei, iar mitropolitul trebuia doar să confințească alegerea făcută. Mitropolia a rămas vacantă doar opt ani, iar în această perioadă sunt posibile trei scenarii, în cazul în care vreun scaun ar fi rămas vacant: mitropolitul Alexis a pus episcopi în această eparhie în cazul în care vreun scaun a rămas vacant; episcopii s-au hirotonit între ei, fără a mai recurge la confințirea unei autorități superioare; au existat acorduri între episcopii locali și mitropolitul kievean, cel din urmă jucând *de facto* rolul de cap al bisericii și în eparhia vecină. Nu mi se pare verosimil a admite un hiat brusc al organizării ecleziastice în această eparhie, marcat de absența totală a vreunui episcop. Bineînțeles, în încercarea de a analiza deceniul al VII-lea al acestei zone, principalul impediment este caracterul deosebit de lacunar al surselor. În schimb, dintre puținele documente care ne survin, unul atestă prezența unei organizări bisericești în Episcopia de Przemyśl. În cadrul unei tranzacții a unei moșii undeva în zona dintre Przemyśl și Liov, este menționat un anume episcop de Przemyśl, Ilarion (*владіка Ларивѳна*) în 1366 (este și un *terminus ante quem* pentru mandatul lui Chiril „Valahul” în această episcopie)[60]. Mențiunea unui episcop după moartea lui Roman arată că în dioceza Lituaniei episcopiile încă funcționau, deci nu poate fi vorba de o degringoladă totală în această eparhie la momentul numirii lui Antonie drept mitropolit.

Moldova și Halici la confluența bisericilor latine și răsăritene (1371-1375)

Am prezentat succint în fragmentul anterior situația Moldovei înainte de ridicarea Haliciului la tagma metropolitană. Trecerea lui Lațcu la catolicism nu a reprezentat și ieșirea Moldovei de sub jurisdicția Haliciului, ci mai curând putem vorbi de o situație foarte similară cu cea a Ruteniei. Deceniul al optulea în ambele regiuni surprindea o organizare paralelă a bisericilor de rit latin și răsăritean, fără a exista vreo delimitare jurisdicțională clar definită. Concomitent cu ridicarea noii Mitropolii Ortodoxe a Haliciului a fost suprapusă o episcopie catolică, care în anii următori s-a extins pe aproape același teritoriu, iar al cărei cap era episcopul de Siret, Andrei Jastrzębiec. În Moldova, dacă în 1371 era înființată Episcopia de Siret, aproximativ în aceeași perioadă Iosif, primul mitropolit al Moldovlahiei, primea darul hirotoniei întru episcop al Cetății Albe.

Grație studiului lui Ștefan Andreescu, cunoaștem că hirotonia lui Iosif ca episcop de Asprokastron a avut loc între 1371 și 1375[61]. Întrebarea poate fi pusă în felul următor:

---

[58] [...] *Και παραγενέσθαι πρὸς τὸν ἱεροτάτον Μητροπολίτην Οὐγγροβλαχίας, ὡς ἀν ἐκεῖ μετ' αὐτοῦ ποιήσηται καὶ τὰς ψήφους τῶν ἐπισκόπων καὶ τὰς χειροτονίας* [...] (*ibidem*).

[59] John Meyendorff, *Byzantium*, p. 192. Bizantinologul își sprijină ipoteza pe baza canoanelor bisericii aferente hirotoniei episcopale, acestea precizând că orice hirotonire episcopală poate fi înfăptuită doar în prezența a minimum două căpetenii bisericești (*ibidem*, p. 192, nota 57).

[60] *Akta Grodzkie i Ziemskie Rzeczypospolitej Polskie*, VIII [*1352-1759*], editor Aleksandra Hr. Stadnickiego, Narodowa W. Manieckiego, Lwów, 1880, nr. 5, p. 7-8.

[61] *The Metropolitanate of Halicz and the Bishopric of Asprokastron. A Few Considerations*, în „Études Byzantines et Post-byzantines”, IV/2001, p. 141-151, la p. 144.

Cine a stat la baza ipopsifierii sale sau, cu alte cuvinte, căror interese servea de fapt consacrarea sa? Întâlnim într-un document că Iosif era *din ţara aceea şi de acelaşi neam cu domnii locului*[62]. Fraza *de acelaşi neam cu domnii locali* nu trebuie neapărat să reprezinte și o susținere categorică a voievodul Moldovei în această sfințire, pe de altă parte Iosif putea să fie o rudă a elitei moldovene pe filiera alianțelor matrimoniale cu familiile lituaniene. Este puțin probabil să fi existat o reorientare confesională sau cel puțin o „politică dual㔠a lui Lațcu, în care să fi susținut concomitent biserica latină și cea răsăriteană[63]. Dacă, până în 1372, a existat o încercare a Moldovei de a ieși de sub tutela angevină cu ajutorul Poloniei și a Sfântului Imperiu Roman, în luna martie a aceluiași an, în cadrul unui tratat bilateral între regele Ungariei și al Poloniei (din 1370) Ludovic de Anjou și împăratul Carol al IV-lea de Luxemburg, cel din urmă se angaja să se abțină de la orice amestec viitor în treburile Moldovei[64]. În acest context, în care Moldova era reintegrată în aria de influență angevină, este greu de crezut că Lațcu s-ar fi împotrivit regelui Ungariei și Poloniei, și mai ales prin cererea unei episcopii răsăritene[65].

Așadar, dacă nu suveranul era cel interesat cel puțin în mod direct de această hirotonire, rezultă că motivația principală îi revenea însuși mitropolitului Antonie. Cauzele sunt lesne de înțeles. Recrearea Mitropoliei de Halici nu a fost bine primită nici la Kiev, de către lituanieni, dat fiind faptul că parte din jurisdicția fostei lor mitropolii a lor a fost incorporată în refondata eparhie a Galiției, și nici la Moscova, reprezentând din perspectiva acestora o nouă atentare la adresa unității bisericii rusești. Tocmai pe fondul acestei rivalități tripartite, care dăinuia încă de la începutul secolului al XIV-lea, arhiereul Antonie era pus în legătură cu cel al Ungrovlahiei[66]. În acest context, după părerea mea, trebuie privită și reactivarea scaunului de Asprokastron. Cu alte cuvinte, Iosif, noul episcop, nu servea atât intereselor elitelor de la curtea voievodului, ci juca rolul unei legături între cele două mitropolii.

Câțiva ani mai târziu, în luna februarie a anului 1375, papa Grigore al XI-lea înființa Mitropolia Catolică de Halici, cu o întindere asemănătoare celei ortodoxe, cerând alungarea schismaticilor[67]. Întrebarea este: Ce înseamnă „alungarea/îndepărtarea schismaticilor” (*penitus amovendos*[68])? Este vorba despre o alungare violentă, așa cum pare că și-au

[62] Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident*, p. 215.

[63] În ianuarie 1372, Lațcu era felicitat de papă pentru devotamentul său (L. Pilat, *Între Roma și Bizanț*, p. 56).

[64] Jan Sykora, *Poziția internațională a Moldovei în timpul lui Lațcu*, în *RdI*, XXIX/1976, 8, p. 1135-1153, la p. 1150.

[65] Șerban Papacostea amintește despre o campanie militară a lui Ladislau de Opole (Oppeln) în Moldova, în 1374: „Împrejurările imediate care l-au determinat pe Ludovic să programeze acțiunea în Moldova în toamna anului 1374 nu ne sunt cunoscute; sigur e însă că ea a fost manifestarea voinței regelui Ungariei de a readuce țara sub controlul său riguros și a refuzului lui Lațcu de a se înclina în fața acestei hotărâri [...]” (vezi *Domni români și regi angevini: înfruntarea finală (1370-1382)*, în idem, *Geneza statului în evul mediu românesc. Studii critice*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1988[1], p. 113-130, la p. 119). Nu știu cât de verosimilă ar fi o răzvrătire a lui Lațcu, în contextul în care Moldova era deja bine integrată în sfera angevină, care se întindea la 1374 până în Podolia. Tind să înclin spre variantă alternativă, cea a decesului lui Lațcu în 1374 și punerea în locul său a unui susținător ferm al politicii regelui Ungariei (Iurie Koriatovici?) cu sprijin militar din Galiția (Zdzisław Spieralski, *W sprawie rzekomej wyprawy Kazimierza Wielkiego do Mołdawii*, în „Przegląd Historyczny”, LII/1961, 1, p. 147-152, la p. 150; Adrian Ioniță, Beatrice Kelemen, Alexandru Simon, *AL WA*: *Prințul Negru al Vlahiei și vremurile sale* (= *Minerva*, III, 14), Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane/Editura Argonaut, 2017, p. 216; Vitaliy Mykhaylovskiy, *European expansion and the contested borderlands of late medieval Podillya, Ukraine*, Amsterdam – Leeds, Amsterdam University Press – ARC, 2019, p. 5).

[66] Meyendorff aduce în discuție doar apropierea geografică dintre cele două (*Byzantium*, p. 192, nota 57).

[67] Șerban Papacostea, *Domni români și regi angevini*, p. 116.

[68] *Ibidem*, p. 116, nota 14.

imaginat-o unii istorici? Spre exemplu, Iorga afirmă că fondarea Eparhiei catolice a Haliciului este principala cauză a înlăturării din funcție a căpeteniei Bisericii Ortodoxe[69]. În concepția marelui istoric, nu pare a fi fezabilă o conviețuire între elitele bisericești de sorginte latină și răsăriteană, iar noul mitropolit catolic al Ruteniei ajungea doar să-l substituie pe cel ortodox. Această idee pare a fi reiterată și de Șerban Papacostea, atunci când afirmă: „[...] reînnoind în termeni categorici hotărârea de a-i alunga pe ierarhii bisericii răsăriteni din dioceză [...]"[70]. Cred că peisajul pe care îl redau istoricii în privința acestor zone de interferență între Orientul ortodox și Occidentul catolic poate fi mult mai nuanțat. Această ofensivă catolică sigur că a existat, însă nu a constat în convertiri forțate sau alungări ale prelaților ortodocși de către cei catolici. În special, numele lui Ladislau de Opole a fost des asociat cu sporirea catolicismului în Rutenia, el fiind guvernator al acestei provincii din 1372. Ridicarea Eparhiei catolice galițiene la rangul metropolitan a însemnat în primul rând ruperea sa de către Polonia, în speranța că în acest fel va fi mai ușor de controlat de către regele Ungariei. Înainte de trecerea la rangul de mitropolie, principalul cap al bisericii era Andrei Jastrzębiec, episcop între anii 1372 și 1375. Călugăr franciscan, bine integrat în rețelele europene ale acestui ordin, cât și membru de seamă al nobilimii poloneze, acesta juca un rol crucial de mediator între guvernator și elitele poloneze din Polonia Mică. Înlocuirea sa cu un prelat ungar, Matia de Eger, și, în același timp, ridicarea Haliciului la rangul de mitropolie au reprezentat principalele modalități prin care Ludovic și-a îndeplinit scopul principal, Ladislau fiind doar implicat tangențial în aceste acțiuni. De altfel, interesant este că, în anul 1375, în loc să fie „alungat" de prozelitismul catolic, Antonie se afla alături chiar de guvernatorul Ruteniei. În a doua jumătate a acestui an, îl găsim pe mitropolitul ortodox ca martor în cadrul a două documente, fiind în poziția de prim semnatar[71]. Acest lucru demonstrează că nu exista o situație chiar antitetică între elitele catolice și cele ortodoxe, altminteri nu ar fi trebuit în mod logic să apară căpetenia ortodoxă în postura de prim semnatar în două documente diferite emise de una dintre „forțele brahiale" ale papalității în cadrul „ofensivei catolice".

Per total, starea dintre bisericile latine și răsăritene nu a fost atât de tensionată pe cât era cea între eparhiile spațiului rusesc. În perioada 1376-1378, noul mitropolit al Kievului și a întregii Rusii, Ciprian, a dus la capăt o hirotonire în Dioceza Volodîmîr. Conform canoanelor, acest lucru ar fi fost ilegal, așadar Antonie a murit probabil între sfârșitul anului 1375 și începutul anului 1376, iar mitropolia sa, din nou vacantă, a devenit controlată de Moscova[72]. Având în vedere promptitudinea cu care s-a mișcat mitropolitul Ciprian în afacerile interne ale celeilalte eparhii, cât și relațiile pe care le găsim ca fiind bune între cele două rituri din Galiția, consider că tot efortul lui Antonie s-a îndreptat de fapt împotriva Moscovei, nu a Romei.

Roma și Constantinopol – începuturile bisericii Moldovei

La finele acestui studiu, observăm că începuturile unei organizări ale bisericii moldovenești se află într-o zonă de răscruce a influențelor răsăritene și apusene. De partea ortodoxă, este posibil ca începuturile organizării bisericii să fie înainte de prima

[69] Nicolae Iorga, *Condițiile de politică generală în care s-au întemeiat Bisericile românești în veacurile XIV-XV*, în *AARMSI*, seria a II-a, XXXV/1913, p. 387-411, la p. 406.

[70] Șerban Papacostea, *Domni români și regi angevini*, p. 116.

[71] *Akta Grodzkie i Ziemskie*, VIII, nr. 4-5, p. 5-9. Ultima sa mențiune la curtea guvernatorului rutean este pe 31 august, deci la mai bine de jumătate de an de la scrisoarea papei.

[72] John Meyendorff, *Byzantium*, p. 192, nota 58.

jumătate a acestui veac, prin mențiunea unui „valah” ca episcop de Asprokastron. Este posibil ca studierea *Pomoriei* („Ținutul Mării”/„Ţinutul de la Mare”) din titlul de protector (ctitor) al lui Alexandru I cel Bun de la Mănăstirea (bulgară) Zografu din Muntele Athos (1416)[73] și din cel de panegeric al ţarului Bulgariei, Ioan Alexandru (1336/1337)[74], să aducă noi lămuriri legate de aceste începuturi.

Cert este că, în a doua jumătate a aceluiași secol, o parte a Moldovei ținea de Episcopia de Halici și de Mitropolia Lituaniei. Accederea lui Iosif la scaunul episcopal nu a fost doar rezultatul unei susțineri a domnului și a elitei Moldovei, ci ipopsifierea sa a fost înfăptuită de către capetele bisericilor galițiene și ungrovalahe. În același timp, indiferent de cauze, voievodul moldovean, Lațcu, alegea convertirea la ritul catolic, iar statul său era integrat în *Respublica Christiana*. Situația din deceniul al optulea din al doilea stat valah era similară cu cea a Ruteniei. Dacă renunțăm la perspectiva spațiului de „graniță” între catolicism și ortodoxie ca unul conflictual, unde cele două biserici se află într-o perpetuă luptă pentru supremație, observăm că „ofensiva catolică” împotriva „schismaticilor” a avut ca rezultat coagularea unei regiuni interstițiale, a cărei particularități, insuficient explorate în istoriografia română și discutate doar fragmentar în cea universală, au definit întreaga organizare temporală și spirituală a regiunii în Evul Mediu Târziu.

CYRIL “THE VLACH” AND JOSEPH: THE FIRST BISHOPS OF ASPROKASTRON? NEW CONSIDERATIONS ON THE ECCLESIASTICAL JURISDICTION IN THE MOLDAVIAN-RUTHENIAN AREA (1303-1375)
(Summary)

Keywords: Asprokastron, Halych, Kievm Cyril, Joseph, Moldavia, Byzantium, Lithuania.

This study examines the emergence of Moldavia’s early ecclesiastical organization during the 14th century, with a focus on its strong connections to the Metropolitanate of Halych. In 1370, Moldavia was integrated into the Respublica Christiana, a process that implied the detachment of Siret from the Halych bishopric of the Lithuanian archeparchy and its inclusion into the Roman Catholic Church. In conjunction with this, the paper also offers a re-evaluation of the ecclesiastical history of the Russian Church during the first half of the 14th century, introducing new insights into the refoundation of the Metropolitanate of Halych and the origins of the bishopric of Asprokastron.

Despite the fact that the exact location of the Asprokastron mentioned in the episcopal title remains debated in historiography, it is known that a bishop named Cyril held the see in 1345. In 1353, another bishop named Cyril, referred to as “the Vlach”, appears in the records of the bishopric of Przemyśl. In the absence of further evidence, this study proposes that they may be the same person, suggesting a transfer from Asprokastron to Przemyśl following the dissolution of the Metropolitanate of Halych. Contrary to mainstream Romanian historiography, this paper presents an alternative interpretation regarding the appointment of Joseph as bishop of Asprokastron, arguing that his role served as a bridge between the Metropolitans of Ungrovlachia and Antony of Halych.

Overall, the study aims to offer a new perspective on the early development of the Moldavian Church, highlighting its integration within wider Eastern Orthodox networks, particularly those of the Russian ecclesiastical space.

[73] L. Pilat, *La începutul relaţiilor moldo-athonite: solia lui Alexandru cel Bun la Zografu şi problema „lavrei moldoveneşti”*, în *Relaţiile Ţărilor Române cu Muntele Athos şi cu alte Locuri Sfinte (secolele XIV-XX). In honorem Florin Marinescu*, editor Petronel Zahariuc, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, p. 55-64. La 1428, tot sub Alexandru, Macarie s-a intitulat „mitropolitul Moldovlahiei şi al Parathalassiei” (Emil Turdeanu, *La broderie religieuse en Roumanie. Les epitaphioi moldaves aux XVe et XVIe siècle*, în „Cercetări literare”, IV/1940, p. 164-214, la nr. I, p. 203-204).

[74] Kyril Petkov, *The Voices of Medieval Bulgaria. Seventh-Fifteenth Century: The Records of a Bygone Culture* (= *East-Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450*, V), Leiden/Köln/Boston, Brill, 2008, nr. 215, p. 468.

DOI: 10.59277/AIIX.62.03

DANIEL MIREA*

DIN CRONOLOGIA DOCUMENTELOR LUI RADUL CEL MARE (ANII 1501-1508)

Dintre documentele Țării Rumânești din prima jumătate a secolului al XVI-lea publicate în colecția *Documenta Romaniae Historica* (*DRH*) atrag atenția cele cu data 26 martie 7013/1505[1] (două), 18 mai 7034/1526[2] (trei) și 5 noiembrie 7040/1531[3] (două). Privind boierii martori, reiese că, în fiecare din aceste zile, în sfatul domnesc ar fi avut loc schimbări semnificative. În unele dregătorii găsim boieri care țin rangul împreună și apar acum ca titulari cu schimbul, când unul, când altul, adică ei „alternează". Abordarea „alternanțelor" din documentele de la 18 mai 7034 (de la Radul voievod de la Afumați) și din cele de la 5 noiembrie 7040 (de la Vlad voievod Înecatul) a condus, în primul caz, la dispariția domniei „simultane" din anul 1525 a lui Vladislav voievod[4] și, în cel de-al doilea, la dezvăluirea unor probleme de cronologie de amploare[5]. Prin abordarea datărilor din documentele de la 26 martie 7013/1505, speranța este de a ajunge la unele clarificări și pentru cronologia documentelor din domnia lui Radul voievod cel Mare (1495-1508)[6]. Voi cerceta în studiul de față datarea acestor două documente, ținând cont îndeosebi de schimbările în componența sfatului domnesc.

Documentele zise interne și sfatul domnesc din anii 1496-1500 au fost cercetate acum un secol de George D. Florescu[7]. Pentru anii 1501-1508 ne stă azi la dispoziție vechea lucrare a lui Ștefan D. Grecianu[8]. Dar, între timp, baza documentară s-a lărgit continuu și a crescut odată cu editarea împreună a actelor din această domnie, la începutul anilor 1950, în colecția *Documente privind Istoria României* (*DIR*)[9]. Apoi, prin editarea

* Cercetător independent; e-mail: walachei@t-online.de.

[1] *DRH*, B, vol. II (1501-1525), îngrijit de Șt. Ștefănescu și O. Diaconescu, București, 1972, nr. 31-32, p. 74-76. Sublinierile din text, citate și note îmi aparțin peste tot acolo unde nu este specificat altfel și sunt date *cursiv*.

[2] *DRH*, B, vol. III (1526-1535), întocmit de D. Mioc *et al*., București, 1975, nr. 11-13, p. 14-20.

[3] *Ibidem*, nr. 118-119, p. 191-193.

[4] Vezi D. Mirea, *Domnul Țării Rumânești în anul 1525 (I)*, în *AIIX*, tomul XLV, 2008, p. 29-46, și *Domnul Țării Rumânești în anul 1525 (II)*, în *AIIX*, tomul XLVI, 2009, p. 151-167.

[5] D. Mirea, *Cronologia documentelor lui Vlad vv. Înecatul*, în *AIIX*, tomul XLVIII, 2011, p. 13-33.

[6] Pentru limitele în timp ale domniei lui, vezi C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova ante 1324-1881*, vol. I, *Secolele XIV-XVI*, București, 2001, p. 129-131.

[7] G. D. Florescu, *Divane domnești din Muntenia în secolul al XV-lea. De la 1496 până la 1501*, în *RA*, vol. II, 1927-1929, nr. 4-5, p. 360-388. G. D. Florescu recenzează aici, p. 249-253, și lucrarea lui Gh. Ghibănescu, *Divanurile domnești din Moldova și Muntenia*, apărută în *IN*, fascicola 7-1928, 1929, p. 1-37 (pentru Radul cel Mare, vezi p. 4-6).

[8] Șt. D. Grecianu, *Șirul voevozilor cu divane și note*, București, 1907, p. 1-17.

[9] *DIR, B. Țara Românească, veacul XIII, XIV, XV (1247-1500)*, comitetul de redacție I. Ionașcu *et al.*, București, 1953, și *DIR, B. Țara Românească, veacul XVI*, vol. I (1501-1525), București, 1951.

documentelor în colecția *DRH*, în volumele apărute în anii 1966 și 1972[10], situația se îmbunătățește o dată mai mult. Cronologia stabilită lor de editorii *DRH* a fost acceptată în istoriografie ca atare.

După anul 1972 au mai ieșit la lumină din această domnie două documente din secolul al XV-lea[11] și unul din secolul al XVI-lea[12]. Florin Marinescu afirmase că a găsit la m-rea Vatoped, unde Radul cel Mare este atestat nou ctitor în noiembrie 1502, din totalul de peste 200 de documente slavo-române din secolul al XVI-lea, și cinci de la acest domn[13]. Dintre ele, cele date la 31 ianuarie 1501 și 16 ianuarie 1502 pot aduce informații legate de schimbările în componența sfatului domnesc (vezi în Anexă, tabelul 1). De la Radul cel Mare s-au păstrat și trei documente originale, cu datele scrise complet, despre care s-a afirmat că ar fi din perioada în care era domn asociat tatălui său[14]. O încercare de a le găsi un context adecvat a făcut Liviu M. Ilie[15]. Oricum vor fi dezlegate datările lor, actele sunt dinainte de anul 1499, motiv pentru care le las aici de-o parte. Pentru actele din anii 1496-1500, cronologia din colecția *DRH* poate fi considerată, la modul general, drept bine întocmită. Este cunoscut faptul că domnul a murit în primăvara anului 1508[16] și că din ultimele luni de domnie nu s-au păstrat acte interne.

---

[10] *DRH*, B, vol. I (1247-1500), întocmit de P. P. Panaitescu, D. Mioc, București, 1966, nr. 258-303; *DRH*, B, vol. II, nr. 1-53.

[11] P. Zahariuc, *Patru documente inedite din secolul al XV-lea privitoare la istoria Ţării Româneşti*, în *SMIM*, XXVI, 2008, doc. IV, p. 172-173, dat la 3 iulie 7006 (1498) din Târgoviște; B. I. Bojović, *Chilandar et les pays roumains (XVe-XVIIe siècles). Les actes des princes roumains des archives de Chilandar (Mont-Athos)*, Paris, 2010, doc. 7, p. 141-143, dat la 7 ianuarie 7008 (1500) din Târgoviște, fără sfat domnesc. C. Pavlikianov, *Medieval slavic acts from Mount Athos*, Sofia, 2018, p. 464, amintește un act dat de domn la 23 iulie 7008 (1500) și aflat în secolul al XIX-lea la Sf. Munte.

[12] I. Bidian, *Două documente slave necunoscute din Ţara Românească din primul sfert al veacului al XVI-lea*, în *SMIM*, IX, 1978, doc. 1, p. 164-165, act dat la 12 iunie 7011/1503 din Târgoviște; voi analiza datarea actului spre sfârșitul studiului.

[13] F. Marinescu, *Radu cel Mare, Patriarhul Nifon și Neagoe Basarab*, în *Misiune, spiritualitate, cultură. Simpozion. Contribuția voievodului Neagoe Basarab la dezvoltarea culturii și spiritualității românești (24-25 septembrie 2009)*, coord. N. Mihăiță și Fl. Ștefan, Târgoviște, 2009, p. 53. Documentele au fost date la 27 noiembrie 1497, 3 ianuarie 1499, 31 ianuarie 1501, cca 31 ianuarie 1501 și 16 ianuarie 1502; ele sunt încă inedite.

[14] Vezi *DRH*, B, vol. I, nr. 233, p. 373-374 (8 septembrie 7001/1492), și nr. 255, p. 414-415 (4 iunie 7003/1495); O. Diaconescu, *Întregiri documentare la istoria secolelor XV-XVI*, în *SMIM*, VII, 1974, p. 293-294 (7 iunie 7002/1494), cu afirmația că acest document ar fi „cel de al treilea dat de Radu cel Mare în timpul domniei tatălui său".

[15] L. M. Ilie, *Vlad Călugărul și Radu cel Mare – relații de familie și relații politice în vremea „Sfârșitului lumii"*, în *Cercul puterii. Oameni, rețele, strategii (sec. XV-XVII)*, ed. R. Neacșa, Târgoviște, 2021, p. 19-27.

[16] Stabilirea mai exactă a datei morții sale rămâne o problemă deschisă; pentru detalii, vezi C. C. Giurescu, *La 450 de ani de la moartea lui Radu cel Mare, domnul Țării Românești (1495-1508)*, în *BOR*, anul LXXVI, 1958, nr. 3-4 (aprilie-mai), p. 384-385. La 6 aprilie 1508, regele Vladislav al II-lea aflase: „[...] hodie et certo, ex nuncio fidelis nostri Magnifici Iose de Som, comitis themesiensis, didicimus Wayvodam transalpinum esse mortuum"; vezi E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XV, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiiu)*, partea I (1358-1600). publicate de N. Iorga, București, 1911, doc. CCCXXXI, p. 181. A. Lapedatu, *Politica lui Radul cel Mare 1495-1508*, în *Alexandru Lapedatu (1876-1950). Scrieri istorice*, ediție îngrijită de C. Mureșanu și N. Edroiu, București, 2008, p. 219, nota 95, propusese ca zi a morții „după Paști (23 aprilie 1508)", dată preluată de la cronicarul Gr. Ureche. Aceeași dată o propune un secol mai târziu și C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, p. 130. D. Pleșia, *Mănăstirea Dealu – necropolă domnească și ceva despre frământările interne din Ţara Românească în veacul al XVI-lea*, în „Acta Valachica", vol. 3, 1971, p. 143, era de părere că a fost înmormântat la „sfârșitul lunii martie 1508". Mai nou, R. Șt. Vergatti, *Radu le Grand – un voïvode valaque méconnu*, în „Annals of the Academy of Romanian Scientists, Series on History and Archaeology", vol. 2, 2010, nr. 1, p. 35, este de părere că: „Après une longue agonie, Radu le Grand s'éteint, entre le 8 et le 31 mars 1508, à Târgoviște", după ce, anterior, în *Puncte de vedere asupra domniei lui Radu cel Mare*, în „Argesis. Studii și comunicări",

Astfel, aria de cercetare se reduce semnificativ și privirea se îndreaptă spre intervalul 1501-1507. Am lăsat aici de o parte datarea actelor zise externe, în mare parte scrisori ale lui Radul cel Mare către elitele orașelor Brașov și Sibiu. Domnia lui Radul cel Mare a stat mereu în atenția cercetătorilor și interesul pentru ea se menține constant, dovadă în acest sens fiind lucrările publicate în anii din urmă[17].

Situația arătată în cele două acte de la 26 martie 7013/1505 este diferită față de cea de la 18 mai 7034 și de la 5 noiembrie 7040. La 26 martie 1505 aflăm o singură alternanță, în dregătoria de mare logofăt. Sunt atestați acum ca mare logofeți jupan Staico și jupan Bogdan. În câteva acte din anii 1501-1507 apar alternanțe și în dregătoria de mare postelnic (stratornic, vezi și Anexa), fapt ce trebuie privit ca un specific al modului de organizare și funcționare a sfatului domnesc în acest timp. Alternanța Staico – Bogdan de la 26 martie 1505 are o importanță intrinsecă, de clarificare a unor aspecte legate de cronologia documentelor și, prin urmare, de stabilire a componenței sfatului domnesc și a schimbărilor din intervalul 1501-1507. Dar ea are și o implicație mai adâncă. Ambii boieri au fost căsătoriți cu jupanița Caplea, sora lui Radul cel Mare. Stabilirea mai exactă a prezenței lor în dregătoria de mare logofăt poate aduce precizări în legătură cu desfășurarea unor evenimente din Țara Românească în această vreme.

Pentru a pune în evidență importanța datei de 26 martie 7013/1505, a trebuit să cercetez întâi aspecte ce par să nu aibă o strânsă legătură cu evenimentele din acest interval de domnie. Ele sunt legate îndeosebi de jupan Staico mare logofăt și familia sa, de vârsta lui Vlad Călugărul și a fiicei sale, jupanița Caplea. Discutarea lor extinde expunerea, dar rămâne, cum se va vedea, indispensabilă pentru mai buna înțelegere a problemelor ridicate de actuala cronologie.

Din cariera de dregător a lui jupan Staico

G. D. Florescu afirmase despre Staico că „nu știm al cui fiu va fi fost și nici ce rudenii și legături va fi avut”, dar „va fi fost și el de neam bun al țării”[18]. Staico apare fără cognomen în acte și a fost numit: „din Bucov (și Băjești)”[19], „din Ruși, din Măgureni și din Băjești”[20]

---

seria Istorie, tomul XIV, 2005, p. 338, afirmase că domnul „a murit la 12 martie 1508”. Cauza morții sale ar fi fost sifilisul. Domnul s-ar fi infectat într-un bordel din Sibiu împreună cu „le boyard Staico de Bucov, [...] compagnon de voyage et de plaisirs” (R. Șt. Vergatti, *Radu le Grand...*, p. 35, și *Puncte de vedere asupra domniei lui Radu cel Mare...*, p. 338). Radul cel Mare a avut relații intime cu mai multe jupânese, motiv pentru care mai afirmă (*ibidem*, p. 331) și că „din zborul său din floare în floare au rămas numeroși copii”.

[17] Vezi Cr. Anton Manea, *Structura și restructurarea marii boierimi din Țara Românească de la începutul secolului al XVI-lea până la mijlocul secolului al XVII-lea*, București, 2003, teză de doctorat, *passim*; I. Cîrstina, *Neamuri boierești și patrimoniul lor funciar în Țara Românească (secolul al XVI-lea)*, Târgoviște, 2015, p. 90-115; R. Neacșa, *Radu cel Mare al Valahiei – dificultățile unui portret*, în *RI*, s.n., tomul XXIX, 2018, nr. 3-4, p. 227-246; idem, *Anatomia cercurilor de putere – „martorii” lui Radu cel Mare*, în *Cercul puterii. Oameni, rețele, strategii...*, p. 31-54.

[18] G. D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească*, vol. I (1389-1495), București, 1943, p. 251.

[19] N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 24. Satul Bucov este situat lângă Ploiești, la drumul spre Buzău, în fostul județ Saac; vezi A.-I. Cruceru, *A Medieval County abolished by the Romanian modern administration. The case of Săcuieni County*, în „Review of Historical Geography and Toponomastics”, vol. XII, 2017, nr. 23-24, p. 11-23, fig. 2, și *Dicționarul Toponimic al României. Muntenia* (*DTRM*), vol. 1 (A–B), sub redacția N. Saramandu *et al*., București, 2005, p. 353, sub „Bucov[7]”. Pentru Băjești, sat situat în județul Dâmbovița, la sud de Târgoviște, vezi *DTRM*, vol. 1, p. 241, sub „Băjești[2]”.

[20] G. D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească...*, p. 251. Staico ținea „a treia parte” din „Rușii ce sunt pe Vedea” (vezi *DRH*, B, vol. III, nr. 11, p. 14-18: 18 mai 7034/<1525>), cât și părți în „Rușii ce sînt mai jos de Târgoviște” (*DRH*, B, vol. III, nr. 18, p. 28-35: 1 iunie 7034/<1525>), sat care „nu se mai

și chiar „ot Ruși, ot Băjești, ot Bucov și ot Măgureni”[21]. El ținea „jumătate din Bejești”[22] și avea „de închinare și de așezare [...] a treia parte din Borus”[23]. Mai ținea și „Căzăneștii, care sînt lîngă Ocna, toți și cu tot hotarul și cu vinăriciul” primiți la schimb de la Alb vistier pentru a treia parte din Ruși[24].

Dacă originea lui jupan Staico nu este prea bine cunoscută, ceva mai multe informații avem în legătură cu cariera sa de dregător. Privitor la ea, în istoriografie s-au ivit două curente de opinii. Unul, îl numesc cel principal, nu îi atribuie lui Staico vreun rol în viața politică a țării înainte de domnia lui Vlad Călugărul. Abia începând cu vara anului 1482, este atestat în dregătoria care l-a consacrat, aceea de mare logofăt. Se consideră că Staico mare comis din actele lui Basarab cel Tânăr (Iunior, Minor, Parvus, Țepeluș) și Staico mare logofăt din actele lui Vlad Călugărul sunt boieri diferiți. Aceasta este opinia din urmă a lui G. D. Florescu[25], a lui Ion Radu Mircea[26], cea din „Lista dregătorilor din sfatul domnesc al Țării Românești în secolele XV-XVII”[27], a editorilor documentelor lui Vlad Călugărul, Petre P. Panaitescu și Damaschin Mioc[28], a lui Nicolae Stoicescu[29] etc. Celălalt curent de opinii este firav, abia de poate fi numit astfel. Reprezentanți de început sunt Ioan Bogdan[30], Alexandru Lapedatu[31] și Niculae M. Popescu[32]. Părerea lor, împărtășită inițial de G. D. Florescu[33] și de mine azi, este aceea că Staico mare comis este aceeași persoană cu Staico mare logofăt. Ea implică și faptul că, în primăvara anului 1482, Staico îl părăsește pe Basarab cel Tânăr și trece de partea lui Vlad Călugărul, așa cum au procedat și alți boieri, spre exemplu jupan Vintilo/ Vintilă Florescul[34].

---

află azi” (vezi *DTRM*, vol. 6 (R–Ț), 2015, p. 83-84). Pentru satul Măgureni din județul Prahova, vezi *DTRM*, vol. 4 (L–M), 2011, p. 267, sub „Măgureni[7]”.

[21] G. D. Florescu, *Boerii Mărgineni din secolele XV și XVI. Studiu genealogic*, Vălenii de Munte, 1930, p. V.

[22] *DRH*, B, vol. II, nr. 92, p. 189-190 (27 decembrie 1511).

[23] *DRH*, B, vol. VIII (1576-1580), întocmit de D. Mioc și I. Constantinescu, București, 1996, nr. 224, p. 351-356 (20 iunie <1579>). Pentru satul Borusu (azi Independența), situat la confluența râurilor Prahova și Teleajen, vezi *DTRM*, vol. 2 (C–D), 2007, p. 319. În Borusu stăpânise jupan Voicu, tovarăș de pribegie al lui Vlad vv. Dracul; vezi *DRH, D. Relațiile dintre Țările Române*, vol. I (1222-1456), întocmit de Șt. Pascu *et al*., București, 1977, nr. 178, p. 280.

[24] *DRH*, B, vol. IV (1536-1550), întocmit de D. Mioc *et al*., București, 1981, nr. 24, p. 30-35 (... iulie 1536).

[25] G. D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească...*, p. 245: „[...] faptul prezenței acestui Staico comis pe lângă Basaraba IV cel Tânăr și după bătălia din 8 Iulie dela Râmnic [...], ne face a nu identifica pe acest boier cu ginerile viitorului Domn Vlad IV Călugărul, cunoscutul său sfetnic [...] Staico logofăt”.

[26] I. R. Mircea, *Marii logofeți din Țara Românească (sec. XIV și XV)*, în „Hrisovul”, vol. I, 1941, p. 137-140.

[27] Vezi *SMIM*, IV, 1960, p. 573.

[28] *DRH*, B, vol. I, p. 571; editorii, P. P. Panaitescu și D. Mioc, consideră că Staico comis este „probabil același” cu omonimul boier Staico mare vistier, boier atestat în sfatul lui Vlad Călugărul în anii 1486-1491.

[29] N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 24.

[30] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI, 1413-1508*, vol. I, București, 1905, doc. CXLIV, p. 175.

[31] A. Lapedatu, *Vlad-Vodă Călugărul 1482-1496. Monografie istorică*, în *Alexandru Lapedatu (1876-1950)*, ed. îngrijită de C. Mureșanu și N. Edroiu, București, 2008, p. 170: „Staico comisul, cari mai pe urmă au fugit la Vlad Călugărul”.

[32] N. M. Popescu, *Nifon II, Patriarhul Constantinopolului*, în *AARMSI*, seria II, tomul XXXVI, 1913-1914, p. 784: „[...] o soră a lui Radu cel Mare, numită tot Caplea, pe care tatăl lor Vlad Călugărul (1482-1496) o căsătorise cu Staico logofătul, unul din foștii demnitari ai lui Țepeluș (1477-1482)”.

[33] G. D. Florescu, *Boerii Mărgineni...*, p. 17, nota 1: „Staico [...] este comisul lui Basarab-cel-Tânăr pe la 1480 [...] și rămâne lângă el și după lupta de la 8 iulie [...]. Acesta trebuie să fie Staico comisul de la 8 august 1481”.

[34] Vezi I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, doc. CXXXV, p. 167-169.

În vremea domniei lui Basarab cel Tânăr îl aflăm ca sol al domnului la brașoveni[35]. În intervalul 3 aprilie 1478 – 23 martie 1482[36], Staico este atestat documentar în dregătoria de mare comis. În anul 1480, împreună cu Cazan mare vistier, a fost implicat în tratativele de eliberare a doamnei Maria, „doamna domnului meu Basarab cel Tânăr”[37]. A jucat un rol de seamă în luarea domniei de către Vlad Călugărul. Domnul îl ridică mare logofăt, și-l face ginere și îl numește „mult credincios și preacinstit vlastel”[38]. Fiind un om cu gând clar și spirit văzător, i-a ascultat vorba și îi zice „întâiul sfetnic”[39]. În domnia lui Radul cel Mare, Staico este atestat continuu în dregătoria de mare logofăt până la 26 martie 7013/1505, ziua ce interesează aici, și apare pentru ultima oară la 20 iunie 7015/1507[40], act despre care va fi vorba și mai jos. Staico moare după ce fusese aproape trei decenii un boier de frunte al țării. Nu se știe unde a fost înmormântat, dar este posibil ca locul său de veci să fi fost la m-rea Deal(u). Fosta soție, Caplea, face acolo o danie „pentru sufletul jupanului Staico logofăt și pentru sufletul fiului lor, Pârvul comis”[41].

Familia lui jupan Staico și a jupaniței Caplea (I)

Este posibil ca Staico să fi ținut înainte vreme o altă jupaniță. Faptul că a fost timp de mai mulți ani mare comis, adică făcea parte din elita boierimii valahe, întărește această prezumție. Doar, de va fi avut anterior Caplei o soție, nu știm, căci actele nu lămuresc în această privință. Împreună cu jupanița Caplea (o numerotez cu I), fiica lui Vlad Călugărul și a Radei (sora lui jupan Gherghina pârcălab[42]), a avut mulți copii. Dintre fii sunt cunoscuți *Pârvul*, *Jitiian*, *Barbul*[43] și *Staico* (II), iar dintre fiice *Preia*[44], *Caplea* (II) și *Stana* (I)[45].

Știm că *Pârvul*, după nume pare a fi întâiul născut, a luat-o de soție pe Elena (Jelena) din neamul Iacșici (Jakšić). Alb vistier[46] și Ștefan pitar sunt trimiși în Ardeal, după 8 august 1503, să îi ceară mâna și se întorc în țară cu promisiunea de căsătorie înainte de 11 septembrie 1503[47]. Nunta lui Pârvul cu Elena s-a făcut un an mai târziu, în august

[35] Vezi *ibidem*, doc. CXLIV, p. 175; Șt. Suciu, G. Nussbächer, M. Cincu, *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Brașovul 1369-1803. Inventar arhivistic*, București, 1986 (în continuare, *Inventar arhivistic 12*), nr. 146, p. 59, cu datarea <1478-1482>; în *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* (în continuare, *Ub Siebenbürgen*), vol. VII (1474-1486), întocmit de G. Gündisch *et al*., București, 1991, nr. 4212, p. 156, s-a datat <1477 November – 1478 April 3>.

[36] *DRH*, B, vol. I, nr. 158, p. 261, și nr. 179, p. 288-292.

[37] *DRH*, B, vol. I, nr. 173, p. 280-281, unde s-a datat „<1480 iulie-noiembrie>”; în *Inventar arhivistic 12*, nr. 166, p. 65, s-a datat <1480, înainte de noiembrie 7>; în *Ub Siebenbürgen*, vol. VII, nr. 4354, p. 237, s-a datat „(nach 1480 Februar 24 – vor November 7)”.

[38] *DRH*, B, vol. I, nr. 247, p. 401-405 (16 martie 1494).

[39] *DRH*, B, vol. I, nr. 234, p. 374-377 (9 octombrie 1492).

[40] *DRH*, B, vol. II, nr. 53, p. 112-115.

[41] *DRH*, B, vol. I, nr. 92, p. 189-190 (27 decembrie 1511).

[42] *DRH*, B, vol. I, nr. 263, p. 424-427 (30 ... 7004).

[43] Vezi *supra*, nota 39, documentul de la 9 octombrie 1492, în care apar tustrei.

[44] *DRH*, B, vol. II, nr. 74, p. 156-163 (27 mai 1510).

[45] Vezi *supra*, nota 23, documentul dat la 20 iunie <1579>: „când a fost în zilele răposatului Radul vv., iar j. Staico logofătul, el a ales atunci înaintea lui Radul vv. zestrea fiicei sale, jupanița Stana, patru sate [...] și 10 sălașe de țigani”.

[46] Pentru el, vezi R. Oprea, *Albu vistier (cca 1460-1510) și înrudirea sa cu vechile neamuri ale boierilor argeșeni de pe Valea Topologului*, în „Argesis. Studii și comunicări”, seria Istorie, tomul XVII, 2008, p. 107-113.

[47] *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der Sächsischen Nation*, I. Band, *von c. 1380-1516*, Hermannstadt, 1880, p. 379: „dÿ nach den geleypnisz [Gelöbnis, consimțământul de logodnă – n.n., D.M.] seyn geczogen Staÿko logoffot seynes sons seynen jungffrawen”, și p. 381.

1504, în sâmbăta și duminica ce au urmat postului Adormirii Maicii Domnului[48]. Pârvul este atestat documentar ca mare comis în intervalul 1504 – noiembrie 1508, dregătorie ținută în tinerețe și de tatăl său. El moare în domnia lui Mihnea voievod cel Rău[49], domn care i-ar fi necinstit soția, ceea ce ar motiva uciderea lui Mihnea de către tatăl ei, Dimitrie Iacșici (Dmitar Jakšić), în complicitate cu Alb vistier, cel care o pețise. Ei sunt judecați postum în Sibiu, la 14 martie 1510, și găsiți vinovați de a fi pregătit planul și participat la uciderea lui Mihnea[50]. *Jitiian* trăia la 9 octombrie 1492, dar nu mai apare enumerat printre fiii lui Staico în actul dat la 2 septembrie 1493[51]. El ar fi fost mare stolnic al lui Neagoe Basarab voievod, luând locul în dregătorie fratelui său, *Barbul*[52]. Dovezi pentru asemenea identificări lipsesc[53]. *Staico* (II), stăpân în „Rușii de Vede”[54], este, probabil, marele paharnic din anii 1527-1529. Acesta are o fiică, Stana (III), căsătorită cu jupan Tudor mare logofăt din Orboești[55]. Fiul lor este Staico (IV), zis „din Bucov”[56], care ajunge mare postelnic și mare spătar în anii 1583-1584.

Fiica *Preia* primise „de zestre [...] trei părți la Crătunești”[57] „pe Mostiște”[58] și l-a avut de bărbat pe Neagoe al lui Draghici, „preacinstit vlastelin și jupan”[59] al lui Vlad cel Tânăr. El este atestat și la 10 ianuarie 7018/<1522>, apoi în domnia lui Vladislav voievod, în anul 1524[60], și moare înainte de domnia lui Moisi voievod[61]. *Caplea* (II) a fost căsătorită întâi cu Neagoe „al lui Socol” mare postelnic, ajuns apoi mare vistier și mare vornic. După uciderea lui Neagoe († 13 februarie 1530), îl ia de soț pe Stan pârcălab[62] († la începutul lunii

[48] Pentru invitația la nuntă trimisă sibienilor la 18 iulie 1504, cu o lună înainte, vezi I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești…*, vol. I, doc. CCCIII, p. 349: „[...] nepoti nostro ex sorore videlicet Per(v)wl vocato, filio summi secretarii nostri Stayko logonfeth, filiam egregii condam Demetri Iaksit legitime in coniugem copulavimus”. Trimișii sibienilor pleacă la 10 august 1504 „ad nuptias fillii ipsius logemfeth ad partes Transalpina” (*Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt...*, I. Band, p. 417).

[49] Vezi *DIR*, B, veacul XVII, vol. II (1611-1615), comitetul de redacție I. Ionașcu *et al*., București, 1951, nr. 267, p. 296-302 (10 iulie 1614).

[50] Vezi A. Lapedatu, *Mihnea cel Rău și ungurii 1508-1510...*, p. 237-243; A. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, București, 1980, p. 191; C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, p. 135-136 și p. 138-139.

[51] *DRH*, B, vol. I, doc. nr. 243, p. 392-395.

[52] Opinia lui N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 68, și a I. Cîrstina, *Neamuri boierești...*, p. 130, nota 555.

[53] Vezi P. Zahariuc, *Date noi despre ctitorii mănăstirii Jitianu (jud. Dolj) și un document de danie pentru mănăstirea Sfântul Pavel de la Muntele Athos*, în P. Zahariuc, *De la Iași la Muntele Athos. Studii și documente de istoria bisericii*, Iași, 2008, p. 153-165.

[54] *DRH*, B, vol. XXIV (1633-1634), întocmit de D. Mioc, S. Caracaș, C. Bălan, București, 1974, nr. 120, p. 162-164, cu datarea <ante 1633 iulie 11> în loc de <1633, ante iulie 11>.

[55] *DRH*, B, vol. VII (1571-1575), întocmit de Șt. Ștefănescu și O. Diaconescu, București, 1988, nr. 126, p. 166-167 (17 ianuarie 1573), și nr. 219, p. 293-295 (22 aprilie 1575); *DIR*, B, veacul XVII, vol. II, nr. 361, p. 418-420 (14 iulie 1615).

[56] Numit astfel la 25 februarie 1618 (*DIR*, B, veacul XVII, vol. III (1616-1620), comitetul de redacție I. Ionașcu *et al*., București, 1952, nr. 170, p. 195-196), la 30 iunie 1622 (*DIR*, B, veacul XVII, vol. IV (1621-1625), comitetul de redacție I. Ionașcu *et al*., București, 1954, nr. 178, p. 166-167); satul Bucov, moștenit de la „mama sa, jupanița Stana”, căzuse domnesc și l-a răscumpărat pentru 60.000 de aspri de la Alexandru (II) vv., vezi *DRH*, B, vol. VII, nr. 219, p. 293-295 (22 aprilie 1575).

[57] *DRH*, B, vol. II, doc. nr. 74, p. 156-163.

[58] Vezi *supra*, nota 39, document dat la 9 octombrie 1492.

[59] Vezi *supra*, nota 44, documentul dat la 27 mai 1510.

[60] *DRH*, B, vol. II, nr. 236-239, p. 442-448, și nr. 241, p. 452-453; pentru datările documentelor interne din intervalul 1522 – aprilie 1523, vezi D. Mirea, *Theodosie voievod, Dragomir Călugărul și un document îndoielnic „din vremea lui Vlad cel Tânăr”*, în *AȘUI*, s.n., Istorie, tomul LX, 2014, p. 151-180.

[61] *DRH*, B, vol. VII, nr. 12, p. 13-17 (3 aprilie 1571).

[62] *DRH*, B, vol. VIII, nr. 277, p. 447-448 (10 ianuarie 1580).

august 1534). *Stana* (I), după ce jupan Staico i-a ales zestrea „înaintea lui Radul voievod" cel Mare, s-a căsătorit, probabil, cu un Pârvul[63]. Referitor la cuplul Staico – Caplea (I) și la urmașii lor, planșe genealogice au publicat G. D. Florescu[64], D. Pleșia[65] și C. Rezachevici[66]. În deceniul trecut au fost publicate altele, în 2011 în lucrarea coordonată de Mihai Dim. Sturdza[67], în 2013 de Gheorghe Lazăr[68] și în 2015 de Irina Cîrstina[69].

Biserica din Dragomirești, ctitorie a cuplului Staico – Caplea (I)

La circa 10 km spre vest de Târgoviște, pe malul stâng al Dâmboviței, se află satul Dragomirești[70]. Din pisania bisericii de aici, pusă la refacerea ei, la „Septemvrie 1 [dni], văleat 7209"/1700, aflăm că: „† Această sf[â]ntă biserică fost-au zidită den temeliia ei de Staico log[ofăt] den Bucov cu jup[â]neasa lui Caplea la leat 6970"[71]. În documentul de mai sus, dat la 1 iunie 7034/<1525>, Radul de la Afumați întărește lui Neagoe al lui Socol mare vistier, soției sale Caplea (II) și cumnaților, Staico (II) și Pârvul, mai multe sate, iar la loc de frunte este pus „Dragomireștii toți". N. Stoicescu era de părere că Staico și Caplea (I) ar fi avut în Dragomirești și curțile[72]. Părerea sa, existența unui „binom casă-curte/biserică", este împărtășită și de Cristian N. Apetrei[73]. Informațiile și văleatul 6970 au fost interogate și acceptate de Ștefan Andreescu care afirmă: „[...] ne grăbim să precizăm că, potrivit opiniei noastre, anul 1461-1462 indicat în pisania de la 1700 este cel corect"[74]. În opinia mea, informația că s-ar fi pus pisanie „la leat 6970" nu se susține și „anul 1461-1462 indicat" acolo nu poate fi „cel corect". Sau, de va fi fost scris „corect" în pisanie și preluat astfel la 1700, văleatul nu poate fi cel real. Pe lângă

[63] *DRH*, B, vol. III, nr. 18, p. 28-35 (1 iunie 7034/<1525>).

[64] G. D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească...*, planșa „Scoborâtorii domniței Caplea, fiica lui Vlad Călugăru Voevod", p. 320-321.

[65] D. Pleșia, *Mănăstirea Dealu – necropolă domnească...*, p. 141-155, Tabelul E.

[66] C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, planșa „I[3]. Basarabii (3): Ramura Drăculeștilor de la Vlad Călugărul și Radu cel Mare". S-a strecurat aici o scăpare la scriere sau la editare, Caplea trebuie (ca soră) ridicată un rând și pusă alături de Radul cel Mare.

[67] M. D. Sturdza, *Familiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. II (Boian–Buzescu), coord. și coautor Mihai Dim. Sturdza, București, 2011, p. 512.

[68] Gh. Lazăr, *Boierii din Cocorăști: începuturi și descendenți*, în *RI*, s.n., tomul XXIV, 2013, nr. 1-2, p. 42, planșa „Cocorăscu I".

[69] I. Cîrstina, *Neamuri boierești...*, p. 178, planșa „Boierii din Bucov și Bejești".

[70] *DTRM*, vol. 2 (C–D), p. 285.

[71] Vezi comunicarea lui Virg. Drăghiceanu, *Biserica din Dragomirești – Dâmbovița*, în *BCMI*, anul XIX, fasc. 47, ianuarie-martie 1926, p. 47; Șt. Andreescu, *Tipologia bisericilor de curte din Țara Românească (secolele al XIV-lea – al XV-lea)*, în idem, *Perspective medievale*, București, 2002, p. 195, nota 1 (partea I-a din studiu, *O biserică din secolul al XV-lea: Dragomirești*, a fost publicată inițial în *GB*, anul XXVIII, 1969, nr. 1-2, p. 149-159, vezi acolo p. 149, nota 2; din ea voi cita în continuare); M. Oproiu, *Inscripții și însemnări din județul Dâmbovița*, vol. III, Târgoviște, 2004, nr. 69, p. 35.

[72] N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 24.

[73] C. N. Apetrei, *Reședințele boierești din Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVI*, Brăila, 2009, p. 165-166 și p. 127: „[...] curtea marelui logofăt Staico [...] cuprindea o biserică paraclis și o clădire rezidențială, amplasată spre vest, în imediata vecinătate a bisericii".

[74] Șt. Andreescu, *O biserică din secolul al XV-lea: Dragomirești...*, p. 150: „Se poate pune însă întrebarea dacă această dată a fost transmisă corect sau a suferit vreo alterare prin copiere. Ne vine în ajutor tot pisania din 1700, care, descriind acțiunea de refacere, subliniază că biserica era «veache de ani 239». Scăzînd acești ani din văleatul 7209, ajungem din nou să constatăm că anul zidirii originare a fost 6970, adică 1461-1462, cum fusese arătat încă din cele dintîi rînduri ale pisaniei. Deci, este limpede că cel ce a compus textul pisaniei din 1 septembrie 1700 a avut în vedere o dată de a cărei lectură nu se îndoia, iar, pe de altă parte, meșterul care a săpat în piatră acest text nu a săvîrșit nici o eroare în transpunerea datei".

aceasta, mi se pare a fi un fapt lipsit de motivație și mai puțin obișnuit ca un boier să arate că este „den Bucov” în pisania bisericii ridicate în Dragomirești.

Înainte de a veni cu argumente care să sprijine cele afirmate, să fie permis a țese cu un ghem de presupuneri o „filă din povestea” ctitoriei. Nu se știe azi mai exact ce a fost înainte în acel loc, dar ridicarea bisericii din Dragomirești s-a făcut, cum se obișnuia, în mai multe etape. Arătate simplist, ele au fost următoarele: s-au făcut mai întâi planuri și s-a luat binecuvântare, s-au cumpărat materialele necesare și mâna de lucru, s-a curățat și sfințit locul, s-a ridicat clădirea peste vară, s-a tencuit și zugrăvit, s-au pus altar, cruce și cele de trebuință sfintei case. Toate se puteau face cu hărnicie într-un an, biserica fiind o zidire de dimensiuni mai modeste[75]. Timp de o vară-două ori chiar mai multe veri, zidăria s-a zvântat și s-a uscat, s-a mișcat în ploaie, în vânt și în vreme și s-a așezat sub greutatea acoperișului. Apoi „cu văpsele” s-a pictat, s-a pus pisania și s-a sfințit. Din pricina evenimentelor conflictuale din anul 1462[76], primăvara și vara nu au fost propice lucrului la biserici și punerii de pisanii în toată țara, cu atât mai mult la cele ridicate prin apropierea Târgoviștei. Ținând cont de văleatul 6970 din pisanie, să zicem că lucrul s-a terminat în toamnă, după 1 septembrie 1461, și nu în anul 1462, înainte de 31 august. Biserica va fi fost ridicată în anii domniei lui Vlad voievod Țepeș și terminată tot în anul 1461, precum cea domnească de la Târgșor[77] („un paraclis de curte”[78]), dar prin toamnă. Staico și Caplea (I) erau acum căsătoriți, iar până la 1461 se născuse și fiul Pârvul, pictat aici. El se născuse cu câțiva ani mai înainte, căci este de presupus că un tânăr cuplu a făcut mai întâi copii și apoi biserică. Dar și cealaltă presupunere este de luat în seamă: trăind ani buni împreună și neavând copii, și-au întors fețele către Domnul, s-au rugat și întremat și au zis să facă biserică. Așa L-au îmbunat cu inima, cu gândul și cu fapta și, după ridicarea bisericii, Domnul i-a dăruit cu puzderia de copii enumerați mai sus. Oricum va fi fost, Staico și Caplea (I) erau nu doar nubili, ci și căsătoriți de ceva vreme. În anul 1461 își rânduiseră casa, făcuseră biserică și aveau un copil. G. D. Florescu este de părere că jupanița Caplea ar fi fost născută la cca „1460” și că s-a căsătorit cu Staico pe la „1475”[79], pe când Șt. Andreescu admite că Staico și Caplea (I) erau căsătoriți și deja ctitori la 6970/1461-1462. Urmând această opinie, ambii ar fi fost acum în vârstă de cca 20 de ani și se vor fi născut pe la anul 1440. Este cunoscut faptul că jupanița Caplea (I) a murit la 21 februarie 7019/1511 și a fost îngropată „în nava Mănăstirii Dealului, cum intri la mâna dreaptă și împotriva mormântului lui Vlăduță Vv.”[80].

Așa văzând lucrurile, pare nefondată afirmația mea de mai sus, că ar fi un fapt mai puțin obișnuit ca un ctitor să își zică „den Bucov” în pisania bisericii din Dragomirești.

---

[75] Vezi C. N. Apetrei, *Reședințele boierești din Țara Românească și Moldova...*, p. 165 și fig. 54.

[76] Pentru evenimentele din acest an, vezi A. Gheorghe, *Understanding the Ottoman Campaign in Wallachia in the Summer of 1462. Numbers, Limits, Manoeuvres and Meanings*, în *Vlad der Pfähler – Dracula Tyrann oder Volkstribun?*, ed. Th. M. Bohn *et al*., Wiesbaden, 2017, p. 159-188, cu bibliografia temei.

[77] C. C. Giurescu, *O biserică a lui Vlad Țepeș la Târșor*, în *BCMI*, anul XVII, fasc. 40, aprilie-iunie 1924, p. 73-74, în trad.: „Cu mila lui Dumnezeu, Io Vlad vv. și domn a toată Țara Ungrovlahiei, fiul marelui Vlad vv., a zidit și a săvârșit această biserică, iunie 24, în anul 6969 (1461) indictionul 9”.

[78] E. Negrău, *Tipologiile arhitecturale ale ctitoriilor domnești din Țara Românească în secolele XIV-XVI*, în „Analele Universității din Craiova”, seria Istorie, vol. 16, 2009, nr. 2, p. 95.

[79] G. D. Florescu, *Divanele domnești din Țara Românească...*, planșa între p. 320 și 321.

[80] A. Lapedatu, *Vlad-Vodă Călugărul...*, p. 192; în traducerea sa, „după copiile luate la fața locului”, inscripția glăsuia: „S-au săvârșit roaba lui D-zeu Caplea, fiică lui Vlad Voievod și soră lui Io Radul Voievod și Domnului Io Vlad marele Voievod, fosta jupâniță a marelui vornic Bogdan, la anul 7019 luna februarie 21 zile”; R. Gioglovan, M. Oproiu, *Inscripții și însemnări din județul Dâmbovița*, vol. I, Târgoviște, 1975, nr. 617, p. 249-250.

Un boier tânăr își întemeiază o familie, pleacă de la casa părintească, de la „moșia sa de baștină”[81] și își face casă nouă într-un alt sat al său, în Dragomirești, mai bine așezat și în conformitate cu planurile vieții sale. Acolo ridică biserică și își zice în pisania ei așa cum era cunoscut atunci de către contemporani: „Staico log[ofăt] den Bucov”. Nimic nu ar fi mai normal și mai firesc. Lucrurile stau însă altfel.

Din documentul citat mai sus, dat de Vlad cel Tânăr, la 27 mai 1510, lui Neagoe al lui Draghici, ginerele după Preia al cuplului Staico – Caplea (I), aflăm că a patra parte din Sărata „a cumpărat-o jupan Staico logofăt de la Stoian, fratele doamnei, pentru 4.000 aspri, iar jupan Draghici [tatăl lui Neagoe – n.n., D.M.] a cumpărat Toplițele toate de la Bumbac și de la Neag Custră, pentru 6.600 aspri [...]. Astfel au schimbat: jupan Draghici a dat jupanului Staico logofăt Toplițele toate, iar Staico logofăt a dat lui Draghici partea lui Stoian din Sărata”. Tranzacția *Sărata* pentru *Toplițele* se perfectase cu ani buni înainte de 27 mai 1510, căci la 16 februarie 1498 jupan Draghici (al lui Stoica) este atestat ca răposat[82]. Emitentul actului de la 27 mai 1510, Vlad cel Tânăr, a avut-o de soție pe doamna Anca. Deoarece ca vânzător apare „Stoian, fratele doamnei”, s-a presupus că despre dânsa ar fi vorba în act. Doamna Anca ar fi fost originară tot de acolo, motiv pentru care în istoriografie a fost numită „Anca din Sărata”. La vremea când boierii au cumpărat și au schimbat între ei Toplițele cu partea din Sărata, înainte de 16 februarie 1498, Vlad cel Tânăr nu avea soție, fiind pe atunci un copil.

În hrisovul dat la 9 octombrie 1492, Vlad Călugărul întărește „preacinstitului dregător și întâiului sfetnic Staico logofăt cu copiii lui, jupan Pârvul și jupan Jitiian și jupan Barbul”, o seamă de sate și averi, dar Toplițele și Bucovul lipsesc. La 2 septembrie 1493, în actul amintit și mai sus, domnul întărește „jupanului Staico logofăt cu fiii săi, jupan Pârvul și jupan Barbul” (fără Jitiian),

> Bucovul tot [...], pentru că *jumătate* din Bucov, partea lui Piper stolnic, a dobîndit-o Staico logofăt, căci a fost așezat de jupan Piper stolnic peste toate averile lui Piper. După aceea, le-a și cumpărat jupan Staico logofăt de la nepoții lui Piper [...]. Deci le-a dat jupan Staico logofăt partea sa din Băcani, pe care a ținut-o Piper și 1.000 aspri [...] Iar *cealaltă jumătate* din Bucov, partea lui Miclea, a cumpărat-o jupan Staico logofăt de la unchiul lui Miclea, de la jupan Vlaicul din Cozleaci și de la fiul lui Miclea, de la Udriște. Astfel, a dat jupan Staico logofăt lui Vlaicul și lui Udriște Toplițele toate și 5.000 aspri, iar Vlaicul și Udriște au dat jupanului Staico logofăt jumătate din Bucov, partea lor. De aceea *Toplițele toate* să fie ale jupanului Vlaicul și ale lui Udriște, iar *Bucovul tot* să fie al jupanului Staico logofăt.

Coroborând aceste două hrisoave cu cel de la 27 mai 1510, reiese că Staico „a fost așezat” de Piper stolnic și „după aceea”, adică după moartea lui Piper, „a și cumpărat” jumătate din Bucov de la nepoții acestuia, dându-le o parte din Băcanii (rămași lui de la Piper) și 1.000 aspri, și cealaltă jumătate a cumpărat-o, dând Toplițele (luat la schimb pe partea din Sărata) și 5.000 aspri, „Bucovul tot” fiind al său înainte de 2 septembrie 1493. Prin urmare, Staico nu era „de baștină” din Bucov și nu moștenise acolo nimic, ci avea satul de cumpărătură.

Piper este atestat stolnic la 8 iunie 1466[83] și mare stolnic în anii 1471-1473, sub Radul voievod cel Frumos. Între 7 noiembrie 1480[84] și 23 martie 1482 a fost tot mare

[81] I. Cîrstina, *Neamuri boierești...*, p. 130.
[82] *DRH*, B, vol. I, nr. 282, p. 459-460.
[83] *DRH*, B, vol. I, nr. 130, p. 222-223.
[84] *DRH*, B, vol. I, nr. 175, p. 283-285.

stolnic, dregător de sfat împreună cu Staico. În această domnie se vor fi legat mai strâns și relațiile lor, pentru ca Piper să-i lase apoi lui jupan Staico averile sale. Relațiile lui Staico cu Draghici al lui Stoica, „strămoșul Elinei Cantacuzino”[85], sunt fără îndoială din vremea domniei lui Vlad Călugărul. Cariera de mare dregător a lui Draghici al lui Stoica începe înainte de 25 ianuarie 1471, când apare ca stratornic în sfat, documentul de la această dată fiind scris de un anume Staico[86]. Draghici al lui Stoica este atestat documentar pentru ultima oară la 9 ianuarie 1497[87]. Toate aceste „cumpărături” nu pot fi dinainte de 1461, căci nu era vreo nevoie ca Staico să cumpere atunci ceva de la nepoții lui Piper și să le dea la schimb o parte din averea rămasă lui, din moment ce Piper trăia.

Așadar, Staico nu putea afirma într-o pisanie din anii 1461-1462 că este „den Bucov” nici prin origine, nici altfel. El putea afirma că este din Bucov decenii mai târziu, după ce ținuse întâi Toplițele, sat schimbat pe a patra parte din Sărata. Staico „log[ofăt] den Bucov” nu era originar din Bucov și este puțin probabil că și-a făcut în viață vreun rost pe acolo. El nu este atestat din acest loc în niciunul din actele păstrate până azi, ci este atestat ctitor în Dragomirești.

Vlad voievod cel Tânăr, doamna Anca și doamna Maria

Vlad cel Tânăr s-a născut după 7001 (1 septembrie 1492 – 31 august 1493)[88], mai exact după 16 martie 7002/1494, document în care Vlad Călugărul îi amintește numai pe „preaiubiții fii ai domniei mele, Radul vv. și Mircea”[89], și înainte de 29 august 7000/<1494>, document cu văleatul scris incomplet, în care apar ca fii „Radul vv. și Mircea și *Vladul*”[90]. El a fost ucis la 23 ianuarie 1512, pe „când avea în jur de 18 ani”, după ce „a împărățit ani 1 și luni 9 și jumătate”[91]. S-a putut așeza netulburat în scaun și domnia lui a început efectiv pe „la mijlocul lui martie 1510”[92]. Sf. Paști a căzut în anul 1510 pe 31 martie. Primul său document cu martori păstrat azi este de la 1 aprilie 7000/<1510>[93], iar primul cu sfatul domnesc întregit de la 24 aprilie 1510[94]. Vlad cel Tânăr și-a putut lua doamnă începând cu luna aprilie 1510, dar nu știm dacă s-a căsătorit în primele două luni de domnie. Din documentele păstrate nu reiese că era deja însurat

[85] G. D. Florescu, *Boerii Mărgineni...*, p. 7 și p. 33; în legătură cu Draghici, vezi planșele genealogice publicate de G. D. Florescu, *Divanele domneşti din Ţara Românească...*, p. 184, și Idem, *Boerii Mărgineni...*, p. III și p. 95.

[86] *DRH*, B, vol. I, nr. 138, p. 232.

[87] *DRH*, B, vol. I, nr. 270, p. 438-439.

[88] Vlad Călugărul ctitorise schitul Babele, cu pisania: „Acest schit s-au făcut de către Vladul Voievod Basarab și fiul lui Radul și Mircea Voievod, la anul 7001 de la Adam, fiind metropolit în Ungrovlahia Ilarion și egumen în zisul schit un oarecare Visarion” (P. I. Cernovodeanu, *Ştiri privitoare la o ctitorie a lui Vlad vodă Călugărul: Schitul Babele (1492-1493)*, în *GB*, anul XIX, nr. 5-6, 1960, p. 487). Vlad nu este enumerat încă printre fii.

[89] *DRH*, B, vol. I, nr. 247, p. 401-405.

[90] *DRH*, B, vol. I, nr. 231, p. 370-371.

[91] Vezi P. Zahariuc, *O biserică veche din Bucureşti şi neamul Doamnei Anca*, în „Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea”, vol. îngrijit de O. Cristea, Gh. Lazăr, Brăila, 2008, p. 692-693, notele 6 și 7.

[92] C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, p. 140. Pentru începutul domniei lui Vlad cel Tânăr, vezi D. Mirea, *Theodosie voievod, Dragomir Călugărul şi un document îndoielnic...*, p. 153-154.

[93] *DRH*, B, vol. II, nr. 67, p. 141-142, document cu „data greșită, s-au omis cifrele zecilor și unităților”. De aceea, editorii datează „1510-1511, după domn și ispravnic” (este Marcea mare postelnic). Documentul este din anul 1510, 1511 poate fi exclus. Pentru datarea din anul <1510>, vezi *DIR*, B, veacul XVI, vol. II (1526-1550), comitetul de redacție I. Ionașcu *et al*., București, 1951, nr. 50, p. 55, unde în traducere apare văleatul 7018; datarea din anul <1510> la N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 70, și la C. Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor...*, vol. I, p. 140.

[94] *DRH*, B, vol. II, nr. 68, p. 142-144.

și că avea doamnă la 27 mai 1510, dată la care este menționat „Stoian, fratele doamnei". În aprilie-mai 1510, Vlad cel Tânăr era nubil, dar nu avusese ca domn timp să își aleagă o soție și să facă nuntă. La început de domnie prioritățile au fost altele. Apoi, invitațiile la un asemenea eveniment se făceau din vreme. La nunta lui Pârvul mare comis oaspeții au fost chemați cu patru săptămâni înainte, iar la nunțile domnești intervalul era similar, necesar pentru chemările de prin vecini și drumurile celor invitați. Așadar, despre doamna menționată în actul de la 27 mai 1510 se poate afirma cu temei că nu este Anca, soția lui Vlad cel Tânăr, ci o altă doamnă, care avea un frate Stoian cu drept să vândă în Sărata înainte de 2 septembrie 1493, dată la care Bucovul era deja în stăpânirea lui Staico și toate tranzacțiile se încheiaseră. În actul de la 27 mai 1510 s-a preluat formularea „a cumpărat-o jupan Staico logofăt de la Stoian, fratele doamnei", dintr-un act dat anterior de Vlad Călugărul.

Dacă văzuse lumina zilei înainte de 2 septembrie 1493, doamna Anca era pe atunci copilă de sân și, evident, fără vreo legătură cu încă nenăscutul Vlad cel Tânăr, soțul ei de mai târziu. O doamnă ce avea atunci un frate cu numele Stoian poate fi doamna Maria, fosta soție a lui Basarab cel Tânăr. Doamna Maria nu avea o ascendență domnească, ci era „o femeie"[95]. În iarna 1479-1480, dânsa și sora lui Basarab cel Tânăr sunt răpite de Laiotă și trecute în Ardeal. După mai multe încercări de a o readuce în țară, domnul îi scrie să se împace cu situația în care se afla, ca „fiică de suflet" a lui „Batăr Ștefan", „căci ți s-a întîmplat să mergi din mînă în mînă și n-am ce să fac"[96]. Doar că, rămas fără doamnă, Basarab cel Tânăr avea ce face. El intră în relații intime cu Neaga sau, cum zicea D. Pleșia, acum „era timp și pentru o idilă"[97]. Rezultatul relației lor a fost Neagoe Basarab. Nu pot spune dacă a fost „o idilă" sau altceva, dacă Neaga nu este „fata lui Laiotă" oferită la schimb pentru soție de către Basarab cel Tânăr și care urma a fi „slobozită". În ultimul document intern păstrat azi de la Basarab cel Tânăr, dat la 23 martie 1482, apar ca martori în sfat nume cunoscute: Staico comis, Piper stolnic și Stoian armaș. Acest Stoian poate fi „fratele doamnei" din actul de la 27 mai 1510. Doamna Maria revine în țară, devine cea de-a doua soție a lui Vlad Călugărul și are cu domnul doi copii, pe Neacșa și pe Vlad cel Tânăr. În opinia mea, doamna menționată în actul de la 27 mai 1510 este mama domnului, doamna Maria, și nu soția sa, doamna Anca. Doamna Maria este cea care poate fi pusă în legătură cu Sărata, sat situat „în județul Buzău"[98].

Doamna Anca este atestată cu alte legături, ca stăpână în Pătrărești[99], în relații cu episcopia Râmnicului[100], cu m-rea Deal, cu m-rea Bolintin și cu neamul Izvoranilor. Se

[95] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, doc. CXXVII, p. 157-159, o scrisoare a lui Basarab cel Tânăr: „[...] fata lui Laiotă e fată de domn, iar aceasta este o femeie; dacă o sloboziți pe aceasta, voiu slobozi și eu pe fata lui Laiotă și pe Ioana".

[96] *DRH*, B, vol. I, nr. 174, p. 281-282.

[97] D. Pleșia, *Neagoe Basarab. Originea, familia și o scurtă privire asupra politicii Țării Românești la începutul veacului al XVI-lea (I)*, în „Valachica", vol. 1, 1969, p. 53.

[98] *DRH*, B, vol. II, p. 537; *DRH*, B, vol. VIII, nr. 47, p. 74-78, și indice, p. 596; *DRH*, B, vol. XXIV, doc. 422, p. 560-562 (25 decembrie 1634). Pentru Sărata și Neagoe al lui Draghici, vezi G. D. Florescu, *Boerii Mărgineni...*, p. 21, nota 9, și p. 33, nota 1, cu trimere la Șt. D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, vol. II, publicat de P. Șt. Grecianu, București, 1916, p. 298, și la actul dat de Radul Leon vv. la 7 februarie 1668. G. D. Florescu, *Boerii Mărgineni...*, p. 33, afirmase: „[...] din moșiile întărite la 1510 mai 27 lui Neagoe Drăghici, aflăm satele Mărginenii, Dudeștii și Sărata pomenite la 1668, peste mai bine de 150 de ani, ca fiind în stăpânirea Elenei Postelnicesei Cantacuzino, descendenta boierilor Mărgineni". Pentru satul Sărata, situat la drumul Mizil – Buzău, vezi *DTRM*, vol. 6 (R–Ț), p. 117-118, sub „Sărata[12]".

[99] *DRH*, B, vol. IV, nr. 31, p. 42-43 (15 ianuarie 1537), sat dispărut azi, situat mai jos de Târgșor, pe Cricovul Dulce.

[100] *DRH*, B, vol. III, nr. 194, p. 319-324 (1 aprilie 1535).

știe că jupan Șerban (ajuns mare ban) și „ceata lui” „țin Izvoranii”[101]. Informații noi a adus actul de la 6 martie 7040/<1531> publicat de Petronel Zahariuc[102]. Este în afară de orice îndoială afirmația sa că „doamna Anca aparținea neamului boierilor din Izvorani”[103]. Legătura dintre doamna Anca și jupan Șerban a fost cel puțin de înrudire, dacă nu de sânge, și este unul dintre motivele pentru care Șerban devine adversar al „Pârvuleștilor” (neamul lui Pârvul (I) Craiovescul mare vornic și al soției sale, Neaga, mama lui Neagoe Basarab). În iarna anului 1510, boierii Craioveşti îl ridicaseră domn pe Vlad cel Tânăr cu ajutorul beilor sud-dunăreni, dar ei decid să îl înlăture apoi, în ianuarie 1512, tot cu ajutorul lor, și îl ridică domn pe Neagoe. Doamna Anca era pe atunci gravidă sau tocmai îl născuse pe Vlad Înecatul (domn 1530-1532). Șerban din Izvorani, frații săi și neamurile lor sunt adversari ai Pârvuleștilor și unii dintre cei mai de seamă susținători ai lui Vlad Înecatul. Anca era un nume uzitat în acea vreme[104], dar nu poate fi o simplă întâmplare faptul că fiica lui jupan Șerban s-a numit tocmai Anca[105], precum soția lui Vlad cel Tânăr.

O altă Anca, *sora* lui Basarab cel Tânăr, poate cea răpită de Laiotă, era căsătorită cu un Stanciul, boier identificat a fi din Glogova[106], neam cu rădăcini în județele Gorj și Mehedinți. Constatarea de acum, că doamna Maria a lui Basarab cel Tânăr avea un frate Stoian cu ocini în Sărata din Buzău, aruncă o lumină nouă asupra relației domnului cu „boierimea de margine”. Se întrevede de ambele părți un interes de întărire prin înrudiri a legăturilor de loialitate. Situația este similară și în cazul domnului următor, Vlad Călugărul, căsătorit cu aceeași Maria. Știm că pretendentul Dragomir Călugărul, probabil același cu Vlad voievod de la 10 ianuarie <1522> și fiul natural al lui Vlad Călugărul, era tot din regiunea Buzăului, din moment ce avusese susținere din această parte de țară și regiunea a avut de suferit în aprilie-mai 1522 atacuri din partea turcilor. Radul cel Mare „bondărise” și el în zonă printre „florile” din neamul boierilor Brăgești, rezultat al „zborului” său pe acolo fiind Vlad Vintilă voievod.

Analiza prezentată de M. Coman asupra relațiilor dintre domnie și boierii din Buzău și împrejurimi a dus la concluzia că:

> [...] includerea regiunii Buzăului în Țara Românească medievală nu a fost un eveniment punctual, ci un proces îndelungat, în care recunoașterea puterii domnești de elita socio-politică locală, boierii buzoieni, nu a fost decât primul pas. Pașii următori, mult mai importanți, au fost atragerea boierimii locale în orbita curții domnești[107].

---

[101] *DRH*, B, vol. V (1551-1565), întocmit de D. Mioc, M. Adam Chiper, București, 1983, nr. 110, p. 124-125.

[102] P. Zahariuc, *O biserică veche din Bucureşti şi neamul Doamnei Anca...*, p. 696-701; pentru datarea actului, vezi D. Mirea, *Cronologia documentelor lui Vlad vv. Înecatul...*, p. 27-32.

[103] În sprijinul argumentelor aduse de P. Zahariuc vine și actul dat la 11 ianuarie 1643; vezi *DRH*, B, vol. XXIX (1643-1644), întocmit de V. Barbu și Gh. Lazăr (coord.), F. M. Constantin, O. M. Popescu, C. Vintilă-Ghițulescu, București, 2017, nr. 22, p. 33-36.

[104] Vezi R. Lambru, *Nume de persoană la români în secolele XIV-XV (Țara Românească)*, București, 2022, p. 66. Binevenita lucrare ar fi beneficiat mult de includerea materialului documentar editat în afara colecției *DRH* și de cel din socotelile orașelor săsești măcar până la 1526.

[105] Vezi N. Iorga, *Cronică*, în *RI*, s.v., vol. X, 1924, nr. 4-6, p. 155.

[106] *DRH*, B, vol. I, nr. 165, p. 269-270 (17 noiembrie 1479), dată la care se afla alături de fratele ei, în anturajul domnesc. Pentru sat, vezi *Dicționarul toponimic al României. Oltenia*, vol. 3 (E–Î), sub redacția Gh. Bolocan, Craiova, 2002, p. 145, sub „Glogova[2]”. Ea este cerută apoi de j. Neag f. (m.) vornic de la brașoveni; vezi I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, doc. CCXXIV, p. 272-277: „Și iarăși, pentru acea fată, ce este sora domnului meu, nu puteți voi s-o luați din patul vrăjmașului domnului meu și să-i dați iute drumul?”. În lumina acestei informații și a faptului că Laiotă îi răpise doamna și vistieria, este posibil relația Neagăi cu Basarab cel Tânăr să nu fi fost o „idilă”.

[107] M. Coman, *Boierii de margine și puterea domnească în Țara Românească medievală: buzoienii și mehedințenii*, în *Aut viam inveniam aut faciam. In honorem Ștefan Andreescu*, ed. de O. Cristea, P. Zahariuc și Gh. Lazăr, Iași, 2012, p. 39.

Consider fondată opinia sa că puterea centrală s-a manifestat cu întârziere în „cointeresarea boierimii buzoiene în construcția statală". „Decalajul" față de boierii mehedinți ar fi „de peste un secol" și „pe parcursul secolului al XV-lea puterea domnească" ar fi fost în această parte de țară „cvasiinexistentă"[108]. Amintesc cu acest prilej că în vremea lui Ștefan voievod cel Mare boierii din regiune afirmau public că domnul lor este un Basarab și că viteazul domn a fost întâmpinat la Râmnic de oastea lui Basarab cel Tânăr.

Revin la pisanie. Faptul că Staico nu era originar din Bucov și că a ținut satul abia decenii mai târziu nu este un argument care să sprijine convingător cealaltă afirmație, anume că vălеatul 6970 nu ar fi „corect" pus. Specificarea „den Bucov" putea fi adăugată ulterior, la 1700, pe când urmașii ctitorilor aveau o îndelungă conștiință de neam și au transferat numele uzitat atunci și asupra ctitorilor de la 1461-1462, numindu-l pe Staico astfel. Vălеatul 6970 putuse fi scris „corect" în pisania inițială și preluat ca atare la 1700. El poate fi privit pe mai departe ca o informație independentă și veridică, fără a fi invalidat de adăugarea (cu certitudine târzie a) cuvintelor „den Bucov". Cine nu îl primește, trebuie să aducă împotrivă argumente legate direct de vălеat. Așadar, întrebarea rămâne: este vălеatul 6970 cel real? Ea generează, la rându-i, altele: a fost biserica terminată în anul 1461 de Staico logofăt nu „den Bucov"? Apoi, care este importanța vălеatului, de ce merită a se purta o discuție pe marginea lui?

Vârsta jupaniței Caplea (I)

Pentru clarificarea aspectelor legate de cariera de dregător a lui Staico, vălеatul 6970 este singura dovadă că el și Caplea (I) ar fi fost căsătoriți înainte de 1482. O alta nu am găsit. Argumentul adus de G. D. Florescu, citat și mai sus, cum că prezența lui Staico mare comis în sfatul lui Basarab cel Tânăr „după bătălia din 8 Iulie dela Râmnic, [...] ne face a nu identifica pe acest boier cu ginerile viitorului domn, [...] Staico logofăt", este notabil și pertinent în măsura în care se presupune că Staico și Caplea (I) erau deja căsătoriți în anul 1481, deci, dacă se aduce dovada unei relații maritale anterioare luptei de la Râmnic. Presupunerea că marele comis al domnului în scaun ar fi ținut de soție pe fiica unui pretendent la tron ar fi inacceptabilă. Și vălеatul 6970 din pisanie ar fi această dovadă. Dar, dacă se aduce dovada că ei nu erau căsătoriți în 1481, atunci argumentul cade și Staico, mare comis al lui Basarab cel Tânăr, poate fi unul și același cu Staico, mare logofăt al lui Vlad Călugărul și Radul cel Mare.

Faptul că jupanița Caplea (I) s-ar fi născut pe la anul 1440 este de folos în precizarea unor aspecte legate de genealogie. Cum arată tabloul prezentat de situația documentară la nivelul actual al cercetării? Cu o fiică născută pe la 1440, Vlad Călugărul s-ar fi născut pe la 1420 și moare în anul 1495, la vârsta de cca 75 de ani. El ar fi întâiul copil al lui Vlad voievod Dracul, mai în vârstă decât fiii legitimi ai domnului, Mircea, Vlad Țepeș și Radul cel Frumos. Vlad Călugărul a avut cu Rada patru copii: Caplea (I), Radul (cel Mare), Mircea și Vladul(a). Semnificativ, numele date fiilor săi sunt toate „domnești". S-a afirmat despre el că ar fi „ipse sacerdotem wolahorum, qui se nominat filium vayuode", atestat înainte de 14 martie 1457[109], „contra căruia se plânge Vlad Țepeș"

[108] M. Coman, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV-XVI)*, Iași, 2013, p. 119, 124.

[109] Vezi *Corpus Draculianum. Documentele și cronicile relative la viața și domnia voievodului Vlad Țepeș (1437-1650)*, vol. 1, *Scrisori și documente de cancelarie*, tomul 1, *Cancelarii valahe*, versiune revizuită și adăugită a ediției germane coord. de Th. M. Bohn *et al*., ed. A. Gheorghe *et al*., Brăila, 2019, doc. nr. 6, p. 33-38.

sibienilor că îl lăsară să intre în Amlaș, „căci nu încape îndoială cum că el e”[110]. În sfatul lui Vlad Țepeș îl aflăm, începând cu anul 1458, pe Gherghina mare comis. Dacă acest Gherghina este fratele jupaniței Rada, atunci el ajunge dregător pe când Caplea (I) ctitorea împreună cu Staico lângă Târgoviște iar cumnatu-său (fost călugăr) se agita pe la hotare împotriva domnului. Este improbabil ca Vlad Țepeș să fi acceptat la curtea sa un boier cu o asemenea înrudire. Sau Pahomie/Vlad Călugărul, născut pe la 1420, a fost întâi călugăr, pretendent la 1457 și s-a căsătorit cu Rada și înrudit cu Gherghina ani mai târziu, după domnia lui Vlad Țepeș. Sau, dacă se acceptă că avea deja copii la 1440 (pe Caplea (I)), atunci pretendentul din martie 1457, același cu cel care ar fi provocat „incursiunea lui Vlad Țepeș în Amlaș” din august 1460, nu putea fi înrudit cu Gherghina. Altfel stau lucrurile, dacă Gherghina mare comis este un alt boier și nu fratele Radei. Referitor la vârsta lui Vlad Călugărul nu se schimbă însă nimic, el se născuse pe la 1420, fiică-sa Caplea (I) pe la 1440 și, căsătorită deja, ea ctitorea la 1461. Vlad Călugărul ia domnia întâi în vara anului 1481, apoi în 1482, pe când trecuse de 60 de ani și fusese timp de 25 de ani pretendent la tron fără succes. La o asemenea vârstă dă lupte alături de aliatul său, Ștefan cel Mare, se căsătorește cu doamna Maria și ia parte la campania sultanală din vara anului 1484 împotriva aceluiași Ștefan vodă. Cu un an înaintea morții, în 1494, pe când trecuse de 70 de ani, el se ținea bine și soția îi naște un fiu, pe Vlad cel Tânăr.

Trecând la cuplul Staico – Caplea (I), reiese că ambii ar fi murit în jurul vârstei de 70 de ani, jupan Staico în anul 1507, după 20 iunie, și Caplea la 21 februarie 1511. După ce născuse șapte copii, ajunsă acum la bătrânețe, Caplea (I) trebuie să fi fost bolnavă de sifilis, boală luată de la soțul infidel. Toate erau, desigur, un mare impediment, dar nu pentru rezoluta Caplea (I), ea se recăsători cu jupan Bogdan. Este de presupus că Pârvul și ceilalți copii au văzut lumina zilei înainte de începutul domniei lui Vlad Călugărul. „Feciori” (nenumiți) ai lui Staico și ai Caplei (I) apar în acte pentru întâia oară la 8 ianuarie 1489[111]. La 9 octombrie 1492 apar Pârvul, Jitiian și Barbul, toți fără dregătorii. Tot fără dregătorii sunt atestați Pârvul și Barbul la 2 septembrie 1493. Pârvul, fiu de mare logofăt și prim sfetnic, nepot de domn, în vârstă de câțiva ani la 1461, era fără dregătorie în anul 1493, la cca 35 de ani, și s-a căsătorit abia în 1504, pe la 45 de ani, în vreme ce Elena, soția sa, este arătată drept fecioară („jungffraw”). Să meargă el însuși în Ardeal și să-i ceară mâna fie nu a voit, fie nu a fost în stare.

Amintesc că zestrea fiicei Stana (I) s-a ales „înaintea lui Radul voievod”, deci ea s-a căsătorit în această domnie sau mai târziu. Caplea (II), o fiică născută mai târziu, să zicem, pe la 1480, pe când Caplea (I) ar fi avut 40 de ani, a avut cu soțul, Neagoe al lui Socol, patru copii: Theodosie „din Periș”, ajuns mare ban în anul 1545; Neagoe (II) vistier „din Budești”, încă în viață în timpul domniei lui Petrașco voievod; Caplea (III); și pe Mariia, soția lui Ivan din Ruda. Din cea de-a doua căsătorie, cu Stan pârcălab, Caplea (II) a mai avut o fiică, pe Stana (II). Ea ținea „de la tatăl ei” un sălaș de țigani, dar a fost înzestrată de frații vitregi, „j. Tudosie banul și j. Neagoe vistierul”[112]. Theodosie a fost mare ban și Neagoe a fost vistier în a doua jumătate a anului 1545, deci pe atunci i s-a făcut Stanei (II) zestrea[113]. Și i s-a făcut zestrea atunci și nu mai devreme, nu pentru

[110] A. Lapedatu, *Vlad-Vodă Călugărul*..., p. 161, nota 30, în care afirmă și că „Vlad se călugărise tânăr de tot [...] și am putea socoti [...] și vremea nașterii lui: între 1430-1435”.

[111] *DRH*, B, vol. I, nr. 213, p. 341-342.

[112] Vezi *supra*, nota 62, documentul dat la 10 ianuarie 1580.

[113] Theodosie este atestat ca mare postelnic (*DRH*, B, vol. IV, nr. 176 și nr. 177, p. 215-217: 28 mai 1545), dregătorie ținută în anii 1522-1523 și de tatăl său. Tot prin 1545 este înzestrată de cei doi frați și sora Caplea (III); vezi *DRH*, B, vol. VIII, nr. 108, p. 170-172 (16 decembrie 1577).

că erau vremurile potrivnice și boierii fără ocini, ci pentru că atunci ajunsese fată mare și avea nevoie de ea. Stana (II), botezată după tată, îl ținea de soț pe Stoica mare vătaf înainte de 11 iulie 1553[114] și mai trăia la 10 ianuarie 1580. Tatăl Stan moare în august 1534, ucis împreună cu doi fii pe care îi avea din prima căsătorie. Dacă Stan pârcălab ar fi fost primul bărbat al jupaniței Caplea (II), înainte de Neagoe al lui Socol, atunci nu se explică de ce Stana (II) a fost înzestrată de frații ei vitregi și mai tineri abia după moartea tatălui vitreg (1530) și a celui natural (1534). Dacă Stan pârcălab a fost cel de-al doilea bărbat al jupaniței Caplea (II), precum și cred, atunci ea nu mai putea avea copii după anul 1532. Ar însemna că jupanița Caplea (I), născută pe la 1440, are o fiică, Caplea (II), care devine la rândul ei mamă în anii 1533-1534, adică cca 90 de ani mai târziu. O asemenea situație ar fi cu totul ieșită din comun, la limita absurdului.

Vârsta jupaniței Caplea (I) este interesantă și într-un alt context. Ea ajunsese în 1507 la o „vârstă respectabilă”[115], la 65-67 de ani. În situația documentară actuală, Caplea (I) s-a putut recăsători pe când era „văduvă după moartea lui Staico”[116], adică după 20 iunie 1507. Faptul că Radul cel Mare „a dat-o” pe soră-sa lui Bogdan a fost considerat inacceptabil de către fostul patriarh Nifon (II)[117]. Deși se adresase domnului cu rugămintea „să nu-ți cadă greu cuvântul meu la firea ta senină”[118], acesta nu a putut întâmpina cu înțelegere reprosul că soră-sa, mamă a șapte copii și din văduvie măritându-se, după sfintele canoane tot „preacurvă” se cheamă. În urma tensiunilor iscate între el și domn, Nifon (II) pleacă din țară. Derularea faptelor în cronică îl îndeamnă pe A. Lapedatu să afirme că „evenimentele cad în timpul domniei lui Radul, tocmai între 1507-1508, după moartea așadar a lui Staico” și, „așa înțelegând mărturiile izvoarelor, vom pricepe mai bine și rostul pasagiului din Viața Patriarhului Nifon a lui Gavriil Protul”[119].

Referitor la „căsătoria văduvei Caplea cu Bogdan din Popești”, Ramona Neacșa afirmă că aceasta „ține mai degrabă de conflictul politic dintre familia boierilor Craiovești, care dorea să își sporească autoritatea și se bucura de sprijinul lui Nifon, și cea a boierilor buzoieni, condusă de Bogdan din Popești, a cărui căsătorie cu sora lui Radu cel Mare consolida legăturile domnului cu boierimea din această parte a țării”. Căsătoria lor „a avut loc în vara lui 1505, după o minimă perioadă de doliu. Aceste date ne și determină să plasăm plecarea lui Nifon din Țara Românească cel mai devreme în vara 1505, după căsătoria menționată”[120]. În fața unor asemenea afirmații „determinate” se ridică inevitabil

---

[114] *DRH*, B, vol. V, nr. 23, p. 27-28; la această dată soțul Stoica este atestat stăpân peste ocini din averea lui Stan pârcălab.

[115] Ovidiu Olar, Ovidiu Cristea, *Ghiochi di pazienza. Viața Sf. Nifon și Istoria Țării Românești: un sfânt și un domn ideal*, în *Românii și Creștinătatea Răsăriteană (secolele XIV-XX)*, ed. Petronel Zahariuc, Iași, 2021, p. 43.

[116] R. Neacșa, *Radu cel Mare al Valahiei...*, p. 230.

[117] *Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini*, în *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, ed. întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, f. l., 1960, p. 8: „Ci făr de rușine [...] grăiesc înaintea mării tale și boiarilor tuturor. Că pre soru-ta, care o ai măritat dupre Bogdan, făr de lege, avînd el muiere cu lege și o au lăsat făr de nici o vină și au luat pre soru-ta, el iaste curvariu și soru-ta preacurvă. Ce-i desparță și dă bărbatului iar muierea sa”. Căsătoria femeii văduve după vârsta de 60 de ani este împotriva povățuirilor Sf. Apostol Pavel și celor ale Sf. Vasile cel Mare, canonul 24: „[...] văduva care a ajuns șaizeci de ani, de ar voi iarăși să viețuiască cu bărbat, nu se va învrednici de împărtășirea celui Bun”. Cum se vede, motivul vârstei înaintate a Caplei, deși i-ar fi fost foarte binevenit, nu a fost invocat ca argument de fostul patriarh.

[118] V. Grecu, *Viața sfântului Nifon. O redacțiune grecească inedită* (în continuare, *VSN*), București, 1944, p. 81.

[119] A. Lapedatu, *Vlad-Vodă Călugărul...*, p. 193.

[120] R. Neacșa, *Radu cel Mare al Valahiei…*, p. 231-232. Aceeași părere și la I. Cîrstina, *Neamuri boierești*…, p. 64, nota 232.

întrebarea: cum s-a căsătorit „văduva Caplea” (I) în anul 1505 cu buzoianul din Popești (!), dacă soțul Staico apare ca mare logofăt în documentul de la 20 iunie 7015/1507? Momentul venirii în țară a lui Nifon (II) este plasat în intervalul 1500-1504[121]. Pentru plecarea sa de aici în anul 1505 a pledat cu bune argumente N. M. Popescu[122]. Anul propus de dânsul are însă la bază o presupunere care nu se adevereşte, anume că Radul cel Mare ar fi avut două surori cu numele de botez Caplea[123]. Astfel, apariția lui Staico mare logofăt în actul de la 20 iunie 1507 nu ar avea vreo legătură cu căsătoria Caplei (I) cu Bogdan în anul 1505, ele fiind persoane diferite. De fapt, oricâte surori Caple(a) vor fi fost, una, două, trei ori zece, numărul lor este irelevant, căci de peste tot reiese că soția lui Bogdan a fost Caplea (I) a lui Staico, ea și nu alta. În timp ce peste contradicția prezentă prin faptul că Staico mai trăia la 20 iunie 1507 s-a trecut lin și cu dezinvoltură, anul 1505 propus pentru plecarea din țară a lui chir Nifon (II) a rămas[124]. Documentul de la 20 iunie 7015/1507 invalidează în parte argumentația lui N. M. Popescu și, în plus, ia asupra sa și rolul ingrat de a deranja „cercuri” din „anatomia puterii”.

Coroborând informațiile din pisania bisericii de la Dragomirești cu cele din cronica țării și din unele documente, cu datările lor și cu contribuțiile aduse de istoriografie, nu (se) înțeleg azi mai deloc „mărturiile izvoarelor”. Cu tot respectul ce-l datorăm Caplei (I), sunt neclare motivele care l-ar fi mișcat pe Bogdan să-și lase soția pentru a se căsători cu o femeie care mai avea puțini ani de trăit și despre care se poate presupune că era bolnavă de sifilis. Dacă motivele sunt mai greu de găsit în persoana Caplei (I), atunci trebuie căutate în afara ei, vor fi fost averile, poziția și relațiile ce le avea. Ele l-ar fi atras și înduplecat pe Bogdan, om acuzat în toată vremea de păcate capitale. „Bogdan cel făr de lege”, ros de ambiții, „fiind întru inima lui foarte rău și nepocăit”, va fi fost și o fire iubitoare de arginți și de măriri.

Motivația relației lui Bogdan cu Caplea (I) ar putea veni și din rațiuni „superioare”, dintr-o solidaritate pentru o „cauză buzoiană” necunoscută azi mai îndeaproape, vreun interes local, dar major. R. Neacșa lasă să se înțeleagă că Bogdan ar fi condus boierimea buzoiană în „conflictul politic” cu „familia boierilor Craiovești” și înainte de căsătoria lui cu Caplea (I). Legătura lor maritală a fost, după cooptarea sa ca mare spătar în sfatul domnesc, pasul consecvent și firesc făcut de domn în procesul de „atragere a boierimii locale în orbita curții domnești”. Dacă boierii de margine nu prea se implicau în viața de la curte și dacă, invers, influența domnească era încă foarte redusă în zonă, „cvasi-

[121] Vezi Fl. Șerbănescu, *Venirea Patriarhului Nifon al II-lea în Țara Românească și soborul de la Târgoviște*, în *Misiune, spiritualitate, cultură. Simpozionul internațional: Istorie, cultură și spiritualitate la Târgoviște în prima jumătate a secolului al XVI-lea, cu relevanță pentru misiunea Bisericii azi*, coord. N. Mihăiță și Fl. Stan, Târgoviște, 2010, p. 61; Ovidiu Cristea, *Jurământ și „călcătoriu de jurământ”. Luptele pentru putere din Țara Românească a începutului de secol XVI în viziunea Vieții Sfântului Nifon*, în *Elitele și mecanismele puterii în spațiul românesc (secolele XV-XX)*, coord. Sorin Liviu Damean, Craiova/Cluj-Napoca, 2021, p. 14, nota 14.

[122] N. M. Popescu, *Nifon II, Patriarhul Constantinopolului...*, p. 786: „[...] cearta între Nifon și Radu trebue să se fi întâmplat în anul 1505 și tot în acest an trebue să fi ajuns Nifon în Atos”.

[123] *Ibidem*, p. 784: „Așa dar sora lui Radu cel Mare, care luă în căsătorie pe Bogdan, din care pricină se născu cearta între Domnitor și fostul patriarh se numia Caplea. Dar istoria mai cunoaște o soră a lui Radu cel Mare, numită tot Caplea, pe care tatăl lor Vlad Călugărul (1482-1496) o căsătorise cu Staico logofătul, unul din foștii demnitari ai lui Țepeluș (1477-1482). [...] După 20 Iulie 1507 nu se mai găsește Staico în documente. Deci Radu cel Mare a avut două surori cu numele Caplea, una măritată cu Bogdan și alta cu Staico”.

[124] Vezi N. Șerbănescu, *Mitropoliții Ungrovlahiei*, în *Istoria Mitropoliei Țării Românești. Studii publicate în anul 1959, la împlinirea a 600 de ani de existență*, ed. îngrijită de M. Păcurariu și P. Cherescu, București, 2010, p. 179 (reprint din *BOR*, anul LXXVII, 1959, nr. 7-10); Șt. Andreescu, *O biserică din secolul al XV-lea: Dragomirești...*, p. 150, nota 5; I. Cîrstina, *Neamuri boierești...*, p. 64, nota 232, și p. 90.

inexistentă" adică, rămâne de explicat în care context și când intraseră buzoienii în conflict cu cei mai puternici boieri ai vremii, Craioveștii. Interesul deloc personal al lui Bogdan de a se căsători cu Caplea (I) a fost atât de important, a atârnat atât de greu, încât a dus la cearta domnului cu fostul patriarh. Este cunoscut faptul că Nifon (II) i-a favorizat indirect și pe buzoieni, recomandând înființarea unei episcopii acolo, posibil să-l fi ridicat în demnitatea sa pe cel dintâi reprezentant al ei[125]. Nu am găsit vreo dovadă și nici nu cred în lipsa ei că buzoienii s-au opus unei asemenea fericite idei și că aveau vreun interes să-l vadă pe Nifon (II) căzut în dizgrație. Bogdan nu a acționat în numele unui interes comun, pentru ca, într-un final, cu toții să ajungă la un asemenea rezultat. Rămâne că a luat-o de soție pe Caplea (I) din motive mai mult personale.

Mariajul lor nu i-a afectat pe Craioveşti; altfel, ei s-ar fi opus. Pe jupan Bogdan îl aflăm după căsătoria cu Caplea (I) în sfatul domnului ridicat în scaun chiar de Craioveşti. Bogdan și Vlad cel Tânăr intră în conflict cu Craioveștii ulterior căsătoriei. Unul dintre motive a fost acela că Vlad cel Tânăr „s-a supus prințului Selim. Deoarece Barbul l-a sfătuit să nu i se supună, el nu s-a înțeles cu Barbul și și-a pus în gînd să-l omoare"[126]. În conflictul dintre Vlad cel Tânăr și Craioveşti au fost implicați Barbul (I), Pârvul (I) și Danciul Gogoșe. Mezinul Radul postelnic decedat fiind, nu a fost complice, iar fiul său, Pârvul (II) Craiovescul, cu surorile Mari(i)a și Vlădaia, nici atât. În acest fel se explică faptul că Danciul al lui Bogdan stă în sfatul domnesc din anii 1526-1527 alături de Pârvul (II) Craiovescul mare ban. Tot astfel, se explică de ce el lipsește din anturajul lui Neagoe Basarab, din cel al lui Vladislav (IV) și al lui Moisi, domníi în care ca dregători apar Barbul (II) mare ban, fiul lui Danciul Gogoșe, și Barbul (III) ban, fiul lui Preda Craiovescul. Tot prin acest conflict se explică și de ce, în iarna 1531-1532, pretendentul Drăghici postelnic, fratele lui Barbul (II) mare ban, a fost spânzurat la Poartă după „dovezile" aduse tocmai de Șerban din Izvorani, ruda – prin doamna Anca – a lui Vlad cel Tânăr și a lui Vlad Înecatul. Și, în sfârșit, de ce Șerban a voit și a acceptat să o ia de soție pe jupanița Maria, sora lui Pârvul (II) Craiovescul mare ban, prietenul său și tovarăș de luptă.

Cronologia actuală nu lasă loc pentru căsătoria lui Bogdan cu Caplea (I) după 20 iunie 1507 și nici pentru opoziția lui Nifon (II), fostul patriarh fiind în anul 1507 plecat de ani buni spre alte locuri, după ce „strălucise" în țară „întru multe patimi și ispite". Din *Viața sfântului Nifon. O redacțiune grecească inedită* (*VSN*) mai aflăm că

> [...] trecu prin Machedoniia și pren Thetuliia și merse în sfîntul munte care să chiamă Athon, ca să petreacă acolo, în locul carele iaste făgăduit călugărilor. Și cum merse, îndată să prinse de lăcaș în sfînta și marea mănăstire a Vatopedului [...] Și lăcui sfîntul într-acea sfîntă mănăstire mai mult de un an.

Apoi, trecu „peste munte", la m-rea Dionisiu. După ce acolo „străluci" asemenea, prin multe fapte și minuni[127], toate necesare depănării narațiunii, odă a vieții sale și a

[125] T. G. Bulat, *Începuturile Episcopiei Buzăului*, în *GB*, anul XIX, nr. 9-10, 1960, p. 814, și *Episcopia Buzăului. Titularii ei din secolele XVI-XVII*, în *GB*, anul XXIX, nr. 7-8, 1970, p. 759, exclude această posibilitate.

[126] Vezi M. A. Mehmet, *Două documente turcești despre Neagoe Basarab*, în *SRdI*, tomul 21, 1968, nr. 5, doc. I, p. 925-928; R. Constantinescu, *Documente ragusane în colecția de microfilme a Arhivelor Statului*, în *RA*, anul LVIII, vol. XLIII, 1981, nr. 1, p. 38-39. Înlăturarea lui Vlad cel Tânăr s-a făcut cu ajutorul oștilor lui Hassan-beg, „mai marele Vidinului", fiul lui Ali-beg Mihaloğlu.

[127] *Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini...*, p. 12: „pre mulți i-au scos din gura diavolului și pre mulți de la erese, de i-au botezat și i-au uns cu sfîntul mir și i-au adus la credința cea adevărată".

finalității ei, Nifon (II) muri la 11 august 1508. Și „să îngropă trupul lui cu mare cinste, în luna lui avgust 12 zile, cînd era cursul anilor de la zidirea lumii 7016. Și apuse zarea soarelui dinnaintea a tot ochiul".

Tabloul de mai sus, fapte căzute în oglindă, prezintă imagini masiv distorsionate și este puțin credibil. În situația documentară actuală nu era de așteptat să iasă la lumină vreun pastel care să încânte ochiul când și când sau vreo scenă încărcată de emoții existențiale, dar o imagine coerentă cât de cât, care și la o privire mai atentă nu zdruncină mersul gândurilor, cred că tot se poate așterne. Documentul de la 20 iunie 7015/1507 exclude posibilitatea unei reacții a fostului patriarh Nifon (II) la căsătoria Caplei (I) cu Bogdan. Iar fixarea anului ei de naștere pe la 1440, în acord cu văleatul din pisania bisericii din Dragomirești, îmbătrânește sensibil multe dintre persoanele implicate în evenimentele arătate mai sus. Acestea sunt două probleme majore care lezează credibilitatea și coerența interpretărilor. Pentru a avea o vedere mai clară asupra evenimentelor, este necesar și legitim a aborda ambele probleme împreună, atât pe cea a văleatului 6970 din pisanie, din care se deduc azi vârsta Caplei (I) și cea a lui Vlad Călugărul, cât și a timpului necesar avut la dispoziție de Nifon (II) pentru a se poziționa față de căsătoria ei cu Bogdan, interval inexistent azi, dar care ar trebui să decurgă firesc din cronologia documentelor.

Datarea documentului de la 20 iunie 7015/1507

Ce facem cu acest document? Este vorba de o „poruncă" pentru m-rea Glavacioc scrisă „în cetatea de scaun Tîrgoviște" de „Oncea gramatic și clucer". „Martorii sînt: jupan Barbul și Pîrvul Craiovești, jupan Cîrstiian și Badea, jupan Stroe mare vornic, Staico logofăt, Bogdan spătar, Calotă vistier, Pîrvul comis, Badea paharnic, Dragomir stolnic, Radul stratornic". Asupra văleatului 7015 pus în original au existat unele incertitudini și editorii au considerat necesar să introducă o notă explicativă în care afirmă: „dintre dregători, Staico logofăt și Bogdan spătar corespund sfatului din anul 1504, în care însă nu se încadrează Radul stratornic"[128]. De act s-a ocupat într-unul din studiile sale și Octavian Iliescu. El a constatat că, „pergamentul fiind rupt" și „examinând acest document în cadrul unei cercetări mai ample", „măcar în parte, lacunele [...] pot fi completate recurgând la un act acordat aceleiași mânăstiri de Neagoe Basarab" la 30 iulie 1512[129], dar și că „în transcrierea și în traducerea textului [...] s-au strecurat unele inadvertențe"[130]. Analiza sa pune accentul pe alte aspecte și, deoarece nu s-a oprit asupra datei actului, ea interesează aici mai puțin. La rândul meu, las de o parte aspectele abordate de O. Iliescu și mă opresc doar asupra datei și a datării editorilor.

Despre văleatul 7015 nu este prea mult de discutat. Va fi fost Oncea „gramatic și clucer" un om învățat (ajunge mare logofăt sub Vlad cel Tânăr), dar văleatul 7015 l-a pus greșit. Anul real este <1504>, cel vizat inițial de editori, și anume după jupan Staico mare logofăt, Pârvul mare comis și Bogdan mare spătar. Anul 1503 poate fi exclus după Pârvul mare comis, iar anii 1505-1507 pot fi excluși după Danciul mare spătar[131] (vezi

[128] *DRH*, B, vol. II, p. 115, nota 2.

[129] *DRH*, B, vol. II, nr. 108, p. 219-223.

[130] O. Iliescu, *Pe marginea unui act emis de Radu cel Mare în 1507*, în *RI*, s.n., tomul V, 1994, nr. 1-2, p. 17.

[131] Acest Danciul mare spătar nu este „Danciu Craiovescu" f. m. comis, cum s-a crezut (vezi M. Neagoe, *Neagoe Basarab*, București, 1971, p. 13; I. Cîrstina, *Neamuri boierești...*, p. 188: *Spița genealogică a boierilor Craioveşti (sec. XV-XVI)*; planșa *Boierii Craioveşti*, realizată de I. C. Filitti, C. Rezachevici, în *Familiile*

Anexa, tabelele 2 și 3). Bogdan nu putea fi în anul 1507 din nou mare spătar, precum în anii 1502-1504, după ce fusese vreme de mai bine de doi ani mare logofăt. Un mare logofăt poate apărea în sfat ca fost mare logofăt, dar nu în dregătoria de rang inferior în care se aflase cu câțiva ani mai înainte. Un asemenea mod de „a alterna" *în timpul unei domnii* nu a existat în secolul al XVI-lea în Țara Românească. Dacă mai apare azi pe undeva, este pentru că nu s-a privit cu stăruință cronologia documentelor. Oncea scrie atât dania către m-rea Glavacioc de la 20 iunie 7015/<1504>, cât și pe cea de la 21 noiembrie 7013/1504[132]. Dacă porunca era într-adevăr dată la 20 iunie 1507, mai cuprinzătoare fiind, cum se vede, putea să conțină și părți din dania lui Ivan clucer de la 21 noiembrie 1504. Dar cea de la 21 noiembrie, fiind ulterioară celei de la 20 iunie <1504>, evident, nu poate fi amintită. Argumentul adus de editori, cum că „Radul stratornic nu se încadrează", nu are greutatea pentru a respinge anul 1504. Apariția lui Radul Craiovescul ca mare postelnic în aceeași dregătorie cu Neagoe nu poate fi hotărâtoare pentru fixarea datei. S-au păstrat din anii 1501-1507 mai multe acte în care mari postelnici apar pe rând, când unul, când altul, dar și împreună. Hotărâtoare pentru fixarea datei este apariția în dregătorii a celorlalți trei boieri amintiți mai sus.

În sprijinul datării din <1504> vin și informațiile din cronica țării. S-a subliniat adesea că *VSN* este o expunere cu multe „învelișuri și straturi" suprapuse faptelor. Narațiunea este „altoită" pe realități și evenimente cunoscute, pe care personajul central le prevede, le influențează și le dezleagă în consens cu dogmele și canoanele credinței ortodoxe, totul fiind prezentat ca un mod exemplar de a se purta și acționa, o împletire de parabole și realități. Prealabil căsătoriei Caplei (I) cu Bogdan vor fi avut loc discuții, la apariția lui Nifon (II) în rolul de protestatar ea este arătată drept un fapt împlinit. Nifon (II) are o atitudine pe măsura răspunderii ce o avea față de sfintele canoane și față de sine[133], deși fusese îndemnat: „pentru însurarea lui Bogdan încă nu te mai amesteca, că el au luat blagoslovenie de la alți arhierei"[134]. După componența sfatului domnesc și după informațiile din cronică, datez actul de la 20 iunie <1504>. Staico mare logofăt trăia la <20> ianuarie 1505 și ultima sa atestare în dregătorie ar fi acum cea de la 26 martie 1505, ziua ce interesează în acest studiu.

---

boierești din Moldova și Țara Românească, vol. V (Ceaur–Cuza), coord. și coautor M. D. Sturdza, București, 2018, p. 432-433; R. Neacșa, *Anatomia cercurilor de putere...*, p. 37). Danciul mare spătar și Danciul Gogoșe (Craiovescul) sunt boieri diferiți, ei apar împreună în sfatul domnesc la 24 aprilie 1510 (*DRH*, B, vol. II, nr. 68, p. 143-144). În vremea când Danciul este mare spătar, Danciul Gogoșe este atestat pe rând: 1) (f. m.) comis la 16 august 1506 (*DRH*, B, vol. II, nr. 47, p. 102-103); 2) vornic la 3 decembrie 1507 (E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. II/partea 2, doc. nr. CCCCXLV, p. 553-555); 3) mare armaș la 16 iunie și 29 iulie 1508 (*DRH*, B, vol. II, nr. 55, p. 117-118, și nr. 57, p. 120-121); 4) mare vornic, jupan și fost mare vornic în domnia lui Vlad cel Tânăr. De mersul în dregătorii al lui Danciul Gogoșe este legată și datarea unui pocal dăruit de Craiovești m-rii Bistrița (vezi A. Elian *et al*., *Inscripții medievale ale României. Orașul București...*, vol. I, nr. 968, p. 668-669, artefact datat „<cca 1501>"). Inscripția de pe pocal îl arată pe Danciul ca *vornic*, ceea ce nu este o „eroare în loc de comis", cum s-a afirmat acolo (p. 669, nota 1). „Eroarea" nu a fost a meșterului în inscripție, ci a autorilor în afirmație. Manufacturierul nu putea ști la „<cca 1501>" că Danciul va ține peste ani dregătoria de vornic. Pocalul a fost lucrat în vremea vorniciei lui Danciul *Gogoșe*, în situația documentară actuală în intervalul <p. 16 august 1506 – a. 16 iunie 1508>, adică șase ani mai târziu, la <cca 1507>.

[132] *DRH*, B, vol. II, nr. 28, p. 67-68.

[133] *VSN*, p. 91, cu transpunerea gândului în faptă: „Sfântul a ieșit de la palat și, venind în biserică, [...] a îmbrăcat odăjdiile arhierești și a caterisit cu îndrăsneală pe prea nelegiuitul Moldovean și pe ajutătorii lui întru fărădelege, scoțându-l din biserică dimpreună cu femeia lui curvă ca pe niște apostați și călcători de lege. [...] Spunând acestea și altele mai multe, a pus odăjdiile arhierești pe sfânta masă și, sărutând sfintele icoane, a plecat acasă".

[134] *Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini...*, p. 10.

Vârsta reală a jupaniței Caplea (I)

După ce născuse cel puțin șapte copii, era acum mamă de fete mari și cu fiul Pârvul căsătorit în vara anului anterior, în anul 1505 Caplea (I) trecuse de prima tinerețe. Din actul citat mai sus, dat la 20 iunie <1579>, care ne oferă o vedere asupra unei părți din averea rămasă nepotului Staico (IV) postelnic, reiese că acesta moștenise de la jupan Staico mare logofăt peste 26 de sate și părți de sate. Dania este la început chiar pentru Staico mare logofăt, semn că partea de text s-a copiat dintr-un act mai vechi, căci „a venit [...] jupan Staico postelnicul, nepotul jupanului Staico logofătul, de a adus și a înfățișat înaintea domniei mele cartea hrisov a răposatului Radul vv., făcută pe aceste mai sus zise sate și țigani, veche și întunecată și ruptă și stricată". Mihnea (II) voievod, zis apoi Turcitul, îi întărește lui Staico (IV) „sate și țigani". Țiganii sunt arătați a fi de proveniențe diferite, anume „țiganii care-i sunt ocină și cei pe care i-a cumpărat" Staico mare logofăt, dar și „cei pe care i-a dat *de zestre* răposatul Vlad voievod fiicei sale, sora răposatului Radul voievod, jupanița lui Staico fost mare logofăt [...] și țiganii care-i sunt de închinare din zilele răposatului Radul voievod".

În hrisov se afirmă că zestrea Caplei (I) a constat din țigani și nu este consemnat niciun sat dat ei de Vlad Călugărul. Țiganii de ocină și cei cumpărați de Staico erau boierești, iar „cei pe care i-a dat de zestre Vlad voievod fiicei sale" au fost țigani domnești. Vlad Călugărul, de a stăpânit peste sălașe de țigani, a trebuit să se lepede de avere când s-a călugărit Pahomie. Când a ajuns domn și când lor li s-au alăturat și „cei din zilele lui Radul voievod", apoi, într-un final, toți țiganii dați Caplei au fost domnești. Vlad Călugărul, până când a ajuns domn, a stat pe la margine de țară, printre străini. A stat și prin Țara Moldovei, dar fără mari averi, fără țigani și, oricum, la cheremul voinței altora. El a putut să o înzestreze pe Caplea (I) fie înainte de a se călugări, fie ca domn, mai puțin ca pretendent. Este greu de crezut că un om care nutrea aspirații la domnie și își boteza copiii cu nume domnești, devenit călugăr de nevoie (după vremuri a renunțat), a acceptat ca fiică-sa, înainte de anul 1461, să se căsătorească cu un oarecare diac Staico. Caplea (I) nu a primit de la mama ei, Rada, nici sate, nici țigani. Rada ținuse *de zestre* satul Stoiceani, dar nu l-a lăsat singurei fiice ce o avea, cum se mai obișnuia, ci l-a păstrat pentru sine și satul a ajuns în posesia m-rii Govora[135]. Rămâne că Vlad Călugărul a înzestrat-o pe fiică-sa ca domn, într-o vreme la care avea acces la resurse și pe când „valoarea" Caplei (I) crescuse exorbitant în menajeria vanităților din Valahia de atunci. Ea era acum „o partidă", fiică de domn, nu de pretendent, și putea fi soția unui boier cu rangul de mare logofăt. Actul de la 20 iunie <1579>, amintind țiganii dați de zestre Caplei (I), este bun indiciu că zestrea i s-a ales fără contribuția mamei și pe când tatăl ei era domn.

Caplea (I) era la începutul domniei lui Vlad Călugărul o femeie tânără. Numai în baza acestei premise majore se explică anumite lucruri, altfel mai greu sau deloc. Staico și Caplea (I) aveau „feciori" în ianuarie 1489 și fiii Pârvul, Barbul și Jitiian erau fără dregătorii în anii 1492-1493, fiindcă erau încă „nevârstnici". Consimțământul la căsătoria unei fecioare cu Pârvul mare comis s-a dat, între altele, deoarece era și el un om foarte tânăr, cam de aceeași vârstă cu mireasa, avea cca 18 ani și nu 45. Ca june se cuvenea să ceară prin alții o soție din afara țării. În 1505, trecută de 40 de ani, văduva Caplea (I) era o femeie sănătoasă și cu dorința de a-și întemeia o căsnicie nouă. Staico mare logofăt a suferit spre sfârșitul vieții de „boala de picioare"[136], boală de nutriție, rezultată

[135] *DRH*, B, vol. I, nr. 268, p. 433-437 (1 august 1496).

[136] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, doc. CCXLVI, p. 301-302: „[...] am auzit acolo la domnia voastră de un om meșter, ce se pricepe la boala de picioare; de aceea mă rog și

din consumul excesiv de carne, pește, alcool etc. Din acest motiv, este posibil ca ultimii ei ani cu jupan Staico să nu fi fost dintre cei mai împliniți. Sau poate că dragostea dintâi, de a fost cumva, plecase mai de demult, cum se mai întâmplă, și în inima ei venise acum o alta nouă. Ea doar pe Bogdan și l-a dorit de soț, pe nimeni altul și cu orice preț. Născută după anul 1484, fiica Stana (I) s-a măritat în domnia lui Radul cel Mare și de aceea i-a ales jupan Staico zestrea în fața domnului. Căsătoria fiicei Preia cu Neagoe al lui Draghici a avut loc cu ani buni înainte de 27 mai 1510, tot în domnia lui Radul cel Mare. Legătura lor poate fi privită ca un aranjament, o căsătorie pusă la cale înainte de 1497 de părinții lor, jupanii Staico și Draghici. Iar Caplea (II) trebuie să fi fost o fiică născută mai la urmă, în ultimul deceniu al veacului al XV-lea, pentru a putea naște pe Stana (II) în anii 1533-1534.

Este adevărat că unele dintre afirmațiile de mai sus se întemeiază mai mult pe indicii decât pe dovezi clare și am convingerea că tabloul nou ivit acum va mai fi și el bine retușat. Dar pot afirma că nu am găsit dovezi care să se ridice hotărâtor împotriva celor zise mai sus: că Staico și Caplea (I) s-au căsătorit la începutul domniei lui Vlad Călugărul; că fetele lor au fost nubile abia în timpul domniei lui Radul cel Mare; că, în anul 1505, Caplea (I) era o femeie de dorit pentru un boier ambițios și de aceeași vârstă cu dânsa. Astfel arătate, faptele se leagă și se susțin fără mari disonanțe, se îmbină într-o imagine plauzibilă și mai consistentă decât cea prezentată până acum în istoriografie. În situația documentară actuală, în acest fel mi se arată și înțeleg „mărturiile izvoarelor".

„Întinerirea" lui Vlad Călugărul

Constatarea că jupanița Caplea (I) s-a născut nu pe la anul 1440, ci pe la sfârșitul domniei lui Vlad Țepeș ori mai târziu, întinerește subit, cam cu o generație, toate persoanele ce țin direct de ea și de Vlad Călugărul. Este normal și era de presupus că Vlad Călugărul s-a născut în țară, în vremea primei domnii a lui Vlad Dracul. Domnia a luat-o la cca 40 de ani. El moare la 55-58 de ani și a fost înmormântat în biserica m-rii Glavacioc[137]. „Vlad a fost din tinerețe călugăr, după aceea și preot și egumen în mănăstire. După aceea s-a răspopit și s-a ridicat la domnie și s-a însurat, a luat pe soția voievodului care a fost."[138] Pahomie/Vlad nu poate fi călugărul pretendent la tronul lui Vlad Țepeș în 1457,

---

cer [...], să mi-l trimeteți cu acest om al meu Nanciul, ca să mi-l aducă". În *Ub Siebenbürgen,* vol. VII, nr. 4495, p. 321, editorii au datat „(nach 1482 Juli 13 – nach 1500)", adică „după 1482 iulie 13 – după 1500", ceea ce este un mod inadecvat de a stabili data unui act.

[137] Vezi S. Cristocea, R. Maschio, M. Păduraru, *Cercetări arheologice în biserica mănăstirii Glavacioc, județul Argeș (campania 2005)*, în „Argesis. Studii și comunicări", seria Istorie, tomul XIV, 2005, p. 231-241 (pentru „piiatra pre Vlad vodă [...] pusă la leatu 7212"/1704, vezi p. 238-239); *Cronica cercetărilor arheologice din România – campania 2005*, Constanța, 2006, p. 169, nr. 84. Vezi și nota lui Virg. Drăghiceanu de la 11 martie 1930 publicată de I. Mușețeanu, *Mânăstirea Glavacioc. Monografie istorică*, București, 1933, Anexa XVIII, p. 84.

[138] *Viața lui Vlad Țepeș. Povestire despre Dracula voievod*, în *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de Ion Bogdan*, ed. revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 213-214. În ceea ce privește paternitatea scrierii, vezi I. S. Luria, *În legătură cu originea subiectului povestirilor din secolul al XV-lea despre Dracula (Vlad Țepeș)*, în *Rsl*, vol. X, 1964, p. 5-18, și Al. Mareș, *Povestirea despre Dracula-Voievod, creație a literaturii slavo-române?*, în *LR*, anul 63, 2014, nr. 4, p. 521-532, cu bibliografia temei. Căsătoria lui Vlad Călugărul cu doamna Maria este ultima informație așternută în povestire. Basarab cel Tânăr este ucis cel mai devreme în noiembrie 1482; vezi D. Mirea, *La început de domnie. Vlad Călugărul în anii 1481-1482*, în *AȘUI*, s.n., Istorie, tomul LXX, 2024, p. 169-170. Rămasă văduvă, doamna Maria a ținut doliu cel puțin șase luni, mai degrabă un an împlinit. Căsătoria lor a putut avea loc începând cu iarna 1483-1484. La întoarcerea în țara sa, autorul povestirilor, „Feodor Kurițân, atestat la curtea regelui Matei Corvin în anii 1482-1483", trece „prin Moldova în anii 1483-1484". Știrea căsătoriei o putuse afla aici la puțin timp după împlinirea ei. Concluzia lui Al. Mareș, *Povestirea despre Dracula-Voievod...*, p. 531-532, că „această scriere

an în care nu cred că ajunsese la vârsta călugăriei, fără a mai vorbi de egumenie și de faptul că părăsise viața monahală, pentru a fi numit de către contemporani „călugăr". Nu a fost unul dintre cei mai longevivi pretendenți (1457-1481) din istoria Țării Rumânești, care ar fi încercat activ timp de 25 de ani să ia domnia. Ce sprijin mai putea primi apoi, dacă fusese susținut în mai multe rânduri, se mizase pe el și nu reușise nimic? Posibil să o fi luat de soție pe Rada sub ochii lui Vlad Țepeș. Astfel și prin Gherghina mare comis, Vlad Țepeș îl ținea sub control. Căsnicia cu Rada a durat câțiva ani buni, din moment ce în ea s-au născut (cel puțin) patru copii. Ei vor fi fost crescuți de jupanița Rada în familia fratelui Gherghina, alături de copiii acestuia, deoarece Vlad a fost nevoit să treacă în monahie. Relațiile dintre jupan Gherghina și nepotul Radul cel Mare au fost foarte bune. Domnul îl ridică mare pârcălab[139] și îl numește „cinstitul vlastelin și unchi" (după mamă)[140]. Relațiile dintre Gherghina și Vlad Călugărul pot fi considerate bune[141], dar ele nu au fost libere de momente tensionate, dat fiind faptul că s-a despărțit de Rada (în monahie și-a zis Samonida[142]).

Vlad Călugărul „s-a răspopit" mai târziu, abia după moartea fraților săi vitregi, Radul cel Frumos († 1475?) și Vlad Țepeș († decembrie 1476 – ianuarie 1477). El nu poate fi pretendentul din Făgăraș amintit în scrisoarea către brașoveni de la 9 august 1477[143]. Aspiră la domnie după 3 aprilie 1478[144], dată la care jupan Gherghina este atestat în sfatul lui Basarab cel Tânăr. La fel ca în vremea domniei lui Vlad Țepeș, Vlad Călugărul nu putea fi pretendent la tron pe când jupan Gherghina era încă boier în sfat. Niciun domn nu ar fi acceptat la curte un boier care avea strânse legături de rudenie cu un pretendent la tron. Basarab cel Tânăr, cameleonul diplomației valahe în secolul al XV-lea, șiret și fără scrupule, nici atât. Gherghina dispare din sfatul domnesc după 3 aprilie și înainte de 3 iunie 1478[145]. Poziționarea lui Vlad Călugărul ca pretendent a fost posibilă începând cu vara anului 1478 și înainte de 27 aprilie 1481[146]. I-a venit rândul după moartea fraților săi și după cea a principalului pretendent al vremii, fostul domn Basarab Laiotă, în toamna anului 1480. Atunci i-a încălzit soarele obrazul și i-a surâs soarta.

Din viața lui jupan Bogdan

Un aspect demn de cercetat este originea lui jupan Bogdan. El a fost căsătorit întâi cu o jupaniță rămasă/lăsată în Țara Moldovei[147]. În opinia lui N. Stoicescu, Bogdan mare

---

aparține literaturii medievale ruse", stă în rezonanță cu informațiile care circulau în regiune, aflate de autor înainte de Postul Mare al anului 1484.

[139] *DRH*, B, vol. III, nr. 141, p. 218-224 (29 decembrie 1532).

[140] I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești...*, vol. I, nr. CXCIV, p. 232-233.

[141] Domnul face danii m-rii Nucet, ctitoria lui jupan Gherghina (vezi *DRH*, B, vol. II, nr. 143, p. 281-283, 23 ianuarie 1516), iar Hrusana, fiica lui jupan Gherghina, este soția lui Danciul Gogoșe, dregător de sfat al lui Vlad vv. Călugărul în întreaga domnie.

[142] *DRH*, B, vol. II, nr. 163, p. 310-319 (30 octombrie 1517); vezi *supra*, nota 138, documentul dat la 1 august 1496.

[143] E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. XV/partea I, nr. CLXXIII, p. 98; *Ub Siebenbürgen*, vol. VII, nr. 4201, p. 147-148.

[144] *DRH*, B, vol. I, nr. 158, p. 261.

[145] *Ibidem*, nr. 160, p. 262-265.

[146] Vezi *Ub Siebenbürgen*, vol. VII, nr. 4411, p. 272.

[147] Din *VSN*, p. 87, aflăm că Radul cel Mare „a dat pe soru-sa după un om de mare vază fiind *din Moldova* care [...] a fugit în Țara-Românească, pentru ca să scape de autoritatea domnească, având și femeie nelegiuitul. Și a trimes scrisori din Moldova femeia, plângându-se și arătând că avea copii cu el. Toate acestea însă le știa de mai înainte și domnul [...], nu le-a băgat în seamă și a cununat în fărădelege pe însăși soru-sa cu nelegiuitul acela de *Moldovean*"; sublinierile îmi aparțin.

logofăt ar fi fost la origine moldovean, „probabil din familia lui Bogdan vodă”[148]. Una dintre peceţile atârnate pentru validarea „convenţiei” cu sibienii de la 3 decembrie 1507 reprezintă „un cap de bou”[149]. S-a presupus, în favoarea ipotezei că era moldovean, că aceasta ar fi pecetea sa. Bogdan își întemeiase o familie în Țara Moldovei, fapt ce implică trei posibilități: era originar de acolo, se stabilise acolo de bună voie sau se refugiase de o bucată de vreme prin acele părți. Dintre copii este cunoscut „Danciul al lui Bogdan”[150], zis și „Danciul din Popești”[151]. El este atestat documentar abia după domnia lui Neagoe Basarab și este posibil să fi venit cu „pribegii ce au fost în domnia lui Neagoe vodă, pribegiți în Moldova, auzind poftita de dânșii, de moartea lui Neagoe vodă, au venit în țară și înpreună cu buzăenii au rădicat alt domn”[152]. Danciul al lui Bogdan cumpără țigani de la Bade/Badica comis (cel ajuns domn)[153], se alătură lui Radul de la Afumați și ajunge boier de sfat în anii 1526-1527. Toate acestea ni-l arată ca parte integrantă din elita boierimii valahe. Un nepot al său, Danciul (II) din Popești, este atestat stăpân și în „satul numit Dralea” (județul Ilfov)[154], care i-a fost „de dedină”[155], situat mai jos de Popești, și peste o parte din Întorsura[156] (din județul Ilfov[157] sau Ialomița[158]). Notabil, boierii din acest neam se întorc mereu în Țara Rumânească, iar moșiile lor sunt la sud și la est de București.

Pe de altă parte, este cunoscut faptul că urmașii lui jupan Bogdan țineau ocini și vii și în Dealul Verneștilor[159]. Dar face aceasta din Bogdan un buzoian? Și care este dovada că a fost „conducătorul” acelor boieri? Trebuie să fi fost un unicat, pentru că nu am mai aflat un altul în acest rol, nici înaintea lui, nici după el. Vlad Vintilă, „el însuși din Țara Buzăului”, nu apreciază deosebit slujba lui Danciul al lui Bogdan ca fiu de fost

---

[148] N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 33.

[149] M. Sturdza-Săucești, N. Nistor, *Sigiliile boierilor din sfatul lui Radu cel Mare de la Convenția cu Sibiul din 1507*, în *RA*, anul X, 1967, nr. 1, p. 86. După cum se vede, numărul boierilor semnatari este 18 și nu 16, precum au constatat autorii; prin urmare, identificările lor pot fi primite doar în parte.

[150] Numit astfel la 19 iunie 1526; vezi A. Busuioceanu, *Documente medievale românești în SUA*, în *SRdI*, tomul 41, 1989, nr. 10, p. 1009-1011. El nu trebuie confundat cu Danciul mare postelnic (II) din sfatul anilor 1520-1521, cum a făcut N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători...*, p. 50. Identificarea greșită am folosit-o și eu; vezi D. Mirea, *Theodosie voievod, Dragomir Călugărul și un document îndoielnic...*, Anexa II, p. 179; la fel, I. Cîrstina, *Neamuri boierești...*, p. 95.

[151] Pentru Popeștii de la marginea Bucureștilor, sat situat după vremuri în județul Ilfov ori Călărași; vezi *DTRM*, vol. 5 (N–P), 2013, p. 358.

[152] *Istoriile Domnilor Țării Rumânești de Radu Popescu Vornicul*, introducere și ediție critică întocmite de C. Grecescu, București, 1963, p. 37-38. Or fi fost de la Sărata și împrejurimi, pe unde țineа ocini doamna Maria, mama lui Vlad cel Tânăr, cel ucis de neamurile lui Neagoe.

[153] *DRH*, B, vol. IV, nr. 144, p. 177-181 (15 iunie 1543).

[154] Satul avea hotar cu Vărăștii de azi; vezi *DIR*, B, veacul XVII, vol. I (1601-1610), comitetul de redacție I. Ionașcu *et al*., București, 1951, nr. 289, p. 316-322 (29 mai 1608); *DRH*, B, vol. XLI (1656), întocmit de V. Barbu, Gh. Lazăr (coord.) *et al*., București, 2021, nr. 275, p. 331 (24 iunie 1656).

[155] *Documente românești din arhiva mănăstirii Simonopetra de la Muntele Athos*, editori P. Zahariuc, în colaborare cu Fl. Marinescu, D. Năstase, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, doc. 103, p. 130 (3 iunie 1594), doc. 131, p. 150-151 (18 august 1609), doc. 187, p. 205-208 (18 mai 1626), doc. 198, p. 216-218 (10 iunie 1629) și doc. 220, p. 237-238 (5 februarie 1635); C. Pavlikianov, *Acta Graeca Simonopetrae (1516-1821)*, Sofia, 2022, p. 266-273 (orig. slav, dat la 28 august 7107; trad. în *DRH*, B, vol. XI, nr. 339, p. 476-483); *DRH*, B, vol. XXI (1626-1627), întocmit de D. Mioc, București, 1965, nr. 38, p. 58-66 (26 martie 1626).

[156] *Documente românești din arhiva mănăstirii Simonopetra...*, doc. 56, p. 95 (22 decembrie 1575). Satul Întorsura avea hotar cu satul Bărăganul din județul Ialomița și trebuie deosebit de satul Întorsura (Torsura) din județul Dolj.

[157] *DRH*, B, vol. XLI, p. 584.

[158] *DRH*, B, vol. XL (1655), întocmit de O. Rizescu, M.-D. Ciucă *et al*., București, 2013, p. 353.

[159] *DRH*, B, vol. V, nr. 80, p. 86-87 (7 decembrie 1556) și nr. 109, p. 123-124 (9 noiembrie 1557); *DRH*, B, vol. VII, nr. 246, p. 338-339 (29 august 1575).

„conducător” local și îl cooptează doar sporadic în sfat. Și fără a arăta multă bunăvoință, cred că boierilor buzoieni le putem atesta în abordarea unui „conflict politic” mai multă inteligență și instinct, decât „strecurarea” pe lângă domn a unui om al lor care își lasă nevasta în Țara Moldovei cu scopul de a ajunge dregător și de a se căsători peste ani cu o soră a domnului. Implicarea buzoienilor în evenimentele din 1521-1522, arătată în cronică, putea veni și prin neamurile doamnei Maria, mama celui ucis în 1512, ea fiind atestată cu un frate cu ocini în Sărata/Buzău. Radul cel Mare putea „consolida legăturile” cu buzoienii prin doamna Maria, mamă vitregă, ori direct, fără a avea nevoie de Caplea (I) și Bogdan și fără a se certa cu chir Nifon (II). El avea la dispoziție multe alte pârghii de „a cointeresa” boierimea de acolo. Interesul văduvei Caplea (I) a constat înainte de toate în „consolidarea legăturilor” personale cu Bogdan și în măritatul fetelor. Desigur, ea va mai fi avut și alte interese, dar despre acestea nu a lăsat vreo mărturie în scris sau în faptă; sau, de a lăsat, s-a pierdut.

Bogdan este atestat ca dregător în sfatul domnesc în anii 1502-1508 și 1510-1512. Din *VSN* aflăm un motiv al conflictului său cu Craioveștii, unul care nu stă în legătură cu Buzăul. În timpul domniei lui Vlad cel Tânăr, el „grăia minciuni către domn pentru tînărul Neagoe”, căci „era mare boier la cumnatu-său Vladul vodă și aţîţă pre domn cu mînie asupra Craioveștilor, zicînd că Neagoe iaste fecior de domn și-l vor scoate den domnie”[160]. Aspirația Pârvuleștilor de a pune mâna pe domnie tocmai prin Neagoe Basarab, fiul conceput în vremea absenței de la curte a mamei domnului acum în scaun, este motiv arhisuficient pentru un conflict. Situația are, după uciderea lui Mihnea cel Rău la Sibiu, toate ingredientele bune și demne pentru o nouă tragedie valahă. În lipsa unui cronicar local mai obiectiv, evenimentele ne sunt cunoscute așa cum au fost descrise în *VSN*. Bogdan a văzut aici clar, nu grăia deloc „minciuni”, cum eronat afirmă autorul *VSN*. Bănuiala că Neagoe avea gânduri de a se ridica domn s-a adeverit. În ianuarie 1512, după uciderea lui Vlad cel Tânăr, „Bogdan cel afurisit” a încercat să se salveze. Acuzat că a luat din „avuțiile cele domnești” și „fugind de Neagoe vodă ca de leu, dede în Dunăre și scăpă de corcodel, iar de șarpe fu apucat și trimis la Neagoe vodă [...] și nu vru să spue nimic [...], pentru care lucru multe munci au luat pînă ce ș-au dat și sufletul”. Fără o mustrare creștinească la adresa celor care își ucid semenii și calcă porunca, evlaviosul autor al *VSN* ne prezintă drept și legitim acest sfârșit de viață. Arătat ca om „cu urmăritori multipli”[161], sfârșindu-i-se viața în torturi și în dureri, Bogdan a fost înmormântat creștinește, cu toate că „trupul lui nici fierăle, nici păsările, nici pământul nu l-au putut mînca”[162].

Pot fi aduse argumente care pledează pentru *ipoteza* că Bogdan era la origine boier al țării. Acestea sunt legate de cariera și moșia sa. Primul argument este unul folosit mai rar și constă în faptul că Bogdan a ținut dregătoria de mare vornic. Boierimea valahă a absorbit în toată vremea exponenți ai elitelor ortodoxe de la sud de Dunăre. Cu atât mai mult puteau boierii țării avea legături în Ardeal și prin Țara Moldovei. Ascensiunea străinilor în dregătorii se face simțită mai întâi acolo unde abilitățile și competențele lor nu erau legate de cunoștințe cu un puternic caracter local. Trec voit peste marea complexitate a subiectului pentru a ghida atenția asupra unei constante, a faptului că în primele două veacuri și mai bine de atestare a dregătoriei de mare vornic titulari au fost numiți

[160] *Istoriile Domnilor Țării Rumânești...*, p. 21 și p. 29.

[161] C. Velculescu, *Pilda inorogului sau pilda omului cu urmăritori multipli în manuscrise românești*, în „Apulum. Series Historia et Patrimonium”, vol. LI, 2014, p. 263-307 (vezi Anexe, p. 288).

[162] *Istoria Țării Rumânești de când au descălecat pravoslavnicii creștini...*, p. 24.

boieri ai țării. Ei rânduiau curtea domnească, țineau legea și împărțeau dreptatea. Cutuma și procedura juridică nu le erau bine cunoscute străinilor. De aici venea preferința domnilor pentru autohtoni (valahi sau nu) și reticența lor de a numi în această dregătorie oameni străini de țară. Ce autoritate ar fi avut printre boieri, în vecini și în lume un mare vornic care nu cunoștea legea, obiceiul și treburile țării, nu păzea interesele și înțelegerile ei? Nici domnii puși de sultan în scaun dintre fiii domnilor Țării Moldovei nu au ridicat în dregătoria de mare vornic boieri străini de țară. Vlad cel Tânăr ar fi fost excepția și l-ar fi înlocuit în dregătorie pe neaoșul Danciul Gogoșe cu „moldoveanul" Bogdan.

Al doilea argument este acela că jupan Bogdan ținea satul Popești. Vlad cel Tânăr dă la 19 și 22 aprilie 1511, în Sâmbăta Mare și după Sf. Paști, din Popești, acte în care jupan Bogdan mare vornic este atestat martor. Bogdan mai cumpărase ca dregător sate prin țară[163], dar acestea sunt date la mănăstiri[164], în timp ce satul Popești nu este atestat printre cele cumpărate și rămâne neamului „de odihnă" peste generații. Fiul său, Danciul al lui Bogdan, și urmașii săi sunt atestați mereu ca boieri „din Popești" sau „de la Popești". După 18 septembrie și înainte de 8 octombrie 1532, domnul de atunci, Vlad, s-a înecat în Dâmbovița. Accidentul tragic s-a petrecut pe când domnul se afla „la Popești, den jos de București". Relația de loialitate a lui jupan Bogdan față de Vlad cel Tânăr, vizibilă în anii 1510-1512, o întâlnim perpetuată și la fiii lor, la Danciul al lui Bogdan față de Vlad Înecatul, două decenii mai târziu. Și satul Popești de lângă București apare în contextul acestei loialități.

Datarea documentului de la 12 iunie 7011

Iancu Bidian publică în anul 1978 un document „scris în cetatea de scaun Târgoviște, luna iunie 12, în anul 7011", prin care Radul cel Mare dă poruncă „boierului domniei mele jupan Nan și cu fiicele lui [...] ca să le fie în Ludeasca din Urlați[165] a treia parte și jiliștea din *Sărata* a treia parte"[166]. I. Bidian a datat actul, după văleat, din anul 1503. Anul real nu poate fi 1503. Ca martori sunt atestați acum jupan Bogdan logofăt și Pârvul comis. Până la <20> ianuarie 1505, mare logofăt este jupan Staico, dată până la care Bogdan, timp de aproape trei ani, este atestat ca mare spătar. Pârvul ajunge mare comis după 31 iulie 1503 (vezi Anexa). Actul de față a fost dat după anul 1504 și încă ulterior zilei de <20> ianuarie 1505. Datarea posibilă este, după sfatul domnesc, 12 iunie <1505-1507>. După loc, actul este databil mai degrabă din anii <1506-1507>. La 9 iunie 1507, Radul cel Mare se afla încă în Târgoviște[167], apoi pleacă la Poartă, de unde se întoarce „sănătos" înainte de 3 august 1507[168].

---

[163] *DRH*, B, vol. II, nr. 83, p. 175-178 (22 martie 1511) și nr. 86, p. 181 (1 iulie 1511).

[164] *DRH*, B, vol. XXII, nr. 63, p. 338-339 (3 mai 1628); *DRH*, B, vol. XXVI, întocmit de V. Barbu, Gh. Lazăr, F.-M. Constantin, C. Vintilă, L. Cotovanu, M. Bălan, M.-D. Ciucă, București, 2022, nr. 5, p. 5-8 (8 ianuarie 1637).

[165] Sat (azi oraș) situat la est de Ploiești; vezi *DTRM*, vol. 7 (U–Z), 2023, p. 45, cu prima atestare din anul 1515.

[166] Vezi *supra*, nota 12, iar pentru martori, vezi Anexa, tabelele 2 și 3.

[167] *DRH*, B, vol. II, nr. 52, p. 111-112.

[168] *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt...*, I. Band, p. 469: „de Turcia sanus reverteretur". Sănătatea precară a lui Radul cel Mare era bine-cunoscută și mobilitatea sa a fost redusă spre sfârșitul vieții. Avem știrea că el s-a deplasat ani buni cu trăsura și nu călare. Deplasarea din vara și toamna anului 1507 (conflictul cu moldovenii) ne arată că domnul avea încă o condiție fizică acceptabilă. Nu se poate vorbi de „une longue agonie", cum a presupus R. Șt. Vergatti, *Radu le Grand...*, p. 35, ci de o boală cronică care i-a afectat mobilitatea și a exacerbat în ultimele luni de viață. Afirmația că un domn al Țării Rumânești ar fi mers la Sibiu pentru plăceri și desfătări și că s-ar fi infectat în bordel este absurdă. Ca un domn ce era, cu resurse și

Documentele de la 26 martie 7013/1505

Prin „mutarea" actului dat la 12 iunie 7011/1503 în anii <1505-1507>, Staico este atestat pentru ultima oară ca mare logofăt la 26 martie 1505, iar Bogdan pentru întâia oară ca mare logofăt tot la 26 martie 1505. Situația documentară s-a schimbat în așa mod, încât ziua de 26 martie 1505 ni se înfățișează acum în toată importanța ei, ca zi limită – de sfârșit și de început – a prezenței celor doi boieri în dregătoria de mare logofăt. Jupan Staico a fost și este până în această zi mare logofăt, tot în această zi și de acum înainte mare logofăt este jupan Bogdan. Acestea sunt singurele acte din Țara Românească (cunoscute mie azi) cu o alternanță din aceeași zi pentru dregătoria de mare logofăt. Nici în celelalte dregătorii, excepție face cea de mare postelnic, nu apar alternanțe din aceeași zi, nici măcar în anii 1578-1594, ani de decădere politică a țării, în care aflăm în sfatul domnesc doi vistieri, comiși, stolnici ori spătari. „Inflația" în funcții, „hidrocefalia" în administrație este, ca mai în toate timpurile, un indiciu că dregătoriile erau o favoare ori se vindeau/cumpărau, erau privite ca un acces negociabil la resurse și împărțite cu scopuri străine de bunul mers al lucrurilor, de ceea ce era a se „drege".

Și în cazul documentelor de la 26 martie 7013/1505 (miercuri, în Săptămâna Luminată) presupunerea ce stă la baza (re)datării lor este una mai generală, aceea că ziua și luna au fost bine scrise. Bănuiala este că văleatul nu a fost bine scris, el fiind cel care ridică mai adesea probleme. Așadar, ar trebui mai degrabă schimbat anul. Variantele de datare conforme cu componența sfatului domnesc sunt: 1) documentul de la 26 martie, care îl atestă pe Staico ca mare logofăt, este din anul anterior, <1504>, iar cel cu Bogdan este din anul 1505, cu data scrisă corect; 2) cel cu Staico mare logofăt este din anul 1505, iar cel ce-l atestă ca mare logofăt pe Bogdan este din anii următori, <1506-1507>; 3) ambele au văleatul pus greșit și sunt din ani diferiți, <1504> și <1506-1507>, variantă ce presupune două greșeli la scriere și este cea mai puțin probabilă; 4) ambele sunt din anul 1505, cum au fost editate, iar schimbarea în dregătorie s-a făcut chiar în acea zi. Am avea aici o situație de excepție și opinia editorilor, că actele pot fi datate după văleatul scris, trebuie luată pe mai departe în considerare.

Pe cât de simple sunt alternativele, pe atât de dificil este de a veni cu un răspuns cert pentru una dintre ele. Un ajutor în rezolvarea parțială a situației documentare vine de la porunca pentru satul Topești al m-rii Tismana[169], act dat o zi mai târziu, la 27 martie 7013/1505. El nu are sfat domnesc, dar prin legătura dintre acest act și cel dat cu o zi înainte, tot pentru m-rea Tismana, se poate exclude o datare din anii următori a documentului cu jupan Bogdan mare logofăt. Data este dublu ancorată în anul 1505, întâi prin văleatul propriu, dar și prin cel al actului din ziua următoare. Plauzibilă este și prezența călugărilor la curte de Sf. Paști. Astfel, variantele de datare 2) și 3) sunt improbabile, iar în discuție rămân variantele 1) și 4): sau actul cu Staico mare logofăt este de la 26 martie <1504>, sau ambele sunt date din aceeași zi, de la 26 martie 1505. Înclin a „muta" actul de la 26 martie în care ca mare logofăt apare Staico în anul <1504>.

---

ajuns în vârful ierarhiei sociale, Radul cel Mare avea acces la pieţele de sclavi de la sud de Dunăre şi putea dispune de femei roabe după gustul său, la curtea sa. Relaţiile cu femeile libere şi cu fiicele de boieri rămâneau, prin implicaţii şi consecinţe, mai complicate. Domnul a fost chemat şi primit la Poartă în anul 1507, ceea ce nu s-ar mai fi întâmplat în cazul îmbolnăvirii de sifilis. Nouă sau acum realimentată cu cazuri din „Lumea Nouă", virulenţa şi infecţiozitatea bolii erau puţin cunoscute în mersul lor în timp. Ea evoluează în stadii distincte care devin vizibile şi chiar evidente. O minimă precauţie s-ar fi impus şi accesul său la „Poartă" sau aiurea ar fi fost restricţionat.

[169] *DRH*, B, vol. II, nr. 33, p. 76-77.

În acest caz, ultima sa atestare în dregătorie ar fi cea de la <20> ianuarie 1505. După decesul soțului, jupanița Caplea (I) a ținut doliu, cu întristare și pomeni, și a așteptat o vreme cu nunta, măcar anul împlinit. Căsătoria ei cu jupan Bogdan a avut însă loc mai devreme de un an de la moartea soțului. Ea a fost posibilă și s-a făcut înainte de lăsatul secului de carne în anul următor (16 februarie 1506), căci, reconstituind itinerarul lui Nifon (II) din ultimii săi ani de viață, el a părăsit țara cel mai târziu în iarna 1505-1506. În cazul unei căsătorii în toamna anului, înainte de începutul postului Nașterii Domnului (14 noiembrie 1505), după un doliu de șase luni și mai bine, ar fi fost timp suficient pentru pregătirile de nuntă – de va mai fi fost una în anul în care i-a murit bărbatul. Căsătoria fiind încheiată, Nifon (II) a avut apoi la dispoziție timpul necesar pentru a cere în mod deschis desfacerea ei, de a spune și a face ce nu putea lăsa.

Pe lângă data lor identică, 26 martie 7013/1505, actele mai au un aspect comun: lipsa dintre martori a marelui spătar. Tăcerea asupra lui lipsește analiza de o informație de o importanță crucială și poate fi interpretată ca un indiciu care pledează pentru datarea actelor *din aceeași zi*. Ele oglindesc evenimente întâmplate în acea zi, diecii le-au cunoscut, au ținut cont de schimbările în dregătorii și evită să-l mai scrie printre martori pe marele spătar. Astfel, discuția rămâne pe mai departe deschisă. Am optat în Anexă, fără vreo părtinire, pentru varianta 1), datarea de la 26 martie <1504> a actului în care apare Staico mare logofăt.

Rezolvarea problemei datărilor de la 26 martie 7013 necesită dovezi mai consistente, în măsură să încline balanța către una dintre cele două posibilități rămase. Soluția cu varianta 4), datarea actelor din aceeași zi, ar fi echivalentă cu faptul că problema constatată inițial nu există în acest caz, ceea ce este interesant din perspectiva sensului și a finalității unei atare abordări. Parcurgerea acestui drum, chiar de se va dovedi a fi o buclă de la A și tot până la A, nu a fost de prisos, ci a scos în evidență faptul că în locul unor „adevăruri" longevive, dovedite șubrede și răsfirate, cu greu se adună altele, temeinice și mai bine împletite. În loc, în lipsa lor, în grădina gândurilor vine și se așează incertitudinea. Acum, privind discuția și aspectele rămase de rezolvat, mai bine stau cu ea, decât cu „certitudinile" dinainte.

Întrebare la urmă: când a fost ridicată biserica din Dragomirești (Dâmbovița)?

Biserica din Dragomirești, cu hramul Sf. Nicolae, a fost clasificată drept un „edificiu aparținând la origine secolului al XV-lea, dar radical transformat ulterior"[170]. Stabilirea datei zidirii ei a ridicat unele dificultăți. N. Stoicescu ezitase a o data mai cert[171]. C. N. Apetrei datează biserica „în jurul anilor 1461-1462"[172], luând în considerare văleatul pus în pisania de la 1700, și consideră că odată cu ea a fost ridicată și „locuința boierească". Voica M. Pușcașu datase zidirea la „a. 1511"[173], adică înainte de anul morții jupaniței Caplea (I), ceea ce este o certitudine. În plus, va fi ținut cont și de

[170] T. Sinigalia, *Arhitectura civilă de zid din Țara Românească în secolele XIV-XVIII*, București, 2000, p. 112. În opinia lui Șt. Andreescu, *O biserică din secolul al XV-lea: Dragomirești*..., p. 149, ar fi un „monument din secolul al XV-lea, care, în afara unor transformări parțiale, ușor de identificat, a conservat structura sa inițială".

[171] N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I – *Țara Românească (Muntenia, Oltenia și Dobrogea)*, vol. 1 (A–L), f. l., 1970, p. 289: „de la 1462 (?) sau mai precis de la începutul sec. XVI (?)".

[172] C. N. Apetrei, *Reședințele boierești din Țara Românească și Moldova…*, p. 127.

[173] V. M. Pușcașu, *Actul de ctitorire ca fenomen istoric în Țara Românească și Moldova până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, București, 2001, anexa I, nr. 1724, p. 309.

faptul că N. Stoicescu a dat în *Dicționarul* său anul 1511 ca an al morții lui jupan Staico. Cum am văzut, jupan Staico mare logofăt moare în anul 1505. Așadar, biserica a fost ridicată cel mai târziu la 1504. Fiul Pârvul, căsătorit în august 1504, apare aici pictat copil[174], dovadă că biserica a fost ridicată mai devreme, în secolul al XV-lea. Dacă în pictura originală apăreau și alți copii, nu mai putem ști azi. Biserica a fost zidită în domnia lui Vlad Călugărul, după căsătoria domnului cu Maria și a lui Staico cu Caplea (I), după întocmirea planurilor, cumpărarea celor necesare construcției și după vara tensionată a anului 1484. Rămân pentru zidire anii 1485 și următorii. Terminată va fi fost după nașterea fiului Pârvul și înainte de 8 ianuarie 1489, dată la care Staico și Caplea (I) aveau „feciori". Posibil să fi fost zidită în locul alteia, care avea pisanie de la 6970.

ABOUT THE CHRONOLOGY OF THE DOCUMENTS OF RADUL THE GREAT (YEARS 1501-1508)
(Summary)

Keywords: Bogdan, Caplea, chronology, Patriarch Nephon (II), Radul the Great, Staico, Vlad the Monk, Wallachia.

The study reevaluates the chronology of documents issued by the chancellery of Prince Radul the Great, ruler of Wallachia (1495-1508), for the years 1501-1508, focusing on two documents dated March 26, 7013/1505. They were published 1972 in "Documenta Romaniae Historica" (*DRH*), series B, volume II. In the ruling/princely council of that (very) day attested in its documents the testimony of two Grand Chancellors, Staico and Bogdan. By analyzing the "alternation" of the members of the princely council, the paper seeks to clarify the uncertainties surrounding the dating of the two documents. I briefly compare these findings with the situation in subsequent reigns, such as that of Radul of Afumați for the years 1525-1526 and Vlad the Drowned for 1530-1532, where similar alleged "alternations" of the council members led to corrections in the chronology of the published documents.

The central figures of the research are Grand Chancellor Staico and his wife, Caplea, the sister of Radul the Great and daughter of former ruler Vlad the Monk (1481, 1482-1495). I analyze Staico's political career, his family environment, and patronage activity – the foundation of the church in Dragomirești village. A result of the research is the fact that Caplea and her father, Prince Vlad the Monk, are about a generation (20 years) younger than previously assumed in historiography. After Staico's death, Caplea remarried in the second half of 1505 the new Grand Chancellor Bogdan. Through documentary, genealogical, and prosopographical analysis, I reassess the dating of a total of four documents. Ultimately, the study provides an overview of the members of the princely council (see Annex).

[174] Pentru cei pictați „Ctitori în Biserică", vezi Virg. Drăghiceanu, *Biserica din Dragomirești – Dâmbovița...,* p. 47: „Sultana și Cornescu. În dreapta: Ilinca, Papa Vel Vistiar, fii: Constandin. Staico Log. de Bucov, jupânița ego Caplea, fiu: Pârvu".

ANEXĂ

Sfatul domnesc al Țării Rumânești în timpul domniei lui Radul vv. cel Mare (anii 1501-1508)

Tabelul 1. Anii 1501-1503

	Data doc. / Titlul/ Dregătoria	28 ian. 7009 (nr. 2) **1501**	31 ian. 7009 (1.)	24 mai 7009 (nr. 5)	9 iulie 7009 (nr. 8)	... <1 sept. – 15 dec.> 7010 (nr. 9)	15 dec. 7010 (nr. 11) **1501**	16 ian. 7010 (1.) **1502**	9 martie 7010 (nr. 13)	30 aprilie 7010 (nr. 14) **1502**	31 <iulie> 7011 (doc. I) **1503**
1.	jupan	Barbul (I) Craiovescul									
2.	jupan/ f. m. vornic									← Pârvul (I) Craiovescul	
3.	f. m. vornic			j. Cârstiian (din Stănceşti)							
4.	f. m. vornic			j. Badea (din Cojeşti)							
5.	m. vornic	j. Pârvul (I) Craiovescul →						?	← j. Stroe (Bugheanul, f. m. spătar)		
6.	(m.) logofăt			j. Staico							
7.	vistier			(j.) T(h)eodor/Tudor →						← Calotă	
8.	spătar			Stroe (Bugheanul) →				?	← Bogdan		
9.	comis	(j.) Danciul Gogoşe (fratele Craioveştilor) →									
10.	paharnic	?		← Badea							
11.	stolnic			Dragomir (al lui) Izvoranul							
12.1	(m.) stratornic/ postelnic (I)	Radul (fratele Craioveştilor) →				← Neagoe (vv., viitorul domn)					
12.2	(m.) stratornic/ postelnic (II)			Dragomir (nepotul lui j. Udrişte)							

Mai sunt martori: Datco (jupan/ban) la 16 iunie 1501 şi 9 martie 1502; Manea m. stratornic la 21 iunie 1501.

(*DRH, B*, vol. II; 1. Fl. Marinescu, *Radu cel Mare, Patriarhul Nifon şi Neagoe Basarab*..., p. 53; ambele documente sunt inedite.)

2022

Tabelul 2. Anii 1504-1505

	Data doc. / Titlul/ Dregătoria	26 martie 7013 1505 (nr. 31) **<1504?>**	12 iunie 7012 (nr. 22)	20 iunie 7015 1507 (nr. 53) **<1504>**	20 iunie ... (nr. 25)	13 sept. 70<1>3 (nr. 27)	11 ian. 7013 (nr. 29) **1505**	<20> ian. 7013 (nr. 30)	26 martie 7013 (nr. 32)	2 iunie 7013 (nr. 34)	12 iunie 7011 1503 (1.) **<1505-1507>**	10 dec. 7014 (nr. 40) **1505**
1.	jupani	Barbul (I) şi Pârvul (I) (Craioveşti)										
2.	f. m. vornic	j. Cârstiian (din Stăncești) →										
3.	f. m. vornic	j. Badea (din Cojești)										
4.	m. vornic	j. Stroe (Bugheanul)										
5.	m. logofăt	j. Staico →							← j. Bogdan			
6.	vistier	Calotă										
7.	spătar		Bogdan →							← Danciul (nu Gogoșe)		
8.	comis	←(j.) Pârvul (fiul lui j. Staico m. logofăt)										
9.	paharnic	Badea										
10.	stolnic	Dragomir (al lui) Izvoranul										
11.1	m. postelnic/ stratornic (I)	Neagoe vv.		Radul	Neagoe vv.		Radul (fratele Craioveştilor)			Neagoe (vv., viitorul domn)		
11.2	m. postelnic/ stratornic (II)	Radul	Dragomir		Dragomir → (nepotul lui j. Udrişte)		Neagoe vv.		2020			

Mai sunt martori: Stan al doilea logofăt la 26 martie 1505; Teodor (f. m.) vistier la 9 dec. 1505.

(*DRH, B*, vol. II; 1. I. Bidian, *Două documente slave necunoscute din Ţara Românească din primul sfert al veacului al XVI-lea...*, p. 164-165.)

Tabelul 3. Anii 1506-1508

Data doc. / Titlul/ Dregătoria		21 ian. 7008 <1506> (nr. 41) <**1506-1508**>	12 aprilie 7014 (nr. 42) **1506**	14 mai 7014 (nr. 43)	4 iunie 7014 (nr. 44)	1 iulie 7014 (1.; nr. 46)	16 sept. 7015 (nr. 50) **1506**	3 febr. 7015 (nr. 51) **1507**	9 iunie 7015 (nr. 52)	3 dec. 1507 (2.) **1507**
1.	jupani	Barbul (I) şi Pârvul (I) Craioveşti								
2.	f. m. vornic	j. Badea (din Cojeşti)								
3.	m. vornic	j. Stroe (Bugheanul)								
4.	m. logofăt	j. Bogdan								
5.	vistier		Calotă							
6.	spătar		Danciul (nu Gogoşe)							
7.	comis		Pârvul (fiul lui j. Staico f. m. logofăt)							
8.	paharnic		Badea							
9.	stolnic		Dragomir (al lui) Izvoranul →							
10.1	m. postelnic/ stratornic (I)		Neagoe (vv., viitorul domn)			Radul (fratele Craioveştilor)	Neagoe vv.	Radul (fratele Craioveştilor)	Neagoe vv. →	
10.2	m. postelnic/ stratornic (II)			Dragomir (nepotul lui j. Udrişte)				Neagoe vv.	2021	

(*DRH, B*, vol. II; 1. Şt. D. Grecianu, *Şirul voevozilor cu divane şi note...*, p. 13 şi p. 16-17, doc. scris de Hranite logofăt în Târgovişte; 2. E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor...*, vol. II/partea 2, doc. nr. CCCCXLV, p. 553-555.)

DOI: 10.59277/AIIX.62.04

IOAN-AUREL POP[*]
ALEXANDRU SIMON[**]

UN MEDIC SICILIAN, REGII SĂI ȘI DOMNUL SĂU: DIN RAPORTUL UNUI NUNȚIU PAPAL LA CURTEA REGELUI ROMANILOR

În rest, încă înainte de a se fi decis să trimită ca să ceară un medic Serenissimei, Ștefan se încredințase îngrijirilor unui italian, un anume Branco, sicilian și preot, în care, totuși, deși îi fusese trimis de împăratul Maximilian (sau poate tocmai de aceea), nu se încredea de fapt și o spunea clar și direct „amicilor săi" venețieni, prin gura ambasadorului venit să-l ceară Serenissimei pe medicul care ar fi trebuit să-l înlocuiască [...][1].

Cuvintele acestea ale lui Ramiro Ortiz au fost tipărite în 1916 și 1918, adică în timp de război și de formare a Regatului României întregite[2]. Poate de aceea, uitate în învălmășeala de-atunci, nu au condus la cercetări asupra preotului sicilian, Branco, medicul lui Ștefan al III-lea Mare[3]. Branco, asupra căruia atrăsese deja atenția Nicolae Iorga, în sinteza sa de istorie a românilor în limba italiană (1911)[4], era cunoscut și printr-un izvor selectat de Giovanni Soranzo (în 1884)[5] pentru „colecția națională" de

[*] Academician, Centrul de Studii Transilvane, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca; e-mail: iapop@acad.ro.

[**] Cercetător științific gradul I, Centrul de Studii Transilvane, Academia Română, Filiala Cluj-Napoca; e-mail: alexandru.simon@acad.ro.

[1] Ramiro Ortiz, *Per la storia della cultura italiana in Rumania*, București, 1918[2], p. 35 (*Del resto, anche prima che si decidesse a mandare a chiedere un medico alla Serenissima, Stefano si era affidato alle cure di un italiano, un tal Branco, siciliano e prete, del quale però, malgrado gli fosse stato mandato dall'Imperatore Massimiliano (o magari appunto per questo) non si fidava affatto, e lo diceva chiaro e tondo agli „amici suoi" veneziani, per bocca dell'ambasciatore venuto a chiedere alla Serenissima il medico che avrebbe dovuto sostituirlo* [...]). Prima ediție apăruse în 1916, tot la București și tot în vremuri de război (citatul este, de asemenea, la p. 35).

[2] Doina Condrea-Derer, *Ramiro Ortiz, Nina Façon, Giuseppe Petronio, Rosa del Conte: universitari în România și în Italia*, București, 2018.

[3] Nicolae Vătămanu (în *Voievozi și medici de curte*, București, 1972, capitolul „Medicii lui Ștefan cel Mare", p. 20-50, la p. 30) l-a pomenit pe Branco, legându-l de „chirurgii sicilieni" din anii 1400 Branca și Antonio de Branca (vezi mai jos).

[4] *Breve storia dei rumeni con speciale considerazione delle relazioni con Italia*, Bucarest, 1911, p. 71-73 (*Nel febbraio del 1501 Rinaldo ed Antonio venivano a Venezia per comprar „panni d'oro" e cercar un medico „tra gli amici suoi, li qual", diceva il principe, „sono certo me amano". Stefano aveva consultato fin'ora anche don Branco, un prete siciliano, impiegato qualche volta in missioni, come questa che compi in Moldavia, nel nome del rè dei Romani Massimiliano* […]).

[5] Conform notei așezate sub nr. 42, p. 38, din volumul al VIII-lea al colecției (apărut zece ani mai târziu, în 1894): *Fra i 400 e più Dispacci, da me dilligentemente letti, contenuti nel suddito codice* [Biblioteca

documente Hurmuzaki[6]. În ianuarie 1502, conform raportului transmis Serenissimei de ambasadorul Zaccaria Contarini, un vechi diplomat[7] din reședința tiroleză a Casei de Habsburg, Branco era „om de legătură" între domnul Moldovei – unul dintre „cei doi români" ai vremii (celălalt fiind Radu al IV-lea cel Mare al Țării Românești)[8] – și regele romanilor, Maximilian I de Habsburg, co-rege al Ungariei.

> *De li Valachi*[9] *disse che questi zorni era ritornato un suo orator da Sephano Vayvoda di Moldavia, quale li havea affermato per nome del prefato Vayvoda, che se la Maestà del Re*[10] *fa questa impresa contra el Turco, et se movrà ancora lui in suo subsidio potentissimo. Et ancora mi ho parlato con ditto oratore quale è Siciliano nominato Domino Brancho, et è prete et medego, promette cose molto grande de cadaun de questi do Valachi, dil Transalpino etc.*[11]*. Et de questo Stephano de Moldavia disse insuper che chi potesse adaptar*[12] *o cum pace o cum tregua*[13] *le differentie che sono tra el Duca di Moscovia*[14] *et el Duca di Lituania, qual al presente è fatto Re di Polonia*[15]*, et è suo zenero*[16]*, tutti concoreriano sicuramente a questa impresa*[17]*, et chel Turco certamente non*

Nazionale Marciana, Venezia (BNM), Codices, Codici Italiani (Cod. Ital.), nr. VII-990] *che consta di carte 287. soltanto il seguente contiene notizie relative alla storia della Romania// Venezia nel Novembre 1884// Soranzo.*

[6] Victor Spinei, *The Editing of Historical Sources. The Hurmuzaki Collection of Documents*, București/ Brăila, 2018.

[7] Giuseppe Gullino, *Zaccaria Contarini*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, XXVIII, 1983, *sub voce*.

[8] Ramona Neacșa, *Radu the Great of Wallachia: The Challenges of a Portrait*, în „Transylvanian Review", XX, 2020, suppl. 2 [2021], p. 71-84.

[9] Notăm, și în raport cu cei „doi valahi/români" de mai jos, folosirea pluralului: „de la valahi/români".

[10] Pentru politica răsăriteană a lui Maximilian I de Habsburg, rege și apoi împărat al romanilor, vezi și Manfred Hollegger, *Im Osten nichts Neues? Kernräume der Politik Maximilians I.*, în *Das Wiener Fürstentreffen von 1515. Beiträge zur Geschichte der Habsburgisch-Jagiellonischen Doppelvermählung*, editori Bogusław Dybaś și István Tringli, Budapest, 2019, p. 125-148

[11] Zaccaria Contarini a folosit după *Transalpino* un *etc.*, care ascunde multe, știute fiind ambițiile valahe ale lui Radu al IV-lea cel Mare și implicarea sa în negocierile de pace dintre Republica Sfântului Marcu și Înalta Poartă (Al. Simon, *Valahii și domnii lor în războiul veneto-otoman (1499-1503)*, în *AIIX*, L, 2013, p. 39-52).

[12] Reamintim mesajele „ecumenice", deopotrivă contra „extremiștilor" de rit „latin" și contra celor de rit „grec", trimise de Ștefan al III-lea lui Ivan al III-lea și lui Alexandru Jagiello (Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, nr. 176, p. 410-411, nr. 180, p. 450-451; datarea propusă de Nicolae Iorga, mai-iunie 1502, ar merita reprivită).

[13] Evident, Ștefan miza pe poziția fiicei sale Elena (din căsătoria cu Elena Olelkovici/de Kiev), al cărei fiu, Dimitri, era moștenitorul desemnat (de la 1498) al lui Ivan al III-lea, cu al cărui prim moștenitor, fiul său Ivan Ivanovici, Elena fusese căsătorită. Peste nici trei luni însă, în aprilie 1502, Dimitri și Elena aveau să fie arestați, pierzându-și toate drepturile, așa cum Ștefan se temuse de aproape un an (vezi și Mihai Anatolii Ciobanu, *Soli moscoviți la curtea lui Ștefan vodă: chipuri de oameni și faptele lor*, în „Analele Putnei", XII, 2016, 1, p. 103-146, la p. 129, nota 228).

[14] Pentru raporturile dintre Habsburgi și Ivan al III-lea, marele cneaz al Moscovei, vezi în continuare Gustave Alef, *The Adoption of the Muscovite Two-Headed Eagle: A Discordant View*, în „Speculum", XLI, 1966, 1, p. 1-23.

[15] Alexandru Jagiello, noul rege al Poloniei (1501-1506), anterior mare duce al Lituaniei (1492-1501), este mai bine cunoscut prin relația cu frații săi, decât prin politicile sale (vezi de pildă Natalia Nowakowska, *Church, State and Dynasty in Renaissance Poland: the Career of Cardinal Fryderyk Jagiellon (1468-1503)*, Aldershot, 2007).

[16] Elena, fiica lui Ivan din a doua căsătorie (cu Zoe/Sofia Paleologul), era soția lui Alexandru din 1495 (Giedrė Mickūnaitė, *United in Blood, Divided by Faith: Elena Ivanovna and Aleksander Jagiellończyk*, în *Frictions and Failures. Cultural Encounters in Crisis*, editor Almut Bues, Wiesbaden, 2017, p. 181-200). Mariajul a fost o sursă constantă de probleme.

[17] Observăm că, întrucât după toate probabilitățile, Branco plecase de la curtea lui Ștefan al III-lea de măcar o lună, decesul lui Bartolomeu Drágffy (26 octombrie 1501), revenit drept co-voievod al Transilvaniei, nu pare să-l fi afectat fundamental pe domnul Moldovei, măcar ca discurs diplomatic la curtea lui Maximilian I de Habsburg (Al. Simon, *Regional and Hungarian Designs at the End of Bartholomew Drágffy's Political Career*, în „Banatica", XXIV, 2014, p. 263-288).

basteria resistarli, et che la Maestà del Re era de opinione mandarlo in Polonia et in Moscovia per questo effecto[18]*, insieme cum un nuntio dil Reverendissimo Cardinal Legato di Hungaria*[19]*, il quale per nome del Pontefice*[20] *procurasse ancor lui questo instesso* [...] (Innsbruck, 20 ianuarie 1502)[21].

Branco fusese menționat deja în legătură cu Ștefan și cu Maximilian de nunțiul papal Lionello Chiericati[22] în raportul său trimis, din Brixen (tot în Tirol, azi în Italia, numit în italiană Bressanone)[23], papei Alexandru al VI-lea în octombrie 1497[24]. După Chiericati, Branco era un sicilian[25] și medicul lui Maximilian, dar nu preot, ci magistru, adică absolvent (cu rang înalt) de universitate[26]. În timpul campaniei lui Jan Albert din Moldova[27] și al tratativelor dintre Maximilian și Baiazid al II-lea[28], biografia lui Branco nu era însă cea care conta pentru nunţiu[29].

[18] Maximilian și Ivan aveau o relație specială de peste un deceniu, încă de la sfârșitul domniei aliatului lor comun, Matia Corvin (1488-1490). La începutul anului 1502, lăsând la o parte o posibilă exagerare din partea lui Branco, Maximilian miza probabil pe faptul că noul rege al Poloniei, Alexandru, nu se înțelesese bine cu fratele și predecesorul său, Jan Albert, dușmanul lui Maximilian și al lui Ștefan, mai ales. La moartea lui Jan Albert (17 iunie 1501), apăruse din nou, precum deja la decesul lui Cazimir al IV-lea (1492), ideea ca Vladislav, regele Ungariei și al Boemiei, să fie ales și rege al Poloniei, ceea ce ar fi fost o catastrofă, atât pentru Maximilian, cât și pentru Ștefan, dar și pentru destui nobili polonezi, care se temeau și de secesiunea Lituaniei, dacă Alexandru nu câștiga. Alexandru a devenit totuși rege, fiind încoronat la 12 decembrie 1501.

[19] Pentru legatul pontifical: Antonín Kalous, *Il cardinale Pietro Isvalies, delegato papale, e le nozze di Vladislao Jagellone, re di Boemia e di Ungheria, con Anna di Foix-Candale,* în „Bolletino dell'Istituto Storico Ceco", XII, 2020, p. 131-150.

[20] Acordul papei Alexandru al VI-lea readuce în atenție un proiect cruciat ignorat (I.-A. Pop, Al. Simon, *„Locul creștin" al lui Ștefan cel Mare la trecerea dintre secolele XV și XVI*, în „Crisia", LIV, 2024, p. 95-100).

[21] Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, VIII, *1376-1650* [editor Ioan Slavici?], București, 1894, nr. 41, p. 34 (20 ianuarie 1502). Raportul se păstrează în BNM, Cod. Ital., [nr.] VII-990 (= 9582), f. 126ʳ-128ʳ (citatul este la f. 126ᵛ). După cunoștințele noastre, sursa a fost luată în considerare doar (cel puțin în ultimele două decenii) de Ileana Căzan și Eugen Denize, *Marile puteri și spațiul românesc în secolele XV-XVI*, București, 2001, p. 184, nota 191, și, ulterior, de Liviu Pilat și Ovidiu Cristea, *The Ottoman Threat and Crusading on the Eastern Border of Christendom during the 15th Century* (= *East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450-1450*, XLVIII), Leiden/Boston, 2017, p. 272, nota 150.

[22] Anna Foa, *Lionello Chiericati*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, XXIV, 1980, *sub voce*.

[23] Episcop de Brixen (Bressanone) era Melchior de Meckau, viitor cardinal, un apropiat de al lui Maximilian I (Tobias Daniels, *Germania in der Renaissancebiographik: Eine unbekannte Grabrede des Humanisten Raffaele Lippo Brandolini auf Kardinal Melchior von Meckau*, în „Quellen und Forschungen aus Italienischen Archiven und Bibliotheken", XCII, 2012, p. 214-269).

[24] Ca în cazul regestului raportului lui Contarini din 20 ianuarie 1502 (nr. 15943), regestul/rezumatul sintezei lui Chiericati (nr. 5366) din *Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I, 1493-1519* (= J. F. Böhmer, *Regesta Imperii*, XIV), editor-general Hermann Wiesflecker (volumele sunt disponibile online: http://www.regesta-imperii.de/en/the-project/subprojects/xiv-maximilian-i-14861493-1519.html), este destul de înșelător și incomplet.

[25] Amintim că *siculus* se folosea și pentru secui, considerați inclusiv urmașii unor coloniști din Sicilia romană, inclusiv de către prelatul Pietro Ransano, trimis la curtea lui Matia Corvin de ultimul socru al acestuia, regele Ferdinand de Aragon, care stăpânea și peste insula Sicilia. Vezi *Epithoma rerum Hungarorum id est annualium omnium temporum liber primus et sexagesimus* (= *Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum*, NS, II), ediție Péter Kulcsár, Budapest, 1977, p. 70.

[26] Cel puțin. În medicină, titlu magistru putea fi folosit și pentru posesorul unui doctorat (Jacques Verger, *Teachers*, în *History of the University in Europe*, editor-general Walter Rüegg, I. *Universities in the Middle Ages*, editor Hilde De Ridder-Symoens, Cambridge, 1992, p. 144-168).

[27] O. Cristea, *O altă istorie: campania din 1497 în „Jurnalele" lui Marino Sanudo*, în „Analele Putnei", V, 2009, 1, p. 39-50.

[28] Johann Gröblacher, *König Maximilians I. erste Gesandschaft zum Sultan Bâyezid II.*, în *Festschrift für Hermann Wiesflecker*, editori Alexander Novotny, Othmar Pickl, Graz, 1973, p. 73-83.

[29] Care, pe cât posibil, se făcuse că nu vede și nu aude ceea ce se discuta între Maximilian și trimișii sultanului. Conform trimisului milanez la Maximilian, Erasmo Brascha, Chiericati refuzase să participe la întâlnirea dintre regele romanilor și solii lui Baiazid pe motiv că urma să se vorbească în *lingua boema* (!),

Die IIII presentis mensis[30]*, Cesar ex quodam castro huic oppido finitimo huc venit, et cum/ orator Turcorum*[31]*, qui etiam hic hospitatur, et Nicolaus Gondolo, civis Ragusiensis*[32]*, qui dicit/ se notum esse Beatissime Vestre, et cum eodem oratore venit et moratur me rogassent, ut Cesari semotis/ arbitris declararet, quod cum sint Christiani, et religionis Christiane conservationem et amplifi/cationem potuis optent, quam aliam quamcumque rem, ideo hoc onus veniendi ad eius Sublimitati/ libenter acceperant, ut ei explicarent modos quibus facile ex Turcis victoriam reportaret,/ quoniam illis bellum inferre vellet; et quia ipse orator non poterat ita secrete alloqui ipsius/ Celsitudinem satis erat, si ipsum Nicolaum solum audiret; ego, ut in causa fidei ipsis morem geret,/ Cesari obviam prodii, eique amborum predictorum desiderium exposui, quod eius Celsitudini placuit,/ mihique respondit quod eadem die ipsum Nicolaum qudiret sicut, et heri oratorem antedictum/ audivit, ordinavitque eius expeditionem, et ut sperant cito discedent muneribus regiis dona/ ibit cum eis dominis Johannes de Turri*[33]*, miles et capitaneus oppidi fluminis in Marchia Sclavo/nica*[34]*, regius nuntius ad Turcorum Tyrranum, sicut alias scripsi Beatissime Vestre et cum ipso domino/ Iohanne ibit dominus Franciscus de Tergesto*[35] *de quo alias mentionem feci Beatissime Vestre. Oratores vaivode Valachie*[36] *sunt in discessu et venditis equis ibunt per aquas usque Budam,/ Caesar quoque eos preciosis numeribus donavit, sed munerum divisio inter eos*

---

limbă pe care nu o înțelegea. În ceea ce-l privește pe venețianul Zaccaria Contarini, acesta declarase că nu va fi de față la discuții, deoarece nu fusese invitat; vezi Archivio di Stato di Milano, Milano (ASM), Archivio Ducale Sforzesco (A.D.S.), Potenze Estere, *Alemagna*, cart. 587. *1497*, nn (11 august 1497; un rezumat în *Regesten Maximilian*, nr. 5150).

[30] 4 octombrie 1497.

[31] Andreas Graecus Pontecaracce/Pontcaracca, făcut cavaler de Maximilian I cu ocazia primei lor întâlniri din septembrie 1496 (Marino Sanudo Il Giovanne, *I diarii di Marino Sanudo (MCCCCX CVI-MDXXXIII) dall'autografo Marciano ital. cl. VII cod. CDXIX-CDLXXVII*, editori Guglielmo Berchet, Frederico Stefani, Nicolò Barozzi, Rinaldo Fulin, Marco Allegri, I, *1 gennaio 1496 – 30 settembre 1498*, editor Federico Stefani, Venezia, 1879, col. 371). Numele de *Pontecaracce* („Podul haraciului"?) îi fusese dat lui Andreas după obiceiul turcilor, conform raportului lui Chiericati din 25 iulie 1497 (BNM, Cod. Lat., [nr.] XIV-99 (= 4278), f. 51^{v}; un rezumat în *Regesten Maximilian*, nr. 5109).

[32] Nicolae Gondola/Gondulić, folosit totodată de Ludovico *il Moro* Sforza, ducele Milanului, aliatul și ruda prin alianță a lui Maximilian. Pe Ludovico îl informase pe 25 ianuarie 1497 că Baiazid al II-lea nu voia să facă pace cu Vladislav al II-lea Jagiello (Lajos Thallóczy, *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria* (III), în „Archaeografo Triestino", seria a III-a, VII, 1913, 1, p. 281-367, la p. 304; vezi și p. 307; tot Gondola l-a avertizat pe Ludovico, pe 2 mai 1498, că Poarta va porni război împotriva Veneției). După Chiericati (BNM, XIV-99 (= 4278), f. 46^{r}; un rezumat în *Regesten Maximilian*, nr. 5080), Gondola, un raguzan, îl însoțise pe Pontecaracce la cererea lui Baiazid, care dorise un om experimentat alături de trimisul său grec. Activitățile lui Nicolae Gondola (și ale fratelui său) aveau să ducă la arestarea sa de către Veneția în timpul războiului ei cu Baiazid (BNM, Cod. Ital., VII-990 (= 9582), f. 197^{v}, 279^{v}; 24 mai, 16 noiembrie 1502; rezumate în *Regesten Maximilian*, nr. 16513, 17068; Maximilian a intervenit pentru a-i obține eliberarea, dar nu se știe dacă a obținut-o).

[33] Corect: Giorgio della Torre/Georg(e) de Thurn (vezi și Gino Benzoni, *Giorgio della Torre*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, XXVII, 1989, *sub voce*; Mario Corti, *„Delator" o von Thurn?*, în „Slavia", XXVII, 2018, 2, p. 73-86). Giovanni/Johannes fusese tatăl său. Confuzia era însă frecventă și în cancelaria lui Maximilian (de exemplu, pe 12 august 1497; cf. *Regesten Maximilian*, nr. 8240; Maximilian îi poruncea să-l elibereze pe judele orașului Rijeka și să nu se mai amestece în administrația locală până la soluționarea conflictului dintre el, *Hans*, și locuitorii urbei).

[34] Rijeka/Fiume (d'Italia); vezi și Giuseppe Vale, *Itinerario di Paolo Santonino in Carintia, Stiria e Carniola negli anni 1485-1487 (Codice Vaticano Latino 37935)* (= *Studi e Testi*, CIII), Città del Vaticano, 1943, p. 227.

[35] Umanistul Francesco B(u)onomo, fratele mai tânăr al lui Pietro (*Regesten Maximilian*, nr. 5048), viitor episcop de Trieste, consilierul și secretarul lui Maximilian (Gerhard Rill, *Pietro Bonomo*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, XII, 1971, *sub voce*).

[36] Petru More și Ioan Grumaz/Grumezea, pârcălab de Cetatea de Baltă (I.-A. Pop, Al. Simon, *Ștefan cel Mare în Europa: românii și Creștinătatea după căderea Bizanțului*, București, 2024, p. 653, nota 42). Ei veniseră la Maximilian însoțiți de un medic de răni (*Wundarzt*) din Viena, Ulrich, și de Johannes B/Pernauer, însărcinat de regele romanilor cu siguranța lor, la 26 iulie 1497 (*Regesten Maximilian*, nr. 8205).

sine contentione/ non fuit, ipsi non solum ob presidium contra Turchos implorandum ad Cesarem venerunt verum/ etiam, ut iuvaret ipsum vaivodam contra regem Polonie, qui pretendit ipsum vaivodam/ sibi subiectum esse debere, de his omnibus Cesar ad Hungarie regem efficacissime scripsit// ipsum vaivodam eidem commendans, ut eum protegat atque defendat, et cum ipsis mittit magistrum Brancham Siculum, medicum suum, qui diu serviunt Mathie quondam Hungarie regi,/ idemque magister Brancha cum ipsis usque ad vaivodam proficisceretur orator quoque regis Hun/garie[37] *expeditus a Cesare super petitionibus suis in quibus sicut mihi affermatum est fuit/ etiam illa de consensu matrimonii contrahendi habendo*[38]*, ibit cum eisdem oratoribus/ Valachis usque Budam per aquas quemadmodum idem magister Brancha mihi dixit eum promisisse,/ Cesarea Maiestas nunc mittit Illustrissimum Dominum Fredericum, Saxonie Ducem et electorem Imperii*[39]*, Friburgum*[40]*,/ ut det principium conventui illic celebrando, scribunturque littere ad omnes principes, ut illic con/veniant quia Cesar propendiem illic erit; et idem scribitur ad eosdem principes nomine/ ducis antedicti cum mentione de profestione sua versus Friburgum actuali.*

Nicolaus Ragusiensis, de quo supra mentione feci, postquam fuit cum Cesarea Maiestate mihi rettulit se semotis/ arbitris per duarum horrarum spatium alloquatum fuisse ipsius Celsitudinem de modis Turcos debellandi,/ et invenisse ipsius Sublimitatem ad illud bellum promptissimam nec minus dispositam contra regem/ Francorum, ut eum induceret ad pacem universalem modo a confederatis Sanctissime Lige opportunis/ presidiis inuaretur, ut postea unitis viribus Christianorum expedito contra Turchos felicites/ assummi posset; et cum idem Nicolaus Cesari suadere tentasset ne aliquem Constantinopolim/ ad Turcum mitteret, quia eius dignitati ex estimationi apud Turchos non conveniebatur,/ respondit Cesare: ego iam communicavi hanc missionem cum cum principibus Imperii ex cum rege/ Bohemie et Hungarie, ideo non possem illam honeste revocare, sed si Turcus voluerit/ facere quod requiro bene erit, si minus disponemus nos in tempore ad bellum cereavit,/ etiam Cesar filium oratoris Turci ex duos alios ex eius comitatu milites auratos.

Cesarea Maiestas adhuc est hic ex venationibus vacat, accersivitque reginam ut crastino die/ intersit venationi unius ursi alia non occurrunt scribendo nisi quod me quam humillime/ commendo sacratissimis pedibus Beatissimis Vestre quam omnipotens Deus diu ex felicissime/ ad vota conservet.

Ex alla Brixiensis diocesis, die VIe *Octobris M CCCC XCVII./ Sanctitatis Vestre*[41].

Pe Branco, numit *Doctor Prancky*[42] de însuși Maximilian, nici doi ani mai târziu (când pleca din nou spre Moldova)[43], nu-l găsim în „oastea" de medici a

[37] În istoriografie, numele trimisului lui Vladislav, al trimișilor de fapt, nu se cunoaște (Walter Höflechner, *Die Gesandten der europäischen Mächte, vornehmliche des Kaisers und Gesandte des Reiches, 1490-1500* (= *Archiv für Österreichische Geschichte*, CXXIX), Wien, 1972, p. 367, 460; Bálint Lakatos, *A királyi diplomatai. Követek és követségek a Jagelló-korban* (II), în „Történelmi Szemle", LXII, 2020, 1, p. 281-362). Unul dintre solii regelui Ungariei și Boemiei era însă sigur Didrih (Dietrich) Černohorský z Boskovic (*Regesten Maximilian*, nr. 5337; 29 septembrie 1497). Un altul pare să fi fost Toma, conte de Svätý Jur și Pezinok (*Regesten Maximilian*, nr. 8321; 1 octombrie 1497).

[38] De dinainte de martie, Maximilian I încerca să împiedice căsătoria dintre Vladislav al II-lea, nedivorțat încă de Beatrice de Aragon, cu Ana, fiica lui Ioan Cicero de Hohenzollern, *markgraf* de Brandenburg (*Regesten Maximilian*, nr. 4828).

[39] Ducele Frederic al III-lea cel Înțelept al Saxoniei, principe elector și mareșal al Imperiului Romano-German (I.-A. Pop, Al. Simon, *Ștefan cel Mare în Europa*, p. 671, nota 261).

[40] *Reichstag*-ul de la Freibug (Steven W. Rowan, *A Reichstag at Freiburg. 1497-1498*, în *The Old Reich, Essays on German Political Institutions. 1495-1806*, editori James A. Vann, S. W. Rowan, Brussels, 1974, p. 31-57).

[41] BNM, Cod. Lat., XIV-99 (= 4278), f. 96^{r}-98^{v}, la f. 97^{v}-98^{r}.

[42] În germana veche, *b*-ul se transforma în *p* și invers: *Beheim*/Böhmen – *Peheim, Papst* – *Babst* sau *Botschaft* – *Potschaft*.

[43] Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (HHStA), Reichshofkanzlei (R.H.K.), *Maximiliana*, Karton 23. *1510 Oktober – 1511 Februar*, fasc. 16 [-3]. *1510 OT*, f. 12^{r}-13^{r}. Instrucțiunile în germană ale lui Maximilian, nedatate, emise în primăvara lui 1499 (Walter Höflechner, *Die Gesandten*, p. 64), pentru Johannes B/Pernauer,

Habsburgului[44], ceea ce nu este întru totul de mirare, regele romanilor având „o pasiune" pentru figuri, numite ocazional medici sau doctori, dar care-i serveau ca diplomați și chiar la război[45]. Nu-l regăsim pe Branco nici printre cei folosiți de Matia în ultimii ani de domnie pentru a-i mai reduce durerile, regele Ungariei nemaiputând nici să umble[46]. În schimb, în decembrie 1490, îl găsim pe (un) Branco, om al Bisericii, ca medic și diplomat la Veneția al lui Vladislav al II-lea Jagiello, regele Boemiei și noul rege al Ungariei[47]. Să fi trecut el, după modelul atâtor „oameni de casă" ai lui Matia[48], în serviciul adversarului și succesorului său? Să fi purces, „mai departe", în slujba lui Maximilian, după ce Habsburgul a fost recunoscut drept co-rege al Ungariei (alături de Vladislav) prin Pacea de la Bratislava (noiembrie 1491)[49]? Nu este exclus, ținând cont și de faptul că, sicilian fiind, Branco era supusul lui Ferdinand de Aragon, tatăl Beatricei, văduva lui Matia, recăsătorită cu Vladislav, de care Jagiellonul încerca (încă de la 1491-1492) să divorțeze[50].

Speculațiile pot depăși informațiile. Adesea o și fac. În contextul anului 1497, aceasta s-a dovedit a fi foarte riscant[51] și este ceea ce nunțiul Chiericati a căutat să evite, măcar în raportul de mai sus și cel puțin în legătură cu negocierile dintre Maximilian I și Baiazid al II-lea[52]. Chiericati nu s-a angajat în discuții riscante cu alunecosul Nicolae Gundulić, „interpretul" trimisului sultanului, Andrea Greco Pontecaracco[53]. Gundulić îi

---

trimis la Ștefan în 1497, au fost publicate, sub dată greșită (1503), de Ștefana Simionescu, *Legăturile dintre Ștefan cel Mare și Maximilian I de Habsburg în lumina unui nou izvor*, în *RdI*, XVIII, 1975, 1, p. 91-98 (cu identificarea lui *Prancky* cu Branco pe baza lui Iorga și Vătămanu). În instrucțiunile în latină (HHStA, R.H.K., Maximiliana, Karton 41. *Ohne Datum*, fasc. 13. *III. Auswärtige Staaten. 12. Türkei*, f. 23ᵗ-24ᵗ), medicul era numit *doctore Prancky*.

[44] Pentru perspective și date: Otto Kostenzer, *Die Leibärzte Kaiser Maximilians I. in Innsbruck*, în „Veröffentlichungen des Museums Ferdinandeum", L, 1973, p. 73-111; Christof Paulus, *Leibärzte und höfische Kommunikation im Europa des ausgehenden Mittelalters*, în *In fürstlicher Nähe. Ärzte bei Hof (1450-1800)* (= *Innsbrucker Historische Studien*, XXXIII), editori Marina Hilber, Elena Taddei, Innsbruck, 2021, p. 21-37, la p. 31-33.

[45] H. Wiesflecker, *Maximilian I. Die Fundamente des habsburgischen Weltreiches*, Wien/München, 1991, p. 324, 352. Cel mai cunoscut dintre aceste personaje a fost Agrippa von Nettesheim, modelul pentru doctorul Faust, al lui Goethe. Aceasta se potrivește și cu diagnosticul (cu sau fără ghilimele) de maniaco-depresiv pus lui Maximilian (vezi Martyn Rady, *The Habsburgs: To Rule the World*, New York, 2020, p. 53-54, 59-61).

[46] László S. Domonkos, *The Medical History of a Medieval Hungarian King: Matthias Corvinus (1458-1490)*, în *R. Várkonyi Ágnes Emlékkönyv*, editor Péter Tusor, Budapest, 1998, p. 133-147, mai ales p. 140-144. Nu l-am putut găsi pe un Branca în filele lui Antonio Bonfini, dar ceea ce s-a păstrat de la acesta a fost ceea ce i-a plăcut noului său stăpân, Vladislav al II-lea Jagiello (László Tóth, *Analecta Bonfiniana*, în „Corvina", IX, 1929, 1, p. 182-204, la p. 183-184).

[47] Iván Nagy, Albert Nyáry, *Magyar diplomacziai emlékek. Mátyás király korából 1458-1490* (= *Monumenta Hungariae Historica*, IV, 1-4), IV. [*1489-1490; 1458-1490*], Budapest, 1878, nr. 185, p. 282 ([...] *Venerabili Domino Branche phisico Serenissimi Regis Ladislai Boemie, novi electi Regis Hungarie, qui sub fide literarum credentialium Sue Maiestatis exposuit Dominio nostro* [...]).

[48] Al. Simon, *Un* imbroglio *din* Dacia Mediterranea*: umanistul Antonio Bonfini, episcopul de Oradea Ioan Filipec și amintirea domniei regelui Matia Corvin*, în „Crisia", LII, 2022, p. 209-224.

[49] Bence Péterfi, *Multiple Loyalties in Habsburg-Hungarian Relations at the Turn of the Fifteenth and Sixteenth Century*, în „Hungarian Historical Review", X, 2021, 4, p. 621-652.

[50] Vilmos Fraknói, *II. Ulászló királyá választása* (I), în „Századok", XIX, 1885, 1, p. 1-20, la p. 5, nota 1.

[51] Liviu Pilat, *Moldova, Sfânta Coroană și regii Jagielloni. Vasalitate, putere și gândire politică (1387-1526)*, Târgoviște, 2023, p. 294.

[52] Elocvente în acest sens sunt referirile nunțiului la discuțiile avute cu Gundulić (și cu Pontecaracco, în primă fază), care „înconjură" pasajul privitor la cazul lui Ștefan și al solilor săi. Gundulić pretindea și că îi este cunoscut papei Alexandru al VI-lea (din păcate, nu avem răspunsul suveranului pontif la raportul lui Chiericati) și că (de fapt) îi explicase regelui romanilor cum putea fi învins sultanul, „deși" Maximilian se arătase la fel de interesat de un război cu Regatul Franței.

[53] Prin Pontecaracco, subiectul „diasporei bizantine" și cel al răspândirii umaniste a „culturii elenice" merită o nouă analiză din punct de vedere politic renascentist (vezi John Monfasani, *Filelfo and the Byzantines*, în

slujea și lui Ludovico Sforza, ducele Milanului, a cărui nepoată de frate, Bianca Maria, era soția lui Maximilian[54]. Pe secretarul Biancăi Maria (fosta nevastă a ducelui Ioan Corvin, proaspăt cetățean al Veneției)[55], Francesco Bonomo, avea apoi să-l trimită regele romanilor în solie la Baiazid[56]. Alături de el, a mers Giorgio della Torre (Georg von Thurn)[57], fost negociator al lui Maximilian cu Ivan al III-lea al Moscovei (cuscrul lui Ștefan al III-lea al Moldovei)[58]. Iar della Torre, înrudit prin soție cu Ioan Corvin[59], fiul regelui Matia, era tot mai ostil față de Vladislav al II-lea (asupra căruia Maximilian punea tocmai atunci presiune prin blocarea căsătoriei brandenburgheze dorite de Jagiellon)[60]. În fața acestor încrengături, Lionello Chiericati a rămas prudent și a căutat să obțină cât mai multe informații, în condițiile în care, deși promova necesitatea unei acțiuni creștine comune contra Turcului[61], Maximilian făcea mare caz public din posibilitatea unui acord cu Poarta (discutat din urmă cu un an) [62], atât înainte[63], cât și, mai ales, după înfrângerea lui Jan Albert din Moldova[64].

Mai era și problema „calității oamenilor", a „surselor" acestor informații. Solii domnului Ștefan, Petru More[65] și Ioan Grumeza[66], pârcălabul Cetății de Baltă (recent

---

Francesco Filelfo: Man of Letters (= *Brill's Studies in Intellectual History*, CCLXXXIX), editor Jeroen De Keyser, Leiden/Boston, 2019, p. 13-21).

[54] Daniela Unterholzner, *Bianca Maria Sforza (1472-1490): Herrschaftliche Handlungsspielräume einer Königin vor dem Hintergrund von Hof, Familie und Dynastie* [teză de doctorat, Universität Innsbruck], Innsbruck, 2015, p. 88, 108.

[55] Suzana Miljan, Al. Simon, *Înnobilarea venețiană a lui Ioan Corvin (1497)*, în „Corviniana", XIV, 2021, p. 65-70.

[56] Chiericati pare să nu-l fi avut la suflet pe Francesco din cauza fratelui și, de asemenea, predecesorului său în serviciul Biancăi Maria. Vezi și Stefano Di Brazzano, *L'assassinio di un vescovo. Trieste 1501-1502: da Achaz Sebriacher a Pietro Bonomo* (= *Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia*, seria a II-a, XIII), Trieste, 2006, p. 49-54.

[57] Vezi și Mihai A. Ciobanu, *Relațiile moldo-moscovite de la Ștefan cel Mare la Petru Rareș. Oameni, fapte, ceremonial* [teză de doctorat, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza"], Iași, 2020, p. 70-76, 82-84, 111, 115-116.

[58] De exemplu, Manfred Hollegger, *Damit das Kriegsgeschrei den Türken und anderen bösen Christen in den Ohren widerhalle. Maximilians I. Rom- und Kreuzzugspläne im Spannungsfeld zwischen propagierter Bedrohung und unterschätzter Gefahr*, în *Maximilians Welt. Kaiser Maximilian I. im Spannungsfeld zwischen Innovation und Tradition* (= *Berliner Mittelalter- und Frühneuzeitforschung*, XXII), editori Johannes Helmrath, Ursula Kocher, Andrea Sieber, Göttingen, 2018, p. 191-208, la p. 199-203.

[59] Ioan Corvin se căsătorise de curând cu Beatrice, fiica contelui Bernardin Frankopan (de Modruš). Soția lui della Torre era Elena, tot Frankopan (de Krk?) (vezi și Peter Wolsegger, *Das Urbarium der Herrschaft Gottschee vom Jahre 1574*, în „Mittheilungen des Musealvereins für die Krain", III, 1890, p. 140-183, la p. 180), socotită, poate în mod greșit, fiica lui Cristofor, fratele Beatricei (Gerhard Rill, *Della Torre*, loc. cit., *sub voce*).

[60] În plus, Maximilian tocmai îi tăiase chitanță (la propriu) lui Vladislav, în 23 august 1497, pentru plata a 20.000 de florini, care încă i se mai cuveneau prin Pacea de la Bratislava (*Regesten Maximilian*, nr. 5189; vezi și nr. 5254, din 7 septembrie).

[61] Promovarea lua forma și a turnirurilor organizate de Maximilian la Innsbruck, inclusiv în septembrie 1497, după cum a observat și nunțiul papal. Vezi Natalie Margaret Anderson, *The Tournament and its Role in the Court Culture of Emperor Maximilian I (1459-1519)* [teză de doctorat, University of Leeds], Leeds, 2017, p. 37-38, 86-87.

[62] Vezi și I.-A. Pop, Al. Simon, *Moartea ducelui Valahiei: situația din Moldova în informațiile Casei de Habsburg din vara anului 1496*, în *AȘUI*, Istorie, NS, LXIX, 2023, p. 25-32.

[63] De pildă, *Frankfurts Reichscorrespondenz nebst anderen Verwandten Aktenstücken von 1376 bis 1519*, editor Johannes Janssen, II-2. *Aus der Zeit Kaiser Maximilians I. 1486-1519*, Freiburg-in-Breisgau, 1872, nr. 774, p. 620-622.

[64] De exemplu, *Deutsche Reichstagsakten unter Maximilian I.* (= *Deutsche Reichstagsakten*, Mittlere Reihe [II], 1-6, 8-12), VI. *Reichstage von Lindau, Worms und Freiburg 1496-1498*, editor Heinz Gollwitzer, Göttingen, 1979, nr. 7, p. 545.

[65] Un misterios român din Transilvania, probabil, după nume (I.-A. Pop, Al. Simon, *Ștefan cel Mare în Europa*, p. 311-312).

[66] Nicolae Edroiu, *An Aspect of the Political and Private Relations between Matthias Corvinus and Stephen the Great: The Transylvanian Estates of the Rulers of Moldavia*, în *Between Worlds* (= *Mélanges*

atacată de oamenii lui Vladislav)[67], s-au gândit să facă un ban în plus și și-au vândut caii lor „valahi", aflați la mare trecere în Apus[68]. Erau mai lacomi din fire, ei certându-se pe darurile bogate primite de la Maximilian[69]. Astfel, solii au trebuit să se întoarcă pe apă, pe Dunăre, de la Viena la Buda, împreună cu trimisul lui Vladislav la regele romanilor[70]. Nu a fost evident în avantajul lui Ștefan, drumul pe uscat fiind mai rapid decât cel pe apă[71], iar compania omului regelui Ungariei a fost mai degrabă de evitat în acele condiții din octombrie 1497[72]. Dar nici trimișii lui Maximilian nu erau mult mai buni, dimpotrivă[73]. Preocupat de profiturile sale (el era la urma urmei și un important feudal)[74] și obișnuit să provoace scandaluri (inclusiv fizice la Roma și în biserică)[75], Giorgio della Torre a întârziat, imediat după revenirea din solia la Baiazid[76], la întâlnirea de la Olomouc dintre frații Vladislav al II-lea și Jan Albert din toamna anului 1498[77], unde s-a decis practic poziția Casei de Jagiello față de – pe moment – victoriosul aliat al lui Maximilian, Ștefan al III-lea, vădită prin Pacea de la Hârlău (iulie 1499) dintre frații Jagielloni și domnul Moldovei[78]. Aceștia erau oamenii cu care Maximilian, „un fel de Napoleon al III-lea"[79], se înconjura, de voie, de nevoie[80].

---

d'Histoire Générale, NS I, 1-2), I. *Stephen the Great and Matthias Corvinus and their Time*, editori László Koszta, Ovidiu Mureșan, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2007, p. 151-160, la p. 158. Inițial pârcălab de Ciceu (1495), Grumeza fusese mutat la Cetatea de Baltă, pentru ca, după 1497, să ajungă în zona Cernăuților și unul din martorii Păcii de la Hârlău (1499).

[67] *A Tomaj Nemzetségbeli Losonczi Bánffy család története. Oklevéltár*, II. *1458-1526*, editor Béla Iványi, Budapest, 1928, no. 244, p. 348-349.

[68] Vezi, în acest context, Ágnes Szabó, György Domokos, *L'entrata del cardinal Tamás Bakóc a Roma nel 1512 in due fonti manoscritte*, în „Verbum. Analecta Neolatina", XXIII, 2022, 2, p. 433-453, la p. 443, 452.

[69] Informația transmisă de nunțiul papal trebuie acceptată câtă vreme nu putem identifica vreun motiv pentru care acesta ar fi fost interesat în a-i discredita pe solii domnului Moldovei, prin ei, pe Maximilian, protectorul lor (și, evident, pe Ștefan).

[70] Cazul lui Grumeza (identitatea lui Petru More este încă problematică) ar arăta că ei nu au fost pedepsiți de către Ștefan.

[71] În plan politic, diferența s-a văzut poate cel mai bine cu ocazia înmormântării lui Matia Corvin, adus de la Viena, pe Dunăre, în aprilie 1490 (András Kubinyi, *Matthias Rex*, Budapest, 2008, p. 150-155).

[72] Cu toate că, formal, Vladislav, după revenirea sa de la Praga, trecuse de partea lui Maximilian și a lui Ștefan (Liviu Pilat, *Moldova, Sfânta Coroană și regii jagielloni*, p. 289-291).

[73] Gregor M. Metzig, *Kommunikation und Konfrontation. Diplomatie und Gesandtschaftswesen Kaiser Maximilians I. (1486-1519)* (= *Bibliothek des Deutschen Historischen Instituts in Rom*, CXXX), Berlin/ Boston, 2016, p. 131-137.

[74] Vezi în acest sens, și chiar din 1498, *Regesten Maximilian*, nr. 5932, 6033, 8824 (2 și 26 martie, 6 septembrie).

[75] O analiză la Nikolaus Staubach, *Factus est maximus tumultus cum scandalo. Rangkonflikte im kurialen Zeremoniell der Renaissance*, în *Die Kunst des Streitens. Inszenierung, Formen und Funktionen öffentlichen Streits in historischer Perspektive* (= *Super alta perennis*, X), editori Marc Laureys, Roswitha Simons, Bonn, 2010, p. 353-378, la p. 368-369.

[76] ASM, A.D.S., Potenze Estere, *Alemagna*, cart. 586. *1498*, nn (9 iunie 1498; rezumat în *Regesten Maximilian*, nr. 8671).

[77] Orientativ, *Regesten Maximilian*, nr. 6750, 6806, 8827, 8874, 8947, 8974 (7, 23 septembrie, 17 octombrie, 22 noiembrie, 15 și 30 decembrie). S-ar putea ca (și) din această cauză, Maximilian să-i fi decontat cu întârziere solia la Constantinopol, nu înainte de a-l numi pe della Torre și obosit, și prost (cf. aici *Regesten Maximilian*, nr. 8995; din 1 ianuarie 1499).

[78] I.-A. Pop, Al. Simon, *Ștefan cel Mare în Europa*, p. 355-361.

[79] I.-A. Pop, Al. Simon, *Re de Dacia: un proiect de la sfârșitul Evului Mediu*, Cluj-Napoca, 2018, p. 61 (un discurs din februarie 1498).

[80] Francesco Bonomo a fost ales, probabil, drept sol la Poartă deoarece știa foarte bine greaca. Vezi Christian Gastgeber, *Die Erschließung neuer Quellen. Der Zugang zum Griechischen im Wiener Humanismus*, în *Artes – Artisten – Wissenschaft. Die Universität Wien in Spätmittelalter und Humanismus* (= *Singularia Vindobonensia*, IV), editori Elisabeth Klecker, Ch. Gastgeber, Meta Niederkorn, Thomas Maisel, Wien, 2015, p. 127-198, la p. 144-145.

În acest context, folosirea lui Branca drept sol al regelui romanilor în Moldova i-a atras pe bună dreptate atenția lui Lionello Chiericati. Branca părea un personaj credibil (calitatea sa de fost medic al lui Matia Corvin nu a fost vreo clipă pusă la îndoială de nunţiu[81], care îi servise anterior timp îndelungat cardinalului Marco Barbo, a cărui implicare în relaţiile dintre Matia şi Ştefan din prima parte a anilor 1470 şi până la sfârşitul anilor 1490 este cunoscută[82]). Probabil, din acest motiv a și fost ales de Ștefan pentru a-i servi și lui drept emisar[83]. Diplomația moldavă, imperfectă ca destule altele[84], avea nevoie de oameni credibili „pe plan internațional", unde raporturile personale se împleteau cu cele statale, după cum se poate vedea și din această sumară analiză a raportului unui legat papal. Iar, la 1497, Ștefan avea deja probleme de sănătate care-l împiedicau aproape să mai meargă[85], medicul Branca fiindu-i de mare folos, cu precădere dacă el provenea din familia de chirurgi sicilieni Branca (di Minuti, din Catania)[86]. Este vorba despre o familie admirată de episcopul Pietro Ransano[87], solul regelui Neapolelui, Ferdinand de Aragon, la curtea ginerelui său, Matia (1488-1490)[88], fostul suzeran al domnului Moldovei.

Medicul sicilian – încă destul de enigmatic – Branco/Branca, plecat din Sicilia sa natală, a străbătut Europa și a bătut cu piciorul curțile princiare, regale și imperiale ale timpului, a vindecat persoane importante sau a amăgit asemenea persoane, dar a purtat cu sine și secrete de stat, unele îngropate pentru vecie. Dar aceasta nu-l face un personaj mai puțin fascinant și demn de a fi luat în seamă, alături de stăpânii lui. În cazul nostru, rolul esenţial jucat de acest medic, venit anterior practic „de nicăieri", în „conspiraţia" lui Maximilian I de Habsburg şi Ştefan cel Mare contra fraţilor Vladislav al II-lea şi Jan Albert, adică, în anihilarea ofensivei jagiellone din Moldova, dar şi din Transilvania, împotriva lui domnului de la Suceava, justifică pe deplin continuarea cercetărilor asupra lui Branco/Branca, care îi servise mai devreme nu doar lui Matia Corvin (după nunţiul papal Lionello Chiericati), ci şi lui Vladislav al II-lea (după Veneţia, protectoarea „căpitanului ei" din Răsărit, Ştefan).

[81] Lămurirea identității medicului, și diplomatului, cu același nume, al lui Vladislav al II-lea de la Veneția din decembrie 1490 este fundamentală pentru înțelegerea legăturilor politice din ultima parte a domniei lui Ștefan.

[82] L. Pilat, *Respublica Christiana şi Moldova (1471-1474)*, în „Analele Putnei", III, 2007, 2, p. 91-104; Al. Simon, *Cardinalul Marco Barbo şi Moldova în toamna anului 1489*, în *AIIX*, LXXI, 2024, p. 1-8 (DOI: 10.59277/AIIX.61.01). Reţinem că, în rapoartele sale, Chiericati nu a apelat în general şi explicit la „amintiri".

[83] Ceea ce ne readuce la regretul din debutul materialului: ignorarea în epocă a observațiilor făcute Iorga și Ortiz.

[84] Amintim aici doar o celebră exprimare venețiană din ultimul an de viață a lui Ștefan: *Fo leta una lettera latina; ma gran barbarie* […] (*Sanudo*, V. *1 aprile 1503 – 31 marzo 1504*, editor F. Stefani, Venezia, 1881, col. 150).

[85] Damian P. Bogdan, *Ştiri despre români în cronici publicate la Moscova*, în *RA*, LIV, 1977, 4, p. 443-446, la p. 446.

[86] Enrico Pispisa, *Branca di Minuti*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, LXXIV, 2010, *sub voce*.

[87] Remigio Sabbadini, *Storia documentata della R. Università di Catania*, I, *L'Università di Catania nel secolo XV*, Catania, 1898, p. 35.

[88] Bruno Figliuolo, *Pietro Ranzano*, în *Dizionario Biografico degli Italiani*, LXXXVI, 2016, *sub voce*.

A SICILIAN DOCTOR, HIS KINGS AND HIS LORD: FROM THE REPORT OF A PAPAL NUNCIO AT THE COURT OF THE KING OF THE ROMANS (Summary)

Keywords: Lionello Chiericati, Maximilian I of Habsburg, Stephen III of Moldavia, Matthias Corvinus, Wladyslaw II Jagiello, doctor Branco/Branca/Prancky, Hungary, Poland, Moldavia, Ottoman Empire, diplomacy, medieval physicians.

Bishop Lionello Chiericati served as Pope Alexander VI's nuncio at the court of Maximilian I of Habsburg, king of the Romans, for four years (from late 1495 to late 1499). One of the numerous reports authored by the prelate, a native of Vicenza, is particularly important for Habsburg-Jagiellonian relations in the context of Jan Albert's invasion of Moldavia in autumn 1497. The main envoy sent in October 1497 by Maximilian I to his ally Stephen III of Moldavia was the king's doctor, Branca, a Sicilian. According to Chiericati, Branca had already served Matthias Corvinus. According to the Republic of Saint Mark, Stephen's other protector, a/the Branca had served as Wladyslaw II Jagiello's medic and envoy to Venice after Matthias' death. Branca/Branco/Prancky (in German) went on to play an essential role in the "conspiracy" of Maximilian and Stephen that halted the Jagiellonian Eastern offensive of 1497. Branca continued to work as a middleman between Maximilian and Stephen, entering also the latter's service, not only as his physician, but also as his diplomat (at least until early 1502).

DOI: 10.59277/AIIX.62.05

MIHAI ANATOLII CIOBANU*

PATRU ISPISOACE, CÂTEVA SATE ȘI O MÂNĂ DE OAMENI**

În decembrie 2021, la licitația *Istoria românilor în imagini, cărți și documente*, Casa de Licitații Historic a scos la vânzare un total de patru ispisoace redactate în Cancelaria Țării Moldovei[1]. Ca urmare a faptului că unul dintre ele nu a fost adjudecat, acesta a reapărut și la licitația *Istoria Românilor „Imagini, fapte și cuvinte”*, din mai 2022, dar tot nu și-a găsit cumpărătorul[2].

Cele patru ispisoace moldovenești – din 1609, 1610, 1611 și 1628 – făceau parte dintr-un singur pachet, aflat, în opinia noastră, în posesia unei singure persoane. Aceasta se poate dovedi lesne atât prin scoaterea lor concomitentă la licitație, cât și prin conținut, în toate relatându-se despre moșia Slipoteni/Sclipoteni, din ținutul Tecuciului. Aflăm astfel că, în 4 octombrie 1609, Gavrilă, fiul lui Moise din Mărești, a vândut dreapta sa ocină și dedină, a treia parte din partea tatălui său, din Slipoteni, pe Berheci, și cu loc de mori la Berheci, din uric ce a avut bunicul său, lui Vitolt Mărățanul pârcălab[3]. La scurtă vreme, în 6 februarie 1610, este amintită vânzarea unei a patra părți din același sat, cu loc de iaz și de mori pe Berheci, tot către Vitolt, vânzători fiind Ionașco și sora sa, Magda, fiii lui Ion, nepoții lui Toader Berheci. Această parte era cumpărătura tatălui lor de la Lupa, nepoata aceluiași Berhecean[4]. Din cel de-al treilea act, emis în 4 ianuarie 1611, aflăm că Părasca și fratele ei, Nechita, fiii lui Ion Dămăcuș, strănepoții lui Drăghici Berheci, au vândut boierului mai sus-amintit toate părțile lor, cât se vor alege, din Slipoteni și Obârșia Berheciului. În același timp, a fost întărită și cumpărătura lui Vitolt, o parte din Medeleni, de la Eftemiia, soția lui Precop Răcătău[5]. Cel de-al patrulea ispisoc, tocmai din 20 martie 1628, a fost emis de Cancelaria lui Miron Barnovschi. În

* Asistent cercetare științifică, dr., Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; e-mail: ciobanumihaianatolii@gmail.com; https://orcid.org/0000-0002-6659-4249.

** O primă variantă a acestui text a fost prezentată la Ședința de Comunicări Semestrială a Colectivului de Istorie Medievală al Institutului nostru, în data de 12 mai 2025. Mulțumesc și aici celor care mi-au luminat gândurile în vremea scrierii rândurilor puse în fața cititorului, domnilor prof. Petronel Zahariuc, Sorin Grigoruță și Mihai-Cristian Amăriuței. Nu în cele din urmă, textul acesta poate fi și o completare la contribuțiile domnului prof. Ștefan S. Gorovei, al cărui ucenic sunt, și ale doamnei prof. Maria Magdalena Székely, de la care am primit și sfaturi.

[1] Loturile 181-184. Astăzi, pe pagina web a casei de licitații, lotul 181, anume ispisocul din 1609, nu mai apare: https://historic.ro/shop-by-brand/licitatia-33?p=7 (vezi și nota următoare).

[2] Lotul 88: https://historic.ro/constantin-movila-hotarare-domneasca-ucaz-1609.html.

[3] Documentul nr. 1 din Anexă.

[4] Documentul nr. 2 din Anexă.

[5] Documentul nr. 3 din Anexă.

naratio se dă de știre că Ionașco Cehan mare pitar a arătat înaintea domniei un zapis de la oameni buni, care mărturiseau că a cumpărat o parte de ocină de la Dragoș, Luca, Tărbuțul și de la toți *frații lor*, din seliștea Slepotenilor, cu vad de mori pe pârâul Berheci. Același pitar a arătat și al doilea zapis de mărturie, potrivit căruia a cumpărat un vad de moară cu pietre din Brăteni, de la fiii lui Crasnăș ceașnic. În fața domniei a venit și Gheorghie, fiul lui Zbiarea, care a vândut pitarului toate părțile sale din Măgdășeni[6].

Câteva sate

În cele patru ispisoace sunt menționate cinci sate: Slipoteni, Obârșia Berheciului, Medeleni, Brăteni și Măgdășeni.

Slipoteni, ținutul Tecuci

Prima mențiune a Slipotenilor o regăsim într-un document de la Iliaș și Ștefan voievozi, dat după 6 iulie 1438, prin care lui Mihail Oțel pisarul i-au fost întărite mai multe stăpâniri. Printre acestea erau și „Slipotenii, undi au fost giude Slipotă”[7] (Chiorul), întemeietorul așezării, de la porecla căruia s-a format și oiconimul. Pentru aproape două veacuri de istorie, care au curs după 1438, despre Slipoteni nu se știa nimic, așezarea reapărând în izvoarele cunoscute până astăzi abia în 1628. Acum, golul poate fi, parțial, umplut prin informațiile cuprinse în cele trei ispisoace din 1609-1611, din care aflăm, așa cum am arătat, că părți ale moșiei satului au ajuns în stăpânirea tatălui lui Moise din Mărești, apoi la Moise și la fiul său, Gavriil. O a patra parte, la început de veac XVII, aparținea nepoților lui Toader Berheci, Ionașco și Magda, care o aveau moștenire de la tatăl lor, Ion. În vremea lui Ieremia voievod, Ion cumpărase acea parte de la Lupa, tot din neamul Berheci. Și alți Berheceni stăpâneau în Slipoteni, anume Părasca și fratele ei, Nechita, copiii lui Ion Dămăcuș, strănepoții lui Berheci. Toți cei amintiți au vândut părțile lor din Slipoteni lui Vitolt Mărățanul[8]. Vitolt și moștenitorii săi nu au reușit însă niciodată să strângă satul întreg, părți din el aflându-se în continuare în stăpânirea unor Berheceni.

În 20 aprilie 1627, domnia i-a întărit lui Ionașco Cehan mare pitar mai multe cumpărături de ocini în Slipoteni: părți de la Tofana, jupâneasa lui Vitolt Mărățanul, și cele dinspre apus, ale lui Dragoș călugărul, feciorul lui Iuvol și nepotul lui Lazăr, și de la neamul lui[9]. Avem acum, în original, și actul de întărire din 20 martie 1628[10]. Urmează, în 10 aprilie același an, o altă scrisoare domnească dată Cehăneștilor pentru mai multe stăpâniri, printre care și Slipotenii. Tot atunci, se făceau cunoscute un document de cumpărătură de la Simion Movilă și ispisocul de la Constantin Movilă, prin care Vitolt logofăt ajungea în posesia unor părți de sat, devenind astfel mai clară genea-

[6] Documentul nr. 4 din Anexă.

[7] *DRH*, A. Moldova, I, *1384-1448*, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, în colaborare cu G. Ignat și N. Ciocan, București, Editura Academiei Române, 1975, p. 263, nr. 186.

[8] Vezi documentele nr. 1-3 din Anexă.

[9] *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului* (în continuare, *Catalog*), II, *1621-1652*, întocmit de Mihai Regleanu *et al*., București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1959, p. 87-88, nr. 362; *DRH*, XIX, *1626-1628*, întocmit de Haralambie Chirca, București, Editura Academiei Române, 1969, p. 239, nr. 184.

[10] Documentul nr. 4 din Anexă; care era cunoscut după un regest de la ANI, Ms. 628 (Condica Asachi), f. 94 r.: *Catalog*, II, p. 97, nr. 411; *DRH*, XIX, p. 445-446, nr. 327.

logia lui Dragoș, despre care se spune că era feciorul Ivului, nepotul lui Lazăr, rudă cu Luca, feciorul Ruscăi, nepotul lui Ichim, și Axiniia, fata Tomii, nepoata lui Iachim, dar și cu Tărăbuță, feciorul Măriei, fata lui Gavril[11]. Așadar, Dragoș călugărul din 1627 este același cu Dragoș din martie 1628 și cu Draguș monah din aprilie același an, și nu era frate drept cu Luca și Tărbuțul/Tărăbuță, ci, probabil, văr, toți urmași ai lui Ichim/Iachim. Slovele ispisocului din 20 martie, **ѡт вѣсиχ братїє иχ**, trebuie interpretate nu prin simpla lor traducere „și de la toți frații lor", ci prin înțelesul arătat de șirul documentelor pe care le avem acum la îndemână[12].

Prin 1633-1634, Vasilie, fratele lui Dragul din Obârșie, a dat toată partea sa și a fratelui său din Slipoteni lui Cehan mare vornic, plătind astfel pentru o gloabă, căci a „înblat cu nepoată-sa, Anghelina, sânu Dragului"[13]. Ionașco Cehan s-a săvârșit din această viață cândva înainte de 3 martie 1639 și, fiindcă „nu i-au rămas copii din trupul lui"[14], o bună parte a moșiilor a fost moștenită de Meftodie Racoviță, fiul lui Petre (Pătrașco) Cehan.

În 1643, boieri ai țării mărturiseau că Simion din Obârșie cu soția lui, Anghelina, și feciorii lor, Vasilie și Eremia, nepoții Fătului și strănepoții lui Lupe Berheci, au dat lui Racoviță al doilea logofăt a șasea parte din tot satul Slipoteni, cu tot venitul, pentru niște stupi furați[15]. În 24 iunie 1659, întreaga așezare aparținea lui Racoviță Cehan mare logofăt. Strângerea satului s-a făcut prin cumpărături de la cneaghina Tofana și feciorii lui Vitolt, dar și de la răzeși ai locului[16]. La moartea lui Racoviță Cehan, întâmplată în 15 decembrie 1664[17], satul a fost moștenit de fiul său, Nicolae Racoviță, „cu loc de moară și de prisăci, cu livezi de pomi, cu codru, cu poeni, cu delnițe de fânaț"[18]. Dreptul de stăpânire a trecut apoi la fata lui Nicolae, Safta, Slipotenii fiind parte a zestrei acesteia la căsătoria cu Iordache Ruset[19]. Astfel, în *Catastihul de toate moșiile* lui

---

[11] *Catalog*, II, p. 98, nr. 415; *DRH*, XIX, p. 463-464, nr. 338. Și în 13 ianuarie 1629 a fost amintit un Slipotești, dar satul acesta se afla în preajma Ionășeștilor, azi parte a comunei Nicorești, județul Galați, fapt dovedit și prin prezența lui Lupu din Nicorești în rândul martorilor (*DRH*, XX, *1629-1631*, întocmit de I. Caproșu și C. Burac, București, Editura Academiei Române, 2011, p. 8-9, nr. 7). Despre același Slipotești pe Siret, vezi Ștefan Andronache, *Documente istorice tecucene*, I, *Secolul al XVII-lea*, Tecuci, Biblioteca Municipală, 2001, p. 24, nr. 18; p. 59, nr. 52; p. 64, nr. 59; p. 68, nr. 64; p. 107, nr. 106; *ibidem*, II, *Secolul al XVIII-lea*, Tecuci, Biblioteca Municipală, 2001, p. 21, nr. 13; p. 44, nr. 35; p. 137, nr. 113; *ibidem*, III, *Secolul al XIX-lea*, Tecuci, Biblioteca Municipală, 2002, p. 14, nr. 7; p. 41, nr. 31.

[12] Cuvântul *frate* era folosit și pentru veri primari; vezi Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, București, Editura Academiei Române, 1966, p. 110.

[13] *Catalog*, II, p. 198, nr. 924; *DRH*, XXII, *1634*, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, Editura Academiei Române, 1974, p. 102, nr. 88 (aici datat înainte de aprilie 1634).

[14] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade. Studiu și documente*, XVI, Iași, Editura Viața Românească, 1926, p. 77, nr. CIX; *DRH*, XXV, *1639-1640*, întocmit de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat și Marius Chelcu, București, Editura Academiei Române, 2003, p. 53, nr. 46.

[15] *Catalog*, II, p. 341, nr. 1699; *DRH*, XXVII, *1643-1644*, întocmit de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Nistor Ciocan, Dumitru Ciurea, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 39-40, nr. 35.

[16] *Catalog*, III, *1653-1675*, întocmit de Mihai Regleanu *et al.*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1968, p. 108, nr. 418. Pentru oameni ai locului amintiți în documente, vezi *ibidem*, p. 111, nr. 435; p. 140, nr. 585; p. 237, nr. 1069; p. 485, nr. 2328. În *ibidem*, IV, *1676-1700*, întocmit de Mihai Regleanu *et al.*, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1970, p. 71-72, nr. 226-227, apar alți martori; vezi și *ibidem*, V, *1701-1720*, întocmit de Veronica Vasilescu și Doina Duca-Tinculescu, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1975, p. 102, nr. 389.

[17] Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. II, București, Atelierele Grafice Socec & Comp., 1908, p. 207-208.

[18] Radu Rosetti, *Pământul, sătenii și stăpânii în Moldova*, I, *De la origini până la 1834*, București, Atelierele Grafice Socec & Co., 1907, p. 95, nota 1.

[19] Ioana R. Rosetti, *Iordache Ruset*, în *RIR*, vol. VII, fasc. III-IV, 1937, p. 304, nota 3.

Iordache, din 25 februarie 1732, apare și „1 sat întreg, Silipotenii, pe Berheci, cu vecini, cu loc de moară, de prisăci, cu livezi de pomi, cu codru, cu poeni, cu delniți de fân, di la Ionașco Cehan, 32 di scrisori, ispisoace și cărți g(ospo)d”[20]. Printre amintitele 32 de hârtii credem că se aflau și cele patru ispisoace, izvoditoare ale acestor rânduri.

Între urmașii lui Nicolae Racoviță și Iordache Ruset s-au iscat unele neînțelegeri, cel din urmă tărăgănând împărțirea averii socrului său; ba chiar ținea dosite actele de stăpânire. Urmașii au căzut, totuși, la pace și, în 25 noiembrie 1754, Nicolae Racoviță mare medelnicer a primit în stăpânire Slipotenii, întărit, la rând cu alte moșii, prin ispisocul domnesc din 30 iunie 1755[21].

Urmele așezării dispar apoi încet și din documentele vremii, și de pe meleagurile ținutului Tecuci. Putem bănui că apropierea de Obârșia Berheciului a jucat un rol în depopularea sa. Amintirea locului nu s-a șters însă cu totul, răzeșii din Oțelești și Fruntești arătând, la început de veac XIX, în pricinile cu Ștefan Ruset și Brăhnești, și rezumate ale traducerii uricului de la Iliaș și Ștefan voievozi[22]. Pe harta rusă din 1835 (care reflectă o realitate specifică anilor 1828-1834), între Obârșia și Antohești, sate relativ bine populate, apare un număr considerabil de cătune. În Nifornița, Amândoi, Vale-un-deal, Pădureni, Moldorești și Vale existau de la cinci la 20 de curți, iar în Slobozia – mai puțin de cinci[23]. Dintre toate cătunele menționate, doar Pădurenii au supraviețuit, situație grăitoare pentru soarta mulțimilor de așezări dispărute de-a lungul veacurilor, asemeni Slipotenilor.

Obârșia, ținutul Tecuci

Prima mențiune certă a Obârșiei este cea din 25 aprilie 1565[24]. În 4 aprilie 1609, Mămășoara, fata lui Ciudin, a primit întărire peste o parte de ocină în sat, cumpărată de

[20] Elena Bedreag, *Descendența și averea marelui vornic Iordache Ruset*, în Dan Dumitru Iacob (ed.), *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale: inventare de averi din secolele XVI-XIX*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 176. Vezi și Radu Rosetti, *Pământul...*, p. 250.

[21] BAR, Documente istorice, CCXXV/9 (îi mulțumim și pe această cale Elenei Bedreag pentru copia documentului); Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VIII, Iași, Editura Dacia, 1913, p. 195, nr. CL; Elena Bedreag, *„La vrerea me este să-i dau au ba dintr-ale mele lucruri”. Diata marelui vornic Iordache Ruset*, în Mircea Ciubotaru și Lucian-Valeriu Lefter (ed.), *Mihai Dim. Sturdza la 80 de ani. Omagiu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 577-578. Pentru câteva date despre Slipoteni, vezi și Doru Parascan, *Structuri de proprietate în Țara de Jos a Moldovei. Stăpânii de pământ din ținutul Tecuci în secolele XV-XIX*, teză de doctorat, Iași, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 2016, p. 86-88.

[22] *Catalog de documente din Arhivele Statului Iași. Moldova*, I, *1398-1595*, întocmit de Virginia Isac, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1989, p. 46, nr. 75. Obârșia nu este, nicicum, denumirea mai nouă a „Sclipotenilor”, așa cum credea Constantin Cihodaru, *Câteva constatări în legătură cu proprietatea feudală și situația țărănimii din Moldova în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, în *SCSI*, anul XII, fasc. 1, 1961, p. 61.

[23] Harta a fost analizată de Constantin C. Giurescu, *Principatele române la începuturile secolului XIX. Constatări istorice, geografice, economice și statistice pe temeiul hărții ruse din 1835*, București, Editura Științifică, 1957.

[24] *DRH*, VI, *1546-1570*, întocmit de I. Caproșu, București, Editura Academiei Române, 2008, p. 562, nr. 323; Daniela Butnaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru, Vlad Cojocaru, *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. II, *Mic dicționar toponimic al Moldovei structural și etimologic*, partea 1, *Toponime personale*, sub redacția lui Dragoș Moldovanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014, p. 41; Doru Parascan, *Structuri de proprietate...*, p. 139. Satul despre care vorbim nu este atestat în 1546, cum credea Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, Direcția Patrimoniului Cultural Național, 1974, p. 610, căci Obârșia din acest an era sat la Pârâul Alb, nu la Berheci. Pârâul Alb, azi Valea Albă, își are izvorul în Masivul Corni, vărsându-se în Moldova la Tupilați (Paul Daniel Nedeloiu, *Sate și boieri în ținutul Neamț, de la sfârșitul secolului al XIV-lea până la jumătatea secolului al XV-lea*, în *MemAntiq*, XXVIII, 2012, p. 277).

la Gligorie, fiul Armancăi, care avea ispisoc de la Ieremia voievod. În 1 iunie 1610, Constantin Movilă i-a întărit lui Vitolt cumpărătura de la Roman, feciorul Ioanei, nepotul lui Toma logofăt, strănepotul lui Lupe Berheci[25]. Al doilea logofăt a continuat apoi procesul de strângere a satului (aici plasându-se și actul din 4 ianuarie 1611)[26]. În 7 martie 1611, domnia a întărit aceluiași Vitolt toate părțile stăpânite de Varvara, Frăsina, Ioana, Simzana și Toader, feciorii lui Bulai, nepoții lui Broștoc, strănepoții lui Berheci, dar și toată partea lui Sava aprod, fiul lui Pătrașco diac din Movilă, ce era cumpărătura tatălui său de la Ulea și Zizoae[27]. Știm și că același om a cumpărat alte părți de la Isaiia, fiul Magdei și nepotul Danului, dar actele acestei vânzări nu s-au păstrat sau nu au fost găsite încă[28]. Într-un document din 7125 (1616/1617) sunt menționați Nechita, Dragoș pitar și Nistor din Obârșie[29]. În 20 aprilie 1627, a treia parte din a patra parte din jumătatea satului a fost cumpărată de Ionașco Cehan de la Tofana, jupâneasa lui Vitolt. Vânzarea este amintită și în 10 aprilie 1628, în actul domnesc de întărire a ocinilor Cehăneștilor[30]. O parte de moșie din Obârșie a stăpânit și Coroiu comis, fiindu-i cumpărătură de la nepoții lui Alexa, pentru care a primit carte de întărire în 9 iunie 1632[31]. Obârșenii apar și într-un document datat înainte de aprilie 1634[32]. În 20 noiembrie 1635, sunt consemnați copiii Danciului din Obârșie, Ion, Bălan și Varvara. Același Ion, în 14 octombrie 1636, a dat lui Savin Prăjescu mare vornic de Țara de Jos un loc de prisacă în Obârșie, dușegubină plătită pentru fapta ginerelui său, Roman, context în care sunt numiți și alți locuitori ai satului, anume Moise, Ion și Albul, feciorul Lupului. Un popa Andronic din Obârșie a fost trecut în șirul martorilor unei tocmeli din 28 noiembrie 1636[33]. Alți obârșeni sunt pomeniți într-un act scris chiar în satul lor, în 11 martie 1640, când Tăbuci călugărul mărturisea că a vândut o delniță de fân înaintea lui „Pântea, Gheorghe, feciorul lui Mihăilă, Necula, feciorul Alecsei, și a popei Alexandru”[34]. În schimb, Obârșia Lozei amintită în documentul din 5 mai 1641, situată „mai sus de Șișcani, unde se cheamă La Mănăstire”, nu este aceeași așezare[35].

Am arătat în rândurile de mai sus că familia lui Simion din Obârșia apare într-un act din 1643[36]. În 20 aprilie 1659, preotul Ioan din Obârșie și fratele său, Pântea, feciorii Lupului, au mărturisit că au vândut lui Nicolae Buhuș fost clucer un loc de prisacă pe moșia satului. Martori la tocmeală au fost și câțiva oameni de-ai locului, Albul, Gligorcea, Ionașco, Ion, Constantin și Dănăilă[37]. În 24 iunie același an, marele logofăt Racoviță

[25] *Creşterea colecţiunilor în anul 1909*, Ploiești, Editura Progresul, 1909, p. 190; *Creşterea colecţiunilor în anul 1906*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1907, p. 96; *DIR* (cu remarca specifică și *DRH*-ului că citäm doar tomurile privitoare la Moldova), XVII, II, *1606-1610*, București, Editura Academiei Române, 1953, p. 200, nr. 264; p. 299, nr. 397.

[26] Documentul nr. 3 din Anexă.

[27] *Creşterea colecţiunilor în anul 1909*, p. 190; *DIR*, XVII, III, *1611-1615*, București, Editura Academiei Române, 1954, p. 10-11, nr. 15.

[28] Mențiunea acestei tranzacții apare în actul din 10 aprilie 1628 (*DRH*, XIX, p. 463-464, nr. 338).

[29] *DIR*, XVII, IV, *1616-1620*, București, Editura Academiei Române, 1956, p. 37, nr. 53.

[30] *DRH*, XIX, p. 239, nr. 184; p. 463, nr. 338.

[31] *DRH*, XXI, *1632-1633*, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, Editura Academiei Române, 1971, p. 142, nr. 115.

[32] *DRH*, XXII, p. 102, nr. 88.

[33] *DRH*, XXIII, *1635-1636*, întocmit de Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Editura Academiei Române, 1996, p. 315, nr. 273; p. 588-589, nr. 538; p. 604, nr. 555.

[34] *DRH*, XXV, p. 307, nr. 315.

[35] *DRH*, XXVI, *1641-1642*, întocmit de I. Caproșu, București, Editura Academiei Române, 2003, p. 109-110, nr. 103; vezi și vocea „Obârșia” din *Indice* (p. 603).

[36] *DRH*, XXVII, p. 39, nr. 35.

[37] BAR, Documente istorice, LXXII/59; documentul nr. 5 din Anexă.

Cehan era stăpân peste 57 de stânjeni din vatra satului, 50 de pământuri, 24 de săpături și două prisăci în țarină, toate aflate în jumătatea de răsărit[38]. Asemeni Slipotenilor, cel puțin o parte din stăpânirea lui Racoviță în Obârșia era moștenire de la Ionașco Cehan. În 8 august, câțiva obârșeni au participat la o înțelegere[39]. În 1664, părțile Cehăneștilor au trecut la Nicolae Racoviță Cehan, despre care știm că a și cumpărat jumătate de prisacă și jumătate de vad de moară[40]. Albul din Obârșie, menționat în 1636 și 1659, reapare într-un document din 5 mai 1665. În 31 decembrie 1673, aflăm că la Obârșie stăpâneau, printre alții, Dumitru și Pricopie, feciorii Alexandrei, nepoții Chilienei[41]. Și Neacșa, soția lui Pavel uricarul din Căutișeni, avea părți din moșie, fapt arătat în diata sa din 23 august 1696[42]. La 11 septembrie 1706, popa Hristofor din Obârșie a dăruit lui Iordache Ruset mare vornic toate părțile sale din același loc[43]. Apoi, în 11 iunie 1708, Ruset vornicul a intrat în posesia altor părți, cumpărate de la Mărica și rubedeniile ei, urmași ai lui Iachim, feciorul Târșei[44]. În *Catastihul* din 1732 apar doar cele „60 pământuri i 24 săpături", care au fost „danie vornicului Iordache de la popa Hristofor, la Obârșie Birheciului, cu tot venitul, leat 7215"[45]. Toate informațiile adunate ne permit să constatăm că, la căsătoria cu Iordache Ruset, ocinile Cehăneștilor din Obârșie nu au fost parte a zestrei Saftei.

În hotarul aceleiași moșii stăpâneau și alții. În decembrie 1766, înalți ierarhi ai țării, în frunte cu mitropolitul Gavriil, au mărturisit că, în marele incendiu din 24 septembrie, Manolache Bogdan fost mare paharnic, fiul răposatului Ioan Bogdan fost mare logofăt, a pierdut „4 lăzi cu odoare cu toate straiele ce au avut cu potvijâi casei, cum și toate scrisorile de moșie și țigani părintești de baștină și cumpărătură și de zăstre" printre care se aflau și cele privitoare la „părțile din sat(ul) Obârșiia di pi Berheciu ot Tecuciu hotărâte de Ștefan Abăza, acum, în zilele măriei sale lui vodă, iarăși zestre"[46]. Cele patru lăzi erau adăpostite în bașca clopotniței mănăstirii Dancu. Despre Manolache este știut că a fost căsătorit cu Maria, fiica lui Ilie Costachi[47], astfel ajungând stăpân în așezarea de pe apa Berheciului. Uneltitor din fire, Manolache Bogdan și-a găsit sfârșitul la 18 august 1778, averea fiindu-i confiscată[48]. Întâmplarea nu credem că a afectat și moșiile de zestre, care aparțineau, de drept, soției sale, Maria. Tatăl Mariei, Ilie, se născuse în familia lui Gavriil Costachi și a Paraschevei Balș, în timp ce mama, Anița, era din neamul Sturzeștilor[49]. Nu avem la îndemână niciun act care ar dovedi stăpânirea unor părți din Obârșie de către Bălșești sau Sturzești. Știm însă că cei din neamul Costăcheștilor au avut moșie și în Obârșenii ținutului Tutova, azi în județul Vaslui[50].

[38] ANI, Ms. nr. 628, f. 128 r.; *Catalog*, III, p. 108, nr. 418; documentul nr. 6 din Anexă.
[39] *Catalog*, III, p. 111, nr. 435.
[40] *Ibidem*, V, p. 155, nr. 601.
[41] *Ibidem*, III, p. 258, nr. 1165; p. 485, nr. 2328.
[42] *Ibidem*, IV, p. 409, nr. 1848.
[43] *Ibidem*, V, p. 155, nr. 601.
[44] Th. Codrescu, *Uricariul*, XVII, Iași, Tipografia Buciumul Român, 1891, p. 145-146. Un rezumat, fără dată, la ANI, Ms. nr. 628, f. 128 v.
[45] Elena Bedreag, *Descendența și averea...*, p. 176.
[46] *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, VI, *Acte interne (1756-1770)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura Dosoftei, 2004, p. 658-659, nr. 754.
[47] Elena Monu, *Familia Costache. Istorie și genealogie*, Bârlad, Editura Sfera, 2011, p. 141.
[48] Dan Dumitru Iacob, *O mare proprietate funciară din Iași a familiei Bogdan după un plan de hotărnicie din 1869*, în *IN*, seria a III-a, 2021, p. 46-47.
[49] Elena Monu, *Familia Costache...*, p. 213-215.
[50] *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1803*, volum editat de Corneliu Istrati, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2010, p. 144.

Cercetări viitoare vor aduce clarificările necesare, cert fiind că Ilie Costachi a stăpânit în Obârșia Berheciului, părțile sale ajungând la Maria și apoi la familia Bogdan.

La 1 iunie 1785, Alexandru Ioan Mavrocordat a poruncit lui Ianache fost mare stolnic să hotărnicească cumpărăturile din Obârșia Berheciului și Ciucești ale păhărnicesei Ilinca Racoviță[51], născută în familia spătarului Mihai Cantacuzino. La sfârșitul secolului al XVIII-lea, alte părți din Obârșia erau stăpânite de mazilii Istrătești[52].

Medeleni, ținutul Tecuci

În 30 iunie 1581, lui Coste (Costea) din Medeleni i-a fost întărită a patra parte din Godinești[53]. La 19 februarie 1600, domnia poruncea starostelui de Tecuci să cerceteze pricina dintre Vasile fost pârcălab și niște răzeși pentru părțile lor din Medeleni[54]. În 12 mai 1603, Coste și fratele său, Vasile, au primit întărire domnească pentru jumătate din Dragovani, „carili să cheamă Medeleni", cu o poiană cumpărate de la feciorii Fătului, nepoții lui Vlad, și rudele lor, fiii lui Nechita, iarăși nepoți lui Vlad. Că este vorba de același sat Medeleni se poate lesne dovedi prin menționarea la hotarele dinspre apus a drumului Petreștilor[55]. În ceea ce îl privește pe Coste, credem că este cel din 1581. Cât despre Vlad, aflăm că a avut un ispisoc de la Iliaș Rareș. În 1 iunie 1603, Ionașco Vitolt Mărățanul fost staroste a primit întăritură domnească pentru a patra parte din partea de sus din Medeleni, cumpărată de la strănepoții aceluiași Vlad, numit acum și Deicu, și a patra parte din a patra parte a satului, cumpărătură de la nepoții lui Stoe, și a patra parte din partea lui Stan și partea lui Ilie, care o avea de la Grigorie Huță, nepotul aceluiași Stoe[56]. La 27 februarie 1606, domnia tranșa în favoarea lui Plăcintă și a fratelui său, în pricina cu Vitolt pentru părți din Medeleni[57]. La 1 martie 1606, urmașii lui Bucium fost mare vornic, Vasile, Grigori, Anghelina, Nastasia, Cărstina, Tofana și Acsinia, au primit întăritură pentru părți din sat cumpărate de Bucium de la nepoții lui Magoș și strănepoții Niagăi, care aveau direse de la Ilie voievod. În aceeași zi se dădea de știre că vornicul cumpărase ocini în sat și de la Marușca, fata Niagăi, de la Stanca și feciorii săi și de la Ioana și rudele acesteia[58].

Vitolt, odată ajuns părtaș în Medeleni, a început și procesul strângerii stăpânirii. În 15 iunie 1607, cancelaria lui Simion Movilă i-a dat câștig de cauză pentru o parte de ocină în disputa pe care o avea cu Tudor și fratele său, Costea călugărul (cel din 1581 și 1603?) și alții din neamul lor. Este vremea în care cei din urmă au arătat în fața domniei niște ispisoace de la Despot și de la Iancu vodă, zicând că au avut cumpărătură de la Bucium vornicul. Vitolt însă avea alt ispisoc, de la Ieremia vodă, prin care se punea pavăză împotriva oricărei gâlcevi pentru Medeleni. În 15 februarie 1608, aflăm că alte rude ale Neagăi au vândut lui Vitolt Mărățanul niște părți de ocini în sat, amintindu-se

[51] *Creşterea colecţiunilor în anul 1908*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1908, p. 91.

[52] Valentin Constantinov, *Registrul bunurilor mobile și imobile ale veniturilor și cheltuielilor lui Matei Cantacuzino din anul 1792*, în vol. Dan Dumitru Iacob (ed.), *Avere, prestigiu și cultură materială*, p. 308.

[53] *DRH*, VII, *1571-1584*, întocmit de Ioan Caproșu, București, Editura Academiei Române, 2012, p. 470, nr. 395.

[54] *DRH*, X, *1599-1603*, întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Cătălina Chelcu, Sorin Grigoruță, Silviu Văcaru, București, Editura Academiei Române, 2024, p. 142, nr. 108.

[55] Identificarea propusă de Daniela Butnaru, Dinu Moscal, Ana-Maria Prisacaru, Vlad Cojocaru, *Tezaurul toponimic*, vol. II, p. 265, „S. com. Golăiești, j. Iași", nu se susține documentar. Medelenii din 1603 sunt Medelenii din județul Bacău de astăzi, la circa 40 km de orașul de reședință.

[56] *DRH*, X, p. 533, nr. 432; p. 546, nr. 443.

[57] *Catalog*, I, p. 294, nr. 1264.

[58] *DIR*, XVII, II, p. 9-10, nr. 10.

uricul primit de Neaga de la Ilie voievod și ispisoacele de la Iancu Sasul. La 4 octombrie 1609, domnia îi întărea aceluiași boier cumpărătura de la Tudora, strănepoata lui Stroe (Stoe). Apoi, în 9 martie, 1 iunie 1610, 4 ianuarie și 27 iunie 1611, a primit alte scrisori domnești pentru părți din sat[59].

Mărățanul nu a reușit însă niciodată să strângă satul întreg. Printre alții, Costea, Toader, frații și surorile lor, au rămas stăpâni pe părți de sat, fapt atestat și în 5 iulie 1608[60]. Apoi, în 26 noiembrie 1627, copiilor lui Costea, Ionașco, Topen și Acsânia, li s-a întărit a patra parte din poiana din jos și din cosituri[61]. O altă întăritură, dată Tofanei Vitoltoaia pentru ocini din aceeași așezare, datează din 28 iunie 1636. Tofana este amintită și într-un act de judecată din 9 august 1638, când aflăm că la Medeleni era stăpân și Cuza vistiernicel[62]. Așezarea este menționată și în 24 noiembrie 1638, pentru ca în ziua următoare printre stăpânii săi să fie atestat Ștefan Boul fost clucer[63]. Târziu, în 10 iulie 1660 și 1 octombrie 1668, domnia a dat cărți fiilor lui Vitolt, Lupașcu și Dănăilă, pentru părțile lor din Medeleni[64]. În 10 mai 1674, apare un Ștefan Făică din Medeleni[65], iar în 26 martie 1697 – un Bubă[66]. Urmașii lui Vitolt au continuat să țină satul și în veacul al XVIII-lea, precum acel Manolache Vitolt, amintit în 1765[67]. În 1803, Medelenii erau înregistrați ca proprietate a banului Arghirie Cuza[68]. O parte de sat era, totuși, răzășească, Arghirie judecându-se cu răzeșii la 17 ianuarie 1810[69].

Brăteni, ținutul Fălciului

Prin ispisocul din 20 martie 1628, Ionașco Cehan a primit întăritură și pentru un vad de moară cu pietre din satul Brăteni, cumpărătură de la fiii lui Crasnăș ceașnic. Deși în înscrisurile oficiale nu se spune nimic despre ținutul în care se afla așezarea, credem că este vorba de cel al Fălciului, unde Cehăneștii aveau și alte moșii întregi sau doar părți din ele.

Satul apare menționat cu decenii mai devreme, în 8 aprilie 1559. La această dată, urmașii lui Pavel Scripcă brănișterul au dat la schimb nepoților lui Negrilă pârcălabul o așezare pe Lileva, „ce se cheam(ă) acmu Brătenii”[70]. Brătenii nu sunt însă aceiași cu Scrivulenii, amintiți în 14 martie 1532[71], care-și trăgeau numele de la Dragoș Scrivulin, bunicul de pe mamă a lui Pavel Scripcă[72], fiindcă în 1559 se arată fără echivoc că prima localitate era „unde au fost ficiorul lui Dragoșe”, „unde au fost

[59] *DIR*, XVII, II, p. 117-118, nr. 145; p. 146, nr. 185; p. 255-256, nr. 331; p. 283, nr. 373; p. 298-299, nr. 396; documentul nr. 3 din Anexă; *DIR*, XVII, III, p. 23-24, nr. 38.

[60] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XX, Iași, Editura Viața Românească, 1928, p. 170-171, nr. 144.

[61] *DRH*, XIX, p. 346, nr. 263.

[62] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VII, Iași, Tipografia Dacia P. & D. Iliescu, 1912, p. CLXV.

[63] *DRH*, XXIV, *1637-1638*, întocmit de C. Cihodaru și I. Caproșu, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 475-476, nr. 510-511.

[64] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VII, p. CLXV.

[65] *Catalog*, III, p. 493, nr. 2370.

[66] *Ibidem*, IV, p. 421, nr. 1904.

[67] Vezi BAR, Documente istorice, CIV/76; Silvia Amănălăchioaie, *Țara Moldovei în timpul domniilor lui Petru vodă Șchiopul*, teză de doctorat, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 2022, p. 191.

[68] Th. Codrescu, *Uricariul*, VII, Iași, Tipografia Buciumul Român, 1886, p. 317; *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1803*, p. 115.

[69] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VII, p. CLXIV.

[70] *DRH*, VI, p. 433-434, nr. 241.

[71] *DIR*, XVI, I, *1501-1550*, București, Editura Academiei Române, 1953, p. 346, nr. 313.

[72] Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2002, p. 419.

ficiorul lui Drăguşin”[73]. Și documente mai târzii mărturisesc traiul separat al brătenilor de cel al scrivulenilor[74].

Satul apare în izvoare sporadic. De exemplu, în 20 ianuarie 1666, este atestat Vlasie din Brăteni[75], iar în 16 noiembrie 1718 un Ursul, răzeș, care se judeca cu alți răzeși pentru bucata sa de pământ[76].

La Brăteni și moșiile din jur au ajuns stăpâni și cei din neamul Cogălnicenilor. Dintr-o mărturie din 18 noiembrie 1779, aflăm că între Ienachi Cogălniceanu fost mare medelnicer, răzeși ai locului și un anume Pavăl Gațul diacon, împreună cu nepotul său, Mihalachi, se iscaseră niște gâlcevi. Pavăl a mers la moșia Scrivuleni pentru a o hotărnici dinspre Brăteni, fără știrea Cogălniceanului. Așa a fost întocmită o mărturie hotarnică, datată 8 aprilie 1779. Cearta a ajuns înaintea domniei, iar Gavril medelnicerul a fost însărcinat cu clarificarea situației stăpânirii. Acestuia, Pavăl diaconul i-a arătat un ispisoc de la Petru voievod, din 7040 (este vorba, cu siguranță, de cel din martie 1532), în timp ce Cogălniceanu și răzeșii au scos ispisocul de la Alexandru voievod, din 8 aprilie 1559, prin care urmașii lui Scripcă au dat Scrivulenii nepoților lui Negrilă pârcălab, din care se trăgeau răzeșii din Brăteni. Pavăl diaconul a mai spus că pe moșia Scrivulenilor ar fi două seliști, Brătenii și Scrivulenii, dar, cercetându-se, s-a aflat una singură, cea unde au fost casele lui Dragoș Scrivulin[77]. Tot atunci, Brătenilor li se spuneau Scrivuleni și Răpile/Râpile („cu nume de Scrivuleni”, „ce s-au numit din vechiu Scrivulenii, iar acmu să chiamă Răpile”), iar în 1784 moșia se „chiamă acum Răpile”[78]. Or, așa cum bine a observat Gh. Ghibănescu, un nou oiconim nu indică înlocuirea celui vechi, ci suprapunerea lor, „în cuprinsul aceluiași sat”/aceleiași moșii. Și apoi, nu putem spune că vatra Râpelor, actualul Mihail Kogălniceanu (județul Vaslui), este aceeași cu cea a Brătenilor, ci că a avut loc un proces de contopire a moșiilor, situație care a urmat dispariției așezării amintite în ispisocul din 20 martie 1628. De altfel, în opinia alcătuitorilor *Tezaurului toponimic*, vatra satului Brăteni se afla undeva spre est față de Mihail Kogălniceanu[79].

Măgdășani/Măgdășeni, ținutul Fălciului

O primă mențiune ar fi cea din 29 ianuarie 1434, când domnia i-a miluit pe pan Blaj și frații săi, Domoncuș (Dămăcuș) stolnic și Iacob, cu o seliște și trei sate, printre care se afla și „unde este Mic Ruptura”[80]. Apoi, în 7 martie 1490, Ilea Nașfa a primit întăritură pentru satul Măgdășanii „unde a fost Mic Ruptură”, cumpărat de la Nastea și sora sa, Sofia, fetele lui Stețco Dămăcuș[81]. În 20 martie 1628, lui Ionașco Cehan i-au fost întărite toate părțile lui Gheorghie din sat[82]. Același boier a primit o

[73] *DRH*, VI, p. 433-434, nr. 241.

[74] Pentru unele date despre Scrivuleni, vezi și Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii...*, p. 472-473.

[75] *IN*, fasc. V, 1925, p. 353, nr. 5 (act care poate fi fals; pentru falsificarea unor documente privitoare la Scrivuleni, vezi Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii...*, p. 472-473).

[76] Th. Codrescu, *Uricariul*, VI, Iași, Tipografia Buciumul Român, 1875, p. 350-351.

[77] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXV, Iași, Institutul de Arte Grafice Presa Bună, 1933, p. 75-77, nr. LXXV-LXXVI.

[78] *IN*, fasc. V, 1925, p. 352, nr. 4.

[79] *Tezaurul toponimic al României. Moldova*, vol. I, *Repertoriul istoric al unităților administrativ-teritoriale. 1772-1988*, partea 1, *A. Unități simple (Localități și moșii). A–O*, redactori Mircea Ciubotaru *et al.*, coordonator Dragoș Moldovanu, București, Editura Academiei Române, 1991, p. 148.

[80] *DRH*, I, p. 176, nr. 124.

[81] *DRH*, III, *1487-1504*, întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, București, Editura Academiei Române, 1980, p. 122-124, nr. 66.

[82] Documentul nr. 4 din Anexă.

nouă întăritură domnească pentru părțile sale în 10 aprilie[83]. Astăzi, satul, aflat cândva în preajma Avereștilor, nu mai există.

O mână de oameni

Berheceni

Ispisoacele din 6 februarie 1610 și 4 ianuarie 1611 ne spun câte ceva despre genealogia unor Berheceni. Ionașco și Magda erau copiii lui Ion și nepoții lui Toader Berheci. Nepoata aceluiași Toader era și Lupa, în timp ce Părasca și Nechita, copiii lui Ion Dămăcuș, erau strănepoți ai lui Drăghici Berheci. În alte acte din 1610, 1611, 1643, citate mai sus, apar Roman, feciorul Ioanei, nepotul lui Toma logofăt, strănepotul lui Lupe Berheci, Vărvara, Frăsina, Ioana, Simzana și Toader Epure, copiii lui Bulai, nepoții lui Broștoc, strănepoții lui Berheci, Vasile și Eremiia, feciorii lui Simion și ai Anghelinei, nepoții Fătului și strănepoții lui Lupe Berheci. Cu titlul de ipoteză, propun următoarele spițe genealogice:

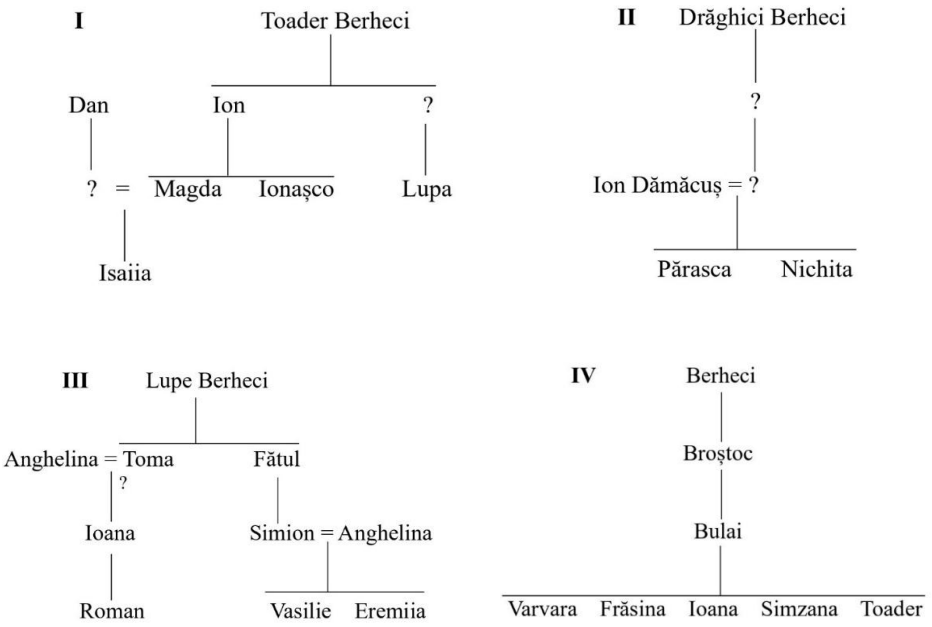

Despre Toader și urmașii săi nu știm alte date decât cele scrise deja.

Ramura lui Lupe este ceva mai cunoscută printr-un reprezentant, Toma pisarul, al doilea logofăt și pârcălab al unor cetăți moldave, de la Roman și Neamț. Lupe însuși apare doar în contextul unor chestiuni legate de ocinile sale. În 23 martie 1548, a primit carte domnească pentru părți din Piticeni, în 8 aprilie 1548 pentru o parte din Brițcani, iar în 5 aprilie 1552 iarăși pentru părțile din Piticeni. În ziua următoare, 6 aprilie 1552, lui Gheorghie pisarul i s-a dat ispisoc pentru Bungeni, cu moară pe Tutova, cumpărate

[83] *DRH*, XIX, p. 464, nr. 338.

de la Berhecean[84]. Anterior datei de 24 octombrie 1601, Lupe a participat la vânzarea unei părți din Piticeni[85]. Era înaintat în vârstă.

Fiul lui Lupe Berheci, Toma, cu drag de carte sau mai mult de nevoie, a învățat buchiile slavonești și a ajuns pisar domnesc. Astfel, în anul 1560 și în perioada 1568-1571, a scris câteva acte[86]. A urcat apoi la dregătoria de logofăt, situație atestată în 7 martie, 22 mai, 19 august 1572, 27 iulie 1574 și 30 mai 1575[87]. Nu s-a învrednicit însă niciodată să ajungă mare logofăt al țării, fiind mereu logofăt al doilea[88]. În 5 martie 1575, Berheci apare în Sfatul Domnesc ca pârcălab de Roman[89]. În 17 mai, este numit al doilea pisar[90]. În 15 iunie, 16 iulie și 15 septembrie același an, îl găsim pârcălab la Roman, iar în 17-18, 20 aprilie 1576 și 22 februarie 1578, pârcălab la Neamț[91]. Cândva înainte de 17 mai 1575, Berheci a cumpărat ocini în satul Posadnici, pe Jijia, pe care le dăduse soției sale, Anghelina. Același „Berheciu al doilea pisar" este amintit și într-un act din 15 mai 1583. Din același document aflăm că a avut urice de danie de la Ioan vodă și Petru vodă pentru Ruptura, în ținutul Neamțului[92]. La data citată, Toma Berheci era trecut în lumea răposaților[93].

Cneaghina lui Berheci logofăt, Anghelina, era fata lui Ionașco Jora păhărnicel[94]. Izvoarele vremii ne arată că a fost căsătorită și cu Oprea postelnic, deși ordinea acestor însoțiri pare incertă[95]. În 15 mai 1583, Anghelina este numită soție a lui Oprea, situația repetându-se și în 17 ianuarie 1587, când a primit întărire pentru părți din Posadnici[96]. Începând cu 2 martie 1590 însă, i se spune, iarăși, Berhecioaia.

În ziua sus scrisă, Anghelina a primit carte pentru părți de sat din Pădureni, ținutul Iașilor[97]. Înainte de 8 aprilie 1600, aceeași jupânească a dat surorii sale, Mitrofana, soția lui Nestor Ureche, partea de mijloc din Posadnici, cu loc de mori pe Jijia, o falce de vie la Zlodica și jumătate din satul Ruptura, cu loc de moară pe pârâul satului[98]. În 22 iunie 1604, Cancelaria domnească a emis un act pentru tocmeala dintre soția răposatului

---

[84] *DRH*, VI, p. 53-57, nr. 27; p. 66, nr. 33; p. 146-149, nr. 83-84.

[85] *DRH*, X, p. 294, nr. 231.

[86] *DRH*, VI, p. 501, nr. 279; p. 588, nr. 350; p. 600, nr. 364; p. 608, nr. 373; p. 612-615, nr. 377-378; p. 625, nr. 382; p. 664-665, nr. 403-404; p. 684, nr. 414; p. 709, nr. 431.

[87] *DRH*, VII, p. 14, nr. 15; p. 20, nr. 21; p. 23, nr. 27; p. 99, nr. 78; p. 137, nr. 105.

[88] Nicolae Iorga spunea despre Toma că a fost „un logofet simplu, Berheciu" (Hurmuzaki – Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, XI, *1517-1612*, București, 1900, p. XXVII, nota 2; p. XXIX).

[89] *DRH*, VII, p. 111, nr. 88.

[90] *Ibidem*, p. 133, nr. 102.

[91] *Ibidem*, p. 144, nr. 109; p. 152, nr. 115; p. 160, nr. 122; p. 172, nr. 137; p. 175-184, nr. 139-142; p. 259, nr. 207.

[92] *Ibidem*, p. 590-592, nr. 483.

[93] C. A. Stoide susținea că „Toma Berheci se pare că murise" înainte de 17 mai 1575 (C. A. Stoide, *Note despre Grigore Ureche*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 318, nota 17).

[94] Situație atestată în documentele din 17 mai 1575 și 15 mai 1583 (*DRH*, VII, nr. 102, 483).

[95] Al. I. Gonța, *Un așezământ de cultură de la Alexandru Lăpușneanu pe Valea Secului înainte de ctitoria lui Nistor Ureche: schitul lui Zosin*, în *MMS*, XXXVIII, 1962, 9-12, p. 711-712; Ștefan S. Gorovei, *Înrudirile cronicarului Grigore Ureche*, în *ALIL*, XXIV, 1973, p. 112-113 (spița), 115; D. Ciurea, *Aspecte din situația socială a Moldovei în secolele XVII-XVIII*, în *AIIAI*, XXIV, 1987, 2, p. 144; Maria Magdalena Székely, *O carieră de dregător moldovean: Nestor Ureche*, în „Acta Moldaviae Meridionalis", Vaslui, XII-XIV, 1990-1992, p. 129; idem, *Neamul lui Nestor Ureche*, în *AIIX*, XXX, 1993, p. 659; Sorin Iftimi, *Posadnicii: o dregătorie, un neam și o așezare*, în *ArhGen*, I (VI), 1994, 1-2, p. 257, 259 (spița); George-Felix Tașca, *Posadnicii de la Soroca și descendența lor*, în *ArhGen*, II (VII), 1995, 3-4, p. 141.

[96] *DRH*, VIII, *1585-1592*, întocmit de Ioan Caproșu, București, Editura Academiei Române, 2014, p. 186, nr. 153.

[97] *Ibidem*, p. 490, nr. 385.

[98] *DRH*, X, p. 170, nr. 119.

Berheci logofăt și nepoții acestuia, Mareș și Harbuz din Piticeni, pentru părți de ocini[99]. Anghelina Berhecioaia stăpânea și în Măncești, ținutul Lăpușnei, și Cricești, ținutul Vaslui, sate care au ajuns apoi la marele vornic Grigore Ureche[100], care-i era nepot de soră. Văduva lui Toma trăia încă în 7126 (1617/1618), când, împreună cu alți frați și surori, a primit întăriri pentru niște ocini[101].

În aprilie 1600, despre Anghelina se spunea că „nu a avut copii din trupul său”[102]. În istoriografia română s-a arătat însă că nu putem exclude contrariul, chiar și atunci când apar asemenea mărturii[103]. Oricum, în momentul declarației din 1600, copiii Anghelinei (dacă a dat naștere vreunuia) erau deja decedați. Urmare a acestor considerente, Ioana din 1610 nu poate fi fata boieroaicei. Toma logofăt însă a avut, cu siguranță, un fiu, Gavriil. Pentru sufletul băiatului, cu mult anterior anului 1604, nefericitul tată a făcut danie mănăstirii din Țarină (Sf. Nicolae, zisă Aroneanu) o ocină, răscumpărată ulterior de Anghelina Berhecioaia. Despre Gavriil un document ne spune că a avut doi băieți, Mareș și Harbuz, care în 1604 erau feți (copilași)[104]. Gavriil nu era însă copilul Anghelinei; a fost născut fie în afara căsătoriei, fie Toma a mai avut o soție, din care a rezultat și Ioana[105]; se naște, astfel, spița V, dar oricum rămân câteva semne de întrebare:

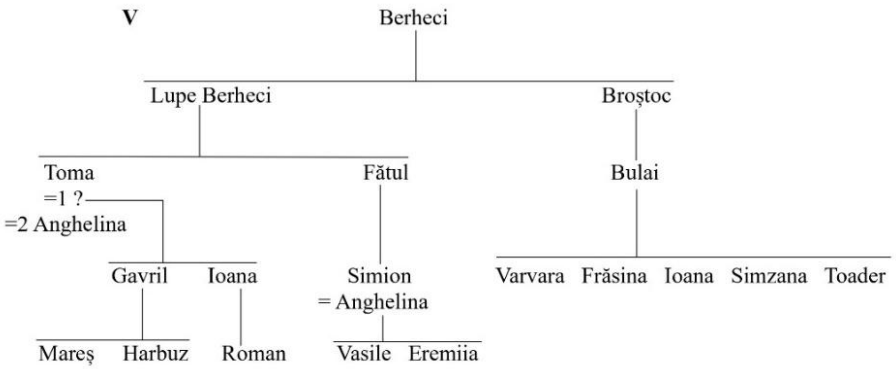

Cât despre ceilalți Berheceni, care aveau ocini în Slipoteni și Obârșia, putem fi siguri că erau rude între ei și se trăgeau dintr-un singur Berhecean.

În acte emise în 1607 și 1609 sunt trecuți Dumitru Berheci și copiii săi, Ion, Gligorie, Anna, Ciurla, Nastasiia și Petrea Berheci, sora sa, Ileana, și un nepot al lor, Ion Chirilă[106], despre care însă nu știm cum (și dacă) se înrudeau cu ceilalți Berheceni.

---

[99] *DIR*, XVII, I, *1601-1605*, București, Editura Academiei Române, 1952, p. 162, nr. 232.

[100] *DRH*, XXVIII, *1645-1646*, întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 224, nr. 284.

[101] *DIR*, XVII, IV, p. 201-202, nr. 251; p. 248-249, nr. 308.

[102] *DRH*, X, p. 170, nr. 119.

[103] Chestiunea a fost cercetată de Maria Magdalena Székely, *Viață de copil într-o lume de adulți (Moldova, secolul al XVII-lea)*, în *SMIM*, XXXII, 2014, p. 314-315.

[104] *DIR*, XVII, I, p. 162, nr. 232. Expresia din document, „cu nepoții panului său Berheci”, arată că acești nepoți nu erau și ai Anghelinei, ci doar ai lui Toma Berheci.

[105] Ioana nu poate fi „o soră a lui Berheci”, cu referință aici la Toma logofăt, cum susține Silvia Amănălăchioaie, *Țara Moldovei...*, p. 177, căci, dacă am admite această construcție genealogică, nu am putea explica cum Roman era strănepot lui Lupe, așa cum se spune în actul din 1610.

[106] *DIR*, XVII, II, p. 111, nr. 136; p. 234, nr. 309.

Vitolt Mărățanul (Mărățeanul)

Nicolae Iorga susținea că Vitolt a fost „un străin, se pare, care îndeplinise numai sarcina unui al doilea Logofăt”[107]. Urmând pe urmele lui Iorga, Constantin I. Karadja a dat uitării *se pare* și a trecut pârleazul dintre tărâmurile ipotezelor și certitudinilor, opinând în favoarea originii polone a boierului Movileștilor[108]. Mai nou, toți purtătorii numelui Vitolt ar fi membrii aceleiași familii, a Vitolteștilor/Viltoteștilor. Ca urmare, chiar Mărățanul și cel de-al doilea fiu al acestuia s-ar fi numit și Vitolt[109].

Datele istorice ne arată că Vitolt a fost un supraprenume (sau pseudo-prenume[110]), tocmai în contextul în care nu se regăsește în onomastica creștină, pe care l-am preluat prin filiera lituaniană, marele duce al Lituaniei, Witold/Vytautas (în botez Alexandru)[111], jucând un rol semnificativ în răspândirea sa[112]. În Țara Moldovei, dintre toți purtătorii supraprenumelui în discuție, cel mai cunoscut este ctitorul bisericii din Lujeni (azi în Ucraina), al cărui nume de botez era Teodor. Că acest boier își avea originea în mediul nobilimii de dincolo de Nistru, o atestă cu desăvârșire portretul său funerar, care redă stema *Pogonia* – Călărețul lituanian[113].

Putem însă spune despre toți purtătorii numelui Vitolt din Moldova că erau străini, mai ales polonezi sau lituanieni? Pentru secolul al XV-lea și prima jumătate a celui următor, documentele înregistrează doar doi purtători ai acestui supraprenume, Vitolt de la Lujeni și Vitolt comisul (în botez Petru)[114]. Prin urmare, când doamne ale țării erau de origine lituaniană, una chiar soră a marelui duce Vitold, Elisabeta Ringala, și când legăturile politice cu spațiul polono-lituanian erau atât de puternice, supraprenumele pomenit nu a făcut carieră în Moldova. Apoi, la mijlocul secolului al XVI-lea, putem observa schimbări ale unor modele onomastice, încât în cea de-a doua jumătate și la începutul veacului următor întâlnim nu mai puțin de trei Vitolți: un Vitolt țigan, pe fiul Mărățanului, în botez Ioan, și un Vitolt din Hulpășani[115]. Acum, că avem un Vitolt țigan, putem fi siguri că nu toți cei numiți așa au venit la noi de peste hotare. Trebuie evidențiat, de asemenea, că cei care și-au spus și Vitolt nu erau neapărat rude și nu orice purtător al supraprenumelui acesta a creat neamuri Vitolteșți. Mai mult decât atât, fratelui logofătului, Iurașco, și tatălui lor, Mărățanul, în perioada vieții, nu li s-a zis

[107] Nicolae Iorga, *Doamna lui Ieremia vodă*, în *AARMSI*, seria II, XXXII/1909-1910, p. 1035-1036.

[108] Constantin I. Karadja, *Dosarul unei moșii domnești (Răcăciunii)*, în *RI*, XII, 1926, 7-9, p. 225.

[109] Sergiu Bacalov, *Câteva aspecte referitoare la istoria Tutovenilor și a moșiilor lor Viltoteşti (secolele XIV-XIX)*, în „Anuarul Institutului de Istorie. Materialele Sesiunii științifice anuale, 22 decembrie 2016”, Chișinău, 2017, p. 18.

[110] Ștefan S. Gorovei, *Note de antroponimie medievală*, în *ArhGen*, IV (IX), 1997, 1-2, p. 51-58.

[111] „Allexandri alias Vitoldi”, *DRH*, I, p. 71, nr. 48 B (vezi și p. 70, nr. 48).

[112] Nu doar în antroponimie, ci și în toponimie, Olga Beleţkaia, *Имя Великого Князя Литовского Витовта в названиях Северного Причерноморья XVI-XVIII веков*, în „Lietuvos istorijos studijos”, 42, 2018, p. 7-28 (https://doi.org/10.15388/LIS.2018.42.12385).

[113] Emil Dragnev, *Contribuții privind portretul funerar al lui Teodor Vitolt și chipul Sf. Nedelia în picturile de la Lujeni (mijlocul sec. al XV-lea)*, în „Revista de istorie a Moldovei”, Chișinău, 3-4 (19-20), 1994, p. 26-34.

[114] În timpul vieții sale, Vitolt comis este menționat în 15 martie 1527 (*DIR*, XVI, I, p. 239-240, nr. 211) și în 18 martie 1560 (*DRH*, VI, p. 461-463, nr. 258; numele său de botez apare târziu, în mărturia unui urmaș din 1772 și într-un act din 1825, vezi mai jos). Nu suntem aici interesați de situațiile în care sunt amintiți anumiți Vitoltescu, Vitolteanul etc., forme care sunt folosite ca nume de familie (fiind vorba, cel mai probabil, de urmași ai unui Vitolt), și nici de nume care par a fi apropiate, precum Vicol, a căror origine este însă cu totul alta; provine de la un fenomen climatic; vezi N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei Române, 1963, p. LIII, 405.

[115] *DRH*, VII, p. 20, nr. 21; p. 452, nr. 377; *ibidem*, X, p. 75, nr. 53; p. 108, nr. 79.

niciodată și Vitolt[116]. Numele primit la botez de Mărățanul (un supraprenume) rămâne necunoscut.

Despre Mărățanul știm că a fost căsătorit cu Stanca, fata lui Bolea pârcălab de Hotin[117]. Din acest mariaj au rezultat mai mulți copii, anume Ioan (care este același cu Ionașco[118]), zis Vitolt, Iurașco (care nu este același cu Ionașco[119]), amintiți deja, Parasca, Marta, Irina și Sofiica[120]. În documentele vremii, despre Mărățanul însuși nu găsim foarte multe informații. Se pare că era decedat în vremea lui Aron vodă, când Stanca a primit întăritură pentru părți din Țigănești, ce erau cumpărătura lui Toader Bolea stolnic încă din vremea lui Alexandru Lăpușneanu. Aceeași cneaghină stăpânise și în Șendrești[121].

Panul Vitolt apare în Sfatul domnesc, deținând pârcălăbia Cetății Noi (Roman) în 9 februarie, 2, 16, 23 și 30 martie 1575[122]. Dintr-un ispisoc domnesc din 11 iulie același an, aflăm că i s-a poruncit să hotărnicească o poiană din satul Oglinzi, în ținutul Neamțului[123]. Deși Vitolt este amintit tot ca pârcălab al Romanului, aceasta nu înseamnă neapărat că încă deținea numita dregătorie, ci, mai probabil, hotărnicia a avut loc cu ceva vreme înainte, prin martie-aprilie[124]. Este trecut ca staroste/pârcălab și în 15 iunie 1607, 15 februarie 1608 și 4 octombrie 1609[125], dar tot acest șir, iarăși, doar aduce aminte de dregătoria ocupată în trecut. În 6 februarie, 9 martie, mai, 1 iunie 1610, 4-5 ianuarie, 7 și 10 martie, 27 iunie, 18 decembrie 1611, 1616/1617, 12 aprilie 1617 și în 15 martie 1620, același Vitolt apare ca al doilea logofăt sau logofăt[126], iar în 11 și 20 iunie 1610 a învățat la scrierea unor acte[127], când, se înțelege, era tot logofăt. Asemeni lui Toma Berheci, fiul Mărățanului nu s-a ridicat niciodată la treapta de mare logofăt și, ca

[116] Ioniță Ciolpan, în 1772, a mărturisit că bătrânii Vitolteşti se trăgeau din Vitolt comisul (Sergiu Bacalov, *Câteva aspecte...*, p. 48-49, nr. 8 O). Alexandru Tutovanu, în 1825, în pachetul de documente prezentat Judecătoriei ținutului Ismail, dorind să fie trecut în rândul nobilimii basarabene (*ibidem*, p. 39-40, nr. 8 A), susținea că tatăl comisului ar fi fost un Iorian. Având la îndemână această informație, Sergiu Bacalov l-a adăugat în spița neamului Vitolteștilor și pe Iorian, același cu Iurie logofătul (*ibidem*, p. 18-19). Or, noi știm că acest Iurie, adică Iurașco Mărățanul (din câte înțelegem), era mai tânăr decât Vitolt comisul și, prin urmare, nu putea fi tatăl său. Considerăm că în documentele târzii se face fie o confuzie între Vitolt comisul, Ioan Vitolt și Iurașco (amândoi logofeți), fie cel puțin unul dintre documente este un fals basarabean.

[117] Toader Bolea este amintit ca staroste de Hotin în 1552 (Th. Holban, *Documente externe (1552-1561)*, în *SRdI*, XVIII, 1965, 3, p. 668).

[118] Fapt arătat în documentul din 1 iunie 1603: „Ionașco Vitol(t) Mărățanul fost starosti" (*DRH*, X, p. 546, nr. 443).

[119] Alexandra-Marcela Popescu, *Logofeții ai treilea ai Țării Moldovei din prima jumătate a veacului al XVII-lea*, în „Opțiuni Istoriografice", Iași, VIII, 2007, 2, p. 101, deși vorbește despre Iurașco, la un moment dat, face confuzie între acesta și fratele său, scriind că în 1614 logofăt al treilea era Ionașco „probabil alt boier decât cel menționat anterior", adăugând: „Documentele nu menționează pentru anii 1611-1613 numele logofătului al treilea, dar este posibil ca Ionașco Mărățeanul să-și fi continuat activitatea până la sfârșitul domniei lui Constantin Movilă [...]" (*ibidem*, p. 101, nota 14).

[120] Toți amintiți în 15 decembrie 1603 (*DRH*, X, p. 609, nr. 504).

[121] *Ibidem*.

[122] *DRH*, VII, p. 106-107, nr. 86-87; p. 115, 119, 122, nr. 91-93.

[123] *Ibidem*, p. 149-150, nr. 114.

[124] În 2 mai același an, ca pârcălab la Roman apare Toader (*ibidem*, p. 127, nr. 97). Șirul documentelor păstrate și alternanța boierilor în pârcălăbiile cetăților moldave nu ne permit să spunem cu certitudine ziua în care Vitolt a fost scos din dregătoria de la Roman.

[125] *DIR*, XVII, II, p. 118, nr. 145; p. 146, nr. 185 și documentul nr. 4 din Anexă.

[126] Documentul nr. 2 din Anexă; *DIR*, XVII, II, p. 283, nr. 373; p. 291, nr. 386; p. 295, nr. 391; p. 298-299, nr. 396-397; documentul nr. 3 din Anexă; *DIR*, XVII, III, p. 1, nr. 1; p. 10-11, nr. 15-16; p. 23, nr. 38; p. 41, nr. 66; *ibidem*, IV, p. 37, nr. 53; p. 138-140, nr. 178; p. 434, nr. 563.

[127] *DIR*, XVII, II, p. 301, nr. 400; Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VI, *Cărți domnești, zapise și răvașe*, partea II, București, Editura Ministerului de Instrucție, 1904, p. 16, nr. 21.

urmare, nu trebuie să dăm crezare actelor din 1664 și 1698, în care se spune contrariul[128]. Chiar Theodor Codrescu atrăgea atenția că Ioan „apare ca ftori logofăt în o sumă de acte [...], când ca vel logofeți găsim pe alții", precum Pătrașco Bașotă, „vel log., în același doc. cu Vitolt"[129].

Ioan Vitolt a fost un apropiat al Movileștilor, astfel că, la sfârșit de 1611, când pentru tronul țării a ieșit victorios Ștefan Tomșa, a luat calea pribegiei, retrăgându-se la Hotin. Făcea parte din curtea boierească a doamnei Elisabeta și a fiului său, Constantin[130]. Nu știm dacă a participat la bătălia de la Cornul lui Sas, din iulie 1612, dar aceasta nu poate fi exclusă. Izbânda fiind de partea potrivnicului, Vitolt a plecat în Polonia. În 4 ianuarie 1613, a fost de față la dania făcută de Elisabeta și Maria Movilă mănăstirii Sf. Parascheva din Zadarow[131]. În 7 iunie același an, tot la Uscie, la porunca doamnei Elisabeta, Vitolt a redactat o scrisoare către călugării stavropighiei din Liov[132], pentru ca în 25 august să redacteze actul prin care fosta doamnă a țării („din mila lui Dumnezeu, doamnă și voievodină a Țării Moldovei") a făcut o nouă danie mănăstirii din Zadarow[133]. De soarta boierilor moldoveni pribegi se interesa și Înalta Poartă. În 1613, sultanul Ahmed I a cerut regelui Poloniei, Sigismund al III-lea Vasa, extrădarea a opt boieri, printre care este menționat și un Pital logofăt, care poate fi chiar Vitolt[134]. În 11 februarie 1615, fiul Mărățanului se afla încă la Uscie[135].

Boierul credincios Movileștilor a revenit în țară, cel mai probabil, la înscăunarea lui Alexandru Movilă, la sfârșit de noiembrie 1615. A luat parte, poate, și la bătălia de la Drăcșani, din 1616. După sfârșitul Casei Movileștilor, Vitolt nu a mai plecat peste hotare, fapt confirmat prin atestarea sa în documentele interne începând cu 1616, când domnea Radu Mihnea[136].

Și cum boieria se întreținea (și) prin averi, să spunem câte ceva despre cele nemișcătoare. La 20 martie 1598, fiii Mărățanului, Ioan Vitolt și Iurașco, au primit carte pentru Blănești, cu vad de moară pe Bârlad, și Poienile Sasului, ocini cumpărate de la Gligori, fiul lui Toader Bolea[137]. În 1 iunie 1603, a primit întăritură pentru părți din

---

[128] Așa cum a crezut Constantin I. Karadja, *Dosarul unei moșii...*, p. 225; vezi documentul nr. 15 de la p. 239. Documentul din 1698 a fost publicat și de Iulian Marinescu, *Documente relative la Maria Ruset, fata lui Evstratie Dabija voevod*, în *ArhGen*, II, aprilie-iunie 1913, p. 64 (pentru amintirea lui Vitolt), nr. II.

[129] Th. Codrescu, *Uricariul*, XVIII, Iași, Tipografia Buciumul Român, 1892, p. 451.

[130] N. C. Bejenaru, *Ștefan Tomșa II (1611-1616; 1621-1623) și rivalitatea turco-polonă pentru Moldova*, Iași, Institutul Modern de Arte Grafice, 1926, p. 13. Este o perioadă în care despre mulți boieri ai țării se poate spune că „au slujit domniei mele cu dreptate și cu credință", asemeni acelui Andrei de la sfârșit de veac XVI (Sorin Grigoruță, *„A slujit domniei mele cu dreptate și cu credință". Câteva considerații privitoare la Andrei, hatmanul lui Petru vodă Șchiopul*, în *AȘUI*, LXVII, 2021, p. 165-188).

[131] Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XI, *Cercetări și regeste documentare*, București, Editura Ministerului de Instrucție, 1906, p. 112. Același Iorga spunea că ar fi existat și o danie din 4 ianuarie 1614.

[132] Hurmuzaki – Bogdan, *Documente*, *Suplimentul II*, II, *1601-1640*, București, Stabilimentul Grafic Socec, 1895, p. 375-376, nr. CXCI. Probabil tot el a redactat și scrisoarea doamnei din 7 septembrie același an (*ibidem*, p. 378-379, nr. CXCIII), dar și pe cea din 19 martie 1614 (*ibidem*, p. 383, nr. CXCV).

[133] A. S. Petrușevici, *Сводная галицко-русская летопись с 1600 по 1700 год*, Liov, 1874, p. 48. Documentul a fost citit după copia sa dintr-un manuscris al mitropolitului Lev Chișca. Originalul se păstra la mănăstirea fraților basilieni din Buceaci; informația apare și la P. P. Panaitescu, *Fundațiuni religioase românești în Galiția*, în *BCMI*, XXII, fasc. 59, 1929, p. 12.

[134] Hurmuzaki – Bogdan, *Suplimentul II*, II, p. 380, nr. CXCIV.

[135] „Arhiva istorică a României", I, 16, 5 decembrie 1864, p. 128, nr. 186.

[136] *DIR*, XVII, IV, p. 37, nr. 53; p. 48, nr. 70 și altele.

[137] Documentul citat nu s-a păstrat în original. Într-o copie slavă târzie și într-un suret, acest act este datat în 1598: Nicolae Iorga, *Documente tecucene și bârlădene. Din colecția d-lui Jurgea-Negrilești*, în „Buletinul Comisiei Istorice a României", București, IV, 1925, p. 163, nr. 1 (care a dat un rezumat după o

Medeleni[138], pentru ca, în 15 decembrie, aceluiași boier, lui Iurașco și surorilor lor să li se confirme stăpânirea asupra Șendreștilor și a unei părți din Țigănești[139]. În 1607, starostele s-a judecat pentru o cumpărătură din Medeleni, primind dreptate de la domnie în 15 iunie[140]. Procesul strângerii satului a continuat, Vitolt cumpărând alte părți (actele din 15 februarie 1608, 4 octombrie 1609, 9 martie și 1 iunie 1610, 4 ianuarie și 27 iunie 1611)[141]. Același vrednic slujitor al Movileștilor a fost stăpân și în Boroșești și Sinzienești (25 mai 1610)[142]. În 4 octombrie 1609 și 6 februarie 1610, a primit întăritură pentru ocinile din Slipoteni și tot prin 1610 ajunge stăpân în Obârșia Berheciului, iar în 4 ianuarie 1611 a primit altă carte gospod pentru Slipoteni, Obârșia și Medeleni[143]. În Obârșia și Simzănești (același cu Sinzienești), Vitolt a continuat să cumpere ocini, primind alte ispisoace (7 martie și 18 decembrie 1611)[144]. Stăpânea și în Gligorești, cu cărți de la Constantin Movilă și din 12 aprilie 1617. Casele din Iași, cu loc împrejur, pe Ulița Ungurească, Ioan Vitolt le-a vândut lui Nicoară mare vornic, în 15 martie 1620[145]. Despre averile mișcătoare nu știm prea multe, deși este cert că și acest boier a avut destule giuvaiere, broderii, icoane și altele asemenea. La toate se adăugau și robii[146].

Vitolt Mărățanul a fost și „colecționar" de cronică. Pe ultima filă a manuscrisului (redacției) Hlebnikov a așa-numitului Letopiseț de la mănăstirea Ipatiev apar câteva însemnări de interes pentru noi. De aceeași mână și cu aceeași cerneală au fost scrise cuvintele, „**† Витол логоф(є)тѡл Мѡлд(авскои)** <?>"[147]/Vitol logofătul Țării Moldovei și „**Єст(ь) тєпери его м(и)л(о)с(ть) п(а)на Витолта Мароци логофета Зємли Молдавск<ои>**"[148]/Acum este a milostivirii sale, pan Vitolt Maroți logofătul Țării Moldovei. Ulterior, de altă mână s-a adăugat „**Витолть локофет Зємли Молдавскои сию <кн>**[149]**игѡ ѡкрал бъıл ѡ отца наместника Ѳстецкого на ме(сто) Красникъ**"[150]/

copie slavă „mai nouă"), și *Colecția Dr. Constantin I. Istrati (1429-1945). Inventar arhivistic. 13*, întocmit de Nicolae Chipurici, Tudor Rățoi, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1988, p. 49, nr. 22. Traducerea păstrată la Arhivele Naționale Mehedinți este cea mai completă, incluzând și Sfatul domnesc. Alte traduceri nu conțin și partea de sfârșit, astfel că același document (în copii diferite, evident) a fost publicat sub doi ani, 1598 și 1603 (*DIR*, XVI, IV, *1591-1600*, București, Editura Academiei Române, 1952, p. 198-199, nr. 255; *ibidem*, XVII, I, p. 75-76, nr. 113 (unde, o dată, lui Iurașco i se spune greșit Ionașco, ca apoi să fie notat corect, Iurașco); *DRH*, IX, *1593-1598*, întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Sorin Grigoruță, București, Editura Academiei Române, 2014, p. 402-404, nr. 304 (deși în traducerea editată în acest volum i se spune „Ion Vitoldu cel Bătrân", în original era, cu siguranță, Ion Vitolt starostele, așadar cu referință la dregătoria sa, nu la vârstă); *DRH*, X, p. 472-473, nr. 391.

[138] *DRH*, X, p. 546, nr. 443.

[139] *Ibidem*, p. 607-610, nr. 504. Pentru Țigănești, urmașii Mărățanului au primit ispisoc și în 30 octombrie 1609; *DIR*, XVII, II, p. 263-264, nr. 343.

[140] *DIR*, XVII, II, p. 117-118, nr. 145.

[141] *Ibidem*, p. 146, nr. 185; p. 255-256, nr. 331; p. 283, nr. 373; p. 298-299, nr. 396; *ibidem*, III, p. 23-24, nr. 38; și documentul nr. 3 din Anexă.

[142] *DIR*, XVII, II, p. 295, nr. 391.

[143] *Ibidem*, p. 299, nr. 397 (întăritură din 1 iunie 1610, pentru Obârșia); documentele nr. 1-3 din Anexă.

[144] *DIR*, XVII, III, p. 10-11, nr. 15; p. 40-41, nr. 66.

[145] *Ibidem*, IV, p. 138-140, nr. 178; p. 48, nr. 70; p. 434-435, nr. 563.

[146] Constantin Movilă i-a dăruit un rob țigan cu familia sa (*ibidem*, III, p. 11-12, nr. 16).

[147] Dacă pentru primele două cuvinte suntem siguri de citirea propusă, pentru cel din urmă, foarte șters, rămân serioase semne de întrebare. Deși propunerea făcută izvodește din contextul istoric, în loc de **Мѡлд(авскои)** poate fi chiar **Мороци.**

[148] Ultimele două litere sunt astăzi șterse.

[149] Litere șterse.

[150] Biblioteca Națională a Rusiei, OCPK F.IV.230, f. 386 v. (numărul din josul filei). A. A. Șahmatov a citit ѳ **Стецького** (*Полное собрание русских летописей*, tom 2, *Ипатьевская летопись*, ed. 2, Sankt-Petersburg, 1908, p. VIII). Vezi și B. M. Kloss, *Предисловие к изданию 1998 г.*, în vol. *Полное собрание русских летописей*, tom 2, *Ипатьевская летопись*, Moscova, Iazâki Russkoi kulturî, 1998, p. G.

Vitolt locofet (!) al Țării Moldovei a furat această carte de la părintele namestnic din Uscie, în târgul Krosnik. Această ultimă însemnare a fost scrisă în rusă, probabil la Kiev, unde manuscrisul a ajuns, din câte se pare, prin Petru Movilă. Că letopisețul s-a aflat în posesia arhimandritului (viitor mitropolit), stau dovadă câteva îndreptări și însemnări lăsate de acesta pe filele sale în slavă și poloneză[151]. Nu știm cu certitudine cum a intrat în posesia lucrării. Nu putea fi una dintre cărțile moștenite de la tatăl său, Simion Movilă, asemeni catastifului început în 1 iulie 1606, căci Vitolt a furat-o sau a luat-o în perioada pribegiei sale polone. Nu cunoaștem nici cum s-a aflat despre furtul săvârșit de boierul moldovean în localitatea poloneză Krośnica (?) asupra părintelui egumen (namestnic) din Uscie, dar întâmplarea aceasta fie a fost mărturisită de făptaș, fie era știută de Movilești prin alte căi. Despre prezența logofătului la Uscie, în preajma Elisabetei Movilă, am scris deja.

Pristăvirea lui Ioan Vitolt Mărățanul s-a întâmplat cândva între 15 martie 1620 și înainte de 20 aprilie 1627, când Ionașco Cehan a primit ispisoc pentru niște ocini în Slipoteni și Obârșia Berheciului, cumpărate de la jupâneasa răposatului, Tofana[152]. Tofana a vândut lui Cehan și alte părți din aceleași două sate înainte de 10 aprilie 1628[153].

Soția lui Vitolt era fiica marelui vornic Condrea Bucium și a Antemiei, prin aceasta coborând din Iliaș Saula și mai îndepărtatul strămoș, Procelnic cel Bătrân[154]. Din maria-jul celor doi au rezultat Dănăilă, Lupașcu și Antemia[155].

În preajma datei de 12 martie 1631, Tofana Vitoltoaia s-a judecat pentru Bălănești și Poienile Sasului[156]. La 28 iunie 1636 și 9 august 1638, a primit cărți de hotărnicie și judecată pentru părți din Medeleni[157]. Jupâneasa a stăpânit și în Voinești, ținutul Cârligăturii, ocini care erau cumpărătură lui Bucium vornicul de la Ionașco Mânjea uricar, care le-a răscumpărat apoi, fapt atestat în 1 aprilie 1638. La aceeași dată aflăm și despre stăpâniri în Boșoteni, ținutul Bacău[158].

Antemia, fata lui Vitolt, a avut pe Gligorie, Gheorghiță, Băluța, Nastasia[159] și Mărica. Dănăilă a fost căsătorit cu Anușca, având pe Vasile și Maria[160]. Lupașcu a fost căsătorit de două ori. Cu Aviana, fata lui Ciocârlie, a avut pe Gavrilaș și Maria, iar cu

---

[151] B. M. Kloss, *Предисловие к изданию*, p. H.

[152] *DRH*, XIX, p. 239, nr. 184.

[153] *Ibidem*, p. 463-464, nr. 338.

[154] N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV-XVII*, București, Editura Enciclopedică, 1971, p. 296.

[155] *DRH*, XXIV, p. 301, nr. 302; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, Iași, Editura Dacia, 1908, p. 304-305; Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*..., p. 296. Prin 1642, Lupașcu și Dănăilă au vândut o parte de loc din Gligorești; cei doi sunt amintiți și în 20 septembrie 1651 (*Catalog*, II, p. 332, nr. 1645; p. 425, nr. 2200).

[156] *DRH*, XX, p. 481-483, nr. 464.

[157] Gh. Ghibănescu, *Cuzeștii*, București, Editura Librăriei Socec & Co, 1912, p. 8.

[158] *DRH*, XXIV, p. 300-302, nr. 302.

[159] În 1671 ar fi menționată o Nastasia Duloae, „fata lui Ionașco Vitolt", care stăpânise în Vitolți, unde erau stăpâni și nepoți ai lui Iurașco Mărățanul (*Catalog*, III, p. 426, nr. 2021). În copia „întocmai scoasă di pe zapisul" din 1671 nu se spune însă nimic despre vreo fată a lui Ionașco Vitolt, ci doar despre nepoții și strănepoții lui Iurașco Mărățanul logofăt, care ar fi stăpânit în satul Vitolți, pe Prut, în ținutul Tigheciului (Alex. Băleanu, *Documente și regeste moldovenești*, în *CI*, X-XII, 1934-1936, 1, p. 293-294, nr. 85). Satul acesta a aparținut, mai degrabă, lui Vitolt comisul, care, în 1527, a primit „un loc de pustie în Chigheci, pe Ialpuh, mai sus de gura Raduroasei, în Grădiște, să-și întemeieze sat [...]" (*DIR*, XVI, I, p. 239, nr. 211). Actele mai târzii au făcut (voit?) confuzie între acest Vitolt și Ioan Vitolt, iar de multe ori chiar cu fratele său, Iurașco, pe care-l numesc tot Vitolt. Apoi, tocmai despre Vitolt comisul știm că a mai avut moșii în ținutul Tigheciului (vezi *DRH*, VI, p. 461-463, nr. 258).

[160] La Gh. Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. 8, apar Constantin, Vasile și Gheorghe.

Nastasia, pe Ștefan și Tofana[161]. Maria s-a măritat cu Ioniță Băisan, din acest mariaj născându-se Sanda, fără urmași, și Anghelachi Băisan[162]:

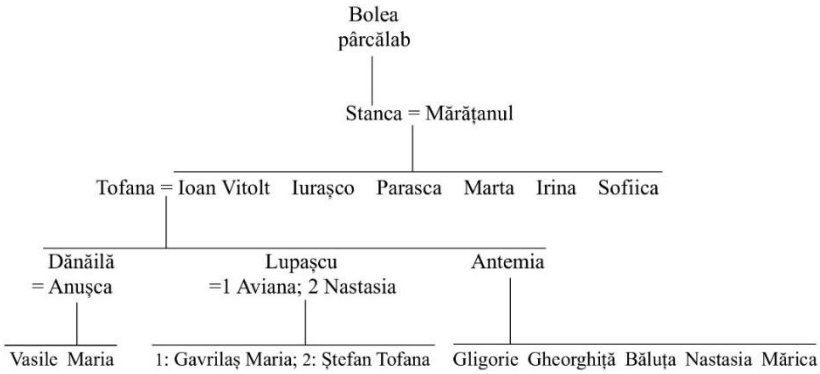

Cât despre fratele lui Ioan Vitolt, Iurașco (al cărui prenume este o formă laică – **Юрѧ/Юрїи** în slavonă – pentru bisericescul Gheorghe), credem că este acel Gheorghe Mauroți, primul soț al Ileanei logofeteasa[163]. Chiar într-un act, din 25 octombrie 1609, în care i se spune Iurco, acest boier a semnat în varianta bisericească a prenumelui său, Gheorghe[164]. Numele de familie, Mauroți, folosit în documentele externe, este aproape identic cu cel prin care Vitolt este arătat în însemnarea de pe redacția Hlebnikov, Maroți. Nu doar antroponimia probează în favoarea identificării propuse, dar și dregătoria[165].

Iurașco a semnat ca logofăt sau i se spunea așa într-un număr de acte din 1603-1605, 1607-1609[166]. Doar într-o copie a unei cărți din 15 aprilie 1604 apare ca mare logofăt, fapt contrar realităților, fiindcă în aceeași zi marea logofeție aparținea lui Luca Stroici[167]. Un document din 15 iulie 1608 limpezește apele, numindu-l pe Iurașco logofăt al treilea[168]. Avea însă certe calități atât în mânuirea condeiului, cât și a vorbelor. Nu în zadar, în 28 februarie 1611, Constantin Movilă l-a recomandat palatinului Ungariei, György Thurzó, pentru purtarea unor tratative[169]. La scurtă vreme, în 4 aprilie, palatinul

[161] Iulian Marinescu, *Documente relative*, p. 64, nr. II (documentul din 1698 este mai clar în privința realităților genealogice); Constantin I. Karadja, *Dosarul unei moșii...*, p. 239-241, nr. 15-17. Vezi și Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, IV, p. 254, nr. CCXXIX; *ibidem*, IX, Iași, Tipografia Dacia P. & D. Iliescu, 1914, p. 193, nr. LXXXVI. Idem, *Cuzeștii*, p. 7, amintește, în rândul copiilor lui Lupașcu, doar pe Maria, Gavrilaș și Ștefan.

[162] Gh. Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. 7.

[163] *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, vol. I, *„Casa noastră Movilească”*, [Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely (ed.)], Suceava, Sfânta Mănăstire Sucevița, Editura Mușatinii, 2006, p. 317, nota 7 (comentariul editorilor volumului la studiul lui Nicolae Iorga, *Doamna lui Ieremia vodă*).

[164] *DIR*, XVII, II, nr. 338. Despre Gheorghe Mauroți logofăt și, mai ales, soția sa, vezi Sever Zotta, *Știri noi despre Movileşti*, în *ArhGen*, II, octombrie-decembrie 1913, p. 211-224.

[165] Ipoteză susținută, cu prudență, și de Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely la editarea volumului *Movileștii. Istorie...*, p. 317, nota 7: „[...] logofătul Gheorghe Mauroți (nume sub care se ascunde, *poate*, un Mărățanu, din neamul lui Vitolt [...] [subl. aut.]”.

[166] *DIR*, XVII, I, p. 119, nr. 171; p. 120, nr. 174; p. 125-126, nr. 179-180, 182; p. 190-192, nr. 271-273; p. 239, nr. 320; *ibidem*, II, p. 97, nr. 117; p. 146, nr. 185; p. 171, nr. 221; p. 187, nr. 248; p. 255, nr. 330; p. 263, nr. 343; p. 265, nr. 345; p. 267, nr. 348; p. 271, nr. 354; *DRH*, X, p. 599-600, nr. 495-496; p. 609, nr. 504. Vezi și Alexandra-Marcela Popescu, *Logofeții ai treilea...*, p. 100-101.

[167] Așa cum au arătat și editorii *DIR*, XVI, I, p. 137-138, nr. 196-197.

[168] *Ibidem*, II, p. 169, nr. 218.

[169] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, VIII, *Acte și scrisori (1607-1613)*, București, Editura Cartea Românească, 1935, p. 148, nr. 112; Valentin Constantinov, *Țara Moldovei în cadrul relațiilor internaționale (1611-1634)*, Iași, Editura Demiurg, 2014, p. 45.

l-a înștiințat pe domnul Moldovei despre primirea solului și trimiterea sa cu scrisorile necesare la împăratul Matia I[170].

Despre Gheorghe logofătul mai știm că a primit indigenatul polon, împreună cu alți pani moldoveni, în 1607[171]. Cu Ileana, a avut pe Ecaterina[172].

*

Cele patru ispisoace completează unele informații cunoscute despre Berheceni și Vitolt Mărățanul și ne permit să urmărim cu mai multă precizie curgerea stăpânirii în satele Slipoteni, Obârșia Berheciului, Medeleni, Brăteni și Măgdășeni. Vitolt a intrat în rândul stăpânilor din Medeleni prin soția sa, Tofana, fata lui Condrea Bucium (care avea ocini acolo). Și tot prin Tofana a putut face cumpărături în Slipoteni și Obârșia Berheciului, căci Berhecenii se înrudeau, tot prin femei, și cu cei din familia Bucium[173].

ANEXĂ*

1 **1609 (7118) octombrie 4, Iași**

† Иѡ Костантин Могила воєвода, Б(ѻ)жїю м(и)л(ос)тїю, г(ѻ)сп(ѻ)даръ Зємлє Мѡлдавскои. Сѫж(є) прїидошѣ прѣд нами и прѣд нашими мѡлдавскими болѣри Гаврилъ, с(ъı)нъ Моисѣ ѡт Мъреци, а неким непоножденi, а неприсилован и продали своа правою ѡтнинѫ и дѣднинѫ трєтїи части ѡт части ѡ(т)ца єго Моисѣ ѡт сило Слипотѣни на Берхечю, и съ мѣсто за млен ѫ Берхечю, ѡт ѫрик, что имал дѣд єго ѡт …[1]. Та продали слѫзѣ нашємѫ вѣрномѫ Витолтѫ Мъръцанѫл пръкълаб, за два на десѣт талере сребръних.

Таж(є) и г(ѻ)сп(ѻ)д(ст)в(а) ми, видѣхом за доброю волѣ токмал(ѫ) и за исплъно плат(ѫ), ино ми ѡт г(ѻ)сп(ѻ)д(ст)в(а) ми дадохом и поштвръдихом, како да бѫдєт єм(ѫ) ѡт нас ѡтнинѫ и дѣднинѫ съ въсѣм дѫходом.

И ин да сѣ нє ѡмишаєт прѣд сїıа лист.

Ѳ речєнїє г(ѻ)сп(ѻ)д(ст)в(а) ми[2].

Пис ѫ Їс, л(ѣто) ⁎зрїѝ ѡк(томврїє) д͡.

† Сам г(ѻ)сп(ѻ)д(и)нъ реч(є).

Костантин воєвода <m. p.>.

† Строич вел логофет ѫч(ил) <m. p.>.

† Хилип <**писал**>.

† Io Constantin Movilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri moldoveni Gavrilă, fiul lui Moise

[170] Andrei Veress, *Documente...*, p. 151-152, nr. 116.

[171] *Volumina Legum*, tom II, Petersburg, 1859, p. 448, nr. 82 („Gerzego Maurotego Logofeta"); Valentin Constantinov, *Itinerarii poloneze ale lui Nestor Ureche (I)*, în „Buletinul informativ al Simpozionului Național *Rolul Mănăstirii Secu în viața religioasă a Țării Moldovei*", X, 2024, p. 35.

[172] Vezi mai multe la Sever Zotta, *Știri noi despre Movilești*.

[173] Pentru posibilitatea unei asemenea înrudiri, vezi Maria Magdalena Székely, *Note despre bisericile Sf. Vineri și Tăierea capului Sf. Ioan Botezătorul din Iași*, în *SMIM*, XIX, 2001, p. 31-38.

* Pe lângă textele celor patru ispisoace, în această anexă am adăugat și alte câteva documente privitoare la moșiile Slipoteni și Obârșia.

din Mărești, și de nimeni silit, nici asuprit, și a vândut dreapta sa ocină și dedină, a treia parte din partea tatălui său, Moise, din Slipoteni, pe Berheci, și cu loc de mori la Berheci, din uric ce a avut moșul lui de la …[1]. Aceea a vândut-o slugii noastre credincioase, Vitolt Mărățanul pârcălab, pentru douăzeci de taleri de argint.

Și domnia mea, văzând de bunăvoia lor tocmeală și plată deplină, deci noi, de la domnia mea, am dat și am întărit ca să-i fie de la noi ocină și dedină, cu tot venitul.

Și nimeni să nu se amestece, înaintea acestei cărți.

Și domnia mea a spus.

Scris la Iași, anul 7118 <1609>, octombrie 4.

† Însuși domnul a spus.

Constantin voievod <m. p.>.

† Stroici mare logofăt a învățat <m. p.>.

† Hilip <a scris>.

Colecție privată.

Orig. sl., hârtie (34 × 21 cm), rupt la îndoituri, sigiliu inelar aplicat în ceară roșie, în câmpul căruia se vede capul de bour.

[1] Loc gol în orig.

[2] „прѣд сїꙗ лист. Є реченїе г(о)сп(о)д(ст)в(а) ми”, poate fi însă înțeles și ca „прѣд сїꙗ лист [є] реченїꙗ г(о)сп(о)д(ст)в(а) ми”, „înaintea acestei zise cărți a domniei mele”.

2 1610 (7118) februarie 6, Iași

† Иѡ Кѡстантин Могила вѡєвѡда, Б(о)жїею м(и)л(о)стїю, г(о)сп(о)д(а)ръ Зємли Мѡлдавскои. Пишем г(оспо)дс(т)ва ми и даим знати, ѡж(є) прїидѡш(ѣ) прѣд нами и прѣд въсѣми нашим(и) мѡлдавским(и) болѣри великим(и) и малим(и) Їѡнашкѡ и сестра его Магда, с(ъı)н(о)ве Иѡн, бнѹци Таодєр Берхѧч, по их добро(ю) воли(ю), неким непѹнождени, а ниприсиланих, и продал(и) своих правоє ѡтн(и)на и викѹпленїе ѡ(т)ца их четв(р)тоє чѧст село Склипотѣнїи на Берхѣч, съ мѣсто за став и за млен ѹ Берхѣч, что таа четврътаа чѣст за село било кѹпежна за ѡ(т)ца их Иѡн ѡт Лѹпа, дъıца …[1] внѹка тиж(є) Тоадєра Берхѣча, ѡт исписѡк, что имали ѡт с(вѧ)т(о)ѹпочившаг(о) Єремїа вѡєводи за викѹпленїе. Та продали слѹзи нашимѹ вѣрнѹмѹ Витолтѹ Мъръцѣнѹл фторїи логѡф(є)т за тридєсѧт талер сребнїи.

Таж(є) въ том въсталос(ѧ) болѣрин наш вѣрнаг(о) вишписанаг(о) Витолтѹ логѡф(є)т и заплатил им сїи въси вишписаних п(и)н(ѣ)зи готових тридєсѧт талер битних въ ръках Иѡнашко и сестри его Магди еж(є) вишписаних, ꙗко да бъдет имѹ ѡтн(и)на и викѹпленїе и дѣтим его, и ѡночатим, и въсѣм которїи бъдет рѡд его наближ(є) изберитсѧ.

Таж(є) и г(оспо)дс(т)в(а) ми и вес(и) Съвѣт наш видѣвше сїа их доброволноє токмеж(ѹ) и за исп(ъ)лнъи плат(ѹ) дал єсми имѹ и потвръдил ѡт г(оспо)дс(т)в(а) ми сим лист(ом) наш(им), како да бъдет им(ѹ) ѡтн(и)на и дѣдн(и)на съ въсѣм доходом, непорѹшенѹ никѹли ж(є) на вѣки, прѣд сим лист(ом) <г>(оспо)д<с>(т)<в>(а) <м>[2]и.

Пис ѡꙋ Їс, л(ѣто) ҂зрїѳ м(ѣ)с(ѧ)цъ фев(рѹарїє) ѕ.

† Г(о)сп(а)д(и)нъ сам вєлѣл.

Испитах.

† Сєргїє <писал>.

† Io Constantin Movilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Scriem domnia mea și dăm de știre, iată a venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici, Ionașco și sora sa, Magda, fiii lui Ion, nepoții lui Toader Berheci, de bunăvoia lor, de nimeni siliți, nici asupriți, și au vândut dreapta lor ocină și cumpărătură a tatălui lor, a patra parte a satului Sclipotenii, pe Berheci, cu loc de iaz și de mori la Berheci, care acea a patra parte de sat a fost cumpărătura tatălui lor, Ion, de la Lupa, fata ...[1], nepoata aceluiași Toader Berheci, din ispisoc de cumpărătură ce avea de la sfânt-răposatul Eremia voievod. Aceea au vândut-o slugii noastre credincioase, Vitolt Mărățanul al doilea logofăt, pentru treizeci de taleri de argint.

Și întru aceea, s-a ridicat boierul nostru credincios, mai sus scris, Vitolt logofăt, și a plătit lor toți acei mai sus scriși bani gata, treizeci de taleri bătuți, în mâinile lui Ionașco și ale surorii lui, Magda, care sunt mai sus scriși, ca să-i fie ocină și cumpărătură și copiilor lui, și nepoților, și tuturor care vor fi din neamul lui, cine i se va alege mai de aproape.

De asemenea, și domnia mea și întreg Sfatul nostru, văzând această a lor de bunăvoie tocmeală și pentru plată deplină, i-am dat și i-am întărit de la domnia mea cu această carte a noastră, ca să-i fie lui ocină și dedină, cu tot venitul, și de nimeni neclintit, niciodată, în veci, înaintea acestei cărți a domniei mele.

Scris la Iași, anul 7118 <1610>, luna februarie 6.

† Însuși domnul a poruncit.

A cercetat.

† Serghie <a scris>.

Colecție privată.

Orig. sl., hârtie (32 × 21 cm), rupt la îndoituri, sigiliu aplicat în ceară roșie, cu ușoare urme de sfărâmare. În câmpul sigiliului, un scut francez, încadrat în trei părți de vrejuri, încărcat cu un cap de bour cu o stea între coarne, iar soarele (roza) și luna crai-nou au fost plasate dextra și senestra botului animalului. În exergă, între două cercuri perlate, legenda: † **м(и)л(ос)тию б(о)жїею, Їо Костантинь Могила воевода, г(ос)п(о)д(а)ръ Земли Молдавскои** († Din mila lui Dumnezeu, Io Constantin Movilă voievod, domn al Țării Moldovei).

[1] Loc gol în orig.

[2] Parte acoperită de sigiliu.

3 1611 (7119) ianuarie 4, Iași

† Иw Костантин Могила воєвода, б(о)жїею м(и)л(о)стїею, г(о)сп(о)д(а)ръ Земли Молдавскwи. Cж(є) пр҃їидошє пред нами и пред ѵсими нашими молдавскими болѣри великимї и малими Пъраска и брат еи Некита, с(ъ)н(о)вє Їwн Дъмъкѵш, прѣшнѵци Дръгич Берхач, по иχ доброю волю, никим непонѵжденi, а ниприсиловани, и продали иχ правою wтнинѵ и дѣднинѵ въсѣ част иχ єликасѧ изберет wт село wт Слипотѣни, волост Тєкѵчскою, и wт Обръшїє Берхѣчюлов, и wт поле, и wт лѣсѵ, и съ копанїи[1], и wт вод, и wт ватрѵ село. Та продали болѣринѵ наш(емѵ) вѣрномѵ Витол(тѵ) второмѵ логwф(є)т(а) за тридесѧт талер сребръниχ, и заплатил им исплъна.

И ѵ том тиж(є) пр҃їидє пред нами и пред нашими болѣри Єфємїѧ, жена Прекоп Ръкътжѵ, дочка Лѵпшор, по еи добра волѣ, никим непонѵжденa, а ниприсилована, и продала своа правaа wтнина и дѣднина wт село Меделѣни, третаа част wт част w(т)цъ еи Лѵпѵшор, и wт поле, и wт лесѵ, и съ копанїи, и wт

вод, и wт ватра село. Та пак(и) продал(а) въшписанномꙋ болѣринꙋ наш(емꙋ) вѣрномꙋ Витол(тꙋ) л<о>[2]гwф(є)т(а) за четиридесѧт талери личних.

И въставшесѧ наш болѣрин вѣрнїи Витол(т) ло<г>[2]wф(є)т и заплатил въси исплъна тїи въшреч(а)нних пинѣзи въ ръки въсѣм тих въшпи<сан>[2]их людї, wт пред нами и wт пред нашими болѣри.

Ино мъı, видѣвше их доброволною токмеж(ꙋ) и полною платꙋ, а мъı тако<ж>д<єрє>[2] и wт нас дали и потвръдили єсми въшписанномꙋ болѣринꙋ наш(емꙋ) вѣрномꙋ Витол(т) лог(w)фет тии предреч(а)нїи части за wтнинꙋ, како да ест емꙋ и wт нас ꙋрик и wтнинꙋ съ въсем доходом.

И ин никто да сѣ неꙋмишает пред сим листом нашим.

Пис оу Їисех, лѣта ҂зр҃ѳ҃ї ген(ꙋарїє) д҃.

† Г(о)сп(о)д(и)нъ велѣл.

Костантин воєвода <m. p.>.

† Пътрашко великїи лwг(w)ф(ет) ꙋч(и)л и искал <m. p.>.

† Никоар(ъ) <писал>.

† Io Constantin Movilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată a venit înaintea noastră și înaintea tuturor boierilor noștri moldoveni, mari și mici, Părasca și fratele ei, Nechita, fiii lui Ion Dămăcuș, strănepoții lui Drăghici Berheci, de a lor bunăvoie, de nimeni siliți și nici asupriți, și au vândut dreapta lor ocină și dedină, toate părțile lor cât se vor alege din sat, din Slipoteni, ținutul Tecuciului, și din Obârșia Berheciului, și din câmp, și din pădure, și cu pajiștea curăturii, și din ape, și din vatra satului. Aceea au vândut credinciosului nostru boier, Vitolt al doilea logofăt, pentru treizeci de taleri de argint; și le-a plătit deplin.

Și la aceea, de asemenea, a venit înaintea noastră și înaintea boierilor noștri, Eftemiia, soția lui Precop Răcătău, fata lui Lupușor, de bunăvoia ei, de nimeni silită și nici asuprită, și a vândut dreapta sa ocină și dedină din satul Medeleni, a treia parte din partea tatălui ei, Lupușor, și din câmp, și din pădure, și cu pajiștea curăturii, și din ape, și din vatra satului. Aceea, de asemenea, a vândut mai sus scrisului boier al nostru credincios, Vitolt logofăt, pentru patruzeci de taleri numărați.

Și s-a sculat boierul nostru credincios, Vitolt logofăt, și a plătit toți deplin acei mai sus zișii bani în mâinile tuturor celor mai sus scrișii oameni, aceasta înaintea noastră și înaintea boierilor noștri.

Deci noi, văzând a lor de bunăvoie tocmeală și plată deplină, și noi, de asemenea, și de la noi, am dat și am întărit mai sus scrisului boier al nostru credincios, Vitolt logofăt, acele mai sus zise părți de ocină, ca să-i fie și de la noi uric și ocină, cu tot venitul.

Și nimeni altul să nu se amestece, înaintea acestei cărți a noastre.

Scris la Iași, anul 7119 <1611>, ianuarie 4.

† Domnul a poruncit.

Constantin voievod <m. p.>.

† Pătrașco mare logofăt a învățat și a iscălit <m. p.>.

† Nicoară <a scris>.

Colecție privată.

Orig. sl., hârtie (32,5 × 21 cm), rupt la îndoituri, sigiliu inelar aplicat în ceară roșie.

[1] Sinonim pentru лазꙋри – lazuri, teren despădurit și transformat în pășune sau folosit în agricultură. În acest caz, копаніи, se referă mai degrabă la un teren transformat în pășune.

[2] Rupt în orig.

4 **1628 (7136) martie 20, Iași**

† Иѡ Мирон Бръновскїи Могила воевода, Б(о)жїю м(и)л(о)стїю, г(ос)п(о)д(а)ръ Земли Мѡлдавскои. Сѫж(є) тот истинніи наш вѣрніи болѣрин Їѡнашко Чеханъ вел питар ѹказовал прѣд г(оспо)дс(т)в(а) ми един запис за сведѣтелство ѡт людї добриҳ, имѣ: Вас(и)лїє Тотрѹшанѹл ши[1] Иѡн Мѹстѣцъ, и Нѣнѣ Брѣхнъ, и Вас(и)лїє Зелетин, и ѡт Симиѡн ѡт Стън[н]ишеци(и), ꙗко ж(є) кѹпил собі една част за ѡтн(и)нѹ ѡт Драгоше и ѡт Лѹка, и ѡт Търбѫцѹл, и ѡт въсиҳ братїє иҳ, что они имали за дѣдн(и)нѹ, что сѣ имѣнѹет Селищѣ Слепотѣним, что сѣ приходит им ѡт къ западно съ брѹд за млин на потоцѣ Берхѣча и вес(и) приход, что ест въ тот хотар. Тоа собі кѹпил болѣрин наш вишписан Їѡнашко Чеханъ питар за два на десѣт талер сребриниҳ.

И ѡт том тиж(є) ѹказовал и дрѹг запис за сведѣтелство ѡт Молдован бив пръкълаб и ѡт Глигорїє Брахъш ѡт Пъхнеци(и), и Костин ѡт Перѣни, и Лѹпѹл Дѹчка ѡт там, и Дѹмитрѹ брат Молдован, и ѡт поп Дамаскин, ꙗко ж(є) кѹпил собі ѡт прѣд тими людї добриҳ един брѹд за млин и съ камени ѡт село Брътѣни ѡт с(ъı)нѹвє Краснъш чашник[2]. Тоа ѡн собі кѹпил за двадесѣт и пет талер сребръниҳ.

И ѡт том тиж(є) прїиде прѣд г(оспо)дс(тва) ми Гевргїє с(ъı)нъ Звїарѣ, внѹк Барзѹл и Цампѹл по ег(о) доброю волю, неким непонѹжден, а неприсилован, и продал своег(о) правою ѡтн(и)нѹ и дѣдн(и)нѹ въсѣ част его, что сѣ емѹ изберет ѡт селѡ М<ъг>[3]дъшѣни, ѹ волост Фълчїискѡмѹ. Тоа тиж(є) продал болѣрин<ѹ>[3] г(оспо)дс(т)в(а) ми Чеханъ питар за десѧт та<лери>[3] сребръниҳ. И въсталсѧ болѣрин г(оспо)дс(т)в(а) ми Иѡнашко Чеханъ питар и заплатил въсиҳ тиҳ <в>[3]ишписаниҳ п(и)н(ѣ)зи въ рѹкаҳ тим вишписаниҳ людї.

Ино г(оспо)дс(т)в(а) ми, ꙗкоѹ видѣхѡм иҳ доброволною токмеж(ѹ) и (ис)плъно(ю) ж(є) платѹ, а г(оспо)дс(т)в(а) ми паки ж(є) дадоҳом и потвръдиҳѡм емѹ, ꙗко ж(є) да бъдет емѹ и ѡт нас правою ѡтн(и)нѹ и викѹплєнїє и потвръжденїє съ въсем до<ходо>[4]м.

<И и>[4]н да сѣ неѹмишает.

Пис ѹ Їѵс, в(ъ) л(ѣто) ⁎зрлѕ мар(тїє) к͡.

† Г(ос)п(о)д(и)нъ казал.

† Дѹмитрашко Щ(є)фан вел лѡг(о)ф(є)т ѹч(ил).

† Боръл҃нѹл <писал>.

† Io Miron Barnovschi Movilă voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată acel adevărat al nostru cinstit boier, Ionașco Cehan mare pitar, a arătat înaintea domniei mele un zapis de mărturie de la oameni buni, anume Vasilie Totrușanul și Ion Musteață, și Nenea Breahnă, și Vasilie Zeletin, și de la Simion din Stănișești, precum că și-a cumpărat o parte de ocină de la Dragoș și de la Luca, și de la Tărbuțul, și de la toți frații lor, ce aveau ei de dedină, ce se cheamă Seliștea Slepotenilor, care le vine lor dinspre apus, cu vad de mori pe pârâul Berheci, și cu tot venitul care este în acel hotar. Aceea și-a cumpărat-o boierul nostru mai sus scris, Ionașco Cehan pitar, pentru douăzeci de taleri de argint.

Și la aceea, de asemenea, a arătat și alt zapis de mărturie de la Moldovan fost pârcălab și de la Gligorie Brahăș din Păhnești, și Costin din Pereni, și Lupul Ducica de acolo, și Dumitru, fratele lui Moldovan, și de la popa Damaschin, precum și-a cumpărat înaintea acelor oameni buni un vad de moară și cu pietre, din satul Brăteni, de la fiii lui Crasnăș ceașnic. Aceea și-a cumpărat-o pentru douăzeci și cinci de taleri de argint.

Și la aceea, de asemenea, a venit înaintea domniei mele Gheorghie, fiul lui Zbiiarea, nepot Barzului și Țampului, de a lui bunăvoie, de nimeni silit, nici asuprit, și a vândut dreapta sa ocină și dedină, toate părțile sale care i se vor alege din satul Măgdășeni, în ținutul Fălciului. Aceea iarăși a vândut boierului domniei mele, Cehan pitar, pentru zece taleri de argint. Și s-a sculat boierul domniei mele, Ionașco Cehan pitar, și a plătit toți acei bani mai sus scriși în mâinile acelor oameni mai sus scriși.

Deci domnia mea, văzând de bunăvoia lor tocmeală și plată deplină, iar domnia mea tot i-am dat și i-am întărit, ca să-i fie și de la noi dreaptă ocină și cumpărătură, și întăritură, cu tot venitul.

Și altul să nu se amestece.

Scris la Iași, în anul 7136 <1628> martie 20.

† Domnul a zis.

† Dumitrașco Ștefan mare logofăt a învățat.

† Borâleanul <a scris>.

<Pe verso, însemnare din secolul XVIII:> 7136. 7136. † Zapis ot Slipoteni și vadu di mo(a)ră la Brătini și Măgdășinii, la Fălciu. S-au scos la suret. Nr. 5. Nr. 5.

Colecție privată.

Orig. sl., hârtie (30,5 × 19,2 cm), rupt la îndoituri și pătat, sigiliu aplicat în ceară roșie, sfărâmat. La împăturirea documentului, sigiliul s-a imprimat de două ori, pe una dintre aceste imprimații compoziția heraldică fiind, în parte, vizibilă. Observăm, astfel, într-un scut baroc de tip polonez, capul de bour timbrat de o coroană princiară, cu o stea între coarne, iar soarele (roza) și luna crai-nou plasate dextra și senestra. Nu putem spune dacă întreaga compoziție includea între coarnele bourului și crucea (așa cum știm în alte cazuri), se observă însă urmele steagului (dextra) și spadei (senestra), care flancau toate celelalte elemente descrise mai sus. În exergă, legenda era plasată între două cercuri perlate.

ANI, Ms. nr. 628, f. 94 r. (reg.).

EDIȚII: *Catalog*, II, p. 97, nr. 411 (rez. după reg. din Ms. nr. 628); *DRH*, XIX, p. 445-446, nr. 327 (reg. după Ms. nr. 628).

[1] Așa în orig.

[2] „**wт с(ы)нѹвє Краснъш чашник**” scris deasupra rândului.

[3] Rupt în orig.

[4] Litere acoperite de sigiliu.

5 **1659 (7167) aprilie 20, Iași**

† Adecă noi, Ion preut din Obârșie și frate-mieu, Pântea, feciorii Lupului din Obârșie, scriem și mărturisim cu cestu zapis al nostru cum noi, de bunăvoia noastră, de nime nevoiți, nici asupriți, am vândut a noastră direaptă ocin[n]ă și moșie, un loc de prisacă ce iaste la sat, la Obârșie, în ținutul Tecuciului, care loc de prisacă să chiamă La Bahmaci, cu pomeți în prisacă și prin pregiurul prisăcei, cât arunci cu toporul în laturi, în toat(e) părțile. Acesta am vândut dumisa[a]li, lui Neculaiu Buhuș ce-au fostu clucériu, dreptu 33 lei bătuți și un bou, biciuluit direptu 14 lei. Și ne-au plătit dumnealui deplin acel loc de prisacă întru mânule noastre[1]. De acmu înainte să fie dumisa[a]li clucériului direaptă ocină și moșie, cu tot vinitul.

Iară cineva din frații noștri de or scorni vro gâlceavă pentru acel loc de prisacă pre dumnéalui clucériul să-l las(ă) să-și ție moșiia ce i-am vândut acel loc de prisacă și cu noi să aibă trea[a]bă.

Și în tocmala noastră s-au tânplat Albul din Obârșie, și Gligorcea de acolea, și Ionașco de acolea, și Ion de acolea, și Costantin de acolea, și Dănăilă de acolea, și Anbrohie din Bohotin, și Gligori Tiron, și Sava din Peletici și Ștefan din Ciumălești.

Și pentru credința și noi am pusu-ne pecețile și degetele și acești oamini ce s-au tânplat în tocmala noastră.

Și eu Strătulat diiacul am scris.

Ca s(ă) știe.

ϑ Ѩс, ѧ(ѣто) ѯ҃зр҃ѕ҃з, м(ѣ)с(ѧ)ца[а] ап(рилїє) к҃².

† Pântea; † Albul; † Gligorcea; † Ionașco; † Ion; † Costantin; † Dănăil(ă); † Ambrohie; † Sava; † Ștefan; † Zaharia; † Tiron.

Ꙗз[3], Dr(ă)gan șatrar, m-am tânplat la iastă tocmală.

BAR, Documente istorice, LXXII/59.

Orig., hârtie difolio (30 × 20 cm), bine păstrat, cu o singură ruptură la îndoitură, două sigilii (cel al lui Zaharia este de forma unui octogon încărcat cu o roză cu șase petale) și 10 amprente digitale aplicate în aceeași cerneală.

EDIȚII: Const. Solomon, C. A. Stoide, *Documente tecucene*, II, *Sec. XVI-XIX*, Bârlad, Tipografia Lupașcu S-sori, 1939, p. 23, nr. XX (text după orig. cu greșeli de citire, mai ales la unele nume proprii, și omisiuni).

[1] Inițial, a fost scris „ă”, peste care s-a corectat cu „e”.

[2] La Iași, anul 7167 <1659> aprilie 20.

[3] Eu.

6 1659 (7167) iunie 24

A lui Costantin Rusăt vor(nic), pe Sliopoteni, la Tecuci.

Eu, Poiană uricariul, și Toader Briahnă, și Gavril de Cucuteni și Neculai de Hilipéni, dăm știre cum au vinit la noi cinstită carte (a) mării sale domnului Ion Gheorghie Ghica v(oiev)od, să mergém la sat, la Slipoteni, și la sat, la Obârșâe, ce sânt pre Berheciu, și să alegem câte părți de ocină are cumpărătură dumn(e)alui Răcoviță Cehan vel log(o)f(e)t, ce-au cumpărat Cehan vor(nic) de la giupâneasa lui Vitolt și de la ficiorii lui Vitolt, și ce-au cumpărat și de la alți răzeși dintr-aceli sate.

Deci, noi am strânsu oameni buni megieși de pin pregiurul acelor sate ș-am socotit, ș-am ales. Aflat-am satul Slipotenii vândut tot, din hotar în hotar, să ție dumn(e)alui Răcoviță vel log(o)f(e)t, cu vatra satului, cu câmpu și dintr-apă, și din pădure, cu tot venitul.

Așijdere, din Obârșia am ales în vatra satului di(n)spre răsărit. S-au venit în parte(a) logofătului cumpărături 7 funi și un stânjin, fune cât de 8 stânjini, fac 57 stânjeni. Ș-am ales ș-am pus petre (de) hotar, în seliște, în vatra satului. Iară în țarină, în toată țarina, parte(a) dumisale, logofătului Răcoviț(ă), 50 de pământuri și 24 de săpături, fără delnițe de fân, uneli sânt prin fundături, și 2 prisăci și giumătate, cu pomeți, tot pre acel loc, pre giumătate de sat de Obârșie, di(n)spre răsărit.

Așe am aflat ș-am ales cu oameni buni.

Ș-am făcut această mărturie.
Să fie de credințe.
в(ъ) л(ѣ)то ҂зр҃з҃ ıюн(їє) к҃д[1].

ANI, Ms. nr. 628 (Condica Asachi), f. 128 r.
Copie.

EDIȚII: *Catalog*, III, p. 108, nr. 418 (rez. după copie).

[1] În anul 7167 <1659> iunie 24.

7 **1706 (7215) septembrie 11**

A lui Costantin Rusăt vor(nic).
в(ъ) л(ѣ)то ҂зсе҃ї септ(ємврїе) а҃ї[1].
Un zapis de la popa Hristofor din Obârșâe Berheciului, de la ținutul Tecuciului, făcut la mânule dumisali, lui Iordache Rusăt vel vor(nic), precum i-au dăruit toate părțile lui de moșia din Obârșie, care acestea înblă în 3 bătrâni. Unul Broștici, al doile(a) Târșă, al treile(a) Berheciu. Deci el la Berheciu n-au avut treabă, ci-au avut treabă numai la bătrânul lui Broștici și la a Târșei. Deci din bătrânul lui Broștici au avut a patra parte. Așijdere, și din parte(a) Vârnacei, ce este cumpărătură tătâne-său, tij a treia parte din bătrânul lui Broștici. Așijdere, și giumătate din bătrânul Târșii, parte(a) Mârzii, ce este iarăș cumpărătură tătâne-său, popei lui Ion. Aceste părți de ocină le-au dat danie acelui boiar. Care să aleg 60 pământuri în țarină, parte(a) lui, și 24 săpături în pădure. Așijdere, din seliște și din oașuri, cu fânaț, și din pădure, și din vaduri de mori, un vad pol, și din locuri de prisăci, o prisacă și giumătate, fără giumătate de prisacă, și giumătate de vad de moară, ce-au cumpărat Neculai Răcoviț(ă) biv vel logof(e)t, parte(a) Uleului din bătrânul lui Broștici. Așijdere, i-au dăruit vornicului Iordache și casa din seliște, gata cu pometi cu tot.
Și sint iscăliți marturi, Misail mitropolitul și Varlam episcopul de Huși.

ANI, Ms. nr. 628, f. 128 v.
Reg.

EDIȚII: *Catalog*, V, p. 155, nr. 601 (rez. după reg.).

[1] În anul 7215 <1706>, septembrie 11.

FOUR CHARTERS, SEVERAL VILLAGES, AND A HANDFUL OF PEOPLE
(Summary)

Keywords: Slipoteni, Obârșia Berheciului, Vitolt, Cehan, documents.

In this contribution, we highlight four documents issued by the Moldavian Chancellery between 1609 and 1611, as well as in 1628, concerning several villages in the counties of Tecuci and Fălciu. Based on the texts of the documents, we have written brief histories of the villages Slipoteni, Obârșia Berheciului, Medeleni, Brăteni, and Măgdășeni, and have also added some information about their owners, among whom was the second logothete Ioan Vitolt.

DOI: 10.59277/AIIX.62.06

CĂTĂLINA CHELCU*

SURSE JUDICIARE ÎN MOLDOVA PREMODERNĂ: DOUĂ VIDOMOSTII ALE CĂMĂRII OCNEI DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Pedeapsa trimiterii la ocnă a vinovaților de furt, tâlhărie sau omor nu a fost o noutate a sistemului punitiv la începutul secolului al XIX-lea, când sunt atestate cele două vidomostii (liste) de condamnați la munca grea a extragerii sării pe care le publicăm în acest studiu. Cercetările anterioare privitoare la istoria salinelor din Moldova, datorate lui Constantin Broșteanu[1] și Dumitru Vitcu[2], amintesc de condamnări la „grosul ocnei", ce puteau presupune „doar ținerea în obezi, în gropile de sare abandonate, [...] fără ca aceștia să fi fost obligați să lucreze", cu mult înainte de începutul veacului al XIX-lea, iar „cel puțin din secolul anterior" să fi datat obligativitatea muncii pentru vinovați, responsabilitatea de organizare a acestei munci și, pentru o vreme, a pazei prestatorilor acesteia revenindu-i Cămării ocnelor[3]. După intrarea în vigoare a Regulamentului Organic în Moldova, la 1 ianuarie 1832 și, mai exact, în opinia noastră, după aprobarea, doi ani mai târziu, de către Sfatul Administrativ al Moldovei a proiectului ce cuprindea instrucțiuni, norme și reguli cu privire la condițiile de detenție a vinovaților la ocnă, în 24 de articole, întocmit de căminarul Iacovache Veisa, ce fusese prezentat spre dezbatere înaltei instituții la 1 aprilie 1834, și anume „Regulament pentru ținerea tâlharilor la groapa ocnei"[4], datele despre numărul condamnaților la ocnă s-au înmulțit, putându-se alcătui tabele statistice despre aceștia în urma culegerii lor din mai multe fonduri arhivistice[5]. Însă o listă (vidomostie) de tipul celor care vor fi publicate în cuprinsul acestui studiu am identificat-o la Arhivele Naționale Iași datând abia din decembrie 1853, fiind scrisă de logofătul Departamentului Dreptății, minister înființat în Moldova,

* Cercetător științific gradul I, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română, Filiala Iași; e-mail: catalina.chelcu@yahoo.com.

[1] Constantin Broșteanu, *Salinele noastre. Studiu istoric, juridic și economic asupra exploatării salinelor și monopolului sărei la romani și români (753 a. Crist. – 1900 d. Crist.), după documente literare, epigrafice, legislative și economice*, București, 1901.

[2] Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă (1832-1862)*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", 1987; vezi și idem, *Exploatarea sării în Moldova până la 1828*, în *AIIAI*, XI, 1974, p. 7-36.

[3] Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, p. 106.

[4] *Ibidem*, p. 133-134; vezi și idem, *Viață de ocnaș în Moldova sub regimul Regulamentului Organic*, în vol. *Artă, școală și politică națională. Prinos închinat profesorului Ion I. Solcanu la împlinirea a 80 de ani*, editori Petronel Zahariuc, Adrian-Bogdan Ceobanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2023, p. 292-293.

[5] Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, p. 109-110. Autorul a alcătuit astfel de statistici ce cuprind numărul condamnaților la muncă în ocnă pentru perioada 1835-1856.

în anul 1832, către cneazul Dimitrie Cantacuzino, pentru a face cunoscută „lista despre toți vinovații aflători la osândă în groapa ocnilor, după hotărârile înalt întărite". Mai spunem aici că în această vidomostie erau înscriși 63 de ocnași[6].

Pentru perioada anterioară adoptării Regulamentului Organic, însă, informațiile istorice detaliate, privitoare la identitatea vinovaților ce aveau să-și ispășească pedeapsa la ocnă, ca urmare a infracțiunilor comise, și la perioadele de detenție sau iertările de pedeapsă (amnistie și grațiere) din motive diverse, a căror coroborare să conducă la concluzii solide cu privire la această ramură a sistemului punitiv de până la începutul modernității, sunt dificil de identificat, de multe ori lipsind cu totul. De aceea, cele două documente statistice cu caracter judiciar, unul putând fi datat între 1 aprilie 1816 și 10 iunie 1816 și celălalt de la 1 februarie 1817, sunt importante tocmai din acest punct de vedere, aducând date certe fie și despre un crâmpei de practică judiciară pentru o perioadă în care pot fi și rezultate sigure, în măsura oferită de surse, dar și ipoteze ori incertitudini, cauzate de lipsa surselor.

O sursă și importanța sa: vidomostia

Din cauza numărului mic, sursele privitoare la infracțiuni și pedepsirea lor nu oferă prea mult suport reconstituirii realității infracționale din Moldova. Situația se schimbă abia de la mijlocul veacului al XVIII-lea, ca urmare a obligativității scrierii elementelor procedurale ale anchetei penale, finalizată cu aplicarea pedepsei, înscrisuri care, fie și în număr redus, s-au păstrat în arhive.

Acestui tip de surse îi aparțin anaforalele, rapoartele întocmite de boierii judecători prin care i se comunica domnului rezultatul cercetării cauzei penale propriu-zise și în care se propunea o pedeapsă, sentința fiind dată, în final, de domn, acestea reprezentând un material documentar important pentru reconstituirea practicii judiciare din Moldova de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale secolului al XIX-lea. Anaforalele completează informația întâlnită în alte surse istorice referitoare la problematica judiciară, un domeniu cunoscut datorită contribuțiilor științifice apărute până acum, între care se disting cele ale lui Gheorghe Ungureanu.

Principalul avantaj pe care aceste surse îl aduc reconstituirii istorice îl reprezintă cunoașterea funcționării instituției judiciare numită Departamentul Criminalicesc din Moldova, despre care s-a scris foarte puțin până acum[7]. Informații despre înființarea acesteia, atribuțiile boierilor judecători, identitatea și pregătirea lor de specialitate, aspecte procedurale ale procesului penal, între care se disting cercetările preliminarii făcute de dregătorii ținuturilor, ai Hătmăniei și Agiei, sunt câteva dintre aspectele ce reies din cercetarea anaforalelor. Între chestiunile asupra cărora au fost aduse clarificări mai cu seamă după 1832, când a intrat în vigoare Regulamentul Organic în Moldova, este și funcționarea instituției Cămării ocnei. În schimb, pentru perioada anterioară, despre acest subiect se știe foarte puțin. De aceea, cele două vidomostii „ale ocnei" sau, cum apare într-un alt titlu, „pentru toți vinovații ce să află la groapa ocnilor", alcătuite în al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, ce au ieșit la iveală parcurgând filele unei condici de anaforale, aduc câteva lămuriri în deslușirea istoriei acestei instituții.

[6] ANI, Secretariatul de stat al Moldovei, nr. 1777, f. 7r.-14r. Am amintit doar despre acest din urmă document, care face obiectul unui studiu separat, deja în lucru.

[7] Pentru mai multe informații cu privire la acest subiect, vezi studiul introductiv din vol. *Departamentul Criminalicesc în Moldova (1799-1828). Condici de sentințe*, volumul I (1799-1804), editori Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2017, p. XXIII-LXXV.

Termenul *vidomostie* provine din cuvântul rusesc **ведомость**, care înseamnă listă, catalog[8]. Prin urmare, la fel cum se va întâmpla începând cu perioada regulamentară[9], Cămara ocnei, cu sediul la Târgu Ocna, avea obligația, în opinia noastră, de a ține evidența condamnaților, pe care o înainta periodic Departamentului Criminalicesc, instanța penală din Moldova până la Regulamentul Organic. Nu știm intervalul la care astfel de rapoarte trebuiau înaintate la Iași, însă o ipoteză ar fi aceea că cel puțin anual acestea urmau să ajungă în atenția boierilor judecători, fiind cerute, probabil, chiar de domn. Una dintre vidomostii datează cu siguranță din 1816, cealaltă din 1 februarie 1817 și, cum vom arăta la locul potrivit, probează această ritmicitate a funcționării instituției, pentru că „intrările" și „ieșirile" (asemenea unor evidențe contabile obișnuite) din prima vidomostie sunt reluate, acolo unde este cazul, în cea de a doua, cu o foarte mare precizie a înregistrării datelor. Mai mult, credem că astfel de evidențe erau întocmite în dublu exemplar: unul rămânea la Cămara ocnei, celălalt era trimis la Departamentul Criminalicesc.

Dar înainte de a reda cuprinsul celor două vidomostii, am considerat util a coborî în timp pentru a evidenția ocna ca loc de pedeapsă în practica penală, până la contururile instituționale de la începutul modernității.

Ocna: din practica judiciară în Moldova până la începutul secolului al XIX-lea

Nu se cunoaște momentul în care a început procesul exploatării sării în Moldova. Ceea ce se știe este faptul că, în trecut, ca și astăzi, locul principal de exploatare a fost și este Târgu Ocna, între timp adăugându-i-se și cel de la Cacica. În preajma celui mai mare depozit natural de sare, încă din secolul al XIV-lea este atestată o așezare cu caracter urban, anume Târgul Trotuș, căruia, spre sfârșitul secolului al XVII-lea, i-a luat locul Târgu Ocna[10]. În afară de acestea, existau și alte locuri de unde se procura sarea necesară consumului casnic, în schimbul unei contribuții numită sărărit sau solărit, și anume zona muntoasă a fostelor ținuturi Neamț și Suceava, precum și cele din sudul Basarabiei (cel mai important centru era Ackerman)[11].

Pentru scoaterea și valorificarea sării, domnia a înființat o instituție numită *Cămară*, condusă de cămărași de ocnă, dovedită documentar pentru întâia dată în prima jumătate a secolului al XVI-lea, însă se crede că această stare de fapt intrase în vigoare „în secolul precedent, când domnii luaseră asupra lor acest venit"[12]. Două secole mai târziu, ocnele de sare vor fi arendate, domnia preferând perceperea unei sume fixe, ca măsură de stopare a abuzurilor comise de cămărașii de ocnă, prin daniile în sare făcute boierilor și mănăstirilor, vânzări direct de la ocne etc.[13].

Informații despre instituția Cămării ocnelor sunt păstrate într-un număr redus. Se cunoaște faptul că aceasta era condusă de cămărașii de ocnă, numiți de domn pe un an de zile[14], care aveau sarcina de a raporta domniei, periodic, cuantumul venitului ocnelor,

[8] *Micul dicționar academic*, volumul IV, *Literele Pr–Z*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2003, p. 1256. Potrivit unei alte explicații, acest cuvânt are, la origine, înțelesul de cronică, prezentare, întâlnit, rar, în Moldova, în secolul al XIX-lea (https://dexonline.ro/definitie/vidomostie).

[9] Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, p. 107.

[10] *Ibidem*, p. 25-26.

[11] *Ibidem*, p. 28.

[12] *Ibidem*, p. 30.

[13] *Ibidem*, p. 30.

[14] N. Iorga, *Privilegiile şangăilor de la Târgu Ocna*, în *AARMSI*, seria II, tomul XXXVII, 1915, p. 4.

având „în subordine întregul personal de la ocnă, asupra căruia își exercitau, se pare, și dreptul de judecată”[15]. Cât despre cămărașii de ocnă, atestați documentar, împreună cu instituția Cămării, în secolul al XVI-lea[16], putem constata că la mijlocul secolului al XVII-lea erau „în cea mai mare parte greci”[17]. În atribuția lor, la începutul secolului al XIX-lea, a intrat și paza ocnei condamnaților, după ce corpul de pază al plăieșilor, aflați în subordinea Isprăvniciei ținutului Bacău, fusese desființat. Apoi, sarcina supravegherii celor condamnați a fost preluată de garnizoana înființată la Târgu Ocna, aflată în subordinea Ministerului de Interne, pe care o controla prin intermediul Hătmăniei[18]. Nu credem că „lipsa condicilor de socoteli” de la Cămară „îngăduiau” abuzurile cămărașilor față de domn, căruia trebuia să îi vireze venitul din exploatarea ocnei, de vreme ce ei erau obligați, fiind subordonați acestuia, să „raporteze, periodic […] sămile venitului ocnelor”[19]. Tocmai ca urmare a împlinirii acestei sarcini, condicile de evidență trebuie să fi existat. Însă, ca multe alte izvoare scrise din istoria românească, acestea cu certitudine se vor fi pierdut.

Potrivit unei mărturii din al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, în ocnele de la Târgu Ocna erau „două feluri de lucrători: oameni liberi la care această îndeletnicire se moștenește din tată în fiu și criminalii mari osândiți la această muncă”[20]. Știri despre aceste două categorii sunt sintetizate în cartea lui Dumitru Vitcu: lucrătorii ocnelor de sare, a căror exploatare era organizată de autoritatea centrală prin slujbașii ei, au fost, mai întâi, așa-numiții ocolași de la Trotuș, care primiseră privilegii de la Ștefan cel Mare[21] pentru munca grea pe care o făceau, apoi, de la sfârșitul secolului la XVI-lea, șaigăii[22] (șangăi, șavgăi, șaugăi), lucrători specializați, organizați, din secolul al XVII-lea, în rufetul ocnei și scutiți de unele dări ce ar fi revenit domnului[23]. În afară de aceștia, în mina de sare erau mai multe categorii de lucrători: lăturașii (curățau interiorul ocnelor de sare măruntă sau de apa infiltrată, procurau lemnele pentru amenajarea gurilor de ocnă și pentru foc, săpau gurile de ocnă până la străpungerea stratului de pământ, având și sarcina de depistare a masivului de sare), curtenii (cu misiunea de „ducere a cărților la Iași, în aducerea oamenilor lucrători și alte treburi”), robii țigani, trâmbițașii (tărăbunțașii, care supravegheau buna funcționare a crivacului – instalația cu care erau aduși la suprafață bolovanii de sare – și descărcarea drobilor de sare la gura ocnei), vătăjeii și herghelegiii (îngrijeau caii necesari acționării crivacului), meșterii lemnari, străjerii (care păzeau sarea extrasă și depozitată în mâgle)[24].

---

[15] Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, p. 30. Vezi și Constantin Broșteanu, *op. cit.*, p. 163.

[16] Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, p. 30.

[17] N. Iorga, *op. cit.*, p. 4.

[18] Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, p. 106.

[19] Idem, *Arendarea ocnelor în Moldova sub regimul Regulamentului Organic (1832-1862)*, în *AIIAI*, IX, 1972, p. 31.

[20] *Călători străini despre țările române*, XIX, serie nouă, vol. I (1801-1821), volum îngrijit de Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner, Marian Stroia (secretar de volum); redactor-responsabil Paul Cernovodeanu, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 763.

[21] Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, p. 27.

[22] Termenul *șaugău* este unul de origine ungurească și înseamnă tăietor de sare (Gh. Ghibănescu, *Târgu-Ocna. Studiu istoric*, în „Arhiva Societății Științifice și Literare din Iași”, 1890, p. 597).

[23] *Ibidem*, p. 611-614; Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, p. 31; vezi și N. Iorga, *op. cit.*.

[24] Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, p. 44; vezi și Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 617-618.

Pe lângă acești lucrători (rufetașii), lucrul la ocnă era asigurat, într-un număr variabil[25], de condamnați. Când a început folosirea condamnaților pentru exploatarea sării este greu de spus, pentru că sursele interne sunt extrem de sărace în ceea ce privește consemnarea trimiterii celor vinovați la ocnă să taie sare. În general, documentele cu caracter penal, acelea în care se oglindește practica judiciară din Moldova medievală și premodernă, nu s-au păstrat sau nu au fost scrise niciodată.

Cele mai multe dintre sursele documentare care probează pedeapsa cu munca silnică la ocnă sunt cele ce atestă preocuparea pentru regimul juridic al moșiilor, adică păstrarea sau transmiterea lor, al averilor, în general, și în care, în cazul disputării lor în procese, erau și judecăți cu caracter penal, soluția aplicată de judecător era, adeseori, compoziționea sau „plata capului" (înțelegerea părților) și în foarte puține cazuri pedeapsa cu moarte sau privarea de libertate la temniță ori la ocnă. În cazul unor astfel de surse, documentele cu caracter penal cu referire la *ocnă* ca *loc de pedeapsă* au început a fi redactate – și păstrate – într-un număr mai mare decât până atunci odată cu prima domnie a lui Constantin Mavrocordat în Moldova (1741-1743). Iată câteva spețe identificate în astfel de documente: amenințarea cu spânzurătoarea sau cu ocna pentru țăranii care nu vor respecta porunca domnească de a-și îndeplini obligațiile față de mănăstire, pe pământul căreia trăiau[26], pedeapsa cu „ulița sau cu ocna" (bătaia pe uliță) a slujbașilor domnești care își depășeau atribuțiile[27]; pericolul închiderii la ocnă ce plana asupra aparilor domnești, boierești sau mănăstirești care nu își îndeplineau obligațiile slujbei în cazul stingerii incendiilor – „că să știe că acolo la foc să va face căutare, și care apariu nu să va afla, să va trimite la ocnă"[28]; ocnași în drum spre locul de detenție, pentru „multe răutăți […] și furtușaguri", însoțiți de oamenii domniei[29]; poruncă dată târgoveților pe unde urmau să treacă slujitorii domnești cu doi condamnați la ocnă, de a da câte un car cu boi și câte patru oameni de pază („pe unde s-ar tâmpla masul lor")[30]; poruncă pentru eliberarea vinovaților, condamnați la muncă la ocnă („au fost la pedeapsa ocnii și l-au iertat mărie sa vodă")[31], între care și a unei femei din satul Strășeni, ținutul Lăpușna, „ce-au fost trimisă la ocnă pentru că ar fi fost țiitoare la un turc"[32]; închiderea în ocnă a unui vornicel care făcuse, în termenii de astăzi, evaziune fiscală, pentru că „n-au scos oamenii toți la peceți, ci i-au făcut raileni și bejenari"[33] (ceea ce însemna că oamenii din sat nu au fost înregistrați, după poruncă, ca birnici, ci ca scutelnici).

Aidoma izvoarelor documentare, nici cronicile interne nu au înregistrat suficiente cazuri de soluționare a spețelor penale cu executarea pedepsei la ocnă. Miron Costin

---

[25] Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*, p. 44.

[26] *Condica lui Constantin Mavrocordat*, ediție cu introducere, note, indici și glosar alcătuită de Corneliu Istrati, volumul II, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2008, p. 79-80, nr. 221 (document din 18 noiembrie 7250 <1741>).

[27] N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, VI, partea II, București, 1904, p. 280, nr. 527.

[28] *Ibidem*, p. 284, nr. 550.

[29] *Condica lui Constantin Mavrocordat*, II, p. 24, nr. 46 (document din 12 mai 1742); p. 139, nr. 411 (document din 3 martie 1742), nr. 412 (1 martie 1742); p. 145, nr. 434 (document din 13 martie 1742); p. 158, nr. 474 (document din 29 martie 1742); p. 159, nr. 478 (document din 30 martie 1742); p. 164, nr. 498 (document din 8 aprilie 1742); p. 173, nr. 529 (document din 13 mai 1742); p. 233, nr. 775 (document din 24 iulie 1742).

[30] *Ibidem*, p. 39, nr. 105 (document din 28 decembrie 1742); p. 269, nr. 938 (document din 30 septembrie 1742).

[31] *Ibidem*, p. 155, nr. 461 (document din 22 martie 1742); p. 166, nr. 502 (document din 10 aprilie 1742).

[32] *Ibidem*, p. 192, nr. 602 (document din 14 iunie 1642).

[33] *Ibidem*, p. 269, nr. 940 (document din 2 octombrie 1742).

menționa trimiterea la ocnă de către Vasile Lupu a unor dărăbani pentru tâlhărie[34], iar Axinte Uricariul scria, pentru Țara Românească, despre aplicarea pedepsei cu închiderea unora în ocne pustii[35], adică abandonate, ori a unor boieri complotiști, închiși, pentru o vreme, la ocnă, de către Constantin Brâncoveanu, mizându-se, și în acest caz, pe caracterul expiatoriu (represiv) al locului de detenție, și mai puțin pe cel corectiv, pentru că, „șezând câtăva vremi acolo, i-au slobozit”[36].

De la călătorii străini avem cele mai multe informații cu privire la privarea de libertate la ocnă. Încă de la sfârșitul secolului al XVI-lea, în salinele din Țara Românească lucrau „răufăcătorii osândiți pe viață”[37]. În secolul următor, „cei care taie sarea sunt cei osândiți de domn pentru vreo faptă rea a lor”, cărora „atunci când sunt osândiți la ocnă, fiindcă așa se numesc salinele, li se taie mai întâi nasul și urechile și sunt băgați pe viață la ocnă, unde lucrează până la moarte. Această pedeapsă e la fel cu osândirea la galere”[38], arăta, pentru Moldova, la 1641, și Petru Bogdan Bakšić, episcopul catolic de Sofia. Mutilarea corpului despre care scria prelatul este dovedită și de alte izvoare, e drept, sporadic, așa cum vom vedea mai departe. Desigur, relatările călătorilor străini trebuie privite cu oarecare circumspecție, în unele cazuri. Inexactitățile nu erau făcute, neapărat, cu intenție, ci dintr-o informare deficitară, tradiția orală fiind în epocă sursa cea mai importantă. De pildă, episcopul Paul de Alep, în raportul despre Moldova și Țara Românească, făcut ca urmare a vizitei sale din 1652-1659, menționează și faptul că, pentru abateri de natură morală, bărbații erau condamnați la ocnă pe viața, iar femeile erau înecate[39]. Însă, așa cum notează și editorii volumului de relatări ale călătorilor străini, în practică, astfel de fapte ce aduceau atingere normelor de conduită erau sancționate cu amenda penală pentru „curvii”. E drept că un singur document păstrat până acum adevereşte că, în cazul în care o boieroaică ar fi fost în aceeași situație, ar fi putut fi ucisă[40]. Episcopul sirian descria minele din Țara Românească, amintind de dificila operațiune de tăiere a blocurilor de sare: „[...] cei care cad sub urgia domnilor sînt trimiși <la ocne> la tăierea sării. Acesta este un lucru cunoscut”[41]. Într-o notă marginală, Paul de Alep aducea câteva informații despre procedeul extragerii sării: săparea puțurilor adânci „de vreo nouăzeci kame”, scoaterea bolovanilor de sare cu funii lungi, „cu ajutorul unor mașini învârtite de cai”. Cei care făceau această muncă erau atât „cei care au fost prinși ca hoți sau care se află sub osândă”, fiind „trimiși în lanțuri de către domn în acest loc, unde ei taie sarea în timpul nopții și apoi o scot afară în timpul zilei”, dar și locuitori care luau în arendă exploatarea minelor[42], adică șangăii amintiți mai sus. Imaginea condamnaților la această muncă l-a impresionat pe cleric:

---

[34] Miron Costin, *Opere*, ediție critică, cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 134.

[35] Axinte Uricariul, *Cronica paralelă a Țării Românești și a Moldovei*, II, ediție critică de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1994, p. 146.

[36] *Ibidem*, p. 176. Boierii închiși la ocnă erau de partea rivalului politic al lui Brâncoveanu, anume Constantin vodă Cantemir.

[37] *Călători străini despre țările române*, III, volum îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1971, p. 16.

[38] *Călători străini despre țările române*, V, volum îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Editura Științifică, 1973, p. 248-249.

[39] *Călători străini despre țările române*, VI, volum îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Mustafa Ali Mehmet, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 123.

[40] *Ibidem*, p. 123, n. 100.

[41] *Ibidem*, p. 141.

[42] *Ibidem*, p. 188. Alte relatări asemănătoare, cu privire la modul de scoatere a blocurilor de sare din ocne, vezi în *Călători străini despre țările române*, III, p. 438.

> Aici e o privelişte care îţi rupe inima, căci atunci când aceşti sărmani nenorociţi au ieşit din ocnă, noi nu-i puteam privi în nicio altă lumină decât doar ca nişte strigoi care se scoală din mormânt, dintre morţi[43].

Cât priveşte pravilele alcătuite în limba română şi tipărite în secolul al XVII-lea, în Moldova şi Ţara Românească, se menţionează ocna pe viaţă sau pe timp limitat, constând în munca silnică executată de condamnaţi în saline, tăind sare, pentru infracţiuni, precum: bigamia, tâlhăria la drumul mare, răpirea unei femei sau fecioare, viol. După pedeapsa cu moarte, aceasta era cea mai grea sentinţă[44].

Din perspectivă statistică, începând cu secolul al XIX-lea, informaţiile despre pedepsirea cu trimiterea la ocnă sunt mai multe comparativ cu cele de trimitere la spânzurătoare. De pildă, într-un raport asupra Ţării Româneşti şi Moldovei, redactat la cererea lui Napoleon de către diplomatul francez de origine germană Charles Frederic Reinhard în 1806, acesta relata despre faptul că „pedeapsa cu moartea e rară; de obicei, pentru omor nu e alta decât trimiterea pe viaţă la ocnă”[45]. Diplomatul englez Thomas Thornton, care a vizitat Principatele Române la o dată plasată între 1802 şi 1806, scria:

> Pedepsele obişnuite pentru delicte uşoare sunt bătaia sau munca silnică, pentru o durată variind pe măsura naturii delictului; în cazuri de fapte mai grave, vinovatul e pedepsit cu pierderea urechilor şi e osândit să muncească în ocne pentru tot restul vieţii sale. Pedeapsa cu moartea, deşi nu e cu totul desfiinţată, este rar aplicată; dar când împrejurările crimei par să impună un exemplu atât de îngrozitor, legea ordonă în mod expres ca armaşul, chiar după ce i s-a comunicat în scris sentinţa de moarte dată împotriva unui criminal, să se înfăţişeze el însuşi înaintea domnului în trei rânduri deosebite şi de fiecare dată să repete întrebarea solemnă către domn, dacă stăruie în hotărârea sa de a vărsa sânge omenesc.

Autorul relatării bănuieşte că această procedură a fost opera lui Alexandru Ipsilanti, care a poruncit alcătuirea codului de legi ce îi poartă numele, în Ţara Românească, în anul 1780[46]. Un alt călător prin Transilvania şi Ţara Românească în anul 1816 scria:

> Pentru delicate mai mici, vinovaţii sunt sau învineţiţi prin bătaie, sau trimişi la muncă obştească. Pentru spargeri urmează o învineţire mai serioasă de-a lungul ulicelor […]. Pentru crime mai mari primeşte vinovatul pe burtă un număr însemnat de lovituri şi este osândit la ocnă pe viaţă sau îşi pierde urechile şi mâinile. Pedeapsa cu moarte face parte din măsurile excepţionale. Dacă totuşi se aplică, atunci capetele celor executaţi stau înfipte în pari înaintea casei de judecată douăzeci şi patru de ore, pentru a băga spaima în toţi[47].

Am scris şi cu alte ocazii, bazându-mă pe cercetări mai vechi şi pe izvoare documentare intrate de curând în circuitul ştiinţific, despre utilizarea altor pedepse decât aceea capitală în Moldova, la începutul secolului al XIX-lea. Acest lucru este dovedit atât de practica judiciară, prin sentinţele date de domn, cât şi de reglementarea juridică apărută în al treilea deceniu al aceluiaşi secol, în care era inclus şi criteriul circumstanţelor la

---

[43] *Călători străini despre ţările române*, VI, p. 188.

[44] *Istoria dreptului românesc*, vol. I, responsabil de volum Vladimir Hanga, secretar ştiinţific şi coordonator tehnic Liviu Marcu, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1980, p. 450.

[45] *Călători străini despre ţările române*, XIX, p. 254.

[46] *Ibidem*, p. 383.

[47] *Ibidem*, p. 716.

motivarea pedepsei. De pildă, articolul 174, capitolul al II-lea din *Criminaliceasca condică*, întocmită în 1820 (partea de procedură penală) și 1826 (codul penal propriu-zis), intitulat *Pentru pedeapsile faptelor criminalicești de obște*, prevedea ca

> […] hotărârea din pravilă a pedepsii vreunii fapte, când să va judeca a fi foarte aspră, după gingășia persoanii vinovatului atuncea să micșurează, pentru că trebuie să se socotească duhul pravilii și sfârșitul ei, către care privește, și nu totdeauna se ia după glăsuirea cuvintelor[48].

Adică se avea în vedere persoana și împrejurările în care aceasta a comis fapta, lăsându-se judecătorului „libertatea de a fi mai blând sau mai aspru după împrejurările faptei”[49], el fiind „adevăratul depozitar al duhului ce însuflețește pravila, pentru că pravila este imperfectă”[50]. Lăsăm pentru o altă cercetare subiectul extrem de incitant al temeiurilor în baza cărora aceste circumstanțe, precum și „mila” domnului, ca judecător suprem al țării, funcționau în practica judiciară în prima jumătate a secolului al XIX-lea. În continuare, atenția noastră se îndreaptă către prezentarea unui aspect ce ține de latura administrativă a sistemului judiciar din Moldova, din primele decenii ale secolului a XIX-lea, și anume redarea celor două vidomostii, despre care anunțam la începutul studiului de față, alcătuite la Cămara ocnei și aduse la Departamentul Criminalicesc de la Iași, cele dintâi pe care le-am depistat în depozitele arhivistice din acest oraș.

Alcătuirea vidomostiilor: aportul rusesc și privire generală asupra conținutului

Reformarea dreptului, pornită pe calea decisivă la mijlocul secolului al XVIII-lea, a continuat la începutul secolului al XIX-lea. În acest context, trebuie remarcat aportul rusesc la organizarea juridică a Moldovei și Țării Românești, vizibil, în primul rând, în instituționalizarea instanțelor judecătorești. Aurel Sava, preluând informația de la L. T. Boga, aduce în atenție ipoteza „foarte probabilă” a ideii divizării Divanului țării în departamente, în timpul celei de-a doua ocupații rusești în țările române (1769-1774), pe temeiul celor 10.000 de dosare în 90 de pachete referitoare la regimul instituit de aceasta, care se păstrau, încă, înainte de-al Doilea Război Mondial, în Arhiva Ministerului de Justiție de la Moscova[51]. În timpul ocupației rusești din anii 1806-1812, senatorul rus Serghei Kușnicov, președinte al ambelor Divanuri din Moldova și Țara Românească (între 1808 și 1810), urmat de Vasilie Krasno-Milașevici în aceeași funcție, și-a asumat cea mai mare parte a prerogativelor domnești, toate actele de organizare și de administrare făcându-se sub controlul și cu încuviințarea senatorului rus[52]. În 1808, într-un raport întocmit de senatorul Kușnicov era prezentată organizarea Divanurilor din Moldova, între altele fiind menționate salariile boierilor judecători ai Departamentului Criminalicesc[53].

---

[48] *Condica criminalicească cu procedura ei din Moldova (1820 și 1826)*, seria II, *Legi românești*, publicate de Ștefan Gr. Berechet, Chișinău, Tipografia Dreptatea, 1928, p. 34.

[49] Ștefan Gr. Berechet, *Lămurire istorică*, în *Condica criminalicească cu procedura ei din Moldova (1820 și 1826)*, p. XXXIV.

[50] I. C. Filitti, D. I. Suchianu, *Contribuții la istoria dreptului penal român*, București, <f.a.>, p. 24; cei doi istorici admit însă că acest lucru a însemnat „un pas important din punctul de vedere al evoluției de la sancțiunile de judecată spre cele legalitare”.

[51] Aurel Sava, *Departamentul Criminalicesc și norme de procedură penală la începutul secolului al XIX-lea*, în „Revista de drept penal și știință penitenciară”, 1933, 7-8, p. 2 (extras).

[52] *Ibidem*, p. 6.

[53] *Ibidem*, p. 4.

Tot Aurel Sava aduce în atenție un alt dosar din Arhiva senatorială, datat 6 octombrie 1808, cu titlul (în traducere din limba rusă): „Dosar cu privire la dispozițiunile date ambelor principate atât pentru uniformitatea ordinei la instrumentarea afacerilor de instrucție și criminalicești, cât și pentru curmarea mijloacelor de abuzuri la isprăvnicie, agie și hătmănie – pentru ca ei să nu judece și să nu pronunțe hotărâri în asemenea afaceri". Între altele, chestiunile vizate în acest dosar priveau dispoziții ca anaforalele departamentelor criminalicești din ambele Principate să fie redactate după un formular tip. Mai mult, așa cum arată Aurel Sava, guvernatorul rus dădea indicații și cu privire la procedura de judecată ce trebuia urmată: cercetare preliminară făcută de ispravnici, în ținuturi, mai rar de agă sau de hatman, luarea depozițiilor martorilor, interogarea vinovaților (din care rezultau așa-numitele tacriruri) etc. Indicații cu privire la întocmirea anaforalei erau date în continuare: menționarea împrejurărilor comiterii faptelor și probatoriile aferente, precum și competența în drept a judecătorilor, „trecând din cuvânt în cuvânt articolele corespunzătoare acelei afaceri [adică infracțiune – n.ns.], luate din legile ce se aplică de guvernul local sau după obiceiuri, în caz când legea este insuficientă"[54], precum și alte chestiuni procedurale. Cât privește fundamentele juridice ale sentințelor, același raport prevedea ca acestea să fie date de Departament „după legile ce se aplică de guvernul local, iar în caz de insuficiența lor, se va opinia asupra modului cum își pronunța Departamentul sentințele sale în asemenea afaceri mai înainte, după obiceiurile acelui ținut"[55], „după legile și obiceiurile acestui ținut"[56]. El propunea și un model de redactare a rapoartelor judecătorești ieșite de la Departamentul Criminalicesc, a cărui concepere era mult mai eficientă, în opinia senatorului, în expunerea faptelor decât fusese până atunci. Precizăm că aceste rapoarte trebuiau înaintate acestuia. Pentru că nu s-au păstrat anaforale din timpul ocupației rusești, nu putem ști dacă solicitarea lui Kușnicov a fost și respectată. O comparație a modului de alcătuire a actelor (anaforale) ieșite din cancelaria Departamentului Criminalicesc înainte și după ocupația rusească atestă faptul că structura de redactare este aceeași, cu mențiunea că cele care datează începând cu al doilea deceniu al secolului al XIX-lea, păstrate până astăzi, sunt mult mai bogate în conținut, cu descrieri mult mai detaliate ale faptelor.

La 23 iulie 1810, guvernatorul rus Vasilie Krasno-Milașevici, care i-a succedat lui Kușnicov la guvernarea Principatelor și la președinția Divanurilor celor două țări, a reluat dispoziția predecesorului său[57], fiind invocate tot abuzurile ispravnicilor de ținut, ale celor de la Agie și Hătmănie. Prin urmare, este foarte posibil ca cele două vidomostii pe care le vom prezenta să fi fost alcătuite după un model rusesc sau de inspirație rusească[58].

Prima dintre ele nu este datată, dar, după acte anterioare și posterioare acesteia, considerăm că a fost întocmită între 1 aprilie 1816 și 10 iunie 1816[59]. Cea de-a doua are data de 1 februarie 1817. Ambele se găsesc la Arhivele Naționale Iași, fondul Curtea Criminală, tr. 564, op. 611, dosar 13, prima la filele 7 v.-10 v., cea de-a doua între filele 41 v.-45 v. Mai mult, cea de-a doua este precedată de întărirea dată de domn propunerii

[54] *Ibidem*, p. 7.

[55] *Ibidem*, p. 11.

[56] *Ibidem*, p. 13 (în actul din 24 octombrie 1808, intitulat *Către ambele Divanuri ale Principatelor Moldovei și Valahiei*).

[57] *Ibidem*, p. 19-20.

[58] Tot din ordin rusesc a fost alcătuită și vidomostia boierilor moldoveni care se aflau în Moldova în anul 1829. Vezi Alexandru V. Perietzianu-Buzău, *Vidomostie de boierii moldoveni aflați în țară la 1829*, (I), în *ArhGen*, I (VI), 1994, 1-2, p. 269.

[59] În condică, prima vidomostie este precedată și succedată de două sentințe din 1 aprilie 1816, respectiv 10 iunie 1816.

făcute de boierii judecători pentru eliberarea unor condamnați, cărora li se terminase perioada de detenție, dar și pentru care munca silnică îi adusese în prag de sfârșit, „după spunire zapciilor Armășii ce-au umblat pi acolo, în slujbi”[60].

În vidomostia din 1816 sunt înregistrați 32 de condamnați la ocnă, fiind redate: numele fiecăruia, perioada de detenție în ani și luni, cât a trecut de la încarcerare până în momentul redactării documentului, ultima rubrică fiind rezervată timpului care a mai rămas pentru executarea pedepsei, defalcat în ani și zile. La fel este structurată și lista din 1 februarie 1817. Cei mai mulți vinovați din prima vidomostie se regăsesc în cea de-a doua, care cuprinde, în total, după ce fuseseră aduși, între timp, și alți ocnași, 48 de condamnați.

Concluzii

La o privire generală asupra celor două vidomostii – o analiză a acestora făcând obiectul unei contribuții ulterioare –, iese în evidență precizia datelor înregistrate în a doua vidomostie, în primul rând față de cele înscrise în primul inventar, în al doilea rând în raport cu alte surse documentare (anaforale) în care aflăm, detaliat, despre împrejurările în care au fost comise infracțiunile, desfășurarea proceselor și pedepsele primite de condamnați. În raport cu vidomostia din 1816, în cuprinsul celei de-a doua sunt notate cu exactitate termenele de executare a pedepselor de către cei din prima vidomostie, pe ani și zile. Cei mai mulți dintre condamnați sunt recidiviști, înainte de a merge la ocnă fiind închiși la temniță, în așteptarea sentinței. În afara celor opt cazuri de ucidere, furtul și tâlhăria repetate erau infracțiunile pentru care, așa cum se arată în cuprinsul celor două inventare, a fost dată sentința de muncă la ocnă. În cazul unui recidivist a fost practicată și mutilarea, prin tăierea nasului (însemnat la nas), alții fiind pironiți de ureche în stâlp, în spațiu public, înainte de a fi trimiși la ocnă. Furtul de animale (cai, oi, boi) repetat de către vinovat era frecvent în epocă. Cât privește termenele de pedeapsă, acestea au variat de la sentința pe viață, în cazul uciderii unei familii cu patru membri, la un an de zile pentru furtul a 17 vite de către un hoț „profesionist”, care de mai multe ori „s-au aflat supt pedeapsa temniții în pricini de furtușaguri și înșălăciuni”[61].

Succinta fișă de evidență a ocnașului, ce cuprinde trecutul infracțional al acestuia, fapta pentru care a fost închis la ocnă, termenul de executare a pedepsei, condițiile grațierii acestuia sau eliberării lui odată cu terminarea perioadei pentru care fusese pedepsit, precum și coroborarea datelor înscrise în astfel de documente cu altele ce detaliază faptele condamnaților înseamnă – și va însemna – pentru cercetarea istorică un aport semnificativ la reliefarea imaginii sistemului punitiv din Moldova, din primele decenii ale secolului al XIX-lea. Cu certitudine, astfel de izvoare cu caracter administrativ, statistic, vor mai ieși la vedere din depozitele arhivistice, prin străduanie, răbdare și prin cunoașterea scrisului paleografic chirilic.

[60] ANI, Curtea Criminală, tr. 564, op. 611, dosar 13, f. 46 r.
[61] *Ibidem,* f. 45 v.

I

/f. 7 v./

Vidomostiia ocnii[62]

Fără dată

No.	Numile și porecla	Pricinile și hotărâre giudecății	Vreme cât sînt		Cât s-au pedepsit		Cât să mai stei	
			Ani	Luni	Ani	Luni	Ani	Luni
1.	Ștefan Zaporojan	Din voință și pornire pentru interes de bani au ucis pe patru oameni, adecă pe un diiacon, cu fimeia lui și cu doi copii a lor. Hotărât de Divan, la anu 1808 mai.	În toată viiața		7	11		
2.	**/f. 8 r./** Nichita Ungureanu	Dovedit la 46 prădări, înarmat, în curgire de 17 ani. Și pe cât s-au mai fost pedepsit cu temnița și cu ocna, n-au făcut părăsiri. Hotărât din anul 1812 iulii 12, în toată viiața. Apoi acum, în urmă, din luminată poroncă au rămas pe	10	–	3	8	6	4
3.	Ion Popa	Arătat la 2 prădăciuni cu Nichita și tot de la Cremin(a)l hotărât, din anul 1812 iulii, pe 10 ani. Și acum, din luminată poronca au rămas pe	5	–	3	8	1	4
4.	Grigorii Talpă	Dovidit la prădare a 3 jid(o)vi și înarmat, cu alți doi tovarăși a lui, au răpit 17.000 lei. Și ca unul ci s-au mai aflat la groapa ocnilor, s-au hotărât din luminată poroncă din anul 1813 iunii 20 de s-au îmbourat și s-au triimis pe 10 ani. Apoi, iarăș(i) din luminată poroncă au rămas pe	5	–	2	10	2	2

[62] ANI, Curtea Criminală, tr. 564, op. 611, dosar 13, f. 7 v.-10 v. Cum am arătat mai sus, credem că această vidomostie a fost alcătuită între 1 aprilie 1816 și 10 iunie 1816.

5.	**/f. 8 v./** Vasâli Chira	Pentru multi furtușaguri vechi și noaî și au mai fost la groapa ocnilor și, nepărăsindu, s-au hotărât de luminată poroncă anului 1813 mai 24 pe	5	–	2	11	2	1
6.	Vasâli Leleșnili	Dovedit la răpire banilor dintr-o ladă ce era pusă în sfânt(a) bisărică la târg(ul) Botoșanii. S-au hotărât din luminată poroncă pe doi ani, din anu 1815 fevr(uarie) 15, apoi, iarăș(i) din luminată milă, fiind pârât(ul) nevrâstnic, au rămas pe	1	–	1	2	–	–
7.	Opre Muntean(u)	Fiind vechi tâlhar și cu spargire sfint(ei) bisărici din București, au fost mult în urmă prins aici și, cu toati că era hotărât să s(e) triimată la groapa ocnilor, dar mijlocind căp(i)-t(anul) Ion Vance a dum-(nealui) sărd(arul) Sava, au fost iertat. Și ieșind, au prădat pe niști negu-țători. S-au hotărât din luminată poroncă din anul 1814 avg(u)st 1 pe	5	–	1	8	3	4
8.	**/f. 9 r./** Apostol Cojocar, țig(a)n	Dovidit la ucidire altui țig(a)n, pentru că s-au fost îngurluit pârât(ul) cu muiere ucisului și au săvârșit fapta din voinți. Hotărât cu luminată poroncă din anul 1812 noiemv(rie) 16	10	–	3	5	6	7
9.	Gavril Boroi	Pentru răpire de bani de la un cioban, au săvârșit și ucidere. Hotărât din anul 1814 avg(u)st 28 pe toată viiața lui. Apoi, iarăș(i) din luminată po-roncă, au rămas pe	10	–	1	8	8	4

10.	Pintilii Tirlițchi	Vechi potlogari; și acum, în urmă, prinși la Botoșani cu spargire unii casă. Și ca unii ci nu s-au părăsit cu pedepsile temniții, s-au hotărât din luminată poroncă anului 1814 fevr(uarie) 29 pe fiișticari câte pe	2	–	1	2	–	10
11.	Gheorghi Romar(o)v							
12.	Ion Humu							
13.	Gheorghi Șarban	Dovidit la prădare unui bârlădean. Și ca să facă săvârșire prădării, au umblat făcându-s(e) mut în curgiri de vremi multă. S-au hotărât din anul 1815 fevr(uarie) 15	1	–	1	2	–	–
14.	/**f. 9 v.**/ Ioniță Cazacliu	Îngurluindu-s(e) cu o muieri, Rucsanda, au omorât cu pistol pe bărbatu ei, în Botoșani. S-au hotărât din luminată poroncă anului 1815 ghen(a)r(ie) 15 pe	5	–	1	3	3	9
15.	Costandin Dandăș	Vechi tâlhari. Și îndată ce s-au slobozit, pe lângă alti răpiri au mai furat nișți boi și vaci a târgoveților de aici, din oraș(ul) Ieși, și le-au vândut cu chipuri la căsăpii de s-au tăiat. Cu luminată poroncă din anul 1815 avg(u)st 9 s-au hotărât pe fiișticarile câte	1	–	–	8	–	4
16.	Ion Paiul							
17.	Gheorghi Popa	Foarte vechi tâlhari și în multi rânduri s-au pedepsit cu temnița și ocna. Și acum, mai la urmă, au mai urmat asămini răpiri prin-pregiurul orașului Ieși. Hotărâți din luminată poroncă pe fiișticare câte pe zăci ani din anul 1815 avg(u)st 28	10	–	–	8	9	4
18.	Ilié Arnăutul							

19.	/**f. 10 r.**/ Ioniți Rusul	S-au mai aflat o dată la închisoare temniții și, după ci s-au slobozit, s-au făcut taraf cu Ilié Arnăutul și Gheorghi Popa, săvârșind aceli prădăciuni. S-au hotărât din anul 1815 avg(u)st 28 pe fiișticari câte pe	1	–	–	8	–	4
20.	Vasâli Vraghii							
21.	Iordachi, țig(a)n(ul) Bibiroai	În multi rânduri, pentru potlogării s-au pedepsit cu ocna. Și iarăș(i) în potlogării aflându-s(e), din luminată hotărâre anului 1815 ghen(a)r(ie) 30 s-au dat câte pe Apoi, fiind rugăminte stăpânilor, au rămas să aibă pedeapsa lor până ci să va da iarăși poronca înălțimii sali		6	1	3		
22.	Vasâli, țig(a)n(ul) lui Țintilă							
23.	Vasile Dimitrov, rus	Fiind vacar la un mazil ot Roman, au săvârșit uci-dere cu topor pe însuș(i) stăpânul său. Hotărât din luminată poroncă din anul 1815 să s(e) dei la Cons(u)lat, ca să s(e) trii-mată piste hotar. Apoi, din arătare dum(nealui) vor(ni)c(ului) Dimachi cătră înălțime sa, s-au dat la ocnă	10	–	1	–	9	–
24.	/**f. 10 v.**/ Ștefan Conduragiu	Vechi tâlhar și au mai fost în pedeapsa ocnilor. Și slobozindu-s(e), au săvârșit, înarmat, la drumuri, mulțime de prădăciuni. Hotărât din luminată poroncă din anul 1815 oct(om)v(rie) 9 pe	10	–	–	6	9	6
25.	Iosip Caprar	Fiind ocrotitor pârât(u)lui Conduragiu, s-au hotărât din același anu	1	–	–	6	–	6

26.	Ianoș Trifon	Au săvârșit mulțâme de prădăciuni și răpiri în cuprindere Moldavii. S-au hotărât cu luminată poroncă din anul 1816 mart(ie) pe fiișticarile	10	–	–	2	9	10
27.	Barbul Bălăcean(u)							
28.	Vasâli Buzat(u)							
29.	Ion Țurcanul							
30.	Vasâli Popa	Și aceștiia au fost taraf cu arătații de no. 26 și în gios și, ca unii ci altă dată nu s-au mai aflat și nici în toati prădăciunile urmate, s-au hotărât pe fiișticarile din același anu câte	3	–	–	2	2	10
31.	Iosif Mocanu							
32.	Ion Vrânceanu							

II

/f. 41 v./ (p. 153)

Noi Scarlat Alexandru Calimah vod(ă), cu mila lui Dumnezău, domn Țării Mold(o)vii.

S-au cetit anaforaoa aceasta înnainte domnii meli și luându-să sama pentru vinovații ci sînt arătați la această vidomostii, hotărâm domniia mea ca să s(e) urmezi cu aducire acelor arătați prin anafora și slobozire lor să fié prin chizăși că nu să vor mai abate în aceli urmări.

Aceasta.

1817 fevr(uarie) 10.

Vidomostie pentru toți vinovații ce să află la groapa ocnilor[63]

1817 fev(ruarie) 1

No.	Numile și porecla	Pricinile pentru care sînt trimiși	Cât au a sta în pedeapsă		Ce au stătut		Ce au a mai sta	
			Ani	Luni	Ani	Luni	Ani	Luni
1.	Ștefan Cioban(u), Zaporojan[64]	Din voința sa, pentru interes de bani, au ucis patru oameni, adecă pe un diiacon cu femeia și cu doaî fete a lor. Hotărât de Divan din <1>808 mai 2.	În toată viiața		8	9		

[63] ANI, Curtea Criminală, tr. 564, op. 611, dosar 13, f. 41 v.-45 v.

[64] Într-o anafora din 7 noiembrie 1820 apare Ștefan Ciobanu zis Zaporojan (ANI, Curtea Criminală, tr. 564, op. 611, dosar 14, f. 84 v.).

2.	/**f. 42 r.**/ Nechita Ungurean(u)	Dovedit la 46 prădăciuni, înarmat, în curgire de 17 ani. Și pre cât s-au fost pedepsit mai-nainte cu temnița și cu ocna, n-au făcut părăsiri. Hotărât din anul <1>812 iuli(e) 12 în toată viiața lui, apoi, în urmă, din luminată poroncă au rămas pe	10		4	7	5	5
3.	Vasile Chira, bolnav	Pentru multe furtușag(u)ri vechi și noaî și au mai fost la groapa ocnilor și, nepără-sindu-s(e), s-au hotărât din luminată poroncă a anului <1>813 mai 14, pe	5		3	9	1	3
4.	Oprea Muntean(u)	Vechiu tâlhar și cu prădare sfint(e)i biserici din București, au fost multă vreme aici, supt închispare. Și cu toate că era hotărât să s(e) triimită la ocnă, dar, din luminată poroncă, iertându-s(e), iarăș(i) s-au apucat de au prădat pe niște neguțitori. Hotărât din anul <1>814 avg(u)st 1, pe	5		2	6	2	6
5.	Gavril Boroiu	Pentru interes de bani, au săvârșit ucidere. Hotărât din anul <1>814 avg(u)st 28 în toată viiața lui, apoi iarăș(i) din luminată poroncă au rămas pe	10		2	5	7	7
6.	/**f. 42 v.**/ Pintilie Târlițche	Vechi potlogari și, ca unii ce și mai-nainte au fost la închisoare temniții și tot nu s-au părăsit, ci încă s-au prins la Botoșani cu spargire unii case. Hotărâți din lumi-nată poronca a anului 1814 dec(e)mv(rie) 29 pe fiiș-tecare câte pe	2		2	1		
7.	Gheorghie Roma(ro)v[65] s(ă) ias(ă)							
8.	Ioniță Cazacliu, bolnav	Îngurluindu-s(e) cu o muiere, Roxanda, au omorât cu pistol pe bărbatul ei, ot Botoșani. Hotărât prin anafora din anul <1>815 ghen(a)r(ie) 15 pe	5		2		3	

[65] Vezi f. 46 r.: Gheorghi Romarov.

9.	Iordache, ţâg(a)n(ul) lui Bibire	În multe rânduri prinzându-s(e) în potlogării, s-au mai pedepsit cu ocna şi, tot nepărăsindu-s(e), s-au hotărât pe		6				
10.	Vasile Masalagiu, ţâg(a)n, bolnav s(ă) ias(ă)	Din anul <1>815 ghen(a)r(ie) 30, apoi, în urmă, făcând rugăminte stăpânul lor, au rămas să ste cât va fi luminata poroncă			2			
11.	Cost(an)d(i)n Dandiş	Vechi tâlhari şi, îndată ce s-au slobozit de la temniţă, au răpit vite, vaci i boi, a lăcuitorilor oraşului Iaşi şi cu chipuri le vindea la căsăpii. Hotărâţi din anul <1>815 avg(u)st 9 pe fiişticare câte pe	1		1	6		
12.	Ioan Paiul							
13.	/**f. 43 r.**/ Ilie Arnăutul	Foarte vechiu tâlhar şi în multe rânduri s-au pedepsit cu temniţa şi cu ocna şi apoi, la urmă, iarăş(i) asămine răpiri au urmat prin-pregiurul Iaşului. Hotărât din luminată poroncă a anului <1>815 avg(u)st 28 pe	10		1	5	8	7
14.	Vasile Vraghie s(ă) ias(ă)	S-au mai aflat o dată la închisoare temniţii şi, în urmă, s-au făcut taraf cu Ilie Arnăutul la ace prădăciune. Hotărât din anul <1>815 avg(u)st 28 pe	1		1	5		
15.	Vasile Dimitriev, rus, bolnav	Fiind văcar la un mazâl ot Roman, au săvârşit ucidere cu toporul pe însuş(i) stăpânul său. Hotărât din anul 1815 ...[66] să s(e) dei la Consulat, ca să-l triimată pesti hotar. Apoi, din arătare dum(i)s(a)li vor(ni)c(ului) Dimache către înălţime sa, s-au dat la groapa ocnilor pe	10					
16.	Ştefan Conduragiu	Vechiu tâlhar şi au mai fost în pedeapsa ocnilor; şi slobozindu-s(e), au ieşit înarmat la drumuri, săvârşind mult prădăciuni. Hotărât din anul <1>815 oc(tombrie) 9 pe	10		1	4	8	8

[66] Loc liber în text.

17.	/**f. 43 v.**/ Iosip cazac ce-i zâc și Căprar, bolnav s(ă) iasă	Ocrotitor tâlharului Conduragiu, îns(ă) nu desăvârșit gazdă; hotărât tot din acelaș(i) an și lună pe	1		1	4		
18.	Barbul Bălăceanul	Dovediți la multe prădăciuni, ținând drumurile înarmați. Hotărâți din luminată poroncă a anului <1>816 câte pe	10					
19.	Ioan Țurcan(u)							
20.	Vasili Popa	Iarăș(i) taraf(ul) lui Trifaș și pârâților arătați mai sus, îns(ă) pentru că altă dată nu s-au mai aflat în asămine urmare și nici au fost la toati aceli prădăcini, hotărât tot dintr-acelaș(i) an și lună pe	3					
21.	Ioan Cucuteanul	Triimes de cătră vorniciia Botoșani în pricina a doi cai ce i-au furat, pe cari i-au și luat păgubașu. Și fiindcă și mai-nainte s-au aflat supt închisoare temniții în pricini de prădăciuni și n-au făcut părăsire, s-au hotărât din luminată poroncă a anului <1>816 mart(ie) 23 pe	1			10 pol		1 pol
22.	/**f. 44 r.**/ Petrea Pânzarul, bolnav s(ă) iasă	S-au aflat și mai-nainte la închisoare temniții și n-au făcut părăsire furtușagul(u)i, prinzându-s(e) cu nești boi furați din Bocovina. Hotărât din anul <1>816 mart(ie) 23 pe	1			10 pol		1 pol
23.	Alexa Zubanic, rus	Triimes de vor(ni)c(ul) ot Botoșani cu înștiințare că, în câteva rânduri, s-au prins în potlogării și, nefăcând părăsire, s-au hotărât din luminată poroncă a anului <1>816 mart(ie) 23 pe	1			10 pol		1 pol
24.	Grigore Balahure	Acesta, împreună cu Enachi Dascalul și alții ce au murit în groapa ocnilor, au prădat pe dum(nea)ei păh(ă)r(ni)ce(a)s(a) Afendule aici, în oraș(ul) Iași(i). Hotărâț(i) din acelaș(i) an <1>816 mart(ie) 23, de s-au purtat pe uliți și s-au pironit cu ureche în stâlp și apoi s-au triimes pe	5			10 pol	4	1 pol

25.	Litman jâd(o)v, bolnav	În multe rânduri s-au aflat supt închisoare temniții pentru furtușaguri, precum și acum cu spargire de dughene. Hotă(râ)t din <1>816 mart(ie) 28	3			10	2	2
26.	/**f. 44 v.**/ Lupul Flore	Țâgani dovediți la multe furtușag(u)ri de vite, cai, și, după ce s-au purtat pe uliță și s-au pironit cu urechi în stâlp, s-au hotărât din anul <1>816 mai 26, câte pe	2	Scoși și ertați				
27.	Șărban Flore							
28.	Dinul Flore							
29.	Ioan Butnarul, bolnav. să arăti di iertare	Pentru furare unor boi și cai ce și mai nainte au fost supt închisoare temniții. Hotărât din <1>816 iuli(e) 25 pe	1					
30.	Lazăr Mustață	Acesta, împreună cu Gheorghi Cazacul, tâlhar, au mers de au călcat ocna, scoțind din vinovații ce era înnuntru. Și după pede(a)psa ce i s-au făcut cu tăiere nasului, s-au hotărât din anul <1>816 avg(u)st 28 pe	10					
31.	Irimiia Masalagiul	În multe rânduri prinzându-s(e) în fapte de furtușag și tot nepărăsindu-s(e), s-au triimis la gropa ocnilor din anul <1>816 avg(u)st 28.						
32.	Ioan Șchiopul, flăcău, bolnav.							
33.	/**f. 45 r.**/ Ivan Rusul	Acesta, împreună cu fimeia lui, Titiiana, ce să află supt închisoare temniții, umbla aici, în oraș, cu chip să s(e) tocmească să slujască. Și răpind lucruri ce-i vinea în mână, fugea. S-au triimis din anu <1>816 noiem(vrie) 2	Cu hotărâre pe un anu de zile					
34.	Vasile Andronache	Împreună cu alți făcători de răli, pentru interes de bani au săvârșit ucidere lui [lui] Iordache Prisăcarul ot Ruginești, țân(u)t(ul) Putnii, triimes de la anul <1>816 noiemv(rie) 2.						

35.	Ioan Bălan	Îngurluindu-s(e) cu o fimeie, Gafița, ce să află supt închisoare temniții, au omorât pe bărbatul ei și, aruncându-l într-o lozniță, i-au dat foc de au ars. Trimis <1>816 noiemv(rie) 2.	5					
36.	Cost(an)d(i)n Cioban(u)	În pricina omorârii tovarășului său, iarăș(i) haidău ot târg(ul) Huși, <1>816 noiemv(rie) 2.						
37.	Cara Ali	Unul din arnăuții ce au fost ieșit în drum(ul) Botoșanilor spre prădăciuni. <1>816 noiem(brie) 2.						
38.	Dimitru Voievod	Adus de dumn(ealu)i sardar(ul) Sava în pricina prădării lui Manolachi Sturzu, de cari el cu totul s-au apărat la certare ce i s-au făcut. <1>816 noiem(brie) 2.						
39.	Boicul țâg(a)n	Aici, de lature orașului Iașii, întâlnind pre un cioban, l-au bătut și l-au prădat de toati ce au avut la dâns(ul); pe care pârâți s-au pedepsit mai întâi cu bătaie pe uliță, și s-au pironit cu ureche în stâlp și apoi s-au triimes. <1>816 noiemv(rie) 2.						
40.	Roșul țâg(a)n							
41.	/**f. 45 v.**/ Ștefan Mănescul	În multe rânduri s-au aflat supt pedeapsa temniții în pricini de furtușaguri și înșălăciuni, precum și acum s-au prins la târg(ul) Huși cu 17 boi de furat. <1>816 dec(embrie) 4.	Pe un an de zili					
42.	Ioan Potop	Împreună cu alți făcători de răli mergând, au prădat mănăstire lui Adam ot țân(u)t(ul) Tutov(e)i. <1>816 dec(embrie) 4.						
43.	Toader, împușcatul	Dovediți la prădare tulpagiului, în drumul Romanului, i la furare a doi cai telegari negri de la căp(i)t(anul) Barbul ot Roman. <1>816 dec(embrie) 4.						
44.	Iancul țâg(a)n							

45.	Vasili țâg(a)n	Arătat de însuș(i) stăpânul său, dumn(ealu)i căm(ina)r(ul) Costandachi, că esti un săvârșitor de multe prădăciuni. <1>816 dec(embrie) 4.						
46.	Radul Curtean, țâg(a)n	Asupra acestora, cu toati că nu <e>[67]ra niciun jăl(uito)r, dar din arătare dum(i)s(a)li aga Beldiman s-au triimis isprav(ni)c(ul) de armășăi și neferi cu luminată vol(ni)ci(e) și, aducându-i, s-au triimes la groapa ocnilor. <1>816 dechemv(rie) 4.						
47.	Dimitrașcu țâgan							
48.	Vasile Pusoiu, țâg(a)n							

/f. 46 r./

Preînălțate doamne,

Aceasta fiind vidomostiia ocnilor și pentru o samă de vinovați ci s-au împlinit vadelile, și pentru alții câți sînt bolnavi, fiind socotința giudecății de a să slobozi, adică Vasile Chitre, i Pintilei Tirlițchi, i Gheorghi Romarov, i Ioni Cucutean, i Iordache i Vasili țig(a)ni, i Costandin Dandiș, i Ioan Paiul, i Vasili Vraghii, i Iosip Chetrar, i Petre Pinzarul, i Zubanic i Litman jid(o)v, i Lup(u) Flore, cu frații lui, i Ștefan Mănescu, i Rad(u) Curtean, cu alți șasă țig(a)ni, și Vasili, ficior popei, ce-au fost în taraf(ul) lui Trifaș, fiindcă maică-sa cu necontenire cu jalobe să roagă de a fi iertat și că, în toată viiața lui, să îndator(e)ază ea de a-l ține pe lângă dâns(a), făr(ă) să s(e) mai abată în rele, să fie mila înălțimii tali de a să scoate pe arătații mai sus, căci dintr-înșii sînt și cei mai mulți sfârșiți din viiață, după spunire zapciilor Armășii ce-au umblat pi acolo, în slujbi.

Hotărâre dar ce desăvârșit(ă) rămâne să s(e) dei de înălțime ta.

1817 fevr(uarie) 1.

A înălțimii tali plecați slugi,

Toader Carp ban.

JUDICIAL SOURCES IN PREMODERN MOLDAVIA: TWO REPORTS OF THE SALT MINE TREASURY FROM THE EARLY 19th CENTURY (Summary)

Keywords: *vidomostie*, crime, the punishment of penal servitude in the mines.

We present two statistical documents of a judicial nature – one that can be dated between April 1, 1816, and June 10, 1816, and the other from February 1, 1817 – both significant for the reliable information they provide regarding a fragment of judicial practice from the early nineteenth century, a period in which historical sources on the history of criminal law are very few in number. We emphasize the accuracy of the data recorded especially in the second *vidomostie* (list, table, inventory of judicial documents), which details the circumstances under which the crimes were committed, the course of the trials, and the punishments received by the convicted persons.

[67] Omis.

DOI: 10.59277/AIIX.62.07

SORIN GRIGORUȚĂ*

SURSE DOCUMENTARE PENTRU ISTORIA EPIDEMIILOR DE ALTĂDATĂ. „VIDOMOSTIILE" PRIVITOARE LA BOLNAVII ȘI MORȚII DE CIUMĂ DIN IAȘI (1829)

Ciuma, afecțiunea epidemică ce și-a întins necruțătoarea-i umbră asupra acestor meleaguri vreme de secole, a prilejuit acumularea unui bogat material documentar, în bună măsură încă inedit, privitor la apariția și răspândirea bolii, la măsurile antiepidemice adoptate de autorități ori la consecințele flagelului. Dacă în alte împrejurări am folosit sursele documentare pentru a scrie despre ciumă, de această dată temuta maladie va constitui doar punctul de pornire pentru o succintă analiză privitoare la o anumită categorie de mărturii avute la îndemână de cercetătorul interesat de trecutul medical românesc în general și de istoria ciumei, în special. Mă voi opri, așadar, asupra câtorva dintre izvoarele descoperite în fondurile arhivistice, izvoare care, alături de informațiile desprinse din actele editate și din istoriografia temei, mi-au permis de-a lungul timpului să conturez câteva considerații despre molima care acum două veacuri făcea nenumărate victime în spațiul românesc de la răsărit de Carpați[1].

Pentru a evidenția importanța surselor ce urmează a fi prezentate, consider necesară o scurtă contextualizare istoriografică și documentară asupra subiectului. Monografia întocmită de medicul Pompei Gh. Samarian, *Epidemiologia trecutului românesc. Ciuma*[2], rămâne o lucrare de căpătâi în domeniu, adunând laolaltă informații cuprinse în documentele din volumele Colecției Hurmuzaki, la care se adaugă cele publicate de V. A. Urechea în tomurile de documente privitoare la Istoria Românilor[3], precum și acte din fondurile arhivistice bucureștene. Izvoare din aceeași colecție Hurmuzaki, cunoscute în calitate de editor, stau și la baza articolului întocmit de Ion I. Nistor cu privire la *Ravagiile epidemiilor de ciumă și holeră*, publicat în anul 1946 în paginile „Analelor Academiei Române"[4]. Păstrând o oarecare succesiune cronologică, semnalez și studiul

* Cercetător științific gradul III, dr., Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română, Filiala Iași; e-mail: sorin.grigoruta@yahoo.com.

[1] Într-o formă ceva mai extinsă, acest text a fost transmis spre publicare în toamna anului 2019, însă împrejurările au fost potrivnice apariției respectivului volum; între timp, o parte din informațiile și ideile cuprinse în articolul inițial și un fragment din documentul anexat le-am inclus în volumul *Epidemiile de ciumă în Moldova la începutul secolului al XIX-lea*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2020; de aceea, în paginile de mai jos voi relua doar chestiunile mai importante, însă voi publica în întregime rapoartele zilnice ale comisului Iacovache Leon, acestea constituind, în fond, punctul de pornire al cercetării mele.

[2] Pompei Gh. Samarian, *Din epidemiologia trecutului românesc. Ciuma*, București, 1932.

[3] V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, vol. X/A, X/B, XI, București, 1900-1902.

[4] I. I. Nistor, *Ravagiile epidemiilor de ciumă și holeră și instituirea cordonului carantinal la Dunăre*, în *AARMSI*, seria III, tomul XXVII, 1944-1945, p. 357-399.

Mariei Matilda Alexandrescu-Dersca privitor la *Ciuma lui Caragea*[5], contribuție ce valorifică informațiile date de V. A. Urechea, dar și mult mai sugestivele amănunte păstrate în *Cronica meșteșugarului Ion Dobrescu* din mahalaua Batiștei[6].

Ciuma revine în actualitate, ca subiect de cercetare, în anii ’70-’80 ai secolului XX, când istoria medicinei în ansamblul său cunoaște o revigorare. Dintre mai multele volume despre bolile și epidemiile ce au marcat trecutul țărilor române publicate prin grija medicului Gh. Brătescu, se remarcă cel privitor la *istoria luptei antiepidemice în România*[7]. Din bogatul cuprins al lucrării mă opresc doar asupra articolului semnat de Cristina Ionescu, Constantin Romanescu și Rodica Anghel, referitor la *carantine și lazarete la Iași în 1828-1830*[8], ce cuprinde numeroase informații inedite despre măsurile adoptate de autorități în vederea limitării consecințelor flagelului și a stârpirii acestuia.

Contextul pandemic recent a făcut ca, în anii din urmă, epidemiile, măsurile antiepidemice și aspectele privitoare la sănătatea publică să revină în atenția istoricilor, constituind subiecte ale unor cercetări temeinice, fie că vorbim de analize punctuale[9], de numere tematice ale unor reviste[10] ori de volume ce au reunit mai multe contribuții privitoare la această tematică[11].

Ultimele exemple la care voi face referire, două studii ce au la bază documente de tip catagrafic, mă vor aduce mai aproape de subiectul analizei mele. Cel dintâi este articolul intitulat *Date documentare noi privind starea sanitară a orașului București între anii 1810-1812*, semnat de Paul Cernovodeanu și Nicolae Vătămanu[12]. În anul 1810, în încercarea de a combate o afecțiune epidemică considerată „lingoare” (febră tifoidă), autoritățile au dispus întocmirea unei recenzări a tuturor locuitorilor bolnavi, respectiva înregistrare urmând să cuprindă: numele bolnavului, tipul bolii, cine îi trata pe cei suferinzi și dacă în respectivele case erau încartiruiți soldați ruși. Centralizarea datelor cuprinse în această catagrafie a permis autorilor să observe că cei mai mulți bolnavi sufereau de „febră”. Faptul că numeroase cazuri au fost constatate în partea de oraș ce cuprindea mahalalele Radu Vodă și Broșteni poate oferi indicii despre misterioasa afecțiune, probabil o formă de febră tifoidă, răspândită cu precădere în apropierea apelor Dâmboviței. În ceea ce privește tratamentul bolnavilor, se poate constata absența

---

[5] M. M. Alexandrescu Dersca, *Contribuții privind „Ciuma lui Caragea” în București (1813-1814)*, în „București. Materiale de Istorie și Muzeografie”, I, 1964, p. 355-365.

[6] Ilie Corfus, *Cronica meșteșugarului Ioan Dobrescu (1802-1830)*, extras din *SAI*, VIII, 1966, p. 31-34.

[7] *Din istoria luptei antiepidemice în România. Studii și note*, sub redacția lui G. Brătescu, București, Editura Medicală, 1972.

[8] Cristina Ionescu, Constantin Romanescu, Rodica Anghel, *Carantine și lazarete la Iași în 1829-1830*, în *Din istoria luptei antiepidemice…*, p. 211-222.

[9] Lidia Trăușan-Matu, Octavian Buda, *People, Epidemics, and Quarantine: Cholera Epidemics and Medical Reforms in Romania in the 19th Century (1831-1913)*, în „Romania Journal of Population Studies”, XVIII, 2024, no. 2, p. 51-68; Lidia Trăușan-Matu, Octavian Buda, *Cholera, Quarantines and Social Modernisation at the Danube Border of the Ottoman Empire: The Romanian Experience between 1830 and 1859*, în „Social History of Medicine”, 36, issue 1, february 2023, p. 24-41; Lidia Trăușan-Matu, *Povestea Carantinei de la Călărași (1784-1863). Arhitectură, rețele sociale și agenți patogeni*, desene de Andreea Pribeanu, în „Urbanitas”. Revistă de studii urbane integrate, 2021, p. 161-175.

[10] „Caiete de antropologie istorică”, XX, nr. 1 (38), ianuarie-iunie 2021, *Epidemiile în istorie: societate și insecuritate*, număr coordonat de Mihai Teodor Nicoară.

[11] Constantin Ardeleanu (ed.), *De la ciuma lui Caragea la holera balcanică. Epidemii, carantine și sănătate publică în epoca modernă*, București, Editura Humanitas, 2024; Daniela Zaharia (coord.), *Epidemii în istorie*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2020.

[12] Paul Cernovodeanu, Nicolae Vătămanu, *Date documentare noi privind starea sanitară a orașului București între anii 1810-1812*, în *Momente din trecutul medicinii. Studii, note și documente*, sub redacția dr. G. Brătescu, București, Editura Medicală, 1983, p. 217-223.

medicilor, în mai toate cazurile apărând precizarea: „Se tratează din farmaciile politiei, fiecare după posibilități”[13]. Un al doilea articol al aceloraşi autori, *Contribuții la situația medico-sanitară a orașului București în primele decenii ale secolului al XIX-lea*[14], utilizează, alături de alte surse documentare, o catagrafie a orașului București, din anul 1838, întocmită pentru cele cinci culori ale orașului, cuprinzând, pentru fiecare culoare, pe toți locuitorii, împărțiți pe mahalale și categorii sociale. Interesante din punctul de vedere al trecutului medical se dovedesc mai cu seamă două dintre rubricile catagrafiei: cea privitoare la vaccinarea locuitorilor[15] și cea despre „beteșugurile” acestora, prin beteșug înțelegând tot felul de infirmități, dar și bolile cronice.

Rapoartele comisului Iacovache Leon (1829)

Este îndeobște cunoscut că în întreaga Europă înregistrarea sistematizată a datelor privitoare la starea de sănătate a locuitorilor nu a fost dintru început o componentă în cadrul practicii medicale, ci a acțiunilor de ordin administrativ-sanitar, fiind strâns legată de epidemiile de ciumă[16]. La fel s-au petrecut lucrurile și în Moldova[17]. O inițiativă concretă și coerentă a autorităților de a înregistra bolile care afectau locuitorii nu a existat decât de la începutul veacului al XIX-lea. Atunci, pe fondul epidemiilor de ciumă ce au afectat Țările Române, a fost luată decizia întocmirii unor rapoarte privitoare la „starea sănătății locuitorilor”[18], pentru a fi identificați bolnavii care pătimeau din pricina afecțiunilor molipsitoare, fapt ce putea contribui la prevenirea răspândirii acestora. Atât prin informațiile cuprinse, cât și prin modul în care acestea erau strânse, documentele despre care voi face vorbire ne duc cu gândul la „marea ciumă din Londra” și la binecunoscutele Bills of Mortality[19], analizate întâia oară de John Graunt[20] și folosite atât de Samuel Pepys în însemnările sale zilnice[21], dar mai ales de Daniel Defoe ca sursă de inspirație pentru celebrul roman *Jurnal din anul ciumei*[22].

În cazul Moldovei, asemenea documente s-au păstrat îndeosebi din timpul epidemiei de ciumă de la finalul deceniului trei al veacului al XIX-lea. În Arhivele ieșene

---

[13] *Ibidem*, p. 218.

[14] Paul Cernovodeanu, Nicolae Vătămanu, *Contribuții la situația medico-sanitară a orașului București în primele decenii ale secolului al XIX-lea*, în „București. Materiale de Istorie și Muzeografie”, 1999, 13, p. 117-126.

[15] O minuțioasă cercetare privitoare la vărsat și vaccinare în Țara Românească, vezi la Nicoleta Roman, *Pentru sănătatea celor mici: vaccinarea, un proces medical din Țara Românească (1831-1856). Deziderate, obstacole, practici*, în idem (coord.), *Copilăria românească între familie și societate (secolele XVII-XX)*, București, Editura Nemira, 2015, p. 245-287.

[16] George C. Alter, Ann G. Carmichael, *Classifying the Dead: Toward a History of the Registration of Causes of Death*, în „Journal of the History of Medicine and Allied Sciences”, 1999, p. 117-118.

[17] Petronel Zahariuc, Sorin Grigoruță, *Un raport privitor la ciuma din Moldova (1829)*, în *AȘUI*, s.n., Istorie, LIV-LV, 2008-2009, p. 127-152; idem, *Un raport privitor la ciuma din Moldova (1829). Câteva completări*, în *AȘUI*, s.n., Istorie, LXII, 2016, p. 373-392.

[18] Sergiu Columbeanu, *Aspecte din istoria medicală a Țării Românești la începutul secolului trecut*, în *Din istoria luptei antiepidemice …*, p. 187-188.

[19] Niall Boyce, *Bills of Mortality: tracking disease in early modern London*, în „The Lancet”, vol. 395, apr. 11, 2020.

[20] John Graunt, *Natural and Political Observations Mentioned in a following Index and made upon the Bills of Mortality*, London, 1662.

[21] Samuel Pepys, *Jurnal 1660-1669*, în românește de Costache Popa și Ileana Vulpescu, cu o prefață de Zoe Dumitrescu-Bușulenga, București, Editura pentru Literatură Universală, 1965.

[22] Daniel Defoe, *Jurnal din anul ciumei*, traducere, prefață și note de Antoaneta Ralian, Iași, Editura Polirom, 2004.

am identificat numeroase astfel de rapoarte și liste (vidomostii), mai timpurii fiind cele privitoare la orașul Iași, din toamna anului 1829, când ciuma a atins apogeul în Moldova și mai cu seamă în capitală. Au fost înregistrați, pentru fiecare „ceastie”[23] a orașului, bolnavii și morții. Mă voi opri doar asupra dosarului în care au fost strânse laolaltă listele privitoare la situația din ceastia a treia a orașului Iași[24], întocmite de comisul Iacovache Leon[25].

Rapoartele comisului Leon cuprind liste zilnice în care au fost însemnate numele celor bolnavi și decedați, boala de care sufereau, cauza morții, precum și numărul casei în care locuiau. Din paginile primelor rapoarte s-ar părea că cei mai mulți dintre locuitorii din acea parte a Iașilor sufereau „doar de friguri”[26]. Nu puțini erau și bolnavii de „troahnă” (gripă). Printre alte afecțiuni consemnate, regăsim: „gâlci”[27] (umflătură rezultată ca urmare a inflamării ganglionilor de la gât sau a amigdalelor), „orbalț”[28], „pânticărie”[29] (dizenterie), „răceală”[30], „vătămătură”[31] (afecțiune a organelor interne), în paginile rapoartelor fiind înregistrați și bolnavi de cap[32], de ochi[33] ori de inimă[34]. Se poate lesne constata că denumirile afecțiunilor întâlnite în această catagrafie nu respectă vreun criteriu științific, ele apropiindu-se mai curând de interpretări populare. Acest fapt nu poate fi reproșat comisului Iacovache Leon, fiindcă, de cele mai multe ori, el nu făcea decât să centralizeze informațiile primite de la desetnici[35], aceștia din urmă, simpli târgoveți, neavând nici cea mai mică pregătire în domeniu, totul bazându-se pe experiențele de

[23] Pentru o mai bună organizare a combaterii epidemiei de ciumă, încă din luna mai a anului 1829 orașul Iași a fost divizat, din punct de vedere administrativ-sanitar, în opt ceastii (părți, zone). Documentul privitor la această împărțire cuprinde informații despre numărul de case din fiecare ceastie și despre întinderea acesteia. Ceastia a treia avea 800 de case și se întindea „di la cișmeoa popii Fil, mâna stângă înainte pi la chităriia lui Petcu și pârâ în Ulița Mare, în colțu, și la vale, pe la Podul Lung, drept înainte, tot mâna stângă, pârâ la carantină, și înapoi, dosul Frumoasăi, Țâgănime, și pe la Bocșănescu, la vale, să întoarce iarăș(i) de unde s-au început” (ANI, Colecția Litere, S/340, f. 5 r.).

[24] ANI, Colecția Litere, Ci/146; dosarele privitoare la celelalte șapte ceastii se regăsesc în aceeași colecție, doar că au fost inventariate la litera B (*ibidem*, B/618, B/619, B/620, B/621, B/622, B/623, B/624).

[25] Potrivit paharnicului Sion, comisul Iacovache Leon provenea dintr-o familie de „greci”. A fost fiul spătarului Iordache Leon și al spătăresei Elenco Leon; a urcat treptat în ierarhia dregătoriilor Moldovei, ajungând președinte al Tribunalului Criminalicesc (Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane. Boierii Moldovei*, text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru, prefață de Mircea Anghelescu, postfață, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei, București, Editura Minerva, 1973, p. 149; *Marea arhondologie a boierilor Moldovei (1835-1856)*, întocmită de Mihai-Răzvan Ungureanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1997, p. 173; Mircea Ciubotaru, *Inserții genealogice în istoria unei vechi case ieșene*, în „Monumentul”, XII/2, *Lucrările Simpozionului Național „Monumentul – Tradiție și viitor”, ediția XII, Iași – Chișinău*, volum coordonat de Lucian-Valeriu Lefter, Aurica Ichim, Sorin Iftimi, Iași, Editura „Doxologia”, 2011, p. 389).

[26] ANI, Colecția Litere, Ci/146, f. 1 r.; nu trebuie să pierdem din vedere că sub această denumire erau reunite în epocă mai toate bolile ce aveau în simptomatologia lor febră și frisoane (Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. I, Călărași, 1935, p. 293).

[27] ANI, Colecția Litere, Ci/146, f. 3 r.

[28] *Ibidem*, Ci/146, f. 1 v., 4 v.; orbalțul era o boală infecțioasă ce se manifesta prin inflamarea și înroșirea pielii, prin dureri și stare febrilă (Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia*, I, p. 288).

[29] ANI, Colecția Litere, Ci/146, f. 1 v., 3 r., 11 r.

[30] *Ibidem*, f. 3 r.

[31] *Ibidem*, f. 1 v.

[32] *Ibidem.*

[33] *Ibidem*, f. 4 v.

[34] *Ibidem*, f. 1 v.

[35] Desetnic – persoană care strânge dijma (Gh. Bulgăr, Gh. Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, vol. I, București, Editura Saeculum, 2000, p. 141); în text cu sensul de responsabil cu rosturi sanitar-administrative, nu fiscale.

viață ale fiecăruia[36]. Doar în unele situații datele din rapoartele comisului Leon erau obținute de el însuși, ca urmare a vizitelor efectuate la casele afectate de boală: „după însuși revidațiia me împreună cu d(umnealui) doftorul Viola”[37].

Drept urmare, putem presupune că, de cele mai multe ori, ceea ce consemnau desetnicii sub numele unor afecțiuni (friguri, troahnă etc.) erau, de fapt, doar o serie de simptome (febră, frisoane, amețeli), care, în alte împrejurări, ar fi putut fi atribuite respectivelor boli. Numai că, în acel context epidemic, e greu de crezut că majoritatea bolnavilor sufereau de friguri sau de gripă și prea puțini de ciumă[38].

Într-adevăr, nu a fost nevoie decât de câteva zile pentru ca cei însărcinați cu recenzarea bolnavilor să înțeleagă tristul adevăr: marea majoritate a celor suferinzi erau afectați de flagel – „Hristofora vădana și nepoată sa, Zmaranda, ce-au fost răportuite din 17 sept(em)v(rie) de troahnă, acum au scos ciumă și s-au pus casa supt țep”[39]; „Nastasiia, fimeia lui Ioniță teslariul, ce au fost bolnavă de troahnă și reportuită din 23 sept(em)v(rie), au murit astă-noapte, scoțând și o scârnă în stinghii; s-au pus țep. Să să cercetezi di doftor”[40]; „Vasâli, sluga lui Costandin ciubotaru, din 22 sept(em)v(rie) reportuit de troahnă, acum s-au căutat de d(umnealui) doftorul Viola și iasti ciumă din 24 sept(em)v(rie), iar ceialanți sânt sănătoși. Să s(e) ridici la Hlincea”[41].

Așadar, ceea ce părea a fi o epidemie de gripă era în realitate răspândirea tăcută a unei molime mult mai periculoasă: ciuma. Există bune motive să credem că și cei mai mulți dintre bolnavii ce fuseseră înregistrați în rapoarte ca suferind de orbalț[42], gâlci[43] ori având diverse udme[44], bube[45], buboaie[46], bolfe[47] erau, de fapt, infectați cu bacilul pestos. Tot de simptomele ciumei trebuie să fie vorba și în cazul unora dintre bolnavii ce sufereau de treapăd[48], pânticărie[49] sau dureri de cap[50].

Din alte însemnări cuprinse în paginile rapoartelor putem intui cum era efectuată „cercetarea” celor bolnavi și a celor morți, o explicație în plus pentru lipsa de precizie în identificarea afecțiunilor de către desetnici și chiar de către medici. Pregătirea celor

---

[36] Richelle Munkhoff, *Searchers of the Dead: Authority, Marginality and the Interpretation of Plague in England 1574-1665*, în „Gender & History”, 11, nr. 1, apr. 1999, p. 1-29; Carlo M. Cipolla, *Public Health and the Medical Profession in the Renaissance*, Cambridge University Press, 1976, p. 11-66.

[37] ANI, Colecția Litere, Ci/146, f. 8 r.

[38] În ceea ce privește principalele simptome ale ciumei, amintesc că, după câteva zile de incubație, boala debutează în general brutal, cu temperatură de 39°-40°; a doua sau a treia zi apar bubonii, acele proeminențe la nivelul sistemului limfatic; aceștia pot fi observați mai ales pe abdomen, în zona axială sau pe gât, fiind de mari dimensiuni, foarte dureroși și tinzând mereu să supureze. Simptomatologia ciumei e completată de dureri de cap și o stare generală de confuzie, de stări de vomă și de diaree. Urmează creșterea temperaturii corpului până la 40°-42°, producerea unor hemoragii, însoțite de amețeli și halucinații, totul încheindu-se brusc prin instalarea decesului (Jean-Nöel Biraben, *Les hommes et la peste en France et dans les pays européens et méditerranéens*, tome I, *La peste dans l'histoire*, Paris, Le Haye, Mouton, 1975, p. 10; Henri H. Mollaret, *Le cas de la peste*, în „Annales de démographie historique”, anul 1989, *Le déclin de la mortalité*, 1989, p. 101).

[39] ANI, Colecția Litere, Ci/146, f. 2 r.

[40] *Ibidem*, f. 1 r., 3 r.

[41] *Ibidem*, f. 3 v.

[42] *Ibidem*, f. 1v., 4 v., 6 r., 34 r., 37 r.

[43] *Ibidem*, f. 3 r.

[44] *Ibidem*, f. 11 r., 12 r., 14 r., 22 r.

[45] *Ibidem*, f. 3 v., 7 r., 8 r., 21 r.

[46] *Ibidem*, f. 7 r.

[47] *Ibidem*, f. 1 r.

[48] *Ibidem*, f. 1 v., 3 r.-v., 4 r., 34 r.

[49] *Ibidem*, f. 3 r., 11 r.

[50] *Ibidem*, f. 1 v., 22 r., 60 r.

bolnavi/morți pentru inspectarea de către reprezentanții autorităților, pregătire ce presupunea dezbrăcarea acestora, revenea familiei, inspecția în sine făcându-se de la distanță. De aceea, cercetarea bolnavilor se putea face doar ziua, deoarece „cu lumânari nu să cunoaște boala”[51]. Probleme interveneau atunci când în unele case mureau toți membrii familiei sau în situațiile în care cei bolnavi erau găsiți agonizând sau deja decedați pe ulițe: „[...] un om să afla afară, lângă casăle lui telal-basa, lângă zidiul curții, di astă-noapte venit bolnav, în urma raportului; acum au murit și nu să apropie nime să-l dezbrace”[52]; „Ioana văduva, reportuită din 22 oct(om)v(rie), au murit și, nefiind alt om în casă, nu să apropie nime să o dezbrace”[53]. Le rămânea cioclilor sarcina de a verifica aceste cazuri: „Anița și ginirile lui Carp Rusu, ce au murit de ciumă, la cercetare desetniculuі nu au dat răspunsu și rămâne a întra cioclii în casă”[54].

Tot din documentele întocmite de comisul Iacovache observăm și pașii urmați imediat după identificarea unor case în care erau confirmate simptomele ciumei. Respectivele locuințe urmau a fi țepuite, fiind astfel izolate, pentru a fi interzise comunicațiile cu vecinătățile presupuse sănătoase. Apoi, pentru a fi stabilită boala celor suferinzi sau cauza morții în cazul celor decedați, erau chemați medici. În ceastia a treia întâlnim pe doctorii Basilius Bürger, Aloys Certz, Anton Fotino, „doctorul Gramatico”, Eustathius Rolla și Iosif Viola. În cazurile în care, în urma examinării medicilor, ciuma era confirmată, cei molipsiți erau scoși în afara orașului, la mănăstirea Hlincea, pe dealul Copoului sau la cimitirul evreiesc. În primele decenii ale veacului al XIX-lea, mănăstirea Hlincea a fost locul destinat claustrării celor loviți de ciumă. Când cazurile se înmulțeau, pe lângă „odăile” destinate celor bolnavi, în cadrul complexului monahal erau amenajau și colibe, pentru a-i proteja astfel de intemperii pe cei afectați, acestea urmând a fi îngrădite, spre a împiedica orice comunicație între cei sănătoși și cei „smreduiți”[55]. Cei izolați se aflau în grija dregătorilor locali, care aveau datoria de a veghea la întreținerea adăposturilor construite pentru ciumați, la asigurarea hranei[56], a lemnelor de foc[57] și la împlinirea tuturor măsurilor ce vizau paza celor molipsiți, pentru a evita contactul cu oamenii sănătoși[58]. La finalul deceniului trei al veacului al XIX-lea, la Hlincea exista un medic, Fidelis Huber, el având datoria de a alina suferințele trupești ale bolnavilor adăpostiți între zidurile mănăstirii și în apropierea ei. Pentru suferințele sufletești fusese rânduit un preot[59].

Revenind la datele înregistrate în „vidomostie”, acestea demonstrează că în ceastia a treia flagelul pare să se fi manifestat cel mai intens la finalul lunii septembrie și pe parcursul lunii octombrie. Prima zi în care nu au fost semnalate noi cazuri de îmbolnăviri sau decese a fost 22 octombrie. În dreptul acestei zile, comisul Iacovache Leon nota: „Nimică astăzi, din mila lui Dumnezău, nici din noî, nici din vechiu țepăluite, molipsire nu s-au întâmplat, decât Sura, soția lui Șmil, reportuită de mult de boală și

[51] *Ibidem*, B/627, f. 1 r.
[52] *Ibidem*, Ci/146, f. 12 r.
[53] *Ibidem*, f. 33 r.
[54] *Ibidem*, f. 16 r.
[55] ANI, Isprăvnicia Iași, dosar 104/1829, f. 188 r.
[56] BAR, Documente istorice, DCCXLVI/84.
[57] Lemnele de foc erau utilizate atât la încălzirea bordeielor, cât și la igienizarea lucrurilor celor molipsiți (ANI, Isprăvnicia Iași, dosar 104/1829, f. 192 r.).
[58] Găsirea unor persoane dispuse să stea în apropierea ciumaților s-a dovedit o misiune deloc ușoară pentru ispravnicii ținuturilor Moldovei. În corespondența ispravnicilor cu reprezentanții Divanului Împlinitor este menționată în mai multe rânduri fuga mazililor rânduiți ca paznici ai lazaretului de la Hlincea (*ibidem*, f. 372 r.).
[59] BAR, Documente istorice, DCXLVIII/766.

slăbăciune, au murit”[60]. A fost însă doar un scurt moment de răgaz, fiindcă epidemia avea să mai afecteze acea parte a orașului, aflată în grija comisului, până spre începutul lunii decembrie. Însemnările sale continuă până în ziua de 29 decembrie, fără a mai semnala însă alte îmbolnăviri sau decese.

Analiza punctuală a însemnărilor comisului Iacovache Leon, întărită de informațiile cuprinse în vidomostiile privitoare la celelalte șapte ceastii ale orașului, contribuie la evidențierea unor noi aspecte cu privire la aria de răspândire a ciumei în Iași, la modurile de propagare a flagelului, la grupurile sociale din care făceau parte cei bolnavi/morți, precum și la persoanele însărcinate cu identificarea și „cercetarea” celor suferinzi: negustori, târgoveți, boieri și medici. Cu toate acestea, având în vedere inerentele imprecizii ale rapoartelor, consider că datele cuprinse în aceste vidomostii pot contribui la o mai bună conturare a consecințelor demografice ale epidemiei de ciumă de la 1829-1830[61], dar și la întregirea tabloului suferințelor care au marcat existența locuitorilor Moldovei premoderne, însă doar puse alături de informațiile desprinse din alte tipuri de surse istorice (acte oficiale, scrisori, relatări de călătorie).

La o „răpide privire”, rapoartele comisului Iacovache Leon pot fi considerate drept documente statistice privitoare la urmările ciumei în Iașii finalului de an 1829. În fapt, aceste mărturii ale trecutului sunt mai mult decât o simplă înșiruire de nume și date. Citind și recitind aceste liste, ele pot căpăta înțelesuri mai profunde, revelând informații despre răspândirea epidemiei și despre eforturile antiepidemice ale autorităților, dar mai ales sugerând amănunte despre trăirile oamenilor din spatele numelor, despre suferința ori frica celor bolnavi și a celor din preajma acestora.

ANEXĂ

1829 săpt(em)v(rie) 26.
Ceast(i)a al 3le
Începută de la 24 săpt(em)v(rie) 1829 – pintru bolnavii și morții

N. cfartal	No. de pe ușile casâlor	No. sufletilor	Raport de la ceastia al 3[le] – 1829 sept(embrie) 26[1]
6	1174	1	Pavăl, fecioru lui Stamate, doar[2] bolnav [nav] de frig(u)ri din 23 sept(em)v(rie)
7	1166	1	Eléna, femeia lui Vasile Gologan, bolnavă de vătămături, 23 s<eptembrie>[3]
7	1144	1	Maranda, femeia lui Mih(a)lachi chetraru, de friguri, din 22 sept(em)v(rie)
7	1147	1	Malca jidavca, a jâdovului ce l-au scos la Hlincea la 20 sept(em)v(rie); au scos și ea astăzi bolfă la ureche.
…[4]	896	1	~~În feredeu.~~ Târgu de Gios. Haica jidavca, bolnavă de frig(u)ri din 23 sept(em)v(rie)

[60] ANI, Colecția Litere, Ci/146, f. 29 r.

[61] Louis Roman, *Șocurile epidemice în societatea românească în veacurile XV-XIX*, în *Retrospective medicale. Studii, note și documente*, sub redacția lui G. Brătescu, București, Editura Medicală, 1985, p. 125-132; Gh. Brătescu, *Epidemiile și consecințele lor demografice*, în *SRdI*, 37, 1984, nr. 5, p. 430-438.

4	986	1	Alta jidoavca, bolnav(ă) de friguri din 23 sept(em)v(rie)
		1	Sura jidavca, bolnav(ă) de troahnă, 23 sept(em)v(rie)
4	795	1	Mariia țiganca, bolnav(ă) de troahnă, tij
3	957	1	Ulița Bărnovsche. Peisa jidovca, de tro(a)hnă, din 23 sept(em)v(rie)
3	952	2	Vose și Rifca, jidoavce, de friguri, din 23 sept(em)v(rie)
3	940	1	Ana jidoavca, de durere de țiți, sept(em)v(rie) 23
14	1226	2	Grigori și Mariia, slugi a lui Panaite Mărgărit, de tro(a)hnă, din 23 sept(em)v(rie)
		1	Ioana, soția lui Mărgărit, de friguri, din 23 sept(em)v(rie)
	1197	1	Mariia, soțiia lui Gheorghe cărămidaru, de tro(a)hnă, din 23 sept(em)v(rie)
	1108	2	Revno, fiu mortului Leizer, și Peisa, maic<a>^{3} sa, fiind în casă [în căsă], astă-noapte a<u>^{3} murit de ciumă #
15	1694	1	Ițic, ficioru lui Avram, ce eri au fost răportuit de tr<oah>^{3}nă, acum au murit de ciumă #
	1711	2	Vasile cărămidar și soțiia lui, de troahnă, 23 sept(em)v(rie)
	1708	1	Mariia doftoro(a)e, de troahnă, 23 sept(em)v(rie)
	bez	1	Nastasiia văduva, de tro(a)hnă
		23	
f. 1 v.			
		23	Suma suflitil(o)r, morți i bolnavi, din urmă
8	1011	1	Târgu de Gios. Mihel Focșăneanu, de frig(u)ri, din 23 sept(em)v(rie)
	1025	1	tij, Zelman Herman, de friguri, din 23 sept(em)v(rie)
	1014	1	tij, Rifca jidavca, de orbalț la obraz, din 23 sept(em)v(rie)
5	1249	1	Țigănimea. Catrina lui Ion chetraru, de friguri, din 23 sept(em)v(rie)
	1258	2	Eléna și Iordache a lu(i) Gheorghe teslaru, de friguri, din 23 sept(em)v(rie)
	1261	1	Mariia, sluga pah(a)r(ni)c(u)lui Gavril, de friguri, din 23 sept(em)v(rie)
		1	în cărămidăriia lui Stan, Ion Zurbagiu, bolnav de treapăd și de cap, din 23 sept(em)v(rie)
10	989	1	Podu Bahluiului. Irina, femeia lui Florea, bolnavă de trânzi și mai este răportuită
	1490	1	Leia, copila de țâță a lui Iosip dascălu, bolnav(ă) de treapăd, din 23 sept(em)v(rie)
	993	1	Toader, sluga lui Stoian brăharu, de treapăd, din 23 sept(em)v(rie)
11	1452	2	Podu Bahlui(u)lui. Iutcu ceaușu, bolnav de inimă, și femeia lui, Șaia, tot de inimă, din 23 sept(em)v(rie)
	1557	1	Herșcu, de friguri, din 23 sept(em)v(rie)
	bez	1	Gheorghe Burlacu, de troahnă, din 23 sept(em)v(rie)
12	1084	1	Pod(ul) Lung. Ruhle jid(oa)vca, de tro(a)hnă, din 23 sept(em)v(rie)
	1636	1	Iarmarocu. Anița, femeia lui Carp Rusu, de tro(a)hnă, din 23 sept(em)v(rie)
	1686	2	Pod(ul) Discălicătoare. Mariia, femeia lui Costache, bol(na)v(ă) de epelipsie din 23 sept(em)v(rie) și Ioana, femeia lui Niță, de troahnă, din 23 sept(em)v(rie)
		42	
f. 2 r.			
		42	Suma sufletel(o)r din urmă
12	1675	2	Iarmaroc^{2}. Hristofora vădana și nepoată-sa, Zmaranda, ce-au fost răportuite din 17 sept(em)v(rie) de troahnă, acum au scos ciumă și s-au pus casa supt țep
13	1546	1	Crița, femeia lui Meer dascălu, de troahnă, sept(em)v(rie) 23
	1553	1	Meer lăptaru, de troahnă, din 23 sept(em)v(rie)

	1626	2	Casiian masalagiu și Mariia, femeia lui, s-au bolnăvit de ciumă și s-au închis casa, sept(em)v(rie) 23
	1541	1	Rața, mama lui Copel, de friguri, din 23 sept(em)v(rie)
1	826	1	Iţic croitoru, de friguri, 23 sept(em)v(rie)
	827	1	Anghelache bărbierul, de friguri, tij
	834	1	Marcu jid(o)v, de friguri, din 23 sept(em)v(rie)
	856	1	Huné, copil(ul) lui Avram argintaru, de friguri, 23 <septembrie>
9	1060	1	Sfânt(a) Vineri. Gavril, copil(ul) lui Danilă braș(o)vanu, de friguri, din ...[5]
	1068	1	Petrachi, copil(ul) lui Dumitru brașovanu, de friguri, 23 <septembrie>
	1070	1	Sf(â)nt(ul) Neculae. Dimitrache diiaconu, de friguri, din 23 <septembrie>
	1086	1	Ilie, copilu(l) lui Zelic jid(o)v, de friguri, din 23 sept(em)v(rie)
	1090	1	Herestegii. Bercu, copil(ul) lui Solomon, de friguri, din 23 sept(em)v(rie)
	1123	1	tij, Catrina, soțiia lui Neculae tălpălaru, de friguri, din 23 sept(em)v(rie)
		59	~~cincizeci și no~~ bolnavi cu doi morți de ciumă și unul, tij, di ciumă bolnav
			...[6] După arătare cvartalnicilor și neguțitorilor vechi s-au cercetat, Iacovache Leon com(i)s <m. p.>.
f. 3 r.			
No. ușilor	No. sufle-tilor	Comisiia ceastiei al 3[le], 1829 sept(em)v(rie) 26[7]	
1120	2	slugi a lui Dumitru Chitaru, de friguri, Ilii și Neculaiu, din 24 sept(em)v(rie)	
780	1	Ileana, fimeia lui Iordachi potcovariul, de gâlci	
967	1	Iordachi feredegiu, de friguri	
974	1	Nicolaiu bacal, de răceală	
896	1	Moscul jidov, în Feredeu, de friguri	
1178	1	Ion Hristofor, tij, din 22 sept(em)v(rie)	
1133	1	Zamfira, soțiia lui Ghiorghi Muntean, de troahnă	
1160	1	Costachi, ficiorul lui Mihailă Dumitriu, de friguri, din 23 sept(em)v(rie)	
bez	1	Nastasiia, fimeia lui Ioniță teslariul, ce au fost bolnavă de troahnă și reportuită din 23 sept(em)v(rie), au murit astă-noapte, scoțând și o scârnă în stinghii; s-au pus țep. Să să cercetezi di doftor[8].	
1248	1	Ioniță, sluga lui Stoian Harbalău, răportuit de pânticărie din 13 avg(u)st, acum iaste slab tare	
bez	1	Ileana, soțiia lui Neculaiu morariu, de troahnă	
1204	1	Rucsandra, fiica lui Toad(e)r băcal, tij	
1129	1	Vasâli rachieriul, tij	
1099	2	Soltana, fiica lui Gheorghi ciubotariul, de friguri, și Mariia, maica lui Vasâli rachieriu, de năduşală, din 24 sept(em)v(rie)	
1737	1	Mateiu Hădărag, di treapăd	
1741	1	Ion, sin Anton, de troahnă, din 24 sept(em)v(rie)	
f. 3 v.			
1477	1	la Marcul chetrariu, ce au murit o copilă de ciumă, au mai murit una, Doba, în urmare raportului; și au și rădicat-o	
1480	1	Bercul, zet Marcu, de troahnă	
1633	1	Ianuță căsap, tij	
1637	1	Ana, fiica lui Ion Băcovan, de vintre	
1071	1	Eftinca vădana, de friguri	
1689	1	Vasâli, sluga lui Costandin ciubotaru, din 22 sept(em)v(rie) reportuit de troahnă, acum s-au căutat de d(umnealui) doftorul Viola și iasti ciumă, din 24 sept(em)v(rie), iar ceialanți sânt sănătoși. Să s(e) ridici la Hlincea[8].	

1573	1	Alexandru Hubințic, de troahnă
bez	1	Paraschiva vădana, tij
1578	1	Vitoriia vădana, de friguri
1470	1	Tănasă, copil(ul) lui Eftimie, din 11 avg(u)st reportuit, astă-noapte au murit. Să să cerceteze[8].
1630	1	Catrina, fimeia lui Pavăl teslarul, de o bubă ce are la urechi. Să să cercetezi[8].
1626	1	Matot[9] neamțul, de troahnă și treapăd
bez	1	Sultana văduva, din dos la Marcul, de friguri și troahnă
1652	1	Iancul, copilul lui Ghiorghi călăraș, de troahnă
		După în scris arătare a neguțitorilor, Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>.
f. 4 r.		
		Comisiia ceastiei al 3[le], 1829 sept(em)v(rie) 26
1108	1	Peisa jidauca, reportuită la 24 de ciumă, astă-noapte au murit.
1111	1	Gepra, soțiia mortului Iancăl jid(o)v, la cercetare di eri nu s-au spus di bolnavă, astăzi au murit di ciumă.
1199	1	Ion, sin Ion Mavro, de troahnă
1143	1	Andrei croitoriul, di troahnă
bez	2	Iacov, sluga lui Neculaiu Botezatul, di treapăd, și Lupu, sluga lui Neculaiu, tij, din 25 sept(em)v(rie)
bez	1	Ileana, soțiia lui Gheorghi arnăutul, reportuit di troahnă, au murit astă-noapte di ciumă.
bez	1	Ion Zurbagiu, reportuit di troahnă, au murit
1032	1	Freida jidauca, de friguri
888	1	Haica, copila lui Leiba, tij
914	1	Țipra, copila lui Ilie croitoriu, bolnavă de viermi
924	1	Herșcu jidov, de friguri
925	2	un copil a lui Herșcu, nefiind reportuit, au murit; și Rivca jidauca, reportuită din 15 de friguri, astăzi au murit
948	1	Haica a lui Herșcu ciubotariu, de friguri
bez	1	Ștefanachi Petrovici, tij
978	1	Nuha, ficior lui Iancu cioclu, tij
1233	1	Ion cobzariu, di troahnă
825	1	Haica a lui Litmas jid(o)v, tij
826	1	Ițic croitoriu, tij
f. 4 v.		
836	1	Mariia a lui Stanciu bacalu, tij
837	1	Ițic a lui Lipa, tij
846	1	Idla, soțiia lui Șamșa, bolnavă de un ochiu
857	1	Iancu, tovarăș lui Izrail steclariu, de friguri
1055	1	Fișăr a lui Izdrail, tij
1073	1	Mariia preuteasa, tij
1077	1	copila lui Ivanciu butnariu, tij
1086	1	Mindel, copilul lui Ananiia, tij
1475	1	Ruhăla a lui Iancu, de orbalțu
1453	1	Gheorghi, fiiul lui Ion casap, tij
1454	1	Gavril dascal, tij și troahnă
1577	1	Măriuca a lui Enache, bolnavă de boală
1561	1	Ioana vădana, de friguri
1044	1	Manolachi, sluga lui Petrachi rachieriul, di troahnă
1666	1	fimeia lui Vasâli Ciorneiu, tij
1082	1	Sura a lui Bercu, de friguri

1046	1	Tănasă chitariu, tij
1686	1	Mariia a lui Costachi chetrariu, reportuită din 24 de epilipsie, au murit; și s-au pus țep
1609	1	Catrina a lui Toad(e)r lipscan, de orbalțu
1616	1	Mariia a lui Casiian, căutată di doftor, au murit di ciumă
1626	1	Matos neamțu, răportuit de troahnă, au murit de ciumă
		După în scris arătare neguțitorilor, Iacovache Leon com(i)s <m. p.>.

f. 5 r.

N. casâlor	Luna și zioa	Ceastiia al 3[le]	Cărații pe la carantine			Morți de ciumă	Aflați sub oțeplenie		
No.	sept.	Numile și porecla gazdii	La Hlince	La Copou	La jâdovăsc	No.	Sănătoși	Bolnavi	
978	27	Nuhaz, ficior lui Iancu cioclu				1	casa supt țep		
967	27	Iordachi feredegiu				1	tij		
1686	27	Mariia a lui Costachi și Ioana lui Niță				2			
1616	27	Mariia a lui Casiian				1			
1626	27	Matos neamțu				1			
1583	1	Dănilă cărămidariu				1			
		După însuși revizia ce am făcut împreună cu d(umnealui) doftorul Gramatico, Iacovachi Leon comis <m. p.>. 1829 sept(embrie) 27.				7			

f. 6 r.

No. casilor	Luna și zioa	Ceastiia al 3-le	Cărații pe la carantine			Morții de ciumă	Aflați sub oțeplenie		
N.	sept.	Numile și porecla	Hlince	Copou	jâdovăsc	No.	Sănătoși	Bolnavi	
986	28	Moane, bolnav din 21 sept(emv(rie), au murit				1			prepus
		Sura, soțiia lui				1			prepus
1098		Catrina, soțiia lui Vasâli Modă, de orbalțu, și Varvara, fiica lor				2			
1140		Bălașa văduva						zgaibă	
1583		Catinca lui Dănilă cărămidariu						cu ciumă	
1573		Alexandru ciubotariu						tij	
bez		Mariia lui Toad(e)r chenargiu						tij	
bez		Ruxandra, cu un băet a ei, venită de 2 zile lângă zidiul grădinii domnești, zice că bolnăvindu-se la d(umnealui) Balomir, au gonit-o						tij	
		Iacovachi Leon comis <m. p.>. 1829 sept(em)v(rie) 28.							

f. 7 r.									
		Ceastiia al 3[le]							
1629	29	Gheorghi, fiiul lui Ion casapu, din 25 reportuit de friguri				1			prepus
1596		Mariia, slujnica lui Meer, reportuită de friguri				1			tij
1591		Dumitru a Mariei vădanii						cu un buboiu la grumaz	
857		Iancu stoleriu						cu bubă	
1629		Mariia a lui Ion șărbegiu	la Hlince			1			
bez		Mariia a lui Toad(e)r chenargiul				1			
		După raportul a neguțitorilor epistați, Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>. 1829 sept(em)v(rie) 29.							
f. 8 r.									
		Ceastiia al 3[le]							
1573	30	Alexandru ciubotariu, reportuit de troahnă. Unde am găsit și doi jidovi bolnavi, cu bube, nereportuiți mii, fugiți din Tătărași; și casâle pe unde i-am găsit am pus <țep>[10]				1		2	
995		Herșcu jidov, reportuit din 29 sept(em)v(rie), astă-noapte au murit	1			1			
		După însuși revidațiia me împreună cu d(umnealui) doftorul Viola, Iacovachi Leon comis <m. p.>. 1829 sept(em)v(rie) 30.							
f. 9 r.									
	Oct.	Ceastiia al 3[le]							
bez		Stana văduva				1			
856	1	Malca a lui Haim alămariu, reportuită din 29 de troahnă				1			
857		Iancul stoleriu, reportuit				1			
925		Faibiș, tot din casă molipsită, au murit în urma raportului di eri	1			1			
1603		Leiba crâcimariu						cu ciumă	
1044		Despa și Ioniță blănariu				1		tij	
978		Vil jidov, din casă molipsită				1			
		Reviduiți de d(umnealui) doftorul Fotino. Iacovachi Leon comis <m. p.>. 1829 oct(om)v(rie) 1.							
f. 10 r.									
		Ceastiia al 3[le]							
1147	2	2 fete a Malcii jidoavcii, din casa ace cu țep						cu ciumă	
1569		Mariia și Angheluța, de troahnă, și casa supt țep						prepus	

1605		Ruhale, sluga lui David, din 27 reportuită di troahnă				1		tij	
978		Iunca a lui Iancu cioclu, în urma raportului de eri au murit, din casa cu țep	1			1			
925		Ideli Rifca, tij, din casă cu țăp	1			1			
		Iacovachi Leon comis <m. p.>. 1829 oct(om)v(rie) 2.							
f. 11 r.									
No. ușilor	Luna	Ceastiia al 3[le]				Morții de ciumă	Supt oțăplenie		
N.	Oct.	Numile și porecla gazdii				N.	Sănătoși	Bolnavi	
1140	3	Bălașa văduva, lovită de ciumă, reportuită				1			
873		Hana și Eizic, reportuiți de friguri				2			
925		Rifca, din casă molipsită				1			
1011		Haha Reva				1			
1248		Ioniță, sluga lui Stoian Harbalău, reportuit de pânticărie din 13 și 20 avg(u)st și 25 sept(em)v(rie)				1			
1140		Costand(i)n chitariu au scos o udmă în stinghii						Bolnav	
1678		Ion Hatlaz, Zoița, soțiia lui, și slujnica, Zmaranda, cu ciumă						tij	
bez		Palaghiia a lui Neculaiu taingiu, din casă supt țep, au scos ciumă						tij	
1006		Ideli jidauca, reportuită la 29 sept(em)v(rie) di fierbinteală				1			
1491		Ruhili, fimeia Leibii, reportuită din 30 sept(em)v(rie), eri, în urma raportului, au murit				1			
1682		Neculaiu vornicul, bolnav fiind cu ciumă, în urma ducirii a meli de acolo au murit				1			
f. 11 v.									
		Ceastiia al 3[le]							
1681	3	din casa lui Toad(e)r casap au murit Ion Moșneagu				1			
1603		Leiba crâcimariu, bolnav din 1 oct(ombrie), de ciumă				1			
		Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>. 1829 oct(ombrie) 3.							
f. 12 r.									
		Ceastiia al 3[le]							
bez	4	sluga lui Neculaiu Botezatul, reportuit din 26 sept(em)v(rie) di troahnă, au murit				1			
bez		Panaite burlac au scos udmă la un picior din 2 oct(om)v(rie), casa supt țep						1	
bez		Palaghiia lui Neculaiu taingiu, din casă supt țep				1			
		un om să afla afară, lângă casăle lui telal-bașa, lângă zidiul curții, di astă-noapte venit bolnav, în urma raportului; acum au murit și nu să apropie nime să-l dezbrace				1			

		Iacovachi Leon comis <m. p.>. 1829 oct(ombrie) 4.			
bez		Iț̦ic fanaragiu s-au găsit zăcând di astă-noapte pe niș̦te beciuri pustii în Beilic ș̦i nime nu să apropie; acum au murit	1		
f. 13 r.					
		Ceastiia al 3[le]			
1147	5	o fată a Malcăi jidoavcăi, din casă cu ț̦ep	1		
1111		Malca, fiica lui Leizăr, din casă cu ț̦ăp	1		
bez		Ion a lui Grigori tălpălariu, reportuit din 3 oct(om)v(rie)	1		
bez		Mariia a mortului Vasili tălpălariu, de troahnă, din 4 oct(om)v(rie); casa supt ț̦ăp			bol-navă
1678		Smaranda slujnica ș̦i un copil, Friț̦u, din casă supt ț̦ep	2		
bez		Frosina a lui Ion chetrariu, nerăportuită	1		
856		Avram argintariu, din casă supt ț̦ep	1		
1086		Meer, copilul lui Zeilicu jid(o)v, reportuit din 10 sept(em)v(rie) di treapăd	1		
1049		Aron a lui Meer făclieriu, reportuit din 17 sept(em)v(rie)	1		
246		Carp Rusu; au murit eri în urma raportului	1		
1639		Zmaranda lui Ion rotariu	1		
		Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>. 1829 oct(ombrie) 5.			
f. 14 r.					
		Ceastiia al 3[le]			
1175	6	Anița, slujnica lui Stoica rachieriu, din 28 sept(em)v(rie) reportuită, ș̦i Despa baba, au murit — aceș̦tia nu s-au căutat di doftor, căci, umblând toată zioa, nu l-am putut găsi			
bez		Grigori trâmbaciu, de hâț̦i, au murit			
1698		Mariia, fiica lui Gheorghi Popa, tij			
1240		Mariia a lui Cos(tan)din chitariu, din casă cu ț̦ep			
981		Ana, slujnica pah(a)r(nicului) Iedieriu, reportuită la 3 oct(om)v(rie); s-au pus ț̦ep		1	
916		Velca jidauca, a lui Solomon, au murit; tij, n-au văzut-o doftorul			
		Leon com(i)s <m. p.>. 1829 oct(ombrie) 6.			
f. 15 r.					
		Ceastiia al 3[le]	Morț̦i de moarte bună	Morț̦i de ciumă	Bol-navi
1011		Iancu jidov, reportuit, din casă cu ț̦ep		1	
1035		Hene jidauca, reportuită de friguri		1	
903		Ghina a lui Moscul, reportuită din 5 oct(om)v(rie)		1	
1102		Solomon a lui Mendel	1		
1567		Vasâli Isacov			1
1263		Zoița lui Vasâli crâcimariu		1	

857	la Iancul steclariu, ce l-au scos la țântirim, rămânând unul în casă		1	
1122	Ștefan Ananiia, reportuit din 22 sept(em)v(rie)	1		
1160	Paraschiva, slujnica preutului Pandelemon			1
801	Crența, Strule și Cerne, tot într-o casă, bolnavi cu ciumă			3
	Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>. 1829 oct(ombrie) 7.			
f. 16 r.				
	Ceastiia al 3[le]	Morți de ciumă	Bolnavi	
970	Gherușa, cumnata lui Ovanes Țiriiaz, au murit de faciria de pruncu			
bez	Gheorghie a lui Vasâli Turturean, din casă molipsită, cu țep	1		
1111	Hana[2], soția lui Leizăr, din casă molipsită	1		
1240	Mariia a lui Costandin chitariu, din casă cu țep, au murit eri, în urma reportului	1		
1709	Casandra a lui Gheorghi tălpălariu, reportuită de troahnă din 7 oct(om)v(rie)	1		
1705	Catrina, fiica lui State, de friguri, au murit			
1636	Anița și ginirile lui Carp Rusu, ce au murit de ciumă, la cercetare desetnicului nu au dat răspunsu și rămâne a întra cioclii în casă			
	Iacovachi Leon <m. p.>. 1829 oct(om)v(rie) 8.			
f. 17 r.				
	Ceastiia al 3[le]	Morți de ciumă	Bolnavi	
1101	un copil strein de jidov s-au găsit mort supt un șopron a lui Iancu jidov și nu să apropie nime de el	1		
1678	Ion Hatlez și Franțu, sluga sa, din casă molipsită	2		
1035	Hene jidauca, reportuită din 5 oct(om)v(rie), din casă cu țep, au murit eri, în urma reportului	1		
1567	Vasâli Isacov, reportuit de ciumă, din casă cu țep	1		
1636	fimeia lui Carp Rusu și gineri(le) său, din casă molipsită	2		
1457	Șloim jidov, reportuit de friguri, au scos ciumă la ureche			1
	Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>. 1829 oct(om)v(rie) 9.			
f. 18 r.				
	Ceastiia al 3[le]	Morți	Morți de ciumă	Bol-navi
1143	Nastasâca vădana, soacra Gustii, di dambla pătimașă	1		
bez	un om s-au găsit pe iaz, mort, venit di eri de aiure	1		
bez	Șărban, fiiul Mariei vădanii, reportuit di treapăd din 6 av(gu)st, din 1 sept(em)v(rie) și din 5 oct(om)v(rie)	1		
1078	Neculaiu, sluga lui Vasâli abăgeriu, bolnav di eri de ciumă		1	
bez	Aron, doftor de cai, reportuit din 26 sept(em)v(rie), bolnav de bătrânețâ	1		
bez	Ruxandra, fiica Nastasâi, au scos doâ ciume de eri			1
	Iacovachi Leon <m. p.>; 1829 oct(ombrie) 10.			

f. 19 r.				
	Ceastiia al 3[le]			
1659	Heia jidauca, în urma raportului di eri, din casă cu țep		1	
1660	un copil, Dumitru, din casă cu țep		1	
	Iacovache Leon <m. p.>. 1829 oct(ombrie) 11.			
1102	Solomon a lui Șmil, reportuit de troagnă[11] din 8 oct(ombrie), au murit; prepus	1		
1490	Leia, copila dascalului, bolnavă de friguri; prepus; au murit	1		
f. 20 r.				
	Ceastiia al 3[le]		Morți de ciumă	Bol-navi de ciumă
1626	Catrina nemțoaica, din casă cu țep		1	
bez	un om, anume Vasâli, s-au găsit în grădina lui Niță măturariu mort și soțiia lui, Năstasiia, cu doâ modâlce supt stinghii		1	1
1055	Izdrael jidov, reportuit din 6 oct(om)v(rie) de friguri, au murit eri în urma raportului și s-au scos asară, nereveduit de doftor			
1065	un copil a lui Leizăr steclariu, reportuit din 9, tij l-au scos asară, nereveduit			
	Iacovachi <m. p.>. 1829 oct(ombrie) 12.			
f. 21 r.				
	Ceastiia al 3[le]	Morți	Morți de ciumă	Bol-navi
1725	Toad(e)r Muntean, reportuit de troahnă di eri, nereveduit di doftor; dar iaste prepus	1		
1693	Avram jid(o)v și Meșca, soțiia lui, din casă cu țep			2
1589	Parascheva, fiica lui Lupu Gârlă, are o bubă în piept			1
	Iacovachi <m. p.>. 1829 oct(ombrie) 13. 1. Vasâli Isacov 2. Vasâli ce s-au găsit într-o grădină a lui Niță măturariu 3. Haia jidauca 4. Vasâli Isacov[12] 5. un băiet, Dumitru, de la Casiian masalagiu reportuiți din 11 și 12 oct(ombrie), nu s-au scos încă			
f. 22 r.				
	Ceastiia al 3[le]			
1237	Leia, fiica jidovului Lupul, au scos udmă la gât			1
1249	Costachi a lui Ion chetrariu, reportuit de durere di cap din 12 oct(om)v(rie), eri în urma raportului au murit; nereveduit[13]		~~1~~	
1250	Ioana vădana și fiica căp(i)t(a)n(ului) Ion, Paraschiva, în urma reportului di eri au murit		2	
1789	Smaranda, fiica lui Gavril, ce au venit bolnavă din ceastiia al 2[le], din N. 1817, acolo reportuită din 11 oct(om)v(rie), <a murit>[10] după raportul di eri		1	
bez	Catrina lui Ghiorghi tăbăcariu, reportuită de troahnă din 10 oct(om)v(rie), au murit di eri		1	

1603	Rifca jidauca, din casă cu țep, mai dinainte			1	
	Iacovachi <m. p.>. 1829 oct(om)v(rie) 14. După revedația a lui Anton ceasornicariu arman, ce cunoaște această boală			5	1
f. 23 r.					
	Ceastiia al 3[le]				
928	Leiba cărămidariu, reportuit la 13 oct(om)v(rie) de friguri, l-au și scos astăzi la Hlince			1	
bez	s-au găsit un jid(o)v mort într-o pivniță pustii în Târgul di Gios; s-au scos			1	
941	Meer, ucenic lui Herșcu croitoriu				1
1102	Sura a lui Mendel, din casă cu țep				1
1065	Ițic jid(o)v, din casă cu țep			1	
1603	Hida a Leibii, di eri, din casă cu țep				1
1011	Erși jid(o)v, ce pătimește de astă-vară de revmatismos		1		
1189	Ion Mavru		1		
	Iacovachi <m. p.>. 1829 oct(ombrie) 15.		2	3	3
f. 24 r.					
	Ceastiia al 3[le]				
1120	Andreiu, sluga lui Dumitru chitariu, reportuit din 5 oct(om)-v(rie), fără prepus		1		
bez	un jid(o)v strein, din alte ceastii, la o dugheană pustie lângă casa lui hagi Ganciu, drept Cizmărie				1
bez	un jid(o)v mort s-au găsit astă-noapte, drept feredeul jidovăscu, în drum			1	
	Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>. 1829 oct(ombrie) 16.				
f. 25 r.					
	Ceastiia al 3[le] – 1829 oct(om)v(rie) 17				
bez	un om strein s-au găsit mort în Târgușor, în câmp, la Lutărie			1	
1134	Leia jidauca, vădană	în urma rapor-tului de eri		1	
bez	Mariia văduva			1	
bez	Costachi găitănariu, nefiind reportuit			1	
1122	Vasâli Stepanov, fără prepus		1		
	Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>.				
f. 26 r.					
	Ceastiia al 3[le] – 1829 oct(om)v(rie) 18				
1093	Bleica jidauca, din casă cu țep				1
1603	la David, din casă cu țep, au murit noră-sa			1	
	tij acolo, să află patru				4
1173	Ivan Rusu	fără prepus			
bez	Ion, fiiul lui Ghiorghi Ciocoiu				
1235	Simeon a Mariei vădanii				
1063	Enciu boiangiu				
1668	Ileana, mama lui Tănasă chitariu		4		
	Iacovachi <m. p.>.				

f. 27 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 oct(om)v(rie) 19	Morți de ciumă	Bolnavi	Sănătoși
914	Revel, copilul Șeivei, reportuit din 30 sept(em)v(rie)			
794	Anica, slujnica polc(o)v(nicului) Vasâli Codrescu, reportuită de troahnă din 14 oct(om)v(rie)	1		5
1055	Fișat, copilul lui Izdrail, din casă cu țep		1	
1605	Sloimu, fratile lui David, din casă cu țep	1		9
		2	1	14
	Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>.			
f. 28 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 oct(om)v(rie) 20	Morți	Morți de ciumă	Bolnavi de ciumă
bez	Vasâli, stol(ni)c(ul) doftorului Zota, ce-l ave afară de ogradă			1
1242	Indil, copila lui Oluvid jid(o)v, de strâns și de epilepsie	1		
bez	Costachi a lui Ghiorghi tălpălariu, din casă cu țep			1
1491	Leiba, ucenic a lui Leiba croitoriu, din casă cu țep		1	
1577	Irina, fimeia lui Toad(e)r arnăutul, reportuită di eri di vătămătură		1	
928	Avram, băietul Leibii, eri în urma raportului au murit și l-au și scos la mormânturi; din casă cu țep			
	Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>.			
1684	Ruxandra, fiica Nastasâi, din casă cu țep; și au și scos la Hlince		1	
		1	3	2
f. 29 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 oct(om)v(rie) 21			
1451	Costachi, sluga lui Toad(e)r ciubotariu, reportuit di treapăd din 20 sept(em)v(rie)	1		
1638	Hete, fata Slovii jidaucii, copilă de țiță, di slăbăciune	1		
1049	Leizăr jidov, din casă cu țep		1	
	tij, din ace casă, Halca			1
		2	1	1
	Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>.			
f. 30 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 oct(om)v(rie) 22			
	Nimică astăzi, din mila lui Dumnezău, nici din noî, nici din vechiu țepăluite, molipsire nu s-au întâmplat, decât			
1111	Sura, soțiia lui Șmil, reportuită de mult, de boală și slăbăciune, au murit	1		
	Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>.			
f. 31 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 oct(om)v(rie) 23			
1603	Alta, fiica lui David, din casă cu țep		1	
1491	Feiga vădana, din casă cu țep		1	
bez	un om strein s-au găsit într-un beciu lângă Svântul Costandin, anume Neculaiu	1		
1652	Ruxandra, nepoata lui Ghiorghi Căpățână	1		
1520	Iosip, sluga lui Stanislav Sitariu, ce au fost reportuit de friguri	1		
1104	Iosip, fiiul lui Manasi jidov, eri în urma raportului; l-au și scos de asară și s-au pus țep	<1>[10]		
		4	2	

f. 32 r.				
	Ceastiia al 3^{le} – 1829 oct(om)v(rie) 24			
1104	Bălașa, soțiia lui Manasi, din casă cu țep		1	
1149	Halca lui Meer, reportuită din 21 oct(om)v(rie) de friguri, au murit eri în urma raportului și s-au și scos			
1245	Liba jidauca	1		
1228	Mariia, fata Marii	1		
1186	Ghiorghi a lui Toad(e)r Tiță	1		
1603	Zeilic, din casa lui David, ce iaste supt țep		1	
		3	2	
	Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>.			
f. 33 r.				
	Ceastiia al 3^{le} – 1829 oct(om)v(rie) 25			
1175	un frate a lui Ion Tricolici, din casă cu țep		1	
928	Iancul a lui Leiba, tij		1	
1712	Ioana văduva, reportuită din 22 oct(om)v(rie), au murit și, nefiind alt om în casă, nu să apropie nime să o dezbrace			
bez	Costachi a lui Ghiorghi tăbăcariu, din casă cu țep		1	
bez	Sura lui Aron tijghetariu, de troahnă și bătrânață	1		
859	Solomon dascalul, reportuit din 24 de un chicior, eri în urma raportului; vizitarisit de doftorul Birgher	1		
1049	Meer făclieriu și Strule, din casă cu țep			2
1603	Iosip, din casă cu țep		1	
	Iacovachi <m. p.>.	2	4	2
f. 34 r.				
	Ceastiia al 3^{le} – 1829 oct(om)v(rie) 26			
1104	doi jidovi, din casă cu țep			2
bez	Anița, soțiia lui Simeon ciubotariu, reportuită di eri de orbalțu, și Simeon, au fost sănătos la cercetare, astă-noapte au murit amândoi; altul în casă nu să află		2	
928	Iosip a Leibii, din casă cu țep		1	
934	Leia jidauca, reportuită din 21 di treapăd, astă-noapte <a murit>		1	
	Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>.		4	2
863	Șaina, fata lui Ilii jidov, din casă cu țep; s-au scos di eri la mormânturi, murind în urma raportului		1	
1035	Moisi Sloim, din casă cu țep, tij		1	
f. 35 r.				
	Ceastiia al 3^{le} – 1829 oct(om)v(rie) 27			
1604	David precupețu, bolnav			1
bez	Sandul croitoriu, reportuit de troahnă din 24		1	
1462	Andrei, sluga lui Mihaiu ciubotariu		1	
928	Ruhali, fimeia Leibii, din casă cu țep		1	2
bez	într-o casă pustie s-au găsit un calic	1		
		1	3	3
	Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>.			
924	Alter, sora Brachii, reportuită din 24 de friguri, în urma raportului murind s-au scos asară la țântirim			
f. 36 r.				
	Ceastiia al 3^{le} – 1829 oct(om)v(rie) 28			
789	Ștefan, sluga comisioneriului Ligoborschii, neputându și afară ca să-l vază d(umnealui) doftorul Țerți eri, astăzi au murit		1	

1012	Tănasă, sluga stolnacealnicului Grigori Macarov, din 25 oct(om)v(rie) reportuit de friguri			1	
1249	Mariia a lui Eni sudetul, reportuită de troahnă din 17 oct(om)v(rie)		1		
1037	Sura Hahamoaia, reportuită din 20 oct(om)v(rie) de friguri, s-au dat voe de la d(umnealui) doftorul Efstathie a să îngropa		1		
1175	Mariia lui Vasâli Tricolici, din casă cu țep				1
bez	Ion cărămidariu, nefiind reportuit		1		
1692	un copil de țâță, de trii săptămâni, a fetii Cerbului		1		
	Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>.				
f. 37 r.					
	Ceastiia al 3[le] – 1829 oct(om)v(rie) 29				
850	Ion, sluga lui Dumitru bacal, nu ari nici un sămn		1		
bez	Vasâlca, calică, oloagă		1		
1568	Măriuca, fata Paraschivii, reportuită din 25 di orbalțu		1		
1585	Ianachi grădinariu, reportuit di friguri din 25			1	
1547	Periți arabagiul, nereportuit			1	
1186	Costachi a lui Toad(e)r Tiță, din 3 oct(om)v(rie) reportuit di friguri		1		
1717	Catrina lui Ștefan Munteanu		1		
933	doi jidovi, din casa tenechegiului, cu țep				2
			5	2	2
	Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>.				
504	Șamșa	din casă cu țep, s-au rădicat, murind în urma raportului			
933	Perla				
f. 38 r.					
	Ceastiia al 3[le] – 1829 oct(om)v(rie) 30				
1175	Mariia lui Vasâli Tricolici, din casă cu țep			1	
1189	Dumitru a Ilincăi vădanii și unul			1	1
1197	Gavril a lui Mateiu Gălățan			1	
1559	într-o casă pustie, un Vasâli ce au slujit de multă vreme la Iordachi străchinariu; s-au găsit			1	
1483	Șamșa, reportuit de friguri, s-au găsit cu ciumă				1
933	la Iancul tenechegiul, din casă cu țep				1
				4	3
	Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>.				
943	Ruhali	s-au rădicat			
1490	Ioini jidov				
933	Iancul tenechegiul, din casă cu țep				
f. 39 r.					
	Ceastiia al 3[le] – 1829 oct(om)v(rie) 31				
1189	Neulaiu a Ilincăi vădanii, din casă cu țep			1	
1104	Moisi burlacu, tij din casă cu țep			1	
925	un copil de la Leiba cărămidariu, tij			1	
	Iacovachi Leon com(i)s <m. p.>.			3	
bez	într-un beciu s-au găsit un om mort, nu să știe de unde venit				
	pe Iaz, lângă un gard a Marii vădanii, s-au găsit un om mort				
1102	Sura a lui Șmil, din casă cu țep, după raport au murit și s-au rădicat				
1186	Mariia a lui Toad(e)r Tiță				
930	Ion, ficiorul lui Costandin eclisiarhul din Bărnovschi, nu s-au cercetat încă di doftor				

f. 40 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 1			
930	Ion a lui Costandin eclisiiarhul, reportuit di eri, s-au dovedit de ciumă		1	
991	Toad(e)r, sluga lui Ionică făclieriu			1
1035	Ita, din casă cu țep		1	
944	Mihalachi, sluga lui Dumitru bărbieriu		1	
			3	1
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 41 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemvr(ie) 2			
991	Toad(e)r, sluga făclieriului Ion, reportuit din 31 oct(ombrie)		1	
826	Ita, copila lui Avram		1	
	tij doi bolnavi			2
1076	Catrina protopopului Neculaiu	1		
1052	Safta spoitorița	1		
1102	Ita, din casă cu țep		1	
bez	Brăha jidaucă	1		
		3	3	2
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 42 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemvr(ie) 3		Morți	Bol-navi
1483	Mochia jidov, tij, acolo		1	2
bez	Ghina a lui Iancul Cvasnicu		1	
1554	Leiba			1
927	Ițic			1
1491	Rifca, din casă cu țep			1
			2	5
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 43 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemvr(ie) 4			
1104	Manasă, din casă cu țep		1	
1133	Ghiorghi Muntean		1	
bez	Grigori, din casă cu țep		1	
1483	Șamșa, tij		1	
1603	Buroh, tij		1	
1249	Eni sudetul și fimeia sa			2
	Iacovachi <m. p.>.		5	2
901	Mariia țiganca	s-au		
1717	Ștefan Muntean	rădicat		
bez	Mirca a lui Iancul chetrariu, tij			
f. 44 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 5			
	Astăzi, din mila lui Dumnezău, nicio molipsire nu s-au întâmplat, decât aceștiia ce au urmat raportului, eri au murit și s-au și rădicat			
927	Ițic jidov	din		
bez	David a chetrariului	casă		
1483	Iosip jidov	cu țep		
	Iacovachi <m. p.>.			

f. 45 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 6			
bez	Toma ot Târgușor, reportuit din 4 oct(om)v(rie) de friguri		1	
1234	Iancu jidov, rachieriu, reportuit la 30 oct(om)v(rie) de friguri, s-au dovedit de ciumă			1
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 46 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 7			
1186	Toad(e)r Tiță, din casă cu țep		1	1
930	Costandin eclisiarhul, tij			1
1248	Ioniți Teslariul, nereportuit, au murit în urma raportului		1	
	Iacovachi <m. p.>.		2	2
	N.	cărați la jidovăscu astăzi		
	17	sufleti bolnavi și priboliți		
f. 47 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 8			
930	Costandin eclisiarhul ot Bărnovschi, din casă cu țep		1	
	Iacovachi <m. p.>.			
	N.	cărați la jidovăscu astăzi		
	10	jidovi, bolnavi și priboliți		
f. 48 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 9			
1186	Catrina lui Toad(e)r Tiță, din casă cu țep		1	
1236	Paraschiva lui Ion Rusul și un copil			2
901	Toad(e)r, din casă cu țep			1
			1	3
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 49 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 10			
1249	Vasili a lui Eni Șăitan, din casă cu țep		1	
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 50 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 11			
1717	un copil de la Ștefan Muntean, casă cu țep		1	
9...4[3]	Herșcu starostile, din casă cu țep		1	
	Iacovachi <m. p.>.		2	
1012	Grigori Macarov stolnacealnic, din casă cu țep; astăzi, în urma raportului au murit și s-au și rădicat			
f. 51 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 12			
1618	Ileana țiganca		1	
bez	Ion Teleacu			1
	Iacovachi <m. p.>.		1	1
	N.	cărați la Copou astăzi		
	25	suflete creștinești		
f. 52 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 13			
1597	Sandul Vânătoriu		1	
1235	Ghiorghi Mezăl ot Tansa, ce pază la o casă jidovască		1	
1652	Sofiia a lui Ghiorghi călăraș		1	

1638	Vasâlca lui Vasâli vacariu		1	
	tij acolo un om			1
	Pe aceştia i-au rădicat astăzi, întâmplându-mă faţă, Iacovachi <m. p.>.			
	N.	căraţii la carantine, astăzi		
	22	suflete creştini, la Copou		
	13	jidovi, la Socola		
f. 53 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 14			
	Astăzi, din mila lui Dumnezău, nicio molipsire nu s-au întâmplat, nici din vechiu, nici din nou. Iacovachi <m. p.>.			
	N.	căraţii la carantine, astăzi		
	9	suflete creştini, la Copou		
f. 54 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 15			
845	Solomon jid(o)v, reportuit de troahnă, însuşi au spus eri că-i di ciumă; şi căutându-să de doftor, eri, în urma raportului <au murit>		1	
bez	Mariia Rusca, din casă cu ţep ce era supt prepus, eri, în urma raportului <au murit>		1	
	Iacovachi <m. p.>.		2	
f. 55 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 16			
	Astăzi, din mila lui Dumnezău, nicio molipsire nu s-au întâmplat, nici din vechiu, nici din nou. Iacovachi <m. p.>.			
f. 56 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 17			
1169	Tăsachi, copil a lui Grigori starostile, au murit di eri în urma raportului şi s-au şi scos			
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 57 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemvr(ie) 18			
1638	Iacob, din casă cu ţep, în urma raportului di eri		1	
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 58 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 19			
bez	în Cărămidărie, Mihaiu, din casă cu ţep		1	
	Iacovachi <m. p.>.			
	N.	căraţii la Socola, astăzi		
	6	suflete jidoveşti		
f. 59 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 20			
1627	Ioana văduva şi un nepot, Costachi, s-au găsit cu ciumă; din casă noaî[2]			2
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 60 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemvr(ie) 21			
bez	la Beilic, Meer jidov, s-au găsit mort într-un beciu, reportuit di doî zile de durere de cap şi jidauca n-au vroit să-l scoată afară să-l videm; eri în urma raportului <au murit>		1	
	Iacovachi <m. p.>.			
	N.	cărați la Copou, astăzi		
	3	suflete creştini		

f. 61 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemvr(ie) 22			
1255	în Țigănime, Vasâli, sluga lui Petrachi crâcimariu			1
	Iacovachi <m. p.>.			
	N.	cărații la Socola, astăzi		
	2	suflete jidovești		
	1	suflet bolnav, la Mormânturi		
f. 62 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 23			
	Astăzi, din mila lui Dumnezeu, nicio molipsire nu s-au întâmplat, nici din nou, nici din vechiu. Iacovachi <m. p.>.			
f. 63 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 24			
	Astăzi, din mila lui Dumnezău, nu s-au întâmplat nicio molipsire.			
	N.	Cărați la Copou astăzi		
	3	suflete, creștini, sănătoși		
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 64 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 25			
	Astăzi, din mila lui Dumnezeu, nicio molipsire nu s-au întâmplat.			
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 65 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 26			
	Astăzi, din mila lui Dumnezeu, nicio molipsire nu s-au întâmplat.			
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 66 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 27			
	Astăzi, din mila lui Dumnezeu, nicio molipsire nu s-au întâmplat.			
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 67 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 28			
	Astăzi, din mila lui Dumnezeu, nicio molipsire nu s-au întâmplat.			
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 68 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 29			
	Astăzi, în ceastiia aceasta să află blagobolucii[14].			
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 69 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 noemv(rie) 30			
	Astăzi, din mila lui Dumnezeu, în ceastiia aceasta să află blagopolucii[14].			
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 72 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 dec(em)v(rie) 1			
	Astăzi, din mila lui Dumnezeu, nicio molepsire nu s-au întâmplat în ceastiia aceasta.			
	Iacovachi <m. p.>.			
f. 73 r.				
	Ceastiia al 3[le] – 1829 dec(em)v(rie) 2			
	Astăzi, din mila lui Dumnezeu, nicio molepsire nu s-au întâmplat în ceastiia aceasta.			
	Iacovachi <m. p.>.			

f. 74 r.			
	Ceastiia al 3[le] – 1829 dec(em)v(rie) 3		
	Astăzi, din mila lui Dumnezeu, nicio molepsire nu s-au întâmplat în ceastiia aceasta.		
	Iacovachi <m. p.>.		
f. 75 r.			
	Ceastiia al 3[le] – 1829 dec(em)v(rie) 4		
	Astăzi, din mila lui Dumnezeu, nicio molepsire nu s-au întâmplat.		
	Iacovachi <m. p.>.		
f. 76 r.			
	Ceastiia al 3[le] – 1829 dec(em)v(rie) 5		
	Astăzi, din mila lui Dumnezeu, nicio molepsire nu s-au întâmplat.		
	Iacovachi <m. p.>.		
	Decât pe acești de mai gios ce au murit de moarte bună și i-au căutat doftorul, neavând chip a să îngropa, să dau în raport ca să s(e) rădice de cătră ciocli.		
1181	Ilinca Butnărița		
bez	Toader spoitoriul		
f. 77 r.			
	Ceastiia al 3[le] – 1829 dec(em)v(rie) 6		
1162	Toma băet, a lui Zelman jid(o)v, s-au căutat de doftor și s-au dovedit că-i mare prepus.		
bez	fimeia lui Vasâli căldărariu, de moarte curată, însă neavând cini să o rădici, nici cu ci, trebui a să rădica cu cioclii.		
f. 78 r.			
	Ceastiia al 3[le] – 1829 dec(em)v(rie) 7		
	Astăzi, din mila lui Dumnezeu, nici o molipsire nu s-au întâmplat.		
	Iacovachi <m. p.>.		

(ANI, Colecția Litere, Ci/146, f. 1 r.-78 r.)

[1] Inițial a fost scris 24.
[2] Adăugat deasupra rândului.
[3] Rupt.
[4] Ilizibil.
[5] Necompletat.
[6] Semnătură indescifrabilă.
[7] Inițial a fost scris 25.
[8] Scris de altă mână, pe margine.
[9] Mai jos, în două rânduri, scris: „Matos”.
[10] Omis.
[11] Așa în orig.
[12] Tăiat.
[13] Scris de altă mână.
[14] Rusism, cu sensul de „sănătate”.

DOCUMENTARY SOURCES FOR THE HISTORY OF EPIDEMICS OF THE PAST. REPORTS ON THE SICK AND THE DEATH TOLL OF THE PLAGUE IN IAȘI (1829)
(Summary)

Keywords: plague, Moldavia, Iași, Iacovache Leon.

This study is based on a certain category of documentary sources, kept in the Iași Archives, compiled in the context of the plague epidemic that affected Moldavia in 1828-1830. Among other anti-epidemic measures, the authorities tried to keep as accurate a record as possible of those affected by the epidemic. Of the reports researched so far, the earliest are those concerning the city of Iași, from the autumn of 1829, when the plague reached its peak in Moldavia and especially in the capital. Then, in the last days of September, the sick and the dead began to be registered for each area of the city. I will focus only on the file in which the lists compiled by Iacovachi Leon were collected, regarding the situation in the third quarter of the city of Iași. The reports include daily lists in which the names of the sick and deceased were recorded, the disease they suffered from, the cause of death, as well as the number of the house they lived in. Embedded in a broader context, these testimonies of the past prove to be more than a simple series of names and dates. They acquire deeper meanings, revealing information about the spread of the epidemic and the anti-epidemic efforts of the authorities, while also suggesting details about the experiences of the people behind the names, about the suffering or fear of the sick and those around them.

DOI: 10.59277/AIIX.62.08

PETRONEL ZAHARIUC*

CONTRIBUȚII PRIVITOARE LA ISTORIA RELAȚIILOR DINTRE MĂNĂSTIREA ZOGRAF ȘI ȚĂRILE ROMÂNE DE LA ÎNCEPUTURI PÂNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA (I)**

Cunoașterea arhivei românești de la Mănăstirea Zograf de la Sfântul Munte Athos a fost un deziderat foarte vechi al culturii noastre, care s-a împlinit odată cu volumul de documente, publicat în 2019. Această mare dorință s-a datorat, în bună măsură, puternicei prezențe a lui Ștefan cel Mare și Sfânt în istoria mănăstirii Zograf. De aceea, bibliografia privitoare la relațiile românilor cu această lavră athonită este foarte întinsă[1], dar s-a întemeiat pe un număr restrâns de documente din arhiva mănăstirii și pe speranța că vor fi descoperite mai multe, odată cu deschiderea acestei arhive. Pentru secolul al XV-lea erau cunoscute opt documente românești, toate originale, din intervalul 1420-1499, iar după cercetarea arhivei românești, am constatat că numărul lor a rămas tot opt, dintre care patru sunt acte de danie ale domnilor din Ţara Românească și din Moldova pentru mănăstirea Zograf, iar patru sunt acte interne, date de Alexandru cel Bun și de Ștefan cel Mare pentru membri ai familiei domnești, pentru boieri și pentru mănăstiri din Moldova. La acestea se adaugă excepționalul document, din 22 august 1416, care dă seamă despre începuturile relațiilor dintre mănăstirea Zograf și Țările Române, și actul „peregrin", din 31 ianuarie 1500, pentru mănăstirea dispărută Kaprule (în Kareia, lângă Protaton), care și-a găsit adăpost în arhiva mănăstirii Zograf.

* Cercetător științific gradul I, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română, Filiala Iași; prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iași; e-mail: zahariucp@yahoo.com.

** Într-o primă formă, acest studiu a fost publicat ca *Studiu introductiv* (p. 5-100) la volumul *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf de la Muntele Athos*, vol. editat de Petronel Zahariuc, Gheorghe Lazăr, Dimiter Peev, Ivan Biliarsky, *Studiu introductiv* de Petronel Zahariuc, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2019, 636 p. Partea a doua a acestui studiu se va publica în volumul *Lucrările Conferinței Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", Ediția a V-a, 2024*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2025 (în curs de apariție).

[1] Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, Orientalia Christiana Analecta, 227, Roma, Pont. Institutum Studiorum Orientalium, 1986, p. 177-202; N. Iorga, *Muntele Athos în legătură cu țările noastre*, în *AARMSI*, s. II, t. XXXVI, 1913-1914, p. 447-517; Teodor Bodogae, *Ajutoarele românești la mânăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, p. 211-224; Damian P. Bogdan, *Despre daniile românești la Athos*, București, 1941, p. 11-16; Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și izvoare despre români în colecții din străinătate*, I (Albania–Grecia), București, Editura Enciclopedică, 1991, p. 541-546 (serie nouă, II, <Finlanda–Grecia>, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2011, p. 631-641); Petronel Zahariuc, *Връзките на Молдова със Зографския монастир на Света Гора. Състояние на проучванията*, în *Зографски Съборник. Зографската архив и библиотека. Изследования и перспективи*, vol. editat de D. Peev, M. Dimitrova, G. Banev, L. Nenova, Muntele Athos (Sofia), Mănăstirea Zograf (Universitatea „Sf. Climent Ohridski"), 2019, p. 243-255.

Înainte de 1863, primele informații despre documentele românești de la mănăstirea Zograf au fost publicate de istoricii (В. Априловъ[2], Юрий Венелин[3]) și pelerinii ruși (Sviatogoreț/Serafim Vesnin[4]), iar în condițiile discuțiilor generate de secularizarea averilor mănăstirești din Principatele Române au mai apărut știri despre câteva acte de danie pentru această mănăstire athonită, datorate atât românilor[5], cât și grecilor[6]. După 1863, cea mai mare parte a arhivelor metoacelor din Moldova (Dobrovăț, Căpriana, Lipovăț) au fost strânse la lavra athonită, astfel încât aceasta a fost sursa principală, unde au fost descoperite și apoi publicate documentele românești. Accentul a căzut pe documentele din secolul al XV-lea, în limba slavă, iar o primă ediție a aparținut lui Vladimir Kačanovskij[7], după care, câteva acte slave, din secolele XV-XVII, incluzând și cele de închinare ale mănăstirilor Dobrovăț și Căpriana, au fost publicate de W. Regel, E. Kurz și B. Korablev[8]. Alte știri, mențiuni și rezumate au fost descoperite de pelerinii și istoricii români (Teodor T. Burada[9]) și sârbi (K. T. Dmitriev-Petkovič[10]), care au cercetat și biblioteca mănăstirii Zograf.

Către sfârșitul secolului al XIX-lea, au ajuns la Biblioteca Academiei Române, din diferite surse, unele fotografii după hrisoavele originale din arhiva de la Zograf, precum și rezumate și copii în limba greacă după câteva zeci de documente românești din arhivele mănăstirilor de la Muntele Athos[11], printre care se află și acte de la Zograf, care au fost publicate de N. Iorga, în colecția „Hurmuzaki”[12].

În secolul XX, după fotografii, documentele slave au fost publicate de mulți istorici români în volumele lor (Ioan Bogdan, St. Nicolaescu, M. Costăchescu etc.)[13] sau în colecția *Documente privind istoria României* (*DIR*), seriile A și B, iar ultima lor ediție a fost cea din colecția națională de izvoare istorice: *Documenta Romaniae Historica* (*DRH*), seria A. Moldova și seria B. Țara Românească, și din colecția *Moldova în epoca feudalismului* (vol. VI, Chișinău), unde a fost cuprins actul de închinare al mănăstirii Căpriana, publicat după o fotografie din excepționala colecție a istoricului rus P. Sevastianov.

---

[2] Василіемъ Априловъ, *Болгарскія грамоты, собранныя на русский языкъ и объсненныя*, Одесса, 1845.

[3] Юрий Венелин, *Влахо-болгарскія или дако-славянскія грамоты*, Санкт-Петербург, Типографии Императорской Российской Академии, 1840.

[4] Иеросхимонахъ Сергий (Веснин), *Путеводитель по Св. Горѣ Аѳонской и указатель ея святынь и прочихъ достопамятностей*, Санктъ-Петербургъ, Типографии И. И. Глазунова и комп., 1854. Documentele menționate de pelerinul rus au fost preluate de un pelerin român. Vezi Ieromonahul Andronic, *Călătoria la Muntele Athos (1858-1859)*, editor Petronel Zahariuc, Iași, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2015.

[5] Cesar Bolliac, *Registru cronologic de acte ce se află la Muntele Athonului*, în „Buciumul”, I, nr. 54, 29 iunie 1863; idem, *Monastirile din România (monastirile închinate)*, București, 1862.

[6] *Eclaircissements sur la question des Monastères Grecs situés dans les Principautés Danubiennes*, <Paris>, 1857.

[7] Владимир Качановский, *Неизданныя грамоты изъ Аѳонскихъ Архивовъ*, Казань, Типография Императорскаго университета, 1888.

[8] W. Regel, E. Kurz, B. Korablev (éds.), *Actes de l'Athos*, IV, *Actes de Zographou* (réimpression anastatique de l'Edition St. Petersbourg, 1907), Amsterdam, Hakkert, 1969.

[9] Teodor T. Burada, *O călătorie la Muntele Athos*, Iași, 1884.

[10] În chip surprinzător, pelerinul sârb K. T. Dmitriev-Petkovič (*Обзоръ Аѳонскихъ древностей*, în „Записки Императорской Академіи Наук”, VI, 1865, nr. 4, p. 1-69) nu a „semnalat nimic românesc la Zograf” (Damian P. Bogdan, *Despre daniile românești la Athos*, p. 11).

[11] BAR, Documente istorice, Pachetele DXCV, DXCVI.

[12] Hurmuzaki – Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, XIV/1-3 (*Documente grecești privitoare la istoria românilor publicate după originale, copiile Academiei Române și tipărituri*), București, 1915, 1917, 1936.

[13] Pentru aceste lucrări, vezi *bibliografia* și rubrica *Ediții* a documentelor din volumul *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf de la Muntele Athos*.

În secolul XXI, cel mai vechi document slav din acest fond documentar a fost publicat de Георги Р. Парпулов și Ралф Клеминсън[14], după o fotografie cuprinsă în volumul lui Mihail Kovacev (Михаил Ковачев)[15], cunoscând între timp și două ediții românești[16]. Totodată, istoricul Cyril Pavlikianov a lucrat documentele slave, editându-le în 2018[17], însă, în cea mai mare parte, nu după original, ci după edițiile anterioare. În acest volum au fost publicate 37 de documente, iar pe lângă actele slave din secolele XV-XVI, au fost cuprinse și cele din secolul al XVII-lea (1601-1698)[18], dintre care o bună parte erau inedite.

În afară de documentele slave, arhiva românească de la mănăstirea Zograf cuprinde aproximativ 150 de documente în limba română, câteva documente bulgare și rusești, precum și câte un document în limbile ebraică și italiană. Majoritatea documentelor se referă la istoria mănăstirilor Dobrovăț și Căpriana din Moldova și doar două documente sunt din Țara Românească, cuprinzând două danii către mănăstirea Zograf, datorate unor orășeni din Ploiești. De asemenea, în biblioteca mănăstirii se găsesc și o serie de condici de documente și registre de cheltuieli din prima jumătate a secolului al XIX-lea, mai multe în limbile greacă și bulgară[19] și doar una în limba română, pe care am publicat-o (împreună cu Gheorghe Lazăr)[20]. În ce ne privește, am editat, împreună cu Gheorghe Lazăr și cu colegii bulgari (Dimiter Peev și Ivan Biliarsky), un „catalog" al arhivei românești din arhiva mănăstirii Zograf, întocmit înainte de publicarea documentelor slave de către K. Pavlikianov, dar numai sub formă de rezumat, însoțite de descriere arhivistică și de edițiile anterioare, acolo unde a fost cazul[21].

*

* *

[14] Георги Р. Парпулов, Ралф Клеминсън, *Румънци и славяни на Света Гора през 1416 г. (Из историята на Сѐлинския ским)*, în „Старобългаристика", XXXV, 2011, 2, p. 59-64; *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 133-136, nr. 1.

[15] Михаил Ковачев, *Български ктитори в Света гора: исторически очерк, изследвания и документи*, София, Печатница на Военно-издателския фонд, 1943.

[16] Liviu Pilat, *La începutul relațiilor moldo-athonite: solia lui Alexandru cel Bun la Zografu și problema „lavrei moldovenești"*, în *Relațiile românilor cu Muntele Athos și cu alte Locuri Sfinte (secolele XIV-XX). In honorem Florin Marinescu*, editor Petronel Zahariuc, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2017, p. 55-64.

[17] Cyril Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts from Mount Athos (1230-1734). Bulgarian and Serbian Acts from the Monasteries of Karakallou, Kastamonitou, St. Paul, Vatopedi and Xenophontos. Moldavian and wallachian Slavic Acts from the Monasteries of Docheiariou, Kastamonitou and Zographou. Critical Edition and Commentary of the Texts*, Sofia, „St. Kliment Ohridski" University Press, 2018. După această ediție, documentele românești au fost comentate de Policarp Chițulescu, *Contribuții la istoria câtorva mănăstiri din Moldova și la relația acestora cu mănăstirea Zografu de la Muntele Athos*, în *RI*, XXIX, 2018, nr. 3-4, p. 365-375. Vezi și Cyril Pavlikianov, *The Mediaeval Greek and Bulgarian Documents of the Athonite Monastery of Zographou (980-1600). Critical Edition and Commentary of the Texts*, Sofia, „St. Kliment Ohridski" University Press, 2014.

[18] C. Pavlikianov a cuprins în volumul său și actul din 30 iulie 1628, care se păstrează la Arhivele Naționale din Iași (ANI, Documente, CDLIX/8), publicându-l după transcrierea din *DRH*, XIX, p. 531-533, nr. 386.

[19] Надя Данова, Кета Мирчева, Олга Тодорова, Светлана Иванова, *Четири зографски кондики от XVIII – началото на XIX в.*, în *Зографски Съборник. Зографската архив и библиотека. Изследования и перспективи*, p. 350-412.

[20] Petronel Zahariuc, Gheorghe Lazăr, *Un izvod de documente și o catagrafie a odoarelor mănăstirii Dobrovăț, păstrate la Muntele Athos (mănăstirea Zograf)*, în *SMIM*, XXXVII, 2019, p. 221-284.

[21] Petronel Zahariuc, Gheorghe Lazăr, Dimiter Peev, Ivan Biliarsky, *Чек-лист на влахо-молдавските документи в архива на Зографския манастир*, în *Зографски Съборник. Зографската архив и библиотека. Изследования и перспективи*, p. 256-317, 908-911.

Începutul relaţiilor româno-athonite se plasează la mijlocul secolului al XIV-lea, în timpul domnului Nicolae Alexandru, care la cererea egumenului Hariton de la mănăstirea Cutlumuș a oferit ajutor pentru refacerea donjonului. Primul document care atestă legăturile dintre Ţara Românească și mănăstirea Cutlumuș este din septembrie 1369 și, prin el, domnul Vladislav-Vlaicu întărește mănăstirii mai multe danii și fixează raporturile dintre călugării români și călugării greci. Documentul a fost publicat mai întâi de Paul Lemerle, apoi de Grigore Nandriș, după o fotografie a lui Gabriel Millet, fiind amplu comentat de Petre Ș. Năsturel[22] și de alţi istorici români. Egumenul Hariton a ajuns și mitropolit al Ţării Românești, după moartea mitropolitului Iachint, calitate în care a încurajat darurile către mănăstirea Cutlumuș. Următorul document, din 21 noiembrie 1398 (cu aproximaţie), publicat tot după o fotografie a lui Gabriel Millet, aparţine boierului Aldea și soţiei sale, Bisa, care dăruiesc ieromonahului Ieremia, egumenul mănăstirii Cutlumuș, venitul anual al satului Cireșov, din judeţul Olt[23]. Acest dar reprezintă prima închinare de acest gen din istoria relaţiilor româno-athonite. Următoarele patru documente din secolul al XV-lea au fost emise de Basarab cel Bătrân, Vlad Călugărul (două) și Radu cel Mare, prin care aceștia dăruiesc mănăstirii athonite venitul a douăsprezece sate, a mai multor lacuri și a unui munte, precum și suma de 1.000 de aspri anual. Toate aceste daruri, la care se adaugă multe altele, știute și neștiute, au îndreptăţit pe domnii și boierii valahi să considere mănăstirea Cutlumuș drept „vechea și marea lavră a Ţării Românești".

Pentru Moldova, acest rol de „veche și mare lavră a ţării" a fost jucat de mănăstirea bulgară Zograf. După ce multă vreme s-a considerat că începutul relațiilor Ţărilor Române cu mănăstirea Zograf este reprezentat de documentele din 9 februarie 1433 și 26 mai 1442, de un deceniu, după editarea „scrisorii" 22 august 1416, s-a văzut că primul contact între mănăstirea „bulgară" de la Muntele Athos și români a avut loc în timpul domniilor lui Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun. La fel ca în cazul mănăstirii athonite Cutlumuș, contextul politic și religios din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și prima treime a secolului al XV-lea, despre care s-a scris mult în istoriografia românească, și nu numai, a dus la apariția acestor legături între mănăstirea Zograf și Ţările Române. Desigur, se poate vorbi de o întâietate a lui Mircea cel Bătrân și a ierarhilor și călugărilor din Ţara Românească, unii cu ani de viețuire în Muntele Athos sau care trăiau la nord de Dunăre după regulile monahale athonite[24], în stabilirea acestor relații, de la care le-a preluat și Alexandru cel Bun, cu ierarhii și călugării din Moldova, însă documentul din vara anului 1416 nu atestă o asemenea ascendență. În schimb, „scrisoarea" protosului Macarie și a obștii mănăstirii Zograf îl are printre martori pe „ieromonahul Sofronie de la binecinstitorul voievod Mircea și de la mănăstirea lui, numită Cozia", care „în acea vreme se afla" la Sfântul Munte, ceea ce arată că legăturile Bisericii din Ţara Românească și ale lui Mircea cel Bătrân cu mănăstirea Zograf erau mai vechi, însă, în afară de semnificația lor spirituală și politică, aspectele concrete ale acestor relații pot fi doar întrezărite.

---

[22] Petre Ș. Năsturel, *Legăturile Ţărilor Române cu Muntele Athos până la mijlocul veacului al XV-lea*, în *MO*, anul X, 1958, nr. 11-12, p. 735-744.

[23] Andrei Pippidi, *Au début des relations roumano-athonites*, în „Revue Roumaine d'Histoire", XXVII, 1988, nr. 3, p. 237-244.

[24] Emil Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească I (până la 1385)*, în *Rsl*, I, 1965, p. 237-285; Tit Simedrea, *Mănăstirea Tismana. Glosă pe marginea unui document inedit*, în *BOR*, LXV, 1947, nr. 1-3, p. 63-76; Matei Cazacu, *Nicodim de la Tismana, Hariton de la Cutlumuș și ceilalți. La începutul relațiilor moldo-athonite*, în *Relațiile românilor cu Muntele Athos și cu alte Locuri Sfinte (secolele XIV-XX)*, p. 31-53.

La fel de vechi erau și relațiile Moldovei cu mănăstirea Zograf, de vreme ce Alexandru cel Bun și fiul său, Iliaș, au trimis, în vara anului 1416, o delegație bisericească și laică, formată din arhimandritul Dometian, egumenul mănăstirilor Bistrița și Neamț, și din jupanul „Mundricica" (boierul din Sfatul domnesc, Balița Mândricica). De asemenea, vechimea acestor relații este dezvăluită și de rezultatul ei, nemaiîntâlnit în istoria Sfântului Munte: o mănăstire străină, în acest caz mănăstirea Bistrița din Moldova, să primească în stăpânire o bucată din teritoriul mănăstirii Zograf, cu un paraclis („Turnul Selina"), înconjurat de o vie și o livadă de măslini, și o chilie în mănăstire, cu o pivniță, împreună cu două grădini din apropierea zidului mănăstirii. Probabil că, pentru o vreme, clauzele acestei danii au fost respectate, iar arhimandritul Dometian a așezat în „metocul" athonit al Bistriței câțiva călugări moldoveni, împreună cu care făcuse drumul la Sfântul Munte, cărora le-a lăsat, drept sprijin pentru aceste drepturi atât de neobișnuite, și scrisoarea protosului și a călugărilor de la Zograf. Schimbarea contextului politic și eclesiastic în lumea ortodoxă a făcut ca mica obște românească a acestui „metoc" să se destrame, iar „scrisoarea de întăritură" să treacă în arhiva mănăstirii Zograf, unde a așteptat câteva sute de ani pentru a fi descoperită, redescoperită și pusă în valoare de istoriografia bulgară și română! Iar potențialul ei euristic este departe de a se fi epuizat[25].

Temelia acestor relații a fost adânc săpată, pentru că în anii următori călugării de la mănăstirea Zograf au mai venit la nord de Dunăre după ajutoare. Însă, pentru Țara Românească, s-a păstrat în arhiva mănăstirii athonite doar hrisovul din 9 februarie 1433, prin care Alexandru Aldea, fiul lui Mircea cel Bătrân, a dăruit mănăstirii Zograf 3.000 de aspri anual, în urma vizitei pe care au făcut-o la Târgoviște egumenul Moise, monahul Iosif și preotul Ghervasie[26]. Călugării de la mănăstirea Zograf vor mai fi ajuns și în domniile următoare în Țara Românească, dar niciun hrisov nu s-a mai păstrat. Astfel că acesta, emis de Alexandru vodă Aldea, este singurul document, care a învins vicisitudinile vremurilor, prin care un domn al Țării Românești a miluit mănăstirea Zograf[27]. Alte surse, mai cu seamă pomelnicele mănăstirii Zograf, arată mulți domni și boieri din Țara Românească, din secolele XVI-XVIII, în ipostaza de dăruitori către această mănăstire athonită[28]. Unul dintre domnii Țării Românești, întâlnit de mai multe ori în „pomel-

[25] Vezi, foarte recent, studiile semnate de Alexandru Simon (*În vara anului 1466: ridicarea athonită a lui Ștefan al III-lea „cel Mare" și prăbușirea otomană a „atletului" Gheorghe Castriota Skandenberg*, în *AIIX*, LVII, 2020, p. 60-63) și Dan Ioan Mureșan (*Sauver l'héritage d'Eutyme de Tărnovo. Le Patriarche Joseph II, la Moldavie et Zographou*, în M. Scarpa, S. Batalova, M.-H. Blanchet (eds.), *Religious Bloom Bulgaria 13th-15th c. Proceedings of the International Scholars Conference Sofia, 12-13 July 2019*, Sofia, 2021, p. 110-117).

[26] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 144-146, nr. 4.

[27] Trimiterea făcută de St. Nicolaescu la un hrisov al lui Vlad Vintilă (1532-1535) pentru mănăstirea Zograf este întâmplătoare, fiind cuprinsă într-o enumerare aproximativă a daniilor pe care acest domn le-a făcut Muntelui Athos: „Întru iertarea păcatelor Vlad vodă Vintilă, ca bun creștin, a înălțat și a ajutat sfintele lăcașe, făcându-se ctitor a multe biserici și mănăstiri din țară și de peste hotare, dar mai cu osebire la mănăstirile din Sfântul Munte Athos: Hilandarul, Zograful, Xeropotamul, Vatoped, Marea Lavră a Sfântului Athanasie și Cutlumuz, Marea Lavră a Țării Românești" (*Domnia lui Vlad Ventilă de la Slatina în lumina unor noi documente istorice inedite <1532-1535>*, Craiova, 1936, p. 13). Mențiunea mănăstirii Zograf nu a fost însoțită de nicio trimitere la vreun document „inedit" sau publicat. Damian P. Bogdan a propus, tot fără nicio indicație bibliografică, chiar și o dată pentru acest hrisov: „27 iulie 1533" și a presupus că este probabil să fi dispărut într-un incendiu (*Quelques témoignages des liens roumano-grecs sous le règne d'Etienne le Grande, prince de Moldavie*, în „Bulletin de l'Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Europeen", V, 1967, nr. 1-2, p. 124). Petre Ș. Năsturel nu a putut verifica informația oferită de St. Nicolaescu, astfel că a preluat, cu mare circumspecție, afirmațiile lui D. P. Bogdan (*Le Mont Athos et les Roumains*, p. 178-179).

[28] Petronel Zahariuc, *„Pomelnicile Zografului". Noi informații despre legăturile dintre Țările Române și mănăstirea Zograf de la Muntele Athos (începutul secolului XV – începutul secolului XIX)*, în *Românii și Creștinătatea Răsăriteană (secolele XIV-XX)*, vol. editat de Petronel Zahariuc, Iași, Editura Doxologia, 2021,

nicele Zografului", este Matei Basarab, al cărui colaborator la înființarea tipografiei în Țara Românească a fost monahul Meletie Macedoneanul, care „a primit haina călugărească în Sfântul Munte al Athonului în marea lavră bulgărească, numită mănăstirea Zugraf"[29].

Pentru Moldova, aceleași pomelnice dezvăluie, pentru prima treime a secolului al XV-lea, și alți dăruitori, în afara lui Alexandru cel Bun și a fiului său, Iliaș, însă primul „uric" păstrat aparține celuilalt fiu domnesc, Ștefan al II-lea, care, la 26 mai 1442, a făgăduit un ajutor anual călugărilor de la mănăstirea Zograf (fără a preciza și suma de bani)[30]. Acest document este foarte șters, fiind publicat cu mari omisiuni, inclusiv din partea care se putea citi, atunci și acum, de Vladimir Kačanovskij, iar după ediția lui actul a fost republicat și comentat. Astfel, considerând că intitulația nu s-a păstrat integral, în condițiile în care Moldova era condusă de doi domni, Ilie și Ștefan, Petre Ș. Năsturel a afirmat că darul „la Zograf provine, în realitate, de la voievodul principal Ilie, care l-a asociat pe fratele său, Ștefan, la această pioasă acțiune"[31]. O lectură atentă a intitulațiilor documentelor emise în acei ani[32] a arătat că „scrisoarea de danie" pentru mănăstirea Zograf nu poate fi atribuită și lui Ilie voievod. Publicarea „uricului" după original și completările după copia din prima jumătate a secolului XIX certifică faptul că emitentul este Ștefan voievod, însă alte elemente importante, față de cele cunoscute prin fragmentul publicat, nu au ieșit la lumină din textul restituit.

Vremurile tulburi, din punct de vedere politic și eclesiastic, care au urmat, au întrerupt dezvoltarea acestor legături. Însă, relațiile au fost strâns reînnodate în anii de început ai domniei lui Ștefan cel Mare. Atât de strânse au fost aceste legături, încât este de neconceput istoria mănăstirii Zograf fără contribuția domnului moldovean și istoria lui Ștefan cel Mare fără reazemul constituit de marea mănăstire athonită[33]. Iar ambele

---

p. 603-655 (varianta în limba franceză: *„Les diptyques de Zographou". De nouvelles informations sur les relations des Roumains avec le monastère de Zographou du Mont Athos (début du XVe – début du XIXe siècle)*, în *AIIX*, LVIII, 2021, p. 521-562).

[29] Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, București, 1903, p. 104-106, nr. 36, p. 533-536, nr. 37 (prefața *Psaltirii* slavone, tipărită la mănăstirea Govora în 1637 și retipărită în 1638). Pentru activitatea lui Meletie Macedoneanul în Țara Românească, vezi Gh. T. Ionescu, *Mănăstirea Govora și egumenia lui Meletie Macedoneanul*, în *Contribuții la istoria românilor (studii și materiale)*, ediție de Ionel Cândea, Brăila, 2004, p. 409-477, iar pentru peregrinările lui la Kiev și Moscova înainte de venirea la curtea lui Matei Basarab, vezi Vera Tchentsova, *Les moines de Zôgraphou à Kiev et à Moscou au XVIIe siècle et les débuts de l'imprimerie en Valachie*, în *Relațiile românilor cu Muntele Athos și cu alte Locuri Sfinte (secolele XIV-XX)*, p. 107-117.

[30] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 146-148, nr. 5.

[31] Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, p. 181.

[32] Ștefan S. Gorovei, *Recenzie* la cartea lui Petre Ș. Năsturel, în *AIIAI*, XXVII, 1987/II, p. 638-639; Dan Ioan Mureșan, *Zographou et la transmission de l'idée impériale bulgare en Moldavie*, în „Bulgaria Mediaevalis" [*Studies in honour of Professor Vassil Gjuzelev*], Sofia, 2, 2011, p. 725-726.

[33] Bibliografia legăturilor dintre Ștefan cel Mare și mănăstirea Zograf este foarte bogată. Voi enumera aici câteva dintre titlurile apărute după noua „temelie" pusă de Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, p. 183-193; idem, *A propos de l'inscription de l'arsanas de Zographou*, în *Mélanges roumano-athonites (I)*, *AIIX*, XXVII, 1990, p. 16; Dumitru Nastase, *Ștefan cel Mare împărat*, în *SMIM*, XVI, 1998, p. 85-87; Nikoloas Metzimekis, *Περί των κτητόρων του πύργου του αρσανά της αγιορείτικης μονής Ζωγράφου*, în „Βυζαντινά", XX, 1999, p. 331-341; Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *Princeps omni laude maior. O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005; Florin Marinescu, Nikolaos Mertzimekis, *Ștefan cel Mare și mănăstirea Zografu de la Muntele Athos*, în volumul *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, Sfânta Mănăstire Putna, 2004, p. 179-186; Vlad Mischevca, Florin Marinescu, *Ștefan cel Mare și Muntele Athos. Contribuții*, în volumul *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, editori Petronel Zahariuc, Silviu Văcaru, Iași, 2003, p. 317-331; Ioan Moldoveanu, *Sfântul Ștefan cel Mare, protector al Muntelui Athos*, în volumul *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, p. 160-171; Dan Ioan Mureșan, *Le Mont Athos aux XV-XVI siècle. Autour de quelques descriptions d'époque*, în *The Romanian Principalities the Holy Places along the Centuries. Papers of the Symposium held in Bucarest, 15-18 October 2006*, edited by Emanoil Băbuș, Ioan Moldoveanu, Adrian Marinescu, București, 2007, p. 81-121; Георги Парпулов, *Няколко стари описания на Зографския манастир*, în „Проблеми на изкуството", nr. 2,

istorii s-au desfășurat sub semnul „Sfântului Mare Mucenic, Purtător de Biruință și Oștean al lui Hristos, Gheorghie”. În 1463, domnul Moldovei a trimis la mănăstirea Zograf, pe care o considera, deja, „mănăstirea sa”, un prim dar, reprezentat de un manuscris foarte frumos, care conţine *Faptele Apostolilor*[34]. După trei ani, la 10 mai 1466, printr-un „așezământ” (ѕ҃ставъ), socotit chiar „*typikon* de fondateur”[35], Ștefan cel Mare a dăruit mănăstirii 100 de ducaţi ungurești, pe care călugării urmau să-i ia în fiecare an, pentru ca, la 13 septembrie 1471, să dăruiască „mănăstirii sale” și spitalului („bolniței”) care funcţiona aici încă 500 de aspri. În urma acestor ajutoare și a altora care vor urma, domnul Moldovei a devenit nou ctitor al mănăstirii[36], fiind și pictat pe unul dintre pereții exteriori ai bisericii[37], iar diferiţi observatori vor aprecia rolul foarte important jucat de domnul român în istoria mănăstirii Zograf[38]. În arhiva mănăstirii se păstrează și trei documente emise de Ștefan cel Mare, care au aparținut metoacelor din Moldova, mănăstirile Dobrovăț și Căpriana, iar după 1863 au ajuns la Muntele Athos[39], așa cum s-au petrecut lucrurile și în cazul altor mănăstiri din Țările Române.

Prin „așezământul” său, ctitorul le-a cerut urmașilor săi „să împlinească sfântul obroc al mănăstirii în fiecare an”, astfel că toți domnii importanți din secolul al XVI-lea, până la Ieremia vodă Movilă (14 martie 1598), i-au respectat vrerea. O parte dintre „urice” s-au pierdut, însă sunt pomenite în așezământul reînnoit, din 1 iunie 1575, dat de Petru vodă Șchiopul:

> Iar noi să avem a da și a împlini obrocul sfintei mănăstiri în fiecare an, după mai sus-scrisa noastră făgăduință, o sută de ducaţi ungureşti şi şase mii şi cinci sute de aspri, iar la bolniţă cinci sute de aspri. Aceasta să dăm în viaţa noastră şi să fim ctitori, cum au fost şi sfântrăposaţii

---

2008, p. 26-31; Dimitrios Liakos, *Byzantine and Post-Byzantine Athonite Dedicatory Inscriptions in Historical and Archaeological Context*, în *Texts. Inscriptions. Images – Art Readings*, eds. E. Moutafov, J. Erdeljan, Sofia, 2019, p. 159-186; Dan Ioan Mureșan, *Zographou et la transmission de l'idée impériale bulgare en Moldavie*, p. 736-755; Radu G. Păun, *Mount Athos and The Byzantine-Slavic Tradition in Wallachia and Moldavia after the Fall of Constantinople*, în *The Balkans and the Byzantine World before and after the Captures of Constantinople 1204 and 1453*, ed. Vlada Stanković, Lanham-Maryland, Lexington Books, 2016, p. 131-140; Petronel Zahariuc, *Muntele Athos și Marea Unire*, în *Marea Unire a Românilor <1918>*, vol. editat de Petronel Zahariuc, Adrian-Bogdan Ceobanu, Adrian Vițalaru (*AȘUI*, număr special s.n., LXIV), 2018, p. 211-227; Mircea-Cristian Ghenghea, *Stindardul lui Ștefan cel Mare de la Mănăstirea Zografu. Ecouri franceze și semnificații românești în contextul anilor 1917-1918*, în „Analele Putnei”, XV, 2019, nr. 1, p. 271-281; Alice Isabella Sullivan, *The Athonite Patronage of Stephen III of Moldavia, 1457-1504*, în „Speculum”, 94, 2019, 1, p. 1-46.

[34] *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, coordonator M. Berza, București, 1958, p. 372, nr. 136; Emil Turdeanu, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Oameni și cărți de altădată*, I, ediție de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, București, 1997, p. 32-33.

[35] Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, p. 185.

[36] *Itinéraires russes en Orient*, traduits pour la Société de l'Orient latin par Mme B. de Khitrowo Genève, 1889, p. 260 (călugărul Isaia de la Hilandar a scris în 1489: „Cet couvent a été fondé par Etienne de Valachie”).

[37] BAR, ms. rom. 2377 (traducere de la începutul secolului al XIX-lea a *Proschinitarului* lui Ioan Comnen, tipărit în greacă, la Snagov, în 1701, de ieromonahul Antim Ivireanul), f. 60 r.-61 v.: „[...] iar mai în urmă, de vréme ce să prăpădise și să arsése de hoți, o au preînnoit-o domnul Țării Moldovii Stefan voevod, în anii de la Zidire 7111 <1502-1503>, carele iaste și zugrăvit înprejurul bisericii, întru aduceré aminte”).

[38] Ștefan Andreescu, *Ștefan cel Mare ca protector la Muntelui Athos*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 653 (venețianul Marino Sanudo, în raportul său diplomatic din 1502, a scris că „Muntele Athos avea un protector, «il Carabodan», adică Ștefan cel Mare al Moldovei”); Dan Ioan Mureșan, *Le Mont Athos aux XV-XVI siècle*, p. 85 (în jurul anului 1520, un document fiscal otoman insera informația că mănăstirea Zograf aparține lui „Ștefan al Valahiei”/Moldovei).

[39] Petre Ș. Năsturel, *Legăturile Țărilor Române cu Muntele Athos până la mijlocul veacului al XV-lea*, p. 755 (istoricul a semnalat cazul actului din 10 februarie 1429, considerat multă vreme drept dovadă a datei de început a relațiilor dintre mănăstirea Zograf și Moldova, care din arhiva mănăstirii Căpriana a ajuns în arhiva mănăstirii Zograf).

domni de mai înainte: Ștefan voievod cel Bătrân, și Bogdan voievod, și Ștefan voievod cel Tânăr, și Petru voievod și Alexandru voievod, Dumnezeu să le ierte sufletele[40].

Opera ctitoricească românească la mănăstirea Zograf nu s-a mărginit la atât, ci fiecare dintre domnii enumerați aici sau doamnele lor au mai „împlinit", cu câte un dar sau cu mai multe, statutul lor de ctitori: Bogdan al III-lea a zidit, în 1516-1517 (7025), turnul arsanalei (portului), închinat Sfântului Nicolae[41]; Ștefan cel Tânăr probabil că a mai oferit și altă danie mănăstirii, de vreme ce este menționat în pomelnic[42]; Petru Rareș a cumpărat, în 1533, o moară, aproape de metocul zografit de la Kalamaria, poate la Mariana, pe care a dăruit-o mănăstirii[43]; „în anul 1568, binecinstitoarea doamnă Ruxandra, mama domnului moldovean Bogdan, a dat zografiților 52.000 de aspri, cu care și-au răscumpărat venitul metocului de pe Struma"[44].

Tot lui Petru Șchiopul i se datorează prima închinare a unei mănăstiri din Moldova către mănăstirea Zografu de la Muntele Athos, și anume „Mănăstirea de la Greci", cu hramul Sfântul Nicolae, ctitorită de Alexandru Lăpușneanul, cu sprijinul preoților și negustorilor din Iași, în țarina (hotarul) capitalei Moldovei[45]. Prin acest gest ctitoricesc, cel dintâi domn muntean care a urcat pe tronul Moldovei a voit ca, pe de o parte, să se rânduiască în „șirul" domnilor moldoveni, pomeniți în „uricul" din 1 iunie 1575, iar pe de altă parte, să ajute mănăstirea Sfântul Gheorghe de la Muntele Athos să supraviețuiască în mediul ostil musulman și să-și „plătească haraciul turcilor"[46]. Fără mențiunea ctitorului, „Mănăstirea de la Greci" a fost pentru prima oară atestată la 20 februarie 1581, atunci când Iancu vodă Sasul i-a dăruit satul Selicicani, din ținutul Dorohoi, cu loc de moară pe Bașeu, fost ascultător de ocolul domnesc al târgului Ștefănești, și i-a confirmat stăpânirea asupra satului Nicorești, care îi fusese dăruit de Petru Șchiopul, în prima domnie, împreună cu a treia parte a satului Ochintești, din ținutul Soroca, care îi fusese dăruit de jupâneasa Nastasia Oproaia, „pentru sufletul său"[47]. Numele, „Mănăstirea de la Greci" (**Монастиρ ѡт Грєчи**), cred că se datorează negustorilor greci, care au colaborat la ctitorirea mănăstirii[48], și nu călugărilor greci care au venit aici după

[40] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 209, nr. 19.

[41] Teodor T. Burada, *op. cit*., p. 78; N. Iorga, *op. cit.*, p. 469 (inscripția a fost pusă din greșeală la mănăstirea Sf. Pavel); Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, p. 194.

[42] Иордан Иванов, *Зографски поменикъ*, în *Български старини из Македония*, под редакция на Боню Ангелов и Димитър Ангелов, фототипно издание, Sofia, 1970, p. 523; Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, p. 193.

[43] Иордан Иванов, *Български старини из Македония*, p. 241, nr. 20; Nikolaos Mertzimekis, Florin Marinescu, *Mănăstirea Zografu de la Muntele Athos și Petru Rareș. O inscripție referitoare la cumpărarea unei mori de apă în 1533*, în „Analele Putnei", 2014, 1, p. 49-54.

[44] Rezumatul lui Porfirie Uspenkij (*Исторіа Аѳона*, часть III, Sankt-Petersburg, 1892, p. 336), care nu spune dacă actul este slav sau grecesc. Damian P. Bogdan menționează acest rezumat (*op. cit.*, p. 12) și afirmă că actul este grecesc. Teodor Bodogae a folosit, probabil, același rezumat, însă l-a pus sub anul „1566, sau după unii ceva mai târziu", însă nota explicativă este greșită, trimiterile fiind făcute la documentul lui Petru Șchiopul, din 1 iunie 1575 (*op. cit*., p. 219, nota 2). Virgil Cândea, *op. cit*., p. 542, nr. 2049, a corectat data, însă a folosit trimiterile bibliografice greșite ale lui Teodor Bodogae.

[45] Pentru această mănăstire, vezi Alexandru I. Gonța, *Mănăstirea de la Greci din țarina Iașilor. O ctitorie dispărută a lui Alexandru Lăpușneanu*, în *Studii de istorie medievală*, texte selectate și pregătite pentru tipar de Maria Magdalena Székely și Ștefan S. Gorovei, Iași, 1998, p. 203-210.

[46] Petronel Zahariuc, *„Ca să plătească tributul turcilor". Două documente inedite de la Petru Șchiopu pentru mănăstirile de la Muntele Athos*, în idem, *De la Iași la Muntele Athos. Studii și documente de istorie a Bisericii*, Iași, 2008, p. 231-242.

[47] *DRH*, A, VII, p. 417-419, nr. 350 (BAR, Peceți II, nr. 272, original).

[48] Alexandru I. Gonța, *op. cit.*, p. 209-210.

închinare[49], pentru că transformarea acestui așezământ în metoc al mănăstirii Zograf a avut loc mai târziu, către sfârșitul celei de-a treia domnii a lui Petru Șchiopul, atunci când Ieremia Movilă, cel care a fost printre martori în actul de închinare, era, într-adevăr, „unul dintre cei dintâi sfetnici", ocupând dregătoria de mare vornic de Țara de Jos[50].

În a doua domnie, la 5 aprilie 1584, Petru vodă Șchiopul i-a întărit mănăstirii stăpânirea peste aceleași sate[51], pentru ca, la 26 ianuarie 1588, să-i dăruiască și satul Giurov, cu loc de mori pe Cracău, în același ținut Neamț, fost ascultător de ocolul domnesc al târgului Piatra[52]. În a treia domnie, în aprilie 1591, același domn i-a confirmat mănăstirii moșiile[53] și a închinat-o mănăstirii Zograf, „cu sfatul și binecuvântarea arhiereilor și a sfetnicilor lui boieri, împreună cu binecuvântarea preoţilor și a tuturor ctitorilor târgoveţi", potrivit uricului de închinare, rezumat în „cartea" domnească a lui Ieremia Movilă, din 6 mai 1606[54]. Dacă binecuvântarea arhiereilor, sfatul boierilor și încuviințarea ctitorilor erau probabil menționate în uricul de închinare, motivația faptei cuprinde aspre cuvinte, despre care cred că nu sunt datorate lui Petru Șchiopul, ci lui Ieremia Movilă, care voia să justifice astfel prima închinare a unei mănăstiri și necropole domnești către o mănăstire din afara Moldovei: „pentru că acea sfântă mănăstire, a Sfântului Nicolae, ajunsese la pustiire și la încetarea pomenirii binefăcătorilor și celor dintâi ai ei ctitori, din pricina lipsei de grijă a vieţuitorilor acelei mănăstiri și a schimbării cinstiţilor egumeni", și „pentru ca să se întocmească bună stare la această sfântă mănăstire, ca să nu piară pomenirea ctitoricească și buna dorinţă a binecinstitorilor creștini și care au arătat acolo osârdie și să nu fie vitelor loc de călcare acolo unde odihnesc oasele a multor creștini".

Uricul lui Petru Șchiopul, „făcut și întărit cu mari și înfricoșate blesteme", a fost distrus sau s-a pierdut, însă despre existența lui a mărturisit însuși Ieremia Movilă, cu gura lui, care a spus că la scrierea lui „domnia mea m-am aflat printre marii martori, fiind noi atunci pe lângă domnia sa unul dintre cei dintâi sfetnici". Mai mult, Ieremia Movilă, mare vornic de Țara de Jos la acea vreme, „a văzut" că Petru Șchiopul a pregătit piatra și lemnul pentru refacerea mănăstirii ruinate, însă a plecat din domnie, astfel că noul domn, Aron Tiranul, a preluat sarcina reconstrucției mănăstirii, asociindu-i la această operă pe călugării de la mănăstirea Zografu:

> [...] fiindcă și noi am văzut că și Aron voievod a făcut biserica de acum din pietre și lemne gata, ce au fost pregătite pe banii lui Petru voievod, și care a fost dată de domnia sa în mâinile călugărilor zografiți, pentru ca ei singuri să aibă grija de astfel de lucrări[55].

Cu efortul conjugat, al domnului și al călugărilor, mănăstirea Sfântul Nicolae de la Greci a fost refăcută, „sub dealurile" din țarina (hotarul) Iașilor. Numai că, și de această dată, călugării athoniți nu au rămas să locuiască aici, pentru a se putea ocupa de admi-

---

[49] N. Grigoraș, *Biserica Aroneanu*, în *MMS*, anul XLIII, 1967, nr. 7-8, p. 522-524.

[50] Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971, p. 318-319. În prima domnie a lui Petru Șchiopul, Ieremia Movilă a fost paharnic (ceașnic) mic, atestat mai târziu, o singură dată, ca fost ceașnic, la 20 ianuarie 1582, când era fugit în Polonia (*DRH*, VII, p. 506-511, nr. 421).

[51] *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, I, vol. editat de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, 1999, p. 38-39, nr. 25 (în continuare: *Documente Iași*).

[52] *DRH*, A, VIII, p. 288, nr. 239.

[53] *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului* (în continuare, *CDM*), I, p. 216, nr. 878.

[54] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 228-234, nr. 28.

[55] *Ibidem.*

nistrarea mănăstirii, iar Aron Tiranul s-a preocupat de zidirea altei mănăstiri, închinată aceluiași Sfânt, Nicolae, și situată în imediata apropiere, pe deal, tot în țarina (hotarul) Iașilor, care va fi cunoscută sub numele: „mănăstirea Sfântul Nicolae din Țarina Iașilor" sau „mănăstirea Aron Vodă" (Aroneanu). Ctitoria lui Aron vodă a fost ridicată înainte de 12 decembrie 1594, fiind numită „nou zidită", atunci când domnul a înzestrat-o cu două sate: Averești, pe Cracău, în ținutul Neamț, și Rânzești (Lăslăoani), în ținutul Tutova[56], care nu a fost închinată, fiind lăsată sub ascultarea Mitropoliei Moldovei și Sucevei[57], la fel ca toate mănăstirile domnești și necropole ale familiei domnitoare: Bistrița lui Alexandru cel Bun, Putna lui Ștefan cel Mare, Probota lui Petru Rareș, Slatina lui Alexandru Lăpușneanul și Galata lui Petru Șchiopul.

În primăvara anului 1595, Aron Tiranul a ridicat Moldova împotriva Imperiului Otoman, însă doar după câteva lupte a fost arestat de aliatul său, principele Transilvaniei, Sigismund Báthory, și înlocuit cu Ștefan Răzvan. Și acesta, doar o vară i-a fost dat să fie domn al Moldovei, urmându-i la tron Ieremia Movilă, fostul sfetnic al lui Petru Șchiopul și puternic adversar al lui Aron Tiranul. Astfel, potrivit obiceiului, noul domn nu a despărțit ctitorul de ctitoria sa, lăsând mănăstirea Sfântul Nicolae din Țarină în uitare pe tot întinsul primei sale domnii, neîntărindu-i stăpânirea asupra celor două sate și nedăruindu-i altele noi. Pe lângă aceasta, mănăstirea a avut mult de suferit în 1600, „din pricina oștilor leșești, în zilele lui Eremia voievod"[58]. Nici „Mănăstirea Sfântul Nicolae de la Greci" nu a beneficiat prea mult de sprijinul lui Ieremia Movilă, chiar dacă Petru Șchiopul a avut un rol important în istoria acestui așezământ, fiind cel care îl închinase la mănăstirea Zograf. Totuși, putem presupune existența unui oarecare ajutor, de vreme ce Ieremia Movilă a avut legături bune cu mănăstirea Zograf, căreia i-a reîntărit ajutorul hotărât de Ștefan cel Mare[59] și care l-a înscris în pomelnic[60], și cu alte mănăstiri de la Muntele Athos, care au beneficiat de ajutorul lui și al soției lui, Elisabeta[61].

În acești ani, viața celor două ctitorii cu hramul Sfântul Nicolae s-a contopit, formând un singur așezământ eclesiastic, la care cea dintâi, mănăstirea mai veche „de la Greci", a venit cu moșiile, iar cea de-a doua, mănăstirea „din Țarină", a venit cu biserica, cu întregul complex monahal și cu ascultarea de Mitropolia Moldovei și Sucevei. Astfel, ctitoria tatălui, Alexandru Lăpușneanul, și ctitoria fiului, Aron Tiranul, au devenit una și aceeași, numită: „mănăstirea Sfântul Nicolae din Țarină".

Această contopire se poate observa din „cartea" de scutire a lui Ieremia Movilă, în cea de-a doua domnie, acordată „mănăstirii Sfântul Nicolae", pentru satele Averești, fost al ctitoriei lui Aron vodă, și Giurov și Nicorești, foste ale Mănăstirii de la Greci[62].

---

[56] *DRH*, A, IX, p. 214-218, nr. 110 (documentul, păstrat în Condica Asachi I, nu este foarte clar; se pare că domnul a avut în gând să dea mănăstirii, în schimbul satului Rânzești, satul Lăslăoani, din același ținut).

[57] Pentru mănăstirea Aron Vodă (Sfântul Nicolae din Țarină), vezi Petronel Zahariuc, *O lumină în hotarul Iașilor – mănăstirea Aron Vodă*, în *AIIX*, LVI, 2019, p. 209-245.

[58] *DIR*, A. Moldova, XVII/4, p. 33-34, nr. 48 (datat „1 septembrie 1616 – 31 august 1617"); același cu documentul publicat în *ibidem*, p. 295, nr. 361 (cu data: „6 noiembrie 1618", după o copie românească din Condica Asachi II).

[59] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 211-215, nr. 20.

[60] Иордан Иванов, *Български старини из Македония*, p. 523; Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, p. 193-194.

[61] *DRH*, A. Moldova, IX, p. 596-599, nr. 340; Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, p. 71, 8-86, 102-103, 214, 255-256. Vezi și Florin Marinescu, Nikolaos Mertzimekis, *Ieremia Movilă și ajutorul acordat unor mănăstiri de la Muntele Athos*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, II, *Ieremia Movilă. Domnul, familia, epoca*, editori Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, p. 187-192.

[62] ANI, Ms. 628 (Condica Asachi I), f. 32 v. (mențiune, fără dată); *CDM*, I, p. 231, nr. 958 (datat în cele două domnii ale lui Ieremia Movilă).

Tot de la începutul celei de-a doua domnii, când cred că Ieremia Movilă a dat această scutire, datează și alte două „cărți" de miluire pentru mănăstirea „Sfântul Nicolae din Țarină": prima, o „carte" de scutire de dări pentru șase poslușnici[63], iar a doua, o „carte" de învoire pentru ca egumenul și soborul să-și adune vecinii fugiți, în vremea luptelor din anul precedent, din satele Giurov și Nicorești[64]. În afară de aceste „cărți", mila domnească nu s-a revărsat în vreun alt chip asupra ctitoriei lui Aron Tiranul și Alexandru Lăpușneanul. Din anii următori, avem câteva știri despre viața duhovnicească din ctitoria din apropierea Iașilor. Astfel, în 1604-1605, un ieromonah Ghelasie de la „mănăstirea Sfântul Nicolae din Țarină" era duhovnic al târgoveților din Iași, printre care s-a aflat și o jupâneasă, Agafia, soția lui Tudor bărbier, proprietară a unor dughene și vii, pe care le lasă cu limbă de moarte soțului ei, „deoarece el a fost cu dânsa și la bine și la rău și a trăit cu dânsa 20 de ani"[65], și, tot în acești ani, „mănăstirea din Țarină, cu hramul Sfântul Nicolae", a primit o parte de ocină din satele Piticeni și Zlătari, de la Anghelina, soția lui Toma Berheci logofăt, „pentru pomenirea fiului său, Gavril", după care jupâneasa a răscumpărat-o de la mănăstire, plătind 100 de zloți tătărești[66].

După acest început promițător, relațiile dintre mănăstirea Sfântul Nicolae și Ieremia Movilă nu au fost foarte intense, chiar dacă domnul se întorsese în scaunul de la Iași, după ce, în cea dintâi domnie, rezidase la Suceava. Însă, alte influențe și alți oameni îl vor apropia de mănăstire, în încercarea de a rezolva o problemă ignorată și suspendată vreme de mai bine de un deceniu, și anume legătura dintre această mănăstire și mănăstirea Zograf de la Muntele Athos. Astfel, cu două luni înainte de sfârșitul domniei și al vieții, bătrânul domn, cunoscut și recunoscut pentru evlavia sa, a primit „obștea creștinilor rugători, călugării de la sfânta mănăstire Zugraf, cu hramul Sfântului Mare Mucenic și Purtător de Biruință Gheorghie, care este la Sfântul Munte Athos", care „s-a jeluit înaintea domniei mele, cu lacrimi și cu mare jalbă, că a fost lipsită de metocul său, mănăstirea Sfântul Nicolae, care este în ţarina târgului Iași". Nu cu mult înainte de această întâlnire, Ieremia Movilă rezolvase și închinarea mănăstirii Golia la mănăstirea Vatoped de la Muntele Athos[67], cu un an înainte (iunie 1605), doamna Elisabeta înfrumusețase o *Evanghelie* pentru mănăstirea Cutlumuș[68], iar în acei ani, cu banii mitropolitului Teodosie Barbovschi, la mănăstirea Dionisiu se ridicase o capelă închinată Sfântului Gheorghe[69].

În această ambianță, de amurg de domnie și de viață, cu doamna și mitropolitul ce aveau în suflet Muntele Athos, Ieremia Movilă i-a primit pe călugării de la mănăstirea Zograf. Știind că metocul lor, Mănăstirea de la Greci, „și acum, ca și în vremea lui Petru voievod, a ajuns la pustiire", fiind încorporată în hotarul mănăstirii Sfântul Nicolae din Țarină, Ieremia Movilă a ascultat plângerea călugărilor și a hotărât să mute accentul de pe cea de-a doua pe cea dintâi mănăstire din „ţarina Iașilor", scoțând aşezământul ecclesiastic din ascultarea către Mitropolia Moldovei, „întorcând-o" către mănăstirea Zograf,

[63] *Documente Iași*, I, p. 77, nr. 53 (8 februarie 1601).
[64] *DIR*, A. Moldova, XVII/1, București, 1952, p. 16, nr. 24 (15 iulie 1601).
[65] *Documente Iași*, I, p. 88-89, nr. 62.
[66] *DIR*, A. Moldova, XVII/1, p. 162, nr. 232 (22 iunie 1604).
[67] *Documente Iași*, I, p. 84-87, nr. 60 (30 mai 1604); Florin Marinescu, Nikolaos Mertzimekis, *Ieremia Movilă și ajutorul...*, p. 190-192 (30 mai 1604); *Documente Iași*, I, p. 94-95, nr. 66 (20 ianuarie 1606); *ibidem*, p. 95-97, nr. 67 (30 martie 1606). Pentru înlănțuirea acestor documente, vezi Maria Magdalena Székely, *Neamul Golăeștilor. Pe marginea unui document „nou"*, în *SMIM*, XXV, 2007, p. 87-98.
[68] Hurmuzaki – Iorga, *op. cit.*, XIV/1, p. 722, nr. DCXCIII; Florin Marinescu, Nikolaos Mertzimekis, *Ieremia Movilă și ajutorul...*, p. 189.
[69] Petre Ș. Năsturel, *op. cit.*, p. 157-159.

și închinând-o, iarăși, cu „binecuvântarea" ierarhilor Moldovei, cu „bunăvoința" Sfatului domnesc și cu „voința preoților și a tuturor ctitorilor târgoveți",

> [...] să fie metoh sfintei mănăstiri a Zugrafului, în chipul în care a fost dată întâia oară de Petru voievod și cu toate averile mănăstirești, dăruite și date sfintei biserici de bătrânii ctitori și de alții dintre domniile lor, binecinstitorii domni, anume: cu satul Nicorești, în ținutul Neamț, pe Cracău, cu loc de moară și cu mori, pe care l-a dat cel dintâi ctitor, domnul Alexandru voievod, și cu satul Jurov, de asemenea în același ținut și pe acel pârâu, cu loc de mori și cu mori, pe care l-a dat domnul Petru voievod, care aceste amândouă sate au fost ascultătoare de ocol și drepte domnești, și cu satul Selicicani, în ținutul Dorohoi, pe pârâul Bașeu, cu loc de mori și cu mori, pe care l-a dat domnul Iancul voievod, care și acela a fost drept domnesc și ascultător de ocol, să fie sfintei mănăstiri cu toate veniturile și hotarele lor vechi, pe unde au folosit din veac, și cu viile, și cu prisăcile mănăstirești, și cu dobitoacele, și cu țiganii și cu iazurile, pe unde va fi având sfânta mănăstire, și cu toate veniturile, să fie ascultătoare și supuse sfintei mănăstiri a Zugrafului[70].

Totuși, pentru că „obștea" Zografului a venit înaintea domnului cu actul de închinare al lui Petru Șchiopul, Ieremia Movilă s-a mărginit să întărească mănăstirilor Sfântul Nicolae de la Iași și Sfântul Gheorghe de la Muntele Athos doar cele trei sate ale Mănăstirii de la Greci, cuprinse în acea „carte", lăsând viitorului continuarea procesului de contopire a celor două domenii mănăstirești. Domnul îi îndemna pe călugări să-i sporească veniturile celor trei sate, astfel ca „prisosul"[71] să poată fi dus la mănăstirea Zograf, și le cerea „egumenilor, care vor veni de acolo" în țară, „să aibă a face toate întocmirile înscrise în uricul lui Petru voievod". Egumenul zografit (grec sau bulgar) și obștea sa s-au așezat în mănăstirea Sfântul Nicolae, care va fi numită, uneori, „mănăstirea grecească din Țarină"[72], iar egumenul român și obștea sa au ieșit din mănăstire, au rătăcit o vreme prin Iași și prin țară, ajungând și în Transilvania, unde au mers să-și plângă suferința la ctitora lor, doamna Stanca, soția ctitorului mănăstirii lor, Aron vodă Tiranul.

Cu tot cu aceste tulburări, care vor dura două decenii, călugării zografiți trimiși în Moldova s-au îngrijit de administrarea și de creșterea averii mănăstirii, pentru ca, după acoperirea nevoilor mănăstirii Sfântul Nicolae, o parte din venit să poată fi trimis la baștina lor, mănăstirea Zograf. Astfel, fratele și fiul lui Ieremia Movilă, Simion Movilă[73] și Constantin Movilă[74], vor sprijini efortul egumenului și a soborului în a-și aduna oameni („vecini") pe moșii, acordându-le acestora scutiri de dări și de munci către stat, și le vor da întărire pentru proprietăți mai vechi, primite în vremea lui Aron vodă[75]. Constantin Movilă le-a dat „călugărilor de la sfânta mănăstire din deal, unde este hramul Sfântul Nicolae", și o „jumătate de majă de pește" de la Galați[76], însă tot el le-a luat „venitul satului Giurov", pe care l-a dăruit mătușii și fostei sale adversare, doamna Marghita[77],

---

[70] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 228-234, nr. 28.

[71] Hurmuzaki – Iorga, *op. cit.*, XIV/1, p. 723, nr. DCXVI (actul de închinare al mănăstirii Sfânta Troiță la mănăstirea Ivir).

[72] *DIR*, A. Moldova, XVII/2, p. 144-145, nr. 183; BAR, Documente istorice, LXXVII/35 (28 ianuarie 1608).

[73] *DIR*, A. Moldova, XVII/2, p. 74-75, nr. 83 (25 noiembrie 1606).

[74] Pentru satele Giurov și Nicorești, din ținutul Neamț: *DIR*, A. Moldova, XVII/2, p. 144-145, nr. 183 (28 ianuarie 1608); *ibidem*, p. 154-155, nr. 198 (3 iunie 1608) și *ibidem*, p. 170, nr. 220 (6 august 1608), și pentru saltul Selicicani, din ținutul Dorohoi: *ibidem*, p. 240-241, nr. 312 (6 august 1609).

[75] *Documente Iași*, I, p. 179, nr. 234 (19 septembrie 1608; o vie în podgoria Copou, dăruită mănăstirii de fiica unui negustor din Iași).

[76] *DIR*, A. Moldova, XVII/2, p. 187, nr. 248 (13 decembrie 1608).

[77] *Ibidem*, XVII/2, p. 285, nr. 376 (19 martie 1610; traducere, și foto p. 487).

soția lui Simion Movilă, fără a putea ști ce le-a dat în schimb călugărilor. Când certurile și luptele dintre doamnele și fiii lui Ieremia vodă și a lui Simion vodă s-au mai liniștit, în domnia lui Constantin Movilă s-a întâmplat un eveniment important în obștea mănăstirii Sfântul Nicolae: „În anul 7116, iar de la Naștere 1608, luna august, 26 zile, arhimandritul Leontie al Pelagonului și Prilepului s-a pus egumen în mănăstirea Sfântului Nicolae din Țarină, lângă târgul Iași”[78]. Arhimandritul nu a condus prea multă vreme mănăstirea ieșeană, pentru că, în 1611-1612, a scris pe pagina unui *Liturghier*: „S-a ostenit mult păcătosul Leontie, arhimandritul din Pelagonia și Prilep, în mănăstirea numită Potoc, în anul 7120, (în zilele) domnului Alexandru al Ungrovlahiei”[79]. Nu știm dacă s-a mai întors în Moldova, însă „în anul 7123, iar de la Nașterea lui Hristos 1615, luna martie, a ajuns în Țara Ungrovlahiei, la Târgoviște, în zilele binecinstitorului și de Hristos iubitorului domn, Ion Radul voievod”[80]. Probabil că prin „a ajuns” ar trebui să înțelegem că „a ajuns la Curtea domnească”, la Târgoviște.

Poate odată cu el, poate mai târziu, a plecat din Moldova spre Sfântul Munte și monahul Chiril Hluboceanul, cărturar și artist, căruia i se datorează copierea câtorva manuscrise slave, începând cu un *Minei* din 1626, păstrate în biblioteca mănăstirilor Zograf și Hilandar[81]. Chiril Hluboceanul, după cum mărturisește în epilogul unei *Psaltiri*, ultima lui lucrare păstrată, încheiată de copiat în mănăstirea Zograf, la 30 decembrie 1640, era „de naștere din Țara Moldovlahiei din neamul lui Oriș hatmanul, fiul lui Ursul”[82].

În domnia adversarului neadormit al Movileștilor, Ștefan Tomșa, când multe lupte s-au dat în satele din ocolul Iașilor, și chiar una dintre cele celebre, bătălia de la Cornul lui Sas (iulie 1612), când și hatmanul Orăș a fost ucis[83], ritmul miluirilor domnești

---

[78] Петко Петков, Андреи Бояджиев, *За една приписка от Зографския манастир*, în „Старобългарска литература”, 53-54, 2016, p. 250 (text slav). Însemnare pe „Evanghelia cu învățătură la toate duminicile și la praznicele împărătești și la alți Sfinți” a patriarhului Calist al Constantinopolului, tipărită în „tipografia Kriloskoe”, în Galiția, la 1 octombrie 1606, sub îngrijirea exarhului Ghedeon Balaban. În 20 martie 1607, arhimandritul Leontie a fost egumen la mănăstirea Пересопница, din apropierea orașului Luțk (la acea vreme în Polonia).

[79] Emil Turdeanu, *Legăturile românești cu mănăstirile Hilandar și Sfântul Pavel de la Muntele Athos*, în „Cercetări literare”, IV, 1941, p. 85 (text slav și traducere românească).

[80] Петко Петков, Андреи Бояджиев, *op. cit.*, p. 250 (text slav). În 1622, Leontie și „Evanghelia cu învățătură” se aflau la Muntele Athos, unde proprietarul cărții s-a semnat pe una dintre filele ei, cu titlul: „arhimandrit al Prilepului și Zografului” (*ibidem*, p. 248). În aceeași vreme, „Leontie arhimandrit al Prilepului” a dăruit mănăstirii Zograf și o „Psaltire cu tâlc” (Иордан Иванов, *Български старини из Македония*, p. 249, nr. 45; în anul 1620 sau 1622).

[81] Olimpia Guțu, *Manuscrise slavone de redacție românească păstrate în biblioteca mănăstirii Zograf*, în „Hrisovul”, III, 1998, p. 135-137, 150-153, nr. 19-23; Emil Turdeanu, *Legăturile românești cu mănăstirile Hilandar și Sfântul Pavel de la Muntele Athos*, p. 86-88; Radu Constantinescu, *Manuscrise de origine românească din colecții străine*, București, 1986, p. 171-173, nr. 875, 883-887, p. 175-176, nr. 894-896; Virgil Cândea, *op. cit.*, 2011, p. 639, nr. 2480, 2481. La 29 ianuarie 1635, la Iași, un alt Hlubocean, Grigorie, probabil monah („preapăcătosul și umilul rob al lui Dumnezeu”), „tânăr de ani, de 24”, a terminat de copiat un *Tetraevanghel* (А. И. Яцимирский, *Славянскія и русскія рукописи румынскихъ библиотекъ*, Sankt-Petersburg, 1905, p. 305-307; P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, I, București, 1959, p. 278-279, nr. 189), care a fost socotit o vreme, necunoscându-se manuscrisele copiate la mănăstirea Zograf, începând cu 1626, identic cu Chiril, care ar fi fost numele de monah al lui Grigorie (А. И. Яцимирский, *op. cit.*, p. 307; Emil Turdeanu, *Legăturile românești cu mănăstirile Hilandar și Sfântul Pavel de la Muntele Athos*, p. 86). Observând nepotrivirea cronologică, Olimpia Guțu a considerat că „Grigorie nu poate fi decât o rudă, poate un frate mai mic”, lăsând totuși rezolvarea acestei probleme pe seama unei cercetări atente a grafiei manuscriselor copiate de Hlubocenii, Chiril și Grigorie (*op. cit.*, p. 137).

[82] Emil Turdeanu, *Legăturile românești cu mănăstirile Hilandar și Sfântul Pavel de la Muntele Athos*, p. 87 (fragmente traduse); Иордан Иванов, *Български старини из Македония*, p. 250-251, nr. 250 (text slav).

[83] *DIR*, A. Moldova, XVII/4, p. 181-19, nr. 28 (15 august 1616; în act se vorbește numai despre „hiclenia” hatmanului Orăș și despre confiscarea moșiilor sale). Nu există un studiu special pentru familia Orăș, din care am putea desprinde înrudirea lui Chiril Hluboceanul; pentru hatmanul Orăș, vezi Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 422.

pentru mănăstirea de pe „hotarul” orașului s-a diminuat, însă procesul de topire a celor două domenii într-unul singur a continuat, astfel că, la începutul anului 1613, călugării „de la sfânta mănăstire din țarina Iașilor” au ieșit la judecată pentru satul Averești, de pe Cracău[84], care făcea parte din zestrea ctitoriei lui Aron vodă.

Fig. 1[85]

În trecătoarea domnie a celui de-al doilea fiu al lui Ieremia Movilă, Alexandru Movilă, se pare că egumenul de la Sfântul Nicolae nu a ieșit înaintea domnului cu problemele sale și nici domnul nu a venit în întâmpinarea lui, dar în următoarea domnie, cea a lui Radu Mihnea, contactele dintre cele două părți vor fi dese și, la un moment dat, dramatice. Radu vodă Mihnea, nepotul de frate al lui Petru vodă Șchiopul[86], cel care l-a ridicat pe Ieremia Movilă atât de sus, încât a putut, la vreme, ocupa domnia Moldovei, a fost acela care a desființat familia sfetnicului unchiului său și a început procesul reorientării Moldovei către Imperiul Otoman și către Ortodoxia sud-dunăreană. Iar un asemenea fenomen cultural, de o asemenea anvergură, se poate regăsi și în acțiuni politice și bisericești mai mici, cum a fost și noua schimbare de egumen și de obște de la mănăstirea

[84] *DIR*, A. Moldova, XVII/3, p. 114, nr. 186 (17 ianuarie 1613).

[85] Icoana Sfântului Gheorghe, miniatură, în *Mineiul* pe aprilie, copiat de Chiril Hluboceanul și monahul Vartholomei (Зографска електронна научно-изследователска библиотека, Universitatea „St. Kliment Ohridsky”, Sofia. Manuscris slav, nr. 066, f. 1 r.; vezi și Божидар Райков, Стефан Кожухаров, Хайнц Миклас, Христо Кодов, *Каталог на славянските ръкописи в библиотека на Зографския манастир в Света Гора*, CIBAL, Sofia, 1994, p. 58, nr. 66). Vezi și *Mineiul* pe mai, copiat de Chiril Hluboceanul, unde apare o miniatură asemănătoare a Sfântului Gheorghe (*ibidem*, p. 59, nr. 68).

[86] Pentru domnia lui Radu Mihnea, vezi Ștefan Andreescu, *Radu Mihnea Corvin, domn al Moldovei și Țării Românești*, în *Restitutio Daciae*, II, *Relațiile politice dintre Țara Românească, Moldova și Transilvania în răstimpul 1601-1659*, București, 1989, p. 85-134.

Sfântul Nicolae din Țarina târgului Iași, întâmplată în 1617-1618. Principalul agent al acestei reorientări, cel puțin în domeniul bisericesc, a fost patriarhul Ierusalimului, Theofan al III-lea, prezent în Moldova din martie 1617 până în iulie 1618[87], iar principalul semn al schimbării a fost un nou val de închinări ale unor mănăstiri către Locurile Sfinte ale Răsăritului, care se întrerupsese în urma opoziției mitropolitului Moldovei, Anastasie Crimca[88]. La puțină vreme după venirea patriarhului în Iași, din cauze politice și bisericești, mitropolitul Anastasie Crimca a fost demis, iar în locul lui a fost numit ieromonahul Teofan, un apropiat al lui Radu Mihnea, ales dintre călugării cărturari (poate era chiar egumen) ai mănăstirii Slatina[89]. Un punct fierbinte al discuțiilor dintre patriarh și domn, pe de o parte, și mitropolit, pe de altă parte, a fost închinarea mănăstirilor țării către Locurile Sfinte din cuprinsul Imperiului Otoman. La care s-au putut adăuga și alte probleme, care decurgeau din statutul aparte al Mitropoliei Sucevei și Moldovei în Ortodoxia postbizantină (în special, dreptul de a-și alege mitropolitul), însă acestea erau de competența patriarhului ecumenic de la Constantinopol.

Ceva din tensiunea discuțiilor cred că transpare din povestea actului din 1617-1618, prin care s-a făcut un nou schimb „etnic" și jurisdicțional al obștii mănăstirii Sfântul Nicolae din Țarina Iașilor. Pentru că destinația patriarhului Theofan nu era Iașii, ci Moscova, iar popasul său în capitala Moldovei ar fi trebuit să fie scurt, Radu Mihnea trebuia să-i poată închina, fără zăbavă, mănăstirea Galata din Iași, ctitoria unchiului său,

[87] N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ediția a II-a, București, 1928, p. 261; Ilie Georgescu, *Legăturile Țărilor Române cu Ierusalimul. Patriarhii Ierusalimului în Țările Române (veac. XVII-XVII*, în „Studii Teologice", s. II, anul VIII, 1956, nr. 5-6, p. 350-351.

[88] N. Iorga, *Istoria Bisericii românești*, p. 265-266; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția a III-a, vol. II, Iași, 2006, p. 7; Ștefan S. Gorovei, *Mănăstirea Dragomirna* (fotografii de Victor Bortaș), București, 2016, p. 25.

[89] N. Iorga a propus o soluție ispititoare pentru identificarea „mitropolitului Teofan, care poartă, poate nu întâmplător, același nume cu patriarhul, al cărui ucenic va fi fost", considerându-l, pe temeiul puținelor știri păstrate despre el, „un străin, și nu un călugăr din mănăstirile moldovenești" (N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, p. 261; „grec", în idem, N. Iorga, *Byzance après Byzance. Continuation de l'Histoire de la vie byzantine*, Bucarest, 1971, p. 162), însă pe o cristelniță dăruită de Alexandru Lăpușneanul mănăstirii Slatina, pe care mitropolitul Teofan a refăcut-o în iulie 1617, se spune clar că mitropolitul „din tinerețe a fost crescut" în această mănăstire (*Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, I, vol. editat de Alexandru Elian <redactor responsabil>, Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, București, 1965, p. 688, nr. 1016; Iustin Taban, *Ieșirea din scaun a mitropoliților Moldovei în secolele XVI-XVII. Contribuții și însemnări*, Iași, 2020, p. 327-328). Prima lui mențiune în calitate de mitropolit este din 12 iulie 1617, în actul prin care Radu Mihnea închină biserica Sfântul Nicolae din Cotnari la mănăstirea Sfântul Sava din Iași (*DIR*, A. Moldova, XVII/4, p. 191-192, nr. 237; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, în *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ediția a III-a, vol. III, Iași, 2008, p. 496). La 17 iulie 1617, a avut în gând să dăruiască o *Pravilă* slavonă, pe care o făcuse din „dreapta lui agonisită" „bisericii mari a Mitropoliei de Suceava", însă s-a răzgândit repede, iar după ieșirea din scaun (după 23 aprilie 1619; *DIR*, A. Moldova, XVII/4, p. 325-326, nr. 407; Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, p. 496) a dăruit-o mănăstirii Bistrița din Țara Românească, unde și-a găsit adăpost pentru o vreme. Schimbarea destinației *Pravilei* a determinat-o chiar mitropolitul, tăind numele celei dintâi și adăugându-l, cu cuvinte slave, pe cel de-al doilea, iar întreaga însemnare a autentificat-o cu semnătura sa (P. P. Panaitescu, Zamfira Mihail, *Catalogul manuscriselor slavone și slave din Biblioteca Academiei Române*, III/1, București, 2018, p. 165, nr. 726). Nu am văzut această semnătură, în schimb am văzut alta, de mai târziu, din 22 octombrie 1640, care arată, atât cât poate dezvălui o semnătură, un personaj foarte obișnuit cu literele slave (Arhiva Protaton, Muntele Athos, nr. 656; *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Όρους. Αρχείο Πρωτάτου*, editor Florin Marinescu, Atena, 2001, p. 55-56, nr. 31). Dacă punem lângă semnătură splendida monogramă, dispusă într-un scut polonez, de pe anafornița dăruită mănăstirii Slatina (*Inscripțiile medievale ale României. Orașul București*, p. 607, fig. 117), precum și șirul de odoare făcute sau restaurate pentru aceeași mănăstire și pentru mănăstirea Bistrița din Țara Românească, chipul mitropolitului Teofan nu mai apare atât de șters.

Petru Șchiopul, dar la care cugetase, cu siguranță, din momentul când aflase despre trecerea „slăvitului și marelui patriarh al Ierusalimului" prin Iași. Cadoul a fost pregătit împreună cu vara sa, doamna Maria, fiica ctitorului, care venise în Moldova odată cu domnul. Numai că opoziția mitropolitului Anastasie Crimca față de trecerea încă a unei mănăstiri și necropole domnești din eparhia sa în jurisdicția, chiar dacă nu exclusivă, a unei structuri eclesiastice din afara țării a făcut ca scrierea cărții de danie și ceremonia „de înmânare a cheilor" să mai întârzie cu un an. Nemulțumiții, arhiepiscopul și mitropolitul Moldovei, Anastasie Crimca, și o parte dintre marii boieri, au trimis o plângere secretă sultanului, cum au procedat și alții altădată, în care arătau amestecul Patriarhiei de Constantinopol, dar, în consecință, și a aceleia de Ierusalim, în administrarea mănăstirilor din țară, ceea ce era contrar „vechilor obiceiuri"[90]. În același timp, pentru a-l înduplека pe mitropolit să accepte închinarea mănăstirii Galata, Radu Mihnea i-a promis păstrarea unei cotutele în administrarea acesteia și întoarcerea mănăstirii Sfântul Nicolae din Țarina Iașilor sub oblăduirea Mitropoliei și i-a întărit, pentru ctitoria sa, mănăstirea Dragomirna, câteva sate, dar l-a și pus să plătească o sumă mare de bani, 1.000 de galbeni[91].

În privința mănăstirii Sfântul Nicolae, domnul avea la îndemână, greu de spus de unde și din a cui domnie, un fastuos uric, scris mai demult de uricarul Miera Marmure[92], unde fuseseră lăsate nescrise numele său, numele mitropolitului, ale episcopilor de Roman și Rădăuți și ale boierilor din Sfatul domnesc. Uricul nu a fost scris acum, pentru că spațiile lăsate libere pentru numele domnului nu sunt potrivite: primul, cel din intitulație, este prea mare, astfel că ar mai fi încăput un cuvânt, iar cel de-al doilea, cel din dispoziție, este mult prea mic, pentru că Radu Mihnea obișnuia în această vreme ca, pe lângă numele său, să-l pună și pe al fiului său, în formula: „credința preaiubitului fiu al domniei mele, Alexandru voievod". Acum, Radu Mihnea a poruncit să i se minieze numele cu cerneală aurită, în intitulație („Io Radul voievod") și în dispoziție („noi, Io Radul voievod")[93], însă când a trebuit să fie scrise cele ale ierarhilor ceva s-a întâmplat, iar lucrul s-a oprit. Eu cred că acel „ceva" a fost tocmai refuzul mitropolitului Anastasie Crimca de a intra în jocul domnului.

Astfel, darurile plătite, amintite mai sus, promisiunea de a păstra sau de a i se da ceea ce a avut, refuzul obstinat în a binecuvânta închinarea mănăstirii Galata și alte cauze de natură bisericească și umană au dus la demisia sau la demiterea mitropolitului Anastasie Crimca și înlocuirea lui cu ieromonahul Teofan.

Schimbarea ierarhului a deschis calea concretizării dorinței domnului și a verei sale, doamna Maria, mai ales că și patriarhul Theofan a fost nevoit să rămână în Iași mai multă vreme, iscând oarecare tumult, însă fără urme prin documentele păstrate. Între timp, a venit și porunca sultanului, în urma plângerii ce-i fusese trimisă, prin care i se

[90] Este meritul lui Iustin Taban (*op. cit.*, p. 319-323) că a descoperit și a pus în valoare firmanul sultanului Ahmed I din 1617, publicat de Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești (1601-1712)*, București, 1984, p. 177-178, nr. 68.

[91] *DIR*, A. Moldova, XVI/4, p. 172-174, nr. 213 și 214 (două documente din aceeași zi, 30 mai 1617).

[92] Miera Marmure și-a început cariera de uricar în 1607 (Alexandru I. Gonța, *Documente privind istoria României, A. Moldova, veacurile XIV-XVII <1384-1625>. Indicele numelor de persoane*, ediție de I. Caproșu, București, 1995, p. 452), iar în act este amintit uricul din 6 mai 1606 de la Ieremia Movilă. Reiese, astfel, că acest act a fost scris după 1606-1607.

[93] Documentul, despre care va fi vorba și mai jos, a fost publicat sub data: „7 aprilie <1618>", în *DIR*, A. Moldova, XVII/4, p. 261-263, nr. 318. Mulțumesc, și pe această cale, colegei Oana-Mădălina Popescu, care a avut bunăvoința de a-mi trimite o fotografie a acestui pergament. Pentru scrierea numelui lui Radu Mihnea în actele din această vreme, vezi uricele din 2 aprilie 1618, pentru mănăstirea Dragomirna (*ibidem*, p. 258-260, nr. 316), și din 15 aprilie 1618, pentru mănăstirea Solca (*ibidem*, p. 264-269, nr. 321).

aducea la cunoștință domnului că „Patriarhia grecească” (*Rûm Patrikâti*) nu are voie să se amestece în problemele privitoare la credincioșii, la bisericile și mănăstirile din Moldova, pentru că acestea sunt de competența ierarhilor țării, potrivit tradiției din „vremurile vechi”[94]. Nu știm dacă porunca a venit în prima jumătate a anului, grăbind schimbarea mitropolitului, sau în cea de-a doua, determinând diminuarea pretențiilor patriarhilor Răsăritului și cheltuirea câtorva pungi de bani pentru liniștirea suspiciunilor Porții.

Confruntat cu opoziția internă și cu porunca Porții, Radu Mihnea și doamna Maria, fiica lui Petru Șchiopul, au fost nevoiți să pregătească o explicație extinsă, pentru a putea duce la bun sfârșit închinarea mănăstirii Galata. Explicația, asemănătoare, la început, cu aceea folosită de domn pentru închinarea ctitoriei sale, mănăstirii Sfânta Treime („Troiță”) din București, la mănăstirea Ivir de la Muntele Athos[95]: „slăbiciunea și sărăcia” mănăstirii din cauza războaielor și altor greutăți ale țării crește în intensitate, mai apoi, devenind devastatoare la adresa călugărilor, care ar fi prăpădit zestrea ctitoricească („s-a găsit numai o tipsie de argint”) și „au cheltuit și au risipit fără grijă” averea mănăstirii[96]. Într-adevăr, situația materială a mănăstirii Galata nu era foarte bună, însă nici chiar atât de rea, pentru că însuși Radu Mihnea contribuise la redresarea ei printr-un șir de danii, scutiri și întăriri, în anii 1616-1618[97]. În tot și în toate, cu o parte de adevăr și cu o parte de retorică, această explicație va deveni un topos și se va regăsi în actele de închinare ale multor mănăstiri către Locurile Sfinte.

Acum însă, la 26 martie 1618, domnul a luat mănăstirea ieșeană Înălțarea Domnului, unde era înmormântată doamna Maria, cea dintâi soție a lui Petru Șchiopul, „din mâinile acelor călugări, care locuiau mai înainte într-însa”, și a închinat-o, cu voia fiicei ei, doamna Maria, soția lui Zotu Țigara, Sfântului Mormânt de la Ierusalim, „unde este cârmuitor și purtător de grijă, chir Theofan, slăvitul și marele patriarh al Ierusalimului”, cu toată averea ei. Noua obște călugărească trebuia să o administreze cu chibzuință, astfel ca din venitul anual obținut să-și asigure hrana și banii necesari pomenirii ctitorilor,

> [...] iar ce va rămâne mai mult din acel venit, din acel an, să aibă a-l strânge și a-l vinde egumenul de la sfânta mănăstire și să facă bani, însă toate cu știrea și cu scrisoarea părintelui și rugătorului nostru, chir mitropolitul Sucevei, și să-i trimită cu pecetea sfinției sale la mai sus zisa și slăvita cetate a Ierusalimului și să-i dea în mâinile marelui și slăvitului patriarh[98].

Aceasta este cotutela, pe care am bănuit că i-a promis-o Radu Mihnea mitropolitului Anastasie Crimca, și care a rămas în formularul diplomatic al „cărții” de închinare, netransformându-se într-un topos și nefiind cuprinsă în alte acte de acest gen. Doar în perechea acestui act, dat după un an de doamna Maria, este precizat dreptul călugărilor de la Ierusalim de a veni în fiecare an, în ziua Sfântului Prooroc Ilie Tezviteanul, pentru a lua doar ceea ce prisosește (belșugul), și să-l ducă la Sfântul Mormânt[99], fără a mai pomeni ceva de încuviințarea mitropolitului Sucevei.

---

[94] Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 177-178, nr. 68.

[95] *DIR*, B. Țara Românească, XVII/2, București, 1951, p. 150-152, nr. 147 (10 februarie 1613).

[96] *Documente Iași*, I, p. 165-170, nr. 121 (26 martie 1618).

[97] *Ibidem*, p. 70, nr. 98 (12 decembrie 1616); *DIR*, A. Moldova, p. 100, nr. 138 (19 februarie 1617); *ibidem*, p. 184-186, nr. 226 (3 acte din 2 iulie 1617); *ibidem*, p. 210 (3 noiembrie 1617); *ibidem*, p. 227, nr. 287 (9 februarie 1618).

[98] *Documente Iași*, I, p. 165-170, nr. 121 (26 martie 1618).

[99] *Ibidem*, p. 180-182, nr. 129 (înainte de 8 iunie 1619). Vezi și întărirea domnească, din 8 iunie 1619 (*ibidem*, p. 182-184, nr. 130).

Odată cu chinurile facerii actului de închinare al mănăstirii domnești, Galata, la Sfântul Mormânt, Radu Mihnea a avut de rezolvat alte tulburări pricinuite de mai vechea închinare a altei mănăstiri domnești, Sfântul Nicolae din Țarină, pe care, cred, că le-a folosit pentru a înclina balanța în favoarea acceptării de către ierarhi și boieri a așezării necropolei lui Petru Șchiopul sub autoritatea patriarhului de Ierusalim. Acum a venit vremea pentru ca lucrul început în vremea mitropolitului Anastasie Crimca la uricul mănăstirii Sfântul Nicolae să fie terminat. Ca urmare, după ce a obținut binecuvântarea ierarhilor, a mitropolitului Theofan și a episcopilor de Roman și Rădăuți, Athanasie și Efrem, și încredințarea marilor boieri, domnul a pus pe cineva, însă nu pe unul dintre cei mai buni caligrafi, să scrie numele celor trei ierarhi și ale boierilor din Sfatul domnesc, după care, „această adevărată carte" a fost semnată de domn, tot cu cerneală aurită, și de marele logofăt, Ionașco Gheanghea[100]. Totuși, au rămas nescrise una sau chiar două cifre din veleat și datele de lună și de zi.

În fața unor asemenea probleme ale textului și ale datei, se ridică întrebarea: cât „adevăr" conține „această adevărată carte" domnească? Mult, zic eu, având în vedere că mare parte din informațiile cuprinse în text și din efectele produse de ea se pot verifica din alte surse. Doar o informație nu se poate verifica: când a depus mărturie doamnei Stanca, soția lui Aron voievod: „cu gura sa înaintea noastră și înaintea întregului nostru Sfat"? Când a venit această doamnă, care după nume pare a fi de origine munteană, deci în posibile legături de rudenie cu Radu Mihnea, și care se afla de multă vreme în Transilvania[101], în Moldova, și în fața cărui domn și a cărui Sfat domnesc a dat mărturie despre ctitoria familiei? Și doar o informație pare a fi falsă: domnul spune că uricele călugărilor de la mănăstirea Zograf, „pe care le-au avut de la Petru voievod și de la Eremia voievod, încă le-am tăiat, înaintea întregului Divan al domniei mele". Într-adevăr, uricul lui Petru Șchiopul pare să fi fost distrus, de vreme ce nu mai știm nimic despre el, dar uricul lui Ieremia Movilă a scăpat nevătămat, pentru că se află în arhiva mănăstirii Zograf. Însă, această diferență dintre text și realitate nu o întâlnim doar aici, ci și în multe alte cazuri, în care actele au supraviețuit judecății domnești, fiind aduse de proprietarii lor la alte procese în domniile următoare. De aceea, în multe documente, după

[100] BAR, Documente istorice, CXXXIV/98a. La traducerea din *DIR*, A. Moldova, p. 261-263, nr. 318, în afară de numele mitropolitului, la care nu s-a pus notă, la numele episcopilor s-a făcut precizarea: „scris cu altă cerneală", iar la numele boierilor: „scris cu altă cerneală pe loc alb". Apoi, editorii au căutat o explicație atât pentru aceste adaosuri, cât și pentru veleat, considerând datele de lună și de zi corecte: „Data de an <7126>, a fost răzuită cifra unităților. După Divan actul este emis în 1618. Numele boierilor lăsate în alb au fost completate mai târziu. S-a folosit poate un formular. Iscăliturile domnului și logofătului sunt autentice". Fiind un act atât de important, câteva observații se impun, pe lângă cele formulate mai sus: singurul nume care a fost șters cu certitudine a fost numele mitropolitului, scriindu-se apoi numele mitropolitului în funcție („Theofan"); pentru a scrie numele episcopului de Roman, scriitorul a pregătit locul, fiind nevoit să șteargă și cuvântul „chir" de dinaintea numelui „Athanasie", pentru ca numărul mare de litere să încapă; numele episcopului „Efrim" a încăput cu ușurință; numele boierilor a fost completat de altă mână, cu o caligrafie asemănătoare cu cea a lui Miera Marmure, și de multe ori, mai ales la numele duble, literele au fost înghesuite. Data de an este incompletă: „7120", însă și cifra zecilor „20 (к)" pare a fi adăugată de altă mână; cifra zecilor fie că a fost ștearsă, fie că nu a fost scrisă niciodată. Datele de lună și de zi lipsesc, ele fiind adăugate de editori după o completare făcută de cineva, fără nicio explicație, pe traducere în limba română din prima jumătate a secolului XX, anexată pergamentului. Pentru datarea actului: „7 aprilie <1618>", editorii au ținut seamă de autenticitatea semnăturilor domnului și a marelui logofăt, de componența Sfatului domnesc și de ierarhii aflați în funcție, precum și de actele de danie pentru alte mănăstiri emise în aceste zile, în primul rând de cel de închinare al mănăstirii Galata, din 26 martie 1618.

[101] Pentru doamna Stanca, fără folosirea acestui document, vezi I. Minea, *Doamna lui Aron vodă și fiul lor, Marcu vodă, și ceva despre căderea lui Aron vodă*, Iași, 1942, p. 5-11; Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, IX, București, 1937, p. 205-209, nr. 166 (23 octombrie 1619).

ce se spune că actele unei părți au fost „rupte în Divan", se face și precizarea că, dacă vor mai apărea vreodată la vreo judecată, să nu fie crezute.

Trecând peste aceste dificultăți, textul cuprinde informații foarte prețioase pentru istoria zbuciumată a „noii" mănăstirii din țarina orașului Iași, care a rezultat din fuziunea, acum deplină, a celor două mănăstiri într-un singur hotar și sub un singur nume: Sfântul Nicolae din Țarină. Prin acest uric, Radu vodă Mihnea a întărit „noii" mănăstiri stăpânirea peste patru sate, unul dăruit de Aron vodă ctitoriei sale (Averești)[102] și trei dăruite de Alexandru Lăpușneanul și Petru Șchiopul ctitoriei lor și a călugărilor de la Zograf, Mănăstirii de la Greci (Nicorești, Jurov și Selicicani), și a judecat pâra dintre călugării români și cei „sârbi" (numele sub care în Moldova erau denumiți slavii sud-dunăreni: sârbi și bulgari), pentru dreptul de a stăpâni mănăstirea. Astfel, călugării români, care stăpâniseră mănăstirea Sfântul Nicolae din Țarină până în 1606, i-au pârât pe „călugării sârbi, ce au făcut această mănăstire mai sus zisă, metoc al mănăstirii Zugraf". Mai departe, călugării români au spus că „Aron voievod a zidit din nou această mănăstire, socotind că biserica cea veche a fost zidită de părintele lui, răposatul Alexandru voievod, pe alt loc sub dealuri și s-a risipit și a căzut cu totul", după care le-a dat-o călugărilor români, făcându-le și uric, pentru care a dat mărturie doamna Stanca[103]. În lectura mea (vezi mai sus), „mănăstirea mai sus zisă" este Mănăstirea de la Greci, care nu „s-a risipit și a căzut cu totul" în vremea lui Aron voievod, ci în anii care au urmat, topindu-se în hotarul ctitoriei lui Aron Tiranul.

După ce a audiat părțile, domnul a dispus ca mănăstirea să fie întoarsă călugărilor români, care să o stăpânească „în vecii vecilor", iar „călugării sârbi de la sfânta mănăstire Zograf" să fie „scoși și goniți din sfânta mănăstire". Pentru monahii români, „vecii vecilor" au însemnat puțin peste șase ani, în vreme ce monahii bulgari și greci, cărora domnul le-a adresat cuvinte aspre, nu au plecat din Moldova, reușind, după un deceniu, să-și găsească o nouă casă în târgul Vaslui. Dar, până atunci, cred că zografiții s-au adăpostit în mănăstirea Hlincea, cu hramul Sfântul Gheorghe, de lângă Iași, pe care doamna Maria, care o închinase împreună cu soțul ei, Zota Țigara spătarul, în vremea lui Petru Șchiopul, la mănăstirea „Dionisiiațe" (Dionisiu) de la Muntele Athos, atunci când s-a întors, împreună cu vărul ei, Radu Mihnea, în Moldova, a găsit-o „pustie și toate satele răsfirate și pustiite, căci, de la mănăstirea de la Dionisiiațe, călugării n-au mai venit, nici au mai purtat de grijă de metoh și de sate, ce-au lăsat tot de s-au pustiit"[104]. La 14 iulie 1624, doamna Maria, venită din nou în Moldova cu vărul ei, Radu Mihnea, a încercat să rezolve situația neclară a mănăstirii Hlincea, închinând-o la „lavra mare" a Galatei, metoc al Sfântului Mormânt de la Ierusalim[105], însă așezământul din apropierea Iașilor va mai cunoaște modificări de statut juridic.

De acum înainte, istoria mănăstirii Sfântul Nicolae din Țarină, care se va numi, începând din toamna anului 1618, și mănăstirea Aron Vodă[106], se va despărți de istoria

---

[102] Pentru hotarul dintre satele Averești și Dănești, călugării de la Sfântul Nicolae s-au judecat cu călugării de la Mănăstirea de la Vânătorii Bistriței, la 25 mai 1617 (*DIR*, A. Moldova, XVII/4, p. 169-170, nr. 210).

[103] *Ibidem*, p. 261-263, nr. 318.

[104] *Documente Iași*, I, p. 152-153, nr. 111 (18 decembrie 1616). Prin acest act, ctitora Hlincei îi i-a ctitoriei un sat, Cudrévinți, din ținutul Hârlău, și-l dăruiește mănăstirii Sfântul Sava din Iași, metoc al mănăstirii Sfântul Sava de lângă Ierusalim.

[105] *Moldova în epoca feudalismului* (în continuare, *MEF*), I, Chișinău, 1961, p. 379-380, nr. 168 (copie din a doua jumătate a secolului XVII); ANI, M-rea Cetățuia, I/3 (original românesc, deteriorat, publicat sub data: „<1617-1618> iulie 14", în *DIR*, A. Moldova, XVII/4, p. 194, nr. 240).

[106] La 12 noiembrie 1618, Radu Mihnea s-a aflat în „mănăstirea lui Aron vodă", pentru a liniști obștea și pentru a se odihni, fiind măcinat de boală, întărindu-i stăpânirea asupra satelor și scutindu-le de unele dări (*DIR*, A. Moldova, XVII/4, p. 295-296, nr. 362; p. 296-297, nr. 363), iar după ce s-a întors la Curtea

mănăstirii Zograf, însă despre obștea bulgărească, care stătuse între zidurile ei mai bine de un deceniu, se va mai vorbi în Moldova mulți ani. Domnii următori, Alexandru Iliaș și Ștefan Tomșa, s-au îngrijit de mănăstirea Aron Vodă, acordându-i diferite înlesniri, iar ieromonahul Isaiia[107] și soborul românesc al mănăstirii s-au judecat cu unii și alții pentru sate și vii și s-au preocupat de înmulțirea proprietăților mănăstirești, cumpărând unele și primind în dar altele[108]. La vedere, așa cum reiese din aceste documente, viața mănăstirii Aron Vodă a fost liniștită, însă în adâncuri s-au dus mari lupte pentru controlul ei, cărora le va găsi o rezolvare, abruptă ce-i drept, tot Radu Mihnea, în cea de-a doua domnie în Moldova, scoțând obștea românească din mănăstire și aducând aici o obște grecească, condusă de egumenul Gavril, în urma unei noi închinări, de această dată către mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul (Prodromul) din Sozopole[109], stavropighie a Patriarhiei din Constantinopol[110], fiind inspirat, pentru acest gest ctitoricesc, de patriarhul ecumenic Chiril Lukaris, cu care Radu Mihnea se afla în vechi și strânse relații[111]. Acum și în viitor, mitropolitul Anastasie Crimca, care se întorsese în scaun încă la începutul domniei lui Gașpar Grațiani, nu se va mai opune la închinarea mănăstirilor Moldovei către Locurile Sfinte, înțelegând, probabil, că drumul pe care apucase țara nu va mai putea fi schimbat. Nici succesorii săi în scaunul mitropolitan nu se vor împotrivi, până târziu în secolul al XVIII-lea, astfel că toate mănăstirile domnești care se vor ridica în secolul al XVII-lea (Barnovschi, Trei Ierarhi, Cașin, Bârnova, Cetățuia, Mera) vor ajunge metoace ale marilor lavre din Răsăritul Ortodox, la care se vor adăuga mănăstirile vechi, Bistrița și Probota, și chiar ctitoria Movileștilor, mănăstirea Sucevița, care de la mijlocul secolului al XVII-lea va fi metoc al mănăstirii Schitul Mare (Maniava), din sudul Poloniei.

În domnia succesorului lui Radu Mihnea, Miron Barnovschi, buna rânduială din ambele mănăstiri, atât de la Aron Vodă, cât și de la Hlincea, se va tulbura, pentru că noul domn le-a dat călugărilor români, care rătăceau prin Moldova și prin Transilvania, mănăstirea Hlincea și „60 de fălci de vie", ca să se „liniștească"[112], și a întărit călugărilor greci de la Sfântul Ioan Botezătorul din Sozopole stăpânirea asupra mănăstirii Aron Vodă, chiar dacă cei dintâi aveau scrisori de îndreptățire de la doamna Stanca și de la principele Ardealului, Gabriel Bethlen, și îi pârâseră pe cei din urmă că „pustiiseră" mănăstirea[113].

---

domnească i-a dăruit patru fălci de vie la Cotnari (*ibidem*, p. 297-298, nr. 364; 16 noiembrie) și i-a întărit stăpânirea asupra a șase sălașe de țigani, care îi fuseseră dăruite de Petru Șchiopul și Aron Tiranul, însă actele se pierduseră „din pricina oștilor leșești, în zilele lui Eremia voievod" (*CDM*, I, p. 416, nr. 1849; *Documente Iași*, I, p. 173-174, nr. 124, cu unificarea diferitelor copii și rezumate, însă cu data de zi: „6").

[107] *Documente Iași*, I, p. 184, nr. 131 (20 iulie 1619); *ibidem*, p. 209-210, nr. 158.

[108] Pentru toate acestea, vezi Alexandru I. Gonța, *Documente privind istoria României, A. Moldova, veacurile XIV-XVII (1384-1625). Indicele numelor de locuri*, ediție de I. Caproșu, București, 1990, p. 18.

[109] Hurmuzaki – Iorga, *op. cit*., XIV/1, p. 117-118, nr. CCXVIII (24 octombrie 1624); *Documente Iași*, I, p. 209-210, nr. 158.

[110] Pentru această mănăstire, vezi Lambros Kamperidis, *The Greek Monasteries of Sozopolis, XIV-XVII Centuries*, Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1993, 224 p.

[111] N. Iorga, *Byzance après Byzance*, p. 169-167; Niculae M. Popescu, *Chiril Lucaris și Ortodoxia română ardeleană*, în *BOR*, LXIV, 1946, nr. 7-9, p. 430-437; Andrei Pippidi, *„Monarhia absolută" a lui Radu Mihnea*, în *Tradiția politică bizantină în Țările Române în secolele XVI-XVII*, ediție revăzută și adăugită, București, 2001, p. 279-284; Steven Runciman, *Marea Biserică în captivitate. Un studiu referitor la Patriarhia Constantinopolului din perioada premergătoare cuceririi turcești până la Marele Război de Independență*, traducere de Mihai-Silviu Chirilă, București, 2013, p. 295 (aici, cu numele domnului greșit: „Matei Basarab", în loc de Radu Mihnea).

[112] *Documente Iași*, I, p. 212-213, nr. 160 (17 ianuarie 1626; cu o discuție despre dată, care ar trebui reluată).

[113] Hurmuzaki – Iorga, *op. cit*., p. 119, nr. CCXX (20 martie 1626); *ibidem*, p. 119-122, nr. CCXXI (25 aprilie 1626).

O altă plângere, menționată mai târziu, a venit și din partea călugărilor „sârbi" de la mănăstirea Zograf, care își căutau și ei drepturile, fiind prinși la mijloc între români și greci. După un an de la această întocmire, egumenul Theodosie și soborul românesc de la mănăstirea Sfântul Gheorghe de la Hlincea și egumenul Gavril și soborul grecesc de la mănăstirea Aron Vodă se înțeleg, „ca să hie întru pace de acmu până în veci"[114], astfel că cei dintâi au rămas să trăiască în mănăstirea Hlincea, până către vremea în care Vasile Lupu a închinat-o la mănăstirea epirotă Drianou din Argyrokastro[115], iar cei din urmă au rămas în mănăstirea Sfântul Nicolae din Țarină, chiar dacă mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul de la Marea Neagră, fiind „călcată de turci, s-a pustiit cu totul, iar părinții au suferit multe lucruri grozave, ajungând la cea mai mare nenorocire", astfel că s-au refugiat la mănăstirea Adormirea Maicii Domnului („Panaghia") din insula Halki, în Marea Marmara, lângă Constantinopol, însă păstrând ca metoc mănăstirea Aron Vodă, care le-a și fost recunoscut de Alexandru vodă Coconul, fiul lui Radu Mihnea[116].

Miron Barnovschi, bucurându-se de încheierea „păcii" între cele două soboare, s-a gândit să găsească un loc în Moldova și soborului bulgar de la mănăstirea Zograf, și l-a găsit în vara anului următor (30 iulie 1628), dându-i „o biserică din târgul Vaslui, care biserică au zidit-o și au făcut-o mănăstire niște oameni din Vaslui, anume: Cioban, fiul lui Pântea, și Oniul și Mihăilă", cu hramul Adormirea Maicii Domnului, împreună cu mori în râul Vaslui și cu grădini, loc de prisacă și o poiană în hotarul târgului, închinând-o, astfel, la mănăstirea Zograf de la Muntele Athos[117]. Peste doar câteva zile, domnul i-a mai dăruit bisericii și mănăstirii din târgul Vaslui „un loc de prisacă la Lipovăț, unde se cheamă Mănăstirea Corbul, cu poiană, și cu livezi și cu loc de grădini", pentru a-i spori averea, întrucât acum era metoc la Sfântul Munte Athos[118]. Și Alexandru Coconul, la începutul domniei, a reîntărit actul de închinare al lui Miron Barnovschi[119], iar cu câteva săptămâni înainte de sfârșitul domniei, i-a dăruit mănăstirii Adormirea „o vie în fața târgului Vaslui, cu livezi și cu loc de cramă, care a fost dreaptă domnească din ocolul târgului Vaslui"[120], dar care i-a fost recunoscut și de Moise vodă Movilă, la 8 august 1630[121].

Adăpostul duhovnicesc, găsit pentru cei câțiva monahi zografiți care trăiau în Moldova, care va prelua și hramul lavrei athonite, Sfântul Gheorghe, a fost de la început unul provizoriu, cu o biserică mai mult ca sigur de lemn, existând intenția identificării unui ctitor care să-l consolideze sau să ridice o mănăstire nouă, pe același loc sau în apropiere[122].

---

[114] *Documente Iași*, I, p. 230, nr. 173 (18 mai 1627).

[115] Lidia Cotovanu, *Le diocèse de Dryinoupolis et ses bienfaiteurs de Valachie et de Moldavie. Solidarités de famille et traits identitaires multiples (XVIe-XVIIe siècles)*, în *Contribuții privitoare la istoria relațiilor dintre Țările Române și Bisericile Răsăritene în secolele XIV-XIX*, vol. editat de Petronel Zahariuc, Iași, 2009, p. 240-262.

[116] Hurmuzaki – Iorga, *op. cit.*, p. 126-127, nr. CCXXVI (20 martie 1630). Pentru relațiile dintre Țările Române și această mănăstire, vezi și Toma G. Bulat, *Danii românești, pentru creștinătatea grecească, puțin cunoscute*, în *GB*, XXII, 1963, nr. 3-4, p. 256-268.

[117] ANI, Documente, CDLIX/8 (original slav); *DRH*, A, XIX, p. 531-533, nr. 386 (text slav și traducere românească); Cyril Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts from Mount Athos (1230-1734)*, p. 507-509, nr. 18 (text slav după *DRH*).

[118] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 240-241, nr. 32.

[119] *Ibidem*, p. 247-250, nr. 35.

[120] ANI, Documente, CDXXIV/20 (2 aprilie 1630; original românesc); *DRH*, A, XX, p. 261-262, nr. 253; Cyril Pavlikianov, *Medieval Slavic Acts from Mount Athos (1230-1734)*, p. 517-518, nr. 23 (text slav după *DRH*).

[121] ANI, Documente, CDXXIV/24 (original românesc); Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade (Vasluiul). Studiu și documente*, XV, Iași, 1926, p. 69-70, nr. LXXIV; *DRH*, A, XX, p. 298-299, nr. 291.

[122] Asupra construirii celor două mănăstiri pe același loc sau a uneia „în târgul Vaslui" (Adormirea Maicii Domnului) și a celeilalte „lângă târgul Vaslui" (Sf. Gheorghe), interpretările diferă în funcție de felul

Ctitorul a fost găsit, în persoana marelui vornic al Țării de Sus, Lupu (Coci)[123], a cărui baștină era în Bulgaria, în satul Arvanitochori, de lângă Târnovo, având, din această pricină, o sensibilitate aparte față de mănăstirea bulgară de la Muntele Athos. Marele vornic Lupu Coci și soția sa, Tudosca, au hotărât să ridice o biserică pe locul sau în apropierea celei vechi, însă până la terminarea ei s-au îngrijit ca obștea călugărească din mănăstirea din târgul Vaslui să aibă cele necesare oficierii serviciului divin. Astfel, în toamna anului 1630, marele boier și jupâneasa lui au dăruit un potir „bisericii din târgul Vasluiului, care este metoh al mănăstirii Zugravului, la Sfânta Agura, unde este hram Sfântul Mare Mucenic Gheorghie”[124]. În primăvara anului 1631, Moise Movilă, văzând că „mănăstirea era săracă și fără putere”, i-a dăruit „mănăstirii *de lângă*[125] târgul Vaslui [subl. mea]”, cu hramul Sfântul Gheorghe, un sălaș de țigani domnești. Tocmai „sărăcia” și „lipsa de putere” a mănăstirii dovedesc faptul că este vorba despre mănăstirea veche cu hramul Adormirea Maicii Domnului, cunoscută, după închinare, și ca mănăstirea Sfântul Gheorghe[126]. După câteva luni, Moise Movilă a ascultat din nou plângerea celor câtorva călugări de la „sfânta biserică și mănăstire, care este *în târgul* Vaslui [subl. mea]”, cu hramul Sfântul Gheorghe, întărindu-le dania lui Miron Barnovschi („un loc de prisacă și cu loc de grădini, și cu livezi, și cu poieni de fânaț și cu țarină de arătură, care acel loc este pe pârâul Lipovăț, unde se numea înaintea Mănăstirea Corbul, cu loc de iaz, care acel loc a fost drept domnesc în târgul Vaslui”)[127].

în care diferiți autori au înțeles sensul prepozițiilor „în” și „lângă”. Pentru unii autori, formula „în târgul Vaslui” cuprinde și „hotarul” târgului. O asemenea interpretare este întărită și de documentul din 17 aprilie 1631.

[123] Datorită omonimiei, de la un moment dat, ctitorul a fost socotit Lupu Hăbășescu (Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, p. 202; identificare întărită de Ștefan S. Gorovei, în *Recenzia* acestei cărți, publicată în *AIIAI*, XXIV, 1987/II, p. 639, pe care și eu am preluat-o, vezi Petronel Zahariuc, *Връзките на Молдова със Зографския монастир на Света Гора*, p. 248), care era însă la această dată mare vornic al Țării de Jos. După semnătură, cu un evident duct grecesc, și după ordinea semnăturilor în acte (vezi, spre exemplu cele din: 3 ianuarie 1631, 15 ianuarie 1631 și 11 februarie 1631), Lupu (Hăbășescu) era mare vornic al Țării de Jos și mare vornic al Țării de Sus era Lupu (Coci) (ANI, Documente, CLXXII/14, 16-17 și *ibidem*, CCLXXI/21-22; *DRH*, A. Moldova, XX, p. 417-418, nr. 403, foto p. 1077, și p. 439-440, nr. 424, foto p. 1096, p. 465-466, nr. 448, foto p. 1109; în *Indice*, cu totul surprinzător, în loc de Lupu <Coci>, editorii l-au identificat pe marele vornic de Țara de Sus în persoana lui: „Lupu <Bucioc> (Băcioc)”, p. 822, preluând sugestia lui N. Stoicescu, din *Lista marilor dregători ai Moldovei*, în *AIIAI*, VIII, 1971, p. 405). Se dovedește, astfel, că identificarea veche a ctitorului: Lupu Coci mare vornic de Țara de Sus, este corectă (idem, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, p. 902; Gheorghe Baciu, *Contribuții privind istoria comunei Lipovăț*, Iași, 2004, p. 33). În aprilie 1632, Lupu (Coci) a trecut în dregătoria de mare vornic al Țării de Jos (aceeași semnătură pe documentul din 29 aprilie 1632; ANI, M-rea Neamț, CIII/12; *DRH*, A, XXI, p. 45-47, nr. 42), iar Ionașco Cujbă a ocupat dregătoria de mare vornic al Țării de Sus.

[124] N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, XVI, București, 1909, p. 420 (inscripția slavă de pe potir are doar veleatul: „7139 <1630 septembrie 1 – 1631 august 31>”); Franz Babinger, *Originea lui Vasile Lupu*, în *AARMSI*, s. III, t. XIX, 1937, p. 138 și pl. I, fig. 2. Cel din urmă autor a publicat și fotografia unei părți din documentul cu data de 29 martie 1631, unde se văd semnăturile celor doi mari vornici și sigiliile lor: Lupu (Hăbășescu) mare vornic de Țara de Jos și Lupu (Coci) mare vornic de Țara de Sus, după originalul de la BAR, Documente istorice, XLII/61 (*DRH*, A, XX, p. 502-503, nr. 477), fără a le comenta în vreun fel. În sigiliul lui Vasile Lupu se află inițialele chirilice ale numelui: L(upu) C(oci), o dovadă în plus, pe lângă inscripția potirului din 1630, că numele „de familie” a vornicului Lupu era „Coci”. Pentru semnătura și sigiliul marelui vornic de Țara de Jos, Lupu Coci, vezi ANI, M-rea Neamț, CIII/12 (29 aprilie 1632).

[125] În textul slav, **подли** („sub”), astfel că traducerea exactă ar fi: „sub” sau „din jos” de târgul Vaslui.

[126] Șt. Gr. Berechet, *Documente de drept public și privat (sec. XVI-XVII)*, în „Întregiri. Buletinul Institutului de Istoria Vechiului Drept Românesc”, Iași, 1938, p. 177-178, nr. VIII (17 aprilie 1631); vezi și *DRH*, XX, p. 542-543, nr. 498. Ștefan Gr. Berechet a făcut un comentariu judicios, până la un punct, pe care îl reproduc: „Mănăstirea aceasta de pe lângă târgul Vasluiului este aceea pe care a ridicat-o vornicul cel mare al Țării de Sus, Lupul Coci, viitorul domnitor al Moldovei, Vasile Lupul, pe ruinele altei mănăstiri cu hramul Adormirea Maicii Domnului de pe gârla Lipovățului”; în continuare, afirmă că tot marele vornic „a zidit, în anul 1628”, și mănăstirea Adormirea, ignorând documentul din 30 iulie 1628, deși îi era cunoscut.

[127] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 255-257, nr. 40 (20 iulie 1631).

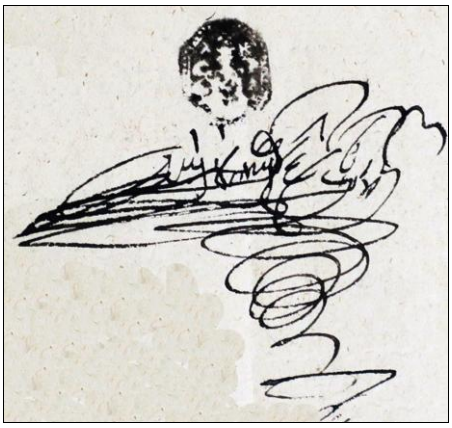

Fig. 2[128]

În tot acest timp, noua mănăstire „de lângă târgul Vaslui”, ctitoria lui Lupu Coci mare vornic de Țara de Sus, se ridica, iar la 5 august 1631, Moise Movilă a putut să-i reîntărească actul de închinare, spunând:

> [...] care sfântă mănăstire și a zidit-o credinciosul și cinstitul nostru boier, Lupul mare vornic al Țării de Sus, și a dat-o și a închinat-o la Sfântul Munte Athos, să fie metoh la sfânta și marea biserică și mănăstire numită Zugrav, unde este hramul iarăși al Sfântului și Mare Mucenic al lui Hristos, Gheorghie, din actele ce a avut mănăstirea veche de la Barnovschi vodă, unde a fost hramul Adormirea Născătoarei de Dumnezeu, iar după aceea, dacă s-a stricat, a făcut altă mănăstire, precum scriem mai sus, căreia i-a pus hramul Sfântul Gheorghie[129].

În continuare, în uric sunt enumerate toate proprietățile primite de mănăstire, sub ambele ei hramuri: mori pe râul Vaslui, grădini la Fântâna lui Răul, o prisacă la Obârșia Bustii, poiana de la Timotei[130], o prisacă și alte moșii ale mănăstirii Corbul, un „loc de vie și cu livezi, și cu poieni de fânaț și cu țarină de arătură, care acel loc este pe pârâul Lipovățului, unde mai înainte se numea Mănăstirea Corbul, cu loc de heleșteu, care acel loc au fost drept domnesc și sub ascultarea hotarului târgului Vasluiului”[131], și „o vie cu livezi în dreptul târgului Vasluiului, cu loc de cramă și cu vad de moară și cu moară în pârâul

[128] Semnătura și sigiliul marelui vornic de Țara de Jos, Lupu Coci (ANI, M-rea Neamț, CIII/12; 29 aprilie 1632).

[129] ANI, Ms. nr. 629, f. 276 r.-277 v. (copie slavă, cu omisiuni, cu data de lună greșită: 5 „aprilie” 1631). Cu unele deosebiri la traducere, documentul a fost publicat, sub aceeași dată, în *DRH*, A. Moldova, XX, p. 515-518, nr. 484 (vezi și *CDM*, II, p. 145, nr. 651). La ANI, Documente, CDXXXIII/1, se păstrează și o traducere românească din 1801, făcută de polcovnicul Pavel Debrici de la Mitropolie, cu mult mai puține omisiuni și cu data de lună corectă: „august”, publicată de Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XV, p. 72-74, nr. LXXVI. Data de lună este „august”, pentru că s-au păstrat mai multe rezumate ale acestui act din prima jumătate a secolului XIX și toate au această lună (*DRH*, A. Moldova, XX, p. 518; N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 75, nr. 9). Acest document a fost găsit în 1852, atunci când banul Dimitrie Drăghici ridica Spitalul din Vaslui, și pentru că pe acel loc s-a găsit „un țintirim vechi” s-a considerat, greșit, că acolo a fost biserica Sfântul Gheorghe (*ibidem*, p. 90; inscripția votivă).

[130] Acestea, enumerate până aici, mănăstirea Dobrovăț le-a schimbat cu marele logofăt Costache Ghica, primind alte moșii (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XV, p. 74; notă la sfârșitul traducerii din 1801).

[131] Fragmentul, de la „o prisacă” până aici, lipsește din copia slavă din ms. nr. 629 (Condica Asachi II; vezi și *DRH*, A. Moldova, XX, p. 517).

Vasluiului, care au fost drept domnești a noastre și supt ascultarea ocolului târgului Vasluiului”[132]. După o vreme, toate aceste moșii le vom găsi în stăpânirea mănăstirii Lipovăț, metoc al mănăstirii Dobrovăț.

Enumerarea de mai sus cuprinde doar moșiile mai vechi ale mănăstirii, fără nicio danie de la noul ctitor, chiar dacă nu se putea să nu existe. Iar starea de fapt este dezvăluită de același Moise Movilă, prin cartea domnească din 25 septembrie 1631, prin care arată că: Lupu mare vornic al Țării de Sus „a dat și a miluit dreptei sale rugi și nou ziditei mănăstiri ce el a făcut-o”, cu hramul Sfântul Gheorghe, din jos de târgul Vaslui, trei fălci de vie la Huși, o prisacă cu 40 de stupi, un iaz pe pârâul Lipovăț, al cărui loc îi fusese dăruit de domn, „zece iepe cu cioban și douăsprezece vaci cu viței, și zece boi, și două sute de oi, și douăzeci de porci”. Iar mănăstirea, cu toată averea ei, a fost „dată și închinată” de ctitor să fie metoc la „mănăstirea Zugravi” de la Sfântul Munte Athos, „unde este iarăși hramul Sfântului și Slăvitului și Marelui Mucenic și Purtătorului de Biruință al lui Hristos, Gheorghie”[133].

În noua domnie, cea de-a doua în Moldova a lui Alexandru Iliaș, Vasile Lupu își continuă ascensiunea politică, chiar dacă, și tocmai de aceea!, s-a împotrivit înscăunării acestuia, ajungând al doilea dregător în Sfat: mare vornic al Țării de Jos[134]. În ciuda înaltei sale poziții în stat, știri despre ctitoria sa „din jos de târgul Vaslui” nu avem. Abia în martie 1633, cu puțină vreme înainte de izbucnirea furtunii antigrecești, Alexandru Iliaș îi întărește mănăstirii Sfântul Gheorghe stăpânirea asupra a două sălașe de țigani[135]. Ctitorul ei, marele vornic Lupu Coci, s-a pus în capul răscoalei, măcar că era „și el din greci” (sau tocmai de aceea!), a fost rănit la cap și a fost ales de boierime să le fie cap și domn „cu legătură” al țării[136]. Vornicul Lupu nu a vrut să fie primul domn „cu contract”, în schimb a văzut cât de puțin, și cât de mult, mai avea până la a fi domn al Moldovei, însă nu tocmindu-se pentru dări cu țara, ci învoindu-se pentru tribut cu sultanul. Astfel, încălecând calul norocului și fiind un „călăreț” foarte bun, după nici doi ani, din „mila lui Dumnezeu” și cu voia sultanului Murad, Lupu Coci vornicul s-a prefăcut în Vasile voievodul și domnul Moldovei, iar numele Coci a dispărut, făcându-se ici-acolo auzit zvonul că proaspătul domn ar fi un fiu nelegitim al lui Aron vodă Tiranul[137]!

În încercările și drumurile sale, aflat uneori pe creasta dintre viață și moarte, nu se poate ca vornicul Lupu Coci să nu se fi gândit la ctitoria sa de lângă locul unde strămoșii acelora printre care trăia și cărora voia să le fie stăpân luptaseră împotriva acelora de la care el căuta să obțină acum tronul lui Ștefan cel Mare. Își va fi spus, cu siguranță, că dacă va ajunge voievod și domn al Moldovei va ridica mănăstirea Sfântul Gheorghe în rândul mănăstirilor domnești și în aceeași treaptă cu alte așezăminte moldovenești închinate Locurilor Sfinte. Însă ajuns domn, pe cea mai înaltă creastă a valului

---

[132] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XV, p. 71.

[133] *DRH*, A. Moldova, XX, p. 668-669, nr. 620, foto p. 1151.

[134] Nicolae Stoicescu, *Dicționarul marilor dregători*, p. 377-378. Totuși, pentru că Ion Zaborovschi afirmase că: „o dată cu sfârșitul domniei lui Moise Movilă se sfârșește și cariera în dregătorii boierești a lui Vasile Lupu” (*Vasile Lupu ca dregător înainte de domnie*, în *RIR*, XV/II, 1945, p. 167), am verificat iarăși (vezi *supra*) semnătura marelui vornic al Țării de Jos, Lupu, din 1632, și am constatat că este vorba, fără putință de tăgadă, de Lupu Coci (26 mai 1632: *DRH*, A, XXI, 1971, p. 101-104, nr. 91, foto p. 700; 29 august 1632: ANI, Documente, DCCXII/13, publicat în *DRH*, A, XXI, p. 242, nr. 185).

[135] Șt. Gr. Berechet, *op. cit.*, p. 196-198; *DRH*, A, XXI, p. 564-565, nr. D.

[136] Miron Costin, *Letopisețul Țărâi Moldovei de la Aron vodă încoace*, în *Opere*, ediție critică de P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 97-100.

[137] Hurmuzaki – Iorga, *op. cit.*, XV/2, București, 1913, p. 1005, nr. MDCCCC (mai 1634); N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopole și a Bisericii Ortodoxe*, București, 1913, p. 6.

politic, știind că putea să alunece oricând spre mazilire și chiar spre moarte, Vasile vodă s-a gândit, la fel ca toți predecesorii săi, să-și facă mormântul. Iar locul ales, sau pe care repede îl va alege, nu va fi coasta Lipovățului, ci Ulița Mare a Iașilor, la doi pași de Curtea domnească. Totuși, nu a uitat nici de mica sa ctitorie de lângă Vaslui și de lângă drumul mare al Țarigradului, închinată Purtătorului de Biruință, Gheorghe, căreia i-a dăruit în primele luni de domnie o parte din satul Vârsoveni (Versovani, Hârșoveni), pe râul Bârlad, scutind-o de dări[138], și i-a întărit vechile stăpâniri, printre care acea ocină unde fusese mai înainte mănăstirea Corbul și poiana lui Timotei[139]. Tot acum, cu ctitorul lor ajuns domn, soborul și cel dintâi egumen consemnat de istorie, ieromonahul Chiriac, își fac simțită prezența la scrierea unor acte în satele din preajmă[140].

Un an mai târziu, fără a putea ști de unde i-a venit impulsul, Vasile Lupu s-a gândit să facă „o mănăstioară" în zona Vasluiului, iar boierul însărcinat cu căutarea locului a fost logofătul al doilea Racoviță Cehan, în atribuțiile căruia intra și „delimitarea hotarelor ogoarelor și moșiilor"[141], și care se născuse, potrivit legendei, într-un sat de pe valea Racovei[142]. Logofătul Racoviță a găsit „loc bun" tocmai „unde să cheamă La Corbul, ce este în hotarul călugărilor" de la mănăstirea Sfântul Gheorghe. Domnului i-a plăcut locul ales de logofăt și de orășeni, poruncindu-i dregătorului, la 6 august 1635, să adune piatra și varul necesare, pentru ca meșterii să se poată apuca de lucru în primăvara următoare. Totodată, îl dojenește pe logofăt („Scrii dumneata cum să luom piiatră de la curte din Vasluiu. Ce acesta lucru nu să cade să facem, că nu iaste cu cinste, ce de aiurea să cauți, unde să va afla") și îi promite că, dacă va accepta sarcina de „pristav" (supraveghetor) al lucrărilor, va fi trecut în rândul ctitorilor[143]. Pentru această „mănăstioară" sau pentru alte gânduri ctitoricești ale stăpânului său, marele logofăt Toderașco Ioanovici le-a cerut bistrițenilor, în septembrie 1634, să trimită în Moldova: un ferăstrău, „pentru tăiat copaci", o roată, probabil de scripete, chei de fier și alte unelte[144].

Fără a putea ști cu siguranță dacă în urma poruncii din 6 august 1635, mai degrabă nu, peste un an, logofătul al doilea, șoltuzul și cei 12 pârgari, preoți și orășeni au ales locul „din locul târgului, din Lepovăț, ca să fie ocină sfintei mănăstiri a măriei ale, ce să cheamă Zugravul"[145]. Așadar, boierul și orășenii au ales un loc pentru o mănăstire în ființă, și nu pentru zidirea uneia noi, ceea ce indică faptul că Vasile Lupu a renunțat la ridicarea ctitoriei pe ocina „La Corbul". Mai mult, după semnele de hotar, locul nu cuprindea vechea „Mănăstire Corbul, fiind situat în partea de sud a Lipovățului, înspre Orgoiești, și a intrat în stăpânirea mănăstirii Sfântul Gheorghe, metocul mănăstirii

[138] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 258-259, nr. 42 (14 iulie 1634).

[139] *DRH*, A, XXII, p. 189, nr. 166 (24 iunie 1634; documentul s-a păstrat sub formă de rezumat, iar unele informații sunt neclare).

[140] Ioan Antonovici, *Documente bârlădene*, II, Bârlad, 1915, p. 222, nr. CCLXVIII (martori la vânzarea unei părți din satul Pârtănoși, ținutul Vaslui).

[141] Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, *Introducere* de Maria Holban, comentariu istoric de Nicolae Stoicescu, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, *Indice* de Ioana Constantinescu, cu o notă asupra ediției de D. M. Pippidi, București, 1973, p. 205.

[142] Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contemporane. Boierii Moldovei*, text ales și stabilit, glosar și indice de Rodica Rotaru, *Prefață* de Mircea Anghelescu, *Postfață*, note și comentarii de Ștefan S. Gorovei, București, 1973, p. 224.

[143] Alex Lăpedatu, *Noi monumente istorice*, în *BCMI*, I, 1908, p. 47-48 (autorul se gândea dacă nu „e vorba despre Sfântul Atanasie de la Copou", Iași); *DRH*, A, XXIII, p. 239-240, nr. 194 (cu edițiile mai vechi ale actului); *Schiță monografică a orașului Vaslui*, Vaslui, 1975, p. 38 (foto, puțin ștearsă).

[144] Hurmuzaki – Iorga, *op. cit.*, XV/2, p. 1006, nr. MDCCCCI (23 septembrie 1634).

[145] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 263-265, nr. 45 (actul are sigiliul orașului Vaslui și semnătura autografă a lui Racoviță Cehan logofăt; vezi Fig. 3).

Zograf, fiind parte a „braniștii” schitului și în mărturiile hotarnice, din 12 iunie 1662 și 20 octombrie 1717[146]. Cu câteva luni înainte de hotărnicirea acestui loc, în martie 1636, Vasile Lupu a cumpărat, de la copiii uricarului Ieremia Băisanul, „un vad de moară și mori gata în apa Bârladului, mai jos de târgul Vaslui, în hotarul târgului Vaslui”, cu 100 de zloți ungurești, dăruindu-le „sfintei sale mănăstiri, nou zidite, Zugraful”, pentru „pomenirea sa și pentru mântuirea sufletului său”[147]. Chiar dacă a renunțat la ridicarea unei noi „mănăstioare” lângă Vaslui, pe lângă faptul că i-a învățat pe dregătorii săi să prețuiască și să cinstească vechile zidiri („monumente”) ale țării, Vasile Lupu nu a uitat nici de promisiunea făcută logofătului său, Racoviță Cehan, aceea de a-l face ctitor, și i-a acordat o generoasă scutire de dări, alături de șase slujitori și 50 de bolovani de sare, pentru ctitoria lui sau a familiei lui, mănăstirea Racovița, cu hramul Sfântul Nicolae[148].

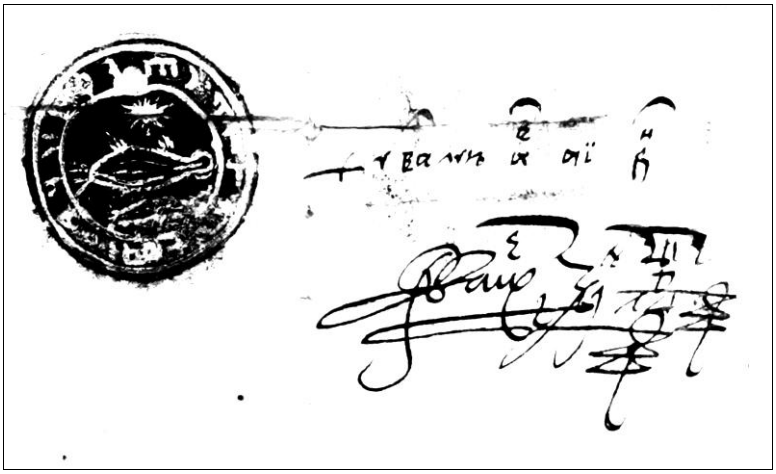

Fig. 3

Tot pe la mijlocul anului 1636, un călugăr al mănăstirii „din târgul Vaslui”, Veniamin, dă o mărturie la o cumpărătură făcută de fostul mare vornic Ionașco Cehan, unchiul logofătului Racoviță Cehan[149], după care, în mod inexplicabil pentru o mănăstire al cărei ctitor era domnul țării, metocul athoniților de la Zograf „dispare” pentru mai bine de un deceniu din documentele domniei lui Vasile Lupu. Abia în ianuarie 1647,

[146] *Ibidem*, p. 296-299, nr. 59, și p. 348-350, nr. 92.

[147] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XV, p. 7-88, nr. XCIII (carte de judecată a mănăstirii Zugraf, de lângă Vaslui, cu mănăstirea Barnovschi, „din mijlocul târgului Iași”; 11 ianuarie 1662); *ibidem*, IV, p. 308-312, nr. CCLXXII); pentru dată, vezi *DRH*, A, XXIII, p. 386-387, nr. 345. Sintagma: „nou zidită”, nu se referă la construirea mănăstirii în anii 1635-1636, ci în anii trecuți, fiind folosită, spre exemplu, și în actul din 25 septembrie 1631. Gh. Ghibănescu a scris că aceasta este mănăstirea zidită în urma poruncii lui Vasile Lupu, din 6 august 1635 (*Surete și izvoade*, IV, p. 311-312).

[148] Documentul numărul 46 (24 octombrie 1636). Nici această mănăstire nu poate fi „mănăstioara” pe care o dorea domnul în vara anului 1635, pentru că era în ființă la 24 ianuarie 1635 (*DRH*, XXIII, p. 22, nr. 20; pe verso-ul actului o însemnare grecească, probabil din secolul XVIII: „pentru Fâstâci”). Deși nu sunt dovezi ferme, s-a pus semnul egalității între „mănăstirea Racovița” și schitul Fâstâci (Maria Popa, Doina Rotaru, *Mănăstirea Fâstâci, ctitorie domnească*, în *Mănăstirea Fâstâci*, coordonator și coautor Lucian-Valeriu Lefter, Suceava, 2021, p. 15). Potrivit lui Nicolae Stoicescu (*Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, p. 296), schitul Fâstâci ar fi o ctitorie de la sfârșitul secolului la XVII-lea a familiei Palade.

[149] *DRH*, XXIII, p. 476, nr. 415 (11 mai 1636).

„călugării de la sfânta mănăstire Zugraf" reapar, atunci când cumpără o vie din satul Deleni (un sat din apropiere), cu 55 de zloți[150], sumă care arată o oarecare putere financiară. Ce s-a întâmplat cu mănăstirea Sfântul Gheorghe vreme de un deceniu, că de întâmplat s-a întâmplat ceva, în aceste vremuri de pace, deocamdată nu avem de unde știi: poate un incendiu devastator, care a dus la risipirea celor câțiva călugări, ce și-or fi găsit adăpost prin mănăstirile țării, de ce nu chiar în mănăstirea Dobrovăț, situată în partea de nord a ținutului Vaslui. Metocul a „dispărut", în schimb lavra athonită, pe lângă că s-a bucurat de închinarea mănăstirii Trei Ierarhi către întregul Munte Athos, deci și către mănăstirea Zograf[151], se pare că a mai primit din partea lui Vasile Lupu o moșie situată în ținuturile dintre Prut și Nistru[152].

După un deceniu, în martie 1651, dintr-un imbold nu întru totul vizibil, de care n-o fi fost străin fostul patriarh al Constantinopolului, Athanasie Patelarie, care trăia de multă vreme la Galați[153] și care cântase în versuri dărnicia lui Vasile Lupu, în urma căreia Muntele Athos își putuse plăti tributul datorat turcilor („Căci cu dragă inimă ai ridicat cu mâinile tale povara/Călugărilor dând birul la neamuri neomenoase")[154], domnul Moldovei a închinat mănăstirea Dobrovăț, cu hramul Pogorârea Sfântului Duh, la mănăstirea Zograf de la Muntele Athos. Chiar dacă nu știm ce l-a determinat pe Vasile Lupu să închine mănăstirea Dobrovăț, cele două documente de închinare, din 26 martie 1651, unul pe pergament și unul pe hârtie, arată îndreptățirile pe care le-a avut atunci când a făcut acest gest ctitoricesc.

Prima îndreptățire, de natură istorică, nemainvocată vreodată în actele de acest gen din Moldova[155], a fost faptul că ambele mănăstiri, „Zugravu de la Sfântul Munte și Dobrovăț din țara noastră, au fost făcute de Sfântrăposatul, Bătrânul și Bunul Ștefan voievod", ceea ce este întrutotul adevărat, pentru că, în cazul mănăstirii Dobrovăț, Ștefan cel Mare a fost mare ctitor, iar în cazul mănăstirii Zograf, domnul Moldovei a fost nou ctitor.

A doua îndreptățire, de natură ecleziastică, folosită și în cazul altor mănăstiri din Moldova și din Țara Românească, a fost starea de părăsire și dificultățile în care se zbătea mănăstirea Dobrovăț, ceea ce este parțial adevărat, pentru că, pe de o parte, chiar Vasile Lupu, în lunga lui domnie, îi dăduse ajutoare, iar pe de altă parte, urmând același raționament, nu ar mai fi rămas nicio mănăstire domnească neînchinată, pentru că familiile ctitorilor nemaiocrotindu-le toate aveau probleme materiale. De asemenea, nici preocupările cărturărești atestate din generație în generație în mănăstirea Dobrovăț, încă din vremea marelui ctitor, Ștefan cel Mare, nu dispăruseră. Astfel, doar cu câțiva ani înainte („1643 septembrie 1 – 1644 august 31" <7152>) „proegumenul Ifrosin a legat însuși, cu mâna lui", un *Minei* pe luna februarie, ceea ce nu s-ar fi putut întâmpla într-o stare de sărăcie lucie, așa cum retoric stă scris în cartea domnească, precum că mănăstirea ar fi

---

[150] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 272-274, nr. 50.

[151] Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, p. 201-202.

[152] Hurmuzaki – Iorga, *op. cit*., XIV/1, p. 163, nr. CCXLVIII (rezumat, cu doar cu veleatul: „7150").

[153] Marin M. Branițe, *Patriarhi de Constantinopol prin Țările Române în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în *MO*, X, 1958, nr. 1-2, p. 46-52.

[154] Atanasie Patelaru, *Stihuri eroico-elegiace închinate lui Vasile vodă al Moldovei*, traducere de G. Murnu, în Hurmuzaki – A. Papadopulos-Kerameus, *Documente grecești privitoare la istoria românilor din anii 1592-1837*, XIII, traduceri de G. Murnu și C. Litzica, București, 1914, p. 401.

[155] Pentru Țara Românească, vezi actele domnilor Țării Românești, Neagoe Basarab și Vlad Vintilă, pentru mănăstirea Cutlumuș de la Muntele Athos, unde este arătat statutul de ctitor al lui Mircea cel Bătrân la această mănăstire athonită (Grigore Nandriș, *Documente slavo-române din mănăstirile Muntelui Athos*, București, 1936, p. 38-69, nr. 5-9).

fost „foarte slăbită, și părăsită, și sărăcită și rămasă fără bucate și fără călugări, încât nu mai are cine viețui în ea”[156].

A treia îndreptățire, de natură politică, a fost dorința lui Vasile Lupu de a nu lăsa mănăstirea „să se pustiască, în zilele noastre”, de aceea, a spus domnul, împreună cu Sfatul domnesc, „am căutat și am găsit niște călugări sârbi, veniți de la Sfântul Munte, din sfânta mănăstire numită Zugrav”, pe care, pentru că „nu aveau ei mănăstire aici la noi”, i-a așezat în mănăstirea Dobrovăț, ceea ce, iarăși, este parțial adevărat, pentru că, pe de o parte, aveau mănăstirea Sfântul Gheorghe de lângă Vaslui, care dăduse semne de „viață” în 1647[157], iar pe de altă parte, nu aveau o mănăstire corespunzătoare statutului de „mare lavră” a metaniei lor, mănăstirea Zograf de la Muntele Athos.

Acum, câteva cuvinte despre cele două acte de închinare, date în aceeași zi, în Marțea Mare (26 martie 1651), unul pe pergament, cu sigiliul domnesc mare, atârnat, și cu semnătura domnului, cu Sfatul domnesc și cu multe cuvinte scrise cu cerneală aurită și roșie, iar celălalt, pe hârtie, cu sigiliul domnesc mijlociu, timbrat, și cu semnătura domnului, fără Sfatul domnesc și fără cuvinte scrise cu cerneală aurită și roșie[158]. Ambele acte cuprind numele celor patru ierarhi ai Moldovei, însă neînsoțite, ca de obicei, de cuvintele „binecuvântarea” sau „bunăvoința”, iar Sfatul domnesc și *coroborația* (porunca adresată marelui logofăt Gavrilaș Mateiaș de a lega pecetea) lipsesc în actul scris pe hârtie. În rest, textul ambelor acte, în afara unor cuvinte mutate dintr-un paragraf într-altul și a formulei finale a *sancțiunii* („Și altul să nu se amestece”) înaintea pedepsei spirituale (a blestemului), mai are o singură diferență, în fraza de început a aceleiași părți a formularului diplomatic.

Astfel, în actul scris pe pergament uricarul Dumitrașco Vlăgea preciza: „Iar după viața noastră, pe cine va alege Dumnezeu să fie domn în țara noastră a Moldovei, dintre copiii noștri sau din neamul (ꙗѻдꙋ) nostru”, iar în actul redactat pe hârtie, același uricar a spunea: „Iar după viața noastră, pe cine va alege Dumnezeu să fie domn în țara noastră a Moldovei, dintre copiii noștri sau din altă boierime (**благородїа**)”[159]. Aparent, între „neamul nostru”, adică familia lui Vasile Lupu, și blagorodie, nu este nicio contradicție, însă formula „din altă boierime”, adică alți „bine-născuți”, arată gândul lui Vasile Lupu că, la fel cum s-a întâmplat în cazul lui, un alt mare boier ar putea ocupa tronul Moldovei. Și, fără să vrea, Vasile Lupu a văzut cum, până ca Domnul „să-l aleagă” pe fiul său, Ștefăniță, domn al Moldovei, la tron a ajuns un „blagorodnic” dintre boierii pământeni, Gheorghe Ștefan („om deplin, cap întreg, fire adâncă, cât poți zice că nasc și în Moldova oameni”), fiul lui „Dumitrașco logofătul, la atâtea domnii boier vestit”, și un „blagorodnic” dintre negustorii străini, Gheorghe Ghica („om contenit la toate și scump”), făcut boier de Vasile Lupu, pentru că era „de un neam cu dânsul, arbănaș”[160].

Chiar dacă a fost oarecare rumoare în jurul deciziei lui Vasile Lupu de a așeza mănăstirea Dobrovăț sub ascultarea mănăstirii Zograf de la Muntele Athos, după cum aceste două acte par să arate, acest moment a fost unul de mare importanță pentru ambele mănăstiri. Pentru metoc, a cărui obște va fi de acum înainte amestecată, formată din români și bulgari, închinarea i l-a adus în preajmă pe logofătul al doilea, apoi mare logofăt, Racoviță Cehan, ipostază de care Vasile Lupu nu a fost străin. Chiar dacă

[156] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, II, ediție îngrijită de Dalila-Lucia Aramă, București, 2003, p. 391, nr. 545.
[157] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 272-274, nr. 50.
[158] *Ibidem*, p. 274-279, nr. 51, și p. 280-284, nr. 52.
[159] Vezi Violeta Barbu, *Concepția asupra „blagorodiei” în Vechiul Regim*, în *ArhGen*, I (VI), 1994, nr. 3-4, p. 145-156.
[160] Miron Costin, *op. cit.*, p. 135, 180.

ajutorul acestuia nu se vede explicit, cunoștințele sale foarte bune de limbă greacă[161] și importantul său rol, acela de mare logofăt, în „a doua domnie" a lui Vasile Lupu, îmi îngăduie să-l așez în ipostaza de sprijinitor al Dobrovățului și al Zografului. Pentru lavra athonită a Zografului, gestul ctitoricesc al domnului Moldovei i-a adus o mănăstire mare, dintre cele domnești, pentru a cărei stăpânire nu va mai avea atâtea judecăți cum avusese în cazul mănăstirii Aron Vodă. Mănăstirea Dobrovăț, pe care închinătorul-ctitor o descrisese ca fiind „săracă" și în prag de „pustiire"[162], mai stăpânea acum doar o parte din averea care îi fusese hărăzită de întemeietorul-ctitor, de fiii și de nepoții săi. Câteva din acele sate, menționate în marele privilegiu al lui Alexandru Lăpușneanul[163], se topiseră în branișteа mănăstirii, nemaifiind întâlnite în actele următoare[164], altele au fost probabil pierdute, iar altele au rămas în stăpânirea mănăstirii: satul Rădeni, la gura Ialanului[165], satul Vădeni, la gura Ialanului, satul Piscani (Piscul), tot la gura Ialanului[166], satul Fântâna Cahova, în ținutul Chigheci, două treimi din satul Țigănești, în ținutul Putna[167], iezerul Mațea, pe Prut, în ținuturile Fălciu și Covurlui[168], o prisacă la Covasna, în Branișteа domnească[169], mai multe sălașe de țigani[170].

[161] Un document din 14 iunie 1641 (BAR, Documente istorice, LXVIII/37; „Teodor Codrescu", I, 1916, nr. 6, p. 87-88, nr. 39, „transcriere și traducere de Const. Litzica"; *DRH*, A, XXVI, p. 144, nr. 146), nepus în lucrare pentru biografia logofătului Racoviță-Cehan, aruncă o interesantă lumină asupra boierului lui Vasile Lupu. Logofătul al doilea citea și scria în limba greacă, după cum arată mărturia sa autografă: † Λογοθέτις Ρακοβήτζη μαρτιρο τα ανοθεν („† Logofătul Racoviță mărturisesc cele de mai sus"), fapt ce explică ocuparea acestei dregătorii în toată cea „dintâi domnie" a lui Vasile Lupu (Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 430). Din punct de vedere politic, iar nu cultural, logofătul Racoviță a fost asemănător lui Udriște Năsturel, care și el a ocupat dregătoria de logofăt al doilea toată domnia lui Matei Basarab (*ibidem*, p. 215). Pe lângă această prețioasă mărturie, semnată alături de egumenul Paisie de la mănăstirea Galata, viitorul patriarh al Ierusalimului (Ilie Georgescu, *op. cit.*, p. 351-352), despre cunoștințele de limbă greacă, și poate despre legenda legată de nașterea și de numele său (vezi *supra*), dă seamă și semnătura logofătului Racoviță al cărei duct grecesc mi se pare evident (vezi, spre exemplu, documentul din 15 iunie 1644, *DRH*, XXVII, p. 329-330, nr. 340, p. 695, foto).

[162] Voica Maria Pușcașu, Nicolae N. Pușcașu, *Mănăstirea Dobrovățului. Monografie arheologică și istorică*, Mănăstirea Putna, 2012, 180 p. (+ 26 planșe); Voica Maria Pușcașu, *Biserica Dobrovăț – date istorice*, în *MMS*, LIII, 1977, nr. 1-3, p. 159-174; idem, *Mănăstirea Dobrovățului – date istorice (II)*, în *MMS*, LIV, 1978, nr. 5-8, p. 521-534; Gh. Mihoci, *Mănăstirea Dobrovăț*, în *MMS*, XXXI, 1955, nr. 1-11, p. 719-729; idem, *Paraclisul lui Simion Movilă de la Dobrovăț*, în *MMS*, LIII, 1977, nr. 1-3, p. 175-193; Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, p. 253-255; Vasile Drăguț, *Dobrovăț*, București, 1984, 55 p. (+ 86 ilustrații); Ștefan S. Gorovei, *O doamnă a Moldovei care n-a existat: Nastasia, soția lui Bogdan al III-lea*, în *AȘUI*, Istorie, LIV-LV, 2008-2009, p. 37-49.

[163] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 199-205, nr. 18.

[164] Pentru analiza „posesiunilor deținute de mănăstirea Dobrovățului în secolul al XVI-lea", vezi Voica Maria Pușcașu, *Mănăstirea Dobrovățului – date istorice (II)*, p. 521-529; idem, Nicolae N. Pușcașu, *op. cit.*, p. 66-80.

[165] La 20 aprilie 1629, călugării de la mănăstirea Dobrovăț se judecă cu Ionașco Vrabie șetrar și cu Albul diac pentru stăpânirea acestui sat, câștigând procesul (*Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 245-247, nr. 34). Vezi și actul de întărire al lui Vasile Lupu, din 8 ianuarie 1638 (*ibidem*, p. 269-271, nr. 48).

[166] La 26 mai 1624, călugării de la mănăstirea Dobrovăț se judecă cu Ion fost vornic pentru acest sat și pentru iezerul Mațea, vornicul înfățișând la judecată un uric fals (făcut „cu meșteșug") de la Ștefan cel Mare, pe care călugării l-au rupt înaintea domnului (*ibidem*, p. 238-239, nr. 31).

[167] *DRH*, XXIV, p. 43-44, nr. 44 (27 martie 1637), p. 146-148, nr. 155 (13 iulie 1637). Vezi și documentul din 13 iunie 1691 (*Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 325-327, nr. 78), în care se spune că o parte din acest sat a fost vândută, în domnia lui Vasile Lupu, marelui logofăt Toderașco Ianovici.

[168] *CDM*, II, p. 409, nr. 2104 (20 februarie 1650; carte de judecată a mănăstirii cu familia Vrabie).

[169] La 29 august 1631, nu este amintită prisaca, ci doar un loc, care avea drept semn de hotar „drumul Noureștilor" (*CDM*, II, p. 153, nr. 691), însă în 1634, Vasile Lupu arată că este vorba despre o prisacă ce fusese dăruită mănăstirii „de bătrânul Ștefan voievod" („9 <august> 1634"; *DRH*, XXII, p. 258-259, nr. 230; cu data de „9 octombrie 1634", actul a fost publicat în *CDM*, II, p. 2019, nr. 1035). Vezi și *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 253, nr. 38 (în hotar cu o prisacă a mănăstirii Humor), p. 254-255, nr. 39, p. 257-258, nr. 41, p. 260-261, nr. 43, p. 271-2712, nr. 49.

[170] *DRH*, XXV, p. 346-348, nr. 333 (11 aprilie 1640; 17 sălașe de țigani).

Pe lângă aceste posesiuni, mănăstirea a mai strâns din danii și cumpărături câteva, dintre care două aduc informații istorice importante:

– o parte din satul Cucoreni (Cocorani), pe Prut, în ținutul Chighechi, dăruit de Barbă-Albă (*Bel Bradu*) staroste de Chigeci și de soția lui, Anghelina, la 17 noiembrie 1601[171]. În afara numelui, destul de neobișnuit, parcă desprins din basme, mai știm că Barbă-Albă (*Bel Bradu*) și-a început cariera ca uricar în cancelaria domnească[172] și a desfășurat o remarcabilă activitate administrativă și militară în ținuturile de margine ale Moldovei, fiind staroste de Chigheci, staroste de Putna[173] și pârcălab de Hotin[174]. „Barbă-Albă" și soția lui, Anghelina, au avut o fiică, căsătorită cu un anume Ionașco[175]. După ce a primit în dar această parte din satul Cucorani, mănăstirea a mai cumpărat o parte de la Candachia, fiica lui Gherghina din Cucorani, cu treizeci de taleri[176]. În mărturia boierească, dată de mici boieri și dregători, aceștia arată că prin aceasta „mărturisim domnului nostru și vlastelinilor". Astfel, din context reiese că „vlastelinii" erau la această vreme dregătorii din Sfatul domnesc.

– patru fălci de vie la Huși, dăruite de Ieremia Movilă, care fuseseră cumpărate de la Dieniș Mihai („Mihai Ungurul") vătaf de vieri din târgul Huși, și două sate: Mălăeștii, pe Bârlad, în ținutul Tutova, și Tălhărești, pe Iadrici, în ținutul Fălciu, dăruite de „pan Ioan Movilă mare logofăt" și întărite în stăpânirea mănăstirii de fiul lui, Ieremia vodă Movilă, „pentru sufletul sfântrăposatului părintelui domniei mele, pan Movilă logofăt", pentru că „și trupul sfântrăposatului părintelui domniei mele este acolo îngropat"[177]. Aceste două documente nu sunt altceva decât un nou capitol din veritabilul roman polițist care ar putea fi scris în jurul anilor din urmă ai marelui logofăt Ioan Movilă[178], tatăl fraților Ieremia, Simion și Gheorghe Movilă. Știm, abia acum, că „pan Movilă logofăt" a fost înmormântat la mănăstirea domnească Dobrovăț, probabil chiar în biserica („paraclis") din dreapta bisericii mari, Pogorârea Sfântului Duh. Astfel, se certifică ipoteza că acest paraclis nu a fost construit în 1607, cu prilejul înmormântării aici a lui Pavel Movilă, fiul lui Simion Movilă[179], ci mai înainte de ridicarea necropolei Movileștilor, mănăstirea Sucevița[180]. La 23 noiembrie 1602, Ieremia Movilă îi spune tatălui lui: „pan Movilă logofăt", pentru ca, peste patru-cinci ani, el și fratele lui, Simion Movilă, să-i spună: „Ioan Movilă logofăt, care în viața călugărească s-a numit Ioanichie"[181]. Această „stranie"[182] persistență a numelui de mirean a marelui logofăt, în dauna numelui călugăresc, vremea și felul în care a murit sunt alte capitole ale romanului polițist, amintit mai sus. Monahul Ioanichie a fost probabil ucis în a doua domnie a lui Alexandru

[171] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 216-219, nr. 21, 22.
[172] *DRH*, A, VIII, p. 169-171, nr. 140
[173] *Ibidem*, XXVI, p. 356-357, nr. 417.
[174] *MEF*, I, p. 283-284, nr. 126 (7 martie 1714), p. 320-322, nr. 142.
[175] *CDM*, II, p. 211, nr. 991 (1634-1635).
[176] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 223-226, nr. 25, 26.
[177] *Ibidem*, p. 219-223, nr. 23, 24.
[178] Pentru viața și cariera lui Ioan Movilă, vezi Maria Magdalena Székely, *Sfetnicii lui Petru Rareș. Studiu prosopografic*, Iași, 2002, p. 216-237.
[179] Gh. Mihoci, *Paraclisul lui Simion Movilă de la Dobrovăț*, p. 182. Vasile Drăguț, deși a citat acest articol, a scris că paraclisul a fost construit „spre sfârșitul secolului" (*op. cit.*, p. 44).
[180] „Este probabil că data ridicării edificiului de care ne ocupăm să fie anterioară zidirii mănăstirii Sucevița, care de la anul 1595 devine necropola oficială a acestei familii" (Voica Maria Pușcașu, *Mănăstirea Dobrovățului – date istorice <II>*, p. 529); vezi și idem, Nicolae N. Pușcașu, *op. cit*., p. 91-93.
[181] *DIR*, XVII/2, p. 41, nr. 45 (12 mai 1606), p. 100, nr. 119 (25 aprilie 1607), p. 121, nr. 148. Vezi Ștefan S. Gorovei, *Familia lui Ieremia vodă Movilă în tablouri votive. Contribuții la istoria mănăstirii Sucevița*, în *Movileștii. Istorie și spiritualitate românească*, II, *Ieremia Movilă. Domnul. Familia. Epoca*, Sfânta Mănăstire Sucevița, 2006, p. 55.
[182] Ștefan S. Gorovei, *Familia lui Ieremia vodă Movilă în tablouri votive*, p. 54-55.

Lăpușneanul[183], fiind înmormântat în curtea mănăstirii Dobrovăț, nu departe de zidul bisericii Pogorârea Sfântului Duh, peste care, în domnia lui Petru Șchiopul, fiii săi au ridicat un mic paraclis. Alegerea acestui loc de mormânt poate fi pusă în legătură și cu posibila apartenență a Mariei, soția sa, la familia ctitorilor, aceasta fiind fiica celui de-al doilea mare ctitor, Petru Rareș[184].

Această bisericuță a fost mărită la mijlocul secolului al XIX-lea de arhimandritul Acachie, însă în urma cutremurelor din anii 1977 și 1986 a fost grav avariată, fiind înlocuită pripit cu o nouă biserică la începutul anilor ’90, înlăturându-se, astfel, definitiv posibilitatea efectuării unei cercetări arheologice a edificiului, care ar fi putut face lumină în privința vremii în care a fost construită[185]. Chiar în ianuarie-martie 1977, în descrierea paraclisului, datorată preotului Gh. Mihoci, găsim și următorul fragment:

> Vizitatorule, înainte de a intra în biserica mică, ochiul îți este atras de două orificii de aerisire amplasate în temelia zidului ei în partea dinspre miază-noapte, arătând prin prezența lor că ele fac legătura cu un cavou zidit în biserică în interior, a cărui aerisire se face cu ajutorul lor. Și în adevăr așa este, căci în interiorul ei, de la ușa de intrare spre altar, la o distanță de 1 m, sub perdeaua de scânduri, se găsește un cavou la o adâncime de aproape 2 m. Cu prilejul reparației scândurilor de la dușumea, în anul 1936, s-a cercetat și acest cavou, dându-se peste niște oseminte omenești, de dimensiuni mai mari, ca a unui om obișnuit, fără nici un fel de alte semne ca: bani, cruci, rămășițe de veșminte, ci numai o piatră așezată sub cap. Aceasta ne-a făcut să credem că este mormântul unui călugăr, iar osemintele să fie chiar ale lui Acachie, care pare că a murit la Dobrovăț[186].

Chiar dacă nu a citit nimeni inscripția de pe cărămidă, unde potrivit obiceiului era însemnat numele monahului, în lumina documentelor din 1602-1603, este limpede, cred, că acesta este mormântul monahului Ioanichie, în mirenie marele logofăt Ioan Movilă. Din păcate, mormântul a fost iremediabil distrus de temelia noului edificiu, „săpată până la o cotă de peste 2 m adâncime”[187]. Cărțile domnești ale lui Ieremia Movilă elimină definitiv și posibilitatea ca unul dintre cele două morminte descoperite în naosul bisericii Învierea Domnului a mănăstirii Sucevița să fie a tatălui domnului[188], și adaugă un argument în plus, foarte puternic, în sprijinul ipotezei că tabloul votiv al monahului de pe peretele bisericii nu este al monahului Ioanichie (Ioan) Movilă[189], ci al monahului Teodosie (Toader Barbovschi) [190], viitor mitropolit la Moldovei[191].

---

[183] Gh. Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1994, p. 109; Ștefan S. Gorovei, *Familia lui Ieremia vodă Movilă în tablouri votive*, p. 55-56.

[184] Ștefan S. Gorovei, *Pe marginea unei filiații incerte: Maria Movilă – fiica lui Petru Rareș*, în *CI*, s.n., X, 1980, p. 325-330.

[185] Voica Maria Pușcașu, Nicolae N. Pușcașu, *op. cit*., p. 93 („la data efectuării lucrărilor de cercetare arheologică <la biserica mare> credeam cu tărie că această mică bisericuță putea să fie cea a mănăstirii existente deja la 1499 – sau numai să marcheze fosta sa existență”).

[186] Gh. Mihoci, *Paraclisul lui Simion Movilă de la Dobrovăț*, p. 184. Vezi și idem, *Mănăstirea Dobrovăț*, p. 728.

[187] Voica Maria Pușcașu, Nicolae N. Pușcașu, *op. cit*., p. 93.

[188] De ceva vreme, Ștefan S. Gorovei a arătat că în cele două morminte au fost înmormântați mitropoliții Teodosie Barbovschi și Gheorghe Movilă (*Familia lui Ieremia vodă Movilă în tablouri votive*, p. 56-57).

[189] Victor Brătulescu, *Portretul logofătului Ioan Movilă (monahul Ioanichie) în tabloul votiv de la Sucevița*, în *MMS*, XLII, 1966, nr. 1-2, p. 23-53.

[190] Sorin Ulea, *Portretul unui ctitor uitat al mănăstirii Sucevița: Teodosie Barbovski, mitropolit al Moldovei*, în *SCIA*, VI, 1959, nr. 2, p. 241-249. După mulți ani, Sorin Ulea a renunțat la identificarea sa, acceptând-o pe cea propusă de Victor Brătulescu (idem, *Încheierea cronologiei picturii moldovenești secolele XV-XVI cu datarea ansamblurilor de la Părhăuți și Arbure*, Roman, 2012, p. 131). Pentru satul Tălhărești, aflat în stăpânirea mănăstirii Dobrovăț, vezi și *Uricariul*, VI, p. 291 (rezumatul unui document din 24 martie 1815); Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, p. 856.

[191] Ștefan S. Gorovei, *Familia lui Ieremia vodă Movilă în tablouri votive*, p. 57-58.

Pe lângă via de la Huși și cele două sate ale Movileștilor[192], mănăstirea Dobrovăț a mai stăpânit o parte dintr-un heleșteu la Codăești, în ținutul Vaslui[193], și, pentru puțină vreme, satul Mărăței, pe pârâul Vaslui. Acest sat îi fusese dăruit de Ștefan vodă Tomșa, care îl confiscase, „pentru hiclenie", de la vornicul Ionașco Bolea, căruia i-a tăiat și capul, în urma înfrângerii lui Constantin Movilă, în lupta de la Dracșani (iulie 1612). Dania domnească arată că înmormântarea bunicului lui Constantin Movilă în mănăstirea Dobrovăț și paraclisul ridicat de tatăl lui alături de biserica lui Ștefan cel Mare nu înscriseseră acest așezământ printre ctitoriile Movileștilor, pentru că, altfel, Ștefan Tomșa nu i-ar fi dăruit satul. După șapte ani, Gașpar Grațiani le-a înapoiat satul copiilor vornicului Ionașco Bolea, împreună cu alte sate care fuseseră dăruite de Ștefan Tomșa și de Radu Mihnea unor slugi și boieri credincioși[194].

Nedeținând multe posesiuni, mănăstirea nu a avut nici multe judecăți, de aceea egumenii și călugării mănăstirii apar cu zgârcenie în actele din prima jumătate a secolului al XVII-lea. În afară de fostul egumen Ifrosin, legător de cărți, pomenit mai sus, și de un egumen, menționat cu numele de mirean, Hule[195], mai avem știre despre: un scriitor de carte bisericească în limba slavă, ieromonahul Filotheu[196], un alt legător de cărți, ieromonahul Ghedeon, cel care a „înnoit și legat" un *Minei* pe luna iulie, „în zilele lui Io Costantin voievod" Movilă[197], și un monah Ursu, martor la o înțelegere a vornicului Ionașco Cehan cu Pântea fost șetrar[198].

Închinarea mănăstirii Dobrovăț către mănăstirea Zograf de la Muntele Athos l-a așezat pe Vasile Lupu în rândul ctitorilor ambelor mănăstiri, iar bunele și relele care i s-au întâmplat noului ctitor s-au revărsat mai cu seamă asupra metocului din Moldova. Chiar din primăvara anului 1651, în zilele în care a închinat mănăstirea Dobrovăț, au început anii răi pentru Vasile Lupu, care au culminat cu răsturnarea lui din domnie de către marele logofăt Gheorghe Ștefan, urmând apoi ani grei de exil la Istanbul. Așa se explică îndepărtarea mănăstirii Dobrovăț, și chiar a mănăstirii Sfântul Gheorghe de la Vaslui, de la mila domnească în cei aproape cinci ani de domnie ai dușmanului lui Vasile Lupu[199], și apariția celei de-a doua în domnia lui Gheorghe vodă Ghica, „arbănaș" și prieten al exilatului domn[200]. Astfel, la 19 mai 1658, noul Gheorghe vodă îi întărește mănăstirii de lângă târgul Vaslui, metoh al sfintei mănăstiri Zugrav de la Muntele Athos, stăpânirea

[192] Pentru via de la Huși și pentru aceste două sate, vezi Petronel Zahariuc, Gheorghe Lazăr, *Un izvod de documente și o catagrafie a odoarelor mănăstirii Dobrovăț, păstrate la Muntele Athos (mănăstirea Zograf)*, în *SMIM*, XXXVII, 2019, p. 329-334.

[193] *DRH*, XXIV, p. 60-61, nr. 59 (1637-1639).

[194] *DIR*, XVII/4, p. 370 (17 iunie 1619).

[195] Călugărul Hule, din satul Hulești, ținutul Covurlui, a fost fratele lui Gheorghe Grama, și unchiul lui „Apostol" (greșit, „Topostu"); acesta din urmă a vândut, în domnia lui Gheorghe vodă Ștefan, o parte din Hulești lui Pană (Toma G. Bulat, *Documentele mănăstirii Vărateс <1497-1836>*, Chișinău, 1939, p. 87, nr. 9; data: „9 martie 1644", este greșită, însă actul se poate data în funcție de anii în care Grumăzea <Lozonschi> a fost mare armaș, 1656-1658; pe lângă dată, transcrierea mai are o serie de erori, care se regăsesc și în transcrierea documentului din 5 iunie 1718; *ibidem*, p. 40-41, nr. XXXIV).

[196] P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române*, II, p. 399, nr. 549 (manuscrisul a fost datat în secolul XVII, astfel că nu ar fi exclus ca ieromonahul de la Dobrovăț să fi copiat textul slav în a doua jumătate a secolului al XVII-lea).

[197] *Ibidem*, p. 386, nr. 540.

[198] *DRH*, XXIV, p. 102-103, nr. 105 (22 mai <1637>).

[199] În documentele interne și externe, deloc puține, pe care am reușit să le strâng pentru scrierea monografiei privitoare la Gheorghe vodă Ștefan, mănăstirea Dobrovăț lipsește (Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod <1653-1658>*, Iași, 2003, 610 p.).

[200] Vezi *supra*.

peste mai multe sălașe de țigani domnești, care îi fuseseră dăruiți de Moise vodă Movilă și „de alți luminați domni”[201].

Însă domnia „prietenului” lui Vasile Lupu a fost scurtă, și tot scurtă și zbuciumată va fi și domnia fiului lui, Ștefăniță vodă Lupu, astfel că, nu de multe ori, egumenii metoacelor sau ai mănăstirii athonite au găsit cărare spre Curtea domnească[202]. Totuși, călugării au trebuit să ajungă o dată înaintea domnului, pentru că în anii grei care au urmat după închinarea din martie 1651 legăturile dintre cele trei mănăstiri s-au șubrezit, „sârbii” fiind nevoiți să trăiască mai mult în „mănăstirea Zugravi” de lângă Vaslui. Astfel, în lunea din Săptămâna Mare (16 aprilie) a anului 1660, „egumenul și tot săborul de la svânta mănăstire de la Zugravi, unde este hramul Sveti Gheorghie, ce-i metoh la Svânta Gura”, au venit înaintea lui Ștefăniță vodă și s-au pârât cu călugării de la Dobrovăț, care voiau să se rupă de „sora” de la Muntele Athos, chiar dacă Vasile Lupu, „împreună cu arhierei și cu tot Svatul Curții, în vreme ce s-au aflat făcute acele rugi amândouă de ctitorul lor, Bătrânul Ștefan vodă, n-au vrut să lase să să pustiiască acéle rugi, ce le-au împreunatu să fie amândooă în toată hrana ce vor avea acéle svinte mănăstiri, ca să nu să pustiiască. Și au dat mănăstirea Dobrovățul să fie metoh Zugravilor”. Ca urmare, Ștefăniță Lupu, aflând și el că ambele mănăstiri sunt „făcute de ctitorul lor, Ștefan vodă Bătrânul”, nu a „cutezat a le rupe una de alta, ce și domniia mea am dat și am întărit și li-am înpreunat la un cin <treaptă>, ca să fie metoh Dobrăvățul Zugravilor, cu toate bucatele ce vor avia, și cu moșii, și cu hăleștée, și cu mori, și cu iazere de péște, și cu vii, și cu vecini, și cu țigani, și cu prisăci, și cu pométe și cu toate hotarăle acei svinte mănăstiri”[203].

Ștefăniță Lupu le-a stabilit „cinul” (treapta) călugărilor de la Dobrovăț, însă aceștia, profitând de vremurile tulburi, nu s-au așezat „în treapta” ce le-a fost hărăzită, astfel că monahii athoniți s-au putut ocupa mai mult de întărirea mănăstirii Sfântul Gheorghe de lângă Vaslui. Până una-alta, tot sperând că rangurile mănăstirești se vor așeza după vrerea domnilor, la 10 august 1661, egumenul Pătrașco Hanovschi, „moldovean” (vezi *infra*) a cumpărat de la Vasile fost pitar și de la soția lui, Maria, cinci dughene cu pivniță și cu loc de pe Ulița Sărăriei, din Iași, cu 350 de lei de argint, pe care le-a dăruit mănăstirii sale, iar vânzătorii, pentru că mai lăsaseră din preț, au cerut să fie trecuți în pomelnicul mănăstirii de la Sfântul Munte și în cele ale „metohurilor, mănăstirilor din țară”[204]. Zapisul de cumpărătură a fost întărit în primele luni de domnie ale noului domn și bătrânului boier, Istratie Dabija[205], cel care se va arăta preocupat și de rezolvarea altor probleme ale mănăstirii, precum și de ierarhiile nerespectate de călugării de la mănăstirea Dobrovăț.

Istratie Dabija este domnul care a încercat să armonizeze cele două grupări politice, care i-au susținut pe Vasile Lupu sau pe Gheorghe Ștefan, și a căutat rezolvare pentru unele dintre inițiativele celui dintâi, zădărnicite de cel de-al doilea. De aceea, tot la începutul domniei, experimentatul dregător, ajuns domn, Istratie Dabija, a întărit „călugărilor sârbi”, veniți în Moldova de la Sfântul Munte, stăpânirea peste mănăstirea Dobrovăț, reiterând cele trei argumente folosite de Vasile Lupu: amândouă mănăstirile au fost

[201] Șt. Gr. Berechet, *op. cit*., p. 210-212, nr. XXV (text slav și traducere).

[202] În monografia foarte strâns documentată a acestei domnii, iarăși nu întâlnim informații despre mănăstirile Dobrovăț și Sfântul Gheorghe de lângă Vaslui (Constantin I. Andreescu, Constantin A. Stoide, *Ștefăniță Lupu, domn al Moldovei <1659-1661>*, București, 1938, 198 p.).

[203] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 284-285, nr. 53.

[204] *Ibidem*, p. 287-289, nr. 55.

[205] *Ibidem*, p. 289-291, nr. 56.

făcute de același ctitor, „Ștefan vodă cel Bătrân”, starea de slăbiciune a mănăstirii pământene și lipsa unui așezământ în țară pentru călugării zografiți, adăugându-le și două noi tușe: călugării de la Dobrovăț „au fugit din mănăstire pentru foamete” și faptul că li s-a dat „călugărilor sârbi” această mănăstire ca să nu fie aduși „de aiurea alți călugări să puie acolo”[206]. Numai că, la fel ca la începutul veacului, în cazul mănăstirilor Sfântul Nicolae din Țarină și Aron Vodă, fostul egumen Misail și „doi-trei călugări” moldoveni, „de postrig” din mănăstirea Dobrovăț, au venit înaintea domnului și a Sfatului, plângându-se că au fost scoși din mănăstire de Vasile Lupu și cerând să le fie dată înapoi, „cum a fost și mai înainte”. De această dată, după o cercetare în care a constatat că „s-a umplut mănăstirea de bucate”, Dabija vodă a reîntărit cele trei privilegii ale „călugărilor sârbi”: de la Vasile vodă, de la „urmașul lui, Ștefan Vasilie voievod” și de la el[207], și le-a dat mănăstirea Dobrovăț, hotărând ca monahii moldoveni să nu mai aibă vreun drept asupra ei, „nici a o dobândi pe ea niciodată”[208]. Într-adevăr, de acum înainte mănăstirea Dobrovăț va rămâne metoc al mănăstirii Zograf de la Muntele Athos, însă în obștea ei vor trăi și mulți călugări români, iar unii dintre ei se vor ridica la rang de ctitori. Acest al doilea privilegiu al lui Istratie Dabija, care îl arată pe ultimul egumen al Dobrovățului de dinainte de 1651, Misail, îi cuprinde și pe primii egumeni și călugări „sârbi” (bulgari) și români din metoacele zografite de la Dobrovăț și Sfântul Gheorghe de lângă Vaslui: „Costandie egumen, Pătrașco (Hanovschi) proegumen, Petronie, preotul Ștefan, preotul Serafim și Sava hagiul”.

Pe lângă această zbatere pentru statornicirea așezământului lui Vasile Lupu pentru mănăstirea Dobrovăț, în prima parte a anului 1662 Istratie Dabija și obștea athonită s-au îngrijit și de îndreptarea stării materiale a mănăstirii Sfântul Gheorghe de lângă Vaslui. Mai întâi, la 11 ianuarie 1662, Dabija vodă judecă pricina călugărilor de la „mănăstirea Zografu, ce este aproape, lângă târgul Vasluiului”, cu cei de la mănăstirea Barnovschi „din mijlocul târgului Iașului”, „pentru un vad de mori și cu mori gata în apa Bârladului, din gios de târgul Vasluiului, în hotarul târgului Vasluiului”, care fuseseră ale uricarului Băseanul, iar Vasile Lupu le cumpărase și le dăruise la „din nou zidită a sa sfântă mănăstire, Zografu”, dându-le câștig de cauză și acceptând din parte lor „12 zloți ferâie” în Vistieria domnească[209]. După nici o lună, la 5 februarie, metocul de lângă Vaslui al „sfintii mănăstiri ce se cheamă Zugrav de la Sfântul Munte Athon” a primit scutire de dări pentru sălașele sale de țigani[210], pentru ca, la 6 februarie, domnul să-i întărească „hotarul și braniștea”, desprinse „din hotarul târgului nostru al Vasluiului, de la Lipovăț”, după semnele așezate la începutul domniei lui Vasile Lupu de logofătul al doilea Racoviță Cehan, acum mare logofăt, și de orășenii din Vaslui[211].

După ce și-au văzut privilegiul pentru mănăstirea Dobrovăț reînnoit, nu o dată, ci de două ori, obștea Zografului din Moldova s-a putut așeza mai cu temei la metocul de sub Codrul Mare al Iașilor. Aici, preocuparea soborului athonit pentru îmbunătățirea situației materiale a mănăstirii era mai veche, însă, acum, a căutat noi căi pentru stabilizarea și

[206] *Ibidem*, p. 291-293, nr. 57.
[207] *Ibidem* (13 ianuarie 1662).
[208] *Ibidem*, p. 296-299, nr. 59 (12 iunie 1662).
[209] BAR, Documente istorice, MCDLXXIX/6 (copie, din 4 iulie 1803, făcută de polcovnicul Pavel Debrici de la Mitropolie).
[210] Paul Mihailovici (Mihail), *Mărturii românești din Bulgaria și Grecia (1468-1866)*, în „Revista societăţii istorico-arheologice bisericeşti din Chişinău”, Chişinău, XXIII, 1933, p. 386-387, nr. IV (copie, cu nota editorului: „aparține <de> arhiva m-rii Zograf-Athos”, însă acum nu l-am mai identificat în acest fond).
[211] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 293-296, nr. 58.

creșterea ei: una era o mai bună exploatare a moșiilor mănăstirești, iar alta identificarea unui nou ctitor. Și cum Istratie vodă Dabija alesese să fie ctitor al unei mănăstiri vecine, Bârnova, din mijlocul Codrului Iașilor, metoc al Sfântului Mormânt, călugării de la Dobrovăț l-au găsit pe al patrulea boier din Sfatul domnesc, pe hatmanul Nicolae Racoviță, înțelegându-se cu el în așa fel încât au îmbinat cele două căi necesare redresării mănăstirii: au schimbat cu el niște moșii și l-au implicat în refacerea așezământului monahal, în calitate de ctitor. Legătura dintre mănăstire și marele boier, fiul marelui logofăt Racoviță Cehan, a fost facilitată de faptul că familia sa avea moșii în ținuturile Vaslui și Fălciu, în vecinătatea moșiilor mănăstirii, și poate de amintirea vechilor înrudiri ale celor dintâi generații de „Cehănești" cu familiile stăpânilor de sate de pe valea Dobrovățului[212].

Această legătură s-a concretizat mai întâi printr-un schimb de moșii: egumenul Costandie și marele sobor al Dobrovățului dau „un loc din hotarul mănăstirii, un șes pe Cuțitna, aproape de Codăești", primind de la hatmanul Racoviță „un loc mai bun din hotarul satului Pașcani, ce se împreună cu hotarul mănăstirii, cu loc de țarină, fânaț și helești și de toată hrana, și mai aproape de sfânta mănăstire"[213]. Tot acum, marele sobor al Dobrovățului (egumenul Costandie, ieromonahii: Damaschin, Pătrașco Hanovschi „moldovean", Ștefan, Serafim, Petronie și Ștefan, și stareții Nicodim și Sofronie) se înțelege cu hatmanul Nicolae Racoviță să mărească moșia pusă la schimb, numai ca acesta „să facă la sfânta mănăstire o pivniță de piatră și să facă și o casă pe pivniță și să acopere și biserica cea mică". Peste un an, la 14 iunie 1663, pivnița, casa și acoperișul erau făcute, astfel că soborul i-a dat: „jumătate de șes din hotarul sfintei mănăstiri, de unde să împreună cu hotarul Codăeștilor, pre Cuțitna în sus, până în hotarul Glodenilor", și unde hatmanul își făcuse un helești care inunda „șesul" mănăstirii, nefiindu-i acesteia „nici de o treabă, că nici era de cosit, nici de arat"[214]. În același timp, nici treburile metocului de lângă Vaslui nu fuseseră uitate, drept pentru care, în aceeași zi, ieromonahul Costandie, care era și egumen al acestei mănăstiri, se judecă și se înțelege cu Apostol Miclescu al doilea spătar pentru „mersul" unor mori de pe râul Bârlad, în satul Tătărași, lângă Vaslui[215].

Hatmanul Nicolae Racoviță a făcut aceste acareturi în curtea mănăstirii, însă nu s-a oprit aici. Astfel, s-a formulat ipoteza că tot el a „construit incinta de zid a mănăstirii" și partea inferioară a turnului de intrare[216], în urma observației: „analiza atentă a sistemului de construire și decorare a acestui prim nivel arată că încadrarea sa cronologică tinde spre datarea construirii sale în decursul secolului al XVII-lea"[217]. Ipoteza este confirmată de

---

[212] Această din urmă opinie a fost propusă și susținută cu laborioase argumente de Voica Maria Pușcașu, *Mănăstirea Dobrovățului – date istorice (II)*, p. 529-532; idem, *Ctitorii Dobrovățului. Înrudiri posibile*, în „Monumentul", Iași, VII, 2006, p. 56-58; idem, Nicolae N. Pușcașu, *op. cit.*, p. 94-97.

[213] BAR, Documente istorice, DIV/22 (copie, fără dată, care se poate data în funcție de ocuparea dregătoriei de hatman de Nicolae Racoviță; vezi Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători*, p. 431). Satul Pașcani, pe Cuțitna, în ținutul Vaslui, îi fusese dat de Gheorghe Ștefan, la 10 iunie 1656, fostului mare logofăt Racoviță Cehan (Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VIII, p. 224-225, nr. CLXX).

[214] BAR, Documente istorice, XVII/184 (copie de la începutul secolului XIX); Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VIII, p. 226-227, nr. CLXXI (după copia de la BAR, Documente istorice, DIV/28, însă cu mențiunea că documentul de sub cota XVII/184 ar fi original, și cu numele ieromonahului moldovean, Pătrașco Hanovschi, citit greșit: „Cohanovschi", prin dublarea silabei „co" de la sfârșitul numelui Pătrașco). În alt loc, Gh. Ghibănescu a citit corect numele ieromonahului: „Hanovschi" (*Surete și izvoade*, XV, p. 99, nr. CIV).

[215] Ioan Antonovici, *op. cit.*, III, p. 203-204, nr. CCXLI (14 iunie 1663).

[216] Voica Maria Pușcașu, Nicolae N. Pușcașu, *op. cit.*, p. 97.

[217] *Ibidem*, p. 52.

documentul din 1 martie 1709, unde se arată că Nicolae Racoviță a întărit mănăstirea „și cu zid, și cu chilii și cu altéli, precum să védé și aivea în jurul ei”[218]. Chiar dacă a ajuns ctitor al mănăstirii Dobrovăț, Nicolae Racoviță și-a înmormântat tatăl, Methodie (Evtodie) Racoviță Cehan mare logofăt, la 15 decembrie 1664, mort la puțină vreme după ce s-a întors din campania de la Léva (Levice, Slovacia)[219], în biserica curților boierești de la Fierești, și după doar două săptămâni, mama, Tofana, la 31 decembrie 1664[220].

În gropnița domnească a bisericii Pogorârea Sfântului Duh, vor fi înmormântați noul ctitor, hatmanul Nicolae Racoviță, copiii săi: Ecaterina, Andrei și Ion mare vornic[221] și probabil soția sa, Maria, și prima soție a marelui vornic Ion Racoviță, Nastasia, precum și alți Racovițești, ale căror pietre de mormânt s-au pierdut. Aceste înmormântări au transformat, pentru două generații, biserica mare a mănăstirii Dobrovăț în necropolă a familiei Racoviță[222]. În ciuda acestor succesive înmormântări: 1674-1675 (Ecaterina, fiica lui Nicolae Racoviță), 8 martie 1685 (Nicolae Racoviță), 21 iulie 1685 (Andrei

[218] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 338-341, nr. 85.

[219] La 12 octombrie, „Evtodie Racoviță mare logofăt” se afla în tabără, la Léva (Andrei Veress, *op. cit.*, XI, p. 42-43, nr. 36; Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, p. 430).

[220] Inscripția de pe piatra de mormânt a Tofanei, foarte bine păstrată și excelent reprodusă (Voica Maria Pușcașu, Nicolae N. Pușcașu, *op. cit.*, p. 99), are data: „7163 <1664>, luna decembrie, 31 zile”. Pietrele de mormânt ale ambilor soți au fost lucrate de același meșter, iar veleatul: „7163” nu comportă nicio dificultate de citire. De aceea, este cu atât mai surprinzător că în toate edițiile acestei inscripții anul a fost citit greșit: „7164 <1665>” (N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, p. 209, nr. 13; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XVI, p. 114; Voica Maria Pușcașu, Nicolae N. Pușcașu, *op. cit.*, p. 148, traducerea lui N. Iorga).

[221] Am verificat, atât cât se poate, după remarcabilele fotografii oferite de Voica Maria Pușcașu și Nicolae N. Pușcașu, *op. cit.*, p. 98-103 (vezi și G. Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 567-568, nr. 975-980), și transcrierea celorlalte patru inscripții slave (N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, p. 207-209, și nu am observat greșeli importante). Semnalez doar două: fragmentul de pe piatra de mormânt a lui Andrei, fiul lui Nicolae Racoviță, a fost citit: **снъ Николаи Раковицъ быв вел лог. [снъ] Чеханъ вестарникъ … къ вѣчнимъ жвтелемъ** („fiul lui Nicolae Racoviță fost mare logofăt, [fiul lui] Cehan vistiernicul … care s-a mutat la veșnicele lăcașuri”), în loc de: **с(ы)нъ Николаи Раковицъ, быв вел лог(офет) Чеханъ, пристави сѧ къ вѣчнимъ жвтелемъ** („fiul lui Nicolae Racoviță, fost mare logofăt Cehan, s-a mutat la veșnicele lăcașuri”); numele din botez al marelui logofăt Racoviță Cehan: „Methodie” are o literă scrisă greșit: **Меѳодию**, în loc de: **Меѳодию**. Menționez aici, pentru ca alți cercetători să nu piardă inutil timpul, că articolul lui Gh. Mihoci, *Inscripții însemnate din mănăstirea Dobrovăț*, în „Anuarul Eparhiei Hușilor”, Huși, 1936, p. 65-68, nu este decât preluarea, fără menționarea autorului, a capitolului din cartea lui N. Iorga (reluat, tot fără menționarea autorului, și în numărul pe 1938, p. 256-259).

[222] Înainte de săpăturile arheologice sistematice în interiorul bisericii lui Ștefan cel Mare se considera că osemintele și cele șase pietre de mormânt ale Racovițeștilor au fost aduse aici la începutul secolului al XVIII-lea de la biserica din satul Fierești, stăpânit atunci de marele comis Dumitrașco Racoviță, fiul lui Ion Racoviță, pe temeiul documentului din 12 iulie 1705, în care se spune că biserica din Fierești „iaste făcută de răpăosați strămoșii dumnealor a Răcoviților, undé zac și trupurile lor” (BAR, Documente istorice, LXIX/71, original; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XVI, p. 110-112; *ibidem*, VIII, p. 331). Arheologii Voica Maria Pușcașu și Nicolae N. Pușcașu, care au efectuat cercetarea și au publicat și interpretat rezultatele, au afirmat că înmormântările au fost descoperite *in situ* (Voica Maria Pușcașu, *Mănăstirea Dobrovățului – date istorice (II)*, p. 532-533; idem, Nicolae N. Pușcașu, *op. cit.*, p. 40-49, 94-104, planșele 18-21). Argumentele nu au părut convingătoare pentru toți cercetătorii; vezi Lucian-Valeriu Lefter, *Neamul Cehan-Racoviță. Observații pe marginea unei vechi spițe genealogice*, în „Opțiuni istoriografice”, VII/1, 2006, p. 100-101; idem, *Spre începuturile familiei Cehan-Racoviță*, în *Mănăstirea Fâstâci*, p. 188 („cercetările arheologice efectuate în gropnița bisericii mari *par* [subl. mea] să nu confirme această ipoteză” <a lui Gh. Ghibănescu>). Acum, pe temeiul unor documente din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, unde Mihai vodă Racoviță spune că la mănăstirea Dobrovăț erau înmormântați „părinții și moșii” lui, adică tatăl, Ion Racoviță mare vornic, și moșul (bunicul), Nicolae Racoviță hatman, iar Ecaterina Mavrocordat, fiica Saftei, nepoata hatmanului Racoviță, arată că aici a fost „astrucat moșul său” (bunicul), consider că prin „strămoși”, la 12 iulie 1705, se înțelegea „străbunici”, adică marele logofăt Racoviță Cehan și soția sa, Tofana. Astfel, doar două dintre pietrele de mormânt ale „strămoșilor”, cea a marelui logofăt Racoviță Cehan și cea a soției sale, Tofana, au fost aduse de la Fierești la Dobrovăț de nepotul lor, Mihai vodă Racoviță.

Racoviță, fiul lui Nicolae Racoviță) și „august" 1688 (probabil Ion Racoviță, fiul lui Nicolae Racoviță)[223], alte mărturii care să pună în legătură noii ctitori cu ctitoria lor nu avem, cu excepția unei scrisori a egumenului către hatmanul Nicolae, din 21 mai 1668, privitoare însă la schimbul de moșii de mai sus[224].

Noul ctitor a ținut seamă și de faptul că mănăstirea Dobrovăț era metoc al mănăstirii Zograf, iar pentru aceasta și pentru apropierea sufletească pe care o avea față de Sfântul Munte a trimis la mare lavră athonită daruri însemnate, în noiembrie 1666, dintre care s-au păstrat două frumoase broderii bisericești („poale" duble de icoană)[225], una înfățișându-l pe „patronul" său, Sfântul Nicolae, și pe Maica Domnului, iar cealaltă pe Sfântul Ioan Botezătorul, „patronul" fiului său, Ion Racoviță, și pe Iisus Hristos[226].

Cu toată resurecția vieții mănăstirești de la Dobrovăț și de la Sfântul Gheorghe din Vaslui, întâmplată sub Istratie vodă Dabija, în „vremea Ducăi vodă", întinsă pe aproape două decenii, letargia a cuprins din nou aceste două soboare, iar credincioșii, judecând după mărturiile păstrate, nu au bătut prea mult cărările spre ele. În această perioadă, mănăstirea Dobrovăț a primit doar două danii: la 1 februarie 1673, „două părți din jumătatea" satului Răduești, pe Stemnic, în ținutul Vaslui, de la fostul logofăt Tudosie Dubău și de la fostul căpitan Gheorghe Albotă, „ca să hie pomană moșilor noștri, Drăgoteștilor, ce o au agonisit-o"[227], iar la 19 octombrie 1680, o mică parte din satul Ruleni, pe Cuțitna, în ținutul Vaslui, de la niște răzeși de acolo[228], și a cumpărat o parte din satul Piscani, în ținutul Fălciu[229]. Apoi, mănăstirea a mai primit scutiri de dări pentru un vier al mănăstirii de la viile de la Huși[230] și porunci domnești și boierești pentru cercetarea și apărarea hotarelor satelor și a locului din Branițe[231]. Toate aceste danii, cumpărături și scutiri de dări s-au întâmplat în vremea egumenului Zaharia[232]. Înaintea acestui egumen și după egumenul Costandie, pare că a egumenit la Dobrovăț ieromonahul Athanasie[233], pentru

[223] Dintre toate pietrele de mormânt, aceasta este cea mai deteriorată, iar inscripția este dificil de verificat chiar în locurile unde nu este ștearsă de tot.

[224] BAR, Documente istorice, DIV/131 a, b. 9 (copie grecească și românească).

[225] Vezi A. Frolov, *La „podea", un tissu décoratif de l'Église byzantine*, în „Byzantion", XIII, 1938, nr. 1, p. 461-504; Petre Ș. Năsturel, *Steagul „de luptă" al lui Ștefan cel Mare: prapur bisericesc sau poală de icoană?*, în *AP*, I, 2005, nr. 1, p. 49-50.

[226] Nikolaos Arg. Mertzimekis, *New findings concerning the relations of the Athonite monastery Zographou with Moldavia (zemli Mwldavscoi)*, în *The Romanian Principalities and the Holy Places along the Centuries. Papers of the Symposium held in Bucharest, 15-18 October 2016*, edited by Emanoil Băbuș, Ioan Moldoveanu, Adrian Marinescu, București, Editura Sophia, 2007, p. 69-79 și fig. 6-16, de la sfârșitul volumului. Pentru că inscripțiile dedicatorii au fost redate cu caractere chirilice, le transcriu, după fotografii, și aici: 1) † Cu agiutoriul lui Dumnedzău, să s(e) știe că am făcut aeste po(a)[p]le Neculai Răcoviță hatman din Țara Moldovei la mănăstire la Sfenta Gor(a), ce să che(a)mă Zugravul, v(e)l(eat)t 7175 <1666> noev(ri)e. 2) † Cu agiutoriul lui Dumnedzău, să s(e) știe că au făcut aeste po(a)[o]le Neculai Răcoviță hatman din Țara Moldovei la Sfenta Gor(a), ce să che(a)mă Zugravul, v(e)l(ea)t 7175 <1666>.

[227] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, V, p. 196-197, nr. CXL. Pe verso, este amintit și un Hristofor „egumen de Lipovăț", de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

[228] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 311-312, nr. 69.

[229] *Ibidem*, p. 312-313, nr. 70.

[230] *Ibidem*, p. 306, nr. 64 (4 aprilie 1673).

[231] *Ibidem*, p. 307-310, nr. 65-68. Vezi și *CDM*, IV, p. 133, nr. 528 (1680; printre martori este amintit și un călugăr Evloghie, poate din mănăstirea Dobrovăț).

[232] Egumenul Zaharia avea oarecare putere financiară, de vreme ce l-a împrumutat pe vistiernicul Toderașco Iordache Cantacuzino cu 80 de lei, cu care acesta a cumpărat un „contăș" pentru Dumitrașco vodă Cantacuzino (N. Iorga, *Studii și documente*, VII, p. 84), însă datoria pare să fi rămas neplătită (*ibidem*, p. 186). Pentru locul unde „a descălecat Svânta", doar Sfânta, pentru că toată lumea știa că este vorba despre Sfânta Parascheva, vezi și notița manuscrisă a arhiereului Narcis Crețulescu (ANI, Documente, DCXLI/7).

[233] Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, VII, p. XXVIII-XXIX (în jur de 1680 este amintit un călugăr Ioan, „fiul" lui Athanasie egumen de la Dobrovăț).

ca, la 14 iunie 1688, să fie în funcție din nou ieromonahul Zaharia[234]. În această aparentă liniște în care a trăit mănăstirea Dobrovăț în acești ani, între zidurile ei a funcționat în continuare scriptoriul de carte slavă, sau poate doar legătoria, condusă de același fost egumen, ieromonahul Ifrosin. La 1677, el a „înnoit" un *Triod*, pentru care „a plătit preotul Ionașcu din dreapta lui agonisită"[235], și a copiat o *Psaltire* pentru mănăstirea Hangu[236].

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE RELATIONS BETWEEN THE ZOGRAPHOU MONASTERY AND THE ROMANIAN PRINCIPALITIES FROM THE EARLY TO THE MID-19th CENTURY (I)
(Summary)

Keywords: Mount Athos, Zographou Monastery, archive, Romanian documents, editing.

The study of the Romanian archive at the Zographou Monastery on Mount Athos has long been a coveted aspiration of our national culture, one finally fulfilled with the publication of the volume of documents in 2019. This long-standing desire was mainly due to the firm and enduring presence of Stephen the Great and Holy in the history of the Zographou Monastery. For this reason, the bibliography concerning the relationship between the Romanians and this Athonite *lavra* is quite extensive, although it was based on a limited number of documents from the monastery's archive and on the hope that more would be discovered once the archive was opened.

For the fifteenth century, eight Romanian documents were known – all originals – dating from 1420 to 1499. After examining the Romanian archive, it was found that their number remained the same: four were deeds of donation issued by the rulers of Wallachia and Moldavia to the Zographou Monastery, and four were internal acts issued by Alexandru the Good and Stephen the Great for members of the princely family, boyars, and monasteries in Moldavia. To these we add the exceptional document of August 22, 1416, which records the beginnings of the relations between the Zographou Monastery and the Romanian principalities, as well as the "travelling" document of January 31, 1500, intended for the now-disappeared Kaprule Monastery (in Karyes, near the Protaton), both of which were eventually hosted by the Zographou archive.

Towards the late 19th century, several photographs of original documents from the Zographou archive reached the Library of the Romanian Academy from various sources, along with summaries and Greek-language copies of several dozen Romanian documents from the archives of the Athonite monasteries. They also included acts from Zographou, later published by N. Iorga in the *Hurmuzaki* Collection. In the twentieth century, based on those photographs, numerous Romanian historians (Ioan Bogdan, St. Nicolaescu, M. Costăchescu, etc.) published the Slavic documents in their respective volumes or in the collection *Documents Concerning the History of Romania* (*Documente privind istoria României – DIR*), Series A and B. Their most recent edition appeared in the national collection of historical sources, *Documenta Romaniae Historica* (*DRH*), Series A. *Moldavia*, and Series B. *Wallachia*, as well as in *Moldova in the Age of Feudalism* (vol. VI, Chișinău), which included the dedication act of the Căpriana Monastery, published from a photograph preserved in the remarkable collection of the Russian historian P. Sevastianov.

In the twenty-first century, the oldest Slavic document from this archival collection was published by Георги Р. Парпулов and Ралф Клеминсън, based on a photograph reproduced in the volume by Mihail Kovacev (Михаил Ковачев), and it has since appeared in two Romanian editions. At the same time, the historian Cyril Pavlikianov edited the Slavic documents, publishing them in 2018 – though, for the most part, not from the originals but from earlier editions. That volume included thirty-seven documents, comprising Slavic acts from the fifteenth and sixteenth centuries, as well as from the seventeenth century (1601-98), many of which were previously unpublished.

---

[234] *Documente românești din arhiva mănăstirii Zograf*, p. 323-324, nr. 76. Egumenul „Macarie" de la mănăstirea Dobrovăț (*Documente Iași*, II, editor I. Caproșu, Iași, 2000, p. 521-522, nr. 586) nu există, fiind o întregire greșită a unui loc ars în secolele XVIII-XIX, din actul din 1 iunie 1683 (ANI, M-rea Sf. Ioan Gură de Aur, XIX/2).

[235] P. P. Panaitescu, *op. cit.*, I, p. 140, nr. 112.

[236] Radu Constantinescu, *op. cit.*, p. 94, nr. 468.

DOI: 10.59277/AIIX.62.09

ALEX DRACE-FRANCIS*

OBICEIURILE DE CĂSĂTORIE ALE ȚĂRANILOR ROMÂNI (1837): O LUCRARE NECUNOSCUTĂ A LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU ȘI SOARTA EI

Precum să știe, în anul 1837, tânărul Mihail Kogălniceanu (1817-1891), aflat pe acea vreme la studii în Berlin, a publicat trei lucrări remarcabile, considerate aproape unanim ca fiind de pionierat în istorie, etnografie și istorie literară. Prima, intitulată *Moldau und Wallachei. Romänische oder wallachische Sprache und Literatur* și publicată în luna ianuarie a acestui an în revista berlineză „Magazin für die Literatur des Auslandes", reprezintă una dintre primele încercări de sistematizare a cunoștințelor despre limba și literatura română. A doua, *Esquisse sur l'histoire, les mœurs et la langue des Cigains*, apărută la începutul lui august, este considerată ca fiind unul dintre primele studii științifice despre istoria, cultura și limba romilor pe plan european. A treia și cea mai întinsă, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*, a ieșit de sub tipar în 6 septembrie 1837, tocmai la cea de-a douăzecea aniversare a zilei de naștere a autorului, și este socotită drept prima sinteză istorică modernă a poporului respectiv, publicată de un român. Toate trei lucrări au fost atent studiate de istorici și dispunem de ediții critice excelente ale acestor opere fundamentale[1].

Dar există o a patra lucrare din aceeași serie, care a trecut neobservată până acum, în ciuda faptului că a fost publicată tot în 1837 și că menționează numele lui Kogălniceanu.

1.
Die Heirathsgebräuche der romunischen Bauern in der Wallachei
[Obiceiurile de căsătorie ale țăranilor români din Țara Românească]
(februarie 1837)

În februarie 1837, a apărut în ziarul german „Morgenblatt für gebildete Stände" [Ziarul de dimineață pentru clasele educate] un text intitulat *Die Heirathsgebräuche der*

* Universitatea din Amsterdam; e-mail: a.j.drace-francis@uva.nl.

[1] Mihail Kogălniceanu, *Opere*, vol. I, *Beletristica, studii literare, culturale și sociale*, ed. Dan Simonescu, București, 1974; idem, *Opere*, vol. II, *Scrieri istorice*, ed. Alexandru Zub, București, 1976. Vezi și lucrările fundamentale ale lui Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu. Biobibliografie*, București, 1971; idem, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, 1974. Aprecieri generale la Catherine Durandin, *Histoire des Roumains*, Paris, 1996, p. 30-34; Alex Drace-Francis, *Mihail Kogălniceanu*, în Christopher John Murray (ed.), *Encyclopedia of the Romantic Era 1750-1850*, 2 vol., Londra, 2005, aici vol. I, p. 622; Monika Baár, *Historians and Nationalism: East Central Europe in the Long Nineteenth Century*, Oxford, 2010, p. 40-45; Christopher Clark, *Revolutionary Spring. Fighting for a New World, 1848-1849*, Londra, 2023, p. 139-141.

romunischen Bauern in der Wallachei [Obiceiurile de căsătorie ale țăranilor români din Țara Românească][2]. Aceste „obiceiuri" sunt prezentate ca fiind „comunicate de W. Alexis". Într-un scurt paragraf introductiv însă, se precizează că „următoarele detalii interesante despre obiceiurile lor de căsătorie, referentul [adică W. Alexis] le datorează comunicărilor tânărului boier Mihail Kogălniceanu, care se află în prezent la Berlin pentru a-și finaliza studiile"[3].

„W. Alexis" este Willibald Alexis (pseudonim al lui Georg Wilhelm Heinrich Häring, 1798-1871), romancier popular și reputat în epocă, în linia istorismului romantic al lui Walter Scott. Numele lui, astăzi uitat, este totuși familiar exegeților vieții și ideilor lui Kogălniceanu. Spre bătrânețe, istoricul a acordat un loc de cinste relației sale cu Willibald Alexis, amintind, într-un discurs susținut la Academia Română, cum s-a împrietenit cu romancierul în timpul unei vacanțe petrecute pe țărmurile Mării Baltice, în vara anului 1836. Între vizitele pe insule de coastă și pe la castele aristocratice îndepărtate, Alexis i-ar fi expus noului său prieten român viziunea sa asupra transformărilor prin care trecea Germania, de la o societate feudală puternic ierarhizată, la una democratică modernă, punând un accent deosebit pe chestiunea țărănească și pe necesitatea reformei agrare[4]. Întâlnirea a avut, se pare, un impact major asupra tânărului istoric și viitor politician care, deși avusese parte de o educație aleasă, se simțea atunci constrâns de perspectiva sufocant de rigidă a profesorilor și supraveghetorilor săi[5]. De aceea, nu este de neimaginat că, în cursul scurtei și intensei lor prietenii, Alexis nu numai că i-ar fi expus lui Kogălniceanu propriile idei socio-politice, dar ar fi pus și întrebări. În special, interesat fiind de chestiunea țărănească, este posibil să-și fi exprimat dorința de a afla mai multe despre țărănimea din Moldova și Țara Românească.

A fost textul compus chiar de Kogălniceanu sau doar a furnizat el materialele? Cum am amintit deja, Alexis, considerându-se „referentul" [*der Referent*], îi mulțumește lui Kogălniceanu pentru aceste „comunicări" [*Mittheilungen*]. Faptul că Alexis a ales să se desemneze astfel ne duce la concluzia că el nu se considera autorul lor în sensul deplin al cuvântului. Noțiunea de „comunicare" acoperă mai multe scenarii posibile, de la un text compus integral de Kogălniceanu, dat lui Alexis și publicat ca atare, până la o împărtășire a materialelor prin dictare sau prin conversații între prieteni, dintre care Alexis pricepându-se, poate, mai bine să le transpună într-o germană literară. E de luat în seamă împrejurarea că, în romanele sale, Alexis a experimentat destul de mult tema identității auctoriale, deci era în stare să ne joace feste în ceea ce privește chestiunile de atribuire[6]. Indiferent cum s-a născut textul, este aproape sigur că întregul conținut a fost furnizat de Kogălniceanu, așa că, dacă nu putem revendica pentru el, fără echivoc, statutul de autor unic, este complet legitim să-l considerăm autorul principal.

Motivele pentru care Kogălniceanu ar fi compus un asemenea text pot fi înțelese mai bine în contextul preocupărilor lui intelectuale și editoriale la momentul respectiv, mai precis în legătură cu structura și concepția *Istoriei* sale, care începea să fie tipărită

---

[2] *Die Heirathsgebräuche der romunischen Bauern in der Wallachei, mitgetheilt von W. Alexis*, în „Morgenblatt für gebildete Stände", An. XXXI, nr. 42 (18 februarie 1837), p. 165-166; nr. 43 (20 februarie 1837), p. 171-172; nr. 44 (21 februarie 1837), p. 174-175; nr. 45 (22 februarie 1837), p. 177-178.

[3] *Die Heirathsgebräuche der romunischen Bauern...*, în loc. cit., nr. 42 (18 februarie 1837), p. 165.

[4] Mihail Kogălniceanu, *Dezrobirea țiganilor. Discurs rostit în Academia Română, 1/13 aprilie 1891*, în Kogălniceanu, *Opere*, vol. II, p. 607.

[5] Cum mărturisește însuși de mai multe ori în scrisorile lui din vremea respectivă; vezi Mihail Kogălniceanu, *Scrisori 1834-1849*, publicate de Petre V. Haneș, București, 1913.

[6] Angela Esterhammer, *Identity Crises: Celebrity, Anonymity, Doubles and Frauds in European Romanticism*, în Paul Hamilton (ed.), *The Oxford Handbook of European Romanticism*, Oxford, 2016, p. 784-785.

aproape simultan cu apariția lucrării de care ne ocupăm. De fapt, ceea ce a apărut în 1837 sub titlul *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens, Tome premier*, nu a fost decât o parte a ceea ce Kogălniceanu avea deja scris și avea de gând să publice. Chiar în februarie, în momentul în care primele coli ale *Istoriei* lui au început să iasă din tipar, i s-a cerut să-și predea întregul manuscris spre supunerea unui examen critic din partea domnului Moldovei, Mihail Sturdza, care nu vedea cu ochi buni o asemenea întreprindere îndrăzneață. Până la urmă, primul volum al cărții a putut apărea, dar acesta conținea numai partea privitoare la Dacia antică și la Țara Românească până la 1792. În prefață însă, Kogălniceanu a schițat un plan al întregului proiect. Este de notat că tânărul istoric propunea nu numai o împărțire în patru perioade, dar și o a cincea parte, „mai interesantă poate decât toate celelalte", cu capitole separate pe subiect, printre care „obiceiurile" trebuiau să ocupe primul loc[7].

În lumina acestei concepții – remarcabil de modernă –, lucrările lui Kogălniceanu pe subiecte etnografice, culturale și literare pot fi înțelese nu ca niște compoziții răzlețe, ocazionale, ci ca părți care urmau să fie înglobate în sinteza lui[8]. Ca istoric, Kogălniceanu a ținut să precizeze că nu se ocupă numai de istoria politică, ci și de ceea ce el numea „viața privată a românilor"[9]. Cu alte cuvinte, a fost foarte conștient de importanța istoriei sociale, culturale, literare, religioase și economice, pe care le considera partea mai dificilă a cercetării istorice, având în vedere și penuria documentației[10]. Tocmai acest aspect a fost apreciat de cei care au citit lucrarea lui în epocă[11]. Dimensiunile culturale și sociale ocupau de fapt un loc central în concepția sa despre domeniul istoriei, lucru pe care a continuat să-l sublinieze consecvent în anii ulteriori[12].

În termeni practici, este posibil ca el să se fi decis să trimită unele părți ale lucrării lui spre publicare în reviste, la începutul anului 1837, adică în momentul în care și-a dat seama că va întâmpina probleme în procesul de tipărire și difuzare a *Istoriei* lui în formă de carte. Este ce a sugerat N. Cartojan cu privire la apariția studiului lui Kogălniceanu despre limba și literatura română: „[...] era menită să formeze capitolul final din istoria Daciei, dar în sbuciumul luptei cu protectorul său pentru imprimarea cărții s'a hotărît să o publice anticipat"[13]. Oare ar fi procedat la fel cu această parte, etnografică, a lucrării lui? Ar fi apelat la ajutorul lui Alexis, noul său prieten, în această împrejurare? Nimic nu este sigur, dar ni se pare un scenariu plauzibil.

În primul volum al *Istoriei* lui, dedicat istoriei Daciei și a Țării Românești, Kogălniceanu a inclus câteva capitole cu conținut socio-cultural, despre „obiceiurile, instituții și religia

---

[7] Mihail Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie, la Moldavie et des valaques transdanubiens*, Tome premier, *Histoire de la Dacie, des Valaques transdanubiens et de la Valachie (1241-1792)*, Berlin, 1837, prefața, p. xii: „Une cinquième partie plus intéressante peut-être que toutes les autres, dépeindra les mœurs, les usages, les lois, le commerce, la langue et la littérature des Moldovalaques".

[8] Alexandru Zub, *M. Kogălniceanu istoricul*, în Kogălniceanu, *Opere*, vol. II, p. 6.

[9] Kogălniceanu, *Histoire*, p. 223-224.

[10] Kogălniceanu, *Histoire*, p. x.

[11] De exemplu, Félix Colson, *De l'état présent et de l'avenir des Principautés de Moldavie et de Valachie*, Paris, 1839, p. 175, remarcă că *Istoria* lui Kogălniceanu „ne se borne pas à la biographie des princes, mais fait connaître aussi les institutions, l'administration, les mœurs, enfin la vie des anciens Moldo-Valaques".

[12] În *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională* [1843], spune că „pe lîngă istoria politică", va căuta a da „și o idee lămurită asupra stării sociale și morale, asupra obiceiurilor, prejudețelor, culturii, negoțului și literaturii vechilor români" (Kogălniceanu, *Opere*, vol. II, p. 29-30); iar în *Prefața* la *Letopisețile Țării Moldovei* [1845] vorbește de importanța acestor izvoare nu numai pentru „întâmplările politice", ci și pentru „dreptul public, legile, instituțiile, obiceiurile și moravurile timpurilor trecute" (*ibidem*, p. 448).

[13] N. Cartojan, *Operele lui Kogălniceanu din timpul studiilor la Berlin*, București, 1940, p. 9 [extras din *AR*, V].

românilor în secolul al XV-lea" și despre „viața politică, religioasă și privată a românilor în secolul al XVI-lea", respectiv și în cele de al XVII-lea și al XVIII-lea[14]. În schimb, materialele publicate în „Morgenblatt", în pofida faptului că au apărut sub titlul *Obiceiurile din Țara Românească*, tratau de fapt cele din Moldova. În împrejurările amintite, nu este exclus ca decizia de a intitula acest text drept obiceiuri „din Țara Românească" să fi fost o măsură intenționată de precauție, menită să distragă atenția autorităților moldovene, preocupate atunci de imaginea țării în publicațiile din străinătate. Chiar dacă n-avem dovezi concludente în acest sens, avem mai multe motive să credem că Kogălniceanu l-ar fi compus inițial spre includere în cel de-al doilea volum al istoriei sale, în care urma să fie tratată istoria Moldovei, dar care din păcate nu a apărut niciodată.

Cât despre textul propriu-zis al *Obiceiurilor*, el are practic două părți: una istorică, ce descrie practicile tradiționale de la țară, și una contemporană, despre obiceiurile actuale de la oraș. Prima parte este, în bună măsură, o adaptare a materialelor din celebrul capitol despre obiceiurile de nuntă moldovenești, din lucrarea lui Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviæ*[15]. Mai sunt unele aspecte care trădează faptul că Kogălniceanu a consultat și lucrarea mai recentă, *Anticile Romanilor*, a istoricului bănățean Damaschin Bojincă, publicată la Buda, în 1832-1833[16]. Mai originală, a doua parte – deși vom avea ocazia să semnalăm unele împrumuturi livrești și aici – descrie „obiceiurile" actuale ale clasei urbane: este presărată cu observații critice asupra materialismului și consumismului somptuar al elitelor, care nu țineau cont de tradițiile frumoase din trecutul Moldovei.

2.
Cérémonies nuptiales dans la Moldavie et la Valachie
[Ceremoniile de nuntă în Moldova și Țara Românească]
(octombrie 1837)

În octombrie 1837, a apărut, în revista pariziană „Revue du Nord", o versiune franceză a aceluiași text, sub titlul *Cérémonies nuptiales dans la Moldavie et la Valachie*. Revista nu dă nicio indicație despre autor sau despre proveniență. Se menționează totuși că textul a fost tradus de un oarecare M. Meldola[17]. Acesta pare să fi fost un traducător parizian de serviciu, și e puțin probabil să fi avut un rol mai extins, de exemplu în procurarea textului sau în selectarea lui spre publicare. Versiunea sa include numai prima parte, cea despre obiceiurile rurale, iar partea despre moravurile contemporane ale elitei moldovenești este omisă.

Aceste *Cérémonies nuptiales* în traducerea lui Meldola au fost apoi reproduse de două ori, sub același titlu, în publicații de popularizare: mai întâi în ziarul „L'Echo français", în ianuarie 1838, iar câțiva ani mai târziu într-o compilație intitulată *La Provi-*

[14] Kogălniceanu, *Histoire*, p. 110-114, 223-246, 438-470.

[15] Originalul latin nefiind în circulație în vremea lui, Kogălniceanu va fi lucrat din versiunea germană a lui Johann Ludwig Redslob, în *Demetrii Kantemirs Beschreibung der Moldau*, Frankfurt/Leipzig, 1771, p. 294-304. Pentru textul latin, vezi Dimitrie Cantemir, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviæ/ Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, ediție critică de Dan Slușanschi, București, 2006, p. 308-317 (cu versiunea română a lui Slușanschi în paralel).

[16] Damaschin Bojincă, *Anticile Romanilor*, 2 vol., Buda, 1832-1833. În această lucrare, Bojincă a adăugat unele note (republicate și în Damaschin Bojincă, *Scrieri*, ed. Nicolae Bocșan, Timișoara, 1978, p. 122-125) care încearcă să dovedească originea romană a unor obiceiuri nupțiale românești. În notele care însoțesc traducerea textului de mai jos, vom evidenția mai multe împrumuturi ale lui Kogălniceanu din lucrarea lui Bojincă.

[17] Anon., *Cérémonies nuptiales dans la Moldavie et la Valachie*, în „Revue du Nord", IIe série, An. IV, nr. 10 (1 octombrie 1837), p. 264-271, cu mențiunea „traduit par M. Meldola".

dence littéraire, editată de S.-N. Cartier Vinchon, ambele publicate la Paris[18]. Dar ca și originalul german, care nu pare să fi avut parte de nicio reacție, nici la vremea publicării și nici mai târziu[19], versiunea franceză nu a beneficiat de niciun comentariu. A fost citată extrem de rar în literatura de specialitate, mai mult la nivelul bibliografic, fără vreo discuție substanțială despre proveniență sau despre conținut[20].

3.
Hochzeitsgebräuche der romanischen Landleute in der Moldau und Wallachei [Obiceiurile de nuntă ale țăranilor români din Moldova și Țara Românească] (octombrie 1840)

În octombrie 1840, textul lui Kogălniceanu a apărut și într-o a treia versiune. În revista germană „Ost und West" din Praga a fost publicat un text intitulat *Hochzeitsgebräuche der romanischen Landleute in der Moldau und Wallachei* [Obiceiurile de nuntă ale țăranilor români din Moldova și Țara Românească], materialele fiind, chipurile, „comunicate după un raport rusesc" de către Bernhard Stolz, un jurnalist și critic de muzică din acest oraș[21]. Or, această publicație prezintă, cu unele mici deosebiri, aceeași formă și același conținut ca și versiunea franceză. De exemplu, numai prima parte, consacrată obiceiurilor „tradiționale" de la țară, este inclusă. O fi preluat Stolz textul direct de la „Revue du Nord"? Foarte posibil. Dar nici nu este exclus ca el să fi avut acest material într-adevăr prin calea indicată, adică „dintr-un raport rusesc". Această variantă devine mai logică, dacă luăm în considerare anumite împrejurări.

Se știe, de pildă, că în 1839, Kogălniceanu a pregătit o versiune în franceză a eseului său berlinez din 1837, despre limba și literatură română, pentru a fi prezentată la Odesa, cu ocazia numirii domnului Moldovei, Mihail Sturdza, ca membru al Societății Imperiale de Istorie și Antichități [„Imperatorskoe Odesskoe Obshchestvo Istorii i Drevnostei"] din acest oraș[22]. Și nu este singurul prilej cu care lucrările lui Kogălniceanu au fost trimise reprezentanților ruși, pentru ca aceștia să se informeze asupra Principatelor. Exemplare ale *Istoriei* lui fuseseră cerute din Rusia încă din momentul tipăririi[23]. Iar în mai 1840, marele postelnic al Moldovei, Gheorghe Suțu, trimite o copie a *Istoriei* lui Kogălniceanu lui Titov, noul consul-general al Rusiei la București[24]. Având în vedere

---

[18] Anon., *Cérémonies nuptiales dans la Moldavie et la Valachie*, în „L'Echo français", 21 ianuarie 1838, f.p.; Anon., *Cérémonies nuptiales dans la Moldavie et la Valachie*, în *La Providence littéraire*, ed. S.-N. Cartier Vinchon, ediția a II-a, Paris, 1851, p. 177-180; poate și în prima ediție, din 1845, care nu ne-a fost accesibilă.

[19] Un singur rând într-o bibliografie a operelor lui Alexis din 1910: Karl Goedeke, *Grundrisz zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen*, t. IX, ediția a II-a, realizată de Edmund Goetze, Dresda, 1910, p. 464.

[20] E.g., Dora d'Istria, *Les femmes en Orient*, 2 vol., Zürich, 1859-1860, aici vol. II, p. 269n; G. Bengesco, *Bibliographie franco-roumaine du XIXe siècle*, Paris, 1898, p. 29; V. V. Haneș, *Formarea opiniunii franceze asupra României în secolul al XIX-lea*, București, 1929, p. 90.

[21] Anon., *Hochzeitsgebräuche der romanischen Landleute im Walachei. Nach einem russischen Berichte mitgetheilt von Bernhard Stolz*, în „Ost und West. Blätter für Kunst, Literatur und geselliges Leben", An. IV, nr. 84 (17 octombrie 1840), p. 395; nr. 85 (21 octombrie 1840), p. 398-399; nr. 86 (24 octombrie 1840), p. 403. Despre Bernhard Stolz (1809-1844), vezi introducerea mea la volumul Bernhard Stolz, *Un boem la Bucureşti. Reportaje dintr-o lume în tranziție (1840-1845)*, în curs de apariție la Editura Humanitas.

[22] Versiunea franceză elaborată de Kogălniceanu în 1839 a fost publicată de Paul Cornea în *Documente și manuscrise literare*, vol. II, București, 1969, p. 213-242, cu un important comentariu, stabilind data compunerii și condițiile în care a circulat; iar de aici în Kogălniceanu, *Opere*, vol. I, p. 262-272.

[23] Kogălniceanu, scrisoare către tatăl său, 21 mai/2 iunie 1837, în idem, *Scrisori*, p. 110; vezi și G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, p. 276.

[24] Titov către Suțu, 2/14 mai 1840, în Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I, vol. VI, p. 240. Vladimir Pavlovici Titov (1807-1891), pe lângă activitatea sa diplomatică, a fost și un scriitor și intelectual reputat în epocă; este tipul de personaj care ar fi putut trimite mai departe lucrările lui Kogălniceanu.

și faptul că, în perioada 1838-1840, Kogălniceanu era însărcinat cu corespondența cancelariei domnești a Moldovei cu reprezentanții Rusiei[25], este posibil să se fi interesat el însuși de difuzarea lucrărilor sale. În lumina acestor informații, nu ar fi extravagant să întreținem ipoteza că în acest interval și versiunea franceză a eseului lui Kogălniceanu asupra obiceiurilor de nuntă să fi circulat în Rusia; și că, ulterior, Stolz ar fi avut acces într-un fel sau altul la o copie a acestei versiuni din mediile diplomatice sau intelectuale rusești. Astfel, am putea împăca afirmația traducătorului praghez Bernhard Stolz, cum că avea aceste materiale „de la un raport rusesc", cu faptul că lucrase, evident, din versiunea franceză a textului lui Kogălniceanu.

4.
Scene pitorești din obiceiurile poporului
(ianuarie 1840)

Tot în 1840, întors fiind în Moldova, Kogălniceanu a publicat cunoscuta schiță *Scene pitorești din obiceiurile poporului* în „Dacia literară", revista fondată și editată de el[26]. Aici, de fapt, a prelucrat unele dintre materialele publicate anterior într-o formă destul de diferită. Acest text – de obicei pus sub rubrica „beletristică" – poate fi considerat și „un mic studiu etnografic și folcloristic despre obiceiurile nupțiale ale țăranului român, expus într-o formă satirică vie", cum l-a descris Dan Simonescu[27]. Același Simonescu a subliniat și statutul lui de pionierat, considerând *Scenele pitorești* ca fiind, cronologic, al doilea studiu despre obiceiurile de nuntă românești de la țară, după cel al lui Cantemir[28]. Am văzut acum că aceste *Scene* au avut un precursor încă din 1837.

Schița are multe elemente tematice în comun cu scrierea inițială, cum ar fi faptul că subliniază contrastul dintre obiceiurile străvechi de la țară și cele din timpul prezent, mai vulgare și criticabile. Totuși, Kogălniceanu nu s-a mulțumit să reproducă pur și simplu textul lui original, în bună măsură tributar lui Cantemir, ci l-a rescris și l-a rearanjat. El a adăugat, de exemplu, detalii din manuscrisele familiei sale, care nu-i fuseseră accesibile în timpul ședерii la Berlin, în forma unor orații de nuntă, „întocmai de pe originalul orațiilor ce s-au zis la nunta fetelor răstrăbunului meu, șătrariul Ioniță Arbure"[29]. Un alt chip în care textul este revizuit față de predecesorul lui, din punctul de vedere al rigorii istorice, este că autorul scoate amănuntele din *Anticile Romanilor* ale lui Bojincă, citate deseori în prima versiune; presupunem că el a revenit asupra lor și a ajuns să le considere drept exagerări „latiniste". Acest act de revizuire este în consonanță cu poziția lui din acel moment, împotriva a ceea ce numește „o manie ridicolă, vorbindu-ne de faptele Romanilor, ca și cum ar fi ale noastre"[30].

În același timp, Kogălniceanu nu doar că și-a revizuit textul din punct de vedere istoric, dar i-a dat și unele retușuri literare, mai ales prin introducerea unor motive romantice. De exemplu, părțile care descriau obiceiurile tradiționale de la țară sunt acum

[25] N. Cartojan, *Întoarcerea lui Kogălniceanu în țară. Corespondență inedită privitoare la copiii lui M. Sturdza și la M. Kogălniceanu*, București, 1940 [extras din *AR*, IV], p. 4.

[26] Mihail Kogălniceanu, *Scene pitorești din obiceiurile poporului. Nou chip de a face curte*, în „Dacia literară", anul I (ianuarie-iulie 1840), p. 51-65, republicat și în „Curierul românesc", anul XII, nr. 32 (11 aprilie 1840), p. 123-126 și nr. 33 (15 aprilie 1840), p. 129-130, apoi în Kogălniceanu, *Opere*, vol. I, p. 44-48.

[27] Dan Simonescu, *M. Kogălniceanu literatul*, *ibidem*, p. 2.

[28] Idem, nota editorială la Kogălniceanu, *Scene pitorești*, în *Opere*, vol. I, p. 48. Vezi și Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, București, 1974, p. 68.

[29] Kogălniceanu, *Scene pitorești*, în idem, *Opere*, vol. I, p. 47.

[30] Idem, *Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională* [1843], în idem, *Opere*, vol. II, p. 393.

atribuite, explicit, oamenilor „de la munte", iar „peţitorii" (Cantemir subliniase originea latină a cuvântului) sunt transformaţi în „cimpoieşi". Această „strămutare în sus" a obiceiurilor respective poate fi pusă în legătură cu noua modă, romantică, receptivă la „literatura muntelui"; munţii fiind asociaţi în contextul vremii cu primitivismul, parţial şi cu un interes incipient faţă de influenţele posibil dacice din folclorului românesc[31]. Acum, în loc să-i amintească de Roma antică, scenele înfăţişate sunt menite se insufle cititorilor „nişte suvenire mitologice". Naraţiunea este oarecum alterată, în sensul că se introduc procedee nuvelistice, precum dialoguri şi descrieri de peisaj; se observă, în mai multe locuri, influenţa noii literaturi romantice. În mod numai aparent paradoxal, textul devine astfel mai „istoric" şi mai „literar" în acelaşi timp[32]. Aspectul care se păstrează este cel de critică socială: Kogălniceanu continuă să îi taxeze pe compatrioţi pentru materialismul lor şi pentru neglijarea datinilor strămoşeşti, considerate ca fiind pe cale de dispariţie. De aici paradoxul formulat în jurul frazei „nou chip de a face curte" din subtitlul: „pentru oamenii ca dumniavoastră, numai nevinovăţia au mai rămas încă un lucru nou, nevăzut, neauzit"[33].

Schiţa lui Kogălniceanu pare să fi influenţat nu numai concepţiile locale ale culturii ţărăneşti, dar şi relatările unor autori străini[34]. În cunoscuta sa lucrare *La Romanie*, publicată în 1844, autorul francez Jean Alexandre Vaillant descrie unele ceremonii de nuntă la care pretinde să fi asistat în timpul unei călătorii prin munţii Moldovei, anume în satul Mitocul Bălan, situat pe cursul râului Cracău, în judeţul Neamţ. Aici, unele părţi ale descrierii peţitului seamănă în mod frapant cu cele din lucrarea lui Kogălniceanu[35]. Acelaşi lucru este valabil pentru unele amănunte din schiţa *Eine moldauische Dorfgeschichte* [O istorie de sat moldovenească], publicată de scriitorul german Wilhelm von Kotzebue în 1860, în volumul *Aus der Moldau*[36]. Ambii autori, atât cel francez cât şi cel german, cunoşteau foarte bine limba română şi au petrecut mai mulţi ani în Ţările Române. Amândoi aveau legături cu Kogălniceanu şi au colaborat cu el. Vaillant îl cunoştea personal încă din 1840 şi a fost în strâns contact cu el în timp ce scria *La Romanie*, în Iaşi[37]. Kogălniceanu chiar a publicat o parte a relatării lui Vaillant din această

[31] Paul Cornea, *De la Alexandrescu la Eminescu*, Bucureşti, 1966, p. 369-404; Alex Drace-Francis, *The Traditions of Invention. Romanian Ethnic and Social Stereotypes in Historical Context*, Leiden/Boston, 2013, p. 107-114. Despre „dacismul" munţilor în epocă, vezi Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, p. 607.

[32] Tema relaţiei dintre istorie şi ficţiune este tratată în mod amplu în vol. Andi Mihalache şi Silvia Marin-Barutcieff (ed.), *De la fictiv la real. Imaginea, imaginarul, imagologia*, Iaşi, 2010.

[33] Kogălniceanu, *Scene pitoreşti*, în idem, *Opere*, vol. I, p. 44.

[34] Despre tema căsătoriei la autori străini, vezi Patricia Herlihy, *Travel accounts as a historical source for nineteenth-century Romania*, în *RESEE*, anul XII, nr. 2 (1975), p. 270-271; Nicoleta Roman, *Căsătoria: un spectacol al vieţii din Ţările Române din perspectiva călătorilor străini*, în Irina Gavrilă (ed.) *„Celălalt autentic". Lumea românească în literatura de călătorie*, Bucureşti, 2011, p. 69-92; Igor Sava, *Femeia română în reprezentările călătorilor străini din secolele XVI-XVIII*, în „Analele Universităţii Dunărea de Jos din Galaţi", seria Istorie, t. XIX, 2020, p. 29-60.

[35] J. A. Vaillant, *La Romanie*, 3 vol., Paris, 1844, aici vol. III, p. 407-410 (peţitul, care are loc la Mitocul Bălan) şi 423-427 (nunta propriu-zisă, oficiată la Pluton). Episodul nu a fost inclus în părţile traduse; vezi *Călători străini în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. IV *(1841-1846)*, coord. Daniela Buşă, Bucureşti, 2007, p. 355-432; dar există o versiune românească mai veche la Constantin Turcu, *Un călător francez acum un veac prin judeţul Neamţ*, în „Anuarul Liceului «Petru Rareş» Piatra-Neamţ – anul 1933-1934", Piatra Neamţ, 1934, p. 38-41, 50-53. Vezi şi Emanuel Bălan, *Neamţul prin călători străini (secolele XV-XX)*, Piatra Neamţ, 2018, p. 54, 69, 73.

[36] W[ilhelm] von K[otzebue], *Eine moldauische Dorfgeschichte*, în idem, *Aus der Moldau. Bilder und Skizzen*, Berlin, 1860, p. 71-119, mai ales 112-119.

[37] Faptul că şi-a redactat cartea la Iaşi o spune Vaillant însuşi, în *La Romanie*, vol. II, p. 406-407; lauda lui Kogălniceanu, vezi *ibidem*, p. 434. Complicitatea lor a atras suspiciunea autorităţilor moldovene; vezi Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitatea naţională, 1834-1849*, Bucureşti, 1967, p. 36-37.

carte, în traducere românească, în revista „Propășirea”, în 1844[38]. Tot atunci, el a tradus o schiță de călătorie în Moldova a lui Kotzebue, pentru aceeași revistă, și îi publică o alta în *Almanahul de învățătură și petrecere*[39]. Mai târziu, în 1856, Kotzebue chiar i-a arătat lui Kogălniceanu manuscrisul cărții *Aus der Moldau*, cerându-i părerea înainte s-o publice[40]. Deci, fie că i-au citit lucrările, fie că i-a sfătuit direct, Kogălniceanu devine un punct de referință pentru acești scriitori străini, care s-au interesat și ei de obiceiurile de nuntă țărănești din Moldova.

5.
Coutumes du pays roumain
[Obiceiurile Țării Românești]
(1854, 1855)

Ca și articolul original din 1837, aceste *Scene pitorești* ale lui Kogălniceanu au circulat într-o versiune franceză, a cărei paternitate nu a fost identificată în mod corect până acum. Anume, în ianuarie 1854, apare în revista pariziană „Revue de l'Orient”, publicație a Societății Orientale din Franța, un articol intitulat *Coutumes du pays roumain*. Revista îi atribuie textul lui Ioan Voinescu, scriitor român pașoptist, cunoscut în epocă pentru eforturile lui de difuzare a literaturii române în spațiul francez[41]. Într-o notă, redacția afirmă că „această mică scenă” este „cu totul inedită” și că a fost „scrisă la origine pentru domnul J. Michelet”, adică pentru renumitul istoric francez Jules Michelet, care, tocmai în acea perioadă, se ocupa de istoria românilor[42]. Pentru cine se uită însă mai de aproape, nu este vorba nici de o lucrare inedită, și nici de o compoziție originală a lui Voinescu, ci de o traducere a schiței amintite a lui Kogălniceanu. (În treacăt fie spus, nu credem că Voinescu a fost responsabil pentru faptul că textul i-a fost atribuit în mod greșit; cel mai probabil, este vorba de o greșeală sau confuzie din partea redacției.) Traducerea lui Voinescu este destul de fidelă față de textul original al *Scenelor pitorești*, cu o singură excepție: sunt omise toate criticile făcute de Kogălniceanu civilizației contemporane a Moldovei. În aceasta privință, procedează exact la fel ca traducătorul francez al primei versiuni care, în versiunea publicată în „Revue du Nord”, omisese și el orice referire la moravurile acelor timpuri.

În anul următor, 1855, Voinescu reeditează aceste *Coutumes du pays roumain* într-o anexă la a doua ediție a traducerii lui a *Doinelor* lui Alecsandri, *Les Doïnas*. El

---

[38] Paul Cornea, *Bălcescu, Vaillant și un articol anonim din „Propășirea*”, în *RITL*, anul XV, nr. 1/1966, p. 153-157.

[39] Anon. [Wilhelm von Kotzebue], *Mănăstirile Moldovei din Carpați. Din albumul unui neamț în Moldova*, tradus de M.K. și reprodus în Kogălniceanu, *Opere*, vol. I, p. 466-474; idem, *Fragment dintr-o călătorie în munții Moldovei*, traducere de S. Botezatu, reprodus de Constantin Turcu, *Wilhelm von Kotzebue. Călător german prin județul Neamț, acum un veac*, în „Anuarul Liceului «Petru Rareș» Piatra-Neamț – anii 1936-40”, Piatra Neamț, 1942, p. 91-107.

[40] Vezi scrisorile lui către Kogălniceanu publicate de N. Cartojan, *Activitatea literară a lui M. Kogălniceanu*, în *AARMSLit.*, seria a II-a, t. XI, 1942, p. 81-84.

[41] Florin Faifer, *Ioan Voinescu II*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, Iași, 1979, p. 915-916. Despre „Revue de l'Orient”, în care au apărut numeroase articole privitoare la români, vezi Liviu Bordaș, *Romania qua Oriens. Subiect și agent în orientalismul francez din secolul XIX*, în vol. Florin Țurcanu (ed.) *Experiențele modernizării*, București, 2006, p. 166-173.

[42] Jean Voinesco, *Coutumes du pays roumain. Une demande en mariage. Cérémonie de la noce chez les habitants des campagnes*, în „Revue de l'Orient”, t. XV, 1 janvier 1854, p. 173-78: „Cette petite scène, entièrement inédite, a été écrite dans l'origine pour M. J. Michelet. L'auteur a bien voulu nous la communiquer”.

prefațează textul cu scrisoarea pe care i-o adresase lui Michelet în octombrie 1853, în care este menționat explicit numele lui Kogălniceanu:

> Obiceiurile unei țări fiind una dintre părțile cele mai interesante ale istoriei sale, îmi iau libertatea să vă prezint descrierea unuia dintre obiceiurile poporului față de care ați avut bunătatea să purtați așa mult interes: mă refer la obiceiurile și ceremoniile românilor de la munte în săvârșirea celui mai mare pas al vieții: căsătoria.
> Vă dau aici descrierea așa cum a fost extras de dl Kogălniceanu din cartea prințului Cantemir; și regret că nu am putut reda, în traducerea mea, naivitatea povestirii originale[43].

Deși Voinescu recunoaștea contribuția lui Kogălniceanu, el afirmă totuși că lucrarea este doar un „extras" din Cantemir, iar afirmația lui fusese acceptată de unii istorici literari[44]. De fapt, după cum am văzut, nu este vorba doar de un extras, ci de o schiță independentă, în care materialele din Cantemir sunt prelucrate împreună cu alte izvoare, în spiritul ideologiei literare a epocii.

Până la urmă, schița lui Kogălniceanu din versiunea Voinescu nu a putut fi întrebuințată de Jules Michelet, care își terminase deja lucrarea *Les Principautés Danubiennes* (apare în ianuarie 1854)[45]. Dar a fost citită și chiar reprodusă de alți autori. În 1856, publicistul francez Abdolonyme Ubicini a inclus un amplu extras din ea în lucrarea lui *Provinces danubiennes et roumaines*[46]. Iar în anul următor, textul este reprodus din nou, în cartea călătorului american James Oscar Noyes, *Roumania*, apărută la New York. Relatând călătoria sa între Giurgiu și București, Noyes inserează în narațiune descrierea unei nunți țărănești. Procedează cam cum făcuse Vaillant, adică prezintă inițial ceremonia ca și cum ar fi văzut-o cu ochii lui, de data aceasta nu în Moldova, ci în satul Călugăreni, la câțiva kilometri sud de București. O examinare mai îndeaproape a textului arată că – precum și în alte părți ale acestei cărți – Noyes a tradus pur și simplu dintr-o sursă deja publicată, anume din versiunea Voinescu, apărută în volumul *Les Doïnas*. La sfârșitul descrierii, are însă onestitatea să menționeze acest lucru: „[...] aceasta este ceremonia de căsătorie la români, așa cum a fost relatat de Voinesco"[47].

---

[43] J. Voïnesco, *A M. Michelet*, în Vasile Alexandri, *Les Doïnas. Poésies moldaves*, traduites par J.-E. Voïnesco, ediția a II-a, Paris, 1855, p. 117-119; reprodus și în Marin Bucur, *Jules Michelet și revoluționarii români*, Cluj-Napoca, 1982, p. 169-170; *cf.* Angela Jianu, *A Circle of Friends. Romanian Revolutionaries and Political Exile, 1840-1859*, Leiden/Boston, 2011, p. 237-240.

[44] Ion Breazu, *Michelet și folklorul românesc*, în „Anuarul Arhivei de Folclor", t. II/1933, p. 193; *cf.* Marin Bucur, *Jules Michelet*, p. 171.

[45] Jules Michelet, *Légendes démocratiques du Nord*, Paris, 1854, p. 278-366. Totuși, Michelet îi mulțumește lui Voinescu pentru „une lettre qui m'est si honorable" și îi dă acordul să o publice: scrisoare către Maria Rosetti, 19 decembrie 1853, în Marin Bucur, *Jules Michelet*, p. 182.

[46] A. Ubicini, *Provinces d'origine roumaine* [= M. Chopin et A. Ubicini, *Provinces danubiennes et roumaines*, partea a II-a], Paris, 1856, p. 208-211. Tema obiceiurilor românești de nuntă a fost una populară printre publiciștii francezi ai epocii: Edgar Quinet, *Les Roumains*, în „Revue des Deux-Mondes", perioada a II-a, t. I, nr. 2, 15 ianuarie 1856, p. 400, îl citează pe Cantemir pentru obiceiul răspândirii nucilor în calea noilor căsătoriți, socotit o moștenire romană; iar Hippolyte Castille, *Les Principautés Danubiennes*, în „Journal pour tous", anul III, nr. 135, 7 noiembrie 1857, p. 496, se sprijină pe Vaillant. Mai original este Eugène Léger, *Trois mois de séjour en Moldavie*, Paris, 1861, p. 65-76, care dă, pe baza unei vizite din 1859, o excelentă descriere a unei nunți țărănești din valea Prutului și amănunte asupra obiceiurilor evreiești și armenești. Moravurile urbane sunt comentate de Stanislas Bellanger, *Le kéroutza*, 2 vol., Paris, 1846, aici vol. I, p. 337-364, și G. Le Cler, *La Moldo-Valachie*, Paris, 1866, p. 256-286.

[47] James O. Noyes, *Roumania: The Border Land of the Christian and the Turk, Comprising Adventures of Travel in Eastern Europe and Western Asia*, New York, 1857, p. 104-109: „This is the marriage ceremony among the Wallachs, as related by Voinesco" (p. 109). Într-o lucrare anterioară, am semnalat că descrierea riturilor funerare oferită de Noyes este copiată după aceea a lui Ignaz von Born; vezi Alex Drace-Francis, *The Traditions of Invention*, p. 83.

Traducerea lui Voinescu a fost reprodusă din nou în 1885, de Nicolae Blaramberg, în studiul său asupra legilor și obiceiurile României. Și Blaramberg consideră această variantă ca fiind un simplu extras din Cantemir, reproducând textul acestuia în traducere franceză, spre comparație[48]. Dar nici el nu observă că textul publicat de Voinescu nu este o copiere directă din Cantemir, ci o traducere a schiței lui Kogălniceanu.

Astfel, prin lucrările mai multor autori români și străini despre cultura populară românească din secolul al XIX-lea, etnografia lui Kogălniceanu se „deghizează" mereu și călătorește *incognito*, devenind parte din reprezentările difuzate prin literatura de călătorie, în multe cazuri în forma unei narațiuni romanțate, la granița între istorie și ficțiune.

Concluzii

Kogălniceanu s-a interesat încă din tinerețe de folclorul și de obiceiurile țării lui. Una dintre primele lui pasiuni era pentru cântecele și muzica populară: în mai 1835, scria insistent surorilor, de la Berlin, să-i trimită de acasă niște cântece moldovenești[49]. Iar în august 1836, anunță că intenționa să le strângă într-o colecție și să le publice la Berlin, unde astfel de materiale erau foarte căutate atunci[50]. Dacă acest proiect nu s-a realizat, se vede că, în acest interval, a reușit să publice alte materiale folclorice.

În sens mai larg, Kogălniceanu a înțeles de timpuriu că unele aspecte ale culturii populare nu erau doar niște curiozități pitorești, ci îșI aveau importanța lor ca izvoare istorice, fie că povesteau evenimente politice, fie că ilustrau aspecte sociale sau identitare presupus „naționale"[51]. Activitatea lui ulterioară fiind așa de diversă și multilaterală – din postura sa de istoric, literat, tipograf, redactor, teoretician literar, profesor, ideolog, om de stat, diplomat sau reformator social –, explică, poate, faptul că preocupările lui etnografice, deși menționate de mai mulți cercetători ai activității sale, nu au fost întotdeauna în centrul atenției[52].

Această publicație necunoscută a lui Kogălniceanu, pe care o redăm mai jos, confirmă că interesul lui pentru acest domeniu a luat o formă concretă, chiar la începutul carierei lui de autor, și a circulat în mai multe versiuni, în diferite limbi, de la Berlin, Paris și Praga până la Iași, București și Odesa, chiar și la New York. Prima lui lucrare pe această temă a stat și la baza schiței *Scene pitorești* din 1840, care a îmbrăcat și ea mai multe forme, de mai multe ori nefiind direct recunoscută contribuția autorului moldav.

---

[48] Nicolas Blaramberg, *Essai comparée sur les institutions et les lois de la Roumanie depuis les temps les plus reculés jusqu'à nos jours*, București, 1885, p. 416-419, urmat de textul lui Cantemir în propria traducere, p. 419-422.

[49] Kogălniceanu către surorile sale, 10 mai 1835, în idem, *Scrisori*, p. 33. Cererile continuă de-a lungul corespondenței (*ibidem*, p. 88, 93-94, 142, 149, 150, 155, 158, 163, 164, 165, 166).

[50] Vezi scrisorile din 4 august 1836, *ibidem*, p. 155, și 9 septembrie 1836, *ibidem*, p. 163: „Je vais faire imprimer ici les chansons moldaves".

[51] În eseul său *Moldau und Wallachei* din ianuarie 1837, Kogălniceanu subliniază valoarea istorică a cântecelor românești (*Opere*, vol. I, p. 247, 249); iar în luna următoare, le menționează într-o listă a tipurilor de izvoare de care se folosise (idem, scrisoare către Mihai Sturdza, 22 februarie 1837, în idem, *Scrisori*, p. 69).

[52] Au scris totuși Dan Simonescu, *Baza folclorică a operii literare a lui Mihail Kogălniceanu*, în „Limbă și literatură", t. XVII, nr. 1/1968, p. 13-27; Paul Cornea, *Originile romantismului românesc*, București, 1972, p. 507-508; Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, p. 601-607; Ovidiu Bîrlea, *Istoria folcloristicii românești*, p. 67-68; și Al. Bistriținanu, *Teorie și inspirație folclorică la predecesorii lui V. Alecsandri,* București, 1977, p. 194-243.

Tema obiceiurilor de căsătorie a continuat să-l preocupe pe Kogălniceanu; a publicat, de exemplu, un mic articol pe această temă în revista „Propășirea", din 1844[53]. Chiar spre sfârșitul vieții, a scos la iveală alte orații de nuntă, datând din secolul al XVIII-lea, dintr-un manuscris din propria colecție, publicându-le în „Revista pentru istorie, archeologie și filologie", în 1883[54].

Dar Kogălniceanu nu s-a mărginit să trateze tema căsătoriei numai din perspectiva unui istoric sau folclorist: în alte scrieri s-a interesat mai curând de moravurile contemporane. În 1839, de exemplu, publică *Soirées dansantes (Adunări dănțuitoare)*, un studiu asupra relațiilor între sexe la balurile din Iași; iar în 1845, alcătuiește un *Catastih căsătoresc* în cadrul unei schițe adaptate după Balzac[55]. În 1855, a intervenit polemic întru apărarea demnității femeilor moldovene, împotriva denigrărilor triviale publicate într-un ziar bucureștean, de scriitorul Gheorghe Sion. Aici nu numai că le-a apreciat pe femei ca fiind „partea încă cea mai bună din societatea noastră", dar a citat în sprijinul poziției sale proaspăt apăruta lucrare *De la liberté dans le mariage*, a scriitorului francez progresist Emile de Girardin (1855)[56]. Luarea de atitudine a lui Kogălniceanu în această chestiune a fost apreciată de scriitoarea feministă Sofia Cocea – atunci o adolescentă de 16 ani – într-un comentariu contemporan[57]. Acum putem spune că aceste opțiuni – dacă vrem, putem să le numim „feministe" sau nu – Kogălniceanu le-a avut *in nuce* chiar în 1837, când a criticat lipsa de considerație pentru „afecțiunea și respectul", ca și pentru capacitatea de judecată a femeilor în tocmelile de căsătorie din patria sa. E chiar grăitor faptul că tocmai aceste aspecte de critică socială au fost omise de toți traducătorii „obiceiurilor" lui Kogălniceanu: ei, ca și alți contemporani, au preferat să recepționeze textul la nivelul pitoresc și să suprime mesajul său social.

Tema obiceiurilor de căsătorie îl va fi atras pe Kogălniceanu poate mai ales din cauza multiplelor sale implicații – cultural-istorice, dar și religioase, juridice, economice și, nu în ultimul rând, sociale. În prima lui publicație pe această temă, prezentarea este relativ simplă, chiar schematică: obiceiurile cele vechi pot servi drept model pentru îndreptarea celor corupte și vulgare din prezent. Și nici nu putem pretinde că oferă un ghid științific pentru investigarea realităților istorice ale fenomenului în chestiune[58]. Pe de altă parte, în afară faptului că este povestită cu har, ea dă dovadă de o înțelegere mai complexă a scopului și cuprinderii studiului istoriei, care pentru el mergea dincolo de înșiruirea banală a întâmplărilor, ducând spre înțelegerea legăturilor dintre practicile sociale și culturale cu viața politică.

---

[53] Mihail Kogălniceanu, *Case de măritișuri* [1844], reprodus în idem, *Opere*, vol. I, p. 550-551.

[54] Idem, *Colecțiune de modeluri de pictură religioasă de dascălul Radu Zugravu* [1883], *ibidem*, p. 371-375.

[55] Idem, *Soirées dansantes (Adunări dănțuitoare)* [1839], *ibidem*, p. 34-42; idem, *Bărbați, femei și amorezi* [1845], *ibidem*, p. 578-588.

[56] Idem, *Răspunsul unui moralist către un pamfletist* [1855], *ibidem*, p. 603-609 (citatul la p. 606).

[57] Sofia Cocea, *Răspuns la întrebarea: care este advocatul cauzei pierdute*, în „Gazeta de Moldavia" [1855], reprodus de Dan Simonescu, în Kogălniceanu, *Opere*, vol. I, p. 609-610, care subliniază caracterul „feminist" al intervenției lui.

[58] Se consideră că studierea mai științifică a obiceiurilor de căsătorie românești ar fi fost inaugurată de Elena Sevastos, *Nunta la români*, București, 1889, și de S. Fl. Marian, *Nunta la români*, București, 1890. În timp ce Sevastos citează orațiile publicate de Kogălniceanu (Elena Sevastos, *Nunta la români*, p. 217, 365-366, 406), S. Fl. Marian pare să le ignore. O listă a precursorilor – din care Kogălniceanu lipsește, în mod inevitabil – în A. Fochi (ed.), *Bibliografia generală a etnografiei și folclorului românesc*, 1 (*1800-1891*), București, 1968, p. 145-154. O raritate este descrierea propriei nunți, de prin 1880, a unui țăran moldovean, Toader Ștefan, *Memoriul meu. Amintirile unui țăran,* București, 1974, p. 184-194. Îi mulțumesc Cătălinei Mihalache pentru semnalarea acestei lucrări fascinante.

* * *

Reproducem mai jos textul original german al articolului apărut în „Morgenblatt für gebildete Stände", în februarie 1837, urmat de o traducere în română[59].

Am tradus după exemplarele deținute de Biblioteca Națională a Austriei, disponibile în forma digitizată pe portalul ANNO (AustriaN Newspapers Online)[60]. Exemplare digitizate ale revistelor „Revue du Nord" (octombrie 1837) și „Ost und West" (octombrie 1840) pot fi consultate pe portalul „Gallica" al Bibliotecii Naționale a Franței (https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9671191p/f1.item), respectiv pe ANNO (ÖNB-ANNO – Ost und West).

Cuvântul *romunischen* din titlu cere o mică lămurire. În epoca respectivă, termenul *român* nu avea echivalente adecvate în limbi străine, desemnarea obișnuită în germană fiind *wallachisch*, sau, după caz, *moldauisch*. Kogălniceanu a luptat împotriva acestei tendințe: în primul lui articol german, din ianuarie 1837, *Moldau und Wallachei. Romänische oder wallachische Sprache und Literatur*, a încercat să introducă *romänisch* și *Romäner*, insistând că nu se spune *wallachisch* în limba română[61]. Și în *Histoire* a ținut să precizeze că „Dans notre langue nous ne disons jamais la *langue valaque*, mais toujours la langue romane (*limba românésca*), et lorsque nous voulons parler en général de notre nation nous disons les Romans (*Românii*)"[62]. Chiar spre sfârșitul vieții, își va permite „a-mi face un merit, afirmând că eu cel întâi am întrebuințat în limba franceză cuvintele de *Roumain* și de *Roumanie*"[63]. În *Histoire* însă, Kogălniceanu a preferat varianta *Romans*, și nu evită cu totul termenul *Moldovalaques*[64]. Abia din 1845 va folosi termenii *Roumains*, *roumain* și *Roumanie* în franceză, în mod consecvent[65]. În studiul pe care îl publicăm aici, optează în germană pentru varianta *romunisch*, dar mai folosește formula *die romunischen Wallachen* („valahii români"); iar când se referă la limbă, oscilează între *romunisch* (*auf romunisch* – „pe românește") și *wallachisch* (*eine wallachische Sprichwort* – „o zicală românească"). Varianta *romunisch* pare să fi fost folosită ocazional în anii 1840 și 1850 de diverși savanți germani precum Joseph von Hammer-Purgstall, Ferdinand von Neigebaur și Franz von Miklosich; au circulat și variantele *romänisch* și *rumunisch*. Abia mai târziu începe să se generalizeze, în limba germană, forma *rumänisch*.

---

[59] Țin să-i mulțumesc celor care mi-au făcut observații asupra unor aspecte ale textului original și ale traducerii: Antonela Hariuc, Jakob Jung, Clea Ehrhart. Mai ales îi mulțumesc Cătălinei Mihalache, care, cu răbdare și profesionalism, m-a ajutat de mai multe ori pe parcursul redactării.

[60] Pentru anul 1837, vezi https://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno?aid=mgs&datum=1837&zoom=33; disponibilă și pe Google Books. Tot acolo se află exemplarele digitizate din Biblioteca Universității din Princeton; iar cele din Biblioteca Universității din Minnesota pot fi consultate pe site-ul Hathi Trust.

[61] Kogălniceanu, *Opere*, vol. I, 239.

[62] Idem, *Histoire*, p. 14.

[63] Idem, *Dezrobirea țiganilor* [1891], în idem, *Opere*, vol. II, p. 606.

[64] Al. Zub, *Nota asupra ediției*, *ibidem*, p. 37.

[65] Kogălniceanu, *Avant-propos*, la *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques*, Iași, 1845, p. v, vii-ix, xi-xv. Între timp, varianta *roumain* fusese pusă în circulație de Colson, *De l'état présent* (în 1839), iar Vaillant popularizase forma *La Romanie* (în 1844). Ambii autori francezi erau totuși familiari cu *Istoria* lui Kogălniceanu și pot fi considerați ca fiind influențați de el. Cel puțin el pare să fi folosit primul forma *La Roumanie*.

Die Heirathsgebräuche der romunischen Bauern in der Wallachei
Mitgetheilt von W. Alexis

Bei den romunischen Landleuten der Moldau und Wallachei herrschen noch viele alte Sitten, die gleich ihrer Sprache an ihre römische Abkunft erinnern und wenig bekannt sind. Nachfolgende interessante Züge über ihre Heirathsgebräuche verdankt der Referent den Mittheilungen des jungen Bojaren, Herrn *Michael Kogalnitschan*, der sich gegenwärtig in Berlin zur Vollendung seiner Studien aufhält und mit lebendigem Eifer die Dokumente über die Eigenthümlichkeiten eines alten Volksstamms sammelt, der so viele Jahrhunderte vom europäischen Bildungsprozesse unberührt geblieben ist.

* * *

Wenn ein junger Bauer einem Mädchen begegnet, das ihm gefällt, so muß er sich an die Brautwerber wenden, welche auf romunisch *petitori* heißen, und ihnen seine Herzensangelegenheiten vortragen. Deren Geschäft ist es nun, sich von der Lage der Dinge zu unterrichten, und namentlich, vorausgesezt, daß sie die Verhältnisse des Bräutigams kennen, genaue Nachrichten über die Familie der Braut einzuziehen. Sind sie bei sich im Reinen, daß die Partie sich schicken würde, so wenden sie sich an die Eltern des Mädchens. Durch indirecte Fragen werden sie ausgeforscht, wie es mit ihrem Vermögen steht, ihren Gesinnungen gegen die Tochter, und was sie ihr wohl mitgeben möchten. Vor Allem aber wird an sie die Frage gestellt: ob sie auch echter romunischer Abkunft sind? denn kein Bauer heirathet eine Frau aus einem andern Stamme als dem seinigen. Das wallachische Sprichwort sagt: „Wenn du eine Frau nimmst, so kenne zuvor ihren Stamm und Samen."

Merken die Werber, daß Vater und Mutter nicht abgeneigt sind, so gehen sie fort, kommen aber nach einigen Tagen, und zwar dann in Begleitung des jungen Mannes und seiner Eltern wieder. Einer von ihnen richtet nun folgende feierliche Rede an den Vater des Mädchens: „Unsere Vorfahren, als sie auf die Jagd gingen, haben das Land entdeckt, welches wir jezt bewohnen. Jezt nähren wir uns von seiner Milch und seinem Honig. Als nun der werthe Herr hier nach ihrem Beispiele auch jagen ging, traf er auf eine Hindin, die, voller Scham und Sitte, die Flucht ergriff. Wir sind ihrer Fährte gefolgt und die Fährte hat uns hieher geführt. Euch fordern wir nun auf, diese Hindin uns herauszugeben oder uns den Ort zu zeigen, wo sie sich versteckt hat."

Die Eltern antworten nun, es sey kein Wild der Art in ihr Haus gekommen; aber die Brautwerber dringen, und um sie los zu werden, führen sie ihnen irgend eine alte Jungfer, mit Lumpen behangen, vor und fragen, ob es die sey, die sie suchen? Die Petitori verneinen das und erklären, die Jungfrau, welche sie suchten, habe: „Haare, blond wie Gold, Augen wie ein Falke, Zähne weißer als Perlen, Lippen röther als Kirschen, den Leib einer Löwin, die Kehle einer Gans, den Hals eines Schwans, Finger zarter als Wachs, und ein Gesicht, strahlender als Sonne und Mond." Die Eltern verharren beim Leugnen: eine solche Hirschkuh habe sich nie zu ihnen verirrt. Aber die Werber erwidern, sie haben die besten Spurhunde, welche ihnen die sichersten Zeichen gegeben, daß eine solche Hirschkuh sich im Hause versteckt halte. Wenn endlich Alles umsonst ist, drohen sie mit Gewalt der Waffen. Da erst müssen die Eltern nachgeben, und sie führen die Tochter vor, welche gewiß heut so vortheilhaft als möglich gekleidet ist.

Wenn sie erscheint, so schreit Alles augenblicklich auf: „das ist die Hindin!" Auf der Stelle wird nun der Priester herbeigeholt, und in seiner Gegenwart wechselt man die

Ringe. Ist dies geschehen, muß das junge Mädchen die Stube verlassen. Die andern Alle setzen sich zu Tisch, und stehen nicht eher auf, als bis der Hochzeittag beschlossen ist. Am nächsten Montag vor diesem Tage (es ist in der Regel ein Sonntag) versammeln sich die erwandten sowohl beim Bräutigam als bei der Braut. Musikanten begleiten sie, und unter Gesang und Spiel wird ein großes Familienessen abgehalten. Ist dies vorüber, so gehen sämmtliche Frauen und Mädchen an das Sieben des Mehls, das zum Hochzeittag bestimmt ist. Dieser Tag heißt deshalb der *Siebetag*. Wenn fertig gesiebt ist, tanzen die Jungen bis in die Nacht hinein, die Alten trinken und plaudern.

Sind die Häuser der beiden Verlobten in ein und demselben Dorfe, oder doch nur durch einen Tagmarsch getrennt, so fängt der Hochzeitschmaus beim Bräutigam am Donnerstage an und dauert bis nächsten Sonntag. Während dem darf der Tisch von Morgen bis Abend nicht leer werden, und jeden Abend gibt es Tanz. Wohnen die Brautleute aber in größere Entfernung von einander, so beginnt das Fest schon am Montag Abend und dauert, bis es an der Zeit ist, sich auf den Weg zu machen, um am Sonntag zur Braut zu kommen. Am Abend vor der eigentlichen Hochzeit erscheint einer der nächsten Anverwandten des Bräutigams mit Musik vor dem Brauthause, um der Braut die Geschenke desselben zu bringen. Diese bestehen in der Regel in allerlei Stoffen, Bändern, bunten Tüchern, Dukaten und Rupien. Diese mussen jedoch durchlöchert seyn, damit die junge Frau sie als Halsband tragen kann. Wie gesagt, wenn der junge Bauer nicht zu weit entfernt von der Braut wohnt, so bescheidet er die Seinigen erst zum Sonntag Morgen, um den Zug zur Braut anzutreten, wohnt sie aber in einem entfernten Dorfe, so rückt er schon am Mittwoch oder Donnerstag mit dem Trosse aus. Zu Pferde muß natürlich dieser feierliche Aufzug seyn, nur seine Eltern dürfen fahren. Einige sprengen voraus, um die Ankunft zu melden. In manchen Orten herrscht nun folgender Gebrauch.

Die Verwandten der Braut reiten diesen Abgesandten entgegen, und es ist ihre Aufgabe, Alles daran zu setzen, daß sie nicht bis zur Braut dringen. Gelingt es, sie zu fassen, so bindet man ihnen gewöhnlich die Hände und läßt sie verkehrt auf's Pferd setzen, oder führt sie zu Fuß, immer aber wie Gefangene in's Haus. Hier fragt man sie, was sie zu sagen haben? Ihre Antwort lautet nun in der Regel: sie seyen ausgeschickt, um den Krieg zu erklären, und die Soldaten würden bald nachkommen, um das Schloß anzugreifen. Auf diese Weise bindet man sie wieder los und nöthigt sie, einige Gläser Wein zu leeren. Dann führen die nämlichen Personen, welche sie gefangen nahmen, sie wieder auf den Weg zum Bräutigam zurück und geben ihnen, sobald sie in seine Nähe kommen, die Freiheit. Aber wohl müssen sie sich vorsehen und selbst alsbald kehrt machen, denn ihnen widerfährt dasselbe Schicksal, wenn das Gefolge des Bräutigam sie einfangen kann.

* * *

Wenn der Zug des Bräutigams durch ein Dorf kommt, oder vor dem Hause der Braut anlangt, feuern sie Pistolen und Flinten ab und schreien beständig: *Nuntalassi! Nuntalassi!* Dieses Wortes wegen wird auch die ganze Sippschaft des Bräutigams *Nuntalassi* genannt.* Bei diesem Schießen und Schreien tummeln sie galoppirend ihre Pferde im Kreise. Die Hochzeitgäste im Brauthause stürzen heraus und antworten ihnen durch Schüsse und dasselbe, Allen unverständliche und doch so bedeutungsvolle Wort. Dann findet wohl unter den vereinten Hochzeitgasten ein großer Wettlauf zu Pferde statt, und der Sieger empfängt aus den Händen der Braut ein gesticktes Schnupftuch. Das Pferd wird mit einem Blumenkranze geschmückt.

Am Abend nach der Vesper beginnt der Zug der Verlobten nach der Kirche mit allem nur möglichen Pomp. Die Braut ist ganz bedeckt mit einem gold- und silberdurchwirkten Schleier, der nach allen Seiten in großen Falten herabfällt. An andern Orten trägt sie nur reiche goldene Fransen, die vom Kopfe bis zum Knie sich senken. Jedenfalls aber muß sie mit einem Gürtel angethan seyn, den nur der Gatte das Recht hat zu lösen. Ihr voran geht eine Musikbande, zwei Brautjungfern führen sie. Hinter ihr kommt der Bräutigam, ebenfalls von zwei Brautführern begleitet. Die Eltern und Freunde schließen den Zug. In der Mitte der Kirche bleiben die Verlobten auf einem Teppich stehen, den man mit Geldstücken bestreuen muß, die nachher dem Priester und den Sängern zufallen.

Bei den Hochzeiten der orthodoxen Kirche missen jedesmal ein Mann und eine Frau in gewissen Jahren die Brautleute während aller Ceremonien begleiten. In der Regel sind diese Anstandspersonen von höherm Stande, denn unter ihrem Schutze treten die jungen Verheiratheten selbstständig in die Welt ein. Daher stehen sie in der Kirche auch dicht hinter ihnen und halten die Hochzeitfackeln in ihren Händen. Der Priester spricht nach verschiedenen Gebeten das *conjungo vos* aus, und wechselt hierauf nicht weniger als dreimal ihre Ringe; eben so oft geschieht dies mit den Kränzen, die beide auf dem Kopfe tragen. Darauf fassen sich der Priester, die Getrauten und die beiden Ehrenpersonen an der Hand und machen dreimal die Runde um den zum Altar geweihten Tisch. Während dem singen die bestellten Sänger einen Psalm, und die Eltern und Anverwandten werfen kleine Parastücke und Nüsse für die Kinder aus, ganz nach Sitte der alten Römer. Bedeuten soll es, daß die jungen Eheleute nunmehr die Spiele der Kindheit aufgeben. Nun hält der Priester den Verheiratheten – in der Kirche während der heiligen Handlung! – einen Honigkuchen vor den Mund, daß sie zubeißen sollen, aber wenn die Lippen daran sind, zieht er ihn schnell zurück. Dies Spiel dauert, unter allgemeinem Gelächter, so lange, bis Einer doch glücklich zuschnappt, oder der Priester sich endlich erbarmt und ihnen das süße Brod in den Mund steckt. Was es bedeutet, darüber sind die Meinungen verschieden.

Die Kirche wird in der nämlichen Ordnung, wie man sie betrat, verlassen; voran die Musikanten, die ein Hochzeitlied spielen, und hinterher alle Einwohner des Dorfs, die ihr Nuntalassi schreien. In einigen Dörfern stellt sich die junge Frau, wenn sie nach Hause gekommen ist, auf die Schwelle und besprengt Alle, die zum Glückwünschen kommen, mit Rosenwasser. An andern Orten stellt man vor das Haus einen Tisch mit Blumen, Brod, Wein, Salz und Korn. Die junge Frau tritt hinauf und wirft Weizenkörner, mit Salz vermischt, nach Norden, Suden, Westen und Osten. Ist dies geschehen, steigt sie wieder herunter und wäscht ihrem Schwiegervater die Füße. Hiemit ist ihr Geschäft dieses Tages vollbracht. Sie sezt sich auf einen erhöhten, von Kissen gebauten Sitz zwischen ihre Mutter und Schwiegermutter, und darf nun den ganzen Abend zu Niemand sprechen, als ihren beiden Nachbarinnen: die andern jungen Leute tanzen. Beim Abendtisch hat der Priester den ersten Platz, muß aber zuvor über alle Schüsseln den Segen sprechen. Die jungen Eheleute sitzen ihm zunächst, dann die Schwiegereltern. Auf der Hochzeittafel dürfen eine saure Suppe und Kohl mit Speck, die Lieblingsspeisen der romunischen Wallachen, nicht fehlen. Diese Mahlzeit dauert bis gegen drei Uhr Morgens. Dann bringen die Köchinnen einen gebratenen Hahn, der noch mit seinen Federn geschmückt ist. Einer der Gäste ist vorher unter den Tisch gekrochen, und kräht, im Namen des stummen Gastes, so gut er kann, den neuen Tag an. Die Köchinnen bekommen ein Geschenk, und mit einem Gebet für das Wohlergehen der Neuvermählten schließt die Mahlzeit. Nun nimmt der junge Ehemann seine Frau bei der Hand

und tritt mit ihr in die Mitte der Stube. Der Kirchensänger oder eine andere geistliche Person verliest hierauf mit lauter Stimme die Liste der gesammten Mitgift der Frau. Diese hat bis dahin frei ausgelegen, daß Alle sie besichtigen können. Jezt wird sie auf Wagen gepackt und in das Haus des Mannes geführt.

[*] Hier ist abermals ein sprachliches Merkmal der römischen Abkunft der romunischen Wallachen. Das *Nuntalassi* wird nämlich vom lateinischen *Talassius* oder *Nunc Talassio* abgeleitet. Bei ihren Hochzeitfesten riefen die Römer im festlichen Tanze: *Talassio* oder *Nunc Talassio*! Nach der Legende, die Livius (Lib 1. c. 9) mittheilt, rührt der Name vem Sabinerraube her. Talassius hatte sich die Schönste gegriffen; als sie ihm zugeführt wurde, fragten die Römer: für wen? und erhielten zur Antwort: für den Talassius. (n.a.)

* * *

Eine ernstere Ceremonie folgt. Irgend ein Freund der Neuverheiratheten nimmt für sie das Wort: er zählt alle die Wohlthaten auf, welche sie im elterlichen Hause genossen, und endet seine Dankadresse damit, daß er die Eltern bittet, der Tochter noch ihren Segen mitzugeben. Vater und Mutter thun dies, indem sie sie umarmen. Jezt schließt sie auch der Gatte in die seinigen, und man rüstet sich zum Aufbruch. Noch reicht man ihnen einen Becher Wein zum trinken, er heißt: *der Trunk auf den weißen Weg*. Aber an der Hausthür werden die Scheidenden noch einmal von den Brüdern oder andern Verwandten aufgehalten. Man hat mit Aerten und Hacken die Thür verrammelt. Der junge Mann muß sich loskaufen durch das Versprechen irgend eines Geschenks, gewöhnlich eines weißen Pferds. Nun endlich kann der junge Mann sich auf seines schwingen. Die Frau steigt in den Wagen, wo Mutter, Schwester oder eine der Hochzeitsfackelträgerinnen sie begleiten; denn sonst darf weder ein Verwandter noch ein Diener aus dem elterlichen Hause sie in das ihres Gatten begleiten. Nur wenn dieses so weit entfernt ist, daß sie es vor Sonnenaufgang nicht erreichen können, wird das Hochzeitbett im Hause des Schwiegervaters aufgeschlagen. Für diesen Fall führt der Gatte die Frau erst am nächsten Morgen nach Haus.

In andern Dörfern ist noch eine andere Sitte der alten Römer in Kraft geblieben. Wenn der junge Mann seine Frau fortführen will, sperren ihn die Verwandten in eine Kammer und geben ihm irgend eine alte Frau zur Gesellschaft. Der Mann pocht nun an die Thür und fordert, man solle sie öffnen. Man schlägt es ihm ab; er bittet, er droht. Wenn er sieht, daß Alles umsonst ist, erbricht er die Thür, dringt in's Zimmer, nimmt seine Frau in die Arme und verschafft sich mit Gewalt einen Weg durch die Verwandten, welche es verhindern wollen. Als Grund für diese Komödie wird angeführt, es solle der Sittsamkeit wegen den Anschein haben, als würde die Tochter mit Gewalt zur Heirath gezwungen. Ist sie endlich in's Haus des Gatten gelangt, so wird sie von allen Frauen umringt, die ihr Wein bieten und was sonst zu ihrer Erholung nöthig ist, bevor sie sie in's Brautgemach führen. Hier an der Schwelle nimmt sie entweder der Schwiegervater oder die Schwiegermutter in die Arme und schwingt sie über die Schwelle, so daß ihre Füße dieselbe nicht berühren dürfen. Der Gebrauch kommt schon bei den Römern vor. Entweder ist es eine Erinnerung an den Sabinerraub, oder überhaupt eine Manifestation, daß die junge Frau gezwungen werde. Uebrigens war die Schwelle der Göttin Vesta geheiligt; sie durfte nicht beleidigt werden. Am Abend nach der Hochzeit finden sich alle verheiratheten Personen, die zum Fest gehören, bei den Neuvermählten ein; die Junggesellen und Jungfrauen sind davon ausgeschlossen. Bei dieser Versammlung wird der Kopf der jungen Frau mit einem Tuche oder Schleier umwunden; denn nur die Jungfrauen gehen im bloßen Schmuck der Haare.

Bei den Bojarenhochzeiten, wie sie jezt sind, finden weit weniger Feierlichkeiten Statt. Leider aber sind diese Ehen durchgängig nichts als Geldspekulationen. Die Mitgift der Tochter ist ein Ehrenpunkt der Familie, fällt also ganz unverhältnißmäßig groß, und in der Regel so aus, daß die Söhne fast leer ausgehen. Um sich und ihre Familie im Glanz zu erhalten, ist also wieder deren Aufgabe, sich nach einer möglichst reich ausgestatteten Bojarentocher umzusehen. Neigung und Achtung kommen nie in's Spiel.

Sobald die Tochter das dreizehnte oder vierzehnte Jahr erreicht had, sind es ihr Eltern, welche sich nach einer schicklichen Partie umsehen. Sie wird zwei oder drei Männern zugleich angeboten, denen man den Betrag ihrer Aussteuer angibt. Häufig erfolgt nun ein Handeln, die Käufer fordern mehr, und man schlägt die Tochter am Ende an den Mindestfordernden los. So wenig als dabei die Neigung des jungen Mädchens, kommen die übrigen Verhältnisse des Bräutigams in Betracht; oft wird ein Kind mit einem ganz alten Manne verheirathet. Das Mädchen hat noch kein Urtheil, und sie fügt sich mit Gleichgültigkeit in die Sache. Seit dem lezten Kriege zwischen Russen und Türken hat sich indessen die Lage der Bojaren sehr verbessert. Dies fångt auch schon an, auf ihre moralischen Zustände zurückzuwirken, und alle Reisenden, welche in den lezten Jahren die Moldau und Wallachei besucht, sind des Lobes voll über die freundliche Aufnahme. Ein stärkerer Verkehr mit dem gebildeten Europa wird immer vortheilhafter auf diese vernachlässigten Länder zurückwirken.

* * *

Einige Tage vor der Hochzeit senden sich beide Brautleute ihre Hochzeitgeschenke zu, wobei natürlich der Bräutigam den Anfang macht. Was nur aus Paris Kostbares, Zartes und Neues angekommen ist, muß darunter seyn. Die Braut erhält Caschemire, Diamantenschmuck, Lyoner Seidenstoffe, Stickereien, Perlen, Hüte, Bänder; kurz Schmuck und Putz jeder Art, was aufzutreiben ist. Am Abende vor dem Hochzeittage finden sich die jungen Leute von Stande bei der Braut ein. Die Damen arbeiten an den goldenen Fransen, welche die Braut am Morgen tragen wird, und die Cavaliere leisten dabei hülfreiche Hand. Dies Geschäft kann übrigens nur von Unverheiratheten besorgt werden, doch wird es meist von zwei bejahrteren Tanten der Braut geleitet. Ist es fertig, wird ein französischer oder deutscher Tanz aufgeführt. Dieser Abend heißt in der Landessprache die *peteala*. Am andern Tage um vier Uhr Nachmittags findet die Trauung Statt, aber bei den Bojaren nicht in der Kirche, sondern im Hause der Braut. Bei Bojaren der ersten Classe verrichtet der Erzbischof, bei Kleinbojaren der Bischof die Einsegnung. Diese Prälaten erscheinen immer im Gefolge reich geschmückter Diakonen. Wenn die Ceremonie beginnen soll, treten der Bojar und die Ehrendame, welche die Fackeln tragen sollen, hervor und die Eltern der Verlobten treten ihnen gegenüber. Zwei reichgekleidete Diener an den Thüren besprengen mit wohlriechendem Wasser, das sie in silbernen Weihkesseln halten, die Ankommenden. Sind Ale versammelt, so überreicht der Bischof dem Bojaren und der Dame die Fackeln. Zwei Brautführer und zwei Brautjungfern führen die Verlobten vor einen zum Altar zugerichteten Tisch, wo sich die lezteren auf einen Teppich stellen, der hier mit Dukaten für die geringen Geistlichen bestreut seyn muß. Der Prälat, in vollen Pontificalibus, liest den Segen ab und gibt den Brautleuten dabei aus einem Glase Wein zu trinken. Es ist der Trank gegenseitiger Liebe und Eintracht, und das Glas Wein vertritt hier die Stelle des Honigbrodes der Bauern. Im Uebrigen endigt die Ceremonie wie bei den Hochzeiten der lezteren. Statt der Nüsse und Paras aber streut ein Sekretär des Mannes Bonbons und Goldstücke aus einem reichgestickten weissen Schnupftuche aus.

Nach der Einsegnung folgt Gesang und Tanz, einheimischer und europäischer. Darauf geht es in den Speisesaal, und die Verheiratheten nehmen die ersten Plätze ein. Nach dem Essen von Neuem Tanz, der bis Tagesanbruch dauert. Am andern Morgen weckt eine Musikbande die Neuverheiratheten mit einem Liede, das anhebt: „Steh auf! steh auf, Geliebte mein!" Am nächsten Abend ist wieder Gesellschaft bei den jungen Ehegatten. Man tanzt den sogenannten Bräzeltanz, indem die ganze Gesellschaft, Alt und Jung, sich bei der Hand faßt und die Runde macht. Während dessen hält ein Anverwandter beider Familien ein verknüpftes Band, in welches mehrere Zuckerbräzeln eingehängt sind, und hängt es als eine Art Halsband erst dem einen, dann dem andern Schwiegervater, endlich auch den beiden Schwiegermüttern nach der Reihe um den Hals. Am dritten Tage nach der Hochzeit beginnen die Besuche der jungen Eheleute bei allen Verwandten und Freunden nach der Reihe. Die junge Frau trägt dabei, wie auch auf den Bällen, immersort ihr Hochzeitkleid. Es fügt sich daher wohl, daß auf manchem Balle mehrere Brautkleider zugleich gesehen werden. Bei sehr bedeutenden Familien tragen wohl der Fürst und die Fürstin selbst die Hochzeit fackeln; alsdann ist aber auch die Hochzeit auf dem Schlosse. Die Hofequipagen holen die Braut, und dem Bräutigam werden die Leibpferde des Fürsten geschickt, beides mit allem möglichen Pomp. Besonders sind alsdann die Pferdeköpfe und die Instrumente der Musiker mit strahlenden, weißen, goldgesäumten Tüchern geschmückt. An reichen Hochzeitgeschenken des Fürsten fehlt es nicht, und ein großer Fackelzug geleitet die Getrauten in ihre Wohnung zurück.

„Morgenblatt für gebildete Stände", An. XXXI, nr. 42 (18. Februar 1837), 165-166; nr. 43 (20. Februar 1837), 171-172; nr. 44 (21. Februar 1837), 174-175; nr. 45 (22. Februar 1837), 177-178.

Traducere

Obiceiurile de căsătorie ale țăranilor români din Țara Românească
Comunicate de W. Alexis

Printre țăranii români din Moldova și Țara Românească prevalează încă multe obiceiuri vechi, care, la fel ca și limba lor, amintesc de originea lor romană[66] și sunt puțin cunoscute. Următoarele detalii interesante despre obiceiurile lor de căsătorie referentul[67] le datorează comunicărilor tânărului boier, domnul Mihail Kogălniceanu, care se află în prezent la Berlin pentru a-și completa studiile și adună cu multă râvnă documente despre particularitățile unui popor vechi, care a rămas timp de atâtea secole neatins de procesul european de civilizare.

* * *

Când un tânăr țăran întâlnește o fată care îi place, trebuie să se adreseze unor solicitanți de mireasă, care în românește se numesc *pețitori*, și să le comunice inclinațiile inimii sale. Sarcina lor este acum să cerceteze starea lucrurilor și, în special, presupunând că cunosc situația mirelui, să adune informații precise despre familia miresei. Dacă

[66] Argument avansat și în Kogălniceanu, *Histoire*, p. 25: „Nos paysans ont conservé une foule de superstitions romaines, leurs mariages renferment beaucoup de cérémonies pratiquées par les citoyens de Rome".

[67] *Der Referent*: adică Alexis însuși.

sunt siguri că perechea se va potrivi, se adresează părinților fetei. Prin întrebări indirecte, aceștia sunt chestionați despre averea lor, intențiile lor cu privire la fiică și cu ce ar dori să o înzestreze. Dar mai presus de toate, li se pune întrebarea dacă ei sunt chiar de origine curat românească? Căci niciun țăran nu-și ia de nevastă o femeie dintr-un alt neam decât al său. Proverbul românesc spune: „Dacă îți iei o soție, cunoaște-i mai întâi vița și sămânța”[68].

Dacă peținorii observă că tatăl și mama nu sunt potrivnici, se duc, dar se și întorc după câteva zile, însoțiți de tânăr și de părinții săi. Unul dintre ei se adresează acum tatălui fetei cu următorul discurs solemn: „Strămoșii noștri, în timp ce vânau, au descoperit pământul pe care îl locuim acum. Acum ne hrănim cu laptele și mierea lui. Când vrednicul domn a mers la vânătoare aici, urmându-le pilda, a dat de o căprioară care, plină de rușine și cumințenie, a fugit. I-am luat urma, iar urma ne-a condus aici. Acum vă cerem fie să ne predați această căprioară, fie să ne arătați locul unde se ascunde”.

Părinții răspund acum că nicio fiară de acest fel nu a intrat în casa lor, dar peținorii insistă; ca să scape de ei, aduc în fața lor o fată bătrână, îmbrăcată în zdrențe, și îi întreabă dacă ea este cea pe care o caută. Peținorii neagă acest lucru și precizează că fata pe care o caută are „păr blond ca aurul, ochi ca de șoim, dinți mai albi decât perlele, buze mai roșii decât cireșele, corp de leoaică, gâtlej de gâscă, gât de lebădă, degete mai delicate decât ceara și o față mai strălucitoare decât soarele și luna”. Părinții stăruie în negare: o astfel de căprioară nu s-a rătăcit niciodată pe la ei. Dar peținorii răspund că au cei mai buni câini de urmărire, care le dăduseră cele mai sigure semne că o astfel de căprioară se ascundea în casă. Când, în fine, nimic nu dă rezultate, ei amenință că vor recurge la arme. Abia atunci părinții trebuie să cedeze și să o prezinte pe fiica lor, care acum neapărat este îmbrăcată cât se poate de elegant.

Când apare ea, toată lumea strigă într-o clipită: „Iată căprioara!” Preotul este apoi chemat imediat, iar inelele sunt schimbate în prezența sa. După aceasta, tânăra fată trebuie să părăsească încăperea. Ceilalți se așază la masă și nu se ridică până nu se hotărăște ziua nunții. În lunea care urmează acestei zile (de obicei este duminică), rudele se adună atât la casa mirelui, cât și la cea a miresei. Muzicienii îi însoțesc și se ține o mare masă festivă de familie, cu cântece și jocuri. Odată terminată aceasta, toate femeile și fetele merg să cearnă făina destinată zilei nunții. De aceea, această zi se numește *Ziua cernutului*. Când se termină cernerea, tinerii dansează până în noapte, bătrânii beau și stau de vorbă.

Dacă casele celor doi logodiți se află în același sat sau doar la o zi de mers pe jos distanță, ceremonia începe joia la mire și durează până duminica următoare. În acest interval, masa trebuie să fie plină de dimineața până seara, iar în fiecare seară se dansează. Dacă însă mirele și mireasa locuiesc departe unul de celălalt, ceremonia începe luni seară și durează până duminică, când vine ceasul să plece să o întâlnească pe mireasă. În ajunul nunții propriu-zise, una dintre cele mai apropiate rude ale mirelui apare în fața casei miresei cu muzică, pentru a-i aduce acesteia darurile. Acestea constau de obicei în tot felul de țesături, panglici, pânze colorate, galbeni și rupii[69]. Trebuie să fie însă găurite, astfel încât tânăra femeie să le poată purta drept salbă. După cum s-a mai spus,

[68] Element probabil adaptat de la Damaschin Bojincă: „arar se află adevărat român să ia muere de alt neam, tocma și din ghintele cele cu sine de o lege, ba încă nici într-alte sate bucuros caută sieși muere zicând: să-i ști vița și sămânța”: Bojincă, *Anticile Romanilor*, vol. I, p. 203 n. 1. Zicala este citată de Kogălniceanu și în *Histoire*, p. 26: „lorsque vous prenez une femme, sachez en l’origine et la souche”.

[69] *Rupie*: veche monedă de aur sau argint; după unele surse un sfert de galben, după altele un sfert de leu (< tc. *rüb* „sfert”).

dacă tânărul țăran nu locuiește prea departe de mireasă, îi va trimite pe ai lui să o întâmpine abia duminică dimineața, dar dacă aceasta locuiește într-un sat îndepărtat, va pleca cu ceata miercuri sau joi. Firește, această deplasare festivă trebuie să fie făcută călare; doar părinții lui au voie să conducă. Unii galopează înainte ca să vestească sosirea. În unele locuri, acum are loc următorul obicei.

Rudele miresei încalecă pentru a-i întâmpina pe acești soli și este de datoria lor să facă tot ce le stă în putință pentru a-i împiedica să ajungă la mireasă. Dacă reușesc să-i prindă pe unii, acestora li se leagă de obicei mâinile și sunt puși de-a-îndăratelea pe cal, sau sunt conduși pe jos, dar tot ca niște ostateci, în casă. Aici sunt întrebați ce au de spus? Răspunsul lor sună de obicei așa: că au fost trimiși să declare război și că soldații îi vor urma în curând pentru a ataca cetatea. În felul acesta sunt din nou dezlegați și obligați să golească câteva pahare de vin. Apoi, aceiași oameni care i-au prins îi conduc înapoi la mire și, de îndată ce se apropie de el, îi eliberează. Dar trebuie să fie atenți și să se întoarcă imediat, pentru că aceeași soartă le va reveni dacă ceata mirelui îi va prinde.

* * *

Când alaiul mirelui trece printr-un sat sau când ajunge la casa miresei, trage cu pistoale și puști și strigă încontinuu: *Nuntalassi! Nuntalassi!* De la acest cuvânt, chiar toate neamurile mirelui sunt numite *nuntalassi*[70]. În timp ce trag cu armele și strigă, își mână caii în cerc. Nuntașii din casa miresei ies în grabă afară și le răspund cu focuri și cu același cuvânt de neînțeles, dar totuși plin de tâlc. Apoi are loc o mare cursă de cai chiar printre nuntașii adunați, iar câștigătorul primește o batistă brodată din mâinile miresei. Calul este împodobit cu o cunună de flori.

Seara, după vecernie, alaiul logodnicilor pornește spre biserică cu tot fastul posibil. Mireasa este complet acoperită cu un voal țesut cu aur și argint, care cade în falduri mari pe toate părțile. În alte locuri, ea poartă doar franjuri aurii bogate, care coboară de la cap până la genunchi. În orice caz, ea trebuie să poarte o cingătoare pe care numai soțul are dreptul să o dezlege[71]. Înaintea ei merge o fanfară, iar două domnișoare de onoare o conduc. În spatele ei vine mirele, însoțit și el de doi cavaleri de onoare. Părinții și prietenii închid alaiul. În mijlocul bisericii, logodnicii stau pe un covor, care trebuie presărat cu monede, care apoi sunt date preotului și țârcovnicilor.

La nunțile din Biserica Ortodoxă, un bărbat și o femeie de o anumită vârstă îi însoțesc întotdeauna pe miri în timpul tuturor ceremoniilor. De regulă, acești însoțitori au un statut mai înalt, deoarece sub tutela lor tinerii căsătoriți intră în lume independent.

---

[70] Iată încă o mărturie lingvistică a originii romane a valahilor români. *Nuntalassi* derivă din latinescul *Talassius* sau *Nunc Talassio*. La sărbătorile lor de nuntă, romanii strigau într-un dans festiv: *Talassio* sau *Nunc Talassio*! Conform legendei lui Liviu (Cartea 1, cap. 9), numele provine de la răpirea sabinelor. Talassius a furat-o pe cea mai frumoasă; când a fost adusă la el, romanii au întrebat: pentru cine?, și au primit răspunsul: pentru Talassius.

[Nota autorului, A.D.-F.] Etimologie fantezistă, luată tot de la Damaschin Bojincă, *Anticile Romanilor*, vol. I, p. 214; a circulat și în numeroase alte lucrări, înainte să fie desființată de S. Fl. Marian, *Nunta la români*, p. 660.

[71] *Cf.* Damaschin Bojincă, *Anticile Romanilor*, vol. I, p. 207 n. 2: „Fața miresei se acoperea cu o pânză ce se chema *flameum*. Asemenea pânză întrebuințează și miresele românești cu care așa se învăluesc, acoperând tot capul, cât numai ochii lor se pot vedea"; „Asemenea încingere și descingere se îndatinează și până astăzi la români, tocmai în acel mod, ca și oarecândva la strămoșii romani, precum prea cunoscut este" (*ibidem*, p. 207, n. 3). De data aceasta, S. Fl. Marian, *Nunta la români*, p. 263, 381, acceptă aceste practici ca fiind „o rămășiță de la strămunii noștri romani".

De aceea stau imediat în spatele lor în biserică și țin făcliile de nuntă în mâini. După diverse rugăciuni, preotul rostește *conjungo vos*[72] și schimbă apoi nu mai puțin de trei ori inelele lor. Acest lucru se întâmplă la fel de des și cu cununile pe care amândoi le poartă pe cap. Preotul, mirele și mireasa și cele două persoane de onoare se țin apoi de mână și merg de trei ori în jurul mesei sfințite ca altar. În acest timp, psalții de serviciu cântă un psalm, iar părinții și rudele aruncă părăluțe și nuci pentru copii, exact așa cum făceau romanii din vechime. Se înțelege că tânărul cuplu renunță acum la jocurile copilăriei. Acum preotul ține în fața gurilor cuplului căsătorit – în biserică în timpul sfintei slujbe! – o prăjitură cu miere din care să muște, dar când buzele lor se apropie, el o trage repede înapoi. Jocul acesta continuă, în hohote de râs obștesc, până când unul dintre ei apucă, în sfârșit, bucata sau preotul are, în sfârșit, milă de ei și le pune pâinea dulce în gură. În privința semnificației, părerile sunt împărțite.

Lumea iese din biserică în aceeași ordine în care a intrat; mai întâi muzicienii care cântă un cântec de nuntă, iar în spatele lor toți locuitorii satului strigându-și *Nuntalassi*-ul. În unele sate, când fata se întoarce acasă, stă în prag și stropește cu apă de trandafiri pe toți cei care vin să o felicite. În alte locuri, se pune în fața casei o masă cu flori, pâine, vin, sare și cereale. Fata se ridică și aruncă boabe de grâu amestecate cu sare spre nord, sud, vest și est. După ce face aceasta, ea coboară din nou și îi spală picioarele socrului ei. Aceasta este ultima ei sarcină în această zi. Stă pe un scaun ridicat, făcut din perne, între mama și soacra ei și acum nu are voie să vorbească cu nimeni toată seara, în afară de cele două vecine ale ei: ceilalți tineri dansează. La masa de seară, preotul are primul loc, dar trebuie mai întâi să binecuvânteze toate bucatele. Tânărul cuplu stă lângă el, apoi socrii. De pe masa de nuntă nu poate lipsi ciorba acră și varza cu slănină, mâncărurile preferate ale valahilor români. Această masă durează până pe la trei dimineața. Apoi bucătăresele aduc un cocoș fript, cu tot cu penele sale. Unul dintre oaspeți s-a strecurat sub masă și, în numele oaspetelui mut, vestește cât se poate de bine noua zi. Bucătăresele primesc un cadou, iar masa se încheie cu o rugăciune pentru bunăstarea proaspeților căsătoriți. Acum, tânărul soț își ia soția de mână și pășește cu ea în mijlocul camerei. Psaltul sau altă față bisericească citește apoi cu voce tare lista întregii zestre a femeii. Până atunci, fusese deschisă privirii, astfel încât să o vadă toată lumea. Acum este pusă pe o căruță și dusă la casa bărbatului.

* * *

Urmează o ceremonie mai solemnă. Un prieten al proaspeților căsătoriți ia cuvântul în locul lor: enumeră toate binecuvântările de care s-au bucurat în casa părinților lor și își încheie discursul de mulțumire rugându-i pe părinți să-i dea fiicei binecuvântarea lor. Tatăl și mama fac asta îmbrățișând-o. Acum și soțul îi include între ai lui, iar ei se pregătesc de plecare. Li se mai dă să bea o cupă de vin, numită: *băutura pe calea albă*[73]. Dar, la ușa de la intrare, cuplul care pleacă este oprit din nou de frați sau de alte rude. Ușa era baricadată cu târnăcoape și sape. Tânărul trebuie să-și cumpere libertatea promițând un fel de cadou, de obicei un cal alb. Acum, el poate în sfârșit să încalece. Femeia urcă în car, unde o însoțesc mama, sora ei sau una dintre purtătoarele de făclii de nuntă. Altfel, nicio rudă, niciun servitor din casa părinților ei nu o poate însoți la casa soțului

[72] *conjungo vos*: „vă înjug” (lat.), adică „vă unesc în căsătorie”.

[73] *Calea albă*: cu înțelesul de „curată, nevinovată”, ultimul drum al fecioriei (S. Fl. Marian, *Nunta la români*, p. 597 n. 2).

ei. Numai dacă aceasta este atât de departe, încât nu pot ajunge la ea înainte de răsăritul soarelui, patul nunții se pregătește în casa socrului. În acest caz, soțul o duce pe femeie acasă a doua zi dimineață.

În alte sate a rămas în uz un alt obicei al romanilor antici. Când tânărul vrea să-și ia soția, rudele îl încuie într-o cameră și îi dau de companie o bătrână. Bărbatul bate acum la ușă și cere să i se deschidă. I se refuză; el imploră, el amenință. Când vede că totul este în zadar, sparge ușa, intră în cameră, își ia soția în brațe și își croiește drumul cu forță printre rudele care încearcă să-l împiedice. Acest scenariu este motivat de ideea că, de dragul decenței, ar trebui să pară că fiica ar fi fost obligată să se căsătorească cu forța. Când ajunge în sfârșit la casa soțului ei, este înconjurată de toate femeile care îi oferă vin și ce altceva este necesar pentru a se destinde înainte de a o conduce în camera nupțială. Aici, în prag, fie socrul, fie soacra o ia în brațe și o leagănă peste prag, astfel încât picioarele ei să nu-l atingă. Acest obicei datează din epoca romanilor. Fie este o amintire a răpirii sabinelor, fie o înfățișare pe larg a faptului că tânăra este forțată[74]. De altfel, pragul era sacru pentru zeița Vesta; nu avea voie să fie jignită. În seara de după nuntă, toate persoanele căsătorite care asistă la ceremonie se adună lângă cuplul proaspăt cununat; burlacii și fecioarele stau deoparte. La această adunare, capul tinerei neveste este înfășurat cu o basma sau un voal; căci numai fecioarele merg cu tunsoare la vedere.

La nunțile boierești, așa cum sunt astăzi, există mult mai puține ceremonii. Din păcate, aceste căsătorii nu sunt în general decât speculații financiare. Zestrea fiicei este un punct de onoare pentru familie, așa că este din cale afară de mare și, de obicei, atât de mare, încât fiii rămân aproape cu mâinile goale. Ca să-și mențină reputația lor și a familiei, sunt obligați să caute cea mai generos înzestrată fiică boierească posibilă. Afecțiunea și respectul nu intră niciodată în joc.

De îndată ce fiica împlinește vârsta de treisprezece sau paisprezece ani, părinții ei încep să caute o partidă potrivită. Ea este oferită spre căsătorie la doi sau trei bărbați deodată, cărora li se comunică suma zestrei. Adesea, urmează negocieri; cumpărătorii cer mai mult, iar fiica este în cele din urmă vândută celui care cere mai puțin. La fel de puțin cum se ia în considerare preferința tinerei fete, tot așa și celelalte circumstanțe ale mirelui. Adesea, un copil este căsătorit cu un bărbat foarte în vârstă. Fata nu și-a format încă o judecată și se supune situației cu indiferență[75]. De la ultimul război dintre ruși și turci însă, situația boierilor s-a îmbunătățit mult. Acest lucru începe deja să aibă un impact asupra condiției lor morale, iar toți călătorii care au vizitat Moldova și Țara Românească în ultimii ani sunt plini de laude pentru primirea prietenoasă[76]. O legătură mai strânsă cu Europa civilizată va avea un efect din ce în ce mai benefic asupra acestor țări neglijate.

---

[74] *Cf*. din nou Damaschin Bojincă, *Anticile Romanilor*, vol. I, p. 208 n. 1: „Aceasta are rădăcina sa în răpirea sabinelor".

[75] Pasajul se inspiră, evident, din cartea lui William Wilkinson, *An Account of the Principalities of Moldavia and Wallachia* (1820). Dăm spre comparație analiza lui Wilkinson din versiunea franceză folosită de Kogălniceanu: „Quand une fille a atteint l'âge de treize à quatorze ans, ses parents commencent à s'occuper de lui trouver un mari. Ils n'attendent pas qu'on leur en fasse la demande; mais ce sont eux qui offrent les premiers sa main, souvent à deux ou trois hommes à la fois, en faisant connaître le montant et la nature de la dot qu'ils sont disposés à donner. La demande d'une dot plus considérable devient l'objet d'une véritable négociation: on s'arrange enfin définitivement avec celui qui paraît le moins exigeant. On ne consulte jamais dans ces occasions les inclinations de la fille; une trop grande disproportion d'âge ou les défauts personnels du futur mari ne paraissent pas de nature à donner lieu à la moindre objection". William Wilkinson, *Tableau historique, géographique et politique de la Moldavie et de la Valachie*, trad. M. Roquette, Paris, 1824, p. 130-131.

[76] Aici Kogălniceanu scrie „de bine": în privat e mai critic, scriind tatălui său, pe 21 februarie, împotriva „minciunilor carii călători străini scriu asupra Moldovii", cu referire la publicistul francez Saint-Marc

* * *

Cu câteva zile înainte de nuntă, mirii își trimit reciproc cadourile de nuntă, mirele, firește, începând primul. Trebuie neapărat să fie inclus ceva care vine de la Paris, scump, delicat și nou. Mireasa primește cașmir, bijuterii cu diamante, mătase de Lyon, broderii, perle, pălării, panglici; pe scurt, bijuterii și bibelouri de tot felul care se pot găsi. În ajunul zilei nunții, tinerii de rang înalt se adună la casa miresei. Doamnele lucrează la franjurile aurii pe care mireasa le va purta a doua zi, iar cavalerii dau o mână de ajutor. De fapt, lucrul acesta poate fi executat doar de persoane necăsătorite, dar este de obicei supravegheat de două mătuși în vârstă ale miresei. Odată terminat, se interpretează un dans francez sau german. Această seară se numește *petealã* în limba țării. A doua zi la ora patru după-amiaza are loc ceremonia nunții, dar la boieri nu în biserică, ci în casa miresei. Pentru boierii de clasa întâi, Mitropolitul săvârșește binecuvântarea; pentru boierii mici, episcopul. Acești prelați sunt întotdeauna precedați în alai de diaconi în straie bogate. Când ceremonia este pe cale să înceapă, boierul și boiereasa de onoare, care vor ține făcliile, fac un pas înainte, iar părinții cuplului pășesc în fața lor. La porți, doi slujitori bogat îmbrăcați îi stropesc pe cei sosiți cu apă parfumată, pe care o țin în vase de argint cu apă sfințită. Odată ce toată lumea este adunată, episcopul înmânează făcliile boierului și damei. Doi cavaleri de onoare și două domnișoare de onoare îi conduc pe mire și mireasă la o masă pregătită drept altar, unde aceștia din urmă stau pe un covor care trebuie să fie presărat cu galbeni pentru duhovnicii mai mici. Prelatul, în straie arhierești complete, citește binecuvântarea și le dă mirilor un pahar de vin să bea. Este băutura iubirii reciproce și a armoniei, iar paharul de vin ține locul pâinii cu miere a țăranilor. De altfel, ceremonia se încheie ca la nunțile acestora din urmă. Însă, în loc de nuci și parale, logofătul mirelui împrăștie dulciuri și monede de aur dintr-o batistă albă bogat brodată.

După binecuvântare, urmează cântece și dansuri, atât locale, cât și europene. Apoi se duc în sala de mese, iar cuplul căsătorit ocupă primele locuri. După masă, din nou la dans, care durează până în zori. A doua zi dimineață, o fanfară de muzicieni îi trezește pe noii căsătoriți cu un cântec care începe: „Scoală-te! Scoală-te, iubitul meu!" În seara următoare, tânărul cuplu are din nou companie. Se dansează așa-zisa horă, în care întregul grup, tineri și bătrâni, se țin de mână și se învârt în jur. Între timp, câte un membru al fiecărei familii ține o panglică înnodată de care sunt atârnați mai mulți covrigi dulci și care este pusă ca un fel de colier în jurul gâtului mai întâi al unui socru, apoi al celuilalt și, în final, pe rând, al ambelor soacre[77]. În a treia zi după nuntă, tânărul cuplu începe să-și viziteze pe rând toate rudele și prietenii. Tânăra poartă întotdeauna rochia de mireasă, exact ca la baluri. Prin urmare, la unele baluri te nimerești de poți vedea mai multe rochii de mireasă în același timp. În familiile foarte importante, principele și principesa poartă înșiși făcliile de nuntă; atunci are și nunta loc la palat. Trăsurile curții o aduc pe mireasă, iar caii personali ai prințului sunt trimiși la mire, ambele cu toată pompa posibilă. Capetele cailor și instrumentele muzicienilor sunt împodobite în mod special

Girardin, care ar fi scris „o mulțime de răutăți" (*Scrisori*, p. 104). Saint-Marc Girardin tocmai publicase în „Journal des Débats", 8 februarie 1837, articolul *De l'état moral des Principautés*, o critică a vieții de familie a elitelor din Principate.

[77] Obicei înregistrat și de Elena Sevastos, *Nunta la români*, p. 331: „Câte-un om mai îndrăzneț se dosește printre nuntași, ținând un șirag de covrigi la spate, se alătură pe lângă soacra mică și dă să i-l arunce în gât".

cu pânzeturi albe, strălucitoare, cu margini aurii. Nu lipsesc cadourile bogate de nuntă din partea principelui, iar un mare alai cu făclii îi însoțește pe tinerii căsătoriți înapoi la casa lor.

THE MARRIAGE CUSTOMS OF THE ROMANIAN PEASANTS OF WALLACHIA (1837): AN UNKNOWN WORK BY MIHAIL KOGĂLNICEANU AND ITS FATE (Summary)

Keywords: Mihail Kogălniceanu, ethnography, historiography, wedding customs, popular culture, translation.

At the age of only nineteen, while still a student in Berlin, leading Romanian historian and politician Mihail Kogălniceanu (1817-1891) published three pioneering works: an outline survey of Romanian language and literature; a sketch of the customs, history and language of the Roma people; and the first volume of his *Histoire de la Valachie, la Moldavie et des Vlaques trans-danubiens* (1837), widely regarded as the first modern synthesis of Romanian history. This article presents a fourth, previously unnoticed work from the same year, namely a study of Romanian peasant marriage customs published in February 1837 in the "Morgenblatt für gebildete Stände" [Morning Paper for the Educated Classes]. This was Kogălniceanu's second ever publication in any language. The German original is transcribed and a Romanian translation is provided. Kogălniceanu's work is shown to be partially derivative of previous descriptions taken from the works of Dimitrie Cantemir and Damaschin Bojincă, but also original in its critical account of contemporary marriage ceremonies.

The work's genesis is placed in relation to Kogălniceanu's friendship with the German novelist Willibald Alexis, dating from the summer of 1836, but also in the context of his known interest in folklore and popular culture, and of his broader conception of history, which extended beyond the narrowly political to encompass cultural, social, economic and religious life.

Kogălniceanu's text was then translated twice, in both cases without attribution: first into French in "Revue du Nord" (October 1837), and then into German in "Ost und West" (October 1840), probably from the French version, which also circulated in Russia.

Kogălniceanu developed his view of rural marriage customs in his 1840 Romanian-language sketch *Scene pitorești din obiceiurile poporului* [Picturesque scenes from the customs of the people], which can now be understood as a revision of his earlier publication in accordance with newer trends within European Romanticism. This text is shown to have influenced the accounts of Moldavian marriage customs given by foreign writers such as Frenchman Jean Alexandre Vaillant and German Wilhelm von Kotzebue, who are known to have been in contact with Kogălniceanu.

Scene pitorești in its turn benefitted from a French translation in 1854, hitherto misattributed to its translator, Ioan Voinescu II. This version likewise influenced several foreign writers, including Frenchman Abdolonyme Ubicini, and American author James O. Noyes, who reproduced a segment of it in *Roumania* (1857), the first book-length account of the country to be published in the USA.

These new findings show how materials about Romanian popular culture circulated during this key period of the national revival, and how Kogălniceanu put them to use, including as an instrument of social criticism in the context of his views on the position of women in society.

DIE HEIRATHSGEBRÄUCHE DER ROMUNISCHEN BAUERN IN DER WALLACHEI (1837): EIN UNBEKANNTES WERK VON MIHAIL KOGĂLNICEANU UND SEIN SCHICKSAL
(Zusammenfassung)

Schlüsselwörter: Mihail Kogălniceanu, Hochzeitsgebräuche, Volkskunde, Geschichtsschreibung, Übersetzung.

Im Alter von nur neunzehn Jahren, noch während seines Studiums in Berlin, veröffentlichte der bedeutende rumänische Historiker und Politiker Mihail Kogălniceanu (1817-1891) drei bahnbrechende Werke: ein Überblick über die rumänische Sprache und Literatur; eine Skizze zu den Bräuchen, der Geschichte und Sprache der Roma; sowie der erste Band seiner *Histoire de la Valachie, la Moldavie et des Vlaques transdanubiens* (1837), weithin geltend als erste moderne Gesamtdarstellung der rumänischen Geschichte.

Dieser Beitrag stellt ein viertes, bislang unbeachtetes Werk aus demselben Jahr vor: einen Artikel über „die Heirathsgebräuche der romunischen Bauern in der Wallachei", erschienen im Februar 1837 im „Morgenblatt für gebildete Stände". Es handelt sich dabei um Kogălniceanus zweite Publikation überhaupt. Der deutsche Originaltext wird transkribiert und durch eine rumänische Übersetzung ergänzt. Zwar greift Kogălniceanus Werk teilweise auf frühere Beschreibungen von Dimitrie Cantemir und Damaschin Bojincă zurück, doch gewinnt sein Beitrag durch die kritische Darstellung zeitgenössischer Hochzeitszeremonien eine eigenständige Perspektive.

Die Entstehung dieses Textes ist einerseits im Zusammenhang mit Kogălniceanus Freundschaft mit dem deutschen Schriftsteller Willibald Alexis zu sehen, die im Sommer 1836 begann; andererseits steht sie im Kontext seines bereits bekannten Interesses an Folklore und Volkssitten sowie seines umfassenderen Geschichtsverständnisses, das über das rein Politische hinausging und auch kulturelle, soziale, wirtschaftliche und religiöse Dimensionen einbezog.

Anschließend wurde Kogălniceanus Text zweimal übersetzt, jeweils ohne Angabe der Quelle: zuerst ins Französische in der „Revue du Nord" (Oktober 1837), später ins Deutsche in „Ost und West" (Oktober 1840), vermutlich auf Grundlage der französischen Fassung, die auch in Russland zirkulierte.

Kogălniceanu entwickelte seine Ansichten über ländliche Hochzeitsbräuche in der 1840 erschienenen rumänischsprachigen Skizze *Scene pitorești din obiceurile poporului* [Malerische Szenen aus den Bräuchen des Volkes] weiter, die heute als Überarbeitung seiner früheren Veröffentlichung im Einklang mit neueren Strömungen der europäischen Romantik verstanden werden kann. Diese Version prägte nachweislich die Darstellungen moldauischer Hochzeitsbräuche durch ausländische Schriftsteller wie die des Franzosen Jean Alexandre Vaillant und des Deutschen Wilhelm von Kotzebue. Beide standen mit Kogălniceanu nachweislich in Kontakt.

1854 profitierte *Scene pitorești* von einer Übersetzung ins Französische – eine Fassung, die bis dato fälschlich Übersetzer Ioan Voinescu II. zugeschrieben wird. Auch diese Version beeinflusste mehrere ausländische Schriftsteller, darunter den Franzosen Abdolonyme Ubicini und den amerikanischen Autor James O. Noyes. Letzterer wiedergab einen Teil davon in *Roumania* (1857), dem ersten in den Vereinigten Staaten veröffentlichten Buch über das Land.

Diese neuen Erkenntnisse zeigen, wie Materialien über rumänische Volkskunde während einer Schlüsselperiode der nationalen Wiedergeburt zirkulierten und wie Kogălniceanu diese unter anderem als Instrument der Gesellschaftskritik im Kontext seiner Ansichten zur Stellung der Frau in der Gesellschaft nutzte.

ANEXĂ

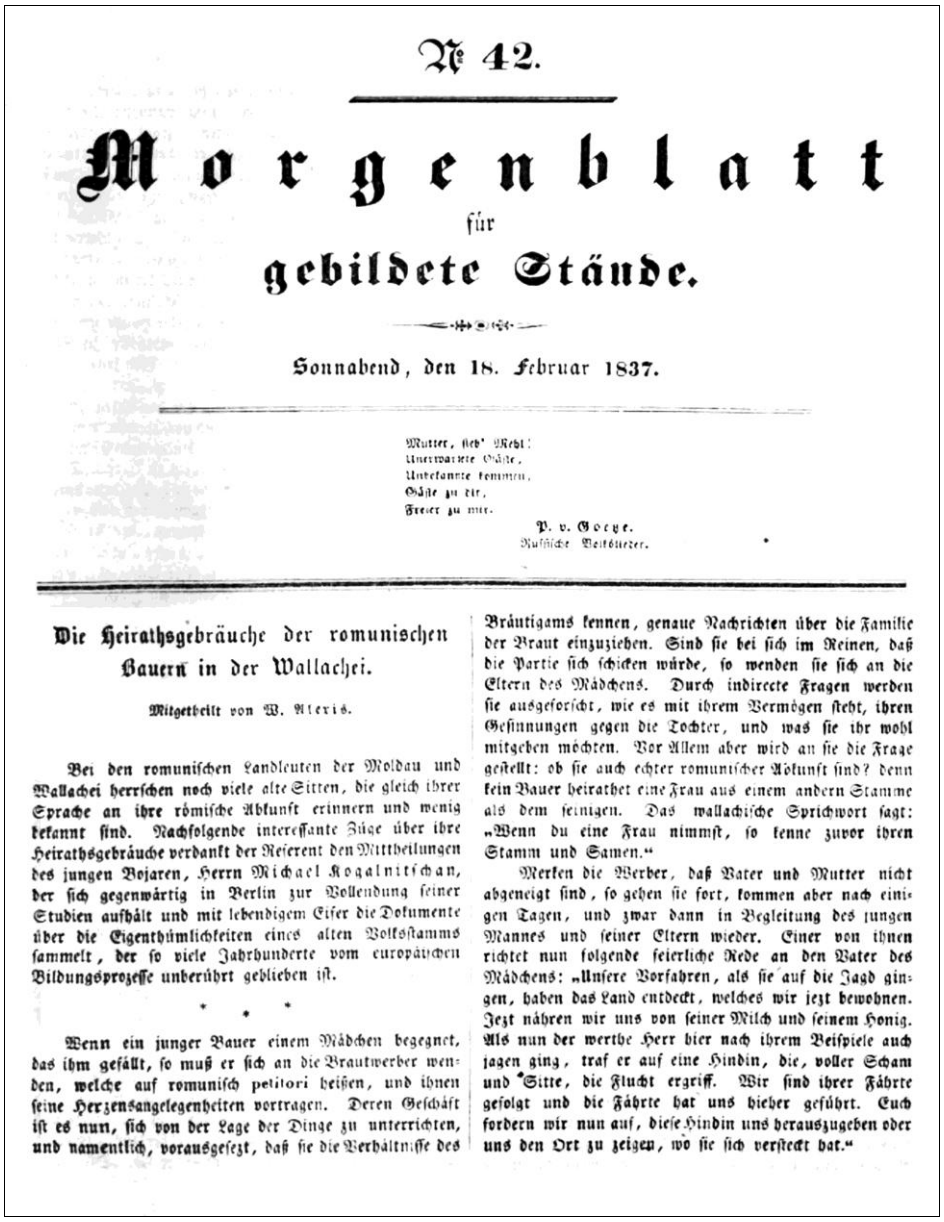

№ 42.

Morgenblatt
für
gebildete Stände.

Sonnabend, den 18. Februar 1837.

Mutter, sieh' Rehl!
Unerwartete Gäste,
Unbekannte kommen,
Gäste zu dir,
Freier zu mir.

P. v. Goeye.
Russische Heldenlieder.

Die Heirathsgebräuche der romanischen Bauern in der Wallachei.

Mitgetheilt von W. Alexis.

Bei den romanischen Landleuten der Moldau und Wallachei herrschen noch viele alte Sitten, die gleich ihrer Sprache an ihre römische Abkunft erinnern und wenig bekannt sind. Nachfolgende interessante Züge über ihre Heirathsgebräuche verdankt der Referent den Mittheilungen des jungen Bojaren, Herrn Michael Kogalnitschan, der sich gegenwärtig in Berlin zur Vollendung seiner Studien aufhält und mit lebendigem Eifer die Dokumente über die Eigenthümlichkeiten eines alten Volksstamms sammelt, der so viele Jahrhunderte vom europäischen Bildungsprozesse unberührt geblieben ist.

* * *

Wenn ein junger Bauer einem Mädchen begegnet, das ihm gefällt, so muß er sich an die Brautwerber wenden, welche auf romanisch petitori heißen, und ihnen seine Herzensangelegenheiten vortragen. Deren Geschäft ist es nun, sich von der Lage der Dinge zu unterrichten, und namentlich, vorausgesetzt, daß sie die Verhältnisse des Bräutigams kennen, genaue Nachrichten über die Familie der Braut einzuziehen. Sind sie bei sich im Reinen, daß die Partie sich schicken würde, so wenden sie sich an die Eltern des Mädchens. Durch indirecte Fragen werden sie ausgeforscht, wie es mit ihrem Vermögen steht, ihren Gesinnungen gegen die Tochter, und was sie ihr wohl mitgeben möchten. Vor Allem aber wird an sie die Frage gestellt: ob sie auch echter romanischer Abkunft sind? denn kein Bauer heirathet eine Frau aus einem andern Stamme als dem seinigen. Das wallachische Sprichwort sagt: „Wenn du eine Frau nimmst, so kenne zuvor ihren Stamm und Samen."

Merken die Werber, daß Vater und Mutter nicht abgeneigt sind, so gehen sie fort, kommen aber nach einigen Tagen, und zwar dann in Begleitung des jungen Mannes und seiner Eltern wieder. Einer von ihnen richtet nun folgende feierliche Rede an den Vater des Mädchens: „Unsere Vorfahren, als sie auf die Jagd gingen, haben das Land entdeckt, welches wir jezt bewohnen. Jezt nähren wir uns von seiner Milch und seinem Honig. Als nun der werthe Herr hier nach ihrem Beispiele auch jagen ging, traf er auf eine Hindin, die, voller Scham und Sitte, die Flucht ergriff. Wir sind ihrer Fährte gefolgt und die Fährte hat uns hieher geführt. Euch fordern wir nun auf, diese Hindin uns herauszugeben oder uns den Ort zu zeigen, wo sie sich versteckt hat."

Fig. 1. „Morgenblatt für gebildete Stände", An. XXXI, nr. 42 (duminică, 18 februarie 1837), p. 165 (Biblioteca Națională a Austriei, https://anno.onb.ac.at/).

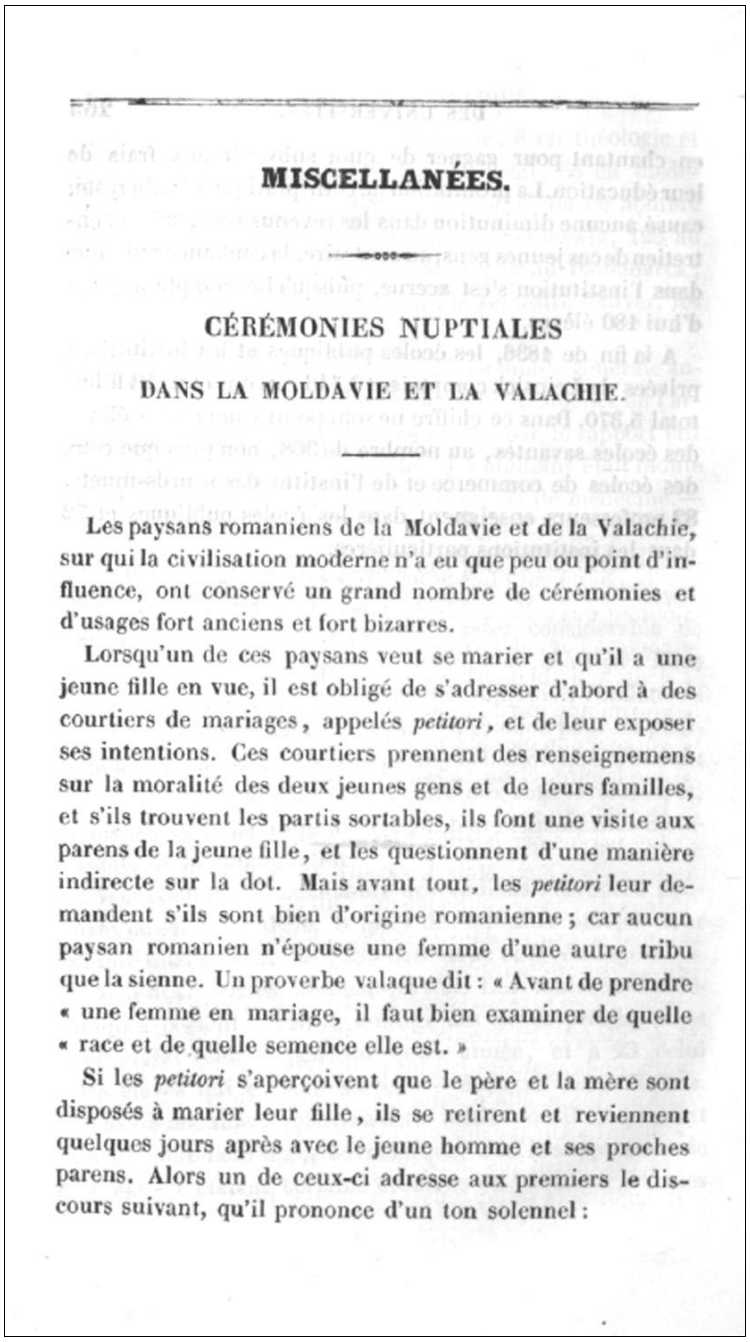

MISCELLANÉES.

CÉRÉMONIES NUPTIALES

DANS LA MOLDAVIE ET LA VALACHIE.

Les paysans romaniens de la Moldavie et de la Valachie, sur qui la civilisation moderne n'a eu que peu ou point d'influence, ont conservé un grand nombre de cérémonies et d'usages fort anciens et fort bizarres.

Lorsqu'un de ces paysans veut se marier et qu'il a une jeune fille en vue, il est obligé de s'adresser d'abord à des courtiers de mariages, appelés *petitori*, et de leur exposer ses intentions. Ces courtiers prennent des renseignemens sur la moralité des deux jeunes gens et de leurs familles, et s'ils trouvent les partis sortables, ils font une visite aux parens de la jeune fille, et les questionnent d'une manière indirecte sur la dot. Mais avant tout, les *petitori* leur demandent s'ils sont bien d'origine romanienne; car aucun paysan romanien n'épouse une femme d'une autre tribu que la sienne. Un proverbe valaque dit: « Avant de prendre « une femme en mariage, il faut bien examiner de quelle « race et de quelle semence elle est. »

Si les *petitori* s'aperçoivent que le père et la mère sont disposés à marier leur fille, ils se retirent et reviennent quelques jours après avec le jeune homme et ses proches parens. Alors un de ceux-ci adresse aux premiers le discours suivant, qu'il prononce d'un ton solennel:

Fig. 2. „Revue du Nord", seria a II-a, An. IV, nr. 10 (1 octombrie 1837), p. 264 (Biblioteca Națională a Franței, https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k9671191p/f5.image).

395

gab kein Zeichen des Lebens von sich, das Auge starrte aus tiefer Höhle blödsinnig vor sich hin, vom Fleische war an diesem Gerippe auch nicht die geringste Spur mehr übrig, die tief gebräunte Haut lag voll dunkler Runzeln, die spitzen Knochen schauten überall hervor und die emporgehobnen Arme schienen völlig erstarrt und keiner Bewegung mehr Herr zu sein. Ocktai kniete vor diesem Entsetzlichen und flößte ihm zwischen den klaffenden lippenlosen Zähnen die Speise vorsichtig ein. Kalter Schauer durchrieselte mein Gebein, als ich diesen Unglücklichen erblickte, der nicht lebte und nicht todt war. Ich ahnte, daß ich einem indischen Selbstmärtyrer gegenüber stand, aber mehr empört als gerührt durch diese Verirrung des menschlichen Verstandes, rief ich unwillkürlich: Wer bist du? Nur eine leise Bewegung des Augensternes zeigte, daß er die Frage gehört hatte, sonst blieb Alles an diesem Wesen stumm und unthätig, aber Ocktai flüsterte: Seit Jahren hat seine Zunge keinen Laut des Lebens mehr gesprochen und seit mehr denn zehn Sonnenläufen hält er zur Buße die Arme so empor, daß sie nun völlig abgestorben keine Empfindung mehr haben.

(Die Fortsetzung folgt.)

Hochzeitsgebräuche der romanischen Landleute in der Moldau und Wallachei.

Nach einem russischen Berichte mitgetheilt

von Bernhard Stolz.

Die Civilisation der neuen Zeit hat auf die romanischen Landleute der Moldau und Wallachei bis heute erst wenig oder gar keinen Einfluß geübt; daher unter ihnen eine große Menge eben so alterthümlicher als wunderlicher Gebräuche herrschen, deren Bedeutung sich fast ganz verloren hat. Die Mittheilung ihrer Hochzeitsceremonien wird, wie wir glauben, den Lesern dieser Blätter um so willkommener sein, als wir dieselben aus guter Quelle haben.

Will einer dieser Landleute heirathen und hat er ein junges Mädchen im Auge, das er zur Frau wünscht, so wendet er sich nothwendiger Weise zuerst an gewisse Freiwerber, Petitori, und theilt denselben seine Absichten mit. Die Petitori ziehen nun über den Sittenzustand der jungen Leute und ihrer Familien Erkundigungen ein, statten, sobald sie die Partie für passend halten, den Eltern des jungen Mädchens einen Besuch ab und befragen sie auf indirekte Weise über das Heirathsguth. Vor allem aber liegt den Petitori daran, zu wissen, ob sie echt romanischer Herkunft sind; denn kein romanischer Landmann nimmt eine Frau aus einem anderen Stamme, als dem seinigen. Ein wallachisches Sprichwort sagt: »Bevor du ein Weib nimmst, prüfe genau, welches Stammes und welches Geschlechtes sie ist.«

Zeigen sich der Vater und die Mutter den Petitoris geneigt, ihre Tochter zu verheirathen, so ziehen sich dieselben zurück, kehren aber einige Tage nachher in Begleitung des jungen Mannes und seiner nächsten Verwandten wieder. Einer dieser Verwandten redet dann die Eltern des jungen Mädchens in feierlichem Tone etwa folgendermaßen an:

»Als unsere Vorfahren einst auf die Jagd gingen, entdeckten sie das Land, das wir bewohnen, und welches uns mit seiner Milch und seinem Honig nährt. Dieser ehrenwerthe Jüngling ging jüngst, nach dem Beispiel seiner Väter, auch auf die Jagd und stieß auf eine Hindin, die aus Schaam entfloh. Wir aber haben ihre Spur verfolgt, und siehe, sie hat uns hieher geleitet. Wir begehren also von Euch, daß Ihr uns die Hindin ausliefert, oder den Ort uns bezeichnet, wo sich dieselbe verborgen hält.«

Nach dieser Anrede erklären die Eltern, daß kein Thier dieser Art ihr Haus betreten habe. Die Petitori behaupten das Gegentheil. Um ihrer loszuwerden führen die Eltern endlich eine alte in Lumpen gekleidete Jungfer herein, und fragen: ob dies die Person sei, die sie suchen. Die Petitori verneinen natürlich und fügen hinzu: »die wir suchen, hat Haare blond wie Gold, Augen gleich dem Falken, Zähne weißer als Perlen, Lippen, röther als die Kirsche; sie hat die Gestalt einer Löwin, den Hals einer Gans, die Brust eines Schwans; ihre Finger sind weicher als das Wachs, und ihr Gesicht ist strahlender als Sonne und Mond.«

Die Eltern beharren bei der Aussage, daß keine Hindin der beschriebenen Art bei ihnen eingetreten sei, allein die Werber erwidern, daß ihre Jagdhunde, welche unfehlbar seien, ihnen angedeutet, daß das gesuchte Wild sich in diesem Hause befände. Nachdem dennoch all ihre Reden eitel gewesen, drohen sie die Waffen zu ergreifen. Diesem Argumente ergeben sich die Eltern dann. Sie lassen ihre Tochter kommen, welche, wie man sich leicht vorstellen kann, bei solcher Gelegenheit auf das vortheilhafteste gekleidet ist. Kaum ist dieselbe eingetreten, so rufen Alle: »Siehe da die Hindin!«

Der Priester kommt und in seiner Gegenwart wechseln die Verlobten die Ringe. Darauf verläßt die Braut das Gemach, die Uebrigen aber setzen sich zu Tisch und stehen erst wieder auf, wenn man über den Tag der Hochzeit, der gewöhnlich ein Sonntag zu sein pflegt, einig geworden ist.

Montag vor dem Hochzeitstage begeben sich die Eltern und Verwandten mit lärmender Musik zu dem Brautpaar. Der Bräutigam und die Braut geben jeder ein großes Familien-Gastmahl. Nach der Mahlzeit beschäftigen sich die Frauen damit, das Mehl zu kneten, welches bei dem eigentlichen Hochzeitsschmause gebraucht werden soll, — Daher nennt man diesen Montag den »Knetetag.« Während der ganzen Nacht bleiben die Gäste zechend beisammen; die Jugend tanzt, und die Alten plaudern und trinken.

(Die Fortsetzung folgt.)

Briefe aus Karlsbad.

III. 13. Juli.

Gestern war endlich der glückliche Tag, an welchem die heißersehnte Sonne das liebe Thal heimsuchte, und mit allem Leben liebäugelte, dem der langwierige Regen schon jede Hoffnung eines schönen Wetters geraubt hatte. Freund, du solltest sehen, was Sonnenstrahlen in einem Kurorte vermögen! Es ist Da gleich ein anderes Athmen, eine andere Eßlust, und eine andere Kraft in den Gliedern; kurz, der Mensch gleicht einer rein gestimmten Orgel, wo jeder Akkord so klingt, wie er klingen soll. Da ist keine Anhöhe zu steil und keine Gegend zu fern, denn der Kurgast fühlt bei jedem Schritt, den er vorwärts thut, das Herannahen seiner Genesung. Auch ich machte mich auf den Weg, um zu guter Letzt den Dreikreuzberg zu besteigen, und von da noch einmal das schöne Bild der Stadt mit ihrer Umgebung zu betrachten; denn dorthin, wo Denkmäler stehen, gehe ich nicht, ja selbst dem Hirschensprung weiche ich aus, weil mich das Gekritzel und Geschmitzel daran anwidert. Will es den Schulen gar nicht gelingen, die Jugend von einem solchen Gehirn-Schmutz zu reinigen, und ihr gehörigen Abscheu gegen einen solchen Frevel beizubringen? — Du kannst nicht glauben, wie es mich betrübt, wenn ich an einem kerngesunden Baume eingeschnittene Buchstaben erblicke, oder Ruhebänke mit einer Unzahl von nichtswürdigen Namen bekritzelt sehe! — Sind das nicht wahre Steckbriefe, wobei die Culpanten leider unein bringlich sind? — Es hat sich in unserm Vaterlande Manches zum Bessern gestaltet, doch die Wuth, Alles zu bekleksen und zu verderben ist jetzt wie sonst. Ich schrieb Dir, daß dem Kurgaste bei schlechtem Wetter nichts anderes übrig bleibt, als das Theater zu besuchen, was auch ich nicht unterließ. Das Theaterrepertoir ist zwar nicht reichhaltig, denn es beschränkt sich auf Lustspiele und Possen mit Gesang (ohne, wäre besser); doch ist die Wahl immer so, wie sie dem Lebekranken am besten zusagt. Du mußt nicht etwa denken, daß bei den Darstellungen hier alles nur halb und halb gethan wird, keineswegs; Du würdest erstaunen, wenn Du nur einmal den Schauspieler Braunmüller sehen könntest, der mit einem sehr vortheilhaften Aeußern, und einem schönen männlich klingenden Organ begabt, jede Rolle mit der Umsicht eines wahrhaft großen Künstlers durchführt, und dem das Innige, so wie das Heldenmäßige und das Humoristische stets mit gleichem Glücke gelingt. Den Scheiden-Toni, im Stücke gleichen Namens, gibt er mit einer Vollendung, die nichts zu wünschen übrig läßt. Eben so ausgezeichnet ist Demoiselle Wieser, deren rastloser Fleiß und treue Auffassung jedes darzustellenden Charakters nicht genug zu loben ist, und der es bei einer so rasch fortschreitenden Ausbildung ihres glänzenden Talentes gar nicht fehlen kann, sich in Kurzem den ersten Schauspielerinnen Deutschlands angereiht zu sehen. Nich minder verdienen die Herren Burggraf und Wieser, und zwar der Erste in Helden- und Liebhaber-Rollen, der

Fig. 3. „Ost und West. Blätter für Kunst, Literatur und geselliges Leben”, An. IV, nr. 84 (17 octombrie 1840), p. 395 (Biblioteca Națională a Austriei, ÖNB-ANNO - Ost und West).

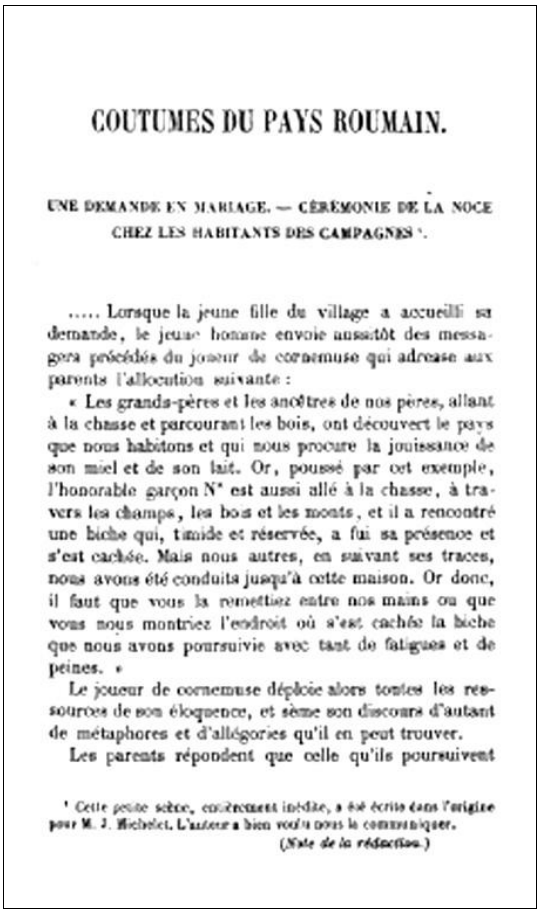

COUTUMES DU PAYS ROUMAIN.

UNE DEMANDE EN MARIAGE. — CÉRÉMONIE DE LA NOCE CHEZ LES HABITANTS DES CAMPAGNES [1].

..... Lorsque la jeune fille du village a accueilli sa demande, le jeune homme envoie aussitôt des messagers précédés du joueur de cornemuse qui adresse aux parents l'allocution suivante :

« Les grands-pères et les ancêtres de nos pères, allant à la chasse et parcourant les bois, ont découvert le pays que nous habitons et qui nous procure la jouissance de son miel et de son lait. Or, poussé par cet exemple, l'honorable garçon N* est aussi allé à la chasse, à travers les champs, les bois et les monts, et il a rencontré une biche qui, timide et réservée, a fui sa présence et s'est cachée. Mais nous autres, en suivant ses traces, nous avons été conduits jusqu'à cette maison. Or donc, il faut que vous la remettiez entre nos mains ou que vous nous montriez l'endroit où s'est cachée la biche que nous avons poursuivie avec tant de fatigues et de peines. »

Le joueur de cornemuse déploie alors toutes les ressources de son éloquence, et sème son discours d'autant de métaphores et d'allégories qu'il en peut trouver.

Les parents répondent que celle qu'ils poursuivent

[1] Cette petite scène, entièrement inédite, a été écrite dans l'origine pour M. J. Michelet. L'auteur a bien voulu nous la communiquer. (*Note de la rédaction.*)

Fig. 4. „Revue de l'Orient", t. XV (1 janvier 1854), p. 173 (Biblioteca Națională a Franței).

DOI: 10.59277/AIIX.62.10

CĂTĂLINA MIHALACHE*

HAINELE CARE CONTEAZĂ: CODURI VESTIMENTARE ALE PROFESORILOR DIN SECOLELE XIX-XX

Fiecare la locul său

Profesorii trăiesc mai multe vieți și adună amintiri despre toate, dar puține ajung să fie consemnate. Răsfoind însemnări și rememorări dintre cele mai diverse, găsim și neașteptate notații despre efortul dascălilor de a-și alcătui zilnic o imagine acceptabilă în ochii propriului public. Știau că o lume întreagă îi scrutează, iar privirile lumii i-au definit. Ținuta, cu toate măruntele detalii dictate de regia aparițiilor de zi cu zi, a fost un reper important al meseriei de profesor. Era, de altfel, un instrument de lucru, o sursă de respectabilitate în societate și de autoritate în fața elevilor, iar reglementarea condițiilor de exercitare a profesiei a atins și prevederi explicite legate de vestimentația dascălilor.

Învățătura dată celor tineri a fost, din mărturiile premodernității, mai întâi un meșteșug, înainte de a deveni o profesie, și consta în transmiterea unor îndemânări precum cititul, scrisul, calculatul, cântatul (necesar slujbelor religioase). Doar o învățătură îndelungată, mai amplă și mai costisitoare (incluzând limbi străini, filozofie, literatură, arte și alte aspecte „nepractice"), se dedica fasonării spiritului și purtărilor tinerilor, dar ea nu era, în principiu, considerată necesară celor mulți.

În ceea ce privește „meșteșugul", cei care aveau o oarecare știință de carte îi învățau și pe alții, contra unor plăți (nu neapărat bănești) sau în speranța unei răsplăți pentru binele făcut (ca act de filantropie). Puteau fi aproape orice[1] (cântăreți bisericești, călugări, țărani, negustori, mici funcționari sau boieri, foști soldați, preoți, artizani), dar nu oricine, căci angajatorii erau atenți la bunul renume al celor cărora le încredințau copiii. Veșmintele – alocate destul de restrictiv fiecărei trepte sociale și chiar unor îndeletniciri anume[2] – puteau alarma comunitatea[3] dacă sugerau disponibilitatea spre purtări inadecvate, aspect deosebit de sensibil în cazul femeilor.

---

* Cercetător științific gradul I, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română, Filiala Iași; e-mail: catalinamihalache@yahoo.com.

[1] „La început, oricine dorea să deschidă o școală particulară, era liber s-o facă. Nimeni nu-l oprea", Gheorghe Pârnuță, *Istoria învățământului și gândirea pedagogică din Țara Românească (secolele XVII-XIX)*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 213. Trebuie să precizăm că a fost un „început" prelung, fără o dată precisă de debut sau de sfârșit. Impunerea Regulamentelor Organice și a primelor regulamente școlare din Principate (în anii 1830-1840) a introdus o departajare între școlile statului – ce se doreau instituții publice stabile – și cele deschise de particulari care erau, de obicei, simple afaceri temporare.

[2] „Vechea societate trăia, în bună măsură, din această claritate a apartenențelor, stabilitatea sa se baza pe transparența aparițiiei publice", Daniel Roche, *La culture des apparences. Une histoire du vêtement (XVIIe-XVIIIe siècle)*, Librairie Arthème Fayard, 1989, p. 26 [traducere C.M.].

[3] Un elev care se refugiase din Severin în satul natal, din cauza invaziei turcilor, la 1853, nota: „[...] drumul l-am făcut cu mare temere, și mai mult prin păduri, ca să nu mă vadă țăranii, căci erau foarte dârji. Pe

Preocuparea pentru o ținută programatic decentă ține clar de instituirea școlilor publice, care nu erau neapărat patronate de stat. O astfel de cerință a părut uneori opresivă, după cum relata profesoara Thekla Trinks (1831-1900) în amintirile sale despre anii când a lucrat în București. Fusese chemată să organizeze un pension de fete pentru comunitatea lutherană din oraș și a lucrat aici în perioada 1858-1859.

A fost o situație aparte, cu mize confesionale, politice și sociale. Însuși consulul Prusiei la București sprijinea acest proiect, împreună cu pastorul comunității, iar patronajul fusese asumat de Ordinul Ioaniților, dedicat binefacerilor publice. Erau, deci, în joc bunul renume al Prusiei, al Consulatului, al comunității și al Ordinului. Situația se complica prin inevitabila și, de fapt, dezirabila interacțiune cu familii autohtone dintre cele mai bine situate, care aveau nevoie de asigurări morale suplimentare pentru a-și încredința fetele acestei instituții și nu celei deschise de catolici. Mai grav, școala deschisă de călugărițele catolice (*dames du Sacré Cœur*) era preferată și de către luterani, ceea ce făcea cu atât mai presantă nevoia deschiderii unei respectabile școli proprii.

Încă de la intrarea în țară, pastorul venit în întâmpinare le punea în vedere Theklei și însoțitoarei sale (o profesoară din Anglia) să își schimbe veșmintele pentru a corespunde imaginii dezirabile, de diaconese ale Ordinului Ioaniților. Thekla anticipase o situație de acest gen, în ciuda unor asigurări liniștitoare prealabile: „[...] îmi închipuisem că ni se va face o asemenea cerere. Doar cum va fi aceasta justificată – în legătură cu acest lucru eram încordată”[4]. Argumentarea părea corectă. Totuși, tinerele profesoare nu au trecut ușor peste această cerință:

> [...] într-o țară unde, după cum am aflat mai târziu, înfățișarea predomină atât de des, fără ca interiorul să aibă un cuvânt de spus, o metamorfoză precum cea cerută de la noi, justificată doar prin circumstanțe, putea părea poruncită, după cum am învățat să înțeleg. Doar în acele ceasuri de încercare grea mi-a fost greu să fiu silită astfel. Aici doar credința era de ajutor, căci aceasta se petrecea prin îngăduința Domnului[5].

După încă un impuls din partea consulului prusac însuși, tinerele profesoare au ajuns la un rezultat mulțumitor în construirea imaginii adecvate:

> Rochii de cașmir negre, croite cât mai simplu, cu gulere cardinal, pe care purtam, ca semn distinctiv, o cruce albă a ioaniților, căreia îi lipsea elementul de sus (odinioară semnul fraților care serveau ordinul), bonetă albă, ornată cu tul, pelerine albe, largi, și manșete așijderea; un șal negru de cașmir: acesta era rezultatul consfătuirii noastre[6].

Au fost necesare mai multe ingrediente: sobrietatea culorilor (alb-negru) și a croielii, calitatea materialelor (cașmir, tul), eleganța reținută a gulerelor, boneta care acoperea

---

câți îi vedeau cu haine nemțești, îi numeau *șultine* [s.a.] și îi luau la înjurat, chiar la bătaie”. Nici orășenii nu obișnuiau să poarte haine europene. Abia în urma războiului Crimeii și „după mutarea administrațiilor la Turnu Severin”, „bărbații și-au schimbat costumele. Din turcesc, cum era, au adus haine nemțești”. Era o schimbare atât de mare, încât nici nu aveau un croitor priceput să repare astfel de haine, să le coasă nasturi. A plecat o delegație în orașul Rușava (Orșova Veche, oraș inundat de apele lacului de acumulare de la Porțile de Fier), de unde se cumpăraseră și hainele europene. Acolo au găsit un croitor potrivit, care s-a învoit să se mute în Severin. Vezi C. D. Severeanu, *Din amintirile mele (1853-1929)*, București, Editura Fundației Culturale „Marin Speteanu”, 2008, p. 28, 31.

[4] Thekla Trinks, *Biografia unei profesoare germane. Amintiri despre Germania, Anglia, Franța și România*, în Daniela Bușă (coord.), *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*, serie nouă, vol. VII (1857-1861), București, Editura Academiei Române, 2012, p. 249.

[5] *Ibidem*, p. 250.

[6] *Ibidem*, p. 251.

cuviincios părul și simbolul dedicației confesionale (crucea ioaniților). Deducem că bijuteriile erau discrete sau lipseau.

În curând, domnișoara Trinks a înțeles că se afla într-o lume necinstită și ispititoare, în care „veșmântul protector, de diaconie, era o cerință absolută a lucrării noastre”[7]. Interiorizând sentimentul de vulnerabilitate indus de societatea bucureșteană, Thekla și companioana ei au folosit această pavăză chiar și pe drumul de întoarcere spre casă: „[...] aveam destulă experiență pentru a ști că rochia de diaconie, protectoare, era importantă, așa că am hotărât să renunțăm la ele abia la Viena”[8].

În final, veșmintele-scut s-au dovedit utile (cel puțin din perspectiva convingerilor pe care și le formaseră tinerele profesoare despre societatea românească), dar au avut un impact cert dezagreabil[9], atât prin portul efectiv (în timpul marilor călduri din capitală, de pildă), cât mai ales prin ideea de constrângere, de reducere a libertății personale.

Școala de acasă

Cei angajați în casele celor cu stare, pentru educarea copiilor familiei, erau selectați prin referințe din partea cunoscuților[10] și prin buna impresie pe care se străduiau să o lase angajatorilor (inclusiv prin ținută). În ierarhia slujitorilor casei, ei se aflau pe treapta cea mai de sus[11], având uneori propriii lor servitori[12] și putând apărea public alături de patroni (cu care stăteau și la masă)[13]; era vorba despre dascăli, guvernante, perceptori și profesori, fiecare cu anumite rosturi educative. Nu purtau livrea de servitori. Este de la sine înțeles că veșmintele lor nu puteau fi la fel de impunătoare ca ale boierilor avuți, dar erau compatibile cu ale nobililor mai puțin înstăriți.

În cazul guvernantelor și al profesoarelor, se impunea tacit aceeași regulă a unei eleganțe aflate în uzajele „lumii bune”, dar adusă într-un diapazon minimal, antisomptuar – foarte bine exemplificat de ținuta Theklei Trinks. Ele erau, prin definiție, persoane cu o

[7] *Ibidem*, p. 257.

[8] *Ibidem*, p. 260.

[9] După cum a apreciat și Nicoleta Roman, în *Educating the Other. Foreign Governesses in Wallachia in the First Half of the Nineteenth Century*, publicat în „Aspasia”, vol. 14, 2020 (doi:10.3167/asp.2020.140105), p. 45.

[10] Radu Rosetti a pomenit în amintirile sale multe cazuri de recrutare prin recomandări (inclusiv din partea unor guvernante) sau chiar prin simpla preluare a celor apreciați de către foștii angajatori, ei înșiși cunoscuți respectabili ai familiei sau nume importante în epocă. Persoanele potrivite nu erau ușor de găsit și de păstrat (Radu Rosetti, *Din copilărie. Amintiri*, București, Editura Humanitas, 2012, p. 230-238).

[11] Ei se situau la vârful ierarhiei personalului domestic al unei case boierești și „se bucurau de un statut special, conferit de cetățenia străină, educația superioară și competențele profesionale, iar în unele cazuri și de poziția socială avută în țara de origine, unii dintre ei fiind de condiție nobilă. În general […] erau tratați cu respect de stăpânii casei, în proximitatea cărora erau acceptați (la masă, în salon, la serate și la evenimente familiale), erau retribuiți, erau serviți de slugile casei și se bucurau de o mare libertate de acțiune, nedând socoteală decât celor care îi angajaseră” (Dan Dumitru Iacob, *Elitele din Principatele Române în prima jumătate a secolului al XIX-lea: sociabilitate și divertisment*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 87).

[12] Maude Rea Parkinson – tânără guvernantă și profesoară irlandeză, care a lucrat în România, în perioada 1889-1911 – a dedicat un capitol aparte din amintirile sale servitorilor pe care i-a întâlnit în diferite case respectabile. Este redactat, în mod clar, din perspectiva celor care beneficiau de serviciile lor și se considerau îndreptățiți să îi judece. Mai mult, ea amintește despre servitorii angajați de alte doamne guvernante pe care le cunoscuse (Maude Rea Parkinson, *Douăzeci de ani în România, 1889-1911*, București, Editura Humanitas, traducere de Constantin Ardeleanu și Oana Celia Gheorghiu, 2014, p. 116-124).

[13] Radu Rosetti evoca minunatele seri de iarnă în care părinții lui povesteau pe îndelete tuturor celor adunați, fermecându-i pe copii, „pe profesori, pe guvernante și pe musafirii zilei” (Radu Rosetti, *op. cit.*, p. 55). Mai clar spus: „[...] pentru frații și surorile mai mici era în permanență o bonă franceză, care mânca la masă cu noi” (*ibidem*, p. 238).

educație potrivită clasei superioare, dar lipsite de mijloacele materiale necesare pentru a duce viața acestora[14]. Mai precis, erau sau ar fi putut să fie rude sărace ale familiilor nobile[15].

Respingerea ostentației și a pretențiilor de ascensiune într-un grup social superior (deși tentațiile nu lipseau) erau înscrise în ținutele afișate. Auto-limitarea presupunea, în primul rând, reducerea accesoriilor și evitarea racordării complete la moda celor mai rafinați. Căci moda este, prin definiție, un criteriu de acceptare, dar mai ales de excludere din anumite cercuri sociale. Să fii cu o nuanță în urma culorii la modă era suficient pentru a fi plasat în afara unui anumit cerc[16].

Trebuiau să afișeze o siguranță de sine educată, prin veșminte care să nu ofenseze, să nu incite la competiție ori seducție, sugerând o postură disciplinată și cumva utilitară, inferioară angajatorilor. *Se supuneau astfel unui regim al vizualizării codificate, în care cel mai mult conta nu individul în sine, ci ierarhia socială care lua act de modul în care acesta se făcea văzut*.

Căsătoria guvernantei cu tatăl copiilor încredințați spre educație nu era doar un subiect de roman (ca în celebrul *Jane Eyre*, de Charlotte Brontë). Marie Anna Albertina Wiegand (1841-1926), originară din Germania, venise în 1858 la moșia Tăutești, din județul Botoșani, ca guvernantă a copiilor boierului Scarlat Greceanu. Peste un deceniu, boierul rămas văduv se va căsători cu tânăra nemțoaică și împreună vor mai avea alți patru copii. Nu era o familie chiar înstărită, iar la începutul anilor 1880, Anna va rămâne, la rândul său, văduvă. Cu toate acestea, le va oferi copiilor o educație de calitate, pentru care fetele ei erau foarte admirate în societatea bună din Botoșani și, apoi, din Iași. Trecerea de la calitatea de guvernantă la aceea de soție a unui boier cunoscut nu pare să fi produs fracturi insurmontabile în viața ei, ceea ce arată o persoană care cunoștea codurile de comportament și de apariție publică. Cunoscând uzanțele eleganței vestimentare antebelice, deplângea lipsurile din anii Primului Război Mondial și cei imediat următori, care o marcau mai ales pe fiica sa, profesoară[17].

Tabloul lui Richard Redgrave, *The Governess [The Poor Teacher]* (1844), propune o foarte bună identificare vizuală a guvernantei generice: o tânără delicată, drapată într-o rochie neagră, simplă, dar dintr-un material de calitate, fără decolteu, cu un guler alb foarte pregnant. Nu se văd bijuterii. Aranjarea părului, croiala rochiei și atitudinea o pot identifica drept o tânără educată, așa cum era de așteptat să fie orice doamnă din lumea bună a vremii. Compoziția tabloului face ca tânăra profesoară, înghițită de propriu-i veșmânt

[14] La mijlocul secolului al XIX-lea, Lady Elisabeth Eastlake definea guvernanta ca fiind „o ființă ce ne este egală prin naștere, maniere și educație, dar inferioară nouă în ceea ce privește bogăția lumească"; vezi Christina De Bellaigue, *Educating Women. Schooling and Identity in England and France (1800-1867)*, Oxford University Press, 2010, p. 43. Nu era de așteptat ca guvernantele să fi avut o pregătire specială pentru această slujbă, spre deosebire de învățătoarele din școlile publice, care proveneau din medii sociale mai joase și urmăreau o ascensiune bazată pe studii. Tocmai lipsa calificării dovedea că ele proveneau din familii bine situate (cândva), care și-au permis să le dea o educație prețioasă (*ibidem*, p. 43, 45).

[15] Inițial, familiile aristocratice alegeau guvernante din rândul rudelor mai sărace, care stăpâneau bine limbile străine și aveau o competență amplă în „cultura rafinamentului": bune maniere și conversație, dans, muzică, literatură, istorie (Nicoleta Roman, *op. cit.*, p. 38). Și în Principate au ajuns guvernante care erau (ori pretindeau a fi) de origine nobilă. Un interesant manuscris păstrat la Arhivele Naționale din Iași cuprinde varii însemnări ale unei doamne care se ocupa în mod clar de educația unor copii din familii bine situate (nu doar din România), în anii 1860-1870, și care semna „Zoé…, née baronne de Colné" (vezi SJANI, fond Manuscrise, ms. nr. 85, f. 66 v.).

[16] Daniel Roche, *op. cit.*, p. 14.

[17] Ana Greceanu, *Între două patrii. Însemnări 1911-1920*, traducere de Radu Greceanu, Eugenia Greceanu, Dumitru Roman, București, Editura Vremea, 2013.

întunecat, să fie pusă în contrast cu lumina și culorile în care se scaldă copiii familiei, bucuroși de o viață plăcută și fără griji, nebănuind tristețea ei[18].

Portretul ne trimite la amintirile Theklei Trinks, deși personajul lui Redgrave nu are bonetă și pelerină, ceea ce nici nu era de așteptat într-o scenă de interior. Tristețea și descurajarea care se citesc în atitudinea sa ne trimit la însemnările lui Zoé Colné, unde întâlnim referiri explicite la stările sale de melancolie, nemulțumire sau furie[19]. Ea se consola însă cu atenția unor personaje semnificative ale vremii, cum a fost Pulcheria Ghica[20]; era o cale de a se plasa la modul ideal în rândul celor nobili în purtări, dar și deținători ai unui patrimoniu remarcabil, pe care îl afișau inclusiv prin ținutele lor.

Învățătorii cei buni

Pe măsură ce școlile publice se înmulțeau, atenția asupra dascălilor cărora le erau încredințați copii spre învățătură a devenit tot mai explicită[21]. Întreținând, conștient ori nu, un cod vestimentar, locuitorii depuneau mărturii scrise pentru a confirma respectabilitatea și vrednicia celor care solicitau angajarea ca profesori sau deschiderea unei școli proprii.

Sătenii aveau dreptul recunoscut de a-i recomanda pe cei potriviți să ocupe postul de învățător[22], în virtutea calităților dovedite și a bunei receptări în comunitate. Ar fi interesant să știm care era înfățișarea preferată de săteni. Luându-ne după originea socială a tinerilor candidați (majoritatea fii de țărani, deși autoritățile ar fi preferat mai curând fii de preoți), probabil că veșmintele erau cele de sătean sau, cu ceva noroc, puteau să atingă orizontul unui slujitor boieresc de rang nu prea înalt. S-ar fi putut diferența de hainele celorlalți săteni printr-o calitate, trăinicie sau îngrijire mai bună. Nici plata

[18] Vezi https://victorianweb.org/painting/redgrave/paintings/2.html (accesat la 10.10.2025).

[19] Iată un pasaj realmente încărcat de resentimente: „[...] sufăr… Niciodată n-am avut [în grijă] o fată atât de rea… are toate defectele… o detest. Mă dezgustă infinit. Nu va avea niciodată fericire pe pământ. A făcut de rușine familia Cuza (!), nu voi spune niciodată că am fost guvernanta ei” [traducere din limba franceză, C.M.] (SJANI, fond Manuscrise, ms. nr. 85, f. 4 r.-v.

[20] Manuscrisul redă o scrisoare afectuoasă din partea Pulcheriei Ghica, datată 15 septembrie 1873, către „draga mea Zoe”, „draga mea prietenă”, pe care o îmbrățișează „de o mie de ori” (*ibidem*, f. 63 r.-v.). Era vorba despre o doamnă respectată a vremii sale, cunoscută binefăcătoare (singură sau împreună cu soțul său, Iorgu Ghica Deleanu). Pulcheria Ghica (născută Balș) a contribuit decisiv la înființarea spitalului de la Hârlău, dar și la ctitorirea bisericilor din satele Maxut și Pârcovaci. Vezi Sorin Grigoruță, *Catagrafia averii spitalului de la Hârlău* (1858), în Dan Dumitru Iacob (ed.), *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale. Inventare de averi din secolele XVI-XIX*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2015, p. 690. Mulțumiri istoricului Mihai-Cristian Amăriuței, pentru semnalarea acestei informații.

[21] Interesul locuitorilor pentru dascăli putea fi chiar sufocant, mai ales în privința (tinerelor) învățătoare sau profesoare, după cum descrie pe larg Sissina Constant (foarte probabil un pseudonim), în lucrarea sa memorialistică, *Din viața unei institutoare* (București, Tipografia Curții Regale F. Göbl și Fii, 1897). Fiind o pledoarie pentru propriile calități și un efort de apărare împotriva tuturor calomniilor și nedreptăților suferite, voluminoasa lucrare nu atinge acuratețea unei mărturii istorice, dând mai mult seama despre moravurile vremii și despre tot ceea ce nu apare, de obicei, în actele oficiale. Mulțumim Ramonei Caramelea pentru că ne-a înlesnit accesul la această lucrare.

[22] „Alegerea candidaților se făcea de către obștea satului, care garanta mai ales «moralitatea» acestora, printr-un atestat semnat de deputații și locuitorii satului respectiv” (G. D. Iscru, *Contribuții privind învățământul la sate în Țara Românească, până la jumătatea secolului al XIX-lea*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1975, p. 56-57). Chiar și când nu alegeau dascălii, locuitorii aveau puterea de a influența soarta lor, subscriind dovezile de moralitate care însoțeau cererile de angajare ale profesorilor, semnând atestate publice de mulțumire pentru activitatea depusă în școală sau contestând unele numiri. Opinia comunității era atât de importantă pentru buna funcționare a școlii, încât Eforia Școlilor din Țara Românească recomanda, în 1857, institutorului superior de Romanați să susțină preferințele sătenilor, chiar dacă acei candidați propuși de ei „nu erau bine pregătiți” ca să fie învățători (Nicolae Andrei, Gheorghe Pârnuță, *Istoria învățământului din Oltenia*, vol. II, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1981, p. 176).

alocată unui învățător nu ar fi permis mari extravaganțe (câștigau mai puțin decât preoții[23] sau alți slujbași accesibili sătenilor, având nevoie să își completeze veniturile prin alte mijloace).

Chiar și după ce dreptul de alegere a viitorilor învățători sau profesori – căci și orășenii aveau preferințe, exprimate cu fermitate[24] – a trecut în sarcina autorităților locale[25], cu accent pe competențele sale didactice și nu pe buna relaționare cu locuitorii, aceștia din urmă au rămas atenți la profilul și activitatea dascălilor, înaintând reclamații[26] sau făcând opoziție de durată celor neagreați, atunci când considerau necesar[27].

Dar cum s-ar fi putut proba respectabilitatea și buna cuviință, pe înțelesul tuturor? Cel mai convingător, prin înfățișarea propusă constant celor din jur – un ansamblu alcătuit din etalarea zilnică a veșmintelor, din gestica și manierele afișate, din interacțiunile contabilizate public[28].

Ținuta dascălilor avea un rol suplimentar celui obișnuit – de plasare corectă a unei persoane în zona socială de identificare –, fiind un instrument necesar prestației didactice; trebuia să confirme moralitatea, stabilitatea, demnitatea și modestia – acestea fiind valorile care urmau să fie imprimate și elevilor. În același timp, marca o anumită superioritate socială față de lucrătorii manuali sau de servitori, fără a concura ierarhiile de putere în vigoare (nobiliare, bisericești, economice, administrative).

Profesorii trebuiau să oglindească, prin aparențele vestimentare, mediul în care evoluau; dar, după cum sunt așteptările de la orice bună oglindă, era de preferat o imagine ușor mai flatantă – oarecum superioară, dar nu ofensatoare pentru oamenii de rând, respectiv liniștitor de inferioară celor foarte bine situați social și economic.

Știm că, în semn de apreciere, dascălii foarte prețuiți puteau primi drept răsplată un ceas de buzunar[29], ceea ce trimite la utilizarea unor ținute urbane, compatibile cu acest

---

[23] Nici preoții nu erau scutiți de grijile vieții de zi cu zi. Un respondent al *Chestionarului* trimis de B. P. Hasdeu în sate, la 1884, se scuza astfel: „Greșalile ce veți găsi atât în scris, cât și în vorbire, le veți atribui stării materieale în care ne aflăm noi, preoții de la comunile rurale; căci suntem siliți a întrebuința timpul mai mult la munca câmpului, spre a putea întreține familiile cum trebuie, decât pentru cultura intelectuală" (Astrid Cambose, *Scrisori și introduceri semnate de respondenții la* Cestionarul linguistic *al lui B. P. Hasdeu*, publicat în *ALIL*, tomul LXII, 2022, p. 94.

[24] În 1836, locuitorii orașului Cerneți cereau Eforiei Școlilor ca proaspăt venitul profesor, ardeleanul Ion Maiorescu, să rămână în orașul lor „pentru totdeauna", fiind foarte apreciat pentru râvna sa de refacere a școlii publice și de instruire a elevilor. Vezi Anghel Manolache, Gheorghe Pârnuță (coord.), *Istoria învățământului din România*, vol. II, *1821-1918*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993, p. 209.

[25] Acest drept s-a transferat autorităților abia prin legea învățământului din 1864. Prefectul era cel care trebuia să propună Ministerului candidații recomandați de revizori, pentru a deveni învățători provizorii ai școlilor publice sătești. În cazul școlilor particulare, locuitorii care se angajau să plătească profesorii își păstrau dreptul de a recomanda candidați sau chiar îi angajau direct, cerând abia ulterior o avizare din partea Ministerului.

[26] Amintita lucrare a Sissinei Constant ne ajută substanțial la conturarea personajelor, a motivațiilor, a scenariilor și a raporturilor de putere care animau reclamanții epocii, în special pe cei care vizau personalul didactic.

[27] În cazul menționat, care l-a incriminat pe institutorul superior din Romanați, sătenii din Vulpeanca s-au opus învățătorului Ion Cristescu, numit fără „știrea noastră" și, coincidență, „om stricat, nedestoinic, pricinos, zavistnic, mândru, asupritor, pârâtor și cu rele năravuri". Deși era apreciat de Eforie, iar ancheta de control demarată nu l-a inculpat, învățătorul a demisionat, înțelegând că nu va face față „intriganților" (Nicolae Andrei, Gheorghe Pârnuță, *op. cit.*, p. 175-176).

[28] Simplul fapt de a saluta sau a fi salutat nu era deloc o chestiune insignifiantă și pasageră. O colegă de cancelarie comenta malițios modul în care un domn salutase chipurile nerespectuos, uitându-se în ochii institutoarei împricinate, ceea ce sugera că fusese cumva încurajat (de ea) spre afișarea unei sugestii de familiaritate (Sissina Constant, *op. cit.*, p. 149-150). Dialogul înfiripat în prezența altora, înmânarea unui evantai scăpat din mână, o batistă în plus sau în minus, toate erau atent monitorizate.

[29] Documentele înregistrează faptul că, în anii 1830-1840, locuitorii din Târgu Jiu au oferit profesorului C. Stanciovici, în semn de prețuire, un ceas de aur și o „uniformă de profesor" (Anghel Manolache, Gheorghe Pârnuță, *op. cit.*, p. 34).

accesoriu prestigios. Cum unii profesori de la școlile publice au fost recompensați și cu (mici) ranguri boierești (ca titluri „de noblețe"), se presupune că purtau veșmintele aferente rangului. Deși apar mențiuni despre „uniforma de profesor"[30], contextul nu sugerează un sens restrictiv, ci o uzanță; hainele făcute cadou erau cele potrivite și menirea lor era să reducă presiunea financiară asupra celui astfel dăruit.

De fapt, dascălii trebuiau să fie foarte atenți la percepțiile comunităților în care evoluau și să aplice dozajul optim de apropiere/distanțare față de publicul lor. Femeile erau, în mod special, vulnerabile, după cum ne arată un episod petrecut cândva, prin anii 1870-1880, la un bal de provincie. O foarte tânără, pe atunci, institutoare și-a amintit astfel acel moment:

> Eram îmbrăcată într-o rochie de satin de bumbac *bleu-électrique* care, la împărțirea premiilor, păruse că este de mătase și auzisem câteva cucoane șoșoroind, pe la spate-mi, că sunt prea luxoasă. Li se părea că, dacă sunt institutoare, trebuie să-mi pun sac și cenușe în cap și că nu mi se cade să port rochie nici de 1 fr. ½ metrul. Atunci începuse a se purta întâi satinurile acelea, care păreau a fi, într-adevăr, de mătase […]. Toată rochia, cu cusut cu tot, costa vreo 50 de lei[31].

Dacă au fost sau nu șușoteli nu se poate dovedi, dar incidentul aduce la lumină o mostră convingătoare a vieții de provincie. Profesoarele erau urmărite cu o atenție neîncrezătoare de către societatea reducționistă în care evoluau, una axată pe reprezentările-tip ale unei feminități utilitare[32].

Precaută, institutoarea își alegea cu grijă ieșirile mondene, evitând balurile mascate unde „mergeau spălătoresele", dar și pe cele „boierești" unde se etalau toalete foarte scumpe. Aparițiile publice semnificative se legau tot de școală (premierea elevilor fiind un eveniment în localitate) sau de obligațiile sociale ale corpului didactic, între care susținerea demersurilor caritabile era prioritară. Rochia cu pricina a fost remarcată tocmai la un bal de binefacere, care se număra printre cele mai recomandate forme de *loisir*, neștirbind bunul renume al unei învățătoarei.

Cât despre bumbacul care părea mătase, opțiune a unei tinere provenite dintr-o familie fără mari posibilități materiale, se poate spune că atestă o strategie exemplară pentru dascălii de obicei nevoiți să găsească soluții pentru a se prezenta public mai bine decât le permiteau efectiv resursele proprii. Sissina avea experiență. Când mergea, totuși, la un bal mai pretențios, refolosea cu măiestrie „o rochie albă de caşmir, garnisită cu dantelă de 7-8 franci bucata"[33], pe care o purtase în urmă cu doi ani, la cununia unchiului său, unde a fusese naşă. Actualizarea nu a fost chiar un fleac, necesitând intervenția croitorului care o făcuse, pentru a-i da „o turnură mai modernă".

Retragerea din societate, ca manieră de a evita costurile de reprezentare, nu era o soluție, căci se putea întoarce împotriva celor retrași. Hermina Ciorogariu, care debutase ca profesoară în 1903, își amintea:

---

[30] *Ibidem.*

[31] Sissina Constant, *op. cit.*, p. 198. Primul său salariu de institutoare la un pension privat fusese de 60 de lei pe lună, „îndoit" decât cel oferit de stat, deci rochia nu era ieftină. Dar fusese o investiție necesară și bine chibzuită.

[32] În aprecierea unui locuitor oarecare, „toate profesoarele sunteți amorezate, [că] altfel cine vă dă loc [post]" (*ibidem*, p. 529). Remarca a provocat o pledoarie pasională a Sissinei Constant în apărarea demnității institutoarelor ca și categorie profesională.

[33] Sissina Constant, *op. cit.*, p. 270.

> Îmbrăcămintea era peste orice modestie, dacă o pot numi astfel! Lumea ne considera fudule (neavând legătură cu nimeni). În primul an [de învățământ], ne-am făcut câte o rochie. În al doilea, pălărie. În al treilea, pantofi, ciorapi. În al patrulea, mănuși și alte mărunțișuri[34].

După estimarea ei, ar fi putut să le facă totuși mai curând, dacă nu ar fi ales să economisească pentru drumețiile care o încântau atât de mult.

Obligațiile sociale puteau fi mai presante decât cele strict didactice. Un tânăr învățător din Banat, care preda la 1908 într-o școală primară aflată în grija Bisericii Ortodoxe, resimțea din plin această presiune, pe care a redat-o și în amintirile sale. Practic, trebuia să fie prezent, cu sau fără elevi, la toate ceremoniile religioase sau obiceiurile prilejuite de sărbătorile creștine, de la înmormântări până la slujbele regulate din biserică ori mersul cu uratul pe la toți cei îndreptățiți. Toate acestea erau considerate chiar mai importante decât lecțiile, de vreme ce învățătorul era obligat să lase orele de școală ca să îndeplinească așteptările enoriașilor.

Tânărul timid, crescut în sat, nici nu a înțeles de la început obiceiurile comunității orășenești în care ajunsese, nici când i s-a atras atenția, cu bunăvoință, asupra ținutei sale stânjenitor de nepotrivite.

> Eu eram slab îmbrăcat, așa cum ieșisem de la Institutul Pedagogic. M-am dus la Gheza Grünberger, mi-am luat pe datorie două rânduri de haine, rufăria necesară, o pălărie […]. Cum am fost toată viața mea fără spirit de observație și fără orientare, mi-am luat niște haine largi, de parcă le primisem de pomană și le aruncasem cu furca pe mine […], eram îmbrăcat cu haine noi. Ce înțelegeam eu de croială și de potriveală, eu *mocanul* [s.a.][35].

Pentru că nu înțelegea problema, nu a găsit nici soluția potrivită:

> […] le-am dus la croitorul Nicolae Boceanu, care-mi transformase, în toată copilăria mea, felurite haine rămase de la Nenea sau de la Taica Gheorghe și mi le *potrivise* [s.a.] – vorba vine – pentru corpul meu. Și acum […] făcuse el ce putuse, dar tot erau departe de a fi pe croială. Ce știam eu de toate acestea[36].

Ironia fină și, în fond, prietenoasă a celor care continuau să semnalizeze nepotrivirile a rămas fără efect, ba chiar a provocat o anume rezistență. I-a trebuit multă vreme să înțeleagă că avea o pălărie inadecvată la „starea socială" și, în general, să observe finețea detaliilor care confirmau bunul-gust și ținuta îngrijită a unui orășean ce își profesa modestia, fără a deranja printr-o aparență „lălâie". În cazul său, chiar se confirma o notație de jurnal din alte vremuri și alte lumi: „[...] după un costum prost făcut, lipsa de tact e tot ce dăunează mai mult în lume"[37]; le exersase pe amândouă.

Nu doar pălăria era o problemă: „Noi nu aveam ceas în casă. Ca învățător, se cuvenea să fiu punctual și la orele de clasă și la eventualele ședințe […], ca și la toate îndatoririle împreunate cu misiunea mea". A fost nevoit să își cumpere unul[38], plătit în

---

[34] Adriana Popescu, *Caietele Herminei*, București, Editura Peter Pan, 2010, p. 134.

[35] Pavel Jumanca, *Amintiri. Anii tinereții. Învățător la școala românească în vremea stăpânirii ungurești*, Timișoara, Editura David Press Print, 2011, p. 271.

[36] *Ibidem.*

[37] Era o însemnare din 5 octombrie 1859 (Edmond și Jules de Goncourt, *Pagini de jurnal*, vol. I, traducere de Aurel Tita, București, Editura Univers, 1970, p. 210.

[38] Ceasul costase 30 de coroane, în timp ce salariul său de învățător la oraș era de 50 de coroane. Dar tocmai îndatoririle legate de patronajul Bisericii Ortodoxe îi măreau constant venitul lunar, uneori chiar spectaculos; mergând cu elevii pe la gospodari, cu Steaua, primea de la cei bogați și câte 10 coroane odată (*ibidem*, p. 257, 272).

rate, de care s-a atașat pe viață: „[...] a fost un ceas minunat. L-am purtat și în timpul războiului". Obiectul atât de prețuit era însă pierdut mai târziu de un copil luat cu joaca, lăsând un gol ireparabil: „[...] toată viața mi-a părut rău de acest ceas"[39].

O adevărată uniformă: „costumul"

Încă din secolul al XIX-lea, costumul bărbătesc „de oraș" a devenit simbolul respectabilității moderne, păstrându-și, până în zilele noastre, o strânsă asociere cu profesia didactică. „Costumul" fusese inițial, pe la mijlocul secolului al XIX-lea, ținută de *loisir* pentru bărbații claselor superioare occidentale, dar coborând pe scara socială a devenit, spre sfârșitul veacului, îmbrăcămintea de lucru – de birou – a clasei de mijloc (funcționari și comercianți), respectiv ținuta „bună", de sărbătoare, a clasei muncitoare[40]. În acele vremuri, costumul bărbătesc avea trei piese, incluzând și o jiletcă (vestă), rămasă pentru multă vreme marca unei ținute mai pretențioase.

Costumul disciplina corpul, prin impunerea unor forme geometrice standard și crearea unei aluri impersonale[41], necesare celor care doreau să-și susțină credibilitatea și stabilitatea lor emoțională și comportamentală. Negrul era, firește, o foarte bună pledoarie în acest sens[42]: „[...] această culoare pare să fi abolit sau să fi diminuat barierele sociale, deoarece este prezentă atât la burghezi, cât și la oameni de lume, la fel de bine în ținuta de ceremonie ca și în cele ale servitorilor"[43].

Un echivalent feminin al acestui costum era combinația de bluză și fustă lungă până la ghetele de piele. Erau haine în culori neutre, care au devenit un fel de uniformă a tinerelor învățătoare, funcționare sau vânzătoare din magazinele vremii – sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor. Într-o epocă în care femeile elegante trebuiau să își schimbe ținuta de câteva ori pe zi[44], această combinație era respectabilă, dar și economicoasă, căci permitea mici variații, cu puțină cheltuială. În acei ani, nicio femeie respectabilă nu ar fi ieșit din casă fără pălărie și mănuși, deci și aceste piese făceau parte din „uniforma" lor[45].

În timp, exigența impusă toaletelor feminine (europene) s-a atenuat:

> […] în anii [19]30, Coco Chanel a lansat pentru femei *la petite robe noire* (mica rochie neagră) […] ca o măsură de austeritate, preluând negrul ca pe un apanaj masculin […], a propus mica rochie neagră pentru a reduce garderoba feminină la strictul necesar, ea putând să fie îmbrăcată de dimineață și până seara, schimbându-i-se numai accesoriile, gulere, funde, plastroane etc. și mai ales pălăriuța cochetă, așezată pe un ochi[46].

---

[39] *Ibidem.*

[40] Avril Lansdell, *Everyday Fashions of the 20th Century*, Aylesbury, UK, Shire Publications, 1999, p. 11.

[41] „Un orășean îmbrăcat în costum are o siluetă net delimitată, geometric regulată, ca trasă cu linia" (Adina Nanu, Ovidiu Buta, *Bărbatul și moda*, Iași, Editura Polirom, 2009, p. 47).

[42] „Negrul s-a păstrat în secolele XIX-XX ca un simbol al gravității, pledând pentru ținuta morală a industriașilor și bancherilor" (*ibidem*, p. 63).

[43] Michel Pastoureau, *Negru. Istoria unei culori*, traducere de Em. Galaicu-Păun, Chișinău, Editura Cartier, 2012, p. 191.

[44] Ursula Salwa, Attilio Wanderlingh (ed.), *Roma nella Belle Époque*, Napoli, Edizione Intra Moenia, 2011, p. 39.

[45] *Ibidem*, p. 10-11.

[46] Adina Nanu, Ovidiu Buta, *op. cit.*, p. 64. „Mica" rochie se referă și la dimensiunile sale fizice, fiind mai scurtă decât cele de seară, dar nu numai; sugerează familiaritatea, accesibilitatea, registrul modest al existenței zilnice. „Pentru utilitatea și răspândirea ei, rochia a fost comparată cu automobilul Ford, livrat de SUA în întreaga lume" (*ibidem*).

La 1899, un tânăr suplinitor nota, legat de alcătuirea garderobei sale de profesor debutant:

> […] ieri am primit de la croitorul Leon Znecker din București costumul (jachetă, negru), comandat în august. Rambursez cu 77 lei [avans 10 lei], 2 lei poșta. Prima oară când port jachetă. Am luat-o pentru că poartă lumea […]. Mi se par și foarte urâte hainele crăpate în spate[47].

Tânărul avea 25 de ani și tocmai absolvise Școala Superioară Normală, după ce, mai întâi, urmase cursurile secției de istorie a Facultății de Litere din București. Trebuia să marcheze schimbarea statutului de student, în cel de profesor. Provenea dintr-o familie de țărani cu șapte copii, din comuna Dioști (județul Dolj). Primise un post de suplinitor în Craiova, urmând să predea 12 ore pe săptămână de geografie, la Gimnaziul Real (viitorul liceu „Frații Buzești"). În jurnal și-a notat cu grijă cheltuielile făcute pentru a se prezenta la post, care au început înainte de „prima leafă, 259,20 lei" – un adevărat eveniment („așa sumă n-am avut eu niciodată")[48]. Următorul salariu a venit deja cu întârziere.

Încă din august, cumpărase ghete cu 13 lei și dăduse un avans de 10 lei pentru croitorul din București. Dar comanda a venit abia în noiembrie, așa că în septembrie nota că din primul salariu a cumpărat „cu 75 de lei un costum, sacou și pardesiu"[49]. Prin comparație, vedem că acel costum comandat la București era foarte scump, probabil datorită faimei croitorului și calității stofelor[50].

La începutul anilor 1920, criza economică postbelică se stingea cu greu: „[...] în primii doi ani de muncă de-abia am putut să-mi fac un costum de haine, că salariul ce îl primeam, de multe ori, nu ajungea nici pentru hrană"[51] – își amintea un învățător despre acele vremuri. Rememorarea pare exagerat de pesimistă, dar Primul Război Mondial a adus, într-adevăr, o penurie fără precedent, lovind masiv corpul didactic, grav afectat de inflație și de lipsa mărfurilor[52].

---

[47] Paul-Emanoil Barbu, *Notele memorialistice ale profesorului Ilie Constantinescu*, Craiova, Editura Alma, 2012, p. 66.

[48] *Ibidem*, p. 59.

[49] *Ibidem*, p. 61.

[50] Efortul financiar pentru achiziția hainelor se poate aprecia și prin presiunea asupra bugetului pentru hrană: „[...] mănânc modest (1,5 lei zilnic) la birturi economice […]. Mănânc la birtul economic al lui Dumitru Sterie [...] abonat cu 36 lei [pe lună], câte 4 feluri pe zi". Își amanetase ceasul, dar banii tot nu îi ajungeau, astfel încât, înainte de prima leafă, pur și simplu nu a mai mâncat vreo două zile. Abia în anul următor și-a permis o masă mai bună (40 de lei lunar, cu cinci feluri de mâncare pe zi); vezi *ibidem*, p. 61, 70.

[51] Ion Crăciunescu, *Un învățător de altădată. Amintiri*, București, Cartea Românească, 1977, p. 6. Tonul general al povestirii este foarte consonant cu propaganda vremii, ce denigra perioada anterioară regimului comunist pe toate căile.

[52] „Pentru a procura stofă, școlile trebuiau să facă cerere la Prefectură, pentru ca aceasta să dea autorizație [de eliberare], desigur contra cost, din depozitele statului", într-o vreme în care unele prețuri crescuseră și de 10-20 de ori (Mihai Șurubaru, *Liceul „Petru Rareș" din Piatra Neamț în anii Primului Război Mondial*, Piatra Neamț, Editura Alfa, 2006, p. 24). În 1918, ghetele ajunseseră la 300 de lei perechea pentru un copil de 12 ani (Vasile Th. Cancicov, *Jurnal din vremea ocupației. Impresiuni și păreri personale din vremea războiului României*, vol. II, *14 august 1917 – 31 decembrie 1918*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 255). Conform grilelor de plată în vigoare, salariile de pornire ale învățătorilor variau între 60 de lei (suplinitorii) și 120 de lei, iar profesorii puteau obține în jur de 300-400 de lei, în funcție de calificare, fixarea pe post, gradație, număr de ore ș.a. Situația s-a repetat și după al Doilea Război Mondial, fiind însă agravată de secetă, de pierderile teritoriale, de ocupația militară sovietică și de începutul comunizării României, care a indus un haos amplificat în șubreda viață economică postbelică a țării.

În 1926, primul salariu al unui tânăr învățător a fost de 1.800 de lei, dintre care 1.000 de lei îl costau (exagerat, ce-i drept) „masa și casa". Schimbându-și postul din sat la oraș, a luat haine noi, dar nu foarte reușite. La croitor își făcuse „o haină ieftină, de postav Azuga, închisă la gât ca la teologi"; deci nu era un costum clasic bărbătesc. Pe drumul spre Năsăud a observat că este salutat cu o reverență suspectă: „[...] pălăria mea cu boruri mari, haina neagră încheiată la gât, paltonul negru îmi dădeau o înfățișare de ceva catolic. Popă, student?". Dar ajuns profesor la Școala de arte și meserii din localitate a găsit o nesperată oportunitate: „[...] un costum de haine cusut la atelierul școlii, costa doar 300 de lei", o adevărată „pomană". Abia după primul salariu – care se și mărise, la 4.000 de lei – a căutat să își facă „un costum de haine civile, ca la toți oamenii"[53].

Primul salariu pare echivalent cu adevărata intrare în breaslă, consfințită prin achiziția hainelor adecvate[54], ce confirmau intrarea în rândul adulților respectabili. Un tânăr licențiat, numit în 1937 profesor de fizică la liceul teoretic din Caransebeș, își amintea mândru de acest triumf inițial:

> [...] cu primul meu salariu de profesor începător am plătit chiria pentru camera mobilată, am plătit costul meselor servite la pensiune și la sfârșitul lunii mi-au rămas bani pentru un costum de haine, cămăși, cravată, pălărie și pantofi[55].

Mirajul „costumului" chiar funcționa. Un respectat învățător de țară nota în amintirile sale: „[…] toamna, dimineața, la ora 6, eram pe teren cu nevasta mea […] și apoi, la 8, eram la școală, schimbat în costum"[56]. A fost, pentru câteva decenii, și director al școlii patronând, efectiv, familiile din sat. O fostă elevă, intrată în clasa întâi cu maximă neîncredere și ostilitate față de școală (prin 1950), descria astfel impresia pe care i-o lăsase învățătorul și familia lui:

> […] la vremea aceea era un bărbat tânăr și frumos, cu multă răbdare […]. Poate la început am fost îndrăgostită de acea familie frumoasă (dnei Sabina [soția învățătorului] îi spuneam „Păpușa"). Mă miram cum acești oameni învățați aveau o gospodărie, săpau în grădină, mulgeau vaca, creșteau păsări și porci, ca orice țăran din sat[57].

Era o necesitate economică, dar și o abilitate socială: un învățător de origine rurală, care înțelegea viața localnicilor, arăta că poate fi un gospodar model, dar și că este parte a unei lumi îmbunătățite prin educație. Finalmente, costumul era atât de important și de scump, încât putea fi cam singur în garderobă, chiar și pentru profesori universitari, care în anii 1970-1980 „erau în general [îmbrăcați] la fel, cu același costum, [doar] cu cămăși diferite"[58].

Un profesor de chimie, ajuns inspector școlar în 1968, își amintea ca pe un accident memorabil faptul că a căzut, rupând pantalonii în genunchi; a trebuit să îi coasă

---

[53] Liviu Papuc, *Dascăl în Valea Ozanei*, Iași, Editura Princeps Edit, 2005, p. 156, 157, 159, 161, 162.

[54] Primul salariu al tânărului învățător de la școala sătească din Cordăreni (județul Botoșani), Teofan C. Dimitriu, în 1920, i-a îngăduit să-și cumpere, în primul rând, haine. Vezi Mihai Munteanu, *Repere sentimentale: Cordăreni – Ibăneasa – Holm (memorialistică, însemnările unui dascăl)*, Botoșani, Editura Quadrat, 2006, p. 36.

[55] Grigore Bădescu, *Profesor de liceu*, Drobeta-Turnu Severin, Editura Damira, 2015, p. 40.

[56] Dorin Stănescu, *Ultimul haretist. Învățătorul Traian Ghinescu la 100 de ani*, Ploiești, Editura Ploiești – Mileniul III, 2012, p. 34.

[57] *Ibidem*, p. 178.

[58] Afirmație înregistrată în cursul interviului realizat cu profesoara Angela Pintilie (născută în 1958), la data de 16.02.2012; minutul 2:19:40.

singur, acasă, fiindcă „nu mai aveam alt rând de haine ca să mă pot schimba” – deși era inspector. Când, în anul următor, s-a ivit posibilitatea de a pleca să predea în Maroc (în franceză), a fost atât de entuziasmat, încât a „dat la confecționat trei costume gri la Domnul Lebegioară, croitorul meu de ani de zile, special pentru climatul african”[59]. Cu atât mai mare a fost dezamăgirea, când această prețioasă investiție s-a dovedit o cheltuială nejustificată, căci mult dorita deplasare nu a mai avut loc. De remarcat importanța croitorului – care s-a menținut și în vremea comerțului socialist –, căci eleganța costumului se datora, în mare parte, ajustării atente la proporțiilor clientului, iar numele artizanului putea fi o garanție în plus pentru calitatea hainelor respective.

În afara costumului clasic, de oraș, a existat și opțiunea costumului „popular” sau „național”, care, într-un format sobru și nu foarte costisitor, era oricum în uz pentru modeștii învățători sătești de secol XIX. Dar, în ultimele decenii ale secolului și apoi în cel următor, i s-au găsit virtuți suplimentare, asociate civismului și patriotismului național. Chestiunea a devenit oficială prin *Regulamentul pentru stabilirea portului învățătorilor și învățătoarelor școalelor din țară* (1882)[60], care decreta obligativitatea purtării „costumului național” în toate școlile sătești. Hainele cerute erau descrise în toate detaliile funcționale, evitându-se precizări decorative sau etnografice. A rămas doar o cerință iluzorie. La 1904, Nicolae Iorga sugera că s-ar putea impune costumul național ca uniformă pentru unele școli. Era întristat de ceea ce se putea întâlni în sate:

> […] un domn cu haina cam ieșită de soare sau o doamnă, o domnișoară cu găteala de oraș ieftină la preț și ieftină ca gust. Ici și colo se vede la învățători un costum amestecat, destul de neplăcut. Oare nu ar fi mai potrivit ca luminătorii satelor să nu se deosebească [de țărani], prin purtarea hainei boierului, care nu deșteaptă întotdeauna iubire și încredere […][61]?

Purtarea costumului „popular” bărbătesc a rămas opțională. Departajându-se cu bună știință de săteni, unii dascăli optau pentru costumul orășenesc, care le dădea un plus de distincție. Evocându-și tatăl născut la 1869, care era învățătorul satului, Gheorghe Popescu-Burdea (1922-1993) îl descria ca pe un „om îngrijit, nu elegant, dar bine îmbrăcat. Nefăcând politică, nu se echipa ca [Ion] Mihalache în țări și în opinci. Era decent în comportare și în îmbrăcăminte. Era cel mai bine îmbrăcat din casă”[62] – o casă cu mulți copii, cu mama învățătoare și cu puțină avere.

La polul opus, redutabilul învățător Ion D. Isac (1893-1962) se remarcase printr-o „înfățișare de pandur cu trăsături aspre și riduri adânci; mustața stufoasă îi accentua fizionomia țărănească, pusă în evidență și de îmbrăcămintea specifică oltenilor de la munte”[63]. Fiica lui Angela, ajunsă și ea învățătoare de sat, a păstrat cu devotament costumul național al tatălui său[64].

Erau vremuri în care participarea învățătorilor la viața politică a schimbat destinul multora dintre ei, iar mulți dintre cei care susțineau cauza sătenilor se afișau demonstrativ în hainele poporului, nu doar la întruniri electorale, ci și în Parlament. La 1930, din 560 de

---

[59] Constantin Zavati, *Memoriile unui profesor de chimie în comunism*, Târgoviște, Editura Singur, 2016, p. 205, 266.

[60] Publicat în *MOf*, nr. 46, din 27 mai/8 iunie 1882, p. 1059-1060.

[61] N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, București, Editura Minerva, 1979, p. 78.

[62] Gheorghe Popescu-Burdea, *Leacuri pentru neuitare*, București, Editura Corint, 2023, p. 33-34.

[63] Octavian Ungureanu, *Reperele unei vieți în slujba celor mulți*, în Ion D. Isac, *Din zilele unui învățător de la țară. Memorial din timpul Primului Război Mondial. Intervenții parlamentare. Publicistică*, București, Editura Eminescu, 1986, p. 280.

[64] L. Kalustian, *Un dascăl de țară: Ion D. Isac*, în Ion D. Isac, *op. cit.*, p. 7.

deputați, 51 erau învățători[65]. Ion D. Isac, fost combatant în Primul Război Mondial și autor de memorii din timpul luptelor, a fost unul dintre acești deputați, apărând cu mult curaj drepturile cadrelor didactice afectate de criza economică și ale școlilor sătești în general – promovând, în special, școlile-atelier, de meserii.

Satul însuși aducea învățătorii spre anumite opțiuni. După câțiva ani de predat, învățătorul Costache Papuc a înțeles că tocmai hainele apreciate cândva de orășeni l-au pus în dificultate în satul Plotin-Pipirig: „[…] după ce m-am convins că se uitau locuitorii localnici cum se uită găinile la o buhă mare adusă între ele, am aruncat hainele «nemțești» și le-am îmbrăcat pe cele ale strămoșilor daci”[66].

Dar necesitatea originară a purtării costumului popular bărbătesc, indiferent de discursurile politice, a rămas aceeași: penuria. Nici costumul popular nu le rezolva pe toate – cel puțin, nu purtat între orășeni. În 1927, bucovineanul Iulian Vesper, ajuns student în Cernăuți, socotea cu grijă nevoile de întreținere, căci „chiar costumul național, cămașă, ițari, trebuia schimbat cel puțin săptămânal – ce era de făcut?”[67]. Oricum, era calea cea mai puțin costisitoare; și el nu a fost singurul dintre studenți care a recurs la portul popular.

Soluția de compromis, care s-a dovedit și cea mai durabilă, a fost aceea de adoptare a costumului național (bărbătesc) ca port de sărbătoare – după cum nota un învățător pe la sfârșitul anilor 1920[68]; sărbătorile puteau fi serbări școlare, ceremonii religioase, concursuri, examene ș.a. Costumul „național” a și devenit o marcă a evenimentelor școlare, mai ales pentru femei și copii, ajungând un accesoriu aproape obligatoriu al școlilor de fete (mai ales cele profesionale sau normale), ca și al dăscălițelor, nu doar de la sat.

Dar nici partea feminină a istoriei nu s-a entuziasmat la unison. Memorialista care semna *Sissina Constant* a înregistrat faptul că la un bal caritabil, unde participa alături de sora sa (tot institutoare) și de o colegă de școală a ei, au primit „complimente pentru frumusețea costumelor noastre naționale, a căror modă era pe atunci la unele baluri; dar în care eu mă simțeam groaznic de rău, nefiind obișnuită a-l purta”[69]. Dincolo de disconfortul personal, Sissina avea și un discurs propriu, opus curentelor civice și estetice ale vremii, alimentate de femei importante ale familiilor boierești și princiare[70]: „[…] îmi place să văd costumul național la țărănci și-mi pare chiar rău că începe să dispară de prin sate, pentru a fi înlocuit cu maimuțărelile de la oraș”[71].

Recapitulare: piese de rezistență, „rufărie”, accesorii

Piesa vestimentară de greutate a fost și a rămas paltonul, cu varianta sa mai firavă, pardesiul. Era o achiziție dificilă, care trebuia să fie și durabilă, căci era scumpă. Uneori, doar o îmbunătățire a hainei proprii era deja o realizare. „Și-a dat paltonul la îmblănit”, scria Ana Greceanu despre fiica sa, profesoară și inspectoare, în iarna grea a anului 1920[72]. Ne aflăm în registrul lipsurilor acute și al efortului de a supraviețui cu demnitate. Nu era

[65] Ion D. Isac, *op. cit.*, p. 244.
[66] Costache Papuc, *op. cit.*, p. 213.
[67] Iulian Vesper, *Memorii*, București, Editura Saeculum, 1999, p. 50.
[68] Liviu Papuc, *op. cit.*, p. 161.
[69] Sissina Constant, *op. cit.*, p. 223.
[70] Cătălina Mihalache, *Costumul „național” românesc: geneza unui simbol identitar*, în *AIIX*, LIV, 2017, p. 208-219.
[71] Sissina Constant, *op. cit.*, p. 223.
[72] Ana Greceanu, *op. cit.*, p. 151.

o modificare sensibilă a garderobei, ar mai fi trebuit bani pentru „o rochie elegantă" – bani în general, de vreme ce „are nevoie de atâtea lucruri, că nu știe cu ce să înceapă" –, dar numai un noroc ar fi putut-o ajuta[73], căci leafa ei de 500 de lei pe lună nu era suficientă.

Amintirile dascălilor ne confirmă acest impas: „Îmi priveam hainele ponosite, pardesiul negru rupt și mototolit, o fâșie fluturând ca o aripă. Hotărât, în asemenea straie, nu mă puteam prezenta în fața studenților"[74], își amintea Iulian Vesper. A fost motivul cel mai presant pentru care a trebuit să respingă oferta atât de onorantă a profesorului Ion I. Nistor, care dorea să îl păstreze la facultate, pentru a-l asista la cursuri.

„Tata îmi cumpărase un pardesiu"[75], nota și Ioan N. Costinescu în memoriile sale, descriindu-și pregătirile pentru a începe cariera de învățător la școala din Satu Mare (județul Dorohoi), în 1912. Însă ploile reci de toamnă au început chiar din septembrie și el locuia departe de școală. Pardesiul nu mai îl proteja suficient, iar „pentru a remedia situația […] cumpărându-mi vreun impermeabil sau galoși, încă nu ajunsesem în stare, pentru că nu primisem încă salariul"[76].

Pardesiul era un înlocuitor mai fragil al paltonului și, pe cât posibil, trebuia achiziționat cât mai curând – după cum ne amintim că făcuse Ilie Constantinescu, din primul său salariu. Putea fi însă și o cochetărie în plus, pentru cine își permitea. Era un aspect care preocupa serios o profesoară elegantă și bine situată material, după cum vedem în jurnalul Mărgăritei Ioana Vulcănescu (născută Rosetti). În primăvara anului 1934, pentru a-și face un pardesiu nou, bej – culoare delicată și pretențioasă –, s-a ocupat câteva săptămâni în șir. A cumpărat stofa, a făcut mai multe probe la croitor (nefiind întotdeauna mulțumită), a cumpărat și mănuși de piele maro, asortate[77].

Paltonul a rămas piesa de rezistență a garderobei. Frigul făcea profesorii să își păstreze paltonul pe umeri și la ore[78], ceea ce s-a întâmplat nu doar în anii de după război, ci și în iernile aspre ale anilor 1980, când încălzirea școlilor a fost grav afectată, prin „economisirile" agresive impuse de regimul comunist[79]. Așa că achiziționarea unui palton era un adevărat triumf: „Adela «udă» paltonul nou la școală cu un litru de vin. Toți îi urează să îl poarte sănătoasă"[80]; evenimentul se petrecea într-o școală sătească din nordul țării, unde frigul era greu de înlăturat.

---

[73] *Ibidem*. Tocmai primise o gratificație de 1.000 de lei, din care și-a permis o înnoire parțială și utilitară a hainelor (urma să mai cumpere ghete și stofă).

[74] Iulian Vesper, *op. cit.*, p. 94.

[75] Ioan N. Costinescu, *Pagini din viața și activitatea unui învățător*, în SJANI, fond Manuscrise, ms. nr. 1744, f. 63.

[76] *Ibidem*, f. 66. Primul salariu de învățător provizoriu a fost de 99 de lei (din cei 110 lei prevăzuți în statul de plată se scădea 10%, contribuție pentru asigurarea pensiei). Se pare că salariul nu l-a mai găsit la fel de apăsat de lipsurile vestimentare – de vreme ce își permitea să viseze la un „cinematograf" pentru școală –, căci între timp se mutase la Ionășeni (județul Botoșani), unde tatăl său era preot și locuiau aproape de școală.

[77] La 22 februarie 1934, nota că și-a cumpărat stofă pentru pardesiu. După alte câteva notații despre probele la croitor, abia la 18 martie anunță că a purtat pardesiul bej (Mărgărita Ioana Vulcănescu, *Memorii. Jurnal*, vol. I, București, Editura Vitruviu, 2013, p. 257, 261, 268, 274, 275).

[78] O fostă elevă a liceului de fete „Oltea Doamna", din Iași, își amintea: „Era să uit tocmai de Săveasca […]. Parcă o văd cu paltonul pe umeri și lăsând să se vadă pe dedesubt nenumărate flanele, cu basca în vârful capului și cu catalogul subțioară" (Ionela Mihailiuc, Florica Pompaș, Silvia Jerghiuță, Galina Dragomirescu, Silvia Panaite, *Liceul „Oltea Doamna", Iași. Amintiri, evocări, confesiuni: semicentenarul promoției 1957*, Iași, Editura Demiurg, 2008, p. 41).

[79] „În spitale mor nou-născuți, în școală sunt sub 10 grade. Nimeni nu face nimic […]. Flori vine de la școală udă și cu pantalonașii înghețați pe ea, ca de tablă, fiindcă nu s-a mai putut ține de frig" (Doina Jela, *Telejurnalul de noapte*, București, Editura Vremea, 2005, p. 256, 260).

[80] Adela era soția și colega de cancelarie a profesorului Mihai Munteanu, ce însemnase evenimentul în jurnalul său, la 30 ianuarie 1969 (Mihai Munteanu, *op. cit.*, p. 202).

Improvizațiile nu erau de disprețuit și generozitatea era prețioasă; o elevă își nota în paginile de jurnal că „domnișoara Jana […], laboranta, stă cu noi în cămin și ne împrumută, pe rând, duminica, pardesiul ei de gabardină kaki, prefăcut dintr-o haină militară”[81].

Nici paltonul, nici costumul nu erau de ajuns pentru o ținută completă. Accesoriile puteau schimba o întreagă apariție, cu puține mijloace, deci nu puteau lipsi cu totul. Dar ceea ce chiar nu ar fi putut lipsi erau părțile mai puțin vizibile, dar obligatorii ale ținutei: „rufăria” și hainele „de schimb”. Privită cu atenție, rufăria putea da lămuriri despre adevărata stare materială a unei persoane[82]. În paginile de însemnări ale lui Zoé Colné găsim liste detaliate de lenjerie personală: cămăși (de zi), bonete de noapte, batiste, șorțuri, cămăși de noapte, pantaloni, mâneci, gulere, cearșafuri, cuverturi, șervete ș.a. – dar nu și precizări despre rochiile purtate[83]. În mod clar, rufăria era o investiție majoră și complexă, dar pe care puțini aveau curajul să o pomenească (în scris).

Un episod considerat amuzant ne-a lăsat o descriere neașteptată a etaloanelor de eleganță intimă. Povestindu-și amintirile despre viața din internatul Școlii Centrale, Sissina Constant a făcut o descriere malițioasă a rufelor lui Madame Rolla, bătrâna franțuzoaică ce răspundea de gospodăria școlii și de tratarea elevelor în infirmerie. Fiind foarte economicoasă, nu era simpatizată de eleve, care căutau să o necăjească. Un prilej neașteptat s-a ivit, când au dat peste spectacolul rufelor sale puse la uscat. Nu erau albe, ceea ce nu era doar neobișnuit, ci și degradant. Erau „toate de materie ordinară și de culori închise […], fetele se grămădiseră împrejurul lor și făceau haz de ele, mai ales de ceea ce numim indispensabili […] inexprimabilii colorați ai lui M-me Rolla”[84]. Întrebând-o „cum de a schimbat rufele sale albe și frumoase pe culorile acelea închise”, posesoarea a răspuns că „la Paris începuse moda rufelor colorate, dar că dânsa și le făcuse de economie, spălatul costând scump acolo”[85].

Cei riguroși țineau o evidență strictă a „comorilor” discrete, dar atât de necesare. Tânărul profesor Ilie Constantinescu nota, în 1900:

> […] *rufele mele la 23 ianuarie*: cămăși de zi, 6 [bucăți], cămăși de noapte, 3; perechi izmene, 3; perechi ciorapi, 10; batiste, 9; gulere, 19; mănuși, perechi, 7; pieptare de cămașă, 6; unele mai vechi, altele mai noi. Cămășile de noapte și 2 perechi de izmene sunt de la țară [de la părinți]. Cămășile de zi, multe gulere, manșete, ciorapi, pieptare și batiste sunt din anii trecuți cumpărate[86].

Pentru cititorul de astăzi, poate părea nefirească enumerarea cămășilor la un loc cu batistele și ciorapii, dar pe atunci toate erau considerate piese de lenjerie intimă[87], ceea ce făcea complet inacceptabilă apariția publică a unui bărbat fără o haină îmbrăcată

---

[81] *Ibidem*, p. 73.

[82] La internat, unele colege ale Sissinei se lăudau cu o prosperitate suspectă. Dar ceea ce le dădea de gol era, indiscutabil, lenjeria: „[…] vedeam bine că [rufele] sunt departe de a se potrivi cu splendorile de pe-acasă. Între altele, era una mai lăudăroasă, care purtând cămășile unui frate, student la Paris, nu-și dăduse osteneala să le scurteze cel puțin mânecile” (Sissina Constant, *op. cit*., p. 73-74).

[83] SJANI, fond Manuscrise, ms. nr. 85, f. 16 v., 107. Par să fie liste de costuri, mai mult decât inventare precise. În dreptul cuvântului „robe” (rochie), pus la singular, apar numere mari, semnalând o cheltuială serioasă, de 20, respectiv 17 de franci.

[84] Sissina Constant, *op. cit*., p. 51.

[85] *Ibidem.*

[86] Paul-Emanoil Barbu, *op. cit*., p. 73-74.

[87] „La începutul secolului XX, cămașa era considerată încă lenjerie, acoperită de haină, și nu putea fi arătată în public” (Adina Nanu, Ovidiu Buta, *op. cit*., p. 203).

peste cămașă. Era totuși o piesă-regină, însoțită de propriile accesorii prețioase. Schimbarea la timp a gulerelor, manșetelor sau pieptarelor reducea uzura și contribuia, prin albeața și fermitatea lor, la o impresie durabilă de eleganță.

Întreținerea lenjeriei nu era un lucru ușor, mai ales pentru cei necăsătoriți sau care nu aveau destule mijloace de întreținere. Datul la spălat era o cheltuială deloc neglijabilă[88]; putea fi și riscant, căci nu toate lucrătoarele erau corecte[89]. Lipsa acestui serviciu, ajuns doar în grija familiei (a femeilor) lipsite de servitori, arată o erodare palpabilă a statutului cadrelor didactice care, mai ales după cel de-al Doilea Război Mondial, au fost nevoite să își asume tot mai multe munci fizice în gospodăria proprie, dar și la școală; muncile domestice brute fuseseră, pentru multă vreme, considerate incompatibile cu statutul de persoană educată sau măcar respectabilă[90].

Starea lenjeriei era un bun indicator al crizelor financiare, după cum s-a văzut în anii de război sau în cei imediat următori, când nici bani nu erau, nici pânzeturi nu se găseau, nici produse gata confecționate și, în unele cazuri, nici destule croitorese pricepute[91]. Poate că una dintre cele mai dramatice descrieri se găsește în paginile de jurnal semnate de Traian Chelariu. În anii 1950, fiind dat afară din învățământ (ca și soția sa), a fost nevoit să trăiască, împreună cu familia, din tot felul de expediente. Dar nimic nu părea să ajute. La 17 noiembrie 1956, nota:

> […] nu avem provizii pentru iarnă, nici bani pentru a putea face față „coșniței". De asemenea, ne-a lăsat lenjeria, îmbrăcămintea, încălțămintea. Neavând indispensabili (toată vara am purtat un slip în locul chiloților) trebuie să port pantalonii de doc pe dedesubtul pantalonilor de lână gri, roși în genunchi. Singurul sacou, cu mânecile făcute din cracii foștilor pantaloni, cedează și el. A făcut franjuri la capătul mânecilor și luminișuri la coate. Pălăria e de împrumut. Lodenul, jerpelit de tot, pare făcut din vreo pătură aruncată[92].

Odată asigurate rufăria strict necesară și piesele de bază ale ținutei – costume, fuste, bluze, taioare, paltoane sau pardesiuri –, mai trebuiau și câteva accesorii[93], unele

[88] Iată o listă de prețuri cerute la spălat, notată de profesorul Ilie Constantinescu: „[…] o cămașă de zi, nescrobită, 30-20 de lei; o cămașă de noapte, 20-30 de lei; perechea de izmene, 20 de lei; perechea de ciorapi, 10 lei; batista, 5 lei; gulerul, 10 lei; perechea de manșete, 10 lei 15 bani – 20 de lei; piepții tari, scrobiți, deosebiți de cămașă, 1/3". Prețurile erau aceleași într-un oraș de provincie și în București. Pe lună, trebuiau date la spălat cam 4 cămăși de zi, 3-4 de noapte, 4 izmene, 4-6 ciorapi, 4-6-8 batiste, 6-8-10 gulere, 4-6 manșete. Peste toate, spălătoresele, fiind femei din mahala, nu știau să calce bine, astfel încât un guler spălat nu mai semăna cu unul nou (Paul-Emanoil Barbu, *op. cit*., p. 199-200).

[89] Sissina Constant descrie pe larg ce se întâmpla cu rufăria fetelor din internat, care era sistematic „pierdută" sau înlocuită cu piese mai uzate. O razie a directoarei a scos la iveală depozitul de rufe subtilizate de servitoare, ceea ce a dus la alungarea ei din școală. Ca un compliment, rufele Sissinei erau clar preferate de spălătoreasă, fiind de foarte bună calitate și bine îngrijite de mama fetiței (care le și lucra în casă, de altfel). Vezi Sissina Constant, *op. cit*., p. 74.

[90] La 1 octombrie 1919, Ana Greceanu scria cu îngrijorare despre situația fiicei sale, profesoara ajunsă inspectoare: „[…] fără o bună servitoare și mai ales fără bucătăreasă, Ali nu va putea face față la toate" (Ana Greceanu, *op. cit*., p. 133).

[91] Nu oricine putea să facă de toate: deși mama ei cosea mult în casă (inclusiv haine pentru copii), avea nevoie de ajutor la unele obiecte de lenjerie, după cum își nota în jurnal Zamfira Mihail (n. 1937), în dreptul datei de *Joi, 25 noiembrie 1948*: „Sf. Ecaterina. La biserică am vândut lumânări, mama fiind plecată la doctor […]. A venit apoi o doamnă ca să-i facă izmene tatei, însă nefiind mama acasă nu am știut unde-i pânza" (SJANI, fond personal „Mihail Paul și Zamfira Mihail", dosar 3, *Memoriul, Zamfira Mihail, pe anii 1948-1949*, f. 39). Tatăl era preot la Biserica Banu din Iași și totodată un cunoscut cărturar al vremii, invitat să predea în învățământul superior; va accepta catedra de slavistică de la universitatea ieșeană, în anul următor.

[92] Traian Chelariu, *Strada Lebedei nr. 8. Pagini de jurnal*, București, Editura Paideia, 2002, p. 59-60.

[93] „În mediul de afaceri, accesoriile, asemenea calității ținutei, chiar stabilesc diferențe" (Adina Nanu, Ovidiu Buta, *op. cit*., p. 253).

fiind chiar obligatorii (ceasul), altele având rostul de a masca limitările de fond ale garderobei sau de a evidenția, la propriu, personalități mai „colorate". Pentru bărbați, o piesă de prestigiu era servieta. Chiar în dificilii ani 1940, un profesor de liceu din București știa că nu prea are de ales: „[…] prima mea servietă simandicoasă […] mi-am procurat-o pe un preț cam… usturător, dar de!, când vrei să faci educație, fără […] sacrificii nu poți obține rezultatele scontate"[94]. Preda la un liceu comercial de cartier („Petru Rareș"), care fusese până nu demult doar gimnaziu pentru copiii de mici funcționari. Cu atât mai presantă era chestiunea pentru cei care trebuiau să își etaleze „funcția": „[…] prima grijă a lui Mihai Onisie a fost de a merge cu mine la o librărie, de unde mi-am luat o servietă, neavând niciuna, […] motivându-mi că *nu se poate inspector fără servietă*" – nota profesorul de chimie Constantin Zavati, în amintirile sale[95]. Era același inspector nevoit să își coasă pantalonii rupți în genunchi, pentru că nu avea decât un costum de haine.

Pălăria a fost, până în primul deceniu postbelic, o necesitate la fel de presantă pentru bărbați ca și pentru femeile de bună condiție; în *Belle Époque*, o persoană civilizată nu ar fi ieșit pe stradă cu capul gol[96]. Am văzut deja ce tulburări au produs pălăriile nepotrivite purtate de tinerii dascăli Pavel Jumanca sau Costache Papuc. Forma sau materialul nu erau singurele criterii de apreciere sau depreciere. Tânărul dar economul profesor Ilie Constantinescu a fost de-a dreptul admonestat pentru un preț prea mic: „Dna Polișoreanu acasă mi-a zis: «Nu ți-e rușine, profesor cu pălărie de 2,15 [lei] în cap»?"[97]. Prețul arăta că era meșterită de artizani locali, nu produsă de o firmă europeană respectabilă. Pentru femei, pălăriile erau o investiție serioasă – exagerată chiar, în opinia Sissinei Constant –, putând ușor aluneca în ridicol prin inadecvare ori supraîncărcare. În grădina publică, urmărea cu interes spectacolul:

> […] făceam haz de umflăturile în pene a câtorva persoane, care se credeau mai grozave decât celelalte, fiindcă aveau o rochie mai înzorzonată, ori o pălărie mai rococo[98].

Ne reamintim că la fel de importante erau și mănușile în acea epocă[99], marcând ferm distanța între clasele respectabile și cele sărace; ele au rămas un simbol al respectabilității (pentru ofițeri sau diplomați, de exemplu) sau al eleganței obligatorii la anumite evenimente (baluri, spectacole de operă, recepții oficiale). Cravatele, eșarfele, șalurile, dantelele sau centurile sunt rar pomenite, dar nu erau defel un detaliu neglijabil fiind, de multe ori, cel mai simplu mod de a schimba o ținută prestabilită[100]. Odată cu bijuteriile și cu orice fel de obiect prețios, ieșit din comun, intrăm într-un registru superior simplei ținute corecte; este vorba despre o zonă sensibilă, subiectivă și greu accesibilă, aceea a eleganței, prin care privirile apreciative din jur îi extrăgea pe cei merituoși din sfera anonimatului și a masificării.

---

[94] Constantin Marinescu, *De-am îndrăzni mai mult!... File nerisipite din caietul unui dascăl*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 2000, p. 30.

[95] Constantin Zavati, *op. cit.*, p. 223.

[96] Avril Lansdell, *op. cit.*, p. 10, 15.

[97] Paul-Emanoil Barbu, *op. cit.*, p. 235.

[98] Sissina Constant, *op. cit.*, p. 199.

[99] Avril Lansdell, *op. cit.*, p. 11.

[100] „Componentă esențială a costumului clasic, cravata nu este numai un accesoriu cu o existență proprie, care poate să lipsească, ci un punct central al imaginii bărbatului […], este singurul mijloc de exprimare a individului" (Adina Nanu, Ovidiu Buta, *op. cit.*, p. 248, 250).

Negocierea eleganței profesorale, între moralitate și mondenitate

> Atunci, când se purtau tot felul de jupe și parajupe, dânsele [profesoarele], lăsând la o parte moda și cerințele ei de cele mai multe ori ridicole, purtau îmbrăcămintea cea mai simplă. Singurul lux consta în calitatea stofelor, cari [totuși] nu erau niciodată de mătase[101].

Aceasta era o limitare auto-impusă ca stil de viață, dar puteau exista și excepții – puține, pentru că cereau sacrificii disproporționate. Aflată la Paris, Sissina a dorit să participe la un adevărat mare bal, dat de elevii școlii din Saint-Cyr în saloanele Hotelului Continental. Și-a comandat o rochie de muselină, cu stofa cumpărată de la magazinul *Bon Marché* și lucrată „de o cusătoreasă de [a] nu știu câta mână după Wort[h] și Felix", ceea ce a costat-o 65 de lei. Dar rochia singură nu a fost suficientă. Au mai trebuit și alte obiecte, care au ridicat costul total la 100 de lei. Și-a provocat o „spărtură" grea în buget, dar știa ce a cumpărat: „[…] luxul de a vedea un așa mare și frumos bal, la care luaseră parte cel puțin 2.000 de persoane, în patru-cinci saloane"[102]. Pentru o noapte, a fost tânăra pariziană apreciată pentru apariția sa publică, nu umila institutoare venită dintr-o margine de lume.

Deși nu avea mijloacele necesare să o arate în propriile sale ținute de profesoară, Hermina Ciorogariu știa ce înseamnă eleganța sau, mai bine spus, „clasa". La o școală particulară din Arad fusese fascinată de domnișoara Evelina Papp (1818-1903), care „era foarte bine îmbrăcată" și care captiva, în plus, purtând „o umbrelă de mătase neagră, trasă în mătase neagră", al cărei mâner era decorat cu pietre roșii[103]. Era o apariție memorabilă și o demonstrație practică în același timp, căci la școala sa predau, în primul rând, eleganța și purtarea distinsă, manierată, iar fetele învățau „lucrul de mână de lux"[104].

Oricât de recomandabilă moral și material, modestia nu trebuia nici permanentizată, nici dusă la extreme jenante: „[…] îmbrăcăminte slabă și demodată, ca și lipsa banilor au făcut din mine un timid"[105], își amintea un profesor despre anii săi ca elev de liceu, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Era o zestre păguboasă pentru un viitor dascăl arătând, o dată în plus, că hainele nu erau doar un înveliș neutru, ci o formă de participare la viața celorlalți. În mediile sociale educate și „fără grija zilei de mâine", apariția publică agreabilă era obligatorie; de altfel, viața socială intensă era o marcă ce definea apartenența la cercurile elitei. Dacă peste stilul de viață rafinat al acestor persoane se adăugau și obligațiile profesorale – în școli apreciate din oraș, firește –, rezultatul era o apariție elegantă, de un bun gust atent și convingător. Jurnalul Mărgăritei Ioana Vulcănescu din anii 1930 este presărat cu vizite la modiste, coafor, croitorese, magazine de haine. Orele de franceză ori de psihologie și de pedagogie predate la școli secundare din București îi ocupau doar o mică parte a zilei. Mult mai mult timp îi luau „cursele" prin oraș, la cumpărături, la care se adăugau întâlniri zilnice cu diferiți cunoscuți, participări la conferințe, concerte ori spectacole de teatru sau film. Desigur, timpul și banii investiți în ținutele elegante nu se bazau pe salariul său de profesoară la liceu[106], ci

---

[101] Sissina Constant, *op. cit*., p. 31. După cum reiese și din pasajul despre rochia ei *bleu-électrique*, mătasea nu era doar prea scumpă, ci și incriminantă – sugera dorința de epatare și o nevoie de consum supradimensionată, deci imorală.

[102] *Ibidem*, p. 408-409. Magazinul Bon Marché era cea mai prestigioasă ofertă pariziană în domeniu, iar celebrul croitor Charles Frederik Worth era supremul reper al modei acelor ani. Sissina nu a ajuns decât la o croitoreasă care încerca să imite cumva modelele lui.

[103] Adriana Popescu, *op. cit*., p. 140.

[104] *Ibidem*, p. 141.

[105] Dumitru Popițan, *Din însemnările unui profesor*, Bistrița, Editura Karma, 2013, p. 34.

[106] Împrumuta bani pentru diferite cumpărături „drăguțe", ceea ce nu era foarte apăsător pentru bugetul familiei, îndestulător pentru mici capricii, dar nu și pentru un stil de viață cu adevărat somptuos. Un serviciu

pe veniturile familiei, în special cele câștigate de soțul său, Mircea Vulcănescu. Oricum, chiar și dacă nu ar fi predat, ar fi fost obligată la apariții publice foarte atent gestionate, în calitatea sa de soție a unui cunoscut profesor universitar și înalt funcționar de stat. În anumite ocazii, dădea o atenție specială ținutelor sale de profesoară. La 5 martie 1939, nota în jurnal:

> La 11 ore și jumătate m-am făcut foarte elegantă cu simpaticul meu taior negru (Piquet), pălăria cu flori, [blana de] vulpe (este o vreme senină, dar încă friguroasă). Am fost la Liceul „Matei Basarab", ca să audiez o conferință plictisitoare despre stat[107].

Deși rar își descrie în detaliu ținutele, putem reconstitui un bun gust rafinat și chiar puțin îndrăzneț, dacă ar fi să urmărim perceptele strict moralizatoare asociate profesiei:

> *Marți, 1 octombrie 1940*: Am ajuns la nouă la școală, jumătate din drum pe jos, jumătate cu tramvaiul. Vreme răcoroasă și un cer cenușiu – ceea ce nu m-a oprit de a-mi pune o rochie din Anglia, de mătase înflorată, cu culorile cele mai dulci, un *bord à bord* negru, tot de la Londra, la care am prins un *clips* cu flori dintr-un fel de celuloid, foarte frumos, pe care îl am de-acum doi ani de la Marie-Valentinne de la Paris și care se potrivește minunat de bine cu florile roz-mov de pe rochie[108].

Rigorile eleganței feminine interbelice au traversat fără contestații serioase schimbările de regim. În 1950, o tânără licențiată armeancă, educată dar casnică (la dorința expresă a familiei sale foarte bine plasată social), a fost solicitată să predea la școala comunității, din București. Prima sa grijă a fost ținuta: „[…] nu știam cu ce să mă îmbrac și ce rochie să îmi pun ca să par mai serioasă, mai severă, mai impunătoare"[109]. Descrierea nu dă însă impresia de răceală și rigoare, ci de feminitate elegantă:

> […] am ales o rochiță în pătrățele roșii și negre, cu guler alb și o fundă neagră […], mi-am dat discret cu colonie, mi-am pus pantofii negri, mi-am luat poșeta neagră în care mi-am pus un carnețel și un toc rezervor și m-am dus în fața oglinzii, să mă studiez. Nu mă prezentam rău[110].

Emoțiile primei zile au fost cumplite, voia să fugă pur și simplu din curtea școlii, să renunțe. Încurajarea a venit nu atât din cancelarie – unde avea totuși colegi amabili –, ci de la femeia de serviciu, vădit impresionată de eleganță nefamiliară a unei tinere frumoase, de familie bună: „[…] de unde veniți dumneavoastră, de la Minister sau de la Secția de Învățământ Raional?". Confuzia a fost salvatoare: „însemna că eu semăn cu o profesoară ajunsă la Minister"[111], deci putea să își exercite cu încredere rolul asumat.

Deși lumea postbelică se eroda și își restrângea tot mai mult orizontul, efortul pentru simpla supraviețuire nu a învins niciodată complet stima de sine și dorința de a

---

de veselă nou, o lampă pentru dormitor sau pătuțul alb pentru mezina familiei erau achiziții remarcabile, care îi aduceau o deosebită satisfacție. Evenimentele dramatice din jur sau lipsa temporară a banilor nu o împiedica să își amelioreze permanent garderoba: „*Miercuri 2 octombrie 1940*: Cum eram fără nici un ban, am mers la Liane Rayne (strada Mussolini), unde mi-am comandat o pălărie *feutre marron* și m-am împrumutat cu 250 de lei, ceea ce mi-a îngăduit să fac cumpărături" (Mărgărita Ioana Vulcănescu, *op. cit.*, p. 559-560).

[107] *Ibidem*, p. 335; traducere proprie din limba franceză.

[108] *Ibidem*, p. 556.

[109] Eliza Diradurian, *Amintiri ale unei profesoare și directoare de la Școala Armeană din București (1950-1955)*, București, Editura Ararat, 2002, p. 22.

[110] *Ibidem.*

[111] *Ibidem*, p. 23.

triumfa estetic în micul cerc al fiecăruia. Este adevărat, nu oricine își putea permite asemenea forme de succes[112]. O foarte severă profesoară de chimie din Iași, deși ascunsă la nevoie sub palton, basc și flanele, impresiona printr-o exigență a imaginii de sine bine studiată. Erau anii 1950, dar deși folosea frecvent adresarea *tovarășă*, profesoara însăși era o doamnă: „[…] avea un aer distins, sprâncene conturate cu exactitate, ținută impecabilă […]”[113]. Eleganța era un imperativ și o formă de putere:

> […] într-o oră de laborator, Doamna și-a agățat rochia într-un cui și i s-a agățat tivul. Doamna n-a făcut nici un pas, probabil ca să nu rămânem noi cu o impresie urâtă a imaginii dumneaei, rugându-le pe interne să aducă ac și ață […]. Sanda Vieru i-a cusut tivul, stând în genunchi pe postamentul catedrei[114].

Elevelor, însă, le erau strict interzise orice haine care ieșeau din limitele cazone și dizgrațioase ale ținutei școlare; învățătura era atât de strâns asociată cu ținuta, iar aceasta cu ierarhiile vremii, încât, atunci când scotea fetele la tablă, aceeași distinsă doamnă le verifica mai întâi la „lungimea șorțului” și la adecvarea ciorapilor („să fie groși, grosolani, de bumbac”)[115]. În contrast, profesoara purta pantofi de mare calitate, care o încântau copilărește: „[…] ea avea mereu pantofi «Guban» și se plimba prin clasă uitându-se la pantofi și tot pășind [ridica] câte un picior să-i vadă”[116]. Este o notație care nu ar fi apărut în jurnalul sau în memoriile doamnei respective; puțin probabil să fi conștientizat gestul sau să i se pară nefiresc. Avem, până la urmă, o nevoie constantă de oglindirea celorlalți, în așteptarea confirmării dorite. Ținutele afișate ca marcă a situării sociale superioare și-au atins scopul, dar nu ar fi reușit fără publicul care și-a îndeplinit conștiincios rolul apreciativ; să nu uităm că și micile răutăți sunt exerciții de admirație prost disimulate.

Rămân decalaje între așteptările privitorilor și ale celor priviți, dar cei dintâi, chiar și atunci când sunt mai puțin experimentați, par să fie mai siguri pe propriile reprezentări și emoții. Un recent studiu a investigat destul de pertinent opțiunile elevilor, care par vizibil marcați de ținuta profesorilor: o ținută *business* atrage admirație, încredere, deschidere, atitudini pozitive față de învățare. Spre deosebire de ceea ce și-ar putea închipui unii – din ignoranță, confuzie a planurilor sociale sau dintr-o prea mare nevoie de admirație foarte personalizată –, școlarii nu agreează ținutele ostentative și nici măcar pe cele *casual* ori sportive. Dimpotrivă, eleganța reținută face o impresie atât de bună, încât îi întinerește pe profesori în ochii elevilor, făcându-i să pară buni și atrăgători[117]. Dincolo de oglindă sunt însă adulți prinși în tensiuni zilnice și greu de administrat: „[…]

---

[112] Ca fostă funcționară în primii ani ai regimului comunist, Stela Dragotă (născută în 1924) își amintea: „[…] te duceai o săptămână cu o rochie și un an de zile c-o pereche de pantofi”. Vezi Zoltán Rostás, Theodora-Eliza Văcărescu (coord.), *Cealaltă jumătate a istoriei. Femei povestind*, București, Editura Curtea Veche, 2008, p. 225.

[113] Ionela Mihailiuc, Florica Pompaș, Silvia Jerghiuță, Galina Dragomirescu, Silvia Panaite, *op. cit*., p. 103.

[114] *Ibidem*.

[115] *Ibidem*, p. 104.

[116] *Ibidem*, p. 112.

[117] Vezi *Patru cercetători români au descoperit că, la catedră, aparențele contează: Elevii au o percepție mai bună despre profesorii care se îmbracă „business”, afirmă* [un] *studiu realizat pe un grup de elevi din Suceava*, pe site-ul *Edupedu.ro*, publicat la 14 martie 2023, la adresa https://www.edupedu.ro/patru-cercetatori-romani-au-descoperit-ca-la-catedra-aparentele-conteaza-elevii-au-o-perceptie-mai-buna-despre-profesorii-care-se-imbraca-business-afirma-studiu-realizat-pe-un-gr/#:~:text=Dac%C4%83%20un%20cadru%20didactic%20este%20considerat%20mai%20atr%C4%83g%C4%83tor%2C,an%20%C3%AEn%20revista%20%E2%80%9C%20Frontiers%20in%20Psychology%20%E2%80%9D (accesat la 14 septembrie 2025).

nimeni nu vrea să știe ce eforturi uriașe fac dascălii pentru a se prezenta într-o ținută cât de cât potrivită meseriei în fața copiilor”[118].

Autoritățile recomandă doar o ținută decentă, la care profesorii se raportează constant. Nimeni nu pare să fi observat că elevii, ca și unii dintre profesori, își doresc ceva diferit: eleganță. Se pare că nu îi este îngăduită oricui, pentru că nu este un produs de masă, ci, prin definiție, o formă de distincție socială și culturală. Nu poate fi doar obligație de serviciu, într-un serviciu destinat tuturor.

THE CLOTHES THAT MATTER: DRESS CODES FOR TEACHERS FROM THE 19th TO THE 20th CENTURY (Summary)

Keywords: history of the teaching profession, social limitations on clothing, economic constraints on attire, morality of clothes, dress codes.

The study examines how interest in teachers’ attire is reflected in their own recollections. Most historical sources consulted consist of memoirs or journal notes written by teachers of the past, in which this seemingly frivolous topic persistently captured the authors’ attention. The proposed analysis demonstrates why putting together and displaying an appropriate outfit was so essential for teachers; which aspects of the attire were emphasised differently by gender, location, or historical period; how teachers managed to cope with expenses for a pristine and even elegant appearance; the past and present public perceptions of teachers’ image; and the differences between self-image and external evaluations.

[118] *Hainele profesorilor, analizate de oficialii de la minister*, publicat la 21 ianuarie 2015, la adresa https://www.vremeanoua.ro/hainele-profesorilor-analizate-de-oficialii-de-la-minister/ (accesat la 15 septembrie 2025).

DOI: 10.59277/AIIX.62.11

REMUS TANASĂ*

NOTE BIOGRAFICE DESPRE GRIGORE BUIUCLIU ȘI *JUNIMEA*

Introducere

Grigore Buiucliu a fost membru al societății *Junimea* de la Iași începând cu anul 1866 și un apropiat al celor mai importanți lideri politici junimiști. După ce s-a alăturat societății ieșene, i-a adus în *Junimea* și pe frații săi, Theodor, Abgar și Ioan, calitatea sa de membru căpătând greutate dacă este să ne gândim la cunoscutul tablou-medalion din 1883 cu membrii organizației[1]. Toți patru frați apar în medalion, imaginea lui Grigore aflându-se pe rândul al V-lea, lângă cea a unui alt român de origine armeană, generalul Mihail Cristodulo Cerchez. S-a implicat în viața *Junimii* în câmpul publicistic prin intermediul „Convorbirilor Literare", precum și în ceea ce privește organizarea grupului de la Iași, după cum aveau să consemneze cei mai cunoscuți dintre memorialiștii *Junimii*.

Clarificări preliminare

Textul articolului de față pune în valoare și câteva documente inedite din arhiva aflată în posesia domnului Constantin-Laurențiu Erbiceanu (arhiva Erbiceanu). Bunica pe linie paternă a acestuia a fost Eufrosina Erbiceanu, sora lui Andrei Popovici-Bâznoșanu[2]. După moartea lui Grigore M. Buiucliu, arhiva sa a rămas inițial în grija fratelui său Ioan[3]; ulterior, a ajuns la strănepoata sa, Maria Zamfira Deleanu[4], fiica lui Andrei Popovici-Bâznoșanu și a Mariei, născută Buicli, cea din urmă fiind nepoata lui Grigore M. Buiucliu, mama sa a fost Maria, sora cea mai mică a lui Grigore, căsătorită cu Ștefan Buicli din Roman. După decesul Mariei Zamfira Deleanu, în posesia arhivei a ajuns Constantin-Laurenţiu Erbiceanu, de asemenea descendent al unei familii cu origini armenești, Bâznoșanu[5].

* Asistent cercetare științifică, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Academia Română, Filiala Iași; e-mail: remus_tanasa@yahoo.com.

[1] Este vorba despre medalionul realizat în atelierului lui Nestor Heck de la Iași în 1883. Informații despre medalion în *Dicţionarul Junimei*, în *CvL*, anul LVI, nr. 1-2/1924, p. 124-125.

[2] Simion Tavitian, *Armeni din România*, vol. III, Constanța, Ex Ponto, 2008, p. 56-62.

[3] O parte din fondul arhivistic fusese donat Academiei Române, conform dorinței exprimate de Grigore M. Buiucliu în testamentul redactat la 1 august 1912.

[4] Nicolae-Şerban Tanaşoca, *Scrisori inedite ale lui Titu Maiorescu*, în „România Literară", anul XXXVIII, nr. 9 din 9-15 martie 2005, p. 15-18.

[5] Hacik Chevorkian, *Informații prețioase despre Grigore M. Buiucliu*, în „Ararat. Periodic al Uniunii Armenilor din România" (serie nouă), anul XVI, nr. 10/2005, p. 8; Constantin Laurențiu Erbiceanu, Filip-Lucian Iorga, *Buiuclii, Bâznoşeni şi Erbiceni: de la succesul economic la dinastia culturală* (studiu prezentat în cadrul

Grigore M. Buiucliu a fost al treilea copil din cei zece ai lui Iacob Buiucliu (1809-1881) și ai Mariei Tosun (1816-1906). Bunicul său a fost Hagi Manciuc Bogdan Asfadur (1760-1828). Numele de „Buiucliu" provine după un cuvânt din limba turcă ce înseamnă „mustăcios"[6].

S-a născut la Iași, în 15 decembrie 1840[7], făcând parte din neamul Buiucliilor cu ramificații la Botoșani, București, Chișinău și Iași. Este important de menționat că familia Buiucliu, cu aceste ramificații, era diferită de familiile Buicliu și Buicli din Roman și Bacău[8]. De exemplu, autorii celor mai importante consemnări despre *Junimea*, Iacob Negruzzi și George Panu, atunci când au scris despre Grigore Buiucliu au făcut-o consemnându-l cu patronimul „Buicliu". Dacă Constantin Sion consemna corect numele de familie[9], contemporanii, asemenea celor doi memorialiști, foloseau aproape mereu patronimul greșit[10]. Teza sa de licență are însă întipărit numele corect[11], adică Buiucliu, după cum rezultă și din alte documente din arhiva Erbiceanu[12]. Pronunția armenească a numelui său întreg este Kricor Băiăclian[13], iar în presa vremii apărea și cu numele de Kricor Buicliu, dar până și echivalentul armean al numelui „Grigore" nu de puține ori era redat ca „Kircor"[14].

Totodată mai trebuie precizat că numele complet era Grigore Mithridate, cel de-al doilea prenume fiind consemnat doar prin inițiala „M.", pe care o folosea uneori[15]. Mențiunea este importantă pentru că, în perioadă respectivă, activa la Iași un avocat liberal ce se numea... Grigore I. Buicliu[16] (două mandate de deputat de Iași, colegiul III în 1883 și colegiul II în 1895[17]). Deoarece ambele personaje erau indicate în presă cu numele de familie „Buicliu"[18] (deși, după cum am afirmat deja, în cazul lui Grigore Mithridate,

---

celui de-al XIV-lea Congres Național de Genealogie și Heraldică de la Iași, 15-17 mai 2008), disponibil online la adresa https://www.fundatia-erbiceanu.ro/images/Buiuclii,%20Baznoseni,%20Erbiceni.doc.pdf (consultat la 30 septembrie 2025, p. 6).

[6] Conform unor schițe păstrate de la fiul său, Iacob, numele de familie „Buiucliu" provenea de la porecla unui strămoș de a cincea generație supranumit de către turci „Băiaclă", adică „Mustăciosul" (*Grigore M. Buiucliu. 1840-1912*, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1914, p. 23; a se vedea și Emil Suciu, *Nume de familii românești împrumutate din limba turcă*, în „Studii și Cercetări Lingvistice", anul XXXV, nr. 3/1984, p. 233).

[7] Iacob Negruzzi, *Amintiri din Junimea*, București, Editura Humanitas, 2011, p. 267.

[8] *Grigore M. Buiucliu. 1840-1912...*, p. 23.

[9] Costantin Sion, *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane*, Iași, Tipografia Buciumul Român, 1892, p. 44.

[10] A se vedea Suren Kolangian, *Buiucliu sau Buicliu*, în „Ararat. Periodic al Uniunii Armenilor din România" (serie nouă), anul IV, nr. 63/1994, p. 6.

[11] Grigore M. Buiucliu, *Dreptul roman. Tesa pentru licentia susținută de G. M. Buiucliu*, Iași, Tipografia Națională, 1874.

[12] Decretul Regal nr. 446 de numire în postul de Consilier la Curtea de Casație, decret emis de Ministerul Justiției, nr. 1735, 8 februarie 1894; Decretul Regal nr. 1940 de acordare a gradului de Mare Ofițer al Ordinului „Coroana României", decret emis de regele Carol I la 9 iunie 1909; nu în ultimul rând, dintr-o scrisoare trimisă de fratele său Ioan la 28 aprilie 1917 și adresată președintelui Academiei Române din acea perioadă, Petru Poni, referitoare la dosarul cu documente rămase de la tatăl lor, Iacob Buiucliu; scrisoarea se află în copie și la dosarul menționat, din posesia Academiei Române, intitulat *Documente Buiucliu privitoare la biserica armenească din Moldova. 1671-1898* (BAR, fond Manuscrise, A. 3081, f. 1).

[13] Vezi nota 76.

[14] *Alegerea delegaților*, în „Fulgerul. Ziar Independent", anul I, nr. 25/5 octombrie 1888, p. 4.

[15] Bogdan Căuș, *Figuri de armeni din România. Dicționar*, București, Editura Ararat, 1998, p. 87.

[16] *Informațiuni*, în „Fulgerul. Ziar Independent", anul I, nr. 51/15 ianuarie 1889, p. 3; *Tabelulu de advocații ordinului de Iassi pe anul judeciariu 1872-1873*, în Gheorghe Ungureanu, *Istoria avocaturii în Moldova*, vol. I, *Până la anul 1880*, Iași, Tipografia „Alexandru A. Țerek", 1938, p. 307.

[17] Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească. 1866-1900*, București, Editura All, 1998, p. 262.

[18] Trebuie adăugat că în epocă mai exista încă un... Grigore Buicliu. A avut un al doilea prenume, „Christea", a profesat avocatura și magistratura la Roman, ajungând decan al Baroului din același oraș. În

corect ar fi fost „Buiucliu”), a evita confuzia dintre cei doi nu este tocmai uşor, mai ales că ambii au candidat şi în cadrul aceleiaşi circumscripţii electorale, însă pentru alegeri din ani diferiţi. Uneori, confuzia era întreţinută de presă, astfel că, la alegerile pentru Camera Deputaţilor de la 28 octombrie 1888, ziarul „Universul” îşi anunţa cititorii că pentru colegiul al III-lea din Iaşi candidat era junimistul... Grigore I. Buicliu[19]. Candidatul era de fapt celălalt Buicliu, Grigore Mithridate, şi avea să piardă în faţa lui Ion Nădejde[20], fiind însă ales deputat de Fălciu pentru colegiul I[21].

Şi Rudolf Suţu în amintirile sale despre Iaşi se referea la cei doi Grigore, liberalul cât şi conservatorul junimist, folosindu-se de acelaşi patronim: „Buicliu”. Liberalului i-a dedicat chiar o *voce* de sine stătătoare, unde menţiona, printre altele, că împreună „cu d-rul Bottez, cu Leonida Panopol, a dat «Liberalului» lozinca de a trata pe conservatori de venetici”[22]. Despre junimistul Grigore M. Buiucliu, deşi nu-i dedică o *voce* separată precum, de exemplu, fratelui său Abgar[23], face mai multe menţiuni de pe urma cărora ne dăm seama că este vorba despre un Grigore diferit de cel liberal: „P. P. Carp a tras în gazdă la Anton Naum, batrânul profesor universitar şi academician, confidentul lui P. P. Carp după Buicliu de la Casaţie”[24]. Distincţia dintre cei doi omonimi este întărită şi de următoarea menţiune: „[...] alături de casele Bonciu, erau casele colonelului Bogonos, după care veneau casele lui Grigore Buicliu, fostul consilier dela Curtea de casaţie”[25].

Importanţa familiei Buiucliu a fost certificată şi de armenologul francez Frederic Macler, care, cu ocazia vizitei în România din 1927, a consemnat numele familiei Buiucliu alături de alte nume importante pentru armenii români, precum Goilav, Pruncu sau Missir[26].

Activitatea juridică

Grigore M. Buiucliu frecventează şcoala Haigazian din Iaşi, unde l-a avut profesor pe Cristea Caracaş (1827-1892), cel care în 1866 urma să înfiinţeze renumita şcoală-pension ce i-a purtat numele[27]. Ulterior, studiază la două colegii din străinătate ce aparţineau Congregaţiei Mechitariste[28], la colegiul Muradian de la Paris[29] şi la colegiul Moorat-Rafaelian de la Veneţia[30]. Apoi urmează cursurile Facultăţilor de drept din Paris

presa vremii, al doilea prenume nu era în general consemnat. Vezi „Curierul. Foaea intereselor generale”, anul XII, nr. 15, 10 februarie 1884, p. 3; „Românul”, anul XXVIII, 7 februarie 1884, p. 119; „Voinţa Naţională. Ziar Naţional-Liberal”, anul VI, nr. 1329/17 februarie 1889, p. 2. A se vedea şi vocea din L. Scărlătescu, *Albumul Avocaţilor din România*, Bucureşti, Tipografia Unirea, 1911, p. 182.

[19] „Universul”, anul V, nr. 247/29 septembrie 1888, p. 3.

[20] „Epoca” (a doua ediţie), anul III, nr. 869/17 octombrie 1888, p. 1.

[21] *Alegerile col. I de deputaţi*, în „Universul”, anul VI, nr. 6/12 ianuarie 1889, p. 2; *Corpurile legiuitoare*, în „Voinţa Naţională. Ziar Naţional-Liberal”, anul VI, nr. 1306/20 ianuarie 1889, p. 3.

[22] Rudolf Suţu, *Iaşii de odinioară*, vol. I, Iaşi, Tipografia „Lumina Moldovei”, 1923, p. 192.

[23] *Ibidem*, p. 167-168.

[24] *Ibidem*, p. 170.

[25] *Ibidem*, vol. II, Iaşi, Editura Viaţa Românească, 1928, p. 183-184.

[26] Frederic Macler, *Rapport sur une mission scientifique en Roumanie (juin-aout)*, în „Revue des Etudes Arméniennes”, X, 1930, nr. 1, p. 21.

[27] Arsen Arzumanyan, *Contribuţii asupra rolului jucat de Gheorghe Asachi şi Cristea Caracaş în crearea şi dezvoltarea şcolilor armeneşti din Iaşi*, în *ArchM*, vol. XV, 2023, p. 34-35.

[28] Este un ordin călugăresc armeano-catolic. Numele vine de la Mechitar, fondatorul ordinului. Au o insulă doar a lor la Veneţia, San Lazzaro.

[29] R. G. Davtian, *Սամուէլ Մուրատեանը և նրա անվան վարժարանը* (*Samuel Muradian and the college by his name*), în „The Herald of Social Sciences”, Erevan, nr. 9/1990, p. 73.

[30] H. Dj. Siruni, *Centenarul unui focar de gândire*, în „Ani. Revistă de cultură armeană”, anul I, vol. III, 1936, p. 86-91; *Colegiul Moorat-Raphael*, în „Ani. Anuar de cultură armeană: 1942-1943”, Bucureşti, Tipografia „Carpaţi”, 1943, p. 634.

și Iași[31], obținând licența în drept la instituția din fosta capitală a Moldovei, conform diplomei semnate la 5 august 1874 de ministrul Departamentului Instrucțiunii Publice și al Cultelor, Titu Maiorescu[32]. Din comisia de examinare a lucrării de licență a făcut parte și Iacob Negruzzi, care l-a influențat cu privire la tema aleasă și intitulată *Dreptul roman*, după cum rezultă din consemnările lui Negruzzi[33]. Tot de la el aflăm și porecla lui Buiucliu printre junimiști: Buiuc[34].

Încă dinainte să fie licențiat, și-a început cariera profesională în cadrul biroului de avocatură al avocatului ieșean G. Ciumara[35], iar între 1874 și 1876, după ce în prealabil a deținut funcția de prim-procur la Tribunalul Iași[36], apoi cea de președinte al Tribunalului Neamț[37] și cea de procuror de secție la Curtea de Apel din Iași[38], a ocupat funcția de procuror general al Curții de Apel din Iași[39].

În legătură cu funcția de procuror general al Curții de Apel din Iași, din corespondența personală aflăm că a avut sprijinul lui Titu Maiorescu, ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice în acea perioadă. Bunăoară, îi propusese un post în ministerul pe care îl conducea, post refuzat însă de Grigore M. Buiucliu:

> Mandrea îmi spusese că nu vrei să fii Director în ministerul meu şi că, pentru moment, preferi să fii Procuror general la Curtea din Iaşi. Deşi nu prea înţeleg de ce refuzi Bucureştiul, o poziţie care ar fi putut deveni foarte importantă pentru dumneata, căci te-ar fi pus în contact nemijlocit cu toate personajele influente din ţară, a trebuit să aprobăm ceea ce vrei şi, aşa cum ştii acuma, să te numim Procuror general[40].

Odată cu schimbarea guvernului Manolache Costache Epureanu din 24 iulie 1876, adică cu venirea liberalilor lui Ion C. Brătianu la guvernare[41], demisionează din funcție dedicându-se avocaturii, profesie pe care a practicat-o până în 1894. Despre percepția sa ca procuror la Iași, aflăm unele detalii din consemnările lui George Panu:

> Dl Buicliu fusese înainte procuror general la Curtea de Apel şi lăsase cele mai excelente amintiri. Drept până la severitate, neabătându-se de o linie de la datoria sa, inteligent, cu studii şi cu talent de vorbire, el realiza tipul procurorului general de rasă, care a fost odată în Franţa mult timp; astăzi chiar, când se vorbeşte de procurorii generali în Iaşi, Dl Buicliu este dat ca unic model[42].

La 8 februarie 1894, conform unui document din arhiva Erbiceanu, a fost numit consilier la Înalta Curte de Casație și Justiție. Din document mai aflăm că Buiucliu a primit

---

[31] Rudolf Suțu, *op. cit.*, vol. I, p. 270.

[32] Diploma nr. 17 din 5 august 1874, document din Arhiva Erbiceanu.

[33] Iacob Negruzzi, *op. cit.*, p. 88; Ilie E. Torouțiu (ed.), *Studii și documente literare*, vol. V, *Junimea*, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina", 1935, p. 142.

[34] *Ibidem*, p. 154 și 267.

[35] Bogdan Căuș, *op. cit.*, p. 88.

[36] „Monitorul. Jurnal Oficial al României", nr. 91, 27 aprilie/9 mai 1871, p. 511.

[37] *Ibidem*, nr. 28, 6/18 februarie 1872, p. 146.

[38] *Ibidem*, nr. 229, 19/31 octombrie 1874, p. 1318.

[39] Scrisoarea lui Titu Maiorescu către Grigore M. Buiucliu din 27 august 1874, document din Arhiva Erbiceanu.

[40] *Ibidem.*

[41] A se vedea Liviu Brătescu, *PNL (1876-1888). O guvernare eficientă sau diferența dintre teorie și practică*, în Liviu Brătescu, Ovidiu Buruiană (ed.), *Liberalismul românesc. Tendințe, structuri, personalități*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2013, p. 111-133.

[42] George Panu, *Amintiri de la Junimea din Iași*, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 119.

această funcție în urma propunerii lui Alexandru Marghiloman, ministru al Justiției, prin Decretul Regal nr. 446[43]. Din *Însemnările zilnice* ale lui Maiorescu, putem descoperi că acesta se gândea la un viitor la Curtea de Casație pentru Buiucliu încă din 1876, incluzându-l într-o listă descrisă ca „o importantă falangă pentru mai târziu”[44]. Avea să rămână în funcție până la vârsta pensionării, în anul 1908[45].

Activitatea sa de la Înalta Curte de Casație și Justiție nu a fost trecută cu vederea de către elita politică a țării, după cum se regăsește înscris într-un alt document din arhiva Erbiceanu. Astfel că, la 9 iunie 1909, avea să primească distincția de Mare Ofițer al Ordinului „Coroana României”, numirea fiind contrasemnată de ministrul Afacerilor Străine, Ion I. C. Brătianu[46].

Din activitatea sa de avocat se poate menționa procesul din 1877, când l-a apărat pe Gheorghe Eminovici aflat în litigiu cu ginerele său, Ioan Droglea, pentru zestrea dată fiicei sale Aglaia[47]. De asemenea, la 20 decembrie 1886, Buiucliu a fost avocatul lui Titu Maiorescu în procesul de divorț cu Clara Kremnitz. Îl regăsim ca avocat și în procesul statului român cu Matilda Lemotheux[48], „afacerea Bedmar”[49], în care urmașii Matildei Lemotheux au primit moștenirea printr-o decizie ministerială contra hotărârii instanței judecătorești[50]. Buiucliu a fost avocatul Matildei Lemotheux[51], iar Petre P. Carp, în calitate de ministru al Domeniilor, a luat respectiva decizie. Presa liberală îl acuza pe Carp că încălcase Constituția pentru că era legat de o relație de prietenie cu Buiucliu[52].

Activitatea politică

Buiucliu a luat parte la discuția *Junimii* din aprilie 1871, când societății ieșene i s-a propus să facă pasul spre politică prin intermediul lui Titu Maiorescu[53]. La momentul respectiv, singurii care făceau politică activă erau Petre P. Carp, Vasile Pogor și Theodor Rosetti. Tentația politicului exista deja, după cum o sugerează Iacob Negruzzi, când menționa de încercarea unor junimiști de a include pagini de analiză politică în revista „Convorbiri Literare” sau de a o uni cu o gazetă politică[54]. Propunerea din 1871 a venit pe fondul convulsiilor politice create de contestarea domniei lui Carol I: este vorba de incidentul de la sala Slătineanu, unde se desfășura banchetul coloniei germane, și de formarea guvernului Lascăr Catargiu în martie 1871. Buiucliu a fost unul dintre junimiștii care au ales să nu facă încă pasul spre arena politică.

---

[43] Ministerul Justiției, nr. 1735, 8 februarie 1894, document din Arhiva Erbiceanu.

[44] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. I (1855-1880), București, Editura Socec, 1937, p. 263.

[45] *Grigore M. Buiucliu. 1840-1912...*, p. 18.

[46] Decretul nr. 1940, 9 iunie 1909, document din Arhiva Erbiceanu.

[47] Edvard Jeamgocian, *Catedrala Armeană din București*, București, Editura Ararat, 2008, p. 136.

[48] *Procesul moștenitorilor Efrosinei Papadopulo-Calimah cu d-na Matilda Lemotheux, tutoarea minorilor săi fii*, în „Curierul Judiciar”, anul V, nr. 8/18 februarie 1896, p. 57-61.

[49] *Afacerea Bedmar. Interpelarea d-lui C. Stoicescu. Răspunsul d-lui Carp*, în „Lupta. Organ democrat-radical” (ediția a doua), anul IX, nr. 1877/5 decembrie 1892, p. 3.

[50] „Era Nouă”, anul IV, nr. 168/20 decembrie 1892, p. 1-2.

[51] *Ibidem*, nr. 157/4 octombrie 1892, p. 2.

[52] „D. Petre Carp a călcat legea și Constituțiunea cu știință și voință spre a înlesni amicului său un mare ghișeft” (*Două întrebări*, în „Voința Națională. Ziar Național-Liberal”, anul X, nr. 2504/10 martie 1893, p. 1).

[53] Titu Maiorescu, *Istoria politică a României sub domnia lui Carol I*, București, Editura Humanitas, 1994, p. 32.

[54] Iacob Negruzzi, *op. cit.*, p. 95.

Făcea totuși un fel de politică, mai exact, după cum a numit-o memorialistul George Panu, „politică deghizată”[55], prin intermediul „dosarului Junimii”. Despre dosar, același Panu ne spune că era un album „pe ale cărui pagini se lipeau tăieturi din gazete cotidiane sau chiar reviste, când scrierea se preta ridicolului, fie prin prostia ideei, fie prin exagerarea formei sau lipsa de cunoștință a limbei”[56]. Și, adăuga Panu, „mai toate bucățile aduse pentru a se lipi în *Dosar* erau luate din scrierile adversarilor, adică ale liberalilor”[57]. Junimiștii perioadei „vânau” articolele ce urmau a fi taxate pentru o formă sau alta de mediocritate, iar „cel mai fin [vânător], consemnează același Panu, era desigur dl Grigore Buicliu; el aducea bucățile cele mai nostime, alegerea era totdeauna sigură și vânatul ce aducea era totdeauna primit”[58].

În 1878-1879, Buiucliu s-a poziționat similar lui Titu Maiorescu, cu ocazia discuției din cadrul *Junimii* despre revizuirea articolului 7 din Constituție[59]. Era împotriva împământenirii în masă a populației evreiești[60], motiv pentru care a abandonat pentru o perioadă politica junimistă[61].

Grigore Buiucliu a fost apropiat politic de Partidul Conservator, fiind deputat de Fălciu[62] pentru colegiul I între 1889 și 1892, iar ulterior senator tot de Fălciu între 1892 și 1894 (colegiul I)[63]. În 1908, anul în care s-a pensionat de la Curtea de Casație, a participat la alegerile pentru Colegiul I Senat din Iași din partea Partidului Conservator-Democrat al lui Take Ionescu, însă a pierdut în fața reprezentantului Partidului Conservator, Gheorghe Lascăr[64].

Cu privire la activitatea sa politică, ar fi de menționat că în ședința Camerei Deputaților din 20 ianuarie 1890 a luat partea lui Ion C. Brătianu, care era vizat de adversarii săi politici pentru a-i fi intentat un proces. După cum reiese din discursul său redat de ziarul „Constituționalul”, Buiucliu a pledat împotriva răzbunării politice[65] și contra dării în judecată[66]. Aceeași informație ne-o transmite și Titu Maiorescu, care consemna că acasă la el, în data de 16 ianuarie, se întâlniseră „Constituționalii” pentru a asculta raportul lui Buiucliu cu privire la darea în judecată a lui Ion C. Brătianu[67]. Maiorescu, Carp, Buiucliu și alții erau pentru a nu merge pe calea dării în judecată.

Activitatea culturală și publicistică

A fost și a rămas un junimist convins, mai ales din punctul de vedere al direcției literar-intelectuale, după cum aflăm atât din memoriile lui Iacob Negruzzi, cât și din

[55] George Panu, *op. cit.*, p. 230-235.
[56] *Ibidem*, p. 231.
[57] *Ibidem.*
[58] *Ibidem*, p. 232.
[59] Titu Maiorescu, *Chestia evreilor și articolul 7. Ședința de la 10 septembrie 1879*, în Titu Maiorescu, *Opere*, III. *Discursuri parlamentare*, București, Fundația Națională pentru Știință și Artă/Univers Enciclopedic, 2006, p. 605.
[60] Hacik Chevorkian, *op. cit.*, p. 8.
[61] Alexandru D. Xenopol, *Istoria ideilor mele*, în Ilie E. Torouțiu (ed.), *Studii și documente literare*, vol. IV, *Junimea*, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, 1933, p. 390.
[62] *Corpurile legiuitoare*, în „Universul”, anul VI, nr. 14/21 ianuarie 1889, p. 3.
[63] *Senatul*, în „Constituționalul” (a doua ediție), anul III, nr. 772/15 februarie 1892, p. 1; *Rezultatul alegerilor*, în „Universul”, anul X, nr. 30/7 februarie 1892, p. 3.
[64] Ion Bulei, *Conservatori și conservatorism în România*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 364.
[65] Supliment „Constituționalul”, nr. 183/21 ianuarie 1890.
[66] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice*, vol. III (1887-1891), București, Editura Socec, 1943, p. 201.
[67] *Ibidem*, p. 199.

cele ale lui George Panu. Iacob Negruzzi l-a descris drept „unul din stâlpii societății”[68], iar Nicolae Volenti l-a indicat drept unul dintre puținii membri din Iași care au rămas fideli *Junimii* după mutarea „Convorbirilor Literare” la București[69]. A publicat articole despre armeni în reviste mechitariste precum „Hantes Amsoria” sau „Pazmaveb”[70], cea din urmă fiind prima revistă de armenologie apărută vreodată și publicată la Veneția din 1843 și până în zilele noastre. Luând deja contact în tinerețe cu mediul mechitarist, a intuit că, pentru a găsi informații inedite despre armenii din spațiul românesc, bibliotecile mechitariste de la San Lazzaro (Veneția)[71] și Viena reprezintă niște popasuri obligatorii. Astfel se face că a reușit să scoată la lumină două manuscrise importante pentru trecutul coloniilor armenești din România: *Cameniţa sau Cronica armenilor din Polonia și Moldova* și *Cânt de jălire asupra armenilor din ţara vlahilor*, scrieri pe care le-a publicat mai întâi în limba armeană, iar ulterior în cea română.

Cânt de jălire asupra armenilor din ţara vlahilor a fost publicat în armeană la Sankt Petersburg în anul 1884. În 1895, apărea și traducerea românească la București, publicată de Tipografia Gutenberg[72]. Celălalt manuscris descoperit de Buiucliu, *Cameniţa sau Cronica armenilor din Polonia și Moldova*[73], a fost parțial publicat în limba armeană la Veneția, în 1896. Fragmente traduse în limba română au fost tipărite un deceniu mai târziu, în 1906, în numerele 3-5 din „Convorbiri Literare”, iar ulterior în extras[74].

Chiar în anul morții sale, revista „Hantes Amsoria” publica materiale despre inscripțiile unor pietre funerare din cimitirul armenesc din Rusciuc, locul de baștină al bunicului său Hagi Manciuc Bogdan Asfadur. În acest context, Buiucliu a găsit de cuviință să trimită revistei un text despre inscripțiile pietrelor funerare ale familiei din cimitirele armenești din Botoșani, București și Iași. Materialul a fost publicat în numărul din 7 iulie 1912 al revistei[75], mai ales că în cimitirul bisericii armene „Sfânta Născătoare” din Iași se află piatra de mormânt a bunicului său, Hagi Manciuc Bogdan Asfadur[76].

Tot la inițiativa lui Grigore M. Buiucliu a fost tradus în limba armeană un volum de poezii al reginei Elisabeta a României (Carmen Sylva), la mechitariștii din San Lazzaro. Traducerea s-a făcut de călugărul Arsenie Ghazihkian sub atenta supraveghere a lui Buiucliu, după cum ne spune literatul Simeon Labin[77]. Există două scrisori adresate călugărilor mechitariști, una semnată de Olga Mavrogheni, doamnă de onoare a reginei Elisabeta (27 noiembrie 1897), și o a doua semnată de Louis Basset, secretarul particular al regelui Carol I al României (3 decembrie 1897), care atestă meritul lui Buiucliu, precum și faptul că acesta a discutat traducerea – după publicare – cu regina Elisabeta[78].

---

[68] Iacob Negruzzi, *op. cit.*, p. 267.

[69] „Credincioșii se pot număra pe degete: Buiucliu [...]”; vezi Ilie E. Torouțiu (ed.), *Studii și documente literare*, vol. I, *Junimea*, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina”, 1931, p. 291.

[70] *Centenarul revistei „Pazmaveb”*, în „Ani. Anuar de cultură armeană: 1942-1943...”, p. 636-637.

[71] Simeon Labin, *Insula San Lazzaro*, în „Revista Moldovei”, anul II, nr. 5/1922, p. 13.

[72] Grigore M. Buiucliu, *Cânt de jălire asupra armenilor din ţara vlahilor. Diaconul Minas Tokaţi*, traducere din limba armeană, cu o introducere de Gr. M. Buiucliu, București, Tipografia Gutenberg, 1895.

[73] A. D. Xenopol, *Bulletin historique. Roumanie*, extrait de la „Revue historique”, tome XCVI, année 1907, p. 11.

[74] Grigore M. Buiucliu, *Cameniţa sau Cronica armenilor din Polonia şi Moldova*, traducere din limba armeană, cu o notiță de Gr. M. Buiucliu, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1906 (extras din *CvL*, anul XL).

[75] Edvard Jeamgocian, *op. cit.*, p. 138.

[76] Textul în limba armeană de pe piatra de mormânt are următoarea traducere: „Acesta este mormântul de odihnă al unui om pios, care se numește veneratul aga Hadji Manciuk Băiăclian; vă imploră să vă uitați la această piatră și, când citiți cele scrise pe mormânt, să-l pomeniți și să spuneți «Doamne miluiește». În anul Domnului 1828, aprilie 30”; vezi ANIC, fond H. Dj. Siruni (I), nr. 2125, dosar 549, f. 43.

[77] Simeon Labin, *op. cit.*, p. 17.

[78] *Ibidem*, p. 19.

Cu câțiva ani înainte de traducere volumului, aflăm, dintr-o dare de seamă a Academiei Române, că Dimitrie A. Sturdza prezentase în cadrul lucrărilor sesiunii anuale a Academiei din 1894 câteva ziare armene care au tradus scrierile reginei Elisabeta, publicații donate și prezentate în numele lui Buiucliu[79]. De altfel, până ce și-a donat Academiei Române întreagă bibliotecă prin testament[80], pe parcursul anilor a făcut diferite donații de carte aceluiași for, după cum reiese din documentele Academiei[81]. La moartea sa, Academia Română era desemnată legatar universal primind suma de aproape un milion de lei și căpătând o impresionantă bibliotecă de carte armenească[82], care ar fi trebuit să constituie primul pas în vederea dotării instituției cu o „Bibliotecă Orientală”[83].

Mai trebuie menționat și articolul din 1910 din „Convorbiri Literare” despre firmanul[84] pe care sultanul Abdul Mejid l-a dat în favoarea tatălui său Iacob, respectiv unchiului său, Măgărdici. Cei doi frați au fost implicați într-un proces celebru în epocă, împotriva logofătului Iorgu Ghica[85]. Litigiul a durat aproape două decenii, între anii 1837 și 1856. Inițial, domnitorul Mihail Sturza a decis în defavoarea Buiucliilor, astfel că aceștia au cerut rejudecarea procesului la Constantinopol. În calitate de supuși austrieci, ar fi trebuit să beneficieze de dreptul de a fi judecați de autorităţile puterii suzerane, Imperiul Otoman, şi nu de cele ale Moldovei. În 1855, obținuseră chiar un firman al sultanului Abdul Mejid pentru ca procesul să fie redeschis la Constantinopol, însă, conform unui raport al lui Johann von Coronini Cronberg, comandantul armatei austrice de ocupație, în contextul Războiului Crimeii și ținând cont de influența neamului Ghica în Moldova, ar fi fost indicat să nu se dea curs firmanului otoman[86]. Astfel, frații Buiucliu nu au reușit să obțină nici rejudecarea procesului și nici recuperarea bunurilor pierdute.

Atât Negruzzi, în memoriile sale[87], cât și Panu[88] consemnau că Buiucliu a dat un singur articol pentru „Convorbiri Literare”, cel din urmă adăugând că textul se adăuga la „lupta care se încinsese între «Revista Contimporană» și «Convorbiri Literare»”[89]. Bineînțeles, memorialiștii aveau în vedere faptul că era singurul articol polemic. A fost

[79] „Analele Academiei Române. Partea Administrativă și Desbaterile”, seria II, tomul XVI, *1893-1894*, București, Tipografia „Carol Göbl”, 1894, p. 188.

[80] *Testament*, în *Grigore M. Buiucliu. 1840-1912...*, p. 1-3.

[81] A se vedea consemnările referitoare la ședința Academiei Române din 27 noiembrie 1892 („Analele Academiei Române. Partea Administrativă și Desbaterile”, seria II, tomul XV, *1892-1893*, p. 420), din 29 aprilie 1894 (*ibidem*, seria II, tomul XVII, *1894-1895*, p. 665), din 27 septembrie 1896 (*ibidem*, seria II, tomul XIX, *1896-1897*, p. 431), din 21 martie 1898 (*ibidem*, seria II, tomul XX, *1897-1898*, p. 147) sau următoarea mențiune: „D-l Gr. Buicliu, Consilier la Curtea de Casație, a dăruit 43 volume și 97 stampe, formând 2 atlasuri” (*ibidem*, seria II, tomul XVII, *1894-1895*, p. 320).

[82] Biblioteca cuprindea, printre altele, și 310 volume în limbi orientale. Vezi Ion Manof, *Patru biblioteci armenești aflate în România*, în „ANI. Anuar de cultură armeană” (serie nouă), anul IV-V, 1997-1998, p. 79.

[83] „Observând că în România puțini se îndeletnicesc cu studiul limbilor orientale (armeană, arabă, turcă și persană), ale căror literatură istorică poate fi folositoare ţării, la caz când Academia va găsi de cuviinţă de a face achiziţiuni, a institui burse sau a da recompense pe seama legatului meu, dorinţa mea este, fără a face din aceasta o condiţie obligatorie, ca la asemenea împrejurări să aibă în vedere şi limbile orientale mai sus pomenite. Biblioteca mea armeană ce se cuprinde în legatul universal ce-i fac îi va servi ca un început pentru «Biblioteca Orientală» ce presupun că-şi va forma cu timpul” (*Grigore M. Buiucliu. 1840-1912...*, p. 2-3).

[84] Grigore M. Buiucliu, *Dumitru C. Brătianu și Firmanul Buiucliilor*, în „Convorbiri Literare”, anul XLIV, nr. 1/1910, p. 169-180.

[85] A se vedea *Memorandum concernant le Procès des Frères M. & I. Bouyoukly, sujets autrichiens, avec le boyard Moldave Georges Ghyka. 31 Décembre 1855. Yassy*, Paris, Autographie Lalis, 11 p.

[86] *Grigore M. Buiucliu. 1840-1912...*, p. 36.

[87] Iacob Negruzzi, *op. cit.*, p. 267.

[88] George Panu, *op. cit.*, p. 119.

[89] *Ibidem.*

vorba despre un articol semnat simplu „M.”, prin care se critica și demasca un material preponderent plagiat de către George Eustate Schina (1844-1905)[90], care ulterior va ajunge procuror la Curtea de Casație, după cum aflăm din necrologul său[91]. Familia Schina a avut mai multe ramificații[92], existând mai mulți magistrați care au purtat aceste nume de familie. În mod ironic, în 1894, când Buiucliu urma să ajungă procuror la Curtea de Casație, președinte era fratele lui George Eustate, și anume Constantin Eustache Schina (1832-1913), președinte al Curții de Casație pentru două decenii, între 1886 și 1906[93]. Buiucliu a publicat articolul în numărul din 1 mai 1874 al revistei junimiste[94], pe când articolul lui George Eustate Schina, intitulat *Despre condițiunea civilă a femeei*, fusese publicat în trei numere distincte din „Revista Contimporană”, în martie, aprilie și mai 1873.

Buiucliu a demonstrat că Schina a plagiat textul după o lucrare al lui Paul Gide[95], profesor universitar asociat al Facultății de drept din Paris. Buiucliu nu doar că a identificat lucrarea, editura, anul sau numărul paginilor cărții folosite pentru plagiat, dar a indicat câteva dintre părțile de unde s-a „preluat”, punând în paralel fragmente din textul lui Schina cu textul în limba franceză al lui Gide pentru a demonstra furtul. Comentariile lui Buiucliu demonstrează deplin descrierea pe care i-au făcut-o memorialiștii *Junimii*, după cum o reflectă câteva pasaje, precum, de exemplu, următorul: „[...] alcătuite din frase, bucăți și pagine luate toate din cartea lui P. Gide, lucrarea D-lui Schina nu poate fi numită altfel decât o mosaică care însă nu are nimic artistic în compunerea sa”[96]. Partea de încheiere denotă spiritul trăsăturile creionate de George Panu[97]: „[...] traducerea cuvintelor *Senatus Consulte Velléién*, nota Buiucliu, prin *incapacitatea femeei* este o traducere liberă, precum e aceea de Paul prin George și Gide prin Schina”[98]. Înainte de a mai sublinia o ultimă dată plagiatul grosier, Buiucliu ironiza traducerea inexactă a expresiei „Senatus Consulte Velléién”[99], care nu desemna nicidecum incapacitatea femeii, ci interdicția femeii de a fi garant sau de a contracta juridic în numele altcuiva.

Articolul a atras consecințe neplăcute pentru George Eustate Schina[100]. Cel puțin aceasta rezultă din scrisoarea lui Nicolae Gane către Iacob Negruzzi din 13 mai 1874.

---

[90] Fiul lui Eustate Schina, fost consilier la Curtea de Casație, și-a susținut teza de doctorat la Paris în 1871. Vezi Georges-Eustache Schina (George Eustate Schina), *Droit romain. De la procédure criminelle. Droit français. De l'action publique et de l'action civile. Thèse pour le doctorat soutenue*, Paris, Ancienne Maison Gustave Retaux Pichon et C-ie Libraires-Editeurs, 1871.

[91] *Moartea D-lui Gh. Schina, magistrat*, în „Albina. Revistă populară”, anul IX, nr. 9/27 noiembrie 1905, p. 250.

[92] Gheorghe Bezviconi, *Necropola Capitalei*, București, Institutul de Istorie „N. Iorga”, 1972, p. 246-247.

[93] Mihai Sorin Rădulescu, *Familia Schina din Principatele Dunărene*, în idem, *Genealogii greco-române*, București, Editura Vremea, 2014, p. 34-45.

[94] Grigore M. Buiucliu, *Un articol științific din „Revista Contimporană”*, în *CvL*, anul VIII, nr. 2/ 1 mai 1874, p. 83-96.

[95] Paul Gide, *Étude sur la condition privée de la femme dans le droit ancien et moderne et en particulier sur le sénatus-consulte velléien*, Paris, Durand et Pédone-Lauriel/E. Thorin, 1867.

[96] *Ibidem*, p. 84.

[97] „La Junimea el trecea drept o natură ironică și sarcastică, un spirit deosebit” (vezi George Panu, *op. cit.*, p. 406).

[98] Grigore Buiucliu, *Un articol științific din „Revista Contimporană”...*, p. 96.

[99] A se vedea Paul Pierret, *Le Sénatusconsulte Velléien. Etude sur l'incapacité civile de la femme à Rome*, Thuillies/Hainaut, Les Éditions Ramgal, 1947.

[100] „Toți îl arată cu degetul ca pe o dihanie sălbatică și de rușinea oamenilor el nici [nu] mai umblă pe jos, ci numai în trăsură și cu poclitul redicat”; vezi Ilie E. Torouțiu (ed.), *Studii și documente literare...*, vol. I, p. 124.

Gane menționa că „articolul a făcut o sensațiune neînchipuită”[101] și că Bucureștiul vuia cu privire la plagiatul lui Schina, lumea întrebându-se cine se ascundea în spatele inițialei „M”? Era Titu Maiorescu sau poate Nicolae Mandrea?

Apropierea de Petre P. Carp și Titu Maiorescu

De la Rudolf Suțu aflăm că Petre P. Carp a fost foarte apropiat de Grigore M. Buiucliu, fiind primul dintre confidenții pe care îi avea la Iași[102]. O mărturisire similară despre prietenia dintre cei doi a făcut-o și Alexandru Tzigara-Samurcaș, descriind astfel cadrul domestic de la București din jurul anului 1898:

> [...] savantul jurisconsult Gr. Buicliu – zis Buiuc –, membru la Casație, era prietenul șefilor junimiști, fiind des vizitat de aceștia în casa lui de holtei, frumos mobilată cu covoare orientale, chiar conu Petrache venea adesea să joace cu patronul câte o partidă de biliard sau [să asculte] vreo sonată de Beethowen[103].

Detaliile numeroaselor scrisori dintre cei doi ce se găsesc în arhiva Erbiceanu indică familiaritate, chiar o potrivire de afinități și simpatii.

Grigore M. Buiucliu a fost prieten apropiat cu Titu Maiorescu, dovadă fiind, precum și în cazul lui Petre P. Carp, bogata corespondență din arhiva Erbiceanu sau însemnările din jurnalul lui Maiorescu. Ion A. Rădulescu-Pogoneanu, cel desemnat prin testament de către Titu Maiorescu să dispună de manuscrisele sale, consemna într-o notă din primul volum al *Însemnărilor zilnice* că, prin anii 1893-1894, Maiorescu mergea „să joace boccia în curtea casei prietenului său Grigore M. Buiucliu, din retrasa stradă Șaguna (azi Anastasie Simu), foarte aproape de locuința sa”[104]. Gestul lui Buiucliu, prilejuit de volumul omagial dedicat lui Maiorescu în 1900, când a tradus o nuvelă din limba armeană[105], sugerează de asemenea un raport de prietenie sinceră. Cele indicate într-unul dintre documentele din arhiva Erbiceanu de executorii testamentari, Andrei Popovici-Bâznoșanu și Petre Th. Missir, sugerează aceeași intimitate: „[...] cu câteva ore înainte de moarte, joi 13 decembrie a primit vizita d-lui Titu Maiorescu”[106].

A murit la 13 decembrie 1912 la București și a fost înmormântat la Iași, alături de întreaga sa familie. Însemnările zilnice ale lui Titu Maiorescu consemnează moartea lui Grigore M. Buiucliu[107]. Necrologul său a apărut în câteva publicații armenești din străinătate, printre care și în numărul 1 din 1913 al revistei „Pazmaveb” de la Veneția.

Concluzie

Relația lui Buiucliu cu *Junimea* s-a desfășurat pe două paliere mai vizibile, cel publicistic și cel al amiciților cu reprezentanți ai societății ieșene. Cele mai importante

---

[101] *Ibidem.*

[102] Rudolf Suțu, *op. cit.*, vol. I, p. 170.

[103] Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Memorii*, I, *1872-1910*, București, Editura „Grai și Suflet – Cultura Națională”, 1991, p. 82.

[104] Titu Maiorescu, *Însemnări zilnice...*, vol. I, p. 155: nota 2.

[105] Grigore M. Buiucliu, *Spionul*, în *Lui Titu Maiorescu. Omagiu*, București, Editura Socec, 1900, p. 43-52.

[106] Expunere adresată președintelui Academiei Române de către Andrei Popovici-Bâznoșanu și Petre Th. Missir, nedatată, p. 1, document din Arhiva Erbiceanu.

[107] Titu Maiorescu, *Încordare politică. Înaintea conflictului cu Bulgaria. Din însemnările zilnice ale lui Titu Maiorescu*, în *CvL*, anul LXIV, nr. 1/1931, p. 64.

articole publicate au fost traducerile din limba armeană și cel privitor la firmanul Buiucliilor. În polemicile revistei cu alte publicații, după cum s-a văzut, a intervenit cu un articol prin care demasca plagiatul lui George Eustate Schina.

Memorialistica lui Panu creionează un portret viu al lui Buiucliu, părerile acestuia în cadrul ședințelor *Junimii* fiind ascultate sau, cel puțin, auzite, căci, atunci când Buiucliu își exprima în surdină gândurile colegului de pe scaunul alăturat, cel mai adesea, cel din urmă, înainte de a devoala opinia tocmai auzită, își începea „desecretizarea" prin cuvintele: „iată ce-a zis Bui(u)cliu"[108]. Imediat după moartea lui Buiucliu, într-o scrisoare adresată lui Anton Naum, Iacob Negruzzi deplângea pierderea celui cu care era legat de o strânsă prietenie încă din iarna lui 1864/65, amintind circumstanțele în care se cunoscuseră și întrebându-se „câți au mai rămas din cei vechi"[109]? Asemenea concluzie îl așează pe Buiucliu printre membrii *Junimii* care au contat la vârful societății, nu neapărat politic, ci mai degrabă la nivelul a ceea ce astăzi am numi cultură organizațională.

BIOGRAPHICAL NOTES ON GRIGORE BUIUCLIU AND *JUNIMEA* (Summary)

Keywords: culture, Armenian families, modernity, politics, Iași.

Grigore Buiucliu was a member of the *Junimea* society in Iași starting from 1866, being very acquainted with most of the Junimist political leaders. He was born into an important Armenian family, three of his brothers also being members of *Junimea*. The surname was rather similar to that of other Armenian families in Romania, so there was quite a bit of confusion regarding his family name. Most of the confusion was caused by the existence of another Grigore Bui(u)cliu, also a lawyer in Iași, but a member of the liberals. However, documents from the Erbiceanu archive allowed us to identify the correct spelling of the surname.

In the well-known 1883 medallion painting depicting the members of the organization, Buiucliu is also present, thus recognizing his work in the field of cultural publishing through "Convorbiri Literare" and also his work related to the group organizational dynamics, as the most well known of *Junimea*'s memoirists would later record.

Buiucliu published several articles in the society's journal, the most notable being translations from Armenian, another one concerning the firman granted by the Sultan to the Buiucliu brothers, and the polemic with George E. Schina.

[108] *Ibidem*, p. 406.
[109] Ilie E. Torouțiu (ed.), *Studii și documente literare...*, vol. V, p. 142.

DOI: 10.59277/AIIX.62.12

VIRGINIA BLÎNDA*

DR. MARIA CUȚARIDA-CRĂTUNESCU (1855/1856-1919) – POVESTEA UNEI VIEȚI UITATE

Argument

Începută în urmă cu câteva luni, documentarea privind viața și activitatea profesională a Mariei Cuțarida-Crătunescu, prima femeie medic român, s-a dovedit a fi generoasă atât prin noutățile identificate, dar mai ales prin detaliile care încă așteaptă să fie așezate în puzzle-ul acestei biografii. De departe, cea mai incitantă sursă a reprezentat-o un dosar necercetat până în prezent, aflat în fondul Creditul Funciar Rural de la Arhivele Naționale ale României[1]. Deloc de neglijat, sunt și cele câteva documente existente în Arhiva Maria Cuțarida-Crătunescu de la Biblioteca Academiei Române/Manuscrise și Carte Rară[2], intrate în circuitul bibliotecii probabil printr-o donație sau achiziție. Căutările și verificările în alte dosare ale unor fonduri aflate la Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale[3] au completat itinerariul sesiunilor de documentare.

Pe parcursul acestei etape de identificare a surselor, unele întrebări apăreau pe măsură ce unele documente făceau trimitere, indirect sau explicit, la aspecte precum anul și locul nașterii, familia, studiile, locul unde a fost înhumată ș.a., apreciate, în cea mai mare parte, drept certitudini. Studiul de față[4] reprezintă doar o discretă tentativă de a completa această biografie, lăsând deschisă cercetarea unor inițiative ulterioare.

Majoritatea articolelor publicate până acum utilizează, în linii mari, aceeași categorie de informații, din care aflăm că Maria Cuțarida s-a născut în 1857, la Călărași, într-o familie cu patru copii. A făcut studiile liceale la Școala Centrală de fete din București, parțial sau integral, de unde a plecat la Zürich pentru a se înscrie la Facultatea de Medicină. După trei ani petrecuți în Elveția (1877-1880), decide să se mute în Franța, la Facultatea de Medicină din Montpellier (1880-1884). În 1884, își finaliza studiile universitare și obținea doctoratul în Medicină la Paris, devenind astfel prima femeie medic din România[5].

* Cercetător științific III, Institutul de Studii Sud-Est Europene, Academia Română, București; e-mail: vdblinda@yahoo.fr.

[1] Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare, SANIC), Creditul Funciar Rural (în continuare, CFRr), 416/1897.

[2] În continuare, BAR/Mss-CR.

[3] În continuare, SMBAN.

[4] O primă parte a acestei biografii vezi la Virginia Blînda, *Sănătate publică, politici sociale și reprezentare feminină: dr. Maria Cuțarida-Crătunescu*, în vol. *Colocviul Național de Istorie, ediția a XXVII-a, cu participare internațională, 3-4 septembrie 2025*, București, Muzeul Național Cotroceni, 2025 (sub tipar).

[5] I. M. Ștefan, *Cea dintâi româncă doctor în medicină: Maria Cuțarida-Crătunescu*, în „Scânteia Tineretului", nr. 8124/5 iulie 1975, p. 4; idem, *Tradiții științifice și tehnice românești. Competență și*

Parcursul profesional al Mariei Cuțarida-Crătunescu a fost presărat cu numeroase dificultăți, marcate de prejudecățile epocii privind femeile-medic, prejudecăți care se manifestau nu doar la noi, ci și în multe alte state europene. De exemplu, literatura occidentală de la sfârșitul secolului al XIX-lea prezenta femeia-medic drept o ființă stranie, a cărei condiție de femeie dispărea în momentul în care alegea să parcurgă o carieră medicală. Clivajele de gen insistau pe ideea că natura femeii – fiziologică, estetică, psihologică și sensibilitatea ei biologică – o face incompatibilă cu profesia de medic, dar potrivită pentru cea de infirmieră sau moașă[6]. Alte clișee completau lista motivelor care transformau femeia dintr-o ființă gracilă și senzuală într-una lipsită de feminitate și identitate de gen de îndată ce alegea să practice medicina:

> O femeie poate pretinde că urmează o carieră medicală serioasă […] doar cu condiția să înceteze să mai fie femeie: conform legilor fiziologice, femeia-medic este o ființă dubioasă, hermafrodită sau asexuată, în orice caz un monstru. Acum depinde de cele care sunt tentate de această distincție să încerce să o dobândească[7].

Alte opinii reflectau, la rândul lor, mentalitatea epocii, potrivit căreia studierea și practicarea medicinei solicitau calități masculine: inteligență flexibilă, atitudine fermă, sânge rece, cumpătare, „un amestec de bunătate și energie, un control deplin asupra propriilor senzații, vigoare morală și, la nevoie, forță musculară”[8]. Prin urmare, alegerea unei cariere medicale dilua atuurile feminității și rolurile sociale tradiționale de mamă sau soție.

Viața de familie a primei femei-medic român a rămas mai puțin cunoscută, fiind protejată în epocă de discreția celor doi soți Cuțarida-Crătunescu. Documentele de arhivă, articolele și anunțurile din presa vremii ne permit astăzi să fim martorii unei părți a acestui univers, partajat între reprezentarea socială, profesie, educarea copiilor și consolidarea relațiilor patrimoniale.

Reconsiderarea unor repere cronologice și topografice

Potrivit certificatului de deces[9], Maria Cuțarida-Crătunescu s-a stins din viață la 16 noiembrie 1919, „orele 10 ½ înainte amiazi” în casa din Calea Moșilor, nr. 117, la vârsta de 64 de ani. De asemenea, datele suplimentare care însoțesc consemnarea acestui moment, precizează profesia, starea civilă și filiația:

---

dragoste, în „Flacăra”, nr. 11/13 martie 1987, p. 18; idem, *Personalități feminine din trecutul medicinei românești*, în „Almanah Știință și Tehnică”, 1982, p. 153; George Marcu, *Femei de seamă din România. De ieri și de azi*, București, Editura Meronia, 2017, p. 166-167; Dan-Silviu Boerescu, *Maria Cuțarida și alte romînce care au revoluționat medicina*, București, Editura Integral, p. 9-17; Răzvan Moceanu, *Portret: Maria Cuțarida-Crătunescu, prima femeie medic din România*, la adresa https://www.rador.ro/2017/02/10/portret-maria-cutarida-cratunescu-prima-femeie-medic-din-romania/; *Cuțarida-Crătunescu Maria*, la adresa https://www.bjcalarasi.ro/?page_id=4198; Gabriela Mihăilescu, *Dr. Maria Cuțarida-Crătunescu – între mândrie și prejudecăți*, la adresa https://www.viata-medicala.ro/dr-maria-cutzarida-cratunescu-intre-mandrie-si-prejudecati-20734, ș.a.

[6] Natalie Pigeard-Micault, *Histoire de l'entrée des femmes en médicine*, la adresa https://numerabilis.u-paris.fr/medica/bibliotheque-numerique/presentations/entree-femmes-en-medecine.php.

[7] Just Lucas-Championnaire, *Article 9997*, în „Journal de médicine et de chirurgie pratique”, n° de juin 1875, p. 241-242, *apud* Natalie Pigeard-Micault, *op. cit.*

[8] G. Richelot, *La femme-médecin*, Paris, E. Dentu, 1875, p. 18.

[9] SANIC, CFRr, 416/1897, f. 126. Este vorba de un extras din 10 septembrie 1921, din „Registrul actelor de morți pe anul 1919, nr. 9880”

> [...] Maria Cuțarida-Crătunescu, în vârstă de 64 de ani, doctoriță, născută în comuna Perieți Jud. Ialomița văduvă a decedatului Niculae Crătunescu, domiciliată în București calea Moșilor No 117, fiica lui Vasile Cuțarida și a ei Elena Cuțarida, morți[10].

Martorii acestei declarații de stare civilă (registrul actelor de morți) au fost fratele său Ioan Cuțarida, 63 de ani, pensionar, ginerele Constantin Prodan, 38 de ani, magistrat, și ofițerul stării civile.

Prin urmare, două detalii rămân încă neclare: anul nașterii, cel mai frecvent amintit fiind 1857, uneori 1856[11], și locul unde s-a născut. Un calcul matematic simplu ar plasa referința cronologică a nașterii ei în anul 1855, conform actului de stare civilă menționat. În plus, anul pare să fie confirmat și de alte surse (vezi fig. 1): în certificatul de naștere al primului copil al soților Cuțarida-Crătunescu, vârsta mamei, de profesie „doctor în medicină", era în 1887 de 32 de ani[12], ceea ce indică anul nașterii ei ca fiind 1855. La venirea pe lume a noului membru al familiei, Ioan, martori au fost unchii copilului, Constantin Crătunescu (militar[13], 41 de ani)[14] și Nicolae Cuțarida (33 de ani, inginer)[15].

De altfel, același tip de sursă, extrase din certificatele de naștere ale următorilor copii – Maria[16] și Nicolae[17] –, confirmă același an printr-o operație matematică diferențială (1855)! În ceea ce privește înregistrarea nașterii ultimului copil, Constantin[18] – în Franța, la 16 octombrie 1893 –, extrasul din registrul actelor de stare civilă pentru născuți[19] menționează vârsta – declarată de soț – a mamei ca fiind de 37 ani. O comparație cu vârsta Mariei Cuțarida-Crătunescu precizată în certificatele de naștere ale primilor trei copii, relevă o singură distorsiune cronologică, respectiv anul 1856 ca moment al nașterii ei. Emoțiile produse de evenimentul venirii pe lume a celui de-al patrulea copil sau percepția personală a tatălui asupra vârstei mamei ar putea fi posibile explicații ale datelor înscrise în certificatul de naștere mai sus-amintit.

Analiza altor documente de stare civilă ale membrilor familiei Cuțarida pot contribui la organizarea informațiilor acestei recuperări temporale de natură biografică. În 1903, Nicolae, fratele Mariei, avea vârsta de 49 de ani[20] în momentul în care i se năștea fiul Nicolae-Vlad-Ion, ceea ce înseamnă că acesta era născut în 1854. Cum între primii trei copii ai familiei Cuțarida diferențele de vârstă erau de un an, iar Ioan avea în momentul decesului Mariei 63 de ani, putem reconstitui anii de naștere ai primilor trei copii Cuțarida astfel: Nicolae – 1854[21], Maria – 1855 și Ioan – 1856[22]. Un alt document

---

[10] *Ibidem.*

[11] Niki Iosub, *Maria Cuțarida Crătunescu, prima femeie medic din România*, în „Femeia", nr. 1/ 1 ianuarie 1965, p. 32.

[12] SANIC, CFRr, 416/1897, f. 113.

[13] Cu gradul de locotenent-colonel, SANIC, CFRr, 416/1897, f. 113, 115.

[14] Constantin Crătunescu – fratele lui Nicolae Crătunescu.

[15] Nicolae Cuțarida – fratele Mariei Cuțarida-Crătunescu, născut probabil în 1854.

[16] Maria Crătunescu, viitoare Prodan, se năștea în București, la 19 septembrie 1888 (SANIC, CFRr, 416/1897, f. 114).

[17] Nicolae Crătunescu se năștea în București la 1 decembrie 1890 (*ibidem*, f. 115).

[18] Constantin Crătunescu se năștea în Franța, la 3 septembrie 1893, naștere înregistrată la București în data de 16 octombrie (*ibidem*, f. 116).

[19] Este vorba de o transcriere și traducere după documentul ce urma a fi legalizat la Tribunalul din Calvados, de Ministerul de Justiție Francez, Ministerul Afacerilor Străine Francez, Legația Română din Paris și Ministerul Afacerilor Străine Române (*ibidem*, f. 116 v.).

[20] SMBAN, Registrul Stării Civile pentru născuți, Comuna București/1903, f. 72.

[21] Nicolae Cuțarida, fratele cel mare al Mariei, deceda în martie 1929 la vârsta de 75 de ani, la Grasse, în sud-estul Franței; a fost adus în țară la 23 martie, iar corpul său ridicat din gara Filaret și transportat direct la Cimitirul Bellu, unde a fost înhumat în aceeași zi (vezi „Universul", nr. 70/25 martie 1929, p. 11).

[22] Ioan sau Jean Cuțarida murea la 16 martie 1927, la vârsta de 71 de ani, la moșia Cacova (Dâmbovița). Vezi „Universul", nr. 67/23 martie 1927, p. 7.

relevant este certificatul de căsătorie[23] al celor doi viitori soți, Maria și Nicolae Crătunescu, în care vârsta tinerei doctorese era, în vara anului 1886, de 31 de ani, ceea ce risipește orice urmă de îndoială asupra anului nașterii.

În ceea ce privește locul, toate trimiterile biografice de până acum amintesc cu rigurozitate Călărașiul, referință topografică pe care probabil chiar Maria o va fi furnizat, în timpul studiilor sale din Franța. Pe pagina de gardă a tezei susținută la Paris, apare mențiunea „născută la Călărași (România)".

Chiar și certificatul de căsătorie, la care am făcut referire, limpezește, pe de o parte, aspectele de datare, dar păstrează, pe de altă parte, o anumită ambiguitate în ceea ce privește locul nașterii. În cazul Mariei se solicita de la Oficiul Stării Civile din Călărași un document care să ateste vârsta[24], nu și locul unde venise pe lume. De altfel, era singurul de care avea nevoie, în comparație cu cele necesare soțului său: extras din condica botezaților[25] prin care să se constate vârsta, extrase din actele de deces ale părinților ș.a.

Frații Cuțarida, Vasile și Tache (tatăl și unchiul Mariei), aveau în Ialomița o moșie – Cuțarideștii –, situată chiar în Perieți. În testamentul său din 8 iulie 1886, Vasile Cuțarida o menționa indirect în contextul creat de clarificarea modalității în care împărțise averea, evitând astfel complicațiile succesorale:

> Copii[i] mei, care vă iubiți, voi frați, și ca să nu ajungeți după moartea mea să suiți scările Tribunalului și să umpleți pungile avocaților, iar pe ale noastre să le sărăciți, vă binecuvintez, ca să aveți a urma cu rămasurile mele, cum urmează mai jos[26].

Printre altele, el făcea trimitere la partea sa de moșie din Ialomița, pe care o vânduse, fără a preciza denumirea și amplasamentul exact. Referința intervine în contextul în care Vasile Cuțarida justifica proveniența banilor investiți în cumpărarea unor case în București[27] sau pe cei destinați întreținerii copiilor la studii:

> [...] și că este și din economiile ce au rămas, din multele cheltuieli ce făceam cu voi prin străinătate ca să vă dau lumina, dam și mumi voastre câte trei sute de franci pe lună, ca să stea cu Mița până la terminarea învățăturii ei; am cheltuit și prețul vânzării moșii din Ialomița [...][28].

Partea moșiei Cuțaridești ce aparținea lui Tache Cuțarida, fratele lui Vasile, era încă arendată în anul 1871, după cum reiese din anunțurile publicate în presa vremii; acesta locuia în București, str. Lumini, nr. 22, suburbia Amza[29]. De altfel, el era prezent în viața familiei extinse, contribuind cu generozitate la completarea zestrei nepoatei sale, Eufrosina, sora Mariei, cu 1.762 de lei pentru trusou, cu ocazia căsătoriei acesteia

[23] SANIC, CFRr, 416/1897, f. 166.

[24] Documentul nu se află în dosarul 416/1897!

[25] Condica celor botezați în biserica Sf. Gheorghe Nou din Craiova (SANIC, CFRr, 416/1897, f. 166 r.-v.).

[26] *Ibidem,* f. 44.

[27] Aceste imobile situate în aceeași curte urmau a reveni, după moartea sa, celor doi frați, Nicu și Jean (*ibidem*).

[28] *Ibidem,* f. 45.

[29] „De arendat, moșia Cuțaridești, districtul și plasa Ialomița, 1.000 pogoan[e] arătură cu casă, han, magasie, pădure de tăiat se dă cu arendă de la viitorul S-tu George anul 1872. Doritori[i] se pot adresa la d-nu Tache Cuțarida proprietaru[l], strada Lumini No. 22, suburbia Amza" (vezi „Românul", 17 iunie 1871, p. 508). Anunțul era republicat în numerele din 19, 25, 27 iunie/1871 în același jurnal.

cu „Dl Major și Doctor Nicolae Popescu”[30] Zorileanu[31], în 1880. Conform altor dosare aflate în fondurile SANIC, moșia Cuțaridești, din comuna Perieți, județul Ialomița a fost vândută ulterior și ipotecată pentru obținerea unui credit de către noul său proprietar, Ion Poenaru Bordea[32].

Prin urmare, colaționarea tuturor acestor informații fac ca mențiunea „[...] născută în comuna Perieți Jud. Ialomița [...]”, din extrasul certificatului de deces al Mariei Cuțarida-Crătunescu, să nu mai pară atât de improbabilă. Doar extinderea cercetării și identificarea unor noi documente (de exemplu, mitricile) ar putea clarifica această dilemă de localizare.

Spațiul vieții

Elemente de genealogie

Întorcându-ne pe firul vieții, amintim că Maria s-a născut într-o familie[33] cu cinci copii, trei băieți și două fete: Iancu (decedat), Nicolae (inginer), Maria (doctoriță), Ioan (funcționar) și Eufrosina (rentieră)[34]. De altfel, ordinea în care ei sunt menționați în dosarul de la SANIC o plasează pe Maria ca fiind al doilea copil, din cei patru rămași în viață.

Ajunși la vârsta adultă, prima care s-a căsătorit a fost Eufrosina, în 1880, când tatăl său îi constituia dota în vederea căsătoriei cu Nicolae Popescu-Zorileanu[35], pe atunci medic militar cu grad de maior. Viitorul general Zorileanu a parcurs treptat rangurile militare, având specializări foarte apreciate în epocă: în 1901, oferea consultații în cabinetul său din str. Izvor, nr. 5, din București, în calitate de fost șef de serviciu în cadrul Spitalului Militar al Armatei ca „specialist pentru boalele sifilitice, boalele de piele și băi minerale”[36]. În 1903, figura în echipa medicilor de stațiuni balneare, fiind cel care avea să organizeze și să asigure funcționalitatea băilor de la Govora. Astăzi, bustul său se află în Parcul Central al orașului Govora, în apropierea căruia medicul Popescu-Zorileanu amplasase cândva o ambulanță militară rurală[37]. Eufrosinei îi urma în 1886 Maria, care se căsătorea cu avocatul și profesorul în drept dr. Nicolae Crătunescu, mariajul lor durând până în 1904, când acesta se stingea din viață la Craiova. Ceremonia religioasă a căsătoriei celor doi era celebrată în 6 iulie 1886, ora 13, la Mitropolia din București[38].

În 1874, Nicolae Crătunescu, doctor în drept la Paris, se întorcea în țară pentru a practica avocatura, cel mai probabil într-un cabinet de pe str. Biserica Brezoianu nr. 34[39]. Activitatea sa didactică – profesor la Facultatea de drept – și juridică s-a desfășurat în paralel cu atracția pe care o manifesta viața politică. În mai 1876, accepta numirea sa

[30] SANIC, CFRr, 416/1897, f. 40.
[31] *Ibidem*, f. 47.
[32] De exemplu, SANIC, CFRr, 792/1886.
[33] Vasile și Elena (Elenka) Cuțarida.
[34] Nicolae (Nicu), Maria (Mița), Ioan (Jean, Jan, Ivan), Eufrosina (Frosa), pentru diminutive, vezi SANIC, CFRr, 416/1897, f. 44.
[35] Dr. Nicolae Popescu-Zorileanu (1848-1921); Eufrosina Cuțarida/Zorileanu (1861-1939), *cf.* G. Bezviconi, *Necropola Capitalei*, București, 1972, p. 290.
[36] „Universul”, nr. 99/15 aprilie 1901, p. 3.
[37] Dragoș-Ionuț Ecaterinescu, Radu-Gabriel Geiculescu, *Parcul Central din Băile-Govora, județul Vâlcea. Scurt istoric*, în „Buridava”, Râmnicu-Vâlcea, nr. 9/2011, p. 244.
[38] „Curierul Foaea Intereselor Generale”, nr. 75/4 iulie 1886.
[39] „Românul”, 3 noiembrie 1874, p. 969.

ca prefect de Brăila, pe locul lăsat liber prin demisia predecesorului său[40], poziție în care rămânea doar câteva zile; la 18 mai, jurnalul „Timpul" anunța demisia lui N. Crătunescu și preluarea funcției de D. C. Olănescu[41]. În 1888, era numit în comisia de examinare a candidaților Ministerului Afacerilor de Externe pentru posturile de atașați de legație[42].

Despre ceilalți doi frați Cuțarida – Nicolae și Ioan – avem detalii disproporționate. Cercetarea documentelor de arhivă și a presei ne oferă câteva informații asupra vieții lui Nicolae, foarte implicat și legat afectiv de universul familial al soților Cuțarida-Crătunescu. La începutul anului 1893, inginerul-arhitect Nicolae Cuțarida se căsătorea cu Zoe Davila, „jună de religie ortodoxă", fiica lui Carol Davila[43], cu care va avea mai mulți copii. Unul dintre aceștia, Nicolae-Vlad-Ion[44], deceda la vârsta de 18 ani, în 1922, la Sinaia, și avea să fie înmormântat în cavoul familiei din cimitirul Bellu[45]. O știre apărută în presă șapte ani mai târziu, în primăvara anului 1929, anunța aducerea trupului neînsuflețit al lui Nicolae Cuțarida în țară, din Franța, și înhumarea în cavoul familiei.

În timpul vieții, spiritul antreprenorial al lui N. Cuțarida nu i-a adus, se pare, succesul în afaceri. Fabrica de cărămizi din București, pe care o înființase în jurul anului 1885, nu s-a dovedit a fi sursa unui succes economic. În 1901, erau vândute prin licitație publică o serie de componente ale fabricii din Bariera Griviței[46]. Nici administrarea părții din moșia Cacova, moștenită de la părinții săi, nu i-a organizat perspectiva asupra conservării și dezvoltării patrimoniului, fiind salvat de cumnatul său prin preluarea diverselor ipoteci asupra părții sale de moșie, pe care le făcuse pentru a obține împrumuturi de la diverse societăți, inclusiv din Trieste.

În 1897, cei patru frați Cuțarida locuiau în București într-un perimetru delimitat de străzile Teilor nr. 21 (soții Cuțarida-Crătunescu), Isvoru nr. 5 (soții Zorileanu), Biserica Amzei nr. 12 (Nicolae Cuțarida, inginer) și Viitorului nr. 16 (Ioan Cuțarida, funcționar)[47]. În ceea ce îl privește pe Ioan sau Jean, cum era apelat cel mai mic frate al Mariei, nu am putut identifica până în prezent date extinse despre viața sa personală, ci doar mențiuni tranzitorii privind profesia, aceea de „funcționar"; pe actul de deces al Mariei Cuțarida-Crătunescu, în noiembrie 1919, în dreptul numelui său ca martor apare scris „de profesie pensionar". Un ferpar apărut în ziarul „Universul" din martie 1927 anunța decesul lui Jean Cuțarida, cel pentru care semnatarii lui fuseseră doar „frate și unchi"[48]. El a fost înhumat în cimitirul Bellu, în același spațiu funerar cu mama sa și membrii familiei Zorileanu.

Căsătoria Mariei Cuțarida-Crătunescu cu avocatul dr. Nicolae Crătunescu a fost urmată de nașterea a patru copii: Ioan (Ionel, 1887), Maria (Marioara, 1888), Nicolae (Nicușor, 1890) și Constantin (Titică, 1893). Ioan va deveni avocat, Maria se va căsători cu un magistrat, viitor procuror al Curții de Apel din București, Nicolae va urma o carieră militară, iar Constantin va fi menționat simplu, ca proprietar.

---

[40] *Noutăți*, în „Curierul de Iassi", nr. 51/7 mai 1876; „Curierul Foaea Intereselor Generale, nr. 36/9 mai 1876.

[41] „Timpul", nr. 31/18 mai 1876.

[42] „Voința Națională", nr. 1111/15 mai 1888, p. 2.

[43] Cf. extrasului din Registrul pentru căsătorii pe anul 1893, în SANIC, CFRr, 416/1897, f. 321.

[44] Născut la 5 iulie 1903.

[45] „Universul", nr. 12/19 ianuarie 1922, p. 3.

[46] Locomotivă, vagonete, șine, 7.000 de scânduri, 400 de stâlpi, prese malaxoare, 253.000 de cărămizi arse, 1.159.000 de cărămizi crude, pompe centrifuge ș.a. (*Licitațiune publică*, în *ibidem*, nr. 314/17 noiembrie 1901, p. 2).

[47] SANIC, CFRr, 416/1897, f. 49.

[48] „Universul", nr. 67/23 martie 1927, p. 7.

Ion Crătunescu, fiul cel mare, și-a petrecut o parte din tinerețe la Paris, după cum reiese din „convențiunea" intervenită între el și mama lui în octombrie 1909, când acesta îi vindea formal (act simulat[49]) partea sa indiviză din averea rămasă de la tatăl său. Maria Cuțarida-Crătunescu se obliga în schimb să-i achite 5.000 de lei anual, în timp ce fiul său se angaja formal să restituie, pe bază de chitanță, toate datoriile pe care mama sa le plătise sau urma a i le plăti, inclusiv „sumele de bani ce-mi va avansa la Paris peste suma de cinci mii (5.000) lei"[50]. Din această vânzare, suma de 1.700 de lei acoperea taxele doctorale ale tânărului Ion Crătunescu[51]. Acte similare au fost încheiate între membrii familiei restrânse – copii/mamă, frați/frați[52] – cu scopul de a-i pune la adăpost pe vânzători, respectiv Ion și Nicolae Crătunescu, de creditorii lor „prezenți sau viitori"[53].

Nicolae și Constantin nu erau străini nici ei de atmosfera unei vieți liniștite petrecute în Franța, anterior izbucnirii Primului Război Mondial. Numele lor apar în presa franceză prin asociere cu viața sportivă sau pregătirea școlară. Cei doi făceau parte din „Stade Français" (Societatea pentru încurajarea educației fizice a tinerilor[54]), fondată în 1883, la Paris. Constantin era menționat mult mai des în presa de specialitate, numele său fiind asociat cu participarea la diferite competiții sportive, inclusiv la meciuri de rugby[55].

În după-amiaza zilei de 5 septembrie 1916, locotenentul Nicolae Crătunescu, din Regimentul I Artilerie, murea la vârsta de 26 de ani pe câmpul de luptă, în comuna Rasova, județul Constanța, așa cum este menționat în actul său de deces[56]. Cariera sa militară începuse câțiva ani mai devreme, prin participarea activă la campania din 1913, în urma căreia primise medalia „Avântul Țării" și o diplomă (brevet) cu nr. 4619 din ordinul „Majestății Sale Regele Carol I, Șeful Suprem al Armatei", emis la 2 ianuarie 1914[57]. Fratele său, Constantin Crătunescu, era menționat în 1919 ca fiind inclus în corpul de rezervă al ofițerilor români[58] din Regimentul 2 Artilerie.

Maria Crătunescu, sora lui Ion, Nicolae și Constantin, se căsătorea, la 30 ianuarie 1915, cu magistratul Constantin Prodan[59]. Din nou, unchiul Nicolae Cuțarida, pe atunci în vârstă de 60 de ani, era prezent și în viața acestui cuplu, semnând în calitate de martor, din partea Mariei, actul de încheiere a căsătoriei[60]. În ea își investise Maria

[49] Valoarea vânzării era înregistrată cu suma de 100.000 de lei (SANIC, CFRr, 416/1897, f. 118).

[50] *Ibidem.*

[51] *Ibidem.*

[52] Vezi convenția (15 noiembrie 1914) încheiată între sublocotenentul Nicolae Crătunescu și fratele său Constantin Crătunescu privind vânzarea a 31 ha din cele 75 ha „din lotul Nr. III moștenit de la tatăl meu pe care le posed în indiviziune cu frații mei Ion și Constantin conform actului de partaj făcut la 13 noiembrie a.c." (*ibidem,* f. 120). Nicolae îi vinde lui Constantin partea sa din averea moștenită de la tatăl său, iar Constantin îi achita 30.000 de lei din cei 55.000 de lei ai vânzării prin intermediul unei ipoteci pe care o făcuse la un anume N. Stănculeanu (*ibidem*).

[53] *Ibidem,* f. 119.

[54] Stade Français (Société d'Encouragement à l'Education Physique de la Jeunesse) = fondată cu scopul de a dezvolta printre membrii săi dorința pentru exercițiile fizice, în special sporturile atletice și exercițiile în aer liber, în „Annuaire officiel/Stade français", Paris, 1938, p. 9. În numărul „Anuarului" din 1938, numele lui Nicolae Crătunescu apare menționat printre foștii sportivi căzuți în Primul Război Mondial (*ibidem*, p. 4).

[55] Vezi rubricile *Football Rugby. Une sélection scolaire*, în „L'Intransigeant", 16 februarie 1916; *Le Tournoi Olympique commençera Dimanche. France contre Roumanie*, în „L'Athlète", nr. 355/2 mai 1924, ș.a.

[56] SANIC, CFRr, 416/1897, f. 123. Vezi și SJAN Dolj, Colecția Registrelor de stare civilă: Registrul Stării Civile pentru morți, f. 126; „Universul", nr. 260/19 septembrie 1916, p. 3.

[57] BAR, Mss-CR, Arhiva Maria Cuțarida-Crătunescu: Nicolae Crătunescu, Acte 7.

[58] „Universul", nr. 330/23 octombrie 1919, p. 4.

[59] Maria avea 26 de ani, iar Constantin – 33 (SANIC, CFRr, 416/1897, f. 121).

[60] *Ibidem,* f. 121 v.

Cuțarida-Crătunescu speranța continuării proiectului „Societatea Materna”, numele său fiind menționat în diverse ocazii, chiar în presa anilor 1930[61], dar fără a avea forța de reprezentare pe care i-o asociase fondatoarea ei. Vezi fig. 4.

Patrimoniul familiei

Elena (Elenca), mama Mariei Cuțarida, moștenea în 1857 averea unor rude din București, în calitate de strănepoată a polcovnicesei Safta Apostoleasca. Elenca era chemată, în februarie 1856, ca parte la împărțirea averii clucerului și cavalerului Ioniță Mitescu, de către sora acestuia, Safta Apostoleasca din București. Actul de „dar” pe care Safta îl făcea strănepoatei sale, Elenca, intervenea pe fondul lipsei moștenitorilor „de sus și de jos” ai răposatului Ioniță cu soția sa, Catinca (Ecaterina), dar și ai ei, ca soră și cumnată a acestora. La solicitarea Saftei, averea urma să fie împărțită în mod egal între ea și strănepoata sa, iar soția răposatului, Catinca, prin bună înțelegere cu cele două, primea a șasea parte din avere. Actul a fost reconfirmat în februarie 1857 și stipula preluarea întregii averi de către soții Cuțarida după decesul Saftei, inclusiv averea acesteia; în scurt timp, Elena moștenea o avere importantă pe care avea să o administreze pentru copiii lor[62], soțul acesteia, Vasilache, conform prevederilor testamentului defunctei[63].

Intrarea în posesia moștenirii lui Ioniță Mitescu și a Saftei Apostoleasca[64] nu a fost lipsită de contestații și revendicări din partea rudelor celor doi răposați. Profira Rauti și Ruxandra Cuzi, verișoare din două surori cu defuncții, deschideau un proces civil[65] pentru clarificarea manierei în care familia Cuțarida a devenit moștenitoarea averii celor doi frați și invocau drepturi în împărțirea ei, fiind „de aceeași spiță”[66]. În soluționarea acestei chestiuni juridice, părțile au utilizat toate resursele (invocarea martorilor, documente, ș.a.) pentru a-și dovedi credibilitatea sau pentru a-și justifica solicitările. Reprezentantul „jeluitoarelor” a invocat chiar mărturia duhovnicului Saftei: pe când aceasta se afla bolnavă, îi mărturisise că ar fi fost forțată de Vasile Cuțarida „pentru facerea unui asemenea act[67] și alte suferințe urmate și că poate să-l aducă chiar în pretoriu pe acel preot a mărturisi avându-i cerută voe de la Sf. Mitropolie întru aceasta”[68]. În cele din urmă, procesul se încheia printr-o înțelegere între părți[69]: Profira și Ruxandra renunțau la pretențiile asupra moștenirii, iar Vasile și Elena Cuțarida le despăgubeau cu 600 de galbeni împărătești[70].

Părinții Mariei își delimitau, în august 1868, cele două proprietăți moștenite, din județul Dâmbovița, în părți egale, prin act de hotărnicie, în urma căruia Vasile administra, în numele copiilor săi, moșia Cacova (1.004,47 ha), iar Elena moșia Vultureanca

[61] *Festivitatea de la așezămintele de ocrotire ale M. Sale Elena*, în „Universul”, nr. 255/17 octombrie 1930, p. 5.

[62] Cei născuți și cei care urmau să se nască (SANIC, CFRr, 416/1897, f. 23).

[63] Din 4 februarie 1857; vezi *ibidem*, f. 23 (transcriere) și f. 24 (versiunea chirilică). Safta Apostoleasca (Tiți, Tița) a decedat în august 1857 (*ibidem*, f. 34). Pentru diminutive, vezi *ibidem*, f. 31 r.-v., 32.

[64] Safta Apostoleasca murea în august 1857, iar Ioniță Mitescu, probabil, în a doua jumătate a anului 1856 (*ibidem*, f. 34). Pentru datarea morții lui Ioniță Mitescu am avut ca referință menționarea unui înscris pe care acesta i-l lăsa lui Vasile Cuțarida, dar care nu se află printre documentele dosarului.

[65] Care a durat mai bine de un an (se încheia în 1859); vezi *ibidem*, f. 27-32 v.

[66] *Ibidem*, f. 27.

[67] Actele de transfer ale proprietăților celor doi frați, Ioniță Mitescu și Safta Apostoleasca.

[68] SANIC, CFRr, 416/1897, f. 28 v.

[69] 8 august 1860 (*ibidem*, f. 32 v.).

[70] *Ibidem*, f. 31 r.-v.

(1.004,47 ha)[71]. O parte din aceasta avea să-i revină și Mariei Cuțarida în momentul căsătoriei sale cu Nicolae Crătunescu, în iulie 1886. Ulterior, loturi din moșia mare au fost recuperate prin cumpărare, în diverse împrejurări, de către soțul său și transmisă copiilor lor.

Moșiile au constituit o sursă de venit constantă, iar ipotecarea lor a reprezentat uneori o modalitate de extindere a patrimoniului prin finanțarea de noi achiziții, alteori o alegere financiară riscantă. În situații limită, rudele Cuțarida-Crătunescu uzează de strategii juridice prin intermediul avocatului Nicolae Crătunescu, soțul Mariei, pentru a păstra în cadrul familiei proprietățile obținute prin acte dotale sau clauze testamentare, care riscau să fie pierdute ca urmare a unor creanțe nerambursate la scadență. La moartea tatălui lor, frații Cuțarida moșteneau moșia Cacova (1888), în timp ce mama lor rămânea proprietara moșiei Vultureanca, ambele situate în județul Dâmbovița, plasa Cobia.

La începutul anului 1897, Nicolae Crătunescu obținea prin cumpărare partea de moștenire a lui Ioan Cuțarida[72] (452 de pogoane[73]), scoasă la vânzare de către creditorii acestuia în licitație publică. Preluarea părții din moșia Cacova a fost rezultatul unei strategii pe care familiile Cuțarida-Crătunescu au folosit-o și în alte împrejurări. Nicolae Cuțarida, fratele debitorului urmărit Jean Cuțarida, a supralicitat cu 10% peste prețul primei licitații, chiar în ultima sesiune de strigare și adjudecare (a treia!), în numele cumnatului său, avocatul Nicolae Crătunescu[74], care devenea astfel proprietarul unei părți din moșia Cacova, ce se alipea celei pe care soția sa o primise ca dotă în 1886. Între timp, N. Crătunescu cumpărase și o altă proprietate în județul Romanați, moșia Ciupuria[75] (Popânzălești), ceea ce contribuia semnificativ la extinderea averii celor doi soți. La aceste proprietăți se adăuga via din Drăgășani, care se întindea pe o suprafață de 3 ha[76]. La moartea Mariei Cuțarida-Crătunescu, dimensiunea patrimoniului imobil se modifică pe fondul aplicării legii exproprierii, după Primul Război Mondial, și al redistribuirii loturilor între cei trei frați (Ion, Constantin și Maria)[77].

De altfel, pe cei doi cumnați Nicolae Crătunescu și Nicolae Cuțarida i-a legat, se pare, o strânsă relație de familie bazată pe susținere, prietenie și încredere. Nicolae Cuțarida a fost prezent în viața profesională și de familie a avocatului, decanului Facultății de Drept din București și senatorului dr. av. Nicolae Crătunescu. Amintim aici nu doar înregistrarea sa în actele de naștere ale copiilor Crătunescu ori implicarea sa în

[71] *Ibidem,* f. 79 v.

[72] *Ibidem*, f. 49. Tranzacția îi facilita lui Ioan Cuțarida obținerea sumei de bani necesară achitării unei ipoteci (*ibidem,* f. 52). Vezi și *ibidem,* f. 105 („Certificat").

[73] La acea dată, suprafața era în indiviziune cu părțile fratelui Nicolae și ale celor două surori foste Cuțarida, Maria și Eufrosina (vezi *ibidem,* f. 61 v.) – pământ arabil, pădure, islaz. La conacul moșiei Cacova se aflau „una casă de zid masiv cu un etagiu [...], compusă jos din șase camere, sală în față, baie și o retiradă, iar sus doue camere și sală în față, una cuhnie cu doue camere de zid în paiantă, un grajd pentru cai și trăsuri de lemn învelit cu șiță, unu coteț pentru păsări, de zid cu paiantă, una magazie de zid învelită cu șindrilă lângă Biserica, unu han de zid cu trei camere și pivniță dedesubt învelit cu fier și una casa pentru arendaș de zid cu doue camere învelit(ă) cu șiță, având alături grajd pentru cai și trăsuri și cameră pentru servitori sub același acoperiș" (*ibidem*).

[74] *Ibidem,* f. 53.

[75] Actul de vânzare-cumpărare din iunie 1888, vezi în SANIC, CFRr, 623/1888, f. 14 r.-v. Maria Crătunescu, prin partajul averii rămase de la tatăl său, renunța la drepturile asupra moșiilor din Dâmbovița și lua în deplină proprietate moșia Ciupuria, comuna Popânzălești din județul Romanați (SANIC, CFRr, 416/1897, f. 144).

[76] SANIC, CFRr, 416/1897, f. 143 v.

[77] Cei trei se obligau să achite datoriile și creanțele provenite din succesiunea părinților lor (*ibidem,* f. 152).

preluarea unor proprietăți în numele cumnatului său, dar și pe aceea de martor al decesului avocatului Crătunescu, survenită la Craiova, în imobilul situat în str. Unirii, nr. 11[78], suburbia Mântuleasa, la 17 iulie 1904. La rândul său, Nicolae Crătunescu era prezent în calitate de martor la nașterea nepotului său Nicolae-Vlad-Ion, fiul lui Nicolae Cuțarida și al Zoei Davila, în casa din str. Polonă nr. 62[79].

După decesul Mariei Cuțarida-Crătunescu în 1919, moșia Cacova intra în posesia copiilor acesteia, Ioan[80] și Constantin Crătunescu, respectiv Maria Prodan. Ulterior, unicul proprietar al moșiei rămânea Constantin Crătunescu, prin cedarea de către Maria a părții ce i se cuvenea, în timp ce Ioan Crătunescu își vânduse deja proprietatea unor locuitori din Cacova[81].

Dincolo de viață

Membrii familiei Cuțarida-Crătunescu au fost înhumați la Cimitirul Bellu din București, începând cu Vasile Cuțarida[82] și Elena Viroșanu[83], continuând cu Nicolae Crătunescu, Maria Cuțarida-Crătunescu, urmașii lor și alte rude de sânge sau prin alianță – Nicolae și Zoe Cuțarida, Eufrosina și Nicolae Zorileanu, Jean Cuțarida. Încercarea de a identifica în cursul acestui an mormântul Mariei Cuțarida-Crătunescu, în cimitirul Bellu, a fost sortită eșecului. Deși figurează pe harta interactivă ca fiind în Fig. 1, niciun monument funerar nu păstrează inscripția cu numele ei. Prezența acestuia pare mult mai plauzibilă într-o altă zonă a cimitirului, opusă referinței oficiale, și anume în partea de est, așa cum indică G. Bezviconi în cartea sa, Fig. 48-15[84], dar unde, de asemenea, nu am reușit să-l identific până acum. Dificultatea localizării acestor amplasamente poate fi explicată prin existența a cel puțin trei zone de înhumare a familiilor Cuțarida-Crătunescu: Vasile Cuțarida, Nicolae și Zoe Cuțarida, în Fig. 1-17[85], pe mormintele cărora ar trebui să se afle statui sculptate de D. Mățăuanu, conform indicațiilor lui G. Bezviconi[86]; Elena Viroșanu, mama Mariei, generalul Zorileanu și soția acestuia Eufrosina[87],

[78] Proprietate a unuia dintre martori, Constantin Dianu (42 ani), în *ibidem*, f. 117 (extras din Registrul actelor de morți pe anul 1904). Vezi și SMBAN, Colecția Registre de stare civilă: Registrul Stării Civile pentru morți, 1904, f. 79v-80. Cf. actului de stare civilă de la SANIC, Nicolae Crătunescu avea 61 de ani în momentul decesului; aceeași vârstă era înregistrată și pe documentul de la SMBAN (o transcriere). În ferparul publicat în presă, apare vârsta de 62 de ani, vezi „Voința Națională", nr. 5779/20 iulie 1904, p. 3. Probabil aceeași flexibilitate în consemnarea vârstelor, cu diferite ocazii, se va fi petrecut și în cazul înregistrării vârstei Maria Cuțarida-Crătunescu la cel de al 4-lea copil: 37 de ani (sau 38?). În fapt, Nicolae Crătunescu se născuse la 11 martie 1842, în Craiova, în BAR/ Mss-CR, Arhiva Maria Cuțarida-Crătunescu: Nicolae Crătunescu, Acte 3. Prin urmare, avea 62 de ani când a decedat.

[79] SMBAN, Registrul Stării Civile pentru născuți, Comuna București/1903, f. 72. Pe atunci, Nicolae Crătunescu avea vârsta de 61 de ani!

[80] SANIC, CFRr, 416/1897, f. 113 (actul de naștere al lui Ioan Crătunescu, n. la 10 sept. 1887).

[81] Vezi Certificatul legalizat de Primăria Comunei Cacova, din decembrie 1931, în BAR/Mss-CR, Arhiva Maria Cutzarida-Crătunescu: C. Crătunescu, Acte 2.

[82] Decedat la 9 ianuarie 1888, la vârsta de 71 de ani și înhumat la Cimitirul Bellu pe 12 ianuarie 1888 (slujba la biserica Tabacu), în „Voința Națională", 12 ianuarie 1888, p. 3. Vezi și extrasul certificatului de deces în SANIC, CFRr, 416/1897, f. 39.

[83] Decedată la 30 noiembrie 1890, la vârsta de 62 de ani, în „Constituționalul", nr. 428/2 decembrie 1890, p. 3. Vezi și extrasul certificatului de deces în SANIC, CFRr, 416/1897, f. 38.

[84] G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 104.

[85] *Ibidem*, p. 108.

[86] *Ibidem*, p. 31.

[87] *Ibidem*, p. 290; Eufrosina Zorileanu, fostă Cuțarida (1861-1939). Vezi și „Universul", nr. 217/ 10 august 1939, p. 11; *ibidem*, nr. 214/6 august 1940, p. 7.

Fig. 46-2[88]; Nicolae Crătunescu, Maria Cuțarida-Crătunescu și o parte din urmașii lor, Fig. 48-15[89].

Conform contractului pe care îl semna Maria Cuțarida-Crătunescu, domiciliată în str. Teilor nr. 21, cu sculptorul C. Storck, din Calea Rahovei nr. 17, acesta din urmă se obliga a executa:

> [...] pentru Doamna Doctor M. Cuțarida-Crătunescu un monument cu cruce în granit negru din Svedia bine lucrat și lustruit pe toate fețele visibile în formă și dimensiuni întocmai ca acela al familiei Ollănescu din cimitirul Belu.
> C. Storck se obligă a așeza acest monument pe locul de înmormântare [a] răposatului soțu D^{salle} la cimitirul Belu, construind uă [o – n.n.] temelie solidă de cărămidă bună cu varu negru întrebuințând și două traverse de fer.
> C. Storck se mai obligă a săpa și polei inscripția necesară pe acest monument și a preda gata toată această lucrare până la 15 iunie 1906.
> Doamna Doctor M. Cuțarida-Crătunescu se obligă a plăti Dlui C. Storck pentru toată această lucrare lei 3.800 – adică treimiioptsute în numerar și în modul următor:
> Lei 1.500 – una mie cincisute ca arvună și
> „ „ 2.300 – douămiitreisute la terminarea și predarea lucrării. [...]
>
> București, 9 Ianuarie 1906
> C. Storck
>
> Prin înțelegere reciprocă Dna Dr. M. Cuțarida-Crătunescu va plăti în modul următor:
> lei 1.000 – ca arvună
> „ „ 1.000 – la 1 apr. a. cor. [anul curent – n.n.]
> „ „ 1.800 – la terminarea lucrării.
>
> București, 11 Ian. 1906
>
> C. Storck
> Dr. M. Cuțarida Crătunescu[90]

Contractul poartă mențiunile finale ale sculptorului C. Storck de confirmare a încasării arvunei și achitarea diferențelor.

O vizită prin Muzeul în aer liber – „Cimitirul Bellu" oferă imaginea unui ansamblu arhitectural eclectic, delimitat de alei ce au văzut și alte vremuri, între care stau semețe locuri de veci moderne lângă cavouri cu cruci vechi aflate în descompunere sau inscripții șterse de timp ori de actualii lor posesori, în pregătirea viitoarei treceri; vegetația invadează uneori integral monumente funerare a căror vârstă nu mai poate fi aflată. Printre ele se strecoară cu dibăcie și curaj pisici multicolore, care te privesc curioase și care își văd ulterior de propriul trai cu o indiferență suverană. Pe aici vor fi trecut, potrivit documentelor, și cortegiile funerare ale membrilor familiilor Cuțarida-Crătunescu. Unde se află astăzi osemintele lor în cimitirul Bellu este o chestiune de arheologie funerară, determinare și răbdare în identificare.

---

[88] G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 282, 290. Am reușit să identific mormântul Elenei Viroșanu în această parcelă a cimitirului, pe care se află o superbă cruce de piatră acoperită în cea mai mare parte de vegetație abundentă. Pe soclul ei se pot vedea fotografiile Elenei, Eufrosinei, generalului Zorileanu, copiilor Zorileanu, iar în partea de jos, stânga, cea a lui Ioan Cuțarida (1856-1927) și a Mariei Paulian (1889-1923). Alte înscrisuri în piatră au fost săpate în partea de jos, dreapta, dar nu mai pot fi citite astăzi ca urmare a stadiului avansat de degradare.

[89] G. Bezviconi, *op. cit.*, p. 104.

[90] BAR, Mss-CR, Arhiva Maria Cutzarida-Crătunescu, Acte 3. Crucea de pe mormântul familiei Ollănescu se află încă în Cimitirul Bellu, în Fig. 43. Pe ea sunt trecute numele mai multor membri ai familiei, așa cum își dorise și Maria Cuțarida-Crătunescu pentru memoria identitară a propriei sale familii. Cele două monumente funerare, din granit negru, ar fi trebuit să fie identice ca aspect și dimensiuni, conform contractului pe care Maria îl semna cu C. Storck.

DR. MARIA CUȚARIDA-CRĂTUNESCU (1855/1856-1919) –
A TALE OF A FORGOTTEN-LIFE
(Summary)

Keywords: Maria Cuțarida-Crătunescu, biographie, family, heritage, genealogy.

The biography of Romania's first female doctor, Dr. Maria Cuțarida-Crătunescu has been incompletely explored, which explains the circulation of questionable information regarding some details of her life: her date and place of birth, family, or her burial place in Bellu Cemetery. The main source for this article was a file found in the National Archives of Romania in Bucharest, which had not been researched previously. This file has provided a new perspective on the life and professional activity of the woman who is considered to be Romania's first female doctor and also the founder of the first nurseries in our country.

ANEXĂ

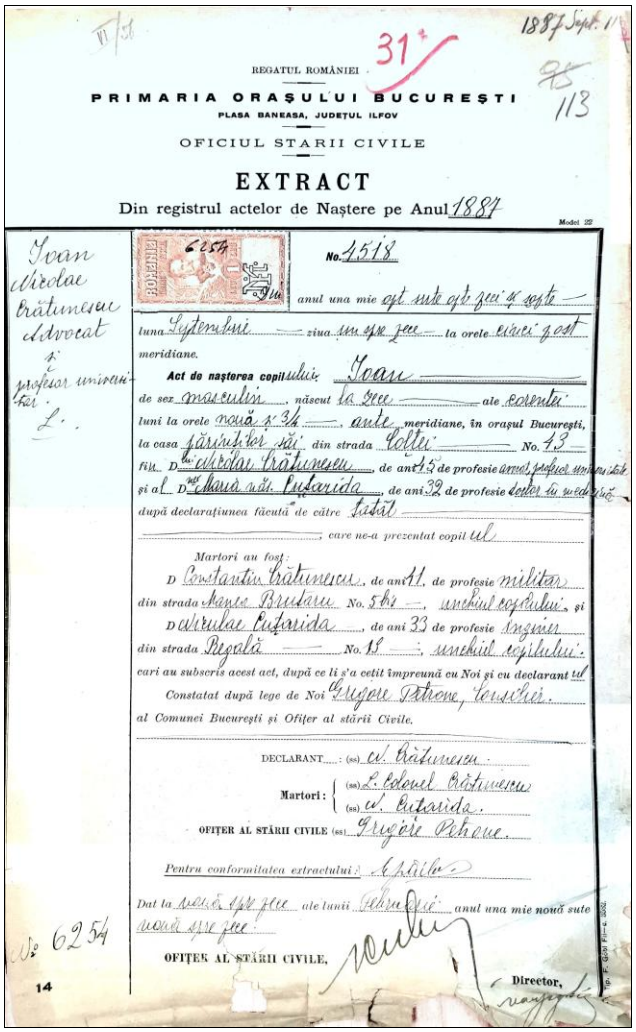

REGATUL ROMÂNIEI

PRIMARIA ORAȘULUI BUCUREȘTI

PLASA BANEASA, JUDEȚUL ILFOV

OFICIUL STARII CIVILE

EXTRACT

Din registrul actelor de Naștere pe Anul 1887

Model 22

Ioan Nicolae Crătunescu Advocat și profesor universitar. L.

No. 4518

anul una mie opt sute optzeci și șapte

luna Septembrie ziua unu spre trei la orele cinci și jumătate meridiane.

Act de nașterea copilului Ioan

de sex masculin, născut la trei ale curentei

luni la orele nouă și ¾ ante meridiane, în orașul București, la casa părinților săi din strada Colței No. 43

fiiu. D-nul Nicolae Crătunescu, de ani 45 de profesie avocat, profesor universitar

și a lui D-na Maria năs. Cuțarida, de ani 32 de profesie doctor în medicină

după declarațiunea făcută de către tatăl

care ne-a prezentat copilul

Martori au fost:

D Constantin Crătunescu, de ani 41, de profesie militar

din strada Sfânta Vineri No. 56, unchiul copilului, și

D Nicolae Cuțarida, de ani 33 de profesie inginer

din strada Regală No. 18, unchiul copilului.

cari au subscris acest act, după ce li s'a cetit împreună cu Noi și cu declarantul

Constatat după lege de Noi Grigore Petrone, locuitor

al Comunei București și Ofițer al stării Civile.

DECLARANT: (ss) N. Crătunescu

Martori: (ss) I. Odobescu Crătunescu (ss) N. Cuțarida.

OFIȚER AL STĂRII CIVILE (ss) Grigore Petrone.

Pentru conformitatea extractului: Grigore

Dat la trei spre trei ale lunii Octombrie anul una mie nouă sute nouă spre trei

OFIȚER AL STĂRII CIVILE, Director,

No. 6254

14

Fig. 1 (a)

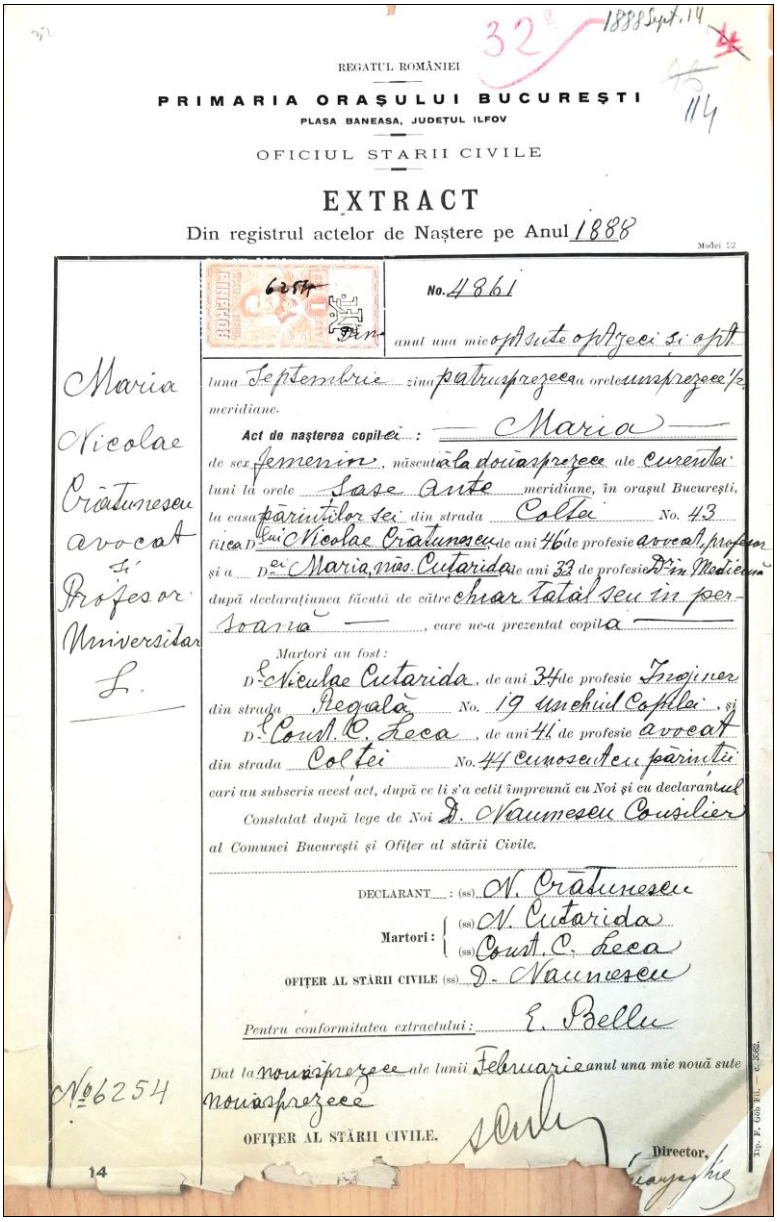

REGATUL ROMÂNIEI

PRIMARIA ORAȘULUI BUCUREȘTI

PLASA BANEASA, JUDEȚUL ILFOV

OFICIUL STĂRII CIVILE

EXTRACT

Din registrul actelor de Naștere pe Anul 1886

Model 52

32 1888 Sept. 14

114

Maria Nicolae Crătunescu avocat și Profesor Universitar L.

No. 4861

anul una mie opt sute optzeci și opt

luna Septembrie ziua patrusprezece a orei unsprezece ½ meridiane.

Act de nașterea copilei: Maria

de sex femenin, născută la douăsprezece ale curentei luni la orele Case ante meridiane, în orașul București, la casa părinților sei din strada Colței No. 43

fiica D-lui Nicolae Crătunescu de ani 46 de profesie avocat, Profesor și a D-nei Maria, năs. Cutarida de ani 33 de profesie Fără Medicină după declarațiunea făcută de către chiar tatăl seu în persoana —, care ne-a prezentat copila —

Martori au fost:

D-l Nicolae Cutarida, de ani 34 de profesie Inginer din strada Regală No. 19 unchiul Copilei, și

D-l Court C. Leca, de ani 41 de profesie avocat din strada Colței No. 44 cunoscuți ai părinților

cari au subscris acest act, după ce li s'a citit împreună cu Noi și cu declarantul

Constatat după lege de Noi D. Naumescu Consilier al Comunei București și Ofițer al stării Civile.

DECLARANT: (ss) N. Crătunescu

Martori: (ss) N. Cutarida, (ss) Court C. Leca

OFIȚER AL STĂRII CIVILE (ss) D. Naumescu

Pentru conformitatea extractului: E. Bellu

Dat la nouăsprezece ale lunii Februarie anul una mie nouă sute nouăsprezece

OFIȚER AL STĂRII CIVILE.

Director,

No 6254

14

Fig. 1 (b)

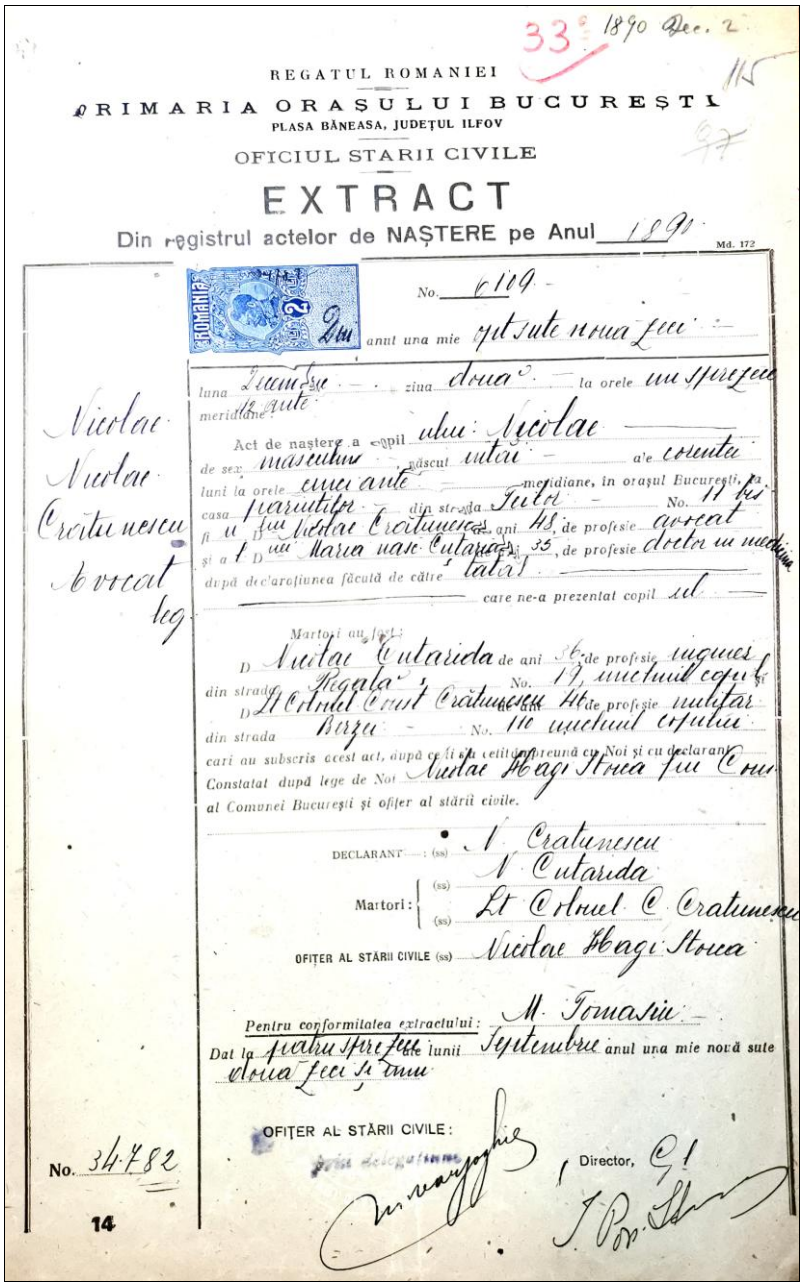

REGATUL ROMANIEI

PRIMARIA ORAȘULUI BUCUREȘTI

PLASA BĂNEASA, JUDEȚUL ILFOV

OFICIUL STĂRII CIVILE

EXTRACT

Din registrul actelor de NAȘTERE pe Anul 1891

Md. 172

No. 6109

anul una mie opt sute nouă zeci

luna Iunie ziua doua la orele un sprezece meridiane

Act de naștere a copil unu Nicolae

de sex masculin născut unteiu a'e curentu

luni la orele unsprezece meridiane, in orașul Bucuresti, la casa parintilor din strada Iuliu No. 11 bis

fiiu D Nicolae Crătunescu de ani 45, de profesie avocat

și a D nu Maria nas Cutarida de ani 35, de profesie doctor in medicina

după declarațiunea făcută de către tatal

care ne-a prezentat copil ul

Martori au fost:

D Nicolae Cutarida de ani de profesie rentier

din strada Regala No. 19 unchiul copilului

D Lt Colonel Const Crătunescu de profesie militar

din strada Berzu No. 10 unchiul copilului

cari au subscris acest act, după ce li s'a citit împreună cu Noi și cu declarantul

Constatat după lege de Noi Nicolae Hagi Stoica fiiu Comi

al Comunei Bucuresti și ofițer al stării civile.

DECLARANT (ss) N. Cratunescu

N Cutarida

Martori: (ss) Lt Colonel C Cratunescu

(ss)

OFIȚER AL STĂRII CIVILE (ss) Nicolae Hagi Stoica

Pentru conformitatea extractului: M. Tomasiu

Dat la patru sprezece luni Septembre anul una mie nouă sute doua zeci și unu

OFIȚER AL STĂRII CIVILE:

Director,

No. 34782

14

Nicolae Nicolae Crătunescu Avocat leg

Fig. 1 (c)

Fig. 1 (a, b, c). Certificatele de naștere ale primilor trei copii ai Mariei Cuțarida-Crătunescu (SANIC, Creditul Funciar Rural, 416/1897, f. 113, 114, 115).

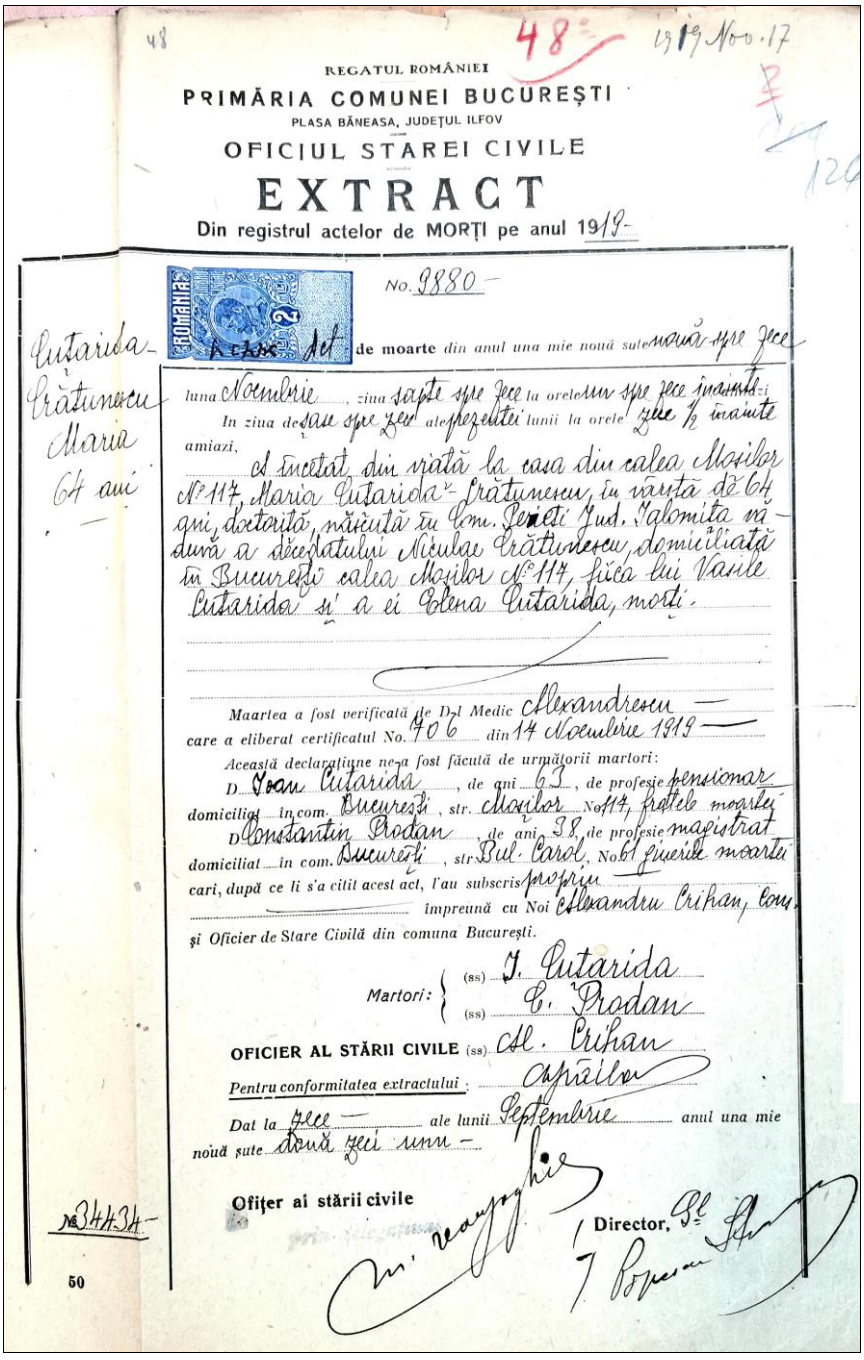

REGATUL ROMÂNIEI
PRIMĂRIA COMUNEI BUCUREȘTI
PLASA BĂNEASA, JUDEȚUL ILFOV
OFICIUL STAREI CIVILE

EXTRACT

Din registrul actelor de MORȚI pe anul 1919

No. 9880

Cutarida-Crătunescu Maria 64 ani

de moarte din anul una mie nouă sute nouăsprezece

luna Noembrie, ziua șapte spre zece la orele unu spre zece înainte-amiazi.

In ziua de șase spre zece ale prezentei lunii la orele zece ½ înainte amiazi,

a încetat din viață la casa din calea Moșilor Nº 117, Maria Cutarida-Crătunescu, în vârstă de 64 ani, doctorită, născută în com. Jenești Jud. Ialomița, văduvă a răposatului Nicolae Crătunescu, domiciliată în București calea Moșilor Nº 117, fiica lui Vasile Cutarida și a ei Elena Cutarida, morți.

Moartea a fost verificată de Dl Medic Alexandrescu care a eliberat certificatul No. 406 din 14 Noembrie 1919

Această declarațiune ne-a fost făcută de următorii martori:

D. Ioan Cutarida, de ani 63, de profesie pensionar domiciliat în com. București, str. Moșilor No 114, fratele mortei

D. Constantin Prodan, de ani 38, de profesie magistrat domiciliat în com. București, str. Bul. Carol, No 61 finerile moartei

cari, după ce li s'a citit acest act, l'au subscris prezin

împreună cu Noi Alexandru Crihan, com. și Oficier de Stare Civilă din comuna București.

Martori: (ss) I. Cutarida
(ss) C. Prodan

OFICIER AL STĂRII CIVILE (ss) Al. Crihan

Pentru conformitatea extractului: Aprăilor

Dat la zece — ale lunii Septembrie anul una mie nouă sute două zeci unu —

Ofițer ai stării civile

Director,

Nº 34434

50

Fig. 2. Certificatul de deces al Mariei Cuțarida-Crătunescu (SANIC, Creditul Funciar Rural, 416/1897, f. 126).

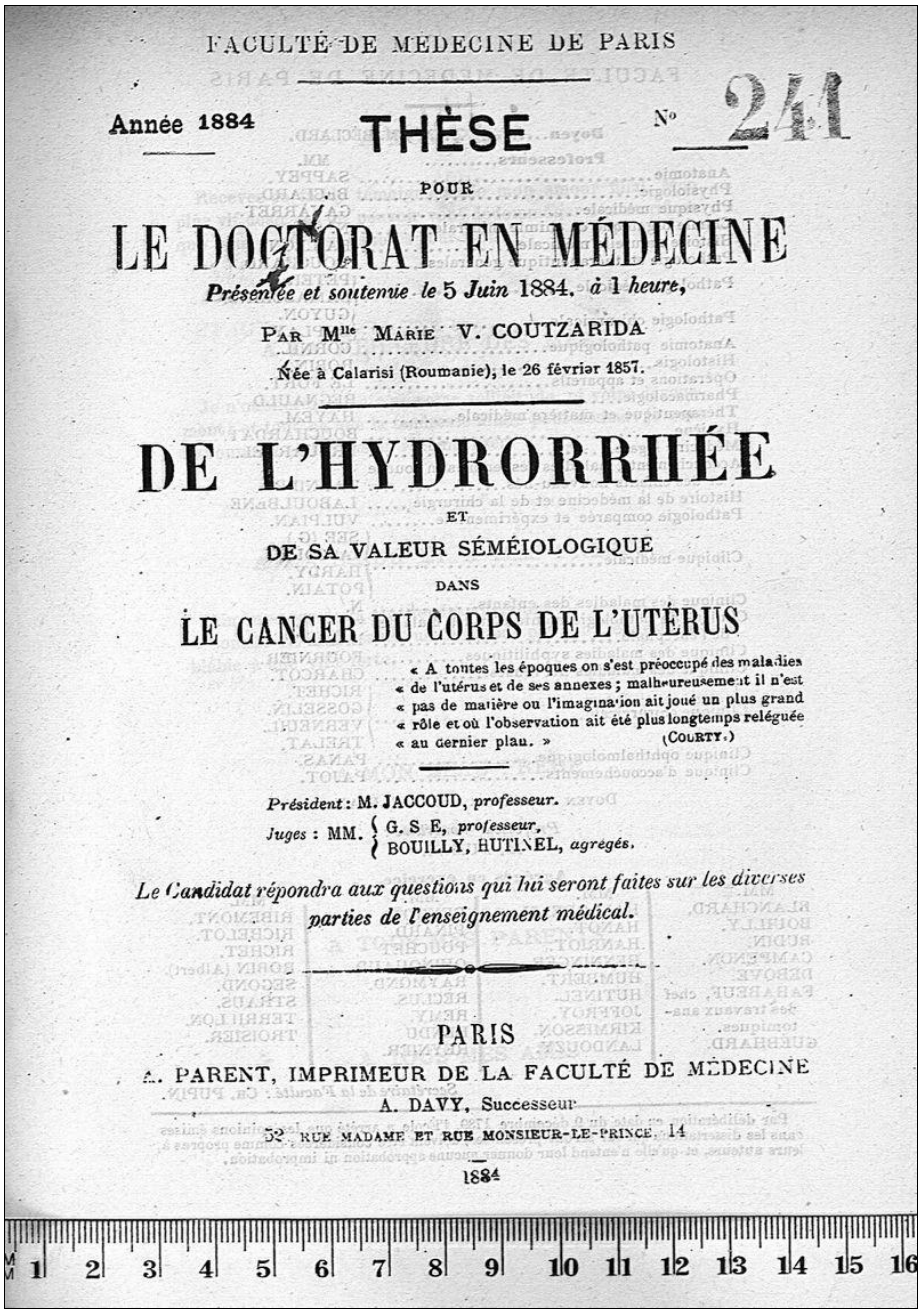

FACULTÉ DE MEDECINE DE PARIS

Année 1884 — THÈSE — N° 241

POUR

LE DOCTORAT EN MÉDECINE

Présentée et soutenue le 5 Juin 1884, à 1 heure,

PAR Mlle MARIE V. COUTZARIDA

Née à Calarisi (Roumanie), le 26 février 1857.

DE L'HYDRORRHÉE

ET

DE SA VALEUR SÉMÉIOLOGIQUE

DANS

LE CANCER DU CORPS DE L'UTÉRUS

« A toutes les époques on s'est préoccupé des maladies
« de l'utérus et de ses annexes ; malheureusement il n'est
« pas de matière ou l'imagination ait joué un plus grand
« rôle et où l'observation ait été plus longtemps reléguée
« au dernier plan. » (COURTY.)

Président : M. JACCOUD, *professeur.*

Juges : MM. { G. S E, *professeur,* BOUILLY, HUTINEL, *agrégés.*

Le Candidat répondra aux questions qui lui seront faites sur les diverses parties de l'enseignement médical.

PARIS

A. PARENT, IMPRIMEUR DE LA FACULTÉ DE MÉDECINE

A. DAVY, Successeur

52, RUE MADAME ET RUE MONSIEUR-LE-PRINCE, 14

1884

Fig. 3. Pagina de gardă a tezei de doctorat în medicină a Mariei Cuțarida-Crătunescu (https://www.biusante.parisdescartes.fr/histmed/medica/page?TPAR1884x241&p=1).

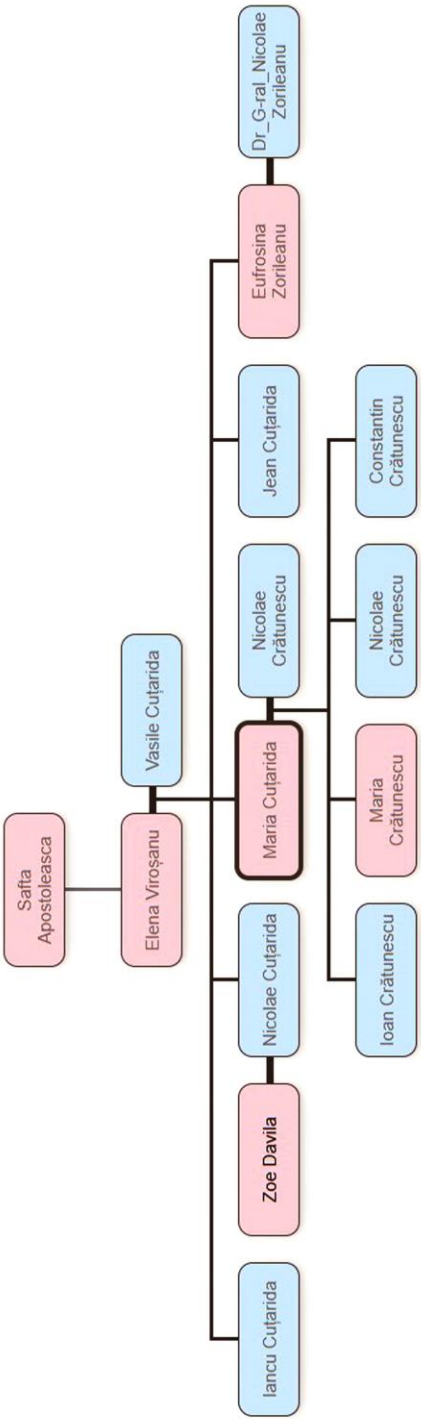

Fig. 4. Arborele genealogic al Mariei Cuțarida-Crătunescu (reconstituirea autorului).

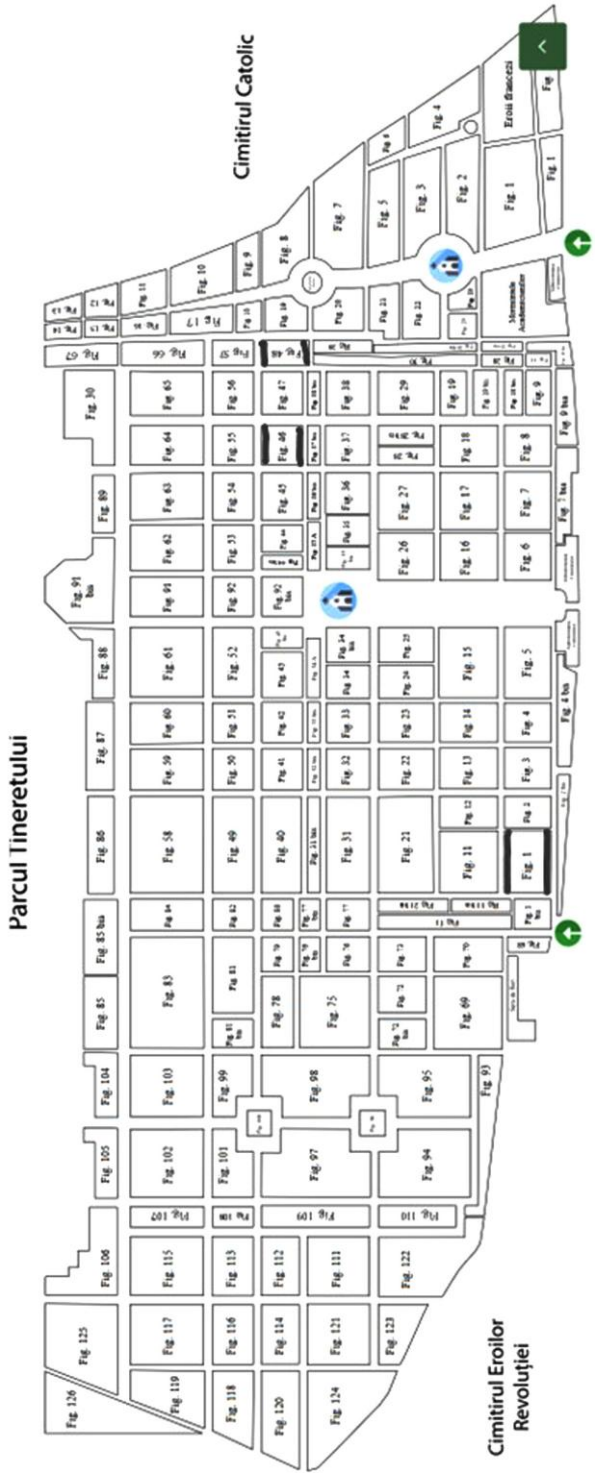

Fig. 5. Planul Cimitirului Bellu (https://www.travellerinromania.com/cimitirul-bellu/).

DOI: 10.59277/AIIX.62.13

LIGIA LIVADĂ-CADESCHI*

DR. ION GHIULAMILA (1872-1936), „UN SPECIALIST IZOLAT", CU O PROFUNDĂ VOCAȚIE SOCIALĂ

Ion Ghiulamila a rămas în istoria medicinei românești drept fondator al ortopediei și al primelor așezăminte terapeutice de profil de la noi din țară. Deși întreaga sa activitate medicală a avut valoare de pionierat, informațiile despre el nu sunt foarte numeroase și, ceea ce este oarecum surprinzător, provin aproape exclusiv din propriile amintiri, publicate în 1937[1]. Numai că acestea, la rândul lor, deși par, prin chiar titlul ales de cel care le va fi scris, să trimită la genul memorialistic, sunt în realitate un fel de raport științific și de activitate, privitor exclusiv la viața profesională a dr. Ghiulamila. Așa încât, în cele din urmă, informațiile, altele decât cele pe care el însuși le-a destinat posterității, sunt puține.

S-a născut în localitatea Gopeș<i>, în Macedonia turcească (localitate la 25 km de Bitola, azi în Republica Macedonia de Nord), la 2 mai 1872. A terminat primul ciclu de studii în 1894 și s-a înscris la drept (la care va renunța după primul an) și la medicină[2]. Nu știm când a venit în țară, dar se pare că liceul l-a absolvit tot la București. Printre extrem de rarele informații cu caracter personal din amintirile sale, îl evocă lapidar pe profesorul de științe naturale din liceu, Sabba Ștefănescu[3]. Or, Sabba Ștefănescu (1857-1931), titular al catedrei de paleontologie (din 1905) la Universitatea din București și membru corespondent al Academiei Române (din 1893), era din 1881, profesor de științe naturale la Liceul Sf. Sava din București, ocupând din 1893 și funcția de director al acestuia[4]. A obținut titlul de Doctor al Facultății de Medicină din București în 1902, după care s-a specializat la Berlin în chirurgie ortopedică (1903-1905). La finalul stagiului în străinătate, deși i se propusese să rămână în Germania, alege să se întoarcă în România, pe care o considera țara sa și unde îl aștepta familia; de unde putem deduce că ai lui se instalaseră deja de ceva vreme pe pământ românesc:

> [...] sufletul și inima mea îmi spuneau și-mi porunceau cu putere să mă înapoez în țară, unde eram așteptat cu nerăbdare [...]. Foștii mei șefi de spital îmi scriau că prea am lungit-o

* Prof. univ. dr., Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București; Institutul de Studii Sud-Est Europene, Academia Română; e-mail: ligia.livada-cadeschi@unibuc.ro.

[1] Ion Ghiulamila, *O carieră medicală. Amintiri, fapte și îndrumări din 30 ani de activitate ortopedică și medico-socială, 1905-1935*, București, 1936.

[2] Evanția Bozgan, *Studenți aromâni la Facultatea de Drept din București (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)*, în *RI*, s.n., tomul VIII, 1997, nr. 11-12, p. 757.

[3] Ion Ghiulamila, *O carieră medicală...*, p. 20.

[4] Dorina N. Rusu, *Membrii Academiei Române. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, Editura Academiei Române, 2003.

cu străinătatea. Anii trecuseră și familia mă reclama. Deci, planul studiilor mele terminat și completat din toate punctele de vedere [...], m-am întors în țara mea[5].

A desfășurat o activitate impresionantă medicală, medico-socială și de angajare față de cauza aromânilor macedoneni. A încetat din viață în 1936. Este înmormântat la cimitirul Bellu, unde se mai află un membru al familiei, Dimitrie Ghiulamila, arhitect (n. ? – m. 1954), într-un cavou care poartă inscripția *Familia Dr. Ghiulamila*[6].

Din amintirile dr. Ion Ghiulamila, nu aflăm aproape nimic despre familia sa. Menționează în treacăt, și doar pentru a-și înregistra propria activitate, ca președinte al comitetului de părinți de la Liceul Gh. Lazăr, între 1929 și 1931, pe fiul său, fără a-i pomeni măcar numele[7]. În noiembrie 1932, pe statul de plată al Spitalului de chirurgie și mecanoterapie, nou înființat, apăreau, între alți câțiva angajați, *Ghiulamila Ion – medic* și *Ghiulamila Radu – extern*[8]. Câțiva ani mai târziu, în registrele Facultății de Medicină din București era înregistrat Radu I. Ghiulamila, care și-a susținut în 1937 teza de doctorat (*Fracturile osului malar și ale arcadei zigomatice*)[9]. Un Radu I. Ghiulamila (1913-2006), al cărui an de naștere ar putea fi compatibil cu vârsta fostului elev de la Lazăr, respectiv a tânărului medic amintit mai sus, trăia în California (SUA)[10] și a fost căsătorit cu Florica Ghiulamila (1913-2006), născută la București, care se numea înainte de căsătorie Florica Parhon[11]. Florica Parhon a fost, alături de Constantin, Constanţa şi Ionica, fiica academicianului Constantin I. Parhon (1874-1969), din căsătoria acestuia cu Constanța Mândreanu[12]. Nu știm când și în ce context a plecat din țară Radu Ghiulamila.

În epocă era cunoscut și un alt membru al familiei Ghiulamila (posibil frate?[13]), arhitectul Gheorghe Ghiulamila (1882-?), născut cu zece ani mai târziu, în același Gopeși – Macedonia. Și-a obținut diploma de arhitect la Paris, în 1910. În 1933, ca anexă la o cerere către decanul Corpului de arhitecți din România, depunea „brevetul de ofițer de rezervă ca certificat de cetățenie română", din 23 iulie 1905. În anii '30, practica, așadar, arhitectura la București. În 1940 se retrage din Corpul de arhitecți, apoi cere să fie readmis, în 1943. După această dată nu se mai știe nimic despre el, nici măcar data morții[14]. Se căsătorise la Sofia, în 1906, unde se pare că și locuia la momentul respectiv, deși certificatul de căsătorie menționează naționalitatea română și faptul că era supus român[15], și tot la Sofia i se naște un fiu, în 1911, Dimitrie Ghiulamila (1911-1991).

---

[5] Ion Ghiulamila, *O carieră medicală...*, p. 41.

[6] George Bezviconi, *Necropola Capitalei*, București, 1972, p. 144.

[7] Ion Ghiulamila, *O carieră medicală...*, p. 257-258.

[8] Mircea Beuran, Benone Duțescu, *Scurtă biografie a unui spital octogenar și a primului său director*, disponibil la https://www.viata-medicala.ro/scurta-biografie-a-unui-spital-octogenar-i-a-primului-sau-director-5789 (accesat la 24.09.2025).

[9] Vezi https://biblioteca.umfcd.ro/wp-content/uploads/Teze-Bucuresti.-Catalog-alfabetic.xls (accesat la 8.09.2025).

[10] Vezi https://www.ancientfaces.com/surname/ghiulamila-family-history/785059 (accesat la 8.09.2025).

[11] Vezi https://www.ancestry.com/search/categories/42/?name=_Parhon (accesat la 8.09.2025).

[12] Filofteia Rînziș, *Arhive personale și familiale*, vol. I, *Repertoriu arhivistic*, București, 2001, p. 130.

[13] Credem că cei doi pot fi frați și pentru faptul că, în cazul ambilor, inițiala tatălui este D. În lista de lucrări a dr. Ion Ghiulamila, multe dintre acestea sunt semnate Ion D. Ghiulamila; vezi https://old.biblacad.ro/bnr/brmautori.php?aut=g&page=760&&limit=10 (accesat la 8.09.2025); certificatul de căsătorie al arhitectului Gheorghe Ghiulamila menționează că este fiul lui Dimo(?) Ghiulamila, vezi mai jos.

[14] Vezi https://arhivadearhitectura.ro/arhitecti/gheorghe-ghiulamila/.

[15] Vezi https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Gheorghe_D._Ghiulamila_Marriage_certificate.JPG: „Certificat de căsătorie / Între / Gheorghe D. Ghiulamila / Și / Mariica Al. G. Trifonova / În anul 1906, ziua 27 a lunii august s-a întocmit următorul certificat constatator că Gheorghe D. Ghiulamila, de credință ortodoxă, de naționalitate română, supus român, de profesie comerciant, stare civilă holtei, știutor de carte, născut în

Dimitrie Ghiulamila va absolvi la rândul său Academia de Arhitectură din București, în 1935[16]. În 1936, se căsătorea cu Sanda Ghiulamila născută Smărăndescu (1912-1980), arhitectă și ea. Ultimele documente despre Dimitrie Ghiulamila datează din 1936, dar se pare că familia a reușit să părăsească țara împreună cu fiul lor Alexandre[17]. Decesul lui Dimitrie Ghiulamila este înregistrat la Paris[18].

Singurele informații de ordin familial-general pe care Ion Ghiulamila le strecoară printre rânduri se referă la originile sale macedoromâne. În scurtul paragraf destinat activității de la Liceul Gh. Lazăr amintește tradițiile înaintașilor săi în domeniul educației școlare:

> [...] personal, în această calitate am depus o muncă zilnică continuă cum n-ar fi depus-o poate un funcționar bine plătit la noi. [...] Moștenisem poate tradiția părinților și a strămoșilor mei. Eforiile școlare au funcționat cu multe secole înainte în administrația școalelor poporului român din Macedonia[19].

În partea de început a amintirilor sale, evoca și un articol publicat în 1904 în „Românul de la Pind”[20], pe care îl considera o *mărturisire de credință.* Este vorba de fapt despre un editorial consistent, scris în contextul violențelor grecești împotriva aromânilor din Imperiul Otoman, care vor declanșa în anii următori un conflict diplomatic între România și Grecia (1905-1906). Dr. Ghiulamila îndemna

> Poporul român din Macedonia să ia exemplu de la faptele bune și patriotismul vecinilor săi și să lupte pe *cale legală* [în text – n.n.] și să nu se lase până ce nu-și va obține drepturile sale, căci altfel el nu va exista și nu va putea trăi ca neam. [...] Azi din toate părțile Macedoniei răsună arme și foc, iar pentru noi românii trebue să răsune neîncetat trâmbița unirei, a iubirei de neam și a persistenței în lupta legală [...][21].

Tânărul medic mărturisea despre propriul parcurs profesional în străinătate, la Berlin, de unde își expediase articolul că: „Toată munca și pregătirea mea pe tărâmul științific n-au alt scop mai înalt decât binele și înălțarea neamului meu”[22].

Și, deși în amintirile destinate publicității nu spune nimic despre activitatea sa pentru cauza aromânilor macedoneni, aceasta poate fi documentată pe filiera Societății de Cultură Macedo-Române[23]. În martie 1913, apare ca *prezidând o întrunire a româ-*

---

s. Gopeș, comuna aceeași (Macedonia), în anul 1882, luna martie, ziua 25, cu domiciliul stabil în Sofia, comuna aceeași, fiul lui Dimo(?) Ghiulamila, decedat, de credință ortodoxă, de profesie – , în vârstă de –, locuitor al –, și al Mariei Ghiulamila, de credință ortodoxă, de profesie gospodină, cu vârsta de 50 ani (?), locuitoare din Sofia, a încheiat prima căsătorie legală cu Mariica Al. G. Trifonova, de credință ortodoxă, de naționalitate română, supusă română, de profesie gospodină, stare civilă nemăritată, știitoare de carte, născută în orașul Sofia, comuna aceeași, în anul 1887, luna martie, ziua 30, cu domiciliul stabil în Sofia” (traducerea îi aparține lui Daniel Cain, căruia îi mulțumesc și pe această cale).

[16] Vezi https://arhivadearhitectura.ro/arhitecti/dimitrie-ghiulamila/ (accesat la 6.10.2025).

[17] Vezi https://arhivadearhitectura.ro/arhitecti/sanda-smarandescu/ (accesat la 6.10.2025).

[18] Vezi https://geneafrance.com/france/deces/?deces=14472946 (accesat la 6.10.2025).

[19] Ion Ghiulamila, *O carieră medicală...*, p. 259.

[20] Săptămânal apărut la București între 1903 și 1912, „organ național al românilor din dreapta Dunării”, inițial pentru câteva luni sub titlul „Reforme”, a fuzionat între 1905 și 1906 cu „Revista Macedoniei”, editată de Societatea de Cultură Macedo-Română, după care a revenit la vechea titulatură; ziarul a protejat interesele aromânilor din Imperiul Otoman și în special al celor din Macedonia (Georgeta Răduică, Nicolin Răduică, *Dicționarul presei românești*, București, Editura Științifică, 1995, p. 338).

[21] Ion Ghiulamila, editorial, în „Românul de la Pind”, București, 25 octombrie 1904, p. 1.

[22] *Ibidem.*

[23] Înființată la București în 1879, susținea cauza macedoromânilor din Imperiul Otoman și din statele balcanice, între altele, prin sprijinirea învățământului românesc în comunitățile acestora.

nilor macedoneni în chestia războiului din Balcani, la sediul Societăţii „Macedo-Române" din Capitală[24]. În contextul respectiv, se punea problema protejării *românilor de la Pind*, inclusiv printr-o poziționare mai fermă a guvernului României, care părea să nu fi existat, cel puțin public, până la momentul întrunirii. În iulie 1919, îl regăsim făcând parte din Comisia pentru susţinerea revendicărilor naţionale ale românilor din Peninsula Balcanică, aleasă de adunarea generală extraordinară a Societăţii de Cultură Macedo-Române, alături dr. P. Pucerea, Nicolae Papahagi și Cesar Papacostea[25]. *Cuvântul adresat presei, oamenilor politici şi opiniei publice* susținea crearea unei *Macedonii autonome*, pe principiul *„Macedonia macedonenilor", iar pentru restul populaţiei româneşti din Balcani un regim politic compatibil cu libera dezvoltare şi conservare a individualităţii lor etnice.* Aproape zece ani mai târziu, în 1928, îl regăsim din nou într-un comitet al aceleiași societăți, de această dată pe tema coloniștilor din Dobrogea. *Procesul-verbal al celei de-a doua întruniri a tuturor românilor macedoneni din Capitală*[26] înregistrează o serie de luări de cuvânt, printre care și cea a dr. Ghiulamila, extrem de ponderată și de atentă la poziția oficială a guvernului român. De altminteri, în „Universul" din 6 septembrie 1930 semna, alături de numeroși reprezentanți ai macedo-românilor, un apel-manifest pentru colonizarea Dobrogei Noi cu români din Macedonia[27], iar câteva zile mai târziu, în contextul atitudinii inconsecvente a guvernului, care inițial aprobase o manifestație de stradă în favoarea coloniștilor macedoneni, pentru a o anula ulterior, îl regăsim – alături de Marin Ştefănescu (președintele Asociației Cultul Patriei) și de Iuliu Valaori (președintele Societății de Cultură Macedo-Române) – într-o delegație, care a încercat să negocieze, cu ministrul de Interne și cu prim-ministrul Iuliu Maniu, autorizarea mitingului. În ciuda asigurărilor de simpatie din partea prim-ministrului, demersul a eșuat, dar cele două societăți au decis să organizeze totuși mitingul respectiv. Dr. Ghiulamila s-a adresat mulțimii la finalul manifestației, care, trebuie să spunem, nu a fost lipsită de incidente cu forțele de ordine[28].

În același context, legat de colonizarea macedoromânilor, publica, în 1930, o broșură despre emigrările aromânilor. Demersul se subscria intenției de a aduna materiale pentru o monografie a localității sale natale, Gopeși, dar mizele reale depășesc cu mult aria

[24] Stelian Brezeanu, Gheorghe Zbuchea (coord.), *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, București, Arhivele Naționale ale României, 1997, documentul nr. 107.

[25] *Ibidem*, documentul nr. 122.

[26] *Ibidem*, documentul nr. 132.

[27] După 1923 (tratatul greco-turc de la Lausanne), fruntașii români macedoneni s-au orientat către soluția emigrării în statele care le-ar fi oferit ocrotire, în primul rând în „țara mumă", România. În promovarea cererilor de emigrare a aromânilor din Grecia și stabilirea și împroprietărirea lor în România, un rol deosebit l-a avut Societatea de Cultură Macedo-Română. În 1924 se crea, printr-o lege specială, un fond funciar în proprietatea statului din care se puteau face colonizări și înstrăinări în loturi mici. Dar partidele politice care s-au aflat la guvernare în perioada 1925-1935 nu au urmărit cu consecvență legiferarea și îndeplinirea procesului de colonizare, iar reacția populației băștinașe bulgare față de așezarea aromânilor în Cadrilater a fost în general ostilă. Un proiect inițiat de doi deputați bulgari, votat la 30 iunie 1930, anula toate disponibilitățile create prin legea din 1924, dar la 17 iulie 1930 a fost adoptată în cele din urmă legea colonizării, care stabilea cadrul legal pentru realizarea acesteia. Încercările de boicotare a colonizărilor au continuat și după punerea în vigoare a noii legi. Mărturie stau discuțiile consemnate prin procese-verbale ale Societății de Cultură Macedo-Române din anul 1933 referitoare la asasinatele comitagiilor bulgari în Dobrogea Nouă. Deși aplicat inconsecvent, programul aprobat de guvern a dus la împroprietărirea în Cadrilater a 6.553 de familii macedo-române din totalul de 18.965 care sau stabilit în această provincie. Vezi *Colonizarea românilor macedoneni în Cadrilater (1925-1935)*, la adresa http://diam.uab.ro/istorie.uab.ro/publicatii/colectia_auash/annales_4_5/20.pdf (accesat la 7.10.2025).

[28] George Beza, *Armânii în România secolului XX. Istoric, fapte, însemnări, documente*, Fast-Print Publishing of Peterborough, 2015, p. 53-56.

unei inițiative de recuperare a istoriei locale, fie ea și cu accente naționaliste. În fapt, este vorba despre publicarea unui document otoman (în traducere), prin care un număr de 17 familii originare din Gopeși, recunoscute de *națiune Țințari*[29], obținuseră, în 1838, permisiunea de a se așeza în grup compact, pe un teritoriu ales de ei și separat de bulgari, în orășelul bulgar Samacov, considerat la vremea respectivă un centru industrial și comercial mai important decât Sofia. În timp, colonia prosperase, numărul de familii ajungând până la 30, dar treptat, mai ales după transformarea Samacovului într-un important centru bulgar de învățământ și de artă, macedoromânii au început să se implice mai mult în viața orașului: s-au amestecat cu familiile bulgare influente, au renunțat la locuirea separată și s-au tras spre centrul orașului. În timp, s-au asimilat populației bulgare, pierzându-și inclusiv limba, deși au păstrat conștiința originii lor diferite, marcate prin perpetuarea unei sărbători religioase specifice, cea a Crucii de Bobotează. Concluziile dr. Ghiulamila, fără a fi întru totul explicite, sunt extrem de sugestive, pentru sensul în care ar trebui să se îndrepte emigrarea, respectiv colonizarea aromânilor:

> În aceste acte și în acest trecut unic trebuie să găsim cheia colonizărilor și emigrărilor actuale spre a le da o direcție pentru binele și folosul neamului nostru, care este amenințat din toate părțile, căci salvarea tuturor aromânilor este un mijloc de regenerare a întregului neam românesc [...]. Cele arătate aici nu au nevoie să fie comentate mai departe, spre a ști ce avem de făcut [...], învățămintele ce rezultă sunt clare și imperioase, rămâne să ne folosim de ele, precum se folosesc și celelalte popoare din Balcani pentru întregirea și salvarea neamului lor[30].

Ion Ghiulamila a cochetat și cu politica românească propriu-zisă, deși opiniile sale despre evoluțiile politice interne par mai curând defavorabile. În tot ceea ce a publicat, evită comentariile și opiniile cu tentă politică, dar denunță, mai mult sau mai puțin voalat, utilizarea pârghiilor politice ca trambulină profesională. Una dintre puținele acuze concrete privește refuzul cu care a fost întâmpinată dorința sa de a pătrunde în mediul universitar:

> Aci organizarea învățământului nostru medical și condițiile de selecționare sau mai bine zis sistemul de ajungere la situațiile universitare înalte n-au îngăduit ca munca mea să atingă rezultatul atât de dorit și așteptat de mine. [...] Poate că am și eu o vină că n-am făcut politică. Politica oferă posibilități cari duc pe mulți la situațiuni[31].

Ideea revine și în partea de final a amintirilor dr. Ghiulamila, care trădează și o undă de regret și un reproș abia voalat față de insuficienta recunoaștere publică a activității sale:

> [...] în toată activitatea mea profesională, ca și în toată viața mea, n-am cerut și n-am primit nimic de la stat sau din altă parte. Ba pot spune că nici nu m-am gândit să-mi valorific măcar drepturile ce mi s-ar fi cuvenit, după o muncă de 18 ani, de la război încoace, în serviciul țării [...]. Poate că n-am știut să fac politică, cum se face de obicei la noi, etc. [...] am conștiința împăcată că mi-am făcut datoria deplin[32].

---

[29] Termen folosit de sârbi pentru aromâni în general și de bulgari pentru macedoromâni, care aveau o colonie prosperă și influentă până la începutul secolului al XX-lea la Sofia.

[30] Ion Ghiulamila, *Documente vechi privitoare la emigrările aromânilor*, extras din „Revista Macedoneană”, București, Institutul de Arte Grafice „Bucovina” I. E. Torouțiu, vol. II, 1930, nr. 1, p. 16.

[31] Idem, *O carieră medicală...*, p. 207-208.

[32] *Ibidem*, p. 300-301.

La fel cum politicul este acuzat de vicierea ierarhiilor valorice autentice, prin intruziuni oculte în domenii de activitate teoretic autonome, statul este acuzat de incapacitatea de a-și asuma vocația socială în raport cu cetățenii care se vor fi jertfit întru apărarea sa. Cu ocazia bilanțului a aproape 20 de ani de activitate a Societății Invalizii din Război, unde dr. Ghiulamila fusese membru fondator și extrem de activ în tot acest timp, el aprecia că „ceea ce a făcut societatea noastră pentru cei mai vrednici, dar nenorociți fii ai Țării cădea în sarcina Statului”[33]; dar cum acesta nu era dotat la vremea respectivă cu nicio instituție similară, „societatea noastră, prin opera sa, a suplinit Statul în unele obligațiuni ale lui”[34].

La fel ca mulți medici, la cumpăna anilor 1900 și mai târziu în perioada interbelică (igieniști sau eugeniști), dr. Ghiulamila blama concurența politică inerentă competiției pentru putere în care se aflau partidele politice, preferând mai curând o administrație de tip tehnocrat, dezbrăcată de conotațiile partinice[35]. În acest sens, amintindu-și de perioada în care făcuse parte din comitetul de părinți al Liceului Gh. Lazăr, dr. Ghiulamila sugerează că statul, asimilat unui om bolnav, într-o metaforă organicistă, din nou extrem de prizată printre medicii vremii, nu poate fi îmbunătățit/vindecat, decât prin apelul la oameni competenți și integri, devotați interesului public și străini de competiția politică:

> Cazul de la Liceul Gh. Lazăr îl vedeam ca pe al unui organism bolnav, căruia nu-i lipseau mijloacele de a se îndrepta, dar căruia-i trebuia un medic (sau, în cazul special, un grup de oameni pricepuți și devotați) care să pună mâna pe el și să-l facă bine. Același lucru se petrece astăzi și cu conducerea țării noastre care e bolnavă, deși are de toate și ce n-ar putea face pentru îndreptarea ei niște oameni competenți, devotați și cinstiți, cari, fiind așezați la locurile cuvenite lor, s-ar sacrifica numai pentru interesele țării și ale neamului, lăsând la o parte luptele politice, patimile și interesele personale[36]!

Și totuși, spre deosebire de cei mai mulți dintre medicii adepți ai metaforei organiciste și ai prevalenței interesului general asupra intereselor individuale, dr. Ghiulamila nu este un etatist. Dimpotrivă, între anumite limite, am putea spune. Pentru el, inițiativa privată în domeniul social specific în care a activat a suplinit-o pe cea a statului. De multe ori a întâmpinat piedici din partea statului, iar depășirea lor nu a presupus mecanisme instituționale coerente, ci apelul la relațiile sale personale și la propriul prestigiu profesional. Statul nu l-a cooptat ca profesionist ortoped, iar după ce și-a dezvoltat propriile structuri dedicate invalizilor de război, a făcut-o într-o logică concurențială, de substituire a inițiativei private și de îndepărtare a ei. După ce a participat, în structurile Crucii Roșii, la campania din 1913, începe să se intereseze de medicina de război și de organizarea sanitară militară. Și-a publicat observațiile, opiniile și propunerile[37], care au fost mai apoi aplicate în organizarea spitalelor mobile ale Crucii Roșii Române, în războiul din 1916-1918. A publicat studii punctuale de chirurgie de război, s-a documentat

---

[33] Idem, *Opera de asistență și reeducație a invalizilor din războiu ai României*, realizată de Societatea „Invalizii din războiu”, 1917-1935, Dare de seamă documentară întocmită prin delegație de... , f.a., p. 7.

[34] *Ibidem*, p. 12.

[35] Pentru opțiunea tehnocrată a medicilor și în general pentru raporturile între medicină și politică, vezi Ligia Livadă-Cadeschi, *Medicină și politică în periodicul „Călăuza sanitară și igienică”, București, 1899-1907*, în „Studia Politica. Revista Română de Știință Politică”, XIV, 2014, 4, p. 539-557.

[36] Ion Ghiulamila, *O carieră medicală...*, p. 259.

[37] Idem, *Observații și reflexii din campania anului 1913 asupra organizării și funcționării Crucei Roșii Române*, București, Universala Inst. de Arte Grafice Iancu Ionescu, 1915.

pe cont propriu cu tot ceea ce se publicase în străinătate și a așteptat ca autoritățile sanitare militare să îi ceară concursul în perioada neutralității. În cele din urmă, după începerea ostilităților, Comitetul central sanitar (București) a lansat un apel către specialiști din diferite domenii medicale în vederea organizării spitalelor militare. Pentru ortopedie a răspuns numai dr. Ghiulamila, care a prezentat un memoriu complex, acceptat în unanimitate, dar rămas pe hârtie în absența materialelor și a mijloacelor tehnice necesare. A avut mai mult succes cu opera de pregătire a personalului sanitar. A ținut mai multe serii de conferințe și cursuri, parte dintre ele publicate de Serviciul Sanitar al Armatei, parte tipărite din banii săi. A organizat secții și spitale de ortopedie, ateliere de proteze și aparate ortopedice, evacuarea răniților din Moldova în teritoriul ocupat, dar niciodată nu a beneficiat de o poziție oficială, care să-i permită accesul direct la decizie și la resurse:

> Dacă, în activitatea mea de război, am izbutit să fac ceea ce am făcut, aceasta se datorește, desigur, pregătirii mele speciale și sentimentului adânc, care m-a călăuzit, de a fi oricând folositor patriei. [...] În situațiile grele în care eram chemat să-mi dau contribuția mea ortopedică practică, nu aveam un rol oficial și niciun grad superior în armată sau vreun amestec în organizările sanitare militare. Nu puteam propune dar direct, nici susține, și mai puțin încă puteam să hotărăsc măsurile necesare pentru o organizare ortopedică de război. Situația mea era, așadar, din cele mai grele. Căile de urmat, pentru a ajunge la țintă, erau din cele mai delicate și mai spinoase, pentru că trebuiau ocolite multe susceptibilități. Am avut însă marele noroc de a fi cunoscut și apreciat de șefii instituțiilor unde s-a integrat activitatea mea; propunerile mele să fie aprobate și mijloacele practice, prin care le-am putut aduce la îndeplinire, să fie găsite. S-a întâmplat, prin urmare, ceea ce era natural să se întâmple „the right man on the right place” (deși de regulă nu se prea întâmplă așa la noi)[38].

Pentru dr. Ghiulamila, care nu a practicat decât cu titlu de excepție și adesea *pro bono* în sectorul public, statul este fie un obstacol birocratic, fie un concurent neloial:

> [...] acel care nu pune capital și vrea să tragă numai foloase din întreprindere, devenind de-a dreptul părtaș privilegiat la câștig, este fiscul, adică Statul. Acest mare anonim, care, după război mai ales, pompează cât mai mult și nu numai din veniturile reale, dar și din cele presupuse numai, ba de multe ori chiar neexistente, ale cetățenilor muncitori și cinstiți platnici, caută să încaseze uneori, de pe munca și capitalul specialistului, venituri disproporționate, cari pot merge până la directa lui distrugere profesională[39].

Taxarea excesivă era urmarea unei logici fiscale viciate, în opinia dr. Ghiulamila, pentru că baza de impozitare o reprezenta investiția, prin excelență mare în domeniul ortopediei, care presupunea instalații și dotări speciale, nu rentabilitatea acestora. Tocmai de aceea ar fi fost necesară intervenția statului, dar nu în sensul supratașării, ci ca partener în investiție, alături de inițiativa privată:

> [...] în străinătate, în centrele mari, unde sunt specialiști renumiți, aceștia nu au institute particulare, proprii, ci lucrează în instituții organizate de stat sau create de inițiativa particulară, unde cei nevoiași își găsesc îngrijirile gratuit sau cu plată, după puterile lor. Tot acolo specialistul își poate valorifica și munca lui față de cei cari dispun de mijloace. Foarte puțini specialiști au mici institute particulare. În aceste condiții, specialistul se

[38] Idem, *O carieră medicală...*, p. 122-123.
[39] *Ibidem,* p. 218.

> consacră și preocupărilor științifice, căci nu are greutăți și cheltuieli mari și își creiază venituri în raport cu capacitatea și cu munca lui[40].

În plus, relația dintre stat și cetățean, care ar trebui să îmbrace un caracter contractual, de reciprocitate, funcționează adeseori într-o singură direcție, cel dintâi dovedindu-se un partener lipsit de onestitate:

> Apoi, la noi, mai este încă o anomalie. Cetățeanul trebue să plătească datoriile sale către stat, iar când el are de luat de la stat, acesta nu vrea să țină socoteală. Așa de pildă, în timpul războiului mi s-a pricinuit mari pagube la institutul meu, pagube cari au fost constatate. Mi s-a dat chiar o hotărâre judecătorească, pentru sumele ce-mi datorază statul. Cu toate acestea, când am înlocuit aceste pierderi, aducând aparate noui din străinătate, ministerul de finanțe nu m-a scutit nici măcar de vama cuvenită pentru ele[41].

Toate aceste aspecte i se par dr. Ghiulamila cu atât mai grave, cu cât ele se profilează pe fondul crizei lăsate în urmă de război și al transformărilor importante din lumea românească postbelică. Războiul îi risipise clientela particulară și sărăcise categorii importante de oameni, care nu-și mai permiteau tratamente ortopedice. În plus, averea personală, consistentă, după cum el însuși mărturisește, fără a da foarte multe detalii, îi fusese afectată de expropriere. Tocmai această avere, dar și calitățile sale profesionale și umane deosebite, i-au permis să rămână singurul specialist din țară care a fondat și a ținut în viață o instituție ortopedică:

> Așadar, dacă am reușit, din punct de vedere material, faptul se datorește nu numai pentru că am avut un capital propriu suficient, pe care l-am pus în serviciul profesiei mele, fără să comptez pe rentabilitatea lui; dar mai presus decât acesta, a fost pregătirea mea științifică, munca și mai ales tenacitatea extraordinară, pe care am moștenit-o de la strămoșii mei, căci aceste însușiri sunt în sângele și în firea românului macedonean. [...] Nu zic că [...] dacă mi-aș fi propus să folosesc mai mult din munca mea, n-aș fi putut-o face. Însă nu acesta a fost scopul vieții și al carierei mele, ci altul, un ideal moral, umanitar, înalt [...][42].

Cu certitudine, în virtutea acestui ideal moral și umanitar, dr. Ghiulamila a susținut, de-a lungul întregii sale vieții profesionale, obligația morală și legală a statului de a recunoaște, reglementa și pune în aplicare drepturile invalizilor de război. A făcut demersuri în acest sens pe lângă diferite autorități civile și militare, încă din timpul războiului și imediat după încheierea acestuia, iar în 1931-1932 a cochetat el însuși cu politica, în contextul guvernării Nicolae Iorga (18 aprilie 1931 – 5 iunie 1932). În urma alegerilor din iunie 1931, a ocupat o poziție de senator. Fără a stărui aici asupra momentului respectiv, subliniem totuși că este vorba despre un guvern de uniune națională impus practic de Carol II. La alegerile din iunie 1931, s-a făcut pentru prima dată, concret/electoral, o încercare de guvernare „peste partide”[43], dominant nemaifiind un partid, ci o alianță[44]. Aceste aspecte ni se par sugestive pentru opțiunea politică a

---

[40] *Ibidem,* p. 223.
[41] *Ibidem,* p. 219.
[42] *Ibidem,* p. 223-224.
[43] Referindu-se la acest moment, M. I. Costian scria, în 1933, că guvernul Iorga constituia „replica pe care regele o dădea partidelor politice, care nu au înțeles să răspundă la apelurile ce li s-au adresat și era în același timp o lecție pentru ele, arătându-le că țara se poate conduce la nevoie și cu un guvern în afara partidelor” (*apud* Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Guverne şi guvernanţi, 1916-1938*, București, Editura Silex, 1996, p. 87).
[44] Mihai Ghițulescu, *O controversă electorală din 1931 – despre politică, gen și familie într-o universitate interbelică,* în „Revista Bibliotecii Academiei Române”, anul 7, nr. 14, iulie-decembrie 2022, p. 77-78.

dr. Ghiulamila. Deși nu știm în acest moment pe listele cărui partid a candidat, iar el însuși nu se dezvăluie, credem că momentul și contextul candidaturii corespund profilului său de angajament public de tip tehnocrat, care transcende și eludează logica partinică. Interacțiunile sale cu spațiul politic s-au limitat la susținerea intervenției statului în opera socială de asumare, din punct de vedere legislativ, instituțional și financiar, a invalizilor de război.

Dr. Ion Ghiulamila rămâne însă cunoscut în primul rând pentru activitatea sa de pionierat în domeniul ortopediei românești. Spre deosebire de aspectele familiale sau de opțiunile politice, viața profesională și-a prezentat-o pe larg și în mai multe ocazii. Sinteza prin excelență sunt amintirile pe care și le publică în 1936, alegându-și ca *motto* cuvintele lui Carol II (poate nu lipsit de legătură cu opțiunea sa politică amintită mai sus): „Munca nu este numai suma unor energii cheltuite, ci este, înainte de toate, o credință”. Prin urmare, va fi vorba explicit și asumat doar de amintiri profesionale destinate publicității într-o logică prospectivă și de pedagogie socială:

> Tot ce cuprinde această lucrare, deci, nu reflectează numai trecutul, pentru valoarea și importanța lui ca trecut, ci tinde a constitui o călăuză sinceră, bazată pe o practică verificată de o experiență lungă, bogată și importantă prin perspectivele ei pentru viitorul practic și științific al ortopediei, în special în țara noastră[45].

Lansate în spațiul public ca model de reușită profesională și de angajament civic, amintirile dr. Ghiulamila își refuză cu bună-știință orice tușă subiectivă, adoptând limbajul și turnându-se în forma aproape a unui raport științific: „Spre a feri lucrarea mea de orice umbră de pasiune, străină interesului științific [...]. Voi căuta, în toată expunerea mea, să rămân în cadrul pur științific și obiectiv, folositor tuturor”[46].

Așadar, întors în țară după doi ani de specializare la Berlin (1903-1905), specializat într-un domeniu pe care el însuși îl cataloghează drept *aproape virgin* la noi în țară, își deschide prima clinică/institut de ortopedie, în strada Brezoianu, realizată în întregime după schițele sale personale (inclusiv instalațiile și aparatele comandate în mare parte la fabrica Sanitas din Berlin). După doi ani se va muta într-un nou institut, mai mare și mai complet, în str. Ilfov, pe care l-a construit cu banii din moștenirea primită în urma decesului tatălui său. Primii pacienți au fost oameni cu dare de mână, obișnuiți cu tratamente în străinătate, care au putut aprecia la justa ei valoare investiția dr. Ghiulamila. Nu după mult timp însă, clientela s-a mărit și s-a diversificat, contingentul celor lipsiți de mijloace materiale devenind important. Față de ei, dr. Ghiulamila a avut de-a lungul întregii sale cariere o sensibilitate deosebită: „Pe acești bolnavi nu i-am refuzat și nici nu i-am neglijat niciodată, ci i-am îngrijit, tratându-i la fel ca pe ceilalți bolnavi ai mei, și nu rareori am pus și din pungă, spre a-i face bine”[47]. Pentru dr. Ghiulamila, îngrijirea bolnavilor săraci a fost o obligație morală și o provocare profesională. Adesea a făcut față componentei sociale a ortopediei, apelând la propriile resurse materiale:

> [...] n-am refuzat niciodată asistența mea bolnavilor săraci și am căutat întotdeauna să le vin efectiv în ajutor, dându-le îngrijirile pe care ei nu le puteau găsi și avea în altă parte. Refuzul meu ar fi însemnat pentru ei o condamnare pe viață la chinuri morale și fizice. Negreșit că, pe lângă dispoziția sufletească, am avut și o situație materială personală care

[45] Ion Ghiulamila, *O carieră medicală...*, p. 13.
[46] *Ibidem*, p. 12.
[47] *Ibidem*, p. 61.

> mi-a permis să mă gândesc mult la nevoile și greutățile materiale ale bolnavului. [...] Am preferat ca bolnavul să fie în toate mulțumit, chiar dacă n-am fost suficient răsplătit[48].

Pentru a reuși să țină în balanță costurile ridicate ale tratamentelor ortopedice și resursele materiale reduse ale pacienților din păturile populare, dr. Ghiulamila personaliza schemele terapeutice și le adapta la posibilitățile materiale ale bolnavului:

> Văzând că, în clientela mea, marea majoritate a bolnavilor o formau cei nevoiași, oameni de la țară sau din oraș, cărora le lipseau mijloacele materiale [...], am căutat să găsesc și să aplic mijloace terapeutice științifice simple, puțin costisitoare, adaptabile fiecărui caz după situația lui socială și materială și, astfel, am reușit să fac ca nu numai cei bogați, dar și cei săraci să se bucure și să se folosească de binefacerile ortopediei moderne[49].

A făcut campania din 1913 alături de Crucea Roșie Română, iar în anii 1916-1917 a organizat și condus pe rând mai multe spitale de chirurgie de război și ortopedie, la București și la Iași. A organizat la Iași un atelier de proteze cu 100 de angajați, care mai târziu va lucra independent, și o serie de centre pentru invalizi (inclusiv de fizio- și mecanoterapie). După tratative pe care le duce personal cu autoritățile sanitare militare germane, a organizat evacuarea invalizilor în teritoriile ocupate (aproape 5.000 de persoane).

Cea mai importantă parte din activitatea de medicină socială a dr. Ghiulamila se leagă de Societatea Invalizii din Război, la constituirea căreia a contribuit în mod hotărâtor și pe care a condus-o un număr important de ani, până la dizolvarea ei, după ce atribuțiile (și mare parte din fondurile fixe, patrimoniu și dotări) îi fuseseră preluate de Oficiul Național I.O.V., după reorganizarea acestuia, tot la inițiativa dr. Ghiulamila, în 1932. Activitatea sa în domeniu apare și în amintiri, dar mai ales într-un volum separat dedicat acesteia, publicat probabil în 1935 sau 1936, *Opera de asistență și reeducație a invalizilor din războiu ai României, realizată de Societatea „Invalizii din războiu”, 1917-1935. Dare de seamă documentară întocmită prin delegație de Dr. I. Ghiulamila*. Societatea, fondată la Iași, în 1917, sub înalta protecție a Reginei Maria și sub președinția de onoare a Principelui Carol, avea ca obiect de activitate *reeducațiunea profesională și asistența invalizilor din război*. Președintă era Simona Lahovary, iar director general, dr. Ghiulamila. Darea de seamă amintită înregistrează activitatea societății în diferitele etape ale funcționării ei. Înființată în ianuarie 1917, pe nucleul organizat de dr. Ghiulamila la Iași la spitalul de la Liceul Internat, a trecut printr-o fază de provizorat, până la 1 octombrie 1917, care este considerată data constituirii definitive a societății. Până la sfârșitul anului 1918, au obținut concursul autorităților militare și au început organizarea filialelor din Moldova. În 1919, centrala se mută la București și primește de la Consiliul de Miniștri o subvenție de 5.000.000 de lei, care, deși încasați treptat și niciodată integral, au contribuit la reorganizarea societății și la acordarea unei serii de ajutoare. În 1920, se înființează Oficiul Național I.O.V., societatea devine *organ delegat* al acestui oficiu, dar nu primește fonduri, numai responsabilități în plus, fiind obligată să își modifice statutul și organizarea în conformitate cu noile prevederi legale. Urmează o serie de ani dificili pentru activitatea societății, când presiunea financiară și confuzia atribuțiilor au fost permanente, iar Ministerul Sănătății făcea presiuni constante pentru a prelua asupra sa întreaga asistență a invalizilor de război. Între 1929 și 1933, societatea, redusă din ce în ce mai mult la finanțare din fonduri proprii, decide să își restrângă treptat activitatea.

[48] *Ibidem*, p. 142-143.
[49] *Ibidem*, p. 150.

Disputele legate de atribuții și finanțare cu Ministerul Sănătății și, implicit, cu Oficiul Național I.O.V. vor continua până în 1933, când noul ministru al Sănătății, dr. Costinescu, decide ca Oficiul Național I.O.V. să preia, până la 1 iulie 1934, căminele (inclusiv personalul și inventarele), singurele care mai rămâseseră în sarcina societății, și serviciul protezelor, care continuase să aibă un statut neclar în toată această perioadă. Este momentul în care, înainte ca adunarea generală a societății să ia act de noul context legal, dr. Ghiulamila, în calitatea sa de director, publica această dare de seamă.

Deși ea rămâne, prin felul în care este alcătuită și redactată, în zona documentului administrativ, dr. Ghiulamila inserează totuși în text o serie de considerații și aprecieri personale, care îi mărturisesc, abia voalat, dezamăgirea, poate chiar o anume frustrare, față de felul în care autoritățile statului au înțeles să valorifice și să valorizeze inițiativa privată de binefacere. Pentru el, toate tatonările legislative și organizatorice postbelice, prin care statul român încercase să organizeze, să controleze și, în cele din urmă, să preia întreaga asistență a invalizilor de război, „reflectează o întreagă concepție asupra asistenței de Stat [...] după care, fără a se renunța la concursul inițiativei private, aceasta este subordonată cu totul organizării de Stat federalizată și birocratizată”[50]. Dr. Ghiulamila nu se pronunță împotriva inițiativelor sociale ale statului în cazul invalizilor de război, dimpotrivă, le reclamă, în virtutea logicii contractuale conform căreia răniții de război trebuie asumați de autoritățile statului. Ceea ce el acuză este tocmai absența unor politici sociale ale statului, pe care acesta pare să o fi camuflat, prin acapararea și subordonarea unui așezământ rezultat inițial exclusiv din inițiativa privată de tradiție caritabilă:

> Societatea Invalizii din Războiu a luat ființă dintr-un sentiment național și de caritate al neamului nostru, în momentele în care el îndura cele mai grele suferinți și făcea supremele sforțări, pentru împlinirea celui mai mare ideal al său. Atunci când organele militare și civile de stat nu puteau face față situației triste în care se aflau luptătorii pentru acest ideal, scoși din rânduri, a venit inițiativa particulară, cu aportul ei material și sufletesc și a făcut ceea ce era de datoria statului, fără a cere și a se baza pe un sprijin din partea lui, cum o dovedesc chiar primele statute ale societății[51].

Statul, așadar, era obligat să intervină. Pentru că armata este instituție a statului. Pentru că numărul soldaților răniți depășește posibilitățile inițiativei private. Și, în cele din urmă, pentru că statul însuși fragilizase indirect capacitatea economică a inițiativei private prin reforma agrară adoptată în contextul războiului:

> Asistența socială de Stat a fost cu atât mai indicată și necesară [...], cu cât principalele instituții create de inițiativa particulară suferiseră la noi o mare lovitură materială, prin exproprierea pământurilor lor, ceea ce le-a redus veniturile[52].

Ceea ce dr. Ghiulamila contestă, este încercarea statului de a prelua controlul asupra unei inițiative private, recunoscută de interes public, dar organizată și finanțată inițial ca o societate de binefacere tradițională (asociere liberă, benevolat, donații): „Este de observat de altfel că [...] noi românii etatizăm totul”, dar „să ținem seama riguros că țările cele mai civilizate, cari au o asistență de Stat bine organizată, nu renunță la sprijinul și colaborarea inițiativei particulare pe acest teren, ba din contra, o cultivă și se folosesc de aportul ei în cea mai largă măsură”[53].

---

[50] Ion Ghiulamila, *Opera de asistență și reeducație*..., p. 38.
[51] *Ibidem*, p. 89.
[52] *Ibidem*, p. 5.
[53] *Ibidem*, p. 6-7.

Nu este mai puțin adevărat însă că societatea respectivă, tocmai pentru că statul român nu se dotase la momentul intrării în război cu nicio alcătuire instituțională asistențială, a căpătat, la scurtă vreme după constituire, un statut echivoc, ale cărui ambiguități nu au făcut decât să se adâncească după război:

> Astfel, societatea noastră, prin opera sa, a suplinit Statul [...]. De aceea i s-a recunoscut de la început o formă cu caracter oficial, legiferată mai târziu și care, fiindcă a funcționat cu mijloace proprii, opera ei este cu drept cuvânt națională[54].

Inițial a fost declarată *organ auxiliar al Ministerului Armatei*, apoi prin legea pensiilor de război a primit însărcinarea de a se ocupa de *reeducația profesională* a invalizilor, precum și de procurarea protezelor. După înființarea Oficiului Național I.O.V., societatea a fost recunoscută prin lege ca *organ delegat al Oficiului* și însărcinată cu îndeplinirea tuturor obligațiilor de asistență față de invalizi, primind și o subvenție de stat. Prin urmare, „societatea [...] a devenit un organ oficial cu obligațiuni legale [...], fiind supusă controlului Statului”[55].

Și dacă ne uităm la parametrii concreți între care s-a înscris activitatea Societății Invalizii din Război, am fi tentați să spunem că avem de a face mai curând cu o instituție, decât cu o asociație de binefacere. Conform dării de seamă a dr. Ghiulamila, fondurile rulate au fost de 30.551.210 lei din venituri proprii și 194.675.095 de lei din subvenția de stat, cu mențiunea autorului că valorile absolute nu reflectă întru totul realitatea, pentru că statul nu a contribuit în vremea războiului, când banii erau mai scumpi și mai rari și pentru că societatea avea și propriul ei patrimoniu, la care statul nu contribuise[56]. Rezultatele activității societății sunt și ele impresionante și nu le vom aminti aici decât pe cele cuantificabile: statistica medicală și socială a invalizilor de război, realizată de dr. Ghiulamila[57], respectiv 70.312 fișe individuale după felul invalidității, pe județe, cărora li se adaugă 33.000 fișe individuale ale invalizilor din județele Munteniei, alfabetic, după ultima revizuire; reeducarea funcțională și profesională a 10.000 de răniți și plasarea unui număr din aceștia pe piața muncii, la stat și la particulari, inclusiv prin birourile societății, *cu scopul de a ameliora situația materială și morală a invalizilor și a ușura sarcinile materiale ale statului*; asistență medicală permanentă în centrele proprii sau în spitalele civile și militare (în medie 4.500 de consultații anual, 2.500 de proteze anual, 800 de reparații proteze anual); 600.000 de invalizi găzduiți mai mult timp pentru reeducare în cămine și aziluri pentru invalizi organizate de societate, respectiv 3.850 doar pe perioade de trecere; ajutoare în bani (pentru cca 230.000 de invalizi) și în natură (pentru cca 107.715 invalizi), mai ales în perioada războiului și imediat următoare; ajutor lunar de 30 de lei, din timpul războiului, pentru toți invalizii de război (teoretic ar fi trebuit plătit de regimente, dar practic foarte puține s-au conformat); ajutoare suplimentare, după 1920, pentru anumite categorii, considerate în mod deosebit vulnerabile dintre invalizii pensionari ai statului, respectiv orbii și tuberculoșii. Tuturor acestora li s-au adăugat organizarea de spectacole în beneficiul răniților, organizarea

[54] *Ibidem*, p. 12.
[55] *Ibidem*, p. 90.
[56] *Ibidem*, p. 78-79.
[57] Publicată și separat în mai multe rânduri, *Statistica medicală și socială a invalizilor de război ai României*, București, 1920; *Etude statistique médicale et sociale sur les invalides de la guerre de Roumanie*, București, 1920; *Statistique médicale des invalides de la guerre de Roumanie*, lucrare prezentată Comisiunei de despăgubiri la Paris în 1925.

școlilor pentru adulți, respectiv a școlilor și căminelor pentru orbi, demersurile pe lângă autorități pentru recunoașterea și acordarea dreptului la pensie, pentru acordarea unor facilități de transport, acordarea de asistență juridică invalizilor, mai ales în mediul rural, inclusiv pentru împroprietărire. Membrii societății, peste 300 de persoane, recrutați în principal la nivelul elitelor, activau în regim de benevolat, iar angajații societății (personalul din diverse structuri) erau plătiți din fonduri proprii și recrutați tot dintre invalizi.

Tonul critic la adresa incapacității statului român de a asuma într-o manieră coerentă și eficientă asistența invalizilor de război și perseverența cu care dr. Ghiulamila le-a abordat situația și interesele, de-a lungul întregii sale cariere, sunt rezultatul concepției sale despre vocația socială a medicinei. Tratamentul ortopedic țintește reconstruirea funcțiilor de mișcare, care redau pacientului autonomia, economisind în același timp societății resursele pe care altminteri le-ar fi consumat pentru asistența incapacității de muncă. Dr. Ghiulamila considera că aceasta este, din perspectivă civică și patriotică, de departe cea mai importantă contribuție a sa:

> [...] socotind numai cazurile de pură specialitate, tratate și ameliorate sau vindecate complet, avem un număr de 8.916 bolnavi pe cari i-am redat societății ca oameni întregi, cu dor de viață și cu putere de muncă, în loc să fi rămas infirmi, în sarcina societății. Cred că acesta este prinosul cel mai prețios al activității mele practice adus țării și societății. Apoi, importanța și valoarea acestor rezultate cred că ar trebui prețuite cu atât mai mult, cu cât o mare parte din acești nenorociți bolnavi au fost oameni nevoiași, din toate unghiurile țării, a căror îngrijire ar fi trebuit să cadă în sarcina statului sau a societății[58].

S-a apropiat de ei ca specialist, dar întotdeauna cu empatie și cu înțelegere, cu dorința de a face bine, fără a pune în balanță actul medical și câștigul material de pe urma acestuia:

> [...] fondul pe care ne putem baza, în practica medicală adevărată și conștiincioasă, pe lângă știință, îl formează sufletul medicului și psihologia bolnavului. Medicina nu trebuie să devină un comerț. Pentru că, dacă ea se va comercializa, atunci nu va fi adevărată medicină[59].

Prima condiție în relația cu pacienții săi era câștigarea și păstrarea încrederii, apropierea sufletească neviciată de apelul la autoritatea lui științifică. Îi convingea cu argumente științifice, dar uneori simplificate atât de tare, încât ajungea câteodată să simtă că bolnavii nu înțelegeau cât de complicate erau tratamentele care li se aplicau și nu prețuiau suficient pe medic.

Și totuși, surprinzător sau nu, dr. Ghiulamila s-a simțit mai apropiat de cercetare decât de practică, înțeleasă în sensul de *știință cu caracter aplicat*, diferită de cea *pur teoretică*:

> [...] având însușirile și pasiunea pentru cercetări științifice [...], am lucrat în cele două direcții de aplicație ale ortopediei, folosindu-le una pentru alta, adică practica pentru știință și știința pentru practică și completându-le în chipul acesta reciproc. Pot adăuga însă că, în toată activitatea mea ortopedică, interesul științific a predominat[60].

[58] Ion Ghiulamila, *O carieră medicală...*, p. 175.
[59] *Ibidem*, p. 129.
[60] *Ibidem*, p. 181.

A publicat în revistele de specialitate din străinătate, încă din vremea specializării sale la Berlin, și din țară, a fost membru în asociații profesionale germane și internaționale, a participat la congrese naționale și internaționale și a practicat, ori de câte ori i-a stat în putință, călătoriile de studii. În ciuda activității sale extrem de prodigioase din țară, pare să nu se fi simțit apreciat aici la justa sa valoare (probabil și pentru că nu a reușit să aibă și o carieră universitară):

> Mărturisesc că, așa cum sunt eu, un specialist izolat tot timpul, nu am simțit o plăcere mai mare, decât atunci când m-am găsit în străinătate, în centrele mari științifice, alături de specialiști distinși, plini de bunăvoință și prietenie, pe cari-i cunoșteam de mult sau cărora le-am făcut cunoștința atunci. Cu specialiștii aceștia am putut schimba idei și retrăi acea atmosferă de entusiasm de la începutul carierei mele, și a căpăta curaj și imbold pentru activitatea mea viitoare.

De asemenea, el mai adăuga: „La noi însă, perspectivele și posibilitățile de a se manifesta cineva și a-și valorifica activitatea științifică sunt reduse”[61]. Ceea ce nu l-a făcut însă niciodată să renunțe la cercetarea aplicată, care i-a fost nu doar satisfacție personală și profesională, ci și împlinirea unei datorii civice și patriotice:

> Eu unul, ocupându-mă de știință, nu numai că mi-am satisfăcut acea sete sufletească [...], dar am folosit și în mod practic de pe urma acestei munci. [...] mi-am făcut reputația de om de știință printre medicii din țară și în opinia publică [...], printre colegii din străinătate și, tot prin această știință urmărită și cultivată, am izbutit să aduc foloase țării, aplicând-o problemelor sociale, ortopediei de război etc.[62].

Am încercat să prezentăm în rândurile de mai sus principalele direcții din activitatea publică și profesională a dr. Ion Ghiulamila, mai puțin într-un efort de interpretare, cât în unul, cel puțin pentru moment, de restituire. Am rămas în această logică, nu pentru că prezența în spațiul public și publicistic a dr. Ghiulamila ar fi perfect transparentă, interzicând de la sine plasarea ei în chei de lectură alternative. Dimpotrivă, ceea ce ne-a atras atenția este precizia aproape chirurgicală, cu care el își decupează propria imagine publică, pe care o dezbracă voit de tot ceea ce ar fi putut trimite la omul, nu la medicul Ghiulamila. Atașate explicit de logica de pedagogie socială proprie memorialisticii în general, amintirile sale fac figură separată în galeria scrierilor similare ale confraților săi de breaslă, tocmai prin această delimitare riguroasă și restrictivă a vieții publice de orice aspect de viața privată, de la familie, la impresii, gânduri, sentimente sau opțiuni personale, altele decât cele strict profesionale. Dar lectura lor în perspectiva mai largă a memorialisticii produse de medici rămâne să fie făcută într-un studiu viitor.

[61] *Ibidem,* p. 191, 192.
[62] *Ibidem,* p. 192.

DR. ION GHIULAMILA (1872-1936), “AN ISOLATED SPECIALIST” WITH A DEEP SOCIAL CALLING (Summary)

Keywords: Dr. Ion Ghiulamila, social medicine, Society of War Disabled Persons, medical and social assistance for war disabled persons, history of Romanian orthopedics.

Although known in the history of Romanian medicine as the founder of orthopedics, information about Dr. Ion Ghiulamila is scarce, coming almost exclusively from his own memoirs, published in 1937. These, in turn, are in fact a kind of scientific and activity report, referring exclusively to the professional life of the author. We will therefore attempt to reconstruct some aspects (very few, unfortunately) of Dr. Ion Ghiulamila’s personal life, his work for the cause of the Macedonian Aromanians, documented by the Macedonian-Romanian Cultural Society, and his medical and social work related to the problems of war invalids. He was a founding member, director, and extremely active participant between 1917 and 1935 in the activities of the Society of War Disabled Persons, about which he also published an extremely detailed summary report. Dr. Ghiulamila supported the moral and legal obligation of the state to recognize, regulate, and enforce the rights of war invalids. He took steps in this direction with various civil and military authorities, both during the war and immediately after its end, and in 1931-1932 he held the position of senator, promoting the rights to pensions and social assistance for war invalids in the legislative initiatives he proposed or supported. Dr. Ghiulamila’s medical creed can be summarized in two fundamental ideas. On the one hand, medicine should not become a business, and on the other hand, orthopedic treatment should restore the patient's autonomy, while saving society the resources it would otherwise have spent on assisting those unable to work.

DOI: 10.59277/AIIX.62.14

CLAUDIU-LUCIAN TOPOR*

MEMORIA MARELUI RĂZBOI ÎN CORESPONDENȚA DIPLOMATICĂ. MORMINTE DE SOLDAȚI GERMANI CĂZUȚI ÎN LUPTELE DIN ROMÂNIA

Republica de la Weimar seamănă mult cu imaginea unui copil nefericit al războiului. Epoca pe care ea o inaugura după prima conflagrație mondială (una de scurtă întindere istorică) nu se putea dezinteresa de comemorări. A fost atunci mai cu seamă vremea construcțiilor narative proiectate într-o atmosferă otrăvită de căutarea cauzelor înfrângerii în mistificare și neadevăr (*Dolchstosslegende*). Politicienii republicani au fost curând defăimați (criminalii din noiembrie), iar societatea s-a polarizat iremediabil. Nu s-a ajuns la consens nici măcar pentru stabilirea unei singure zile a comemorărilor, destinată să capteze pe larg atenția maselor. Ceea ce s-a vrut inițial o ceremonie dominată de civili impresionați de dimensiunea dezastrului s-a transformat, într-un final, într-o celebrare a eroilor căzuți pe front, cu accente vizibile pe imaginea imaculată a soldatului german, căruia i-a fost îngăduit un rol mai consistent decât ar fi trebuit într-o societate demobilizată. Pentru tabăra naționalistă, concesiile n-au fost însă niciodată suficiente. Adepții ei au declarat isteric că nu puteau lua parte la o celebrare a democrației negru-roș-galbene, despre care spuneau că reprezintă trădarea steagului unui mare imperiu înfrânt, drapel ce simboliza spiritul luptătorilor din tranșee. Cei ce sprijiniseră această „trădare" simbolică erau de fapt grupurile prin care fusese „sabotată" voința germanilor de a lupta până la capăt: ceea ce distrusese Germania și aruncase în dizgrație amintirile despre cei căzuți. Disputele acestea au ruinat în final orice speranță de a reuni societatea germană în fața sacrificiului soldaților. În perioada 1925-1932, o organizație din interiorul Reichstagului (*Volksbund für Kriegsgräberfürsorge*)[1] reușea să organizeze o primă ceremonie anuală (de obicei în timpul primăverii) în memoria soldaților morți pe front (*Volkstrauertag*). Ea s-a bucurat de un oarecare succes în Germania cu excepția Prusiei, unde a întâmpinat opoziția partidului social-democrat. Până la preluarea puterii de către naziști nu s-a reușit identificarea unei zile a memoriei care să întrunească un consens general în privința aducerii laolaltă a populației, într-o ceremonie pentru comemorarea eroilor căzuți. Practic, numai odată cu ascensiunea lui Hitler s-a produs schimbarea politică îndelung așteptată pentru cultivarea unitară a memoriei (amintirilor) despre războiul pierdut.

* Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași; e-mail: claudiulucian@yahoo.com.

[1] Asociație de utilitate publică sub patronajul președinției Germaniei Weimeriene înființată în 1919, care se ocupa de întreținerea mormintelor a peste 2 milioane de soldați din 827 de cimitire situate în 42 de țări.

Guvernele lui Hitler au pus accent pe valoarea simbolică a comemorărilor publice, pentru a marca o restaurare a memoriei soldatului german. În februarie 1934, a fost inaugurată „Ziua Memorială a Eroilor" (*Heldengedenkentag*), dându-se satisfacție taberei naționaliste. S-a creat apoi, începând din luna mai, și o decorație special numită „Crucea de Onoare", închinată tuturor luptătorilor de pe front, participanților la război, dar și urmașilor acestora. Începând din 1935, Germania dispunea și ea de un Memorial al Războiului, clădit prin transformarea Monumentului de la Tannenberg (construit între 1924 și 1927) într-un reper simbolic destinat cultivării memoriei de război a Reich-ului. În toate discursurile liderilor naziști, la mai toate comemorările dedicate victimelor războiului, mesajul fusese mereu același, foarte clar: dacă Republica nu a fost capabilă timp de 14 ani să-și apropie comemorarea sacrificiului eroic, s-a găsit atunci, în sfârșit, în Germania un guvern care înțelegea cu adevărat spiritul frontului și a cărui rațiune de a exista era aceea de a-i onora pe soldații care luptaseră în războiul mondial, ca să împlinească cea mai mare ispravă de care se preocupase vreodată poporul, în toată istoria lui. O asemenea instrumentalizare a Primului Război Mondial oferea ocazia reintegrării veteranilor într-o societate-activă. Era o prosternare a regimului nazist în fața generației luptătorilor de pe fronturile războiului mondial și, totodată, un mesaj adresat activiștilor revoluției național-socialiste din Sturmabteilung sau organizației Hitler Jugend, care în majoritate erau prea tineri ca să fi trăit personal experiența Marelui Război. Propagând un set de imagini eroice despre generația tranșeelor, regimul nazist spera să susțină mobilizarea mentală a populației, în primul rând a acelor grupuri de tineri care, în curând, aveau să devină soldații Wehrmacht-ului[2]. Rezumându-ne strict la tabloul istoric care încadrează subiectul cercetării, socotim drept inedită analiza corespondenței diplomatice germane în care traumele trecutului comun sunt resuscitate într-o epocă dificilă, cu resentimente izvorâte din răni proaspete și neînchise. Este o corespondență întinsă pe mai mult de un deceniu interbelic, care abordează subiectul incomod al întreținerii mormintelor de soldați germani, căzuți pe câmpurile de luptă din România.

După încheierea păcii, în decorul trist al Marelui Război se remarcau mormintele multor combatanți germani, la fel de mulți și români, pe lângă alții, din varii naționalități, cu toții acoperiți de aripa rece a morții. Memoria posterității i-a zugrăvit adesea nedrept, separați unii de alții. Vechile cimitire militare și monumentele lor funerare aproape nu concepeau că îmbrățișarea simbolică în fața morții îi cuprindea deopotrivă, în liniștea aceluiași sinistru peisaj[3]. În ianuarie 1918, Gerhard Velburg, unul dintre vete-

[2] Christoph Cornelissen & Arndt Weinrich (ed.), *Writing the Great War. The Historiography of World War I from 1918 to Present*, Berghahn Books, 2021. Vezi capitolul V, *German Historiography on World War I, 1914-2019*, p. 147-192.

[3] Dispozițiile articolelor 225 și 226 ale Tratatului de la Versailles prevedeau următoarele obligații pentru statele semnatare: să respecte și să întrețină mormintele militarilor îngropați pe teritoriul țărilor respective; să recunoască orice comisie însărcinată cu identificarea mormintelor sau cu ridicarea de monumente comemorative și să-i înlesnească misiunea; să favorizeze repatrierea osemintelor cu respectul legislațiilor naționale și a nevoilor igienei publice; mormintele prizonierilor de război și ale internaților erau asimilate celor ale militarilor; să accepte schimbul de informații privind listele cu morți și datele de identificare ale acestora etc. Cu toate acestea, în anii interbelici și chiar mai târziu a prevalat tendința „învingătorului" de a-și cinsti propriii eroi separat și antitetic cu profilul dușmanului. Văzuți ca ocupanți, invadatori, inamicii de ieri nu trebuiau să tulbure somnul de veci al eroilor națiunii. Această tendință de segregare a memoriei s-a transmis și s-a cultivat inclusiv istoriografic. Studiile dedicate cimitirelor din război s-au enclavizat într-o dimensiune prevalent națională (Florian Tucă, Eugen Siteanu, Marius Popescu, *Mausoleele eroilor români din Primul Război Mondial*, București, Editura Oamenilor de Știință din România, 2016), uneori cu ecouri de istorie locală (Damian Anfile, *Cimitirul Eroilor de la Buzău. Pacea timpului*, ediție multilingvă, București, Editura Alexis, 2018; *Cimitire din județul Bacău în care sunt îngropați eroi din Primul Război Mondial (aproximativ 80.000 de*

ranii războiului românesc, vizitase „orașul morților”, un loc destinat reculegerii, amplasat pe șoseaua Giurgiului, în sudul Bucureștilor. Văzuse acolo cum se înșirau, unul după altul, cimitirul românilor, cuprinzând civilii separați de militari, apoi cimitirul romano-catolic și, în final, acela al eroilor germani. Deși muriseră în aceleași împrejurări, acești oameni – constată Velburg – nu se odihneau într-un singur cimitir[4]. Amenajările și ceremoniile care încercau să valorifice simbolic uriașele pierderi din Marele Război nu reușiseră nici ele mai mult. Creaseră un sentiment de loialitate și mândrie față de națiunea română și indirect față de stat, dar fără a-i include în ritualuri și ceremonii pe toți participanții (mai cu seamă inamici) la desfășurarea dramei. Așa cum conchidea Maria Bucur, într-o excelentă carte despre eroi și victime, comemorările Marelui Război păreau asemănătoare de la cel mai înalt nivel oficial, dar de fapt ele se deosebeau destul de mult de la o țară la alta, chiar și în interiorul aceluiași stat[5]. În Arhiva Ministerului de Externe din Germania (*Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes*) se păstrează dosare care conțin corespondența inginerului Karl Stauss, președintele mandatar al asociației *Deutsche Kriegsgräberfürsorge in Rumänien*, cu Legația Germaniei de la București (*Deutsche Gesandschaft Bukarest*), respectiv Societatea Cultul Eroilor[6].

Autor al unei excelente monografii destinate memoriei soldaților căzuți în războiul din Carpați (*Kriegsgräber in Rumänien/Morminte de eroi în România*, Sibiu, 1931), Karl Stauss se bucură de aprecierile generalilor germani foști combatanți în România, cărora le-a fost trimisă cartea. Într-o compilație de opinii expediată Legațiunii

români și străini), în volumul *România 100. Băcăuani în Marele Război și la Marea Unire*, Bacău, Editura Babel, 2018). În această tendință istoriografică, poți să găsești relativ puține abordări extinse despre cimitirele de război ale soldaților inamici (Walther Konschitzky, *Kriegerdenkmäler und Soldatengräber im Banat und in ehemaligen Frontgebieten*, în *Banater Kalender*, 2016, p. 129-138; Böttcher Berhard, *Kriegsdenkmäler-Sinngebung gegen Sprachlosigkeit*, în volumul *Textfronten. Perspektiven auf den Ersten Weltkrieg im südöstlichen Europa*, coordonat de Olivia Spiridon, Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2015, p. 197-217); ceva mai mult despre cele internaționale apărute pe pământ românesc (Andrei Popete-Pătrașcu, *Considerații istorice privind existența cimitirului internațional al eroilor de la Târgu-Jiu*, în „Gorjul Eroic”, anul I, nr. 1, 2015, p. 14-15; Ioan Lăcătușu, Ciprian Hugianu, *Cimitirul internațional de onoare al eroilor români și străini din Poiana Sărată și sărbători deosebite organizate în incinta acestuia*, în „Acta Bacoviensia. Anuarul Arhivelor Naționale Bacău”, nr. XI, 2016, p. 233-240; Remus Macovei, *Cimitirul internațional de onoare „Mircea cel Bătrân” din comuna Mircea Vodă, județul Constanța*, în *Primul Război Mondial și Marea Unire a Românilor*, volumul I, *100 de ani de la intrarea României în Războiul Reîntregirii Neamului (1916-2016)*, coordonator Petrescu Eugen, Craiova, Editura Universitaria, 2016, p. 615-624).

[4] Gerhard Velburg, *În spatele frontului. Marele Război așa cum l-am văzut eu. Decembrie 1916 – iunie 1918. Însemnările unui soldat german în România ocupată*, traducere din germană de Ștefan Colceriu, București, Editura Humanitas, 2018, p. 271-272.

[5] Maria Bucur, *Eroi și victime. România și memoria celor două războaie mondiale. Studii românești*, Iași, Editura Polirom, 2019, p. 154.

[6] Societatea a luat ființă prin Decretul Regal nr. 4106 din 12 septembrie 1919 și a funcționat sub direcția Ministerului de Război, cu scopul de a identifica, centraliza și amenaja pe teritoriul României mormintele tuturor ostașilor români sau străini, căzuți în timpul și din cauza războiului. Peste 29 de ani, Societatea a fost desființată prin Decretul-Lege nr. 48 al Marii Adunări Naționale din 29 mai 1948 și prin Decizia Consiliului de Miniștri nr. 297 din 8 iunie 1948. Vezi *Statutul Societății „Mormintele eroilor căzuți în războiu”*, București, Editura Răsăritul, 1921, p. 65 și urm.; Ion I. Solcanu, *Monumente și însemne comemorative: omagierea eroilor și unificatorilor de Țară*, în *Enciclopedie. Centenarul Războiului de Întregire și al Marii Uniri (2014-2020)*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, Editura Oamenilor de Știință din România, 2022, p. 735-755, aici p. 739. În perioada interbelică, Societatea Cultul Eroilor a adunat în cimitire definitive osemintele a peste 200.000 de eroi români și străini, care se aflau în morminte izolate sau în grupuri de morminte răzlețe; tot ea a repatriat din și în străinătate rămășițele a peste 1.500 de eroi, pe baza unor convenții bilaterale; a construit 106 cimitire militare și 13 mausolee dedicate eroilor neamului. Vezi Radu Tudorancea, *Războiul și captivitatea. Prizonieri români în Primul Război Mondial (1916-1919)*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2024, p. 348.

de la București (*Die Generälle der Mittelmächte und Ihre in Rumänien gefallenen Soldaten/Generalii Puterilor Centrale și soldații lor căzuți în România*) la 17 noiembrie 1933 găsim o parte însemnată din elogiile care i-au fost dedicate lui Stauss de către diverși înalți demnitari și foști comandanți germani. August von Mackensen (unul dintre respondenți) are câteva cuvinte frumoase și despre purtarea românilor. Bătrânul feldmareșal (84 de ani) îi scria lui Stauss, după ce-i citise cartea, că nu uită comportamentul cavaleresc al românilor față de societatea *Kriegsgräberfürsorge*, iar această atitudine necesită recunoaștere și apreciere. Dacă în privința sașilor ardeleni, feldmareșalul ar fi presupus caracterul onest, dată fiind de fibra lor istorică, unele trăsături puse în dreptul românilor, semnalate în carte de Stauss, îl mișcaseră profund[7]. Mackensen aprecia el însuși cultivarea memoriei războinicilor și nu este de mirare că s-a arătat impresionat în acea scrisoare. Într-o călătorie la Comarna, împreună cu episcopul Netzhammer, el s-a oprit lângă ruina mânăstirii unde se amenaja un cimitir pentru soldații căzuți în vecinătatea Neajlovului. A găsit acolo o agitație continuă. Se lucra de zor la desăvârșirea amenajării. Războinicii se înhumau încă după cutuma instituită de germani. Fără deosebire de naționalitate, indiferent că era vorba de prieten sau dușman, eroii căzuți stăteau așezați unul lângă celălalt. Mackensen spera, cu această cu ocazie, ca și românii să dea dovadă de interes față de buna întreținere a cimitirului, având în vedere că acolo erau îngropați și propriii lor soldați căzuți în luptă[8]. După laudele de altfel meritate, primite de la feldmareșal, Stauss reproduce câteva fragmente și din scrisorile de recunoștință aparținând altor figuri emblematice ale campaniei de succes din toamna anului 1916: Erich von Falkenhayn, Kurt von Morgen, Ludendorff, Hindenburg, von Seeckt, Krafft von Delmensingen sau Robert Kosch (combatant în apropierea Verdunului în 1916 și fost comandant al *Donau Armee* în România), respectiv Hermann Friederich von Staabs (fostul comandant al trupelor de asalt din pasul Surduc). În corespondența purtată de Stauss cu reprezentanța diplomatică germană de la București, el semnalează Berlinului marile neajunsuri întâmpinate în activitatea de îngrijire a cimitirelor ostășești și în căutările pentru identificarea mormintelor soldaților din Reich căzuți în România. De la început a constatat cu surprindere că teritoriul cu morminte izolate sau cimitire de război ale numeroșilor soldați germani acoperea o suprafață uriașă, aproximativ 300.000 km², cu siguranță mai extinsă decât în Franța, țara din Vest unde pieriseră în lupte mai mulți combatanți germani decât în România. Mormintele situate – de exemplu în 1916 – între București și Râmnicu Sărat, de-a lungul zonei de operațiuni a armatelor germane, rămăseseră în anii postbelici puțin îngrijite, dacă nu neglijate cu totul, în ciuda faptului că în România administrarea cimitirelor militare fusese asumată de la încheierea păcii de către stat, de biserici, autorități civile ori militare (ba chiar și de către indivizi particulari). Acolo însă pierderile germanilor fuseseră mai mari cu aproape jumătate decât cele ale inamicului aflat în retragere (românii și aliații lor de atunci, rușii). S-a constatat că în aproape fiecare cimitir sătesc din acel areal (Andreești, Cochirleanca, Ghergheasca, Nisipurile, Robeasca etc.), dintr-o medie de 75 de militari îngropați, nu mai puțin de 44 erau germani. Unele oseminte fuseseră strămutate în cimitire comune precum cele de la Călărași, Bordești, Brăila, Buzău, Slobozia sau în cripta unde se găsea monumentul bavarez de la cota 417 Petrișoru

[7] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts [PAAA]. Bukarest 165. Karl Stauss. Der Beauftragte für die deutsche Kriegsgräber-Fürsorge in Rumänien, către Deutsche Gesandtschaft in Bukarest, Ploiești, 17 noiembrie 1933.

[8] Raymund Netzhammer, *Episcop în România. Într-o epocă a conflictelor naționale și religioase*, volumul I, ediție realizată de Nikolaus Netzhammer în colaborare cu Krista Zach, București, Editura Academiei Române, 2005, p. 815: însemnarea de joi, 24 octombrie 1918.

Racovițeni. Desfășurarea luptelor acoperise două treimi din Vechiul Regat al României și făcuse aproape imposibilă apariția unor cimitire destinate exclusiv soldaților români. Regiunea fusese împânzită cu cimitire mixte, unde odihneau împreună atât morții dușmanului, cât și cei ai aliaților noștri. Abia mai târziu, după fixarea liniei frontului în zona Siretului la Mărășești, odată cu oprirea ofensivei germane către Moldova, apăruse perspectiva înhumării separate a soldaților români în pământul neocupat al țării. Cu toate că regiunea de aproape 100 km², care delimitează cele patru județe afectate de ofensiva trupelor germane împotriva efectivelor românești și ruse din 1916 (județele Brăila, Buzău, Ialomița, Râmnicu Sărat), era străbătută de calea ferată, zona fusese ocolită de călătoriile rudelor din Reich ale celor căzuți, fiindcă infrastructura de acolo deservea întotdeauna nevoile țăranilor români, ale proprietarilor de pământ și comercianților de cereale etc. Câți dintre călătorii care străbăteau regiunea de câmpie de pe ruta București – Galați sau câți dintre cei care preferau călătoria cu trenul accelerat având destinația Constanța – se întreba Stauss retoric – se gândeau în drumul lor că treceau printr-un teritoriu al luptelor eroice dintre germani, ruși și români, purtate până târziu, în iarna anului 1916? Cu trecerea anilor, mormintele eroilor s-au degradat constant. Acoperite de valuri de pământ, le-au căzut și crucile din lemn. Existau numai amintirile bătrânilor rămași în viață sau schițele vechi, cu locurile de înhumare păstrate de la foști combatanți ca singure indicii care mai sugerau locul unde se situa un câmp cu morminte. Camarazii supraviețuitori n-au găsit în acel ținut argilos destulă piatră ca să delimiteze mormintele sau să indice marginea (zona de hotar a) unui cimitir. Nici măcar regimul de ocupație (comandatura de etapă a regiunii afectate) nu primise ordin să construiască vreun cimitir în acest ținut. Misiunea asociației *Kriegsgräberfürsorge in Rumänien* se arăta, așadar, extrem de complicată. Existau diferențe majore între munca din România prebelică și cea din Transilvania unită, acolo unde cei căzuți la datorie fuseseră în mare măsură înhumați în cimitire bine păzite ale comunităților germane evanghelice. În Ardeal, era relativ facilă descoperirea mormintelor și identificarea informațiilor despre cei decedați în cursul confruntărilor. Mutările dintr-un cimitir în altul erau și ele, în medie, foarte rare. Pe fronturile din vechea Românie însă, morții fuseseră dezgropați de vreo patru ori, atât în timpul războiului, cât și în anii postbelici. Supravegherea deshumărilor inițiate simultan în mai multe județe, urmate de transferul rămășițelor pământești în cimitirele comune s-au dovedit o acțiune extrem de costisitoare, prin consumul de resurse materiale și de timp[9].

Karl Stauss le-a propus autorităților române ca odihna celor căzuți să nu fie perturbată prin acțiuni costisitoare de strămutare a osemintelor din cimitirele deja existente pe linia frontului în diverse alte localități învecinate cu câmpul de luptă[10]. Acesta era de fapt un principiu statuat încă din vremea ocupației militare germane: cei căzuți în lupte (prieteni și dușmani) vor odihni pentru eternitate unul lângă altul (*Im Leben Feind, im Tod vereint*). În România postbelică, una dintre primele responsabilități ale armatei

[9] PAAA. Bukarest 165. Akten der Deutschen Gesandtschaft in Bukarest betreffend Kriegsgräberfürsorgen. Allgemeinen. 1. Band. Angefangen um 8. März 1932-geschlossen um 1935. Karl Stauss, mandatarul asociației Kriegsgräber-Fürsorge in Rumänien, către Legația Germaniei la București, Ploiești, 10 octombrie 1933.

[10] Modul în care trebuia tratată chestiunea înhumării celor morți a fost dezbătut în toate țările beligerante. Trupurile soldaților trebuiau lăsate în zona frontului sau în final repatriate? În Franța, discuțiile au condus la adoptarea unei legi, în 1920, care permitea familiilor, dacă ele își doreau, să transfere corpurile celor dispăruți într-un cimitir adecvat, pe cheltuiala statului. Erau însă costuri uriașe pentru acele timpuri, fiindcă statul asigura finanțarea integrală, de la exhumare, transport, reînhumare și marcarea printr-o inscripție publică a sacrificiului.

fusese o imensă muncă de căutare. Trebuiau să-i găsească, să le recupereze rămășițele și să-i îngroape pe toți soldații care pieriseră în luptă, inclusiv pe cei care muriseră pe teritoriu străin. Construirea unor cimitire militare și înmormântarea creștinească a soldaților căzuți pe teritoriul României erau, de asemenea, responsabilitatea armatei. Dar, ținând cont de numărul foarte mare de morți și de întinderea geografică a frontului, cele două sarcini erau foarte costisitoare. Armata avusese nevoie de ajutorul localnicilor la adunarea rămășițelor, la plata înmormântării și la construirea cimitirelor militare. Guvernul nu s-a arătat în această privință foarte generos. Probabil avusese cheltuieli enorme la alegerea și îngroparea Soldatului Necunoscut[11]. Stauss apreciază mult în corespondență atitudinea Asociației Cultul Eroilor, care veghease discret la respectarea principiului statornicit de generalul feldmareșal von Mackensen. Erau însă și multe cereri otrăvite de ură. Sârbii ceruseră printr-un demers guvernamental ca toți cei 241 de soldați căzuți în războiul din Dobrogea să fie înhumați separat în Mormântul Piramidă de la Medgidia. La rândul lor, italienii din România au solicitat și ei ca toți morții lor să fie strânși în cimitirul de onoare Ghencea. Iar foștii aliați din război ai Germaniei (turcii și bulgarii, mai cu seamă!) au vrut excavări și strămutări ale osemintelor de soldați aparținând de altă religie sau naționalitate. Legația Turciei a aprobat dezgropările chiar în pofida protestelor însărcinatului cu afaceri german din luna septembrie 1933[12]. Foștii camarazii de război se îndepărtau unii de alții prin însăși înhumarea separată a rămășițelor pământești, arătându-se dezinteres față de asumarea trecutului comun. Supraviețuitorii din fostele țări beligerante și regimurile lor postbelice conturaseră un model îngust de memorie diferențiată, lipsit de toleranță sau de înțelegere pentru sacrificiul uman, situat deasupra oricăror rivalități și constrângeri.

Din aceeași corespondență intermediată de diplomație reiese totuși o dispoziție certă a lui Stauss de a detensiona încordările ce persistau în jurul consacrării separate a memoriei combatanților decedați. Sesizăm la el conturarea unor semnale durabile, cu adevărat conciliatoare, în interpretarea sensului final al războiului. De exemplu, aflăm din unele telegrame că autoritățile germane au fost chestionate imediat după război, de decidenți români, în privința furnizării unui model juridic de constituire a unei organizații având ca obiect chestiunea înhumării celor căzuți pe câmpul de luptă în diverse războaie sau a celor decedați în timpul epidemiilor. La origine, demersul reflecta de fapt o solicitare expediată de partea română mai multor state foste beligerante, între care figura chiar și un inamic redutabil, Germania[13]. Pacificările postbelice presupuneau însă multe compromisuri și tatonări urmate, în unele cazuri, de un răspuns evaziv la diverse chestionări punctuale. În acest caz, răspunsul a venit totuși cu folos de la Berlin. Ministerul de Externe l-a mandatat pe Alexander Freiherr von Dörnberg, jurist și diplomat german (dar și fost ofițer SS), care activase ca atașat pe lângă ambasada din București, să limpezească situația. Răspunsul german venea împreună cu o copie după legea

[11] Maria Bucur, *op. cit.*, p. 136-137.

[12] PAAA. Bukarest 165. Akten der Deutschen Gesandtschaft in Bukarest betreffend Kriegsgräberfürsorgen. Allgemeinen. 1. Band. Angefangen um 8. März 1932-geschlossen um 1935. Karl Stauss, mandatarul asociației Kriegsgräber-Fürsorge in Rumänien, către Legația Germaniei la București, Ploiești, 5 octombrie 1933, Bericht über die Umänderungen auf dem deutschen Ehrenfriedhofe „Pro Patria" [Raport asupra exhumării osemintelor turcești de la Cimitirul german Pro Patria].

[13] PAAA. Bukarest 165. Akten der Deutschen Gesandtschaft in Bukarest betreffend Kriegsgräberfürsorgen. Allgemeinen. 1. Band. Angefangen um 8. März 1932-geschlossen um 1935. Direktor des Zentralnachweiseamts für Kriegerverluste und Kriegsgräber. Dem Auswärtigen Amt Berlin. Berlin-Spandau, den 4. Juli 1932, scrisoare înregistrată la Legația Germaniei din București cu nr. 1429 în data de 22 iulie 1932.

germană din 29 decembrie 1922, cu privire la întreținerea mormintelor apărute în urma războiului mondial; se adăuga o copie atașată decretului publicat de Ministerului de Interne al Reich-ului (31.12.1922). În răspunsul lor oficial, germanii subliniau însă, prudent, că reglementările privind înhumarea soldaților căzuți în războaiele anterioare anului 1914 erau complet depășite în conținutul lor și nu puteau servi unor nevoi românești spre a mai fi menționate[14].

În raporturile cu Societatea Cultul Eroilor, Stauss s-a ghidat după două principii fundamentale: menținerea specificității germane în împodobirea cimitirelor unde odihneau preponderant soldați ai Reich-ului și evitarea strămutării osemintelor germane în cimitire situate în localități urbane învecinate locului unde foștii inamici ai românilor își dormeau somnul de veci. Într-un raport din 14 septembrie 1931, adresat agenției diplomatice de la București și apoi retrimis către Ministerul de Externe de la Berlin, Stauss arată că ar fi fost în interesul Germaniei să fie păstrate, pe cât posibil, la fața locului, câmpurile cu morminte germane din timpul războiului, chiar și sub supravegherea populației; astfel încât renovările lor, presupunând sacrificii materiale însemnate, să facă obiectul unor critici mai blânde, fiindcă se știa cât de mult se punea preț atunci fie numai și pe impresia estetică a unui cimitir de război. Stauss mai afirmă în scrisori că prezentase părții române o perspectivă nouă, conform căreia guvernul german ar fi vrut să vadă creat ceva specific în România, corespunzător simțămintelor vechi germane, câtă vreme statul german cheltuia într-o țară străină resurse materiale alocate de populație voluntar, pentru întreținerea mormintelor eroilor căzuți în război. Stauss a menționat, în același raport, că el însuși se străduise să păstreze ceva din originalitatea germană a vechilor planuri de construcție la cimitirele din București, Târgu Jiu, Crângul lui Bot, Petrișoru-Racovițeni, Urlați, Tabla Buții, Curtea de Argeș, Soveja, Craiova, Pitești, Ștefănești etc. La fel de mult s-ar fi zbătut el pe direcția specificității germane și la mersul lucrărilor de renovare în cimitirele din Bălăria și Crivadia, lăsate de germani în urmă și neterminate încă din vremea ocupației[15]. Dar, cu toate eforturile depuse, era nevoie de mai mult. Stauss a înțeles ce trebuia făcut și a înaintat, la 25 martie 1933, o adresă oficială către Comitetul Central din București al Societății Cultul Eroilor, din care reieșea că autoritatea din Germania solicita părții române (după modelul din Belgia și Franța) permisiunea de a clădi și de a împodobi, în special cu flori și arbori, câteva cimitire care aveau să fie restaurate după planuri germane, de către un arhitect sau peisagist german. Spre a decide la fața locului care cimitire puteau fi restaurate și împodobite cu acordul societății Cultul Eroilor, era necesară vizita unei delegații germane din care, în afara lui Karl Stauss, urmau să mai facă parte consilierul Erich Richter de la Berlin și arhitectul peisagist Reinhold Lingner din Anvers. Cimitirele propuse spre vizitare erau cele din Măcărlău și Valea Vișeului (în Maramureș), Cârlibaba, Vatra Dornei, Rădăuți, Cernăuți, Prislop (în Bucovina), Poiana lui Frunză, Bălăria, Petrișoru Racovițeni, Titești, Șuici, Crivadia. Cheltuielile de renovare și înfrumusețare urmau să fie suportate integral de statul german[16]. Răspunsul societății române (Cultul Eroilor) a venit la 27 iunie 1933, iar mesajul apărea în esență

[14] *Ibidem.*

[15] PAAA. Bukarest 165. Akten der Deutschen Gesandtschaft in Bukarest betreffend Kriegsgräberfürsorgen. Allgemeinen. 1. Band. Angefangen um 12. April 1932-30. April 1934. Nr. 1023. Mandatarul asociației Deutsche Kriegsgräberfürsorge in Rumänien, Ploiești, 14 septembrie 1931, scrisoare către Legația Germaniei din București cu solicitarea remiterii către Miniterul de Externe la Berlin.

[16] PAAA. Bukarest 165. Akten der Deutschen Gesandtschaft in Bukarest betreffend Kriegsgräberfürsorgen. Allgemeinen. 1. Band. Angefangen um 12. April 1932-30. April 1934. Nr. 588, adresa lui Karl Stauss către Societatea Cultul Eroilor, Comitetul Central din București, strada Sfinții Apostoli, 25 martie 1933.

unul favorabil. Delegații germani erau așteptați pentru a găsi de comun acord cimitirele selectate, pentru a fi reorganizate sau ornamentate. Un avertisment discret apare totuși în formularea finală a răspunsului. Cultul Eroilor amintește că nu toate cimitirele semnalate de germani puteau fi reorganizate, fiindcă în viitor unele dintre ele puteau fi comasate de autorități din cauza resurselor financiare limitate. Certitudinea că nu vor fi atinse de concentrări sau comasări (de regulă în vecinătatea marilor localități) exista numai în cazul a trei dintre locurile indicate de germani: Poiana lui Frunză, Bălăria și Cernăuți. Mai departe, Societatea Cultul Eroilor promitea delegaților germani sprijin deplin, cu toate mijloacele ei disponibile (conform legii și statutelor), sau ajutor prin înlesniri ori aprobări speciale, pentru a reduce semnificativ cheltuielile[17].

Principala vulnerabilitate resimțită de Stauss venea însă din altă zonă, diferită de particularitățile regiunii de Est (opoziția față de păstrarea originalității germane în amenajarea cimitirelor). Această vulnerabilitate provenea din controversa strămutărilor. Un caz special era cimitirul de la Bălăria[18]. Aici, delegatul german se confrunta cu planul guvernului turc. Intenția acestuia de a strânge laolaltă, într-un singur cimitir, toate osemintele soldaților turci din țară a destabilizat proiectul reamenajării. Bălăria apăruse ca un cimitir mixt, unde odihneau 1.573 de români, 147 de germani, 4 austrieci, 15 bulgari și 226 de turci. Dacă guvernul turc ar fi confiscat osemintele soldaților săi înhumați la Bălăria, atunci ar fi fost de presupus că și asociația română „Cultul Eroilor" avea să renunțe la acest cimitir, în care românii înhumați erau majoritari, iar germanii ar fi fost siliți să transfere osemintele propriilor soldați, probabil la cimitirul Pro Patria, în București[19]; care, după „degajarea" rămășițelor din sectoarele turcești, oferea locuri libere. Independent de planul „separatist" al guvernului Turciei, intenția de evacuare era vehiculată și de guvernul bulgar prin intermediul Ministerului de Război, care concepuse și el un plan separat de strămutare a osemintelor. Bulgarii însă ocupau numai un spațiu limitat în cimitir. De aici reiese, probabil, disponibilitatea lui Stauss de a accepta solicitarea bulgarilor de a-și muta osemintele. Față de cererea turcilor s-a pronunțat însă diferit. Transferul osemintelor soldaților turci ar fi schimbat semnificativ aspectul cimitirului. Cimitirul Pro Patria din București fusese ridicat încă din vremea administrației militare, pe baza principiului că cei căzuți trebuie să odihnească în veci unii lângă alții, indiferent de naționalitate. Episcopul Netzhammer, prezent la inaugurare împreună cu canonicul de onoare Paull Wloczka, îl descria în felul următor:

> Trecând de poarta monumentală, ornamentată cu embleme războinice, se ajunge pe o alee lată, în stânga și dreapta fiind amenajate mormintele soldaților. Aici sunt înmormântate și cele două maici ale noastre de la Sion, Speranda și Virtudes, care muriseră ca infirmiere de război. În mijlocul cimitirului se odihnește colonelul Hentsch, străjuit de o piatră funerară simplă, ornamentată cu un coif și o sabie. Mai încolo, pe axa aleii, se înalță pe un soclu în

[17] PAAA. Bukarest 165. Akten der Deutschen Gesandtschaft in Bukarest betreffend Kriegsgräberfürsorgen. Allgemeinen. 1. Band. Angefangen um 8. März 1932-geschlossen um 1935. Nr. 0916. Societatea Cultul Eroilor, Comitetul Central, către Legația Diplomatică a Germaniei la București, 26 iunie 1933.

[18] Înființat de germani în 1918, pentru înhumarea militarilor căzuți în bătălia pentru București (30 noiembrie – 3 decembrie 1918). În 1942, a fost mutat pe un amplasament nou în comuna Ghimpați, de-a lungul șoselei care leagă Bucureștiul de Alexandria.

[19] *Militärverwaltung in Rumänien* a înființat acest cimitir în anul 1917, iar inaugurarea a avut loc la 24 august 1918, în prezența lui Mackensen. La inaugurare, mormintele erau grupate pe națiuni și confesiuni: germani, austro-ungari, bulgari, turci și români. S-au făcut însă numeroase exhumări. În toamna lui 1928, au fost transferați 178 de eroi români în Sanctuarul Eroilor din Primul Război Mondial din cimitirul Ghencea, construit la finalul războiului de „Așezământul Regina Maria pentru Cultul Eroilor".

trepte Monumentul eroilor căzuți în luptă; acesta este înconjurat de coloane înalte, legate de o friză îngustă, acolo unde se termină aleea. Privirea alunecă de aici înspre o vale cu un aspect încă dezolant, Valea Plângerilor, înspre marele oraș, din care se vede doar o parte[20].

Parcelele turcești cu ornamentele lor specifice se aflau chiar lângă aleea principală a cimitirului, iar în urma reînhumărilor dezbătute postbelic ar fi apărut mari suprafețe goale. Parțial acestea puteau fi acoperite prin transferul germanilor înhumați la Bălăria. Dar, din nou, apărea o imposibilitate. Turcii preconizau amenajarea unui cimitir comun la Slobozia, localitate situată la numai 100 km în linie dreaptă față de București. Stauss ceruse Legației diplomatice germane să trateze atent cu diplomații turci și cei bulgari chestiunea relocărilor din cimitirele militare. Ar fi de adăugat că opoziția lui Stauss se baza pe legile românești (articolul 13 din legea privind mormintele eroilor), care stabiliseră că orice mormânt sau cimitir din vremea războiului reprezintă proprietatea statului român (inclusiv cimitirul german Pro Patria din București, care se bucura însă și de patronajul comitetului federal al asociației *Volksbund*). În cimitirul Pro Patria erau înhumați 1.677 de morți, dintre care 637 germani, 374 turci, 189 austro-ungari și 48 bulgari[21]. Despre cheltuieli, informațiile fundamentale răzbat dintr-un alt document interesant, o scrisoare din 7 ianuarie 1933. Stauss solicita Berlinului acordarea unui sprijin financiar suplimentar de 10.000 RM, supliment justificat prin tot felul de dovezi privind buna relaționare cu societatea română (Cultul Eroilor), care susținuse toate proiectele germane, dar intrase temporar într-un impas financiar. Reapare însă aici din nou viziunea lui Stauss, conform căreia Germania oficială ar fi trebuit să sprijine mai mult proiectul întreținerii cimitirelor aflate pe câmpul de luptă în detrimentul viziunii care privilegiază mutarea rămășițelor în osuare și mausolee din beton[22].

Parcurgându-i corespondența expediată din Ploiești, ne întrebăm desigur cum reușise Stauss să devină un personaj cunoscut plenipotențiarilor germani? La reprezentanța diplomatică din București avusese (după propria lui relatare) ocazii repetate de a prezenta ministrului plenipotențiar Freytag sau consilierului Dr. Kraske rapoarte despre viitorul asociației pe care o conducea (*Kriegsgräberfürsorge in Rumänien*) și de a sublinia greutățile apărute în timp. Probabil că o relație mai strânsă a întreținut doar cu baronul von Dörnberg, singurul dintre funcționarii Legației căruia a cutezat să-i ceară un favor. La 9 mai 1932, îi trimitea o scrisoare în care îl ruga să-i înmâneze ministrului plenipotențiar Schulenburg proiectul intitulat „Wie könnte der Dienst der Kriegsgräberfürsorge auch dem Leben und der Wissenschaft nutzbar gemacht werden?”/„Cum ar putea serviciile asociației Kriegsgräberfürsorge să se facă utile vieții și științei?”[23]. Solicitarea a găsit ecou pozitiv. Schulenburg expediază, la rându-i, o scrisoare către

[20] Raymund Netzhammer, *Episcop în România...*, volumul I, p. 797: însemnarea de sâmbătă, 24 august 1918.

[21] PAAA. Bukarest 165. Akten der Deutschen Gesandtschaft in Bukarest betreffend Kriegsgräberfürsorgen. Allgemeinen. 1. Band. 12. April 1932-30. April 1934. Karl Stauss, mandatarul societății Kriegsgräber-Fürsorge in Rumänien, către Legația Diplomatică a Germaniei la București, Ploiești, 23 august 1932.

[22] PAAA. Bukarest 165. Akten der Deutschen Gesandtschaft in Bukarest betreffend Kriegsgräberfürsorgen. Allgemeinen. 1. Band. 12. April 1932-30. April 1934. Nr. 37. Karl Stauss, mandatarul societății Kriegsgräber-Fürsorge in Rumänien, către Legația Diplomatică a Germaniei la București, Ploiești, 7 ianuarie 1933.

[23] PAAA. Bukarest 165. Akten der Deutschen Gesandtschaft in Bukarest betreffend Kriegsgräberfürsorgen. Allgemeinen. 1. Band. Angefangen um 8. März 1932-geschlossen um 1935. Nr. 458. Karl Stauss, mandatarul societății Kriegsgräber-Fürsorge in Rumänien, Excelenței Sale baronul von Dörnberg, Ploiești, 9 mai 1932.

Auswärtige Amt, unde solicită mărirea alocației bugetare pentru întreținerea mormintelor soldaților germani căzuți în România de la suma de 20.000 RM (valoarea anuală pentru 1933)[24] la suma de 40.000 RM (bugetul pentru 1934). Stauss a fost, cu certitudine, și un funcționar criticat, nu doar apreciat, pentru munca prestată în România. *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge* Berlin a trimis o telegramă către *Auswärtige Amt* cu solicitări privitoare la cimitirul Kezdivasarhely (Târgu Secuiesc), din care reieșea că îngrijirea lui nu corespundea deloc imaginii perfecte („liebevoll gepflegt"/ireproșabil îngrijit) a locului pe care însuși Stauss încercase să o construiască într-o scrisoare din 18 aprilie 1933 (nr. V3842). Mizeria așezământului fusese confirmată și din alte surse credibile, independent de resentimentele plauzibile față de Herr Stauss. Acuzat că nu a răspuns la niciuna din cele peste 100 de interpelări care îi fuseseră adresate înainte de 1931, Stauss trezea (unica situație) impresia unui administrator ignorant și incompetent, chiar dacă, la o privire mai atentă, solicitările fără răspuns păreau nimicuri. De exemplu, el fusese chestionat de ziua comemorativă a eroilor germani (*Volkstrauertag*) dacă n-ar fi putut facilita agățarea unei coroane de o nișă în mausoleul Soveja, deasupra locului unde odihnea Justus Papritz. Nu dăduse niciun răspuns. Înaintea Paștelui catolic a fost întrebat dacă aparținătorii celor înhumați puteau sau nu depune coroane de flori. Din nou, niciun răspuns. Și, desigur, încă multe altele. Conținutul critic al scrisorii amintite a ajuns la reprezentanța diplomatică din București, cu cererea de a primi răspuns imediat din partea lui Stauss[25]. Acesta a venit, de nevoie, în luna iunie 1933. Independent de resursele limitate avute la dispoziție, cimitirul din Târgu Secuiesc nu avea nevoie de reparații și rămânea pentru Stauss tot „liebevoll gepflegt", comparativ cu câmpurile de morminte pe care el le vizitase anterior. Cimitirul număra 300 de morminte, din care numai o treime erau germani. Un plan de împărțire a parcelelor nu exista, conform comunicatelor oficiale. În multe porțiuni, mormintele soldaților se amestecau cu cele ale civililor. Stauss recomandă în răspuns strămutarea tuturor osemintelor într-un cimitir comun atunci când avea să se pună problema reparațiilor. Referitor la reprosul că nu ar fi răspuns la timp solicitărilor ce i-au fost înaintate, Stauss le reamintea criticilor că toate chestiunile privitoare la morminte se soluționau după oportunitatea rezolvării. *Volksbund* era chemată să evalueze dificultatea cazurilor care, de la distanță, i s-ar fi părut oricui ușoare. Mausoleul de la Soveja[26] părea, din toate unghiurile posibile, un studiu interesant de caz. Schimbul de scrisori dintre Stauss și reprezentanța diplomatică dezvăluie o situație stranie la care puțină lume în România de dincoace de Carpați s-ar fi gândit. Mausoleul de la Soveja era închinat memoriei tuturor eroilor căzuți în război sub atașarea inscripției „Odihnă veșnică de veci pentru toți eroii întregirii neamului". Acolo odihneau însă și soldații inamici (austrieci, germani) sau chiar aliați (rușii) care nu luptaseră pentru reîntregirea neamului românesc, astfel încât inscripția nu mai corespundea realității. De această dată, Stauss a propus ca odihna veșnică a eroilor să nu fie perturbată.

[24] PAAA. Bukarest 165. Akten der Deutschen Gesandtschaft in Bukarest betreffend Kriegsgräberfürsorgen. Allgemeinen. 1. Band. 12. April 1932-30. April 1934, scrisoarea Legației Germaniei la București (Schulenburg) către Ministerul de Externe de la Berlin, București, 26 martie 1934.

[25] PAAA. Bukarest 165. Akten der Deutschen Gesandtschaft in Bukarest betreffend Kriegsgräberfürsorgen. Allgemeinen. 1. Band. 12. April 1932-30. April 1934. Asociația Deutsche Kriegsgräberfürsorge către Ministerul de Externe, referitor la cimitirul de război Kezdivasarhely, Berlin, 24 aprilie 1933.

[26] Construit între anii 1923 și 1929 după planurile arhitectului George Cristinel, pentru comemorarea soldaților căzuți pe Valea Șușiței. Are aspectul unei cetăți din piatră cu acoperiș în formă de cupolă și cu planul în formă de cruce. Aici odihnesc 528 de soldați români, ruși, austrieci și germani. Osuarul adăpostește 1.612 ostași neidentificați.

Pentru a corecta „eroarea”, nu trebuiau strămutați cei 24 de soldați germani înhumați la Soveja, ci era necesar să se permită înlocuirea inscripției cu un mesaj mai puțin exclusivist: „Odihnă în veci pentru eroii războiului mondial” sau „Eroilor căzuți pentru patria lor”. În oglinda lui Stauss, chestiunea avea cu certitudine o dezlegare politică[27], dar din perspectivă culturală ea reflecta un ecou diferit față de înțelegerea sensului războiului. În România, spre deosebire de cazul german, cultul morților și cultul victoriei proiectau o imagine pozitivă dominată de supremația absolută a războiului de reunificare. Această imagine sacră elimina posibilitatea apariției unor tensiuni majore cauzate de apartenența celui înhumat. Dacă am încerca să găsim o tensiune în acea lume, se poate constata că aceasta în niciun caz nu gravita în jurul antinomiei dintre religiozitatea tradițională și pietatea laică modernă[28].

În prefața cărții sale *Kriegsgräber in Rumänien*/*Morminte de eroi în România*, Karl Stauss evocă „frumoasa conlucrare dintre Germania și România” pentru comemorarea demnă a eroilor căzuți în Războiul Mondial pe acest pământ. Această conlucrare fericită s-a derulat însă cu unele sincope într-o țară care a păstrat mult timp resentimente față de ocupația militară și a adoptat cu greu până și modelul comemorativ francez. La francezi, războiul în ansamblul său a reconfigurat spațiul public al reculegerii. Putem identifica trei forumuri distincte, care au inspirat și anumite atitudini în spațiul public românesc: primul avea în vedere ridicarea monumentelor și amplasarea plăcilor comemorative de-a lungul liniei frontului din 1914-1918 în partea de nord-est a Franței; al doilea forum era dedicat memorialelor de război (o mișcare de ridicare a monumentelor pentru cei căzuți de-a lungul întregii țări); al treilea se referă la inscripțiile funerare care au împânzit teritoriul francez (vizibile și astăzi pe clădiri, pe străzi, în stații de tren și cimitire). Toate aceste nivele de exprimare nu se regăseau decât superficial reprezentate în inventarul comemorativ al poporului german. Existau diferențe majore[29]. Conlucrarea dintre Karl Stauss și autoritățile române a început în 1931, dar a ținut numai până în 1934 (atunci când, la 12 aprilie, personajul părăsea Bucureștiul). Dovezi numeroase (între care și cartea amintită) prezintă drept rodnică și folositoare această cooperare. Rapoartele trimise de Stauss către reprezentanța diplomatică dezvăluie însă și alte intenții ascunse, în afara supravegherii cimitirelor militare. Descoperim, de exemplu, atracții cu profil intelectual mai complex, reflectate în proiecte de revigorare a potențialului științific rămas nevalorificat din perioada ocupației militare germane. Stauss ține

[27] PAAA. Bukarest 165. Akten der Deutschen Gesandtschaft in Bukarest betreffend Kriegsgräberfürsorgen. Allgemeinen. 1. Band. 12. April 1932-30. April 1934. Nr. 945. Karl Stauss, mandatarul asociației Kriegsgräber in Rumänien, către Legația Germaniei la București, Ploiești, 6 iunie 1933.

[28] Andi Mihalache, *Du deuil familial à la glorification publique: représentations divergentes de la Première Guerre Mondiale dans la Roumanie de l'entre-deux guerre*, în *AȘUI*, LXI, 2015, p. 433-465.

[29] Republica de la Weimar a încercat să recreeze simbolic solidaritatea în spațiul public (asemeni altor țări, chiar asumând modelul Franței), subliniind legăturile care trebuie să-i unească pe germani la fel ca în vremea războiului (cu referire la august 1914). A fost un fiasco total. În Berlin și în alte orașe de-a lungul Germaniei fluturau deopotrivă steagul republican și cel imperial. La Berlin și la Dresda, pacifiștii și comuniștii au întrerupt ceremoniile scandând „jos războiul”; în alte orașe au fost lupte de stradă. În Germania au fost comemorate evenimentele războiului într-un proces selectiv. Nu despre Marna ori Verdun s-a vorbit, ci numai despre victoriile împotriva rușilor (Tannenberg, începând din 1919). După alegerea lui Hindenburg ca președinte (învingătorul din Est) în 1925 s-a ridicat și monumentul de la Tannenberg (1927); bătălia navală din Iutlanda a fost comemorată de guvernul Papen în iunie 1932, cu o paradă militară la poarta Brandenburg, uitând de natura neconcludentă a bătăliei. Memoria războiului din 1914 a lăsat urme adânci în felul cum Germania nazistă s-a implicat cultivând memoria și în al Doilea Război Mondial. Pentru detalii, Alan Kramer, *The First World War and German memory*, în volumul *Untold War. New Perspectives in First World War Studies*, editat de Heather Jones, Jennifer O'Brien and Christoph Schmidt-Supprian, Brill, Leiden, 2008, Chapter XIII, p. 388-399.

să contribuie la ameliorarea imaginii acestei epoci întunecate a relațiilor bilaterale, demonstrând că meșteșugul războiului (*Kriegshandwerk*) nu adusese doar moarte, groază și pustiire în România, ci, dimpotrivă, ar fi putut servi refacerii economice a țării și ridicării nivelului ei cultural[30]. La fel de atractivă și inovatoare apare în corespondență și propunerea organizării de excursii pentru vizitarea mormintelor eroilor căzuți în Orient (Ungaria, România, Serbia, Turcia și Bulgaria), la inițiativa lui Arthur Wünsch, președintele de onoare al Orient-Reiseklub din Leipzig, față de care Stauss își exprimă doar mirarea că nu fusese la timp informat[31]. Pentru Stauss părea benefic ca tot mai multă lume să cunoască activitatea asociației. El pregătise o conferință cu fotografii despre acțiunile *Kriegsgräberfürsorge*, la care îl invitase pe plenipotențiarul Schulenburg[32]. Toate aceste gesturi tolerante denotă existența unui crez superior simplei misiuni de îngrijire a mormintelor eroilor germani căzuți în România. Stauss se comportă – folosind pârghiile diplomației – ca un veritabil apostol al reconcilierii între germani și români. De fapt, vrea să contribuie, prin implicarea lui directă, la ameliorarea imaginilor apăsătoare în care încremeniseră rivalitățile netranșate din anii războiului.

MEMORIES OF THE GREAT WAR IN DIPLOMATIC CORRESPONDENCE. GRAVES OF GERMAN SOLDIERS WHO FELL IN BATTLE IN ROMANIA
(Summary)

Keywords: War, Romania, cemeteries, soldiers, diplomacy, historical memory.

For many years, posterity painted a separate picture of the Romanians and Germans who fell in the battles of the Great War. The old military cemeteries, with their funerary monuments, could hardly conceive in the interwar years that that symbolic embrace in the face of death placed them all in the silence of the same sinister landscape. In January 1918, Gerhard Velburg, a war

[30] După ocuparea a două treimi din România și instituirea regimului administrației militare, anumiți savanți germani care serveau în armată s-au putut îndeletnici cu activități care nu erau conexe războiului: agricultură, pomicultură, mineralogie, arheologie etc. De exemplu, în 1917, administrația militară editase un dicționar economic despre România și un anuar cu adresele importante; profesorul Paul Träger se deplasase în vremea ocupației de trei ori în Dobrogea pentru săpături arheologice și redactase o lucrare, *Die Deutschen in Dobrudscha*, apărută în al șaselea volum al seriei *Schriften des Deutschen Auslands Instituts Stuttgart*; Mackensen îl invitase pe ornitologul dr. Kurt Floericke la o călătorie în Delta Dunării, din care a rezultat o broșură intitulată *Forscherfahrt in Feindesland*, publicată de revista „Kosmos" a societății *Naturfreunde/ Prietenii naturii*, la Stuttgart, în 1918, etc. Vezi PAAA. Bukarest 165. Akten der Deutschen Gesandtschaft in Bukarest betreffend Kriegsgräberfürsorgen. Allgemeinen. 1. Band. Angefangen um 8. März 1932-geschlossen um 1935. Karl Stauss. Der Beauftragte für Deutsche Kriegsgräberfürsorge in Rumänien, „Wie könnte der Dienst der Kriegsgräberfürsorge auch dem Leben und der Wissenschaft nutzbar gemacht warden?", Ploiești, 8 mai 1932. Simbolic, tabloul „reconcilierii" la nivelul elitelor poate fi ușor adnotat. O dovadă că războiul nu crease numai ură, ci lăsase în urma lui și mult respect, poate fi și întâlnirea generalului Gheorghe Dabija cu generalul Erich von Falkenhayn, petrecută la Berlin în 1923. Fostul comandant al Armatei a 9-a germane l-ar fi primit bine pe Dabija și i-ar fi acordat sprijin pentru documentarea întreprinsă în arhiva de război de la Potsdam. Vezi Gheorghe A. Dabija, *Amintiri din cariera militară 1893-1920. Oameni, tipuri, obiceiuri, moravuri și sisteme de altădată*, București, Editura Militară, 2020, p. 373.

[31] PAAA. Bukarest 165. Akten der Deutschen Gesandtschaft in Bukarest betreffend Kriegsgräber-fürsorgen. Allgemeinen. 1. Band. Angefangen um 8. März 1932-geschlossen um 1935, scrisoarea asociației Deutsche Kriegsgräberfürsorge in Rumänien către Excelența Sa domnul dr. Krause-Wichmann.

[32] PAAA. Bukarest 165. Akten der Deutschen Gesandtschaft in Bukarest betreffend Kriegsgräber-fürsorgen. Allgemeinen. 1. Band. Angefangen um 8. März 1932-geschlossen um 1935, scrisoare adresată de Karl Stauss, mandatarul societății Deutsche Kriegsgräber in Rumänien, către Excelența Sa domnul conte von der Schulenburg, ministrul plenipotențiar al Germaniei, Ploiești, 17 ianuarie 1934.

veteran, visited the "city of the dead", a place of remembrance located on Giurgiului Road, south of Bucharest. There he saw how, one after another, the Romanian cemetery, separating civilians from military personnel, was followed by the Roman Catholic cemetery and, finally, that of the German heroes. People, Velburg noted, had not yet reached the point of lying dead in a single cemetery. The German Foreign Ministry Archives (Politisches Archiv des Auswärtiges Amtes) preserve the correspondence of Karl Stauss, acting president of the Deutsche Kriegsgräberfürsorge in Rumänien association, with the German Legation in Bucharest (Deutsche Gesandtschaft Bukarest) and the Society for the Cult of Heroes in Romania. This correspondence reveals both an attempt to defuse disputes over the commemoration of combatants and the affirmation of different principles for interpreting the belligerent past. Stauss proposed to the Romanian authorities that the rest of the fallen should not be disturbed by the removal of remains from existing cemeteries. This was a principle established during the German military occupation, according to which those who fell in battle (friends and enemies) would rest for eternity side by side (*Im Leben Feind, im Tod vereint*). Although the Cultul Eroilor association showed some understanding for this principle, despite the influence of the French model of preserving the memory of heroes in large mausoleums, Germany's former wartime allies (the Turks and Bulgarians, in particular) demanded the excavation and relocation of the remains of those of other religions or nationalities. Former comrades no longer shared a common past. They cultivated a different kind of memory. Karl Stauss's correspondence spans a period of two years (1932-1934). This study aims to interpret the diplomatic correspondence in light of the disagreements that monopolized the cultivation of war memory and the understanding of the common past among Germans and Romanians alike for a long period of time.

DOI: 10.59277/AIIX.62.15

GHEORGHE CLIVETI*

CARTE, ZIARISTICĂ ȘI POLITICĂ MILITANTĂ, LA NICOLAE IORGA, ÎN ANII „DESĂVÂRȘIRII CREZULUI NAȚIONAL”

Pentru a releva, „în cazul lui Iorga”, o anumită „vârstă” de viață și operă pe care el însuși „și-a amintit-o” ca sub semnul „desăvârșirii unui mare crez”, național sau, mai puțin evidențiant spus, „cultural și politic”[1], se cuvine să fie urmată o de altfel adeseori și preliminar invocată normă de studiu istoriografic. Conform normei de atare gen, relevarea nuanțelor acelei „vârste” presupune considerarea ei din perspectiva întregului vieții și operei iorghiene. În respectiva „vârstă”, acoperitoare de cam anii 1900-1920, cu „speciale momente” 1900-1902, 1905-1906, 1907, 1914, 1916, 1918, ar putea fi astfel decelate oglindiri de înțelesuri ori „învățăminte” ale acelui întreg. Totodată și de inerent înțeles diegetic, aici, relevarea „vârstei” s-ar învrednici prin a nu fi doar în sinea unor „date” încorsetate cronologic, ci într-un sens mai larg, acela al devenirii unei personalități înalt hărăzite „facerii și scrierii de istorie”. Urmarea unei astfel justificate norme de studiu se și pliază „tripticului de vârste” în care Iorga și-a reconstituit memorialistic *viața de om*. Pe acea „vârstă”, dintre anii 1900 și 1920, de fulminantă afirmare a sa cărturărească și publică, și-a reconstituit-o ori „amintit-o” sub titlul de *Lupta* și ca fiindu-i „de mijlocul vieții”, între prima, *Copilărie și tinerețe*, „de bună creștere și de învățătură” întru strălucită consacrare profesională, și ultima, *Spre înseninare,* de seniorială reprezentativitate intelectuală și de poate prea cu jind „dorită” de el recunoaștere dinspre contemporanii săi a unicității, chiar inegalabilității ei[2].

Anumite „desfășurări” iorghiene de viață și operă ar putea fi considerate și ca între ani ce nu corespund vreuneia dintre cele „trei vârste”. Spre exemplu, timpul când, prin „acumulările de materiale” și realizarea de sinteze, *istoria* și *istoria literară* s-au împletit cel mai strâns, la Iorga, în viziuni de *istorie culturală*, a fost cel al anilor 1893-1909. După 1920, tot el și-a continuat, aprofundat ori amplificat sintezele de *istorie* și de *istorie literară*, însă prin sesizabilă distanțare, sub mai accentuate rigori de specializare „domenială”, a uneia față de cealaltă. Alte „desfășurări”, precum cele de editare a izvoarelor istorice, i-au fost de o intensitate neobișnuită, la cel puțin nivelul „documentaristicii” românești, pe timpul anilor 1895-1916. „Desfășurări” de documentare și de „scriitură” privind „trecutul și starea neamului” din Transilvania, Bucovina,

* Cercetător științific gradul I, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; membru corespondent al Academiei Române; e-mail: cliveti.gheorghe@xenopol.acadiasi.ro.

[1] N. Iorga, *O viață de om – așa cum a fost*, ediție de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, București, 1976, p. 289.

[2] *Ibidem, passim*.

Basarabia și „de la sudul Dunării” i-au fost de profesional interes și de „omenească dăruire” pe îndeosebi timpul anilor 1902-1915. Înainte de 1902, călătorise „pentru studii și de plăcere” mai ales „prin străinătate”, iar după aceea, până spre 1906, avea „să dea examenul întregului pământ românesc”, asiduu călător fiind, cu unele intermitențe, cam toată viața[3]. Studiile bizantine, de „balcanistică” sau de „orientalistică” și le-a „desfășurat”, fie și nu chiar în mod constant, pe mai toată durata activității sale de istoric. La fel, prin extensiune tematică, studiile de istorie universală, în strânsă presupunere, acestea, cu cele de istorie națională, la parametri de sinteze pe care nu i-a atins niciun alt istoric, cel puțin „de la noi”.

De pe la 1900 și până spre 1920, foarte strâns s-au împletit, la Iorga și poate mai evident decât altcândva în viața sa, scrierea de cărți și militantismul cultural, sub imperativ naționalist. Cum și avea el să noteze memorialistic, „desfășurarea [de] campanii de cercetări [istorice de tinerețe] pe țări, dacă nu pe ani, [și] perspectivele noi în domeniul literaturii” i s-au intersectat, „la începutul de nou veac”, XX, cu „căile” întru *politică*[4]. Iar politică, se știe, avea să facă, cu chiar acerbă implicare „în treburile Țării”, și după 1920, până la sfârșitul *vieții* sale *de om*. Numai că, politica sa de după acel an a fost una îndeosebi „de partid” sau „de grup”, cu atribut de „iorghistă”, pliabil politicianismului și, de aceea, castrant de recunoașteri de „înalte virtuți morale” dinspre în special mediile intelectuale interbelice, pe când cea „militantă, de renovare culturală a Neamului”, din primele două decenii ale secolului al XX-lea, și-a anunțat-o, întâi, prin articole „găzduite” de „L’Indépendance Roumaine” sau „Epoca”, și a angajat-o, apoi, sub semn de nou naționalism, la „Sămănătorul”.

Articolele „date” de Iorga, începând cu anul 1902, revistei de menire „culturală și literară sămănătoristă”, precum și „învățămintele” prestației lui de director al ei, pentru bună parte a anilor 1905-1906, se relevă lecturii ca o clară mărturie despre ceea ce „tânărul, atunci, și deja ilustru cărturar”, și-a apropiat, cum avea să noteze memorialistic, „desăvârșirea unui mare crez” pe care „și-a dorit” să-l insufle „unei noi generații”, hărăzită, prin mirifică „lucrare a istoriei”, să fie a Marii Uniri. Prin anterioare articole din „L’Indépendance Roumaine” și „Epoca” supusese unor critici severe, nu doar pe alocuri negativiste, *viața intelectuală* și *viața politică*, instituțiile aferente fiecăreia dintre acestea, și chiar „perimatul românism”, de îndeosebi „romantică notă hasdeeană”, spre a îndritui necesitatea „unei mari mișcări culturale de renovare națională”. S-a dedicat „cu trup și suflet” unei atare „mișcări” prin mai tot ce a știut și a putut să facă la „Sămănătorul”. A căutat să desfășoare, „acolo”, *o luptă literară* de amplă anvergură *culturală*. Unul din primele sale articole „sămănătoriste”, al doilea, de fapt, prezenta, sub titlul de *O nouă epocă de cultură*[5], caracteristici de act programatic pentru acea *luptă*. S-a simțit „chemat” să orienteze vectorul *literar* și *cultural* al revistei întru „marea mișcare” sortită unui *nou naționalism*, cu „ascuțiș” inevitabil *politic*, încât să și imprime „sămănătorismului”, pe mai ales timpul cât a fost „director de respectivă foaie”, note de „fenomen popular” asimilabil „militantismului de viață înnoitor”, la scara *românimii*; a și înțeles că revistei i s-a binecuvenit un *manifest*, sub interogativul titlu *Ce este „Sămănătorul”?*[6]; a atins culminația angajării *literaturii* întru „marea mișcare culturală” nutritoare de *ideal panromânesc* emancipator și de aceea de intens

[3] *Ibidem*; *v.* și Barbu Theodorescu, *N. Iorga 1871-1940. Biobibliografie*, București, 1976, p. 15-123.
[4] N. Iorga, *O viață de om...*, p. 250.
[5] Idem, *O luptă literară*, vol. I, ediție de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, București, 1979, p. 7-10.
[6] *Ibidem*, p. 281-283.

colorit *naționalist*, pe temei de „curată și cinstită țărănime" și cu vigoare „venită din învățămintele trecutului neamului"; acea culminație i s-a învederat dinspre „publicul cetitor", sub chiar formă de „legământ întru o măreață cauză", exponențiat cu forță de „mobilizator exemplu", încă din anul 1902, de redacția revistei „Luceafărul", care, prin O. Goga și O. Tăslăuanu, „jura credință mișcării sămănătoriste" și-l asigura pe „mult-învățatul" Iorga că „se călăuzea" după cuvintele sale – „*Scrieți de la dumneavoastră și din sufletul românesc!*" – și-i „cerea [...] să poarte în dreapta sa sceptrul culturii noastre [...], ocrotirea părintească"[7]; iar în chiar primu-i *Cuvânt* de prim număr purtător de data 1 decembrie 1905, revista craioveană „Ramuri", sub redacția „entuziaștilor" C. Șaban-Făgețel și D. Tomescu, se atașa „Sămănătorului" care tocmai „a trecut [...] în preaputernicele mâini ale așa-numitului *Împărat al gândirii,* [...] la lumina scăpărată de noul gânditor neputându-se o ploaie mai prielnică pentru sufletul neamului nostru decât aceea care se varsă *din cerurile deschise ale înțeleptului Împărat*"[8]; și exemple de „mult entuziaste" stări de spirit dinspre reviste ori „tineri scriitori", precum G. Tofan de la cernăuțeana „Junimea literară"[9], ar mai fi, și nu puține, de amintit, spre a evidenția întinsa aderență publică, mai ales „cu accent" intelectual, a iorghienelor *cuvinte* de la „Sămănătorul".

De pe „înaltu-i postament", mai curând *cultural* decât *literar*, Iorga „s-a văzut mișcând un val public", prevalent „tânăr-generaționist", de chiar „închinare" înspre efigia-i de „cărturar al neamului", ceea ce-i va fi mângâiat firea-i de egolatru pe care măcar câteodată și-a smuls-o intimității personale, revărsând-o semenilor săi. I s-a și recunoscut, pe fir epistolar din mai ales anii prestațiilor sale la „Sămănătorul", că a dus *spre o nouă culme*, după cea a „Junimii", istoria literaturii și culturii române[10]. Era *culmea* înspre care i-au fost „socotiți" anii „de creștere", 1899/1900-1904, și cei „de semeție", de pe la 1904/1906 și până la 1918/1920, ai „înfloririi cărturărești și militantismului național". *Întregirii Neamului* i s-a și relevat semnificația de

> [...] moment istoric măreț [...], când un suprem eroism a venit să dea prin faptele de arme întărirea vecinică pentru ceea ce sufletește se pregătise timp de secole în concordanță cu evoluția evenimentelor, și în epoca modernă prin acțiunea și eclipsanta personalitate ale lui Nicolae Iorga[11].

S-a subliniat „*meritul capital* în izbânda Întregirii Neamului" pe care l-a avut

> [...] militantismul sămănătorist al lui Iorga [...], personalitate covârșitoare prin infinite resurse de energie, uriașă acumulare de cunoștințe și neîntrecută putere de a le răspândi prin graiu viu și scris și a le folosi cu profetic fanatism întru pregătirea întregului popor românesc pentru marele moment istoric[12].

Era un *militantism* care, conform menirii primordiale, literară întru „luminarea poporului", de la 1901, a „Sămănătorului", cu iorghian spor de energie, din anii 1903-1906, și-a

---

[7] Barbu Theodorescu, *N. Iorga 1871-1940...*, p. 38.

[8] *Cf.* E. Lovinescu, *Istoria literaturii române contemporane*, vol. I, București, 1981, p. 23 și urm.

[9] Barbu Theodorescu, *N. Iorga 1871-1940...*, p. 38.

[10] I. E. Torouțiu, *Spre o nouă culme...*, cuvânt la idem, *Studii și documente literare*, vol. VII, *Corespondența literară și culturală privitoare la anii 1890-1934 și în special la „Sămănătorul"*, București, 1936, p. IX și urm.

[11] *Ibidem.*

[12] Idem, *Introducere* la *Studii și documente literare*, vol. VII, p. XI.

apropiat mirificul „corolar” de „mare mișcare de renovare culturală a românimii”. Același *militantism* a căpătat, îndeosebi pe timpul „direcțiunii” iorghiene, de la 1905-1906, a revistei, ascuțiș *politic*, de *nou naționalism*. S-au dat astfel „motive” pentru acuze, proferate dinspre cercuri intelectuale „moderne ori moderniste”, asupra revistei și îndeosebi a directorului ei, că „profesa” un ideal „tradiționalist, etno-centrist și xenofob”. Directorul ținuse, de altfel, să contracareze publicistic acele „acuze”, în special pe cea de „șovinism”, ca atribut al *noului naționalism*. A căutat să lămurească, sub formă de răspuns la întrebarea „pusă” de el însuși, *Ce înseamnă curentul acesta?*, de la, desigur, „Sămănătorul”. Acel răspuns și l-a cuprins într-un articol intitulat *Curentul nou*[13] și „găzduit” de numărul 2 de an 1905 al revistei bârlădene „Făt-Frumos”, consensuală literar și cultural „Sămănătorului”, articol ca de negare, la rigoare, doar a dimensiunii „șovine” a *noului ideal național*, pe care, cum „credea” el, Iorga, „unii l-ar numi «naționalist», deși, mai simplu [ar fi] românesc, fiindcă în mijlocul românilor nu poate fi nicio literatură sănătoasă ce să nu plece de la ei, de la viața sau de la felul lor de a simți”, spre a se ține „seama de ei”, precum după „o axiomă, în viața popoarelor”[14].

Cu greu însă putea Iorga „să convingă pe cineva” că „simplu românesc” sau „poporan” și nu „oțios naționalist” era *curentul* de la „Sămănătorul”. Nu se putea „de unii” uita „anunțarea venirii sale la revistă”, în 1903, prin reproducerea de ea a articolului *Românismul în Bucovina*, după „Epoca” din 1902, ziar unde-i apăruse și un alt articol, mai intempestiv intitulat *„Românismul” vechiu și noul naționalism*[15]. Convingător s-a arătat el în sensul „mobilizării culturale nou-generaționiste” pentru *o politică* de sonoritate *culturală* și menită „mântuirii românimii”. Într-un atare sens „și-a scos”, cu sprijin material primit dinspre „profesori, învățători, studenți” sau acordat de îndeosebi Nicolae Filipescu și George Știrbei, ziarul „Neamul Românesc”, înscriind pe pagini „de deschidere” ale primului număr al „foaiei”, de dată 10 mai 1906, un vibrant și mobilizator apel *Către cetitori*. Și-a exemplificat personal acel apel prin a se implica, alături de A. C. Cuza, la Iași, în *Frăția bunilor români*. „Foaia sa”, cu apariții, un timp, de fiecare joi și vineri, era „de caracter politic și de informare” în mai toate „domeniile publice” și dispunea de „corespondenți voluntari”, mai ales tineri intelectuali din Țara Regală și de peste hotarele acesteia[16]. Din impulsuri de *militantism național*, s-a „îndreptat înspre politică”, pe care, cum avea să tot spună, „o disprețuia”, și „a înțeles”, poate tocmai de aceea, să pună capăt „direcțiunii sale” la „Sămănătorul”. Și-a dat demisia din acel „post directoral” printr-o „scrisorică” de „simplu anunț”, fără a-și explica în mod clar gestul măcar redactorilor revistei „apropiați sieși”, dar care, după „ce-l așteptară să revină” asupra gestului demisionar, aveau să-i impute „comportamentul dictatorial”. S-a simțit, de aceea, „obligat” să dea unele „explicații” în „Neamul Românesc” din 16 ianuarie 1908, că „nu-și mai putea plăti colaboratorii sămănătoriști”, dintre care unii, precum Sadoveanu și Vlahuță, „plecară” către altă revistă, „Viața Românească”[17].

„Chemarea” politicii nu avea să i-o umbrească lui Iorga pe cea a culturii, întru „desăvârșirea” crezului său național. Trecerea „pragului” spre politică el a făcut-o în termeni prevalent *culturali*, cum atesta și articolul-manifest *Către cetitori* din primul

[13] A nu se confunda cu un alt iorghian articol, *„Curentul nou”*, din „Sămănătorul” și reprezentând o ascuțită critică asupra revistei gălățene astfel intitulată; *v.* N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, p. 278 și urm.

[14] *Cf.* E. Lovinescu, *op. cit.*, vol. I, p. 23.

[15] Pentru cele două articole din „Epoca”, *v.* N. Iorga, *Cuvinte adevărate*, București, 1903, p. 63-94 și 105-109.

[16] Barbu Theodorescu, *N. Iorga 1871-1940...*, p. 44.

[17] *Ibidem*, p. 48.

număr al „Neamului Românesc” (anul I, nr. 1, 10 mai 1906, p. 1-3); li se invoca „cetitorilor” *datoria* de „a mântui *viața neamului*, a tuturor celor de astăzi [la 1906], a tuturor celor de ieri, de alaltăieri, și din adâncul vremurilor [...]; a tuturor celor buni și de ispravă [...] de nouă generație”, animați, care mai de care, de „îndătinatul” ideal de „a trăi și munci ca Români”. Cuvintele din acel articol au putut avea, fără îndoială, un puternic ecou în mediul *Frăției bunilor români*, cum „s-a văzut” la Iași, cu ocazia oficierii „dezvelirii” statuii lui Vasile Alecsandri, când s-au „îndreptat înspre acolo” și „tineri” de prin „provinciile noastre de peste granițele Regatului” precum bucovinenii „îndrumați” de C. Morariu[18]. Miezul emoțional-militant al acelorași cuvinte s-a asimilat solemnității „păsirii” lui Iorga în *Liga pentru unitatea culturală a românilor*, unde, pe 10 iunie 1907, „cărturarul neamului” a fost ales ca membru al Comitetului ei de conducere, spre a se tot „vedea așa” pentru un timp „ducând” până la 27 noiembrie 1940. Articolul *Chemare Ligii*, din „Neamul Românesc” de dată 15 februarie 1906, legitimase „pasul său de militantism” prin ceea ce „a dat ziarelor și revistelor” încă de pe la 1899 și continua „să dea”, cu privire la „mișcarea culturală de mântuire a întregii românimi”. În termeni „culturali” se tot exprima asupra „celor mai arzătoare chestiuni”, de la cea *națională* la cea *socială* ca înainte de orice *țărănească*. Printr-un articol din „Neamul Românesc” (anul I, nr. 4, 18 mai 1907, p. 53 și urm.), *Trezirea chestiei țărănești*, semnala „porniri” spre revoltă ale „sprijinitorului întregii noastre vieți”, pentru ca, atunci când asupra „ridicării celor de la talpa Țării s-au tras gloanțe, căzând victime”, să dea, în aceeași „foaie a sa” (anul I, nr. 87, 8 martie 1907, p. 531 și urm.), cutremurătoru-i cuvânt, *Dumnezeu să-i ierte!*, „sunând” atât a rugăciune, de partea „nevinovaților împușcați”, cât și a blestem, contra „vinovaților” de poate cea mai intensă tragedie „de la noi”; a fost cuvântul de poate cea mai tare „sonoritate” iorghiană, a cărui redare, aici, s-a cuvenit ca de cu totul specială referință pentru a se înțelege ce frământa mult mintea și ce înfierbânta patetic inima „profeticului cărturar și militant național” Iorga:

> Dumnezeu să-i ierte pe cei patru țărani români împușcați în orașul românesc Botoșani de oastea românească în ziua de 5 mart 1907. Să-i ierte Dumnezeu pentru câtă muncă de robi au muncit, pentru ce traiu de dobitoace nenorocite au dus, pentru câtă înșelare au suferit, pentru câtă jignire au îndurat, să-i ierte pentru câtă muncă de robi au muncit, pentru ce traiu de dobitoace nenorocite au dus, pentru câtă înșelare au suferit, pentru câtă jignire au îndurat, să-i ierte pentru viața lor de suferință, să-i ierte pentru clipa de desperare când s-au ridicat vărsând pe stradă nu sânge omenesc, ci rachiul cu care erau otrăviți. Să ierte Dumnezeu pe ostașii cari, de frica poruncii, au împușcat pe frații lor, cel mai greu păcat ce poate împovăra o inimă omenească.
>
> Și să nu ierte Dumnezeu pe străinul fără inimă care a stors vlaga o sută de ani și sângele, pe stricătorii pământului, pe risipitorii gospodăriilor, pe ticăloșitorii oamenilor, pe pângăritorii femeilor; să nu ierte Dumnezeu pe ciocoimea obraznică și proastă, care n-a știut și nu știe a-și înțelege, iubi, apăra și măcar cruța pe cei de o lege și de un neam cu dânșii; pe hâzii politiciani mâncați de pofte și nevolnici; să nu ierte Dumnezeu pe cârmuitorii neghiobi sau vânduți, înaintea cărora, cufundați în orgii bugetare, fumegă acuma acest sânge nevinovat.
>
> În vecii vecilor, cât va mai dăinui suflarea românească pe acest pământ, să nu-i ierte Dumnezeu pe netrebnicii și pe făcătorii de rele.
>
> Să fie în casa lor atâta belșug ca în bordeiele celor ce au murit, atâta fericire în viața lor câtă a fost în viața celor ce s-au svârcolit de gloanțe, să fie atâta cinste și atâta demnitate câtă li s-a lăsat acelor sărmani ce s-au dus ca niște pârâși veșnici înaintea Scaunului judecăților celor mari, să mântuie ca dânșii vărsându-și sângele inimii în țărână și pe urma lor să

[18] *Ibidem*, p. 44 și urm.

> rămâie ca pe urma împușcaților copiii ca să moară de foame și femeile ca să le cumpere jidanii.

În dubla tonalitate, de sacerdotală implorare a „Dumnezeiești iertări" și de savonarolice imprecații „aduse înaintea Scaunului judecăților", reverberau motive ale unui ardent *militantism național*, timbrat *cultural* și vădit de Iorga pe mai toate coordonatele „scriiturilor" sale, de istorie și istorie literară, de ziaristică și chiar beletristică, după, desigur, specificități „de gen". Erau motive străbătute de „sămănătorism" și cu tendință de a se ascuți politic, dintr-o „chemare înaltă", iorghian deslușită prin articole din „Neamul Românesc" și implicare de tribun în *Frăția bunilor români* și *Liga culturală*. Iorga se simțea „chemat să lupte" pentru mai ales „dreaptă judecare a soartei țărănimii" și „înălțare a idealului mântuirii întregii românimi". În numele celor două mari „chestiuni", *țărănească* și *națională*, „și-a aprins" firea și cuvântul, cu „ieșiri" polemice, de faimă ziaristică și, implicit, de efect public mobilizator. Releva, precum în articolul *Dumnezeu să-i ierte!,* o viziune *culturală*, de „sămănătorism" ascuțit polemic, poate cumva aspirant politic, asupra „chestiunii țărănești", viziune suscitantă de impresiv „colorit", fie și câteodată grotesc. În acea „chestiune", ilustra mai curând *patosul dreptății*, cu vituperante revărsări de acuze contra „străinului", decât *luciditatea* considerării *termenilor* istorici, sociali și juridici. Iar în *problema națională*, cuvântul său era de „pontif al întregii românimi", cu întâi invocare și doar apoi explicitare „de drepturi ale neamului". Și-a etalat vocația de *moralist*, încât să-și sporească „rândurile de adepți", de la „novici" sau „dălcăuci"[19], la „slujitori" ca de Altar ai „desăvârșirii crezului național". Cu îndeosebi „arsenal cultural" a descins în „arena" luptei politice, unde nu și-a putut afla, după normele „locului", devotați „partizani" ce să întrupeze o reală „formațiune", cu specific ori propriu apetit programatic și adecvată acțiune. A descins „acolo" cu gesturi și cuvinte ca parcă de „misionar" și nu în numele unui „grup organizat". Și-a anunțat descinderea printr-un „fel de program"[20], *manifest,* la rigoare, intitulat *Datoria noastră* și cu „loc" editorialistic în „Neamul Românesc" (anul I, nr. 93, 25 martie 1907, p. 628 și urm.).

Întrebându-se, retoric, dacă

> [...] ar fi crezut cineva, din cei cari vedeau numai înfățișarea strălucitoare a vieții din orașele noastre mari sau zgomotul de elegantă petrecere al stăpânilor pământului și puterii românești, că supt această superficialitate zâmbitoare se ascunde o așa de puternică conștiință a interesului de clasă, atâta sete de răzbunare, un așa de strașnic egoism social?;

și dacă

> [...] ar fi bănuit cineva, din cei cari lăudau pădurea cu cântecele, câmpul cu ogoarele, ciobanul cu doinele și fetele cu horele, că supt vălul de supunere fără nicio așteptare, de resignare orientală, de toropire moștenită a clasei supuse se ascunde atâta furie răzbunătoare, că aceștia pot da foc, sfărâma, schiungiui, rușina și ucide, și că cei dintâiu pot închide ochii înaintea evidenței greșelilor și păcatelor?;

Iorga se legitima pentru a conduce „îndatoraților să-l asculte" spre „tabloul" conflictului între, de o parte, „cei ce cer, în clipă, tot pământul, și numai puterile, tunurile oprindu-le asaltul, în valuri de sânge înecându-i focul mistuitor", iar de altă parte,

---

[19] Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri,* București, 1968, p. 275 și urm. (Șt. O. Iosif c. S. Pușcariu, 25 octombrie 1906).

[20] Barbu Theodorescu, *N. Iorga 1871-1940...*, p. 46.

> [...] arendașul străin, arendașul român, proprietarul franțuzit, politicianul liberal, conservator, junimist, ziaristul vândut sau ziaristul ce curtenește publicul, burghezia, până la cea din urmă calfă de bărbier, societatea femeiască, cerând, toți, strivirea barbarilor, curățirea moșiilor de fiara țerănească, scormonirea „agitatorilor", „instigatorilor", terfelirea, închiderea, omorârea lor;

între cele două „părți", situa ilustrativ

> [...] câțiva oameni cu o cultură și cu un cerc de vedere mai mare decât de obiceiu, cu o iubire de țară și neam care nu încape în niciun partid [...], voind o singură Românie pentru toți Românii la un loc [și] având *datoria* de a spune cuminte vorba de înfrățire – blând celui nedreptățit, tare făcătorului de nedreptate –, *datoria* de a căuta și scoate la iveală, de a impune convingerii tuturora punctele comune, interesele de solidaritate [...], purtând o grea cruce, spre a se închide rănile, acoperi ruinele cu muncă, răfuiala reducând la tăcere, curând sau mai târziu, arendașii străini, uneltitorii străini cari au exploatat nenorocirea noastră, întețitorii străini ai patimelor momentului, înstrăinații cari au cutezat a se gândi la amestecul străinătății, *datoria* de a fi România a Românilor, a tuturor Românilor, numai a Românilor, mare program al viitorului.

Cu asemenea „program al viitorului" și, de aceea, prin excelență „misionar", descindea Iorga, de pe culmi cărturărești, în „arena mundană" a politicii. „Misia" sa, de a înfăptui „o singură Românie pentru toți Românii la un loc", și-o „anunța" ca facere „de dreptate", de partea „celor buni", și ca „de îndreptare", asupra celei a „celor răi". Era vorba de o „misionară viziune" despre „renovarea românimii", peste considerarea datelor concrete sau a structurilor instituționale ale „societății ori Țării" și fără asumarea de obiective „punctuale", atunci și *politic* realizabile. Deviza iorghienei politici de „misionarism", *Datoria noastră*, învedera, de altfel, vibranta și, totodată, „oțioasa" vocație a „cărturarului neamului" de *moralist*. Acesta înălța mult în semnificații cuvântul *datorie*, ce avea să și fie de frumoasă „carieră" publică, îndeosebi *culturală*, „la noi", cu chiar „ocazii" de sublim, precum cea a discursului din 1919 al lui Vasile Pârvan, *Datoria vieții noastre*, rostit pentru inaugurarea Universității Daciei Superioare. I-a revenit însă lui Iorga meritul primordial de a fi dat impulsul de înălțare pe culmile referențialității culturale și publice atât a cuvântului *chemare*, întru ceva de creat sau *de înfăptuit*, cât și a cuvântului *datorie*, pentru a asuma „înalt obligant" și la scara „întregii românimi" *înfăptuirile* înseși. Cu doar zece zile înaintea „articolului programatic", *Datoria noastră*, publicase un altul, *Datoria de astăzi*, în, de asemenea, „Neamul Românesc" (anul I, nr. 89, 13 martie 1907, p. 611), ca act de conștiință „omenească" asupra „mișcărilor țerănești ce au avut un scop, [anume], să dovedească și celor mai răi surzi că starea de lucruri [...] nu mai merge" și că se cuvenea „un guvern al împăcării", singurul „vrednic" să îndepărteze „pericolul" reprezentat de „vechii dușmani ai neamului nostru, dintre cari unii [austro-ungurii?] să fie chemați de Evrei să ne încalce pământul, iar ceilalți, de peste Dunăre [bulgarii?], să-și poată avea mâna în groaznice fapte din Teleorman"; „un guvern", acela, suscitant de

> [...] sprijinul preoților și învățătorilor, neauziți, însă chemați [...] să spună vorba creștinească, vorba lămuritoare și luminoasă, [și să ridice] steag alb în fața răsculaților și în fața celor pregătindu-și fapta de răzbunare.

S-a simțit *chemat* să asume *datoria* acelei „vorbe" în forul legislativ al Țării, unde, după o campanie electorală presărată cu vibrante manifeste – *Către învățători și preoți*; *Către alegătorii din orașe*; *Către opinia publică*; *Către ieșeni* –, avea să acceadă, pe 28 mai 1907, ca „trimis de popor"[21].

[21] *Ibidem,* p. 47.

De la tribuna Parlamentului, discursurile lui Iorga aveau să fie cu prevalență în notă culturală, de prestigiu personal, nu prea adecvată, prin însăși natura ei, mizei disputelor politice, aceea de *putere publică*, „mișcată de interese imediate" și suscitantă adeseori de politicianism. *Discursurile parlamentare*, așa cum le-a publicat, fără cuvinte introductive, apar dispuse „în două ape", una de fervent ori „căuzaș" naționalism, până spre 1918-1920, și alta de politică aplicată, la un moment dat chiar prim-ministerială, după anii menționați[22]. În cea dintâi „apă" și-a reflectat, cu vervă inegalabilă, argumentul istoric și virtuțile discursive literare, pentru diverse „chestii", de la cea „țerănească" și cea „națională" la cele privind legi judecătorești, despăgubiri, jandarmeria rurală, politica externă, agitații evreiești și antievreiești, reforme etc. Asupra unor „speciale chestii", precum *partidele și țara, serbarea aniversării de 50 de ani de la Unire, comisiunea istorică a României, Lecomte de Noüy și „restaurarea" monumentelor istorice, crearea noilor catedre universitare, limba românească în rapoartele diplomatice, românii din Austro-Ungaria, centenarul raptului Basarabiei, comemorarea lui Constantin Brâncoveanu* etc., *discursurile* sale de la „tribuna parlamentară" vădeau reluări, adeseori ca atare sau pur și simplu, de *opinii* ori *cuvinte* pe care le-a tot „dat" ziarelor și le-a inclus diverselor „scrieri" de istorie și de istorie literară. De o rezonanță publică amplificată, la chiar scară pan-românească, i-au fost „prestațiile parlamentare" de pe timpul anilor 1913-1918, cu deosebire în decursul „rezidenței ieșene" a Casei Regale, Guvernului și Parlamentului, a, de fapt, întregului sistem instituțional de prim ordin al Țării; *discursurile* și *notele* sale *zilnice* s-au constituit în poate cel mai vibrant și veridic *text* al Războiului Întregirii, al receptării ieșene a actelor Marii Uniri. *Cuvântul său* „în chestia împroprietăririi țerănești" și *gestul său* „de a fi scris pe genunchi, pe o bancă din fața Teatrului Național, devenit sediu parlamentar la Iași", *proclamația* regelui Ferdinand[23], menită „însuflețirii soldaților țerani" înainte de bătăliile de la Mărăști, Mărășești și Oituz, au fost și au rămas apoteotice.

I s-au observat, chiar imputat, lui Iorga, accentele *naționaliste* din *discursurile* parlamentare, cu „surse" în articolele sale de „ziaristică" și „scrierile", tot ale sale, de istorie sau de istorie literară. A respins, în mod repetat, și încă înainte de „a urca la tribuna parlamentară", învinuiri ce i se aduceau pentru excese naționaliste, încercând, printr-un articol interogativ intitulat *Suntem noi șovini?* și „găzduit" de „Neamul Românesc" (anul I, nr. 66, 24 decembrie 1906, p. 193-195), să facă „osebiri" între *naționalism* și *patriotism*, spre a lipsi de real temei, „la noi", *șovinismul*. Se arăta „a ști bine" că,

> [...] despre mișcarea care câștigă tot mai multe inimi, luminează tot mai multe minți și se întinde asupra unor cercuri tot mai largi ale societății românești [...], aceia cărora ea nu li poate veni la socoteală, căci e tăgăduirea dreptului lor de a stăpâni și de a stoarce, de a jigni și de a umili, obișnuiesc să spuie, ca și cum printr-o vorbă ar putea fi nimicită o faptă, *șovinism*, și de aici tot felul de osebiri meșteșugite între *adevăratul naționalism* și acest urât *șovinism* care strică atâtea chefuri supțiri și tinde a goni din cuib atâtea păsări cu ghiare, fii și nepoți ai grecisaților, vagabonzii Apusului cari se hrănesc și se îngrașă din neînțelegerea celor ce i-au chemat și-i țiu, cu toate păcatele lor costisitoare, ființele fără judecată care merg să se încălzească oriunde scânteie la soare o fărâmă de sticlă spartă, socialiștii cari au atâta nevoie de „poporul fără osebire de neam", în numele cărora vorbesc și se sbuciumă cosmopoliții filosofici cari plutesc sus, sus, deasupra datoriilor, dar nu și a plăcerilor și înlesnirilor vieții, oamenii din guvern deprinși a tremura din coadă înaintea străinătății din

[22] N. Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. I, partea I și partea a II-a, și vol. II, București, 1939.
[23] Idem, *O viață de om...*, p. 873 (nota ed.).

> mila căreia s-ar părea că trăim, „concetățenii" evrei de la tarabe, de la societăți sioniste și de la ziare românești, în sfârșit, toți cei de peste hotare cari au nevoie de o Românie oloagă și oarbă [...].

Răzbătea, din cuvinte precum cele sus-redate, un anumit procedeu de retorică publică, acela de „a ținti" vituperant-intimidant și de „a lipsi" de „curajul" replicii pe adversari, în cazul dat pe cei ce proferau „acuze" de șovinism asupra „marii mișcări *culturale* și de sens *naționalist*" inițiată de Iorga. Acesta, spre a întări rostuirea acelor cuvinte, a înțeles „să le adaoge" definiții ale unor tot mai „circulați" termeni, la început de secol XX:

> *Naționalism* înseamnă iubirea și apărarea neamului tău mai presus de orice, înseamnă a iubi pe această cale firească omenirea, nu în relele ei și păcatele ei, ci în frumusețea și bunătatea ei ideală, în dreptatea și cuviința ei. *Patriotism* înseamnă iubirea pământului țării tale, nu pentru hrana ce ți-o dă, ci pentru amintirile legate de dânsul și pentru cât cuprinde el din viața neamului tău [...]. Naționalistul, [ca] și patriotul, iubește neamul, țara sa, pentru că sunt ale sale, pentru că are deci *datoria morală* de a le iubi. Le iubește ca pe părinții și copiii săi, supunându-se unei înalte porunci a naturii. Nu-i vede mai buni, mai frumoși decât sunt, ci-l doare de toate neajunsurile lor; nu iese în vileag cu mâinile în buzunar ca să-i laude, ci se străduiește să-i ajute. El nu pleacă să despoaie pe nimeni, dar să te ferească Dumnezeu să vii cu gânduri dușmănești, de cotropire în casa unde sunt iubiții lui; să te ferească Dumnezeu să-i batjocorești în auzul lui, căci împotrivă-ți se va ridica toată puterea ce este într-însul [...]. Numele *șovinismului* vine de la Chauvin, eroul comediei lui Scribe și al caricaturii lui Charlet, un soldat lăudăros, un *miles gloriosus* al Franciei revoluționare și împărătești. Chauvin și șoviniștii nu iubesc, cuvintele lor vin de la minte, nu de la inimă, [zicând, fiecare șovin]: neamul, țara din care fac parte eu sunt cele dintâiu în lume, la soare te poți uita, la ele nu! Nu-i un vecin care să scape de zurbagiul acela [...]!

Admițând că asemenea „lucruri" sau definiri „se pot spune mai filosofic, dar nu mai adevărat", Iorga încerca și o „deosebire" pe seamă românească între „șoviniștii zurbagii" și „naționaliștii buni", învinuiți, aceștia din urmă, fără „justețe", de „șovinism". Între „zurbagii" considera pe „cei ce s-au declarat fii ai Romei, neam fără pereche, Belgia Orientului, moștenitori ai Imperiului de Constantinopol, purtători <singuri> de civilizație în Orient", speriind lumea cu „lăudăroșeniile" lor, vorbind de „imperialism român [...], după orgiile bugetelor", și purtând „laurii jubileelor", hotărând „moartea ungurilor, desființarea grecilor și împărțirea rușilor", declarând „Dacia Traiană în douăzeci și patru de ceasuri" și tratându-și „vecinii [ca] barbari". În schimb, de la „bunii naționaliști", învinuiți pe nedrept de „șovinism", au venit

> [...] constatările cele mai triste, judecățile cele mai aspre, osândele cele mai grele, cele mai aprinse îndemnuri pentru căință, cele mai puternice îndemnuri la muncă pentru a ne ridica și noi la demnitatea de țară civilizată, de popor civilizat, recunoscând noi, cei dintâiu, și cu primejdia pârilor, toate însușirile ce au vecinii noștri și chiar acei ce trăiesc între noi cu alt caracter etnic decât al nostru; să avem dreptul să spunem că ne clevetesc cei mai josnici șarlatani numai pentru ca o conștiință să nu se trezească la acest neam, ochii lui să se închidă iarăși, urechile să i se astupe, mâinile să-i înțepenească, și, pe când visuri de fericire îi umblă în minte, ghearele și pliscurile de oțel ale corbilor să se împlânte, să se cufunde în carnea lui nesimțitoare.

Asupra unor atare „lucruri", termeni sau definiții, Iorga s-a simțit obligat „să vorbească", pe cât posibil „simplu lămuritor", dar „patriotic preventiv", spre publicu-i „cetitor și ascultător", prezumptiv electorat. Și s-a cuvenit redarea lor, aici, fie și pentru

motivul că, în texte de istorie sau de istorie literară, „le-a folosit”, adeseori ca de la sinea lor înțelese. Și s-a mai cuvenit a lor redare fiindcă pot servi ca fundal sau expresiv decor pentru mai nuanțată percepere a „formelor” ori „elementelor” de „tablou cultural” al modernității românești, iorghiană „contemporaneitate”, de la începutul secolului al XX-lea; de asemenea, fiindcă, după mai bine de un secol de la a lor rostire, par să servească exponenților unui anumit etic istoriografic, nonșalant retrospectiv sau retroactiv incriminat, ca mostre verbiale de naționalism nutritor de extremism politic, înclinat spre atrocități rasiale, șovine, în ascendența directă a „pornirilor scelerate” de legionarism. Și par a le servi lesne acelora și prin referire la „tandemul Iorga – A. C. Cuza” ca ilustrant cerbicos al naționalismului românesc „înaintemergător legionarismului”. Și parcă nu le-ar fi de ținut seama că, pe „tema” naționalismului, între cele două „nume” s-au vădit diferențe, chiar de esență. Fiindcă nu se prea „lipea” de definiția dată de Iorga *naționalismului*, de „sămănătorismul” acestuia, „ideea” lui A. C. Cuza, din *Naționalitatea în artă* (București, 1905), că „naționalitatea e puterea creatoare a culturii umane”, iar „cultura e puterea creatoare a naționalității”[24]. În candide sau „îndepărtate amintiri”, fiul lui A. C. Cuza, Gheorghe, avea „să păstreze” deosebirea între „naționalismul integral” al tatălui său și cel „social”, mai bine zis *cultural*, al cărturarului Iorga[25]. Culminând, pe la 1910, prin Partidul Naționalist-Democrat, și amorțind, apoi, treptat, „tandemul Iorga – Cuza” a tot acumulat tensiuni serioase, stingându-se înainte de Marea Unire a Românilor. După 1918, A. C. Cuza avea „să se vadă” drept lider intelectual și de „exemplară faptă” al extremei drepte românești, față de care Iorga lua evidentă distanță[26]. Nici până în anul menționat și nici după aceea, „marele cărturar al neamului” nu a instigat la virulentă ură rasială și atrocități contra „străinilor din Țară”, a evreilor îndeosebi. Ziaristic sau de la „tribuna parlamentară” a acuzat „atrocități xenofobe” sau „antisemitismul radical, violent”, declarându-se, încă de pe la 1900, contra unor „soluții” precum „expulzările de evrei”, și sugerând modalități exclusiv *juridice*, prin instanțe *civile*, de naturalizare a acelora, fără complicate proceduri parlamentare. *Opinii* sau *cuvinte*, cu adeseori naturalist amestec de candoare și grotesc, i-au confirmat, lui Iorga, talentul indiscutabil și rar de redare „picturală” a ceea ce „bun sau rău” ținea de „lumea românească” a primelor două decenii de secol XX. *Naționalismul* său era mai curând unul de „căuzaș” decât de om politic. Într-un articol din „Neamul Românesc”, cu data de 13 mai 1908, intitulat *Ce este naționalismul?*, făcea, ca înspre „izvorul de naționalistă viață”, elogiul „pământului românesc și al oamenilor” acestuia:

> Anteu odinioară datora puterea sa pământului-părinte, pe care-l întărea de câte ori, în trânta sa cu dușmanul, se atingea de dânsul. De el nu ne despărțim noi niciodată [...]. Aici suntem, cugetăm, simțim și lucrăm pentru cele de aici, pe care le știm mai bine decât ceilalți și totuși le studiem mai stăruitor decât ei. E simplu, dar solid și rodnic[27].

Iar cel care, după propria-i mărturisire, dăduse, prin „drumeții” neostoite, „examenul întregului pământ românesc” și redase, în „unic tablou cultural”, trecutul „oamenilor lui”, spre a le lumina „marea misie de reîntemeiere a vieții neamului”, s-a pus, cu *cartea*, întâi, dar și cu ziaristica și implicarea politică, la temelia înfăptuirii Marii Uniri.

---

[24] *Cf.* I. E. Torouțiu, *Introducere* la *Studii și documente literare...*, vol. VII, p. CV.

[25] Gheorghe A. Cuza, *Neculai Iorga. Amintirile cele mai îndepărtate*, în vol. *N. Iorga 1940-1947*, ediția a II-a, de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, București, 2016, p. 235 și urm., cu deosebire.

[26] *V.* M. Oprițescu, *Partidul Național Democrat condus de Nicolae Iorga*, București, 2000; Petre Țurlea, *Nicolae Iorga, o viață pentru neamul românesc*, București, 2001.

[27] *Cf.* Barbu Theodorescu, *N. Iorga 1871-1940...*, p. 48.

Semnificativă pentru vocația iorghiană a expresivității istoriografice *culturale* și a redării prin încercate *cuvinte* a *specificului național* era suplimentarea „Neamului Românesc", din 1910 începând, cu „Neamul românesc pentru popor" și „Neamul românesc literar". De prin 1907 „scotea" și „Floarea darurilor", revistă de „prezentare a literaturii populare, a literaturii vechi necunoscute de public [...] și a literaturii străine, cu publicare de studii și traduceri"[28]. Ilustrul cărturar mai și „influența alte reviste", precum îndeosebi „Luceafărul", menținându-și „calde relații cu ardelenii". „Se vedea" ca „ghid național" pentru tineri ardeleni, bănățeni și bucovineni, „ajunși ocazional, la conferințe și festivități, prin Regat", *Frăția bunilor români* fiindu-i de educativ „reper" întru „ghidaj". Față de „Sămănătorul" nu și-a întrerupt „frumoasele sentimente", deși sesiza cum revistei, „supt direcțiunea colectivă" exercitată de D. A. Anghel, Șt. O. Iosif, M. Sadoveanu și cu „partea științifică" ilustrată de G. M. Murgoci, i se subția prestigiul și i se „prea-delimita" mediul de „cetitori". Va fi resimțit dureros sufletește *răspunsul* celor de la „Sămănătorul" la „o somație a sa" ca „aceia" să publice „pricinile adevărate ale retragerii sale" din fruntea revistei. Iar după ce, prin toamna anului 1906, Șt. O. Iosif își exprimase, într-o scrisoare destinată lui Sextil Pușcariu[29], regretul că „Uriașul se retrăsese" de la „direcțiunea" revistei „Sămănătorul", în 1908, același poet de genuin „sămănătorism" subscria, alături de M. Sadoveanu și I. Scurtu, un *răspuns* conținând nu „lămuriri de pricini" ale „retragerii" lui Iorga, ci acuze relative la tare ale „prestațiunii" sale directorale: întâi, de a fi nesocotit caracterul „impersonal" al unei publicații „culturale", slujitoare a „intereselor de obște"; apoi, de a fi pretins „solidarizarea" întregii „redacțiuni" de respectivă publicație „cu orice atitudine publică" a directorului ei, contravenitoare „armoniei între colaboratorii literari"; și, finalmente, de a-și fi etalat „temperamentul despotic" ori de câte ori s-ar fi cuvenit consensualitatea redacțională pentru „o foaie" de literatură[30]. Au fost acuze ce s-au închis în al lor moment, fără a presupune și reorientarea de notabilă durată și „pe linie" prevalent literară și culturală a „Sămănătorului", revistă care, ajungând să fie ideologic-naționalist „direcționată" de Aurel C. Popovici, avea să-și înceteze apariția la 1910, poate și fiindcă profilul ei „originar" și-l adjudecase, mai spornic, ieșeana „Viața Românească".

Cât despre partea sa militantă, cu publicistică prevalență la „Neamul Românesc" și „suplimentele" sus-amintite, dar și întărită prin conferințe ținute „de-a lungul și de-a latul pământului românesc", programatic la Vălenii de Munte, Iorga a căutat, pe mai departe, să-i fie *datoria* național receptată ca îndeosebi *culturală*, validată de prestigiu-i personal de istoric, de istoric literar și de creator beletristic, de chiar teatru, fie și cam „popular", public instructiv printr-un repertoriu „deschis", în 1911, de drama *Mihai Viteazul*[31]. Spiritul militant i l-au oglindit însă mai ales conferințele, de la cele pe teme intitulativ *culturale*, precum *Educația națională și literatura militantă, Cultura națională și politica națională, Chestia națională: datoria României și a românilor neliberi, Sentiment național și idee națională, Ce e patria?*, la cele de „punctuale așteptări publice", ca, spre selectivă exemplificare, *Românii și străinii, Legăturile dintre stat și societate, Ce lipsește poporului românesc, Realitățile cu care e datoare presa* etc., sau specialul curs universitar *Ideile și partidele politice contemporane*[32]. „Răsunătoare"

[28] *Ibidem*, p. 46.

[29] Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 275 și urm. (Șt. O. Iosif c. S. Pușcariu, 25 octombrie 1906).

[30] „Sămănătorul", anul VII, nr. 5, 27 ianuarie 1908, p. 100; *v.* și Z. Ornea, *Sămănătorul*, București, 1971, p. 84.

[31] Barbu Theodorescu, *N. Iorga 1871-1940...*, p. 54.

[32] *Ibidem, passim*.

conferințe a ținut sub auspiciile *Ligii culturale*, iar după 1914 până spre 1918-1920, din „sacră datorie" de slujire a „marii cauze naționale". Amplificarea *militantismului* iorghian, cam de pe la 1913-1914, în expresii *culturale* de *nou naționalism* și suscitante de *politică* adecvată lor, cu „alt fel" de partid decât cel „liberal brătienist" sau cel „conservator, junimist nuanțat", mai „zise", acestea, și „constituționale", ilustra „o chemare", pe aripi de „sacră datorie generaționistă", dar și învedera profunde resorturi *cărturărești*.

S-ar putea mult sau îndelung discuta, pe de o parte, despre progresele operei istoriografice, de deja prestigiu savantic, a lui Iorga, ca din prodigioasa ei „luminare a curgerii îndătinatei vieți umane" și prin angajarea/anunțarea de cărturar, cu ocazia *discursului de recepție* la Academie, din 1911, a „unui nou program de muncă", menit sintezei, iar pe de altă parte, asupra „solicitării" aceleiași opere întru „desăvârșirea idealului național", încât să-și binemerite Uriașul efigia de „pontif al neamului său". De altfel, cu aceeași ocazie a *discursului de recepție* academică, Iorga afirma că între „opera sa istorică" și „activitatea sa literară și politică" nu era „nicio deosebire de principiu și de tendințe"[33]. Prima ediție de *Generalități cu privire la studiile istorice* (București, 1911), îl impunea, „alături" de Xenopol, deși de o manieră mult diferită de cea a „fostului său profesor", ca atât „gânditor" al domeniului de predilecție intelectuală, cât și autor de „scrieri", la parametrii sintezei, despre „trecutul poporului românesc". Sintezele de *istorie literară* sau de *istorie*, în viziune prevalent *culturală*, i-au apropiat, precum umaniștilor de prin îndeosebi secolele XVI și XVII, renumele de *cărturar*. Se mângâia sufletește cu „dovezi ce dădea" și recunoașteri „ce primea" ca om al Literelor de *spirit universal*. Își etala, mai mereu cerbicos, „roadele" investigării și editării izvoarelor istorice, încât să i se „vadă" îndreptățirea de a conferi cu deosebire *sintezei naționale* amploarea de neegalat. Volume din colecția *Hurmuzaki* și cadența editării celor de *Studii și documente cu privire la Istoria Românilor*, precum și multe, foarte multe „publicații de materiale", i-au tot „servit" întru acea îndreptățire. *Istoria Bisericii românești* (2 volume, Vălenii de Munte, 1908 și 1909), *Istoria Armatei românești* (2 volume, Vălenii de Munte și București, 1910 și 1919), *Istoria comerțului românesc* (volumul I, Vălenii de Munte, 1915) etc. reprezentau, încă din „anii desăvârșirii crezului național", sinteze „de ramuri", ca „înaintemergătoare" celei *mari* de *Istoria Românilor*. Manuale ori „cărticele" intitulate când *Istoria Românilor,* când *Istoria Românilor pentru poporul românesc* (București, 1908 etc.) vădeau nu doar preocuparea de a-și cultiva „cetitorii", ci și permanența „înfățișării de chestiuni" presupuse de realizarea „întregului viitoarei sinteze naționale". Unor „chestiuni arzătoare" din anii premergători Războiului Întregirii, le-a consacrat abordări de ținută intelectuală superioară „cerințelor" ziaristicii sau ale discursului public, abordări sub titluri precum *Armenii și Românii: o paralelă istorică* (București, 1913), *Istoria Evreilor în țerile noastre* (București, 1913), *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria* (2 volume, București, 1915...; și în franceză) etc.

Se mai învedera, la Iorga, și preocuparea, devenită „program de muncă", pentru realizarea *sintezei istorice naționale* din perspectiva celei *universale*. Precum în cazul *Istoriei Românilor*, și pentru cel al *Istoriei universale* a ținut „să dea examenul" temeiurilor ori reperelor geografice. De la *Chestiunea Rinului* (Vălenii de Munte, 1909) și *Chestiunea Dunării* (Vălenii de Munte, 1913), la *Chestiunea Mării Mediterane* (Vălenii de Munte, 1914) și *Chestia Oceanelor* (București, 1919) s-a relevat, la Iorga,

[33] N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediție A. Pippidi, Iași, 1999, p. 102 și 106.

prin „cărticele" astfel intitulate, considerarea unor „cursuri" sau „bazine" de apă ca „elemente geografice" care nu „au despărțit" și nici „n-au izolat", ci doar „au marcat forme de viață omenească din întregul vieții omenirii". Și tot prin „cărticele", „broșuri", articole sau conferințe, profesorul în definitiv de *Istorie Universală* al Universității bucureștene a considerat și „lanțuri" ori „masive" muntoase ca „temeiuri de viață omenească", cu răsfrângeri dinspre „local" sau „zonal" spre „continental" și chiar „universal". Așa încât, „elemente geografice", între care, firește, și *continentale*, se tot „vedeau" ca „temeiuri" pentru „forme de viață" ale unui treptat conturabil „tablou al trecutului omenirii". Cursurile universitare, manuale sau „cărticele", sub titluri precum *Istoria Universală* (Vălenii de Munte, 1908), *Istoria lumii în vremile mai nouă* (Vălenii de Munte, 1911) etc., „spuneau" mult în sensul celor menționate și anticipau marea sinteză iorghiană de *istorie a umanității*. Și ca în cazul *sintezei istorice naționale*, și pentru cel al *sintezei universale*, „temeiurilor" și „formelor de viață omenească" le era mereu căutată, cu neobișnuitul aplomb iorghian, reflectarea, chiar esențialitatea *spirituală*. Un mare și de durată proiect intelectual, *Cărți reprezentative în viața omenirii* (vol. I, București, 1916, ediția a II-a, 1924, vol. II, 1928, vol. III, 1929, vol. IV, 1931, și vol. V, 1935), avea să tot ateste căutarea acelei reflectări. Iar acesteia i-au putut corespunde iorghian și „sfere" ori „areale" mai restrânse decât *omenirea*. Lui Iorga i-a și revenit poate cea mai impresivă considerare a istoricei presupuneri „a Occidentului și Orientului", în eseul *Der lateinischen Westen und der byzantinische Osten in ihren Wechselbeziehungen* (Berlin, 1909), unde „elemente" sau „forme" din *The Byzantine Empire* (Londra, 1907), *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt* (5 volume, Gotha, 1908-1913), în „lamprechtiana" serie *Geschichte der Europäischen Staaten*, sau volumele de *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle* (6 vol., Paris și București, 1899-1916), și-au putut avea, fie și după cât și cum „producțiile" editoriale sub atare mari titluri erau, la 1909, finalizate ori „în lucru", o expresivă asimilare unui amplu „tablou cultural". Ca parcă descinderi dintr-un fie și încă doar virtual atare „tablou" sau poate spre a se regăsi într-o scrutată „integralitate"/ „universalitate" a lui, a relevat Iorga prin, defel întâmplător, anii 1913-1920, două „arealuri" de specială semnificație, atunci, pentru români, unul „oriental" ori „balcanic", după considerente geopolitice, iar celălalt de „latinitate", spiritual definibil, cum învederau cărțile *România, vecinii săi și chestiunea Orientului* (Vălenii de Munte, 1912), *Istoria statelor balcanice în epoca modernă* (Vălenii de Munte, 1913; și în franceză, București, 1914), *Relations latines de la famille royale roumaine* (Iași, 1917), *Le rôle des Roumains dans la latinité* (București, 1919; și în italiană, București, 1920). Iar ceea ce „arealic" se releva, în atare cărți, suscita, desigur, perspectiva „generală", cum vădeau și iorghienele *Trei lecții de istorie despre însemnătatea Românilor în istoria universală* (Vălenii de Munte, 1912).

În cauză istoriografică, la Iorga, era, așadar, *perspectiva*, fie dinspre *universal* spre *național*, fie prin definibil *îndătinat românesc* întru scrutarea orizonturilor *vieții curgătoare a omenirii*. Operante ori funcționale, pentru atare dublă perspectivă, puteau fi repere de spațialitate/geografice, „forme" sau „elemente de viață omenească" de specific „local" și „oglindirile", altfel spus, expresiile de spiritualitate învederante de același specific, dar și mereu tendente să se asimileze „valorilor omenirii". S-au și împletit strâns, de aceea, la N. Iorga, în anii „desăvârșirii crezului său național", un neobișnuit tumult cărturăresc, vervă ziaristică și politică militantă, într-un „colorit cultural" de început al secolului al XX-lea românesc.

PROFESSIONAL WRITINGS, JOURNALISM AND MILITANT POLITICS, AT NICOLAE IORGA, DURING THE "YEARS OF HIS GREAT IDEAL"
(Summary)

Keywords: journalism, historiographical synthesis, nationalistic ideal, historical culture.

Currently, the ideas and the writings of Nicolae Iorga, from especially the "years of his cultural-nationalistic ideal", 1900-1920, were simply and negatively qualified, following preeminently ethical references, as preliminaries of the Inter-Wars Romanian Right-Extreme Thought. In fact, mostly of those ideas and writings, even with a militant-political target, were assimilating by the historiographical works of Nicolae Iorga. For the tinted understandings of those huge works, as tending to the great historiographical synthesis, both Universal, and Romanian ones, it was necessary to evaluate, on the basis of the textual oriented lecture, what or how was Iorga thinking and writing during the years of the tense expression of his nationalistic ideal, a definitely cultural one.

DOI: 10.59277/AIIX.62.16

ȘTEFAN SILVIU POMPAȘ*

NOI CONTRIBUȚII PRIVIND TULBURĂRILE CALENDARISTICE DIN MOLDOVA ȘI BASARABIA ÎN PERIOADA 1934-1936

Anul 1918, cu precădere finalul său, a constituit un nou început, atât pentru Regatul României Mari, cât și pentru Biserica Ortodoxă Română. Statul român a ales calea occidentalizării și a modernizării, iar un prim pas s-a produs în 1919, prin adoptarea calendarului gregorian. Așadar, guvernul Brătianu hotărăște ca ziua de 1 aprilie 1919 (pe stil vechi, conform calendarului iulian) să devină 14 aprilie (pe stil nou, conform calendarului gregorian, îndreptat). Astfel, anul 1919 dobândea o anume particularitate față de alții anteriori – era mai scurt cu 13 zile, exact atâtea câte reprezentau diferența dintre cele două calendare în anul 1900.

Biserica, tradiționalistă și conservatoare, nu s-a conformat schimbării decât abia în 1924, după lucrările Conferinței Pan-Ortodoxe de la Constantinopol (1923), privitoare la îndreptarea calendarului[1]. Acest demers nu a fost urmat de o pregătire intensă a clerului, dar mai ales a credincioșilor din sate, foarte atașați de tradiții. Cea mai delicată situație avea să se petreacă în satele din estul țării, de prin Moldova și Basarabia, ai căror locuitori vor respinge cu vehemență reforma calendaristică propusă de BOR. Astfel s-a născut stilismul, adică mișcarea vechilor calendariști împotriva calendarului nou, îndreptat.

Motivația abordării subiectului e întreită. În primul rând, se dorește cunoașterea unei minorități religioase, nu etnice, cum ar părea la o primă vedere. Apoi, scoaterea la lumină a unor evenimente care au mai fost tratate la nivel național, dar nu și din perspectivă locală, având la bază notele întocmite de către autorități privind desfășurarea evenimentelor. Nu în ultimul rând, stilismul devenise o chestiune de siguranță națională, dovedită poate cel mai bine prin evenimentele de la Piatra-Neamț și Albineț (localitate aflată în Basarabia).

Despre nașterea și dezvoltarea mișcării stiliste (a vechilor calendariști, numiți popular și „stiliști", după stilul vechi pe care au continuat să-l practice) au scris, pe lângă preotul Mureșan, și alți istorici precum: Andreea Kaltenbrunner, Andreea Petruescu, Roland Clark, Florian Bichir sau Oliver Jens Schmitt. Andreea Kaltenbrunner se ocupă de chestiunea modernizării statului român și de provocările întâlnite în Basarabia interbelică, între care și rezistența la schimbare a vechilor calendariști; Andreea Petruescu despre memoriul adresat de către stiliști regelui Carol al II-lea; Roland Clark despre tensiunile din Biserica Ortodoxă Română în procesul anevoios de unificare din anii '20;

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași; e-mail: pompassilviu@yahoo.com.

[1] Radu Petre Mureșan, *Istoria stilismului în România (1924-2022)*, Iași, Editura Doxologia, 2023, p. 35.

Florian Bichir face biografia lui Galaction Cordun; Oliver Jens Smith scrie o amplă istorie a BOR între 1918 și 2023, unde atinge doar episodic problema reformei calendaristice. Însă despre relatarea pe larg a celor petrecute la Piatra-Neamț, în toamna anului 1936, nu s-a scris, cel puțin până la momentul de față. Sursele suplimentare față de alte cercetări sunt tocmai dosarele din arhivele locale (necercetate până acum, cel puțin conform foilor de folosire), ce fac o radiografie pertinentă asupra situației încordate prin care a trecut orașul de pe malul Bistriței, unde prim-planul a fost ocupat de un grup mare de stiliști al căror lider era călugărul Glicherie (Gheorghe, după numele de botez) Tănase.

Situația începe să se altereze treptat, până a atinge momentul de apogeu dat de jumătatea anilor '30 ai secolului trecut. Astfel, între anii 1928 și 1929, o serie de călugări ce părăsiseră mănăstirile de metanie sau fuseseră excluși pentru fapte de indisciplină s-au așezat prin sate, unde au început a sluji prin diverse case de rugăciune. Instigau pe localnici împotriva îndreptării calendarului, inoculând ideea că-i îndepărtează de legea creștinească și-i trece forțat la catolicism. Printre ei se afla și un anume Gamaliil Papil, exclus din monahism în anul 1924 pentru viață imorală, beție și neascultare față de regulile vieții călugărești. Un alt monah zis Pletosu a fost izgonit de la mănăstirea Slatina în 1930 „pentru purtări rele”[2]. Începea astfel șirul călugărilor excluși din mănăstirile de metanie pentru acte de neascultare, străine de disciplina monahală autentică. De altfel, acești călugări excluși din monahism încălcau flagrant unul dintre cele trei voturi monahale (ascultarea) pe care juraseră să le respecte atunci când fuseseră admiși în obștea monahală.

Au existat însă și excepții printre călugării care au luptat împotriva reformei calendarului. Unii dintre ei și-au dat seama că au greșit nesocotind hotărârile Sf. Sinod și au decis să se întoarcă în Biserică, cerând iertare superiorilor. Cel mai elocvent caz este al arhimandritului Mina Prodan, care mărturisește că nu va mai face propagandă împotriva noului calendar. Trimite, în intervalul 16 septembrie – 14 noiembrie 1928, nu mai puțin de trei declarații, prin care își asumă cele făcute, către mitropolitul Pimen al Moldovei. Mina Prodan regretă și articolul publicat de el în ziarul „Apărarea Națională”, prin care critica decizia Sf. Sinod de a celebra conform noului calendar Paștele anului 1929[3]. Acesta dorește să capete bunăvoința ierarhului și să se întoarcă la mănăstirea Neamțului, spre a se îngriji de viața duhovnicească și de sănătate, fiind bolnav[4]. Boala nu era una fictivă, fiind consemnată într-un certificat medical, alături de cererile sale pentru iertare. Acestea, la rândul lor, sunt confirmate într-o notă emisă de mănăstirea Vorona, unde Mina Prodan stătea de opt luni, având o bună purtare și fiind supus la toate ascultările[5]. În urma căinței sale, călugărul este iertat. Același Mina Prodan, care va deveni un apologet al Bisericii oficiale, din funcția de paroh al comunei Mastacăn, anunță autoritățile județene că un anume Vasile Chetreanu, la „29 martie, a adunat peste 600 de oameni naivi din aceste județ și din alte județe: la Baia, Roman, Putna etc.” pentru a prelua biserica satului și să aducă acolo „un călugăr bagabond, Ioachim Andrei, care locuiește la locuitorul Constantin N. Ciupercă”[6]. Așadar, s-a încercat preluarea prin forță a unei biserici, care aparținea unei comunități pașnice, de către o mulțime care propovăduia anarhia, în locul păcii și al toleranței. Din nou era vorba de unul dintre călugării vagabonzi, adăpostiți în comunitate în rândul unor complici. Mai mult, Vasile

[2] ANR, fond Ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, dosar 125/1935, f. 182.
[3] *Sfântul Sinod și sărbătoarea Paștelor*, în „Apărarea Națională”, nr. 45, din 4 noiembrie 1928.
[4] Arhivele Centrului Eparhial al Arhiepiscopiei Iașilor, dosar Mănăstirea Neamț, nr. 9/1928, f. 1-3.
[5] *Ibidem*, dosar „Mănăstirea Vorona”, nr. 140/1930, f. 29.
[6] SJAN Neamț, fond Prefectura județului Neamț, dosar nr. 135/1932, f. 58.

Chetreanu era președintele autointitulat al unei alte „organizații de binefacere” numite „Sf. Petru și Pavel”, care activa la Mastacăn. Au existat și alte organizații, însă cele din Mastacăn și Vânători-Neamț erau de departe cele mai puternice și bine organizate. Dovezi ale rebeliunii din 29 martie 1931 sunt reclamațiile făcute către șeful de post, plutonierul Radu Constantin, de către locuitorii: Vasile N. Baghiu, Neculai Drăgușanu, Vasile Ștefănescu și Neculai V. Ștefănescu[7]. Din păcate, aceste acte nu vor fi singulare, repetându-se și în alte comunități, precum cele din Basarabia, pe fondul unor acte de propagandă sprijinite de unii clerici.

Consecințele au început să apară, iar fenomenul să se acutizeze. În anul 1931, revista „Mitropolia Moldovei” consemnează în paginile sale caterisirea unor călugări și preoți „pentru rele purtări și agitațiuni pe chestiunea calendarului”[8]. Prin decizia Sinodului Mitropolitan nr. 5754/22 septembrie 1930, au fost excluși din viața monahală un număr de 11 indivizi, printre care Glicherie Tănase, David Bidașcu și Gamaliil Papil. Aceștia vor fi printre inițiatorii de frunte ai mișcărilor de împotrivire față de Biserica oficială și, implicit, față de reforma calendaristică.

Între timp, prin decizia nr. 6094 din 1930, s-a recunoscut înființarea parohiei Slătioara, prin dezlipire de la parohia Râșca[9]. În comuna Rădășeni, la casa locuitorului Vasile N. V. Onofrei, un călugăr străin îmbrăcat în odăjdii bisericești săvârșea slujbe de ziua Sf. Ioan Botezătorul pe stil vechi[10]. Situația avea să fie tensionată prin apariția sectarilor, care umblau prin comune propagând idei subversive contra calendarului îndreptat. Comandantul jandarmeriei era îndemnat de prefect să dispună măsurile necesare pentru împiedicarea propagandei calendaristice[11]. Încep să apară și cetățeni care doresc să iasă din Cultul Bisericii Ortodoxe Naționale Unite și să devină adepții Bisericii Ortodoxe de Răsărit, stil vechi. Se mai cer organelor statului biserici și cimitire în județele unde sunt comunități de stiliști. Aceștia erau reprezentați de societatea „Sfinții Apostoli Petru și Pavel”, autentificată de Tribunalul Neamț sub nr. 1964/1930[12]. Deja se prefigurează, timid, un flagel care va căpăta proporții din ce în ce mai mari în anii ce vor urma – nașterea unei biserici paralele în cadrul ortodoxiei românești, o adevărată schismă calendaristică.

Societățile „de binefacere” desfășurau o activitate prodigioasă în județul Neamț, în satele Mastacăn și Vânători, neavând nicio autorizație de funcționare din partea Ministerului Cultelor. O agitație perpetuă era făcută și prin satele din dreapta și stânga Bistriței, din jos de Piatra-Neamț, tot pe seama calendarului. De aproape cinci ani, satele Calu-Iapa, Mastacăn, Borlești, Rediu, Socea, Cândești, Săvinești, Slobozia, Roznov, Zănești și Podoleni erau tulburate de agitația stilistă. Centrul era totuși la Mastacăn. Situația era agravată și de unii preoți care slujeau după ambele calendare. Terenul era propice călugărilor vagabonzi care exploatau credulitatea oamenilor, încasând sărindare și diferite sume de bani, în schimbul cărora dădeau anaforă, adusă, ziceau ei, de la Ierusalim sau de la Sf. Munte, unde se slujea după stilul vechi[13]. Starea lucrurilor era relatată, de această dată, de presa civilă a județului Neamț, care avea un simț al realității mult mai dezvoltat decât cea de la centru, evenimentele petrecându-se în proximitate.

---

[7] *Ibidem,* f. 60-64.

[8] „Mitropolia Moldovei”, aprilie 1931, p. 122-123.

[9] SJAN Suceava, fond Prefectura județului Baia, dosar nr. 96/1930, „Clerul, cultul, parohii, călugări, rabini”, f. 1.

[10] *Ibidem,* dosar nr. 101/1930, „Calendaristici după stilul vechi. Sectanți”, f. 2.

[11] *Ibidem,* f. 14.

[12] *Ibidem,* dosar nr. 91/1931, „Cultul, corespondența relativă. Îndreptarea calendarului”, f. 38.

[13] *Epilogul unor osteneli zadarnice,* în „Avântul”, nr. 95, din 20 martie 1931.

În urma tuturor acestor evenimente, Mitropolia Moldovei și Sucevei aduce la cunoștință Ministerului de Interne, prin adresa nr. 5156/1931, că în județele Neamț și Baia tulburările calendaristice iau un caracter

> [...] pronunțat și îngrijorător, provocat de agitatorii de meserie și călugării vagabonzi, organizați în societăți zise de binefacere, care fac o întinsă propagandă în toate județele din Moldova și chiar în Basarabia, pentru adunare de fonduri, spre a ridica biserici pe stilul vechiu[14].

Într-adevăr, călugării vagabonzi erau foarte bine organizați, mergând din loc în loc, pentru a încerca deturnarea reformei. Numeroase note emise către prefecți și pretori cer „să se exercite un control riguros asupra călugărilor vagabonzi și să fie înaintați autorităților bisericești când sunt găsiți fără acte în regulă, pentru a li se stabili identitatea și motivele pentru care au părăsit mănăstirile respective”[15]. Locuitorii comunei Rădășeni construiesc în curtea numitului Vasile Onofrei o biserică, o casă destinată să fie locuința a doi călugări, ce servesc la biserica ce tocmai era construită[16]. Astfel de construcții, neautorizate nici de instituțiile civile, cu atât mai puțin de cele bisericești, încep să apară în tot mai multe comunități, mai ales în zonele Sucevei și ale Neamțului. Se nasc, așadar, o serie de biserici private, în care slujeau călugări voiajori, fugiți din mănăstiri. Atât ei, cât și bisericile respective erau întreținute de sătenii manipulați și orbiți de ignoranță.

O dovadă în sprijinul faptului că acțiunile împotriva calendarului îndreptat erau dublate și de o activă propagandă legionară este o notă a Ministerului de Interne trimisă prefecturii județului Neamț. Se afirmă că fostul arhimandrit Eustațiu Andreescu s-a eliberat din închisoare, stabilindu-se la Mastacăn, unde a reînceput agitațiile pe chestiunea calendarului, dar făcând totodată o intensă propagandă pentru „Garda de Fier”, care avea aprigi susținători printre adepții vechiului calendar[17]. Nu trebuie omis faptul că însuși liderul Mișcării Legionare, Corneliu Zelea Codreanu, a făcut o amplă campanie electorală în județul Neamț, cu prilejul alegerilor din iunie 1931. În urma acestora, va obține și mult râvnitul loc de deputat în Parlamentul României. Demersul lui Codreanu era unul paradoxal – cu toate că dorea lichidarea sistemului democratic, ajunge într-o funcție înaltă în stat folosindu-se de toate avantajele democrației, de alegeri libere, de pluripartidism.

Începutul anilor ’30 se caracterizează printr-o luptă intensă pe plan politic între național-țărăniști, liberali și, nu în cele din urmă, legionari. Fiecare partid avea o presă favorabilă și intelectuali care promovau ideile doctrinare. La 25 ianuarie 1932, Nichifor Crainic face să apară ziarul „Calendarul”[18]. Acesta a reprezentat, pentru scurtă vreme, un mijloc de propagandă pentru fenomenul extremist cel mai acut pe care l-a dat România interbelică: Legiunea Arhanghelului Mihail și liderul acesteia, Corneliu Zelea Codreanu. Mișcarea Legionară găsește sprijin și interes în cotidienele „Cuvântul” și „Calendarul”, conduse de Nae Ionescu și, respectiv, Nichifor Crainic[19]. „Calendarul” se

---

[14] SJAN Suceava, fond Prefectura județului Baia, dosar nr. 91/1931, „Cultul, corespondența relativă. Îndreptarea calendarului”, f. 51.

[15] *Ibidem,* dosar nr. 54/1932, „Secte religioase”, f. 48.

[16] *Ibidem,* f. 52.

[17] SJAN Neamț, fond Prefectura județului Neamț, dosar nr. 135/1932, f. 73.

[18] Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Iași, Editura Polirom, 2025, p. 194.

[19] *Ibidem,* p. 236.

dorea a fi un cotidian religios, un oficios al ortodoxiei, prin care mulți preoți doreau să fie reprezentați; mai ales că editorul său se bucura de o largă simpatie în rândul clerului, a studenților la teologie, dar și a legionarilor, unii dintre ei foarte conservatori în apărarea vechilor tradiții, chiar și a calendarului religios neîndreptat.

Chestiunea se va agrava după anii 1934. Până atunci, mișcarea stilistă nu era organizată unitar. Existau mai multe grupuri care făceau tulburări prin călugării excluși de prin diferite mănăstiri. Acțiunile lor nu erau însă coordonate. După 1934, stilismul se organizează în jurul caselor de rugăciune și a paracliselor construite pe terenurile private ale unor săteni radicalizați. Călugării și preoții care slujeau în aceste lăcașuri de cult improvizate începeau să fie apărați și protejați în permanență de grupuri de persoane înarmate[20]. Adepții stilului vechi încep să facă demersuri pentru a intra într-o anumită legalitate în raport cu instituțiile statului. Depun și procese-verbale la primăriile de care aparțin, prin care cer, în repetate rânduri, părăsirea Bisericii Ortodoxe Române.

În anul 1933, ministrul de Interne G. G. Mironescu a inițiat un proiect de amendare a legilor Mârzescu. Prin noile articole introduse se declarau infracțiuni următoarele activități: propaganda pentru crearea de nuclee, asociații și filiale subversive, participarea la manifestări și procesiuni neautorizate, îndemnurile la rebeliune, baricadările, portul ilegal de arme și uniforme. În ciuda tuturor acestor restricții, stiliștii se prevalau de un ordin emis de Ministerul de Interne, potrivit căruia Jandarmeria nu trebuia să se amestece în chestiunile religioase (nr. 2956/29 martie 1935)[21]. Așa se explică, în parte, actele de indisciplină, dar și de provocare față de organele statului, pe care adepții vechiului calendar au știut să le exploateze în folosul propagandei din ce în ce mai extinse. Această propagandă a generat și o serie de incidente, unele deosebit de grave. Cele mai importante ciocniri între stiliști și forțele de ordine ale statului au avut loc la Toporăști-Vaslui, Cucova-Putna, Piatra-Neamț și Albineț-Bălți, localitate aflată în Moldova din stânga Prutului.

În iulie 1934, satul Toporăști s-a confruntat cu o „rebeliune de mari proporții", cum este descrisă în documentele vremii. Totul a pornit de la un preot caterisit, pe nume Mihail Toma, din Iași, cu ocazia sfințirii casei de rugăciune „Petru și Pavel"[22]. În momentul când jandarmii au dorit să-l legitimeze pe acel fost preot, s-au lovit de rezistența unui grup mare de adepți ai vechiului calendar, care s-au organizat cu scopul de a-l păzi pe cel ce le slujea. Când jandarmii au încercat să-l rețină, s-au tras focuri de armă, de ambele părți, soldându-se cu moartea a trei credincioși stiliști și rănirea altor 12. Au fost și patru răniți din rândul organelor de ordine[23]. La 12 iulie 1934, ca urmare a acestor confruntări între cele două tabere, aproximativ 1.000 de stiliști, inclusiv femei și copii, au plecat în orașul Fălticeni: s-au oprit în fața prefecturii, unde au improvizat slujbe religioase, provocând din nou autoritățile civile[24]. În cele din urmă, după ce a fost somat de către autorități, preotul caterisit Toma a fost luat în custodia Jandarmeriei.

Despre evenimentele de la Toporăști vorbește, printr-o notă informativă adresată IPS Pimen al Moldovei și Sucevei, protoiereul I. Chiticariu. El descrie procesiunea spre Fălticeni organizată de un grup de stiliști ce aveau în frunte pe Glicherie Tănase, Zosima Sperlă și David Bidașcu. Aceștia erau îmbrăcați în veșminte preoțești, cu toate că erau caterisiți, și conduceau un grup de aproximativ 1.000 de persoane, în majoritate

[20] ANR, fond Ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, dosar 125/1935, f. 38 și 49.
[21] Radu Petre Mureșan, *op. cit.*, p. 48.
[22] ANR, fond Inspectoratul general al Jandarmeriei, dosar nr. 15/1935, f. 52-70.
[23] ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar 43/1934, f. 14.
[24] *Ibidem,* f. 15.

femei și copii, cântând și demonstrând în fața primăriei, prefecturii și tribunalului. Nota mai afirmă că

> [...] stilismul este susținut foarte puternic de autoritățile superioare de Stat din București. Astfel nici nu se poate explica sfidarea și curajul stiliștilor și al călugărilor și în special al călugărului Glicherie Tănase, care deși are mandat de arestare – fiind condamnat pentru port ilegal de uniformă – vine totuși în Folticeni, în fruntea stiliștilor, îmbrăcat în veșminte și drept culmea ironiei oficiază un Te-Deum, chiar la poarta prefecturie, sub ochii autorităților[25].

Autorul notei critica lipsa de reacție a oamenilor legii, care își pierduseră orice brumă de autoritate, și îndemna Sf. Sinod să ceară regelui Carol al II-lea să ordone guvernului instituirea stării de asediu pe tot cuprinsul județului Baia; „[...]francmasoneria, comunismul și demagogia politică vor distruge în scurt timp tot ceea ce biserica și bunul simț clădesc prin muncă și sacrificii foarte mari”[26]. Aceste cuvinte reflectă starea de haos ce domnea în unele zone ale Moldovei, întreținută de lipsa de reacție a autorităților, dar și de amploarea pe care stilismul o avea în rândul credincioșilor din mediul sătesc, unde autoritatea Bisericii oficiale era tot mai contestată.

Mitropolitul Pimen, într-o notă către primul-ministru, ministrul Instrucțiunii și Cultelor și ministrul de Interne, recunoaște că

> [...] pricina acestei mișcări se datorește într-o măsură oarecare și preoțimei, care, din nenorocire, amestecându-se și înregimentându-se în luptele politice de partid, și-a pierdut mult din autoritatea pastorală. Vinovăția cea mai mare însă este a politicienilor mărunți, din toate partidele, cari, pentru interese electorale, încurajează pe acești răsculați de a merge înainte pe calea rătăcirei, făgăduindu-le că la vreme îi vor ajuta. Dureros e de asemenea că, după informații primite de la protopopi, autoritățile administrative nu dau nici un concurs. Dimpotrivă, în unele sate, politicienii și administrația au încurajat pe acești tulburători ai ordinii publice[27].

Iată că printre vinovații apariției fenomenului stilist se numără și unii clerici care nu aveau o pastorație lămuritoare și eficientă printre credincioși, alături de unii politicieni care foloseau demagogic toată această chestiune, evident în propriul interes de moment.

În comuna Cucova (astăzi în județul Bacău) au fost alte tulburări pricinuite de intenția unor credincioși pe stil vechi de a construi o biserică. S-au adunat din mai multe zone, printre care Bacău, Putna și Tecuci. La 27 mai 1935, colonelul Chihaia și procurorul Tomița s-au deplasat la Cucova pentru a investiga un caz de ultraj contra primarului și a jandarmului. Stiliștii s-au baricadat în casa de rugăciune, iar în confruntarea ce a avut loc au decedat cinci persoane, alte 28 fiind rănite. Peste 40 de persoane au fost reținute pentru interogatorii. Colonelul Chihaia raportează că acea casă de rugăciune era fortificată, iar preotul vinovat fusese găsit în urma percheziției:

> [...] am constatat că un loc de circa 20 de prăjini, în capul de vest al satului, era îngrădit cu gard de scânduri de circa 2,5 m înălțime, iar deasupra sârmă ghimpată [...]. Cu ocazia percheziției, într-o groapă mascată de un butoi, travestit femeiește și armat cu o secure, am găsit pe cel ce ținea loc de preot[28].

---

[25] Arhivele Centrului Eparhial al Arhiepiscopiei Iașilor, dosar Sectanți și stiliști, nr. 53/1934, f. 141-142.

[26] *Ibidem.*

[27] *Ibidem,* f. 143.

[28] ANR, fond Ministerul Cultelor, Direcția Studii, dosar nr. 1/1945, f. 27-28; vezi și *Încăierare cu stiliștii într-o comună din județul Putna. Doi morți și șapte răniți*, în „Universul”, 29 mai 1935, *apud* Radu Petre Mureșan, *op. cit*., p. 49-50.

Ceea ce frapează este violența celor petrecute, dar și faptul că țăranii erau prinși în plasa unor manipulatori emoționali, ce se foloseau de discursuri mistice, acuzând lepădarea de Hristos sau pierderea mântuirii. Mai mult, falșii călugări erau protejați de comunitățile în care erau aciuați prin intermediul acelor case de rugăciune, care nu erau altceva decât niște paraclise improvizate și ilegale, unde naivii aduceau tot felul de daruri. De cele mai multe ori, călugării vagabonzi erau însoțiți de un fel de gardă pretoriană alcătuită din țărani, tocmai pentru a nu fi ridicați de către autoritățile statului.

Un eveniment nefericit s-a petrecut la Plumbuita-Ilfov, tot în 1935. După mărturia documentelor emise de Jandarmerie, în acea localitate era un grup de stiliști care își construise un lăcaș de cult pe proprietatea altui adept al calendarului vechi. Autoritățile statului au mers spre locația respectivă pentru a opri construcția ilegală. Adepții calendarului neîndreptat, organizați într-un grup de aproximativ 30-40 de persoane, „nu numai că nu s-au supus, dar au atacat pe jandarmi, lovindu-i și încercând a-i dezarma, fiind nevoiți a se retrage pentru a evita ciocniri sângeroase care s-au mai întâmplat și în altă parte”[29]. Se confirmă astfel fanatismul cercurilor stiliste, decise să respingă violent orice tentativă a statului de a interveni în favoarea respectării legii.

Chestiunea calendarului a avut cele mai nefericite consecințe în Basarabia, unde stăpânirea țaristă imprimase Bisericii un specific rusofil. Pe lângă arhitectura specifică, mai toate bisericile erau pictate cu sfinți ai Bisericii Ortodoxe Ruse, inscripțiile fiind zugrăvite în alfabetul chirilic. Ierarhia era rusă, iar preoții erau hirotoniți tot de ierarhi ruși; totodată, intelectualii erau formați în centre universitare ruse (Kiev, Sankt Petersburg). Calendarul neîndreptat, folosit în toată lumea rusă, era o chestiune de identitate, la care era de neconceput să se renunțe. Practic, prin reformarea calendarului, se renunța la ortodoxia pravoslavnică – cel puțin asta era întipărit în mentalul colectiv al populației dintre Prut și Nistru. Totul a fost acutizat și de mișcarea inochentistă, puternică în acele vremuri, care respingea cu fermitate calendarul îndreptat. Cu toate acestea, statul român urmărea, prin reforma calendarului, o anume omogenizare, mai ales prin integrarea Basarabiei în noua paradigmă a României de după 1918.

Reforme calendaristice au fost realizate și în viața bisericii din Uniunea Sovietică, Polonia (mai ales în zonele ortodoxe din Est) și Grecia. Rezistența a fost motivată de chestiuni etno-naționale sau ideologice (împotriva statului catolic în Polonia, contra statului modernizator în Grecia, împotriva statului ateu în Uniunea Sovietică) – dar numai în România interbelică s-a dezvoltat o mișcare țărănească de masă care a respins ferm noul calendar îndreptat. În Basarabia, atât statul, cât și Biserica au eșuat în a explica țăranilor precar educați necesitatea schimbării. Mulți țărani basarabeni credeau că în spatele reformei se afla „Satana de la Roma” și se temeau sincer pentru mântuirea lor[30]. Din nou se face simțită prezența unor manipulări voite, puse la cale de cei care aveau tot interesul ca aceste mișcări anarhice să capete o amploare cât mai mare. Era de fapt o luptă împotriva statului român, care făcea eforturi de a integra în granițele sale Moldova dintre Prut și Nistru, după lunga stăpânire rusă dintre anii 1812-1918.

Vechii calendariști erau suspectați de autorități, dar și de BOR, că ar fi colaborat cu bolșevicii de peste graniță și că, în general, se aflau sub influența tradiției rusești. Conta și cine se afla la conducere, fie Ion Inculeț (basarabean, ministru de Interne, bun cunoscător al regiunii), fie Octavian Goga (transilvănean, ministru al Cultelor, necu-

[29] ANR, fond Ministerul Instrucțiunii, Cultelor și Artelor, dosar 125/1935, f. 59-63.

[30] Oliver Jens Schmitt, *Biserica de stat, sau Biserica în stat? O istorie a Bisericii Ortodoxe Române, 1918-2023*, București, Editura Humanitas, 2023, p. 90.

noscător al cutumelor basarabene). Nu trebuiau neglijate nici interesele politice de partid: partidul radical antisemit al lui A. C. Cuza (LANC) – un moldovean prin origine, care întreținea relații la est de Prut încă din perioada țaristă – i-a curtat pe stiliști cu scopul de a obține capital electoral[31].

Localitatea Albineț-Bălți din stânga Prutului era un centru major pentru adepții calendarului neîndreptat. Pe tot parcursul anului 1935, mulți dintre locuitori depuseseră cereri pentru a se retrage din BOR și pentru a adera la stilul vechi. Și primarul era vizat, pentru că stiliștii doreau să-l înlocuiască din cauza faptului că nu-i susținea. Au cerut o biserică în care să slujească un preot după vechiul calendar, cimitir separat, rebotezarea tuturor copiilor botezați cu 10 ani în urmă și resfințirea mormintelor credincioșilor îngropați în vremea trecerii la noul calendar[32]. Opoziția deja era una serioasă, autoritățile neavând o reacție promptă față de cele petrecute. Vechii calendariști aveau să speculeze fiecare vulnerabilitate din partea autorităților civile. Biserica și ierarhii din Basarabia erau într-o poziție și mai slabă față de cei din Vechiul Regat, mai ales că Biserica Ortodoxă Rusă refuzase să treacă la adoptarea calendarului îndreptat, folosindu-l în continuare pe cel vechi, de tip iulian, în pofida faptului că devenise anacronic.

În Basarabia, statul român trebuia să răspundă unei provocări mult mai mari decât în restul Regatului. Trebuiau construite instituții care să facă legătura între centru și periferie. Chișinăul era cel mai mare oraș al României după București, dar, în același timp, Moldova dintre Prut și Nistru era cea mai săracă dintre provinciile ce se uniseră cu țara. România întregită avea nevoie de cetățeni loiali, care să nu respingă politicile de modernizare și chiar de românizare. Iar prin reforma calendarului chiar asta s-a dorit, însă efectul a fost unul contrar, de ostilitate. Țăranii s-au poziționat împotriva modernizării, oarecum forțată de către politicienii liberali, tocmai pentru ca țara să recupereze cât mai mult din decalajul față de Europa. O dovadă a împotrivirii e memoriul adresat de stiliști regelui Carol al II-lea, la sfârșitul anului 1935, prin care se cerea ca în viața bisericească să se păstreze vechiul calendar „Iulian Stil Vechiu”[33]. Respingerea noului calendar era un semn al lipsei unei adevărate unități naționale și recunoașterea faptului că Basarabia a fost neglijată de către politicienii de la București. Siguranța recunoștea eșecul politicii românești într-un raport din 1936 în care se notează următoarele:

> La 27 Martie 1936, s-a[u] împlinit 18 ani de la actul reîntoarcerii Basarabiei la Patria Mumă. Armata împreună cu celălalte instituții de stat au lucrat pe toate tărâmurile de activitate pentru ca relipirea să fie indisolubilă. Pe tărâmul credinței naționale și patriotice s-a făcut însă foarte puțin în Moldova dintre Prut și Nistru [...][34].

Basarabia a fost, așadar, o zonă ignorată de către autorități, în loc să fie tratată cu tact și înțelepciune, știut fiind trecutul nu foarte îndepărtat și cutumele adânc împământenite.

Stiliștii din Albineț erau descriși ca înfocați și fanatici, transformând satul într-o „citadelă a stilismului”, într-un adevărat loc de pelerinaj pentru stiliștii din toată regiunea[35]. Și se adresau regelui Carol al II-lea pentru că aveau încredere în el. Cei

---

[31] *Ibidem*, p. 91.

[32] ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar nr. 54/1936, „Mișcarea stilistă de la începuturi până în prezent”, f. 13-15.

[33] Andreea Petruescu, *Memoriul țăranilor stiliști către regele Carol al II-lea. Basarabia, 1936*, în *RI*, nr. 5-6, septembrie-decembrie 2015, p. 573.

[34] ANRM, 680, 1, 84.

[35] *Ibidem*, 1217, 1, 690, f. 240-243.

responsabili cu editarea memoriului au avut ocazia să-l întâlnească în gara din Fălești, în iunie 1935, atunci când regele se afla în drum spre Bălți, pentru a lua parte la sfințirea catedralei proaspăt construite. Stiliștii au fost tolerați de către autorități, cu toate că se știa despre demersul lor. Aveau printre ei pe un anume preot Climovici, care va organiza pe mai departe acea comunitate. Regele, văzând pe peronul gării acel grup de locuitori alături de preot, cruci și evanghelie și nefiind prevenit de nimeni, s-a îndreptat spre ei și a sărutat crucea și evanghelia oferite de Climovici[36]. Gestul regelui Carol al II-lea, deși bine intenționat la prima vedere, avea să fie interpretat în mod eronat de către comunitatea de stiliști prezentă în gară, aceștia crezând că regele sprijină revenirea la calendarul vechi. Prin urmare, a început o și mai mare propagandă împotriva reformei calendarului, nestingherită de nimeni. Această situație hilară, creată exclusiv din vina autorităților, care nu-l informaseră pe rege asupra stărilor de lucruri, va genera tulburări în toată regiunea, exportând fenomenul chiar și în Vechiul Regat, după cum se va vedea mai departe. A fost probabil o încercare a autorităților locului de a cosmetiza cele întâmplate, mai ales în contextul vizitei regelui Carol al II-lea. Totul trebuia să fie perfect pentru suveran, adevăratele probleme fiind ascunse de ochii autorităților de la centru. Un gest aparent banal, de respect față de instituția Bisericii, avea să se întoarcă, printr-un efect de bumerang, asupra statului, dar și a Bisericii oficiale.

La fel ca în satele Moldovei din dreapta Prutului (unde călugării vagabonzi făceau o propagandă intensă), în satul Albineț activa un important agitator stilist, același preot Nicolai Climovici, cetățean român de etnie ucraineană, de numele căruia se leagă numeroase tulburări din zonă. Acesta îl pomenea (între cei adormiți) pe țarul Nicolae al II-lea, ucis de bolșevici, iar răspunsurile slujbelor bisericești erau date în rusă, cu toate că satul era locuit în majoritate de români. Climovici fusese hirotonit de episcopul Serafim al Vienei și trimis în Basarabia prin implicarea Uniunii minorităților ruse din România, care militase activ pentru menținerea stilului vechi între Prut și Nistru. Asociația nu urmărea scopuri religioase, ci pur politice, respectiv dezbinarea provinciei de peste Prut[37].

Climovici a organizat la Albineț o comunitate de stiliști care proveneau din toate satele din jur. Doreau crearea unei episcopii, iar în acest scop au strâns diferite daruri și sume de bani pentru biserica ce începea să se construiască. Atunci când autoritățile au emis un mandat de aducere pe numele lui Climovici, acesta a refuzat să se prezinte la postul de jandarmi și a continuat propaganda împotriva calendarului îndreptat, asupra preoților și a BOR. În momentul când jandarmii au încercat să-l aresteze, chiar în ziua Schimbării la Față pe stil vechi, țăranii care participau la această sărbătoare în biserica stilistă au încercat să îl apere, opunând rezistență. În învălmășeala produsă au murit trei credincioși stiliști și au fost rănite mai multe persoane[38]. Ziarele vremii afirmă că între Glicherie Tănase și Nicolai Climovici era o acerbă concurență pentru racolarea cât mai multor adepți. După arestarea lui Climovici, biserica de la Albineț a fost dărâmată odată cu celelalte paraclise ilegale zidite din îndemnul agitatorilor. Intervenția energică a autorităților a pus capăt agitațiilor, iar oamenii au început să se reîntoarcă spre Biserica oficială, odată cu demascarea celor doi agitatori care vindeau locuri în Rai celor ce se lăsau păcăliți[39].

---

[36] Andreea Petruescu, *op. cit.*, p. 578-579.

[37] ANR, fond Direcția Generală a Poliției, dosar nr. 54/1936, „Mișcarea stilistă de la începuturi până în prezent", f. 5.

[38] Radu Petre Mureșan, *op. cit.*, p. 60-61.

[39] *Lui Climovici îi pare rău...*, în „Universul", nr. 277, din 7 octombrie 1936.

Climovici a reprezentat un pericol major, mai ales că jandarmeria îl credea capabil să-i aducă pe adepții vechiului calendar sub autoritatea Bisericii Ortodoxe Ruse din diaspora. Prin arestarea lui, jandarmeria spera să dea o lovitură decisivă comuniștilor, dar și propagandei sovietice[40]. Situația din Basarabia era încordată și nesigură prin vecinătatea cu marele imperiu roșu care specula orice vulnerabilitate pentru a depărta și mai mult Basarabia de integrarea în România, știut fiind că acest proces erau unul lent și anevoios pentru autoritățile de la București, de multe ori străine de specificul acestei provincii.

Evenimentele de la Piatra-Neamț au loc în data de 14 septembrie 1936, când un grup numeros de adepți ai calendarului pe stil vechi din județele Neamț și Suceava (150 de căruțe, cu vreo 2.500 de stiliști) au încercat eliberarea preoților Stancu, Hoisu Pamvu și Eustațiu Andreescu, arestați pentru acțiuni anarhice, desfășurate prin sate contra Bisericii. Pentru a contextualiza cele petrecute în micul oraș moldav, trebuie detaliate niște aspecte, foarte importante spre înțelegerea cât mai limpede a faptelor.

Cu jumătate de an înainte avusese loc sfințirea unei biserici stiliste la Buhalnița, pe Valea Muntelui. O notă către Prefectura județului Neamț, semnată de însuși Mitropolitul Moldovei și Sucevei, Nicodim Munteanu, la 22 ianuarie 1936, arăta că plutonierul de jandarmi Feștilă încuraja mișcarea stilistă, ordonând deschiderea casei de rugăciune din Buhalnița[41]. Informația este confirmată și de Protoieria județului Neamț, care anunța Mitropolia de la Iași că, la Buhalnița, locuitorii Dumitru și Gheorghe Mărinei, construiesc o biserică pe un teren cu o întindere de 9 prăjini[42]. Același plutonier Feștilă a permis stiliștilor să facă slujba Bobotezei după stilul vechi[43], în pofida faptului că acea biserică ilegal construită fusese sigilată. Preotul paroh Ungureanu[44] întărește toate aceste mărturii, confirmând că doar legea civilă ar putea opri tulburările create de adepții vechiului calendar. Așadar, starea de spirit era tot mai tensionată, iar sătenii împărțiți ireconciliabil în două tabere. Nu doar la Buhalnița situația era critică, ci și în alte comune din zona Neamțului. De pildă, la Răucești era stabilit un călugăr basarabean, Joian Alexie[45], care, fiind dat în judecată, fugise în comuna Brusturi din județul Baia. Și la Brusturi era un puternic centru stilist, întreținut de călugării vagabonzi. Rețeta era aceeași: slujbe pe stil vechi, contestarea ierarhiei oficiale plus acea gardă pentru protejarea liderilor stiliști locali, dar și a monahilor voiajori. Liderul de la Răucești, Lazăr Rachieru, era protejat de 200 de stiliști[46]. La Zănești, un scenariu identic, protagonist fiind de această dată același Eustațiu Andriescu, caterisit de instanțele în drept prin hotărârea nr. 24/1934 dată de Juriul Central de judecată al Mănăstirii Cernica[47]. Acest personaj va influența indirect o serie de acte anarhice care nu au putut fi prevenite de către autoritățile statului, contaminate fiind și acestea cu elemente ostile, precum acel plutonier Feștilă.

Legiunea de Jandarmi Neamț a prevăzut cumva evenimentele și a întocmit un tabel nominal bine documentat cu toți călugării caterisiți stiliști dați în judecată pentru

[40] Andreea Kaltenbrunner, *Modernization Struggles in Interwar Romania: Old Calendarists, Church and Government in Bessarabia in the 1930s*, în *SEER*, vol. 99, nr. 3/2021, p. 540.

[41] SJAN Neamț, fond Prefectura județului Neamț, dosar nr. 74/1936, „Secte religioase, adventiști, stiliști, etc. și diferite ordine", f. 24.

[42] *Ibidem*, f. 25.

[43] *Ibidem.*

[44] *Ibidem*, f. 29.

[45] *Ibidem*, f. 35.

[46] *Ibidem.*

[47] *Ibidem*, f. 43.

serviciile religioase ilegale sau pentru îmbrăcarea, fără drept, spre deruta țăranilor, a straielor monahale. Între aceștia se numărau: Eustațiu Andriescu, Luchian Zahan, Arteni Ioachim, Glicherie Tănase, David Bidașcu, Toader Ilie, Galaction Hoisu, Alexandru Ștefănescu, Pamvu Hoisu, Veniamin Hoisu, Calistrat Auguț[48]. Toți erau monitorizați de către autorități, fără însă ca măsuri concrete să fie luate împotriva lor. Unii vor fi dați în judecată, alții arestați pentru scurtă vreme, însă locul lor era luat de către liderii așa-ziselor asociații de binefacere.

La 14 februarie 1936 preoții din parohiile Zănești, Zănești II, Slobozia, Roznov, Săvinești, Calu, Iapa, Mastacăn, Borlești-de-Sus, Borlești-de-Jos și Rediu au încheiat un proces-verbal asupra măsurilor ce se impuneau a fi luate pentru combaterea fenomenului stilist, care lua proporții îngrijorătoare[49]. Este adus în discuție Eustațiu Andriescu (ortografiat în unele surse Andreescu) care își extinsese nestingherit propaganda prin casele de rugăciune în mai multe zone ale județului Neamț. Soluțiile găsite de preoți pentru revenirea la normalitate erau: ridicarea călugărului Andriescu, închiderea bisericilor și a caselor de rugăciune construite ilegal, trimiterea călugărițelor de la Valea Nechitului la mănăstirile de obârșie, confiscarea broșurilor de propagandă, oprirea speculațiilor politice privind chestiunea calendarului. În tot acest timp, la Săvinești era donată o grădină[50] pentru ridicarea unei biserici pe stil vechi. Evident că terenul dăruit de Vasile Tofan[51] a fost sfințit de falsul călugăr Eustațiu Andriescu.

Pentru a fi obiectivi, trebuie menționat un memoriu al locuitorilor din Buhalnița, al adepților vechiului calendar, către Prefectura județului Neamț. Aceștia afirmă că s-au lepădat de Biserica oficială și de stilul nou, dar îl respectă doar în ceea ce privește obligațiile către stat. Mai relatau că erau persecutați, că nu se respectă ordinele date de Ministerul de Interne și că erau porecliți „stiliști”[52]. În rândurile acestor credincioși era inoculată ideea că, prin acceptarea calendarului reformat, ar renunța de fapt la credința și obiceiurile moștenite din strămoși. Cei ce răspândeau această zvonistică erau călugării vagabonzi, prin casele de rugăciune improvizate în locuințele private ale unor săteni, sau prin convingerea oamenilor să doneze pământ pentru construirea de noi biserici, în care să se slujească după vechile rânduieli ale Bisericii, anterioare anului 1924. De fapt, era o singură rânduială, un sigur tipic, o singură liturghie. Diferența consta în cele 13 zile cu care vechiul calendar iulian rămăsese în urma celui gregorian, mult mai exact din punct de vedere științific.

După toate aceste tulburări, va acționa în premieră și Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române. La data de 13 septembrie 1935 are loc o ședință specială în care este dezbătută problema mișcării stiliste, recomandându-se tuturor chiriarhilor să ia măsuri pentru intensificarea propagandei în vederea readucerii celor rătăciți la matcă[53]. Cu toate că demersul era foarte necesar, reacția Bisericii era tardivă. Trecuseră mai bine de zece ani de la implementarea reformei calendarului, în 1924. Patriarhul Miron a ignorat această chestiune, lăsând lucrurile în seama mitropoliților, în speță lui Pimen Georgescu și Nicodim Munteanu, ambii din Moldova, acolo unde începuseră tulburările. Dacă s-ar fi trimis misionari bine pregătiți, care să organizeze slujbe în sobor (așa cum practicau deseori stiliștii, pentru a-i atrage pe țărani, ca la un spectacol), să predice sau să organizeze

[48] *Ibidem*, f. 45.
[49] *Ibidem*, f. 53.
[50] *Ibidem*, f. 56.
[51] *Ibidem*, f. 57.
[52] *Ibidem*, f. 60.
[53] *Ibidem*, f. 85.

conferințe lămuritoare, să antreneze acțiunea unor laici intelectuali din parohii (profesori, notari, primari, chiar avocați), lucrurile ar fi stat cu totul altfel. În tot acest timp, un grup de maici, conduse de o anume Isidora Stănoaia, construiau chilii și o biserică în pădurile de pe lângă Vânători-Neamț, în locul numit „Pârâul Dobrului". Ca situația să fie cu adevărat haotică, la Mănăstirea Neamț, un grup de călugări (Eufrosin, Savastian, Iosif și Nicanor) țineau slujbe atât după calendarul vechi, cât și după cel îndreptat. Propaganda era întreținută și de așa-numiții „iconari"[54], care, sub pretextul vinderii de icoane, promovau retorica stilistă. Autoritățile civile, dar și cele religioase, ale Bisericii oficiale, erau depășite de situația din teren, iar efectele nu vor întârzia să apară.

Revenind la evenimentele nefaste de la Piatra-Neamț, autoritățile locale, în frunte cu prefectul Ivașcu, prim-procurorul Eugen Georgescu și colonelul Manoliu, comandantul legiunii de jandarmi, au ieșit în întâmpinarea grupului, la bariera orașului. Li s-a dat permisiunea de a trece prin urbe cu condiția să renunțe la pancartele pe care le aveau: „Jos autoritățile!"; „Jos preoții de mir!"; „Trăiască religia creștină adevărată a stiliștilor!" 100 de jandarmi le-au barat drumul, însă stilistul Gh. M. Moșneagu din comuna Boroaia l-a atacat pe șeful siguranței, lovindu-l. Situația a degenerat, numeroși soldați și polițiști fiind loviți cu pietre. Când au intrat în oraș, stiliștii loveau pe cine întâlneau. Patru jandarmi și un gardian au fost dezarmați, apoi răzvrătiții au început să tragă focuri de armă având în mijlocul lor pe „episcopul" Glicherie. Ajunși în fața prefecturii, s-au despărțit în două grupuri: unul s-a îndreptat spre arestul preventiv, pentru a-i elibera pe acei preoți arestați; al doilea grup s-a dus spre strada Carol, spărgând geamurile. Coloana de stiliști pornită spre arest a fost oprită de căpitanul Șoimaru, comandantul pieței. Între timp, au sosit două companii de soldați de la Regimentul 15, din ordinul colonelului Manoliu, sub conducerea căpitanului Rășcănescu. Văzând această desfășurare de forțe, stiliștii au început atacul cu pietre și arme la podul „Peste Cuejd"[55]. Drept urmare:

> Au căzut morți trei stiliști, și anume: Ioana N. Surdu, din Drăgușeni (Baia); Gh. Tărăbuță, din Șoimărești (Baia); Const. Iacob Agafiței din Rașcov (Baia); iar răniți au fost: Catinca Chitic, din Vânători (Neamț); M. Iosifescu din Toporăști (Vaslui); Bochița N. Ghinea, din Moinești (Bacău); D. V. Rusu – Răucești Baia, Iacob Vacaraș din aceeași localitate, Gh. Dascălu din Bodești – Neamț, I. V. Dulgheru – Ciumulești Baia, Gabriel Ghițu – Drăgușeni, D. Cozma din Moția – Baia, Catrina Chitic din Vânătorii Neamțului, Gh. Răchieru – Tg. Neamț, I. Gordun – Ruginoasa, Dochița Panaianopol, Tg. Neamț. De asemenea au fost răniți: C. Ungureanu, comandantul gardienilor; V. Oancea, Osadciuc Alex, Chiriac Vasile, toți foarte grav; Năforniță Gh., Gârcineanu, Fătu și Plăcintă Ioan, mai puțin grav, și din greșeală a fost împușcată fata Victoria Gh. Plantos din str. Sub. Petricica 138[56].

De remarcat e că toate victimele erau originare din localități în care se aflau centre stiliste puternic și temeinic organizate.

După ce inițial călugărul caterisit Glicherie (numit și „Faima Moldovei") reușise să dispară, în cele din urmă a fost capturat de către comandantul gardienilor publici, C. Ungureanu, căruia trebuie să i se recunoască un merit deosebit – acela de a refuza suma de 40.000 de lei oferită de Glicherie pentru a nu fi predat autorităților. Pe lângă el, au mai fost arestați 150 de capi ai mișcării, dintre care 140 doar din județul Baia. Ancheta a

[54] *Ibidem*, f. 112, 122, 126, 151.
[55] *O provocare a stiliștilor în nordul Moldovei*, în „Universul", nr. 257, din 17 septembrie 1936.
[56] *Ibidem.*

mai descoperit bani asupra femeilor și maicilor, precum și arme și muniții[57]. Fostul monah Glicherie a fost dus la București pentru audieri, iar printre cei arestați a fost și „maica stilistă Alexandrina N. Cheriloaia", care a declarat că aderase la stilism în anul 1934 și că în timpul rebeliunii din Piatra-Neamț jucase rolul de „gardă pentru paza fostului episcop Glicherie"[58].

Evenimentele petrecute la Piatra-Neamț sunt detaliate, cu lux de amănunte, în documentele păstrate în Arhivele județului Neamț, dovedind gravitatea celor petrecute în acele zile de septembrie 1936. Documentele confirmă prezența unor instigatori în rândurile convoiului care au intenționat să „devasteze autoritățile acestui oraș și apoi să împresoare arestul preventiv al județului, pentru a elibera stiliștii instigatori pe care îi presupuneau depuși acolo de autoritățile în drept"[59]. Pregătirile s-au făcut începând cu dimineața zilei de 14 septembrie, la ora 6:00, atunci când gardienii publici au instalat posturi de control la bariera Eicler, pe unde trebuiau să intre în oraș stiliștii care veneau de pe valea Bistriței, din comuna Buhalnița. La ora 8:00 era deja așteptat convoiul stiliștilor care „veneau armați și foarte agresivi"[60]. Astfel,

> [...] la orele 10:00, cei circa 3.000 de stiliști sosind la 200 metri de barieră, în fața cimitirului israelit, în formație de cordoane puternice pe toată lățimea străzii și zonele laterale, agresivi și cântau amenințând pe șefii autorităților că dacă nu eliberează pe preoții stiliști îi vor omorî[61].

Am redat integral mărturiile protagoniștilor pentru a dovedi amploarea și caracterul anarhic al evenimentelor. Un grup de persoane înarmate cu bâte, petarde și chiar arme de foc încercau să-și facă dreptate pe cont propriu, ignorând statul de drept, legile civile și chiar demersul autorităților de a opri la porțile orașului dezastrul ce se prefigura.

Pentru a nu exista niciun dubiu față de răzmerița calendaristă de la Neamț, arhivele păstrează corespondența dintre garnizoana Piatra-Neamț și prefectură, cu privire la alocarea sumei de 6.850 de lei, cuvenită ofițerilor și subofițerilor care luaseră parte la reprimarea rebeliunii stiliste din ziua de 14 septembrie 1936[62]. Există chiar o evidență a sumelor primite de ofițerii și subofițerii Regimentului 16 Dorobanți. Cele mai mari sume au fost primite de: colonelul Gheorghe Manoliu (1.000 de lei), locotenent-colonelul Mihail Fernenghel (450 de lei), maiorul Alexandru Petrov (350 de lei) și căpitanul Gheorghe Șoimaru (450 de lei)[63]. Cât privește numărul stiliștilor implicați, sursele oficiale vorbesc de 2.500. Aceleași surse arhivistice confirmă două nume, cele ale lui Pamvu Hoisu și Eustațiu Andreescu, liderii anticalendariști pe care mulțimea încerca să-i elibereze din arest[64]. În total, au fost 22 de persoane care au primit sume de bani, cuprinse între 1.000 și 1.500 de lei, în funcție de gradul și răspunderea avute.

Dacă autoritățile și-ar fi făcut datoria mai din timp, aceste evenimente reprobabile n-ar fi avut loc. În sprijinul acestor afirmații vin faptele petrecute în august 1936 la Țibucani, altă comună importantă a județului Neamț. Acolo, 30 de locuitori stiliști, în frunte cu Vasile Poiană, au început să clădească o biserică fără autorizație. Locul urma

---

[57] *Ibidem.*

[58] ANR, fond Inspectoratul General al Jandarmeriei, dosar nr. 5/1936, f. 1-5.

[59] SJAN Neamț, fond Prefectura județului Neamț, dosar nr. 74/1936, „Secte religioase, adventiști, stiliști, etc. și diferite ordine", f. 167.

[60] *Ibidem,* f. 169.

[61] *Ibidem.*

[62] *Ibidem,* f. 180, 181.

[63] *Ibidem,* f. 184.

[64] *Ibidem,* f. 185,186.

să fie sfințit de către Glicherie Tănase[65], călugărul caterisit care își atribuia demnitatea de episcop al stiliștilor. În urma măsurilor preventive, precum și a arestării călugărilor caterisiți, care făceau propagandă intensă în rândul stiliștilor, spiritele s-au liniștit[66]. Materialele rămase de pe urma bisericii neterminate au fost predate comunității, consiliul local urmând să hotărască asupra viitoarei întrebuințări. Din acest moment, dar mai ales după evenimentele de la Piatra-Neamț, autoritățile au luat lucrurile în serios și au acționat ca atare. Prefectura Neamț emitea ordinul nr. 7335/1936[67], prin care se interziceau întrunirile publice de orice fel fără autorizația Prefecturii de județ. La Buhalnița se cerea confiscarea clopotului care suna zilnic pentru adunarea stiliștilor la casa de rugăciune improvizată, dar și anchetarea capilor stiliști, Chirilă Ciucanu și Vasile Andonescu, ambii consilieri comunali[68]. Se remarcă aici un lucru deosebit de relevant și anume că adepții vechiului calendar aveau reprezentanți în consiliul comunei. Pe această cale puteau susține inclusiv politic mișcarea calendaristă ce a luat amploare, mai ales în această comună de pe Valea Muntelui. Nu o dată factorul politic își face simțită prezența în alterarea ordinii sociale.

Lucrurile se vor derula rapid, chiar în luna octombrie a anului 1936. O primă dovadă e descinderea unui camion cu jandarmi, în număr de 30[69], prin comunele Rediu, Buhalnița, Bodești și Răucești. Astfel au fost preîntâmpinate noi violențe, chiar în nucleele stiliste. Stiliștii n-au mai venit spre centrele de județ, ci invers, jandarmii au descins în comunele contaminate cu respectivul flagel, întreținut și de unele cercuri politice care aveau tot interesul să profite electoral de haosul iscat. Se păstrează inclusiv ordinele privind decontul benzinei și al uleiului consumate pentru transportul jandarmilor, în valoare de 10.545 de lei[70].

Evenimentele de la Piatra-Neamț n-au fost singulare. Este posibil ca acei credincioși care veneau în grupuri numeroase de la Buhalnița să fi fost instigați de cercuri legionare. La 5 august 1935 își începea oficial activitatea partidul „Totul pentru Țară", de fapt o reînființare a Legiunii după o perioadă de interdicție. Pentru a fi populari, mai ales în rândul țăranilor, legionarii reparau biserici sau mănăstiri. Evident, aceste acțiuni sporeau considerabil capitalul politic al mișcării lui Corneliu Zelea Codreanu. În octombrie 1935, la insistența autorităților, Sfântul Sinod interzice astfel de acțiuni cu caracter politic, încercând să se detașeze subtil de mișcarea legionară.

Oficial, Frățiile de Cruce pretindeau că nu fac politică, ci doar educație. Se cultiva o atitudine sectară, exclusivistă: tot ceea ce era în afara Legiunii sau împotriva ei era considerat rău, corupt[71]. Cu toate acestea, numeroși elevi seminariști, clerici sau oameni de cultură au fost atrași, cel puțin la început, de misticismul patriotard promovat intens de mișcarea lui Corneliu Zelea Codreanu. E foarte probabil ca printre adepții acestei mișcări să fi fost atrași și altfel de fanatici, stiliștii, cei ce luptau împotriva modernismului, a reformei, tocmai prin respingerea virulentă a calendarului îndreptat, adică a celor 13 zile ce făceau diferența între știință și ignoranță.

În 1936, la Târgu Mureș, adepții lui Codreanu organizează un mare congres studențesc, de fapt legionar. Ministrul de Interne, Ion Inculeț, și premierul Gh. Tătărescu s-au arătat toleranți, ba chiar au încurajat fenomenul[72]. Legionarii, ca și stiliștii, au profitat

[65] *Ibidem*, f. 200.
[66] *Ibidem*, f. 202.
[67] *Ibidem*, f. 227.
[68] *Ibidem.*
[69] *Ibidem*, f. 204.
[70] *Ibidem*, f. 219, 220.
[71] Valeriu Anania, *Memorii*, Iași, Editura Polirom, 2011, p. 22.
[72] Z. Ornea, *op. cit.*, p. 242.

de unele simpatii sau chiar slăbiciuni ale unor politicieni de vârf, care, fie din convingere, fie din oportunism politic, au ignorat ambele mișcări (una politică, alta religioasă).

Nu doar legionarii au întreținut unele cercuri stiliste. Propaganda exista și în fabrici sau uzine. Un caz particular e acela al fabricii de postav din Buhuși, unde comuniștii, dar și stiliștii fac propagandă, fiecare după ideile pe care le împărtășesc[73]. Postul de jandarmi instalat în fabrică nu avea în lucru doar combaterea diferitelor delicte, ci și convingerea stiliștilor de a se reîntoarce la recunoașterea sărbătorilor din calendarul oficial. Iată că jandarmii nu se îngrijeau doar de ordinea publică, ci și de cea din interiorul bisericii, devenind astfel niște apologeți ai calendarului îndreptat.

Din aceste multiple relatări, având la bază documente oficiale, rezultă că, cel puțin în județele Baia și Neamț, stilismul ajunsese o problemă de siguranță națională, îndemnând la nesupunere față de autoritățile civile, dar mai ales față de cele bisericești. Biserica era acuzată că, prin adoptarea calendarului îndreptat, s-a catolicizat și, astfel, a devenit eretică, iar statul, prin organele sale de forță, era acuzat că încearcă să îngrădească libertatea religioasă prin intervenția în această chestiune care devenea din ce în ce mai presantă. Trebuie spus că fenomenul a luat amploare mai ales în satele din fostul județ Baia, unde mișcarea contra calendarului s-a radicalizat din cauza propagandei intense a călugărilor vagabonzi, dar și a lipsei de reacție a autorităților locale în frunte cu Prefectura, Poliția sau Jandarmeria. Stiliștii au știut să profite de slăbiciunea, nepriceperea și șovăiala autorităților, mai ales cele ce au condus destinele județului Baia. Aici autoritățile au fost mai slabe și lipsite de inițiativă decât în alte zone ale țării, unde situația a fost, cel puțin relativ, ținută sub control.

În final, și poate în premieră, trebuie evocat un episod prin care cel mai înalt reprezentant al statului român intervine direct în problema stilismului, încercând să oprească acest fenomen care compromitea ordinea socială. Este vorba despre regele Carol al II-lea al României, care are o inițiativă inedită. Protagoniștii vor fi o familie din județul Neamț, din comuna Zănești, care era atinsă de flagelul tulburărilor stiliste, fiind chiar un centru de propagandă pentru întreaga zonă.

Presa locală relatează că săteanul Toader C. Șerban, tată a 17 copii, din care trăiau 11, a fost atins de microbul rătăcirii, ultimii trei copii fiind botezați în cadrul bisericii pe stil vechi. Atunci când soția, Trandafira, năștea cel de-al unsprezecelea copil, un băiat, săteanul Șerban dându-și seama de deșertăciunea rătăcirii calendariste – fiind și sărac – cerea printr-o jalbă ca Suveranul să-i boteze ultimul copil. Regele, impresionat de gestul și curajul omului, a încuviințat să fie nașul copilului, însărcinând prin înalt ordin pe colonelul Ghineraru, prefectul județului Neamț, să-l reprezinte în cadrul solemnului ritual al botezului. Mai mult, finul domnesc a primit din partea regelui Carol al II-lea suma de 10.000 de lei[74].

Botezul a avut loc în biserica parohială a comunei Zănești, la eveniment adunându-se mii de săteni, cu familiile lor, unii fiind adepți ai calendarului vechi. Cei mai mulți dintre ei nu mai intraseră în biserică de ani de zile, tocmai din pricina tulburărilor iscate de introducerea noului calendar. Din partea Ministerului de Interne a participat inspectorul general ing. Virgil Economu, pretorul plășii Eugen Barcan, primarul comunei V. Teacu, învățători, elevi și alte mii de săteni din comunele învecinate. Slujba religioasă a fost oficiată de preoții Ioniță și V. Petrescu, răspunsurile fiind date de un cor

[73] SJAN Neamț, fond Prefectura județului Neamț, dosar nr. 74/1936, „Secte religioase, adventiști, stiliști, etc. și diferite ordine", f. 253.

[74] *M. S. Regele Carol al II-lea a botezat al unsprezecelea copil al unui țăran din Zănești. Tatăl fiului domnesc a renunțat la stilism. O înălțătoare și semnificativă solemnitate*, în ziarul „Înainte", 3 aprilie 1938.

străjeresc. După oficierea Liturghiei, a urmat săvârșirea Tainei Botezului pentru pruncul numit cu acest prilej Nicolae[75].

Gestul de mărinimie al regelui Carol al II-lea a avut un efect surprinzător – întoarcerea la ascultare și la Biserica oficială a multora din cei ce erau în rătăcire. Inclusiv tatăl acelui copil proaspăt botezat a revenit la dreapta credință, fiind pildă de urmat pentru cei mai mulți dintre sătenii comunei Zănești, una de frunte a județului Neamț, cu locuitori ce munceau în marea lor majoritate la Buhuși, în județul vecin Bacău. Gestul lui Carol al II-lea a avut rezultate mai bune decât jandarmii, Poliția sau Procuratura, chiar mai mult decât reușise Biserica prin organele ei de frunte – Patriarhia de la București și Mitropolia Moldovei de la Iași. Momentul este zugrăvit în cuvinte și de presa regională, mai precis în ziarul „Iașul" ce tratează subiectul într-un amplu articol[76]. Carol al II-lea, deci tot politicul, ce de data aceasta a intervenit providențial, a reușit printr-un ordin simplu, dar dibaci, să unească pe fiii țării în jurul Bisericii strămoșești. Cert este că după acest eveniment solemn, cel puțin în mare parte din județul Neamț, tulburările iscate de reforma calendarului vor scădea în intensitate, rămânând doar nucleul dur din proximitatea județului Suceava (fost Baia) și din unele sate aflate în vecinătatea Mănăstirii Neamț, unde acei călugări vagabonzi fuseseră deosebit de activi în propagandă. Astăzi sunt comunități compacte în zona orașului Fălticeni (foarte aproape de centrul de la Slătioara), dar și în zona Vânători-Neamț, în proximitatea orașului Târgu Neamț. Și la Piatra-Neamț există o comunitate, însă nu de mărimea celor din zonele deja amintite.

În concluzie, se poate afirma că stilismul este ultima mișcare țărănească plămădită din rezistența instinctivă la presiunea statului și a Bisericii, fără a avea însă o ideologie proprie[77], fiind de fapt refractară la orice tip de reformă, fie ea și una extrem de documentată științific. A fost o mișcare naționalistă prin esență, un naționalism sentimental, care făcea permanent trimitere la trecutul glorios și neatârnat. În centrul acestui flagel au fost satele din partea de nord-est a Moldovei, dar și din Basarabia (unde moștenirea Bisericii Ortodoxe Ruse și implicit a calendarului iulian erau încă solid împământenite), unde se desfășura o intensă propagandă venită mai ales pe filieră monahală – adică a călugărilor fugiți din mănăstiri (în special de la Neamț, Secu și Sihăstria) și caterisiți de către BOR. Erau exploatate fricile țăranilor, precum catolicizarea, pierderea vechilor tradiții și a mântuirii. Demagogia de care dădeau dovadă unii politicieni a fost folosită abil, ca și ignoranța din primă fază a autorităților civile și chiar bisericești. Totul a culminat cu un tablou politic dominat de revoluția spirituală promovată intens și abil de către Mișcarea Legionară, aflată la apogeu.

Stilismul s-a dezvoltat, nu întâmplător, într-o perioadă a extremelor. În interbelic se creionează curente naționaliste precum fascismul, care va fi izvorul apariției mai multor mișcări de extremă dreapta. Se poate afirma că această mișcare aproape exclusiv țărănească face parte din curentul etnofiletist, erezie condamnată oficial de Biserică încă din 1872, printr-un sinod local organizat la Constantinopol, întrucât nega caracterul universal al creștinismului, subminând persoana în favoarea colectivității. Mișcarea vechilor calendariști nu a fost altceva decât triumful manipulării credinței și a simbolurilor sale într-o cheie naționalistă, chiar politică în unele aspecte: un sincretism între misticismul abil, naționalismul pravoslavnic și filetismul steril.

---

[75] *Ibidem.*

[76] *M. S. Regele Carol II a botezat al 11-lea copil al unui țăran din Neamț. Părintele fînului domnesc a renunțat la stilism,* în „Iașul", 30 martie 1938.

[77] Oliver Jens Schmitt, *op. cit.*, p. 92-93.

NEW CONTRIBUTIONS ON THE CALENDAR DISTURBANCES IN MOLDOVA AND BESSARABIA DURING 1934-1936
(Summary)

Keywords: old calendar, propaganda, Piatra-Neamț, priest Climovici, houses of prayer, monk Glicherie.

This study depicts an unfortunate episode of events that occurred in the 1930s of the interwar period in Moldova on the right side of the Prut, but also in the left side, that is, Bessarabia. The emphasis is on what happened in a small and quiet town in Moldova, Piatra-Neamț. The context was the resistance and propaganda against the calendar corrected by the BOR since 1924. In numerous villages in the interwar counties of Baia and Neamț there was an attitude of rejection of the corrected calendar against the background of the propaganda of the so-called vagabond monks who virulently challenged the official Church. The phenomenon was also maintained by some of the politicians of the time, obviously for electoral interests. In Bessarabia the situation was even more dramatic, both because of the legacy of the Russian Orthodox Church that used the Julian calendar, but also because of propagandists such as priest Climovici, the correspondent of monk Glicherie from the Neamț and Suceava areas. The violence in Piatra-Neamț is highlighted by the testimonies of the protagonists that are in the National Archives of Romania, General Inspectorate of the Gendarmerie collection; the National Archives of Romania, Neamț County Service of the National Archives, "Neamț County Prefecture" collection (1936); the newspapers "Înainte", "Iașul" or "Universul", but also in the works signed by Radu Petre Mureșan. The picture of the events is captured using local archival sources, which faithfully reproduce what happened in September 1936, when a group of stylists from Valea Muntelui tried to forcibly release some vagrant monks whom they believed were detained in police custody in the town at the foot of Pietricica.

DOI: 10.59277/AIIX.62.17

MIHAI-DANIEL BOTEZATU[*]

ASPECTE PRIVIND ANCHETA LIGII NAȚIUNILOR ASUPRA PROIECTULUI DE LEGE A ÎNVĂȚĂMÂNTULUI PARTICULAR DIN 1925[**]

Introducere

Un sector aparte al învățământului românesc interbelic, cu specificitățile sale, a fost cel al învățământului particular. Caracterul acestuia a provocat cele mai atente observații și cele mai înfocate dezbateri cu privire la locul său în cadrul sistemului de învățământ general, dar și la rolul avut în consolidarea statului. Lipsa unei reglementări legislative anterioare, vizând organizarea și funcționarea învățământului particular, a constituit un dezavantaj, ea supunându-se tipurilor distincte de învățământ particular și confesional din toate regiunile țării. Astfel, până la adoptarea Legii învățământului particular din 25 decembrie 1925, putem vorbi de existența unui haos cvasi-generalizat; eradicarea acestuia căpătase mize uriașe, devenind un mijloc de exprimare a opiniilor, atât ale autorităților statului, cât și ale minorităților etnice și religioase.

Organizarea învățământului particular unitar reprezintă un episod controversat din istoria interbelică a României. Ea a intensificat animozitățile dintre autorități și minorități, fiecare dintre acestea încercând să-și valideze viziunile în fața opiniei publice, dar mai ales să-și impună voința politică. Controversele cu privire la proiectul legii învățământului particular au avut reverberații până la Liga Națiunilor. Prin petițiile adresate de reprezentanții minoritari maghiari ai bisericilor din Ardeal, problema învățământului particular depășise granițele României.

Chestiunea reglementării acestui învățământ se află în legătură directă cu relația sinuoasă dintre stat și minoritățile etnice și religioase, după finalul Primului Război Mondial. Organizarea prin lege a învățământului particular s-a încadrat demersurilor Ministerului Instrucțiunii Publice de a-și impune controlul asupra acestui sector și de a-l alinia procesului general de consolidare a statului, de a completa „inelul" inițiativelor legislative de unificare și reformare generală a învățământului, acțiune începută cu Legea învățământului primar în 1924. Similar cu actul adoptat în vara anului anterior, Legea învățământului particular a integrat în prevederile ei mai multe decizii adoptate în acest caz, prin regulamente sau ordine ministeriale deja în vigoare.

[*] Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași; e-mail: botezatumihaidaniel@gmail.com.

[**] Acest articol are la bază comunicarea intitulată *Câteva aspecte referitoare la ancheta Ligii Națiunilor asupra proiectului de lege a învățământului particular din 1925*, susținută în cadrul conferinței *Modernitatea românească în secolele XVIII-XX: realități politice, dinamici sociale și preocupări culturale*, ediția a II-a, 2024, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol", Iași.

Impunerea controlului statului asupra învățământului particular trebuia făcută în conformitate cu prevederile Tratatului Minorităților și ale Constituției din 1923, Ministerul Instrucțiunii afirmând necesitatea funcționării învățământului particular sub tutela și supravegherea acestuia. Minoritățile etnice și religioase, în încercarea de a contracara politicile ministrului liberal Dr. Constantin Angelescu, au reclamat permanent încălcări ale drepturilor lor, făcând trimitere atât la principiile Declarației de la Alba Iulia, cât și la documentele menționate mai sus.

Cele mai viguroase dezaprobări referitoare la organizarea învățământului particular au fost întâlnite în Ardeal, în rândul minorităților maghiară, germană și evreiască, atât cele laice, cât și cele bisericești. Ele și-au exprimat dezacordul ferm, căutând prin orice mijloace – inclusiv prin petițiile adresate Ligii Națiunilor – să tergiverseze ori să anuleze legislația lui Angelescu. Din punctul acestora de vedere, învățământului confesional trebuia să-i fie acordat o largă autonomie, prin exercitarea de către Ministerul Instrucțiunii a unui drept de control mai mult formal. În schimb, școlile confesionale preferau ca fiecare instituție bisericească să dețină acest drept la modul concret.

În Vechiul Regat nu a existat învățământ confesional, iar cel particular nu a avut o influență semnificativă în cadrul sistemului de învățământ. Totuși, în Ardeal, învățământul confesional a reprezentat un sector de bază al învățământului general din regiune. Coordonat de cele două Biserici române, acesta a fost destinat să alfabetizeze și să culturalizeze populațiile românești, dar să și creeze o „intelighenție" autohtonă, fiind cel mai accesibil tip de școlarizare pentru românii ardeleni, datorită utilizării limbii române în actul de predare. Cu atât mai mult, prin școlile confesionale ale bisericilor române a fost conservată și perpetuată conștiința națională în rândul populației române înainte de 1918, aflată în plin proces de maghiarizare. După Unire, locul învățământului confesional în cadrul sistemului a fost pus sub semnul întrebării de către unii actori publici din Vechiul Regat, ei exprimându-și îndoielile cu privire la necesitatea și rolul acestui tip de învățământ în România Întregită. Plecând de la predominanța învățământului public în Vechiul Regat și de la înțelegerea deficitară a specificului școlilor din Ardeal, elitele de la București, inclusiv Dr. Constantin Angelescu, au considerat învățământul confesional ca unul strict particular. Această perspectivă a creat indignare în rândul reprezentanților acestui tip de școală, care l-au plasat într-un cadru aparte, susținând permanent superioritatea învățământului confesional față de cel particular.

Ne propunem să aducem în evidență o serie de aspecte încadrate într-o temă mai puțin abordată în istoriografie, respectiv cea a activității Ligii Națiunilor, în cazul petițiilor formulate de către reprezentanții ecleziastici sau laici ai minorității maghiare, privitoare la reglementarea prin lege a învățământului particular. Dorim să expunem, la nivel general, contextele ce au dus la trimiterea mai multor petiții la Geneva, discuțiile și perspectivele întâlnite în rândul mai multor membri ai forumului internațional, dar și raportarea opiniei publice și a mediului politic de la București la ancheta Ligii, asupra unor posibile încălcări ale Tratatului Minorităților, prin unele prevederi ale proiectului Dr. Constantin Angelescu. Internaționalizarea problemei legii învățământului particular din 1925 a reprezentat un nou episod al relațiilor tensionate, chiar ostile, dintre autoritățile de la București și reprezentanții minorităților etnice sau religioase, cu precădere cele maghiare.

Subiectul chestiunii învățământului particular din România, dezbătut la forumul de la Geneva, a fost tratat în cadrul mai multor lucrări ce au expus mai pe larg relațiile dintre autorități și minorități în România interbelică, dar și activitatea ministerială a Dr. Constantin Angelescu. În privința cunoașterii raporturilor dintre autoritățile române,

minoritatea și, implicit, statul maghiar – ce au cuprins și unele date privitoare la chestiunea din 1925 –, Lucian Leuștean a realizat în lucrarea *România și Ungaria în cadrul Noii Europe (1920-1923)* un tablou general al acestor relații. Din respectivul volum reiese că reglementarea învățământului particular nu a constituit un moment declanșator al ostilităților dintre stat și minorități, ci unul care potența, la un nivel fără precedent, raporturile dintre cele două entități.

O cercetare exhaustivă privind reclamațiile minorităților maghiare, cu sau fără sprijinul guvernului de la Budapesta, la Liga Națiunilor, a fost realizată de Adrian Ivan în cadrul lucrării *Stat, majoritate și minoritate națională în România (1919-1930). Cazul maghiarilor și germanilor din Transilvania*, apărută în 2011 la Cluj-Napoca. Pentru cazul memoriilor privind învățământul particular din România, autorul a utilizat, în cea mai mare măsură, documentele identificate în Arhiva Societății Națiunilor de la Geneva, cu scopul de a prezenta demersul petițiilor, dar și abordările regăsite în rândul decidenților Ligii.

Un rol semnificativ în cadrul discuțiilor, negocierilor și concluziilor acestei internaționalizări a problemei învățământului particular l-a avut Nicolae Petrescu-Comnen. Fiind ministru plenipotențiar al României la Berna, acesta a fost însărcinat de Ministerul Afacerilor Străine, ca reprezentant al guvernului român pe lângă forumul genevez, spre a apăra proiectul legii învățământului particular. O bogată expunere a activității diplomatice a acestuia, inclusiv cea din perioada anului 1925, a fost realizată de Adrian Vițalaru în 2014[1].

Episodul reclamațiilor minorității maghiare la Liga Națiunilor a fost dezvoltat și de Irina Livezeanu în lucrarea *Cultură și naționalism în România Mare 1918-1930*. Totodată, o expunere a perspectivelor regăsite în presa partidelor politice din primul deceniu interbelic se regăsește în cartea *Modernizarea României în primul deceniu interbelic. Învățământul românesc în presa partidelor politice* a Dianei-Gabriela Reianu.

Pentru realizarea acestui articol am apelat la analiza mai multor documente din Arhiva Societății Națiunilor din Geneva (United Nations Archives at Geneva, Fond Legaue of Nations Secretariat, Sub-fond Administrative Commissions and Minorities Section, Series Section Files, Sub-series Minorities, Sub-sub-series S352/17 *Roumanie – Questions scolaires*), aflate în variantă digitală. Documentele identificate și analizate sunt altele decât cele regăsite în lucrarea lui Adrian Ivan, astfel că sperăm ca prin intermediul acestora să completăm perspectiva asupra activității forumului genevez în privința proiectului legii învățământului particular. Dosarele și documentele regăsite în aceeași arhivă ar putea constitui un impuls pentru o cercetare extinsă asupra anchetei Societății Națiunilor, care să aducă în vedere punctele de vedere ale organizației și ale funcționarilor ei referitoare la acest subiect. Pentru expunerea prevederilor proiectului de lege, în forma depusă și adoptată de Senat, cât și a dezbaterilor parlamentare din jurul proiectului în ambele Camere, dar mai ales a situației pricinuite de memoriile petiționarilor maghiari din primăvara, respectiv iarna anului 1925, am utilizat *Desbaterile Senatului* și ale *Adunării Deputaților*, publicate în „Monitorul Oficial".

Completând perspectiva părții române, referitoare la demersul liderilor religioși maghiari, am apelat la presa perioadei[2], de unde a reieșit poate cel mai clar atitudinea

[1] Adrian Vițalaru, *Nicolae Petrescu-Comnen. Diplomat*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2014, 584 p.

[2] O descriere sintetică a adoptării Legii învățământului particular, destinată publicului francez, a fost publicată în presa locală. Vezi *Le project de loi sur l' enseignement privé*, în „Bulletin Périodique de la presse roumaine", du 21 Novembre au 20 Décembre 1925, nr. 55, 25-26 decembrie 1925, p. 4-5.

ostilă față de ancheta derulată la Geneva. Prin intermediul presei s-a vorbit despre o ingerință a Ligii Națiunilor în politica internă a României, dar și despre un nou act de manifestare fățișă a minorităților – cu sprijinul unor state revizioniste – împotriva statului român.

Sisteme de învățământ confesionale și particulare până la 1918

La fel ca în cazul învățământului public, după 1918 s-au regăsit în România mai multe tipuri de învățământ particular, iar după accepțiunea autorităților guvernamentale de la București, în această categorie trebuiau incluse și cele confesionale. Până în 1925, în Basarabia, învățământul particular a funcționat pe baza unei legi adoptate în 1914, ce reorganiza lucruri statornicite printr-o legislație anterioară din 1868[3]. Legea stipula dreptul zemstvelor, orașelor, corporațiilor, parohiilor, societăților și cetățenilor ruși de a înființa școli. Ordinelor călugărești nu le era permisă derularea unor astfel de acțiuni. Autorizarea funcționării școlilor particulare era dată de Ministerul Instrucțiunii de la Sankt Petersburg, în funcție de tipul de școală primară, astfel: pentru gimnazii, aceasta era dată de curatorul circumscripției școlare, în timp ce Consiliul școlar județean sau comunal autoriza funcționarea școlilor primare particulare[4].

Cu privire la limba de predare, era stipulată obligativitatea studiului limbii și literaturii, a istoriei și geografiei în limba rusă. În cazul celorlalte materii, această obligativitate era stabilită de către deținătorii școlii. Totuși, dacă instituțiile școlare primeau ajutor financiar din partea zemstvelor sau orașelor, acestea puteau opta pentru predarea întregii materii în limba rusă, cu excepția noțiunilor religioase neortodoxe. Manualele utilizate trebuiau să aibă, de asemenea, aprobarea Ministerului, a Consiliului curatorului local sau a autorităților duhovnicești[5].

Totodată, cadrele didactice ce-și desfășurau activitatea în școlile particulare trebuiau să aibă aceeași calificare ca cele din învățământul public. Condiționarea calificării asemănătoare cu aceea a personalului din învățământul de stat exista și în cazul deținătorilor de școli particulare susținute financiar de către zemstve sau orașe. Examinarea elevilor se făcea după programe similare celor din învățământul de stat[6]. Până la Unire, nu au existat în Basarabia școli particulare cu predare în limba română[7].

Învățământul particular din Bucovina a avut o amploare redusă, plecând de la demersurile statului austriac de a dezvolta o rețea semnificativă de școli publice, destinată populației neromânești (germani, ruteni, evrei). De notat în acest caz este cel al școlilor pentru copii evrei, așa-numitele numitele „Heidere", care nu aparțineau statului[8].

Învățământul primar particular a funcționat până în 1918 în Bucovina, având la bază Legea învățământului primar din 1869. Referitor la școlile particulare, legea prevedea obligația autorizării de către autoritățile superioare a înființării unei școli, apoi datoria cadrelor didactice de a avea calificare similară cu aceea a cadrelor ce activau în învățământul de stat, dar și o programă analitică aidoma celei din școlile publice[9].

---

[3] *Desbaterile Adunării Constituante a Senatului* (în continuare, *DS*), ședința din 15 mai 1925 (ședința de zi), publicată în *MOf*, Partea a III-a, 7 iulie 1925, p. 1897.

[4] *Ibidem.*

[5] *Ibidem.*

[6] *Ibidem.*

[7] *Ibidem,* p. 1898.

[8] *Ibidem.*

[9] *Ibidem,* p. 1892.

În continuare, era stipulat dreptul de control al statului asupra școlilor particulare, dar și dreptul acestor instituții de a elibera certificate echivalente cu cele de stat, cu condiția ca organizarea și programele să fie asemănătoare celor din învățământul primar public. Aceeași condiție fusese valabilă și pentru învățământul normal particular. Examenele din școlile normale particulare puteau fi susținute doar în prezența unui delegat al autorității școlare publice superioare, care devenea automat președintele comisiei de examinare[10].

Pe fondul procesului de rutenizare declanșat odată cu anii '70 ai secolului al XIX-lea, românii au căutat să-și organizeze un învățământ în limba maternă prin ocolirea sistemului public, devenit un instrument al deznaționalizării. La fel ca în cazul transilvănean, asociațiile românești au sprijinit, într-o mai mică măsură față de cele din Ardeal, școlile particulare bucovinene populate cu copii români. Cu ajutorul Societății pentru Cultura și Literatura Română din Bucovina au fost înființate, în perioada 1910-1914, 14 școli particulare românești în satele rutenizate din nordul regiunii. De asemenea, Societatea Doamnelor Române a înființat, în 1890, o școală la Cernăuți[11]. Școli particulare au mai fost înființate și cu sprijinul Societății Mazililor și Răzeșilor Bucovineni[12].

Cu toate acestea, numărul școlilor particulare românești a fost unul redus, din considerente financiare, comunitățile românești nedispunând de sumele necesare înființării mai multor instituții școlare. În consecință, majoritatea elevilor români au fost nevoiți să se școlarizeze în instituțiile publice de învățământ, fiind supuși deznaționalizării. Cu atât mai mult, a fost reclamată lipsa de sprijin a statului pentru comunitățile românești în acest sens, în dauna celor ale altor etnii care primeau ajutoarele solicitate. Nu a existat un învățământ secundar particular[13].

Organizarea, funcționarea, dar și mizele școlilor confesionale din Transilvania înainte de 1918 constituie o temă de cercetare aparte. Pentru contextualizare, vom încerca să oferim un tablou cât mai sintetic cu privire la situația acestui învățământ care a conservat și perpetuat conștiința națională a românilor ardeleni.

Încă din primii ani, autoritățile maghiare au interzis școlilor confesionale să mai primească subvenții din alte țări, ca prim pas în impunerea unui control asupra acestora, plecând de la salarizarea corpului didactic oferită de stat. Pentru a reduce influența învățământului confesional, statul maghiar a inițiat o intensă campanie de dezvoltare a învățământului primar de stat, odată cu Legea de sorginte liberală a lui Eötvös József, din 1868. Caracterul liberal al legii a lăsat, pentru scurt timp, învățământului confesional șansa de a-și continua dezvoltarea, contribuind într-o anumită măsură la scăderea gradului de analfabetism și la culturalizarea populației românești[14]. Prin Legea Trefort din 1879, a fost instituită obligativitatea predării limbii maghiare în toate școlile primare[15].

---

[10] *Ibidem.*

[11] *Ibidem.*

[12] Constantin Ungureanu, *Învățământul primar din Bucovina (1774-1918)*, Chișinău, Editura Cartier, 2007, p. 122; I. Goroș, *Învățământul în provinciile aflate sub dominație străină. Bucovina*, în Anghel Manolache, Gheorghe Pârnuță (coord.), *Istoria învățământului din România (1821-1918)*, vol. II, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1993, p. 367-368.

[13] *DS*, ședința din 15 mai 1925 (ședința de zi), publicată în *MOf*, Partea a III-a, 7 iulie 1925, p. 1895.

[14] Ákos Egyed, *Învățământul maghiar din Transilvania în timpul dualismului austro-ungar*, în Anghel Manolache, Gheorghe Pârnuță (coord.), *op. cit.*, p. 257.

[15] N. Bocșan, *Transilvania. Instaurarea dualismului austro-ungar și consecințele sale*, în Dan Berindei (coord.), *Istoria Românilor*, vol. VII, tomul I, *Constituirea României moderne (1821-1878)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 750.

Spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, presiunile autorităților maghiare asupra școlilor confesionale românești au crescut constant[16], culminând cu Legea Apponyi din 1907, prin intermediul căreia procesul de maghiarizare s-a intensificat. Au fost efectuate controale severe în școlile confesionale, iar învățătorii acestor școli au fost trecuți în corpul funcționarilor publici. Predarea limbii maghiare în școli a fost intensificată, nerespectarea dispozițiilor legii atrăgând pedepse severe, inclusiv desființarea școlilor[17]. Încă din primii ani ai aplicării legii au fost închise peste 300 de școli confesionale ortodoxe și 140 greco-catolice[18]. Au existat, de asemenea, demersuri ale autorităților de transformare a școlilor confesionale în școli publice maghiare. Multe din cele rămase au reușit să funcționeze cu aportul financiar al „Astrei”[19].

În contextul intensificării procesului de maghiarizare, școlii românești i-a fost acordată o atenție specială de către mediul politic românesc din Ardeal, fiind clamată autonomia școlilor confesionale românești în programele Partidului Național Român din 1881[20] și 1905[21]. Odată cu înlocuirea pasivismului de către PNR cu politica activă și afirmarea unei noi generații cu viziuni poporaniste (Octavian Goga, Ioan Lupaș, Onisifor Ghibu, Silviu Dragomir etc.), au reapărut în spațiul public al românilor ardeleni inițiativele teoretice privind culturalizarea maselor de țărani, realizată de instituții școlare separate de mediul bisericesc. Cu viziuni radicale în raport cu „bătrânii” din PNR, noua elită a partidului a criticat activitatea conducerii pentru păstrarea credinței față de împăratul Franz Joseph[22], susținând o intensificare a relațiilor cu România[23].

În 1913, prin Legea Zichy, referitoare la salarizarea corpului didactic primar, a fost îngreunată procedura cererii de sprijin adresate statului de către școlile confesionale în privința retribuirii învățătorilor[24]. O ultimă măsură privind distrugerea școlilor confesionale românești din Ardeal și intensificarea maghiarizării a fost instituirea, în timpul războiului, a „zonei culturale”[25] de către contele Albert Apponyi. Aceasta a fost gândită ca un „brâu de apărare”, în fapt un proces de etatizare a tuturor școlilor confesionale aflate pe granița cu România, în scopul contracarării unei eventuale propagande românești[26]. „Zona culturală” instituită de Apponyi nu și-a îndeplinit menirea, dispărând odată cu prăbușirea frontului în 1918[27].

---

[16] Liviu Maior, *Transilvania, Bucovina și Basarabia și românii din dreapta Dunării (1878-1918). Transilvania*, în Gheorghe Platon (coord.), *Istoria Românilor*, vol. VII, tomul II, *De la Independență la Marea Unire (1878-1918)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 303.

[17] Constantin Angelescu, *Lege pentru învățământul primar și normal-primar*, București, Editura „Cartea Românească”, 1925, p. 22-23.

[18] Liviu Maior, *op. cit.*, p. 304.

[19] *Ibidem*, p. 306-307.

[20] *Ibidem*, p. 316.

[21] *Ibidem*, p. 343-344.

[22] Aflați în dezacord constant cu mitul „bunului împărat” [n.n.].

[23] Liviu Maior, *op. cit.*, p. 348-349. Într-o scrisoare trimisă de Onisifor Ghibu lui Spiru Haret la 13 decembrie 1910, acesta îi transmitea ministrului din Vechiul Regat faptul că a fost trimis de Mitropolitul Unit Ioan Mețianu la București pentru a-i expune situația învățământului primar din Ardeal, devenită „insuportabilă”. În continuare, Ghibu îi solicita lui Haret să fie primit în audiență în zilele ulterioare scrisorii, atașându-i un memoriu de pe urma căruia să dezvolte discuțiile din eventuala audiență. Într-o scrisoare adresată lui Ghibu cu două zile înainte, Spiru Haret îi transmitea felicitările sale cu ocazia zilei onomastice. Vezi *** *Onisifor Ghibu în corespondență*, vol. I, Cuvânt înainte, îngrijirea ediției, note și indici de Mihai O. Ghibu, București, Editura Semne, 1998, p. 258-259.

[24] *DS*, ședința din 15 mai 1925 (ședința de zi), publicată în *MOf*, Partea a III-a, 7 iulie 1925, p. 1909.

[25] A nu se confunda cu „zona culturală” instituită de Spiru Haret și adoptată ulterior de Dr. Constantin Angelescu [n.n.].

[26] *DS*, ședința din 15 mai 1925 (ședința de zi), publicată în *MOf*, Partea a III-a, 7 iulie 1925, p. 1909.

[27] *Ibidem.*

Învățământul particular din Vechiul Regat, neavând nici scopurile, nici amploarea din celelalte regiuni, a fost tratat cu superficialitate de către autorități, fără adoptarea unor politici concrete. Pe lângă o serie de articole din Legea Instrucțiunii din 1864, învățământul particular a funcționat având ca baze ordine ministeriale și alte regulamente. Un prim astfel de regulament ce stipula modalitățile de examinare a copiilor din instituțiile școlare particulare și din învățământul în familie a fost adoptat în 1902[28]. Primul ministru al Instrucțiunii care a intenționat să realizeze o reglementare prin lege a învățământului particular și al celui în familie a fost Spiru Haret. Astfel, o primă tentativă în acest sens a constat în depunerea unui proiect de lege în Parlament, doar că retragerea de la guvernare a cabinetului condus de D. A. Sturdza a făcut inițiativa caducă[29].

Sisteme de învățământ confesionale și particulare din România în primii ani de după Marea Unire: reglementări, polemici, controverse

În materie de control, atât Dr. Angelescu, cât și P. P. Negulescu au instituit în 1919, 1920 și 1921, prin regulamente ministeriale, modalități de examinare a elevilor din învățământul particular și din familie, aplicabile în Vechiul Regat[30].

Necesitatea reorganizării întregului învățământ din România, inclusiv reglementarea celor particulare și confesionale, trebuie observată plecând nu doar de la expansiunea teritorială a statului, ci și de la creșterea numerică a locuitorilor. Aportul de populații minoritare din regiunile unite cu Vechiul Regat au modificat tabloul populației generale, conferind României, în acest sens, un aspect de mozaic multietnic. Simplele observații făcute asupra datelor statistice ale recensămintelor anterioare anului 1930 probează această imagine. Pornind de la aceste date, din lipsa unora concrete despre populația școlară din școlile particulare și confesionale, se poate deduce importanța acestui tip de școlarizare pentru populația minoritară, care a optat pentru conservarea și dezvoltarea acestora, în detrimentul învățământului public.

În primii ani de după război, controlul asupra învățământului era exercitat direct de către Ministerul Instrucțiunii în Vechiul Regat și indirect în celelalte regiuni, prin Resortul Instrucțiunii și Cultelor din cadrul Consiliului Dirigent în Transilvania, Directoratul General al Învățământului în Basarabia și Secretariatul pentru Instrucție Publică din Bucovina. Tot în primii ani, autoritățile centrale au declanșat o campanie de etatizare a învățământului din celelalte provincii. Dr. C. Angelescu sublinia caracterul urgent al schimbării învățământului „nenațional și inegal" într-unul național, adică „transformarea școlilor neromânești în românești, deodată sau treptat, după nevoi și mijloace", în fapt o omogenizare culturală prin învățământ[31].

Odată cu revenirea la Minister[32] și după desființarea organismelor regionale responsabile cu învățământul, Dr. Constantin Angelescu a creat Direcția Învățământului Particular în 1922, ca structură centrală distinctă, menită să coordoneze și să supravegheze întregul învățământ particular din România[33]. Ministrul liberal motiva demersul

[28] *Ibidem*, p. 1932.

[29] *Ibidem*, p. 1933.

[30] *Ibidem*, p. 1934-1935.

[31] Cătălina Mihalache, *Școala din Basarabia în anii 1918-1923. O istorie uitată*, în *AIIX*, LI, 2014, p. 322, *apud* Gabriela C. Cristea, *Reforma învățământului. O perspectivă istorică 1866-1944*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 2001, p. 248-249.

[32] *Avant la conférence de Gênes*, în „Les Nouvelles. Journal quotidien du soir", anul 28, nr. 7620, 27-28 februarie 1922, p. 1.

[33] Până la desființarea tuturor structurilor teritoriale din regiunile unite cu Vechiul Regat, Ministerul Instrucțiunii și-a exercitat dreptul de control asupra învățământului particular sau confesional prin aceste

plecând de la lipsa de date a Ministerului despre situația învățământului particular, fapt exploatat de către unele entități după desființarea structurilor teritoriale ce aveau ca obiectiv supravegherea învățământului de acest tip[34]. Trecerea supravegherii și controlului în sarcina Direcției Învățământului Particular a constituit unul dintre primii pași făcuți de Dr. Angelescu în sensul impunerii unei coordonării ministeriale a sistemelor de învățământ particulare și confesionale. Un alt obiectiv al ministrului liberal a fost adoptarea și aplicarea de la nivel central a unor serii de măsuri și politici menite să contracareze acțiunile minorităților în domeniul școlar.

O practică ilegală care a luat amploare odată cu dezvoltarea rețelei de școli particulare și confesionale, atât în Transilvania[35] cât și în Basarabia, a fost cea a eliberării de acte și certificate false, cu care absolvenți de liceu intrau la Universitate. În lipsa unui control clar al statului asupra acestor tipuri de școlarizare în primii ani, această practică a fost întâlnită în școli confesionale din Ardeal, dar și în școlile evreiești cu predare în limba idiș din Basarabia[36]. Fapt remarcat și de către Angelescu, acesta afirma că, până la Legea învățământului particular din 1925, multe școli confesionale și particulare înființate după 1918 au funcționat „în afara oricărei reguli de școală”[37].

Printre măsurile adoptate de Angelescu și criticate cu fermitate de către minorități, cu precădere de către maghiarii și evreii din Ardeal, au fost cele privind instituirea obligativității, în școlile confesionale, de a se preda Limba română, Istoria românilor și Geografia României în limba statului, dar și obligativitatea cadrelor didactice de a cunoaște limba română sau de a participa la cursuri finanțate de către stat, în caz de necunoaștere a acestei limbi. Facilitarea învățării limbii române de către Minister demonstrează voința statului de a crea condițiile necesare insuflării caracterului național, fără intenția de a distruge sistemul școlar particular sau confesional.

Încă din 1923, Angelescu a adoptat mai multe măsuri menite să reducă influența învățământului minoritar în regiunile locuite de acestea, însumându-le în 22 de puncte pe care le-a prezentat exponenților confesiunilor minoritare. Din cele 22, doar 14 au fost identificate. Cel mai important punct (punctul 8) stipula obligativitatea predării limbii române, istoriei naționale și a geografiei României în limba oficială a statului, în întreg învățământul particular sau confesional. Fără posibilitatea unei implementări rapide, din acel moment fusese menționat faptul că măsura mai avea nevoie de clarificări ce trebuiau oferite pe parcurs de către Minister, urmând ca prin intermediul inspectoratelor școlare regionale să se comunice, ulterior, modalitatea de aplicare a acestora. Conform documentului ce consemna măsurile propuse, prevederea cu pricina ar fi fost cel mai greu de acceptat de către delegați, care ar fi afirmat în fața oficialilor Ministerului că nu pot aplica o astfel de măsură[38]. Alte puncte prevedeau obligativitatea utilizării limbii oficiale în comunicările cu caracter administrativ dintre directorii sau confesiunile deținătoare

organisme. În cazul Transilvaniei, ultima astfel de instituție a fost Directoratul General de la Cluj, apărut ca urmare a desființării Secretariatului General. În acest context, Angelescu a cerut Consiliului de Miniștri acordarea dreptului de control și supraveghere a învățământului minoritar către Directorat, care urma să-și exercite atribuțiile în conformitate cu dispozițiile date de Ministerul Instrucțiunii (BAR, fond Dr. C. Angelescu, XI Varia 4, nenum.).

[34] Constantin Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii 1922-1926*, București, Editura „Cartea Românească”, 1926, p. 44.

[35] Pentru mai multe detalii, vezi Paul Brusanowski, *Învățământul confesional ortodox român din Transilvania între anii 1848-1918. Între exigențele statului centralist și principiile autonomiei bisericești*, vol. I, ediție revăzută și adăugită, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 381-386.

[36] Constantin Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiunii...*, p. 45.

[37] *Ibidem*, p. 44.

[38] BAR, fond Dr. C. Angelescu, XI Varia 4, nenum.

de școli și Minister sau inspectoratele regionale, interzicerea strictă a utilizării manualelor tipărite sau editate în alte țări, interzicerea coeducației în învățământul secundar (fetele nu aveau voie să frecventeze cursurile din școlile pentru băieți), dar și obligația ținerii timp de o oră a conversațiilor din internate în limba română[39].

O parte din măsuri s-au materializat prin ordinele ministeriale nr. 100088 – valabil pentru învățământul primar confesional – și nr. 100090 – pentru cel secundar, ambele date în 1923. Angelescu a motivat emiterea acestor ordine de necesitatea ca populația minoritară să știe și să poată comunica în limba oficială a statului, subliniind dorința de a stimula un interes al minoritarilor pentru o comunicare eficientă cu autoritățile statului, dar și intenția de a utiliza această limbă ca element de omogenizare a populației[40]. Tot prin acele ordine ministeriale s-a introdus, după mai multe eșecuri[41], interdicția ca elevii ce făceau parte dintr-o minoritate etnică sau religioasă să urmeze școlile altei minorități, scopul fiind de a stopa procesele de maghiarizare din rândul populațiilor germane sau evreiești din Ardeal. Ordonanțele s-au aplicat pe alocuri în mod defectuos, până la intrarea în vigoare a Legii învățământului particular[42].

Nu deținem informații cu privire la momentul sau modalitatea de redactare a anteproiectului Legii învățământului particular. De altfel, nu știm cu exactitate dacă a existat o versiune anterioară sau alte anteproiecte. Totuși, am identificat o discuție despre un asemenea anteproiect. Consultări dintre Dr. Angelescu și reprezentanții bisericilor, dar și ale minorităților laice cu privire la anteproiectul Legii învățământului particular ar fi avut loc la sfârșitul lunii ianuarie sau începutul lunii februarie 1924.

Reglementarea învățământului particular prin lege: perspective, scopuri, prevederi

La scurt timp după reinstituirea prin lege a examenului de bacalaureat[43], Dr. Angelescu și comisia însărcinată cu reforma învățământului secundar au reușit să finalizeze textul proiectului privind Legea învățământului secundar teoretic și aplicat (practic). Cu toate acestea, el a amânat depunerea în Parlament a celei din urmă, optând pentru definitivarea chestiunii organizării învățământului particular. Astfel, forma finală a proiectului de lege a fost prezentată cabinetului la 30 aprilie 1925, tot atunci fiind și aprobată[44]. În Parlament, acesta a fost depus la Senat, în 15 mai 1925[45], însă din cauza reclamațiilor la Liga Națiunilor ale reprezentanților bisericilor minoritare din Ardeal, a fost întârziată[46]

[39] În cadrul acelor puncte a fost stipulată și obligativitatea adoptării în învățământul particular cu drept de publicitate a programei analitice din Vechiul Regat (*ibidem*).

[40] Constantin Angelescu, *Activitatea Ministerului Instrucțiuni...*, p. 46.

[41] S-a încercat impunerea acestei măsuri încă din 1921. Vezi Lucian Leuștean, *România și Ungaria în cadrul Noii Europe (1920-1923)*, Iași, Editura Polirom, 2003, p. 104.

[42] *Ibidem*, p. 105.

[43] *Lege pentru modificarea art. 19 și art. 71 din Legea asupra Învățământului Secundar și Superior*, publicată în *MOf*, Partea I, nr. 54, 8 martie 1925, p. 2449-2451. Pentru mai multe detalii despre perspectivele minorităților și despre reinstituirea examenului de bacalaureat, vezi Mihai-Daniel Botezatu, *Reintroducerea examenului de bacalaureat în 1925: obiective, lacune, controverse*, în *ArchM*, XIV, 2022, p. 85-103.

[44] E. Ciuceanu, *Consiliul de Miniștri de ieri. Activitatea parlamentului – Reforma învățământului particular – Pregătirea altor proiecte – Prefecturi vacante – 1 Mai nu se serbează – Conducerea Primăriei Brăila – Grâu pentru Capitală și armată*, în „Universul", anul XLIII, nr. 98, 1 mai 1925, p. 1; „Dimineața", anul 21, nr. 6626, 1 mai 1925, p. 9.

[45] Raportor al legii a fost Ștefan Pop. Vezi *DS*, ședința din 15 mai 1925 (ședința de zi), publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 85, 7 iulie 1925, p. 1875.

[46] După adoptarea proiectului la Senat, Dr. Angelescu a cerut regelui Ferdinand semnarea Mesajului Regal necesar depunerii proiectului la Cameră (SANIC, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 669/1925, f. 3-4).

depunerea proiectului la Cameră cu șapte luni. Astfel, abia la 1 decembrie 1925 proiectul – în versiunea adoptată de Senat – a reintrat în procedura dezbaterii parlamentare[47].

Încă de la începutul expunerii de motive[48] se desprinde situația ce impunea o nouă abordare a stării de fapt, la nivel general. Lumea de după Primul Război Mondial trebuia reorganizată după noi principii și direcții, legiuitorul afirmând că rolul școlii în societate și stat a devenit unul determinant, „chemând la o nouă vieață pe acei cari formează temelia acestei țări, vom da posibilitatea Statului să scoată continuu, din acest focar neatins al energiei naționale, elementele necesare desvoltării lui”[49].

La nivel practic, unificarea sistemului școlar a constat în eliminarea celor patru sisteme ce funcționau până atunci în România. La fel ca în învățământul public, în cazul învățământului particular Angelescu nota că

> [...] școala unitară se impune însă nu numai românilor de origină, dar și celorlalți cetățeni ai României de astăzi, chemați să viețuiască în armonie și frățietate cu românii băștinași ai acestei țări, de a căror năzuinți, de a căror aspirațiuni nu se pot despărți[50].

Prin trimitere la noua configurație teritorială și etnică a țării, a fost adusă în discuție constatarea unei majorități semnificative a populației românești la nivel general, dar și o dispunere a acesteia în teritoriu, unde populația românească era prezentă preponderent în mediul rural. Orașele erau locuite „în majoritate” de alte etnii[51].

Legiuitorul a menționat și importanța vieții culturale a populațiilor minoritare, aceasta fiind parte integrantă a procesului de dezvoltare culturală a statului. În acest sens, statul își asuma obligația de a proteja minoritățile, asigurându-le folosirea limbilor materne, dar și perpetuarea credințelor și tradițiilor acestora. Totuși, un alt rol esențial al statului, subliniat de Angelescu, era acela de a contracara tendințele centrifuge ce puteau proveni din rândul minorităților, sub pretextul manifestării acestora prin intermediul culturii[52].

Dr. Constantin Angelescu nota că scopul legii învățământului particular era oferirea unui cadru unitar învățământului particular, pentru ca acesta să constituie un sprijin pentru învățământul public[53]. Unele prevederi referitoare la învățământul particular au fost introduse în textul Legii învățământului primar din 26 iulie 1924, urmând ca altele să stipuleze manierele de organizare în cadrul învățământului secundar, prin viitoarea lege a învățământului secundar teoretic și aplicat (practic)[54].

Angelescu a integrat ordinele ministeriale nr. 100088 și 100090 din 1923, astfel încât a fost păstrată obligativitatea predării Limbii române, a Istoriei naționale și a Geografiei României în limba oficială. Totodată, s-a făcut și mențiunea că integrarea în textul

---

[47] Raportor al legii a fost Petre Gârboviceanu (*DAD*, ședința din 1 decembrie, publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 15, 22 decembrie 1925, p. 285).

[48] Principiile proiectului au apărut în presa oficioasă liberală înaintea depunerii textului la Senat („Viitorul”, anul 18, nr. 5151, 9 mai 1925, p. 1-2).

[49] *DS*, ședința din 15 mai 1925 (ședința de zi), publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 85, 7 iulie 1925, p. 1877.

[50] *Ibidem.*

[51] *Ibidem*; *DS*, ședința din 18 mai 1925 (ședința de zi), publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 88, 11 iulie 1925, p. 2009.

[52] *Ibidem.*

[53] *DAD*, ședința din 16 decembrie 1925 (ședința de zi), publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 32, 30 ianuarie 1926, p. 800.

[54] *DS*, ședința din 15 mai 1925 (ședința de zi), publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 85, 7 iulie 1925, p. 1937.

legii va eficientiza gradul de aplicare, dată fiind impunerea defectuoasă a celor două ordine. În școlile particulare și confesionale minoritare nu puteau fi admiși elevi vorbitori ai unei alte limbi decât cea a minorității specifice. Această acțiune a fost argumentată plecând de la efortul statului de a opri un proces de maghiarizare care mai continua în Ardeal într-o oarecare măsură și după 1918. Deoarece ordinele călugărești și congregațiile au fost considerate organizații internaționale, a fost stabilită folosirea limbii române în actul de predare, fiind invocate exemple similare din Franța, Italia, Germania, Marea Britanie sau Polonia[55].

O prevedere importantă ce a generat numeroase controverse a fost cea privitoare la limba de predare din școlile evreiești particulare. Plecând de la textul expunerii, limba de predare din aceste școli trebuia să fie limba oficială a statului. Angelescu motiva această decizie prin faptul că evreii nu aveau o limbă națională proprie, ebraica fiind o limbă moartă[56], iar dialectul idiș nu putea fi folosit ca limbă de predare, deoarece aceasta ar fi fost de fapt un amestec al mai multor limbi. Ministrul liberal a afirmat existența unor similarități în alte state, dar fără a le nominaliza. Totuși, el a menționat faptul că limba ebraică, dar și religia mozaică se puteau preda ca materii distincte în această limbă[57].

În continuare, legiuitorul evidenția faptul că obținerea dreptului de publicitate a unei școli particulare se putea obține după o funcționare neîntreruptă a școlii de cel puțin trei ani, aplicarea programei statului, atestarea unor rezultate bune, existența în cadrul acesteia a cadrelor didactice pregătite conform legii, dar și existența unei clădiri corespunzătoare. Examenul de Bacalaureat pentru elevii din școlile particulare cu drept de publicitate se susținea în fața unei comisii alcătuite de Minister, la fel ca în cazul elevilor din școlile publice. Elevii din școlile fără drept de publicitate susțineau examenele la școlile publice. Cu privire la învățământul în familie, evidența copiilor ce își desfășurau instrucția astfel se făcea la școlile publice. Examenele pentru învățământul primar și secundar se susțineau având la bază programele școlilor publice, inclusiv Bacalaureatul[58].

La finalul expunerii de motive, Dr. Constantin Angelescu a afirmat că „acțiunea particulară trebuie însă îndrumată și controlată”, citându-l pe Spiru Haret, care la rândul

---

[55] *Ibidem,* p. 1941-1942.

[56] Din necunoștință sau în mod voit, Dr. Constantin Angelescu, dar și alți membri ai Partidului Național Liberal au considerat limba ebraică drept una moartă, asemeni latinei, fără a lua în calcul manifestarea, începând din primii ani ai secolului al XX-lea, a unei mișcări culturale de renaștere și revalorizare a limbii ebraice, în contextul dezvoltării curentului sionist pe teritoriul palestinian. Exponentul acestei renașteri a limbii ebraice a fost Eliezer Ben-Yehuda (1858-1922), lingvist, lexicograf și publicist evreu, originar din zona lituaniano-bielorusă. La sfârșitul secolului al XIX-lea a emigrat în Palestina, iar în perioada 1910-1922 a publicat mai multe volume din *Complete Dictionary of Ancient and Modern Hebrew*, ultimul fiind lansat în 1957, la 35 de ani de la moartea sa. În 1919 l-a convins pe Herbert Samuel, primul Comisar britanic al Palestinei, să declare ebraica drept a treia limbă oficială în Palestina aflată sub mandat britanic. A militat pentru utilizarea la scară largă a limbii ebraice de către evrei până la moartea sa, în 1922. Vezi https://www.jewishvirtuallibrary.org/ben-yehuda-eliezer (accesat la 29.10.2024).

Reutilizarea la scară largă a limbii ebraice de către comunitățile evreiești din Palestina a fost afirmată și în Adunarea Deputaților de către Iacob Pișținer și Leib Tzilersohn, ultimul dintre ei informând deputații de faptul că limba ebraică devenise obiect de studiu la Universitatea din Ierusalim. Vezi *DAD*, ședința din 2 decembrie 1925, publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 16, 6 ianuarie 1926, p. 309; *DAD*, ședința din 3 decembrie 1925 (ședința de noapte), publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 18, 12 ianuarie 1926, p. 360.

[57] *DS*, ședința din 15 mai 1925 (ședința de zi), publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 85, 7 iulie 1925, p. 1942.

[58] *Ibidem,* p. 1945-1947.

său susținea că statul trebuia să facă din școală „un mijloc de a prepara și a asigura fuziunea tuturor, în același gând, iubirea de țară, independent de deosebirea de origină”[59].

Pe lângă laudele aduse lui Angelescu de către parlamentarii Partidului Național Liberal, dar și de către câțiva din opoziție, dezbaterile au fost marcate de tensiuni și permanente retorici între reprezentanții minorităților și ai puterii, aducând în vedere un alt episod al relației tensionate dintre autorități și minoritățile etnice și religioase. Discuțiile de pe marginea proiectului au fost marcate de acuzații formulate de ambele tabere, plecând de la gradul de loialitate a minorităților față de stat, manifestarea unui dublu discurs de către reprezentanții minorităților, susținerea de către acestea a unor tendințe centrifuge coordonate de alte state sau apetența acestora de a crea un „stat în stat”.

Proiectul de lege al învățământului particular și memoriile înaintate Ligii Națiunilor; perspectivele responsabililor genevezi, abordările opiniei publice sau ale politicienilor români

Opiniile reprezentanților minorităților au gravitat în jurul afirmațiilor privind nerespectarea de către statul român a prevederilor Declarației de la Alba Iulia, a Tratatului Minorităților, ale Constituției și ale altor tratate internaționale[60], implicit încălcarea drepturilor minorităților etnice și religioase. Acestea ar fi avut ca scop deznaționalizarea și asimilarea acestora. Toate polemicile s-au intensificat odată cu internaționalizarea chestiunii legii învățământului particular, prin plângerile adresate Ligii Națiunilor de către reprezentanții bisericilor minoritare maghiare. Fiind supuse discuțiilor atât în Parlament, cât și în presă, anchetele Ligii Națiunilor au inflamat spiritele, polemicile având în vedere scopurile minorităților – prin angrenarea Ligii în chestiunea învățământului particular –, dar și aria de competențe a organizației internaționale. În privința ultimei perspective, au fost exprimate opinii despre crearea unui precedent, care putea duce la proliferarea unor activități de ingerință în politica internă a statului.

Încă dinaintea aducerii proiectului de lege în Parlament, reprezentanții minorităților au luat în calcul petiționarea la Ligă a demersului Dr. Angelescu. În acest sens, Erik Colban, șeful Secției Minorităților, a fost informat de prim-ministrul Ungariei, contele Bethlen, în februarie 1925, de posibilitatea ca Ministerul român al Instrucțiunii să încerce adoptarea unei legi restrictive la adresa minorității maghiare. Pornind de la această notificare, Colban i-a solicitat ministrului român de Externe I. G. Duca să-i ofere informații cu privire la procesul legislativ al viitorului proiect[61].

Zvonurile privind formularea și trimiterea unei reclamații la Geneva au apărut la scurt timp după votarea proiectului de lege în Senat, la 19 mai 1925[62]. Romulus Seișanu a lansat în spațiul public afirmația conform căreia fruntași ai minorității maghiare din Ardeal ar fi înaintat Ligii Națiunilor un memoriu cu privire la legea învățământului particular, criticând dur o astfel de acțiune, ce ar fi provocat o imixtiune a Ligii Națiunilor în chestiunile interne ale statului român. Totodată, acesta sublinia existența unor legături

[59] *Ibidem*, p. 1947.

[60] Situație remarcată și de Oliver Jens Schmitt. Pentru abordarea sa privind locul minorităților în cadrul statelor postimperiale compozite, vezi Oliver Jens Schmitt, *Balcanii în secolul XX. O istorie postimperială*, traducere din germană de Irina Manea și Andrei Pogăciaș, București, Editura Humanitas, 2021, p. 71-87.

[61] Adrian Ivan, *Stat, majoritate și minoritate națională în România (1919-1930). Cazul maghiarilor și germanilor din Transilvania*, ediție revizuită și adăugită, prefață de Lucian Nastasă, Cluj-Napoca, Editura CA Publishing, 2011, p. 290.

[62] *DS*, ședința din 19 mai 1925 (ședința de zi), publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 90, 14 iulie 1925, p. 2043.

obscure ale fruntașilor minorităților maghiare cu oficiali de la Budapesta, scopul vizat de aceștia fiind destabilizarea țării[63].

Petiția împotriva proiectului de lege a învățământului particular a fost depusă la Ligă în 28 mai 1925[64], fiind redactată și semnată în numele minorității maghiare din România de episcopul reformat Károly Nágy, episcopul catolic Károly Gusztáv Majláth, episcopul unitarian József Frenecz, curatorul general al Bisericii Reformate contele Edmond Béthlen, președintele Statusului Catolic din Transilvania baronul Gabriel Josika și curatorul Bisericii Unitariene Kálmán Horvath[65]. Petiționarii au reclamat încălcarea de către Ministerul Instrucțiunii a autonomiei școlare, acuzând desfășurarea unui proces etatizare a învățământului confesional. Totodată, aceștia și-au declarat dezacordul față de interzicerea deschiderii de școli de către structuri străine, obligativitatea de a primi o autorizație de funcționare din partea Ministerului, obligația cunoașterii limbii române de către directori și cadrele didactice, obligativitatea utilizării limbii oficiale în toate actele administrative și de corespondență, condițiile de respectat pentru acordarea dreptului de publicitate, dar și susținerea de către elevii minoritari a examenului de Bacalaureat. Liderii religioși maghiari au notat în petiție și obligația elevilor evrei de a studia exclusiv în limba română, dar și prevederea asemănătoare regăsită în cazul școlilor congregațiilor. De asemenea, aceștia au cerut, la finalul petiției, condamnarea proiectului de lege, ca fiind contrar dispozițiilor Tratatului Minorităților[66].

Pentru aducerea acelei petiții la cunoștința populației maghiare din Transilvania, a fost redactat un articol în revista „Glasul Minorităților", prin care se justifica și se argumenta demersul capilor bisericilor maghiare. Redactorii considerau că dispozițiile proiectului legii învățământului particular ar încălca flagrant Declarația de la Alba Iulia, prin limitarea drastică sau chiar anularea dreptului bisericilor de a oferi copiilor un învățământ confesional. Legea, ca parte a unui demers de impunere a unei educații naționale de către autoritățile de la București, ar fi dus la imposibilitatea înființuirii unei educații umanitar-religioase și ar fi generat ură între majoritate și minorități. Cu atât mai mult, Bisericile ar fi fost eliminate din actele de coordonare și administrare ale acestor școli, fiind astfel lichidată autonomia cultelor religioase și a școlilor confesionale[67].

Vestea depunerii petiției referitoare la proiectul de lege al Dr. Angelescu a fost relatată în presa centrală într-o cheie critică la adresa inițiatorilor acestui fapt. Totuși, a fost expusă perspectiva minorităților, care ar fi afirmat, în mod fals, că vor accepta legea în forma adoptată de Senat, în cazul unui vot pe același text la Camera Deputaților[68].

De-a lungul anului 1925, dar și în primele luni ale lui 1926, au avut loc mai multe ședințe și întâlniri în cadrul Comitetului celor Trei sau a Secției pentru Minorități a Ligii Națiunilor, care au dezbătut aspecte ale proiectului legii învățământului particular. Responsabilii Ligii au fost informați despre temerea populației maghiare din România privind o soluționare arbitrară în favoarea statului român sau despre cea a opiniei publice din România, atentă la posibile ingerințe ale Ligii în politica internă. În acest

---

[63] R. Seișanu, *Maghiarii din Ardeal se adresează Societății Națiunilor?*, în „Universul", anul XLIII, nr. 129, 8 iunie 1925, p. 1.

[64] În registrul petițiilor aflat în Arhiva Societății Națiunilor de la Geneva a fost trecută data de 30 mai 1925. Vezi United Nations Archives at Geneva (în continuare, UNAG), S400-1/65-1, f. 45.

[65] Adrian Ivan, *op. cit.*, p. 290-292.

[66] *Ibidem*, p. 293.

[67] *O demnă protestare*, în „Glasul Minorităților", anul III, nr. 4-6, aprilie-mai-iunie 1925, p. 30.

[68] *Petițiile adresate Societății Națiunilor de episcopii și coloniștii maghiari din Ardeal. O sesiune „sub semnul minorităților"*, în „Universul", anul XLIII, nr. 134, 14 iunie 1925, p. 1.

context, forul internațional a trebuit să analizeze în detaliu argumentațiile, încercând să nu lanseze afirmații sau concluzii ce puteau fi exploatate în cheie retorică de către ambele tabere.

Un rol important în privința susținerii cauzei Guvernului român l-a avut ministrul plenipotențiar de la Berna, Nicolae Petrescu-Comnen. Acesta a fost persoana de legătură a autorității centrale de la București pe lângă Liga Națiunilor, mare parte din activitatea sa diplomatică din anul 1925 încadrându-se chestiunii învățământului particular[69]. Încă de la debutul chestiunii proiectului de lege, Petrescu-Comnen a fost cel care a trimis spre analiză textul legislativ, dar și alte documente ce au devenit elemente din strategia de apărare a Guvernului în privința acuzațiilor formulate de liderii bisericilor maghiare din Ardeal. Atât trimisul român de la Berna, cât și alți politicieni de la București au acuzat liderii comunităților maghiare că, prin reclamația la Ligă, au dat dovadă de lipsă de loialitate față de statul român, interpretând eronat prevederile Tratatului Minorităților, cu scopul prezervării drepturilor anterioare[70]. Transmițând opinia Guvernului, Comnen afirma că legislațiile valabile puteau duce la generarea unui curent discriminatoriu în rândurile populației majoritare, prin crearea unei categorii de super-cetățeni care ar fi avut parte de dificultăți semnificative în raporturile cu autoritățile, din cauza lipsei cunoștințelor de limbă română[71].

Una din primele discuții dintre Petrescu-Comnen și înalții funcționari ai structurii de la Geneva a avut loc la 11 iunie 1925. În cadrul acesteia, Erik Colban l-a informat pe trimisul român de identificarea de către Comitetul celor Trei a unor puncte din proiectul adoptat de Senat ce ar fi pus în discuție unele prevederi ale Tratatului Minorităților. Colban i-a cerut lui Comnen să ia legătura cu autoritățile de la București pentru a oferi o poziție a Guvernului român. În mod subtil, era de fapt o „manieră prietenească" de a recomanda operarea unor modificări asupra inițiativei legislative. În discuția cu membrii Comitetului celor Trei[72], Colban sugera că Guvernul de la București ar putea opera schimbări la proiect în momentul depunerii la Cameră, eventual și alte modificări în Parlament, prin intermediul amendamentelor[73].

Guvernul român a dorit să demonstreze Ligii faptul că sentimentele populației maghiare din România erau diferite de cele ce reieșeau din plângerea depusă. Pentru a demonstra valabilitatea argumentului, Nicolae Petrescu-Comnen a desfășurat, în august 1925, o vizită de lucru în zona secuiască, cu scopul obținerii unor informații de „la firul ierbii" referitoare la învățământul minoritar. Vizita acestuia a fost privită cu suspiciune de către reprezentanții minorității maghiare, acuzându-l pe oficialul român de orchestrarea unei acțiuni de fațadă, de pe urma căreia datele de pe teren să fie manipulate în folosul taberei guvernamentale[74].

Odată cu revenirea lui Petrescu-Comnen la Geneva, la 19 august 1925, acesta a transmis Secretariatului General al Ligii rezultatele vizitei sale din zona secuiască,

[69] Adrian Vițalaru, *op. cit.*, p. 173.

[70] *Ibidem*, p. 174; UNAG, S352/17/4, *Copie de l'original (non corrigé) du mémoire du Gouvernement roumain sur les questions scolaires*.

[71] Adrian Vițalaru, *op. cit.*, p. 177.

[72] Lordul Robert Cecil, președintele Comitetului celor Trei în privința proiectului legii învățământului particular, Austen Chamberlain din partea Regatului Unit, contele Claude Caluzel din partea Franței, vicontele Ishii din partea Japoniei; vezi Adrian Ivan, *op. cit.*, p. 290-292.

[73] UNAG, S352/17/2, nenum. Erik Colban considera proiectul Dr. Angelescu adoptat de Senat ca fiind prea restrictiv. În ciuda acestei constatări, a observat că minoritățile din România desconsiderau învățământul public minoritar, în demersul acestora de a minimaliza contactele cu autoritățile (Adrian Ivan, *op. cit.*, p. 294).

[74] Adrian Vițalaru, *op. cit.*, p. 175.

informându-l și de desfășurarea unor acțiuni de atenuare a sentimentelor de suspiciune față de Ligă, din rândul opiniei publice. În privința oportunităților de modificare a proiectului, sugestiile lui Colban, ce trebuiau operate până la momentul depunerii la Cameră, au fost transmise de către Comnen Guvernului și acceptate în principiu de către Ministerul Instrucțiunii, inclusiv chestiunea referitoare la limba de predare din școlile evreiești. După cum reiese din relatarea lui Colban, în fața Comitetului, expunerea reprezentantului român a fost una sintetică, fără o prezentare detaliată[75].

Plecând de la posibilitatea unei „îndulciri" a prevederilor legii, Comnen îl anunțase în prealabil pe Colban de transmiterea către autoritățile de la București a recomandării privind modificările proiectului, însă acestea urmau să fie luate în calcul începând cu toamna lui 1925, după sfârșitul vacanței parlamentare[76]. Astfel, investigațiile Ligii asupra proiectului de reglementare a învățământului particular au fost amânate până în septembrie 1925[77].

Comitetul celor Trei s-a reunit la 24 septembrie, în contextul depunerii unui memoriu suplimentar, în ziua anterioară, de către András Balázs, preot canonic, și Arthur Balogh, fost profesor de drept constituțional la Universitatea din Cluj[78]. Plecând de la analiza noului memoriu, Petrescu-Comnen informa Secția pentru Minorități de faptul că Ministerul Instrucțiunii a supus examinării Guvernului proiectul de lege ce urma a fi depus la Cameră, fără a fi menționată existența unor modificări în text. Guvernul ar fi căzut de acord că legea trebuia să aibă o formă și un fond care să fie în acord cu toate înțelegerile internaționale. Mai departe, Comitetul și-a exprimat îngrijorarea legată de autonomia școlară și culturală a comunităților săsești și secuiești, posibil afectate de prevederile proiectului legii învățământului particular, reiterând și problematica limbii de predare din școlile evreiești[79]. După formularea de critici la adresa celor doi petiționari, Comitetul a decis amânarea discuțiilor până în decembrie, pentru analiza documentației depuse atât de către reprezentanții bisericilor maghiare din Ardeal, cât și de Guvernul român. Cu prilejul noii reclamații, Comnen îi transmitea lui Colban că petiția bisericilor depusă în vară nu ar fi ținut cont în mod clar de prevederile Tratatului Minorităților. Mai mult, se părea că documentul conținea unele inexactități[80].

Recomandările Ligii privind modificarea proiectului de lege, pentru a nu fi interpretat drept un act ce încălca prevederile Tratatului, trebuiau puse în practică până la momentul discuțiilor din decembrie, ceea ce l-a determinat pe Nicolae Petrescu-Comnen să întreprindă acțiuni pentru ca Ministerul Instrucțiunii și reprezentanții minorității maghiare să ajungă la un compromis. Ca să rezolve situația în favoarea taberei guvernamentale, Comnen a plecat în noiembrie la București, în vederea participării la negocierile dintre Dr. Constantin Angelescu și reprezentanții bisericilor maghiare, aflate în desfășurare. În aceeași ordine de idei, faptul că presa românească a aflat de discuțiile de la Geneva – despre modificările proiectului –, a întețit acuzațiile la adresa Ligii, de imixtiune în politica internă a statului[81].

---

[75] *Aide mémoire* din 19 septembrie 1925, nenum.

[76] *Ibidem,* nenum.

[77] *Ibidem.*

[78] András Balázs, Arthur Balogh, *Mémoire supplémentaire à la pétition adressée par les Représentants légaux des Eglises minoritaires hongroises, catholique romaine, réformée (calviniste) et unitaire en Transylvanie au Conseil de la Société des Nations au sujet du Projet de loi concernant l'enseignement privé* (UNAG, S352/17/2, p. 1-103).

[79] *Aide mémoire* din 24 septembrie 1925; UNAG S352/17/2, f. 1-3.

[80] UNAG S352/17/2, f. 3.

[81] Adrian Vițalaru, *op. cit.*, p. 178; R. Seișanu, *România e oare un ținut „sub mandat"?,* în „Universul", anul XLIII, nr. 268, 20 noiembrie 1925, p. 1; idem, *Chestiunea suveranității statului român,* în „Universul",

Printr-un acord în 19 puncte, dintre Dr. Constantin Angelescu și reprezentanții bisericilor maghiare, stabilit la 6 noiembrie, s-a ajuns la un compromis. În acest sens, Ministerul Instrucțiunii se angaja să modifice mai multe articole din proiectul legii învățământului particular, ținând cont de recomandările Ligii, spre a putea continua procesul legislativ, prin depunerea acestuia în Camera Deputaților[82].

Percepând înțelegerea dintre clericii maghiari și guvern ca o trădare a intereselor minorității maghiare, András Balázs și Arthur Balogh au depus un nou memoriu la Geneva. Mai mult decât atât, pornind de la faptul că înțelegerea din 6 noiembrie nu a fost una scrisă – și în scopul unei tergiversări a depunerii legii la Cameră –, reprezentanții maghiari care au negociat cu Dr. Angelescu au retractat acordul în săptămânile ulterioare, plecând la Geneva pentru a-și susține cauza. În cadrul întâlnirilor cu reprezentanții Ligii, lordul Robert Cecil afirma că aceștia nu negaseră desfășurarea negocierilor, ci puseseră la îndoială unele aspecte negociate, chiar dacă își dăduseră acordul asupra lor în întâlnirile cu Angelescu. La întrebarea aceluiași către Comnen, privind integrarea celor 19 puncte în proiectul de lege, reprezentantul român a afirmat că Guvernul român luase act de această retractare, rezervându-și dreptul de a considera acordul invalid. Cu toate acestea, oficialul a oferit cele mai ferme asigurări în ceea ce privește adoptarea proiectului, așa cum arăta el după modificările de la 6 noiembrie[83].

Un episod al tensiunilor din timpul negocierilor a fost relatat ulterior de către Comnen la Geneva, dar și de liberalul Andrei Pora, într-o ședință a Camerei Deputaților. Aceștia aduceau în vedere atitudinea episcopului unitarian Károly Nágy, care, în timpul unei întâlniri dintre clerici și ministru, a dat citire unei declarații în limba maghiară, părăsind sala. Acest gest a creat revoltă în rândul delegaților Ministerului, convorbirile fiind întrerupte pentru scurt timp[84].

Votarea proiectului de către Parlament, promulgarea legii și concluziile Ligii Națiunilor

Proiectul legii învățământului particular a fost depus la Cameră la 1 decembrie 1925, în forma adoptată de Senat, fără modificarea prevederilor discutate la 6 noiembrie[85]. Conform afirmațiilor Dr. Angelescu, acestea urmau să fie incluse în textul legii prin amendamente[86]. Reprezentanții din Parlament ai minorităților au afirmat că s-au simțit trădați de acțiunea Dr. Angelescu, considerând înțelegerea din 6 noiembrie drept una nulă[87].

---

anul XLIII, nr. 272, 25 noiembrie 1925, p. 1; *Atacul minorităților*, în „Patria", anul VII, nr. 240, 5 noiembrie 1925, p. 1.

[82] Red., *D-l dr. Angelescu cedează... Succesul reprezentanților bisericilor minoritare*, în „Adevărul", anul XXXVIII, nr. 12857, 12 noiembrie 1925, p. 4; R. O., *Legea învățământului particular și a interconfesionalismului. Rostul recentului discurs al d-lui I. G. Duca la Senat*, în „Adevărul", anul XXXVIII, nr. 12862, 18 noiembrie 1925, p. 4.

[83] UNAG, S352/17/2, f. 4-6, *Sheet-minute from 14th December 1925*.

[84] *Ibidem*, f. 2; *DAD*, ședința din 3 decembrie 1925 (ședința de noapte), publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 18, 12 ianuarie 1926, p. 363.

[85] *DAD*, ședința din 1 decembrie, publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 15, 22 decembrie 1925, p. 288-307; conform unui articol din ziarul „Adevărul", proiectul ar fi fost aprobat de Consiliul de Miniștri fără a fi făcute modificări, deoarece Dr. Constantin Angelescu ar fi amenințat cu demisia dacă s-ar fi operat schimbări asupra textului proiectului. Vezi *Minoritățile și reforma învățământului particular. D. Angelescu refuză să introducă în proect modificările promise*, în „Adevărul", anul XXXVIII, nr. 12877, 5 decembrie 1925, p. 3.

[86] *DAD*, ședința din 16 decembrie 1925 (ședința de zi), publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 32, 30 ianuarie 1926, p. 804.

[87] *Minoritățile și reforma învățământului particular. D. Angelescu refuză să introducă în proect modificările promise*, loc. cit., p. 3.

La nivel declarativ, Nicolae Petrescu-Comnen i-a asigurat pe lordul Cecil și contele Clauzel, în numele Guvernului român, de faptul că proiectul depus la Cameră respecta înțelegerea din luna precedentă. Cu toate acestea, fiind chestionat în legătură cu momentul integrării celor 19 puncte, Comnen nu a putut oferi un răspuns concret[88]. Comitetul celor Trei a decis o nouă amânare a deciziei în cazul proiectului legii învățământului particular, până la realizarea și prezentarea de către Erik Colban a unui raport detaliat asupra prevederilor proiectului, inclusiv a celor modificate prin acordul din noiembrie[89].

Reclamațiile la Liga Națiunilor și analiza proiectului de către organizația de la Geneva au stârnit serioase nemulțumiri în rândul mai multor parlamentari români, considerând că prin acest demers era pusă la îndoială suveranitatea statului în raport cu forul internațional. Liberalul Petre Gârboviceanu a catalogat plângerile la Liga Națiunilor drept „răutăți în contra Statului român", îndoindu-se de loialitatea reprezentanților minorităților față de statul român. Critici la adresa demersurilor minorității maghiare, care înaintase plângerile, au fost exprimate și de Andrei Pora[90] sau Iosif Popovici[91]. Ulterior realizării compromisului prin negocierile cu reprezentanții minorităților, Angelescu a depus proiectul la Cameră, în varianta adoptată de Senat, menționând că modificările survenite în urma negocierilor trebuiau confirmate prin depunerea de amendamente. Și totuși, deputatul maghiar Iosif Șandor a reclamat nerespectarea unor înțelegeri în cadrul scrierii articolelor. Mai exact, s-ar fi convenit cu Ministerul Instrucțiunii redactarea unor articole care, în proiectul depus, ar fi fost scrise într-o altă manieră[92].

Cu privire la internaționalizarea chestiunii învățământului particular, Iacob PișTiner găsea în Guvernul român singurul vinovat, pentru că ar fi permis Ligii Națiunilor „să se ocupe cu legiferarea noastră", subliniind un act de ingerință politică[93]. Ion Simionescu s-a declarat și el nemulțumit de adoptarea unor soluții de compromis, odată cu depunerea proiectului la Liga Națiunilor. Considera că astfel s-a ajuns la influențarea procesului legislativ de către Ligă, reclamând o dependență a politicii interne de decizii luate din exteriorul țării[94]. De asemenea, Ioan Lupaș sublinia faptul că trimiterea proiectului de către I. G. Duca la Liga Națiunilor crease „un precedent foarte periculos", semnalând o întoarcere a României la perioada regulamentară, prin știrbirea suveranității statului. În acest sens, Lupaș opina că, astfel, și alte legi puteau fi trimise la Geneva pentru ca Liga Națiunilor să decidă, prin imixtiune, cum ar trebui întocmită legislația în cuprinsul statului român[95].

În contextul înțelegerii cu reprezentanții minorităților etnice și religioase din 6 noiembrie, au fost operate ameliorări asupra unor articole, prin care să se îndeplinească parțial o serie din dezideratele acestora și, implicit, să producă un răspuns favorabil

---

[88] UNAG, S352/17/2, f. 1-2, *Projet de loi Minorités en Roumanie sur L'enseignement Privé, réunion de 14 décembre 1925*.

[89] Adrian Ivan, *op. cit.*, p. 301.

[90] *DAD*, ședința din 2 decembrie 1925, publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 16, 6 ianuarie 1926, p. 363.

[91] *DAD*, ședința din 16 decembrie 1925 (ședința de zi), publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 32, 30 ianuarie 1926, p. 794-795.

[92] *DAD*, ședința din 2 decembrie 1925, publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 16, 6 ianuarie 1926, p. 315.

[93] *Ibidem*, p. 310.

[94] *DAD*, ședința din 4 decembrie 1925 (ședința de noapte), publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 20, 16 ianuarie 1926, p. 545; *Corpurile Legiuitoare. Camera. Ședința de noapte*, în „Universul", anul XLIII, nr. 283, 7 decembrie 1925, p. 6.

[95] *DAD*, ședința din 4 decembrie 1925 (ședința de noapte), publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 20, 16 ianuarie 1926, p. 546.

din partea Ligii Națiunilor. Concret, reprezentanții minorităților au formulat și adăugat amendamente la mai multe articole, înaintea votului din Parlament. Astfel, s-au modificat articolele 1, 2, 6, 11, 13, 15, 16, 23, 27, 33, 35, 39, 41, 44, 48, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 68, 75, 77, 78, 79, 80, 81, 85, 108, 109, 110, 112 și 113[96].

Legea asupra învățământului particular a fost votată de Adunarea Deputaților la 17 decembrie 1925, Senatul votând-o a doua oară, la 18 decembrie[97]. Legea adoptată a fost promulgată de regele Ferdinand la 19 decembrie și publicată în „Monitorul Oficial" la 22 decembrie 1925[98]. La scurt timp după adoptarea noii legi, specialiștii din cadrul Ministerului Instrucțiunii au întocmit un Regulament de aplicare a Legii învățământului particular, menit să detalieze mijloacele de aplicare a noii legi. Acesta a fost prezentat Consiliului de Miniștri la 12 februarie 1926 și adoptat în aceeași zi, promulgarea lui având loc trei zile mai târziu. *Regulamentul pentru punerea în aplicare a Legii învățământului particular* a fost publicat în „Monitorul Oficial" la 10 martie 1926[99].

Odată cu adoptarea și promulgarea legii, prezentarea concluziilor Ligii Națiunilor – legate de memoriile minorității maghiare – devenise o chestiune de timp. În acest sens, unele cotidiene românești au lansat „pe surse" zvonul că, încă din ultimele zile ale lunii decembrie, Comitetul celor Trei ar fi dat câștig de cauză taberei guvernamentale, în detrimentul petiționarilor, care ar fi fost și criticați pentru practica depunerii numeroaselor plângeri. Această concluzionare a cazului legii învățământului particular ar fi fost transmisă de lordul Robert Cecil restului membrilor Comitetului, într-o ședință în cerc restrâns, la 29 decembrie[100]. Considerăm că informațiile apărute în ziarul „Universul" la începutul anului 1926 au fost speculative. Prin coroborarea altor surse, nu am identificat date privitoare la desfășurarea unei ședințe în ziua menționată de autorul articolului.

Raportul întocmit de Colban asupra situației legii învățământului particular a fost expus în cadrul ședinței din 9 martie 1926, în prezența lordului Robert Cecil, contelui Claude Clauzel, reprezentantului Japoniei Sugimura, dar și a lui Nicolae Petrescu-Comnen[101]. De pe urma informațiilor din raport, Comitetul a concluzionat asupra netemeiniciei memoriilor maghiare, în contextul adoptării și promulgării legii, în varianta convenită de către Dr. Angelescu și de reprezentanții minorităților la 6 noiembrie 1925. Din datele menționate în procesul-verbal al ședinței, Comitetul

> [...] a comparat informațiile date de petiționari cu cele furnizate de Guvernul român și a constatat că afirmațiile petiționarilor, într-un număr considerabil de cazuri, nu corespund realității, așa cum reiese și din anchetele, actele și documentele transmise de către Guvernul român[102].

Membrii Comitetului au adus în discuție cercetările realizate atât de către Guvernul român, cât și de către petiționari, în vederea susținerii și argumentării de către ambele

---

[96] *DAD*, ședința din 16 decembrie 1925 (ședința de noapte, continuare), publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 34, 2 februarie 1926, p. 887-897.

[97] Primul vot asupra proiectului a avut loc la 19 mai 1925. Vezi *DS*, ședința din 19 mai 1925 (ședința de zi), publicată în *MOf*, Partea a III-a, nr. 90, 14 iulie 1925, p. 2043.

[98] *Lege asupra învățământului particular*, publicată în *MOf*, Partea I, nr. 283, 22 decembrie 1925, p. 14409-14419.

[99] *Regulament pentru punerea în aplicare a Legii învățământului particular*, publicat în *MOf*, Partea I, nr. 57, 10 martie 1926, p. 3108-3123.

[100] Cor., *Bisericile ungurești și Societatea Națiunilor – Ce s-a petrecut la Consiliul din Decembrie – Ce-au făcut la Geneva reprezentanții bisericilor ungurești. Acasă și la Geneva – O ședință intimă prezidată de Robert Cecil*, în „Universul", anul XLIV, nr. 2 bis, 3 ianuarie 1926, p. 2.

[101] Adrian Vițalaru, *op. cit.*, p. 180.

[102] UNAG, S352/17/2, nenum., *Rédaction alternative de la dernière phrase de la page 9*.

tabere a punctelor de vedere exprimate. Comitetul a mulțumit autorităților de la București, fiind subliniată disponibilitatea statului român pentru soluționarea cazului. Totodată, cei Trei au evidențiat contactele și discuțiile dintre reprezentanții minorităților și ai celor guvernamentali, în scopul identificării unor soluții care să ducă la o încheiere a disensiunilor, concretizată prin acordul din noiembrie 1925. Conchizând, membrii Comitetului atenționau eventualii petenți asupra obligației ce le revenea, de a-și examina atent plângerile, înaintea trimiterii lor la forumul genevez, pentru a nu confrunta Liga cu anchetarea unor fapte inexacte: făcea aluzie la demersurile reprezentanților minorității maghiare din România. La final, Comitetul celor Trei și-a exprimat speranța că, după acest eveniment, relațiile dintre autoritățile centrale de la București și minorități se vor ameliora; și, astfel, litigiile ulterioare să fie rezolvate între cele două, fără implicarea Ligii Națiunilor[103]. Procesul-verbal final a fost încheiat de Secția Minorităților a Ligii la 18 martie 1926[104].

Pe fond, funcționarii Ligii constatau că, prin prevederile legii, statul s-a obligat să ofere bisericilor dreptul de a înființa școli confesionale sau particulare fără o limitare numerică, iar dreptul de publicitate al vechilor școli să rămână valabil, dar în mod temporar. Mai departe, aceștia aduceau în vedere faptul că modalitatea de organizare a examenelor parțiale în cadrul școlilor confesionale sau particulare oferea acestor instituții drepturi mai extinse decât cele prevăzute în Tratatul Minorităților. În privința limbii de predare, Liga a luat act de modificările Ministerului Instrucțiunii, în urma acordului din 6 noiembrie. În acest sens, limba română nu a mai depășit cuantumul de șase ore pe săptămână, iar instrucția civică a fost eliminată din programă. Plecând de la textul legii adoptat și promulgat, a fost eliminată utilizarea exclusivă a limbii oficiale în actele administrative ale școlilor confesionale. Totodată, era înlocuită prevederea referitoare la folosirea obligatorie doar a limbii române în școlile evreiești[105].

La finalul rezolvării litigiului iscat de învățământul particular, Petrescu a raportat Ministerului Afacerilor Străine, printr-o notă a Legației Române de la Berna, principalele puncte menționate anterior, ce au format concluziile forumului genevez. Acesta conchidea că „Legea primește astfel consfințirea Ligei Națiunilor”[106].

Concluzii

Legea învățământului particular din 22 decembrie 1925 a reglementat, la nivelul întregii țări, o modalitate unică de control a Ministerului Instrucțiunii asupra învățământului particular și confesional. Caracterul diferit al legislațiilor și regulamentelor valabile în perioada anterioară a generat instabilitate în actul de învățământ la nivel general, iar consistența opoziției în unele regiuni, cum ar fi Ardealul, a semnalat o anume tendință de control și supraveghere la nivelul întregii Românii.

Controversele legate de politicile Dr. Angelescu în domeniul învățământului particular și confesional sunt încadrate relațiilor tensionate ale statului cu minoritățile naționale, a căror fidelitate a fost deseori pusă la îndoială de către reprezentanții politici ai majorității românești. În acest sens, învățământul particular și confesional, ai cărei elevi proveneau, preponderent, din rândul minorităților etnice și religioase, a fost considerat

[103] *Ibidem*, f. 1-9, *Protection des minorités en Roumanie. Pétition de Eglises catholiques, réformée, et unitaire au sujet de l'instruction privée*.

[104] SANIC, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 593/1926, f. 58-61.

[105] Adrian Ivan, *op. cit.*, p. 304-305.

[106] SANIC, fond Ministerul Instrucțiunii Publice, dosar nr. 593/1926, f. 65-66.

drept un tip de învățământ prin care minoritățile puteau desfășura activități contrare ordinii de stat și puteau dezvolta, în rândul populațiilor minoritare, tendințe centrifuge.

Măsurile luate de Dr. Constantin Angelescu pentru impunerea controlului Ministerului asupra învățământului particular și confesional au stârnit revoltă în rândul reprezentanților comunităților minoritare etnice și religioase. Demersurile de omogenizare culturală ale Dr. Angelescu s-au lovit de intransigența minorităților. Acestea au considerat acțiunile ministrului liberal drept discriminatorii, menite să le deznaționalizeze prin învățământ și să le asimileze populației majoritare. În ferventele retorici formulate împotriva autorităților, minoritățile au invocat încălcări ale Declarației de la Alba Iulia, ale Tratatului Minorităților, ale Constituției, dar și ale altor acte.

Depus inițial la 15 mai 1925, adoptarea proiectului a avut loc la șapte luni distanță din cauza petițiilor depuse la Liga Națiunilor, adică la 18 decembrie, actul fiind publicat în „Monitorul Oficial" patru zile mai târziu. Timp de zece luni, reprezentanții bisericilor maghiare din România, dar și alți laici apropiați de acestea au depus mai multe petiții la forumul genevez. Și în petițiile ulterioare, aceștia au acuzat statul român că, prin reglementarea învățământului particular, în forma dorită de Dr. Constantin Angelescu și de Partidul Național Liberal, ar limita drastic drepturile acestora, prin eliminarea vechilor norme de organizare și funcționare a școlilor confesionale și particulare.

Plângerile adresate Ligii Națiunilor de către reprezentanții acestor minorități au potențat polemicile și acuzele reciproce. Cu atât mai mult, analiza proiectului de lege de către forul de la Geneva a stârnit nemulțumiri în rândul opiniei publice și al parlamentarilor români, deoarece acțiunea minoritarilor maghiari a fost percepută drept un precedent prin care un organism suprastatal putea interveni în politica internă a statelor membre.

Dat fiind pericolul unor tensiuni interetnice, reprezentanții Ligii, mai ales Erik Colban, șeful Secției Minorităților, au oferit sporită atenție acestei probleme. Colban l-a avertizat pe reprezentantul Guvernului român, Nicolae Petrescu-Comnen, asupra caracterului restrictiv al proiectului față de minorități, în forma adoptată de Senat, unele pasaje fiind contrare unor prevederi ale Tratatului Minorităților.

Rolul lui Nicolae Petrescu-Comnen a fost semnificativ în demersul de soluționare a chestiunii legii învățământului particular în favoarea statului, el reușind să armonizeze perspectivele Ligii și ale autorităților guvernamentale de la București; a fost persoana de legătură prin care cele două entități au ajuns la o perspectivă comună. Totodată, în contextul „îndulcirii" prevederilor proiectului de lege, pentru ca Liga să nu-l poată considera drept discriminatoriu, Dr. Constantin Angelescu a acceptat, ca un compromis, să modifice o serie de articole ce îmbunătățeau statutul școlilor confesionale și particulare, la 6 noiembrie 1925.

Depunerea la Camera Deputaților, la începutul lui decembrie 1925, în forma adoptată de Senat, a amplificat conflictul dintre autoritățile guvernamentale și reprezentanții minorităților maghiare. Cu toate acestea, Liga a continuat să analizeze demersurile petrecute la București, inclusiv după momentul adoptării legii de către Parlament, la finalul lui decembrie 1925, și promulgarea ei în zilele ulterioare. Prin intermediul amendamentelor, forma legii a fost modificată, fiind integrate punctele convenite în acordul de la 6 noiembrie. În acest sens, Liga Națiunilor a tranșat conflictul în favoarea statului român, în martie 1926, când a concluzionat că Legea învățământului particular în forma adoptată și pusă în aplicare nu încălca dispoziții ale Tratatului Minorităților, în unele cazuri fiind mai permisivă decât actul internațional.

Internaționalizarea problemei Legii învățământului particular a rămas una din cele mai controversate episoade în relațiile dintre statul român și minoritățile etnice sau

religioase din primul deceniu interbelic. Alături de chestiunea optanților, reglementarea învățământului particular și al celui confesional a scos în evidență relația tensionată dintre populația minoritară din România și autoritățile de la București din această perioadă. O ușoară ameliorare a relațiilor dintre guvernele ulterioare și minorități s-a observat, începând cu anii '30, însă diferențele de perspective, dar și suspiciunile reciproce, au rămas principalele cauze ale îmbunătățirii raporturilor dintre elitele guvernamentale și minoritățile etnice sau religioase.

ASPECTS CONCERNING LEAGUE OF NATIONS INVESTIGATION ON THE PROJECT OF PRIVATE EDUCATION LAW FROM 1925
(Summary)

Keywords: Educational history, Private education history, Political history, Minorities history, Interwar period, Greater Romania, League of Nations, Dr. Constantin Angelescu, Regulation, Unification, Complaints, Debates.

This article aims to present some aspects regarding the complaints of the Hungarian minorities at League of Nations about the project of private education law of Dr. Constantin Angelescu, liberal Minister of Public Instruction, from 1925. These complaints represented one of the most important frames who showed the hostile relations between Romanian state and minorities in interwar Romania. The Private Education Law regulated the functioning of this type of schooling throughout the country, but also of the confessional one, very popular in some regions such as Transylvania. Through this law, the Ministry of Public Instruction organized this type of educations as a support point for the public education, aimed to impose fidelity of minorities towards the Romanian state, but also for a cultural homogenization of the entire population, by applying centralist policies, specific to Old Kingdom.

The initial form of the law, adopted by the Senate, was restrictive in terms of the education of the minorities, thus representatives of the Hungarian churches, as well as secular people from this ethnic communities filed several complaints at League of Nations, on the basis of the Romanian's states violation of the Minorities Treaty from 1919, considering Dr. Angelescu's initiative as discriminatory. The League analyzed in detail the issue of private education in Romania, concluding in March 1926 that the project, modified by the Assembly of Deputies in December 1925, ensured minorities the rights stipulated in the Minorities Treaty. However, the complaints of the Hungarian minority drove to controversies among Romanian's public opinion, some personalities considered them as acts of interference by the League in the internal politics of the Romanian state, in fact a violation of Romania's sovereignty.

DOI: 10.59277/AIIX.62.18

BOGDAN ȘTEFAN BARCAN*

PROBLEMA ȘCOLILOR ROMÂNEȘTI DIN ALBANIA (1924-1927)

Introducere

Problema școlilor românești din Albania reprezintă un subiect important în cadrul relațiilor dintre cele două țări în perioada interbelică. Deși oficial România stabilește relații diplomatice cu Albania în 1913, Primul Război Mondial va duce la ruperea acestora, reluarea lor având loc la începutul anului 1925. În tot acest timp, în Albania au continuat să funcționeze un număr de școli românești, aflate sub administrarea Serviciului Școalelor și Bisericilor Române din Peninsula Balcanică din cadrul Ministerului Instrucțiunii Publice. Problema bisericilor românești din Albania este, de asemenea, importantă pentru a înțelege cum au evoluat relațiile dintre cele două țări în perioada dintre cele două războaie mondiale și va face obiectul unui studiu viitor.

Perioada analizată, 1924-1927, marchează atât redeschiderea școlilor românești din Albania, închise în timpul Primului Război Mondial și în anii imediat următori, cât și momentul în care autoritățile albaneze au decis trecerea acestora sub controlul statului. Studiul își propune să examineze procesul de redeschidere a acestor instituții, să evalueze starea lor de funcționare, eventualele progrese înregistrate sau extinderea rețelei școlare, precum și cauzele care au stat la baza politicii de naționalizare a școlilor particulare din Albania. Totodată, încercăm să conturăm, indirect, o imagine a situației comunității aromâne din Albania în intervalul 1924-1927. Cercetarea s-a bazat pe interpretarea documentelor din Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, și anume, fond 71 Albania/ Relații cu România (1925-1944), vol. 26, fond Athanasie Cazana, Problema 15, Școli și biserici românești în străinătate, volumele 1, 4, 7, 8, 14, 15, 40, 41.

Școlile românești din Albania erau, în cea mai mare parte, constituite pentru comunitatea aromână, în zonele unde aceasta era concentrată. La începutul secolului al XX-lea, după aproape patru decenii de activitate culturală, aromânii din sudul Balcanilor dispuneau de o rețea bine dezvoltată de instituții proprii: 113 școli elementare, 6 licee și numeroase biserici unde slujbele se țineau în limba aromână.

Un moment esențial a fost Congresul comunităților aromâne desfășurat la Bitolia, între 10 și 12 iulie 1910. Aici s-a decis crearea unei Eforii a școlilor și bisericilor aromâne, un organism menit să coordoneze viața culturală și religioasă. În cadrul acestuia urmau să fie cooptați reprezentanți ai cercurilor culturale din marile centre aromâne – Bitolia, Salonic, Veria, Skopje, Meglenia, Korça, Grebena, Ioanina, Berat, Elbasan, Giumaia de Sus –,

* Doctorand, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, e-mail: barcanbogdanstefan@gmail.com.

precum și delegați ai școlilor secundare. Conform articolului 8 al hotărârii, Eforia avea misiunea de a se ocupa „de toate afacerile școlare și bisericești și de altă natură care ar privi interesele culturale ale românilor otomani”. În privința administrării fondurilor, articolul 9 îi conferea dreptul de a numi persoanele responsabile, pe baza Iradelei din 9 mai 1905, prin care autoritățile otomane îi recunoșteau oficial pe aromâni ca naționalitate distinctă, cu aceleași drepturi civile ca celelalte popoare din imperiu, dar fără un conducător religios propriu[1].

În Albania, prima școală aromânească cu predare în limba română a apărut la sfârșitul secolului al XIX-lea, cadrele didactice fiind pregătite în România. Tot atunci s-a deschis și prima biserică ortodoxă românească, unde a slujit patriotul aromân Haralambie Balamaci. După anul 1887 și până la instaurarea regimului comunist, în Albania au funcționat mai multe școli și biserici aromânești. Instituții asemănătoare, cu rol instructiv și cultural, au existat până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial în toate statele balcanice. Ele constituie o dovadă a legăturilor puternice dintre poporul român și frații săi aromâni, dar și a atenției constante pe care România a manifestat-o față de aceste comunități de peste hotare.

Dacă în perioada stăpânirii otomane școlile românești din Albania aveau un statut clar și se bucurau de autonomie, după Primul Război Mondial și recunoașterea independenței Albaniei situația acestora devine incertă. Acest fapt constituie subiectul principal al prezentei cercetări, de asemenea vom analiza în ce mod a evoluat această problemă și vom stabili dacă școlile românești din Albania aveau o miză în raporturile dintre cele două țări.

Problema școlilor românești din Albania (1924-1927)

În deceniul al treilea al secolului al XX-lea prezența românilor în Albania este bine documentată prin existența unor comunități stabile, mai ales în sud și centru, dar și prin grupuri semi-nomade răspândite în zonele montane.

În sudul Albaniei, comunitățile românești erau organizate în localități precum Santi Quaranta (Sarandë), Delvino, Arghirocastro, Leascovichi, Premeti, Frașari, Radomi, Curtesa, Grădishti, Miza sau Crioucichi. Numărul de familii varia între 25 și 500, iar populația românească din fiecare centru între 125 și 3.000 de persoane. Majoritatea locuitorilor se ocupau cu comerțul, creșterea vitelor și, în unele cazuri, cu munci agricole sau meșteșugărești[2].

În Albania centrală, cel mai important nucleu l-a constituit orașul Korça (Coriță), unde trăiau aproximativ 460 de familii românești, însumând peste 2.300 de persoane. Alte centre urbane și rurale, precum Lesnița, Cusina, Dipalița, Moscopole, Pleasa, Cărvasara, Berat, Lușnea, Ferica, Liaboși și Elbasan, au găzduit, de asemenea, grupuri importante de români, cuprinse între câteva zeci și câteva sute de familii[3].

Un element distinctiv al prezenței românești în Albania îl constituiau fârșeroții semi-nomazi, organizați în grupuri conduse de lideri locali (precum Teodorachi Capuran, Todi Miha, Nagu Sguri, Hristu Vasili ș.a.), fiecare grup fiind alcătuit din 10 până la 25 de familii. Aceștia practicau în principal păstoritul transhumant, deplasându-se sezonier cu turmele între zonele montane și câmpiile Albaniei[4].

---

[1] Kopi Kyçyku, *Școlile aromânilor*, în Dan Grigorescu (coord.), *Natur-Culturalia*, vol. I, București, Editura Vergiliu, 2020, p. 106.

[2] Adina Berciu-Drăghicescu, Maria Petre, *Școli și biserici românești din Peninsula Balcanică. Documente (1864-1948)*, vol. I, Editura Universității din București, 2004, p. 372.

[3] *Ibidem*, p. 373.

[4] *Ibidem.*

Prin număr, organizare și ocupații, românii din Albania au reprezentat o componentă socială și economică vizibilă a țării, păstrându-și în același timp specificul identitar și legăturile cu spațiul românesc nord-dunărean. În ansamblu, datele din epocă indică prezența a peste 16.000 de români în Albania (sud, centru și comunități seminomade), ceea ce dovedește consistența și rolul lor în structura demografică a țării.

După obținerea independenței Albaniei, deși România nu avea un reprezentant diplomatic în această țară, guvernul de la București a făcut eforturi pentru redeschiderea și sprijinirea școlilor românești din Albania. Astfel, în aprilie 1924, Haralambie N. Balamaci, administratorul școlilor românești din Albania, a solicitat Consiliului de Miniștri de la Tirana redeschiderea școlilor închise în timpul perioadei de instabilitate politică și de revolte ce-au cuprins țara după Marele Război. În mai multe comune românești, administrația albaneză a oferit un răspuns negativ la această cerere; acest răspuns a fost pus pe seama faptului că România încă nu trimisese un reprezentant oficial la Tirana[5].

La finalul războaielor balcanice, școlile românești au continuat să funcționeze sub diversele guverne provizorii ale Albaniei, respectându-se privilegiile pe care acestea le-au avut sub dominația otomană. În timpul Primului Război Mondial, școlile din nordul și centrul Albaniei au fost închise, în contextul în care aceste teritorii au fost ocupate de armatele austro-ungare. Cele din sudul Albaniei, regiune aflată sub controlul francezilor, au continuat să funcționeze. După retragerea armatelor străine și integrarea Korçei în statul albanez, în anul 1922 toate școlile grecești din regiune au fost închise, iar majoritatea cadrelor didactice au fost obligate să părăsească Albania. În schimb, școlile românești și-au continuat activitatea în aceleași condiții ca înainte, în temeiul hotărârii Consiliului de Miniștri din 10 septembrie 1922[6]. Între timp, autoritățile albaneze au căutat să rezolve problema minorităților din această țară, conform pactului încheiat la 5 octombrie 1921 la Liga Națiunilor. Plecând de la acesta, autoritățile civile și școlare albaneze atenționau Serviciul Școalelor și Bisericilor Române din Peninsula Balcanică că nu mai permiteau ca școlile să fie subvenționate de statul român și ca personalul angajat în acestea să nu mai aibă altă cetățenie în afară de cea albaneză. Totodată, reprezentanții acestui serviciu românesc recunoșteau că autonomia școlilor românești din Albania s-a menținut în această perioadă pe baza legăturilor personale și influenței membrilor săi asupra diferitelor partide politice, cu excepția celui radical condus de Fan Noli.

Serviciul ce activa în Albania considera că această problemă putea fi rezolvată doar prin „tratative de la stat la stat", ce implica numirea unui reprezentant diplomatic la Tirana[7]. Totodată, solicita, dacă numirea era întârziată, acreditarea ministrului de la Roma sau Atena pe lângă guvernul albanez, urmând ca un agent diplomatic, cunoscător al limbii albaneze, să facă legătura între Legație și guvern. De asemenea, atenționa guvernul României că

> [...] s-ar putea ca guvernul albanez, la prima noastră intervenție diplomatică, să accepte a întreține școlile noastre în aceleași condițiuni ca și cele grecești din regiunea Dropol, ne permitem a vă preveni că acest angajament nu va fi respectat sau că ni se vor impune condițiuni cari vor denatura caracterul românesc al școalelor noastre[8].

---

[5] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 2.

[6] Kopi Kyçyku, *op. cit.*, p. 108.

[7] În acel moment, la conducerea acestui serviciu se afla Iuliu Valaori (5 august 1867 – 14 octombrie 1936), profesor de latină la Universitatea din București, om politic, scriitor și fost președinte al Societății de Cultură Macedo-Română.

[8] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 4.

În toamna anului 1924, guvernul român hotărăște să nu mai aștepte cu numirea reprezentantului său diplomatic la Tirana. Ministerul Afacerilor Străine îi cere lui Lazaridis Dogani, consulul general al Albaniei la București, agrementul pentru numirea lui Simion Mândrescu ca ministru plenipotențiar al României la Tirana[9]. La 7 noiembrie 1924, Dogani primea telegrafic răspunsul afirmativ al lui Suleiman Delvino, ministrul Afacerilor Străine din Albania, și în aceeași zi comunică Ministerului Afacerilor Străine din România decizia acestuia. Decretul Regal cu numărul 3905, prin care se înființa, la 1 decembrie 1924, un oficiu diplomatic la Tirana, cu rangul de Legație, este semnat de regele Ferdinand în 27 noiembrie 1924. Simion Mândrescu, profesor universitar și deputat, ce avea gradul de ministru plenipotențiar clasa a II-a, este numit pe aceeași dată ca trimis extraordinar și ministru plenipotențiar pe lângă Consiliul Superior de Stat al Albaniei. Tot pe data de 1 decembrie urmau a fi prezentate și scrisorile de acreditare.

În decembrie 1924 au loc noi răscoale la Shkodra și apoi la Vlora. Președintele Consiliului de Miniștri din Albania, Fan Noli, fuge, silit, la Durrës și de aici în Italia. Ahmed Zogu revine la Tirana, declară Albania republică, el urmând să fie ales în funcția de președinte la 1 februarie 1925. Ca urmare a schimbării formei de stat, regele Ferdinand I a emis un nou decret regal, semnat la 20 februarie 1925, prin care se dispunea înființarea Legației României la Tirana începând cu data de 1 martie 1925. Scrisorile de acreditare, adresate de această dată președintelui Republicii Albaneze, au avut același conținut ca precedentele și sunt datate 20 februarie 1925. În aceste condiții, diplomatul Mândrescu sosește la Tirana la 10 martie, iar pe 21 martie prezintă scrisorile de acreditare. Mândrescu a solicitat, iar Ministerul Afacerilor Străine a acceptat, totodată, și deschiderea a două consulate onorifice, unul la Sarandë și celălalt la Durrës, consuli fiind numiți Alcibiade Diamandi și Blagiu Dovana[10].

Referitor la situația școlilor românești din Albania, Mândrescu transmitea, în februarie 1925, că a avut o conferință cu ministrul Afacerilor Străine, președintele Senatului și directorul general al Învățământului, în urma căreia s-a hotărât ca guvernul albanez să introducă limba română în școlile ce aveau un număr însemnat de elevi români; și să creeze școli românești în satele locuite de aromâni, deschizând totodată un program de învățământ primar românesc la liceul din Korça[11]. În acest sens, ministrul român la Tirana a întocmit și un amplu raport referitor la această problemă, anunțând că își dorea să facă din Albania „centrul românismului din Balcani" și asigura guvernul de la București de bunele intenții pe care le avea noul președinte al Republicii Albaneze, Ahmet Zogu.

Situația, din spusele lui Mândrescu, se prezenta a fi una foarte tristă, și anume, din instituțiile de învățământ pe care România le avea înainte de război în Albania, mai rămăseseră doar trei școli primare. Corpul profesoral aproape că nu mai exista, ministrul României la Tirana având cunoștință doar de acele cadre didactice care își cereau salariile cuvenite din perioada anterioară numirii sale. Majoritatea spațiilor în care au funcționat respectivele școli au fost preluate de guvernul albanez, care a instalat în ele școli albaneze sau alte instituții publice.

Nici situația bisericilor românești din Albania nu era cu mult diferită de cea a școlilor, Mândrescu identificând doar două astfel de lăcașuri de cult, la Elbasan și Korcea. Restul bisericilor, ce în trecut au efectuat slujbe în limba română, s-au grecizat. Minis-

[9] Constantin Velichi, *Albania*, în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. II, București, Editura Politică, 1971, p. 62.

[10] *Ibidem*, p. 63.

[11] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 12.

trul român dă și un exemplu în acest, constatând că ortodocșii din Tirana și Durrës erau români, cu excepția personalului Legației grecești din capitala Albaniei. Cu toate acestea, slujbele bisericilor ortodoxe din aceste localități se făceau doar în limba greacă, atât preoții cât și dascălii fiind instruiți în școli grecești. Referitor la familiile de români, Mândrescu observa că aceștia nu își mai vorbeau limba, iar copiii nu știau niciun cuvânt românesc, fiind nevoit să vorbească în italiană atunci când se întâlnea cu familii de români sau aromâni.

Totodată, prin acest raport, ministrul român solicita intervenția guvernului de la București pentru a deschide mai multe școli primare. Acesta întocmește și o listă cu unitățile de învățământ pe care considera necesar să le deschidă până la începerea anului școlar, fiind dispuse astfel:

– la Tirana, o școală de băieți și una de fete, cu două internate (având câte 50 de locuri, atât pentru băieți, cât și pentru fete);

– la Durrës și Elbasan, o școală de băieți și una de fete;

– la Valona, Kavaja și Berat, Permet și Ferica, câte o școală de băieți.

Referitor la cadrele didactice ce urmau a activa în aceste școli, Mândrescu propune ca aceștia să fie recrutați din rândul celor care activaseră și în trecut și încă își așteptau salariile restante, bineînțeles cu plata acestor sume de bani. Mai cerea și identificarea celor care predaseră în școlile din Albania și Macedonia, despre situația cărora nu se mai știa nimic. De asemenea, voia înființarea unui program prin care elevii din Albania, care își doreau să studieze în România, să poată face studii gratuit sau contra unei sume modice, menționând că Iugoslavia acceptase deja acest lucru[12].

Mândrescu se implică în rezolvarea problemei școlilor românești din Albania în continuare, încercând să o expună și în mediul public din România. În acest sens, a acordat un interviu în ziarul albanez „Albania Nouă”[13], din Constanța, prin care solicita deschis autorităților albaneze dreptul la educație în limba maternă pentru români și libertate religioasă, măcar la nivelul din perioada stăpânirii otomane, când România avea 20 de școli în Albania. În final, menționa că „ne vom supune tuturor legilor și regulamentelor școlare existente și viitoare și în special că vom da o deosebită atenție limbii și istoriei albaneze”.

În răspuns, Athanasie Cazana, însărcinatul cu afaceri al României la Tirana, îi transmite lui Mândrescu reacția ziarului „Daiti” din Albania, care transpune atitudinea generală a autorităților albaneze referitor la școlile minorităților:

> Toate elementele din Albania se bucură de libertatea religioasă, în ceace privește însă cultura lor, ori ce popor poate profita de cultura mondială, înainte de toate însă trebue să se cultive în limba lor națională, unde se face prima educație a vieței naționale și unde idealul patriei strânge pe toți copiii țărei împrejurul unei vetre[14].

În ciuda insistențelor lui Simion Mândrescu, guvernul de la București întârzia să ofere un răspuns referitor la trimitea unor elevi albanezi în România, a salariilor restante ale profesorilor români din școlile din Albania, respectiv la bursa „Ghelcu”, existând posibilitatea ca guvernul albanez să decline cererile acestuia. Ministerul Instrucțiunii Publice din România a acceptat trimiterea unor elevi albanezi la studii în România, mai exact un număr de 48, cu condiția să fie absolvenți de școli primare. Cu toate acestea,

[12] *Ibidem*, f. 14.
[13] „Albania Nouă”, nr. 89, 9 august 1925, p. 1.
[14] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 19.

Legația română din Tirana a trimis două grupuri de elevi, în număr de 42 și 30, pentru că răspunsul de la București sosise prea târziu. Mândrescu considera că cererile de înscriere au venit într-un număr destul de mare, ținând cont de faptul că unii elevi refuzați s-au îndreptat apoi spre Legația Serbiei, pentru a pleca la studii în această țară. Totodată, ministrul român a ținut să precizeze că a trimis și câțiva elevi musulmani, pentru o mai bună apropiere între cele două state[15].

Valaori îi răspunde că, într-adevăr, au existat întârzieri, datorită faptului că numărul de elevi era prea mare. Problemele întâmpinate de Ministerul Instrucțiunii Publice au fost următoarele:

– echivalarea actelor de studii pe care acești elevi le aveau în școlile din Albania;

– plasarea în școli, ca interni bursieri, a unui număr de 70 de elevi;

– dificultatea de a găsi fondurile necesare pentru plata acestor burse și echiparea elevilor care ar fi costat statul român aproximativ un milion de lei, în vreme ce Ministerul Finanțelor a refuzat acordarea creditelor solicitate pentru problema școlară din Albania[16].

Simion Mândrescu dă dovadă că a făcut din problema școlilor românești din Albania principalul obiectiv al misiunii conduse de acesta la Tirana. Într-adevăr, situația acestora, cât și a bisericilor românești, era una dezastruoasă, numărul acestora fiind chiar sub nivelul celor din perioada otomană. Sub guvernul condus de Fan Noli, se interzisese preotului din Elbasan și altor preoți români să mai oficieze slujbe în limba română, pe motiv că nu exista decât o singură biserică ortodoxă, și anume Biserica Autocefală Albaneză. Cu toate acestea, situația părea să se îmbunătățească spre finalul anului 1925, cel puțin asta reiese dintr-un amplu raport întocmit de ministrul român la Tirana, care a fost trimis regelui Ferdinand și președintelui Consiliului de Miniștri[17].

În perioada în care la conducerea Ministerului Afacerilor Străine din Albania s-a aflat, ad-interim, Mufid Bey Libohova, Mândrescu aproape ajunsese la o înțelegere cu autoritățile albaneze, ce urma a se concluziona printr-o convenție[18]. Prin aceasta, ministrul român la Tirana ruga guvernul albanez să permită redeschiderea școlilor pentru românii din Albania, în măsura în care acestea funcționaseră cât teritoriul Albaniei s-a aflat sub dominația otomană, dar cum vechiul guvern căzuse convenția nu a mai fost pusă în aplicare. Cu toate acestea, Mândrescu a continuat tratativele cu noul guvern și mai ales cu președintele Republicii Albaneze, Ahmed Zogu. Acesta s-a arătat, ca și în trecut, dispus să satisfacă dorințele României; și pentru îndeplinirea formalităților a supus dezbaterii situația școlilor românești în Consiliul de Miniștri, însărcinându-l pe Ministrul ad-interim de Externe, Dhimitër Tutulani[19], care era titular la Justiție și ad-interim la Ministerul Instrucțiunii Publice, să îi comunice lui Mândrescu decizia luată[20].

La 9 octombrie a venit și răspunsul. Guvernul albanez accepta cererea României de a se pune bazele discuțiilor referitoare la școlile românești din Albania, dar orice fel de aranjament cu privire la acestea trebuia să fie statutat printr-o lege specială, ratificată de Parlament, și în conformitate cu legea existentă pentru școlile primare. De asemenea,

[15] *Ibidem*, f. 23.
[16] *Ibidem*, f. 25.
[17] *Ibidem*, f. 28a.
[18] Kopi Kyçyku, *op. cit.*, p. 108.
[19] Dhimitër Tutulani (19 martie 1857 – 1937), cunoscut și sub numele de Taq Tutulani sau Dhimitraq Tutulani, a fost un avocat și politician albanez din orașul Berat. A fost unul dintre semnatarii Declarației de Independență a Albaniei.
[20] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 28c.

guvernul albanez se arăta dispus să permită ca școlile românești care existau în acel moment în Albania de sud să se îmbunătățească, în limita posibilităților și, bineînțeles, după un acord prealabil cu Direcția Generală a Instrucțiunii Publice. Pe de altă parte, dacă unele comunități albaneze își exprimau dorința să învețe în școlile românești, guvernul de la Tirana era dispus să creeze cursuri de limba română. Comunicarea nu a fost semnată de Mândrescu, nemulțumit fiind de aceasta[21].

Asta nu explică de ce, în urmă cu câteva luni, Mândrescu a ținut să precizeze, într-un interviu acordat ziarului „Adevărul", că urmau a fi redeschise toate școlile românești, iar slujbele să fie oficiate din nou în limba română:

> În ce privește situația elementului românesc din Albania, vă pot da știrea îmbucurătoare că suntem pe cale de a redeschide toate școalele ce existau înainte de războiu, iar în biserici să facem să se oficieze în limba noastră națională și nu în grecește ca până acum [...][22].

Credem că aceste declarații au venit din dorința de a liniști comunitatea de aromâni de la București, care era destul de vocală în acea perioadă, mai ales prin persoana lui Nicolae Batzaria.

După noi întrevederi cu Ahmed Zogu, Mândrescu a fost pus în legătură cu Pandele Evanghele, președintele Senatului, care urma să înainteze Consiliului de Miniștri o nouă propunere. Ca urmare a acestor demersuri, guvernul albanez a emis, în fapt, o hotărâre de guvern, justificând că:

> Având în vedere că nu se poate preciza data prezentării în Parlament a proectului de lege pentru organizarea învățământului particular, date fiind studiile dificile și îndelungate ce necesită un astfel de proiect; având în vedere timpul înaintat, dacă nu prea înaintat pentru deschiderea de noi școli și internate; având în vedere dorința sinceră a Guvernului albanez de a satisface fără întârziere atât dorința României de a se interesa de cultura poporului nostru cât și nevoia și dreptul fraților noștri aromâni de a-și avea școlile lor, pentru a nu se pierde un an întreg școlar [...][23].

În urma acestei decizii, administrația școlilor și bisericilor române din Albania era autorizată să deschidă, în acel an școlar, două internate și două școli primare la Tirana și câte o școală mixtă la Durrës, Berat, Premet și Fieri. Celelalte școli care funcționaseră în Albania în timpul dominației otomane, dar și școli noi în zonele unde exista o populație aromână numeroasă aveau să se deschidă în anul școlar următor. Atât școlile existente cât și cele ce urmau a se deschide trebuiau să se conformeze legii de organizare a învățământului primar[24].

La acestea, noul ministru de externe, Ilias Vrioni, preciza că

> [...] Guvernul albanez, pentru a satisface cererea dreaptă a României, va face toate înlesnirile pentru deschiderea de școli românești în comunele cu populațiune românească, cu condiția ca deschiderea acestor școli să fie cerută de comunitățile respective[25].

---

[21] Kopi Kyçyku, *op. cit.*, p. 108.
[22] „Adevărul", nr. 12749, 07.07.1925, p. 6.
[23] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 28d.
[24] *Ibidem*, f. 28e.
[25] *Ibidem.*

Această comunicare i-a fost transmisă lui Mândrescu, după ce Pandele Evanghele îl anunțase că cererea sa a fost rezolvată favorabil. În ce măsură a afectat această condiție situația școlilor românești din Albania vom stabili pe parcurs.

Mândrescu numește cererile sale ca fiind un „program cultural în Albania", pe care avea ambiția să îl transforme în „program pentru toată Peninsula Balcanică". Reușita ministrului român a trezit și sentimente naționaliste în Albania, din Parlamentul de la Tirana venind următoarea replică:

> De un timp încoace se face o mare propagandă atât din punct de vedere religios cât și din punct de vedere școlar. În Tirana această propagandă a prins așa de mult, încât și poporul, căruia mai înainte nici prin minte nu-i trecea că este român, astăzi cere școli și biserici românești[26].

Dacă Mândrescu a întreprins o adevărată propagandă în rândurile aromânilor din Albania sau nu, va reprezenta subiectul unei cercetări viitoare.

Referitor la chestiunea bisericilor românești din Albania, rezolvarea văzută de Mândrescu era prin numirea unui episcop român special pentru Albania sau pentru toți românii din Peninsula Balcanică. Această problemă depindea de alți factori, și nu doar de guvernul albanez. Pe această cale, Mândrescu a amânat această problemă, așteptând mai multe discuții cu Patriarhia română. Credea însă că, ce a reușit să facă cu școlile românești din Albania, va reuși să facă și pentru biserici.

Cu toate acestea, se pare că Albania nu avea de gând să respecte înțelegerea. De la Atena, în 26 noiembrie 1925, sosea la București o telegramă, în urma unor discuții avute cu ministrul Albaniei în capitala Greciei, Midhat Frashëri. Acesta a început prin a declara că atât președintele Republicii, cât și guvernul său erau „adânc și sincer însuflețiți de sentimentele cele mai prietenești și mai recunoscătoare față de România, care întotdeauna și-a arătat dragostea ei poporului albanez"[27]. Menționează sprijinul acordat albanezilor de statul român, prima școală albaneză care a fost deschisă la București în 1880, dar și primul serviciu religios în limba albaneză ce a avut loc într-un lăcaș de cult împrumutat de autoritățile române[28].

Pe această cale, autoritățile de la Tirana rugau guvernul român să fie pe deplin încredințat că, dacă cerințele sale cu privire la școli și biserici nu erau aduse la îndeplinire, nu recunoștința sau lipsa binevoinței ar fi motivul, nici frica de a acorda mai multe drepturi și privilegii minorității române din Albania. Guvernul albanez recunoaște că minoritatea aromână era singura care nu se ocupa cu niciun fel de propagandă politică și pe care, la nevoie, poporul albanez se putea baza. Cu toate acestea, motivul pare să fie că, în interiorul Albaniei, existau și alte minorități cărora guvernul de la Tirana nu voia să le satisfacă toate cererile, care erau mereu în creștere. Dacă s-ar fi îngăduit ca minorității românești să i se deschidă toate școlile cerute de Mândrescu, autoritățile albaneze ar fi fost nevoite să acorde astfel de drepturi și sârbilor, musulmanilor, grecilor și italienilor[29]. Această scrisoare a fost trimisă, în mod confidențial de la Atena, regelui, prim-ministrului și lui Mândrescu. La scurt timp însă, de la Tirana sosea o altă telegramă, semnată de însărcinatul cu afaceri Nacian Petru, prin care îl informa pe Mândrescu

[26] *Ibidem*, f. 28f.
[27] *Ibidem*, f. 30.
[28] Este vorba despre Biserica Doamnei, iar după 16 octombrie 1911 de Biserica Dintr-o Zi, ambele din București.
[29] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 31.

că Pandele Evanghele îi comunicase că înființarea internatelor din Tirana trebuia amânată, „nefiind momentul oportun acum”[30].

Mândrescu nu a rămas impasibil la aceste afirmații. Răspunsul său blamează clasa politică din Albania și, mai ales, pe ministrul albanez de la Atena. Menționează, în primul rând, că nu este normal ca președintele Republicii Albaneze să se adreseze printr-un trimis de-al său unui ministru acreditat pe lângă alt șef de stat, în timp ce România avea un reprezentant acreditat în Albania. Totodată, a ținut să facă o rectificare. Mândrescu, în scurta perioadă de când fusese numit la Tirana, a căutat să se ocupe mai ales de chestiunea școlilor românești din Albania, urmând ca de problema bisericilor să se ocupe ulterior. Astfel, ministrul român nici nu pomenise de crearea unui episcopat în Albania, de care vorbise ministrul Midhat Frashëri, lucru ce reiese și din raportul întocmit de Mândrescu la 16 noiembrie 1925.

Totodată, îl acuză pe Frashëri că a vorbit în numele guvernului albanez, atunci când a precizat că nu se puteau satisface cerințele românilor, pentru că autoritățile albaneze ar fi nevoite să acorde aceleași concesii și sârbilor, grecilor și italienilor. Mândrescu solicită „diriguitorilor de astăzi de la Tirana” să comunice în ce măsură au satisfăcut cererile românești, până în acel moment existând doar promisiuni ce n-au fost respectate. Remarcabilă este următoarea retorică a ministrului român, care a precizat că

> [...] și apoi dacă e drept să se dea concesiuni și altor minorități, pentru ce nu le-ar acorda o Republică aproape lipsită de învățământ public și care face parte din Societatea Națiunilor, cu toate obligațiile ce decurg din acest fapt?![31]

La aceeași întrebare, deși ironică în contextul expus de Mândrescu, încercăm să găsim un răspuns prin prezentul studiu.

Acest motiv de temere al autorităților albaneze i-a fost transmis ministrului român în mai multe rânduri, care considera că acesta va fi repetat la nesfârșit și nu vedea altă rezolvare pentru cererile românilor din Albania, decât înaintarea acestei probleme către Liga Națiunilor. Pe această cale, Mândrescu atrage atenția și asupra altor promisiuni nerespectate de guvernul albanez. În acest caz, este vorba despre consulii Alcibiade Diamandy și Blagiu Dovana, care nu primiseră exequaturul. În cazul lui Diamandy, ministrul român a trebuit să insiste la Ahmed Zogu și la ministrul de Externe al Albaniei vreme de trei luni, iar pentru Dovana încă nu se semnase[32].

Nici pe finalul anului 1925 situația nu s-a îmbunătățit. Responsabilul școlilor românești din Albania, Nicolae Balamaci, transmitea că, din toate întrevederile pe care le-a avut, situația școlilor rămăsese neschimbată și că, pe moment, era imposibil să se obțină autorizația pentru crearea a noi instituții de învățământ[33].

Începutul anului 1926 are să vină cu noi promisiuni pentru ministrul Simion Mândrescu. De această dată, în 30 ianuarie 1926, la Legația României din Tirana s-a prezentat un maior, trimis de Ahmed Zogu. Acesta a comunicat că președintele Republicii, mulțumit de cuvintele rostite cu ocazia aniversării Albaniei, i-a însărcinat pe ministrul Afacerilor Străine, care era ad-interim și la Ministerul Instrucțiunii Publice, și pe președintele Senatului ca, împreună cu ministrul României la Tirana, să rezolve cererile românești referitoare la problema școlilor, „spre deplina mulțumire a României”[34].

---

[30] *Ibidem*, f. 35.
[31] *Ibidem.*
[32] *Ibidem*, f. 36.
[33] *Ibidem*, f. 37.
[34] *Ibidem*, f. 38.

În acest sens, la 1 februarie 1926, chiar a avut loc o întâlnire la Ministerul de Externe, unde a participat și directorul general al Învățământului Public din Albania, unde s-a discutat problema școlilor românești. Soluțiile stabilite au fost următoarele:

– statul albanez urma să introducă din acel an școlar limba română în școlile primare care aveau un număr suficient de elevi români;

– urmau a fi create, în luna septembrie, la începutul anului școlar 1926-1927, școli românești în comunele locuite majoritar de români, în care să fie predată și limba albaneză;

– înființarea imediată a clasei întâi la noul liceu român din Corița, cu elevi de la școlile din Corița, Pleasa și Șipsca;

– o școală profesională de fete sau o școală de meserii cu personal adus din România.

Referitor la cele două internate cerute de Legația română în Tirana, autoritățile albaneze au transmis că nu puteau admite decât crearea unui internat de către Crucea Roșie Română, dacă s-ar angaja să îl întrețină, așa cum a făcut Crucea Roșie Americană, care deschisese un internat pentru o școală de meserii. Rămânea, prin urmare, a se studia posibilitatea înființării unei școli profesionale sau de meserii și înființarea internatului în parteneriat cu Crucea Roșie Română. În legătură cu acestea, Mândrescu transmitea că nu va mai întreprinde nimic și va lăsa decizia la nivelul Ministerului Afacerilor Străine și a Ministerului Instrucțiunii Publice, iar dacă acesta din urmă dorea înființarea internatelor, urma să pună la dispoziție Crucii Roșii fondurile necesare.

Simion Mândrescu anunța că nu s-a încheiat un proces-verbal asupra hotărârilor luate. Acest fapt îl făcea, pe bună dreptate, să trateze situația cu scepticism, după multitudinea de promisiuni neîndeplinite. Încheierea spune foarte multe despre situația școlilor din Albania și pesimismul care-l stăpânea pe ministrul român de la Tirana, după avântul pe care îl avusese, inițial, la numirea sa în fruntea acestei misiuni: „Pe măsură ce se va realiza câte ceva din angajamentele luate, vă voi comunica cu plăcere, numai să am ce vă comunica [...]”[35]. Cu toate acestea, la începutul lunii februarie, autoritățile albaneze au decis înființarea clasei I la liceul din Corița. Cu această ocazie, Mândrescu solicita, în 5 februarie 1926, Ministerului Instrucțiunii Publice din România, trimiterea de urgență a manualelor necesare cursului primar pentru un număr de 10 elevi[36], orele urmând a începe la data de 8 februarie 1926.

Referitor la deschiderea clasei I la liceul din Corița, Valaori felicita Legația României de la Tirana și îi atrăgea atenția lui Mândrescu cu privire la obținerea autorizației de funcționare din partea guvernului albanez; pentru că, doar fiind în posesia acestei autorizații, se puteau face demersurile necesare pe lângă Ministerul de Finanțe în vederea acordării fondurilor necesare plății personalului didactic și acoperirea celorlalte cheltuieli de la începutul funcționării unei școli secundare, pentru care nu era prevăzută nicio sumă în bugetul anului respectiv[37].

Într-adevăr, teama lui Valaori cu privire la autorizația de funcționare s-a adeverit. În primă fază, autoritățile din Corița, pentru că nu fuseseră avizate la timp, au împiedicat funcționarea liceului românesc. Pandele Evanghele, în lipsa ministrului Instrucțiunii Publice, a rezolvat această problemă birocratică[38]. Totodată, Valaori a reacționat

[35] *Ibidem*, f. 40.
[36] *Ibidem*, f. 44.
[37] *Ibidem*, f. 48.
[38] *Ibidem*, f. 49.

prompt și, la 15 februarie, îl anunța pe Mândrescu că a dispus achiziționarea și expedierea manualelor necesare pentru școala din Korça. De asemenea, Valaori precizează că una dintre preocupările sale principale fusese dezvoltarea culturii românești în Albania, redusă în anii de după război la patru școli în trei comune: Korça, Pleasa și Sipsca. Aflăm astfel și de ce a fost numit Simion Mândrescu la Tirana: motivul era că persoana acestuia reprezenta o garanție – date fiind cunoștințele sale în domeniul educației – pentru „Serviciul Școalelor și Bisericilor Române din Peninsula Balcanică", referitor la aplicarea acestor programe culturale în Albania. Laudă munca și implicarea ministrului român și subliniază scepticismul acestuia, pe care îl consideră justificat. În final, Valaori a observat promisiunile autorităților albaneze și îi transmite lui Mândrescu că Ministerul Instrucțiunii Publice ar vrea să vadă mai multe fapte din partea acestora, pentru a nu fi expus la cheltuieli zadarnice, legate de angajarea de personal și deschiderea de noi școli[39].

Răspunsul lui Mândrescu nu a întârziat. Acesta susține că, judecând după însemnătatea pe care o aveau persoanele însărcinate de Ahmed Zogu să trateze această problemă[40], putea considera chestiunea școlilor ca fiind definitiv rezolvată, executarea lucrărilor depinzând în totalitate de sinceritatea guvernului albanez. Din acest punct, Mândrescu considera că nu se mai poate amesteca direct, decât dacă va fi consultat în chestiunile de amănunt. Cu toate acestea, el continuă să acorde o atenție deosebită acestei probleme și pașilor ce urmau a fi făcuți.

Pe această cale, ministrul român la Tirana a identificat o problemă majoră în legătură cu implementarea planului său. Este vorba despre lipsa totală a unui corp didactic bine pregătit. Puținii institutori români care erau în funcție în școlile albaneze nu cunoșteau limba literară română și, în consecință, nu puteau preda limba română și nici alte materii în limba română. Pe de altă parte, asupra lor plana frica de posibile persecuții din partea guvernului albanez în cazul în care s-ar fi declarat ca fiind români și ar fi adus servicii naționalității române. În acest sens, Mândrescu oferă exemplul unui institutor român pe care îl chemase la el, potrivit înțelegerii pe care o avea cu directorul general al Învățământului, pentru a începe cu elevii români lecții în limba română. Institutorul a declarat că nu știa destul de bine limba română și, chiar dacă ar fi cunoscut-o, se putea expune pe sine și familia sa unor eventuale persecuții din partea guvernului albanez, pentru că era plătit de acesta ca institutor albanez.

De asemenea, Mândrescu expune și cazul a trei institutori români, ce au activat ca funcționari ai statului român înainte de război, în școlile românești din Albania. După ce mulți ani au fost plătiți de guvernul României fără să țină lecții, au fost anunțați de autoritățile române că serviciile lor nu mai erau necesare și, prin urmare, erau concediați. Acest fapt s-a produs în momentele când Mândrescu căuta să obțină libertatea învățământului pentru românii din Albania și ar fi avut nevoie de profesori experimentați, ce cunoșteau specificul locului. Nu știa în acest caz, care profesori fuseseră nevoiți să își caute de muncă în alte părți, sau dacă mai doreau să se întoarcă în serviciul statului român. De exemplu, când Mândrescu negociase cu directorul general al Învățământului din Albania introducerea limbii române pentru elevii din Durrës, îl contactase pe Sotir Toci[41], pentru a reveni la școală. Acesta i-a răspuns:

[39] *Ibidem*, f. 53.

[40] Este vorba mai ales despre președintele Senatului, Pandele Evanghele. În acea perioadă, Ahmed Zogu avea rolul și de președinte al Consiliului de Miniștri.

[41] Unul dintre cei trei profesori concediați.

> Vă fac cunoscut Domnule Ministru că eu nu înțeleg să primesc nici un post de institutor, Director fie și ori-ce altă, până când nu mi se va achita subvențiunile mele cele vechi de la 1916-1920 în aur cum am fost în buget pe vremea acea, precum și cele de la 1 Aprilie 1925 până la 14 Octomvrie 1925 data comunicărei nefigurărei mele în buget. După ce voi fi achitat de aceste subvențiuni atunci și numai atunci voi putea sta de vorbă cu dumnea-voastră, propunându-vă condițiunile mele. Cu această ocazie vă fac atenți, Domnule Ministru, ca să nu mai fiu deranjat pe viitor prin telegrame sau scrisori din partea Domniilor Voastre, după cum am fost deranjat până în prezent, căci nu vreau să fiu bănuit din partea Guvernului Albanez, considerându-mă ca un propagandist[42].

Situația pare a fi generală, dublată de incertitudinea generată de guvernul albanez și de slaba administrare a autorităților române. De altfel, celorlalți institutori – după reacția lui Sotir Toci – Mândrescu nici nu mai îndrăznea să le scrie. Existau institutori români la Korça, Pleasa și Șipsca, dar nu puteau fi mutați fără a afecta școlile respective.

Pe această cale, ministrul român la Tirana îl ruga, încă o dată, pe Valaori să intervină pe lângă ministrul Instrucțiunii Publice pentru rezolvarea problemei corpului didactic pentru Albania, având în vedere că guvernul albanez nu accepta decât învățătorii care să fie cetățeni albanezi. Ce putea face Mândrescu? Intervenea pe lângă autoritățile albaneze să permită și un număr de institutori cu cetățenie română.

Pe 20 februarie 1926, Mândrescu întocmește amplu raport după un an de activitate la conducerea Legației românești din Tirana. Ministrul român ținea să sublinieze mai ales dificultățile pe care le-a întâlnit reprezentând țara în Albania: „[...] de care vom lega greutățile de orice natură pe care le-am întâmpinat în străduințele mele de a corespunde așteptărilor și speranțelor puse în persoana mea”[43].

Raportul debutează cu o prezentare a președintelui Republicii, Ahmed Zogu. La venirea lui Mândrescu în Tirana, acesta era un lider de stat tânăr și recent proclamat, căruia niciun ministru străin nu-i prezentase încă scrisorile de acreditare. Ministrul român la Tirana a fost primul care a prezentat aceste scrisori, urmat fiind apoi de ministrul Iugoslaviei, al Germaniei și al Angliei. Impresia pe care i-a făcut-o Zogu de la început a fost aceea a unui om inteligent și abil. Un aspect interesant pe care îl remarcă Mândrescu și din care ne putem da seama de spiritul de observație pe care îl avea ministrul român ar fi că: „[...] la sosirea mea era cu totul înfeudat politicii yugo-slave, de unde a știut să se emancipeze, atrăgând Italia, poate într-o măsură chiar prea mare”[44]. Într-adevăr, Zogu, ajutat în primă fază de sârbi să ajungă la putere în Albania, își va îndrepta atenția, la scurt timp după aceasta, către o alianță cu Italia.

Referitor la atitudinea lui Zogu față de Mândrescu, ministrul român susținea că, la început, președintele Albaniei și membrii guvernului său erau rezervați în privința sa și a minorității aromâne pe care o numea, în termeni generali, „un număr oarecare de frați români”. Prin „frați” se înțelegea un element minoritar menit să dispară absorbit de masa albanezilor, din punctul de vedere al lui Zogu. Mândrescu a fost nevoit să poarte nenumărate discuții cu liderii Albaniei și să apeleze la omenia poporului albanez pentru a-i face să înțeleagă ca își puteau arăta recunoștința față de sprijinul acordat de România respectând drepturile aromânilor și răspunzând pozitiv la cerințele autorităților române referitoare la școli și biserici.

Alte reușite ale mandatului lui Mândrescu la Tirana sunt legate de obținerea exequaturului pentru cei doi consuli, Diamandi și Dovana, de la Sarandë respectiv Durrës, și de

[42] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 55.
[43] *Ibidem*, f. 57a.
[44] *Ibidem*, f. 57b.

trimitea copiilor bursieri ai statului român în România. O problemă despre care nu a vorbit până în acel moment autorităților de la București ar fi legată de „Administrația Școlilor și Bisericilor Române din Albania". Aceasta avea două circumscripții, la Korça și Elbasan, conducătorul celei de-a doua fiind un institutor numit Anton Becea, numit și senator de Ahmed Zogu, și care încasa nu doar propriul salariu, ci și al foștilor institutori, care nu știau că mai figurau în bugetul statului, încă din 1920. Această situație a fost rezolvată de Mândrescu, într-un mod confidențial.

O altă suspiciune a autorităților albaneze față de Mândrescu provenea din faptul că acesta nu a vrut să ia parte la corupția din Albania. Au fost mulți cei care s-au așteptat ca România să devină, prin ministrul român, o sursă de câștig cum fusese în trecut Austria și cum mai erau în acel moment alte state direct interesate de afaceri în Albania. Mândrescu îl dă ca exemplu pe deputatul albanez Erabara, care crescuse în România și fusese bursier al statului român. Au existat și români care i-au cerut sume enorme în schimbul sprijinului referitor la școlile românești din Albania. În acest caz, îl dă ca exemplu pe avocatul Vangheli Golgota, român din Durrës, care pretinsese 16.000 de lire italiene pentru el și 16.000 de lire italiene pentru prietenul său, Pericle Goga, tot avocat român din Durrës. Aceste sume erau cerute pentru a face propagandă între românii din Durrës. Golgota încercase să devină și consul la Durrës, în locul lui Blagiu Dovana[45]. Un alt român din Durrës, căruia Mândrescu îi împrumutase 2.500 de lire italiene, a refuzat să îi returneze suma pe motiv că statul român îi datora bani. Era vorba despre același institutor Sotir Toci, despre care am pomenit mai sus, și pe care ministrul român îl ajutase să recupereze o parte din banii pe care îi încasase Anton Becea în numele său, timp de șase ani[46].

O imagine de ansamblu asupra atitudinii albanezilor față de deschiderea liceului românesc în Korça ne este oferită de ziarul „Pesta e Korçës", în care erau expuse următoarele:

> Se zice că Prefecturei din Korça i s-a prezentat o petiție prin care se cere deschiderea unei școli private străine în orașul nostru. Nu știm ce gândește Prefectura și Ministerul despre această petiție, nouă însă ni se pare că deschiderea acestei școli înseamnă deschiderea unei răni foarte greu de vindecat. De altfel, școala privată sus-zisă nu va aduce nici un folos Albaniei, ci numai dezbinare[47].

Poate că ultima realizare a mandatului lui Simion Mândrescu la Tirana este reprezentată de o circulară a Direcției Generale a Învățământului din Albania către inspectoratele din întreaga țară. Aceasta a fost înregistrată la 24 martie 1926 și a fost publicată și în „Monitorul Oficial". În opinia lui Mândrescu, documentul a reprezentat prima recunoaștere a dreptului aromânilor de a studia în limba română și primul act oficial prin care guvernul albanez se arăta dispus să aplice hotărârile luate anterior[48]. Circulara aducea la cunoștință tuturor celor ce au lucrat înainte ca institutori în limba română, precum și tuturor celor ce cunoșteau limba română și voiau să lucreze ca profesori în școlile din comunele unde românii erau majoritari să prezinte Inspectoratului Circumscripției din care făceau parte cererile lor, însoțite de actele de studii, pentru organizarea anului

[45] *Ibidem*, f. 57d.
[46] *Ibidem*, f. 57e.
[47] „Pesta e Korçës", nr. 56, 17.03.1926, p. 4.
[48] Este vorba despre conferința ce a avut loc la 1 februarie 1926 la Ministerul de Externe din Albania, la care au mai participat ministrul Instrucțiunii Publice, președintele Senatului și directorul general al Învățământului.

școlar următor și pentru a fi numiți institutori de limba română, ce urma a fi învățată în paralel cu limba statului[49].

La 6 martie 1926, Simion Mândrescu cerea să i se trimită un secretar, deoarece era nevoit să plece în concediu pentru chestiuni familiale. Și-a cerut apoi demisia, care i s-a aprobat la 1 aprilie 1926. În locul său urma să fie numit Ion Trandafirescu, diplomat de carieră, care funcționase la consulatele de la Rusciuk și Bitolia. A fost, totodată, atașat și secretar de legație la Constantinopol și Sofia. Ridicat la rangul de ministru plenipotențiar clasa a II-a la 15 martie 1926, la 25 martie i se cere agrementul pentru funcția de la Tirana, decretul regal urmând a fi semnat la 27 martie 1926, ca să intre în vigoare la 1 aprilie 1926. Totuși, scrisorile de acreditare sunt prezentate la 17 mai 1926[50].

În acest context, din Belgrad, Emandi informează Ministerul Afacerilor Străine din România că fusese abordat de ministrul Afacerilor Străine al Albaniei care, până la reglarea Legației albaneze din București, dorea să comunice cu guvernul român prin intermediul său. Emandi îi transmitea acestuia că România avea deja un ministru în Albania. În replică, ministrul albanez preciza că respectivul ministru nu prezentase încă scrisorile de acreditare și îi comunica lui Emandi telegrama președintelui Zogu; președintele ruga guvernul român să țină seama de imposibilitatea în care se găsea provizoriu de a avea un reprezentant la București și mulțumea pe această cale autorităților române pentru interzicerea organizării albanezilor opozanți lui pe teritoriul României[51].

La 20 mai 1926, Trandafirescu, proaspăt sosit la Tirana, întocmea un raport referitor la situația găsită în Albania, după plecarea lui Mândrescu. La momentul acela, în Albania existau, în continuare, trei școli primare: la Korça, Pleasa și Șipsca. Trandafirescu considera că acestea funcționează, deși nu deținea date exacte din cauză că Administrația Școlilor și Bisericilor Române din Albania, care îl putea înștiința, fusese desființată de Ministerul Instrucțiunii Publice din România, atribuțiile acesteia fiind lăsate în seama Legației. Pe de altă parte, personalul didactic și cel bisericesc refuzau să intre în contact direct cu Legația României.

Referitor la acest aspect, considerăm important de redat atitudinea unor institutori și preoți români din Elbasan. Aceștia refuzau să își încaseze salariile direct de la Legația României, probabil de teama unor represalii, pe motiv că:

> [...] noi din moși strămoși am fost români și vom continua a fi și pe viitor tot așa de buni români, chiar fără a lua în vedere interesul material; dar în acelaș timp Vă declarăm că suntem și buni cetățeni albanezi și ca fii devotați ai Patriei noastre vom căuta a ne conforma întotdeauna legilor și dispozițiunilor prevăzute în statutul Republicei noastre Albaneze.

Înștiințarea a fost semnată de preotul Naum Pecini, preotul Ioan Toda, cântărețul Procop Duma, paracliserul Mina Constantin, pensionara Văduva Ignat și de o a șasea persoană care s-a semnat doar V[52]. De asemenea, de notat ar fi și reacția institutorului Dimitrie Toci, care ruga personalul Legației de la Tirana să nu îl mai contacteze, pentru a nu fi considerat de autoritățile albaneze ca fiind propagandist[53].

Revenind la raportul lui Trandafirescu, în urma demersurilor făcute de fosta conducere a Legației pentru recunoașterea formală a minorității românești, se părea că guvernul

---

[49] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 63.

[50] Constantin Velichi, *Albania*, în *Reprezentanțele diplomatice ale României*, vol. II, București, Editura Politică, 1971, p. 64.

[51] AMAE, fond 71/Albania, 1925-1944, vol. 26, *Relații cu România*, f. 15.

[52] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 69.

[53] *Ibidem*, f. 70.

albanez și populația românească, mai ales intelectualii, căzuseră de acord să nu admită existența acesteia. De asemenea, și noul ministru român de la Tirana precizează că autoritățile albaneze îi numeau pe aromâni „frați buni și sinceri cetățeni albanezi" și evitau să îi accepte oficial drept minoritate românească. O altă temere a guvernului albanez era legată de acțiunile statelor vecine cu privire la minoritățile lor din Albania, prevalându-se de drepturile acordate minorității aromâne. Pe de altă parte, românii din Albania evitau să își ceară drepturile de frica represaliilor din partea autorităților albaneze; de exemplu, intelectualii aromâni, care ocupau posturi importante în administrație și aveau și doi senatori și un deputat, evitau subiectul pentru a nu își pierde funcțiile. De aceeași situație putea fi vorba și în cazul profesorilor și preoților români din Albania[54].

Refuzurile acestora, în opinia lui Trandafirescu, puteau avea și alte cauze:

– modalitatea plăților făcute de Ministerul Instrucțiunii Publice care, în trimestrul precedent[55], trimisese sumele necesare prin intermediul Consulatului General de la Salonic, ceea ce le-ar fi adus institutorilor o pierdere de 30-40% și, din acest motiv, le-au refuzat;

– solidaritatea față de fostul administrator al școlilor și bisericilor, îndepărtat pentru că postul fusese desființat[56].

În urma întrevederilor avute de ministrul român cu ministrul de Externe, Ilias Vrioni, și cu președintele Senatului, Pandele Evanghele, acesta raporta că, din anul școlar următor, la Korça se deschidea o clasă de gimnaziu pentru elevii români, cum fusese promisă din perioada lui Mândrescu. Formalitățile nu erau însă făcute, dar Trandafirescu, optimist, preciza că „e destulă vreme ca ele să fie îndeplinite cu toată încetineala și amânările specifice guvernanților albanezi și ale populațiunii în general"[57]. De asemenea, primise promisiuni că urmau a se deschide alte trei noi școli primare pentru români la Nicea, Grabova și Lunca și o școală mixtă româno-albaneză la Elbasan, dar cu anumite condiții. Prima condiție era ca profesorii, ce urmau a fi numiți, să fie cetățeni albanezi, iar salariile acestora să fie plătite de guvernul albanez[58]. A doua condiție era ca programa respectată în aceste școli să fie cea albaneză, dar Trandafirescu arăta că „va fi totuși mai mult a noastră fiind că manualele vor fi procurate din țară"[59]. Totodată, autoritățile albaneze voiau ca deschiderea respectivelor școli să se facă fără publicitate și fără o autorizare formală, de teama pretențiilor ce puteau fi ridicate de greci, sârbi sau italieni.

Referitor la circulara emisă în perioada lui Mândrescu, care fusese publicată și în „Monitorul Oficial", Trandafirescu anunța că aceasta nu a produs niciun rezultat. Confidențial, el afla că existau institutori ce predau în limba română doar că, deși erau plătiți de autoritățile albaneze, doreau să primească garanții din partea Legației române de la Tirana referitoare la plata salariilor. Pe această cale, ministrul român preciza că nu putea decât să intervină pe lângă guvernul albanez și solicita, în mod indirect, crearea unui organism special în Albania, care să poată găsi locuri pentru școli, angaja și plăti profesori etc. și care să se afle sub controlul Legației române.

---

[54] *Ibidem.*

[55] Octombrie 1925.

[56] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 73.

[57] *Ibidem.*

[58] Aici Trandafirescu face următoarea precizare, în paranteză: „sau mai bine zis prin Guvernul albanez de către statul român".

[59] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 74.

La scurt timp, în 29 mai 1926, Trandafirescu scria Ministerului Afacerilor Străine din România și cerea să se acorde o atenție specială acestei telegrame. Preciza ce cuprindea misiunea sa în Albania, și anume să observe ceea ce se întâmpla în această țară și să susțină locuitorii români. Mai important, anunța că se considera dezarmat din pricina lipsei de personal și din cauză că nu cunoștea limba albaneză. Din aceste două motive, nu putea transmite informații despre politica internă și externă a Albaniei, mai ales despre relațiile acestei țări cu vecinii[60]. Un mijloc de control al informațiilor nu exista. Presa era inexistentă, deoarece nu se publicau decât articole favorabile guvernului; iar jurnalele pe care le primea le arunca la gunoi pentru că nu le putea traduce. În întâlnirile pe care le avea cu oamenii politici, aceștia evitau să îi vorbească direct despre convingerile lor și ceea ce îi declarau erau doar banalități. Pe această cale, solicită sprijinul Ministerului pentru găsirea unui interpret, care să dețină mai multe calități. Trandafirescu avea nevoie ca acea persoană, pe lângă rezolvarea sarcinilor clasice pentru un interpret, să cunoască mai mulți oameni din Albania și să poată aduna informații chiar și din cafenele, unde se discuta politică[61].

Referitor la școli, constatările lui Trandafirescu erau dureroase și optimismul lui era pus la încercare. De la venirea sa, când primise scrisori de la trei intelectuali români, nu avea nicio știre despre sau de la cei aproximativ 50.000 de români din Albania. Teama pe care o aveau de autorități[62] îi făcea să nu comunice cu Legația României de la Tirana. Nu își exprimase niciunul vreo dorință referitoare la școli, iar lui Trandafirescu îi era teamă că, deși se deschideau noi școli românești, aceștia puteau refuza să-și trimită copiii acolo. Nici despre modul în care funcționau cele trei școli nu avea nicio informație. Administrația Școlilor și Bisericilor Românești din Albania fusese desființată, iar institutorii și preoții nu își mai primiseră salariile de șase-opt luni, dar nici nu doreau să le primească prin Legația României, pe care o boicotau. Trandafirescu era pesimist și referitor la clasa de gimnaziu ce urma a se deschide la Korça. În aceste condiții, credea că e dificil să o pună în funcționare, pentru că Legația nu comunica cu administrația albaneză. În încheiere, ministrul român considera necesară o redeșteptare a conștiinței românești, care nu se putea realiza doar prin intermediul a trei școli. Era nevoie de o propagandă națională, economică și culturală intensă, făcută în baza unui program stabilit alături de oameni pregătiți și cu foarte multe sacrificii materiale[63].

Între timp, în ședința Camerei Deputaților din 24 mai 1926, la discutarea bugetului, s-a pus problema retragerii ministrului plenipotențiar al Albaniei de la București. Cu toate acestea, deputații albanezi au hotărât menținerea postului, Djemil Dino urmând să fie transferat la Roma. Într-o notă din 8 iulie 1926, Legația României de la Tirana anunța Ministerul Afacerilor Străine că, în locul lui Djemil Dino Bey, urma să vină Sadidin Blosmi Bey, un om de încredere al lui Zogu, ofițer de carieră, înrolat cândva și în armata franceză. Cu toate acestea, comunitatea albaneză din România nu îl agrea, pentru că era mahomedan și pe deasupra un apropiat al lui Zogu[64]. Considerăm că acest episod a fost doar o primă tentativă de a suprima postul de ministru al Albaniei la București.

În vara anului 1926, schimbul de telegrame între Tirana și București a fost intens și s-a axat pe deschiderea noului gimnaziu la Korça. La 3 iulie 1926, Trandafirescu

[60] *Ibidem*, f. 75.
[61] *Ibidem*, f. 76.
[62] Trandafirescu precizează în paranteză: „Bună? Rea? Nu știu nimic precis”.
[63] *Ibidem*, f. 76.
[64] AMAE, fond 71/Albania, 1925-1944, vol. 26, *Relații cu România*, f. 21.

cerea insistent reînființarea unui organism care să se ocupe de administrarea școlilor din Albania, de chestiunile tehnice și de propagandă. Ministrul român precizează că, în lipsa unei astfel de instituții, Legația nu putea transmite precis localitățile unde românii erau majoritari, numărul acestora și al copiilor ce se puteau înscrie la școală. Existau localități unde aromânii nu solicitau să învețe în școli românești, preferându-le pe cele albaneze. De asemenea, nu se puteau ocupa de ceea ce ținea de organizarea viitoarelor școli, de mobilier, de recrutarea personalului didactic etc.[65]. Trandafirescu încheie prin a solicita, din nou indirect, personal competent care să îl sprijine, menționând că:

> Excelența voastră va aprecia nevoia ce am de a fi documentat în această chestiune atât de importantă, mai înainte de a face intervențiile școlare necesare pe lângă guvernul albanez; altfel dânsele ar fi șovăielnice și apoi în caz de obținere a unui bun rezultat, deschiderea noilor școale primare, a gimnaziului din Corița și funcționarea lor, ca și a școalelor actuale, devin iluzorii[66].

Cererile insistente ale ministrului român erau justificate, dată fiind perioada din an în care erau făcute: cu aproximativ două luni înaintea începerii anului școlar, fiind un moment prielnic pentru rezolvarea câtorva dintre cererile referitoare la școlile românești din Albania.

Tot în această perioadă, fostul ministru român la Tirana, Simion Mândrescu, înainta un raport ce cuprindea opinia sa referitoare la școlile și bisericile românești din Albania. Este important pentru că oferă informații relevante și venea nu la mult timp după retragerea sa de la conducerea Legației românești de la Tirana. Mândrescu susținea că statul român nu trebuia sa cedeze cu niciun preț în fața uneltirilor fostei Administrații a Școlilor și Bisericilor din Albania, condusă de Anton Becea și desființată pe motiv de incorectitudine. De asemenea, Legația din Tirana trebuia să aibă toată răspunderea și autoritatea pentru organizarea și conducerea școlilor primare și secundare. Referitor la teama profesorilor și preoților români din Albania, Mândrescu o considera ca fiind neserioasă și inadmisibilă din moment ce membrii corpului didactic și personalul bisericesc erau plătiți de statul român și se aflau cu toții în evidențele Ministerului Instrucțiunii Publice din Albania. Totodată, propunea ca celor care refuzau să aibă legături cu Legația României, cu știrea și aprobarea guvernului albanez, să fie „suprimați ca români care nu-și fac datoria și nu-și merită sprijinul Statului român”[67]. În încheiere, fostul ministru român de la Tirana nu considera necesară înființarea unei noi administrații a școlilor în Albania până când nu am fi avut un număr considerabil de instituții de învățământ acolo și până când statul albanez nu ar fi permis ca acestea să fie administrate, întreținute și plătite de statul român[68].

Pe această cale, a intervenit și Ministerul Afacerilor Străine din România, prin intermediul Direcțiunii Afacerilor Politice Internaționale. Aceasta a trimis trei instrucțiuni provizorii. Prima prevedea ca Trandafirescu să ceară guvernului albanez funcționarea legală a liceului din Korça, astfel încât Ministerul Instrucțiunii Publice să poată pregăti materialele necesare începutului anului școlar. A doua instrucțiune era ca ministrul român de la Tirana să se pună în legătură cu directorul învățământului albanez, pentru ca acesta să dispună deschiderea noilor școli în baza dreptului acordat statului român în mod formal. Era vorba despre două internate și două școli de băieți și fete în Tirana, iar

[65] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 77.
[66] *Ibidem.*
[67] *Ibidem*, f. 79.
[68] *Ibidem.*

în Durrës, Berat, Fieri, Premet și Elbasan câte o școală mixtă. Se oferă și informația că guvernul albanez subvenționa 33 de școli grecești de pe teritoriul său și că acest aspect trebuia exploatat de Legația de la Tirana pentru a obține de la autoritățile albaneze garanția întreținerii școlilor românești ce urmau a se deschide. A treia instrucțiune se referea la problema bisericilor, unde autoritățile de la București îi sugerează lui Trandafirescu să mai urmărească chestiunea până în toamna anului 1926. Direcțiunea Afacerilor Politice Internaționale încheie prin a preciza că avea să facă tot posibilul să trimită cât mai repede manualele necesare pentru liceul din Korça și pentru celelalte școli primare[69].

La scurt timp, mai exact pe 15 iulie 1926, Trandafirescu transmitea de la Tirana că obținuse de la ministrul Afacerilor Străine din Albania garanția că se îndepliniseră în acea zi formalitățile pentru funcționarea primei clase românești de gimnaziu la Korça[70]. În acest context, Trandafirescu scrie și Ministerului Instrucțiunii Publice din România pe care îl ruga să trimită, în cele două luni rămase până la începerea anului școlar, materialele necesare și recrutarea cadrelor didactice.

În contextul tensiunilor iscate de școlile românești din Albania, este important să expunem și opinia unui profesor român ce activa în acele momente ca suplinitor la Pleasa și Korça. Acesta se numea Cușan Araia și, la 22 iulie 1926, a adresat un memoriu semnificativ ministrului român de la Tirana. Institutorul român recunoaște și el că în perioada stăpânirii otomane au existat mai multe școli românești în Albania, care au și funcționat până la plecarea turcilor. În schimb, de la războaiele balcanice și până la venirea lui Simion Mândrescu la Tirana, numărul școlilor românești s-a redus, iar cultura și învățământul intraseră într-o stare de letargie, pe care ministrul român reușise parțial să o elimine. Situația nu s-a putut îmbunătăți însă pentru că interveniseră divergențe între Legația și Administrația Școlilor și Bisericilor Românești din Albania. Ele au avut la bază faptul că ministrul român descoperise nereguli referitoare la această instituție, care ulterior a și fost închisă. Referitor la teama românilor, Cușan Araia precizează că aceasta exista, dar nu era pornită de autoritățile de la vârful statului albanez, care apreciau România pentru tot sprijinul acordat, ci de administratorii locali, care se puseseră împotriva elementului românesc. Deși românii erau acoperiți legal prin circulara expusă mai sus, aceștia refuzau să solicite înființarea de școli și biserici pentru că erau amenințați de autoritățile locale. Profesorul român își încheie memoriul prin a sublinia necesitatea formării unei noi administrații pentru școlile și bisericile românești din Albania, la conducerea căreia se fie persoane mai atent analizate[71].

Și consulii onorifici din Durrës și Sarandë se preocupau de soarta românilor din Albania. În acest sens, au întocmit un raport „pentru ridicarea economică a românilor din Albania". Aceștia, fiind la bază comercianți, considerau necesară bunăstarea financiară a elementului românesc pentru îndeplinirea obiectivelor culturale. În acel moment, majoritatea aromânilor se ocupau cu agricultura, pescuitul și micile industrii și aveau legături, în afacerile locale, cu băncile grecești și italiene, care le stabileau dobânzi după bunul plac. Pe această cale, consulii români propuneau înființarea unor agenții bancare românești, cu care aromânii ar fi intrat rapid în contact, creându-se astfel o formă de contact cu instituțiile românești. De asemenea, propuneau introducerea de produse românești în Albania, cum ar fi petrolul. Programul avea la bază patru puncte, pe care le vom expune în cele ce urmează:

[69] *Ibidem*, f. 80.
[70] *Ibidem*, f. 81.
[71] *Ibidem*, f. 85.

1) Ministerul Afacerilor Străine să numească câte un secretar pe lângă Consulatele din Santi Quaranta și Durrës. Aceștia urmau juca mai mult rolul unor agenți de propagandă, care să pătrundă cât mai mult în interiorul comunităților românești din Albania, lucrând împreună cu personalul didactic, conform unui plan stabilit și precis, cu sprijinul discret al Legației. Consulii români precizau că o activitate similară și foarte intensă o duceau sârbi, grecii și italienii și aveau rezultate foarte bune.

2) Un acord cu Banca Națională sau Banca Românească pentru a se crea, pe lângă cele două consulate, câte o agenție, la conducerea căreia să fie numit câte un funcționar superior. Consulii erau convinși că, pe această cale, se puteau acoperi cheltuielile și banca ar fi realizat câștiguri. Creditele în Albania reprezentau cea mai bună armă pe care grecii și italienii o foloseau, pentru a câștiga de partea lor numeroși partizani[72]. În cazul în care acestea ar fi fost înființate, la Durrës ar fi trebuit repartizat un capital de 300.000 franci/aur, iar la Sarandë de 400.000 franci/aur.

3) Pentru stabilirea unor relații comerciale, era necesar să se intre în contact cu societățile petroliere din România, pentru a se crea câte un depozit pe lângă agențiile băncilor din Durrës și Sarandë. Cu timpul, s-ar fi putut organiza importuri de produse românești, în special grâu și lemn, care sigur puteau fi plasate pe piața Albaniei.

4) Înființarea unor curse directe maritime între Constanța, sau alt port românesc, și portul din Durrës sau Sarandë. Acestea puteau transporta, pe lângă persoane, bunuri din ambele țări. Principalele produse pe care le putea importa România din Albania ar fi fost măslinele, untdelemnul și tutunul.

Consulii români încheie precizând că acest program putea contribui la bunăstarea românilor din Albania, ușurând proiectele culturale ale României în această țară. Totodată, el putea sta la baza creării a două grupuri puternice de români în Albania Centrală și în cea Meridională[73]. Concluziile ce se pot trage din acest program ar fi că România nu deținea nicio instituție bancară în Albania, românii de aici apelând la instituțiile de credit grecești, sârbe sau italiene. Nu existau relații comerciale solide între cele două state și nici curse maritime regulate. De asemenea, am observat, și în cazul celor două consulate românești, nevoia de personal pe care o aveau aidoma Legației din Tirana.

Deși nu mai activa în Albania, Ministerul Afacerilor Străine și Ministerul Instrucțiunii Publice încă se sfătuiau cu Simion Mândrescu referitor la problema școlilor și bisericilor românești din Albania. Toate informațiile oferite de fostul ministru român erau adunate și transmise lui Trandafirescu. Se pare că opinia lui Mândrescu conta foarte mult în acest caz. În 12 august 1926, fostul ministru de la Tirana, împreună cu Ministerul Instrucțiunii Publice au întocmit un referat despre programul școlar din Albania. Mândrescu era de părere că trebuia sistată aducerea de noi bursieri în România, deoarece unul dintre angajamentele pe care le luase guvernul albanez față de el era și crearea unui liceu român în Korça și, eventual, a unui internat, unde se puteau trimite cei 30 de noi bursieri propuși de Trandafirescu. De asemenea, sugera să nu se mai trimită noi elevi în România, decât pentru învățământul superior și universitar, pentru că numărul celor veniți până în acel moment era suficient[74].

Referitor la crearea unui organism special prin care cerea permisiunea de a deschide noi școli, Mândrescu propunea să se intervină pe lângă fruntașii români din Korça spre a

[72] Și aveau perfectă dreptate. Italia joacă rolul central în înființarea Băncii Naționale Albaneze. Totodată, statul italian a creat un organism de credit, intitulat SVEA (Società per lo Sviluppo Economico dell'Albania), prin care controla o mare parte din economia Albaniei.

[73] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 92.

[74] *Ibidem*, f. 99a.

se constitui o eforie școlară și bisericească cu rolul de a se ocupa de această problemă pentru toată Albania. Până la constituirea aceste eforii, Ministerul Instrucțiunii Publice crea o comisie specială formată din președintele comunității române din Korça, Dimitrie Teja, Nicolae Balamaci, fost administrator școlar, recomandat să ocupe și postul de director al noului liceu, și Shanazu, farmacist din Korça, care urma să achite salariile corpului didactic[75].

Mândrescu îl sfătuia, pe această cale, pe Trandafirescu să se pună în legătură cu Pogoni, directorul Învățământului Public din Albania, pentru a se informa cu privire la formalitățile ce trebuiau îndeplinite pentru realizarea angajamentelor luate de guvernul albanez la consfătuirea din 2 februarie. Pogoni asistase la respectiva întrunire și împreună cu Pandele Evanghele își asumaseră îndeplinirea acelor angajamente.

În privința cheltuielilor, Mândrescu dădea asigurări că nu erau necesare decât pentru cele două clase liceale și, eventual, pentru internatul din Korça, întrucât noile școli ce urmau a se constitui cădeau în sarcina guvernului albanez; iar cele trei școli existente erau deja trecute în bugetul statului român, la fel ca și salariile preoților din circumscripțiile Korça și Elbasan. Doar în cazul în care autoritățile albaneze nu dispuneau de fondurile necesare deschiderii școlilor promise, se putea face apel la sume mai mari din partea guvernului român[76].

Pentru liceu, Mândrescu sugera să se intervină pe lângă Nicolae Balamaci și Cristu Daco, fost ministru albanez, să se facă oferte de vânzare sau închiriere a caselor lor din Korça, pentru fixarea liceului, respectiv a internatului. Considera că, pentru început, era suficientă casa lui Daco, atât pentru liceu cât și pentru internat. Referitor la manuale, care nu sosiseră nici după plecarea lui Mândrescu, fostul ministru de la Tirana sugera să fie trimise direct Legației via Bari: cărți destinate claselor I și a II-a de liceu, pentru un număr de 30 de elevi, și 500 de cărți pentru cursul primar, împreună cu rechizitele școlare necesare. De asemenea, până se definitiva pregătirea corpului didactic, Trandafirescu trebuia să intervină pe lângă guvernul albanez pentru ca acesta să îngăduie aducerea profesorilor din țară pentru școlile noi.

La începutul lunii septembrie, Trandafirescu anunța aprobarea funcționării clasei întâi de gimnaziu la Korça. Aceasta urma a se numi, până la votarea Legii Instrucțiunii în Parlament, clasa a VI-a primară, dar fusese autorizată public de Direcția Învățământului din Albania. Referitor la chestiunile de ordin tehnic, directorul Învățământului căzuse de acord cu Nicolae Balamaci încă din luna iulie, astfel încât toate dispozițiile fuseseră luate pentru funcționarea clasei de gimnaziu de la începutul anului școlar 1926-1927[77]. Dar Serviciul Școalelor și Bisericilor Române din Peninsula Balcanică era circumspect cu privire la aceasta. Într-o telegramă din 24 septembrie 1926, Serviciul cerea Ministerului Afacerilor Străine să intervină pe lângă guvernul albanez ca să se respecte promisiunea făcută în mai multe rânduri lui Mândrescu: să deschidă clasele I și a II-a la liceul din Korça nu ca o continuare a școlii primare (clasele a V-a și a VI-a primară); și să introducă din acel an școlar limba română în școlile mixte și, de asemenea, să deschidă noile școli promise[78].

Câteva zile mai târziu, în 3 octombrie 1926, Nacian Petru, secretarul Legației de la Tirana, răspundea Serviciului Școalelor și Bisericilor Române din Peninsula Balcanică.

[75] *Ibidem*, f. 99b.
[76] *Ibidem*, f. 99c.
[77] *Ibidem*, f. 100.
[78] *Ibidem*, f. 102.

El transmitea că în Parlamentul albanez era depus un proiect de lege privitor la deschiderea școlilor superioare particulare, care însă nu se votase până în acel moment. Guvernul albanez autorizase înființarea clasei a VI-a la școala primară română din Korça, care era echivalentă cu clasa I de liceu[79]. Pe această cale, Ministerul Afacerilor Străine solicita trimiterea acestui proiect de lege.

Un referat al lui Trandafirescu, avea să clarifice, pe moment, aceste aspecte. Cu privire la funcționarea legală a liceului din Korça , ministrul român preciza că guvernul albanez refuza să ofere autorizația în mod formal până la modificarea legii învățământului privat de către Parlament. Legea care exista în acel moment nu permitea funcționarea școlilor private secundare și superioare, de aceea clasa I de gimnaziu de la Korça avea să funcționeze cu numele de clasa a VI-a primară. De asemenea, ministrul român nu știa nimic de un drept formal acordat românilor de a deschide noi școli, fiind la curent numai cu promisiunile făcute în acest sens lui și fostului ministru Mândrescu. Referitor la deschiderea acestora, Trandafirescu adăuga că nu putea interveni pe lângă guvernul albanez până nu era suficient de bine informat în legătură cu numărul exact al românilor dispuși să își trimită copiii la școala românească. Însă, până în acel moment, dintre românii cu care discutase, niciunul nu își manifestase această dorință. Totodată, solicita, pe această cale, Ministerului Instrucțiunii Publice să trimită o comisie sau un specialist care să studieze, împreună cu el, starea reală din fiecare localitate în care existau români.

Amintind de școlile grecești din Albania, Trandafirescu preciza că grecii erau o minoritate recunoscută în Albania și, prin urmare, școlile acestora erau întreținute de guvernul albanez, situație pe care aromânii nu o aveau. Acest fapt nu se datora autorităților albaneze, ci aromânilor care nu voiau să solicite acest drept. Încheie prin a adăuga că era de acord cu ideile profesorului Mândrescu și, mai ales, cu:

> [...] însărcinarea unui profesor actual din Albania cu rolul de inspector și organ de legătură între interesele românilor și ale Legațiunii cu Guvernul albanez, pentru ca Legațiunea să nu fie expusă direct la neplăceri, cari ar putea avea urmări mai grele pentru dânsa[80].

La începutul anului școlar 1926-1927, liceul din Korça se deschidea. Drept dovadă ne stă cererea directorului acestei instituții de învățământ. Acesta propunea să nu se mai trimită bursele elevilor, ci bani pentru constituirea unui internat. Pe această cale, solicita, de urgență, 10.000 de franci/aur pentru întreținerea școlii, altfel liceul risca să-și întrerupă activitatea[81].

În fapt, la acest liceu funcționa doar o clasă, cea intitulată clasa a VI-a primară. Și se căzuse de acord a se preda programa specifică învățământului românesc pentru clasa I de liceu de către profesori ce aveau cetățenia albaneză, doar la nevoie fiind acceptați și profesori ce aveau altă cetățenie[82], cu mici excepții. Despre internat nu se discutase nimic oficial, întrucât legea învățământului privat nu permitea așa ceva. Cu toate acestea, Ministerul Instrucțiunii Publice din România a luat o serie de hotărâri referitoare la școala din Korça, fără a se consulta și cu ministrul român de la Tirana. Transformase școala primară din Korça în școală primară urbană cu patru clase, destinând clasele a V-a și a VI-a pentru clasele I și a II-a de liceu. A numit doi directori la aceeași școală, unul

[79] *Ibidem,* f. 104.
[80] *Ibidem,* f. 108.
[81] *Ibidem,* f. 109.
[82] Înțelegem aici, mai precis, cetățenia română.

pentru învățământ primar, celălalt pentru învățământ liceal. A trimis trei profesori cetățeni români, unul dintre aceștia fiind și directorul liceului. Totodată, Ministerul Instrucțiunii Publice a dispus și înființarea unui internat pe lângă liceul din Korça. Aceste decizii fuseseră luate de către Comitetul școlar balcanic, din care făcea parte și fostul ministru, Simion Mândrescu, fără a se discuta cu guvernul albanez. Directorul liceului se prezentase la Legație, alături de alt profesor și un membru al comunității românești din Korça, cerându-i instrucțiuni lui Trandafirescu. Acesta le răspunde că trebuiau să execute ordinele Ministerului Instrucțiunii și, în cazul unor dificultăți create de autoritățile locale, să îl contacteze pentru a interveni pe lângă guvernul albanez. Trandafirescu considera, în această situație, că ar fi fost mai ușor să pună guvernul albanez în fața faptului împlinit, decât să ceară în prealabil autorizații pentru clasele de liceu și internat. Ministrul român încheie prin a menționa că va apăra noul program al liceului din Korça, dar avea teama că toate argumentele sale se vor lovi de intransigența Guvernului albanez, care își motiva refuzurile în baza legii învățământului privat care era în vigoare[83].

Activitatea lui Mândrescu a continuat și după ce s-a retras din Albania. În noiembrie 1926 obținea, de la guvernul albanez, acceptul pentru înființarea de noi școli, cu condiția ca acestea să fie create la cererea unor societăți de binefacere. Pe această cale, Ministerul Instrucțiunii Publice din România solicita Crucii Roșii să intervină pentru deschiderea unei școli profesionale de fete la Tirana și a unei școli de agricultură la Ferica. Crucea Roșie nu ar fi cheltuit nimic, costurile urmând a fi suportate de Minister[84].

Serviciul Școalelor și Bisericilor Române din Peninsula Balcanică transmitea și el că, în urma insistenței lui Mândrescu, s-au avizat aproape toate cererile. În urma deschiderii claselor de liceu la Korça, Serviciul a numit cinci profesori și anunța că guvernul albanez nu a pus în dificultate începutul anului școlar. Referitor la cei cinci profesori, autoritățile albaneze nu au avut nimic de obiectat. La scurt timp, urma să se producă intervenția Crucii Roșii pe lângă guvernul albanez, după consultările cu Ministerul Instrucțiunii Publice din România, și s-au pus de acord asupra deschiderii școlii profesionale de fete la Tirana și a unei școli agricole la Ferica.

În ceea ce privea recrutarea personalului didactic, Serviciul Școalelor și Bisericilor anunța că va face toate demersurile necesare pentru angajarea profesorilor, în conformitate cu legile albaneze. Referitor la Administrația Școlilor Românești din Albania, Serviciul preciza că acestea au fost desființate de Mândrescu, iar la intervenția sa, desființarea acestui tip de instituție s-a produs în toate statele din Peninsula Balcanică. În locul lor s-au înființat eforiile școlare, formate din cetățeni români care locuiau în statele respective, având atribuțiile fostelor administrații școlare, pentru a feri consulatele românești de eventuale disensiuni cu guvernele acelor state. Prin intermediul eforiilor avea să fie făcută plata salariilor personalului didactic, ele urmând, totodată, să se ocupe de deschiderea unor noi școli și de întreținerea lor. Controlul asupra calității învățământului era cedat directorului școlii celei mai înalte din circumscripția respectivă. Practic, prin această măsură, Ministerul Instrucțiunii Publice își asuma responsabilitatea față de școlile din Balcani, scutind Legațiile și Consulatele de munca administrativă în domeniul învățământului[85].

Referitor la proiectul de lege a școlilor private din Albania, în decembrie 1926, Trandafirescu anunța că acesta era depus în Parlamentul albanez de un an și jumătate și

[83] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 112.
[84] *Ibidem*, f. 114.
[85] *Ibidem*, f. 115.

avea să fie înlocuit cu altul. Proiectul era format din 18 articole și, pentru că era foarte important pentru funcționarea școlilor românești din Albania, vom încerca să le interpretăm pe acelea care aveau legătură cu instituțiile de învățământ românești. Astfel, articolul 1 preciza că se puteau deschide grădinițe, școli profesionale, secundare și internate care să fie conduse doar de persoane cu cetățenia albaneză. Articolul 2 se referea la limba de studiu, care trebuia să fie limba oficială a statului, urmându-se totodată programele existente în școlile de stat. Articolul 5 preciza că școlile secundare și profesionale private nu puteau ține elevi de nivelul primar și nici nu puteau înființa astfel de clase. În afara profesorilor de limbi străine și de materii tehnice, toți ceilalți trebuiau să fie cetățeni albanezi. Articolul 8 aducea daune serioase învățământului românesc din Albania. Acesta stipula că nicio persoană de naționalitate străină sau organizație străină nu putea deschide o școală privată în Albania. Se putea permite, printr-o decizie a Consiliului de Miniștri, ca o societate de binefacere să deschidă o școală profesională sau un internat. Articolul 12 este destul de interesant: permitea inspectoratului unei circumscripții să demită orice profesor dintr-o școală privată în urma unui raport. Cei demiși nu mai puteau preda în Albania. Articolele 13, 14, 15 și 16 reprezintă niște tertipuri birocratice menite să blocheze, în fapt, înființarea de noi școli private. Spre exemplu, la articolul 13, privitor la deschiderea unei astfel de școli, se preciza că cererea trebuia depusă cu două luni înainte, oferindu-se detalii legate de locul clădirii, mărimea, categoria școlii, numărul de elevi ce urmau a fi primiți, taxele pentru elevii externi și interni și justificarea sumelor pentru întreținerea școlii. De asemenea, prin articolul 14, autoritatea didactică din circumscripție era obligată să meargă împreună cu mediul circumscripției și să întocmească un raport referitor la clădire, verificând dacă aceasta corespundea nevoilor tehnice, pedagogice și sanitare. Acest raport, împreună cu cererea, trebuiau depuse împreună la Direcțiunea Generală a Instrucțiunii Publice, care stabilea dacă oferea avizul de funcționare sau nu. De asemenea, articolul 15 prevedea ca, la începutul fiecărui an școlar, directorul instituției de învățământ să declare că școala se afla în aceleași condiții ce trebuiau a fi respectate la deschiderea ei, precizând dacă au apărut modificări referitoare la personalul didactic sau la clădire[86].

Deși părea că liceul din Korça începuse să funcționeze în toamna anului 1926, dintr-o telegramă trimisă de Trandafirescu, la 19 ianuarie 1927, reiese că, în fapt, acest lucru nu s-a întâmplat, ducând chiar la tensiuni între cele două părți. Astfel, în urma unei conferințe avute de ministrul român, în dimineața zilei de 19 ianuarie, cu președintele Senatului, ministrul Afacerilor Străine, ministrul Justiției, ministrul ad-interim al Instrucțiunii Publice și directorul general al Învățământului, s-au hotărât următoarele:

– funcționarea de urgență, pentru acel an școlar, a clasei I de liceu de la Școala Primară din Korça;

– angajarea, la această clasă, a celor cinci profesori români trimiși din țară;

– funcționarea de urgență a profesorilor de limba română, în școlile albaneze din localitățile unde românii erau majoritari;

– aprobarea, pentru anul școlar următor, a înființării liceului din Korça[87].

Ulterior, în aceeași zi, Trandafirescu transmitea că, referitor la școlile românești, guvernul albanez punea toate piedicile pentru ca declarațiile formale făcute și deciziile Consiliului de Miniștri să „rămână literă moartă". Ruga, de asemenea, pe ministrul Afacerilor Străine din România, Ion Mitilineu, să atragă atenția ministrului Albaniei la

[86] *Ibidem,* f. 120.
[87] *Ibidem,* f. 122.

București cu privire la atitudinea guvernului său. Adăuga că vina aparținea, în cea mai mare măsură, Serviciului Școalelor și Bisericilor Românești din Peninsula Balcanică: prin unele decizii și numiri de personal, îngreunase activitatea și dăduse prilejul guvernului albanez să utilizeze tot felul de pretexte pentru a întârzia lucrurile[88].

Câteva zile mai târziu, ministrul român se scuza indirect pentru declarațiile făcute: „Telegrama mea nr. 43, din dimineața zilei de 19, devine fără interes în urma dispozițiunilor luate, în aceiași zi, de guvernul albanez, cu privire la școlile române [...]”[89]. Recunoștea că acea telegramă a fost trimisă într-un moment de nemulțumire. Ulterior, la 25 ianuarie 1927, avea să raporteze că începuseră cursurile clasei I a liceului din Korça. Este drept, acestea debutau la câteva luni după startul anului școlar 1926-1927[90].

La scurt timp de la startul cursurilor în liceul din Korça, Trandafirescu avea să raporteze un conflict între comunitatea română din această localitate și profesorii liceului. Comunitatea cerea îndepărtarea profesorului Tosca din „Eforia școlară și bisericească”. Acesta era și director al noului liceu înființat, și se părea că dorea să rămână singur pentru a gestiona fondurile după bunul plac. Disensiunile puteau împiedica îndeplinirea formalităților pretinse de guvernul albanez Comunității române din Korça pentru autorizarea definitivă a liceului, instituția de învățământ urmând să funcționeze separat de școala primară, din anul școlar următor[91].

Mândrescu dădea asigurări că acest conflict avea să se aplaneze, prin faptul că, de curând, expediase textul definitiv al statutului-tip referitor la organizarea eforiilor școlare. Prin acest statut, sarcina îndeplinirii formalităților pentru autorizarea funcționării liceului cădea în seama Eforiei din Korça. După această organizare a eforiilor, majoritatea era acordată membrilor comunității, în timp ce membrii corpului didactic deveneau minoritari. Pentru membrii comunităților românești, fiecare eforie trebuia să aibă între 7 și 9 locuri, în timp ce profesorii doar 2-3 locuri, iar președintele unei eforii nu putea fi un cadru didactic. Astfel spera fostul ministru de la Tirana să aplaneze conflictele dintre membrii comunităților românești și profesori[92].

În ciuda strădaniilor pentru deschiderea liceului de la Korça, acesta avea să se închidă la două luni de la începerea cursurilor. Pe 25 martie 1927, ministrul Trandafirescu anunța închiderea lui. Se pare că vina cădea în seama profesorilor și a comunității române, dar și asupra Serviciului Școalelor și Bisericilor din Peninsula Balcanică. În toamna anului 1926, se constituise Eforia școlară și bisericească a românilor din Korça. Inițial, era formată din cei patru profesori de liceu, iar președinte a fost ales Dimitrie Teja. După câteva zile, Teja a fost demis, iar în locul său a fost numit Anton Tosca, directorul școlii. În același timp, fostul președinte a întemeiat altă eforie, formată din membrii comunității române. Eforia oficială, pe care Ministerul Instrucțiunii Publice o recunoștea, era cea condusă de Tosca, deși acesta nu respecta statutul, care prevedea ca membrii Eforiei să fie supuși albanezi, iar președintele nu putea fi un membru. Tosca nu îndeplinea, astfel, niciuna dintre aceste condiții. Conflictul dintre cele două eforii a degenerat: președinții lor ajungeau la amenințări, stopând astfel activitatea liceului.

Deși, în mai multe rânduri, Tosca a fost anunțat să continue orele cu cele două clase, el nu s-a conformat, motivând că guvernul albanez sistase cursurile liceale. Nu a

[88] *Ibidem*, f. 125.
[89] *Ibidem*, f. 126.
[90] *Ibidem*, f. 127.
[91] Cele două clase de liceu înființate funcționau sub denumirea de clasa a V-a și a VI-a a școlii primare.
[92] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 130.

ținut cont de informațiile transmise de Trandafirescu, spre exemplu: „Continuați cursurile cu două clase, am intervenit la guvernul albanez". Mai mult, Tosca închiriase un nou spațiu pentru liceu, informând că „inspectoratul școlar albanez a încuviințat ca cele două clase superioare să funcționeze în local separat". Acest raport al lui Tosca purta data de 5 martie 1927, șase zile mai târziu el anunțând că liceul fusese închis. Evident, motivul a fost încălcarea legii învățământului privat. De asemenea, directorul școlii primare din Korça, Cușan Araia, îl informa pe Trandafirescu că Tosca fusese somat de Prefectură să evacueze și locuința pe care o avea în noul loc închiriat pentru liceu. Înțelegem că acel spațiu era închiriat nu pentru liceu, ci pentru folosirea în scopuri personale de către directorul Tosca. Un alt motiv pentru închiderea liceului a fost că, nici până în acel moment, comunitatea română nu făcuse formalitățile pentru plata profesorilor. Cu toate acestea, Cușan Araia admitea că vina era doar a lor, și nu a autorităților albaneze, iar Trandafirescu încheia prin a preciza că guvernul albanez era dispus să revină asupra acestei decizii[93].

Zvonul închiderii școlii românești din Albania ajunsese și la București. Studenții aromâni din capitala României au decis să organizeze un protest în fața Legației albaneze. O delegație de studenți, împreună cu Simion Mândrescu, a avut o întâlnire cu ministrul albanez pentru a cere detalii despre acest zvon. Înaltul oficial afirma că nu primise nicio înștiințare și a telegrafiat la Tirana, pentru a cere lămuriri[94].

Trandafirescu a reușit să obțină de la autoritățile albaneze anularea acestei decizii, cu condiția ca profesorii să fie plătiți de comunitatea română. Cu toate acestea, Nicolae Balamaci, nemulțumit că fusese destituit de Mândrescu, acționa în contra programului cultural român din Albania, intervenind pe lângă Inspectoratul școlar, chiar dacă nu avea acest drept. Se pare că și Teja era un apropiat al lui Balamaci și împreună reușeau îndepărtarea profesorilor Tosca și Tulliu. Nu mai era un secret faptul că Teja dorea distrugerea liceului, manifestând fățiș tendința de a controla școlile și bisericile românești din Albania. Pe această cale, a încercat să numească persoane apropiate pe diferite funcții în liceu, însă direcțiunea liceului raporta cele întâmplate Ministerului Instrucțiunii Publice, care aproba funcționarea Eforiei fără Teja, sub președinția lui Tosca[95].

În martie 1927, la Tirana se punea problema suprimării postului de ministru de la București, din motive economice, în locul acestuia rămânând un însărcinat cu afaceri[96]. Trandafirescu a aflat, printr-o indiscreție a senatorului de origine română, Spiro Papa – care făcea parte din comisia bugetară –, că, prin noul buget ce intra în vigoare la 1 aprilie 1927, Legațiile de la București, Sofia și Angora erau suprimate. Dintr-o discuție cu ministrul Afacerilor Străine din Albania acesta a aflat că, într-adevăr, se propusese reducerea celor trei legații și înlocuirea lor cu consulate[97].

Ilias Vrioni, ministrul Afacerilor Străine, a dat asigurări că va obține ca la București să rămână Legația, sub conducerea unui însărcinat cu afaceri, cu înglobarea în ea a consulatului. El a mai adăugat că s-a ajuns la luarea acestei decizii pentru că fostul însărcinat cu afaceri, Rohr Stani, cheltuise sume imense din contul statului, fără aprobare prealabilă, și că ministrul din acel moment solicita mereu sume mari pentru nevoile legației. Aceste lucruri au pus pe gânduri guvernul albanez, hotărându-l să ia o astfel de măsură. Vrioni spera că o asemenea decizie să nu fie interpretată altfel de guvernul român decât ca o necesitate economică.

---

[93] *Ibidem*, f. 138.
[94] *Ibidem*, f. 128.
[95] *Ibidem*, f. 139.
[96] AMAE, fond 71/Albania, 1925-1944, vol. 26, *Relații cu România*, f. 27.
[97] *Ibidem*, f. 28.

Cu toate acestea, Trandafirescu mai adăuga că existau și alte două dedesubturi de ordin personal:

– lupta surdă dintre creștini, majoritari, susținuți pe ascuns de Zogu, contra naționaliștilor care sub masca unui patriotism dârz împiedicau introducerea și înfăptuirea ideilor moderne, preferând menținerea stării sociale de sub fostul Imperiu Otoman (privilegiile beilor, a șefilor de clan); printre acești naționaliști s-ar fi aflat și Raouf Fitzo, ministrul de la Angora, Aslani, însărcinatul cu afaceri de la Sofia și Biloshimi de la București, despre care se știa că se opunea la orice drepturi cerute de români; în fapt, se dorea înlocuirea acestora cu niște oameni cu idei moderne, liberale;

– rechemarea lui Biloshimi era dorită de unele cercuri încă de la numirea sa la București; ar fi fost numit în detrimentul altor diplomați de carieră, pentru a i se recompensa serviciul adus cu prilejul restaurării regimului Zogu, dar și pentru că soția lui Biloshimi descindea din Ismail Qemali, cel care declarase independența Albaniei[98].

În iulie 1927, Trandafirescu transmitea că a ajuns la un acord cu ministrul Instrucțiunii Publice din Albania cu privire la deschiderea de noi școli la Zalusary, Disnit și Moscopole. Românii din aceste localități solicitaseră înființarea lor, iar acestea trebuiau să se deschidă până la începutul anului școlar[99].

O lună mai târziu însă, Trandafirescu era informat că se discutase în Consiliul de Miniștri problema școlilor românești, emițându-se părerea că acestea ar trebui să fie trecute în bugetul statului albanez sau, mai bine zis, etatizate. Știrea l-a surprins pe Trandafirescu, în condițiile în care ministrul Instrucțiunii Publice, Djafer Yupi, îi promisese tot sprijinul pentru deschiderea noilor așezăminte românești. În cadrul unor discuții cu Pandele Evanghele, și acesta i-a confirmat dorința guvernului albanez privitoare la școlile românești[100].

La 4 octombrie 1927, guvernul albanez a hotărât definitiv trecerea celor trei școli române în bugetul și sub controlul exclusiv al statului albanez și a procedat la numirea profesorilor și la deschiderea unui credit pentru plata lor până la constituirea bugetului următor. Măsura a fost luată în conformitate cu art. 6 de la declarația din 2 octombrie 1921 a reprezentantului Albaniei la Societatea Națiunilor, privitoare la protecția minorităților din Albania. Programa școlară și personalul didactic rămâneau neschimbate, cu excepția institutorilor ce aveau altă cetățenie, care nu mai erau acceptați. Școala românească din Korça avea să rămână cu numai cinci clase și cu programul de învățământ primar, urmând a se introduce la liceul franco-albanez din aceeași localitate un curs de limba română. Guvernul albanez a luat această decizie pentru a nu fi nevoit să înființeze licee minorității grecești. Astfel, se respecta decizia din 1926, și anume angajarea de profesori de limba română în localitățile unde românii erau majoritari, dacă aceștia cereau acest lucru[101].

Concluzie

Prezentul studiu analizează situația școlilor românești din Albania în perioada interbelică, punând accentul pe intervalul 1924-1927. El urmărește procesul de redeschidere a acestor instituții, stadiul lor de funcționare, evoluțiile înregistrate, precum și consecințele etatizării. Totodată, sunt investigate conexiunile dintre școli și biserici, evi-

[98] *Ibidem*, f. 28-29.
[99] AMAE, *Problema 15. Școli și biserici românești în străinătate (1924-1930)*, vol. 40, f. 143.
[100] *Ibidem*, f. 152.
[101] *Ibidem*, f. 160.

deținând rolul esențial al acestora în dinamica relațiilor bilaterale româno-albaneze. Studiul subliniază că școlile românești din Albania au fost, în principal, destinate comunității aromâne, cu o lungă istorie în sudul Balcanilor. Documentarea s-a bazat pe surse precum Arhiva Ministerului Afacerilor Externe și oferă o perspectivă asupra contextului și deciziilor din perioada respectivă. Astfel, se remarcă evoluția situației școlilor românești din Albania, pornind de la un statut clar în perioada otomană până la incertitudinea apărută după Primul Război Mondial și recunoașterea independenței Albaniei. Această schimbare constituie un aspect central al cercetării, împreună cu întrebarea: școlile românești erau într-adevăr o miză în relațiile dintre cele două țări?

Referitor la școlile românești din Albania, am putut identifica trei perioade distincte:

1) *Perioada stăpânirii otomane*. Până în 1913 au funcționat în Albania 17 școli primare românești și un gimnaziu la Berat, acestea fiind subvenționate de statul român. În această perioadă, autorizația de funcționare se obținea în baza unei cereri semnate de 15 capi de familie. Odată deschisă o școală nouă, aceasta era întreținută, cu acordul Imperiului Otoman, de Ministerul Instrucțiunii Publice din România, care numea inspectorii și angaja cadrele didactice.

2) *După ce Albania a devenit un stat independent și până la 1927*. În această perioadă, în primă fază, guvernul albanez a respectat statutul anterior al școlilor, dar acestea au rămas doar trei, la Korça, Sipsca și Pleasa. Deși autoritățile albaneze au dat mai multe garanții miniștrilor români de la Tirana, referitor la deschiderea de noi școli, în fapt acest lucru nu s-a realizat, cu excepția înființării celor două clase de liceu la Korça.

3) *După octombrie 1927*. În luna octombrie a anului 1927, guvernul albanez a decis naționalizarea școlilor românești. În acest sens, cele trei școli treceau în bugetul Albaniei și sub controlul exclusiv al acesteia. Ulterior, școala din Pleasa a fost închisă, deoarece 90% dintre aromânii ce trăiau în această localitate au emigrat.

În perioada 1924-1927, referitor la situația școlilor românești din Albania, am putut, de asemenea, identifica trei perioade diferite, și anume perioada cuprinsă între 1924, deschiderea Legației României de la Tirana și numirea lui Simion Mândrescu la conducerea ei, perioada cât la conducerea Legației s-a aflat profesorul Simion Mândrescu și, respectiv a treia perioadă, când la conducerea acesteia a fost Ion Trandafirescu.

Între 1924 și deschiderea Legației de la Tirana, școlile românești din Albania se aflau sub administrarea Serviciului Școalelor și Bisericilor Românești din Peninsula Balcanică. Situația acestora a fost dezastruoasă, numărul lor scăzând de la 18 la 3. Erau foarte mulți profesori care nu își încasaseră salariile de foarte mult timp, cum, de asemenea, existau cadre didactice sau directori de școli implicați în afaceri dubioase sau care încasau banii colegilor fără să îi înștiințeze.

Deschiderea Legației României de la Tirana și numirea lui Mândrescu la conducerea ei au reprezentat o scurtă etapă de revitalizare a instituțiilor de învățământ românești din Albania. Simion Mândrescu a reorganizat învățământul românesc de aici, a încercat să adune în jurul său personalități din comunitatea aromână și a înlăturat cadrele didactice care încasau salarii fără să aibă acest drept. De asemenea, a întreținut bune relații cu personalitățile aflate la vârful politicii din Albania, făcând cunoscut programul său cultural, pe care voia să îl extindă în toată Peninsula Balcanică.

Considerăm că înlocuirea sa cu Ion Trandafirescu nu a fost de bun augur, căci, în unele momente, acesta avea să fie depășit de situație, probabil și din cauza faptului că, Legația, dar și Consulatele duceau lipsă de personal. Am surprins momentul în care Trandafirescu solicita insistent un interpret, pentru că nu cunoștea limba albaneză și nu

se putea pune în legătură cu liderii administrației locale. Informațiile din Albania erau trimise, uneori, târziu sau eronat tocmai din acest motiv. A încercat să continue programul stabilit de Mândrescu, dar s-a izbit tot timpul de promisiuni care, în fapt, nu au fost ținute. Inclusiv deschiderea celor două clase de liceu la Korça nu i se datorează, demersurile fiind făcute de fostul ministru al României la Tirana. Cu privire la naționalizarea școlilor românești, Trandafirescu a obținut informații destul de târziu, când decizia nu mai putea fi schimbată. Conform informațiilor furnizate, în octombrie 1927, școlile românești din Albania au fost naționalizate. Respectiva decizie a fost motivată, aparent, de teama că minoritatea greacă din țară ar putea solicita mai multe drepturi.

În concluzie, cercetarea noastră se preocupă de aspecte mai puțin cunoscute ale relațiilor româno-albaneze și aduce unele contribuții la înțelegerea evoluției educaționale și culturale a comunității aromâne în Albania în intervalul menționat.

THE ISSUE OF ROMANIAN SCHOOLS IN ALBANIA (1924-1927)
(Summary)

Keywords: diplomacy, interwar period, Romania, Albania, schools.

The present paper explores the reopening and functioning of Romanian schools in Albania between 1924 and 1927, focusing on the challenges and strategies employed by the Romanian state to support the Aromanian minority through educational and religious institutions. This period marked the renewal of Romanian-Albanian diplomatic relations and the beginning of a complex negotiation process aimed at securing cultural rights for the Aromanians. Using archival sources, the study analyzes the efforts of Minister Plenipotentiary Simion Mândrescu, who envisioned Albania as a central point for Romanian cultural influence in the Balkans. Despite repeated promises by the Albanian government, the implementation of agreements remained uncertain due to political instability, administrative resistance, and the fear of setting precedents for other minority groups. The research highlights the tensions between national sovereignty and minority rights, emphasizing the role of education as a tool of soft power in interwar diplomacy.

DOI: 10.59277/AIIX.62.19

MIHAI ȚURCANU*

ASPECTS OF THE PROBLEM OF THE CONSEQUENCES OF THE RIBBENTROP-MOLOTOV PACT AND THE VIENNA DIKTAT IN ANGLO-SOVIET RELATIONS (1941-1944)

Introduction

The fact that, before 22 June 1944, Britain could not achieve the objective of detaching the Soviets from the Germans without agreeing to recognise, in some form or other – but acceptable to the Soviets, the conquests made by the latter in agreement with Hitler, and, moreover, without, in the same sense, raising the stakes in the potential gains which the Soviets would have had from an eventual improvement in their relations with the British, became clear as early as the summer of 1940 to the newly-appointed British Ambassador to Moscow, S. Stafford Cripps. He was favourably inclined towards the USSR – something that had secured his appointment – and quickly became convinced that British proposals for Soviet domination of the Balkans or mediation in the Turkish-Soviet disputes over the Straits (made in the summer-autumn of 1940 and outside the scope of this study) were not enough to detach the USSR from Nazi Germany. Cripps believed that for the Soviets, those modest British gestures were no match for the substantial advantages that Stalin was gaining from his alliance with Hitler. That reality was made clear to him in an interview with Stalin on 1 July 1940, when the Soviet leader explained that collaboration with Germany allowed the USSR to free itself from the old constraints of the "balance of power". Soviet Foreign Minister Molotov complemented this idea, emphasising that the relationship with Berlin ensured vital USSR interests such as control over Western Ukraine, Belarus and the status of the Baltic States, providing tangible protection for Soviet interests[1].

As for Stalin's demands from before 22 June 1941 that the British recognise the Soviet annexations following the Ribbentrop-Molotov Pact, the British were (at first) reluctant because they expected the Americans to oppose such a step which was contrary to the principles on which Anglo-American relations, later enunciated in the Atlantic Charter, seemed to be built. In fact, even before the signing of the Charter on 14 June 1941, US Under-Secretary of State Sumner Welles had pointed out to Halifax that any agreement with the Soviets recognising the annexation of the Baltic States would be extremely unpopular in the US and that he saw no difference in principle between the loss

* Scientific researcher at the Institute of History of the Chisinau State University; e-mail: mihai.turcanu@protonmail.com.

[1] The National Archives, London (hereafter, TNA), FO 418, d. 177 (Cripps to Halifax, no. 591 of 8 August 1940).

of independence by the Netherlands on the one hand and the Baltic States on the other. To this, Halifax – at that time already ambassador to Washington, confined himself to pointing out briefly but suggestively that Britain's aim was to win the war.

In spite of what Halifax told Welles, from October 1940 until June 1941, the main obstacle to the rapprochement of Soviet-British positions was Britain's refusal to recognise the de jure annexation of the Baltic countries, despite repeated insistence to the contrary by Cripps: Rather, unlike in July-August 1939, the British would have been prepared to "sacrifice their principles" for the sake of interests, but not – as the Soviets insisted – in the absence of a guarantee of a change in the latter's foreign policy towards Germany (*e.g.*, joining, in some form, the British blockade, or the implementation by the Soviets of initiatives to thwart German actions in the Balkans), which is why the British, after a long period of deliberation, decided that the wisest course was to pursue a policy of strict firmness towards the Soviets[2]. Churchill personally gave indications to this effect that to give in on this point, as Cripps insisted, would only give the Soviets the impression of weakness, and that the best course for Britain was to display an attitude of "sober restraint" and let Russia worry about Hitler's intentions[3].

It may be noted that the question of recognising the Soviet annexations of Moldovan territories was not even mentioned in the Soviet-British contacts under those circumstances, i.e. the Soviets did not even consider it necessary to raise this issue, because the acceptance by the British of the Soviet annexation of internationally recognised states – i.e. the Baltic countries – would have been such a significant concession that it would have automatically entailed a concession in terms of the British attitude to the other conquests made by the Soviets in agreement with the Nazis.

After the outbreak of hostilities in Soviet-controlled territories and the British declaration of war on Romania, Finland and Hungary

The situation changed, however – gradually, of course – following the outbreak of Soviet-German hostilities, when practical Soviet-British co-operation, including against Romania, was very quickly put in motion, with the British military mission in Moscow providing the Soviet air force in Crimea with details of the location, organisation and defence of the Romanian oil industry as early as mid-July 1941[4], to make Soviet bombing raids against those targets more effective. The British military mission in Moscow considered the matter so important that it asked the War Office to endeavour to persuade Churchill to deliver a personal message to Stalin insisting that the Soviets continue the bombing of Ploiesti and other Romanian oil industry sites[5]. Cripps backed the Foreign Office initiative[6]. The British have discussed the possibility of setting up an air force and a landing party in southern Russia to attack Romanian wells from there[7], but the

[2] TNA, FO 371, d. 29464, f. 74-80 (Cripps to Foreign Office, nos. 90 and 91 of 2 February 1941, as well as the annotations of Maclean – 4 Feb., Collier – 5 Feb., Sargent – 6 Feb., Cadogan – 7 Feb., Eden – 7 Feb., and Butler – 14 Feb.); *ibidem*, f. 81-82 (Eden to Halifax, no. 111 of 9 February 1941); *ibidem*, d. 29465, f. 46 (Extract from Cabinet Conclusions 42(41) of 21 April 1941).

[3] *Ibidem* (Churchill's minute M. 461/1 of 28 April 1941).

[4] *Ibidem*, d. 29487, f. 46 (Cripps to Foreign Office, no. 810 of 17 July 1941); *ibidem*, d. 29489, f. 68-70 (Visit to Black Sea area in connection with the bombing of Roumanian oil targets by Russian Fleet Air Arm, Berthoud).

[5] *Ibidem*, d. 29489, f. 118 (British military mission to War Office, MIL. 352 cipher 11/8 of 11 august 1941).

[6] *Ibidem*, d. 29488, f. 188 (Cripps to Foreign Office, no. 900 of 2 August 1941).

[7] *Ibidem*, f. 8 (O. Sargent, Deputy Under-Secretary of State for Foreign Affairs, to Ismay, Secretary to the Imperial Defence Committee, 6 August 1941); *ibidem*, f. 119 (British Military Mission in Moscow to War Office, no. MIL. 352 cipher 11/8 of 10 August 1941).

British military leadership rejected these suggestions on the grounds that it was essential in the circumstances to concentrate all efforts on stopping the German advance towards the oil fields in the Caucasus[8].

Very soon after the launch of Operation Barbarossa, Stalin insisted on revisiting the "political" issues in Soviet-British relations, the most important of which was, of course, the legitimisation of the gains achieved through the Ribbentrop-Molotov Pact. But the Soviets, faithful to their characteristic and extremely efficient way of action, proceeded in a calculated and methodical way, approaching the problem in stages.

When Stalin told Cripps on 8 July 1941 that without a bilateral agreement, Soviet-British cooperation would have been "impossible"[9], The Foreign Office leadership was very reluctant to declare war on Romania, Finland or Hungary "just because they happened to have joined Germany in the war against the USSR". At that time, Churchill was still expressing his intention to point out to Stalin that

> [...] at the Peace Conference, at which the United States will certainly be an important party, territorial frontiers will have to be settled in accordance with the wishes of the people living there and on general ethnographic lines, and, secondly, that these formations, once settled, must be free to choose their own form of government and their own system of life, so long as they do not infringe upon the similar rights of neighbouring peoples[10].

Cripps, on the other hand, seemed to take a different view when he told Eden in mid-August 1941 that if the British wanted to "get the best out" of the Soviet front, then "we must be prepared to make real sacrifices and take great risks [...]. This applies not only to military matters but to our whole approach to the opportunities and dangers of the diplomatic situation"[11]. Also in August, the Soviet ambassador in Moscow, Maiski, pointed out to A. Eden that the 14th of August Anglo-American Joint Declaration, or the Atlantic Charter[12], had caused "a feeling of unease" in Moscow, and that the Soviets would have wanted to be consulted in order to put forward their own views on the eight points it covered[13].

In mid-October Stalin once again conveyed to the British his desire that Soviet-British relations "be placed on a more permanent and satisfactory basis"[14] and, after Eden had pointed out to Maiski that he was "always glad to listen to any proposal from the Soviet government to preserve and strengthen the friendship with the Soviet Union"[15], the latter insisted and even asked Eden on 21 October to secure and expedite the decision to declare war on Finland, Romania and Hungary, on the grounds that his government attached great importance to the question, all the more so as the British were unable to give the Soviets material aid to the extent they had requested[16]. Earlier, the

---

[8] *Ibidem*, f. 120 (Chiefs of Staff to the military mission to Moscow, no. J. I. C. 53 of 13 August 1941); *ibidem*, f. 144 (Ismay to Sargent, 16 August 1941).

[9] *Ibidem*, d. 29467, f. 19 (Cripps to Foreign Office, no. 753 of 8 July 1941).

[10] *Ibidem*, f. 64-65 (Draft of Churchill's message to Stalin, 9 July 1941).

[11] *Ibidem*, d. 29489, f. 134 (Cripps to Eden, no. 973 of 14 August 1941).

[12] The first three points of the Charter are particularly relevant to the subject of this study: "First, their countries seek no aggrandizement, territorial or other; Second, they desire to see no territorial changes that do not accord with the freely expressed wishes of the peoples concerned; Third, they respect the right of all peoples to choose the form of government under which they will live; and they wish to see sovereign rights and self government restored to those who have been forcibly deprived of them".

[13] *Ibidem*, d. 29489, f. 149 (Eden to Cripps, no. 216 of 16 August 1941).

[14] *Ibidem*, d. 29467, f. 83 (Extract from War Cabinet Conclusions 102(41) of 13 October 1941).

[15] *Ibidem*, f. 96 (Eden to Cripps, no. 286 of 17 October 1941).

[16] *Ibidem*, f. 120 (Eden to Cripps, no. 290 of 21 October 1941).

issue had first been raised by Molotov, with Cripps reporting that request on 17 October[17]. On 27 October, Maisky reverted to this question, insisting that such a gesture was necessary if Moscow was to regard its relations with Britain as one of "genuine alliance", but Eden's position was that, on the one hand, Britain had to co-ordinate its attitude in this matter with that of the Dominions and especially of USA, and that, on the other – he believed that such a step would not bring many advantages, compared with the disadvantage of further consolidating public opinion in the three countries in favour of Germany – at a time when German propaganda was presenting Hitler as the champion of a great European coalition; this was also the USA position[18].

Churchill wrote to the Dominions on 27 October to seek their views, stressing that it was essential that the governments reached a common denominator on these issues; as regards Romania, without mentioning anything about Soviet aggression in 1940, Churchill confined himself to pointing out that a declaration of war against Bucharest would have displeased Turkey and the Greek and Yugoslav governments in exile, but that Romania and Hungary needed to be treated identically in this matter, on the grounds that "no favouritism was to be shown in the question of Transylvania", a line which differed fundamentally from that stated by Churchill and Halifax in the British Parliament on 5 September 1940[19], Although in the autumn of 1940, the British position was not that they did not recognise the legitimacy of Hungarian claims in Transylvania, but only that they did not recognise the results of the Vienna Diktat on the grounds that they represented "an imposed solution". On the other hand, they considered that declaring war only on Romania – without declaring war on Hungary – "would have been a disastrous step for our cause in Romania, where the Transylvanian patriots remain our main sympathisers". In general, the British saw no strictly self-interested reason for declaring war on Romania, believing that it might have proven to be in Britain's interest that, at the end of the war, "a strong Romania should be reconstituted" and realising that such a step would have had only negative effects in the eyes of Romanian public opinion, clearly signalling Britain's alignment with the policy of Russia, "which the Romanians have always considered to be their bitterest enemy". Moreover, Eden considered that a declaration of war against the Romanians and Hungarians would inevitably have to attract a declaration of war against the Bulgarians because, although they were not participating in the war against the USSR, they had played a well-known role in the German aggression in the Balkans. Eden did not want Britain to declare war on Romania also because, in that eventuality, it would increase the pressure on the London government "to recognise a *Free Romanians' Movement*, which we do not wish to do, as the available Romanians are not good enough material for it"[20]. But Eden concluded, despite these considerations, that their importance was outweighed by that of "not rejecting, or discouraging, at this juncture, our Russian allies", and therefore recommended to the British Government on 23 October that war should be declared on the three countries, but not before consulting the American Government[21].

[17] *Ibidem*, d. 29471, f. 131 (E. O. Coote Minute, Northern Department).

[18] *Ibidem*, d. 29467, f. 148 (Eden to Cripps, no. 297 of 21 October 1941).

[19] *Ibidem*, d. 29470, f. 9-11 (From Dominions Office to the Governments of Canada Commonwealth, of Australia, New Zealand, and to the United Kingdom High Commissioner in the Union of South Africa, sent 11 p.m. 27th October, 1941).

[20] TNA, CAB 66/18 Original Reference 178(41)-227(41), 1941 24 Jul.-21 Sep., f. 211-212 (The question whether we should declare war on Finland, Hungary and Romania. Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs, 13 September 1941).

[21] TNA, CAB 66/19 Original Reference 228(41)-278(41), 1941 20 Sep.-20 Nov., f. 109-110 (Declaration of War on Finland, Hungary and Roumania. Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs, 23 October 1931).

Generalising, it may be said that the dominion governments of Australia, New Zealand, and South Africa left the decision in principle to London, but without great enthusiasm, while Canada did not consider the arguments in favour of declaring war sufficiently strong against countries which had not themselves engaged in hostilities with the British. The Dominions had the greatest misgivings about Finland, which differed from Romania in two respects: firstly, because it had resisted Soviet aggression and had won the world's sympathy through its courage, and secondly, because the Finns had not yet shown any intention of crossing the border which the Soviets had seized in 1939. New Zealand considered, for example, that war should be declared against Romania as soon as possible, in order to put an end to any Finnish tendencies to follow the Romanians' example. The Canadians also argued that a declaration of war on the three countries, but especially on Finland, could have had the effect of delaying the entry into the war of the United States, which had not forgotten how the Soviets had treated the Finns, and where there were also communities of Romanians, Hungarians, and Finns[22].

On 31 October, Maiski returned with an insistent demand that Britain should "finally" declare war on Romania, Hungary, and Finland[23]. On 4 November, Churchill sent a message to Stalin in November refusing to accede to the Soviet request because the British had concluded that the position they had adopted best served the common war effort. In his message to Stalin of 4 November 1941, Churchill directly conveyed to Stalin his reservations about the idea of Britain declaring war on Finland, Hungary and Romania at that time, referring to the rather negative attitude of the US and the reluctance of the British dominion in this respect, and adding the observation that such a gesture could only be a formality because of the severe blockade already applied against them. Concerning Romania and Hungary, Churchill emphasised that Hitler had forced these countries to play a part in the war, but that they could return to the Allied side if the situation changed, especially as the British government considered that in both Hungary and Romania, it had many friends. The formal declaration of war might, however, make their position more difficult, and help to reinforce the appearance that Hitler was leading a united Europe against the Allies; despite these concerns, Churchill concluded by saying that if Stalin still thought it would be useful, he was willing to discuss it again in the British Cabinet[24]. To the disappointment and insistence expressed by Maiski, Eden also made it clear, after consultations with Churchill, that if Stalin were to insist that the British declaration of war on the three countries was a matter of major importance, the British Government "would make every effort to meet him, [as] the question was entirely one of the importance which Mr Stalin attached to this question concerning other more important matters"[25].

Stalin sought in the following weeks to make further co-operation with the British conditional on their engaging in talks on the organisation of post-war peace, which made a further negative impression on the British government. Apart from direct approaches of the British, the Soviets also appear to have resorted to a favoured course of action, ensuring that the Western press – including newspapers and magazines such as the "Daily Telegraph", "Daily Mail", "Manchester Guardian", and "Times" – got the

[22] TNA, FO 371, d. 29467, f. 1-8 (Replies from Australia, no. 708 of 31 October; New Zealand, no. 451 of 30 October; South Africa, no. 1310 of 29 October; Canada, no. 225 and 226 of 31 October).

[23] *Ibidem*, f. 55 (Eden to Cripps, no. 306 of 31 October 1941).

[24] *Ibidem*, d. 29471, f. 77, 81 (Stalin to Churchill in Foreign Office to Kuibyshev, no. 74 and 81 of 4 November 1941).

[25] *Ibidem*, f. 99 (Eden to Cripps, no. 309 of 4 November 1941).

details of the Soviet demand[26] on Romania (but also Finland and Hungary)[27], putting extra pressure on the British government. The "Times" magazine, for example, made repeated public appeals for the British to comply with the Soviet demand[28]. Subsequently, Stalin personally wrote to Churchill about the "intolerable situation" regarding the British position in relation to the three countries and accused the British of having given the press that information "to demonstrate to the whole world the lack of unity between the USSR and the Soviet Union, and Great Britain" and that, in those circumstances, there was no clarity whatsoever in Soviet-British relations, especially as regards war aims and plans for organising post-war peace, Stalin even threatening to stop dealing personally with any British in Moscow who had not been authorised specifically for that purpose[29].

From Moscow, Cripps was also strongly in favour of engaging with the Soviets to discuss post-war peace organisation projects and even threatened to demand his withdrawal from Russia if the British government continued to refuse that engagement[30], but both Churchill[31] as well as Eden, while emphasising that they were not refusing talks with the Soviets in that direction, refused (for the time being) to show themselves willing "to promise Russia anything she wished wholeheartedly", all the more so as the British themselves had not at that time set themselves a strategy and their aims for the organisation of post-war Europe, in which strategy the considerations imposed by the need to maintain a close relationship with the USA would in any case have had a great weight[32].

It should be noted here that the question of Britain's attitude towards Romania (and Hungary and Finland) was not the only one overshadowing Romanian-Soviet relations, but one of several important ones at the time, closely connected with the British refusal to give the Soviets the opportunity to wrest from them any commitments regarding the political architecture of post-war Europe, but different from others, such as Britain's refusal to reveal its long-term war plans to Stalin, or its refusal to send dozens of armed divisions to Ukraine or Russia at the Soviet dictator's request. It was, however, as Cripps argued, a test that the British government had to pass in the eyes of the Soviets to overcome their deep distrust of British foreign policy[33]. The Soviet fear, according to the British ambassador, was that Britain might have wanted a prolonged conflict on the Eastern front to weaken the Soviets and the Germans, just as the Soviets had wanted a prolongation of hostilities in the West until June 1941 to grind down both the Allies and Germany; but considering of the subsequent course of the Soviet-British negotiations and their outcome for Eastern Europe, it would probably be closer to the truth to believe that the Soviets successfully employed manipulative tactics on Cripps, by which, as in the summer of 1939, they sought – and this time, to a significant extent, succeeded – to get the British to recognise their "right" to occupy territories and annex European peoples.

On 18 November, Maisky again raised the question of the attitude of the British towards the three countries, saying that if the Soviets could understand the difficulties

[26] *Ibidem*, d. 29472, f. 5.
[27] "Daily Mail", "Daily Telegraph" and "Manchester Guardian" of 1 November 1941.
[28] "Times" of 4, 5, and 6 November 1941.
[29] TNA, FO 371, d. 29471, f. 10-11 (Cripps to Foreign Office, no. 136 of 12 November 1941).
[30] *Ibidem*, f. 43-44 (Cripps to Foreign Office – personal and secret –, no. 98 of 12 November 1941).
[31] *Ibidem*, f. 52-53 (Churchill to Cripps, no. N6576/29/G of 15 November 1941).
[32] *Ibidem*, f. 56 (Eden to Cripps, no. 159 of 17 November 1941).
[33] *Ibidem*, f. 83-85 (Cripps to Foreign Office, no. 109 of 15 November 1941).

which prevented the British from opening a second front, the question of that attitude could not, it seemed, be understood at all in Moscow, Maisky refusing to accept the British arguments about the practical disadvantages of such a step[34]. The issue was raised in much the same terms by several British MPs, who publicly called on Eden on 18 November 1941 to meet the Soviet demand[35]. Stalin again insisted on a declaration of war, showing himself prepared to grant only "a short delay" in this respect[36].

The American State Department sought, after the Romanian Legation in Washington, to persuade the British of the need to treat Romania differently from Germany, the American policy being to try to detach Romania (as well as Hungary and Finland) from Germany, leaving them an open door out of Hitler's embrace. The Americans considered this policy towards Finland and Romania to be "moderate"[37], also taking into consideration that in 1939-1940, the USSR had subjected those countries to aggression, from which it had annexed known territories. On the other hand, at least in Antonescu's Romania, it has to be said that this wise policy was not met with any understanding or receptiveness. In any case, in November 1941, the British concluded that the advantage of gaining Stalin's confidence outweighed the disadvantages of a declaration of war on the three countries that had no means of harming British interests. On 30 November 1941, the American minister in Bucharest, M. Gunther, handed the Romanian government a final British note asking Romania to "cease [...] until 5 December [...] any active participation in hostilities [...] on the territory of the Union of Soviet Socialist Republics, ally of Great Britain", failing which it would be threatened with a declaration of war[38]. The Americans tried to persuade the British not to take that step, but, the Romanian Legation in Washington reported,

> [...] the British explained to the American Government that they had weighed its negative opinion carefully, but concluded that, given the vital importance to Britain of the Russian front, the disadvantages of declaring war would be largely offset by the increase of confidence it would bring to Anglo-Soviet relations. A declaration of war is considered imminent[39].

So it was on 7 December 1941 that Britain made the declaration of war that Stalin had insisted on. Antonescu publicly expressed his regret at Britain's declaration of war, which he saw as proof of a lack of understanding of the situation of Romania, which had to fight against the Soviets to free the Romanians subjugated in 1940; he nevertheless showed that he was prepared to accept the British challenge, convinced that, by fighting against communism, he was fighting for the same civilisation that the British represented[40]. In the official reply of the Romanians that the Americans sent to the British to the latter's declaration of war, it was stated that the Romanian state had

---

[34] *Ibidem*, f. 120 (Eden to Cripps, no. 321 of 19 November 1941).

[35] *Ibidem*, f. 127-134 (Parliamentary question, Mr. Wegwood, 18 November 1941).

[36] *Ibidem*, d. 29472, f. 59 (Stalin to Churchill, no. N68886C of 23 November 1941).

[37] AMAE, fond 71/1920-1944, SUA relații cu România, 1941, vol. 41, f. 160 (Coste to Romanian Minister of Foreign Affairs, 25 November 1941).

[38] The Legation of the United States of America, Translation [of the British note – M.Ț.], no. 819, 30 November 1941, f. 161; *v.* and Paul D. Quilan, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România (1938-1947)*, Iași, 1995, p. 69.

[39] AMAE, fond 71/1920-1944, SUA relații cu România, 1941, vol. 41, f. 167 (Coste to Romanian Minister of Foreign Affairs, 1 December 1941).

[40] Dennis Deletant, *Hitler's forgotten ally. Ion Antonescu and his regime, Romania 1940-1944*, London, 2006, p. 91-95.

joined Germany in order to defend itself against Soviet aggression and to liberate Eastern Moldavia, Bukovina and Herta County from where the Soviets had deported, during a year of occupation, a large number of ethnic Romanians, where the Soviets had concentrated numerous troops (30 infantry divisions, 8 cavalry divisions, 14 motorised brigades) with a view to preparing a new military aggression against Romania, in connection with this last assertion, the numerous acts of aggression following which the Soviets forcibly altered the Romanian-Soviet border between June 1940 and June 1941, including the occupation of four islands on the Danube, the daily violations of Romanian airspace between April and July 1941, are provided as evidence; as regards the continuation of military action across the Nistru River, the Romanian response justified it by the need to create a 'security zone' in those territories from which the Soviet air force was bombing Romania or from which there was a risk of a counter-offensive[41].

Eden's visit to Moscow

Going back to the development of Soviet-British relations, on 15-22 December 1941 Eden was in Moscow with a view to the possibility of reaching agreements to strengthen the Soviet-British alliance, including based on reaffirming the principles of the Atlantic Charter and those set out in Stalin's public statement in his speech of 6 November that the USSR (allegedly) did not seek the annexation of foreign territories, the subjugation of other peoples, or interference in the internal life of other nations[42]. However, on 17 December Stalin called Eden in the middle of the night to tell him in the clearest possible terms that what interested him was not in the draft agreements with which he had come to Russia, and that the British Secretary of State must "immediately recognise" the correctness of Soviet claims to Finnish territory, Romanian and Baltic territories occupied by the Soviets as a result of his understanding with Hitler (agreeing to keep the Polish question "open", having earlier on 16 September demanded that the Polish-Soviet boundary be set roughly along the Curzon line) and threatening not to sign any agreement which did not satisfy him in these respects[43]. Stalin also demanded that the British recognise the Soviet "right" to impose binding alliances on Romania and Finland and to establish military bases in those countries, supporting the "extension" of Romania's western borders on behalf of Hungary, but it seems obvious that he was referring only to the borders existing at the time of, not to those before, 30 August 1940. No incentivize the British to accept these and other conditions – such as the political disintegration of Germany and territorial "adjustments" in the Balkans – Stalin proposed

[41] TNA, FO 371, d. 33255, f. 5 (Declaration of War by His Majesty's Government against Roumania, 31 December 1941 [R 20/19/37]).

[42] Stalin declared, on 6 November 1941, on Soviet aims in the war: "In contradistinction to Hitlerite Germany, the Soviet Union and its allies are waging a war of liberation, a just war, for the purpose of liberating the enslaved peoples of Europe and the USSR from Hitler's tyranny. That is why all honest people must support the armies of the USSR, Great Britain and the other allies, as armies of liberation. We have not, and cannot have, such war aims as the seizure of foreign territories and the subjugation of foreign peoples – whether it be the peoples and territories of Europe or the peoples and territories of Asia, including Iran. Our first aim is to liberate our territories and our peoples from the German-fascist yoke. We have not, and cannot have, any such war aims as that of imposing our will and our regime upon the Slavonic or other enslaved nations of Europe, who are expecting our help. Our aim is to help these nations in their struggle for liberation against Hitler's tyranny and then to leave it to them quite freely to organize their life on their lands as they think fit. No interference in the internal affairs of other nations! See *ibidem*, d. 29472, f. 25-25A (War Cabinet, Forthcoming discussions with the Soviet Government).

[43] *Ibidem* (Eden, from Moscow, to Foreign Office, no. 22 special, of 18 December 1941).

to the British that they should support the idea of British military bases in the countries of Western Europe – *e.g.*, France, Belgium, Holland, Denmark and the Netherlands.

Eden did not, in principle, dispute Stalin's claim to the territories seized with Hitler's support, but he referred to the fact that he did not have the authority to give his formal consent in a way that would contravene the Atlantic Charter and the promise Britain had made to the USA not to commit itself to any territorial changes without first consulting Washington, and that it had no authority from its government to recognise the Soviet boundary of 22 June 1941, especially without first consulting the British dominion governments. He also rejected Stalin and Maisky's suggestion that the British agreement on the Soviet border should be enshrined in a secret protocol additional to the Soviet-British Treaty; instead, Eden proposed that those subjects be included on the agenda of future Anglo-Soviet-American talks. Both these arguments and his proposal were rejected by Stalin,[44] who, moreover, it may be observed without any exaggeration, treated those problems with Eden in exactly the same manner in which, only a few months earlier, he had discussed them with von Ribbentrop. Incidentally, to the draft treaties with which Eden had travelled to Moscow, Stalin had come with his counter-proposals for a treaty, two in number, and aimed at wartime and post-war co-operation, the signing of which by the British would have been tantamount to recognition of the territories conquered by the Soviets in 1939 and 1940, and Stalin had pointed out to Eden that the Anglo-French trilateral negotiations in the summer of 1939 had failed precisely because of the British refusal to recognise the Soviet "right" to annex territories at Stalin's pleasure: "The Soviet Government is very much interested in this matter, because under the Chamberlain Government, earlier negotiations had failed on precisely this question. We wish to know what is the position of the present British Government on this matter," a position which Stalin insisted must be "axiomatic" in favour of Soviet claims[45]. In this way, Eden's trip to Moscow ended without the result desired by the British, but also without the result desired by the Soviets, and instead of a treaty, only a press release was issued.

Following that trip, Eden reported to the British government that in the absence of an agreement on the borders of the USSR, Soviet suspicions would persist, and that it would be advisable to reach such an agreement as soon as possible, since if Britain and the USSR defeated Germany, Soviet armies would occupy large areas of Central and Eastern Europe, and Soviet claims might then increase; the main stumbling-block, in Eden's view, was the question of recognising the Soviet liquidation of the Baltic statehood[46], because it was in clear contradiction with the principles of the Atlantic Charter. Eden noted that

> Stalin's claim to the Baltic States and, to a lesser extent, his claim to Finnish and Bessarabian territory can hardly be reconciled with the principles laid down in the Atlantic Charter,

[44] TNA, CAB 66/20 Original Reference 279 (41)-308 (41) and 1 (42)-20 (42), 1941 20 Nov.-1942 17 Jan., f. 196-197 (M. Eden's visit to Moscow, 5 January 1942); *ibidem*, f. 197 (Memorandum by the Secretary of State on Conversation with M. Stalin, 16-20 December 1941); *ibidem*, f. 200-204 (Record of an Interview Between the Foreign Secretary and M. Stalin, 16 December 1941, at 7 p.m.); TNA, FO 371, d. 29472, f. 86 (Eden to Foreign Office, no. 24 special of 18 December 1941).

[45] TNA, CAB 66/20 Original Reference 279 (41)-308 (41) and 1 (42)-20 (42), 1941 20 Nov.-1942 17 Jan., f. 204 (Record of a Meeting Between the Foreign Secretary and M. Stalin on the Night of December 17, 1941, Midnight); *ibidem*, f. 207-209 (Record of a Meeting Between the Foreign Secretary and M. Stalin on 18 December 1941, at 7 p.m.).

[46] TNA, CAB 65/29 Original Reference (42) 1-(42) 39 Annexes, 1942 1 Jan.-31 Mar., f. 3-5 (W.M. (42) 1st Conclusions, Minute 4, 1 January 1942).

> which states that the Allies seek no expansion, territorial or otherwise; that they do not wish to see territorial changes which are not in accordance with the freely expressed wishes of the peoples themselves; and that they wish to see sovereign rights and self-government restored to those who have been forcibly deprived of them. Implicitly, this [Stalin's claim] also conflicts with the provision in the Charter that the Allies will respect the right of all peoples to choose the form of government under which they will live;

however, having returned from Moscow, Eden asked the British government to authorise him to instruct Halifax to approach Roosevelt to discuss a formula for Soviet control of the Baltic States which might also have somehow been reconcilable with the principles of the Charter; but the whole question was, as in the case of the declaration of war, one whose importance was seen by the British not in terms of principle or fundamental values, but rather – technically, in terms of their obligations to the Americans – as Eden quite openly showed Stalin in Moscow; or as the British were prepared to declare openly to Stalin that, as far as the Soviet frontiers were concerned, "of course we do not support the Romanian point of view"[47].

In spite of the failure of Eden's visit, Stalin was right to be optimistic about the future course of Britain's attitude, emphasising not only that the British government had no problem in forming an alliance against Germany with Tsarist Russia, which ruled Bessarabia, Finland and half of Poland, but also that his optimism was based on the consideration that "the course of the war is forcing our countries closer and closer together. The war is also forcing many nations to get rid of prejudices and preconceptions, and our relations will certainly improve"[48].

In those circumstances, the issue had to remain on the British government's agenda. Lord Beaverbrook, Britain's representative at the Moscow Conference of 29 September-1 October 1941, whose sympathies for Stalin are recorded in historiography, became in February 1942 Minister of War Production. He insisted in the Cabinet meeting that London "extend to Russia a friendly hand and seal the [Anglo-Soviet] bond" by accepting the Soviet demands, because according to Beaverbrook,

> [...] the Soviets had contributed more to the common war effort than the Americans, and because the Atlantic Charter would have justified the Soviet annexations of 1941, since they were done by the Soviets for the sake of security, and the Charter referred to international security issues.

Although Eden recognised that the Soviet claims were in the most flagrant contradiction with the principles of the Charter, he joined in that endeavour, pointing out that it was his conviction that without recognition of the conquests made by the Soviets with Hitler's consent Anglo-Soviet relations could not evolve in the direction of a post-war peace settlement, and that it was Britain's task to reconcile the Americans and Soviets on these issues, potentially by identifying a formula for Soviet control of the Baltic States (*e.g.*, military bases, special local legislation leaving foreign policy prerogatives to Moscow, etc.), and by recognising that the Soviet-British relationship could not be allowed to develop into a post-war peace settlement.

---

[47] TNA, CAB 66/20 Original Reference 279 (41)-308 (41) and 1 (42)-20 (42), 1941 20 Nov.-1942 17 Jan., f. 180 (Policy towards Russia. Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs, 28 January 1942).

[48] *Ibidem*, f. 210 (Record of a Meeting Between the Foreign Secretary and M. Stalin on 20 December 1941, at 7 p.m.).

Opinion in the British government was very divided, with some ministers pointing out that if the Allies had won the war, the Soviets would have occupied the known Moldovan territories and the Baltic States anyway, and the Western powers would have been unable to oppose that development, which was why it was better that the Soviet demands should have been recognised earlier; others emphasised that the adoption of the Eden or Beaverbrook proposals would have brought back methods used in the First World War and would have damaged the British cause by damaging British morale, besides the fact that there was no guarantee that if the British did not meet those Soviet demands, the Soviets would not immediately put forward others. Churchill took the view that these matters could only be settled at the peace conference, but that in any case the Americans had to be informed "in a balanced way" about Stalin's request to Eden in December 1941, and the Cabinet decided on 6 February 1942 that Eden should do so, to that effect, a demarche to Roosevelt to be shown the situation and the British view of it, together with the advantages, disadvantages and obstacles to the fulfilment of the Soviet demand that the Western Powers recognise the annexations made by Stalin in agreement with Hitler[49].

Anglo-Soviet discussions on Transylvania in the first half of 1942

As far as Romania in particular was concerned, the British discussed a proposal made by Stalin to Eden in Moscow, the Soviet dictator showing the British foreign minister that he wanted to send a clear signal to Romania that the USSR. intended to occupy Eastern Moldavia and Bukovina after the war, but considered that the Romanian state had to recover the Northern Transylvania lost as a result of the Vienna Diktat and, very interestingly, according to the British sources, "apparently also that western part of Transylvania which had belonged to Hungary before the Vienna arbitration" (although the transcripts of Eden's talks with Stalin do not confirm that conclusion); Stalin also pointed out to Eden that, after the war, the USSR intended to impose an alliance on Romania in exchange for a security guarantee against Hungary and to maintain military and naval bases on Romanian territory.

British perspectives were very divided on how to react to these Soviet projects, with some Foreign Office diplomats taking the view that Britain could not join them because they contravened the Atlantic Charter and the principles of Anglo-American relations. The British policy towards Hungary and Romania, as the British themselves emphasised in their internal correspondence, had hitherto been to seek, by diplomatic and propaganda actions, to deepen as much as possible the mutual Hungarian-Romanian hostility in order to force the two countries to maintain the largest possible military forces along the Transylvanian borders so that they could not be used against the USSR, and the British believed that this tactic had worked, especially as far as the Hungarians were concerned.

The Southern Department of the Foreign Office and Orme Sargent, however, took the view that, if the USSR was determined to pursue that strategy in relation to Romania, there was nothing the British could do to prevent them anyway, and, in view of the British objectives in relation to Romania, which were, in the short term, to provoke its exit from the war, and in the long term – to maintain an influence there, to the detriment of the USSR, there was nothing more rational to do than to associate itself with the

[49] *Ibidem*, f. 36-39 (W.M. (42) 17th Conclusions, Minute 5, 16 February 1942).

Soviet course to gain a share of the credit that was to be won in the eyes of Romanian public opinion after the return of Transylvania to Romania. As in July-August 1940, however, the British considered that the assurances given to Romania regarding Transylvania had to be vague enough to encourage the Hungarians to hope for a moderate attitude on the part of Britain and the USSR in those matters, to increase the chances of a scenario materialising in which the two countries would abandon the struggle against the USSR and "jump at each other's throats".

But other diplomats at the Foreign Office considered that such a scenario ran the risk of pushing Hungary to commit itself unreservedly to the German side, in a situation where Hungary had contributed much less than Romania to the German effort to win the war, but they were nevertheless in favour of a promise made to the Romanians to the effect that those territories in the Transylvania inhabited by Romanians and made part of Hungary by the Treaty of Trianon should be re-allotted to the Romanian state, in the hope of detaching Romania from the Germans in that way; other diplomats involved in that debate considered that the possibilities of getting Romania out of the war by adopting a pro-Romanian line on the problem of Transylvania were illusory, since there was only a slim chance in early 1942 that Hungary or Romania would risk any action that might have resulted in the military occupation of Poland and Czechoslovakia by the Germans.

There was, in addition to all these considerations, the question of the attitude of the governments-in-exile of other German-occupied countries allied to Britain, such as Czechoslovakia (which demanded a return to the pre-Munchen border), or Poland (which claimed East Prussia) and which would have immediately raised their territorial claims if it had become known that the British were "making territorial promises to our Romanian enemies", at a time when the Americans were very reluctant to discuss changes to the map of Europe and, the same British diplomats noted, it was even a fundamental principle of the transatlantic relationship. But the opposing view was that this consideration was not so relevant in a situation where, at the time, "the main British effort in approaching President Roosevelt" was to try to convince him of the need to recognise, contrary to the Atlantic Charter, the Soviet borders of 1941.

On the other hand, the British recognised that if they had made any territorial promises to Romania beyond the Transylvanian territories held until 30 August 1940, this would have meant accepting the possibility of revising all central and eastern European borders, and therefore they gave up the idea out of the blue as a means of "compensating" for the loss of Bessarabia and Bukovina to the USSR and which, among other things, can be said to have very much resembled the compensation that Poland received in the West for having been forced to accept the loss of the territories occupied by the Soviets in 1939.

The British, and this is recorded in their internal correspondence, had previously suggested to the Soviets themselves that they should approach the Romanian dissidents with the aim of provoking a "schism in Romanian society which could lead to Romania's exit from the war" and that they had done so in the full knowledge that, to achieve that objective, the Soviets had to be able to offer something in return to Antonescu's opposition, and O. Sargent felt that it was now too late to back down on this point, all the more so as the Romanian opposition would have been much more likely to look favourably on such an offer to overturn the results of the Diktat if it had British backing. For this reason, and because the adoption by the Hungarians of an attitude favourable to the Allies he regarded as out of the question in any case, the Deputy Under-Secretary of State considered that Great Britain should have been prepared to associate itself with a

Soviet offer made to Romania in respect of Transylvania, but should not have taken the initiative in this respect[50].

Concerning the latter, the British recalled the statements of Churchill and Halifax on 5 September 1940 in connection with the outcome of the Treaty of Craiova and the Vienna Diktat in both Houses of the British Parliament that "we do not intend to recognise any territorial change which takes place during the war unless it is carried out with the free consent and goodwill of all parties concerned"[51]. Based on these statements, the British concluded that the adoption of the Soviet position concerning Transylvania was as natural as could be. The fact, however, that Eastern Moldova had been taken from the Romanians by the same methods as Transylvania, and that, based on these "high" principles enunciated by Halifax and Churchill, the British should have adopted an identical attitude in this case, is not even mentioned in those debates of the British officials on the questions here discussed.

However, on 29 June 1942, British sources noted that, "under changed circumstances", a decision had been taken to suspend the debate on the position to be taken by the British on the question of Transylvania and Bessarabia[52]. The change of circumstances to which the British sources refer is probably related to the fact that on 15 May 1942, Maiski informed the British government that the Soviet government "did not wish, for the time being, to approach Maniu on the subject of [the future of] Romania"[53].

26 May 1942 Anglo-Soviet Alliance Treaty

What stood, but only for a time, most in the way of the British recognising the conquests made by the Soviets in tandem with Hitler was, however, the attitude of Roosevelt, who considered, and openly stated in February 1942, that the attitude adopted by the British in this matter was hardly reconcilable with the principles to which Britain and SUA had subscribed to by signing the Atlantic Charter, or, in Eden's words, "Soviet policy was immoral, and American policy – excessively moral – at least in respect of interests other than American"[54]. Faced with this dilemma, the British went to great lengths to persuade the Americans to forget, at least for a while, the principle of their principles, arguing, for example, that the Soviet annexation of the Baltic states was not a proof of aggressive behaviour and a desire to dominate smaller nations, but a decision motivated by security considerations; in essence, the British had adopted and promoted the Soviet discourse. According to the British, the Americans had, to understand the Soviet point of view, which was that Stalin had done nothing more than to recover some "old Russian territories", and, as far as the Atlantic Charter was concerned, that it did not exist at the time of the so-called "recoveries" and, moreover, that the so-called "recoveries" had been carried out properly, i.e. concluded by treaties or agreements – as with Finland or Romania, or democratically, following plebiscites – in the Baltic States[55].

---

[50] TNA, FO 371, d. 33255, f. 23-30 (P. Dixon, Policy to be adopted towards Roumania in the light of the offers the Soviet Government are likely to make her, 30 March 1942 and the minutes to it: F. K. Roberts – 31 March 1942, R. M. Makins – 2 April 1942, Dixon – 2 April 1942, Sargent – 3 April 1942).

[51] *Ibidem*, f. 31 (P. Dixon, Transylvania, 5 April 1942).

[52] *Ibidem*, f. 25 (Minute of P. Dixon of 29 June 1942).

[53] *Ibidem*, d. 33256, f. 109-111 (Possible Soviet Government contact with M. Maniu; Memorandum which might be handed to M. Molotov).

[54] TNA, CAB 66/20 Original Reference 279 (41)-308 (41) and 1 (42)-20 (42), 1941 20 Nov.-1942 17 Jan., f. 179 (Policy towards Russia. Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs, 28 January 1942).

[55] TNA, CAB 65/25 Original Reference (42) 1-(42) 39, 1942 1 Jan.-31 Mar., f. 103-104 (Foreign Office to British Embassy in Washington, no. 1306 of 26 February 1942).

In the conditions of war, the historians note, London valued mutual trust in Soviet-British relations more than the principles laid down in the Charter, and that is why, on 7 March 1942, Churchill wrote to Roosevelt that "the principles of the Atlantic Charter must not be interpreted in such a way as to deny Russia the frontiers it occupied when Germany attacked it" and asked the American president "to give us a free hand to sign the treaty with the Soviets as soon as possible"[56]. Roosevelt did not, in principle, oppose the Soviet theory of the necessity of reannexing foreign territories conquered in 1940, but only "the unacceptable manner of secret diplomacy by which those conquests had been engineered" and therefore proposed that, by the end of the war, such agreements should not be made, but that the whole question should be considered at the Peace Conference[57].

The Soviets learnt the Americans' position and, taking note of it, insisted that the British resume negotiations with them on London's recognition of the Soviet frontiers previously agreed by Stalin with Hitler. The British Government agreed to the Soviet request, but took care to be as transparent as possible in its dealings with Washington so that the Americans would not feel that they were being led astray and would not publicly show any signs of dissent[58]. Accordingly, Roosevelt was informed that Britain, as a European power, was interested in maintaining the closest possible relations with the USSR, both in the interests of the common war effort – as well as in the interests of post-war arrangements, and that on that basis it was prepared to enter into separate negotiations with Stalin to sign a treaty "implicitly recognising Soviet claims to the 1941 Boundary (except the Polish segment)", even though, the British admitted, that Boundary had been obtained by methods known, implemented and agreed by and with Hitler[59]. Thus, in March, the British decided to sign a treaty of Soviet-British alliance on the basis of recognising the Soviet annexations of 1939-1940, whatever the American position on the matter.

The draft of the treaty was drawn up by the British in April 1942 and initially stipulated the need to return to the Soviet boundary of 22 June 1941[60]. The Soviets again proposed to the British on 5 May 1942 the addition of a secret protocol along the lines of that of 23 August 1939, this time asking Britain to recognise the right of the Soviet Union to dictate the foreign policy of Romania and Finland (through binding mutual assistance agreements which, strange as it may sound, supposedly guaranteed the "independence" of Romania and Finland), and offering to recognise the same prerogative for the British in Belgium and Holland. Although Maiski emphasised that the USSR should insist that such a protocol – secret or public – should be part of the future Soviet-British treaty, Eden refused it, protesting that he was engaged in a "desperate effort to reach an agreement with the Soviets, in a situation where they invariably raised the price demanded [as in July-August 1939 – M.Ț.]".

Incidentally, it may be mentioned here that – in relation to Romania, as to the other Central and Eastern European countries, the British pursued for a while, at that

---

[56] Česlovas Laurinavičius, *The background to the Anglo-Soviet treaty of 1942: the problem of compromise solutions for Lithuania (the Baltic States)*, in "Lithuanian Historical Studies", no. 26, 2022, p. 112.

[57] *Ibidem*, p. 113-114.

[58] TNA, CAB 65/29 Original Reference (42) 1-(42) 39 Annexes, 1942 1 Jan.-31 Mar., f. 56-57 (W.M. (42), 37th Conclusions, 25 March 1942).

[59] *Ibidem*, f. 58-60 (Foreign Office to British Embassy in Washington, no. 1960 and 1961 of 26 March 1942).

[60] Jacqueline Helen Dooley, *The Northern Department of the British Foreign Office and the Soviet Union, 1939-1942*, PhD Thesis, University of Leeds, 2014, p. 234-235, 257, 262, 304-306.

time, the idea of persuading them after the war to unite in political confederations – based on the rationale of the need to ensure the existence on the continent of entities strong enough to maintain a strategic balance at the European level and wishing that this idea be stipulated in the future treaty with the Soviets. In that connection, Eden pointed out that – in the absence of such a provision, the treaty would have been seen as proof of the correctness of the then already strong international perception that the British were prepared to subject the small countries and nations of Europe to Soviet domination; the latter did not object at first, but then, as they succeeded in wresting from the British more and more concessions on the future organisation of post-war Europe, they changed their minds for obvious reasons[61].

Following the decision of the British Government to recognise tacitly, but clearly enough, the conquests made by Stalin in agreement with Hitler, the decision was taken at the British Government meeting on 29 June 1942 to dispense with an overt sign of public recognition of the independence of the Baltic countries, the Government deciding to delete the names of the Ministers Plenipotentiary of the three countries from the diplomatic list and to insert them in an appendix[62].

On the other hand, the treaty signed on 26 May 1942 in London by Eden and Molotov was a 20-year treaty of mutual assistance and not a political-military one, as initially expected, and it did not mention British recognition of Soviet territorial annexations following the Ribbentrop-Molotov pact, nor the question of Soviet borders. The failure to sign a treaty with the Soviets recognising the annexations of Baltic, Romanian, and Finnish territories despite British willingness to do so was because, as always, the Soviets were not satisfied with just that. The project of the desired treaty failed because the Soviets and the British could not agree on a formula whereby "in connection with the question of its border with the USSR, Poland's interests could be safeguarded within the framework of the Political Treaty"[63]; because Molotov refused to accept Roosevelt's condition that, to recognise the conquests made by the Soviets with Hitler's support in 1939 and 1940, the Moscow regime had to allow the emigration, including from the occupied Moldovan territories, of all those who did not want to live in the USSR; because the Soviets were still insisting on the need to insert a secret additional protocol on Finland and Romania along the lines of the one mentioned earlier; because the Soviets refused to adhere to the British idea of establishing – on the basis of Central and Eastern European nation states – the aforementioned political confederation or confederations; and because the British wanted to be able to maintain the image of a power which, "in post-war arrangements, would co-operate with other members of the United Nations"[64].

Conclusions and what followed until the end of the war

In any case, what the British tacitly did in the first half of 1942 was precisely that step they refused to take in the summer and autumn of 1938 – in the context of

[61] TNA, CAB 66/24 Original Reference 171 (42)-220 (42), 1942 20 Apr.-10 Jun., f. 99-100 (Eden to C. Kerr, British Ambassador to Moscow, no. 135 of 5 May 1942).

[62] TNA, CAB 65/26 Original Reference (42) 40-(42) 84, 1942, 2 Apr.-30 Jun., f. 140-152 (War Cabinet 83(42), 29 June 1942).

[63] TNA, CAB 65/30 Original Reference (42) 43-(42) 84 Annexes, 1942 7 Apr.-29 Jun., f. 56 (W.M. (42) 66th Conclusions, 25 May 1942); *ibidem*, f. 60 (W.M. (42) 67th Conclusions, 25 May 1942).

[64] TNA, CAB 66/24 Original Reference 171 (42)-220 (42), 1942 20 Apr.-10 Jun., f. 21 (USSR Memorandum by the Secretary of State for Foreign Affairs, 18 May 1942); *ibidem*, f. 230 (Eden's memorandum on the London conversation with Molotov of 25 May 1942); *ibidem*, f. 231 (Draft Protocol regarding Finland and Roumania).

discussions about the possibility of Soviet support for Czechoslovakia, and then in the summer of 1939 – in the context of the trilateral talks in Moscow, on which occasions they refused to recognise the Soviets' "right" to treat Eastern Europe as a sphere of exclusive interests and their "right" to annex, at their pleasure, territories and peoples within that exclusive sphere of interests. Documentary sources from the second half of 1940 show that already by then, in the context of the fall of France, the British had, in principle, changed their minds on that question and would have been prepared to adopt Soviet and German methods of foreign policy and recognise the Soviets' "right" under discussion, provided that the latter would move away from Germany. The fact that, however, the Soviets did not accept the British advances at that time was only a reflection of the fact that Britain was not in a position to put forward such conditions in a situation where for the Soviets, relations with Germany, and implicitly the German recognition of the "right" under discussion, were worth more than what the British were offering – given the potential risks that the deterioration of Soviet-German relations posed to the USSR, and which were incomparably more significant than the risks of the worsening of the already bad Soviet-British relations. Having become allies with the Soviets by virtue of circumstances, caught between them and the Americans – whose foreign policy was beginning to take more and more obvious contours which were not exactly favourable to the British Empire – the British believed, in that context marked visibly by the beginning of their decline as a leading power, that they could have preserved both their status and their empire, balancing between Washington and Moscow, by at least partially adhering to Soviet and German foreign policy methods.

With these considerations in mind, Eden proposed in October 1943 to resume the effort, abandoned in May 1942, to persuade the Americans to adhere to their point of view as regards Soviet frontiers. No one should be misled by Eden's statement in that context that "there can be no question of any written agreement with the Soviets on any of their claims to the frontier"; for he also pointed out that "although we do not propose to go back on our decision not to recognise any territorial change made during the war", the tacit understanding remained the same, namely that "when the time comes, His Majesty's Government will raise no objection to the Soviet claim to return to the 1941 borders and to Soviet territorial claims to Finland, the Baltic States and Romania". Moreover, Eden also emphasised that Britain was prepared to consider at the peace conference the Soviet demand to dictate the foreign policy of Finland and Romania through binding alliance treaties[65]. It is of no particular difference to discern the fact that, if not the letter, then the spirit of the Anglo-Soviet understandings of this period were not essentially different from the Soviet-German understandings of 1939-1940, especially in terms of their significance for the Eastern European nations concerned. Perhaps the only essential – but not principled – difference could be sought in the fact that, unlike the Germans, who did have a very heavy say in Central and Eastern European affairs in 1939 and 1940, the British could not claim anywhere near the same weight in the years immediately following.

This conclusion is further supported by the finding that even before the notorious Moscow percentage agreement of October 1944, Eden informed his government colleagues

[65] TNA, CAB 66/41 Original Reference 401 (43)-450 (43), 1943 16 Sep.-11 Oct., f. 147-148 (Western Frontiers of the USSR Memorandum by the State Secretary for Foreign Affairs, 5 October 1941).

on 18 May 1944 that he had "recently told the Russians that if they wish to allow them to take over in Romania, they should be prepared to do the same by allowing Her Majesty's Government to do the same in Greece", as if the Soviets needed, at that time, Her Majesty's permission to "take the lead in Romania". In any case, Gusev, the new Soviet ambassador in London, was good enough to inform Eden officially that the Soviets had agreed that "Her Majesty's Government would play the hand in Greece", and the Secretary of State told his cabinet colleagues that he was sure that the USA would not stand in the way of that agreement, a statement noted "with satisfaction" by them[66]. Churchill also confirmed to the British government on 13 June 1944 that Roosevelt had agreed to the "division of responsibilities" proposed by London and endorsed by Moscow[67].

In any case, the fact that the British could no longer, at that time, play any decisive role in Romania's future is illustrated by the fact that they saw no option but to adhere entirely to the Soviet position, expressed in early April in the terms of the armistice proposed to Romania on the question of eastern Moldavia and Transylvania, Churchill having nothing to add on the matter but to ask Molotov to agree to make it clear that those arrangements had to be confirmed at the Peace Conference because, as Eden recognised in early 1945, "in practice, we have no power to influence events in Romania"[68]. In particular, however, the British were of the opinion that the possibility of returning part of Transylvania to the Hungarians should be examined, in view of the large presence of ethnic Hungarians in the region, and Eden noted in September 1944 that the question should be discussed at the Peace Conference.

It may be borne in mind here that, after 1941, Britain's position with regard to Transylvania was more unfavourable to Romania than that of the USSR, and that the latter's intention with regard to Romania[69], recorded especially in the British documents of 1941-1942, and noting what Stalin, Molotov, Maiski, etc. had said in this respect, was to impose control over its foreign policy through a binding alliance that would have stipulated a Soviet military presence on the territory of the Romanian state, and, allegedly, would have guaranteed its independence and territorial integrity in relation to any future Hungarian claims. The British, on the other hand, insisted that the text of the armistice agreement with Romania should include references to the independence and sovereignty of the Romanian state, which, according to correspondence from the British embassy in Moscow, the Soviets would have liked to omit[70].

[66] TNA, CAB 65/42 Original Reference (44) 43-(44) 84, 1944 3 Apr.-29 Jun. (PDF, 47.155 MB), f. 76-77 (War Cabinet 65(44), 18 May 1944).

[67] *Ibidem*, f. 123 (War Cabinet 76(44), 13 June 1944).

[68] TNA, CAB 65/51 Original Reference (45) 1-(45) 37, 1945 2 Jan.-28 Mar., f. 29-30 (W.M. (45) 7th Conclusions, Minute 4).

[69] TNA, CAB 66/54 Original Reference 451 (44)-500 (44), 1944 18 Aug.-5 Sep., f. 187 (Armistice terms for Hungary. Memorandum by the Secretary of State for foreign affairs, 4 September 1944).

[70] *Ibidem*, f. 178-179 (Eden to Kerr, no. 198 of 3 September 1944).

ASPECTS OF THE PROBLEM OF THE CONSEQUENCES OF THE RIBBENTROP-MOLOTOV PACT AND THE VIENNA DIKTAT IN ANGLO-SOVIET RELATIONS (1941-1944)
(Summary)

Keywords: Anglo-Soviet relations, Ribbentrop-Molotov Pact, Vienna Diktat, World War II diplomacy, Atlantic Charter, realpolitik.

This study examines the consequences of the Ribbentrop-Molotov Pact (1939) and the Vienna Diktat (1940) on Anglo-Soviet relations from 1941 to 1944, focusing on Britain's reluctant recognition of Soviet territorial expansions in Eastern Europe. Initially, Britain resisted legitimizing Soviet annexations (*e.g.*, Bessarabia, the Baltics) to uphold the Atlantic Charter's principles. However, wartime necessity – particularly after Germany's invasion of the USSR in June 1941 – compelled Britain to tacitly accept Stalin's demands to secure Soviet cooperation. Key moments include Ambassador Cripps' failed 1940-41 efforts to detach the USSR from Germany by offering concessions, and Foreign Secretary Eden's 1941-42 negotiations, where Stalin insisted on post-war Soviet dominance over Romania and Finland. Despite US opposition, Britain's 1942 Anglo-Soviet Treaty avoided explicit territorial recognition but signalled acquiescence to Soviet influence in Eastern Europe. By 1944, Britain fully aligned with Soviet post-war plans, including Romania's subordination, as seen in the "percentages agreement". The study highlights Britain's pragmatic shift from moral resistance to realpolitik, underscoring its declining power and the USSR's rising hegemony in post-war Europe.

DOI: 10.59277/AIIX.62.20

PAUL NISTOR*

ÎNFIINȚAREA BIROULUI COMERCIAL AL REPUBLICII POPULARE ROMÂNE DE LA NEW YORK. CONTEXT POLITIC ȘI ECONOMIC (1958-1961)

Evoluția Războiului Rece, de la ocuparea Europei de Est de către sovietici și instaurarea regimurilor comuniste și până la stabilizarea relațiilor internaționale, după criza rachetelor din Cuba, a însemnat și folosirea economiei ca o armă. Statele Unite ale Americii, care dețineau primatul tehnologic în lume în acel moment, au înțeles că pot utiliza instrumente comerciale și economice pentru a-și maximiza avantajele. Dacă Planul Marshall nu a fost acceptat de zona sovietică, pentru a se proteja politic de ingerințe occidentale, atunci și Washingtonul a înțeles că trebuia blocat accesul Moscovei și al sateliților estici la tehnologia și beneficiile economice americane[1].

Comerțul între Est și Vest, care crescuse cumva în perioada 1947-1948, intra apoi într-un declin brusc, devenind irelevant începând cu 1950. Noile state comuniste au luat firmelor private posibilitatea de a face operațiuni de import-export, proprietățile occidentale din Est au fost confiscate și, în 1951, președintele Harry Truman a retras clauza națiunii celei mai favorizate tuturor țărilor din zona sovietică. Americanii au luat în calcul restrângerea masivă a comerțului cu Europa de Est, impunerea unor liste de embargou și blocarea unor mărfuri care ar fi putut ajuta economiile din statele vasale Moscovei. Strategia a fost aplicată cu consecvență mai bine de două decenii[2]. Capitalele estice, în schimb, au considerat această măsură ca fiind una complet discriminatorie și parte a unei strategii ofensive și războinice.

În acest context, comerțul româno-american a scăzut de la 15 milioane dolari în 1947, la 1,6 milioane dolari în 1950. În 1947, Statele Unite exportau în România bunuri de 15 milioane dolari, iar în 1950 de numai 1,5 milioane dolari. Exporturile românești către SUA erau de aproape 500.000 de dolari în 1948, dar au coborât la 120.000 în 1950. Paradoxal, descreșterea volumului comerțului indica succesul politicilor de izolare gândite și la Washington și la București, în contextul internațional al începutului Războiului Rece[3]. Produsele românești favorite la export erau: nucile, pieile de animale,

* Cercetător științific gradul II, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Academia Română, Filiala Iași; e-mail: paulnistor3@yahoo.com.

[1] Murray Wolfson, *Essays on the Cold War*, London, Macmillan, 1992, p. 84-85.

[2] Alan P. Dobson, Steve Marsh, *U.S. Foreign Policy since 1945*, London and New York, Routledge, 2006, p. 60.

[3] Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Relații româno-americane 1940-1990*, traducere de Mihaela Sadovschi, prefață de V. Fl. Dobrinescu și Kurt W. Treptow, Iași, Editura Institutul European, 2002, p. 125.

icrele negre, penele și plantele medicinale. În schimb, România importa din SUA: automobile, piese de schimb, aparate și materiale de comunicații, medicamente și produse chimice[4]. Faptul că nucile reprezentau aproape 50% din export, în anumiți ani, ne indică gradul masiv de dezindustrializare la care ajunsese economia României după război și după jafurile sovietice. La finalul lui august 1951, când Casa Albă anunțase deja anularea clauzei națiuni celei mai favorizate pentru mai multe state din Est, guvernul de la București emitea o notă diplomatică în care preciza: „[...] guvernul Statelor Unite, în intenția sa de a împiedica refacerea și dezvoltarea economică a RPR, a luat și continuă să ia măsuri cu caracter discriminatoriu față de RPR". Urma apoi și o listă de intervenții incorecte ale autorităților americane, care ar fi împiedicat să ajungă în România mărfuri de la firme private din SUA („Dresser Industrie Cleveland"), Anglia și Germania de Vest („Eisenwerk Würfel"), contractate de firme românești[5].

Abia după moartea lui Stalin și consumarea etapei mai dure a Războiului Rece, Moscova și Washingtonul și-au pus problema reluării colaborării economice. Pe de o parte, Uniunea Sovietică și aliații aveau nevoie de acces la tehnologia occidentală și de piețe noi pentru produsele lor, dar și Vestul părea că își preconiza un oarecare câștig din relațiile cu rivalii. În primul deceniu de Război Rece, economia Statelor Unite trecuse de două ori prin recesiune, sub presiunea cheltuielilor militare, iar președintele Eisenhower a trebuit să ia măsuri pentru a limita efectele[6]. Tocmai de aceea, după ce economia americană a părut că se gripează în a doua jumătate a anilor '50, echipa John F. Kennedy – Lyndon Johnson a promis, în campania electorală, o revigorare decisivă. Pentru aceasta, ei erau hotărâți chiar să creeze noi punți către Est și să coboare gradul de intransigență economică impus la începutul Războiului Rece[7].

Dar aceste înțelegeri trebuiau precedate de acorduri financiare care să rezolve datoriile de război ale Estului față de SUA, precum și de masive despăgubiri pentru bunurile naționalizate de regimurile comuniste. Primele astfel de acorduri încheiate cu succes s-au înregistrat abia în 1960: cu România, în martie, și al doilea cu Polonia, în iulie.

Către 1960, statele din Europa de Est și-au făcut o ambiție din ideea asigurării unui acces sporit pe piața americană. E drept, comerțul Statelor Unite cu Europa de Est se afla la un minim de neimaginat. Zona comunistă europeană reprezenta 0,5% din totalul importurilor americane și 0,2% din totalul exporturilor, cifre insignifiante pentru o mare putere[8].

România lui Gheorghiu-Dej a decis treptat o deschidere către Vest. Astfel, în 1958, premierul Chivu Stoica a dat două interviuri ziarelor „New York Times" și „Washington Post", lucru rar în acele vremuri, precizând că Bucureștiul intenționa să cumpere utilaje industriale din SUA și să crească volumul comerțului bilateral[9]. Din păcate, inițiativa nu era singulară, Nikita Hrușciov scria și el președintelui Eisenhower, în iunie 1958, propunând dezvoltarea comerțului, oferind materii prime sovietice în

[4] AMAE, fond SUA, Problema 212/1962/ SUA 2, *Relații economice cu SUA pe anii 1949-1951, Notă cu privire la schimbul de mărfuri între RPR și SUA – 1951, Import efectuat în 1949 din USA, Import-export contractat în 1950.*

[5] *Ibidem*, notă din 29 august 1951.

[6] Michael French, *US Economic History since 1945*, Manchester and New York, Manchester University Press, 1997, p. 44.

[7] Richard N. Cooper, *Economic aspects of the Cold War 1962-1975*, în *The Cambridge History of the Cold War*, volume II, *Crises and Détente*, edited by Melvyn P. Leffler and Odd Arne Westad, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 2010, p. 51, 55.

[8] *US Trade with the Soviet Bloc: 1950-1959*, în „Foreign Commerce Weekly", no. 16, 18 April 1960, p. 6.

[9] Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *op. cit*., p. 194-196.

schimbul unor tehnologii „non-strategice", necesare pentru producerea bunurilor de larg consum și a materialelor sintetice[10]. Dar, în acel moment, nici Congresul și nici președintele Statelor Unite nu erau încă pregătiți pentru o asemenea schimbare.

În 1959-1960, reprezentanții statelor socialiste au avut mai multe întâlniri discrete la Washington, pentru a pune la punct o strategie de întărire a prezenței lor economice în SUA. S-au convenit consultații regulate din două motive: țările comuniste nu aveau voie să concureze între ele și, în plus, trebuiau să cadă de acord asupra unor prețuri apropiate la vânzări și cumpărări, pentru produsele lor[11]. Așa aflăm că Polonia și Cehoslovacia, țările est-europene cu cel mai mare export în SUA, trimiteau peste ocean: șuncă de porc (2/3 din exporturile poloneze[12]) și biciclete, motociclete, textile și jucării (exporturile cehoslovace[13]). Din URSS, americanii importau în special benzen și blănuri[14]. România oferea Statelor Unite piei de karakul (47,8% din exporturi 1959), timbre filatelice (11,4%), nuci (10%), icre negre (10%), boia de ardei și ciuperci uscate[15].

Întâlnirile au mai reliefat faptul că produsele din Japonia și Germania de Vest erau privite ca o concurență directă în SUA, pentru mărfurile comuniste, cu atât mai mult cu cât acestea beneficiau de tarife reduse la intrarea pe piața americană[16]. „S-au făcut apoi schimburi de informații despre poziții ale diverselor personalități americane față de comerțul cu țările socialiste, despre firme, agenți comerciali, publicații etc."[17]

Evident, ambițiile românești erau mult mai mari, pe măsură ce economia RPR creștea și se diversifica. În plus, conducerea politică a României comuniste decisese, la finalul deceniului șase din secolul XX, deschiderea economică spre Vest și colaborarea sporită cu Europa Occidentală, Canada și Statele Unite. Gheorghiu-Dej, aflat în relații neamicale cu Nikita Hrușciov și deranjat de strategiile sovietice ale dezvoltării Europei de Est, a optat pentru o apropiere treptată de rivalii ideologici. În consecință, a trimis delegații economice sau a tatonat creșterea schimburilor comerciale cu Vestul.

Înființarea unei agenții economice a RPR în SUA, sau măcar a unui birou comercial, își are primele rădăcini în negocierile româno-americane din a doua parte a anilor '50 ai secolului XX. În acel moment, Estul și Vestul au decis să se deschidă parțial și să încerce cooperări în domeniile economic și cultural. Printre propunerile financiare, consulare și culturale schimbate de români și americani au existat și câteva sugestii economice. Ministrul de Externe Grigore Preoteasa și ministrul adjunct Alexandru Lăzăreanu i-au propus lui Robert Thayer, ministrul Statelor Unite la București, un schimb de consilieri comerciali. Aprobarea acestora ar fi însemnat faptul că relațiile româno-americane mergeau către o îmbunătățire reală, după dificilii ani '50. Dar Departamentul de Stat știa că America nu era interesată în acel moment de prezența unui consilier american, de acel tip, la București și, din acest motiv, nu s-a ajuns prea repede

[10] *Ibidem*, p. 199.

[11] AMAE, fond SUA, Problema 220/1960/SUA, *Politica externă a SUA*, telegrama ministrului George Macovescu către ministrul de Externe Avram Bunaciu, 5 decembrie 1959, f. 23.

[12] *Ibidem*, raport al secretarului I de Legație Vasile Pungan, către ministrul George Macovescu, 28 decembrie 1959, f. 12.

[13] *Ibidem*, telegrama ministrului George Macovescu către ministrul de Externe Avram Bunaciu, 1 martie 1960, f. 30.

[14] *Ibidem*, f. 31.

[15] *Ibidem, Volumul și structura schimburilor dintre RPR și SUA pe anii 1958-1959*, f. 27-28.

[16] *Ibidem*, raport al secretarului I de Legație Vasile Pungan, către ministrul George Macovescu, 28 decembrie 1959, f. 13.

[17] *Ibidem.*

la o înțelegere[18]. Totuși, guvernul român avea argumentele lui. Bunăoară, se mândrea că în acea perioadă acordase toate vizele solicitate de americani, nu-i mai hărțuia cu nimic, iar în plus, domnul Segall ar fi acționat deja în România ca un fel de reprezentant diplomatic comercial, „în timp ce RPR nu are pe nimeni în această calitate la Washington. Dar noi nu avem nimic împotrivă să vină și un consilier economic”[19].

Românii erau nemulțumiți în iunie 1957 deoarece, pe baza promisiunilor făcute de ministrul Thayer, chemaseră deja la București un specialist – Iosif Hîncu, care până atunci se aflase în America Latină. Thayer și-a reiterat promisiunile, chiar dacă viza de intrare în SUA a lui Hîncu întârzia. Numirea unui consilier comercial al RPR era o problemă de fond și trebuia analizată cu atenție de Departamentul de Stat[20]. Americanii s-au folosit de dorința expresă a românilor de a trimite un reprezentant economic peste ocean și au reamintit de insistențele speciale ale Bucureștiului, din acei ani, pe ideea de reciprocitate. Cum Washingtonul nu prea avea nevoie de un consilier economic în România, aștepta, în schimb, să-i fie făcute concesii majore în alte chestiuni[21].

Peste exact un an, în iunie 1958, românii solicitau un alt favor Washingtonului: ministrul României în SUA, Silviu Brucan, vorbise cu Foy D. Kohler, înalt funcționar american din Administrația pentru Cooperare Internațională și viitor secretar de stat adjunct pentru Afaceri Europene, despre necesitatea mutării consilierului economic al Legației RPR, de la Washington la New York. După câteva luni, în octombrie 1958, Iosif Dolezal, secretar I al Legației României comuniste, s-a întâlnit la Departamentul de Stat cu Edward L. Freers, director al Biroului de Afaceri Est-Europene, și cu Robert M. McKisson, șeful Afacerilor Balcanice, pentru a reitera rugămintea relocării la New York a specialistului economic român[22]. Pentru a-și susține poziția, Dolezal a dat exemplul participării României la Târgul de mostre de la New York, unde românii au intrat în legătură cu mai multe firme americane, dar s-au izbit de refuzul acestora de a trimite reprezentanți la Washington, la sediul Legației, pentru discuții aprofundate.

Tocmai de aceea, Dolezal raporta Bucureștiului:

> [...] am menționat situația din Washington, unde nu există cercuri de afaceri, deși este capitală. Am arătat că pentru dezvoltarea relațiilor comerciale româno-americane este necesar un contact permanent cu lumea de afaceri americană, cu scopul prezentării produselor noastre de export, în vederea cunoașterii pieței americane[23].

Deși era folosit cuvântul „permanent”, probabil acesta desemnând chiar ceea ce își dorea România, Dolezal preciza mai apoi că „am subliniat caracterul temporar al mutării de la New York”[24]. Însă șeful secției balcanice, McKisson, a intuit probabil intențiile cu bătaie lungă ale românilor, deoarece a făcut o remarcă foarte realistă:

> [...] mutarea domnului Hîncu înseamnă, cu alte cuvinte, deschiderea unei agenții comerciale la New York și aceasta ar fi o problemă asemănătoare cu problema deschiderii unui consulat român la New York, problemă despre care s-a mai discutat[25].

---

[18] AMAE, fond SUA, Problema 221/1957-1963/SUA 1, *Deschiderea Biroului Comercial la New York*, Notă de audiență, 28 iunie 1957, f. 5.

[19] *Ibidem*, f. 6.

[20] *Ibidem*, f. 4.

[21] *Ibidem*, f. 5.

[22] *Ibidem*, telegramă, Iosif Dolezal către Ministerul Afacerilor Externe, Secția a VII-a, 30 octombrie 1958, f. 7.

[23] *Ibidem.*

[24] *Ibidem*, f. 8.

[25] *Ibidem*, f. 7.

Într-o altă vizită la Freers, Dolezal a aflat că propunerea românilor era studiată cu atenție de către Departamentul de Stat, doar că aprobarea părea să depindă și de bunul comportament al părții române în relațiile bilaterale. Lui Dolezal i-a fost reamintit refuzul Bucureștiului în acceptarea unui aparat telex, care putea ușura trimiterea telegramelor diplomatice americane de la București la Washington. În plus, Dolezal a fost întrebat dacă specialistul pe care Legația RPR intenționa să-l trimită la New York urma să se ocupe doar de comerț și chestiuni economice sau și de relații cu presa, probleme culturale și consulare. Adică exact de activitățile prin care românii făceau o propagandă activă în SUA și prin care își construiau rețele de informare și influență între cetățenii americani[26].

Realizând că Departamentul de Stat va condiționa de multe lucruri aprobarea unui consilier economic la New York, Iosif Dolezal a admis că acest detaliu era foarte important pentru România; iar că problema telexului și altele de acel gen păreau minore, pe lângă dorința Bucureștiului de a-și crește comerțul cu Statele Unite. În același timp, el a promis că diplomatul care urma să meargă la New York se va ocupa strict cu chestiuni economice și va evita toate celelalte posibile tipuri de activități[27].

În decembrie 1958, avea loc o nouă întâlnire între Dolezal și McKisson, întâlnire în care oficialul american promitea urgentarea rezolvării cazului consilierului economic român, către prima parte a anului 1959. McKisson se interesa dacă Iosif Hîncu urma să facă doar informări economice pentru București și pentru anumite firme americane sau dacă va semna și contracte. Dolezal a exclus semnarea contractelor, afirmând că Hîncu doar va lua un prim contact cu firmele din SUA, urmând apoi să le facă acestora legătura cu fabrici, firme și instituții din România. Tehnic vorbind, consilierul nu se putea implica în contracte deoarece, fiind diplomat cu imunitate, semnătura lui nu putea fi luată în considerare în cazul unui litigiu economic, în fața instanțelor judecătorești[28]. Acest detaliu se pare că a fost unul decisiv pentru americani și „va ușura rezolvarea mai grabnică a problemei". Dacă Hîncu ar fi semnat contracte, atunci statutul lui se schimba și aceasta „ar însemna să se deschidă la New York o agenție comercială și rezolvarea problemei ar fi mult mai complicată"[29]. În fond, diplomatul român dădea asigurări că Iosif Hîncu nu avea să-și schimbe deloc atribuțiile, intenționând doar să prezinte firmelor americane posibilitățile și necesitățile de export-import ale societăților economice din România.

La 23 ianuarie 1959, o nouă întâlnire între Dolezal, McKisson și Thomas F. Hoctor, referentul pentru România din secția balcanică, aducea și vestea mult așteptată de București. Departamentul de Stat era de acord cu mutarea biroului consilierului Hîncu, urmând ca numele lui să figureze mai departe în lista corpului diplomatic, dar cu adresa din New York. Deși românii își propuseseră să obțină măcar un an de probă, în noua locație, americanii au accentuat că „își rezervă dreptul ca după 6 luni să examineze aspectul practic al mutării"[30].

Apoi, americanii au mai propus ca titulatura lui Hîncu să se schimbe din consilier economic în consilier comercial, pe baza sugestiilor Direcției de Protocol a Departamentului de Stat. Activitatea unui consilier economic ar fi fost îndreptată mai mult către rezolvarea unor cereri ale țării pe care o reprezenta și mai puțin de aspectul dezvoltării

[26] *Ibidem.*
[27] *Ibidem.*
[28] *Ibidem, Extras din raportul de relații pe luna decembrie 1958 al Legației RPR din Washington*, f. 9.
[29] *Ibidem.*
[30] *Ibidem, Deschiderea Biroului Comercial la New York*, Notă de audiență, 23 ianuarie 1959, f. 11.

schimburilor comerciale între firme. Pentru finalizarea oficială a acestei situații, Departamentul de Stat solicita Legației RPR trimiterea unei note scrise, în care să fie fixate detaliile ce se conveniseră verbal[31].

Dolezal a apreciat deciziile Departamentului de Stat. El a reafirmat că Iosif Hîncu ținea, de fapt, de Ministerul Comerțului din RPR, precizând că, în acele condiții de moment, diplomatul deja intenționa să înceapă pregătirile de mutare la New York.

Totuși, Robert McKisson nu a pierdut ocazia să solicite și îmbunătățirea generală a altor aspecte ale relațiilor româno-americane, după gestul prietenos făcut de Departamentul de Stat. Americanul a revenit la cererea acceptării unui aparat telex pentru Legația SUA de la București, mai ales că „în fond nu cer altceva decât instalarea unui aparat pe care l-am putea avea și noi la Oficiul nostru din Washington sau pe care, poate, îl avem deja instalat”[32]. Apoi, McKisson a atras atenția că trebuia îmbunătățit sistemul acordării de viză pentru funcționarii americani care veneau în calitate de inspectori la Legația din București (unul din aceștia așteptase două-trei luni viza pentru România)[33]. A treia sesizare era legată de o informare a poliției americane către Departamentul de Stat, care detalia faptul că mașinile oficiale ale Legației RPR erau conduse cu viteze prea mari. A fost dat și un exemplu, când o mașină a fost oprită de poliția din Ohio, deoarece depășise cu peste 25 de mile limita de viteză (de la 60 la 85). McKisson ținea să explice atitudinea opiniei publice americane, care era revoltată de astfel de încălcări ale legislației rutiere de către diplomați ai statelor comuniste, mai ales după un incident în care mașina ambasadorului iugoslav lovise mortal o persoană[34]. McKisson a precizat că, deși aceste probleme erau de importanță secundară, „ele afectează aspectul general al relațiilor” bilaterale[35].

Dolezal a ținut să explice că românii, și nu americanii, fuseseră cei care au făcut mai multe gesturi de bunăvoință, pentru detensionarea relațiilor, în ultimii ani. În plus, el a declarat că nu considera o favoare reală decizia privind consilierul economic deoarece:

> [...] după cum este cunoscut, asemenea posibilități de mutare la New York s-au creat și altor oficii diplomatice și, în acest sens, există și o legislație a congresului, care permite astfel de mutări. Nerezolvarea mutării la New York ar fi însemnat o măsură discriminatorie față de Oficiul nostru[36].

Celelalte probleme în dispută urmau să fie înaintate ministrului Brucan, pentru a le discuta cu Bucureștiul. Întâlnirea s-a mai relaxat la final, după ce Thomas F. Hoctor a afirmat că România ar trebui să fie prezentă la târgurile economice din Texas și Oregon, pentru care Departamentul de Stat oferea și materiale informative[37].

Pentru a închide aceste discuții, o notă oficială a Legației RPR de la Washington era trimisă către Departamentul de Stat, în februarie 1959. Ea conținea două puncte majore. Primul preciza transferul consilierului economic român la New York și garanta că „activitatea va continua să fie desfășurată, ca și până acum, în concordanță cu statutul său diplomatic”[38]. Punctul doi anunța că „Departamentul de Stat va fi avizat în prealabil,

[31] *Ibidem*, f. 12.
[32] *Ibidem*, f. 14.
[33] *Ibidem*, f. 13.
[34] *Ibidem*, f. 14.
[35] *Ibidem*.
[36] *Ibidem*, f. 15.
[37] *Ibidem*, f. 17.
[38] AMAE, fond SUA, Problema 221/1957-1963/SUA 1, *Deschiderea Biroului Comercial la New York*, Notă verbală, 2 februarie 1959, f. 26.

oricând în viitor va deveni necesară completarea personalului oficiului consilierului economic din New York”[39]. Nota aprecia că fixarea consilierului român, în locul în care „sunt inițiate și încheiate o bună parte a operațiilor comerciale de export-import ale Statelor Unite, va facilita comerțul între cele două țări pe o bază de avantaj reciproc”[40].

Argumentele ministrului Silviu Brucan, trimise către centrala MAE, ne indică micile detalii de care era interesată partea română. Astfel, nota diplomatică nu avea în mod deliberat caracterul de cerere, ci era doar un text care trebuia să confirme discuțiile de până atunci. În plus, după cum spunea Brucan, „am deschis posibilitatea completării biroului consilierului economic cu alte cadre” trimise din țară[41]. Ministrul Brucan mai atenționa București: „[...] sunt însă de părere să nu se manifeste grabă în această privință și să nu se pună schema înaintea afacerilor, deoarece și așa Departamentul de Stat este bănuitor cu privire la motivele mutării”[42].

Răspunsul oficial al Departamentului de Stat a venit abia la 8 iulie 1959, peste cinci luni. Erau confirmate înțelegerile verbale de până atunci și erau amintite trei condiții importante de funcționare a noului sediu al biroului consilierului: 1) consilierul nu trebuia să se implice direct în tranzacții comerciale; 2) consilierul nu trebuia să utilizeze biroul pentru activități de tip consular sau general diplomatice; 3) Legația RPR trebuia să anunțe oficialitățile americane atunci când dorea să trimită noi membri ai biroului de la New York[43].

Într-un document intitulat „Notă privind problema Agenției economice de la New York”, care prin însuși titlul ei devoala intențiile românilor de a transforma biroul comercial într-o veritabilă agenție economică, mai puternică și mai sofisticată, erau reluate toate detaliile înțelegerii româno-americane. Acolo se specificau exact temerile și precauțiile Departamentului de Stat, care dorea să prevină orice complicații ulterioare, pe linie comercială sau politică[44]. Românii se întrebau dacă consilierul putea duce tratative cu firme americane, urmând apoi ca reprezentanții unor societăți românești de comerț exterior să perfecteze afacerile. Cum nota americană nu interzicea expres acest lucru, Bucureștiul era mulțumit și considera că acest gen de activitate era din start admisă[45]. În rest,

> [...] consilierul economic, având statut diplomatic, nu va putea să figureze în calitate de agent sau parte contractantă, în nici un aranjament contractual, în numele organizațiilor comerciale românești, iar oficiul din New York nu va fi utilizat ca birou pentru activitățile general diplomatică și consulară, ci va fi folosit numai în scopuri conforme cu statutul diplomatic de consilier economic al legației[46].

După cum arăta textul final, se pare că titulatura agreată a fost, până la urmă, de consilier economic.

Totuși, în cazul României, pe termen scurt, lucrurile nu stăteau chiar bine. Deși obținuse de la americani dreptul de a înființa o agenție economică în New York,

---

[39] *Ibidem.*

[40] *Ibidem.*

[41] *Ibidem*, Legația către MAE, telegramă din 3 februarie 1959, f. 10.

[42] *Ibidem.*

[43] *Ibidem, Deschiderea Biroului Comercial la New York*, MAE către Ministerul Comerțului Exterior, răspunsul Departamentului de Stat al SUA la nota Legației RPR din Washington – 2 martie 1959, 28 iulie 1959, f. 24.

[44] *Ibidem, Notă privind problema Agenției Economice la New York,* 21 aprilie 1959, f. 31-32.

[45] *Ibidem,* f. 32.

[46] *Ibidem,* f. 31.

Bucureștiul îl retrăsese pe vechiul consilier comercial Iosif Hîncu, în iunie 1959, și nu trimisese pe altcineva în loc. Sesizând accelerarea evenimentelor și oportunităților pe linie economică, ministrul României la Washington – George Macovescu – făcea presiuni pentru responsabilizarea Ministerului Comerțului în această chestiune. Macovescu trimitea regulat rapoarte lui Avram Bunaciu, ministrul român de Externe, în care explica necesitatea prezenței unui consilier comercial în SUA[47]. Mai mult, se întâmplau situații hilare sau chiar periculoase. Astfel, Ministerul Comerțului părea că uitase de lipsa unui reprezentant propriu la Washington, cerând de la Legație situația personalului agenției economice din SUA și propuneri de activitate pe anul 1960. Pe 23 august, trimisese chiar trei telegrame în care felicita agenția economică cu ocazia zilei naționale! Apoi, diferite firme românești (Publicom, Românoexport) insistau să comunice prin scrisori clasice cu agenția economică, solicitând date pentru plasarea în SUA a anumitor mărfuri. George Macovescu considera situația ca fiind periculoasă, deoarece americanii puteau oricând deschide acele scrisori, constatând grava lipsă de coordonare a instituțiilor statului român. Macovescu promitea că Legația se va ocupa, totuși, de unele chestiuni economice mărunte, de corespondență și de legătura cu anumite firme, dar solicita personal specializat de la Ministerul Comerțului[48].

Problema părea urgentă deoarece Alexandru Lăzăreanu, ministrul adjunct de Externe, contacta Departamentul Comerțului Exterior și pe Ana Toma, ministrul adjunct, căreia îi prezenta situația:

> [...] la plecarea reprezentantului Ministerului Comerțului, acesta nu a introdus în muncă pe niciun tovarăș din cadrul legației, pentru ca astfel să-l orienteze în rezolvarea problemelor de comerț ce ar putea apărea ulterior. Fostul reprezentant al Ministerului Comerțului a dat o singură indicație, la plecare, ca toată corespondența în probleme de comerț să se trimită în țară spre rezolvare[49].

Lăzăreanu preciza că Legația va asigura continuitatea pentru o parte din oportunitățile economice care se iveau, dar cerea plecarea urgentă la post a unui consilier specializat din interiorul Ministerului Comerțului. Totodată, prezenta Anei Toma și problema cu scrisorile venite din România, care puteau fi interceptate de americani și oferi date despre intențiile comerciale românești. Soluția de moment a fost decisă la MAE: Legația nu va mai răspunde firmelor românești, Ministerul Comerțului urmând a primi informații economice doar de la centrala MAE[50].

Peste alte șase luni, în mai 1960, România ajunsese să fie singurul stat est-european care nu avea reprezentant comercial în SUA. Ministerul Comerțului întârzia nepermis de mult o numire, poate și din cauză că nu avea speranțe în creșterea spectaculoasă a comerțului cu americanii. Totuși, ministrul român de la Washington, Macovescu, nu renunța la semnalări disperate și repetate către centrala MAE[51]. Într-una din ele, îl pusese pe Gheorghe Răcuțanu, secretar III de Legație, care încă se mai ocupa de minime chestiuni economice, să explice cum se produsese „desființarea” – folosise acest cuvânt – reprezentanței comerciale de la Washington. Între altele, Gheorghe Răcuțanu clarifica:

---

[47] AMAE, fond SUA, Problema 220/1960/SUA, *Politica externă a SUA*, telegrama ministrului României la Washington, George Macovescu, către ministrul de Externe Avram Bunaciu, 6 decembrie 1959, f. 16.

[48] *Ibidem*, f. 16-17.

[49] *Ibidem*, notă, MAE către Departamentul Comerțului Exterior, 5 decembrie 1959, f. 18.

[50] *Ibidem*, f. 18-19.

[51] *Ibidem*, telegramă a ministrului României la Washington, George Macovescu, către Alexandru Lăzăreanu, ministrul adjunct de Externe, 7 mai 1960, f. 83.

> [...] lucrând în aceeași cameră cu tovarășul consilier Iosif Hîncu, la plecarea sa, mi-a arătat un dulap descuiat în care mi-a spus că se afla toată arhiva agenției economice și că acolo o găsește cel care, eventual, va veni să preia aceste probleme. Întrebând dacă sunt anumite probleme de urmărit și ce trebuie făcut, mi-a spus că nu este cazul să fac nimic și m-a rugat ca scrisorile, care eventual vor veni în lipsa dânsului, să le pun în plic și să le trimit la Ministerul Comerțului[52].

Către finalul anului 1960 au fost reluate veștile bune. La 25 octombrie 1960, printr-un *aide-mémoire*, americanii reconfirmau conținutul notei Departamentului de Stat din 8 iulie 1959, când se permitea transferarea biroului consilierului economic. *Aide-mémoire*-ul preciza din nou cele trei condiții care trebuiau respectate și mai puncta noi detalii. Astfel, dacă Legația RPR ar fi trimis în fruntea biroului pe cineva cu un alt rang, „gradul șefului oficiului trebuie să fie consilier economic, consilier comercial, atașat comercial ori secretar comercial, în conformitate cu practica folosită în Statele Unite pentru astfel de funcții". Doar persoana însărcinată cu conducerea oficiului putea păstra statutul diplomatic, gradul și privilegiile sale și putea fi menținut pe lista corpului diplomatic al Departamentului de Stat, în calitate de funcționar diplomatic al Legației RPR[53].

În iulie 1962, Ana Toma, ministru adjunct al Comerțului, anunța Ministerul Afacerilor Externe că, „în legătură cu apropiata deschidere a Agenției Economice RPR de la New York, vă arătăm că tovarășul inginer Mircea Bărbulescu, secretar economic II, a fost însărcinat cu conducerea acestei agenții"[54]. Legația RPR de la Washington, la rândul ei, comunica acest detaliu Departamentului de Stat, printr-o notă diplomatică din 21 august 1961, iar Departamentul de Stat răspundea la 14 octombrie 1961. Textul oficial al americanilor aducea noi limpeziri pentru ceea ce românii numeau agenție economică. În nota Departamentului de Stat se preciza: „1) denumirea oficiului va fi «Oficiul Secretarului Comercial al Legației Române»; 2) șeful Oficiului Secretarului Comercial al Legației Române este domnul Mircea Bărbulescu, secretar II. Adresa acestuia în orașul de reședință New York va fi 200 East End Avenue". Numele lui Mircea Bărbulescu urma să apară în Lista Corpului Diplomatic ca Secretar Comercial[55].

În acest fel, s-a oficializat, până la urmă, o situație care se negociase pe parcursul a trei ani. Trimiterea la New York a unui secretar comercial al Legației RPR a contribuit la bunele relații economice româno-americane, relații care au crescut mult după 1960, anul semnării acordului financiar, care a stins datoriile României. Semnele majore ale schimbării au existat, fără doar și poate. E vorba despre deplasarea în SUA, în 1961, a unei delegații economice românești, pe linie agricolă, condusă de vicepremierul Alexandru Moghioroș, de prezența în România, în 1963, a Secretarului Agriculturii din SUA, Orville Freeman, și de trimiterea peste ocean a unei mari delegații economice a Bucureștiului, în 1964, condusă de Gheorghe Gaston Marin, președintele Comitetului de Stat al Planificării. De asemenea, a crescut simțitor și nivelul schimburilor comerciale între cele două părți.

Cât privește destinul imediat al Biroului comercial român de la New York, el nu a fost unul prea fericit la începuturi. În noiembrie 1962, Bucureștiul a considerat că americanii au trecut la acțiuni de intimidare, așa cum mai fuseseră în trecut. Mircea

---

[52] *Ibidem*, f. 84.

[53] AMAE, fond SUA, Problema 221/1957-1963/SUA 1, *Deschiderea Biroului Comercial la New York*, Aide-mémoire, Department of State, 25 octombrie 1960.

[54] *Ibidem*, notă, Ministerul Comerțului către MAE, 21 iulie 1961, f. 33, 35.

[55] *Ibidem*, notă a Departamentului de Stat, 14 octombrie 1961, f. 36.

Bărbulescu ar fi fost scos din camera lui de hotel din Chicago, de către administrația hotelului, pe motive neîntemeiate[56]. Varianta americană era însă una total diferită. Și se referea doar la o încurcătură locală care se făcuse în acel hotel, cu un bărbat de pază, care îl chemase de urgență pe Bărbulescu la managerul hotelului, pentru a lămuri o cutumă: și anume forma de plată a celor care călătoreau fără bagaje[57].

Mai grav a fost incidentul de la început de decembrie 1962. În dimineața de luni, 3 decembrie, când funcționarii români au venit la lucru, au constatat că biroul secretarului comercial fusese spart de persoane neidentificate. Erau forțate ușa oficiului, fișetele și mesele de lucru, iar hârtiile și documentele păreau destul de răvășite. Deși nu dispăruse nimic, românii au trimis o notă de protest Departamentului de Stat, în care reaminteau: „[...] conform uzanțelor, acest oficiu al Legației RPR se bucură de imunitate diplomatică". Românii protestau pentru încălcarea imunității și cereau să se ia măsuri pentru pedepsirea vinovaților și acoperirea daunelor[58]. Poliția americană a întreprins o anchetă și, deși nu a identificat autorul spargerii, a concluzionat că au existat și alte infracțiuni minore în clădire, ceea ce ar fi arătat că acolo a acționat un hoț în căutare de bani lichizi[59].

La începutul anului 1963, Bucureștiul lua măsuri ferme, rechemându-l în țară pe Mircea Bărbulescu și hotărând mutarea biroului într-o altă locație, unde ar fi fost permisă paza cu personal propriu. În vechea locație, care era un fel de clădire de birouri, exista pe timp de noapte doar un singur portar, jos, la intrare, regulile administratorului interzicând alt gen de protecție cu personal[60]. Deși până atunci mai existaseră șicane între români și americani, atât pe teritoriul României cât și pe cel al Statelor Unite, pare oarecum neverosimil ca ele să se fi reluat în 1962-1963, atunci când relațiile dintre București și Washington erau pe un curs vizibil de îmbunătățire. Oricum, legăturile economice și comerciale dintre cele două state au cunoscut o cu totul altă anvergură în ultimii ani ai perioadei Gheorghiu-Dej, marcând clar un sprijin american direct pentru un satelit moscovit care făcea eforturi să scape de sub tutela superputerii Estului – URSS.

Concluzii

Relațiile economice între România comunistă și SUA au reflectat evoluțiile politice din timpul Războiului Rece. Reluarea unor legături comerciale româno-americane, cu rezultate în creștere în anii '40 ai secolului XX, a fost întreruptă de deciziile dure luate la Washington și la Moscova și de intrarea politicii mondiale în logica de Război Rece. Izolarea economică a României față de Vest a fost totală în prima parte a anilor '50. Abia după moartea lui Stalin și după Revoluția din Ungaria, beneficiind și de retragerea trupelor sovietice din România, conducerea PMR, aflată în relații proaste cu noua conducere sovietică, a dorit o apropiere de Vest. Semnalele României au fost înțelese de Washington, dar deschiderea americanilor a fost una prudentă. Conștienți de necesitatea țărilor comuniste de a se racorda la comerțul global și de dorința lor de a cumpăra tehnologie occidentală, Washingtonul a reacționat pozitiv, dar a ales ca pașii apropierii economice să fie mărunți.

---

[56] *Ibidem, Deschiderea Biroului Comercial la New York*, Notă de audiență, 7 decembrie 1962, f. 39.
[57] *Ibidem*, Notă de audiență, 19 decembrie 1962, f. 59.
[58] *Ibidem*, Notă de protest, 8 decembrie 1962, f. 44.
[59] *Ibidem*, notă a Departamentului de Stat, 19 decembrie 1962, f. 53.
[60] *Ibidem, Notă de propunere referitor la sediul secției economice al Legației RPR din Washington*, 20 aprilie 1963, f. 67-68.

În acest context, discuțiile despre un birou comercial român la New York au avansat anevoios, fiind nevoie de mai mulți ani pentru ca propunerea românească să se concretizeze. Depășindu-se faza abrazivă a Războiului Rece, SUA au acceptat ca România să aibă un reprezentant economic la New York, chiar dacă era vizibilă dorința Bucureștiului de a transforma un simplu birou comercial într-o agenție. Pe de altă parte, Bucureștiul spera la creșteri spectaculoase în relațiile economice cu SUA și la introducerea pe piața americană a unor mărfuri românești diversificate. Dezvoltarea economică în ritm susținut a României și noile evenimente politice de magnitudine (Criza rachetelor din Cuba) au ajutat apoi România să devină una dintre puținele favorite ale Americii din blocul Estic.

THE ESTABLISHMENT OF THE COMMERCIAL OFFICE OF THE PEOPLE'S REPUBLIC OF ROMANIA IN NEW YORK. POLITICAL AND ECONOMIC CONTEXT (1958-1961)
(Summary)

Keywords: Cold War, Communist Romania, Eastern Europe, economic relations, East vs West.

The Evolution of the Cold War, from the Soviet occupation of Eastern Europe and the establishment of communist regimes to the stabilization of international relations after the Cuban Missile Crisis, also involved the use of the economy as a weapon. The United States of America, which held technological supremacy in the world at that time, understood that it could use commercial and economic instruments to maximize its advantages.

Economic relations between communist Romania and the United States reflected the political developments during the Cold War. Only after Stalin's death and the Hungarian Revolution, and with the withdrawal of Soviet troops from Romania, did the leadership of the Romanian Communist Party – at odds with the new Soviet leadership – seek closer ties with the West. Romania's signals were understood by Washington, but the American response was cautious.

In this context, discussions about opening a Romanian Trade Office in New York progressed slowly, taking several years for the Romanian proposal to materialize. After the most intense phase of the Cold War had passed, the US accepted that Romania could have an economic representative in New York, even though it was clear that Bucharest wanted to turn a simple trade office into a full-fledged agency.

On the other hand, Bucharest hoped for spectacular growth in economic relations with the United States and for the introduction of a wider range of Romanian goods onto the American market. Romania's rapid economic development and new major political events (such as the Cuban Missile Crisis) helped the country become one of America's few favorites within the Eastern Bloc.

DOI: 10.59277/AIIX.62.21

HADRIAN GORUN[*]

CONTINUITY AND DISCONTINUITY IN NICOLAE CEAUȘESCU'S POLICY. QUASI NON-ALIGNMENT, ANTI-SOVIETISM AND NEO-STALINISM

Introductory remarks

This paper[1] tries to briefly analyze some aspects of Nicolae Ceaușescu's foreign policy. It takes into consideration particularly the main reasons, which in my opinion determined the degradation of the international image and finally the complete isolation of the regime. From methodological point of view this short study aims to explain briefly how and in what measure three international events and their consequences changed maybe irreversibly the image of Romanian dictator mainly abroad. The paper refers to Helsinki Final Act in 1975, General Ion Mihai Pacepa's run to the USA and last but not the least, Mikhail Gorbachev's election as general secretary of the Communist Party of the Soviet Union. The article tries to find the significance and to explain why each of these events represented a real political blow for the dictator of Bucharest.

The study makes a short comparison between the situation of the Romanian leader in 1968 and his position in the 1980's. The paper strives to identify the main reason for which the popularity level of Ceaușescu's regime decreased so much. In the year 1968, in August, Romanian leader was at the apogee of his popularity in Romania and in international relations as well. Due to his courageous attitude towards Kremlin, the Western powers perceived somehow Romanian leader as a kind of a new Iosip Broz Tito.

At last but not the least, this paper also attempts to distinguish a few elements of continuity in Nicolae Ceaușescu's foreign policy (mainly regarding USSR – Romania relations), unlike in his domestic policy.

Continuity in Nicolae Ceaușescu's relations with Soviet Union. *Quasi non-alignment* and *extended autonomy*

Nicolae Ceaușescu gradually became, especially in the second half of the 1980's, an undesirable leader for both the United States and Kremlin. The huge capital of popu-

[*] Associate Professor PhD. habil., "Constantin Brâncuși" University of Târgu Jiu; e-mail: hadriangorun_79@yahoo.com.

[1] The paper was delivered on the occasion of the XXIIIrd International Congress of Historical Sciences (Session of the International Commission on the History of International Relations) held in Poznan, August 21-27, 2022. It is also a refined and revisited version of the article entitled *The Paradox of Nicolae Ceausescu's Foreign Policy and Several Reasons for the Deterioration of the International Image of His Regime*. See Hadrian Gorun, Lucreția-Ileana Brănescu, *The Paradox of Nicolae Ceausescu's Foreign Policy and Several Reasons for the Deterioration of the International Image of His Regime*, in "European Scientific Journal", vol. XIV, no. 29/2018, p. 75-83.

larity and sympathy, acquired by the General Secretary of the Communist Party after 1968 [when not only that he declined Romania's involvement in the invasion of Czechoslovakia[2] but, moreover, he publicly condemned the aggression] began to evaporate progressively. The anti-Soviet policy carried out consistently, will become obsolete. I must mention that Nicolae Ceaușescu will adopt a completely different attitude in 1989 when he insisted for a force intervention of the Warsaw Treaty Organization in Poland and Hungary, where internal political developments threatened the fate of socialism.

Since the end of 1960's until the beginning of the 1980's, Romanian leader smartly pendulated between the East and the West maintaining a policy that I would properly define *quasi non-alignment*. We do not speak about a *nonalignment* policy identical or even similar to that adopted by Iosip Broz Tito's Yugoslavia. Romanian communist leader strove to keep friendly and even cooperative relations with the main Western states. Meanwhile he distanced himself more and more from Kremlin. It was Gheorghe Gheorghiu-Dej who gave the signal of the autonomy towards Soviet Union through the Declaration of April 1964 of the Romanian Workers' Party. Actually, Nicolae Ceaușescu continued and amplified the autonomous policy. I would prefer the syntagm *extended autonomy* not that of independence when analyzing Romania's relations with USSR during Ceaușescu's regime. Socialist Republic of Romania was not able to carry out an independent policy abroad because it represented a part of the Eastern block and, moreover was a member of the Warsaw Pact. In fact, The Warsaw Treaty Organization, the armed arm of the Eastern Block worked as an internal militia for the communist camp. The Warsaw Pact was founded to (counter)balance NATO's power, but the military organization is well known for the bloody repression of the Hungarian Revolution (1956) and the brutal crush of the Prague Spring (1968), the Czechoslovakian reformative program, initiated by Alexander Dubcek.

Nicolae Ceaușescu took advantages from the invasion of the Warsaw Pact armies to consolidate his own popularity within the country and abroad as well. Historiography considers the moment 1968 to be the apogee of the popularity, Ceaușescu's apotheosis[3]. He did not send troops to participate in the invasion of the Czechoslovakian state. Moreover he publically condemned the brutal intervention affirming the right of every nation to choose its own way to build socialism and denounced the interference into domestic affairs of a sovereign state. In fact, the principle of non-intervention represents the sine-qua-non condition, the corollary of the sovereignty. A significant number of intellectuals, the writer Paul Goma among them, became then members of the Communist Party. The West looked at the Romanian communist leader in amazement and admiration, thinking that it could use him to create a rupture in the monolithic unity of the Soviet bloc. Since 1968, Romanian leader has remained loyal to autonomous policy towards Moscow.

Michael Shafir pointed out, using Ronald Linden's metaphor about the bear and the fox:

> […] in the arena of international politics, Romania's strategies are best defined […] as displaying a *simulated presence* in the camp led by the Soviet Union. Constrained by the Soviet *bear*, the Romanian *fox* simulated lodgement in Moscow organizational (Warsaw

[2] See Mihai Retegan, *1968. Din primăvară până în toamnă. Schiță de politică externă românească*, Bucharest, Rao, 1998.

[3] *Cf.* Lavinia Betea (coord.), Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu, *21 august 1968. Apoteoza lui Ceaușescu*, Iași, Polirom, 2009.

> Treaty, CMEA) forest. Yet at the same time, it cultivates such ties as would render the permanency of the allegiance minimal.[4]

Valorizing the syntagm *simulated permanence*, Shafir spoke about Romania's *partial alignment* during Ceaușescu's era. The political scientist continued affirming correctly that:

> […] the Romanian are known to advocate warmly […] the dissolution of both the Warsaw Treaty Organization (WTO) and NATO. Since the beginning of their deviance they have taken measures such as ending WTO maneuvers on Romanian soil and restricted participation of their troops in military maneuvers elsewhere to symbolic dimensions; advocating reorganizational measures aimed at ending the domination of the WTO command structure by the Soviet military, condemning the Pact's intervention in the Czechoslovakia […], refuse to increase defense expenditure despite Soviet insistence etc. However Bucharest has always been careful to pay due respect to the allegiance to the socialist camp. For example in May 1967 […] Nicolae Ceaușescu stressed that whether the Warsaw Pact will exist or not, should imperialism unleash war, Romania, a socialist state would fight alongside other socialist states.[5]

Sino-Soviet split also encouraged Bucharest's autonomous policy. In this question, at the beginning Romanian officials adopted a neutral stance.[6]

On the other hand, the scholar Dragoș Petrescu is right when writing that

> Ceaușescu's condemnation of the crushing of the Prague Spring and his subsequent rejection of the Brezhnev Doctrine were interpreted as a display of reformist stances. However, Ceaușescu and the RCP supported solely the right of the Communist Party of Czechoslovakia (CPCz) to pursue its own path towards *socialism*, and by no means the reform program of CPCz. Throughout the period January-August 1968, the reform process that unfolded in former Czechoslovakia was presented to the Romanian public as a version of the independent-path policies communist Romania was engaged in. Not a single reference was made to the significance of the reforms introduced by the regime of Alexander Dubček.[7]

In Nicolae Ceaușescu's foreign policy and particularly regarding his relations with the Soviet Union, we can perceive several elements of continuity. Romanian president (since 1974) remained loyal to the same policy. The opposition attitude was also possible due to the fact that after 1958 (the moment when the Red Army left the Romanian ground) the Soviets did not have any longer a tool for pressure and to control the internal evolutions from Romania, unlike the other countries of the Soviet sphere. Actually, the anti-Soviet policy had to be circumscribed to some limits.

Discontinuity in Ceaușescu's domestic policy. July Theses – a turning point. Neostalinism of the 1980's

A paradox of Ceaușescu's politics, rightly pointed out by the political scientist Vladimir Tismăneanu[8] is that even though an anti-Soviet leader until the end in his

---

[4] Michael Shafir, *Romanian Foreign Policy under Dej and Ceaușescu*, in George Schöpflin (ed.), *The Soviet Union and Eastern Europe*, London, Muller, Blond & White, 1986, p. 365.

[5] *Ibidem*, p. 365-366.

[6] *Ibidem*, p. 366-367.

[7] Dragoș Petrescu, *Continuity, Legitimacy and Identity: Understanding the Romanian August of 1968*, in "Cuadernos de Historia Contemporánea", no. 31/2009, p. 76.

[8] Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, translation into Romanian by Cristina Petrescu and Dragoș Petrescu, Iași, Polirom, 2005, p. 223-260.

foreign policy, internally, the Romanian leader turned out to be a fervent Stalinist. In fact, an anti-Soviet Stalinist. One could say then in the eyes of his own people Nicolae Ceaușescu evolved or better said involved from "the most beloved son" to the "the most hated" man in Romania.

When discussing about Nicolae Ceaușescu's domestic policy, I can rather distinguish elements of discontinuity, a transition from a relative détente and easing of tension (a very short period, it is true) to a tough neostalinism during 1980's. Romanian dictator built up a draconian and despotic regime.

At the date of the collapse for the regime, on December 22nd 1989, Ceaușescu was the last stalinist in Europe. The roots of the renunciation to the policy of ideological thaw and timid liberalization of the second half of the 1960's are found in the famous Theses of July 6th 1971. The Theses were launched following to the Asian "tour" (including countries like China, North Korea, Vietnam and Mongolia) carried out in June by the General Secretary of the Communist Romanian Party. The July Theses generated the resurrection and the strong comeback of the ideology in Romanian society as well. The Theses represented a mini cultural revolution of Maoist type. They reaffirmed the omnipresence and omnipotence of the ideology and propaganda, the leading and determining role of the Romanian Communist Party in all compartments of the culture, education and art.[9] The thesis aimed to create the so-called "new man". This was an aboulic individual, completely obedient, conformist to the total annihilation of his personality, unable to express critical opinions or to contest something.

The ideas expressed in July 1971 will form the foundation for the consolidation of neostalinist regime of 80's. The "theses" represent a *turning point* of Ceaușescu's era and for the whole communist period as well. Condemning any bourgeois behaviour and the cosmopolitanism, Ceaușescu's July theses are somehow a return to the principles of the socialist realism. But they will also represent the essential source for protocronism. The echoes of protocronism are still felt in postcommunism, although in some circles they reduced due to the emergence of dacianism. The July Theses had to improve the activity of party members and all the citizens according to marxist-leninist spirit. In fact, "the thesis" could be considered a mixture of marxist-leninist dogma and nationalism. On the other hand, the regime itself assumed its own ideology. The "ceaușism", somehow similar to Juche doctrine of North-Korean communism represented a mixture of degenerated and distorted marxism-leninism, exacerbated nationalism and the aggressive promotion of the cult of the Leader.[10]

Since 1970's the personality cult will gradually develop. In the last years of the regime Nicolae Ceaușescu's cult will reach paroxysmal, ridiculous and absurd levels competing with those dedicated to Iosif Stalin, Mao Zedung or Kim Il Sung. During the 80's, the scope of the personality cult was inversely proportional to life standards of Romanian citizens. The insistent advocacy of Ceaușescu's cult was meant to turn off the attention of the public opinion from the complete penury of food, the serious energetic crisis, the complete lack of the freedom, widespread phenomena which generated the brutalization and alienation of the people.

During 1980's very harsh measures were implemented because the dictator intended to pay all the external debt of the Romanian state. In this way, he wanted to

[9] Adam Tolnay, *Ceausescu's Journey to the East*, p. 10, available on http://www.ceausescu.org/-ceausescu_texts/TolnayPAPER.pdf (consulted on July 9, 2025).

[10] *Cf.* Vladimir Tismăneanu, *op. cit*. See also Șerban Orescu, *Ceaușismul*, Bucharest, Albatros, 2006.

affirm Romania's independence in international affairs. Unfortunately the costs and the sacrifices of the Romanian population were huge. The lack of food, of the goods absolutely necessary for survival, the interruption of electricity supply, the systematization program, the absolute fear that Securitate maintained, the control over privacy[11] and a lot of other unpopular decisions made Nicolae Ceaușescu a dictator and a tyrant in the eyes of his own people.

By contrary, after August 1968, the situation was totally different. The people loved and appreciated him as a great leader. In 1980's, only some high ranking officials party (the so-called *nomenklatura*) and a part of Securitate (the secret political police) really supported him. They were among very few categories that enjoyed wealth and privileges.

Some historians have spoken of the practice of a terror for prophylactic reasons, or of a non-terrorist neo-Stalinism[12]. Indeed, the intensity of physical terror has diminished compared to the Gheorghe Gheorghiu-Dej era, but the psychical terror was exerted in the *Golden Age*, with few active opponents, such as Vasile Paraschiv. These opponents had been subjected to psychiatric "treatments". In fact, the diabolical goal was to reduce the "patient" to the so-called vegetable condition.

The Degradation of the international image for Ceaușescu regime. From Helsinki Final Act to the election of the reformer Mikhail Gorbachev as General Secretary of the CPSU

In my opinion, at least three significant international events caused gradual decline of the Ceaușescu's regime and ultimately international isolation and, implicitly, its collapse.[13]

The first event was Helsinki Final Act[14] in 1975, with its Basket III concerning human rights. In principle, the international community could supervise the respect of the human rights in communist countries from Europe and exert pressures on Ceaușescu's "regime".

But the Bucharest authorities used the non-interference principle in the internal affairs of states in order to circumvent this provision. This principle allowed them to flagrantly violate fundamental rights and freedoms. The sovereignty principle was used by Romanian leader in his well-known speeches pronounced in August 1968 and in 21st December 1989 at the same balcony. In fact, nationalism was one of the main features of his policy. But the internal and mainly external contexts were completely different in 1989. The foreign policy process depends upon some elements such as the type, the nature of the political regime. Nicolae Ceaușescu's Romania was a totalitarian communist state. In a non-democratic regime, the only one real foreign policy decision maker is the dictator himself. Moreover, the leader of Bucharest was known for some paranoid tendencies. So the whole politics of the state (here included foreign policy)

[11] See Gail Kligman, *Politica duplicității. Controlul reproducerii în Romania lui Ceaușescu*, translated into Romanian by Marilena Dumitrescu, Bucharest, Humanitas, 2000.

[12] Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, Bucharest, Fundația Academia Civică, 2006, p. 180-266.

[13] Hadrian Gorun, *Paradoxul politicii externe a lui Nicolae Ceaușescu și motivele erodării imaginii internaționale a regimului său*, in "Analele Universității din Craiova. Seria Istorie", vol. XVII, no. 2(22)/ 2012, p. 215-220.

[14] See *Securitatea și cooperarea în Europa. Documente 1972-1989*, Bucharest, Editura Academiei Române, 1991.

was headed by him. He established all foreign policy objectives and adopted the essential decisions. Thus I could say that the Ministry of Foreign Affairs had only a formal, decorative role.

In 1978 however, a second major event took place. The General Ion Mihai Pacepa [vice-leader of Foreign Information Department of Romanian Intelligence] left Romania for United States of America.[15] This "act of treachery" in favor of the "American imperialists" affected Nicolae Ceaușescu and unsettled a lot Romanian Securitate. Pacepa's book, *Orizonturi roșii* [Red Horizons], arrived later on President Ronald Reagan's desk. Very interested, the president read it and spoke a memorable statement: "This will be my Bible (my handbook) in relations with communist dictators"[16]. The authorities from Bucharest were optimistic after the Republican Reagan won the presidential elections in November 1980, because they were convinced that Republicans loved Romania, since Richard Nixon and Gerald Ford had visited Ceaușescu. What is right, Reagan's vice-president, George Bush met Romanian president in Bucharest, but the international realities in the early 1980s were still somehow favorable to Ceaușescu.[17] The U.S. – Soviet bilateral relations had deteriorated rapidly following the Soviet military intervention in Afghanistan in December 1979, the second Cold War being underway. For these reasons, the U.S. Vice-President at that time had a rather positive attitude towards Ceaușescu, praising him for his independent tendencies towards Moscow. The communist leader of Bucharest tried to maintain his image of disobedient leader towards Kremlin and thus to improve the relations with Washington and obtain economic aid.

But after 1985, the international context no longer evolved in the favor of Romania's leader.[18] The third and perhaps the most important event was the election of the reformer Mikhail Sergheevici Gorbachev as General Secretary of the C.P.S.U. The appointment of the future architect of *glasnost* and *perestroika* in that position generated the gradual improvement of relations between Kremlin and the White House. The two world superpowers have passed from confrontation to cooperation, from fear and threats to dialogue and negotiation.[19] For the United States and the whole West, Romania's position of *quasi non-alignment* or *extended autonomy* towards the Soviet Union had become anachronical. Ceaușescu continued to maintain this policy in order to disagree with Gorbachev and show his opposition to genuine internal reforms. It is obvious that he intended to impose a Stalinist internal policy. And the relations of Romanian leader with Gorbachev have been strained all over the nearly five years (since 1985 to December 1989).[20] The leader of Kremlin wanted to reform communism. He was sure that reforms could save the communist system. He denounced Stalinism, but he has always appealed to Marxism-Leninism. On the other hand, Romanian dictator was aware that communism could not be reformed. Trying to reform communism means the dissolution of the system. The reform is not compatible with a totalitarian, monolithic regime. So, the relations between a reformist and a conservative communist could

[15] See Ion Mihai Pacepa, *Moștenirea Kremlinului*, Bucharest, Venus, 1993.

[16] Thomas Kunze, *Nicolae Ceaușescu. O biografie*, translated into Romanian by Alexandru Teodorescu, Bucharest, Vremea, 2002, p. 428.

[17] *Ibidem*, p. 415-418.

[18] Hadrian Gorun, *op. cit.*, p. 218.

[19] *Cf.* John Lewis Gaddis, *Războiul Rece*, translated into Romanian by Diana Pușcașu Țuțuianu, Bucharest, Rao International, 2009.

[20] Adam Burakovski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu 1965-1989. Geniul Carpaților*, translated into Romanian by Vasile Moga, Iași, Polirom, 2011, p. 326-338.

not improve, but they worsened. Ceaușescu was also angry because the general secretary of CPSU represented one of the causes for the degradation of relations with US.

Socialist Romania's complete isolation in the last years of communism

To Nicolae Ceaușescu may be reproached a kind of political autism, remaining faithful to a political line that had brought him praise all over the world more than 15 years ago. But after 1985, and even more in the year 1989, the reality was quite different. The Socialist Republic of Romania was internationally isolated; the only states with which the regime from Bucharest still had cordial and good relations were North Korea, Cuba, People's Republic of China and the countries from the third world.

In 1989, the wind of change (to paraphrase a famous song by German band *Scorpions*) was blowing more and more strongly in the Central European states. In Socialist Republic of Romania, the *Golden Age* and the Leader were living their last months. "Refolutions" as the political scientist and sociologist Timothy Garton Ash called them, in his book *The Magic Lantern*[21] [namely popular movements, immediately followed by extensive reform programs or concurrently with them] succeeded in Poland, Hungary and Czechoslovakia. On November 9, 1989, the Berlin Wall, the symbol of Europe's and world's division, collapsed. The refractories Erich Honecker, in the German Democratic Republic, and Todor Jivkov, in Bulgaria, had been removed. Thus, as the historians Dumitru Preda and Mihai Retegan pointed out, everything was meant to be carried out in accordance with the principle of domino.[22]

Nicolae Ceaușescu, however, was acting in another film, in which he wanted to be at the same time director and actor. Still, in the summer of 1989, in an interview with an American journalist, he declared himself an admirer of Iosif Vissarionovici Stalin.[23] Moreover, he welcomed the bloody repression measures of the demonstrators in the Tiananmen Square by the Communist power of Beijing. He cynically commented: "the duty of the students is to learn, and that of the government is to keep order".[24] Ceaușescu's clinging to power in his last days is therefore explicable, even if we only consider this statement. His attitude was ultimately fatal.

Short conclusions

For sure, nowadays Nicolae Ceaușescu, the former general secretary of the Romanian Communist Party, is still the Romanian historical personality who enjoys the most fame abroad. I do not refer to intellectual and academic circles (mainly humanist intellectuals). The reasons for this state of affairs could be diverse. One of them might be his skillful foreign policy, which made him very visible in international arena. Regarding his foreign policy, Ceaușescu remained loyal to the same attitude, mainly in the relations with USSR. Romanian foreign policy position could be called *quasi non-alignment*, *extended autonomy* or even "*partial alignment"* (a syntagm used by Michael Shafir).

---

[21] Timothy Garton Ash, *The Magic Lantern. The Revolution of 1989 Witnessed in Warsaw, Budapest, Berlin and Prague*, New York, Vintage Books, 1999, p. 13-14.

[22] *Cf.* Dumitru Preda, Mihai Retegan, *1989 principiul dominoului: prăbușirea regimurilor comuniste europene*. Bucharest, Editura Fundației Culturale Române, 2000.

[23] *Ceaușescu se voia în istorie ca varianta modernă a lui Stalin*, in "Ziua de Constanța", December 17, 2009, available online https://www.ziuaconstanta.ro/diverse/stiri-calde/ceausescu-se-voia-in-istorie-ca-varianta-moderna-a-lui-stalin-43100-269618.html (consulted on July 9, 2025).

[24] *Ibidem.*

The three reasons mentioned in this short paper determined the international deterioration of Nicolae Ceaușescu's regime and also weakened its position. In my opinion, Mikhail Gorbachev's election as head of Soviet Communist Party represents probably the fundamental cause. Actually, we do not have to overrate this aspect. We need to take into consideration the international context in the late 1980's, the improvement of the bilateral relations between Moscow and Washington and, as a consequence, the end of the ideological conflict. The Cold War will be over soon. The regional circumstances in Central and Eastern Europe are also very important and we must take them into account. Kremlin had decided to replace Brezhnev's doctrine of the limited sovereignty with so-called Sinatra Doctrine. Thus, the countries from Soviet sphere were able to choose their own ways and to build their own destinies. Gorbachev's *perestroika* and *glasnost* were perceived like a signal by them. So the refolutions from Poland, Hungary and Czechoslovakia will weaken and later determine the collapse of communism. It was practically impossible for Romanian communist regime to maintain a positive international image and to survive. An island of totalitarian communism could not survive being surrounded by states with democratic regimes. The *domino principle* was a reality.

On the other hand, Nicolae Ceaușescu's policy was a paradoxical one. He turned to be a fervent Stalinist in internal affairs in order to consolidate his despotic regime. At the same time, Romanian dictator remained loyal to his anti-Soviet attitude. He continued to follow this line in foreign policy even when it became obvious that it had become obsolete and catastrophic for him. When discussing about Socialist Romania's domestic policy, one can rather perceive elements of discontinuity. There was a transition from a relative détente and easing of tension to a tough neostalinism during 1980's.

CONTINUITY AND DISCONTINUITY IN NICOLAE CEAUȘESCU'S POLICY. QUASI NON-ALIGNMENT, ANTI-SOVIETISM AND NEO-STALINISM
(Summary)

Keywords: foreign policy, quasi non-alignment, extended autonomy, Nicolae Ceaușescu, Mikhail Gorbachev, neo-stalinism, anti-sovietism.

This short analysis attempts to find and highlight the most important reasons that determined the deterioration of the international imagine of the communist regime from Nicolae Ceaușescu's Romania. Although after 1968 – the year when the Romanian leader publicly condemned Czechoslovakia's invasion by the Red Army –, Romania's image in the Western countries was excellent, during the '80s the whole capital of sympathy completely disappeared. Nicolae Ceaușescu's anti-Soviet foreign policy made him a so-called "spoiled child" of the West. In 1989, the Romanian dictator remained the only Stalinist leader from European countries, paradoxically an anti-Soviet Stalinist leader. In my opinion there were three very important events that determined the irreversible degradation of the regime's image abroad: Helsinki Final Act in 1975; General Ion Mihai Pacepa's (vice-leader of Foreign Information Department of Romanian Intelligence) run to the USA and last but not the least, Mikhail Gorbachev's election as General Secretary of the Communist Party of the Soviet Union. (CPSU) I started from the hypothesis that these three moments were somehow decisive for Ceaușescu's decline in the eyes of his own people and mainly in international relations. From methodological point of view I tried to explain briefly how and in what measure the three mentioned events and their consequences changed maybe irreversibly the image of Romanian dictator mainly abroad. I tried also to make a short comparison between Ceaușescu's situation in 1968 and his position in the 1980's. I strived to

identify the main reason for which the popularity level of Ceaușescu's regime decreased so much. In the year 1968, in August, Romanian leader was at the apogee of his popularity in Romania and in international relations as well. Due to his courageous attitude towards Kremlin, the Western powers perceived somehow Romanian leader as a kind of a new Iosip Broz Tito. We could identify a paradox concerning Ceaușescu's policy. Even though an anti-Soviet leader until the end in his foreign policy, internally, the Romanian leader turned out to be a fervent Stalinist. During 1980's the most draconian measures were implemented because the dictator intended to pay all the external debt of the Romanian state. In this way, he wanted to affirm Romania's independence in international affairs. Unfortunately the costs and the sacrifices of the Romanian population were huge.

For the international deterioration of Nicolae Ceaușescu's „regime", I have to take into consideration the international context in the late 1980's, the improvement of the bilateral relations between Moscow and Washington and, as a consequence, the end of the ideological conflict. The Cold War will be over soon. The regional circumstances in Central and Eastern Europe are also very important and I must take them into account. Kremlin had decided to replace Brezhnev's doctrine of the limited sovereignty with so-called Sinatra Doctrine. Thus, the countries from Soviet sphere were able to choose their own ways and to build their own destinies. The end of the Cold War and *refolutions* from Central and Eastern Europe made impossible the survival of the last Stalinist regime.

The paper also attempted to distinguish a few elements of continuity in Nicolae Ceaușescu's foreign policy (mainly regarding USSR-Romania relations), unlike in his domestic policy. In this respect one can speak about a few elements of discontinuity. Romanian foreign policy position could be called *quasi non-alignment* or *extended autonomy*.

DOI: 10.59277/AIIX.62.22

GABRIEL MOISA*

A NATIONALIST DEMONSTRATION IN ORADEA (1972) AND ITS CONSEQUENCES

Introduction

Control over the Romanian higher education during the communist regime was omnipresent, so as in the entire society. Being part of the national social structure, students and teachers could not escape such coercive situations. Even if we are talking about harder or more relaxed periods of the communist regime, control existed in more or less visible forms.

The students represented, from the communist regime's point of view, the country's future elite, the ones that would carry on its ideology and ideals. But for this there was a need for an careful, well controlled education. This was well established in all the laws of national education between 1948 and 1989, resulting an educational system placed between drift and institutional-functional recoveries[1], a reality well assumed in the "ideological laboratories" of the communist party. For example, we can refer to the debates in the Great National Assembly that took place in 1968 around the Education Law and where a special section dedicated to the new type of communist education was insinuated. Voices from the highest level insisted on this, between them Nicolae Ceaușescu, the first secretary of the Romanian Communist Party (RCP), Ion Iliescu, the first secretary of the Central Committee of the RCP and Ion Traian Ștefănescu, president of the Council of the Romanian Student's Union[2].

The signals of the communist course of Romanian education were clear, despite the slight dogmatic relaxation, and nothing had to get out of control. In fact, the new course in Romania's internal policy also appeared in education[3], amplified by the new Education Law of 1978[4]. The new course also meant profiling a totalitarian symbolism specific to the type of the regime outlined by N. Ceaușescu. A series of apparent paradoxes arised in its evolution, things forbidden yesterday but allowed today, and again passed over in silence after a very short time. The regime instrumentalized the past and national symbols according to its interests at the moment[5].

* Prof. univ. dr., University of Oradea; e-mail: gabimoisa@hotmail.com.

[1] Dan Constantin Rădulescu, *Învățământul românesc 1948-1989 – între derivă și recuperări funcțional-instituționale*, in "Calitatea vieții", XVII, 2006, nos. 3-4, p. 307-318.

[2] Ion Traian Ștefănescu, *Întâlniri cu Nicolae Ceaușescu*, București, Mediafax, 2018, p. 25-27.

[3] *Legea privind învățământul din Republica Socialistă România*, no. 11 of 1968, published in "Buletinul Oficial", no. 62 of May 13, 1968.

[4] *Legea Educației și Învățământului*, no. 28 of December 21, 1978, published in "Buletinul Oficial", no. 113 of December 26, 1978.

[5] Gabriel Moisa, *History, Ideology and Politics in Communist Romania*, Budapesta, Eötvös Loránd University, 2012, p. 313-407.

Therefore, the young generation hat to be educated according to the new "ideological commandments". Even from the preamble of the Law we find that young pupils and students must be "educated in the spirit of deep devotion to the people, to become militant citizens of socialist and communist construction"[6]. Article 1 of the general provisions of the Law clearly states that

> [...] education has the aim to acquire, by citizens, the general culture and knowledge necessary in order to exercise professions useful to society, the formation of their materialist-dialectical conception of nature and society, intellectual, moral, aesthetic and physical education, the cultivation of their love for the country and the people, for the ideals of peace and social progress. Education develops in close connection with the progress of science and technology, with the requirements of economics and culture, of the construction of socialism and communism[7].

Starting from here and from the general ideological context in Romania at the beginning of the eight decade of the last century, higher education institutions were carefully supervised to put into practice what is emphasized in the law, and on the other hand to control things in such a way as to avoid any slipping from the moral norms of the socialist society.

The symbolism of the regime was very carefully chosen, so as to be representative for Romanian communism. Much had changed in the years since the installation of communism, starting with the name of the country, the coat of arms and the national anthem. All these nuanced perfectly also the nature of the political relations between Romania and the Soviet Union.

The patriotic songs were also carefully chosen before reaching the people. Most of those appeared before 1948 were banned. An interesting case was that of *Deșteaptă-te române* and *Hora Unirii*, songs from the middle of the 19th century, from the time the Romanian nation was in the midst of consolidating its identity. After 1948 they were banned and whoever dared to hum them was severely punished, including imprisonment. The case of the celebrations in Putna in 1957, held on the occasion of the 500th anniversary of the accession of Ștefan cel Mare, is edifying from this perspective. Then, a group of students from several faculties in Iași, led by the future historians Alexandru Zub and Mihalache Brudiu, were sentenced to prison for the courage to cry out these songs in public[8]. Pre-communist symbols could only be displayed with the consent of the authorities. Nothing but them.

Events in Oradea

An event from this category took place at the Pedagogical Institute of 3 years from Oradea, on January 24, 1972, in a time when the Romanian society was again closing after the well known "proposals for measures to improve the political-ideological activity, for the Marxist-Leninist education of party members, of all working people"[9], also

---

[6] *Legea privind învățământul din Republica Socialistă România*, loc. cit., *Preambul.*

[7] *Ibidem*, *Titlul I, Dispoziții generale*, Art. 1.

[8] *Oglinzi retrovizoare. Istorie, memorie și morală în România. Alexandru Zub în dialog cu Sorin Antohi*, Iași, Polirom, 2002, p. 35-48.

[9] *Propunerile de măsuri au fost aprobate în unanimitate de Comitetul Executiv al CC al PCR în ședința din 6 iulie 1971*, in Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul construcției socialiste multilateral dezvoltate*, vol. VI, București, Editura Politică, 1972, p. 186-187.

known as the July 1971 Thesis, which foreshadowed the signs of a cult of the personality of Romania's communist leader. From an ideological point of view, there were years of "going back in time" to many of the reflexes of the proletarian years. Perhaps it is precisely in this grid that we should read the fact that within the Pedagogical Institute of Oradea no specific events were organized dedicated to the celebration of January 24, the day of the union of the Romanian Principalities (January 24, 1859), as had happened for several years. This fact was also signaled by the local Securitate[10], when, at the initiative of some students, a spontaneous manifestation was started to mark the 113th anniversary of the union of Moldova with Wallachia.

But what, in fact, happened?

Since the rector of the Pedagogical Institute from Oradea, Ioan Al. Crișan, did not announce the organization of any event dedicated to the anniversary of the Union of the Romanian Principalities, as was customary for several years, a group of dormitory students spontaneously took the initiative of such an action. The procession took place on the evening of January 23, 1972, being initiated by a group of girls from Dormitory II, rooms 204 and 205[11]. In a very short time, a number of male students from Dormitory I, colleagues with the girls, were co-opted. Firstly, the girls came out their windows and started singing *Hora Unirii*, they threw burning papers and shouted at the boys to come out and dance a union "reel". In a very short time, a group of boys came out of the dormitory, sang and danced *Hora Unirii*, after which they went to the gate of the Pedagogical Institute[12]. The purpose of the demonstration was – as it emerged from the subsequent investigations of the Securitate officers, one of them Lieutenant Major Rafila Mincic – for the students to "show their feeling of sympathy for the act of the Union[13].

Faced with a complicated situation he had never encountered before, the director of the dormitory, Valentin Vancea[14], opposed the students leaving to the streets, calling for the rector of the Institute[15]. He arrived in a very short time, trying to calm the students' energy. After initially opposing the students leaving towards the city, he finally gave in to their insistence and agreed to open the gates of the institution and allowed them to go singing *Hora Unirii*. He asked them, however, to be decent in the event and to behave normally[16], but also to accept to be accompanied by the director of the dormitory, Valentin Vancea, who was also a teacher at the Faculty of History-Geography, and by a university assistant.

The students followed a route that began at the Pedagogical Institute and ended in front of the State Theater, singing *Hora Unirii*, *Trei Culori* (the national anthem of socialist Romania) and the student anthem *Gaudeamus*. One of the Securitate informants among the students, having the conspiratorial name "Liliana Corbu", provided significant details about the events of the night of January 23-24, 1972, giving assurances that the students' intentions were as sincere as possible and that she "did not know about other intentions of a different nature"[17], than those seen and known.

---

[10] ACNSAS (Archive of the National Council for Research on Securitate's Archives), Documentary fund, folder no. 16556, vol. 43, sheet 115.

[11] *Ibidem*, sheet 140.

[12] *Ibidem.*

[13] *Ibidem.*

[14] In the time, Valentin Vancea was lecturer of the Faculty of History-Geography at the Pedagogical Institute of 3 years in Oradea. See Victor V. Grecu *Institutul Pedagogic Oradea 1963-1973. Monografie*, Oradea, "Crișana" Printing Company, 1973, p. 211-212.

[15] ACNSAS, Documentary fund, folder no. 16566, vol. 43, sheet 140.

[16] *Ibidem*, sheet 115.

[17] *Ibidem*, sheet 140.

Another source, "Elena Popescu", confirmed that there was no intention to act against the political regime through "hostile demonstrations" or that something special had happened against the Romanian political system. The intention of the students was to pay homage to the union of the Romanian Principalities. In fact, said "Elena Popescu", the students were concentrated at their exams and there was a "healthy atmosphere" in the institution. She was instructed by Major Lieutenant Rafila Mincic to have discussions about what happened on the night of January 23-24, 1972 with several students, but also with teachers. The purpose was to find out if on this occasion there were "manifestations of an hostile nature, who initiated them, what they consisted of"[18].

The event was carefully investigated by the Securitate of Oradea, reaching the point where even the rooms of the students who initiated the event were sketched on paper[19].

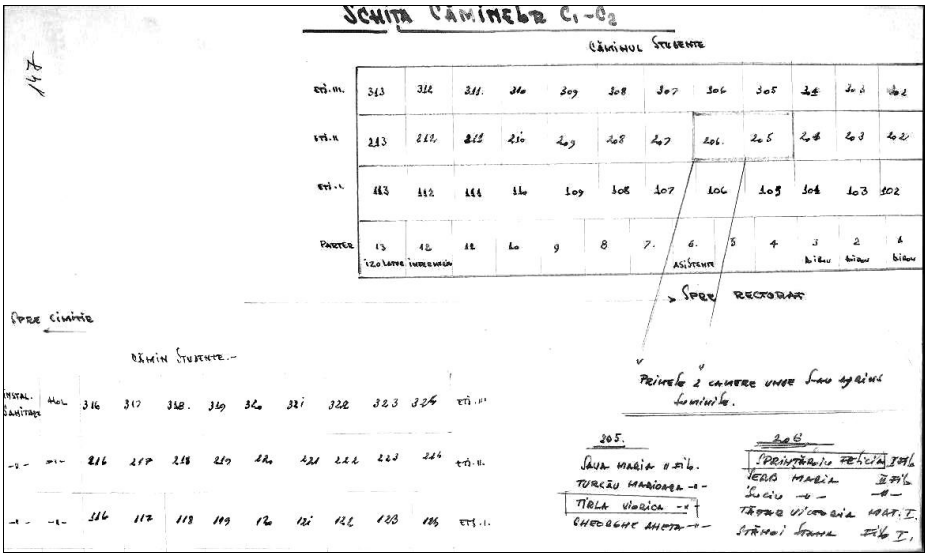

Fig. 1. Sketch of the C1 and C2 student dormitories,
drawn up by the security guards to identify the initiators of the event
(Source: ACNSAS, *fond Documentar,* folder no. 16566, vol. 43, f. 147).

Beyond the meetings with the information network between the students of the Pedagogical Institute of Oradea meant to find out details about the events of the night of January 23-24, 1972, the Securitate organs intercepted the young people's correspondence, convinced that details will come from there, so to build an image as complete as possible on what happened. Their expectations were confirmed. A student of the Faculty of Physical Education from Oradea described, in one of the intercepted letters, to his friend, a student in Iași, "important moment in my student life on this 1972, when, as you know, on January 24th, the great event in which your beautiful Moldova united with the Grand Land was celebrated"[20]. The event was described in great detail by the young

[18] *Ibidem*, sheet 115 v.
[19] *Ibidem*, sheet 147.
[20] *Ibidem*, sheet 120.

man in love, so the Securitate found out a series of details about what happened on the night of January 23-24, 1972. Of course, to impress his girlfriend, he exaggerated about the dimensions of the event, simply to "stand out in front of the recipient", as the Securitate officer Dumitru Huc commented at the end of the letter[21]. He also discussed the issue in terms of Romanian-Hungarian interethnic disputes, although the event had no such connotations. The fact that the Hungarian students in the dormitories did not want to take part in the action was considered by the young lover as an insult to national pride. "There are also Hungarians here, you realize that they did not want to participate in this event"[22], he said, and that people were upset over this attitude. However, through the scale of the demonstration "we proved to the Hungarians that they are in ROMANIA, not us in Hungary. We proved to them that we Romanians are patriots like them. Ah my dear I felt I was Romanian, it was something very beautiful"[23].

Exaggerating a lot of what happened, the young student in physical education continued his inflections with really warlike thoughts towards the same Hungarian students and, possibly, the Hungarian population from Oradea. "Ah baby, I think that if the Hungarians said something it had been a grief with a big G, but they were silent, they didn't say anything[24]", he says, "event though the Romanians provoked them a bit"[25], he admitted. He also invoked a certain tragedy of the events, which could have been generated by the fact that the Hungarians in the city would have "broke into an armament depot and had weapons and cartridges, but they were cowards, I think we would have *ate* them together with their rifles..."[26]. Of course, everything was only in the hot mind of a young man eager to look brave in front of his beloved student in Iași.

The story of the depot from which the Hungarians supposedly took weapons to use against the Romanians was elucidated by Major Dumitru Huc from the Securitate, one of the investigators of the event in question. He appreciated that the story was not about a warehouse, but about two empty bags stolen from the shooting club of the Pedagogical Institute from Oradea. The perpetrators were, however, caught on January 22, 1972, one day before the events[27].

The day after the demonstration, on January 24, 1972, a party meeting was organized and dedicated to the event, with the participation of the secretary of the County Committee of the RCP, Petru Fodor. In a wooden language specific to the totalitarian era[28], the first secretary of the County reproached the students and teachers present that the event did not take place normally and that some of the students hat "inappropriate" manifestations. Also, an accusation of hearing Hungarian patriotic songs in that night was brought to discussion.

The president of the Association of Communist Students from the Pedagogical Institute of Oradea, present at the meeting, considered that there was too much noise about the events and that no Hungarian anthems were sung. The Securitate informant "Liliana Corbu", directed by the liaison officer Rafila Mincic next to the president of the Association of Communist Students, managed to find out from her that nothing was

[21] *Ibidem*, sheet 120 v.
[22] *Ibidem.*
[23] *Ibidem.*
[24] *Ibidem*, sheet 120 r.-v.
[25] *Ibidem*, sheet 120 v.
[26] *Ibidem.*
[27] *Ibidem.*
[28] Françoise Thom, *Limba de lemn*, București, Humanitas, 2005.

done without the will of the rector of the institution, he being the one who allowed them to go towards the city centre to demonstrate, and that they were permanently accompanied, throughout the event, by teachers from the History-Geography and Social Sciences Faculties, Valentin Vancea and Elena Macavei[29]. The president of the communist students did not attend the event, but she knew in detail what had happened to the participating student colleagues[30]. In any case, she assured the informant "Liliana Corbu" that the students' intention was to show "their feeling of sympathy for the act of the Union and does not know that there were other intentions of other nature"[31]. She also expected serious consequences for some of the participants, as someone from the Ministry of Education had come to investigate the political events. Indeed, after the meeting, a number of ten students, considered as the initiators of the events, were summoned to detailed discussions about what happened, together with several teachers[32]. The meeting did not have immediate consequences for the participants, who, together with the teachers and the rector of the institution, managed to convince the superior party forums and the Securitate that nothing reprehensible happened; in fact, everything was about celebrating an event related to national history.

In the following years, the days of January 23 and 24 were carefully monitored, both within the Pedagogical Institute of Oradea and in high schools, so that spontaneous manifestations, uncontrolled by party and force structures, would not happen. In addition, a series of actions were organized by local authorities in collaboration with various cultural institutions in the city, designed to keep students busy.

In any case, the supervision of the students was much more careful around these days, a fact that emerged from the letters of the students intercepted by the Securitate in the following years. In one of them, a student from Oradea wrote to his girlfriend that, unfortunately, he will not be able to meet her on January 26, 1973, because

> [...] we are mobilized on the occasion of January 24. On Saturdays and Sundays we don't even have time to just go to dinner and back. They don't let us. It is, or better said, will be like a general mobilization and we will be supervised by the police. This is because last year on the same date and on the same occasion the students from the dormitory went out in the street and started singing[33].

Another student wrote to her family in Bucharest, around January 24, emphasizing that on January 23 and 24 there will be "great confusion" in Oradea, because there will again be "full mobilization and a series of mandatory actions"[34] held by the authorities to "make sure there will not be any scandal"[35].

As no other spontaneous actions were desired, but also because the coercive dimension of the regime was becoming better defined, at the beginning of each January the Oradea Municipal Committee of the Communist Youth Union (CYU), the Pedagogical Institute and Service I of the Securitate in Bihor devised plans of measures in order to counteract any manifestations out of ideological control. Thus, for example, in 1977,

[29] Elena Macavei was part of the Department of Social Sciences, which served the needs related to the ideological and educational activity of all the faculties of the Oradea Pedagogical Institute.
[30] ACNSAS, Documentary fund, folder no. 16566, vol. 43, sheet 140.
[31] *Ibidem.*
[32] *Ibidem.*
[33] *Ibidem,* sheet 45.
[34] *Ibidem.*
[35] *Ibidem.*

the year of the celebrating of a century since the War of Independence (1877-1878), the Oradea Municipal Committee of the CYU established a Plan of Measures regarding the celebration of January 24th. It was coordinated by the first secretary of the Oradea Municipal Committee of the CYU, Dumitru Iacobescu[36]. Among other things, the organization prepared a show dedicated to the celebration, starting at 4 p.m., inside the Oradea State Theater.

Dorina Trif, a CYU activist, took responsibility for the event. According to the indications, young workers, pupils, students and soldiers were to be invited. For the performance hall to be full, insistent mobilizing steps had to be taken, so that on January 19, 1977, when the CYU secretaries and coordinators from factories and schools were to meet, things would be very clear[37]. The smallest organizational details were taken into account, nothing was out of sight. Thus, there were established some details on decorating the stage, on the proper functioning of the indoor and outdoor amplification station, as well as the square in front of the theater. For this, the Post-Phone-Telegraph service was asked to lend at least two outdoor speakers. *Hora Unirii* was to be recorded on tape, to be heard outside the State Theater.

Nicolae Ghițaș and Aurel Mascaș were appointed to ensure the necessary technical equipment. The spectators were carefully chosen from those for whom it was intended and, especially, young people who had no problems of any kind. In this regard, CYU activists Lucia Sfârlea, Alexandru Retegan and Szábó Iosif were to contact the young workers from the following economic units: IAMT Oradea, Înfrățirea, the Garment Factory, Miorița, Crișul, Solidaritatea, Blănuri, Metalica, as well as students from the Oradea Pedagogical Institute and students of the Pedagogical, Sanitary, Civil Constructions and Industrial High Schools.

The students and teachers of the Pedagogical Institute were to gather in the courtyard of the institution and, led by the heads of the departments, had to leave in a row towards the Theater[38]. After the show, all the spectators, together with the artists and a mass of young people mobilized especially for this purpose, an estimated number of around 3,000, were to participate at 5 p.m. in a union dance ("horă") in front of the cultural institution. In this sense, the entire "paid apparatus of the County and Municipal Committees of the CYU" was invited[39]. Dumitru Iacobescu, the first secretary of the County CYU, was very firm in his regard, threatening to take action if those targeted did not comply.

Finally, so that nothing would get out of control, "comrade" Iuliana Belteki was appointed to contact the Militia and the Securitate[40] to send people to ensure peace and order. The same Iuliana Belteki also paid attention to ensuring the fanfare of the municipality at the event, while the activist Ioan Sarca had to provide flowers for the stage[41].

Activities dedicated to the celebration of January 24 were also organized by the management of the Pedagogical Institute of Oradea starting with January 19, 1977, in order not to interfere with those organized by the Oradea Municipal Committee of the CYU then, on January 19, from 6 p.m., a symposium dedicated to the Union took place in the municipal House of Culture. Liviu Ștefănescu, deputy director of the National

[36] *Ibidem*, sheet 12-14.
[37] *Ibidem*, sheet 12.
[38] *Ibidem*, sheet 11.
[39] *Ibidem*, sheet 13.
[40] *Ibidem*, sheet 12.
[41] *Ibidem*, sheet 14.

Museum of Romanian History in Bucharest and a leading curator from the Țării Crișurilor Museum of Oradea spoke. The participants were the teachers and students of the Pedagogical Institute and "for the success of the action, the third year guides from History-Geography are responsible"[42].

Even if January 23 fell on Sunday, the students were summoned inside the Student Club, starting with 7 p.m., to a series of events dedicated to the anniversary. They began by evoking the meaning of the union by lecturer PhD Vasile Grecu. An artistic show followed, in which a student choir coordinated by professor Nicolae Chirilă took part, a montage of poems entitled Unirea (The Union) with several reciters, a folk concert and one with traditional music, the last ones on the responsibility of N. Hanțiu and lecturer PhD Alexandru Steer. The mobilization was exemplary, and the heads of the department were to ensure the presence of all teachers in the institution between 7,30 p.m. and 10 p.m., even if it was Sunday[43].

Another activity held on January 23, coordinated by lecturer PhD M. Ignat, meant organizing six student groups to travel in the county and speak about the Union of the Romanian Principalities[44]. Meanwhile, in the entire period between January 22 and 25, 1977, all teachers were to be present at the institute between 8 a.m. and 2 p.m., and on January 24 between 4 p.m. and 10 p.m.[45].

All activities were, however, very carefully supervised by the Securitate, especially by the officers from the Bihor County Inspectorate. A significant example from this perspective is the Plan of Measures drawn up by Major Ioan Sălăgean, the head of Service I of the county Securitate, for "the prevention of negative phenomena related to the anniversary of January 24, 1859"[46]. The negative events invoked were the possible "disturbances that could be caused by elements with hostile conceptions, hooligans or predisposition to acts of indiscipline"[47].

The plan highlights a series of immediate measures taken to keep everything under control. First of all, it was established that the public places in Oradea should be supervised more closely, and the cultural institutions in the city should be controlled in detail. But the most important thing was to follow the state of mind between students regarding the celebration of the day of the Union of the Romanian Principalities. For this, Major Ioan Sălăgean asked the Securitate officers, whose objective was the Pedagogical Institute and the high schools in Oradea and the county, to intensify their contacts with the informants and the sources among the students in town. Thus, at least three Securitate officers were directly involved in shaping the image required by the direct hierarchical chief. They were Major Dumitru Huc, Captain Floare Lipovan and Major George Prada. They have activated and reactivated their connections among students and teachers. They were joined by other officers from the local Securitate, assigned to follow the specific activities required in the document signed by Major Ioan Sălăgean. They were: Major Teaha, Captain Ghitea, Lieutenant Major Mihăeș, Lieutenant Bonca V. and Lieutenant Barabaș.

The whole effort of "informative-operative work" of the whole network had to be oriented towards the prevention of any manifestations outside the sphere of control of

[42] *Ibidem*, sheet 11.
[43] *Ibidem.*
[44] *Ibidem.*
[45] *Ibidem.*
[46] *Ibidem*, sheet 1-3.
[47] *Ibidem*, sheet 1.

the local communist authorities. In this sense, a "intensification of actions within the Oradea institute of higher education and in high schools in the municipality and county" was established,

> [...] to know the state of mind of the students and pupils and their possible intentions to celebrate without organized framework the anniversary of the union this year, as well as to know the state of mint among the teachers, any negative and biased comments related to the event[48].

In order to carefully monitor the events, a schedule of meetings was established with the informative network from the Pedagogical Institute and from the high schools in Oradea and Bihor[49]. He shows us, therefore, that meetings took place with 23 informants, residents and collaborators of the Securitate[50]. The meetings took place as follows:

– Major Huc Dumitru
  - informer Serafim Popescu – January 22, 24, 1979
  - informer Voicu Tudor – January 24, 1979
  - informer Stoian Ioan – January 22, 24, 1979
  - informer Popescu Alina – January 21, 23,1979
  - collaborator Diana Slavu – January 23, 24,1979
  - collaborator Mareș Ioan – January 20, 24,1979
  - collaborator Stanciu – January 21, 25, 1979

– Captain Lipovan Floare
  - informer Mihaela – January 22, 25, 1979
  - resident Felicia – January 23, 1979
  - collaborator Adeluța – January 24, 1979
  - informer Elena Popescu – January 23, 1979
  - informer Felicia – January 23, 1979
  - collaborator Liana Brad – January 22, 25, 1979
  - collaborator Constantinescu Florica – January 21, 1979

– Mr. Prada George
  - resident David – January 23, 24, 1979
  - resident Agamița – January 23, 25, 1979
  - informer Barbu – January 22, 1979
  - collaborator Tudor – January 20. 25, 1979
  - collaborator Viorel – January 21, 24, 1979
  - collaborator Nicu – January 23, 1979
  - collaborator Bărbulescu – January 24, 1979[51]

Everything was very well articulated, so that nothing was to get out of control. If, however, unforeseen events occurred that could not have been brought to the attention of the coordinating officer, then the members of the network were instructed to address the management of the schools, who would take measures against those who wanted to act outside the legal framework[52].

[48] *Ibidem*, sheet 1.
[49] *Ibidem*, sheet 3.
[50] *Ibidem.*
[51] *Ibidem.*
[52] *Ibidem*, sheet 1 v.

Prevention did not only concern the higher education unit and the high schools in Oradea, but also

> [...] places and environments frequented by young people, such as bars, cafés, cake shops, clubs, hotels and in collaboration with Service III of the Securitate action will be taken to prevent anti-social phenomena and actions or to disturb public order and tranquility[53].

The local Militia was also co-opted in this activity, two officers being detached for carrying out this activity: Major Pastor I. and Lieutenant Major Ban I.

The effort of the Securitate from Oradea in the sense of eliminating any syncope was a serious one. This fact emerges as clearly as possible from the extremely meticulous way in which it the authorities acted in the preparation for the festive meeting dedicated to the Union of Romanian Principalities, which was to take place on January 23, 1979 in the House of Culture of Trade Unions in Oradea, starting with 5 p.m.

Thus, at 2 p.m., a Securitate team, consisting of Captain Aurel Căprariu, Lieutenant Augustin Balașco, Major Dumitru Huc and Major George Prada, performed a technical security check in the House of Culture. Throughout the day on January 23, the objective was guarded by Major Dumitru Huc, Major George Prada, Major Ioan Coca and Major Pavel Sotoc, with a group of five Militia non-commissioned officers joining them. Moreover, during the whole event, starting with 5 p.m., several Securitate officers were present in civilian clothes: Major Ioan Sălăgean, Major Ioan Coca, Major Dumitru Huc, Major George Prada, Major Alexandru Rațiu, Major A. Bradea, Captain Mihai Dulamă, Captain Ioan Rat, Major Lieutenant G. Ardeleanu and Major Lieutenant Liviu Radu. They dispersed among the spectators in the hall throughout the anniversary event.

After the event, a union dance (*Hora Unirii*) was proposed, where about 7,000 young people from Oradea and Bihor County had to be mobilized, from several schools, institutions and enterprises. In order for everything to be under control here, in order to ensure peace and public order and to prevent disturbances, an operative team of the "Militia corps", led by Major Pavel Sotoc, was to be deployed on the spot. They were joined by civilian Securitate officers already present[54].

Special attention was paid to the Plan of Measures elaborated by Major Ioan Sălăgean for the anniversary activities carried out at the Pedagogical Institute of Oradea on January 24, 1979. Starting with 7 p.m., a festive meeting dedicated to the 120th anniversary of the Union of the Romanian Principalities was to take place in the university club. During it, lecturer PhD Ilieana Șuta gave a lecture on the significance of the event. Major Dumitru Huc was responsible for everything going according to plan. Also, evens of this kind were to take place at the High School of Philology-History in Oradea, where Major George Prada was appointed for the good development of the activity, and at the Economic High School in Oradea, responsible for the event was Captain Floare Lipovan[55].

Those who were in the entourage of foreign students who studied at the higher education institution in Oradea were not forgotten either. Thus, it is specified in the document,

---

[53] *Ibidem.*
[54] *Ibidem.*
[55] *Ibidem,* sheet 2.

> [...] in order to know the state of mind among young people who have relationships with foreign students who studied at the Oradea higher education centre – measures will be taken to know in advance some states of affairs and phenomena that could harm the celebration of the anniversary of the union in 1979[56].

Of course, in addition to all this, the relationship with the municipal structures of the CYU had to be permanently strengthened and maintained, "and the educational factors in schools and institutions trained to prevent possible organized, spontaneous actions near schools, dormitories and boarding schools"[57].

Conclusions

The paper highlights the major efforts made and the enormous energy consumed by the Securitate structures in Oradea during the eighth decade of the last century, so that nothing unforeseen happens on the occasion of the annual anniversary of the Union of the Romanian Principalities (January 24, 1859). Caught on the wrong side by the events from the night of January 23 to 24, 1972, the local Securitate made constant diligences so that they would not happen again.

A significant number of officers were rounded up, from this perspective, at the beginning of each year for the smooth running of the event. In turn, they exploited their own information networks to gather as relevant information as possible. Except for 1972, there were never any unwanted events by the Securitate, a sign that either it managed things well or the hostile "elements" to the communist regime did not intend to generate hooligan disturbances or predisposition to acts of indiscipline[58].

Finally, the paper highlights only a fragment of what it meant to strengthen the supervision of Romanian society over time and the obvious involvement of the force structures of the political regime in controlling and punishing those who rose or only intended to rise against the political system.

A NATIONALIST DEMONSTRATION IN ORADEA (1972) AND ITS CONSEQUENCES (Summary)

Keywords: history of communism, Romanian communism, control, Securitate, The Pedagogical Institute of Oradea, celebration, January 24th.

The communist regime meant total control of the authorities and "force institutions" over the society. Everybody was supervised, from the workers to pupils and students. A special attention, in the 70's, was accorded to the higher education institutions. One of them, located in Oradea, got the attention of the local Securitate and Militia after a relative large group of students celebrated the anniversary of the Union of the Romanian Principalities on January 24, 1972 in a not so common way. In this paper we will see what happened then and what the local authorities' response was in the next few years.

[56] *Ibidem.*
[57] *Ibidem,* sheet 2-3.
[58] *Ibidem,* sheet 1.

ȘTEFAN PETRESCU, LIDIA TRĂUȘAN-MATU, *Apostol Arsachi (c. 1792-1874), medic, om politic și everghet*, ediție bilingvă în română și greacă, cuvânt-înainte: acad. Georgeta Filitti, cuvântul sponsorului: Danae Stambouli, traducere în limba greacă: Apostolos Patelakis, Georgios K. Ioannidis, București, Editura Omonia, 2023, 365 p. + 24 planșe color.

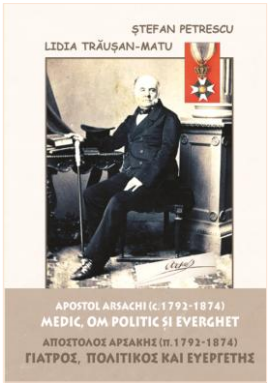

Volumul semnat de Ștefan Petrescu (Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române) și Lidia Trăușan-Matu (Universitatea de Medicină și Farmacie „Carol Davila") reconstituie cu minuțiozitate biografia unui personaj care aparține deopotrivă istoriei românilor, dar și celei a grecilor din veacul al XIX-lea. Este motivul pentru care studiul a fost publicat atât în limba română, cât și în limba greacă, fiind destinat deopotrivă celor două comunități științifice sau publicului pasionat de istorie din cele două țări.

După cum arătau autorii în nota introductivă, demersul lor a beneficiat de sprijinul științific al acad. Georgeta Penelea-Filitti, ce susținuse conferințe (Atena, 1991) și scrisese în anii 1995-1996 despre Apostol Arsachi, care le și transmitea un dosar cu fotocopii din fondurile documentare în legătură cu acesta, aflate la Academia Română, de o contribuție financiară, venită din partea unei femei de afaceri din București, fostă absolventă a Școlii *Arsakeion* din Atena, Danae Stambouli, respectiv de suportul pentru publicarea rezultatelor cercetării al Elenei Lazăr, directoarea generală și fondatoarea Editurii Omonia.

Tot la secțiunea introductivă au fost trecute în revistă fondurile documentare investigate de la Arhivele Naționale Istorice Centrale, de la cele ale Ministerului Afacerilor Externe (Atena și București) sau ale Universității din Halle (pe unde l-au purtat pașii pe Arsachi în anii formării sale profesionale ca medic). Nu au fost neglijate nici colecțiile Bibliotecii Academiei Române sau ale Bibliotecii Naționale a României. Nu au fost evocate în capitolul inaugural decât câteva referințe istoriografice ale temei abordate (Georgeta Penelea-Filitti), dar pe parcursul lucrării am inventariat cele mai importante intervenții pe marginea biografiei medicului și omului politic conservator, datorate unor autori precum Anastasios Goudas, V. Gomoiu, Gh. Gomoiu, Maria V. Gomoiu, G. Z. Petrescu, Nicolae Vătămanu, George Brătescu, Dimitris Michalopoulos, Alexandru Gavriș, Octavian Buda etc.

Apostol Arsachi a văzut lumina zilei în Epir într-o familie modestă în ultima parte a veacului al XVIII-lea (sunt foarte multe controverse asupra anului nașterii, unii autori stăruind asupra unor date din anii 1780, alții asupra altora din 1790, pe care Ștefan Petrescu le înregistrează și le comentează cu mare acribie științifică în capitolul I).

Pe la începutul secolului următor începe să studieze medicina la Halle (capitolul II), iar apoi să funcționeze ca medic în Țara Românească (capitolul III). Cele două secțiuni semnate de Lidia Trăușan-Matu sunt documentate și extrem de pătrunzătoare, autoarea tratând detaliat această fațetă a personalității personajului central al cărții ce o prezentăm acum, aducând în discuție informații noi din arhive, pe care le-a contextualizat exemplar cu cele deja cunoscute. Mai mult, autoarea a fost preocupată de fiecare dată să contureze climatul, ambientul, mișcarea de idei specifică universităților germane sau mediului profesional medical din Principate.

Așadar, după ce a încercat să studieze filosofia, Apostol Arsachi a început un ciclu universitar, finalizat în 1812, când obținea titlul de doctor în medicină (sub coordonarea profesorului Meckel). Lucrarea sa a fost publicată un an mai târziu și a fost foarte cunoscută în mediile savante europene, ale naturaliștilor și medicilor, fiind consultată de Cuvier, Saint Hilaire sau Lamarck. În 1813 îl găsim într-un scurt stagiu la Viena, la clinica oftalmologică a lui Georg Beer, perioadă în care a publicat patru articole în revista „Ermis o Loghios", având ca subiecte: o mică panoramă de istorie a medicinei, „practicile de vindecare ale populațiilor antice", circulația culturală între civilizațiile antice și despre o „terapeutică a leprei". Și-a continuat activitatea publicistică, astfel că, în

1814, va tipări, în volumul XII al *Enciclopediei* lui Stefanos Kommitas, un text ştiut în care compara practicile antice ateniene şi spartane cu privire la acceptarea femeilor în spaţiul scenei teatrale, observând că „în Atena, cetate considerată democrată, femeile nu erau primite la teatru, pe când în Sparta autocratică, femeile puteau nu doar să asiste, ci chiar să joace şi să fie plătite pentru munca lor" (p. 63).

Activitatea sa de medic a fost atent reconstituită de Lidia Trăuşan-Matu; noi vom evoca doar câteva momente. După stagiul de la Viena la clinica de oftalmologie al lui Georg Beer, tânărul medic va lua drumul Ţării Româneşti, unde a activat la spitalele Pantelimon şi Colţea, devenind chiar protomedic al Valahiei (1823), fiind implicat direct în combaterea ciumei, holerei etc. A fost şi medic particular, iar între 1849 şi 1859 s-a găsit printre membrii comitetului de administrare al Eforiei Spitalelor Civile. Cam în aceeaşi perioadă (1850-1859) a fost şi unul dintre administratorii Eforiei Şcoalelor, „alături de Petrache Poenaru, Constantin Bosianu şi Ion Florescu" (p. 83), după cum precizează autoarea, urmându-l pe V. A. Urechia. Adăugăm că, potrivit aceluiaşi V. A. Urechia, prin septembrie 1850, la Casa Şcoalelor se găsea şi Constantin N. Brăiloiu, cel care va fi devenit unul dintre partenerii politici apropiaţi ai lui Arsachi în vremea Unirii Principatelor.

Apostol Arsachi a îndeplinit în anii 1820-1840 mai multe sarcini de stat, fiind secretar personal al lui Grigore al IV-lea Ghica (1822-1828) aproape pe toată durata domniei acestuia (a fost numit în 1823), secretar al statului (1835-1837) şi apoi membru în Comisia proprietăţii din 1849 (capitolul VIII).

A pătruns apoi şi în elita politică a Valahiei (apoi a Principatelor Unite), fiind unul dintre proeminenţii lideri ai conservatorilor de la Bucureşti din perioada 1858-1864 (de mai multe ori deputat, ministru, prim-ministru, membru al Comisiei Centrale de la Focşani), alături de Barbu Catargiu şi Constantin N. Brăiloiu (capitolul IX). Era perioada de maximă vizibilitate politică a personajului istoriei pe care o prezentăm acum, în care s-a manifestat ca militant tenace şi devotat cauzei conservatoare. S-a dovedit un fin interpret al realităţilor româneşti din perspectiva ideologiei ce o servea, deşi cita sau citea din Adam Smith ori François Guizot, Turgot ori Welcker (p. 160), dar mulţi dintre conservatorii români, potrivit lui I. C. Filitti, agreau părţi din argumentaţiile liberalilor clasici (a se vedea, de pildă, luările sale de poziţie din Comisia Centrală de la Focşani sau din Adunare ori din articolele publicate în „Conservatorul Progresist", care „vizau chestiuni electorale, jurisdicţia consulară, proprietatea" (p. 150); câteva sugestii, minore, în afara celor esenţiale semnalate cu mare acurateţe de Ştefan Petrescu în capitolul mai sus-menţionat, şi în articolul nostru *Din istoria presei partizane româneşti. Conservatorul Progresist, 1859-1860/1861*, în „Ţara Bârsei", serie nouă, 7, 2008, p. 48-56). A fost un adversar al principelui Cuza, şi s-a implicat activ în toate acţiunile politice ale perioadei, retrăgându-se din viaţa politică prin 1864 şi decedând zece ani mai târziu.

S-a dovedit totodată un mare filantrop (capitolul VII); donaţiile sale către *Societatea pentru Propăşirea Învăţământului din Atena* din 1850 (care a dus la finanţarea construcţiei şi funcţionării şcolii şi internatului de fete – *Arsakeion*), respectiv din 1870 pentru şcoala din satul natal, Hotovë (Hotahova) din Epirul de Nord (Albania). Banii, cel puţin pentru *Arsakeion*, veneau din conturile sale deschise la Banca Naţională a Greciei în perioada evenimentelor tulburi din Valahia anilor 1848-1849. Pentru generozitatea sa, regina Amalia i-a conferit, în numele soţului său, regele Othon, decoraţia *Crucea Sfinţilor Arhangheli*.

Aceste secţiuni ale lucrării de faţă au fost redactate cu mare dedicaţie profesională şi pătrunzătoare analiză de către Ştefan Petrescu.

Detaliile biografice mai sus-amintite, precum şi altele cu privire la familia lui Apostol Arsachi (fusese căsătorit cu Anastasia Darvari şi a avut trei copii, pe Gheorghe, care murea tânăr, respectiv pe Elena şi Olimpia, cea din urmă căsătorită cu Manolache Lahovary, amândoi fiind părinţii diplomatului Alexandru Em. Lahovary), la averea ce o deţinea (casele din Bucureşti şi moşiile din judeţele Saac – Prahova, respectiv Vlaşca), precum şi la afacerile din care obţinea venituri importante (exploatarea şi comerţul cu sare) au fost documentate detaliat în numeroase şi diverse surse sau referinţe istoriografice, fiind excelent conturate în economia volumului tot de către Ştefan Petrescu în capitolele IV-VI.

Să mai spunem că, exact ca în cazul capitolelor dedicate studentului ori medicului Apostol Arsachi, şi în secţiunile referitoare la el ca om politic sau filantrop, datele biografice nu sunt înşiruite simplist, ci sunt încadrate în contextul socio-politic şi cultural al perioadelor respective.

Am constatat și câteva inadvertențe în bibliografia volumului. De pildă, anumite culegeri de documente sau scrieri ale veacului al XIX-lea, inclusiv broșura despre proprietate, publicată de Arsachi în 1860, pornind de la articolele sale din „Conservatorul Progresist", plasate la rubrica *Lucrări și studii* din *Bibliografie*, ar fi fost, poate, mai potrivit să se regăsească într-o secțiune aparte de *Surse edite*; la fel și antologiile, dicționarele, enciclopediile ori recensămintele, care puteau să fie incluse la una de *Instrumente de lucru*. De asemenea, anumite lucrări citate în notele de subsol nu se regăsesc în excursul bibliografic (de exemplu, jurnalele „Conservatorul Progresist" sau „Unirea" ori memorialistica diplomatică a lui Alexandru Em. Lahovary).

Ca o încheiere a acestor rânduri, ne permitem să spunem că volumul dedicat personalității lui Apostol Arsachi de doi importanți cercetători interesați de veacul al XIX-lea românesc și sud-est european, Ștefan Petrescu și Lidia Trăușan-Matu, deja recenzat în revistele internaționale de specialitate („Études Balkaniques") și premiat (de Fundația Culturală „Magazin Istoric"), este unul de referință în istoriografia actuală. Deși au mai fost încercări de a se contura biografia liderului conservator, aceasta din urmă aduce multe lucruri noi, bazate pe o documentare semnificativă în arhive, pe reinterpretarea surselor deja cunoscute, pe contextualizarea referințelor bibliografice, îndreptând erori sau suplinind lacune de informație. Și, nu în ultimul rând, mai spunem că textul lucrării este unul agreabil, cu un stil elaborat, care, chiar dacă abundă în detalii documentare, nu se dovedește a fi greoi sau încărcat de prea multe paranteze, ceea ce face ca lectura să fie una foarte plăcută.

Laurențiu Vlad

ADRIAN-BOGDAN CEOBANU, *Șefii misiunilor diplomatice ale României (1878-1916): dicționar*, cuvânt-înainte de Mihai-Răzvan Ungureanu, Cluj-Napoca, Editurile Argonaut & Mega, 2025, 446 p.

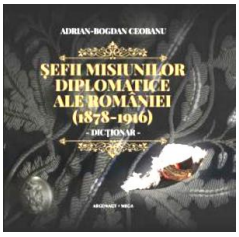

Genul biografic este un vechi principiu de coerență narativă, pe cât de bine argumentat, pe atât de criticat. Unde se termină viața cuiva și unde se amestecă ea, indescifrabil, cu biografiile contemporanilor? Câte fapte să punem în seama unui om și câte să atribuim, mai degrabă, semenilor săi? Cui să dăm drepturile de autor, după ce stabilim, cine știe când, unde a fost *cauza* și în povestea cui a explodat *efectul*? Există însă și cercetători care, în urma unei munci asidue, de ani și ani, sunt capabili să-și învingă multele dileme.

Fascinanta lucrare a lui Adrian-Bogdan Ceobanu este structurată în două părți distincte: un amplu demers interpretativ, care face o analiză a portretului de grup propus – *Studiu introductiv. De la bicornul cu pene negre la cel cu pene albe. Profilul șefului de misiune a României în perioada 1878-1916* – și un grupaj format din 56 de fișe biografice, care conțin trimiteri bibliografice, ilustrații de epocă elocvente, facsimile documentare și chiar fotografii făcute de autor. De la început, trebuie menționată calitatea impresionantă a obiectului în sine, o carte-album de dimensiuni ample, tipărită în condiții de invidiat, care își începe munca de convingere chiar de la coperți și ține cititorul în priză până la ultima fotografie de studio. Se întrevede efortul cercetătorului de a împăca pe toată lumea: lucrarea de față este, măcar puțin, o *poveste a vieții* unor diplomați, apoi, dar ceva mai mult, o sumă de *biografii politice*, surprinzându-le deci prestațiile publice, pentru ca, finalmente, dicționarul să apară și ca o *monografie* ce ajută cititorul, avizat ori nu, să-și reprezinte o întreagă lume: aceea a anilor 1878-1916. Volumul este deci o metaforă în sepia a generațiilor care se perindă în paginile sale.

Profilul diplomatului este construit cu acribie, în 10 rubrici care coagulează identitatea personală și publică a personajului, începând cu locul nașterii, originea familiei, datele despre educație și carieră. Analiza continuă la dimensiuni definitorii pentru epoca respectivă: căsătoria și capitalul de relații familiale utile carierei, viața în marile orașe europene, profilul (preocupările) intelectual(e) ale diplomaților vizați. Autorul se preocupă și de ieșirea de pe scena vieții, tratată în

Am constatat și câteva inadvertențe în bibliografia volumului. De pildă, anumite culegeri de documente sau scrieri ale veacului al XIX-lea, inclusiv broșura despre proprietate, publicată de Arsachi în 1860, pornind de la articolele sale din „Conservatorul Progresist", plasate la rubrica *Lucrări și studii* din *Bibliografie*, ar fi fost, poate, mai potrivit să se regăsească într-o secțiune aparte de *Surse edite*; la fel și antologiile, dicționarele, enciclopediile ori recensămintele, care puteau să fie incluse la una de *Instrumente de lucru*. De asemenea, anumite lucrări citate în notele de subsol nu se regăsesc în excursul bibliografic (de exemplu, jurnalele „Conservatorul Progresist" sau „Unirea" ori memorialistica diplomatică a lui Alexandru Em. Lahovary).

Ca o încheiere a acestor rânduri, ne permitem să spunem că volumul dedicat personalității lui Apostol Arsachi de doi importanți cercetători interesați de veacul al XIX-lea românesc și sud-est european, Ștefan Petrescu și Lidia Trăușan-Matu, deja recenzat în revistele internaționale de specialitate („Études Balkaniques") și premiat (de Fundația Culturală „Magazin Istoric"), este unul de referință în istoriografia actuală. Deși au mai fost încercări de a se contura biografia liderului conservator, aceasta din urmă aduce multe lucruri noi, bazate pe o documentare semnificativă în arhive, pe reinterpretarea surselor deja cunoscute, pe contextualizarea referințelor bibliografice, îndreptând erori sau suplinind lacune de informație. Și, nu în ultimul rând, mai spunem că textul lucrării este unul agreabil, cu un stil elaborat, care, chiar dacă abundă în detalii documentare, nu se dovedește a fi greoi sau încărcat de prea multe paranteze, ceea ce face ca lectura să fie una foarte plăcută.

Laurențiu Vlad

ADRIAN-BOGDAN CEOBANU, *Șefii misiunilor diplomatice ale României (1878-1916): dicționar*, cuvânt-înainte de Mihai-Răzvan Ungureanu, Cluj-Napoca, Editurile Argonaut & Mega, 2025, 446 p.

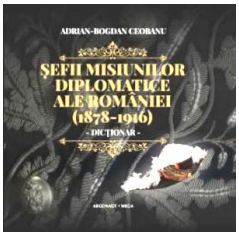

Genul biografic este un vechi principiu de coerență narativă, pe cât de bine argumentat, pe atât de criticat. Unde se termină viața cuiva și unde se amestecă ea, indescifrabil, cu biografiile contemporanilor? Câte fapte să punem în seama unui om și câte să atribuim, mai degrabă, semenilor săi? Cui să dăm drepturile de autor, după ce stabilim, cine știe când, unde a fost *cauza* și în povestea cui a explodat *efectul*? Există însă și cercetători care, în urma unei munci asidue, de ani și ani, sunt capabili să-și învingă multele dileme.

Fascinanta lucrare a lui Adrian-Bogdan Ceobanu este structurată în două părți distincte: un amplu demers interpretativ, care face o analiză a portretului de grup propus – *Studiu introductiv. De la bicornul cu pene negre la cel cu pene albe. Profilul șefului de misiune a României în perioada 1878-1916* – și un grupaj format din 56 de fișe biografice, care conțin trimiteri bibliografice, ilustrații de epocă elocvente, facsimile documentare și chiar fotografii făcute de autor. De la început, trebuie menționată calitatea impresionantă a obiectului în sine, o carte-album de dimensiuni ample, tipărită în condiții de invidiat, care își începe munca de convingere chiar de la coperți și ține cititorul în priză până la ultima fotografie de studio. Se întrevede efortul cercetătorului de a împăca pe toată lumea: lucrarea de față este, măcar puțin, o *poveste a vieții* unor diplomați, apoi, dar ceva mai mult, o sumă de *biografii politice*, surprinzându-le deci prestațiile publice, pentru ca, finalmente, dicționarul să apară și ca o *monografie* ce ajută cititorul, avizat ori nu, să-și reprezinte o întreagă lume: aceea a anilor 1878-1916. Volumul este deci o metaforă în sepia a generațiilor care se perindă în paginile sale.

Profilul diplomatului este construit cu acribie, în 10 rubrici care coagulează identitatea personală și publică a personajului, începând cu locul nașterii, originea familiei, datele despre educație și carieră. Analiza continuă la dimensiuni definitorii pentru epoca respectivă: căsătoria și capitalul de relații familiale utile carierei, viața în marile orașe europene, profilul (preocupările) intelectual(e) ale diplomaților vizați. Autorul se preocupă și de ieșirea de pe scena vieții, tratată în

spiritul epocii, în care spectacolul public îi însoțea până în ultima clipă pe cei destinați onorurilor bine orchestrate – funeraliile diplomaților. Încheierea ne readuce în prezentul care s-a edificat după dispariția celor invocați, spre alte dimensiuni ale intrării în posteritate, *când reședințele familiale devin locuri ale memoriei*.

Miza studiului introductiv, care ar putea constitui un volum în sine, este reconstituirea unei istorii culturale a diplomației românești, prin punctarea oportună a momentelor-cheie, a constantelor sau a evoluțiilor de ansamblu, respectiv a mecanismelor de inserție individuală în viața instituțională a timpului. Epoca pe care o creionează această lucrare ne plasează într-o *Belle Époque*, care a fost simultan a civilizației europene, dar și a României – cel puțin prin partea sa expres construită pentru a se armoniza (demonstrativ) cu standardele occidentale. Nu este propriu-zis o introducere, ci o sinteză care ar fi putut să ofere, la fel de bine, concluziile acestui demers de amploare, foarte atent la detalii și la calitatea reconstituirii istoriografice.

Dincolo de datele tehnice ale identificării personajelor sale, autorul aduce în fața cititorului, mai mult sau mai puțin avizat, motivațiile care au alimentat constituirea unui corp diplomatic foarte bine delimitat social, explicând de ce, timp de sute de ani, tinerii familiilor aristocratice și-au dorit să intre în diplomație; de ce erau preferabili altora, care nu aparțineau acestei lumi; de ce conexiunile lor familiale erau decisive pentru cariera proprie. Fără a pierde privirea de ansamblu, demersul dlui Adrian-Bogdan Ceobanu are o vădită și semnificativă dimensiune genealogică, ea constituind un merit aparte al lucrării.

Cum detaliile sunt expuse grupat, la începutul volumului, putem vedea ceea ce a observat și autorul: simultan, „chipul" fiecăruia dintre individualitățile care au populat acea lume și ceea ce producea consonanța lor cu civilizația europeană. Se dovedește că aceasta a fost cea mai bună soluție de prezentare, mai elocventă decât obișnuita înșiruire a unor portrete individuale amănunțite, urmată eventual de concluzii cumva matematizate, prin simpla încolonare a repetițiilor care pot fi interpretate drept asemănări. Dar, pentru cei dornici să aprofundeze cunoașterea unuia sau altuia dintre cei cuprinși în dicționarul propriu-zis, autorul a menționat explicit și principalele surse de reconstituire istoriografică, atât documente de arhivă, cât și studii publicate de alți specialiști.

Este sigur că investigația autorului a mers însă dincolo de aceste selecții expuse la finalul fiecărei fișe biografice, după cum o sugerează impresionantul aparat de note explicative și, dincolo de el, cultura istorică probată de autor, capabil să organizeze secvențe de investigație dintre cele mai variate: ele ajută scopului său final, acela de a realiza un portret de grup cinematografic, în care privirea poate aluneca în voie de la un chip la altul, de la un grupaj la celălalt și înapoi la imaginea (diacronică) a tuturor celor invocați.

Dincolo de finalitatea explicită și excelent deservită, de recuperare a unor personaje istorice tot mai îndepărtate de preocupările contemporane, autorul a reușit un implicit valoros: creionarea unui profil de epocă, ceea ce arată, deopotrivă, maturitate profesională și implicare personală de calitate; pe scurt, așa arată un proiect istoriografic care și-a găsit autorul potrivit.

Cătălina Mihalache

MARIUS TURDA, *În căutarea românului perfect. Specific național, degenerare rasială și selecție socială în România modernă*, traducerea textelor din limba engleză de Marius-Adrian Hazaparu, Iași, Editura Polirom, 2024, 312 p.

Volumul lui Marius Turda, distins membru al Societății Regale Britanice a Istoricilor, intitulat sugestiv *În căutarea românului perfect*, readuce în prim-plan cercetările de mai bine de două decenii ale profesorului de la Oxford Brookes. Specializat în istoria naționalismului, a biomedicinei, a evoluțiilor concepțiilor rasiale și eugenice pe continentul european, cu deosebire în partea lui centrală și sud-estică, Marius Turda a publicat mai multe volume de-a lungul timpului, care au ilustrat preocupările mai sus-menționate (*Eugenics and Nation in Early 20th Century Hungary*, Palgrave, 2014; *Historicizing Race*, Bloomsbury, 2018; iar în limba română *Eugenism și modernitate. Națiune, rasă și biopolitică în Europa (1870-1950)*, Editura Polirom, 2014, versiune a

spiritul epocii, în care spectacolul public îi însoțea până în ultima clipă pe cei destinați onorurilor bine orchestrate – funeraliile diplomaților. Încheierea ne readuce în prezentul care s-a edificat după dispariția celor invocați, spre alte dimensiuni ale intrării în posteritate, *când reședințele familiale devin locuri ale memoriei*.

Miza studiului introductiv, care ar putea constitui un volum în sine, este reconstituirea unei istorii culturale a diplomației românești, prin punctarea oportună a momentelor-cheie, a constantelor sau a evoluțiilor de ansamblu, respectiv a mecanismelor de inserție individuală în viața instituțională a timpului. Epoca pe care o creionează această lucrare ne plasează într-o *Belle Époque*, care a fost simultan a civilizației europene, dar și a României – cel puțin prin partea sa expres construită pentru a se armoniza (demonstrativ) cu standardele occidentale. Nu este propriu-zis o introducere, ci o sinteză care ar fi putut să ofere, la fel de bine, concluziile acestui demers de amploare, foarte atent la detalii și la calitatea reconstituirii istoriografice.

Dincolo de datele tehnice ale identificării personajelor sale, autorul aduce în fața cititorului, mai mult sau mai puțin avizat, motivațiile care au alimentat constituirea unui corp diplomatic foarte bine delimitat social, explicând de ce, timp de sute de ani, tinerii familiilor aristocratice și-au dorit să intre în diplomație; de ce erau preferabili altora, care nu aparțineau acestei lumi; de ce conexiunile lor familiale erau decisive pentru cariera proprie. Fără a pierde privirea de ansamblu, demersul dlui Adrian-Bogdan Ceobanu are o vădită și semnificativă dimensiune genealogică, ea constituind un merit aparte al lucrării.

Cum detaliile sunt expuse grupat, la începutul volumului, putem vedea ceea ce a observat și autorul: simultan, „chipul" fiecăruia dintre individualitățile care au populat acea lume și ceea ce producea consonanța lor cu civilizația europeană. Se dovedește că aceasta a fost cea mai bună soluție de prezentare, mai elocventă decât obișnuita înșiruire a unor portrete individuale amănunțite, urmată eventual de concluzii cumva matematizate, prin simpla încolonare a repetițiilor care pot fi interpretate drept asemănări. Dar, pentru cei dornici să aprofundeze cunoașterea unuia sau altuia dintre cei cuprinși în dicționarul propriu-zis, autorul a menționat explicit și principalele surse de reconstituire istoriografică, atât documente de arhivă, cât și studii publicate de alți specialiști.

Este sigur că investigația autorului a mers însă dincolo de aceste selecții expuse la finalul fiecărei fișe biografice, după cum o sugerează impresionantul aparat de note explicative și, dincolo de el, cultura istorică probată de autor, capabil să organizeze secvențe de investigație dintre cele mai variate: ele ajută scopului său final, acela de a realiza un portret de grup cinematografic, în care privirea poate aluneca în voie de la un chip la altul, de la un grupaj la celălalt și înapoi la imaginea (diacronică) a tuturor celor invocați.

Dincolo de finalitatea explicită și excelent deservită, de recuperare a unor personaje istorice tot mai îndepărtate de preocupările contemporane, autorul a reușit un implicit valoros: creionarea unui profil de epocă, ceea ce arată, deopotrivă, maturitate profesională și implicare personală de calitate; pe scurt, așa arată un proiect istoriografic care și-a găsit autorul potrivit.

Cătălina Mihalache

MARIUS TURDA, *În căutarea românului perfect. Specific național, degenerare rasială și selecție socială în România modernă*, traducerea textelor din limba engleză de Marius-Adrian Hazaparu, Iași, Editura Polirom, 2024, 312 p.

Volumul lui Marius Turda, distins membru al Societății Regale Britanice a Istoricilor, intitulat sugestiv *În căutarea românului perfect*, readuce în prim-plan cercetările de mai bine de două decenii ale profesorului de la Oxford Brookes. Specializat în istoria naționalismului, a biomedicinei, a evoluțiilor concepțiilor rasiale și eugenice pe continentul european, cu deosebire în partea lui centrală și sud-estică, Marius Turda a publicat mai multe volume de-a lungul timpului, care au ilustrat preocupările mai sus-menționate (*Eugenics and Nation in Early 20th Century Hungary*, Palgrave, 2014; *Historicizing Race*, Bloomsbury, 2018; iar în limba română *Eugenism și modernitate. Națiune, rasă și biopolitică în Europa (1870-1950)*, Editura Polirom, 2014, versiune a

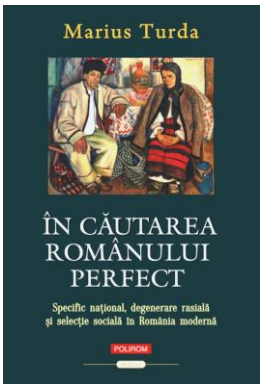
Marius Turda
ÎN CĂUTAREA ROMÂNULUI PERFECT
Specific național, degenerare rasială și selecție socială în România modernă
POLIROM

lucrării *Modernism and Eugenics*, Palgrave, 2010, respectiv *Ideea de rasă de la Iluminism la Donald Trump* – împreună cu Maria Sophia Quine –, Editura Polirom, 2019). Lucrarea de față reia texte publicate în perioada 2003-2023 în reviste științifice de prestigiu din Europa (inclusiv România), precum „Studia Hebraica", „Slavic Review", „Medical History", „Patterns of Prejudice", „Acta Poloniae Historica", „Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences" etc., sau în volume publicate la edituri precum Metropol (Berlin), Mega (Cluj-Napoca) ori Bloomsbury (Londra).

Așa cum preciza încă din introducere, autorul și-a propus ca prin acest studiu extrem de consistent și foarte bine documentat să deslușească „rolul pe care l-a jucat conceptul de rasă în dezbaterea despre specificul național" (p. 22), respectiv maniera în care ideile eugenice vehiculate de o seamă de intelectuali interbelici, în special medici, demografi, etnologi/sociologi, au condus la o seamă de justificări extreme de excluziune din corpul națiunii a unor grupuri etnice (evrei, romi), dar și a unor români cu diverse boli sau infirmități. De asemenea, Marius Turda și-a dorit „să reconstituie legăturile intelectuale dintre naționalism, antisemitism, rasism, «antițigănism», biopolitică și eugenie" (p. 22), subliniind influența acestora în diferite situații politice în care statul român din anii 1940 s-a manifestat ca un regim cu o ideologie totalitară de extremă dreapta, fiind responsabil pentru Holocaust ori deportarea romilor în Transnistria.

Volumul debutează cu un capitol dedicat relației dintre ideologia naționalistă și ideea de regenerare etnică, în care autorul a stăruit asupra unor autori (precum A. C. Cuza ori A. C. Popovici) ce au inclus în textele lor relative la identitatea națională românească și la naționalismul politic autohton reflecții specifice teoriilor rasiale. A. C. Cuza vorbea despre degenerescența evreilor, care afectau corpul național autohton (*Naționalismul în artă*, 1927; prima ediție în 1905), astfel că ideile sale identitare s-au dovedit antisemite fără echivoc. L-au urmat pe această filieră Nichifor Crainic, de pildă, sau autorii *Manifestului revoluției naționale* din 1935 (Sorin Pavel, Petre Țuțea, Ioan Crăciunel, Gh. Tite, Nicolae Tatu, Petre Ercuță), pentru care „autohtonismul, tradiția, ortodoxia și rasa formau ontologia etnică românească" (p. 40). A. C. Popovici (*Naționalism și democrație*, 1910) era adeptul unui „naționalism rasial", crezând într-o „asimilare echilibrată a elementului străin, altfel, „fondul etnic al poporului" va slăbi și treptat va dispărea" (p. 44). Astfel, promova ideea unei regenerări culturale, spirituale, dar și biologice a națiunii, reflecțiile sale fiind asumate direct sau indirect de o seamă de personaje mai mult sau mai puțin radicale în păreri, precum Al. Vaida-Voevod (care vorbea în 1919, în calitate de prim-ministru, despre necesitatea existenței la nivel guvernamental a unor ministere de igienă publică, respectiv de adoptarea unei legislații menite să împiedice degenerarea rasei – p. 46), medicii Iuliu Moldovan, Iuliu Hațieganu și Nicolae Roșu ori Alexandrina Cantacuzino.

Marius Turda a luat apoi în discuție fenomenul de „degenerare a rasei", pe care îl lega de antisemitismul românesc interbelic (capitolul II). Exemplificările interbelice aveau ca punct de plecare o seamă de aserțiuni similare ale unor poeți (Mihai Eminescu), filosofi (Vasile Conta), istorici (Alexandru D. Xenopol), oameni politici (Grigore G. Păucescu) sau medici igiениști (Vasile Agapi, Iacob Felix, Alexandru A. Sutzu). Singura soluție pentru a opri degenerarea biologică a românilor era eugenia, iar intervențiile profesionale, precum și cele din spațiul public ale corpului (academic) medical de la București, Cluj și Iași au fost consistent documentate (în afara numelor deja menționate, aici au fost analizate și texte ale lui Gheorghe Banu, Gheorghe Marinescu, Nicolae Minovici, Dumitru Grigorescu de la Clinica de Neurologie a Spitalului Colentina sau Grigore I. Odobescu de la Spitalul Central de Boli Mintale București etc.). O legătură netă cu antisemitismul a fost exemplificată de autor prin analiza cărții unui jurnalist cu studii medicale și de filosofie, Petru Tipărescu, care concluziona într-o lucrare apărută în 1941, *Rasă și degenerare, cu un studiu statistic asupra jidanilor*, că incidența bolilor mintale la evrei era semnificativ mai mare față de cea constatată în cazul românilor, dar nu exista nicio încercare de ponderare a procentelor, care erau înșelătoare, cu atât mai mult cu cât diferența între populația majoritară și cea minoritară era

extrem de mare (era vorba de 3,49, adică 1.959 de indivizi la 10.000 de locuitori, dintr-un total de 5.597.364 de români și 29,9, adică 280 de subiecți, dintr-un total de 93.645). De asemenea, urmându-l pe medicul Nicolae C. Paulescu în asertiunile sale din *Degenerarea rasei jidănești* (1928), Tipărescu mai preciza și necesitatea politică a momentului (anii 1940): „trebuie să ne apărăm țara, neamul, rasa" (p. 76).

Dar degenerarea biologică a unei rase nu însemna că se aveau în vedere numai problemele de natura sănătății mintale, ci trimitea și la chestiunile genetice relative la alcoolism sau la infirmități, incapacități fizice de orice natură, ori la lipsa igienei, vagabondaj, comportamente deviante, prostituție etc. Pentru a interveni eficient și a se contura un corp național sănătos era nevoie de biopolitică. Iar în perioada anilor 1920-1940 reflecțiile pe această temă abundă (capitolul III). Nu vom aminti în acest context decât existența deloc efemeră a unui „Buletin eugenic și biopolitic", (1927-1931, 1933-1947), în care medicul clujean Iuliu Moldovan publica proiectul unei facultăți de etnologie și biopolitică (1938). Exista și o colecție de publicații care purta numele *Biblioteca Eugenică și Politică*, editată de ASTRA. În același timp, păreau a fi la mare modă studiile de antropologie și craniologie, inițiate în România de medicul Mihail G. Obedenaru prin anii 1870, care i-au dus pe unii la ideea că tipul rasial numit dacic, mai frecvent în spațiul autohton, avea o capacitate craniană mai mare decât cea a categoriilor nordic și turanic (Ion Chelcea, *Tipuri de cranii românești din Ardeal*, 1934). De la identificări de acest tip nu mai era mult până la discuția cu privire la superioritatea sau inferioritatea unor indivizi, respectiv la excluderea sau neincluderea în tipul rasial românesc a unor cetățeni, care nu ar fi îndeplinit astfel de coordonate antropologice sau rasiale. Să notăm însă că teoriile cu privire la capacitatea craniană și la superioritatea celor care ar fi avut-o mai mare au fost combătute chiar din secolul al XIX-lea, când „craniologia" se insinua în cercetările medicale.

Sigur că au existat și opinii contrare (vezi, de pildă, „Realitatea ilustrată", 1934), dar drumul spre instituționalizarea și ridicarea la rang de politică de stat a comandamentelor rasiale s-a continuat: Sabin Manuilă cerea înființarea unui *Consiliu Superior al Ocrotirii Rasei* (1940), iar în 1943 se înființa, sub autoritatea Președinției Consiliului de Miniștri, *Comisia pentru Promovarea și Protecția Capitalului Biologic al Națiunii* condusă de Iuliu Moldovan, ce avea drept colaboratori pe cunoscutul demograf anterior menționat, Petru Râmnețeanu, Iordache Făcăoaru etc., cu toții militanți în perioada interbelică pentru biopolitică și eugenie. Apărea atunci și proiectul unui institut eugenic și biopolitic (ce avea să primească numele mareșalului Antonescu!), cu cinci secții, genetică umană, bioantropologie, eugenie, biopolitică, talente etnice (dintre subsecții, amintim pe cele de raseologie, demografie, eugenie negativă, migrații etc.). Comisia lui Iuliu Moldovan propunea, în ianuarie 1944, un proiect de lege pentru ocrotirea familiei, „temelia de viață a Neamului și Statului Național Român", în care se impunea „introducerea unor măsuri eugenice suplimentare pentru protejarea familiei, precum și introducerea sterilizării obligatorii a persoanelor cu boli mintale și fizice ereditare" (p. 130). Nu au apucat să fie funcționale reglementările mai sus-menționate, căci parcursul războiului nu a mai permis acest lucru.

În capitolele următoare ale volumului său, Marius Turda a stăruit asupra stigmatizării și sterilizării ca practici de revigorare rasială (IV), *romilor și a „românilor de sânge"* (V), respectiv asupra traiectoriei postbelice (până pe la finele anului 1947), pe care ideile biopolitice și eugenice românești le-au avut (VI).

Cei care s-au găsit în avangarda susținătorilor sterilizării ca manieră de control rasial au fost o seamă de medici (alături de cei evocați până acum, amintim pe Ion I. Cantacuzino, Mareș Cahane, Ioan Manliu, Gheorghe Preda, Alexandru Roșca, Grigore T. Popa etc.), care s-au exprimat fără echivoc pentru această practică, singura care ar fi putut asigura izolarea și oprirea reproducerii indivizilor degenerați, precum vagabonzii, bolnavii mintali ereditari, cei cu deficiențe fizice, alcoolicii, prostituatele sau... evreii ori romii, fiindcă era dovedit științific, s-a văzut din exemplele anterioare, măcar pentru cei dintâi, erau rase „inferioare" („degenerate"). Având ca model legea care reglementa sterilizarea în Germania (1934), aceștia au militat cu consecvență pentru adoptarea unui sistem normativ similar și în România. Alte personaje, mult mai radicale și apropiate de Biserică, precum protopopul Florea Codreanu (*Eugenia creștină în familie*, 1941) sau teologul Liviu Stan (*Rasă și religiune*, 1942), găseau compatibilități totale între ideologia rasistă și viața

religioasă creștină (ortodoxă). Mai mult, concluziona Marius Turda, Liviu Stan, „inspirat de dezbaterile despre rasă și rasism, dar și de ortodoxie [...], a elaborat o teologie națională în care protecția națiunii era dictată de voința divină revelată în principiile eugenice [...], idee [ce] rezona perfect cu solicitarea adresată de Manliu Bisericii Ortodoxe de a se implica în proiectele biologice de protecționism național" (p. 185).

Foarte sugestiv este și capitolul dedicat romilor și felului în care erau văzuți în societatea autohtonă comparativ cu „românii de sânge". Un singur aspect reținem în nota noastră de lectură: comentariul lui Marius Turda cu privire la partea de *Politică rasială* din volumul al II-lea al *Tratatului de drept public* al lui Paul Negulescu și George Alexianu, publicat în 1943 după deportarea romilor în Transnistria. Cei doi juriști vorbeau de obligația statului de a „îmbunătăți rasa", care era amenințată de „degenerare", precum și de a face o politică în care să fie combătut „principiul promiscuității necontrolate" (p. 226), ceea ce făceau majoritatea statelor europene. Totodată, textul tratatului de drept preciza că nu erau permise căsătoriile între români și cei care proveneau din rase „inferioare sau degenerate", evreii ori „țiganii", întrucât cei din urmă ar fi fost considerați în România anilor 1940 „leneși, fără demnitate, vagabonzi, cerșetori, hoți, tâlhari, chiar criminali" (p. 227). De aceea fuseseră și deportați de statul român în 1941, măsura segregării lor, a izolării față de restul societății fiind agreată, printre alții, și de Ion Chelcea, de pildă, în lucrarea sa *Țiganii din România* (1944). Să notăm în acest context faptul că lista făcută de Negulescu și Alexianu cu privire la imaginea romilor în societatea românească nu se deosebea deloc de cea pe care noi am găsit-o în răspunsurile la chestionarul lui B. P. Hasdeu din 1878 în județele Ilfov, Muscel, Romanați sau Vlașca din sudul țării, respectiv Bacău, Botoșani, Putna, Roman din zona Moldovei (*Câteva note preliminare cu privire la imaginea străinilor în răspunsurile la chestionarul „juridic" al lui B. P. Hasdeu (1878)*, 2023).

În perioada de după încheierea celui de-al Doilea Război Mondial până către finele anului 1947 au mai continuat cercetările și intervențiile de tipul celor menționate pentru anii 1920-1940 (Iuliu Moldovan, Gheorghe Banu), doar că au apărut tot mai multe reflecții cu privire la condamnarea rasismului, a teoriei fasciste a raselor, într-un context de redefiniri conceptuale în care îi găsim pe Traian Herseni (care, ca și Grigore T. Popa, se va fi reorientat, căci în interbelic aveau idei mai radicale...), Olga Necrasov, Victor Preda. Sau pe Salvator Cupcea ori Octav Mărgărit, care nu repudiau eugenia, dar se distanțau de excesele rasismului fascist, ori pe Alexandru D. Trifu, ce credea și el în selecția indivizilor, dar prin intermediul procesului educativ.

Lucrarea se încheie cu concluzii pertinente și sistematice, cu o consistentă bibliografie de surse primare care ilustrează tematica volumului (arhive – din București, Budapesta, Cluj-Napoca, Londra, Iași, München, Praga, Washington –, articole din presa cotidiană sau din periodice, studii în reviste științifice publicate în perioada primei părți a veacului al XX-lea), respectiv cu un foarte util index de subiecte și nume proprii.

În fine, mai spunem că am sesizat mici inadvertențe formale la întocmirea aparatului critic; poate că era mai potrivită opțiunea pentru utilizarea formulei *Ibidem* decât să se reia de mai multe ori câte o parte a referințelor unui studiu atunci când veneau unele după altele (de exemplu, p. 40, 73, 185, 198-199, 224, 227 etc.). De asemenea, ne-am permite să asociem chiar și marginal personajelor acestui volum pe Dimitrie Gusti, care definea națiunea, printre altele, ca fiind și o entitate biologică (*Problema națiunii*, 1919; *Știința națiunii*, 1937; *Știința și pedagogia națiunii*, 1941). Desigur nu exista la Gusti, cel puțin după cunoștința noastră, tușele extreme pe care Marius Turda le-a semnalat în analiza sa cu privire la intelectualii interbelici analizați, dar credem că și cunoscutul sociolog, atât de afin politic cu Carol al II-lea în perioada interbelică, inclusiv în proiectul de modernizare a satelor românești, s-a înscris măcar la secțiunea moderată a elitelor ce susțineau „regenerarea" națiunii române.

Dar aceste mici sugestii nu umbresc câtuși de puțin demersul de față. Textul pe care l-am prezentat în câteva cuvinte, modeste, spunem noi, față de copleșitoarea istorie ce ne-o împărtășește, este scris într-un stil extrem agreabil, fără încărcături savante și greoaie, chiar dacă documentația care a stat la baza analizei a fost masivă. Aceasta înseamnă că autorul deține pe de-a-ntregul „arta/știința scriiturii". În plus, analiza echilibrată, pătrunzătoare, sistematică (nu este nicio idee nejustificată în text), subtilă, fără menajamente pentru anumite personaje istorice, dar nicidecum părtinitoare, trebuie subliniată și apreciată la superlativ.

Una dintre concluziile cărții de față l-a adus în prim-plan pe Petre Țuțea. Se părea că ideile din perioada interbelică susținute în *Manifestul revoluției naționale*, evocat de noi mai devreme, nu l-au părăsit. În 1968 publica împreună cu Gh. Lăpușneanu o piesă de teatru, în ale cărei dialoguri Marius Turda descoperea un personaj ce afirma că soluția pentru o igienă a rasei era selecția biologică a indivizilor prin eugenie, iar pentru astfel de măsuri Dumnezeu va fi fost rugat să-i ierte pe cei ce ar fi practicat-o. Așadar, tema continua să îl frământe pe Petre Țuțea... Și încheie sugestiv autorul: „vechile idei mor greu, iar uneori niciodată" (p. 265).

Aș mai evoca un moment din istoria interbelică a rasismului autohton sau a eugeniei ori biopoliticii (ca să folosim niște termeni ce nu ne fac să „tremurăm" neapărat, poate pentru faptul că nu le înțelegem pe de-a-ntregul semnificația și consecințele), pe care ne-o propune autorul, anume faptul că, după legea sterilizării din Germania lui Hitler din 1934, s-au multiplicat și în România cercetările, reflecțiile, studiile pe tema respectivă, dar și solicitările de a se adopta o reglementare asemănătoare sau de a se iniția o politică coerentă în această direcție. Citind secțiunea cu pricina, am avut senzația că acel impuls dat de legea din Germania eugeniștilor din România seamănă cu influența parcă obsesivă pe care o are *trumpism*-ul în perioada aceasta. Adică erau niște germeni în interior, dar declicul imitației fără nicio reținere l-a dat modelul imperialist promovat de o mare putere. De aceea, credem că studiul de față ar trebui să aibă un rol important în confruntarea noastră, istorici, cercetători din științele socio-umane, dar și public mai larg, cu un trecut, pe care am evitat să ni-l asumăm și care ne poate aduce învățăminte pentru ziua de azi.

Volumul lui Marius Turda este unul care surprinde, căci ne dezvăluie o istorie mai puțin cunoscută, în bună măsură ignorată de *mainstream*-ul istoriografic autohton. Sigur, sunt cercetători în vremea din urmă, care au mai reconstituit fragmente din această istorie, precum Ionela Băluță, Maria Bucur (poate în cel mai vizibil mod), Constantin Bărbulescu, Ligia Livadă-Cadeschi, Mihai A. Panu etc. (și îmi cer scuze că nu i-am evocat pe toți), dar în continuare parcă instituțiile în care se practică cercetarea umanistă, dar și mulți istorici, inclusiv alți cercetători din domeniul științelor socio-umane, par să fie mai atașate (sau atașați) de festivismul demersului identitar în interpretarea naționalismului și a specificului autohton, trecând în plan secund, ocultând chiar, detaliile pe care generos ni le prezintă în volumul său istoricul român de la Oxford. Cartea lui Marius Turda ar trebui promovată și mai mult în spațiul universitar, în spațiul public, în general, pentru că, dacă ar fi citită de un număr din ce în ce mai mare dintre noi, poate că o seamă dintre contururile eronate ale ideologiilor identitare, extremiste, rasiste și xenofobe, care marchează astăzi scena politică românească, ar fi măcar puse sub semnul întrebării, dacă nu eliminate...

Laurențiu Vlad

STÉPHANE COURTOIS, NICOLAS WERTH, JEAN-LOUIS PANNÉ, ANDRZEJ PACZKOWSKI, KAREL BARTOSEK, JEAN-LOUIS MARGOLIN, *Cartea Neagră a Comunismului. Crime, teroare, represiune*, ediția a II-a, revăzută și adăugită de Armand Goșu și Dorin Dobrincu, București, Editura Spandugino, 2025, 984 p. + 24 p. (reproduceri de fotografii).

În anul 1997, scena culturală franceză a fost marcată de apariția unui volum care avea să dea naștere la polemici și dezbateri intense despre natura regimurilor totalitare, despre comunism, despre cum trebuie cercetat acesta sau despre relația noastră cu trecutul recent, marcat de violențe în masă. Produsul unei echipe de istorici condusă de Stéphane Courtois, care reunea și alți istorici cunoscuți ai secolului XX, printre care Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek și Jean-Louis Margolin, *Le Livre noir du communisme* avea să devină repede o carte foarte mediatizată. Volumul promitea să abordeze o temă intrigantă, și anume dimensiunea criminală a comunismului, motiv pentru care a beneficiat de atenție din partea marilor publicații periodice franceze. Apariția volumului a fost tratată aproape ca un eveniment major, cu mult peste dimensiunea lansării unei cărți de istorie. Volumul a fost tradus în 26 de limbi și a fost vândut

Una dintre concluziile cărții de față l-a adus în prim-plan pe Petre Țuțea. Se părea că ideile din perioada interbelică susținute în *Manifestul revoluției naționale*, evocat de noi mai devreme, nu l-au părăsit. În 1968 publica împreună cu Gh. Lăpușneanu o piesă de teatru, în ale cărei dialoguri Marius Turda descoperea un personaj ce afirma că soluția pentru o igienă a rasei era selecția biologică a indivizilor prin eugenie, iar pentru astfel de măsuri Dumnezeu va fi fost rugat să-i ierte pe cei ce ar fi practicat-o. Așadar, tema continua să îl frământe pe Petre Țuțea... Și încheie sugestiv autorul: „vechile idei mor greu, iar uneori niciodată" (p. 265).

Aș mai evoca un moment din istoria interbelică a rasismului autohton sau a eugeniei ori biopoliticii (ca să folosim niște termeni ce nu ne fac să „tremurăm" neapărat, poate pentru faptul că nu le înțelegem pe de-a-ntregul semnificația și consecințele), pe care ne-o propune autorul, anume faptul că, după legea sterilizării din Germania lui Hitler din 1934, s-au multiplicat și în România cercetările, reflecțiile, studiile pe tema respectivă, dar și solicitările de a se adopta o reglementare asemănătoare sau de a se iniția o politică coerentă în această direcție. Citind secțiunea cu pricina, am avut senzația că acel impuls dat de legea din Germania eugeniștilor din România seamănă cu influența parcă obsesivă pe care o are *trumpism*-ul în perioada aceasta. Adică erau niște germeni în interior, dar declicul imitației fără nicio reținere l-a dat modelul imperialist promovat de o mare putere. De aceea, credem că studiul de față ar trebui să aibă un rol important în confruntarea noastră, istorici, cercetători din științele socio-umane, dar și public mai larg, cu un trecut, pe care am evitat să ni-l asumăm și care ne poate aduce învățăminte pentru ziua de azi.

Volumul lui Marius Turda este unul care surprinde, căci ne dezvăluie o istorie mai puțin cunoscută, în bună măsură ignorată de *mainstream*-ul istoriografic autohton. Sigur, sunt cercetători în vremea din urmă, care au mai reconstituit fragmente din această istorie, precum Ionela Băluță, Maria Bucur (poate în cel mai vizibil mod), Constantin Bărbulescu, Ligia Livadă-Cadeschi, Mihai A. Panu etc. (și îmi cer scuze că nu i-am evocat pe toți), dar în continuare parcă instituțiile în care se practică cercetarea umanistă, dar și mulți istorici, inclusiv alți cercetători din domeniul științelor socio-umane, par să fie mai atașate (sau atașați) de festivismul demersului identitar în interpretarea naționalismului și a specificului autohton, trecând în plan secund, ocultând chiar, detaliile pe care generos ni le prezintă în volumul său istoricul român de la Oxford. Cartea lui Marius Turda ar trebui promovată și mai mult în spațiul universitar, în spațiul public, în general, pentru că, dacă ar fi citită de un număr din ce în ce mai mare dintre noi, poate că o seamă dintre contururile eronate ale ideologiilor identitare, extremiste, rasiste și xenofobe, care marchează astăzi scena politică românească, ar fi măcar puse sub semnul întrebării, dacă nu eliminate...

Laurențiu Vlad

STÉPHANE COURTOIS, NICOLAS WERTH, JEAN-LOUIS PANNÉ, ANDRZEJ PACZKOWSKI, KAREL BARTOSEK, JEAN-LOUIS MARGOLIN, *Cartea Neagră a Comunismului. Crime, teroare, represiune*, ediția a II-a, revăzută și adăugită de Armand Goșu și Dorin Dobrincu, București, Editura Spandugino, 2025, 984 p. + 24 p. (reproduceri de fotografii).

În anul 1997, scena culturală franceză a fost marcată de apariția unui volum care avea să dea naștere la polemici și dezbateri intense despre natura regimurilor totalitare, despre comunism, despre cum trebuie cercetat acesta sau despre relația noastră cu trecutul recent, marcat de violențe în masă. Produsul unei echipe de istorici condusă de Stéphane Courtois, care reunea și alți istorici cunoscuți ai secolului XX, printre care Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek și Jean-Louis Margolin, *Le Livre noir du communisme* avea să devină repede o carte foarte mediatizată. Volumul promitea să abordeze o temă intrigantă, și anume dimensiunea criminală a comunismului, motiv pentru care a beneficiat de atenție din partea marilor publicații periodice franceze. Apariția volumului a fost tratată aproape ca un eveniment major, cu mult peste dimensiunea lansării unei cărți de istorie. Volumul a fost tradus în 26 de limbi și a fost vândut

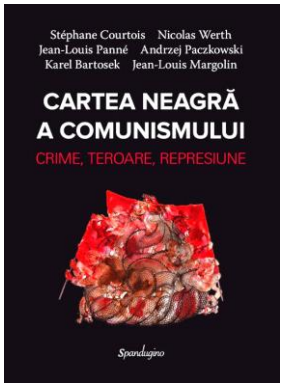

într-un milion de exemplare. Așa cum era de așteptat, opiniile au fost împărțite. Unii i-au reproșat lui Stéphane Courtois tonul mult prea polemic și comparația comunism – nazism din introducerea cărții, alții au apreciat efortul documentar uriaș și importanța istoriografică a textelor, alții au acuzat o anumită doză de reducționism și chiar o anumită componentă politică. Chiar dacă au fost și critici legate de unele deficiențe metodologice, tonul general a fost că demersul era unul legitim: el invita la reflecție, stimulând cercetarea și dezbaterile pe marginea comunismului.

În România, au fost publicate inițial fragmente din carte în diferite reviste, precum „Memoria”, care semnala la acea vreme că volumul nu va putea fi ocolit de cei care doreau să înțeleagă „acest flagel, comunismul”. La un an de la apariția ediției franceze, în 1998, avea să apară la editura Humanitas, sub egida Fundației Academia Civică, și ediția românească. Traducerea din limba franceză a fost semnată de Maria Ivănescu, Luana Schidu, Brândușa Prelipceanu, Emanoil Marcu, Doina Jela Despois, Daniela Ștefănescu, Ileana Busuioc și Paul Marinescu. Astfel, grație eforturilor lui Romulus Rusan, România devenea prima țară, după Franța, în care era publicată *Cartea neagră a comunismului*. Ediția românească a păstrat structura ediției originale, însă au fost adăugate note care să exemplifice și să contextualizeze publicului românesc unii termeni și anumite situații. Romulus Rusan a semnat o introducere, care așeza lucrarea în contextul postcomunismului românesc. Ediția din 1998 a beneficiat și de o *Addenda*, semnată de Dennis Deletant, Ștefan Marițiu, Gheorghe Onișoru, Marius Oprea, menită să completeze informațiile despre comunismul românesc, prezentat într-o manieră superficială în opinia românilor.

Publicată la nouă ani de la căderea comunismului, volumul a deschis o dezbatere aprinsă privind moștenirea comunistă. Personalități culturale din jurul „Revistei 22”, precum Horia Roman Patapievici, Vladimir Tismăneanu, Andrei Pleșu, Dorin Tudoran, au salutat apariția volumului, considerat a fi o lucrare fundamentală pentru înțelegerea comunismului. Evident, nu au lipsit nici criticile și nici scandalurile din jurul acestui demers livresc, poate cel mai cunoscut fiind schimbul de replici dintre Romulus Rusan și Gabriel Liiceanu. Cel din urmă, cu prilejul lansării volumului, și-a exprimat, în termeni puțin politicoși, nemulțumirea față de modul în care editorii români au ales să prezinte experiența comunismului românesc.

Ediția a doua a *Cărții negre a comunismului*, publicată în 2025 la editura Spandugino, este îngrijită de Dorin Dobrincu și Armand Goșu. Nu avem de-a face cu o nouă traducere, editorii au lucrat cu textul publicat în 1998, respectând structura originală. Au renunțat la prefața semnată de Stéphane Courtois, dar au adăugat o postfață semnată de același istoric. De asemenea, editorii au introdus un text revizuit al *Addendei*: *Sfârșiți odată cu trecutul negru! Sistemul represiv din România*, semnat de Dennis Deletant, Ștefan Marițiu, Gheorghe Onișoru, Marius Oprea și Stelian Tănase. Acest text a fost scris în 2010, când Romulus Rusan și Academia Civică și-au propus să publice o ediție nouă a *Cărții negre a comunismului*, fapt care nu a mai avut loc. De altfel, la finalul volumului, după prezentarea autorilor, editorii au introdus și *Argumentul* semnat de Romulus Rusan pentru ediția care trebuia publicată în 2010.

Dorin Dobrincu și Armand Goșu, îngrijitorii ediției de față, au încercat să ofere cititorilor instrumentele necesare unei lecturi nu doar facile, ci aproape un manual de istorie a comunismului. Cartea este valoroasă, în primul rând, prin conținutul ei și, în al doilea rând, prin notele explicative și trimiterile bibliografice introduse de cei doi editori, care pot fi privite ca o bibliografie selectivă, dar adusă la zi, a istoriei comunismului. Acest fapt este completat, într-un mod fericit, de fotografiile de la finalul cărții, o sinteză în imagini a represiunii și rezistenței în România comunistă. Altfel spus, prin munca editorilor, această carte de sinteză îndeplinește și rolul de instrument de lucru, care te ajută să te orientezi în multitudinea de sugestii bibliografice și date biografice.

Volumul este structurat în cinci părți, la rândul lor împărțite în capitole. De altfel, editorii nu au intervenit asupra acestei structuri. Fiecare parte abordează o altă regiune geografică:

Partea I. Un stat împotriva poporului său este dedicată Uniunii Sovietice; *Partea a II-a. Revoluție mondială, război civil și teroare* abordează activitatea Cominternului în Europa de Vest; *Partea a III-a. Cealaltă Europă victimă a comunismului* se concentrează pe Europa de Est; *Partea a IV-a. Formele de comunism în Asia: între „reeducare" și masacru* vorbește despre regimurile comuniste din China, Coreea de Nord, Vietnam, Laos, Cambodgia; *Partea a V-a. Lumea a treia* analizează regimurile comuniste din Africa și America Latină. Volumul se încheie cu un capitol de concluzii, *De ce?*, în care autorii încearcă să explice modul în care comunismul a ajuns să apeleze la violență într-o manieră ce a făcut din crimă unul dintre elementele fondatoare ale regimului.

În ultimii ani, societatea românească cunoaște un reviriment al curentelor revizioniste privind perioada comunistă. Din rațiuni politice sau sub influența unor campanii media bine structurate, spațiul public românesc este bombardat cu informații care prezintă într-o manieră hiperbolizantă performanțele economiei comuniste, personalitatea dictatorului Nicolae Ceaușescu sau minimalizează dimensiunea represivă și totalitară a regimului comunist. Dictatorii odioși de ieri ne sunt prezentați astăzi ca precursori ai mișcărilor suveraniste, oameni care nu au „închinat" țara străinilor. Acest fapt face ca reeditarea *Cărții negre a comunismului* să nu fie doar expresia unei nevoi academice, ci și dovada unei nevoi absolute de a aduce puțină claritate în acest noian de mistificări care ne inundă. Altfel spus, contextul în care a fost reeditat acest volum este cât se poate de potrivit și ne exprimăm speranța că va relansa dezbaterile despre comunism, atât în societate, cât și în universități sau în școli.

Publicată acum aproximativ 30 de ani, *Cartea neagră a comunismului* a rămas la fel de actuală, fără a fi supusă „erodării" specifice oricărei cărți academice. Este prima încercare de amploare care oferă o perspectivă globală asupra comunismului, punând explicit problema crimelor acestuia într-un cadru comparabil cu crimele nazismului. Din acest motiv, chiar dacă istoriografia temei a evoluat, structura volumului, ideile generale și concluziile au rămas valabile.

Volumul a rămas actual și o reeditare a fost cu atât mai mult necesară, pentru că reamintește amploarea dimensiunii crimelor comunismului, ceea ce il face un instrument important pentru educația civică, nu doar istorică, și util împotriva relativizării și uitării. Așa cum spun autorii în *Introducere*, dimensiunea criminală este una definitorie pentru regimurile comuniste. Teroarea nu a fost doar conjuncturală, ci a fost parte din ADN-ul regimurilor comuniste, care s-a manifestat atât în gândirea teoretică, cât și în acțiunea politică. Eforturile de devoalare a crimelor comunismului nu au fost ușoare, cei care au încercat să facă acest lucru au fost supuși mereu la atacuri de presă, campanii de denigrare și chiar agresiuni fizice.

Prima parte este revelatoare pentru modul în care statele, sub influența unor ideologii totalitare, se pot întoarce împotriva propriilor cetățeni. Dincolo de a fi o istorie-sintetiză a URSS, această parte a cărții ne devoalează modul în care, în perioade de incertitudine, o grupare radicală poate prelua puterea în stat și se poate impune folosind crima ca principală formă de acțiune politică. Discursurile liderilor bolșevici precum Lenin și Troțki după 1917, înființarea CEKA, utilizarea foametei ca instrument de represiune în timpul Războiului Civil ne conduc la ideea că URSS a fost un stat născut din crimă și a supraviețuit oferind terorii o anumită ciclicitate. Această secțiune scoate în evidență, de asemenea, mecanismele sistematice de control social și politic prin frică, cum ar fi epurările, deportările și prigonirea inamicilor politici. Autorii arată că terorismul de stat nu era doar un fenomen episodic, ci o parte integrantă a structurilor instituționale, menită să asigure obedienta și consolidarea puterii. În plus, prima parte demonstrează cum ideologia bolșevică a justificat crimele în numele progresului și al binelui colectiv, oferind un cadru explicativ pentru atrocitățile ce aveau să continue și în deceniile următoare.

În partea a doua a volumului, Stéphane Courtois și Jean-Louis Panné analizează mecanismele prin care URSS a încercat să exporte revoluția comunistă în Europa. Activitatea Cominternului, Războiul Civil din Spania, rețelele de influență coordonate de NKVD în Vestul Europei nu pot să nu ne ducă astăzi cu gândul la războiul din Ucraina, la fermele de troli ale Moscovei, la campaniile conspiraționiste promovate intens de canale de comunicare afiliate Kremlinului. Suntem practic într-un moment în care războiul Moscovei cu societățile occidentale pare să fi renăscut la dimensiunile sale interbelice. De asemenea, se subliniază modul în care instrumentele ideologice și politice

– propaganda, infiltrarea grupurilor de putere, manipularea opiniei publice – au fost folosite sistematic pentru destabilizarea altor state. Autorii arată că aceste tactici nu doar că au modelat politicile internaționale ale perioadei interbelice, ci au lăsat și o moștenire durabilă, punând în evidență continuitatea strategiilor de influență și control care reapar în forme adaptate contextului contemporan.

Andrzej Paczkowski și Karel Bartosek au scris, în partea a treia, despre *Cealaltă Europă victimă a comunismului*. Polonia beneficiază de un tratament preferențial, fiindu-i acordat un spațiu generos. Autorii aderă la ideea de „națiune dușmană", după cum îi priveau sovieticii pe polonezi, cât și pe teroarea pe care aceştia au fost obligați să o suporte din partea sovieticilor. Europa Centrală și de Sud-Est este tratată la comun, pe secțiuni tematice. De remarcat faptul că autorii au acordat atenție „Experimentului Pitești", despre care au scris că a fost prima introducere pe continentul european a metodelor de reeducare prin „spălarea creierelor", aplicate de comuniștii asiatici. Bulgaria, prin exemplul lagărului de la Loveč, este privită la rândul ei ca o țară care a contribuit într-o manieră originală la natura represiunii comuniste din Europa. Capitolele dedicate Europei Centrale și de Sud-Est se încheie cu o analiză a modului în care statele din această parte a continentului au gestionat problema trecutului comunist și a crimelor acestuia.

În partea a patra, Jean-Louis Margolin și Pierre Rigoulot scriu despre comunismul din Asia, între „reeducare" și masacru. Margolin face o trecere în revistă a regimurilor din China, Vietnam, Laos și Cambodgia, pe când Rigoulot se ocupă de Coreea de Nord. Acest capitol prezintă interes dintr-o dublă perspectivă. În primul rând, interesul nostru pentru comunismul asiatic este foarte scăzut, iar aceste pagini ne oferă o imagine concludentă, de la care putem pleca pentru analize mai aprofundate. În al doilea rând, China se impune tot mai agresiv ca mare putere, implicându-se activ în jocul politic global, iar acest lucru face necesară înțelegerea regimului de la Beijing, construit la rândul său pe teroare. Autorii pun în evidență modul în care lagărele de concentrare, reeducarea, execuțiile politice și controlul social strict au fost folosite pentru a consolida puterea regimurilor comuniste. Putem lesne identifica o anumită continuitate a acestor practici, care influențează nu doar societățile interne, ci și comportamentul extern al acestor state, relevând conexiuni între trecutul represiv și politicile externe contemporane, de la diplomația agresivă până la manipularea informațiilor pe scena internațională.

Comunismul din lumea a treia este subiectul celei de-a cincea părți, semnată de Pascal Fontaine, Yves Santamaria și Sylvain Boulouque. Autorii pun în discuție regimurile comuniste din Cuba, Peru, Nicaragua din America Latină, Etiopia Angola și Mozambic din Africa. O atenție specială a fost acordată Afganistanului, privit mai mult din perspectiva implicațiilor pe care regimul comunist de acolo și invazia sovietică le-a avut asupra regimului din Uniunea Sovietică. Toate aceste regimuri au o dimensiune colonială importantă, care le-au modelat natura și practica politică, însă, dincolo de particularități, violența politică de tip leninist a fost o constantă, în pofida tuturor nuanțelor care pot fi invocate. Autorii evidențiază efectele pe termen lung pe care violența a avut-o asupra acestor țări: destabilizare socială, conflicte interne, războaie civile, care au influențat nu numai situația internă, ci și politicile regionale. Această perspectivă comparativă ne arată cum ideologia leninistă, grefată pe diferite contexte coloniale și postcoloniale, a produs rezultate similare în ceea ce privește teroarea politică și consolidarea puterilor autoritare.

În loc de concluzii, autorii se întreabă: de ce a fost nevoie de instituționalizarea crimei ca armă politică pentru impunerea și consolidarea regimurilor comuniste? Una dintre ideile majore care rămân din acest capitol este că anii 1918-1921 au fost „o veritabilă matrice a regimului sovietic […], cazanul infernal în care s-a pregătit acea mentalitate atât de specială a comunismului leninist-stalinist – amestec de exaltare idealistă, de cinism și de cruzime inumană". Leninismul a adus o mutație la nivelul definirii dușmanului politic, în numele ei contabilizându-se zeci de milioane de morți. Excluderea sau marginalizarea dușmanului politic devenea la Lenin echivalentul exterminării. Or, aceasta a fost fundamentul naturii criminale a regimului.

Într-un context în care mișcările radicale, ce promovează forme de guvernare dictatoriale, devin tot mai populare, reeditarea *Cărții negre a comunismului* este un gest mai mult decât necesar. Regimurile democratice sunt sub asediu total, iar acest fapt ne obligă, mai mult ca oricând, să repunem în dezbaterea publică natura violentă a regimurilor totalitare. Acest lucru face

ca miza centrală a volumului – documentarea crimelor comunismului, compararea lor, menținerea memoriei – să fie actuală. Importanța vine din rolul său istoriografic, moral și pedagogic, nu doar din valoarea strict factuală a datelor.

Alexandru D. Aioanei

ALEXANDRU L. COHAL, DORIN DOBRINCU, GEORGE ȚURCĂNAȘU (coord.), *Regionalizarea. Către un model de bună guvernanță a României*, Iași, Editura Polirom, 2023, 320 p.

În anul 1857, în contextul preconizatei uniuni a Principatelor Române, Nicolae Istrate a publicat o broșură prin intermediul căreia își exprima puternice temeri legate de consecințele acestui fenomen istoric. Dincolo de unele accente inabile sau pătimașe, teza lui Istrate era cea a transformării Moldovei într-o anexă a Valahiei și a orașului Iași într-unul de rang secundar, lipsit de importanța pe care o avea:

> Și cu ce rezon să disprețuim pe proprietarii, pe negutătorii, pe acei care posedă câte ceva, care, fără să prevadă nenorocirile cele mari, se preocupă de chestiile secundare și personale, că adică Moldova ar ajunge o provincie sau cel mult o Craiovă a Valahiei? Că Capitala Iașului ar ajunge un al doilea Hârlău? Că rivalitatea Moldovenilor și Muntenilor dovedită prin atâtea războaie ce au urmat între strămbunii noștri s-ar deștepta iarăși din nou; și alte asemeni detalii, toate spre paguba Moldovenilor?

În mod evident, chiar dacă a existat un curent de opinie potrivnic mersului evenimentelor din 1859, minimalizat de istoriografia noastră de-a lungul timpului, Unirea Principatelor era o necesitate istorică și o soluție dezirabilă în complicatul context geopolitic al teritoriului românesc, situat la intersecția a trei puternice state europene, fiecare cu ambiții și interese proprii. Nu aceasta este problema în sine, ci modul în care noul stat a reușit să integreze cele două provincii, Țara Românească și Moldova. Or, din această perspectivă, lucrurile sunt mult mai complexe și au fost puțin dezbătute în literatura de specialitate.

Moldova a avut în perioada modernă un vizibil ascendent cultural sau intelectual, remarcat, de pildă, de Garabet Ibrăileanu, în celebrul său studiu despre spiritul critic al culturii noastre, unele dintre observațiile sale rămânând în bună măsură valabile. În Iași a apărut gruparea Junimii, fără îndoială cea mai importantă din întreaga noastră istorie culturală, deși membrii săi reprezentativi s-au mutat la București, într-un final. Din Moldova sunt Mihai Eminescu, Ion Creangă, Ștefan Luchian, George Enescu și mulți alți scriitori sau oameni de știință. În schimb, Capitala și-a câștigat ascendentul din punct de vedere politic și instituțional, inducând un clivaj între aceasta și restul țării peste care nu s-a trecut complet nici până în zilele noastre.

Situația nu s-a ameliorat în cazul Moldovei nici după Primul Război Mondial și formarea României Mari, dimpotrivă, capitalul simbolic al Transilvaniei s-a tradus într-o atenție specială pentru integrarea acestei regiuni. Este drept că statul nostru nu a fost aproape niciodată unul prosper economic și nu și-a permis în consecință să acționeze susținut pentru reducerea decalajelor de dezvoltare; dimpotrivă, acestea au continuat să se adâncească. Este cazul Basarabiei în perioada interbelică și al Moldovei în cadrul întregii noastre istorii. Autoritățile statale românești au pariat în permanență pe un model centralizat de conducere din considerente mai ales naționale invocate până la obsesie. Acestea pot fi înțelese în dimensiunea lor istorică, mai ales ținând cont de prăbușirea României Mari în anul 1940, dar ne apar drept anacronice într-o perioadă în care accentul ar trebui deplasat pe ameliorarea economică.

ca miza centrală a volumului – documentarea crimelor comunismului, compararea lor, menținerea memoriei – să fie actuală. Importanța vine din rolul său istoriografic, moral și pedagogic, nu doar din valoarea strict factuală a datelor.

Alexandru D. Aioanei

ALEXANDRU L. COHAL, DORIN DOBRINCU, GEORGE ȚURCĂNAȘU (coord.), *Regionalizarea. Către un model de bună guvernanță a României*, Iași, Editura Polirom, 2023, 320 p.

În anul 1857, în contextul preconizatei uniuni a Principatelor Române, Nicolae Istrate a publicat o broșură prin intermediul căreia își exprima puternice temeri legate de consecințele acestui fenomen istoric. Dincolo de unele accente inabile sau pătimașe, teza lui Istrate era cea a transformării Moldovei într-o anexă a Valahiei și a orașului Iași într-unul de rang secundar, lipsit de importanța pe care o avea:

> Și cu ce rezon să disprețuim pe proprietarii, pe negutătorii, pe acei care posedă câte ceva, care, fără să prevadă nenorocirile cele mari, se preocupă de chestiile secundare și personale, că adică Moldova ar ajunge o provincie sau cel mult o Craiovă a Valahiei? Că Capitala Iașului ar ajunge un al doilea Hârlău? Că rivalitatea Moldovenilor și Muntenilor dovedită prin atâtea războaie ce au urmat între strămbunii noștri s-ar deștepta iarăși din nou; și alte asemeni detalii, toate spre paguba Moldovenilor?

În mod evident, chiar dacă a existat un curent de opinie potrivnic mersului evenimentelor din 1859, minimalizat de istoriografia noastră de-a lungul timpului, Unirea Principatelor era o necesitate istorică și o soluție dezirabilă în complicatul context geopolitic al teritoriului românesc, situat la intersecția a trei puternice state europene, fiecare cu ambiții și interese proprii. Nu aceasta este problema în sine, ci modul în care noul stat a reușit să integreze cele două provincii, Țara Românească și Moldova. Or, din această perspectivă, lucrurile sunt mult mai complexe și au fost puțin dezbătute în literatura de specialitate.

Moldova a avut în perioada modernă un vizibil ascendent cultural sau intelectual, remarcat, de pildă, de Garabet Ibrăileanu, în celebrul său studiu despre spiritul critic al culturii noastre, unele dintre observațiile sale rămânând în bună măsură valabile. În Iași a apărut gruparea Junimii, fără îndoială cea mai importantă din întreaga noastră istorie culturală, deși membrii săi reprezentativi s-au mutat la București, într-un final. Din Moldova sunt Mihai Eminescu, Ion Creangă, Ștefan Luchian, George Enescu și mulți alți scriitori sau oameni de știință. În schimb, Capitala și-a câștigat ascendentul din punct de vedere politic și instituțional, inducând un clivaj între aceasta și restul țării peste care nu s-a trecut complet nici până în zilele noastre.

Situația nu s-a ameliorat în cazul Moldovei nici după Primul Război Mondial și formarea României Mari, dimpotrivă, capitalul simbolic al Transilvaniei s-a tradus într-o atenție specială pentru integrarea acestei regiuni. Este drept că statul nostru nu a fost aproape niciodată unul prosper economic și nu și-a permis în consecință să acționeze susținut pentru reducerea decalajelor de dezvoltare; dimpotrivă, acestea au continuat să se adâncească. Este cazul Basarabiei în perioada interbelică și al Moldovei în cadrul întregii noastre istorii. Autoritățile statale românești au pariat în permanență pe un model centralizat de conducere din considerente mai ales naționale invocate până la obsesie. Acestea pot fi înțelese în dimensiunea lor istorică, mai ales ținând cont de prăbușirea României Mari în anul 1940, dar ne apar drept anacronice într-o perioadă în care accentul ar trebui deplasat pe ameliorarea economică.

Or, ca să dăm doar un exemplu, fondurile provenite prin PNRR, demarat de Uniunea Europeană în urma pandemiei, sunt în continuare destinate unor proiecte de infrastructură relevante, dar care ocolesc în mare parte regiunea Moldovei. CFR Infrastructură a semnat opt contracte pentru modernizarea sau electrificarea unor magistrale precum Caransebeș – Arad – Timișoara sau Cluj – Oradea, dar nici măcar unul dintre aceste contracte nu este destinat infrastructurii feroviare din Moldova. Cu mare greutate, s-a reușit demararea unei autostrăzi care să treacă prin această regiune, singura care nu are nici un kilometru de autostradă, dacă facem excepție de centura Bacăului. La orice indicator social sau economic am dori să ne raportăm, Moldova este plasată semnificativ mai jos decât celelalte regiuni ale României. Cum poate fi explicat acest fenomen?

Ținând seama de aceste evidențe, un grup de intelectuali (profesori universitari, cercetători, istorici, geografi, economiști) au înființat în urmă cu câțiva ani Asociația „Mișcarea pentru Dezvoltarea Moldovei", organizație care și-a propus să pledeze pentru introducerea pe agenda națională a problemelor regionale din Moldova. Cu atât mai mult cu cât acestea sunt numeroase și grave: lipsa infrastructurii mari, cu efect sufocant pentru economia din zonă, alocările bugetare inegale, Moldova primind chiar mai puține fonduri decât a livrat bugetului național, fenomenul migrației de muncă, care se traduce în depopulare și izolare a mai multor orașe, un blocaj general, așadar, căruia nu i se pot găsi soluții adecvate și probabil nici nu se dorește în mod real.

În cadrul acestui context, în urma unui eveniment organizat de Asociația „Mișcarea pentru Dezvoltarea Moldovei" la Ipotești și în cadrul căruia au fost supuse atenției publice o serie de prezentări foarte interesante, a apărut de curând la Editura Polirom volumul colectiv *Regionalizarea. Către un model de bună guvernanță a României*, coordonat de Alexandru L. Cohal, Dorin Dobrincu și George Țurcănașu. Potrivit acestora, demersul nu s-a dorit a fi concretizat într-un manual de regionalizare, ci este un demers livresc, de reflecție, prin intermediul căruia ni se propune o alternativă viabilă la actuala structură administrativ-teritorială a României. Volumul include un număr de zece studii, cu tematici și subiecte diverse, dar care oferă o imagine globală coerentă. A discuta despre regionalizarea României nu înseamnă, așa cum s-ar putea teme spiritele conformiste, a pune în discuție caracterul național al statului sau unitatea sa, ci a gândi în termeni actuali un model de guvernanță care să răspundă în mod adecvat unei nevoi stringente de dezvoltare economică.

Studiul care deschide volumul, extrem de interesant, îi aparține istoricului și cercetătorului la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" din Iași, Dorin Dobrincu, și se intitulează *În căutarea regiunii: veriga lipsă în sistemul administrativ-teritorial din România, 1862-1912*. Este, cu alte cuvinte, o perspectivă istorică a unui concept absent în aparență, respectiv cel al regiunii, în contextul în care România încerca să adopte un model occidental al construcției instituționale. Chiar dacă au fost neglijate de mulți istorici, în perioada modernă nu au lipsit dezbaterile despre modalitatea de organizarea administrativă a statului rezultat în urma Unirii Principatelor Române. De pildă, au existat viziuni diferite despre gradul de autonomie locală și limitele intervenției puterii centrale, dar cadrul legislativ adoptat a ținut cont de modelele belgiene și franceze, așa cum este cazul legii comunale sau al consiliilor județene, votate în anul 1864, în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza. Din acel an până în 1912, în preajma Primului Război Mondial, au fost adoptate mai multe legi sau modificări ale acestora privitoare la organizarea administrativ-teritorială. Din această cauză, numărul județelor, plășilor și comunelor a variat, la care se adaugă schimbările de ordin teritorial precum au fost cele din 1878, respectiv pierderea a trei județe în sudul Basarabiei și câștigarea Dobrogei. Oricum, în 1912, România avea 32 de județe, dintre care 13 în Moldova, 12 în Muntenia, cinci în Oltenia și două în Dobrogea. Dorin Dobrincu ne prezintă, de asemenea, avatarurile conceptului de descentralizare, asupra căruia s-au purtat dezbateri intense, dar care a rămas până azi în mare măsură doar un deziderat ușor de clamat, dar parcă imposibil de pus în practică în condițiile în care puterea executivă, indiferent de natura acesteia, nu a dorit niciodată să își piardă câmpul larg de manevră. La fel, sunt analizate o serie de proiecte de constituire a regiunii administrative: cel al lui Barbu Catargiu (1862), al lui Lascăr Catargiu (1871), al lui Theodor Rosetti și Petre P. Carp (1888) și cele ale lui Petre P. Carp din 1907-1912. Toate aceste proiecte, deși prezentau certe avantaje, au eșuat și nu au ajuns să fie puse în practică

din diverse cauze. Așa cum precizează Dorin Dobrincu, „constituirea nivelului administrativ regional a rămas un deziderat în statul român în intervalul 1862-1912". Și, am putea noi adăuga, de atunci până în zilele noastre. Una peste alta, istoricul ieșean ne-a oferit o cercetare serioasă, echilibrată, bine documentată, în stilul în care ne-a obișnuit, de altfel.

Marius Balan, conferențiar universitar doctor în cadrul Departamentului de Drept Public al Facultății de Drept aparținând Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, a scris un studiu intitulat *Autonomia locală și reforma administrativă. Repere constituționale*, plecând de la principiul înscris în legea noastră fundamentală conform căruia autonomia locală stă la baza administrației publice. Or, așa cum s-a observat, în practică situația se prezintă fundamental diferit. Din 1862, de la recunoașterea Unirii depline, statul român a avut în permanență un caracter unitar, fapt consolidat și potențat de toate Constituțiile și actele legislative adoptate, în acord cu tendința generală a epocii. Interesantă este, venind spre zilele noastre, poziția adoptată de Curtea Constituțională a României în raport cu propunerea de reorganizare administrativ-teritorială înaintată în anul în 2014, în cadrul tentativei de revizuire a Constituției. Chiar dacă a constatat neconstituționalitatea unor prevederi, care ar fi adus atingere caracterului național și unitar al statului român, Curtea nu a ridicat nicio obiecție privind înființarea regiunii ca o nouă unitate administrativ-teritorială. Apare în acest context delicata problemă a configurării Ținutului Secuiesc, care ar trebui să beneficieze de o autonomie largă, iar obiecțiile sunt variate și numeroase. Oricum, proiectul respectiv, chiar și în afara revizuirii constituționale, nu a mai fost reluat până acum.

Sergiu Constantin, jurist, cercetător la Institutul pentru Drepturile Minorităților al Eurac Research, ne-a oferit o interesantă cercetare, intitulată *Autonomia teritorială în Europa – o analiză comparativă a dimensiunilor politice, juridice și instituționale*. În mod evident, așa cum se arată, există în literatura de specialitate o vastă dezbatere în jurul acestor concepte, una departe de a ajunge la un consens. Aceasta cu atât mai mult cu cât subiectul are conotații ce trec de sfera instituțională sau juridică și poate suscita vii emoții sau atinge sensibilități în cadrul societăților vizate. Pe de altă parte, multe state europene au adoptat principiul autonomiei, înțeles nu ca o simplă delegare de competențe, ci ca un transfer al acestora dinspre nivelul central înspre cel regional. Sistemele de autonomie însăși pot fi de mai multe tipuri: „autonomii expediente", „autonomii istorice", „autonomii organice" sau „autonomii însușite". Este discutat, de pildă, cazul Insulelor Aland, constituite ca un sistem de autonomie teritorială de către Finlanda. Un alt caz îl reprezintă Tirolul de Sud, un „exemplu de sistem de autonomie durabil constituit și modelat treptat, printr-un lung proces de negociere între elitele politice regionale și guvernul central". Pornind de aici, autorul realizează o analiză exemplară din punctul de vedere al stăpânirii conceptelor de autonomie, regionalizare, subsidiaritate, devoluție sau descentralizare, termeni care apar cu regularitate în diverse sisteme politice europene, dar care, am putea spune, au un trist destin în România. Este drept că mecanismele implicate sunt complexe, delicate și necesită oameni politici lucizi și specialiști reputați, totul dublat de voință și empatie în raport cu realitățile din proximitate, ceea ce probabil înseamnă că mai avem de așteptat pentru a vedea măcar nucleul acestor aspecte în spațiul public autohton.

Dragoș Dragoman, sociolog, conferențiar la Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu, în cadrul Departamentului de Științe Politice, Relații Internaționale și Studii de Securitate, a contribuit cu un studiu intitulat *Regionalizarea în România. Obstacole, provocări, oportunități*. Autorul remarcă, într-adevăr, un fapt mai puțin observat, anume că, dintre toate politicile, concepțiile sau structurile regimului comunist din România, singura care a supraviețuit integral a fost organizarea administrativ-teritorială a țării, chiar dacă, la rândul său, se baza pe modelele anterioare. Acest aspect în sine ar trebui să invite la o lungă reflecție în cadrul societății noastre. În condițiile în care Uniunea Europeană nu ne-a impus o anumită structură administrativă, ci doar un sistem comun de statistică teritorială, în România a fost adoptată Legea 15/1998 privind dezvoltarea regională și care a prevăzut existența a opt regiuni de dezvoltare. Pe de altă parte, acestea nu au devenit niciodată unități administrative propriu-zise. Plecând de la această perspectivă, autorul prezintă răspunsuri aplicate la câteva interogații fundamentale: Ce ne spun obstacolele din cale regionalizării? Cum poate fi echilibrată dezvoltarea regiunilor? Cum pot fi desenate regiunile fără a se produce dezechilibre etnice? Cum desemnăm orașele-reședință ale noilor regiuni?

Mihai Talmaciu, conferențiar doctor în cadrul Departamentului de Management, Marketing și Administrarea Afacerilor al Facultății de Economie și Administrarea Afacerilor din Iași, a contribuit cu un studiu intitulat *Modele economice în teritoriile aparținând regiunii istorice Moldova. O analiză din perspectivă economică a cauzelor inegalităților în dezvoltarea regională*. Analiza pleacă de la o realitate statistică care indică faptul că regiunile de dezvoltare din România sunt printre cele mai slab dezvoltate din Uniunea Europeană, un fapt resimțit, de altfel, ca atare, de toți cei care trăiesc în interiorul țării noastre. Dintre cele opt regiuni menționate mai sus, șapte sunt eligibile pentru obiectivul de convergență al fondurilor structurale europene. Un proces care a funcționat lent de-a lungul timpului, cel puțin în cazul primelor exerciții bugetare. Absorbția fondurilor europene nu a fost tratată de-a lungul timpului cu seriozitatea cuvenită, deși reprezintă un instrument fundamental pentru a ridica nivelul de prosperitate economică a regiunilor și implicit a țării. În ceea ce privește Moldova, aceasta corespunde regiunilor de dezvoltare Nord-Est și Sud-Est, invariabil periferice. Potrivit autorului, slaba dezvoltare a celor două regiuni poate fi explicată prin

> [...] deficiențele în ceea ce privește aspectele structurale ale economiei, nivelul scăzut al competitivității economiei regionale și starea precară a factorilor care asigură dezvoltarea, în principal factorii de bază și cei ai inovării.

Mihai Talmaciu ne prezintă numeroase date statistice, cifre care converg în a explica decalajul dramatic al regiunii Moldovei în raport atât cu cele naționale, cât și cu cele europene. Sunt identificate anumite soluții, dar acestea trebuie susținute de principiul descentralizării, care ar permite în modul cel mai fericit valorificarea potențialului de care Moldova încă dispune.

George Țurcănașu, lector doctor la Departamentul de Geografie al Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, ne-a propus un lung, dar extrem de interesant studiu, care acoperă aproximativ o treime din volumul de față, intitulat *Teritoriu, teritorialitate și reforma administrativă. Relevanța scărilor geografice*. Autorul pleacă de la premisa conform căreia o guvernanță eficientă la nivel național nu ar trebui să reprezinte o perspectivă despre soliditatea centrului, respectiv a Capitalei în raport cu aservirea restului teritoriilor, ci o viziune despre gradul de coeziune a structurilor teritoriale și posibilitatea implicării și competitivității acestora. Autorul ne plimbă inclusiv prin trecutul nostru istoric, marcat de viziuni specifice precum cele ale lui Eugen Lovinescu, I. C. Brătianu sau, mai nou, Lucian Boia și Emil Constantinescu în raport cu deosebirile dintre munteni și moldoveni. Din acest punct de plecare, George Țurcănașu trece la construcția unei vaste analize, care se referă la centralitate și dinamica structurilor teritoriale, teritorii interstițiale, rolul marelui oraș contemporan, teme însoțite de observații pertinente și comparații interesante. În partea a doua a studiului este tratată reforma administrativă în România, mult așteptată, dar fără a fi însă concretizată. Așa cum arată coordonatorii volumului, autorul pleacă de la modelarea calitativă și cantitativă a teritoriilor, trece chiar printr-un istoric scurt al regionalizării și propune câteva scenarii de regionalizare administrativ-teritorială a României. Concluzia este elocventă:

> Până ce actorii politici vor admite că este nevoie de o descentralizare reală și de renunțarea la o guvernanță dominată de un centralism excesiv, regionalizarea va rămâne o poveste ce se va reactiva ritmic în funcție de calendarul electoral.

Ioana Repciuc, etnolog în cadrul Departamentului de Etnologie al Institutului de Filologie Română „A. Philippide", Academia Română, Filiala Iași, a abordat un alt subiect important, respectiv *Patrimoniul cultural imaterial moldovenesc – de la comunitatea locală la identitatea regională?* Într-adevăr, în România patrimoniul autohton a servit adesea pentru consolidarea și potențarea identității naționale, concept recurent, transformat chiar într-o obsesie la nivel central, așa cum am menționat anterior. Statul trebuia să fie cu necesitate centralizat, iar cultura și limba perfect unitare și omogene. Un proces care excludea în mod evident alteritatea, reprezentată de minorități, dar un risc asumat de autorități de-a lungul timpului. În România, s-a pus deseori accent pe conservarea tradițiilor de sorginte rurală, care au alimentat mândria națională și au

devenit o marcă inconfundabilă. Același rol l-a jucat folclorul autohton, descoperit și valorizat de la sfârșitul secolului al XIX-lea și care comportă diverse variante regionale. Având în vedere aceste fapte, autoarea face o incursiune în tentativele de cartografiere etnoculturală și locul Moldovei în acest ansamblu, observând totuși că un specific al culturii tradiționale moldovenești poate fi cu greu conturat în mod adecvat. Deplasarea accentului de la proiectul național la observația empirică depinde de inițiativele pornite din interior.

Barbu Mateescu, sociolog, absolvent al Facultății de Sociologie din cadrul Universității din Pennsylvania, a contribuit cu o cercetare intitulată *Schimbare și stabilitate în valorile locuitorilor Moldovei: 2005 vs 2017*. Fundația textului se bazează pe studiul *World Values Survey* (Inglehart *et al.*, 2014), întreprins simultan în peste o sută de țări în mod ritmic o dată la șase sau șapte ani, întrebările fiind în mare parte identice pentru toți respondenții. În ceea ce privește pe locuitorii Moldovei, o primă constatare ar fi aceea că percepția lor a suferit o majoră schimbare în bine în intervalul menționat mai sus. De asemenea, independența acestora a crescut în mod semnificativ (este vorba de indicele autonomiei, care măsoară orientarea pe axa obedință, respect pentru autoritate și tradiții sociale până la independență, iconoclastie și creativitate). Alte date sunt la fel de importante: susținerea moldovenilor pentru egalitatea în drepturi a celor două sexe, care s-a situat la cote înalte, 96%, respectiv 98%, poziția față de avort, divorț sau față de minoritățile sexuale. Relevantă apare și atitudinea față de credință și religie, remarcându-se o scădere abruptă de la 93% la 71% a celor care aveau încredere sporită în cultele religioase. De altfel, asta se traduce într-o creștere a participării civice sau cel puțin a dorinței în acest sens. Din datele prezentate, se poate observa în mod clar influența pozitivă a modelului occidental, ceea ce se traduce într-un proces amplu de modernizare a Moldovei. Este adevărat, pentru a se ajunge aici a fost nevoie de plecare în masă a multor moldoveni în spațiul Europei vestice din cauza precarității economice locale.

Alexandru L. Cohal, lingvist, cercetător la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide", Academia Română, Filiala Iași, ne propune o cercetare intitulată *România regională: vorbirea moldoveană din perspectivă sociolingvistică*. Este cunoscut cum elitele din fruntea statului nostru au promovat mereu ideea unui excepționalism lingvistic autohton, mai ales prin gradul său de unitate și absența dialectelor, un argument des invocat inclusiv în cazul etnogenezei românești, respectiv al continuității populației la nord de Dunăre. Astfel încât studiile lingviștilor au vizat preponderent fie limba literară, prezentă la nivelul întregii țări, fie graiul, fără a urmări variațiile regionale. Or, în Moldova repertoriul lingvistic conține, dincolo de limba standard, „limba română vorbită moldovenește sau româna regională moldoveană, graiurile regionale, grupate în graiuri moldovenești nordice și sudice". Autorul este de părere că ideologia centralistă a statului român, care a stabilit inclusiv norma limbii, însoțită de politicile lingvistice aferente, au plasat vorbirea moldoveană într-o situație de inferioritate. Acest lucru a fost observat în perioada interbelică de unele personalități din Moldova, care au protestat față de excesele centralismului, mai ales în domeniul atât de amplu al culturii. A existat și există, de asemenea, o stigmatizare a celor care vorbesc limba română în stilul propriu Moldovei, fapt resimțit de toți cei care au studiat sau au lucrat în București sau în județele Ardealului. Așa cum remarcă autorul în concluzie:

> Odată cu slăbirea controlului normativ, după 1990, trendul inferiorizării vorbirii moldovene nu pare să se fi inversat. În peisajul lingvistic actual, instituțiile centrale nu își asumă rolul de protectoare ale varietăților lingvistice subnaționale, iar elitele regionale moldovene nu reușesc să propună în locul modelului „marilor scriitori" un (nou) brand cultural regional capabil să procure consensul emancipării lingvistice moldovene. Inegalitățile economice regionale perpetuate de același centralism, golirea demografică, autocolonizarea culturală a unei bune părți a elitelor din regiune par să fie astăzi realități moldovene corelabile cu acest tip de discriminare lingvistică.

Mai ales din perspectiva istoricului, ineditul studiu care încheie acest volum îmi pare a fi fascinant și uluitor în același timp. Îi aparține lui Mihai Chiper, istoric, cercetător la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol" din Iași și se intitulează *Zona-tampon a României într-un conflict cu Rusia: Moldova în capcana de la Porțile Focșanilor*. Poarta Focșanilor reprezintă un concept militar convențional, care desemnează o zonă geografică destul de limitată teritorial, amplasată în sudul județelor Vrancea și Galați, nordul județelor Brăila și Buzău, la care se adaugă Munții Carpați

și confluența Prutului și Siretului cu Dunărea. Ținând cont de amplasarea acestui areal, factorii de decizie militari au privit-o drept o linie de apărare naturală cu un potențial deosebit. Or, după 1878 și Războiul Ruso-Turc în urma căruia România și-a dobândit independența, Carol I și alți șefi militari au transformat practic Moldova într-o zonă tampon, căreia îi revenea doar rolul de a proteja Muntenia și Bucureștiul. În 1882, o comisie militară a împărțit România în cinci regiuni, cu roluri specifice: Oltenia și Dobrogea aveau baze de operațiuni, forturi sau chiar flotile de apărare pe Dunăre, Muntenia devenea principala bază de apărare a țării, iar Moldova de Est și Moldova de Vest erau încadrate într-un „sistem de întărire regional". În realitate, militarii considerau că teritoriul Moldovei era foarte greu de apărat în mod adecvat, prioritară devenind centura de fortificații a Capitalei.

Inclusiv recomandările experților străini au contribuit la a imprima Moldovei caracterul secundar în gândirea strategică globală. Așa a apărut ideea construirii liniei Focșani – Nămoloasa – Galați, împreună cu fortificarea capitalei, care a costat enorm și s-a dovedit a fi doar un eșec colosal. Oricum, în scenariul unui atac din partea Rusiei, Muntenia era mai bine protejată, în timp ce Moldovei îi revenea doar rolul teatrului de război, în timp ce jumătate din regiune rămânea complet expusă. Aceasta a „rămas ulterior o teză fundamentală a concepției operative a Armatei Române". Chiar dacă politicienii români au combătut teza abandonării Moldovei, școala militară românească a inoculat permanent acest concept și l-a încetățenit în cadrul ofițerilor. În mod evident, situația din perioada interbelică era mult mai complexă și reclama noi strategii și planuri. Într-un mod inabil, numărul de divizii din vestul țării era echivalent cu cel din est, deși Ungaria era un stat net inferior Uniunii Sovietice și nu a reprezentat o amenințare atât de îngrijorătoare. Or, așa cum scrie Mihai Chiper, planificarea strategică s-a concentrat exclusiv pe frontiera militară vestică. În contextul amenințător al anului 1939, unii generali români s-au pronunțat pentru sacrificarea Basarabiei, Bucovinei și chiar a Moldovei. De altfel, Basarabia și nordul Bucovinei au fost cedate fără luptă în urma ultimatumului sovietic din iunie 1940.

Stupefiant apare însă următorul aspect. După aderarea României la NATO, în anul 2004, sau chiar după anexarea Crimeii de către Rusia în 2014, conceptul de „Poartă a Focșanilor" a fost resuscitat, chiar dacă dintr-o perspectivă strategică cu dimensiuni europene. Așa cum remarcă istoricul ieșean, includerea acestui aspect în planurile militare ale NATO poate fi pozitivă în sine, dar reduce din nou Moldova la un simplu teatru de război sau, cu alte cuvinte, la desconsiderarea totală a acestui teritoriu, esențial cel mult doar pentru protejarea restului României. De altfel, într-o simulare organizată în 2019, s-a preconizat o înfrângere a forțelor române situate în zona Porții Focșanilor în 24 de ore. Ireal, dar armata română a ales drept teren de confruntare o veritabilă capcană a morții. Poarta Focșanilor ar trebui operaționalizată și fortificată, dar acest lucru nu s-a întâmplat, cu toate că aceasta joacă încă un rol vital în strategia defensivă gândită de armata noastră. În plus, așa cum observă Mihai Chiper, Moldova a fost demilitarizată în mod discret, în timp ce toate facilitățile militare relevante ale NATO precum scutul antirachetă sau bazele aeriene au fost amplasate în alte regiuni. Regiunea Moldovei rămâne perfect descoperită în cazul celui mai rău scenariu, așa cum s-a întâmplat întotdeauna din perioada modernă până azi.

Concluzia se impune de la sine. Resimțită ca o necesitate istorică, centralizarea statului român a fost punctul de plecare al unor politici defectuos planificate și puse în practică în mod nefericit, ceea ce a produs numeroase disfuncționalități și a grevat mai ales economic asupra Moldovei, ducând la periclitarea poziției sale în raport cu regiunea Munteniei. Nici măcar în perioada interbelică, atunci când România încorpora minorități într-un număr semnificativ, aproape o treime din populație, nu a fost gândit un plan suplu de organizare administrativă, care să transfere în mod real competențe specifice unităților locale. A învins mereu obsesia națională, sprijinită pe teama viscerală de dezintegrare a teritoriului național, ceea ce oricum s-a întâmplat, indiferent de modelul nostru de organizare. De altfel, s-a putut observa de-a lungul timpului că modelul federal a avut un succes deloc de neglijat, dacă este să ne gândim la Statele Unite ale Americii, Germania sau Elveția. Asta nu înseamnă că România ar trebui să își regândească în mod radical organizarea teritorială, ci că poate imagina un sistem flexibil, modern, în acord cu realitățile timpului și care să vizeze în primul rând preocuparea fundamentală a epocii, respectiv dezvoltarea economică. Chiar dacă contextul internațional s-a agravat, este greu de crezut că unitatea României ar putea fi

amenințată în mod real. În aceste condiții, de ce nu ar fi viabilă implementarea unei alte filosofii statale, mai ales în condițiile în care cea actuală și-a demonstrat limitele inerente? În orice caz, plasarea Moldovei într-un perpetuu rol secundar este inacceptabilă și nu mai poate continua.

Trebuie remarcată calitatea excepțională a volumului, în general, și a studiilor din cadrul acestuia, în particular. Într-un mod inedit, în spațiul nostru public, un grup de intelectuali de excepție au oferit expertiza lor în mod obiectiv și lucid, cu deferență și calm, acoperind cele mai importante și cele mai diverse aspecte ale unui plan de regionalizare a României, care apare ca o alternativă viabilă și reală. Argumentele aduse de aceștia sunt greu de combătut, dar nu înseamnă că nu pot fi discutate, dimpotrivă, este mai mult decât necesară o amplă discuție în cadrul societății noastre, în special cu implicarea factorilor statali de decizie. Mai ales că, indiferent de viziune, țelul este comun, respectiv dezvoltarea armonioasă a României și reducerea urgentă a decalajelor de dezvoltare dintre regiuni, cu o privire specială asupra Moldovei. În orice caz, volumul de față ar trebui să devină lectură obligatorie pentru toți politicienii români, principalul vector de obstrucție al unei schimbări radicale, fie din dorința de conservare a unor largi pârghii executive, fie din cea de prezervare a unei situații imobile, dar avantajoasă pentru unii potențați locali.

Totuși, de la Unirea Principatelor până în zilele noastre lumea s-a schimbat în mod fundamental. Știința și tehnica au progresat la niveluri fără precedent, au avut loc războaie mondiale și revoluții comuniste, au apărut bombele atomice și trenurile de mare viteză, sateliții și internetul. Transporturile și comunicațiile au fost revoluționate, iar medicina a evoluat în mod spectaculos. Mai nou, asistăm la o puternică răspândire a inteligenței artificiale. Din toate acestea, să fie modelul statului ultracentralizat singura constantă, singurul model viabil, care nu reclamă alternative și schimbări? Dacă nu putem avea garanția că regionalizarea este un palier superior de organizare, cu siguranță nu poate fi inferior celui perpetuat până în zilele noastre. În caz contrar, România ar fi fost printre puterile economice ale Europei. Ceea ce, în mod evident, nu este.

Bogdan Caranfilof

ABREVIERI

AARMSI	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Istorice”, București
AARMSLit.	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secţiunii Literare”, București
AB	= „Arhivele Basarabiei”, Chișinău
ACNSAS	= Arhiva Consiliului Național pentru Studiul Arhivelor Securității, București
AHR	= „The American Historical Review”, Oxford
AIIAC	= „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj”, Cluj-Napoca
AIIAI	= „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iaşi
AIIC	= „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, Cluj-Napoca
AIINC	= „Anuarul Institutului de Istorie Naţională, Cluj”, Cluj-Napoca
AIIX	= „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, Iași
AISC	= „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj-Napoca
ALIL	= „Anuarul de Lingvistică şi Istorie Literară”, Iaşi
AM	= „Arheologia Moldovei”, Iași
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, Bucureşti
AMB	= Arhivele Municipiului Bucureşti
AMN	= „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca
AMP	= „Acta Musei Porolissensis”, Zalău
ANB	= Arhivele Naţionale Bucureşti
AnM	= „Analele Moldovei”
ANI	= Arhivele Naţionale Iaşi
ANIC	= Arhivele Naţionale Istorice Centrale, București
ANR	= Arhivele Naţionale ale României
ANRM	= Arhivele Naţionale ale Republicii Moldova, Chișinău
AOSPRM	= Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova, Chișinău
APR	= „Analele Parlamentare ale României”, București
AR	= „Arhiva Românească”, București
ArchM	= „Archiva Moldaviae”, Iași
ArhGen	= „Arhiva Genealogică”, Iași
ARMSŞ	= „Academia Română. Memoriile Secţiunii Ştiinţifice”, București
ARMSI	= „Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice”, București
ASB	= Arhivele Statului Bucureşti
ASB, AN	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Achiziţii noi
ASB, Doc. ist.	= Arhivele Statului Bucureşti. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
ASBc	= Arhivele Statului Bacău
ASBt	= Arhivele Statului Botoşani
ASC	= Arhivele Statului Cluj
ASG	= Arhivele Statului Galaţi
ASI	= Arhivele Statului Iaşi
ASMh	= Arhivele Statului Mehedinţi
ASO	= Arhivele Statului Oradea
ASRI	= Arhiva Serviciului Român de Informaţii, Bucureşti
ASTm	= Arhivele Statului Timişoara
AŞUI	= „Analele Ştiinţifice ale Universităţii «Alexandru Ioan Cuza»”, Iaşi
AT	= „Arhivele Totalitarismului”, București
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
AUB	= „Analele Universităţii Bucureşti”
BAR	= Biblioteca Academiei Române, București
BCMI	= „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, Bucureşti
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară, București

BIFR = „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, Iași
BMI = „Buletinul Monumentelor Istorice”, București
BOR = „Biserica Ortodoxă Română”, București
BRV = „Bibliografia românească veche”, București
BS = „Balkan Studies”, Salonic
CC = „Codrul Cosminului”, Suceava
CG = „Cuget românesc”, Buenos Aires
CI = „Cercetări istorice” (ambele serii), Iași
CMRS = „Cahiers du Monde Russe et Soviétique”, Paris
CvL = „Convorbiri literare” (ambele serii), Iași și București
DAD = „Dezbaterile Adunării Deputaților”, București
DI = „Dosarele istoriei”, București
DIR = „Documente privind istoria României”, București
DRH = „Documenta Romaniae Historica”, București
GB = „Glasul Bisericii”, București
IN = „«Ioan Neculce». Buletinul Muzeului Municipal Iași”
JGO = „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Regensburg
LR = „Limba română”, București
MA = „Mitropolia Ardealului”, Sibiu
MB = „Mitropolia Banatului”, Timișoara
MemAntiq = „Memoria Antiquitatis”, Piatra-Neamț
MI = „Magazin Istoric”, București
MMS = „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Suceava
MO = „Mitropolia Olteniei”, Craiova
MOf = „Monitorul Oficial”, București
MSȘIA = „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române”, București
NedH = „Nouvelles Etudes d’Histoire”, București
NRR = „Noua revistă română”, București
RA = „Revista arhivelor”, București
RdI = „Revista de istorie”, București
RER = „Revue des Études Roumaines”, Paris
RESEE = „Revue des Études Sud-Est Européennes”, București
RFR = „Revista Fundațiilor regale”, București
RHSEE = „Revue Historique du Sud-Est Européen”, București
RI = „Revista istorică”, București
RIR = „Revista istorică română”, București
RITL = „Revista de istorie și teorie literară”, București
RMM = „Revista Muzeelor și Monumentelor”, București
Rsl = „Romanoslavica”, București
SAHIR = „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, București
SAI = „Studii și articole de istorie”, București
SCIA = „Studii și cercetări de istoria artei”, București
SCILF = „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București
SCIV(A) = „Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie)”, București
SCN = „Studii și cercetări de numismatică”, București
SCSI = „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași
SEER = „The Slavonic and East European Review”, Londra
SJAN = Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
SMIM = „Studii și materiale de istorie medie”, București
SODF = „Südostdeutsche Forschungen”, München
SOF = „Südost-Forschungen”, München
SRdI = „Studii. Revistă de istorie”, București
SUBB = „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
TD = „Thraco-Dacica”, Institutul Român de Tracologie, București
VR = „Viața Românească”